

[illegible]

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

S
T423.3
ERE.T
100008

HASAN EREN

A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü E. Başkanı,
Türk Dil Kurumu E. Başkanı, Macar Bilimler Akademisi,
Macar Dil Bilimi Derneği, Macar Doğu Bilimleri Derneği ve
Uluslararası Macar Filolojisi Derneği
onur üyesi

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

**ANKARA
1999**

Dizgi - Baskı
Bizim Büro Basım Evi
Selânik Cad. 18/11 Kızılay/ANKARA
Tel : (0312) 435 82 07 • Fax : (0312) 431 88 81

ISBN : 975 - 94 577 - 0 - 9

*Dürdane Aran Hanımefendiye
saygım ve sevgimle.*

15.03.1999

Hasan Eren

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	ix
Giriş.....	xi
A.....	1
B.....	31
C.....	67
Ç.....	75
D.....	103
E.....	129
F.....	143
G.....	149
H.....	171
I.....	183
İ.....	187
K.....	199
L.....	277
M.....	285
N.....	299
O.....	303
Ö.....	313
P.....	321
R.....	343
S.....	347
Ş.....	383
T.....	391
U.....	421
Ü.....	427
V.....	433
Y.....	437
Z.....	465
Kısaltmalar.....	473
Bibliyografya.....	479

ÖN SÖZ

Yıl 1940. Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Bölümünde ikinci sınıf öğrencisi olarak “Türk Söz Bilgisine Katkılar” başlıklı bir yazı yazmış, Türkoloji Bölümü başkanı Prof. Gyula Németh’e sunmuştum. Prof Németh yazımı gözden geçirdikten sonra:

- Anlaşılan Türk dilinin etimolojik sözlüğünü siz yazacaksınız, demişti.

O yazım 1941’de “Beiträge zur türkischen Wortforschung” başlığı altında Körösi Csoma-Archivum dergisinde yayımlanmıştı (3, 1941, 129-143).

1942 yılında “A török magánhangzókészletéről” başlıklı doktora çalışmamı bitirmiştim. Türk fonetiğinin tartışmalı bir konusunu işlediğim bu çalışmanın özeti Nyelv-tudományi Közlemények dergisinde çıkmıştı (51, 1942, 356-373). Daha sonra “Les éléments mongols dans les dialectes turcs de Sibérie” adlı habilitasyon çalışmamda Sibirya Türk diyalektlerinde kullanılan Moğolca öğeleri değerlendirecektim.

Budapeşte Üniversitesinde verdiğim doçentlik deneme dersinde de etimoloji çalışmalarının metodolojik sorunları üzerinde durarak eski ve yeni Türk diyalektlerinin sözlüklerini değerlendirmiş, Pavet de Courteille, Lazar Budagov, Wilhelm Radloff gibi yazarların sözlüklerinde birtakım yanlış verilerin geçtiğini dile getirmiştim. 1950’de “Çağatay lûgatleri hakkında notlar” (A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 8, 145-163) yazımda Türk diyalektlerinin sözlüklerinde göze çarpan yanlış verilerin bir bölümünü ortaya koymuştum. Doçentlik deneme dersimde etimolojik çalışmaların metodolojik sorunlarını tartışırken Türkçe *sancak* ve *bayrak* sözlerini düşündürücü bir örnek olarak vermiştim. Daha sonra bu sözlerin kökenine ilişkin açıklamalarımı özel bir yazı olarak kaleme almış, Körösi Csoma-Archivum’da yayımlanmak üzere Prof. Németh’e vermiştim. Ne var ki II. Dünya Savaşı sonunda Kızıl Ordu’nun Macaristan’ı işgali üzerine gelişen olaylar bilimsel yaşama son vermişti. Bu ağır koşullar altında Körösi Csoma-Archivum’un çıkması düşünülemezdi. Türkçe *sancak* ve *bayrak* sözlerinin köküne ilişkin yazım da Prof. Németh’te kalmıştı. Macaristan’da savaş sonunda oluşan durum karşısında habilitasyon çalışmamın yayımlanmasına da olanak kalmamıştı. Ankara’ya döndükten sonra “Sibirya Türk dillerinde Moğolca unsurlar” adlı yazımda bu çalışmadan kalma küçük bir örnek verecektim (Türk Dili Belleten 14-15, 1950, 35-43).

Sonraki yıllarda Türkoloji alanındaki çaba ve çalışmalarımı sürdüreceğim ve özellikle etimolojik araştırmalara ağırlık vereceğim. Bu yoldaki katkılarımın bir bölümünü yerli ve yabancı yayın organlarında yayımlamış bulunuyorum. Ancak bu alandaki çalışmalarım sonunda elde ettiğim katkı ve gözlemlerin büyük bir bölümünü bu güne değin baskıya veremedim.

Değerli okurlara sunduğum bu sözlükte, bir yandan yerli ve yabancı bilim erlerinin, Türk dilinin söz dağarcığının kökenlerine ilişkin çalışma ve yayınları gözden geçirilerek değerlendirilmiş, bir yandan da kişisel çalışmalarım sonunda topladığım belli başlı veri ve bilgiler özet olarak verilmiştir.

Uzun yıllar süren geceli gündüzlü yorucu çalışmalar sonunda ortaya çıkan bu sözlük ile büyük üstadım seçkin Türkolog Prof. Németh'in 1940 yılında dile getirdiği ön görüşü gerçekleştirdiğimi sanıyorum.

HASAN EREN

GİRİŞ

1. Türk diyalektlerinin ilk etimolojik sözlüğünü Ármin Vámbéry yazmıştı (A török-tatár nyelvek etymologiai szótára: NyK 13:249-483). Bu sözlük 1877'de Macarca olarak yayımlanmıştı. Yazarın "Türk-Tatar Dillerinin Etimolojik Sözlüğü" adını verdiği eserin Almancası 1878'de çıkmıştı (Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen. Leipzig 1878. XXIV + 228 s.).

Bu sözlüğün yazıldığı yıllarda eski ve yeni Türk diyalektlerine ilişkin bilimsel çalışmalara başlanmamıştı. Wilhelm Radloff'un diyalektolojik örneklerinin ancak ilk bölümü çıkmıştı. Türklük biliminde yeni bir çağ açan eski Türk yazıtları daha bulunmamış, okunmamıştı. Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgati't-Türk* ü de ele geçmemiş, işlenmemişti. Bu açıdan Vámbéry'nin sözlüğü çok erken yapılmış bir denemedir. Bu sözlüğün bu gün için salt tarihî bir değeri kalmıştır. Bununla birlikte, bu eserin 1972'de yeni (2.) baskısının çıktığına tanık olduk.

Ülkemizde bu alanda Bedros Keresteciyan, *Dictionnaire Etymologique de la Langue Turque* (London 1912; yeni bas. Amsterdam 1971) adlı bir sözlük yazmıştı. Keresteciyan sözlüğünü 1905'te bitirmiş, eser ancak 1912'de Londra'da yayımlanmıştı.

Bu sözlüğü M. Fuad Köprülü 1925'te *Türkiyat Mecmuası*'nın I. cildinde çıkan bir yazısında değerlendirecekti (294-296. s.).

Köprülü, o yazısında Keresteciyan'ın bir *amateur* veya *dilettante* olarak ortaya koyduğu bu sözlüğün bilimsel bir katkı sayılamayacağını dile getiriyordu:

"... Lâkin ne kadar teessüfe şayandır ki, uzun seneler sarf ettiren bu mesai, ilim için ehemmiyetsiz neticeler vermiş, usul dairesinde yapılmayan tetkikatın - hatta asırlarca devam etse- ilmin terakkisine hizmet edemeyeceğini bir defa daha meydana koymuştur." (295. s.)

Köprülü'nün verdiği son yargıda da üzerinde durulmaya değer bir gerçek saklıdır: "Bu eser için müellifi çok uğraşmış, uzun seneler sarf etmiştir; lâkin saha-i mesaisini tahdit etmediği ve lisaniyat ilminin terakkiyat-ı ahîresine bîgâne kaldığı cihetle, bu

usulsüz mesai, maatteessüf, ilim için müsmir olmamıştır. Yarım asırlık ciddî ve samimî bir hayat-ı mesainin bu elim neticeye müncer olması, usulsüz mesainin nihayet iflâs ile neticeleneceğini göstermek itibarıyla, ilim hayatına atılmak isteyen gençlerimiz için bil-hassa ibretâmizdir.” (296. s.)

Dil biliminin etimoloji adını verdiğimiz kolu başlangıçtan beri her yerde büyük bir ilgi görmüştür. Dil bilimi alanında çalışabilmek için uzman olmak gerekir. Özellikle etimoloji alanında uzmanlığın büsbütün özel bir yeri ve değeri vardır. Bu açık gerçeğe karşılık her çağda ve her yerde *amateur* ve *dilettante*’ların en çok bu alana yöneldiklerine tanık oluyoruz.

Son yıllarda İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü* (İstanbul 1988) adlı eseriyle bu yolda yeni bir örnek verdi. Eyuboğlu’nun sözlüğü bende ilginç bir çağrışım yapmıştı. Eseri gözden geçirirken birdenbire Keresteciyan’ın sözlüğünü ve daha çok bu sözlük üzerine Köprülü’nün yazmış olduğu eleştiriyi anımsamıştım. O bakımdan Eyuboğlu’nun sözlüğü üzerine yazmış olduğum değerlendirmenin başında Köprülü’nün, Keresteciyan’ın eserine ilişkin eleştirisini olduğu gibi aktarmıştım (Türk Dili 56, 1988, 272-291).

Eyuboğlu’nun sözlüğü, uzmanlık isteyen konularda *amateur* ve *dilettante*’ların ne gibi eserler verdiklerine yeni bir örnektir. Bu eser, Türk dilinin etimolojik sözlüğü alanında bir *compilation* bile sayılamaz.

Etimoloji dil biliminin en merkezî çalışma alanıdır. Her yerde ve her çağda en büyük ilginin bu alana yöneldiğini görüyoruz. Dil biliminin birtakım kuralları, “yasa” olarak nitelendirilen birtakım kuralları vardır. Bu alanda çalışan bilim erleri, bu yasalara uymuşlarsa da, etimoloji alanında çalışan *amateur* ve *dilettante*’lar morfolojik ve semantik kurallara ve özellikle fonetik yasalara bağlı kalmamışlardır. O açıdan Voltaire, etimolojiyi ince bir alay yoluyla ünlüleri hiç saymayan, ünsüzlere de çok az değer veren bir bilim olarak değerlendirmiştir (C’est une science où les voyelles ne font rien et les consonnes font peu de chose).

Türk diline yönelik çalışmaların geçmişinde de Voltaire’in alay yollu değerlendirmesine uygun düşen birtakım örnekler vardır. Örneğin Vámbéry’nin etimolojik sözlüğü bu açıdan düşündürücü bir örnek olarak gösterilebilir.

Şu son 25-30 yıl içinde Avrupa ülkelerinde Türk dilinin birkaç etimolojik sözlüğü çıktı. Bu alanda ilk “deneme” olarak Martti Räsänen bize *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen* (Helsinki 1969. XVI + 533 s. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII, 1,2) adlı bir sözlük kazandırdı.

Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen* (Helsinki 1949. Studia Orientalia 15) ve *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen* (Helsinki 1957. Studia Orientalia 21) adlı eserleriyle eski ve yeni Türk diyalektleri alanında çalışkan bir uzman olarak tanınmıştır.

Bu eserleri verdikten sonra Räsänen Türk diyalektlerinin etimolojik sözlüğü üzerinde çalışmaya başlamıştı. Yazar, sözlüğün ilk provalarını 1963'te Helsinki'de yapılan PIAC toplantısına sunmuş, birçok çalışma arkadaşından provaları okuma ve düzeltme sözü almıştı. Sözlüğün yazımı 1965-1966 kışında bitmiş, yazar da PIAC toplantılarında Türkologları çalışmalarının durumu üzerine sürekli olarak bilgilendirmişti. 1966'da Ravello'da sözlükten örnekler bile sunmuştu.

Räsänen, sözlüğünün provalarını Türk diyalektleri alanında çalışan belli başlı arkadaşlarına göndererek düzeltme ve ekler yapılmasını istemişti. Onun bu dileğine uyarak sözlükte birtakım düzeltmeler yapanların adları eserin başında açıklanmıştır (Jussi Aro, Gerhard Doerfer, Suzanne Kakuk, Stanisław Kałużynski, Lajos Ligeti, Nicholas Poppe). Bu arada Räsänen sözlüğünün provalarını bana da göndermişti. Başta bu çalışmalara seve seve katılacağımı bildirmiştim, ancak provaları gördükten sonra katkıda bulunmaktan vaz geçmiştim. Sözlükte düzeltilmesi ve bütünlenmesi gereken o denli çok madde vardı ki...

Yaklaşık 25 yıldan beri ben de buna benzer bir sözlük üzerinde çalışıyordum. Räsänen'in eserinin düzeltilmesine katıldığım takdirde kendi sözlüğümde verdiğim birçok bilgi Räsänen'e aktarılmış olacaktı...

Sözlük çıktıktan sonra bir değerlendirme yazmaya başladım. Ancak bu yolda birkaç yüz sayfalık bir kitap yazmak gerektiğini anladım. Bunun üzerine gözlemlerimi kendi sözlüğümde değerlendirmeyi düşündüm.

Vámbéry'nin eski eserini saymayacak olursak, Räsänen'in sözlüğü, Türk diyalektlerinin ilk bilimsel etimolojik sözlüğüdür. O açıdan bu eserin çıkması bilim çevrelerinde geniş bir ilgi ile karşılandı. Bilimsel dergilerde çıkan irili ufaklı yazıları bir yana bırakalım. Gerhard Doerfer, sözlüğün provalarına düzeltmeleriyle katkıda bulunmakla kalmayarak, ayrıca üzerinde durulmaya değer birtakım gözlem ve önerilerle dolu bir değerlendirme de yayımladı ("Gedanken zur Gestaltung eines idealen Türkischen Etymologischen Wörterbuchs". *Orientalistische Literaturzeitung* LXVI 9/10 September/Oktober 1971, 437-454).

Değerlendirme yazısının sonunda Doerfer, Räsänen'in sözlüğüne çok değer verdiğini vurgulamıştır.

Onun olaganüstü düşünce ve gözlemlerle dolu çalışmasının ideal sözlük ölçüleriyle tartılamayacağının altını çizmiş, ideal bir etimolojik sözlük gereksiniminin gelecek için bir görev olarak kaldığını da sözlendirmiştir.

Doerfer'in, Türk dilinin ideal etimolojik sözlüğüne ilişkin görüşlerine ana çizgileriyle katıldığımı saklamayacağım. Ne var ki bu ideal görüşlerin ancak uzak bir gelecekte gerçekleşebileceği açıktır. Onun üzerinde durduğu ideal etimolojik sözlüğün daha çok bilim alanında tartışılan sorunlara çözüm olanakları getireceği, Türk diline ilişkin bilgilerini artırmak isteyen aydın ve öğrencilerin gereksinimini karşılayamayacağı da bir gerçektir.

Räsänen'den sonra Sir Gerard Clauson da 1972'de bir etimolojik sözlük yayımladı (*An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford 1972. xlviii+989 s.). Clauson 1960'ta Muhammed Mehdî Han'ın *Senglah* adlı Çağatayca-Farsça sözlüğünü Türklük bilimine kazandırmıştı. Daha sonra *Turkish and Mongolian Studies* (London 1962) adlı çalışmasıyla Türk ve Moğol araştırmaları alanındaki yetkisini ortaya koymuştu. Son olarak, etimolojik sözlüğünde eski Türkçenin söz dağarcığını kök ve köken bakımlarından işlemiştir. Türkçemiz, eski Türkçeyi söz dağarcığı ve belli başlı ses ve yapı özellikleriyle yaşatan en büyük koldur. Bu açıdan Clauson'un eseri bizim etimolojik sözlüğümüz için değerli bir katkıdır.

1966'da Ankara'da toplanan Uluslararası Dil Kurultayında Ê.V. Sevortyan, *Probnye stat'i k "Êtimologičeskomu slovarju tjurkskix jazykov"* (Moskva 1966) başlıklı bir sözlük örneği sunmuştu.

Sevortyan, *Affiksy glagoloobrazovanija v azerbajdžanskom jazyke. Opyt sravnitel'nogo issledovanija* (Moskva 1962) ve *Affiksy imennogo slovoobrazovanija v azerbajdžankom jazyke. Opyt sravnitel'nogo issledovanija* (Moskva 1966) gibi çalışmalarıyla Türk diyalektleri alanındaki yetkisini sergilemişti. O açıdan Türk dilinin etimolojik sözlüğüne ilişkin planı bilim çevrelerinde büyük bir beklenti ve ilgi uyandırmıştı. 1966 kurultayında onun etimolojik sözlüğü örneğine ilişkin düşünce ve gözlemlerimi seslendirme olanağını bulmuştum. Bu kurultaydan sonra Sevortyan Türk Dil Kurumunda derleme fişleri üzerinde çalışmıştı. Bu çalışmalar sonunda *Êtimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov* (Moskva 1971) adlı sözlüğünün *Obščetjurskie i mežtjurskie osnovy na glasnye* alt başlığını taşıyan bölümü yayımlandı. Alt başlığından anlaşılabileceği gibi, bu sözlükte çağdaş Türk diyalektlerinde ünlü ile başlayan ortak sözler yer almıştır.

Sözlük Sevortyan'ın eseri olarak çıkmışsa da, çalışmalara Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisine bağlı Dil Bilimi Enstitüsünün Türk Dilleri Kolu üyeleri (N. Z. Gadjeva, G. İ. Donidze, A. K. Koklyanova, L. İ. Lebedeva, L. S. Levitskaya, L. A. Pokrovskaya, A. A. Yuldaşev, kısmen F. D. Aşmin) de katılmışlardır.

Sözlüğün *b* harfiyle başlayan sözleri kapsayan cildi 1978'de çıkmıştır (Moskva 1978).

Daha sonra (1980) sözlüğün *v, g* ve *d* harfleriyle başlayan sözleri içeren cildi yayımlandı (Moskva 1980). 1989'da sözlüğün *c, j, y* harflerini içine alan cildi baskıdan çıktı (Moskva 1989). Son olarak da *k* harfi yayımlandı (Moskva 1997).

Ne yazık ki Sevortyan'ı 23 Mart 1978'de yitirmiştik. O nedenle sözlüğün son ciltleri Sevortyan'ın çalışma arkadaşları ve öğrencileri tarafından düzenlenerek baskıya verilmiştir.

Sevortyan sözlük çalışmalarına ilişkin bir plan bırakmamıştı. Ancak, Levitskaya'nın ön sözünden öğrendiğimize göre, sözlüğün son üç cildinde *k, k, l, s* ve *t, ş* harfleriyle başlayan sözler yer alacaktır.

Bu çalışmaların bitirilmesinden sonra Türklük bilimi alanında anıtsal bir eser kazanacağımız açıktır.

Sevortyan ile çalışma arkadaşlarının ortak eseri olan bu sözlük Türkçemiz için büyük bir katkıdır. Sözlükte ortak Türkçe sözler işlenmiştir. Daha açık bir deyişle, Sevortyan, sözlüğüne yalnız eski ve yeni Türk diyalektlerinde yaşayan ortak öğeleri almış, dilimizin Anadolu'da (ve Balkanlarda) kazandığı sözlere yer vermemiştir. Örneğin Arapça, Farsça, Rumca, Bulgarca, Rusça, Macarca gibi komşu dillerden Türkçemize giren alıntılar sözlük dışında kalmıştır. O bakımdan sözlükte *anahtar, avlu, çam, çete, demet, dümen, evlek, fırın, fırtına, gocuk, gönder, gümrük, güverte, havyar, herek, iskele, iştir, kalas, kestane, kiler, kiremit, panayır, pelit, poyraz, salaş, soba, şarampol, şırınga, şinik, temel, tente, tirfil, üvendire, yalı, yarka, zelve, zembil, zerdali* gibi sözler üzerine bilgi verilmemiştir.

Dilimizde Türk kökenli birtakım yeni türevler de vardır. Örneğin ağaçtan veya taştan yapılmış büyük havana verdiğimiz *dibek* adı dilimizin Anadolu'da kazandığı bir ögedir. Yerel ağızlarda daha çok *dübek* biçiminde geçen bu adın *dövmek* kökünden geldiği anlaşılıyor. Bu yeni türev çağdaş Türk diyalektlerinde kullanılan *soku*'nun yerine geçmişse de, yerel ağızlarda *soku* adı da kalmıştır.

Bu örnekleri artırmak kolaydır. Bu tür örneklerin Sevortyan'a ve çalışma arkadaşlarına borçlu olduğumuz sözlükte yer almaması doğaldır. Bu durum Sevortyan'ın sözlüğünün değerini azaltmaz. Sevortyan'ın sözlüğü, alt başlığında açıklanan "ortak Türkçe" ölçüsüne bağlı kalmıştır.

Dünya dilleri arasında özel bir yer tutan Türkçe gibi bir dilin etimolojik sözlüklerinin yabancı yazarlar tarafından yazılması ilk bakışta çarpıcı ve düşündürücüdür. Ancak dil bilimi alanında buna benzer örnekler vardır. Örneğin Slav dilleri arasında büyük

bir yer tutan Rusçanın etimolojik sözlüğünün Alman Slavisti Max Vasmer'in kalemin-den çıktığını biliyoruz. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde bu tür bir sözlüğe duyulan gereksinimi karşılamak üzere O. N. Trubaçev, Vasmer'in sözlüğünü Rusçaya çevirmiştir. Bu çevirinin 2. baskısı da çıkmıştır. Bu baskı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde etimolojik sözlüğe duyulan gereksinimin büyüklüğüne açık bir tanıktır.

Son 100 yıl içinde Türk dilinin eski kaynakları büyük ölçüde arttı, yaşayan Türk diyalektleri alanında girilen çalışmalar da bir kat daha çoğaldı, derinleşti. Yeni bir çığır açan bu araştırmalara paralel olarak özel sorunlara ilişkin birtakım monografiler çıktığı gibi, yıllardan beri gereksinimini duyduğumuz birkaç toplu eser de yayımlandı. Bütün bu çalışma ve yayınlar etimolojik araştırmaları kolaylaştırdı.

Ancak bir noktada durumun değişmediğine tanık oluyoruz: "Altay dilleri" arasındaki yakınlık sorunu bu güne değin bir hipotez olarak kalmıştır. Eski kaynakların tanıklığına göre, Türk ve Moğol dilleri arasında yaklaşık iki bin yıldan beri sürekli bir ilişki gerçekleşmiştir. Bu ilişkilerde dengeli bir uyumdan veya ölçülü bir eşitlikten söz edilemez. Birbirinden uzak coğrafi alanlarda, türlü çağlarda gerçekleşen ilişkilerin bu dillerde birtakım kalıntılar bırakması doğaldır. Bu ilişkilerin diller arasındaki ortak kökten kalma benzerliklerin ayırt edilmesini büyük ölçüde ağırlaştırdığı, güçleştirdiği bir gerçektir. Ana dilden kalma bir benzerlik veya özellik olarak değerlendirilen bir olayın, iki dilin bağımsız yaşamında gerçekleşen bir ilişkinin sonucu olduğu ortaya çıkabilir.

Türk ve Moğol dilleri arasındaki sürekli ortak yaşamdan kalma karşılıklı etkilerin gün ışığına çıkarılması da "Altay dilleri" uzmanları için ağır bir sorundur.

Ancak Türk dilinin söz dağarcığında geçen kök veya kökeni bilinmeyen öğelerin sayısında son yıllarda bir azalma gözleendiğini de saklamayalım. Türk dili alanında yapılan araştırmalar sonunda ortaya atılan yeni etimolojik açıklamaların artması sevindiricidir. Gelecekte bu yoldaki katkıların bir kat daha artacağı açıktır.

Yazı ve yayınlarında dağınık olarak birtakım etimolojiler veren B. Ya. Vladimirtsov, Z. Gombocz, C. Brockelmann, J. Németh, T. Kowalski, A. Zajaczkowski, L. Ligeti, A. N. Kononov, A. M. Şçerbak gibi yazarları bir yana bırakalım. Örneğin Gerhard Doerfer'in *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen* (1-4, Wiesbaden 1963-1975) adlı anıtsal eseri büyük bir boşluğu doldurmuştur.

2. Etimolojik sözlüklerin geçmişi düşündürücü olay ve gelişmelerle doludur.

Macar Bilimler Akademisi 1910'da Macar dilinin etimolojik sözlüğünün yazımı konusunda bir yarışma açmıştı. Macar dil bilimi alanında büyük bir boşluğu doldurmak üzere açılan bu yarışmayı Zoltán Gombocz ile János Melich'in ortak olarak yazdıkları etimolojik sözlük örneği kazanmıştı.

Gombocz, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache* (Helsinki 1912. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 30) adlı eseriyle Türkoloji alanında seçkin bir uzman olarak uluslararası bir ün kazanmıştı.

Melich ise *Szláv jövevényiszavaink* (I/1; Budapest 1903; 1/2, 1905) adlı eserinde Macarcada yaşayan Slavca alıntıları yetkiyle irdelemişti. Daha sonra Melich, *A honfoglalás kori Magyarország* (Budapest 1925-1929: A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I/6) adlı eserinde Macar topraklarında eski çağlardan kalma yer adlarını dil ve tarih açısından değerlendirmişti. Melich, Viktor Lumtzer ile birlikte Alman kökenli yer adlarını ve Almanca alıntıları da işlemişti (*Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes*. Innsbruck 1900. Quellen und Forschungen zur Geschichte, Literatur und Sprache Österreichs und seine Kronländer, 6).

Bu duruma göre, Macar Bilimler Akademisinin açtığı yarışmayı Gombocz ile Melich'in kazanması doğaldır. Onların yazdığı *Magyar etymologiai szótár*'ın ilk fasikülü 1914'te çıkmıştı. Macarcada kullanılan eski ve yeni sözlerin yanında kişi ve yer adlarını da kapsayan bu anıtsal eser dünya çapında bir bilimsel çalışmadır. Ne var ki Gombocz'un 1935'te beklenmedik ölümü üzerine sözlüğün yazımı ağırlaşmış ve 1944'te g ile başlayan sözlerin bir bölümünü içeren fasikülüyle yayımı sona ermiştir.

Petar Skok'un *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* adlı etimolojik sözlüğü de ilginç bir örnektir. Roman dilleri alanında seçkin bir uzman olarak ün kazanmış olan Skok, Balkanoloji alanında da verimli çalışmalar yapmıştır.

Skok, Hırvatça veya Sırpçanın etimolojik sözlüğü üzerinde II. Dünya Savaşından sonra çalışmaya başlamıştır. 1948'de Yugoslav Bilimler Akademisi bu eseri yayın planına almış ve 1949'da yazara çalışmalarında yardımcı olarak Dil Bilimi Enstitüsünden Valentin Putanec'i görevlendirmiştir. Skok'un 1952-1955 yılları arasında gerçekleştirdiği çalışmalar sonunda 10.000 sayfayı aşkın elle yazılmış bir karalama ortaya çıkmıştır. Yazarın 1956'da ölümü sözlüğün baskıya verilmesini geciktirmiştir. Yugoslav Bilimler Akademisi 1958'de sözlüğün karalamasını ele almış, 1961-1968 yılları arasında Valentin Putanec el yazmasını baskıya hazırlamıştır. Yazara saygısı dolayısıyla Putanec sözlüğün orijinaline dokunmamıştır. Skok'un etimolojisiz bıraktığı birçok maddenin bir bölümü çıkarılmış, bir bölümü ise türlü kombinezonlara olasılık vereceği düşüncesiyle bırakılmıştır. Seyrek olarak redaksiyon kurulu bu tür maddelere bir etimoloji vermiş, bu ekler [] içinde gösterilmiştir.

Bu çalışmalar sonunda Skok'un sözlüğü 1971-1974 yılları arasında yayımlanmıştır. Yazarın ölümünden yaklaşık 20 yıl sonra...

Fin dilinin etimolojik sözlüğü Y. H. Toivonen'in kişisel girişimiyle gerçekleşmiştir. Sözlüğünün giriş bölümünde Toivonen, E. N. Setälä'nin bu yoldaki çalışmaları üzerinde durmuş, onun Gombocz ile Melich'in *Magyar etymologiai szótár*'ından örneklenildiğini açıklamıştır.

Toivonen, etimolojik sözlük alanında göz önünde tuttuğu sözlüklerin adlarını vermemiştir. Ancak, sözlüğün yazımında Elof Hellquist'in *Svensk etymologisk ordbok* ve H. S. Falk ile Alf Torp'un *Norwegisch-dänische etymologische Wörterbuch*'unu örnek olarak göz önünde tuttuğu anlaşıyor.

Toivonen, sözlükte Fin yazı dilinin söz dağarcığı yanında ağızlarda yaşayan sözlerin de değerlendirileceğini açıklamıştır. Buna karşılık *albumi*, *dogmi*, *fysiikka*, *morali*, *planeetta*, *reviisori*, *tenori* gibi yabancı kökenli kültür sözlerine çokluk yer verilmediğini bildirmiştir. Bu tür sözlerin kökenlerini, anlamlarını ve yazımlarını açıklayan kılavuz ve sözlüklerin varlığı karşısında...

Toivonen, eserinde Fince sözlerin yalnız en yakın dillerdeki karşılıklarını vermekle yetinileceğini de açıklamıştır.

Toivonen, *Suomen kielen etymologinen sanakirja*'da *napata* sözüne değin toplu olarak 2137 madde yazmıştır. Sözlüğün *knappu*'ya değin gelen sözleri kapsayan 1. cildinde, yerel ağızlarda kalan sözleri bir yana bırakalım, yazı ve kültür dilinde kullanılan sözlerin büyük bir bölümü de geçmiyordu. Sözlüğün 2. cildinin ilk fasiküllerindeki eksik ve boşluklar, özellikle *l* ve *m* ile başlayan sözlerde bir kat daha artmıştır.

Toivonen'in sözlük üzerinde var gücüyle çalıştığı göz ardı edilemez. Ancak uzun süren ağır hastalığına karşı verdiği savaşı 1956 yılı mayıs ayının sonunda yitirmiş, değerli bilimsel kazanımlarla dolu yaşamının başeseri saydığı etimolojik sözlüğünün bittiğini görememiştir.

Sözlüğün bütünlenmesi ve bitirilmesi görevi 1957'de Erkki Itkonen ve Aulis J. Joki'ye verilmiştir. Daha sonra çalışmalara Reino Peltola da katılmıştır. Özünde 6. cildin baskıdan çıkmasıyla sözlük bütünlenmiş, bitmiştir. Ne var ki bu kez sözlüğün *a*'dan *m*'ye değin gelen bölümüyle sonraki bölümü arasındaki dengesizlik acı bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, *a – m* arasındaki maddelerin son bölümdeki ölçülere göre yeniden yazılması kaçınılmaz bir gereksinim olarak değerlendirilmiştir. Bu gereksinimin giderilmesi için çalışmalara birçok yazarın katılması gerektiği anlaşılmıştır. Eski yazarların, sözlüğün bütünlendiğini dünya gözüyle göremeyecekleri gerçeği de açıklık kazanmıştır. 1976'da Budapeşte'de toplanan Etimolojik Çalışmalarda Kuram ve Metodoloji Kongresinde "Prinzipien und Praxis der Redaktion des Finnischen Etymologischen Wörterbuches" (*Az etimológia elmélete és módszere*. Budapest 1976. 156-161)

başlıklı bir bildiri sunan Aulis J. Joki, bildirisini düşündürücü bir soru ile bitirmişti: “Und ist denn überhaupt irgendein etymologisches Wörterbuch oder ein sonstiges Lexikon einer lebenden Sprache jemals “endgültig” fertig, abgeschlossen?”

Türkoloji alanında da bunlara benzer etimolojik sözlük örnekleri vardır.

En güzel ve en düşündürücü örnek olarak Ê. V. Sevortyan’ın sözlüğünü gösterebiliriz. Bu sözlüğün *Êtimologičeskij slovar’ tjurkskix jazykov (Obščetjurkskie i mežturkskie osnovy na glasnye)* adlı cildi 1974’te yayımlanmıştı. *Obščetjurkskie i mežturkskie osnovy na bukvy “B”* alt başlığını taşıyan cildi 1978’de çıkmıştı. *Obščetjurkskie i mežturkskie osnovy na bukvy “V”, “G” i “D”* “alt başlıklı cildi 1980’de baskıdan çıktı. *Obščetjurkskie i mežturkskie osnovy na bukvy “Dž”, “Ž”, “J”* alt başlıklı cildi 1989’da yayımlandı. Son olarak da sözlüğün *Obščetjurkskie i mežturkskie leksičeskie osnovy na bukvy “K”, “K̇”* alt başlıklı cildi 1997’de baskıdan çıktı.

Sevortyan sözlük üzerinde yapılacak sonraki çalışmalara ilişkin bir plan bırakmamıştır. Baskıdan çıkan bölümlerin yapısından ve içeriğinden yola çıkan çalışma grubu, sözlüğün etimolojik açıklama bekleyen leksik materyalini “K-K̇”, “L-S”, “T-Ş” olarak üç cilde ayırmıştır.

Buna göre, Sevortyan’ın sözlüğü ancak bu ciltlerin yayımlanmasından sonra bitmiş olacaktır. Daha açık bir söyleyişle, ilk bölümü 1974’te yayımlanan sözlük, son bölümlerinin çıkmasından sonra bütünlenmiş olacaktır. Son bölümlerin çıkması için yaklaşık 10 yıl beklemek gerekeceği kestirilebilir.

Son olarak 1997’de sözlüğün *Obščetjurkskie i mežturkskie leksičeskie osnovy na bukvy “K”, “K̇”* alt başlıklı cildi yayımlandı. Bu ciltte *k* ile başlayan sözlerin bir bölümü yer almıştır.

Yazımı ve basımı 25-30 yıl süren bir sözlüğün baş bölümleriyle son bölümleri arasında içerik ve ölçü bakımlarından birtakım farkların bulunması doğaldır. 1974’ten başlayarak çıkan bölümlerin birçok yönden eskimiş olduğu da göz ardı edilemez. Buna ek olarak, sözlüğün yalnız Türk diyalektlerinde kullanılan ortak kökleri kapsadığını biliyoruz. Daha açık bir anlatımla, Türkiye Türkçesinde kullanılan alıntılara Sevortyan’ın sözlüğünde yer verilmemiştir. Demek bu tür sözlere ilişkin bilgi almak isteyen okurlar Sevortyan’ın sözlüğünden yararlanamayacaklardır. Türkiye Türkçesinin söz dağarcığı bu tür öğelerle doludur. Eski kaynaklarda ve yerel ağızlarda bunlara benzer birçok söz geçtiği de bir gerçektir. O bakımdan Sevortyan’ın sözlüğü ulusal diline ilişkin bilgisini bütünlemek ve artırmak isteyen Türk okurunun gereksinimini karşılayamaz. Kaldı ki Se-

vortyan'ın sözlüğü Rusçadır. O bakımdan bu eserden Türk okurunun yararlanması düşünülemez. Bu durum karşısında bu eseri yalnız uzmanların kullanabilecekleri açıklık kazanıyor.

Özetle, etimolojik sözlüklerin geçmişi bitmemiş veya yarım kalmış sözlük örnekleriyle ve *posthume* sözlük baskılarıyla doludur.

3. İşte bir yandan bu düşündürücü örnekleri, bir yandan da Türk dil bilimi alanındaki boşluğun derinliğini ve ulusal bilgi ve kültürünü artırmak isteyen Türk okurlarının gereksiniminin büyüklüğünü göz önünde tutarak, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* adlı eserimi baskıya verdim.

Beni uzun yıllardan beri uğraştıran bu sözlüğün bitmiş olduğu söylenemez. Özünde Fin dilinin etimolojik sözlüğünden söz ederken eski çalışma arkadaşım Aulis J. Joki'nin tartışma götürmez bir gerçeği dile getiren bir sözünü aktarmıştım. Joki'nin vurguladığı gibi, herhangi yaşayan bir dilin etimolojik sözlüğünün bir gün soncul olarak ("endgültig") bittiği düşünülemez.

Son olarak, 75 yıldan beri köklü ve kapsamlı bir dil inkılâbı üzerinde uğraşılan bir ülkede söz dağarcığımızın kökenini açıklayan bir etimolojik sözlüğe gereksinim duyduğumuzu dile getirelim.

Türk dilini yabancı dillerin baskısından kurtarmak, Türk dilinin öz güzelliğini ortaya çıkarmak, Türk diline çağdaş bilim ve kültür kavramlarını karşılayacak olanak ve kolaylıklar kazandırmak gibi amaçlarla girişilen çalışmalarda söz dağarcığımızın kökenini bilmek gerekmez mi?

Dilimizde büyük bir yer tutan yabancı sözlere, alıntılara karşı açılan savaşta, dil biliminin söz veya köken bilgisi (etimoloji) koluna özel bir değer ve ağırlık vermek kaçınılmaz bir koşuldur. Sözlerin kökeninin araştırılması özünde bilimsel bir çalışmadır. Ancak dilimizin özleştirilmesi, yalnız özleştirilmesi değil, geliştirilmesi uğrunda gösterilecek çabalarda etimolojik çalışmaların sonuçlarını göz önünde tutmak ve değerlendirmek kaçınılmaz bir gereksinimdir. Sözlerin kökenini göz önünde tutmadığımız durumda, yabancı bir sözü dilimizden çıkarmak isterken başka bir yabancı sözü seçmek olasılığıyla karşılaşabiliriz.

Arapçadan gelen *hudut* sözü yerine dilimizde dar bir çevrede kullanılan *sınır* karşılığı ortaya atıldı. *Sınır*, Türkçede eskiden beri kullanılan bir sözdür, ama Anadolu dışında konuşulan Türk diyalektlerinde buna benzer bir söz geçmez. Eski Türk diyalektlerinde de *sınır* biçimine rastlanmaz. Bu durum karşısında *sınır*'ın komşu dillerden alındığını tahmin etmek kolaydır. Gerçekten *sınır*'ın Rumcadan geçtiği daha 1893 yılında ortaya çıkmıştı.

Son yıllarda *şehir* sözünün yerine daha çok *kent* karşılığının kullanıldığı göze çarpıyor.

Şehir sözü dilimize birçok türev kazandırmıştır: *şehirci*, *şehircilik*, *şehirlerarası*, *şehirleşmek*, *şehirli* gibi. Bu söz, üzerinde yaşadığımız yurt topraklarında yer adı olarak da yaygındır: *Akşehir*, *Akçaşehir*, *Alaşehir*, *Beyşehir*, *Yenişehir*, *Eskişehir*.

Sözlüğümüzde ve yer adlarımızda bu'denli yaygın olarak yaşayan *şehir* sözü Farsçadır. Buna karşılık *kent* sözü Türkçe midir?

Şehir'in yerine geçen *kent* de bir alıntıdır. Farsçanın eski bir kolundan, Sogdiana'da konuşulan Sogdcadan kalma bir alıntıdır. Bu durumda eski ve yaygın *şehir* sözü yerine *kent* karşılığını kullanmakla büyük bir kazanım sağladığımızı söyleyebilir miyiz?

Arapça *ziyafet* karşılığı olarak *şölen* sözü ortaya sürüldü. O yıllarda bu sözün kökeni bilinmiyordu. Ancak, *ş* ile başlayan sözlerimizin büyük bir bölümü Türkçe değildir. *Şiş*, *şişek*, *şimşek* gibi birtakım Türkçe sözlerin başında gördüğümüz *ş*'ler ikincil seslerdir. Bu gün *şölen*'in Moğolcadan kalma bir alıntı olduğu anlaşılmıştır.

Arapça *hububat* karşılığı olarak *tahıl* sözü ortaya atıldı. Bu gün *hububat* sözünü artık unuttuk, *tahıl*'ı seve seve kullanıyoruz. *Tahıl*'ın Anadolu ağızlarında yaygın olarak kullanıldığı bir gerçektir, ama Anadolu'da yaşayan bütün sözlerin Türkçe olduğu söylenebilmir mi? Yerel ağızlarımız da komşu dillerden alınma sözlerle doludur, ortak kültür ve yazı dilimiz gibi. Ağızlarda yaşayan *tahıl* da bir alıntıdır, Arapça *dahl* 'dan gelen bir alıntıdır.

Örneklerden bir örnek daha:

Arapça *esas* yerine *temel*'i kullanmaya başladık, *temel*'in Rumcadan alındığını bilerek veya bilmeyerek...

Bu örnekleri *çağ*, *öge*, *tanık*, *ülke*, *üye* gibi sözlerle sürdürmek kolaydır. Ancak yanlış anlaşılmasın. Bu örnekleri sıralamaktan amacım, etimolojik araştırmaların dil in-kılâbı alanındaki yerini, değerini dile getirmektir. Yoksa yabancı dillerden kökenlendiği anlaşılan sözlerin yaşam hakkını kaldırmak düşüncesiyle yola çıkmadığımı altını çizerek vurgulamak isterim.

Türk Dil Kurumunun kurulduğu yıllarda söz dağarcığımızda geçen ögelerin kökeni konusunda bize sağlam bilgi verecek bir sözlük yoktu. Bu açıdan kurumun ilk çalışmaları birtakım yanlışların yapılmasını doğal karşılamak gerekir. Dilimizdeki yabancı kökenli sözlere karşılık olarak ortaya sürülen yeni sözler arasında birtakım yanlış örneklerden söz ederken etimolojik sözlüklere gereksinim duyduğumuzu dile getirmek

istedim. Dil Kurumunun amacını gerçekleştirmek üzere girişilecek çalışmalarda söz dağarcığımızın kökenlerine ilişkin sağlam bilgi verecek kaynaklara gereksinim duyduğumuzu seslendirmeye çalıştım.

Düzelتيyorum: Yalnız dil inkılâbıyla ilgili çalışmalarımızda değil, dilimize ilişkin bütün bilimsel çabalarımızda etimolojik sözlüklere gereksinim duyduğumuzu vurgulamak istedim.

Son yıllarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin dağılması da Türk dilinin etimolojik sözlüğüne büyük bir güncellik kazandırmıştır. Bu tür bir sözlük, bağımsızlıklarına kavuşan Azerî, Türkmen, Kazak, Kırgız, Özbek gibi dildaşlarımızla aramızdaki dil bağlarına açıklık kazandıracak, birlik ve yakınlığımıza yeni bir güç katacaktır. Ana dilden kalma ortak kök ve sözlerin çokluğu etimolojik sözlükte açık olarak sergilenecektir. Etimolojik sözlükte Türk diyalektlerinin ana çizgileriyle birleşmesi ve bütünleşmesi kolaylaşacaktır. O açıdan kültür alanında gerçekleşen gelişmelerin etimolojik sözlük gereksinimini bir kat daha artırması doğaldır.

II. Dünya Savaşından sonra türlü dil ve dil gruplarına ilişkin bir yığın etimolojik sözlüğün yayımlandığını biliyoruz. Bu yeni yayınlar karşısında etimolojik sözlük *dumping*'inden bile söz edildi. Bu gelişmede geniş aydın okur yığınlarının rol oynadığı da bir gerçektir. Aydın çevrelerin her yerde açık bilgi sağlayan etimolojik kılavuzlara gereksinim duyduğu anlaşılmıştır. Yayın evleri salt bilimsel amaçları karşılayan etimolojik sözlükleri de yayımlamaktan geri kalmamışlardır. Çünkü bu tür eserlerin kuruluşlarına yayın alanında özel bir ağırlık ve saygınlık kazandırdığına inanıyorlardı. Almanlar, Fransızlar, İngilizler ve son yıllarda İtalyanlar, Ruslar büyük sözlükler yanında pratik etimolojik sözlükler ve kılavuzlar da yayımlamışlardır.

Kluge'nin Alman etimolojik sözlüğünün 21. baskısı yapıldı. Sırp ve Hırvatların etimolojik sözlüğü çıktı. Ural dillerine bağlı birtakım dillerin de etimolojik sözlükleri yayımlandı. Türk diyalektleri arasında özel bir yer tutan Çuvaşçanın etimolojik sözlüğü baskıdan çıktı. Kartvelcenin etimolojik sözlüğü yayımlandı. Osetçenin etimolojik sözlüğü yazıldı. Dravid dillerinin etimolojik sözlüğü kaleme alındı... Macar dilinin anıtsal etimolojik sözlüğü bütünlendi. Daha sonra bu sözlüğün Almanca çevirisi baskıdan çıktı.

Son yıllarda Çuvaşça, Kazakça gibi Türk diyalektlerinin etimolojik sözlükleri çıktı. Ancak eski ve yeni Türk diyalektleri arasında yaygınlık ve söz varlığı bakımından en önemli yeri tutan Türkiye Türkçesinin bilimsel bir etimolojik sözlüğü çıkmadı. Doğal olarak, yabancı ülkelerde yayımlanan etimolojik sözlükler bizim gereksinimimize yanıt veremezdi.

Ülkemizde gerek bilim alanında gerek kültür yaşamında Türk dilinin etimolojik sözlüğüne duyulan gereksinim, uzun yıllardan beri güncel bir sorun olarak kaldı.

4. Sözlükte Türkçede kullanılan eski ve yeni sözler yer almıştır. Bunlardan başka, yerel ağızlarda yaşayan sözler de değerlendirilmiştir.

Maddelerde belli başlı yeni ve eski verileri saymakla yetindim. Macar Türkologu József Thúry'nin "A török-magyar nyelvek összehasonlító szótára" başlıklı çalışması üzerine yazmış olduğu raporda József Budenz, Türk dillerinin aslen diyalekt olduğunu vurgulayarak sözlükte eski ve yeni verilerin sıralanmasına gerek olmadığını dile getirmişti. Daha sonra Zoltán Gombocz da "Thúry József "Magyar-török összehasonlító szótára" (Akadémiai Értesítő 18, 1907, 508-515) başlıklı yazısında, Budenz'in raporunda sözünü ettiği bu duruma katılarak, Thúry'nin "karşılaştırmalı sözlüğünde" Türkçe verileri bütün ayrıntılarıyla gözden geçirmesine karşı çıkmıştı. Budenz gibi büyük bir bilim erinin Türk dillerini diyalekt olarak değerlendirmesi düşündürücüdür. Budenz'in L. Budagov, W. Radloff gibi çağdaşları da Türk dillerine diyalekt gözüyle bakmışlardı.

Bu gerçekten yola çıkarak sözlükte belli başlı yeni ve eski verilerin ancak bir bölümü üzerinde durdum.

Türk dilinin Türkmence, Tatarca, Nogayca, Kazakça, Kara Kalpakça, Kırgızca, Özbekçe, Karayca gibi birçok diyalekte ayrıldığını biliyoruz. Sözlükte çağdaş diyalektlerin ancak bir bölümü değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, Türk diyalektleri arasında Çuvaşça ve Yakutçaya özel bir değer ve ağırlık verildiğini dile getirelim.

Maddelerde eski kaynaklarda geçen belli başlı veriler de gözden geçirilmiştir. Böylelikle dilimizde kullanılan sözlerin kökü, kökeni ve geçmişi üzerine toplu bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Eski ve yeni diyalektlere ilişkin bilgi vermekle yetinilmeyerek bu diyalektlerde geçen anlamdaşlar üzerinde de durulmuştur.

Bütün büyük dillerde olduğu gibi, Türkçede de yabancı kökenli öğelerin, alıntılının geniş bir yer tuttuğu açık bir gerçektir. Örneğin *inci* Çinceden alınmıştır. Örneğin *kaburga* Moğolcadan kalma bir alıntıdır. Örneğin *borç* da yabancı bir kavramdır. Bu söz eski çağlarda İç Asya'da alım satım yaşamında etkin bir rol oynamış olan Sogdlardan alınmıştır...

Uzak ve yakın komşularımızdan aldığımız sözler saymakla bitmez. Sözlükte komşu (ve yabancı) dillerden alınmış sözler de titizlikle irdelenmiştir.

Ancak, sözlükte yalnız yabancı dillerden kalma sözlerin açıklanmasıyla yetinilmemiş, Türkçeden komşu dillere geçen sözler de özel olarak verilmiştir. Bu yolla Türkçenin yalnız alıcı bir dil olmakla kalmayarak, ayrıca bütün komşu dillere yeni kavramlar

kazandıran verici bir dil olduğu da dile getirilmiştir. Bu yoldaki görüşümü “Türk Dilinin *Étymologique Sözlüğü*” (TD 1994/2:179-198) başlıklı konferansında açıklamıştım (197-198). Bu yaklaşımın, Gerhard Doerfer’in seslendirdiği “ideal etimolojik sözlük” ile ilgili düşüncelere *mot à mot* uyduğu anlaşıyor. Değerli çalışma arkadaşım, “Gedanken zur Gestaltung eines idealen Türkischen Etymologischen Wörterbuchs” (OLZ 66 9/10, September-Oktober 1971, 937-954) başlıklı yazısında (448), Türkçeden yabancı dillere geçen sözlerin açıklanmasını kaçınılmaz (“unerlässlich”) bir koşul olarak değerlendirmişti: “Die Wanderungen türkischer Wörter in fremde Sprachen zu vermerken, ist unerlässlich: Die Türken sind ja nicht nur Empfangende, sondern auch Gebende gewesen, vgl. dazu meine Andeutungen in Bustan 7, 1966, 24-32.”

Yabancı dillerde büyük bir yer tutan Türkçe sözler, Türkçenin yalnız alıcı bir dil olmadığına açık ve inandırıcı bir tanıktır. Bu yolda verilen bilgilerde Türkçenin yabancı dillere borçlu kalmadığı da dile getirilmiştir.

Doerfer’in özelliklerini titizlikle ve ayrıntılarıyla tanımladığı sözlük ideal bir sözlüktür. Bu ideal sözlüğe sahip olmak için uzun yıllar beklemek gerekecektir. Buna karşılık etimolojik sözlük Türklük bilimi alanında daha çok beklemeye yer olmayan bir sorun, bir gereksinimdir.

Sözlükte yakın anlamlı sözler de göz ardı edilmemiştir. Örneğin *orak* maddesinde Çuvaşça *şurla* karşılığı verilmiştir. Türkçe *güneş* maddesinde eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *kuyaş* biçimi üzerinde durulmuştur Türkçede ‘yırtıcı hayvan’ olarak kullanılan *kurt* biçiminin dar bir alanda kaldığı belirtilmiş, eski ve yeni diyalektlerde kurda *börürü* adının verildiği açıklanmıştır. Türkçe *göbek* yanında eski ve yeni diyalektlerde *kindik* karşılığının geçtiği dile getirilmiştir. Türkçe (ve Türkmence) *keçe*’nin yerine eski ve yeni Kıpçak diyalektlerinde *kiyiz* adının kullanıldığı seslendirilmiştir. Diyalektlerde *karınca* yanında *kumurska* adının yaşadığı bildirilmiştir. Eski ve yeni diyalektlerde *sinek* yerine *çıbın* (>*çibin* > *cibin*) biçiminin geçtiği belirtilmiştir. Türkçe *tavşan*’ın yanında Kıpçak alanında *koyan* adının kullanıldığı açıklanmıştır.

Sözlükte anlamdaşlar verildiği gibi, ara sıra *doublet*’lere de göndermeler yapılmıştır.

Yeni ve eski veri ve biçimlerin sıralanmasından sonra sözlerin kök veya kökeni üzerinde durulmuş, bu yolda bu güne değin ortaya atılan belli başlı açıklamalar eleştiri süzgecinden geçirilerek değerlendirilmiştir.

Söz dağarcığımızdaki öğelerin büyük bir bölümü köken açısından açıklanmıştır. Ancak köken bakımından tartışmalı birtakım öğelerin varlığı da göz ardı edilemez. Bu yolda bu güne değin birçok araştırma gerçekleştirilmişse de, kökü veya kökeni açıklana-

mamış öğelerin kaldığı da bir gerçektir. Sözlükte kökü veya kökeni bilinen sözler yanında soyu soppu bilinmeyen öğeler de yer almıştır. Kökü veya kökeni bilinmeyen öğelerin bu alanda çalışan uzmanların ilgisini çekeceği ve bu yönde birtakım açıklama ve katkıların yapılmasına olanak ve kolaylık sağlayacağı açıktır.

Kökeni bilinmeyen sözler arasında ölmüş dillerden kalma birtakım öğelerin bulunabileceği de düşünülebilir. Bu dillere ilişkin bilgi ve verilerin elde edilmesi kökeni çözümlenmemiş sözlerin açıklanmasını sağlayacaktır. Örnek olarak, ölmüş bir dil olan Sogdca yazmaların bulunması birçok Türkçe sözün kökenine ışık tutmuştu.

Söz dağarcığımızda yansıma (*onomatopée*) olarak nitelendirilen öğelerin büyük bir yer tuttuğunu biliyoruz. Sözlükte doğal seslere benzer seslerle yapılan bu tür sözler yansıma olarak açıklanmıştır. Yabancı dillerin etimolojik sözlüklerinde de doğal seslerden oluştuğu anlaşılan türevler yansıma olarak geçer. Eski Türkçeden kalma sözler arasında birtakım yansımalar rastlandığı gibi, Türkçenin daha yeni çağlarda kazandığı türevler arasında da bu tür sözlerin sayısı bir kat daha artmıştır. Hayvan ve özellikle kuş adlarında yansımalar çoktur. Bitki adlarında bile *onomatopéique* örnekler geçtiğine tanık oluyoruz. Örnek olarak, çağdaş diyalektlerin bir bölümünde serçeye verilen *çıpçık* adı, serçenin çıkardığı sestten başka bir şey olamaz. Bunun gibi, *karga*'nın da bu kuşun çıkardığı sestten çıkmış bir ad olduğu anlaşılıyor. Buna karşılık *tavuk* adının kökeni karışıktır. Macarcanın küçük bir etimolojik sözlüğünü yazmış olan Géza Bárczi, Macar dilinin anıtsal etimolojik sözlüğünü değerlendiren bir yazısında, etimolojik sözlüklerde sözlerin bir bölümünün ses yansımasına dayandırıldığının göze çarptığını belirtmiştir. Bárczi'ye göre, ses yansımasından geldiği bildirilen sözlerin özünde kökeni bilinmeyen sözlerden başka bir şey olmadığı düşünülebilir.

Sözlükte kök veya kökeni bu güne değin açıklanmamış birtakım sözlerin ilk olarak açıklandığını da saklamayalım. Örnek olarak, *ayva*, *bayrak*, *çam*, *şimşek* gibi sözlerin kök veya kökenine ilişkin açıklamalar ilk kez bu sözlükte yapılmıştır. Ancak sözlüğün öz ve ana görevi, söz dağarcığımızın kökeni bilinmeyen öğelerinin geçmişinin araştırılması ve açıklanması olamazdı. Amaç bu güne değin bu yolda yapılan araştırmaların sonuçlarının toplanması ve gözden geçirilerek değerlendirilmesiydi.

Maddelerin sonunda belli başlı bilimsel yayınlar özet olarak verilmiştir. Bu yolla bilgisini artırmak isteyen okurlara büyük bir kolaylık sağlanmıştır.

Bibliyografya bölümünde yalnız yayınların sayılmasıyla yetinilmemiş, yayınların değerlendirilmesine de çalışılmıştır.

Maddelerin yazımında göz önünde tutulan ölçü, eserin kullanılmasını kolaylaştıracaktır. Bu yaklaşımla sözlük Martti Räsänen'in eserine benzer. Buna karşılık Ê.V.

Sevortyan, kaynaklarda geçen bütün verileri toplamaya çalışmıştır. Bu çaba sonunda sözlüğü içinden çıkılmaz veriler yığına dönüşmüştür.

Son yıllarda söz dağarcığımızın yabancı kökenli öğelerine ilişkin değerli monografiler çıktı. Arapça, Farsça, Rumca gibi komşu dillerden kalma alıntılar özenle toplandı. Bulgarca, Sırpça, Rusça gibi Slav dillerinden alınma sözler değerlendirildi. Sözlüğümüzün Ermenice kökenli öğeleri sık sık işlendi. Dilimizin Anadolu ve Balkan topraklarında iç gelişme sonunda kazandığı yeni öge ve türevler üzerinde çalışıldı. Türk dilinin eski ve yeni diyalektleri arasındaki bağlara ilişkin karşılaştırmalar yapıldı. Bu yoldaki çalışma ve yayınlar sonunda sözlüğümüzün oluşması ve gelişmesi üzerine açık ve sağlam bilgi ve gözlemler birikti.

Ulusumuzun geçmişi, ana yurdu, kökeni, komşuları, başka uluslarla gerçekleştirdiği ilişkiler, iktisadî ve kültürel yaşamı, kültürünün oluşması ve gelişmesi gibi konularda söz dağarcığımızın en çok ve en sağlam bilgi verdiği tartışma götürmez bir gerçektir. O bakımdan etimolojik araştırmaların en ulusal bilimsel çalışma alanları arasında yer alması doğaldır. Bununla birlikte, etimolojik çalışmaların her yerde en uluslararası bilimsel girişimler arasında geçtiği de açık bir gerçektir. Bu alandaki çaba ve çalışmalar, bir yandan her ulusun oluşma ve gelişmesinin özel, ulusal yolunu en gerçekçi biçimde aydınlatırlar, bir yandan da uluslar arasındaki eski ilişkileri en açık çizgileriyle ortaya çıkarırlar. Etimolojik araştırmaların sonuçları olmadan ulusumuzun kökeni, ana yurdu, oluşması, gelişmesi ve kardeşleri (yakınları) üzerine sağlam bir bilgi edinilebilir mi? Eski Türklerin ana yurtlarında hangi uluslarla ilişki kurduklarını nereden öğrenebilirdik? Eski Türklerin yaşadıkları toprakların özelliklerine, maddî ve manevî kültürlerine, inançlarına, gelenek ve göreneklerine ilişkin sorunlara nasıl yanıt verebilirdik? Uzak geçmişte Türklerle komşuları arasındaki karşılıklı ilişkilerin başlangıcı ve süresi üzerine bilgi almak isteyenler hangi kaynaklara baş vuracaklardı? Dilimizin söz dağarcığında geçen öğeler konusunda bilgilenecek isteyenler hangi kaynaklardan yararlanacaklardı? Ulusal dilimizin eski öğelerine kendi kök ve eklerini işleterek iç türetme yoluyla ne gibi türevler kattığına, komşu dillerle nerede ve ne zaman söz alış verişini yaptığına ve yerli ve yabancı öğeler arasında hangi araçları kullanarak ölçülü bir denge sağladığına yanıt arayanlar hangi kaynağı kullanacaklardı? Bütün bu sorulara yalnız etimolojik araştırmalar yanıt verebilir. Bu soruların yanıtsız bırakılması ulusumuzun geçmişini öğrenmekten vaz geçtiğimiz anlamına gelir. Geçmişine değer vermeyen ulusların ise gelecekleri konusunda da açık bir fikre sahip olamayacakları eski bir gerçektir.

Bu soruların göz ardı edilmesi uluslararası alanda da derin boşluklara ve ağır kopukluklara yol açar. Uluslar arasındaki ilişkilerin kopuksuz bir zincir oluşturduğunu biliyoruz. İster küçük, ister büyük olsun, her ulus bu ilişkilerin karmaşık ağında bir halka

rolü ve değeri taşır, alıcı da, verici de. Türkçenin konuşulduğu toprakların çevresinde yaşayan uluslarla Türkler arasındaki ilişkilerin geçmişi üzerine sağlam ve çok yönlü bir fikir edinmenin yolu, bu topraklarda konuşulan her dilin söz dağarcığını değerlendiren etimolojik araştırmaların gerçekleştirilmesinden geçer. Türkçenin söz dağarcığının köken yönünden ışığa kavuşturulması da komşu ulusların dillerinin etimolojik araştırılmasından elde edilen sonuçlara bağlıdır.

Bu durum karşısında ulusal yaşamımızda Türk dilinin etimolojik sözlüğünü daha çok bekletmeye yer olmadığı açıklık kazanmıştır.

Sözlükte kökenini bildiğimiz sözler yanında soyunu sopunu bilmediğimiz sözler de yer almıştır. Kabul ve itiraf edelim ki “Kökenini bilmiyoruz” veya “Kökünü bilmiyoruz” diye verilen bu sözlerin sayısı az değildir. Benim kökünü veya kökenini bilmediğim sözler arasında soyu sopu bilinen birtakım ögelere rastlanabileceğini olagan bir durum olarak düşünüyorum. Çalışma arkadaşlarımin bu yoldaki yeni açıklama ve katkıları beni sevindirecektir. Bu katkıların sözlüğün yeni baskılarında özenle değerlendirileceği doğaldır. Sözlerin kök veya köken bakımından açıklanmasında gözden geçirilmesi ve düzeltilmesi gereken birtakım yönlerin geçmesi de olanak dışı sayılamaz. Sözlük bu yolda da tartışmalara açıktır.

Türk dili, etimolojik araştırma ve yayınlar yönünden Fince, Macarca gibi dillere benzemez. Örneğin Fin diline ilişkin belli başlı çalışmalar Finlandiya’da yapılmıştır. Macar dili alanındaki bilimsel yayınlar da Macaristan’da çıkmıştır. Bu koşullar karşısında bu dillerin etimolojik sözlüğünü yazmak isteyenler, bu ülkelerde gerçekleştirilen bilimsel yayınları toplayıp özetlemek gibi bir olanak ve kolaylıktan yararlanabilirler. Buna karşılık Türk dilinin etimolojik sözlüğü üzerinde çalışmak isteyenler, yalnız Türkiye’de yapılan araştırma ve yayınları toplamakla yetinemezler. Geniş bir coğrafi alana yayılmış bir dil olarak Türkçeye ilişkin bilimsel çalışmaların büyük bir bölümü yabancı ülkelerde gerçekleştirilmiştir. Bu ülkelerde girişilen bilimsel araştırmaları göz önüne alıp değerlendirmeden Türkçenin etimolojik sözlüğünün yazılması düşünülemez. Türk diline ilişkin bilimsel çalışmalar salt komşu ülkelerde yapılmamıştır. Bu yoldaki bilimsel etkinlikler İtalya, Fransa, Avusturya, Almanya, İngiltere, Finlandiya, Macaristan, Rusya ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği gibi birçok ülkede sağlam sonuçlar vermiştir. II. Dünya Savaşından sonra Amerika Birleşik Devletlerinde de Türk diliyle ilgili çalışmaların arttığına tanık olduk. Açık bir deyişle, Türkçenin etimolojik sözlüğü üzerinde çalışmaların bütün bu ülkelerdeki çalışma ve yayınları özenle izlemeleri kaçınılmaz bir koşuldur.

Özetle, bu sözlük uzun ve yorucu bir emek sonunda ortaya çıkmış bir denemedir. Eski ve yeni yayınları toplama ve değerlendirmeye yönelik bir deneme... Martti Räsänen, etimolojik sözlüğünü deneme (Versuch) olarak baskıya vermişti. Buna karşılık Sir Gerard Clauson, sözlüğünü deneme olarak yayımladığını başlığında belirtmemiştir. Daha sonra Ê.V. Sevortyan da etimolojik sözlüğünün bir deneme olduğundan söz etmemiştir. Bu yolda çıkacak olan sözlüklerin, Gerhard Doerfer'in özellik ve koşullarını yazıya döktüğü "ideal etimolojik sözlük" yolunda atılmış bir adım olarak yer alacağı açıktır. "Türk Dilinin İdeal Etimolojik Sözlüğü" de bir ideal olarak kalacaktır. Ancak bu durum, ideal etimolojik sözlüğü gerçekleştirmek için "deneme" basamaklarından geçmek gerektiği gerçeğini örtemez.

Sözlükte eski diyalektlerde geçen sözlerin yazımında Türk alfabesi kullanılmıştır. Bunun gibi, yaşayan Türk diyalektleri alanında da yerel yazı sistemleri yerine Türk alfabesinden yararlanılmıştır. Yalnız Azerî diyalektinde açık e sesi ə harfiyle ayırt edilmiştir. Çuvaşça ve Yakutça verilerde Latin alfabesine dayanan bir transkripsiyon kullanılmıştır. Türk alfabesine dayanan bir yazımın kullanılması, yaşayan Türk diyalektleri arasındaki yakınlığı bütün açıklığı ile göz önüne serecektir.

Ankara, Çankaya 25 Ağustos 1998

HASAN EREN

AÇIKLAMA

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü'nün basımı yaklaşık iki yıl sürdü. Bu süre içinde Türk dilinin etimolojisine ilişkin birtakım yeni yayınlar çıktı. Örneğin A.M. Şçerbak'ın *Rannie tjurksko-mongol'skie jazykovye svjazi (VIII - XIV vv.)* (Sankt-Peterburg 1997) adlı çalışması bu süre içinde yayımlandı. Ê.V. Sevortyan'ın etimolojik sözlüğünün bir kolektif tarafından baskıya verilen *Êtimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvu "K", "K"* (Moskva 1997) adlı bölümü de bu süre içinde çıktı. A.M. Şçerbak'ın çalışması Türk dilinin etimolojisine ilişkin değerli gözlemlerle dolu bir katkıdır. Bunun gibi, Ê. V. Sevortyan'ın etimolojik sözlüğünün *k* harfiyle başlayan sözleri kapsayan bölümü de göz ardı edilemeyecek bir eserdir. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nün basımı sırasında kazandığımız bu yeni yayınları kısa göndermeler yaparak değerlendirmeye çalıştım.

Türk dilinin etimolojisine ilişkin bunlara benzer yayınların çıkması sevindiricidir. Yakın bir gelecekte Andreas Tietze'nin de *Der türkeitürkische Wortschatz* adlı bir eser yayımlayacağını biliyoruz.

Ne var ki 1998 yılı içinde yayımlanması planlanan *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nün basımını daha çok geciktirmek düşünülemezdi. O nedenle Türk dilinin etimolojisi alanında 1997'den sonra çıkacak yayınları sözlüğün 2. baskısında değerlendirmeye karar vermiştim. Bu kararı verdikten sonra şubat ayının başında Türk dilinin etimolojisine ilişkin yeni bir eser yayımlandı. Bu eser Rus Bilimler Akademisi haberleşme üyesi Ê.R. Tenişev'in yönetimi altında yayımlanmakta olan *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika tjurkskix jazykov* adlı gramerin dördüncü cildini oluşturuyordu. Bu gramerin ilk üç cildi *Fonetika* (Moskva 1984), *Sintaksis* (Moskva 1986) ve *Morfologija* (Moskva 1988) başlıkları altında çıkmıştı. Bu kez bu eserin dördüncü cildi *Leksika* başlığı altında yayımlandı. Ê. R. Tenişev'in yönetimi altında Rus Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsüne bağlı Türkologların katılımıyla gerçekleştirilen bu eser, Türk dilinin etimolojik sözlüğüne yeni bir katkıdır. 23.10.1997 tarihinde baskıya verilen eserin basımının iki yılda bittiği anlaşıyor. 800 sayfa tutan bu eser, sözlüğümün son provasını kontrol ettiğim günlerde elime geçti. Doğal olarak, bu durumda ana söz dağarcığımızda geçen yaklaşık 1000 ögeyi içine alan bu eserden artık yararlanmak olanağı kalmamıştı. O bakımdan yeni katkı ve gözlemler içeren bu kapsamlı eseri sözlüğümün 2. baskısında özenle değerlendireceğim.

Eski çalışma arkadaşım Ê. R. Tenişev'in bize kazandırdığı *Leksika*'nın getirdiği yeni gözlem ve verilerin değerlendirilmesi ve yeni maddelerin eklenmesiyle etimolojik sözlüğüm büyük ölçüde bütünlenmiş olacaktır.

Ankara, Çankaya 10 Şubat 1999

HASAN EREN

A

aba 1. 'yünden yapılan bir çeşit kaba ve kalın kumaş'; 2. 'bu kumaştan yapılan hırka veya cüppe'

< Ar ^ʿ*abā* 'wollener Mantel'.

Tietze : Gr (1) 223/109; Räsänen : V 1 b.

abajur 'ışıǵı bir yere toplamak için kullanılan lâmba siperi'

< Fr *abat-jour*. - Fransızca *abat-jour* Türkçeye *pancur* (< *panjur*) olarak da geçmiştir. Bk. *pancur*.

Tietze : AO 13 : 31 - 32.

abaşo 'aşaǵı, alt'

< İtal *abbasso* 'below'.

Kahane - Tietze : LFL 1.

abazan bk. *habazan*.

ablatya 'bir çeşit balık aǵı'

< R *ᾠπλάδια* (ç.) < : *ᾠπλάδι* 'type of net'.

Rumca *ᾠπλάδι* biçimi, 'simple' olarak kullanılan *ᾠπλός* sıfatından yapılmış bir türevdir.

Kahane - Tietze : LFL 733 ; Georgacas : FT 137/181.

abli 'yelkeni kullanmaya yarayan ip'

< R *ᾠπλή* 'vang'.

Kahane - Tietze : LFL 734.

abluka < **abloka** 'bir ülkenin veya bir yerin dışarı ile olan her türlü bağlantısını kuvvet kullanarak kesme, kuşatma'

< İtal (Venedik) *ablóco* 'blockade'.

Rumcada da Venedik biçimi geçer (*ᾠμπλόκο*).

Meyer : TürkSt 70; Foy : MSOS 1 : 47. s. 1. not; Tagliavini : Annali N. S. 1 : 193; Kahane - Tietze : LFL 4.

abra yer. 'bozuk teraziyi dengeye getirmek için hafif gelen kefeye konulan taş, demir, çivi gibi ağırlık; dara'. Ağızlarda *abara*, *apra*, *arba* gibi birtakım biçimler de kullanılır.

< Erm *apray* 'tare, weight of the container' (< Ar ^ʿ*abra* > Krt *abré*) ; yer. *abra* 'small pieces of stone placed in pan of scale to even out the weight'.

Azerî alanında *arva* 'dara' olarak geçer.

Dankoff : ALT 24. Symeonidis'in Rumcadan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (Gr 173/15).

abramak 1. 'başarmak'; 2. '(deniz taşıtları için) yönetmek, kullanmak'

< Moğ *abura* 'retten, helfen, beschützen'.

Kumancada *abra-* olarak kalmıştır. Yakutça *abrā- ~ abırā-* 'helfen, retten' biçimi de Moğolcadan alınmıştır. Çuvaşçada *upra-* 'schützen' olarak kullanılır.

Ramstedt : KWb 20 a; Kałużyński : ME 41; RO 32 : 90; Poppe : Németh Arm 334; Doerfer : UAJb 40 : 252; Räsänen : V 2 b; Sevortyan : Yudahin Arm (2) 27-28; ÊSTJa 1974, 59-60.

abraş 'alaca benekli'

< Ar ^ʿ*abraş* 'gescheckt, buntscheckig'.

Tietze : Ar 264/8.

abril yer. 'nisan'. Ağızlarda *april*, *abrul*, *april*, *avril* ve *avrul* olarak da geçer.

Rumca ^ʿ*Απρίλης*'ten geldiği anlaşılıyor. Ancak -b-'li biçimlerin Ermeniceden geçtiği de düşünülebilir (Erm *april*, yer. *abril*).

Meyer : TürkSt 68 ; Kowalski : ArOr 2 : 15 ; Tietze : Gr (1) 212/26; Tietze - Tekin : Erdem 5 : 286/2; Dankoff : ALT 25.

abullabut 1. 'hantal, kaba ve anlayışsız (kimse)'; **2.** 'biçimsiz ve kötü giyinen, giyimine özen göstermeyen (kimse)' < *abilobut, abulobut*

< *abul abut*. Ağızlarda 'obur' ve 'şişman' olarak geçen *abur* biçiminin *obur*'dan başka bir şey olmadığı anlaşılıyor. *Abut* ise ağızlarda 'iş bilmez, sersem' olarak geçer.

Eski yazılı kaynaklarda geçmeyen bu sözün yerel ağızlardan alındığı açıktır.

Symeonidis'in Rumcadan alındığı yolundaki açıklaması yanlıştır (Gr 172/9).

acar 1. 'semiz, şişman'; **2.** 'gülbüz, güçlü, iri, sağlam, dinç'; **3.** 'becerikli, açık göz'; **4.** 'yeni'. Anadolu ağızlarında *acer* biçimi de kullanılır.

< Ar ²a^ccar 'dick, stark; voll; unreif'.

Tietze : Ar 291/135; Räsänen : V 4 b.

acırğa 'yaban turpu'. Yerel ağızlarda da *acırğa* olarak kullanılır.

Clauson'a göre (ED 47 b s. v. *adğır*), *acırğa* Senglah'ta Moğolca bir söz olarak *nar* 'male' (*faḥl* 'stallion') diye açıklanmış ve *faḥl* sözü aradaki kimi yazarlarca 'horse-radish' olarak kullanılan *fucl*'e çevrilmiştir. Örn. Şeyh Süleyman, Şemsettin Sami gibi yazarların sözlüklerinde *acırğa*'nın bu anlamda geçtiği göze çarpar. İlk bakışta Clauson'un bu gözlemi düşündürücüdür. Ancak *acırğa*'nın 'yaban turpu' olarak yerel ağızlarda yaşadığı Clauson'un gözünden kaçmıştır. Clauson gibi, Thüry (A "Behdset-ül-Lugat" cıfmlı csagatáj szótár. Budapest 1903. 20. s.). de Çağatayca *acırğa*'nın anlamını düzeltmek istemiştir.

Ona göre, *acırğa* 'yaban turpu' olarak değerlendirilemez. Çağatayca *acırğa*'nın Moğolcadan kalma bir alıntı olarak 'aygır' anlamına geldiği açıktır. Thüry'ye göre, eski sözlükçüleri Arapça *faḥl* فحل sözü şaşırtmıştır. Bu sözün yazmalarda yanlışlıkla *fucl* فجل 'turp' olarak geçtiğine tanık oluyoruz. O nedenle *acırğa* Çağatayca sözlüklerde 'yaban

turpu' olarak geçmiştir. Bu yolda daha çok bilgi edinmek için bk. Eren: DTCFD 8: 150-151. Anlaşılan Clauson gibi, Thüry de *acırğa*'nın Türkçede 'yaban turpu' olarak kullanıldığından habersiz kalmıştır.

Ligeti (AOH 14: 15) Moğolca *aḡırğa*'nın Çağatayca 'étalon' olarak geçtiğini bildirmiş, ancak sözlükçülerin *acırğa*'ya *faḥl* 'aygır' yerine *fucl* 'turp' anlamını verdiklerini de dile getirmiştir. Ligeti, Eren'in yazısına göndermede bulunmakla yetinmiştir.

Anadolu ağızlarında yaşayan *acırğa* biçimi Çağatayca *acırğa*'nın 'yaban turpu' anlamına geldiğine sağlam bir tanıktır. Bununla birlikte, Çağatay alanında Moğolcadan kalma *acırğa* biçiminin 'aygır' olarak kullanıldığı da göz ardı edilemez.

acur 'kabuğu çizgili ve tüylü, sarımtırak, yeşil veya sarı üzerine yeşil lekeli bir çeşit hıyar (Cucumis anguria)'. Yerel ağızlarda *acır* biçimi de kullanılır.

< Ar ²acūr 'Gurke'.

Tietze : Ar 291/134; Tietze-Tekin : Erdem 5 : 286/6 ; Symeonidis (Gr 170/2) yanlışlıkla Rumca ἀγγούρι 'Art Gurke' adıyla birleştirmiştir. Bk. Eren : TD 21 : 181.

ada 'her yanı su ile çevrilmiş kara parçası'

~ Az *ada*. - Tkm *āda*. - TatK *ataw*. - Bşk *ataw*. - KKlp *ataw*. - Çuv *utā*. Çuvaşçada *utā* yanında *utrav* adı da kullanılır. Bu adın komşu diyalektlerden alındığı açıktır.

Orta Türkçede 'ada' olarak *otruğ* adı geçer. Bu ad çağdaş diyalektlerin bir bölümünde kalmıştır: TatK *utraw*. - Tara, Kûr *otrau*. - Kumd *odrū*. - Çuv *utrav*.

Kumanca, Kıpçakça gibi eski diyalektlerde 'ada' olarak *otraq* biçimi de kullanılır. Diyalektlerde *olturuk* (> *olturux*) adı da geçer. Kumandılar *odrū* biçimini kullanırlar. Sagayca, Koybalca gibi birkaç diyalekte *ortalık* biçimi göze çarpar. Altay ve Baraba diyalektlerinde *ortalık* yerine *ortoluk* biçimi geçer. Tuvalar *ortuluk* biçimini kullanırlar.

Kürtçe *ada* biçimi Türkçeden alınmıştır.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir : Srp *àda* (Škaljić : Turc 69; Skok : EtRj 1 : 8).

Räsänen : LTS 160; V 31 a, 367; Joki : LwSS 345 - 346; Benzing : PhTF 1 : 2; Egorov : ÊS 279; Doerfer : TMEN 438; Clauson : ED 65 b; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 87-88; Menges : Byzantion 17 : 278; Jarring Arm 106-107; Golden : KhazSt 253.

adar yer. 'mart'

< Ar (Suriye) ²*adâr* 'mois de mars'. - Kürtçe-
de de *adar* 'Mars' olarak geçer.

Tietze (Ar) *adar* üzerinde durmamıştır.

afis 'gümüş balığının küçüğü'.

Rumcadan alındığı anlaşıyor.

Georgacas (FT) *afis* üzerinde durmamıştır.

aftos *argo* 'dost, metres'

< R αὐτός 'dieser'.

Symeonidis : Gr 174/23.

aftospiyos *argo* 'önemsiz, değersiz'

< R αὐτὸς ποιός (εἶναι) 'wer ist das?' Bk.
kutipiyos.

Symeonidis : Gr 174/24.

ağda 'kaynatılarak çok koyu ve yapışkan bir macun durumuna getirilen pekmez veya şeker'

< Ar (Suriye) ²*aqīda* 'moût de raisin ou sirop qu'on fait épaissir par la cuisson et employé comme pâte épilatoire par les femmes'.

Halk dili yoluyla geçtiği anlaşıyor. Bk. *akide*.

Tietze : Ar 294/145; Tietze-Tekin : Erdem 5 : 288/19.

ağıl < **ağul** 'koyun ve keçi sürülerinin gecelediği, çit veya duvarla çevrili yer'

~ Tkm *āğıl*. - Özb *ağıl*. - Krg. *ağıl*. - Şor, Sag, Koy, Kaça, Kzl *āl* 'Dorf, Jurtengruppe'. - Kzk, TatK, Tara *aul* 1. 'Aul, Jurten die an einer Stelle zusammenstehen'; 2. 'Dorf'.

Çağdaş diyalektlerde *ağıl* yanında kullanılan

ayıl (> *ail*) biçimi Moğolcadan alınmıştır (Ligeti : ALH 19 : 132-133) : Tel *ayıl*. - Alt, Tel, Krg *ail* 1. 'Jurte, Filzzelt'; 2. 'Dorf, Aul'. - Krg. *ayıl* 'avul'.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*ağıl*). Orta Türkçede *ağıl* 'koyun yatağı' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *ağıl* biçimi kullanılır. Kökünü bilmiyoruz. Bilimsel yayınlarda Türkçe *ağ* kökünden geldiği sık sık dile getirilmiştir. Moğolca *ayil* 'family, household, settlement, group of tents' biçimi Türkçeden kalma eski bir alıntıdır. Türkçe *ağıl* biçimi Moğolcada **ağıl* > **ağıl* gibi ara duraklardan geçerek *ayıl*'e çevrilmiştir. Türkçe *ağıl* biçiminin Moğolca *ayıl*'den geldiği yolundaki görüş yanlıştır.

Macarca *falú*, Vogulca *pāwl*, Ostyakça *pōgil* gibi biçimlerle birleştirilmesi tartışmaya açıktır.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir.

Pedersen : KZ 39 : 456-458; Munkácsi : KSz 5 : 355; Ramstedt : ZIRGO 34 : 351; StO 11, 6 : 5; Lautlehre 140; Räsänen : StO 18, 3:5; V 6 a; Collinder : FUV 147/55; Zajaczkowski : Sufiksy 40; Poppe : StO 19,5 : 17; UAJb 13 : 115; Deny Arm 199; Palló : NyK 46 : 158; Aalto : CAJ 1 : 14; Doerfer : TMEN 503; TLT 221; IF 85:359; Dmitriev : Stroj 524; Ligeti : TörK 67-68; Róna-Tas : NyK 73 : 467; ChuvSt 130 - 131; Clauson : ED 83 b; Symeonidis : Vokalismus 67 (Türkçe *ağıl*'ı 'sürü' olarak kullanılan Rumca ἀγέλη biçimiyle birleştirmiştir); Menges : RO 17 : 76; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 65-66; 83-85; Abduvaliev : PÉTJa 264-268.

ağır 1. 'tartıda çok çeken'; 2. 'davranışları yavaş olan'; 3. 'değeri çok olan'; 4. 'çetin, güç'

~ Az *ağır*. - Tkm *ağır*. - TatK *aur*. - Bşk *aur*. - Nog *avır*. - Kzk *awır*. - KKlp *awır*. - Krg *ör*.

- Özb *oğır*. - Şor, Kuğ, Sag, Koy, Kaça, Soy
ār. - Alt, Tel ūr. - Yak *iar*. - Çuv *yivār*. Ba-
şındaki *y-* sonradan türemiştir. Çuvaşça *yāva*
(< *uya*) 'yuva' biçiminin başındaki *y-* gibi.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta
Türkçede *ağır* olarak geçer. Eski Kıpçakçada
da *ağır* biçimi kullanılır.

< *ağ-* + *-(i)r* eki. Türkçede *ağ-* 'ağır gelmek'
olarak kullanılır. Ağızlarda *ağdı* 'dengesiz,
eğik, bir yana devrik (yük)', *ağdı* gibi bir-
takım türevler de geçer.

Kałużyński: ME 27 ; Räsänen : V 8; Clau-
son: ED 88-89; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 85-
86.

ağırşak 'yün eğirilen iğın alt ucuna takılan, or-
tası delik ağaç veya kemik parça'. Türkçede
çadırın direk başlığına *çadır ağırşığı* adı veriri-
lir. Yerel ağızlarda *diz ağırşığı* 'diz kapağı
kemiği' olarak kullanılır. Diyalektlerde *ağır-
şak* 'değirmen taşı' olarak da geçer.

Eski Türklerden kalma bir iğ ağırşığında
ağırçak biçimi saklanmıştır. Orta Türkçede
ağırşuk olarak geçer. Eski Kıpçakçada *ağır-
şak*, *ağırçuk*, *ağırşak* biçimleri kullanılır.

Çağdaş diyalektlerde *ağırşak* yerine *urşuk* bi-
çimi geçer : Nog *urşuk* 'iğ'. - Kzk *urşuk*. -
Özb *urçuk*. - Blk *urçuk* 'iğ'. - TatK *orçok*
'iğ'. - Miş *orçok*. - Bşk *orsok*. - Räsänen (V
515 a) bu biçimleri *ur-* 'vurmak' kökünün tü-
revleri arasında saymıştır. Ş. Sami'nin verdi-
ği Türkçe *urçuk* biçimi düşündürücüdür.

Macarca *orsó* biçiminin eski bir Türk dilin-
den geçtiğini biliyoruz (< *urçuk*). Tacikçe
oçuq biçimi Özbekçeden alınmıştır (Doerfer :
TLT 513).

Çağdaş diyalektlerde kullanılan *urçuk* biçimi-
nin eski kaynaklarda geçmediği göze çarpı-
yor. Yalnız diyalektlerde kalan bu biçimin
ur- (> *vur-*) veya *ör-* köklerinden geldiği dü-
şünülemez. Buna karşılık bu biçim ile *ağırşak*
sözü arasındaki benzerlik göz ardı edilemez.

Türkçe *ağırşak* biçimi *ağır-şak* olarak açıkla-

nabilir. Türkçede *-şak*, *-şık*, *-şuk* ekinin göre-
vi *-çak*, *-çık*, *-çuk* ekinin görevine benzer. Bu
ekler isim köklerine ve daha çok fiil kökleri-
ne getirilir. O bakımdan *ağırşak* sözünde *-şak*
ekinin *ağır* gibi bir sıfat köküne getirilmesi
büsbütün normal sayılamaz. Buna karşılık,
bildiğimize göre, diyalektlerde 'eğirmek',
'örmek', 'çevirmek' gibi anlamlara gelen
ağır- fiiline rastlanmaz.

Sırpça *âgršak* biçimi Türkçeden alınmıştır
(Skok : EtRj 1 : 11).

Németh : InschrNSzM 22 ; Räsänen : MTS
110 (*ağır-sak!*) ; V 8-9 (*ağır-şak*, *ağır-sak!*) ;
190 a ('el değirmeni' olarak kullanılan *yar-
guçak* biçimini **yār-* kökünden getirmiştir) ;
515 a (*urçuk* biçimini *ur-* kökünün türevleri
arasında saymıştır) ; Brockelmann (OGM
116. § a) *ağırşak* biçiminin *-ş* formansının
-ak ekiyle genişletilmesi sonunda oluştuğunu
dile getirmişse de, 'el değirmeni' olarak kul-
lanılan *yarguçak*'ın *-çak* formansı ile kurul-
duğunu yazmış, ancak bunun *ağırşak* biçimi-
nin göçüşmeli (*métathétique*) yan biçimi ol-
duğunu fark etmemiştir (OGM 117. §) ; Doer-
fer : TLT 513 (*urçuk* biçiminin *ur-* kökünden
geldiğini dile getirmiştir) ; Ligeti : MNy 66 :
412-421 ; TörK 57 ; Daher : AA 101-102 ;
Clauson : ED 926 ; Sevortyan : ÊSTJa 1974,
418-419 ; Eren : TM 19 : 291-293 ; Halasi-
Kun : AEMAe 1 : 183 ; Bazin : SChron 498.

ağız¹ 1. 'yüzde, avurtlarla iki çene arasında,
ses çıkarmaya, soluk alıp vermeye ve yiye-
cekleri almaya yarayan boşluk'. 2. 'bu boşlu-
ğun dudakları çevrelediği yanı'; 3. 'kapların
veya içi boş şeylerin açık yanı'; 4. 'bir akar
suyun denize veya göle döküldüğü yer';
5. 'koy, körfez, liman, yol gibi yerlerin açık
yanı'; 6. 'birkaç yolun birbirine kavuştuğu
yer'; 7. 'bir dilin sınırları içinde bölgelere gö-
re değişen söyleyiş özelliği'

~ Tkm *ağız*. - TatK *aus*. - Nog *avız*. - KKlp
awız. - Kzk *awız*. - Krg *öz*. - Özb *oğiz*. - Sag,
Şor *ās*. - Tuv *ās*. - Yak *uos* 'dudak' (Ka-
łużyński : ME 27). - Çuv *šavar* 'ağız'. Başm-

daki *ś-* (< *y-*) sonradan türemiştir. Çuvaşçada buna benzer ikincil seslere sıklıkla tanık oluyoruz. Örn. Çuvaşça *śānāx* 'un' sözünün başındaki *ś-* (< **y-*) de bir protezdir. Bk. Räsänen : LTS 114, 189. Sonundaki *-r* sesi ise Eski Türkçe *-z*'nin doğal karşılığıdır. Ramstedt'in, Çuvaşça *śāvar*'ın *śi-āvar*'dan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (SKE 5).

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*ağız*). Orta Türkçede *ağız* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *ağız* biçimi kullanılır.

Németh'e göre (NyK 47: 53 ; Csoma Arm 70-71), *-z* ekiyle yapılmış bir türevidir. Bk. Bang : Túrán 1918, 310. Németh'in açıklamasını Ligeti (VJa 3, 1971, 27; I. OK 1973, 268-269; ResAltL 107) de benimsemiştir. Ramstedt (SKE 5) *ağız*'ı Korece *aguri* 'mouth' biçimiyle birleştirmiştir. Räsänen (V 8 b) Ramstedt'in birleştirmesini olduğu gibi vermiştir. Bk. Räsänen : LTS 189; MTS 113. Poppe (Lautlehre 95, 131) Moğolca *ağur* 'Dampf, Zorn' biçimini de saymıştır. Räsänen de sözlüğünde ona katılmıştır. Egorov (ÊS 204) Çuvaşça *śāvar*'ın belli başlı karşılıklarını vermekle yetinmiştir. Clauson (ED 98 a) da eski ve yeni biçimleri saymış, Ramstedt'in görüşü üzerinde durmamıştır. Clauson, sözlüğünün Suffixes bölümünün sonunda *ağız*'daki *-z*'yi bir "ending" olarak değerlendirmiştir. Brockelmann (OGM 120. § a) *ağız*'ın sonundaki *-z*'yi ikili organların adlarında kullanılan bir formans olarak değerlendirmiş, *göz*, *boynuz*, *omuz*, *diz* gibi örnekleri tanık olarak vermiştir. Kononov (GrJaTRP 127. §) da *ağız*'daki *-z*'yi bir ek saymıştır. Sevortyan (ÊSTJa 1974, 81-83) belli başlı açıklamaları gözden geçirmiştir. Bk. Pedersen : ZDMG 57 : 556.

ağız² 'yeni doğurmuş ineğin ilk sütü'

~ Tkm *ovuz* 'yeni doğurmuş inek ve devenin ilk sütü'. - Nog *uviz*. - KKlp *uwiz*, *uwiz süt*. - Kzk *uiz süt*. - TatK *üz*. - Bşk *ıwıd*. - Krg *üz*. - Özb *oğiz suti*. - Şor *ös*. - Yak *uohax* (Kałużyński: ME 27). - Çuv *āra*.

Orta Türkçede *ağuz* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'un *ağuz* yanında verdiği *ağuj* biçimi düşündürücüdür. Eski Kıpçakçada *ağuz* yanında *awuz* biçimi de göze çarpar.

Türkçeden Moğolcaya *uğurağ*, *uğuruğ* 'substance épaisse, visqueuse; amouille, premier lait d'une vache qui a vélé; le blanc, le jeune de l'ocuf' olarak geçmiştir. Ramstedt (KWb 454 b; StO 17 : 14) Moğolca *uğurağ*'ı Türkçe *uğuz* biçiminden getirmiştir. Bk. Doerfer : TMEN 501. Doerfer, Räsänen'e dayanarak (LTS 115) Yakutça *uosax* ve Çuvaşça *āra* biçimlerini de saymıştır. Doerfer'in Macarca *író* 'Buttermilch' biçimine ilişkin açıklaması yanlıştır. Macarca *író*'nun kökeni karışıktır. Ancak Doerfer'in, Räsänen'in bu sözü Çuvaşça **ıra* biçimiyle birleştirmesini doğrulaması düşündürücüdür. Bu sözün Rusçada *jurága* olarak kullanıldığını da biliyoruz. Rusça *jurága* biçimi Vasmer'i uğraştırmıştır (REW). Ancak Trubaçev, sözlüğün Rusça çevirisinde *jurága*'nın Eski Bulgarca'dan (Eski Çuvaşçadan) kalma bir alıntı olduğunu açıklamıştır. Daha çok bilgi için bk. Trubaçev : Slavia 29, 1960, 29. Bk. Ligeti : TörK 15-16, 24-25. Doerfer (TDAY 1980-1981, 13) Türkçe *ağuz* = Moğolca *ağurağ*'ı göçebe kültürüyle ilgili bir söz olarak değerlendirmiştir.

Türkçe *ağız* komşu dillere de geçmiştir. Bk. Doerfer : TMEN 501. Yakutça *urax* (*ūta su-ox urax*) 'ein Milchgetränk (?) ohne Wasser' biçimi Moğolcadan alınmıştır (Kałużyński : ME 37).

Ramstedt : ZIRGO 24 : 553; Brockelmann: OGM 18. § ı; Ligeti : MNY 66 : 289-303; TörK 15-16, 24-25; Räsänen : V 9 a ; Clauson : ED 98.

ahbun yer. 'gübre'. Ağızlarda *ahpun*, *akpm*, *akpun* olarak da geçer.

< Erm *atb* 'excrement, manure'; *atbin*, yer. *axp*, *atbun*. - Kürtçeye de *ahpin* 'fumier, ordures' olarak geçmiştir.

Türkçede *ahbun* yerine *gübre* adının yaygın olarak kullanıldığını görüyoruz. O bakımdan *ahbun* dar bir alanda kalmıştır.
Foy : MSOS 7 : 217; Eren: TD 31 : 181. s. 9. not ; 1992/2 : 185; Dankoff : ALT 13.

aheste 'yavaş, ağır'

< Far *āhista* 'slowly, gently, step by step, softly'.

ahır 'at, öküz gibi hayvanları barındırmaya yarar kapalı yer, hayvan damı'

~ Tkm *axır*. - Krg *akır* 'yemlik'

~ OT *akur*

< Far *āxūr* 'a stall for horses'; 'a manger, a stall', Pehl *āxvar*.

Arapça *āxūr* 'écurie', Rumca *ὄχοῦρι* Türkçeden geçmiştir. Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de yaygınlık kazanmıştır.

Meyer : TürkSt 45; Tietze : Per 133/7; ZBalk 18 : 161/4; Räsänen : V 10 a ; Clauson : ED 89 a; Andriotis : EL 46.

ahlat 'yabanî armut'

< R *ἄχλαδι* 'Birne'.

Yerel ağzılarda ahlat ağacına *çöğür*, *çördek* gibi birtakım adlar da verilir.

Tietze : Gr (1) 214/35; Eren : TDAY 1960, 301/35; Räsänen : V 9 b; Symeonidis : Gr 174/26 ; Tzitzilis : GrLw 46.

akide 'şekerin ağda durumuna getirilmesi yoluyla yapılmış renkli ve kokulu şeker'

< Ar (Suriye) *ʿaqīda* 'moût de raisin ou sirop qu'on fait épaissir par la cuisson et employé comme pâte épilatoire par les femmes'.

Yazı dili yoluyla geçtiği anlaşıyor. Türkçe *ağda* biçimi ise halk dili yoluyla geçmiştir. Bk. *ağda*. O açıdan *ağda* ve *akide* biçimleri açık bir *doublet* örneği olarak değerlendirilebilir. Bu yolda bilgi almak için bk. Eren : TD 1995/2 : 731-736.

Tietze : Ar 294/145.

akrep 'sıcak yerlerde yaşayan zehirli bir böcek (Scorpio)'

< Ar *ʿaqrab* 'Skorpion'.

Tietze : Ar 294/146.

akşam 'gündüzün son ve gecenin ilk saatleri'

~ Tkm *ağşam*. - Blk *aşxam*. Balkarlar *akşama inir* adını da verirler. - Krg *akşam* 'alaca karanlık, akşamın erken saatleri'. Kırgızlar *akşam* yerine *inir* biçimini de kullanırlar. - Tat K *akşam*. - Kzk *akşam* 'akşamın alaca karanlığı'. Kazaklar *inir* biçimini de kullanırlar.

Orta Türkçede *axşam* olarak geçer. Harezmi alanında *akşam* biçimine rastlanır. Eski Kıpçakçada *axşam* ve *akşam* biçimleri kullanılır. Anadolu'da da başlangıçta *axşam* (ve *ağşam*) yazımıyla geçer. Bu yazım yeni dönemlere değin saklanmıştır.

İran dillerinden alındığı açıktır. Yalnız verici dili açık olarak bilmiyoruz. Sogdcadan (*'yş'm 'gece', krş. Far *šām*) geçtiği döne döne ileri sürüldüğü gibi, başka bir İran kökeninden (Av *xšāniya* 'gece', Sogd 'yşp-, 'yşph, Far *šab*) alındığı da seslendirilmiştir. Ancak, anlam bakımından bu sonuncu inançtan kolaylıkla söz edilemez. Son olarak, Sogdcaya yakın bir dil olan Horezmî yoluyla geldiği de dile getirilmiştir. Bütün bu savlar özel olarak tartışılmaya ve gözden geçirilmeye açıktır. Türkçe *akşam*'ın Türkçe *ak* + İranca *şam* biçimlerinin birleşmesinden oluştuğu yolundaki eski sav bütünü yanlıştır. Doerfer (TMEN N2 = 1947) de İran kökeninin göz ardı edilemeyeceğini dile getirmiştir (*xšap*, *xšapan* 'gece'). Baştaki *a-* Türkçe için bütünü normaldir.

Modern diyalektlerin bir bölümünde *akşam* yerine *inir* adı kullanılır: Alt *inir* 'akşam kı-zıllığı, alaca karanlık, akşam'; Krg *inir* 'akşam'; Kzk *inir* 'akşamın alaca karanlığı'; KKlp *inir* 'alaca karanlık'. Bu karşılığın Orta Türkçeden beri geçtiğini biliyoruz. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre, Oğuzlar *inir* yerine *imir* biçimini kullanırlar. Oğuzca *inir* biçimi Türkmençe *inirik* 'alaca karanlık' türevinde kalmıştır. Bk. Doerfer: RO 39 : 25.

Türk diyalektlerinde akşama *keç* adı da verilir : Nog *keş* 'akşam'. - KKlp *keş*. - TatK *kiç* 1. 'akşam'; 2. 'geç'. - Bşk *kis* 'akşam'. - Krg *keç*. - Çuv *kaş* 'akşam'. Bk. *gece*.

Tarañçılar akşama *şam* (< Far *šām*) adını verirler. Bunun gibi, Tarañçıların geceye verdikleri *şep* de Farsçadan alınmıştır (Far *şab*). Sartça *şab* 'gece' biçimi de Farsçadır.

Bu verilere göre, İran kökeninden geldiği anlaşılan *akşam* bir alıntı olarak Türk diyalektlerinde dar bir alanda kalmıştır.

Brockelmann: Zeitschrift für Phonetik 4 : 264 ; Clauson: ED 96; Räsänen: V 13 b; Eremeev: Êtnogenez 237; Sevortyan: ST 2, 1971, 9; ÊSTJa 1974, Ligeti: MNy 72: 26; Doerfer: TMEN N 2. = 1947 ; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 71; Tietze - Tekin ; Erdem 5 : 288/21.

aktar 'dükkânında baharat, iğne, iplik, zarf, kâğıt, tütün gibi şeyler satan kimse'

< Ar *ʿaṭṭār* 'güzel kokulu yağlar satan kimse'. Türkçede *attar* benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda *aktar*'a çevrilmiştir.

Bouvat: KSz 4: 330.

alabora, alabura < **albora, albura** 1. 'bir serenin yatay durumdan düşey duruma getirilmesi'; 2. 'geminin devrilecek kadar yan yatması'. Türkçede 'balığı toplamak için dalan ağının yukarıya alınması' anlamını da almıştır.

< İtal (Venedik) *albora*.

Kahane-Tietze: LFL 11. - Türkçe *alabora* (> *alabura*) biçiminin ikinci ünlüsü sonradan türemiştir.

alaçık 'çalı çırpıdan yapılmış kulübe'. Ağızlarda yaygın olarak geçer.

~ Az *alaçığ*. - TatK *alaçık*. - Bşk *alasık*. - Krg *alaçık*. - KKlp *ılaşık*. - Kzk *laşık*. Kazakçada baştaki *a*-'nın düşmesi normaldir. Kazak diyalektinde buna benzer birçok örnek göze çarpar. Örn. Türkçe *oğlak* Kazakçada *lak* olarak geçer. - Tuv *alaşi*. - Yak *alasa*. - Çuv *laś*.

Eski Türkçede *alaçu* olarak geçer. Orta Türkçede de *alāçu* biçimi kullanılır. Kumancada *alaçuk* olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Brckelmannın (OGM 32. § b) *ala* 'bunt' (?) kökünden -çu ekiyle yapılmış bir türev olarak açıklamıştır. Clauson (ED 129 b) *alāçu* biçimi yanında geçen -k'li biçimleri göz önüne alarak alıntı olduğunu düşünmüştür. Zajaczkowski (Sufiksy 7. §) Karayca *alaçık* biçimini **ağıl-ak-çık* olarak açıklamıştır. Sevortyan'a göre (ÊSTJa 1974, 131-132), *alacık* ~ *alaçık* ~ *alaçu* vb. biçimleri **alaṇ* ~ **alağ* ~ **alav* ~ **ala* kökünden -çu ve - çık ekleriyle kurulmuş küçültmelerdir.

Doerfer (TMEN 519) *alaçuk* biçiminin sonundaki -k'yi küçültme eki olarak değerlendirmiş, -çu veya -açu ekinin Türkçede kullanılmadığını göz önüne alarak *alaçu* biçiminin ölmüş bir dilden kalma bir kültür alıntısı olduğunu dile getirmiştir.

Türkçeden Arapça, Farsça, Moğolca, Rusça gibi dillere de geçmiştir. Kafkas dillerinde de yaygın olarak geçer. Bk. Doerfer: TMEN 519.

Bang: KOsm 4:22; Pelliot: T'oung Pao 26 : 264; Zajaczkowski: Związki 23; Németh: AOH 3:15; Dmitriev: Stroj 540; Egorov: ÊS 126; Eckmann: TDAY 1955, 19-20; Räsänen: V 15 b; Vasmer: REW 2: 20-21; Şipova : STRJa 362; Clauson: ED 129 b; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 131-132; Johanson: Arat Arm 286-305. Anadolu'da kullanılan biçimlere ilişkin bilgi almak için bk. Eren: TD 1992/ 2:200-201; 1993/1 : 378. Bk. Şçerbak : JaS 162/427.

alaf 'saman, kuru ot, mısır sapı'

< Ar *ʿalaf* 'Futtergras, Heu'.

Tietze: Ar 295/150; Bläsing: AL 38; FO 29 : 30/17.

alafraŋga 1. ‘Frenklerin âdet ve yaşamına uygun’; **2.** ‘Avrupa uygarlığını benimsemiş, Avrupa eğitimiyle yetişmiş (kimse)’
< İtal *alla franca*.
Barbera: Elementi 68.

alamana ‘balık avlamakta veya yük taşımakta kullanılan büyük kayık’.
Kökenini bilmiyoruz. Kahane-Tietze (LFL) *alamana* üzerinde durmadıkları gibi, Georgacas (FT) da Rumcadan kalma alıntılar arasında *alamana*’ya yer vermemiştir.

alaturka 1. ‘eski Türk gelenek, görenek, âdet ve yaşamına uygun’; **2.** ‘bu yaşamı benimsemiş (kimse)’
< İtal *alla turca*.
Barbera : Elementi 68.

alay 1. ‘herhangi bir törende veya gösteride yer alan topluluk’; **2.** ‘üç tabur ve bunlara bağlı birliklerden oluşan asker topluluğu’
< R ὁλλᾶριον.
Türkçede *halay* biçimi de kullanılır. Bk. *halay*.
Türkçeden Arapça, Farsça gibi komşu dillere de geçmiştir (Halasi -Kun : AO 5 : 22).
Miklosich: TE 245; Wittek: Mentische 25. s. 1. not; Köprülü: THİTM 1:277, 281; Németh: ALH 3: 434; NyK 56: 119, 354; Doerfer: TMEN 523; UAJb N.F.1 : 104; Räsänen: V 15b (< *al-* ‘nehmen!’) ; Symeonidis : Gr 171/7; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 132-133; Tietze – Tekin : Erdem 5 : 289/28.

alaza yer. ‘ekinler biçilirken tarlaya dökülen tanelerden ertesi yıl kendiliğinden çıkan ekin’. Ağızlarda *halaza* olarak da geçer. Bu biçimin başındaki *h-* sonradan çıkmıştır. Yerel olarak *alaz* ve *alazlık* biçimleri de kullanılır. Kökünü bilmiyoruz.
Eren: TD 1990/1 : 52-53.

alçı ‘alçı taşının pişirilip toz durumuna getirilmesinden elde edilen madde’. Kıbrıs ağzında

yalçı olarak geçer. Bu biçimin başındaki *y-* nin sonradan türediği anlaşılıyor.
Kökenini bilmiyoruz.
Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *alčija*; Srp *âlčija* (Škaljić: Turc 87).
Räsänen : V 17 a.

alengirli, alengilli argo ‘gösterişli, fiyakalı, alımlı’.
Kökenini bilmiyoruz. Tietze’nin *alangle* (?)’ den geldiği yolundaki açıklaması düşündürücüdür (AO 13 : 15-16).

algarna > algarina 1. ‘gemilerin baş veya kış tarafından uzatılan bastikalı veya makaralı kısa ve kalın dikme’; **2.** ‘ağır bir şeyi denizden çıkarmak veya denize indirmek işinde kullanılan büyük vinçli deniz teknesi’
< İtal (Venedik) *argagno* ‘main purchase’. Venedik’te kullanılan *argagno*’nun **organium*’dan geldiği anlaşılıyor.
Kahane-Tietze: LFL 32.

alıç ‘yurdumuzda yabanî olarak yetişen bir ağaç’
~ Tkm *alıç* ‘ak diken’
~ OT *aluç*. Eski Kıpçakçada *alçu* olarak geçer.
Clouston (ED 128 b) Farsça *ālū* (sic!) ile yakınlığı olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Tietze (Pers 133/8) Farsça *ālū* ‘plum’ + -ça küçültme ekiyle kurulmuş bir türev olduğunu yazmış, ancak sonundaki -a’nın düşmesi üzerinde durmamıştır. Buna karşılık *alça* biçiminde ortadaki -u’nun düştüğünü göz ardı etmemiştir (127. s.). Räsänen (V18 b) de Farsça *ālūça*’dan geldiğini bildirmiştir. (G. Doerfer]. *ālūça*’nın bir küçültme biçimi olduğunu dile getirmiştir.) Dankoff’a göre (ALT 6), Ermeniceden alınmıştır (Erm *aloč* ‘medlar’, yer. *alōč*, *alōč*, *aluç*, *aluč*).
Yerel ağızlarda *alıca yemişen* adı da verilir. Bk. *yemişen*.

alık 1. 'eyer, semer'; **2.** 'eskimiş giyecek'.
Ağızlarda *aluk* biçimi de kullanılır.
Eski Kıpçakçada da *aluk* olarak geçer.
Kökünü bilmiyoruz.

alkarna 'istiridye, midye, tarak gibi kabuklu hayvanları avlamak için deniz dibini taramak'ta kullanılan, ağız kısmı demirden bir ağ'
< Kital *argagna* 'rete a strascico'. - İtalyanca *argagna*'nın Türkçede **argarna* (> **arkarna*)'ya dönüştüğü anlaşıyor. Türkçe *alkarna* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur.
İtalyanca *argagna*'nın kökeni karışıktır. Eski Fransızcada *dagagne*, *degagne* olarak geçer.
Kahane - Tietze : LFL 31.

alkış 'bir şeyin beğenildiğini anlatmak için el çırpma'

~ Tkm *alkış* 'şükran bildirme, teşekkür etme'. - Alt, Tel *alkış*. - Şor, Kuğ, Küer, Bar *algış*. - Hak *algas*. - Yak *algış*.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Uygurcada *alkış* olarak geçer. Orta Türkçede de *alkış* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *alkış* olarak geçtiği göze çarpıyor. 'Övmek' anlamına gelen *alka-* (~ **alkı-*) kökünden geldiği açıktır : *alka-* (~ **alkı-*) + *-ş* eki. Türkçe *kargış*'ın da *karga-* (~ **kargı-*) kökünden geldiğini biliyoruz (Clauson: ED 654 b). Bk. *kargış*.

Rumenceye *alcâş* olarak geçmiştir (Şăineanu : InfIOr 3 : 5).

Räsänen : LTS 234; V 17 b ; Brockelmann : OGM 115. §; Clauson : ED 137-138; Kakuk : ÉIOsm 37; Róna-Tas : UAJb N. F. 9 : 17. s. 35. not; Doerfer : Tungusica 3 : 239.

altı 'beşten sonra gelen sayının adı'

~ Az *altı*. - Tkm *altı*. - TatK *altı*. - Bşk *altı*. - Nog *altı*. - KKlp *altı*. - Kzk *altı*. - Krg *altı*. - Alt, Tel, Sag, Koy, Kaça *altı*. - Tuv *aldı*. - Yak *alta*. - Çuv *ultă*, *ultă*, *ult*.

Ramstedt (JSFOu 24,1:16; Formenlehre 64) Türkçe *al-* kökünden geldiğini dile getirmiştir. Ona göre, *altı* (ve *yedi*) aslen sayı adı olmayıp parmaklara verilen bir addır. Räsänen (MTS 76, 77, V 18 a) Ramstedt'e katılmıştır. Hartmann (KSz 1:155) *altı*'yı *alt-dı* olarak açıklamıştır. Brockelmann (ZDMG 70 : 214-215) Hartmann'ın *yedi*'yi **yetdi* 'hat erreicht' (nämlich das Ende der alten Zahlenreihe)' diye açıkladığına dayanarak *altı*'yı 'das darunter (bleibende)' olarak açıklamıştır. Schmidt'e göre (MSFOu 67: 367). Türkçe *altı* ile Moğolca *cirğuğan* ve Mancuca *niñgun* biçimleri arasında yakınlık olmaması doğaldır.

Németh: Csoma Arm 82; Egorov: ÊS 274; Clauson: ED 130 b; Doerfer: KhalMat 290; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 141-142. Türkçe sayı adlarının kökenine ilişkin açıklama denemelerini Samoyloviç (JaPÇ) toplu olarak değerlendirmiştir. Bk. Malov: Marr Arm.

altın 'kolay işlenen, yüksek değerli, paslanmaz element'

~ Tkm *altın*. - TatK *altın*. - Bşk *altın*. - Nog *altın*. - Kzk *altın*. - KKlp *altın*. - Krg *altın*. - Tar *altın*. - Tuv *aldın*. - Yak *altan* 'bakır'. - Çuv *iltän* 'altın'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*altun*). Orta Türkçede *altün* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *altün* biçimi kullanılır.

Kökenini açık olarak bilmiyoruz. Németh (NyK 41 : 79) Türkçe *altun*'u Moğolca *altan* biçimiyle birleştirmekle yetinmiş, kökeni üzerinde durmamıştır. Ramstedt (KWb 8 a) *altun* biçiminin başında Türkçe *al* 'kızıl' (?) sözünün geçtiğini dile getirmiştir. Daha sonra (AAScF B 27 : 247; Lautlehre 151) Eski Türkçe *altun* ve Moğolca *altan* biçimlerinin Türkçe *al* 'kızıl' ve Korece *ton* 'değerli metal' sözlerinden oluştuğunu yazmıştır. Bu görüşü Räsänen (Poppe Arm (1) 156; V 18 b;

488 a) de benimsemiştir. Ancak, Doerfer (TMEN 26, 529) Türkçede *ton* 'metal' sözünün geçmediğini vurgulayarak bu açıklamaya katılmamıştır. Räsänen (V 18 b) Yakutçada 'bakır' olarak kullanılan *altan* biçiminin Moğolcadan alındığını da belirtmiştir. Rassadin (Zaimstvovaniya 66) de Yakutça *altan*'ın Moğolcadan kalma bir alıntı olduğunu bildir-miştir. Ramstedt (Lautlehre 36) Türkçe *al-tun*'u Arapça *lātūn* 'Messing' biçimiyle bir-leştirmeyi de denemiştir. Doerfer, Yakutça *altan*'ın Moğolca bir alıntı olduğu yolundaki sava da karşı çıkmıştır. Kafuzyński (ME) de Yakutça *altan*'ı Moğolca bir alıntı olarak de-ğerlendirmemiştir. Joki (LwSS 64-65) Rams-tedt'in açıklamalarını vermişse de, onun daha sonra (SKE) *al* ve *ton* sözleri üzerinde dur-madığını da dile getirmiştir. Ona göre, Rams-tedt'in eski görüşünden vaz geçtiği anlaşı-lıyor. Poppe (CAJ 8 : 216 ; 27 : 118-119) *al-tun*'ı büyük bir olasılıkla *h- < *p- ile başla-yan bir örnek olarak değerlendirmek gerekti-ğini seslendirmiştir. Ramstedt (Lautlehre 151) *altun*'ın *āl* 'kızıl' ve Çince *ton* (krş. Ko-rece *ton*) 'değerli metal' biçimlerinden oluş-tuğunu yazmıştır. Poppe, Doerfer'in bu etimo-lojiyi kuşku ile karşıladığını belirtmişse de, daha iyi bir açıklama yapılmadığını dile getir-miştir. Ona göre, "Altay dilleri"nde 'altın' olarak 'kızıl' ve başka bir metal adından oluşmuş birtakım örnekler geçer. Örn. Bur-yatçada altına *ulān mungen* 'kızıl gümüş' adı verilir. Bunun gibi, Yakutçada da *kihil kö-müs* 'altın' olarak kullanılır. Halaççada *altun* ~ *altın* adı geçmediği gibi, *āl* biçimi de kulla-nılmaz. Moğolca *altan* (Kalmıkça *altq*) yanın-da Monguorcada kullanılan *xardam* ~ *xardan* biçimi ilginçtir. Poppe'ye göre, bu biçimler *haltan*'dan gelir. Moğolca biçimlerin ise **hāltun* < **paltun*'dan geldiği anlaşıyor.

Ona göre, Orta Moğolca **haltan* da Orta Türkçeden kalma bir alıntıdır. Ne var ki Pop-pe Orta Türkçede buna benzer bir biçimin geçtiğini bildirmemiştir.

Clauson (ED 131) Moğolca *altan* biçimini Türk dillerinden kalma çok eski bir alıntı ola-rak değerlendirmiş, *altun*'un yalnız Yakutça-da 'bakır' anlamına geldiğini eklemiştir. 'Al-tın' ve 'bakır' anlamlarının karışması üzerin-de Laufer (T'oung Pao 17 : 83. s. 1. not) de durmuştur. Son olarak Baskakov (Jarring Arm 2, 3) Räsänen'in sözlüğünde verilen eti-molojiye uyarak *altun*'ın Çince'den geldiğini yazmıştır. Bk. Golden : Introduction 31.

Sevortyan (ÊSTJa 1974, 142-143) belli başlı etimolojik açıklamaları özet olarak vermiştir. Şçerbak (JaS 97/17, 169) bu güne değin orta-ya atılan etimolojilerin büsbütün inandırıcı olmadığını vurgulamışsa da, Ramstedt'in, *al-tun*'un *al* ve *tun* 'değerli metal' sözlerinden oluştuğu yolundaki yaklaşımının gerçeğe en yakın olduğunu da sözlendirmiştir.

Doerfer (TMEN 529) Türkçeden belli başlı komşu dillere geçen biçimleri toplamıştır. Bk. Egorov : ÊS 343 ; Abaev : ÊS 3 : 190; Baskakov : ST 4, 1983, 15 (< *altı tiyin*); Ba-zin : Langues et Techniques. Approche lin-guistique. Paris 1973, 327-336.

altmış 'altı kere on, elli dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Az *altmış*. - Tkm *altmış*. - TatK *altmış*. - Krg *altumış*. Kırgızcada *altmış* biçimi kulla-nılmaz. Ancak *cetmiş* biçimi yanında *cetmiş* biçimi de geçer. - Kzk *alpıs*. Kazakçada -t- düşmüş, *altmış* biçimindeki -m- sesi de -p- ye çevrilmiştir. Kazakça *cetpis* '70' biçimin-de de -m- sesi -p-'ye dönüşmüştür. - Nog *al-pıs*. - Özb *āltmış*. - Çuv *utmāl*. Çuvaşçada *altmış*'ın sonundaki -ş sesi -l'ye çevrilmiştir. Çuvaşça *šitmēl* (< Türkçe *yetmiş*) örneğinde olduğu gibi.

Eski yazıtlardan başlayarak kullanılır (*altmış*). Orta Türkçede *altmış* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *altmış* biçimi kullanılır.

Sibirya diyalektlerinde ve Sarı Uygurcada *altmış* yerine *altı on* adı geçer : Alt *altan* . - Tel, Şor *alton*. - Sag *alt'on*. - Hak *alton*. - Tuv, *aldan*. - SUyg *alton*. - Yak *alta uon*.

Altmış ve *yetmiş*'in on '10' sayı adıyla yapılmış adları (*altı on*, *yeti on*) eski diyalektlerde kullanılmaz. Bunun gibi, çağdaş diyalektlerde de *altmış* ve *yetmiş*'in on'lu adlarına ancak dar bir alanda rastlanır. Buna karşılık *seksen* ve *doksan*'ın on'la yapılmış biçimleri (*sekiz on*, *tokuz on*) eski ve yeni diyalektlerde ortak olarak kullanılır (Türkçe *seksen*, *doksan*).

Bu verilere göre, *altmış* (ve *yetmiş*) adının -*miş* (ve -*miş*) ekiyle yapılmış bir türev olmadığı, *altı* (ve *yeti*) ve *miş* (*miş*) sözlerinin birleşmesi sonunda oluştuğu anlaşıyor. Bu birleşik adın ikinci bölümünde geçen *miş* (*miş*) sözünün *seksen* (< *sekiz on*) ve *doksan* (< *tokuz on*) sayı adlarında kullanılan *on* gibi '10' değerini bildirdiği açıktır. Ancak, *altmış* (ve *yetmiş*) adında geçen *miş* (*miş*) sözüne eski ve yeni diyalektlerde rastlanmadığına tanık oluyoruz.

Buna karşılık Ural dillerinin bir kolunda '10' olarak kullanılan *mis* sözü göz önünde tutulabilir. Bu söz Macarca *harminc* (< *xarm-misz*) '30' adında saklanmıştır (Mac *harm*, *három* '3' + *mis* '10'). Türkçede yalnız *altmış* ve *yetmiş* sayı adlarında kalan ve Ural dillerinin ancak bir kolunda kullanılan *miş* (*mis*) '10' sözünün üçüncü bir dilden alındığı anlaşıyor. Bk. *yetmiş*.

Karaçay ve Balkar diyalektlerinde *altmış* yerine *üç cıyrma bla on* ("üç yirmi ile on") adı kullanılır. Bk. Räsänen: Şiraliev Arm 16.

Necip Asım : TM 2 : 392 (-*miş*'i çokluk eki olarak değerlendirmiştir); Ramstedt: JSFOu 24, 1: 16; Hartmann : KSz 1 : 155; Räsänen:

MTS 76, 80, 137; Brockelmann: ZDMG 70: 214; OGM 129. §; Németh: NyK 47 : 82; Csoma Arm 82 ; Clauson : Studies 150 (" -*miş/-miş* occurs only in *altmış* "sixty" and *yétmış* "seventy"; apparently a very old suffix for "ten"); ED xlii (" -*miş/-miş* only in *altmış*, *yétmış* 'sixty, seventy', a common Conjugational Suff."); 130 (" *altmış* 'sixty'; der. f. *altı* : with the unusual suffix -*miş*"); Menges: Introduction 98, 99; Egorov: ÊS 279; Ligeti: MNY 74: 266-267; TörK 148; Doerfer : KhalMat 290; Eren: TDAY 1972, 256-257; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 141 ; Bazin : SChron 74.

ambar 1. 'tahıl koymaya yarayan büyük ve yerli sandık'; 2. 'eşya veya yük saklanan yer' ~ Tkm *ammar* 'ambar, depo'. - Krg *ambar* 'ambar, depo'. - Blk *ambar*. - Nog *ambar*. - KKlp *xambar*. Başındaki x- sonradan türemiştir. - Kzk *anbar*. - Tel, Alt *anbar*. - Kuğ, Şor, Sag, Koy *anmar*. - Özb *ambar*. - Çuv *ampar*, yer. *hampar*. Komşu diyalektlerden geçtiği anlaşıyor.

< Far *anbār* < EFar *hampāra* < EHint *sanbhāra* (Harmatta: ALH 4: 298).

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Bk. Şçerbak : JaS 192/4.

Scherner : CAJ 17:251; Kahane-Tietze: LFL 8. s.; Kniezsa: SzJsz 216-217; Stachowski: FO 14: 92; Vasmer: REW 1:16; Egorov: ÊS 26 ; Räsänen: V 19 b; Doerfer: UAJb 40: 252; UAJb N.F. 1:103; 2:143.

ampes argo 'esrar'

< Ern *ambica*, *ambic* 'tadel-, fehlerlos; rein'. Theodoridis: MIO 17: 330.

an 'iki tarla arasındaki sınır'. Ağızlarda *an* olarak da geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

anadut 'harmanlarda kullanılan büyük yaba'. Anadolu ağızlarında *anadot*, *anazut*, *anazot*, *anatut*, *anavut* biçimleri de kullanılır.

< R ἄναδοῦτι 'Heugabel'. - Anadolu ağızlarında daha çok *yaba* adı kullanılır. Bk. *yaba*. Türk diyalektlerinde ise yabaya *senek* adı verilir: Nog *senek*. - Kzk *senek*. - Krg *senek* 'iki parmaklı tahta kürek'.

Tietze: Gr (1) 210/12; Eren: TDAY 1960, 299/12; TM 19: 301; TD 52 : 767-768; Daher : AA 101; Tzitzilis : Zaemki 132/93.

anafor 1. 'bir su akıntısının bir engele çarpması üzerine geriye dönerek meydana getirdiği ters akıntı'; **2.** *argo* 'yolsuz veya emeksiz elde edilen şey'

< R ἀναφῶρι (yer.) 'countercurrent; ripple; zone under the lee of the coast'.

Meyer : TürkSt 42 ; Tietze : Oriens 9 : 95 ; Kahane - Tietze : LFL 730.

anahtar 'açar, açkı'.

< R ἀνοιχτάρι 'anahtar'. Anadolu ağızlarında *anahtar* yerine daha çok *açacak*, *açar*, *açkı*, *açkıç* adları kullanılır. Azerî alanında da *açar* biçimi geçer. Türkmenler de anahtara *açar* adını verirler. Çağdaş diyalektlerde *açkıç* biçimi de yaygın olarak geçer: TatK *açkıç*. - Krg *açkıç*. - Kzk *açkıç*. - Tel *aşkuç*. - KKlp *aşkıç*. Kara Kalpaklar *aşar* biçimini de kullanırlar.

Meyer: TürkSt 45, 91 Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 18 : 90-91; Symeonidis: Gr 182/14; Räsänen: V 19 b.

anavaşya 'göçücü balıkların Karadeniz'den Akdeniz'e göçmesi'

< R ἀνεβασιᾶ 'rise'. - Bk. *katavaşya*.

Kahane - Tietze : LFL 731; Georgacas : FT 137/179.

anavul yer. 1. 'suyun küçük arklara ayrıldığı yer'; **2.** 'sebzecilik için ayrılmış toprak parçası, evlek'. Ağızlarda *anavul* (> *anavallı*) olarak da geçer. Yerel olarak kullanılan *anoğul* biçimi, halk etimolojisiyle *ana oğul*'a çevrilmiştir.

< R ἀναβολή 'Bewässerungskanal'.

Tietze : Gr (1) 210/11; Tietze - Tekin : Erdem 5 : 290/35 ; Symeonidis : Gr 172/11.

andavallı argo 'bön ve görgüsüz, beceriksiz (kimse)'. Dar bir çevrede 'ahmak, aptal, beceriksiz, şaşkın, bön' olarak *andaval* biçimi de geçer.

Tzitzilis'e göre (GrLw 20), Rumcadan alınmıştır : ἀντάλλαβους, ἀνάνταλλος, ἀλλάνταβος **1.** 'mit einem körperlichen Gebrechen behaftet'; **2.** 'mürrisch, eigensinnig, störrisch'; **3.** 'unordentlich, unachtsam'. Selânik'te (Pilea) ἀντάβαλλους 'störrisch' biçimi geçer. Symeonidis (Gr 178/59) Rumca ζωντόβολο 'das Vieh, der dumme Mensch' biçimiyle birleştirmiştir.

Türk argosu Rumca (ve Ermenice) alıntılarla doludur. O açıdan *andavallı*'nın Rumcadan alındığı düşünülebilir. Ancak Arapçada kullanılan *handawil* 'sot, stupide' (Kazimirski) biçimi düşündürücüdür. - *Andaval* (Niğde) köyünün adından geldiği yolundaki eski açıklama bir halk etimolojisidir.

andık 'sırtlan'. Yerel ağızlarda *anduk* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Türk diyalektlerinde daha çok *sırtlan* adı kullanılır.

Räsänen : V 20 a.

anela > anele 'gemilerde kullanılan bir çeşit demir halka'

< İtal *anello* 'ring of an anchor'.

Bonelli : Elementi 183; Barbera : Elementi 69; Kahane - Tietze : LFL 26.

angarya 'bir kimseye veya bir topluluğa zorla, ücret vermeden yaptırılan iş'

< R ἀγγαρεία 'compulsory service'.

Meyer: TürkSt 39; Barbera: Elementi 69; Kahane-Tietze: LFL 725.

angıç yer. 'harman zamanı fazla sap yüklemek için öküz ve at arabalarının iki yanına konulan parmaklık, kanat'.

Eski Kıpçakçada *angıç* 'merdiven, basamak' ve *ağınçaç*, *ağinguç*, *ağingıç* 'merdiven' olarak geçer.

Türkçe *ağ-* 'aşağı inmek; yukarı çıkmak' kökünden geldiği anlaşıyor: **ağın-* + *-gıç* >> *angıç*. Türkçede *-gıç* (*-gıç*, *-guç*, *-güç*) alet adlarının yapımında kullanılan bir ektir. Anlam bakımından *angıç* 'merdiven, merdiven basamağı' biçiminin 'parmaklık, kanat' anlamını alması normaldir.

Brockelmann : OGM 50. §; Clauson : TDAY 1966, 8; Halasi-Kun: AEMAe 1: 183, 209.

angıt 1. 'tüyleri kiremit renginde, ördeğe benzer bir su kuşu (*Tadorna ferruginea*)'; 2. 'ahmak'. Yerel ağızlarda *angut* ve *angurt* biçimleri de geçer.

~ Tkm *aŋk* . - YUyg *hangit*. - SUyg *angıt* 'yaban ördeği'. - Türkî *hangğut*, *hangğirt*.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *angıt* 'ördeğe benzer kıvılcımlı bir kuş' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *angıt* olarak geçer.

Uygurcada *aŋır* biçiminin kullanıldığı anlaşıyor. Çağdaş diyalektlerde de *angır* olarak saklanmıştır. Örn. Kırgızcada kıvılcımlı ördeğe *angır* adının verildiğini biliyoruz. Yakutçada da *aŋır* olarak geçer.

Ses yansımasından geldiği anlaşıyor. Bu su kuşunun buna benzer bir ses çıkardığını biliyoruz.

Ramstedt (NyK 42: 230) Türk diyalektlerinde kullanılan *aŋır*'ı Moğolca *aŋgir* biçimiyle birleştirmiştir. Daha sonra Ramstedt (SKE 11) Moğolca *aŋgir* 'the yellow-red coloured duck' ve Orta Türkçe *aŋıt* biçimini (? işaretiyle) Korece *aŋ* (*weŋ-aŋ* 'the mandarin duck, *Anser galericulata*') adıyla karşılaştırmıştır.

miştir. K. Katona (KCSA 3: 386, 387) Türk diyalektlerinde kullanılan *aŋar*, *angut*, *angıt* gibi biçimleri yanlışlıkla Çuvaşça *āmārt* (*āmārt kayāk*) 'aigle' adıyla birleştirmiştir. Bazin (Studia Turcica 55-59) Ramstedt'in birleştirmelerini değerlendirmiş, (*h*)*aŋ* biçimindeki bir yansımadan yola çıkarak *angır* sözünü *(*h*)*aŋ-kır*- fiilinden *-t* ekiyle yapılmış bir türev olarak açıklamıştır. Räsänen (V 21 a) çağdaş Türk diyalektlerinde kullanılan *aŋgır*, *aŋar*, *aŋgar* biçimlerinin Moğolcadan geldiğini yazmış, *aŋıt* (*aŋgıt*) maddesine gönderme yapmıştır. Bazin'in Räsänen'in açıklamasını vermediği göze çarpmıyor.

Doerfer: TMEN 563; Clauson: AM 18: 211 (Moğolca *aŋgir* biçimiyle birleştirilemez); ED 176. Bk. Pelliot: BSOS 6: 579-580; Róna-Tas: MSFOu 185: 244; Monchi-zadeh; Xurāsān 189.

anık yer. 'nane'.

< Erm *ananux* 'mint'. Ağızlarda *annux*, *anux* olarak geçer.

Bläsing : AL 10; FO 29 : 24, 27-28; Dankoff : ALT 16.

anız 'ekin biçildikten sonra tarlada kalan köklü sap'. Ağızlarda *aŋız* biçimi de kullanılır. Birçok yerde nadasa bırakılan tarlaya da *anız* (~ *aŋız*) adı verilir.

~ Krg *aŋız*

~ OT *aŋız*.

Kökünü bilmiyoruz. Németh (NyK 47 : 83; Csoma Arm 71) *-z* ekiyle kurulmuş bir türev olduğunu yazmıştır.

Räsänen : V 21 b, 45 b; Clauson : ED 191-192; Eren: Türkoloji Dergisi 8 : 22; TM 19 : 302-303. Bk. Bläsing : AL 21. s.

anut bk. *hanut*.

anzarot argo 'rakı'. Dilimizde *anzorot* olarak da geçer.

Dankoff'a göre (ALT E9), Ermenice *andzanut* [*ancanōt* 'unknown, obscure'] veya Arapça *enzerut* [Farsça *anzarūt* 'sarcocolla, flesh-glue'] biçimlerinden alınmıştır. Tietze (Oriens 9 : 65), Drimba (Iordan Arm 266), Theodoridis (Beiträge zur Südosteuropaforschung. München 1966. 133; Mitteilungen des Instituts für Orientforschung 17, 2 : 331) gibi yazarların yazılarını Dankoff göz ardı etmiştir. Bk. Eren : TD 1992/2 : 202.

apaz 1. 'avuç'; **2.** 'avuç dolusu'. Yerel ağızlar da daha çok *hapaz* olarak geçer. Başındaki *h*-sonradan türemiştir.

Dankoff'a göre (ALT 37). Ermeniceden alınmıştır (Erm *ap* 'palm of hand, handful' : *ap's anel*, *ap's ert'al*). Dankoff *hapaz* biçimini saymamıştır. Türkçe *apazlama* (~ *hapazlama*) 'yelkenleri dolduran (rüzgâr)' biçiminin Rumcadan alındığı yolundaki sav yanlıştır. Tietze : Oriens 5 : 251 ; Kahane - Tietze : LFL 831; Eren : TD 53 : 256; 58 : 251-254.

apolet 'subaylarda rütbeyi göstermek için omuzlara takılan işaret'
< Fr *épaulette* < : *épaul* 'omuz'. - Türkçede *ispalet* de 'apolet' olarak geçer. Bk. *ispalet*. Tietze : Oriens 5 : 251 ; Kahane - Tietze : LFL 615, 1. not.

apoşi 'ağzı çember biçiminde, telden yapılma, torbaya benzer, büyük gözlü ağ'
< R ὀπόξι 'type of net'. - Karadeniz ağızlarında *poş* olarak da geçer. Kahane - Tietze : LFL 735; Georgacas : FT 137/182.

april bk. *abril*.

araba 'tekerlekli her türlü kara taşıtı'
~ Tkm *araba*. - Nog *arba*. - Krg *araba*. - TatK *arba*. - Bşk *arba*. - KKlp *arba*. - Kzk *arba*. - Özb *arava*. - Tar *hariba*. Başındaki *h*-sonradan türemiştir. - Alt, Şor *abra*. Göçüşme sonunda oluşmuştur (Eren: TDAY 1953, 167). - Çuv *urapa*.
Farsça *arāba* 'a waggon, a cart; a wheel' biçimi Türkçeden alınmıştır.

Kökeni karışıktır. Bouvat'ya göre (KSz 4 : 323. s. * not), köken bakımından Türkçedir. Arap yazısıyla *ayın* ile yazılmasına bir anlam verilemez. Bouvat'nın yazdığı gibi, *Ḥ* (*ayın*) "exclusivement sémitique" bir sestir. Türkçede *araba* gibi *ayın*'la yazılan birtakım örnekler vardır. Türkçe 'alev علو gibi. Doerfer (Oriens 18-19: 390) de *araba*'yı "kesin olarak" (mit Sicherheit) Türkçe bir söz olarak vermiştir. Ancak daha sonra Doerfer (UJb 40: 252) Farsçadan alındığını yazmıştır. Son olarak da Arapçadan geçtiğini dile getirmiştir (UJb N.F. 2 : 243). Räsänen'in *haral* 'pulluk' ve *para* 'kızak' biçimlerini *araba* ile birleştirmesi yanlıştır (LTS 21). Ancak Räsänen sözlüğünde (V 23 a) bu birleştirme üzerinde durmamıştır. Dmitriev (Stroj 511) *araba*'yı Türk kökenli bir söz olarak değerlendirmiştir. Ona göre (521-522), Türk sözlükçülerinin, *ayın*'lı yazımını göz önüne alarak *araba*'nın Arapçadan geldiği yolundaki gözlemleri inandırıcı olamaz. Egorov (ÊS 275) Arapça *arabat* biçiminden alındığını belirtmiştir. Son olarak Clauson (Sanglax) *araba*'nın Arapça 'arrāda'nın bozulmuş bir biçimi olduğunu bildirmiş, daha sonra (CAJ 10: 165) *araba*'nın Türkçede *ayın*'la söylendiğini öne sürerek bu açıklamayı doğrulamaya çalışmıştır. Clauson, etimolojik sözlüğünde (ED 638 s. v. *kaṣṣ*) de Arapça 'arrāda > *araba* etimolojisini tekrarlamıştır. Bk. Clauson: Encyclopedia of Islam 1, 1957. Doerfer (TMEN 440) *araba*'nın kökenine ilişkin belli başlı açıklamaları eleştiri süzgecinden geçirmiş, Clauson'un Arapça 'arrāda'dan geldiği yolundaki açıklamasına karşı çıkmıştır. Özetle, Doerfer *araba*'nın kökeninin bilinmediğini sözlendirmiştir. Ancak, son olarak Türkçe *araba*'nın Arapça 'araba'dan geldiğini yazmıştır (UJb N.F. 2 : 143). Bk. Doerfer : TLT 25; Podolsky: Glossary 2; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 164-165.

araka 'bir çeşit bezelye'

< R ᾠρακαῖς 'eine Art Erbse' < ᾠρακος
(Andriotis : EL 33).

Tietze : Gr (1) 212/27; Tzitzilis : GrLw 33.

aran yer. 1. 'tütün dizmeye, kurutmaya, işle-
meye yarayan, üstü kapalı yer'; 2. 'saman
çekmek için ağaçtan yapılan kanat'

~ Nog *aran* 'ambar; ağıl'. - Kzk *aran* 'ahır'. -
TatK *aran* 'köy evlerinin önündeki örtülü taş-
lık'. - Kur *aran*. - TatS *aran* 'ahır'.

Orta Türkçede *aran* 'ahır' olarak geçer.

Ramstedt (SKE 190) Korece *param*, *param-
bjek* 'a wall' biçimiyle Moğolca *aran* 'habita-
tion, habitants, people' (ç. *arad* 'the people,
the population') biçimini karşılaştırmış, Türk
diyalektlerinde kullanılan *aran*'ın Moğolca-
dan geçtiğini dile getirmiştir. Bu görüşe Pop-
pe (StO 28 : 3-4) de katılmıştır. Konstantino-
va (POAJa 171-173) Türkçe *aran*'ı Moğolca,
Mancu - Tunguzca gibi dillerde kullanılan
birtakım biçimlerle karşılaştırdıktan sonra bu
biçimlerin **paran* ana biçiminden geldiğini
ortaya atmıştır.

Räsänen : V 23 b; Clauson : ED 232 b.

arasta 'çarşıda bir esnafın bulunduğu kısım'

< Far *rāsta* 'a market-place; a level road'. -
Türkçe *arasta*'nın başındaki *a-* ikincil bir ses-
tir. Türkçe *erişte*'nin başındaki *e-* gibi. Bk.
erişte.

Tietze : Pers 151/100. Räsänen (V 23 b) yan-
lışlıkla 'tavan' olarak kullanılan *arastak* biçi-
miyle birleştirmiştir. Bk. *aristak*.

arastak bk. *aristak*.

ardak 'içten çürümeye yüz tutmuş ağaç'

~ OT *artak* 'bozulmuş, bozuk'

< *arda-* 'çürümek' (< *arta-*) + *-k* eki. Eski
Türkçeden başlayarak *artamak* 'bozulmak,
çürümek' anlamında kullanılır. Orta Türkçe-
de de *artamak* olarak geçer. Kaça, Sagay, Te-
leüt gibi diyalektlerde *ardamak* olarak kal-
mıştır.

Clauson : ED 208 a.

ardıç 'güzel kokulu yapraklarını kışın da dök-
meyen, yuvarlak kara yemişleri ilâç olarak
kullanılan bir ağaççık (Juniperus)'. Ağızlarda
arcıt olarak da geçer. Bu biçimin göçüşme
(*métathèse*) sonunda olduğu açıktır.

~ Az *ardıç*. - TatK *artış*. - Bşk *artış*. - Tel *ar-
tış*. - YUyg *ardaç*. - Türkî *artış* 'Juniperus ex-
celsa'. - Tuv *artış*. - Çuv *urtâş*.

Eski Türkçeden başlayarak geçer. Orta Türk-
çede *artuç* biçimi kullanılır.

Çağdaş diyalektlerde *ardıç* yerine *arça* biçi-
minin yaygın olarak kullanıldığı göze çarpi-
yor: Tkm *arça*. - Kzk *arşa*. - KKlp *arşa*. - Krg
arça. - Özb *arça*. - Alt *arçın*. - Kuğ *arcın* (~ *ar-
can*). - Yak *arçı* 'das Beräuchern (um böse
Geister zu verjagen); Gegenstand (Birkenrin-
de u. ähnl.), mit dem man beräuchert'.

Bütün bu biçimlerin Moğolcadan geçtiği an-
laşıyor (Kafuzyński : ME 24).

Tacikce *arça* biçimi Özbekçe bir alıntıdır
(Doerfer: TLT 26).

Farsça *ardic* 'juniper' Türkçeden alınmıştır
(Doerfer: TMEN 448).

Egorov (ÊS 276) *ardıç*'ı Farsça *ardac* biçi-
miyle karşılaştırmıştır. Daha sonra Sevortyan
(ÊSTJa 1974, 173-174) da *ardıç*'ı Farsça *ar-
dic*, *ardac* biçimleriyle karşılaştırmıştır. An-
cak, Vullers'in, *ardic*'in İranca kökenli bir
söz olduğuna kuşku ile baktığını da saklama-
mıştır. Sevortyan, Budagov'un *ardıç*'ı Fars-
çadan getirdiğini de bildirmiştir. Bk. Sevort-
yan : Yudahin Arm (2) 33, 36. Dmitrieva (ST
2, 1975, 23) da Farsçadan alındığını dile ge-
tirmiştir. Yayınlarda *ardıç*'ın Moğolcadan
geldiği de ara sıra seslendirilmiştir. Ramstedt
(JSFOu 28:21; KWb 15 a) *arça*'nın **ari-* 'rei-
nigen' kökünden geldiğini yazmış, Moğolca
ariğün 'rein' yanında Türkçe (Tatarca) *artış*
ve Kazakça *arşa* biçimlerini de saymıştır.
Onun bu tezini Brockelmann (OGM 24. § a)
benimsemiş, *artuç*'u 'Reinigungsmittel' ola-

rak Türkçe -ç ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmiştir. Doerfer (TMEN 448) Ramstedt'in tezini doğrulayan birtakım Moğol halk geleneklerinden söz etmişse de, bu teze karşı çıkmıştır. Ona göre, *arı-* 'reinigen' kökünden yola çıkıldığında *arça*, *artuç* vb. biçimlerine varılamaz. Türkçede fiil köklerinden isim türevleri yapımında kullanılan -ça ekinin geçmediğini belirten Doerfer, Türkçe *art-* kökünden yola çıkılarak *artuç* 'das wuchernde Gewächs' türevinin elde edilebileceğini ortaya koymuştur. Ona göre, **artuçak* küçültmesi yoluyla *artuçak* > (orta hece düşmesiyle) *artçak* > *arçak* biçimi ortaya çıkmıştır. *Arça* biçimi *arçak*'tan kalan yeni bir türevdir. Halk geleneğinde belli bir rol oynamış olan bu sözün tabulaştırılması da doğaldır. O açıdan *artuç*'tan ses kurallarına uyan değişiklikler beklenemez. Paralel biçimlerin çokluğu bu teze tanık olarak gösterilebilir. Ancak, *arça*'nın Türk diyalektlerinde ilk olarak Moğol çağından sonra geçtiği de göz ardı edilemez. Buna göre, bu sözün köken bakımından Moğolca olması da olanaksız değildir. Buna karşılık *artuç* (> *ardıç*) Türkçe bir türevdir. Doerfer'e göre, *arça*'nın *artuç* ile birleştirilip birleştirilemeyeceği açık bir sorun olarak kalıyor.

Çağdaş Türk diyalektlerinde yaşayan *arça* biçimine gelince: Sevortyan'a göre (ÊSTJa 1974, 182-183), *arça* biçimi 'bir tür servi' olarak kullanılan *ard* kökünden -ça ekiyle kurulmuş bir türevdir. Sevortyan Ramstedt'in, Brockelmann'ın, Räsänen'in ve Doerfer'in *arça* (ve *ardıç*) biçimlerine ilişkin açıklamalarını da özet olarak vermiştir. Son olarak, *arça*'nın Moğol diyalektlerinde yaygın olarak geçtiğini de sözlendirmiştir.

Türkçe *ardıç* Rusçaya *ardyş* ve *artyş* olarak, *arça* ise *arča* ve *aršan* olarak geçmiştir (Vasmer : REW).

Yaşayan diyalektlerde kullanılan *arça*'nın Moğolcadan kalma bir alıntı olduğu yolundaki sav bilimsel yayınlarda büyük bir yaygınlık kazanmıştır.

Anadolu ağızlarında *ardıç* yanında *andız* (~ *anduz*) adı da geçer. Ağızların bir bölümünde (özellikle Akdeniz ağızlarında) *andız* 'servi (ağacı)' anlamını da almıştır. Kıbrıs ağızında da *andız* 'servi ağacı' olarak geçer.

Ligeti: AOH 19:131; KSİNA 83 : 7-8 (krş. Moğ *arsid*); Sinor:AOH 36: 494; Kałużyński : ME 24 ; Doerfer : TLT 26 ; UAJb N.F. 1 : 136 ; Rassadin: Zaimstvovanija 51; Räsänen: V 24 b; 28 a; Clauson: ED 204; Menges: Poppe Arm (2) 230-237; Dmitrieva: ST 2, 1975, 23; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 173-174 ; 182-183; Monchi-zadeh : Xurāsān 396 ; Eren : TD 1992/2 : 192-193. Bk. Şçerbak : JaS 98/24.

argaç 'dokuma tezgâhında çözgü üzerine enine atılan iplik, atkı'

~ Tkm *argaç*.

Kırgızcada argaca *arkak* adının verildiğini biliyoruz. Kazakçada *arkau* biçimi kullanılır.

< *arga-* 'atkı atmak' + -ç eki. Tuvacada *argı-* 'dokumak' olarak geçer.

Farsça *argâc*, *argâç* 'yarn; the weft' Türkçeden alınmıştır (Doerfer : TMEN 457).

Clauson (TDAY 1966, 9; ED 216 a), *ar-* kökünden -gaç (ve -kağ) ekiyle kurulduğunu dile getirmiş, ancak *ār-* kökünün 'to be tired' ve 'to deceive' anlamlarına geldiğini saklamamıştır. Ligeti (TörK 248) *arkak* ve *argaç* biçimlerinin *ar-* kökünden geldiğini yazmışsa da, bu kökün anlamını vermemiştir. Bk. Sevortyan : ST 2, 1971, 10.

argali 'Sibirya ve Orta Asya'da yaşayan, büyük boynuzları olan yaban koyunu (Ovis argali)'

< Moğ *argali* 'Ovis argali'. Moğolca *argali* nin Türkçe *arkar*'dan alındığı anlaşıyor : Alt, Kzk, Krg, KKlp. *arkar*. - Özb *alkar*. - Tuv *argar*. - Türkçe *arkar*'ın Uygurcadan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçe'de de *arkar* olarak geçer.

Farsça *ārgālī* de Moğolcadan alınmıştır.

Ramstedt : KWb 13 b; Şçerbak : İRLTJa 117; Doerfer : TMEN 12; Ligeti : ADH 10 : 241; Räsänen : V 26 b; Clauson : ED 216 b; Bazin : SChron 500.

aristak yer. 'tavan'. Yerel ağızlarda *arastak* olarak da geçer.

< Erm *ařastaf* 'ceiling, attic'.

Huart : JA 2, 1921, 185 ; Tietze-Tekin : Erdem 5: 291/45; Dankoff : ALT 27. Räsänen (V 23 b) *aristak*'ı *arasta* biçimiyle karıştırmıştır. Bk. *arasta*.

arış¹ 'çözü'.

~ Krg *eriş*. - Tel *örüş*.

Kökünü bilmiyoruz.

Clauson : TDAY 1966, 9; ED 239 a.

arifane 'yiyeceği ortaklaşa sağlanan (toplantı, eğlence)'. Ağızlarda *erfane*, *erfene* (> *elfene*), *ferfane*, *ferfene*, *herfene* gibi yan biçimler almıştır. Osmanlıca *herifâne* olarak geçer.

< Far *ħarifāna* 'in a companionable manner' (< Ar *ħarīf* 'associate, companion, messmate' + *-āna* eki).

Bulgarca *erfene* Türkçeden alınmıştır. BER' de (1 : 508) yanlışlıkla Rumcadan geldiği yazılmıştır. Rumcada da *peřevēř* olarak geçer. Tietze : Pers 144/59; Tzitzilis: Zaemki 118/33.

ark 'içinden su akıtmak için toprağı kazarak yapılan açık oluk, kanal'. Ağızlarda *arık* olarak da geçer. Yerel olarak *hark* biçimi de kullanılır. Bu biçimin başındaki *h-* sonradan türemiştir.

~ Az *arx*. - Tkm *ārık*. - TatK *arık*. - Nog *arık*. - Krg *arık*. - Kzk *arık*. - KKlp *arık*. - ÖzbA *ariq*. - YUyg *erik*.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçe'de *arık* olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *ark* biçimi geçer.

Kökünü açık olarak bilmiyoruz. Pedersen'in Ermeniceden alındığı yolundaki savı yanlıştır (KZ 39 : 458). Dankoff (ALT A3) Pedersen'in açıklaması üzerinde durmuş, her iki dilde ortak bir kaynaktan (örn. Orta Farsçadan) kalma bir alıntı olabileceğini dile getirmiştir. Ligeti (TörK 255) geçerli bir etimolojisinin yapılmadığını bildirmiştir. Barandeev (ST 5, 1987, 80-82) yanlışlıkla Türkçe *yarık* biçimiyle birleştirmiştir.

'Sulama kanalı' olarak kullanılan *arık*, Orta Asya topraklarında büyük bir yer tutmuştur (Barthold : K istorii orořeniĵa Turkeстана). Doerfer, atlı göçebe Türklerin yapay sulama terimlerine gereksinim duymadıklarını vurgulamıştır. Onun bu gözlemine katılan Ligeti, göçebelerin savunma sistemlerinde arklardan yararlandıklarını seslendirmiştir. Macarların da atlı göçebelerin saldırılarına karşı yurt sınırlarında arklar açtıklarını biliyoruz.

Türkçeden Farsça, Kürtçe gibi dillere geçtiği gibi, Balkan ve Kafkasya dillerine de girmiştir. Rusça ve Moğolcada da Türkçe bir alıntı olarak kullanılır. Macarcada da eski Türklerden kalma bir alıntı olarak saklanmıştır. Ligeti'ye göre, Macarca *árok* Kumanca veya Peçenekçeden kalma öğeler arasında yer alamaz.

Pedersen : KZ 39 : 458; Munkácsi: KSz 5:355; Ramstedt : KWb 13 a; Doerfer : TMEN 469; Räsänen : V 28 a; Clauson : ED 214 a; Tietze : ZBalk 18 : 176/120; Ligeti : TörK 255-256; Dankoff: ALT A3.

arkıt ~ **argıt** yer. 'köy evlerinde kapıların arkasına konulan kalın kuşak'. Ağızlarda 'düvenle boyunduruğu birbirine bağlayan ok', 'düzgün ve uzun sırık', 'çadır üzerine çatı yerine konulan ağaç' olarak da kullanılır. Kıbrıs ağzında *harkıt* biçimi kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz.

Eren : TM 19 : 297.

arma 'gemide direk, seren, ip, halat ve yelken takımı'

< İtal (Venedik) *arma* 'rigging'.

Bonelli: Elementi 183; Barbera: Elementi 7I;

Kahane - Tietze: LFL 36.

armador 'geminin direk, seren, ip, halat ve yelken donanımını düzenleyen usta'

< İtal (Venedik) *armador* 'one who fits out a ship'.

Kahane - Tietze : LFL 40.

armadura 'gemide direklerden gelen halatları bağlamak üzere alabandalarda bulunan uzun ağaç veya demir levha'

< İtal (Venedik) *armadura*. İtalyancada *armatura* 'anything that is used to mount or put into working order any apparatus' olarak geçer. Türkçede *armadura* özel bir anlam almıştır. Rumcada ῥατῆλιερ 'râtelier de tournage' olarak kullanılır.

Kahane - Tietze : LFL 41.

armağan 'birini sevindirmek için verilen şey, hediye'. Kırım'da *armagal* olarak kullanılır.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzcada *armağan* (ve *yarmağan*) olarak geçer. Oğuzca *yarmağan* biçiminin başındaki *y-* sonradan türemiştir. Eski Kıpçakçada da *armağan* biçimi kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. Koroğlu'nın Farsçadan alındığı yolundaki savı yanlıştır (ST 2, 1975, 65).

Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun: AO 5:21).

Doerfer'e göre (TMEN 465), Türkçeden Farsçaya *armağan* olarak geçmiştir. Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de *armagan* biçimi kullanılır.

Räsänen : V 27 a; Clauson : ED 232 a, 969 b.

armoz 'gemilerde yan yana getirilmiş kaplama tahtalarının birleştikleri yer'

< R ῥαμός 'seam; joint'.

Kahane - Tietze : LFL 737; Symeonidis : Gr 173/18.

armut 1. 'yurdumuzun her yerinde yetişen bir yemiş ağacı (*Pirus communis*)'; 2. 'bu ağacın tatlı, sulu, yumuşak, ufak çekirdekli yemişi' ~ Az *armut*. - Tkm *armıt*. - KKlp *almurt*. - Kzk *almurt*. - Krg *almurut*. - Özb *âlmurut*. - Hal *amrût* (?).

Yaygın bir inanca göre, Farsçadan alınmıştır : Far *armūd*, *amrūd*, *anbarūt* 'a pear'. Doerfer (TLT 213) Tacikçe *âlmurut*, *âlmürüt* biçimlerinin Özbekçeden geçtiğini belirtmiş, Farsçadaki değişik biçimler karşısında köken bakımından Türkçe olabileceğini dile getirmiştir. Ancak daha sonra Doerfer (KhalMat 290) *armut*'ün Farsçadan geldiğini (? işaretiyle) açıklamıştır. Bk. Doerfer : TMEN N 21 = 1966.

Eski ve yeni Türk diyalektlerinde *armuda kertme* adı da verilir. Doerfer, bu adın Kıpçak diyalektlerinde kullanıldığını, *armut* biçiminin ise Oğuz diyalektlerinde kaldığını bildirmiştir. Eski Türkçe *kertme* adının Macarcaya *körte* olarak geçtiğini biliyoruz. Macarca *körte* biçimiyle ilgili sorunları Ligeti (TörK 291-292) özenle gözden geçirmiştir. Ona göre, Macarca *körte* Kıpçaklardan kalma bir alıntı olarak değerlendirilemez. Ligeti (TörK 129) Oğuzca *armut* ve Kıpçakça *kertme* biçimlerini de karşılaştırmıştır. Räsänen (LTS 233; V 27 a) Farsçadan alındığını sıklık-

la yazmıştır. Şçerbak (JaS 100/27, 169) özünde Türkçe olmadığının altını çizmekle yetinmiştir.

Munkácsi : KSz 6 : 376 ; Brockelmann : OGM 18. § 7. Musaev : LTJa 197-199.

arpa ‘taneleri ekmek ve bira yapımında kullanılan, hayvanlara yem olarak verilen, ülkemizde çok yetiştirilen bir bitki (Hordeum vulgare)’

~ Tkm *arpa*. - TatK *arpa*. ‘Arpacık’ olarak da kullanılır. - Bşk *arpa*. - Kzk *arpa*. - KKlp *arpa*. - Krg *arpa*. - Alt, Tel, Sag, Kuğ, Koy, Kaça, Küer *arba*. - Tuba *arma*. - Çuv *urpa*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *arpa* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *arpa* biçimi kullanılır.

Türkçe *arpa*’nın eski ve yeni diyalektlerde *arpacık*, *arpağan* gibi birtakım türevleri göze çarpar. Bk. *arpacık*, *arpağan*.

Bilimsel yayınlarda Hint-Avrupa dillerinden alındığı sıklıkla dile getirilmiştir. Örn. Németh (Csoma Arm 92. s. 1. not) *arpa*’nın Hint-Avrupa dilleriyle ilişkisinden söz etmiştir. Bu yoldaki görüşleri Doerfer (TMEN 445) değerlendirmiştir. Clauson (ED 198 b) Hint-Avrupa dillerinden kalma (Toharca?) bir alıntı olduğunu bir olasılık olarak seslendirmiştir. Poppe’nin türlü “Altayca” biçimleri eski yakınlık tanığı olarak değerlendirmesi düşündürücüdür (Lautlehere 87). Doerfer’in vurguladığı gibi, bu biçimler kültür alıntısından başka bir şey olamaz. Damdinov (Sanjev Arm 54) *arpa*’yı “Altayca” ortak sözlük öğeleri arasında saymıştır.

Dmitrieva’nın, *arpa*’nın Farsçadan alındığı yönündeki savı yanlıştır (ST 2, 1975, 23).

Türkçeden Macarcaya *árpa* olarak geçmiştir (Gombocz : BTLw 8; Ligeti : TörK).

Moğolca *arbai* ‘avoine, orge’ biçimi Türkçeden alınmıştır. Soyotça *arbay* biçimi ise Mo-

ğolcadan kalma yeni bir alıntıdır. Türk diyalektlerinden Sölkupçaya da geçmiştir (Márk : Néprajz és Nyelvtudomány 19-20 : 248).

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir. Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır.

Laufer : T’oung Pao 17: 91; Ramstedt : KWb 15 b; Lautlehere 90, 123 ; Formenlehre 222 ; Németh: Csoma Arm 167 ; Egorov ÊS 276; Ligeti : AOH 4 : 128; Räsänen : LTS 236; V 27 a; Joki : LwSS 69-70; Clauson : ED 198 b; ResAltL 47, 49; Eren : Türkoloji Dergisi 8:25; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 176-177.

Hint-Avrupa dillerindeki olası karşılıklara ilişkin bilgi almak için bk. Morgenstierne : EVP 11.

arpağan ‘yabanî arpa’. Ağızlarda *arpagan* olarak geçer.

~ TatK *arpağan* ‘yabanî arpa’. - Krg *arpakan*. < *arpa* + *-gan* eki. Bu ekin fiil köklerinden yapılan türevlerde kullanılan *-gan* ekiyle karıştırılmaması gerekir. Bk. Brockelmann: OGM 53. §.

Eren: MNy 39: 23; Ramstedt : Formenlehre 221-222 ; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 177.

arslan bk. *aslan*.

arslık (> **aslık**) ‘üreme organında eksiklik bulunan (kadın)’. Ağızlarda *asnık*, *arsık* gibi birtakım yan biçimler göze çarpar.

Eski kaynaklarda *arslık* ‘hünsa’ olarak geçer (Tekin : TDAY 1973-1974, 108).

Kâşgarlı Mahmud’un verdiği *arsalık* ‘hem erkekliği, hem dişiliği olan hayvan’ biçiminden başka bir şey olmadığı açıktır. İlk bakışta *-lık* ekiyle kurulmuş bir türev olduğu anlaşıyor. Ancak, *arsa* kökünün anlamını bilmiyoruz. O bakımdan ağızlarda dar bir çevrede kalan *ars* ‘kısır kadın’ biçimi düşündürücüdür. Ağız-

larda yaygın olarak geçen *aslık* biçiminde *arslık*'ın -r-'si düşmüştür. Türkçe *aslan* (< *arslan*) örneğinde olduğu gibi.

Clauson : Deny Arm 68; ED 238 b.

arvana yer. 'dişi deve'. Ağızlarda *avrana* biçimi de yaygın olarak geçer.

~ Tkm *arvana*. - KKlp *arvana*. - Kzk *aruana*.

< Far *arvāna* 'a kind of camel'.

Menges : UJb 15 : 526; Şçerbak : İRLTJa 105; Räsänen : V 28 a; Tietze-Tekin : Erdem 5 : 291/46.

as¹ 'çok değerli postu için avlanan bir hayvan, kakım'. Ağızlarda *as*, *ars*, *arıs* 'gelincik' ve 'sincap' olarak geçer.

~ Tkm *ās*. - Krg *ars* (veya *ars çıçkan*). - TatK *as*. - Alt, Tel, Soy, Sag *as*. - Alt, Tel *ās* < *ak as.*; *saras* < *sarı as*. - Tuv *as*. - Çuv *yus*. Başındaki y- ikincil bir sestir.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *as* yanında *az* biçimi de geçer. Eski Kıpçakçada da *as* 'gelincik' ve 'kakım' olarak kullanılır.

Şçerbak: İRLTJa 142; Doerfer: TMEN 477; OLZ 9/10, 1971, 443; Räsänen: V 28b; Clauson: ED 240 a; Ligeti: AOH 19 : 131; MNy 75: 136-138; TörK 41.

Anadolu ağızlarında kullanın *ars*, *arıs* biçimlerindeki -r-'ler sonradan türemiştir. Kırgızca *ars*'taki -r- de ikincil bir sestir. Sevortyan'ın bu -r-'leri orijinal bir ses sayması yanlıştır (ÊSTJa 1974, 179, 191-192). Ahmet'yanov'un, *as*'ın *arıs*'tan geldiği yolundaki savı da düzeltilmeye açıktır (ST 5, 1980, 88).

Yakutçada *asa* verilen *üyän* adı Moğolcadan alınmıştır (Kałuzyński: ME 20).

as² 'iskambil kâğıtlarında birli'; 2. 'bir işte başta gelen (kimse veya şey)'

< Fr *as*.

Bazin: Turcica 13: 173.

aside 'un, et ve bamya ile yapılan bir Arap yemeği'

< Ar 'aşıda.

asker 'orduda görevli kimse'

~ Az *əskər*. - Tkm *esker*. - Blk *asker* 'ordu'. Balkarlar askere *askerçi* adını verirler. - Nog *asker* 'ordu'. - KKlp *esker*. - Kzk *esker* 'ordu'. - Krg *asker* 1. 'ordu'; 2. 'asker'

< Ar 'askar. - Nöldeke Arapça 'askar'ın Latince *exercitus*'tan alındığını ortaya atmışsa da, daha sonra bu savdan vaz geçmiştir. Nyberg'e göre (Tschudi Arm 134. s. 3. not), Arapça 'askar Farsça *laşkar*'den alınmıştır. Eski ve yeni diyalektlerde 'asker' ve 'ordu' olarak *sü*, *çerig* (> *çeri*), gibi birtakım sözler geçer. Eski Türkçe *sü*, dilimizde *subaşı* (ve *subay*) sözlerinde saklanmıştır. Eski Türkçe *çerig* (> *çeri*) ise *yeniçeri*'de kalmıştır.

Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Rumca, Rumence gibi Balkan dillerinde Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır (Skok : EtRj 1: 66).

aslan < **arslan** 'Afrika'da yaşayan, erkekleri yeleli, kuyruğu püsküllü, çok koyu sarı renkli yırtıcı bir memeli türü'

~ Az *aslan*. - Tkm *arışlan*. - TatK *arşlan*. - Bşk *ârşlan*. - KarT *arışlan*; *arışlanka* 'dişi aslan'. Sonundaki -ka eki Slavcada dişil sözlerin yapımında kullanılan bir ektir (Kowalski: KT 33-34). - Blk *aslan*. - Krç *aslan*. - Krg *arstan*. - Nog *arışlan*. - KKlp *arışlan*. - Kzk *arıştan*. - Alt, Tel *arışlan*. Altay Türkleri *arışıl* biçimini de kullanırlar. Teleütler aslana *arışıl ayū* adını verirler. - Tuv *arışlan*. Tuvalar *arışıl aba* adını da kullanırlar. Bu diyalektlerde *aba* 'ay'ı olarak geçer. O bakımdan *arışıl aba* adı Teleütlerin kullandığı *arışıl ayū* adına benzer. - Çuv *arışlan*. Tatarcadan geçmiştir. Ancak Çuvaşçada *aslan* sözünün eski karşılığı da saklanmıştır (*uslan kayăk* 'aslan').

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*arslan*). Orta Türkçede *arslan* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *arslan* olarak kullanılır.

< *arsıl* + *-an* eki (Németh: Melich Arm 293-295). Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, *arsıl* 'kestane rengi, kumral' olarak kullanılır. Sonundaki *-(a)n* da eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak kullanılan bir küçültme ekidir. Eckmann (TDAY 1955, 16) Németh'in etimolojisini olduğu gibi benimsemiştir.

Patrubány (NyK 16: 459) *arslan*, *arıslan* biçimini açıklamak için Türkçe *sarı* sözünün Yakutça karşılığından yola çıkmıştır. Yakutçada baştaki *s*-lerin düştüğünü biliyoruz. Buna göre, Türkçe *sarı*'nın Yakutçada **arı*'ya çevrildiği düşünülebilir. Patrubány'a göre, Türkçe *arslan*, *arıslan* biçimi Yakutça **arı*'nın bir türevidir: **arı* + *-sıl* eki + *an*. Sonundaki *an* diyalektlerde 'vahşi hayvan' olarak geçer. Bu açıklamaya göre, *arıslan*'ın 'sarımtırak vahşi hayvan' anlamına geldiği anlaşıyor. İlk bakışta bu açıklama düşündürücüdür. Buna göre, *arslan* (> *aslan*) sözünün Yakutça bir biçim olması gerekir. Ancak bütün Türkler arasında yaşayan *arslan* (> *aslan*)'ın Yakutça bir biçim olduğu düşünülemez.

Budenz (NyK 16: 460) *arslan*'ın etimolojisi üzerinde dururken *kaplan* ve *sırtlan* sözlerini de göz önünde tutmak gerektiğini seslendirmiştir. Başka bir deyişle, ona göre, *arslan* sözünün açıklanmasının *mutatis mutandis kaplan* ve *sırtlan* biçimlerine de uyması kaçınılmaz bir koşuldur. Budenz'in ortaya attığı bu koşul ilk bakışta düşündürücüdür. Sonraki çalışmalarda bu koşulun sık sık dile getirildiğini görüyoruz. Bk. Ligeti: TörK 230.

Budenz gibi, Bang (KSz 17: 112-146) da *arslan*'ı *kaplan* biçimiyle birlikte açıklamaya çalışmıştır. Bang Türkçe *ılan* ~ *yılan* 'sürünen' sözüne dayanmak istemiştir. Ona göre, *arslan* sözü **arsıl ılan* biçiminden çıkmıştır. Türk

diyalektlerinde yaşayan biçimler arasında *arsıl* biçimi de kullanılır. Patrubány gibi, Bang da *arsıl*'ın *ar-* bölümünde bir renk anlamı aramış ve *arpulan* 'ala geyik, sığın' adındaki *ar* sözünü örnek olarak kullanmıştır. Németh'in yazdığı gibi, Bang'ın açıklaması benimsenemez. Yalnız *kaplan*, *sırtlan* gibi sözlerin oluşumunda *arslan* biçiminin analogik baskısı göz ardı edilemez.

Vámbéry (Die primitive Cultur des turkotatarischen Volkes. Helsinki 1879) *arslan*'ı *aris* 'güçlü' ve *lan* 'vahşi hayvan' bölümlerine ayırmıştır.

Ramstedt (Formenlehre 230) eski açıklamaları göz önüne almayarak *arslan*'ı *ars-* (*arkira-* 'kükremek') ve *lan* (< Çince *lan* 'vahşi hayvan, hayvan') bölümlerine ayırmıştır.

Egorov (ÊS 31-32) Vámbéry, Ramstedt ve Şçerbak'ın açıklamalarını özet olarak vermiş, Kırgızca *arsilda-* 'kükremek' fiilini de saymıştır.

Şçerbak (İRLTJa 137-138) *arslan*'ın, 'kestane rengi' anlamına gelen *ār*'ın *-sıl* ekiyle kurulmuş *arsıl* biçimiyle *an* sözünün birleşmesinden oluştuğu yolundaki eski etimolojiyi benimsemiştir. Bu etimolojiye göre, *an* sözü *arslan*'a 'yırtıcı hayvan' anlamını kazandırmıştır. Şçerbak'a göre, bu açıklama ses ve anlam yönlerinden inandırıcı olmakla kalmaz, *kaplan* (< *kapıl-an*), *sırtlan* (*sırtlı an*) gibi benzer hayvanların adlandırılmasında kullanılan yöntemle de uyar. Bk. Şçerbak: JaS 101/31.

Türkçe *arslan*'ın sonundaki *ekin* 'yırtıcı hayvan' anlamına gelen *an* sözünden geldiğini savunan uzmanlar, *arslan*'ın eski ve yeni diyalektlerde *arslan* olarak geçtiğini göz ardı ederek, çağdaş diyalektlerin küçük bir bölümünde kullanılan *arslan* biçimine ağırlık vermişlerdir. Ancak, bu biçimin yalnız *an* sözünün yaşadığı diyalektlerde kullanıldığı anla-

şılıyor. Bu durum karşısında *arslan* biçiminin halk etimolojisi sonunda ortaya çıktığı açıklık kazanıyor. Bu etimolojiyi doğrulamak üzere tanık olarak kullanılan *kaplan*, *sırtlan* gibi sözler de eski ve yeni diyalektlerde yalnız *kaplan*, *sırtlan* olarak geçer. Kaldı ki *arslan*'ın sonunda geçtiği ileri sürülen *an* sözünün Türkçe bir öge olup olmadığını da açık olarak bilmiyoruz. Örn. Clauson'a göre (ED 166 a s.v. 3 *en*), Hakaşça, Tuvaca, Kırgızca gibi diyalektlerde 'wild game' olarak geçen *an* Moğolca bir alıntıdır. Bu yolda daha çok bilgi edinmek için bk. Sevortyan: ÊSTJa 1974, 152-153.

Baskakov (Russkie familii 101, 174) da *arslan*'ı *arsıl* + *an* diye açıklamıştır.

Räsänen (MTS 104) *arslan*'ı *-lan* ekiyle kurulmuş bir türev olarak vermiştir. Türkçe *kaplan*, *sırtlan* gibi. Daha sonra Räsänen (V 27 a) Altayca *arsıl* 'wild', Tubaca *arsıl aba*, Teleütçe *arsıl an*, Soyotça *arzılan* biçimleriyle açıklamaya çalışmıştır.

Clauson (ED 238) *arslan*'ın hayvan adlarında kullanılan *-lan* "ending"i ile kurulduğunu ve *aslan* ve *arısan* olarak geçtiğini bildirmiştir. Ona göre, Moğolca *arslan/arsalan* biçimi Türkçeden kalma eski bir alıntıdır. Clauson, sözlüğünün "Suffixes" bölümünün "Endings" alt bölümünde *-lan* "ending"i ile kurulduğu düşünülen sözlerin başında *arslan*'ı da saymıştır.

Ligeti (TörK 230) de *arslan*'ı *-lan*, *-len* ekiyle kurulmuş türevler arasında *arıs-lan* olarak vermiştir. Bk. Ligeti: AOH 17: 21.

Pritsak (Handbuch der Orientalistik, Turkologie 36) *arslan*'n İranca *pars*'tan geldiğini yazmıştır. Bk. Doerfer: TMEN 453.

Brockelmann (OGM 76. § b) da *arslan*'ı *-lan* formansı ile yapılmış bir türev olarak *kaplan*, *sırtlan* gibi örneklerle birlikte saymış, ancak *ars* bölümü üzerinde durmamıştır.

Sevortyan (ESTJa 1974, 173-175) *arslan*'ın etimolojisine ilişkin belli başlı görüş ve önerileri özetlemeye çalışmıştır. Ancak onun, Patrubány'ın ve özellikle Németh'in açıklamalarını yanlış olarak verdiğini saklamayalım. Németh, *arslan*'ın sonunda *-(a)n* ekinden söz etmişti. Sevortyan ise Németh'in etimolojisini *arsıl* + *an* olarak vermiştir. Daha açık bir anlatımla, Sevortyan, Németh'in, *arslan*'ın sonunda 'yirtıcı hayvan' olarak kullanılan *an*'ın geçtiğini açıkladığını bildirmiştir ki yanlıştır.

Doerfer (TMEN 453) Bang, Ramstedt, Pritsak'ın etimolojilerini eleştirmiş, özellikle Pritsak'ın, *arslan*'ın İranca *pars*'tan geldiği konusundaki etimolojisinin ses, anlam ve kültür tarihi bakımlarından olanaksız olduğunu vurgulamıştır. Patrubány'ı bir yana bırakalım. Doerfer'in, Németh'in etimolojisinden habersiz kaldığı göze çarpıyor.

Doerfer, Türkçe *arslan*'ın Moğolcaya geçtiğini açıkladığı gibi, Balkan ve Kafkas dillerinde Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanıldığını da bildirmiştir. Farsça *arslān* biçimi de Türkçeden alınmıştır.

İbragimov (ST 1, 1977, 45-47) belli başlı etimolojik açıklamaları özet olarak vermiştir.

Türkçe *arslan* (*aslan*) Türkler ve komşuları arasında kişi adı olarak da kullanılır. Örn. Rusçada *Ruslan* olarak kalmıştır (Vasmer: REW 1: 550, 663). Bu yolda daha çok bilgi edinmek için bk. Baskakov: Russkie familii 101, 174

Pelliot :(BSOS 6: 565) Bang'ın yazısına göndermede bulunmakla yetinmiştir.

Joki (LwSS 147) *arslan*'ın Moğolcadan geldiğini ileri sürmüştür.

Macarca *oroszlán* eski bir Türk dilinden alınmıştır (Gombocz: BTLw 150; Németh: Melich Arm 293-295; Ligeti: TörK).

Fasmer [Vasmer] (Živaja Starina 17: 148-149) Rusçada 'fil' olarak kullanılan *slon* biçimini Türkçe *arslan* sözüyle birleştirmiştir. Räsänen (V 27 a) de Slavca *slon*'un Türkçe *arslan*'dan alındığını yazmıştır. Ancak İvanov (Ėtimologija 1975, 157) Rusça *slon* ile *arslan* arasında bir ilgi kurulamayacağını dile getirmiştir. Bk. Röhrborn : UWb 1, 202.

asparagas *argo* 'yalan haber'.

Kökenini bilmiyoruz.

aspur 'yalancı safran (*Carthamus tinctorius*)'

< Ar *'uṣfur* '*Carthamus tinctorius*'. - Türkçede -f- sesi -p-'ye çevrilmiştir.

Ermenicede de *aspur* olarak geçer.

Tietze : Ar 293 / 142.

astal esk. 'masa, yemek masası'

< Mac *asztal* 'masa'. - Macarca *asztal* Slav dillerinden alınmıştır: *stol* 'Thron, Stuhl' (Kniezsa : SzJsz 65-66). Macarcadan Sırp - Hurvatçaya da *astal* olarak geçmiştir (Kniezsa; Hadrovics : UEISk).- Türkçede masaya *trapeze* (~ *turapeze*) adı da verilirdi. Bk. *trapeze*.

Räsänen : V 366 a; Tietze : RO 38 : 278.

astar 'giysilerde kumaşa geçirilen iç kat'

~ Tkm *astar*. - Özb *astar*. - Krg *astar*. - Kzk *astar*. - KKlp *astar*. - TatK *astar*

< Far *āstar*, *astar* 'a kind of coarse thin stuff fit for lining garments; the inside of anything, the lining of a garment'.

Türkçeden belli başlı Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *xastar*; Sırp *āstar* (*hāstar*).

Räsänen : V 29 a ; Ligeti : AOH 14: 27. s. 30. not.

astik *argo* 'pezevenk'

< Erm *asti*, *astik* 'here; this world; youth'.

Türkçe *dasnik*, *kodoş*, *pezevenk* gibi sözlerin de Ermeniceden alındığını biliyoruz.

Dankoff: ALT 132.

aterina 'gümüş balığı'

< R ᾠθερίνα.

Georgacas : FT 127/1

aş 'pişirilerek hazırlanan yemek'

~ Az *aş*. - Tkm *aş* 'yemek, yiyecek'. - TatK *aş*. - Blk *aş*. - Nog *as*. - KKlp *as*. - Kzk *as*. - 'Krg *aş*. - Tar *aş*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor *aş*. - Koy, Sag *as*. - Yak *as* 'yemek, aş, yem, ek-mek'. - Çuv *aş* 'et'. Komşu diyalektlerden alınmıştır.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *āş* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *aş* biçimi kullanılır.

Ramstedt (MSFOu 95 : 6-7; Lautlehre 109, 139; SKE 6-7) Moğolca *alisun* 'des pois fauchés' (< **ali* 'grain') ve Korece *al* 'seed, grain, corn' biçimleriyle birleştirmiştir. Joki (LwSS 78) bu birleştirmeyi benimsemiş, ancak *alisun* sözünün çağdaş Moğol diyalektlerinde kullanılmadığını belirtmiştir.

Pelliot'ya göre (T'oung Pao 27: 285. s. 1. not), Farsça *āş* 'meat, victuals, viands, soup, broth, gruel, pottage' Türkçeden alınmıştır. Doerfer (TMEN 481) de Orta Farsça *āş* 'meat, victuals; soup, pottage' biçimi üzerinde durmuştur. Ona göre, Orta Farsçada Türkçe alıntılara rastlanmaz. Buna karşılık Eski Türkçede Farsça alıntılarının geçtiği bir gerçektir. Egorov (ĖS 28) Farsça *āş* biçimiyle karşılaştırmıştır. Räsänen (V 29-30) Ramstedt'in birleştirmelerini olduğu gibi vermiştir. Sevortyan (ST 2, 1971, 9) *aş*'ın Orta Farsça *āş*'tan geldiğini bir olasılık olarak dile getirmişti. Daha sonra Sevortyan sözlüğünde de *aş*'ın büyük bir olasılıkla İranca *āş*'tan alındığını yazmıştır (ĖSTJa 1974, 210-212). Róna-Tas (ResAltL 208. s. 7. not) Ramstedt'in birleştirmelerini benimsemişse de, Poppe'nin Türkçe *aş* ~ Moğolca *alisun* birleştirmesine katılmadığını dile getirmiştir. Ligeti (AOH 19: 132) Farsça *āş*'m Türkçeden alındığını bildirmiştir.

Clauson (ED 253 b) Doerfer'in eserine göndermede bulunmakla yetinmiştir.

Doerfer : Oriens 18-19 ; 390 ("eher oder mit Sicherheit türkisch") ; KhalMat 291. Bk. Eren : İkinci Milletlerarası Yemek Kongresi, Türkiye 3-10 Eylül, 1988, 482-483.

aşhane 'aş evi'

< Far *āṣḫāna* 'a kitchen, a cook's shop' (*āṣ* 'soup, etc.' + *xāna* 'house').

Räsänen : V 366 a; Tietze : Pers 134/11.

aşı 'pas sarısı veya kızıl toprak'. Ağızlarda *aşu* olarak da geçer.

~ OT *aşu* 'aşı toprağı'.

Yalnız Anadolu Türkçesinde saklandığı anlaşıyor.

Clauson : ED 256 a.

aşoz 'gemilerde kaplama tahtalarının başlarını bindirmek için omurga ile bodoslamalara açılan yuva'

< R ᾠαθός 'rabbet'.

Kahane - Tietze : LFL 724.

at 'binme, yük çekme veya taşıma gibi işlerde kullanılan hayvan'.

Eski ve yeni bütün diyalektlerde *at* olarak geçer. Türkmencede de *at* biçimi kullanılır. - Hal *hat*. Başındaki *h-* ikincil bir sestir. Yak *at*. - Çuvaşça *ut*. Çuvaşçada *a*'ların *u*'ya çevrilmesi eski bir kuraldır. Örn. Türkçe *kan* ~ Çuvaşça *yun*; Türkçe *kanat* ~ Çuvaşça *śunat*; Türkçe *altmış* ~ Çuvaşça *utmäl*.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Bk. Doerfer : TMEN 413.

Macarların ata verdikleri *ló* adı eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır. Bu adın eski Türkçe *ulağ*'dan geldiği anlaşıyor (Ligeti: TörK 139-141, 237-238).

Rusçada ata verilen *loşad*' adının da Türk diyalektlerinden alındığını biliyoruz. Bu adın Rusçada *kon*' sözünün yerine geçtiği göze

çarpmıyor. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. G. F. Odintsov : İz istorii gipologičeskoj leksiki v russkomazyke. Moskva 1980.

Moğolcada 'at' olarak *morin* biçimi kullanılır. Moğolca *morin* de Rusçaya *merin* olarak geçmiştir.

Eski Türkçede ata *yunt* (*yont*) adı da verilir-di. Bk. *yunt*.

Laufer : T'oung Pao 17:27; Egorov: ÊS 278 ; Räsänen : V 30 b ; Clauson : ED 33 a ; Ramstedt : Lautlehre 153; Poppe : Lautlehre 89, 121; CAJ 27 : 115 (*at* = Moğ *ağta* < **pakta*); Şçerbak : İRLTJa 83, 92, 95; Doerfer : TMEN 413; OLZ 66 9/10 : 439 (Ana Türkçe **hat* < **pat*) ; KhalMat 29 1; CAJ 39 : 211 (**pakta* > **hakta* > **hata* > *hat*) ; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 197-198.

ateş 'yanıcı cisimlerin tutuşmasıyla beliren ısı ve ışık, od'

~ Tkm *ātaş*. - Sart *ataş*. - Krg *ataş* : *ataş kü-rök*, *ataş kösö* gibi sözlerde geçer.

< Far *ātaş*.

Farsça *ātaş* eski Türkçe *od*'un yerini almıştır. Bk. *od*.

Räsänen : V 31 b.

avanak 'kolaylıkla aldatılabilen veya kandırılabilen (kimse)'. Yerel ağızlarda 'sıpa' olarak da kullanılır.

< Erm *yawanak* 'ass'es foal; (dial.) ass'.

Dankoff: ALT 528; Eren: TD 1995/2 : 875.

avanta *argo* 'bir kimsenin, emek vermeden sağladığı kazanç'

Wagner'e göre, Fransızca *avantage*'dan alınmıştır. Fr *avantage* > **avantajcı* > *avantacı* > *avanta*.

Arapça (Suriye) *ʿawaṇṭa* 'ruse, tromperie' biçimi Türkçeden geçmiştir. Rumca, Bulgarca gibi Balkan dillerinde de kullanılır.

Wagner: BJFR 10:26; Tietze: AO 13:29. Bk. Bonelli: Elementi 183; Barbera: Elementi 74.

avare 'işsiz, işsiz güçsüz, başıboş, aylak'. Ağızlarda 'beceriksiz, işsiz, avare', 'bağ bozulduktan sonra teveklelerde kalan tek tük üzüm', 'işe yaramaz, verimsiz, bozuk', 'verimsiz, çorak toprak' olarak da geçer.

~ Far *āvāra* 'lost, annihilated; ruined; scattered; destitute of name or character; an exile, outcast, vagabond, vagrant'.

Tietze : Pers 135/14.

avarya 'bir deniz yolculuğunda geminin veya yükünün gördüğü zarar'

< İtal *avaria* 'average, damage'. İtalyanca *avaria* sözü Arapçadan alınmıştır.

Meyer : TürkSt 73; Kahane-Tietze: LFL 49.

avcar yer. 'sucuk ve pastırmanın çemenine katılan baharat'

< Far *afzār* 'a tool, an implement', *avzār*, *auzār* 'tools; spiceries, hot seasonings', *abzār* 'a tool; spices, seasoning'.

Tietze : Pers 132/6; Tietze-Tekin : Erdem 292/59; Monchi-zadeh : Xurāsān 330/145.

avgın < **avgun** yer. 'duvarda suyun geçmesi için bırakılan delik veya üstü kapalı su yolu'. Ağızlarda yaygın olarak kullanılır. Yerel olarak *algın* biçimi de geçer. Bu biçimde -v sesi -l- 'ye çevrilmiştir.

< Far *avġūn* 'an aqueduct, a canal'.

Tietze-Tekin : Erdem 5 : 292/61.

avlu 'evin etrafında duvar veya çitle çevrilen yer'. Ağızlarda *havlu* olarak da geçer.

< R *اڤلۇ* 'avlu'. - Türkçe *ağıl* sözüyle birleştirilmesi yanlıştır.

Meyer : TürkSt 43; Foy : MSOS 1 :38; Skok : Byzantion 6 : 374; EtRj 1 : 78; Deny : Principes 60; Venedikov: İBEz 16:110; Räsänen : V 32 a; Tietze : ZBalk 177/123; Symeonidis : Gr 174/22; Georgacas : FT 137/184.

avuç 1. 'elin iç tarafı'; 2. 'elin yarı yumulmuş durumu'; 3. 'yarı yumulmuş elin alacağı miktar'

~ Az *avuç*. - Tkm *avuç*. - TatK *auç*, *ūç*. - Bşk *us*. - KKlp *uwis*. - Kzk *ūs*. - Nog *uvıs*. - Krg *ūç*. - Özb *hovuç*. Başındaki *h-* sonradan türemiştir. - Tar *ōç*. - Şor *ōş*. - Sag, Koy, Kaça *ōs*. - Alt, Tel *uş*. - Tuv *adış*. - Yak *itis*. - Çuv *ivās*.

Eski Türkçede *avuca* *adut* adı verilir. Orta Türkçede bu ad *adut* (ve *avut*) olarak geçer. Eski Kıpçakçada *awuç* biçimi göze çarpar.

Eski Türkçe *adut* biçimiyle *avuç* arasındaki benzerlik anlam yönünden açıktır. Ancak *adut* biçiminin *avuç*'a çevrilmesi ses bakımından karışıktır. Türkçede -d-lerin -y-'ye çevrildiğini biliyoruz. Bu ses kuralı uyarınca *adut*'un **ayut*'a dönüştüğü anlaşıyor. Bu biçimin *avut*'a çevrilmesi kolaydır. Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz *avut* biçimi -y- > -v- olayına açık ve sağlam bir tanıktır. Ancak *avut*'un sonundaki -t-'nin -ç'ye çevrilmesi düşündürücüdür. Clauson (ED 44 b) *adut*'un ses bakımından kural dışı ("unusual") birtakım değişikliklere uğradığını dile getirmiştir. Ona göre, -d- sesi -u- nun baskısıyla -y- yerine -v-/-w-'ye çevrilmiş, buna karşılık -t- de -ç'ye dönüşmüştür. Doerfer (Şiraliyev Arm 37), *adut* > *avut* biçiminin örnekseme (*analogic*) yoluyla *avuç* biçimini aldığını ortaya atmıştır. Ona göre, *avut*'un *avuç* biçimini almasında *kulaç* sözünün analogik baskısı rol oynamıştır. Bk. Doerfer : CAJ 12 : 307/110. Tuvaların *avuca* verdikleri *adış* adı da düşündürücü bir biçimdir. Clauson *adış*'ın çok arkaik bir biçim olduğunu belirtmekle yetmiştir.

Räsänen (LTS 126, 142; V 3 a, 7 a) çağdaş dilyalektlerde geçen biçimlerin Orta Türkçe *adut* ve **abuç* biçimlerinin *contamination*'u sonunda ortaya çıktığını yazmış, Moğolca *abuça* 'Empfang; Handvoll' biçimini de saymıştır. Bk. Egorov : ÊS 342; Poppe : Lautlehre 44; Joki : LwSS 198; Aubin : Mong-

Stud 34 ; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 409-410; Şçerbak : JaS 103/37; Ligeti: TörK 107.

Eski ve yeni diyalektlerde avuca *alakan* adı verilir. O açıdan *avuç* dar bir alanda kalmıştır. Bk. Ligeti: KSİNA 83 : 7; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 133.

Doerfer : OLZ 66 : 338-339 ; Rassadin: FLTJa 151.

avurt 'yanağın ağız boşluğu hizasına gelen bölümü'. Ağızlarda *ağurt* olarak da geçer.

~ Tkm *ovurt* 1. 'ağız, ağız boşluğu'; 2. 'yudum'. - Nog *uvurt* 1. 'yanak, avurt'; 2. 'ağız boşluğu'. - KKlp *urt*. - Krg *ürt* 'yanağın iç bölümünün ortası'. - Bar *aurt* 'avurt'. - Tel, Alt *urt* 'avurt'. - Tel *ürt*. - TatK *urt*. - Bşk *urt*. - Sag, Koy, Kaça, Şor *ort*.

Eski Türkçede *adurt* olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Ramstedt (NyK 42: 236; KWb 292 b) Moğolca *ouçi*, *oğuçin* biçimleriyle karşılaştırmıştır. Räsänen (V 9 a) Ramsstedt'in karşılaştırmasını ? işaretiyle vermekle yetinmiştir. Clauson (ED 65 a) belli başlı verileri saymış, Sevortyan (ÊSTJa 1974, 67, 407-409) *ap-*, *op-* gibi köklerden yola çıkarak birtakım etimolojik açıklamalar yapmıştır. Son olarak Sevortyan Türkçe *avurt* ~ *ovurt* biçiminin Moğolca karşılığı olarak *ouçi* biçimini vermiş, Ramstedt'in Kalmıkça sözlüğüne göndermede bulunmuştur.

ayak 1. 'bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü'; 2. 'bacak'; 3. 'birtakım şeylerin yerden yüksekçe durmasını sağlayan dayak, destek'; 4. 'büyük bir ırmağa karışan akar suların her biri'; 5. 'bir gölün sularını denize, başka bir göle veya ırmağa taşıyan akar su'; 6. 'basamak'

~ Tkm *ayak*. - TatK *ayak*. - Bşk *ayak*. - Kzk *ayak*. - KKlp *ayak*. - Nog *ayak*. - Krg *ayak*. - Alt, Tel *ayak*. - Şor, Sag *azak*. - SUyg *azak*. - Soy *adak*. - Hal *hadāq*. - Yak *atax*. - Çuv *ura*.

Eski Türkçede *adak* olarak kullanılır. Orta Türkçede *adak* ve *ayak* biçimleri geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Çiğiller ve öz Türkler *adak* biçimini kullanırlar. Kıpçakların bir bölümü ve Yemekler, Suvarlar, Bulgarlar ve Rus ve Rum topraklarına değin yayılan başka birtakım boylar *azak* biçimini ve toplu olarak Yağmalar, Tuhsılar, (diğer) Kıpçaklar, Yabakular, Tatarlar, Kaylar, Çumullar ve Oğuzlar *ayak* biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada da *ayak* olarak geçer.

Yaygın bir inanca göre, Türkçe *at-* (**ad-*) kökünden gelir : *at-* + *-(a)k* eki. Bk. Németh : NyK 47 : 65; Csoma Arm 73; ALH 23 : 1; Ligeti : MNy 42 : 3; VJa 3, 1971, 32; Res-AltL 113; Egorov : ÊS 275; Rédei – Róna-Tas : AOH 37 : 4-5.

Poppe (Lautlehre 52, 124) Türkçe *ayak* (< *adak*) ve Moğolca *ayağ* (<* *padak* 'Ende, Unterlauf eines Flusses') sözlerini Korece *padak* 'the sole of the foot' biçimiyle birleştirmiştir. Bk. Doerfer : TMEN N 27 = 1972. Ancak Ramstedt (SKE 180-181) Korece *padak*'ın karşılıklarını sayarken Türkçe *ayak* biçimini vermemiştir. Buna karşılık Räsänen (V 5 b) *ayak*'ı Korece *padak* biçimiyle birleştirmiştir. Bk. Aalto : CAJ I : 14. Clauson (ED 45) *adak* (> *ayak*)'ın kökü üzerinde durmamıştır. Sevortyan (ÊSTJa 1975, 103-104) Németh'in açıklamasını verdikten sonra *ayak*'ı birtakım Moğolca biçimlerle karşılaştırmıştır. Son olarak Ortak Türkçe **ay-* kökü ile Hint-Avrupa dillerinde 'gitmek' anlamında kullanılan *ay-* kökü arasındaki benzerlikten söz etmiştir. Doerfer (KhalMat 290) Halaçça *hadāq* biçimine dayanarak **padāk* (veya **padāk*) biçiminden yola çıkmıştır.

ayaz 1. 'açık havada çıkan kuru soğuk';

2. '(gece için) soğuk'

~ Tkm *ayaz* 'soğuk, ayaz, kuru soğuk; don'. - Nog *ayaz* 'soğuk'. - KKlp *ayaz* 'soğuk'. -

Krg *ayaz* 1. 'temiz, duru, açık'; 2. 'soğuk'. - TatK *ayaz* 'açık (hava)'. Tatarcada *ayas* olarak da geçer. - Alt, Tel, Sag, Şor *ayas* 'açık, duru, bulutsuz'. - Hal *hayāz* < *hayaz*; - Çuv *uyar* 'açık (hava)'.

Orta Türkçede *ayas* olarak da geçer. Ancak, çağdaş diyalektlerdeki biçimler ve özellikle Çuvaşçada kullanılan *uyar* biçimi göz önüne alınırsa, bu sözün sonundaki ünsüzün *z* olduğu açık olarak anlaşılır. Eski Kıpçakçada da *ayaz* olarak kullanılır.

< *ay* + -(a)*z* eki.

Rumcaya ὅγιός (oligios) olarak geçmiştir (Andriotis: EL 4).

Bang : KOsm 4 : 18 - 19; Deny : Grammaire 582; Németh : NyK 47: 83; Ramstedt : Formenlehre 224-225; Räsänen : MTS 113; Egorov : ÊS 280 ; Doerfer : TMEN 628 ; Clauson : ED 276 (Çuvaşça *uyar* biçimini vermemiştir); Sevortyan : ÊSTJa 1974, 102-103.

ayazma 'Rumlarca kutsal sayılan çeşme veya pınar'

< R ὅγιός (oligios) 'kutsal su; ayazma'.

Balkan (Slav) dillerinde de Rumca bir alıntı olarak geçer.

Meyer : TürkSt 66; Menges, Introduction 178 ; Tzitzilis : Zaemki 111/2.

aygır 'damızlık erkek at'

~ Tkm *aygır* 'erkek (at, eşek)'. - Nog *aygır*. - TatK *aygır*. - Bşk *aygır*. - Kzk *aygır*. - KKlp *aygır*. - Krg *aygır*. - Özb *aygır*. - Alt, Tel, Kuğ *aygır*. - Tuv *askır*. - Şor, Soy, Koy, Kaça *askır*. - Sag, Kaça *aksır*. Göçüşme yoluyla oluşmuştur (Eren : TDAY 1953, 171-172). - Tar *argī*. Göçüşme sonunda ortaya çıkmıştır: *aygır* > **argıy* > *argī* (Räsänen : LTS 234). Buna benzer bir göçüşme örneği için bk. *toygār*. - Şor *askırak* 'küçük aygır' (< *askır* + -(a)*k* küçültme eki). - Hak *asxır*. - Tuv *askır*. Şorca, Hakasça gibi komşu diyalektlerden

alındığı anlaşıyor. Ses yasalarına göre, Tuvacada **atkır* biçiminin geçmesi gerekirdi. - Yak *atır*. - Çuv *ayār*. Komşu diyalektlerden geçtiği anlaşıyor.

Eski Türkçeden başlayarak *adgır* olarak kullanılır. Orta Türkçede de *adgır* biçimi geçer. Oğuzcada *aygır*'a çevrildiğini görüyoruz. Eski Kıpçakçada da *aygır* biçimi kullanılır.

Moğolcaya *acirgā* olarak geçmiştir (Clauson: ED 47 a; CAJ 10 : 162); Clauson (ED 47 b) Senglah'ta *acirgā*'nın Moğolca bir söz olarak geçtiğini ve *nar* 'male' (*fahl* 'stallion') olarak açıklandığını bildirmiş, bu sonuncu sözün Şeyh Süleyman, Radloff, Şemsettin Sami gibi aracı yazarların eserlerinde *fucl* 'horse-radish' biçimine girdiğini dile getirmiştir. İlk bakışta bu açıklama çarpıcı ve düşündürücüdür. Ne var ki Anadolu ağızlarında *acirga*'nın 'yabanî turp' olarak yaşadığını biliyoruz. O nedenle eski sözlükçülerin verdiği *acirga*'nın 'yabanî turp' olarak varlığını kabul etmek gerekir. Bk. *acirga*.

Gombocz (NyK 35: 272-273; KSz 13:29) Türkçe *aygır* biçimini birtakım Moğolca ve Tunguzca biçimlerle karşılaştırmıştır.

Ramstedt (KWb 2 a) Türkçe *aygır* ile Moğolca *acirgā* biçimini ortak bir öge olarak karşılaştırmıştır. Poppe (Lautlehre 4-5), Joki (Lw SS 75-76), Räsänen (V 6 a) de ona katılmıştır. Poppe (Lautlehre 4-5) Türkçe, Moğolca ve Tunguzca biçimleri saydıktan sonra **adırga* biçiminden yola çıkmış, Moğolca biçimin Türkçeden gelemeyeceğini dile getirmiştir. Poppe'nin görüşünü ayrıntılı olarak eleştiren Doerfer (TMEN 648), *aygır*'ın Türkçe, *ad-* (*ay-*) 'trennen' kökünden geldiğini düşünmüştür. Şçerbak (IRLTJa 87-89) da *ay-* (< *ad-*) kökünden geldiğini yazmıştır. Ubryatova (Voprosy tjurkologii 11-16) da *aygır*'ı *ay-* 'yaratmak' köküne bağlamıştır.

Sevortyan (ÊSTJa 1974, 108) *aygır*'ın *ay- ~ *ad- ~ *az- kökünden geldiğini öne sürmüş, özellikle Türkçe az- 'cinsel duyguları artmak' biçimini vermiştir. Ancak Sevortyan'ın bu açıklaması ses yönünden olanaksızdır.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir. Bk. Doerfer (TMEN 648).

Németh: NyK 42:81; Brockelmann : UJb 8 : 261; Bang : UJb 14 : 213; Kałużyński : ME 27 ; Egorov : ÊS 39-40; Räsänen : V 6 a; Clauson: Studies 234; ED 47 b. Bk. Doerfer : UAJb N.F. 1 : 136 (ET *adyr* = Moğ *aĵırya*).

ayı 'memelilerin etobur takımından olmakla birlikte meyve ve bal da yiyen iri gövdeli hayvan'

~ Tkm *ayı*. - Blk *ayıw*. - Nog *ayuv*. - KKlp *ayıw*. - TatK *ayū*. - Bşk *ayū*. - Özb *āyig*. - Krg *ayū*. - Alt, Tel *ayū*. - Hak *aziğ*. - Tuv *adığ*.

Orta Türkçede *adığ* olarak geçer. Ancak, Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar, Kıpçaklar, Yağmalar *ayığ* biçimini kullanırlar. Kıpçaklar *ayığ* yanında *apa* adını da kullanırlar. Daha yeni Kıpçakça sözlüklerde *ayığ* yerine artık *ayu* biçimini görüyoruz.

Kökenini bilmiyoruz. Çuvaşlar ayıya *upa* adını verirler. Bu ad diyalektlerde kullanılan *aba* biçimiyle birleştirilebilir: Sag, Kaça *aba* 'ayı'. Ancak *aba* Teleüt, Şor, Sagay gibi diyalektlerde 'baba' olarak da geçer. Sibirya Türkleri, özellikle Yakutlar ayıya karşı eskiden beri özel bir saygı duymuşlardır. Bu saygı dolayısıyla Türkler arasında birtakım söz yasakları yerleşmiştir. Bu yasaklar sonunda birçok ad unutulmuş, bunların yerini birtakım *euphémisme*'ler almıştır. Böylelikle *ayı* adı birçok diyalekte yerini *euphémique* birtakım kavramlara bırakmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, Kıpçaklar *ayığ* adını kullandıkları gibi, ayıya *apa* adını da veriyorlardı. Bu adın diyalektlerde 'ata', 'ana', 'büyük kardeş', 'büyük kız kardeş' gibi anlamlara geldiğini görüyoruz.

Bang: UJb 14: 205; Pelliot: BSOS 6: 565; Räsänen: LTS 123; V 6 a; Benzing: Deny Arm 52; Şçerbak: İRLTJa 130-131; Egorov: ÊS 274; Poppe: Lautlehre 130; Clauson: ED 5 b, 45-46; Sevortyan: Yudahin Arm (2) 28-29; ÊSTJa 1974, 112-113; Bazin : Boratav Arm 83 - 93 ; Erdal: Word Form 32; Doerfer : UAJb N.F. 1 : 136 (ET *adyr* = Moğ *adugan* 'Herde'). Doerfer birleştirmenin kesin olmadığını da seslendirmiştir.

ayık 1. 'sarhoşluğu veya baygınlığı geçmiş olan'; **2.** 'anlayışlı, uyanık'

~ TatK *ayık*. - Kzk *ayık*. - KKlp *ayık*. - Bşk *ayık*. - Çuv *urā*

~ OT *adığ* 'ayık'. Eski Kıpçakçada *ayık*, *ayuk* olarak geçer.

Eski Türkçe *ad- kökünden geldiği anlaşıyor. Clauson'un açıkladığı gibi, bu kök Türkçede *ay-* olarak saklanmıştır.

Egorov: ÊS 275; Clauson : ED 46 a; (Çuvaşça *urā* biçimini vermemiştir) ; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 113-114; Kałużyński: RO 32: 93.

ayına 'kaçak tütün, tütün'.

Kökenini bilmiyoruz.

ayıt bk. *hayıt*.

ayna 'ışığı yansıtan, varlıkların görüntüsünü veren, cilâlı ve sırlı cam'

< Far *āyina* 'a mirror, a looking-glass, sometimes made of polished steel'.

Ağızlarda *ayna* yerine *gözü* adı kullanılır. Bk. *gözü*.

Markwart : UJb 7 : 110.

aynak yer. 'Birecik'te, Fırat vadisini çeviren kayalarda yaşayan, leyleğe benzer bir kuş (Geronticus eremita)'. Bu kuşun başı ve گردانی tüysüzdür. O bakımdan ağızlarda daha çok *kel* *aynak*, *keçel* *aynak* veya *keçel inak* olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Eren : TD 1993/2 : 56.

aynaz yer. 'bataklık'. Anadolu'da dar bir alanda kullanıldığı anlaşıyor.

Kökenini bilmiyoruz.

ayrık otu 'çok yıllık ve otsu bir bitki (Agropyron repens)'.

Orta Türkçede *adırık* 'Cynodon dactylon' olarak geçer. Oğuzlar -d-'yi -y-'ye çevirerek *ayrık* biçimini kullanırlar.

Türkçe *adır-* (> *ayır-*) kökünden geldiği anlaşıyor.

Clauson : ED 65 a; Dmitrieva : ST 1, 1977, 72 (*ad-*, *ay-* 'kesmek+ -rık eki). Bk. Doerfer : TLT 33.

ayva 1. 'çiçekleri iri ve pembe, yapraklarının altı tüylü, ülkemizin her yerinde yetişen bir ağaç (Cydonia)'; 2. 'bu ağacın büyük, sarı renkte, tüylü, mayhoş, dokusu sertçe, ufak çekirdekli meyvesi'. Yerel ağzlarda *ayva* yanında *hayva* biçimi de geçer. Bu biçimin başındaki *h-* ikincil bir sestir. Doerfer (UJb N.F. 1: 105, 137; 2: 141-142, 147) *hayva*'nın başındaki *h*'yi birincil bir ses olarak değerlendirmiştir.

~ Az *hayva*, *ayva*. - TatK *ayva*. - Bşk. *ayva*. - Blk *ayva*. - Afşar (Kâbil) *ayva* (TDAY 1977, 221). - Nog *ayva*.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *ayva* olarak kullanılır. Eski Kıpçakça sözlüklerde Türkmençe bir veri olarak *ayva* biçimi geçer. Bu biçimin göçüşme sonunda olduğu açıktır (*ayva* > *ayva*). Türkçede buna benzer göçüşme örneklerine sıklıkla tanık oluyoruz. Bk. *havyar*.

Farsçadan alındığı anlaşıyor (Far *ābia*, *bia* 'ayva').

Farsçadan Osetçeye de *bia* olarak geçmiştir (Abaev: ÊS 3: 260).

Farsçada *ayvaya ābī* 'a quince', *biḥ*, *biḥī* ve *tūc* gibi birtakım adlar da verilir.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Rusça *ajva* 'Quitte, Cydonia vulgaris' Türkçeden alınmıştır (Dmitriev: Stroj 510, 520; Vasmer: REW 1:7). Çingenece *haiva* 'coing' de Türkçeden geçmiştir (Paspati 253).

Çağdaş Türk diyalektlerinde *ayvaya* türlü adlar verilir: Tat *ebi*. - Sart *behi*. - Tkm *beyi*. - Krg *bihi*. ~ Özb *bihi*. - KKlp *behi*. Bu adların da Farsçadan kökenlendiği anlaşıyor.

Türkçede kullanılan yemiş adlarının büyük bir bölümü Farsçadan alınmıştır. Türkçe *incir*, *nar*, *şeftali*, *zerdali* gibi. Dilimizde Türkçe *yemiş*'in yerini tutmuş olan *meyve* (< *meyva*) da Farsçadır. Bu gün daha çok yerel ağzlarda 'bir çeşit şeftali' olarak geçen *hülü* sözü de Farsça bir alıntıdır.

Räsänen: V 153 a (kökenini vermemiştir); Clauson: ED 16 b, 268 a (Türk yurtlarında yetişmeyen ["exotic"] bir yemişin adı olarak *ayva*'nın bir alıntı olması olasılığını dile getirmiş, Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *ayva* biçimini de saymış, ancak bu biçimin düzeltilmesi gereken bir veri olduğunu bildirmiştir). Farsçada *ayvaya* verilen *ābia* adı, Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz *ayva* biçimini doğrulayan bir tanıktır. Severtyan (ÊSTJa) *ayva* biçimini sözlüğüne almamıştır. Eren: TD.

ayvadana 'sık tüylü, soluk sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitki (Artemisia vulgaris)'. Ağzlarda *ayvadene*, *ayvıdana*, *hayvadene* biçimleri de geçer.

< R ἄρtemiςβοτάνο 'Artemisia arborescens'.

Tietze : Gr (2) 373/305.

ayvan 'teras, sundurma, balkon, hayat'

< Far *ayvān* 'a sofa; a portico, open gallery, verandah, balcony on the top of the house, for the benefit of the prospect and fresh air; a palace'.

Eskiden Türkçede yaygın olarak kullanılmış-
sa da, bu gün daha çok yerel ağızlarda *eyvan*
olarak kalmıştır.

Tietze : Pers 135/15.

azap 'çiftlik uşağı'

< Ar (Suriye) 'azzāb 'laboureur au service
d'un fermier, ouvrier agricole'.

Tietze : Ar 292/139; Kahane-Tietze:LFL 8. s.

azi 'köpek dişlerinden sonra içeriye doğru, alt
ve üst çenenin iki yanında beşer tane bulunan
dişlerin ortak adı'

~ Az *azi*. - Tkm *azi*. - Nog *azuv tis*.- TatK
azū. - Kzk *azu*. - KKlp *azuw*. - Krg *azū*. -
Sag, Kuğ, Şor, Koy, Kaça, Soy, Küer *azığ*. -
Alt, Tel *azū*. - Tar *azik*. - Tuv *azığ*. - Yak *asī*.
Çuv *asav*. Tatarca veya Başkurtça gibi komşu
diyalektlerden alınmıştır.

Eski çağlardan başlayarak *azığ* biçiminde
kullanılır. Eski Türkçede *azığ* olarak geçer.
Orta Türkçede *azığ* biçimi kullanılır. Eski
Kıpçakçada da *azığ* (ve *azu*) olarak geçer.

Bilimsel yayınlarda sıklıkla Moğolca *arağa*
biçimiyle birleştirilmiştir. Ara sıra Moğolca
**ariğa* biçiminden yola çıkıldığına da tanık
oluyoruz. Ancak son yıllarda Moğolca *ara-*

ğan'ın eski Türkçeden kalma bir alıntı oldu-
ğu anlaşılmıştır.

Türkçeden Farsçaya *āzū* olarak geçmiştir.
Kürtçede *azū* olarak kullanılır.

Vladimirtsov: SrGr 361; Poppe : UAJb 30 :
94 ; CAJ 9 : 164; Lautlehre; 81, 94, 122 ;
Ramstedt : ZİRGO 34 : 553; KWb 12 b; La-
utlehre 55, 111; SKE 185; Németh: ALH 3 :
185. s. * not; Doerfer : TMEN 474; Ligeti :
VJa 3, 1971, 30; Egorov; ÊS 33; Aalto: CAJ
1 : 13; Räsänen : TLT 23; V 33; Clauson :
ED 283 a; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 96-98.

aznavur 'iri yarı, sinirli, asık yüzlü, sert kim-
se'. Eski kaynaklarda 'azgın, güçlü, asi, baş
kaldıran' olarak geçer. Yerel ağızlarda 'gad-
dar, azgın' ve 'aksi, acımasız' anlamlarında
da kullanılır.

< Erm *aznawor* 'noble, brave'.

Räsänen : V 33 b; Bouda : CAJ 18 : 75; Dan-
koff: EÇ-Glossary 15; ALT 5. Bk. Tietze-
Tekin : Erdem 5 : 293/75.

azvay yer. 'sarı sabır'.

Kürtçede *azva* 'suc d'aloès' olarak kullanılır.
Meninski Farsçadan alındığını bildirmiştir.
Justi de Farsça olarak değerlendirmiştir.
Räsänen : V 33 b (kökenini vermemiştir).

B

babafingo < **papafingo** 'yelkenli gemilerde direklerin üçüncü parçası'

< R παπαφίγγος < İtal (Venedik) *papafigo* 'topgallant sail'. Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır : Port *papafigo*, İsp *papahigo*, Fr *papefil*, İtal *pappafico*.

Türkçe *babafingo* biçimindeki *-n-* sonradan türemiştir.

Kahane-Tietze : LFL 464; Räsänen: V 379 b; Tzitzilis : Tietze Arm 205.

Baca 'dumanı ocaktan çekip havaya vermeye yarayan yol'. Yerel olarak *Baca* yanında *Baca*, *pece* (> *peçe*) biçimleri de geçer. Ağızlarda 'pencere, tavan penceresi' ve 'hava deliği' olarak da kullanılır.

~ Az *Baca* ' Baca'

< Far *bāca* 'a large window' < *bādcāh* 'a window' (*bād* 'rüzgâr, yel, hava', *cah* < *cāh* 'yer').

Tietze (Pers) *Baca* (> *Baca*) üzerinde durmamıştır.

Bulgarca *badža* ve Sırpça *bādža* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Räsänen : V 53 b; Miklosich : TE 253; Škaljić: Turc 110; BER 1 : 25.

Bacak 1. 'vücudun kasıktan tabana kadar olan bölümü'; 2. 'hayvanlarda yürümeye veya atlamaya yarayan organ'.

Farsçadan alındığı anlaşıyor. Korsch [Korş] (Thomsen Arm 199) Orta Farsça **pāiçak*, Yeni Farsça *pāça* 'Fußchen' (< *pāy* 'Fuß')

karşılıklarını vermiş, öz Türkçe karşılığının *but* olduğunu da bildirmiştir. Doerfer (TDAY 1980 - 1981, 5) 'hayvan ayağı' olarak kullanılan Farsça *pāça*'dan geldiğini yazmışsa da,

sonundaki *-k* üzerinde durmamıştır. Räsänen (V 54 a; 377 a) Farsça *pāy-ça*'dan yola çıkmış, ancak sonundaki *-k*'yi göz ardı etmiştir. Gombocz (Túrán 1918, 212) Kırgızca (yeni terminolojiye göre, Kazakça) *başa* 'Unter-schenkel, Pfote' biçimiyle karşılaştırmıştır. Bk. *paça*.

bacanak 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşinin kocası'. Ağızlarda *bacınak* olarak da kullanılır.

~ Az *bacanag*. - Tkm *Baca* ' bacanak'. - Blk *Baca*. - Krg *baja*. - Nog *baja*. - KKlp *baja*. - Tel *Baca*. - TatK *Baca*. - Çuv *pušana*

< *Baca* + *-nak* küçültme eki.

Türk diyalektlerinde kullanılan *Baca* ' bacanak' ile *bacı* 'kız kardeş' arasında anlam bakımından büyük bir yakınlık ve ses yönünden de derin bir benzerlik göze çarpıyor. Pokrovskaya *Baca* ile *bacı* biçimlerini birleştirmek istemişse de, Sevortyan bu birleştirmeyi olası görmemiştir. Bk. *bacı*.

Bulgarca *badžanak*, Sırpça *badžanak* biçimleri Türkçeden geçmiştir.

Gombocz : Túrán 1918, 212-213; Bang : Túrán 1918, 436-437; Ramstedt : KWb 37 a; Pokrovskaya : IRLTJa 66-67; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 26-27; Egorov: ÊS 168; Ligeti : AOH 19 : 136-137; Doerfer : TMEN 682; UAJb 45 : 241; KhalMat 294; Baskakov : Russkie familii 249; Räsänen : V 54 a ; Bazin : Bennigsen Arm 70.

bacı 1. 1. 'büyük kız kardeş'; 2. 'kız kardeş' ; 3. 'bir evde uzun süre çalışmış yaşlı kadınlara verilen san'. Karadeniz ağızlarında *paçı*, *paçi* 'kız çocuğu' olarak kullanılır.

~ Az *bacı* 'büyük kız kardeş'. - Tkm *bacı* 'kız kadeş'.

Eski kaynaklarda geçmediği göze çarpıyor. Kökenini bilmiyoruz. Çağdaş diyalektlerde *baca* 'bacanak' olarak kullanılır. Türkçe *bacanak* biçimi de *baca*'dan gelir. Bk. *bacanak*. Türk diyalektlerinde kullanılan *baca* 'bacanak' biçimiyle *bacı* arasındaki yakınlık anlam bakımından olduğu gibi, ses açısından da göze çarpmıştır.

Farsçaya *bācī* olarak geçmiştir (Doerfer : TMEN 682). Tacikçe *паҷча* Özbekçeden alınmıştır (Doerfer : TLT 227).

Sevortyan : ÊSTJa 1978, 26-27; Bazin : Benignsen Arm 66-77.

baç 'vergi'

< Far *bāc* 'tribute; toll levied by the road-patrol'.

Tietze : Pers 135/17.

badem 'yurdumuzda yetişen bir ağaç (Amygdalus communis)'. Kıbrıs ağzında *padem* biçimi kullanılır. Yerel ağızlarda *payam* olarak da geçer.

~ Tkm *bādam*. - Krg *badam*. - Nog *badam*. - KKlp *badam*. - Kzk *badam*. - Sart *badam*. - TatK *badam*.

Eski Kıpçakçada *bayam* olarak geçer.

< Far *bādam* 'an almond'.

Kıpçakçada *-d-*lerin *-y-*'ye çevrildiğini biliyoruz. Yabancı dillerden kalma alıntılarda bile *-d-* > *-y-* değişmesine tanık oluyoruz. O açıdan Farsça *bādam*'daki *-d-*'nin Kıpçakçada *-y-*'ye çevrilmesi normaldir (bk. Pritsak: PhTF 1 : 78; Doerfer: TMEN 838).

Kıpçakçada olduğu gibi, Oğuzcada da *-d-*'nin *-y-*'ye çevrildiğini biliyoruz. Buna göre, Anadolu ağızlarında gördüğümüz *payam* biçimi de *-d-* > *-y-* gelişmesi sonunda ortaya çıkmış normal bir biçimdir. Bu biçimin Türkçede eski bir geçmişe çıktığı anlaşıyor. Bu-

na karşılık *badem* biçiminin *-d-* > *-y-* olayının sona ermesinden sonra alındığı açıklık kazanıyor. Başka bir deyişle, *payam* yanında *badem* daha yeni bir alıntıdır. O açıdan *badem* ve *payam* biçimleri açık bir *douplet* örneği olarak değerlendirilebilir. Bk. Eren : TD 1995/2 : 731-736.

Türkçeden Bulgarca (*badēm*), Sırpça (*bādem*) gibi dillere de geçmiştir (BER 1 : 25; Skok : EtRj 1 : 87).

Bouvat : KSz 4 : 317; Laufer : Sino - Iranica 407; T'oung Pao 17: 476/111; Ligeti : ALH 28 : 103; Räsänen : V 54 a.

baderna 'halatın aşınabilecek yerine sarılan bez, halat sargısı'

< İtal *baderna* 'sennit'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak geçer.

Kahane - Tietze : LFL 52.

badıç yer. 'fasulye, bakla gibi yeşil sebzelerin, içinde tohumların sıralanmış bulunduğu kabuk'

< Erm *patič* 'seed-vessel, husk, pod', yer. *badinǰ* 'green bean'.

Dankoff : ALT 606; Eren : 3. Uluslararası Türk Dili Kongresi.

bağ¹ 'bir şeyi başka bir şeye veya birçok şeyi birbirine tutturmak için kullanılan ip, sicim, tel gibi düğümlenebilir nesne'; 2. 'sargı'; 3. 'bağlam, deste, demet'; 4. 'ilgi, ilişki'

~ Az *bağ*. - Tkm *bāğ*. - Nog *bau*. - TatK *bau*. - Bşk *bau*. - Miş *baw*. - KKlp *bau*. - Kzk *baw*. - Krg *bō*. - Sart *bağ*. - Özb *bāğ*. - Şor, Sag, Koy, Kaça *pağ*. - Alt, Tel *pū*. - Yak *bia* 'ip, sicim'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *bağ* 'bağ, düğüm, ip; odun bağlamı' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *bağ* biçimi kullanılır.

< *ba-* 'bağlamak' + *-ğ* eki. Bu eke ilişkin bilgi edinmek için bk. Gabain : AG 109. §;

Brockelmann: OGM 48. §; Kononov: GrJaTRP 106. §.

Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir.

Ramstedt : KSz 16 : 82 ; Ligeti: NyK 49: 222-224; Doerfer: TMEN 705; UAJb 1,1981. 126; Räsänen: V 53 a; Clauson: ED 310-311; Yamada: Studia Turcica 495; Dul'zon : ST 5, 1973, 95 ; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 13-17. Bk. Şçerbak : JaS 26, 103/39, 193/12.

bağ² 'üzüm kütüklerinin dikili bulunduğu yer; bahçe'

~ Tkm *bağ* 'ağaç; bahçe'. - Nog *bav* 'bahçe'. - KKlp *bağ* 'bahçe'. - Krg *bak* 'bahçe; ağaç'. - Özb *boğ* 'bahçe'.

< Far *bāğ* 'garden; vineyard'.

Anadolu Türkçesinde *bahçe*, *bahçıvan*, *bağ-man* gibi birtakım türevleri de yaygın olarak kullanılır.

Laufer : Sino-Iranica 575; Vladimirtsov : Mongolica 1, 331; Clauson : ED 311 a.

bağırtlak 'yabanî ördeğe benzer bir av kuşu'

~ Tkm *bağırtlak* 'bağrını yere verip duran bir av kuşu'.

Orta Türkçede *bağırlak* olarak geçer.

Türkçe *bağır* kökünden geldiği anlaşıyor. Bu biçimin içindeki -t- sesi sonradan türemiştir. Sonundaki -lak kuş adlarında kullanılan bir ektir.

Brockelmann : OGM 77. § ; Clauson : ED 319.

bağman yer. 'bağ bekçisi'

< Far *bāğbān*, *bāğvān* 'a gardener; a vine-dresser'. - Türkçe *bağman* biçiminde Farsça -b- sesi -m-'ye çevrilmiştir. Ağızlarda *bağ-man* yanında *bağvant* biçimi de geçer. Bu biçimin sonundaki -t sonradan türemiştir. Türkçe *sayvant* biçiminde olduğu gibi. Bk. *sayvan*. Türkçe *pazvant* biçiminin sonundaki -t de ikincil bir sestir. Bk. *pazvant*.

Tietze : Pers 135/18.

bahadır 'alp, kahraman, yiğit'

< Far *bahādur* 'brave, bold, valiant, courageous, magnanimous, warlike, strong, athletic; a soldier, champion, hero, chevalier, knight, horseman' < Moğ *bağatur* 'hero; knight; heroic, courageous, valiant, brave'.

• Eski Kıpçakçada *bahadur* olarak geçer.

Yaşayan diyalektlerde *batır* ~ *batur* olarak kullanılır.

Etimolojisi karışıktır.

Türkçe (ve Moğolca) biçimler birçok Slav diline geçmiştir. Macarca *bátor* biçimi de eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır.

Ramstedt: Stellung 16; KWb 38 a; StO 17, 5:7; JSFOu 55, 2: 76-77; Bang : KSz 18 : 119. s. 2. not; UJb 4 : 16-17; Räsänen: V 55 b; Clauson : ED 313 b; Egorov : ÊS 144 ; Doerfer : TMEN 817; Ligeti: TörK 66; Menges: Byzantion 21:93; Németh: ALH 3:15; Poppe : Németh Arm 335; Golden: KhazSt 155-156; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 82-85; Vietze: RelLSym 429-432. Bk. Şçerbak : JaS 104/50.

bahçe 'çiçek, ağaç veya sebze yetiştirilen yer'

~ Tkm *bakca* 'sebze bahçesi'. - Özb *boğça* 'küçük bağ'. - TatK *bakça* 'sebze bahçesi'. - Nog *bakşa* 'sebze bahçesi'. - Krg *bakça* 'bahçe'. - Kzk *bakşa* 'yemiş bahçesi; sebze bahçesi'. - KKlp *bakşa* 'sebze bahçesi'. - Blk *baçxa* 'bahçe'. - Türkî *bağça* 'bahçe, küçük bağ'. Türkî alanında *bakça* olarak da geçer.

< Far *bāğça* 'a little garden, a garden' (< *bāğ* + -ça küçültme eki). - Farsça -ğ- sesi Türkçede -h- ye çevrilmiştir. Türkçe *bahçıvan* (< Far *bāğ-çivān*) biçiminde olduğu gibi.

Zajaczkowski (Sufiksy 23) Farsça *bāğça*'daki -ça ekini Türkçe *akça* (> *akçe*)'nin sonundaki -ça ekiyle birleştirmiştir.

Tietze : WZKM 59-60 : 171.

bahçıvan ‘bahçeye bakan kimse’

< Far *bāğčivān* ‘a gardener’ (< *bāğča* ‘a garden’ + *-bān, -vān* ‘keeper, guardian’). - Anadolu ağızlarında *bağman* da ‘bağ bekçisi’ olarak geçer. Bk. *bağman*.

Türkçe *bağ* ‘üzüm kütüklerinin dikili bulunduğu yer’; *bahçe* ‘biçiminde Farsça *-ğ* sesi *-ğ* olarak saklanmıştır. Buna karşılık *bahçıvan* biçiminde bu ses *-h-*’ye dönüşmüştür. Türkçe *bahçe* (< Far *bāğča*) biçiminde olduğu gibi.

Rumcaya *μαξαβάνης* olarak geçmiştir (Andriotis : EL 218).

bakalyaros ‘mezgit balığının irisi’

< R *βακαλιάρος*.

Georgacas : FT 127/6.

baklava ‘ince yufkadan yapılan bir tatlı’. Eski

kaynaklarda *baklağu*, *baklağı* olarak geçer.

Kökünü açık olarak bilmiyoruz. Ancak Türkçe bir türev olduğu anlaşılıyor. Yapı bakımından *oklava*’ya benzediği ve *-lava* ekiyle kurulduğu daha ilk bakışta göze çarpıyor. Kökünde *bakla* (< Arapça) sözünün saklandığı düşünülebilir. Sonundaki *-a ~ -u ~ -ı* değişmesi *oklava*’da da göze çarpar. Bk. *oklava*.

Komşu dillerde *baklava* olarak kullanılır : Blg *baklavá*, Srp *baklâva*, Rum *baclavà*, Mak *baklava*, Arn *bakllvá*, R *μακαλαβός*. Arapça *baqlâwa* da Türkçeden alınmıştır (Littmann : Tschudi Arm 113/50).

Doerfer : TMEN 708; Räsänen : V 59 a.

bakraç ‘bakırdan yapılan küçük kova’

~ Kzk *bakıraş* ‘demir kepçe’. - KKlp *bakıraş*

1. ‘maden tava’; 2. ‘düz kepçe’. - TatK *bakraç* ‘uzun saplı kepçe’. - Tel *pakras* 1. ‘bakır’; 2. ‘dökme demir kap’.

Türkçe *bakır* adından *-(a)ç* küçültme ekiyle yapılmıştır : *bakır* + *-(a)ç*. Türkçe *bakraç* biçiminde *-ı* ünlüsü düşmüştür. Ancak, diya-

lektlerin bir bölümünde bu ünlü saklanmıştır. Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir : Blg *bakrač*; Srp *bàkrač*; Arn *bakráč*. Macarca *bogrács* biçiminin Sırpçadan alındığı anlaşılıyor. Arapça *bagraj* ‘petite cafetière en cuivre’, *bagrāj* ‘théière ou cafetière en métal’ biçimi de Türkçeden geçmiştir.

Miklosich : TE 1 : 18; Németh : InscrNSzM 23-24; Škaljić : Turc 116; Räsänen : V 58 b; Kakuk : ÉIOsm 56; TESz 1 : 323; Knieza : SzlJsz 598; TESz 1 : 323; Habiçev : ST 4, 1975, 48; Pritsak : Studia Turco-Hungarica 5 : 47; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 45-47.

bal ‘bal arılarının bitki ve çiçeklerden topladıkları bal özünden yapıp, kovanlarındaki petek gözlerine doldurdukları tatlı, koyu, sıvı madde’

~ Tkm *bal*. - TatK *bal*. - Nog *bal*. - Blk *bal*. - KKlp *bal*, *pal*. - Kzk *bal*. - Krg *bal*. - Alt, Tel *pal*. - Çuv *pıl*.

Kâşgarlı Mahmud’a göre, Kıpçakça ve Oğuzcada *bāl* olarak kullanılır. Ancak Türkler *bal*’ı *arı yağı* adını verirler. Eski Kıpçakçada da *bāl* biçimi geçer.

Ramstedt’in Hämäläinen’e yaptığı açıklamaya göre, Türkçe *bal* büyük bir olasılıkla Doğudan gelmiştir. Ramstedt, Korece *pal* ‘arı’ (= Japonca *hachi* ‘arı’) biçimini vermiş, *bal*’ın köken bakımından Çince’den geldiğini de bildirmiştir (Çince **pat*) (JSFOu 47, 1: 34). Ancak Ramstedt (KWb 30 b) Moğolca *bal* ve Türkçe *bal* biçimlerini vermekle yetinmiş, Hämäläinen’e verdiği bilgiden vaz geçmiştir. Yaygın bir inanca göre, Türkçe *bal* eski çağlarda Hint-Avrupa dillerinden alınmıştır. En yakın Hint-Avrupa karşılığı olarak Latince *mel* biçimi gösterilebilir. Eski Hintçe (Sanskrit) karşılığı ise *mádhu*’dur. Bk. Szemerényi : Eilers Arm 221-222.

Türkçede başta *m-* sesinin geçmediğini biliyoruz. O açıdan *m-*'nin Türkçede *b-*'ye çevrildiği göze çarpıyor.

Menges (CAJ 26:111) *bal*'ın Hint-Avrupa kökeninden geldiği yolundaki savlara katılmamıştır. Ona göre, *bal* Türk diyalektlerinde 'çamur' olarak kullanılan *balık*'taki **bal*'dan gelir: **bal* 'zähnlüssige oder knetbare Masse' > 'Lehm, Tonerde, Schlamm, Morast' kökünden aktarmalı anlatım (Metaphor) yoluyla 'bal' anlamını almıştır.

Brockelmann : Zeitschrift für Phonetik 4 : 263; Räsänen : Virittäjä 1947, 173; Rypka Arm 276 ; LTS 81, 162, 210; V 59 a; Egorov : ÊS 173; Ligeti : MNy 42 : 6; Aalto: CAJ 1 : 13; Polivanov : Stat'i 165- ; Hajdú : ALH 2 : 262. s. 52. not; Doerfer : JSFOu 73 : 57, 80; Joki : LwSS 209; UI 284 ; Bouda : CAJ 18 : 74 ; Vasmer : REW ; Rédei : MSFOu 185 : 221; Clauson : ED 330 a; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 47; Trubaçev : VJa 3, 1984, 24; Şçerbak: JaS 103/41.

balak yer. 1. 'manda yavrusu'; 2. 'tavşan yavrusu'; 3. 'ayı yavrusu'. Ağızlarda *palak* da 1. 'manda yavrusu'; 2. 'tavşan yavrusu'; 3. 'ayı yavrusu'; 4. 'güvercin yavrusu' olarak geçer.

< *bala* 'çocuk' + *-k* küçültme eki. Bk. *malak*. Symeonidis'in Rumcadan geldiği yolundaki savı yanlıştır (Gr 187/159).

balar 'çatı kirişi olarak kullanılan ve kiremitlerin altına döşenen ince tahta, pedavra'

< Far *bālār* 'the main beam of the house'. Räsänen : V 59 b (kökenini vermemiştir).

balçık 'killi, koyu, yapışkan çamur'

~ Tkm *palçık*. - TatK *balçık*. - TatU *bâlçık*. - Bşk *bâlsık*. - Tar *palçık*. - Krg *balkıç*, *balçık*. - Kzk *balkaş*. - Tel, Kumd, Alt *palkaş*. - Şor, Alt *palgaş*. - Sag *palgas*. - Sag, Kaça *palçak*. - Şor, Sag *malçaş*. - Soy *palgaş*, *palkaş*. - Tuv *malgaş*. - Çuv *pılçäk*. Tatarcadan alınmıştır (Egorov : ÊS 173).

~ OT (Oğuzca) *balçık*. Eski Kıpçakçada da *balçık* olarak geçer.

< OT (Oğuzca, Arguca) *balık*, (Arguca) *balk* 'çamur' + *-(a)ç* eki. Diyalektlerde **balkaş* biçiminin göçüşme (*métathèse*) sonunda **balçak* biçimini aldığı anlaşılıyor. **Balkaş* biçimi diyalektlerde *balkıç*'a çevrildiği gibi, **balçak* biçimi de *balçık*'a dönüşmüştür. Kırğızcada *balkıç* ve *balçık* biçimlerinin kullanıldığı göze çarpıyor.

Moğolca *balçiğ* Türkçeden alınmıştır. Bk. Ramstedt : KWb 32 a.

Eren : DTCFD 8 : 248 ; TM 9 : 95-96; UAJb 24 : 132-133; TDAY 1972, 152; Zajackowski (Sufiksy 7. § 25.s.) Karayca *balçık*'ın *balı* - *çık* < **balı-çık* < *balık* + *çık*'tan geldiğini yazmıştır. Joki (LwSS 81) *balçık* biçimini *bal-çık* olarak açıklamış, *bal* bölümünü Korece *pal* (*ma-pal* 'horse dung') biçimiyle birleştirmiştir. Poppe (UJb 7 : 166) ise *balçık*'ın Moğolcadan alındığını öne sürmüştür. Räsänen (V 80 a) *balçık* (> *palçık*) ~ *palçak* (> *malçak*) biçimlerini *balkaş* (> *palkaş*) ... gibi verilerle karşılaştırmakla yetinmiştir. Menges (CAJ 26 : 111) *balçık*'ın **bal* kökünden geldiğini ortaya atmış, Moğolca *balıyasun* 'şehir' biçimiyle birleştirmiştir. Clauson (ED 333 a) *balçık*'ın türlü ses değişimleri geçirdiğini ve türlü göçüşmelere uğradığını dile getirmiştir. Doerfer (TMEN 712) *balık* 'çamur' sözünün 'şehir' anlamını aldığını seslendirmiştir. Sevortyan (ÊSTJa 1978, 59) *balçık* sözünü her nedense *palçık* biçimine göndermiştir.

baldır 'bacağın dizden ayak bileğine kadar olan bölümü'. Eski sözlüklerde 'bitki gövdesi' olarak da kullanılır.

~ Tkm *baldır*. - Nog *baltır*. - Blk *baltır*. - KKlp *baltır*. - Krg *baltır*. - TatK *baltır* 'incik kemiği'. - Tel *paltır*, *paldır* 'baldır'. - Sag *paltır*, *paldır* 'but'. - Tuv *baldır* 'baldır'. Eski Kıpçakçada *baltır* olarak geçer.

Räsänen : V 81 a; Clauson : ED 334 a; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 54-55. Bk. Doerfer : TMEN 744; CAJ 37 : 41.

baldırak 'don, şalvar gibi giyeceklerin baldıra gelen kısmı'

< *baldır* + -(a)k küçültme eki.

baldız 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşi'

~ Tkm *bāldız* 'görümce'. - Nog *baldız* 1. 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşi'; 2. 'kayın'.

- Kzk *baldız* 1. 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşi'; 2. 'kayın'. - KKlp *baldız* 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşi'. Kara Kalpaklar bir erkeğin karısının büyük kız kardeşine *kayın biyke* adını verirler. - Krg *baldız* 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşi'. - TatK *baldız* 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşi'. - Çuv *pultār* 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşi'. Çuvaşçada -z'nin -r'ye çevrilmesi kuralıdır.

Gabain'in verdiği *baltır* biçimi düşündürücüdür (AG 300). Orta Türkçede *baldız* 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşi' olarak geçer. Kökünü bilmiyoruz.

Kazakçadan Öltötçeye *baldı* '(selden) Schwägerin (Schwester der Frau)' olarak geçmiştir (Baskakov : Russkie familii 29). Bulgarca *bald*"za, Sırpça *bālduza* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 1 : 29 ; Škaljić : Turc 118).

Zajaczkowski : Sufiksy 41 (*bal-dız*); Räsänen : MTS 113; V 60 b; Pokrovskaya : İRLTJa 67-68; Brockelmann : OGM 47. §; Egorov : ÊS 164; Clauson : ED 334; Miller: ResAltL 169-171. Sevortyan : ÊSTJa 1978, 53-54; Baskakov : Russkie familii 250.

balık 'suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı'

~ Az *balıg*. - Tkm *bālık*. - TatK *balık*. - Bşk *balık*. - Nog *balık*. - KKlp *balık*. - Kzk *balık*. - Krg *balık*. - Sart *balık*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *palık*. - Türkî *balık*. - Tuv *balık*. - Yak *balık*. - Çuv *pulā*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *balık* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *balık* olarak kullanılır.

Türkçeden Arapçaya (Suriye) *bâliq* 'poisson' olarak geçmiştir.

Kökünü bilmiyoruz.

Ramstedt : SKE 185-186; Egorov: ÊS 164; Räsänen: V 61 b; Clauson: ED 335 b; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 59-60.

balıklava < **balıklağa** 'deniz, göl ve ırmaklarda balık yatağı olan yer'. Yerel ağızlarda *balıklığı* biçimi de kullanılır. Yer adı olarak *Balıklava* (Konya) biçimi geçer.

< *balık kulağı*. - Ağızlarda 'kışın balıkların biriktiği yer' olarak kullanılır. Ayrıca, *kulak* yerel olarak 'yağmur sularının toplandığı çukur', 'su yatağı', 'akar suların karaya giren yerleri' gibi anlamlarda da geçer. Uşak'ta di-bi görünmeyen, derin, doğal kuyuya *yer kulağı* adı verilir.

Yazı dilimizde yaygınlık kazanmış olan *balıklava* biçiminin sonundaki -a'nın -ı'dan geldiği açıktır. Türkçede buna benzer birtakım örnekler vardır: Türkçe *oklava* ~ *oklavı*, *tosbağa* ~ *tosbağı* gibi. Yerel ağızlarda *baklava* yanında kullanılan *baklağı* > *baklavı* (> *baklavu*) biçimi de üzerinde durulmaya değer bir örnektir. 'Açık denizden ayrılmış ve göl biçimini almış, sığ koy veya körfez' olarak kullanılan *deniz kulağı* da ilginçtir.

Eren : TD 1993/2 : 111-117.

balkan 'sarp ve ormanlık dağ'.

Oğuzca *balık* sözünden -(a)n ekiyle yapılmış bir türevidir. Bu türevde gördüğümüz -(a)n eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak kullanılan bir ektir. Bk. *sazan*.

Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz Oğuzca *balık* sözü 'çamur' anlamına gelir. Buna göre, *balkan* türevinin başlangıçta 'batıklık' anlamına geldiği anlaşıyor: Yerel

ağızlarda *balkan*'ın 'bataklık' olarak kullanıldığına tanık oluyoruz. Ağızlarda *balkan* 'su birikintisi' olarak da geçer. Ovalık, alçak yerlere de *balkan* adının verildiği anlaşıyor. Ağızlarda *balkan* 'sazlık' anlamını aldığı gibi, 'ormanlık, sık ağaçlık yer' değerini de kazanmıştır.

'Bataklık' anlamına gelen *balkan* türevinin 'orman, sık orman' anlamını alması düşündürücüdür. Türkçede buna benzer birtakım örnekler vardır. Örn. eski ve yeni diyalektlerde 'çamur' olarak kullanılan *saz* sözü sonradan 'bük, sık orman' anlamını almıştır. Eski Kıpçakçada da *saz* 'orman' olarak geçer. 'Orman' anlamına gelen sözlerin diyalektlerde 'dağ' olarak kullanıldığına da tanık oluyoruz. Türkçe *dağ* (< *tag*) sözünün diyalektlerde 'orman' olarak geçtiğini de biliyoruz.

Bu duruma göre, Dmitriev'in *balkan* sözünü *-gan* ekiyle yapılmış türevler arasında sayması yanlıştır (DAN B, 1926, 67-70).

Türkçe *balkan* biçimi komşu dillere de geçmiştir. Macar ağızlarında *balkán*, *balkány* 'su birikintisi, bataklık' olarak kullanılır (TESz 1:230). TESz'in, Türkçe *balkan*'ın **bal-* kökünden gelen bir türev olduğu yolundaki savı yanlıştır. TESz, eski ve yeni Türk diyalektlerinde kullanılan *balçık* biçimini de yanlışlıkla **bal-* kökünün bir türevi olarak açıklamıştır. Türkçe *balçık*'ın kökenine ilişkin bilgi almak için bk. *balçık*.

Bulgarca *balkán* da 'dağ' olarak Türkçeden kalma bir alıntıdır (BER 1:29). Rus ağızlarında da *balkan* 'koyak, ormanla dağ arasındaki alan; dağ eteği' olarak kullanılır (Şipova: STRJa 57).

Eren: TD 54: 113-124; Györffy : KCsA 1. Ergänzungsband 471-472; Rásonyi: NyK 51: 98-99; Räsänen: V 61 a.

balta 'kesmek, yarmak, yontmak gibi işlerde kullanılan ağaç saplı, demir araç'

~ Tkm *palta*. - TatK *balta*. - Bşk *bálta*. - Nog *balta*. - Blk *balta*. - KKlp *balta*. - Kzk *balta*. - Krg *balta*. - ÖzbA *balta*. - Tar *baltu*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *palta*. - Türkî *paltu*, *paldu*. - Tel, Tuba, Şor, Sag *malta*. - Tuv *baldı*. Tuvalar *baldı* yanında *süge* adını da kullanırlar. - Yak *balta* 'büyük demirci çekici, balyoz; çekiç'. Yakutlar baltaya *sügä*, *sükä* adını verirler. Bu ad Moğolcadan geçmiştir (Moğ *süke*). Bk. Kaluzyński : ME 51.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*baltu*). Başlangıçta daha çok 'savaş baltası' olarak kullanıldığı göze çarpıyor. Orta Türkçede *baldu* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *balta* olarak kullanılır.

Munkácsi (KCsA 1 : 314) Türkçe *balta*'nın çekice verilen *balga* adıyla birlikte Sumerce *balag* 'Beil' sözünden geldiğini öne sürmüştür. Hansen (ZDMG 94 : 154-155) Toharca *porat* ~ *peret* 'Axt', Sakaca *pada* < **parta*, Osetce *fārāt* biçimleri üzerinde durmuş, bu biçimlerin Eski Farsça **paraθu*'dan geldiğini kuşku ile karşılamıştır. Ramstedt'in Kalmıkça sözlüğünde (KWb 31-32) Türk ve Moğol diyalektlerinde bunlara benzer birtakım adlar geçtiğini göz önüne getiren Hansen, sorunun bir kat daha karıştığını dile getirmiştir. Poppe (StO 19, 5 : 23-25) Türkçe ve Moğolca *balta* 'Axt' (veya 'Hammer') biçiminin Akkadca *paltu* < *pāštu* sözünden geldiğini yazmıştır. Poppe, Çuvaşça *purtā* biçimini de **parata* < Eski Farsça **paraθu* = Eski Hintçe *paraśu* gibi sözlere bağlamıştır. Menges'e göre (UAJb 25 : 302-304), Türkçe, Moğolca *balta*, *baltu* Asurca (assyro-baby-lonisch) *pāltu* < *pāštu*, *pāšu* 'Axt' biçiminden gelir. Bk. Menges : Oriens 9 : 117, 131. Joki (LwSS 81-82) de buna benzer bir açıklama yapmıştı. Daha sonra Joki (UI 305/122) yeniden bu soruna dönmüştür.

Ana Türkçe **balto* biçimiyle Akkadca *paltu* arasındaki bağlantı sorunu karışıktır. Doerfer'e göre, Ana Türkçe ile Akkadca arasındaki uzaklık düşündürücüdür.

Türkçe *balta*'nın kökeni bilimsel yayınlarda sürekli olarak tartışılmıştır. Doerfer (TMEN 78), *balta* biçiminin Türkçeye Moğolcadan geçtiğini ortaya atmıştır. Ona göre, Türkçe *balta* biçiminin Moğol çağından başlayarak ortaya çıkması buna açık bir tanıktır. Bk. Doerfer : OLZ 66, 9/10, 448.

Bang (Mitteilungen der Vorderasiat. Ges. 22 : 273), 'Beil' olarak kullanılan Türkçe *balta* sözü ile Grekçe *πέλεκυς*'un birinci bölümü arasındaki benzerlik üzerinde durmuştur. Brockelmann (OZ 8 : 71) Eski Türkçe *paldu* ve Türkçe *balta*'yı Asurca *pilaqu*, Sanskrit *paraçu*, Grekçe *πέλεκυς* gibi sözlerle karşılaştırmıştır. Moğolca *aluqa* 'Hammer' biçimi de düşündürücüdür. Bu biçim de sıklıkla Asurca *pilaqu* ile karşılaştırılmıştır. Bk. Miller : Altaistic Studies 113. Wüst (Idg. **peleku-* 'Axt, Beil'. Eine paläo-linguistische Studie. Helsinki 1956. 23 - 24, 144) de bu yoldaki açıklamaların bir bölümünü vermiştir. (Doefer'in, Wüst'ün çalışmasını görmediği anlaşıyor.)

Türkçeden belli başlı komşu dillere geçmiştir. Bk. Doerfer : TMEN 78. Doerfer'in Macarca *balta* biçiminin Türkçe (Osmanlıca) veya Sırpçadan alındığı yolundaki savı tartışmaya açıktır. Gombocz (BTLw 12) Macarca *balta*'nın Eski Çuvaşça **balta*'dan geldiğini yazmıştır. Doerfer, *balta*'nın Eski Türkçede *baltu* olarak geçtiğine dayanarak Gombocz'un görüşünü geri çevirmiştir. Ligeti (TörK 248-249) kronolojik değerlendirmelerden yola çıkarak Doerfer'in çekincesine katılmıştır. Poppe (StO 19,5 : 23-25) *balta*'dan söz ederken Çuvaşça *purtă* biçimini de saymıştır. Aalto (CAJ 1 : 12) da *balta* ile Çuvaşça

purtă'yı karşılaştırmıştır. Golden da Çuvaşça *purtă* biçimini Türkçe *balta* ile birleştirmiştir (KhazSt 177). Róna-Tas (ChuvSt 144), Benkö (UAJb N. F. 6, 222) gibi yazarlar da *balta* ~ *purtă* birleştirmesini benimsemişlerdir. Ancak *balta* ~ *purtă* birleştirmesi açık değildir. Bk. Doerfer : UAJb 41 : 333.

Egorov : ÊS 166; Räsänen : LTS 108; V 61; Clauson : ED 333; Ligeti : KSĪNA 83 : 7; Sinor : ResAltL 256; Crânjălă : RumVI 206; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 81; Clark : JSFOu 75: 153-154. 75 Bk. Şçerbak : JaS 104/44. Sevortyan (ÊSTJa 1978, 58) *balta*'yı her nedense *palta*'ya göndermiştir.

balya 'eşya dengi'

< İtal *balla* 'bale'. - Fransız kökeninden geldiği anlaşıyor (Fr *balle*). Doğu Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır : Ar (Malta) *balla*, (Cezayir) *bâla*, (Mısır) *bâla*, (Lübnan) *bâla*, R *μπάλα*.

Kahane-Tietze : LFL 58.

balyemez 'eski savaş gemilerinde kullanılan bir çeşit top'.

Rumca *μπαλαρμῶς* (< İtal Venedik *bala ramada* 'bar shot') biçiminden alındığı anlaşıyor. İtalyanca *palla e mezza*'dan geldiği yolundaki eski görüş yanlıştır. Almanca *Faule Metze* adıyla birleştirilmesi de düşünülemez. Meyer : TürkSt 70; Bonelli : Elementi 183; Tagliavini : Annali N. S. 1: 195; Barbera : Elementi 193; Kahane - Tietze : LFL 56; Kissling : ZDMG 101 (N. F. 26) : 333 - 340.

balyos > balyoz 'eskiden Venedik elçilerine verilen bir ad'. Türkçede *baylos* olarak da kullanılır.

Rumca *μπάιλος* yoluyla Venedik İtalyancasından (*bailo*) alınmıştır.

Meyer : TürkSt 69; Doerfer : TMEN 713.

bandıra 'yabancı bayrak'

< İtal (Venedik) *bandéra* 'flag'. İtalyancada *bandiera* olarak kullanılır.

Akdeniz dillerinde eskiden beri yaygın olarak geçer. Arapçaya ve Balkan dillerine de girmiştir.

Kahane - Tietze: LFL 66.

bar¹ 1. 'kapların içinde meydana gelen kir'; 2. 'yiyeceklerin üzerinde meydana gelen küf'; 3. 'hastalık sırasında ağız ve dilde oluşan acılık, pas'. Ağızlarda *par* olarak da geçer.

< Erm *p'ar* 'garment, shirt; foetal sac; inner film of an egg; (yer.) pellicle, cuticle, film, husk', *mar* 'thin film that forms on surface of vinegar or wine that is turning to vinegar'.

Dankoff : ALT 734; Eren : TD 1995/1 : 51-52.

bar² 'el ele tutuşularak oynanan bir halk oyunu'

< Erm *yer. bar* (< *par*) 'dance'.

Dankoff : ALT 609.

baraj 'su bendi, büvet'

< Fr *barrage*.

barak 'bir tür tüylü av köpeği'. Yerel ağızlarda da 'çok tüylü köpek' olarak geçer.

~ KKlp *barak* 'tüylü (köpek), saçlı (insan)'. - Kzk *barak* 'bir tür köpek'. - Krg *barak* 'tüylü, kıllı'. *barak it* 'uzun tüylü köpek'. - Özb *barāk* 'tüylü, kıllı, saçlı'. *barāk it*. - YUyg *barak* 'tüylü, kıllı'.

Orta Türkçeden başlayarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *barak* 'çok tüylü köpek' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *barak* 'tüylü köpek' olarak geçer.

Dankoff'a göre (CAJ 15: 102-117), Farsçadan kalma bir alıntıdır : Avesta *bar-* 'to ride'; EFar *asa-bāra* 'rider; horseman', Sogd *β'r'k* ~ *β'ryh* 'rider'; Saka *bārgya* 'rider', *bāraa* (< **bāraka*) 'riding-animal'; *aśsa-bāraa* 'rider'; Pehl *bārak*, YFar *bāragi* 'horse'.

Orta Farsça *bārak* 'a fabulous steed' bir yandan Arapçada *Burāq* 'Mount of Muhammed

in the Mi'rāj' olarak yayılmış, bir yandan da Türkçede *barak* 'mount of the shaman; the shaman himself : any hairy animal', 'hairy people; hairy hunting dog born of an eagle; etc.' olarak yer almıştır.

Zekiyan (Studi Iranici: 17 Saggi di Iranisti 'Italiani. Roma 1977. 217-221) Dankoff'un görüşünü değerlendirmiştir. Bk. Dankoff: ALT A4. Golden'a göre (Róna-Tas Arm 50) *barak* Türkçeye büyük bir olasılıkla İran dillerinden geçmiştir (Sogd *β'r'k*, Saka *bārgya* 'rider', Pehl *bārak* 'the horse of Ahriman'). Golden, Dankoff'un yazısına göndermede bulunmakla yetinmiştir.

Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir. Ramstedt (KWb 34 a) Türkçe ve Moğolca biçimleri ortak bir kökten getirmeyi denemiştir.

Macar ağızlarında kullanılan *barág* biçimi Kumancadan kalma bir alıntıdır (Mándoky: NyK 73:368-370). Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *barak* (BER 1: 33); Srp *bàrak* (Škaljić: Turc 120); Rum *barac* (Rásonyi: AECO 1: 231; Pelliot: Notes 57-58).

Şçerbak: IRLTJa 95, 127; Doerfer: TMEN 728; Ligeti: Rintchen Arm 136. s. 22. not; Dankoff: EÇ-Glossary 16; Räsänen: V 62 b; Clauson: ED 360 a; Eren: TD 1992/2 : 167-168; 1993/1 : 378-379.

baramina *yer.* 'taşçıların kayaları delip parçalamak için kullandıkları 2 m boyunda, sekiz köşeli demir'

< R παραμύνα 'Instrument zum Durchbohren von Felsen'.

Tzitzilis : GrLw 389.

baran *yer.* 1. 'üzüm, yemiş ağaçları dizisi'; 2. 'sebzec veya bağ çubuğu dikmek için açılan çukur'

< Erm *paran* 'cord; row of vines; (yer.) furrow'.

Dankoff : ALT 610.

barana yer. 'fasulye sırgı ve üzüm çubuklarını dayamaya yarayan çatal ağaç, kazık'. Ağızlarda *parana* olarak da geçer. Symeonidis'e göre (Gr 188/171), Rumcadan alınmıştır : $\pi\acute{\alpha}\rho\alpha\mu\alpha$ '*Stock zum Unterstützen von Bohnenpflanzen und Weinreben'. Rumca - μ -'nin Türkçede -*n*-'ye çevrilmesi düşündürücüdür.

baratarya 'kaptanın, tayfaların gemi sahibine, armatöre veya sigorta ortaklığına bilerek verdikleri zarar'
< İtal (Venedik) *barataria* 'barratry'. Gemcilik terimi olarak İtalya'da 14. yüzyıldan beri kullanıldığını biliyoruz. Daha sonra bütün Akdeniz ülkelerinde yaygınlık kazanmıştır. Kahane - Tietze : LFL 68.

barba 'yaşlı Rum meyhanecilerine seslenmek için kullanılır'.

< Kital *barba* 'uncle (a form of address applied to elderly men)'.

Kuzey İtalyancadan birçok dile geçmiştir. Arn *barbē*, R $\mu\acute{\alpha}\rho\mu\pi\alpha\varsigma$ gibi. Kahane-Tietze : LFL 69.

barbunya 1. 'kırmızı pullu, beyaz etli, kemikli bir balık (Mullus barbatus)'; **2.** 'taneleri yuvarlak, oval veya yassı, kırmızı benekli bir çeşit fasulye'. Ağızlarda *barbun* biçimi de kullanılır.

Rumca $\beta\alpha\rho\beta\omicron\upsilon\tau\iota$ 'Mullus barbatus, M. surmuletus' yoluyla İtalyanca *barbone*'den alındığı anlaşılıyor (< : *barba* 'sakal'). **2.** anlamı dilimizde oluşmuştur.

Bonelli : Elementi 183; Barbera : Elementi 81; BER 1 : 33; Andriotis : EL 218 b; Sevortyan : ST 5, 1989, 16; Georgacas : FT 127/8; Tzitzilis : Tietze Arm 203.

barda 1. 'dam ustalarının kullandığı, başının bir ucu çember parçası biçiminde eğri, öbür ucu keskin çekiç'; **2.** 'fiçici keseri'.

Rumence *barda* 'hache du tonnelier' biçimiyle Türkçe *barda* arasındaki benzerlik düşündürücüdür.

Şăineanu : InfIOr ; Matei : RESEE 4 : 225, 227; Crânjă : RumVI 207.

bardak 1. 'su ve benzeri şeyleri içmek için kullanılan, genellikle camdan yapılan kap'; **2.** yer. 'toprak testi'.

Eski Kıpçakçada *bardak* olarak geçer.

< OT *bart* 'su içmek için kullanılan bardak' + -(a)k küçültme eki. Orta Türkçe *bart* biçimine ilişkin bilgi almak için bk. Clauson : ED 358 a.

Bulgarca *bardâk*, Sırpça *bârdak*, Rumca $\mu\alpha\rho\delta\acute{\alpha}\kappa\iota$ biçimleri Türkçeden geçmiştir (BER 1 : 33; Skok : EtRj 1 : 112; Andriotis : EL 218). Mısır Arapçasında da *bardâq* olarak kullanılır (Littmann: Tschudi Arm 112/33).

Eren : KCsA 3 : 129-130; Räsänen : V 64 a; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 65-66.

bargam 'levreğe benzer bir balık'.

Kökenini bilmiyoruz.

barış 1. 'savaşın bir anlaşma ile bitirilmesinden sonraki durum, sulh'; **2.** 'barışma, uzlaşma, anlaşma'

~ Az *barış*. - Tkm *barış*: *barış geliş* 'karşılıklı ilişkiler, birbirini görmeye gitme'

< *bar-* 'varmak' + -(i)ş eki. Türkçede eski *bar-* kökü *var-* olarak kullanılır. Buna karşılık *bar-* kökünden gelen *barış* türevinde *b*'nin olduğu gibi kaldığı göze çarpıyor. Bk. Doerfer : Hungaro - Turcica 135-147.

Kırgızcada *kelişim* (< : *keliş-* 'anlaşmaya varmak') 'anlaşma, sözleşme, antlaşma' olarak kullanılır.

Eski Türkçe *baz* 'peace, peaceable' biçimiyle *barış*- arasında bir bağlantı kurulamaz. Sogdca 'barış' olarak kullanılan $\beta r'z$ gibi birtakım biçimlerle birleştirilmesi de düşünülemez.

Eren: MKU 55; Clauson: ED 369 b; Kononov: GrJaTRP 81; Tekin: ResAltL 276; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 73-74.

barka 'büyük sandal'

< İtal *barca* 'bark, boat, lighter, barge'.

Meyer: TürkSt 73; Bonelli: Elementi 183;

Barbera: Elementi 81; Kahane-Tietze: LFL 71.

barko 'üç direkli yelken gemisi'

< İtal (Venedik) *barco* 'three-masted bark'. İspanyolca (*barco*), Fransızca (*barque*), İngilizce (*bark*) ve Almanca (*Barke, Bark*) gibi dillerde de geçer.

Kahane - Tietze : LFL 76.

barlam bk. *berlam*.

barsam 'yüzgeçleri dikenli ve zehirli bir çeşit çarpan balığı'. Dilimizde *varsam* (ve *varsan*) olarak da geçer.

< R βαρσάμι (ve βαλσάμι).

Meyer : TürkSt 26 ; Räsänen : V 64 a (? işaretiyle *barlam* biçimiyle birleştirmiştir) ; Georgacas : FT 127/7.

barsama 'çok yıllık, otsu, ak veya sarı çiçekli ve güzel kokulu birtakım bitkilere verilen ortak ad'. Dilimizde *marsama* ve *varsama* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Deny (Principes 76) Fransızca *balsamite* biçimiyle karşılaştırmıştır.

bartıl yer. 'rüşvet'. Ağızlarda *partıl* biçimi de geçer.

< Ar (Suriye) *birfil* 'Bestechungsgeschenk'.

Tietze : Ar 265/9.

basarna 1. 'bir cismin bir yanını kaldıraçla yükseltme işi'; 2. 'dalyanın kapak yeri'. Yerel ağızlarda 'manivelâ, küskü, destek, kaldıraç' olarak kullanılır.

< R παρσρίνα.

Tzitzilis : Studies in Greek Linguistics. Thessaloniki 1990, 189; Eren : TD 1993/2 : 75-76.

bastarda bk. *baştanda*.

bastıbacak 'bacakları kısa veya çarpık (kimse)' < *mastıbacak*

< Türkçe *mastı* 'bacakları kısa, kulakları tüylü av köpeği' + *bacak*. Türkçe *bastıbacak* biçiminde *mastı*'nın başındaki *m-* sesi *bacak* ve *basmak* sözlerinin baskısı altında *b-*'ye çevrilmiştir. Bk. *mastı*.

bastık 'pestil'. Ağızlarda *pastık* olarak da geçer.

Dankoff'a göre (ALT 604), Ermeniceden alınmıştır: Erm *pasteł* 'fruit leather'. Ermenice *pasteł*'in Rumca *pastilos*'tan geldiği anlaşıyor (ALT 8. s., 604). Bk. *pestil*.

Türkçeden Arapça (Suriye), Farsça ve Kürtçeye de geçmiştir (Halasi-Kun : AO 5 : 47; Doerfer: TMEN 690). Halaçça *bastuq* 'Süßspeise' biçimi düşündürücüdür (Doerfer : UAJb N.F. 1:126).

bastika 'gemilerde bir serene veya herhangi bir ağaca açılan delik'. Dilimizde *mastika* olarak da geçer.

< İtal (Venedik) *pasteca* 'snatch block'. Fransızca (*pastèque*), İspanyolca (*pasteca*) gibi Akdeniz dillerinde de kullanılır.

Kahane - Tietze : LFL 481.

baston 1. 'yürürken dayanmaya yarayan ağaç veya metalden yapılan araç'; 2. 'geminin ana cıvdrasının ucuna eklenen parça'

< İtal (Venedik) *bastón* 'boom'. Venedik yoluyla Batı Akdeniz dillerinde de yaygınlık kazanmıştır.

Kahane - Tietze : LFL 85.

baş¹ 1. 'insan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız gibi organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm'; 2. 'bir topluluğu yöneten kimse'; 3. 'başlangıç'

~ Az *baş*. - Tkm *baş*. - TatK *baş*. - Bşk *baş*. - Nog *bas*. - KKlp *bas*. - Kzk *bas*. - Krg *baş*. - Sart *baş*. - Tar *baş*. - Kûr *baş*. - Sag *pâş*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Kaça, Küer *paş*. - Yak *bas*. - Çuv *puş*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *bāš* olarak geçer. Ancak bu veriyi *baş* diye düzeltmek gerekir. Kâşgarlı Mahmud'un *baş*'ı 'yara' olarak kullanılan *bāš* biçimiyle karıştırdığı anlaşılıyor. 'Baş' anlamına gelen eski *baş*'ın Yakutçası *bas*, Türkmencesi ise *baş*'tır. 'Yara' olarak kullanılan eski *bāš*'ın Yakutça karşılığı *bās*, Türkmençe karşılığı ise *bāš*'tır. O nedenle Kâşgarlı Mahmud'un *bāš* yazımları yanlıştır. Eski Kıpçakçada da *baş* biçimi kullanılır.

Eski Türkçe *baş*'ın Çuvaşçada *puś* olarak geçtiği göze çarpıyor. Eski Türkçe -ş'lerin Çuvaşçada -l'ye çevrildiğine tanık oluyoruz. Örn. Türkçe *gümüş* (< *kümüš*) Çuvaşçada *kēmēl*'e çevrilmiştir. Bunun gibi, Türkçe *diş* (< *tiš* < *tış*) de Çuvaşçada *šāl*'a dönüşmüştür. Bu örnekler karşısında *baş*'ın Çuvaşçada *puś* olarak kalması düşündürücüdür. Çuvaşça *puś* (< *baş*) örneği Türkçe *yemiş*'in Çuvaşça karşılığı olarak kullanılan *šimēś* biçimine benzer. Türkçe *yemiş*'in Çuvaşçada **šimēl*'e çevrilmesi gerekirdi. Ancak *baş* > *puś* gibi, *yemiş* de Çuvaşçada *šimēś* olarak kalmıştır. Çuvaşça *puś* (ve *šimēś*) biçimlerinin Türkologları sık sık uğraştırdığını görüyoruz.

Ramstedt (Stellung 33) Türkçe *baş* biçimindeki -ş'nin de Çuvaşçada -l' olarak geçtiğini ortaya atmış, daha sonra bu sesin -ç (> Çuvaşça -š) küçültme ekinden önce düştüğünü dile getirmiştir. Ramstedt Çuvaşça *šimēś* (< *yemiş*)'in de -ç küçültme ekiyle yapılmış **yimülč*'ten kalma bir biçim olduğunu öne sürmüştür. Ramstedt bu savını eski Çuvaşçadan kalma bir alıntı olan Macarca *gyümölcs* biçimiyle doğrulamak istemiştir. Daha sonra Ramstedt, Türkçe *baş*'ın **balč*'tan geldiğini döne döne dile getirmiştir (Lautlehre 109).

Gombocz (KCSA 1 : 83) Ramstedt'in bu görüşlerini özenle eleştirmiştir. Ancak Rams-

tedt'in otoritesine güvenen birçok uzman bu görüşleri benimsemiştir. Örn. Räsänen (TLT 48) Ramstedt'in görüşlerine katılmıştır. Çuvaşça *puś* < **balč* 'baş' etimolojisinin bilimsel yayınlarda bir salgın gibi yayılması üzerine Ramstedt (SKE 146) **balč*'ı "a dimin. formation on -č" diye açıklamıştır.

Daha sonra aslen bir küçültme eki olarak değerlendirilen -ç, bilimsel yayınlarda l' ile birleştirilmiş ve *lç* > *ş* ve *lc* > *ş* kuramı ortaya çıkmıştır. Son yıllarda *lb* > *ş* "kuram"ı bile sözlendirilmiştir (bk. Street: CAJ 24: 285 ve s.). Ancak Ramstedt ve yandaşlarının, Macarca *gyümölcs* biçimindeki -l'nin ikincil bir ses olduğundan habersiz kaldıkları anlaşılıyor. Macarcada buna benzer birçok ikincil -l- sesi geçer. Örn. Türkçe *ağaççı*'dan kalma *ács* sözü Macarcada *alcs* olarak da kullanılır. Bk. *yemiş*.

Doerfer'in Çuvaşça *puś* biçimine ilişkin açıklaması da tartışmaya açıktır.

Ramstedt (SKE 141, 146) birtakım karşılıklar saymıştır. Son olarak Benzing (ZDMG 104 : 240) de Türkçe *baş*'ı Korece **mali* biçimiyle karşılaştırmıştır.

Brockelmann : OGM 18. § β ; Deny : Rypka Arm 76-79; Egorov: ÊS 168; Räsänen: LTS 179, 180; V 64 b (Çuvaşça *puś* < **balč*); Doerfer : TMEN 704; KhalMat 294; Clauson: ED 375-376; Róna-Tas: AOH 32: 216; Ligeti: TörK 84; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 85-88.

baş² esk. 'yara, çıban'. Ağızlarda *baş* 'çıban, yara' olarak kalmıştır.

~ Tkm *bāš* 'yara; çıban'. - Yak *bās*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *bāš* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *baş* olarak kullanılır. Daha sonra *baş*'ın yerine *yara* geçmiştir. Bk. *yara*.

Altayca, Teleütçe gibi diyalektlerde 'yara, çıban' olarak kullanılan *palū* biçimi için bk. Clauson : ED 335 a.

Eski ve yeni diyalektlerde *bāš* yanında *çıban* biçimi de kullanılır.

Deny : JA 234, 185-210; Clauson : ED 376 a; Ligeti : MNy 34 : 69; JA 1938, 187; TörK 127; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 88-89.

başak 'arpa, buğday gibi ekinlerin, taneleri taşıyan başı'. Anadolu ağızlarında 'tarlalarda kalmış veya dökülmüş başak' olarak da kullanılır.

~ Nog *masak* 'başak'. - KKlp *masak*. Kara Kalpaklar *bas* adını da kullanırlar. - Kzk *masak* 1. 'temren'; 2. 'başak'. - Krg *maşak* 'tarlada kalmış başak'. Kırgızlar *başak* biçimini de kullanırlar. - Sag *pazak*. - TatK *başak* 'başak'. - Bşk *başak*. - Türkî *maşak* 1. 'temren'; 2. 'başak'. - Çuv *puşax, puşax* 'başak'.

Orta Türkçede *başak* 'okun veya kargının ucuna geçirilen demir, temren' olarak geçer. Sonraki dönemlerde 'ekin başı, başak' anlamını almıştır. Örn. Harezmi alanında *başak* 'ekin başı' olarak kullanıldığı gibi, 'ok başağı' anlamına da gelir. Eski Kıpçakçada *başak* artık 'ekin başı' olarak geçer.

Türkçe *baş* (~ Çuv *puš*) kökünün bir türevi olduğu açıktır: *baş* + *-(a)k* küçültme eki. Radloff'a borçlu olduğumuz bu açıklama Gombocz (Túrán 1918, 212), Brockelmann (OGM 64. § d), Ramstedt (Lautlehre 109 ; Formenlehre 106, 212), Räsänen (MTS 100 ; V 64 b), Eren (KCsA 3 : 129) gibi yazarlarca benimsenmiştir. Egorov (ÊS 169-170) da bu açıklamaya katılmıştır. Sevortyan (ÊSTJa 1978, 89-90) da bu açıklamayı doğrulamıştır. Diyalektlerde *baş* da 'başak' olarak kullanılır. Örn. Türkmence ve Balkarcada *baş* 'başak' olarak da geçer. (Balkarlar başağa *kalkı* adını da verirler.)

Türk diyalektlerinde okun ucundaki sivri demire *temren* (> *demren*) adı da verilir. Bu ad Oğuzcada *temürgen* olarak kullanılmıştır. Bu adın yayılması karşısında *başak* adı diyalekt-

lerin bir bölümünde yalnız 'ekin başı' olarak kalmıştır. Bk. *temren*.

Brockelmann : OGM 64. § d; Räsänen : MTS 100; V 64 b; Ligeti : MNy 54 : 448; Egorov : ÊS 169-170; Clauson : ED 378 b; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 89-90.

başmak > paşmak 'ayakkabı'

~ Tkm *başmak, paşmak*. - TatK *başmak* 'terlik'. Orta Türkçede *başmak* 'pabuç' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzca ve Kıpçakçada *başmak* olarak kullanılır. Buna karşılık Çiğilcede *başak* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *başmak* biçimi kullanılır. Kumancada da *başmak* olarak geçtiğini biliyoruz. Korecede 'a kind of leather shoe worn by the gentry' olarak kullanılan *palmak* 'tan geldiği yolundaki açıklama yanlışdır (Ramstedt: SKE 186; JSFOu 55 : 80). Bk. Aalto: StO 59: 246, 249. Pelliot'ya göre (T'oung Pao 31 : 176), Ramstedt'in Türkçe *başmak* ~ Korece *palmak* birleştirmesi çarpıcıdır ("frappant"). Räsänen (V 65) Ramstedt'in açıklamasını ? işaretiyle vermekle yetinmiştir. Clauson'a göre (ED 382-383), ilk bakışta **baş-* kökünden geldiği düşünülebilir. Ona göre, **baş-* kökü de "possibly a Co-op. f. of *ba:-* giving the sense of something tied together, or tied to the foot'.

Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *başak* biçimiyle *başmak* arasındaki ilişki karışıktır. Ona göre, Oğuzlar bir *-m-* ekleyerek *başak*'ı *başmak* biçimine sokmuşlardır. Kâşgarlı Mahmut, Orta Türkçe *borsmuk* biçimindeki *-m-*'yi de buna örnek olarak vermiştir. Bk. Clauson : ED 369 a. Doerfer (TMEN 744), *başmak*'ı Orta Türkçede geçen *baş-* 'kertik yapmak, kertikle-mek' kökünden kalma bir türev olarak açıklamayı denemiştir : **başamak* > *başmak*. Doerfer, Çiğilce *başak*'ı da *baş-* kökünden *-k* ekiyle yapılmış bir türev saymıştır. Ona göre, *başmak*'ta bir fiil kökü saklanmıştır.

Türkçede *başa-* yanında eskiden *baş-* kökünün kullanıldığı da göz ardı edilemez. Monchi-zadeh (CC 102) Kumanca *başmak*'ta Farsça *sar-mōza* 'hose worn over boots, gaiters' biçimini vermiş, Türkçe *başmak* sözünü *baş* kökünün bir türevi olarak değerlendirmek istemiştir.

Türkçeden Arapça, Farsça gibi komşu dillere de geçmiştir. Bulgarca, Sırpça, Rumca gibi Balkan dillerinde de kullanılır. Rusçada da *başmāk* olarak geçer. Macarca *pacsmag* doğrudan doğruya Türkçeden geçmiş olabileceği gibi, Sırpçadan da alınmış olabilir.

Brockelmann : OGM 84. § ; Zajaczkowski: VJa 2, 1961, 31; Sevortyan: ÈSTJa 1978, 93-95; Doerfer: TMEN 744; Kniezsa: SzJsz 702-703; Škaljić: Turc 512; Skok: EtRj 2: 618; Kakuk: EIOsm 321-322; Vasmer: REW 1: 65; Andriotis: EL 269; Šipova: STRJa 72.

baştarda, bastarda 'orta boy kadirga; sancak beyi gemisi'

< İtal *bastarda* 'la più grande vela latina delle gallee'. İspanyolca (*bastardo, bastarda*), Fransızca (*bastard, bastarde, batarde*) gibi dillerde de kullanılır.

Tagliavini : Anali N. S. 1: 194 ; Kahane - Tietze: LFL 84; Räsänen : V 64 b.

battaniye 'yorgan yerine kullanılan, yünden dokunmuş kalın örtü'

< Ar (Suriye) *bḥāniyye* 'couvre-pieds'.

bavlı 1. 'ava alıştırılmış (hayvan)'; **2.** 'avcılardan, köpeklerini ava alıştırmak için kullandıkları yapay kuş vb.'. Türkçede *bavlımak* 'şahin ve köpeği ava alıştırmak' olarak geçer.

Doerfer'e göre (TMEN 83), Moğolcadan alınmıştır : Moğ **bauli* (> *buuli*) 'dresser un épervier, lui apprendre à chasser'. - Farsça, Peştuca ve Urduca gibi dillerde de kullanılır.

bavul 'yolculukta kullanılan büyük çanta'

< İtal *baule*.

Rumca *μπαούλο* da Venedik İtalyancasından alınmıştır (Andriotis : EL 218).

Barbera: Elementi 85; Menges : WZKM 70 : 45.

bayat 'taze olmayan'.

Tietze'ye göre (Ar 317 s.), Arapçadan alınmıştır: Ar *bāʾit*, Suriye *bēyet* 'qui a passé la nuit, qui est de la veille, rassis (: pain)'. - Farsçada da *bāyāt* 'kurumuş (ekmek)' (Rub.) olarak geçer.

bayrak 'bir ulusun, bir topluluğun veya bir kuruluşun simgesi olarak kullanılan, renk ve biçimle özelleştirilmiş, genellikle dik dörtgen biçiminde kumaş'

~ Tkm *bayrak* 'ödül'. Türkmenler 'bayrak' olarak *baydak* biçimini kullanırlar. - Nog *bayrak*. - KKlp *bayrak*.

Orta Türkçede *batrak* olarak geçer.

Türkçe *batır-* kökünden geldiği anlaşıyor: *batır-* + *-(a)k* eki. Türkçede *batrak* biçiminin *badrak* > *baḍrak* > *bayrak* gelişmesi sonunda olduğu açıktır. Eski Türkçe *-d-*lerin çağdaş diyalektlerde *-y-*ye çevrilmesi yaygın bir ses kuralıdır. Ancak *badrak*'taki *-d-* eski bir *-t-*'den gelişmiştir.

Türkçe *sancak* biçimi yapı ve anlam bakımlarından *batrak* (> *badrak*) > *bayrak* türevine benzer : *sanç-* + *-(a)k*. Bk. *sancak*.

Diyalektlerde *bayrak* yanında kullanılan *baydak* biçimi çarpıcı ve düşündürücüdür. Lige-ti (Tamura Arm 23) *baydak* biçimini *bayrak* ile birleştirmemiştir. Buna karşılık Räsänen (LTS 213) *bayrak* ile *baydak* biçimini birleştirmiştir ki yanlışır.

Türkçeden Farsça, Kürtçe, Arapça gibi komşu dillere de geçmiştir. Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Rumca, Rumence gibi Balkan dillerinde de Türkçeden kalma bir alıntı olarak

kullanılır. Özbekçeden Buhara Arapçasına da *bayróq* 'Fahne, Flagge' olarak geçmiştir (Doerfer : CAJ 12 : 301).

Eski Türkçede *urunıu* sözünün 'bayrak' olarak kullanıldığını görüyoruz. Türkçe *urunıu* Moğolcaya *orungğa* veya *orongğa* olarak geçmiştir (Clauson: StO 28,2 : 8 ; ED 236). Slavca *xorogy* 'bayrak' biçiminin Moğolcadan alındığı yolundaki eski sav tartışmaya açıktır. Bu yolda daha çok bilgi edinmek için bk. Ligeti: ÉSR 2 : 46-56.

Orta Türkçede *urgu* biçimi de 'bayrak' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada ise *urgu* yerine *urga* biçimi geçer.

Räsänen: LTS 213; V 55 a; Doerfer: TMEN 727, 824; Clauson: StO 28, 2 : 8 ; ED 307 b; Kononov: VJa 1, 1975, 138; Clark: AOH 32 : 376 ; BER 1: 27; Škaljić : Turc 113-114; Skok: EtRj 1:94; Andriotis: EL 217.

bayram 'dinî veya ulusal bakımdan kutlanan gün veya günler'

~ Tkm *bayram*. - TatK *bayram*. Tatarlar *beyrem* biçimini de kullanırlar. - Nog *bayram*. - KKlp *bayram*. - Kzk *meyram*. - Krg *mayram*. - Özb *bayram*. - Sart *mayram*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *payram*. - Bar, Küer *peyrem*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *baðram* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar *bayram* biçimini kullanırlar. Bu örnekte Oğuzlar -ð- sesini kurala uyarak -y-'ye çevirmişlerdir. Kâşgarlı Mahmut, bu anlamda öz Türkçe bir söz olduğunu seslendirmiştir.

Kökeni karışıktır. Doerfer'e göre (TMEN 823), Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz *baðram* biçimi *bayram*'ın Türklüğüne tanıktır. Buna karşılık Clauson (ED 308 a), İran kökenli bir alıntı olduğunu kesin olarak dile getirmiş, Farsça *baðrām* 'a delightful place' biçimini vermiştir. Onun Farsça *bayrām*

'a Muhammadan solemn festival' biçimini göz ardı ettiği anlaşıyor. Sevortyan'a göre (ESTJa 1978, 35-36), Orta Türkçe *baðram* biçimi, Farsçadan geldiği yolundaki görüşü çürütmüştür.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir. Doerfer (TMEN 823) bu dillerdeki alıntıları saymıştır. Onun topladığı verilere Arapça (Suriye) *beyrām* 'fête' biçimi de eklenebilir. Tacikçe *bayram*, *mayram* biçimi Özbekçeden geçmiştir (Doerfer : TLT 34).

Tuvalar *bayır* biçimini 'bayram, tören' olarak kullanırlar. İlk bakışta bu biçim ile Türkçe *bayram* arasında açık bir benzerlik olduğu göz ardı edilemez. Ancak *bayram* ile *bayır* arasında etimolojik bir bağdan söz edilemez. Räsänen'e göre (V 57 a), Sevortyan'ın *bayram*'ı 'şölen' anlamına gelen *bay* biçiminden yola çıkarak **bayır*'dan getirmesi ve *bayrak* ile *bayram* arasında olası bir bağdan söz etmesi yanlıştır. Tuvaca *bayır* büyük bir olasılıkla Moğolca bir alıntıdır : Moğ *bayar* 'Freude, Fröhlichkeit' Bk. Rassadin : FLTJa 158. Ancak Rassadin (Zaimstvovaniya) Tuvaca *bayır*'ı vermemiştir.

Räsänen : LTS 230 ; V 54 b; Clauson : ED 308 a ; Sevortyan : ÉSTJa 1978, 35-36; Bazin : Lazard Arm 31.

baz yer. 'doğan'

~ Özb *boz*

< Far *bāz* 'a falcon'.

Ligeti : AOH 17 : 4.

bazlama 1. 'saç ekmeği, pide'; **2.** 'tatlısı bol, kalın gözleme'. Yerel ağızlarda *pazlama*, *bezleme* gibi birtakım biçimler de kullanılır.

< * *bazı* ~ *pazı* 'hamur yumağı, yufka' + -lama. Bk. *pazı*.

Yapı açısından 'bazlama' olarak kullanılan *şıpleme*'ye benzer (< : *şıp* 'yufka').

Eren : TD 1995/1 : 26-28.

becet 'küçük bir kuş'.

Kökenini bilmiyoruz.

becit 'gerekli, ivedi, acele'. Yerel ağızlarda *becet* olarak da geçer.

Farsçadan alındığı anlaşılıyor : Far *ba-cidd* 'in earnest; urgent, importunate; diligently, eagerly'.

Tietze (Pers) *becit* üzerinde durmamıştır.

beçel yer. 'çolak, topal'. Yerel ağızlarda *beçal*, *peçal*, *peçel* biçimleri de kullanılır.

~ Krg *beçel* 'yürüme zamanı geldiği halde yürümeye başlamayan çocuk'. - Özb *beçel*, *biçel* 'hastalıklı, ağır gelişen çocuk'.

Orta Türkçeden beri kullanıldığını görüyoruz: *beçel* 'büyük klitorisli (kadın); sağlam (hadım edilmemiş erkek veya iğdiş edilmemiş at ve başka hayvan)'. Kumancada *becel* 'kalçası sakat' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da 'kötürüm (adam, at)' olarak geçer.

Ligeti : AAnt 10 : 173-174; MNy 58 : 152 ; Clauson : ED 295; Halasi-Kun: AEMAe 1: 161, 184.

bedava 'karşılıksız, parasız, emeksiz'

< Far *bad-hawā* 'a false promise; anything not in existence, a non-entity'.

Tietze : Gr (2) 374 / 309 (Farsçadan alındığını bildirmekle yetinmiştir).

bedrik > bedirik (> pedrik, pedirik) yer. 'eğrilmek için atılmış ve taranmış yün veya pamuk yumağı'. Ağızlarda *bedrek*, *bedirek* olarak geçer. Eski kaynaklarda da *bedrik*, *bedrük* olarak kullanılır.

< Erm *patruyk* 'wick', (yer.) *badrək* 'skein of wool or cotton from which the spindle is fed'.

Dankoff : ALT 607.

Orta Türkçede eğrilmek üzere atılmış pamuk yumağına *bistek* adı verilirdi (Clauson: ED 372).

Bulgarca *bedrica*'nın *bedrik*'ten geldiği anlaşıyor. Ancak *bedrica*'nın BER'de geçmediği göze çarpmıyor.

Türkçede eğrilmek için atılmış ve taranmış yün yumağına *sümek* adı da verilir. Bk. *sümek*.

bekri 'içkiye düşkün, içkici, ayyaş'.

Kökenini bilmiyoruz. Kürtçede *bekri* 'ivrogne' olarak kullanılır. Farsçada *بکری* (Steingass'a göre : *bakrawi*) 'a great drinker' olarak geçer.

Pelliot (T'oung Pao 24 : 64) eski bir içkiye verilen *begni* adının kökeni üzerinde dururken Deny'nin Türkçe *bekri* biçimiyle bu ad arasında bir bağlantı kurulabileceğini dile getirdiğini bildirmiştir: Pelliot'ya göre : "Ce n'est pas impossible, encore que le sourde de *bäkri* fasse difficulté." Ancak Doerfer (TMEN 759) Deny'nin tezini çürütmüştür. Farsça *بکریه* (Steingass'a göre : *bukra*) 'a wine-house, a tavern' biçimi düşündürücüdür. Ancak Farsça *بکری* biçimi Pelliot'nun (ve Deny'nin) gözünden kaçmıştır.

Bulgarca *bekrija* ve Sırpça *bèkrija* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 1 : 40).

Räsänen : V 68b (*bekri* biçimini vermekle kalmıştır).

bel³ 'toprağı kazmaya yarayan, ucu sivri kürek'

~ Az *bel*. - Tkm *pîl* 'kürek'. - Blk *bel*. - KKlp *bel*. - Kzk *bel*

< Far *bêl* 'a shovel, spade'.

Tietze : Pers 136/21; Daher : AA 92; Joki : UI 302/115; Räsänen : V 69 a; Bazin : Turcica 16 : 129.

beldanat yer. 'ekin demetlerini arabaya yüklemek ve harman savurmak için kullanılan büyük yaba'. Ağızlarda *beldenat*, *bildanat*, *beydanat*, *bendanat*, *belganat* gibi birtakım biçimler de geçer. Bu biçimlerle ağızlarda ya-

baya verilen *anadut* (~ *anadat*, *ananat*...) adları arasında bir bağlantı kurulabilir mi, bilmiyoruz. Özellikle *aldanat* biçimi düşündürücüdür. Bk. *anadut*.

Daher : AA 119; Eren : TM 19 : 301.

belemir 'buğday tarlalarında yetişen, bir yıllık, kara taneli bir bitki (*Cephalaria syriaca*)'. Yerel ağızlarda *pelemir* ve *melemir* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Ağızlarda belemire *acı-mık* adı da verilir.

beleş argo 'karşılıksız, emeksiz, parasız elde edilen'

< Ar *balaş* 'gratis, pour rien'.

Bk. *anafor*, *bedava*, *habeden*.

Tietze : Gr (2) 374/309; Theodoridis : MIO 18 : 331.

belik ycr. 'saç örgüsü'. Ağızlarda *pelik* ve *melik* olarak da kullanılır.

< *bölük* '(örülmüş) saç bölüğü' < : *bölmek*. Yazı dilimizde 'saç örgüsü' olarak kullanılan *bölük* biçimi, *belik*'in *bölmek*'ten geldiğine açık bir tanıktır. Bu türev, yerel ağızlarda *belik* > *pelik* (> *melik*) gibi birtakım yan biçimler almıştır.

Eren : Korkmaz Arm 151. - Dankoff (ALT 761) yanlışlıkla yerel *porik* (< Ermenice) biçimiyle birleştirmiştir.

belin esk. 'ürkü, korku'

~ Tkm *belin*.

Uygurcada *belin* olarak geçer. Orta Türkçede de *belin* 'ürküntü, korku' olarak kullanılır.

Türkçede *belinlemek* 'birden uyanarak çevresine korku ile şaşkın şaşkın bakmak' fiilinde saklanmıştır.

Brockelmann : OGM 96. § ; Räsänen : V 69 b; Clauson : ED 343 a.

belinlemek bk. *belin*.

ben¹ 'tende bulunan ufak, koyu renkli leke veya kabartı'

~ Tkm *men*. - TatK *min*. - Nog *men*. - KKlp *men*. - Kzk *men*. - Krg *men*. - Alt, Tel, Şor, Küer *men*. - Alt *mön*. - Tar *men*. - Tuv *men*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *men* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *men* biçimi kullanılır.

Eski ve yeni diyalektlerde *men* olarak kullanıldığı göze çarpıyor. Yalnız Türkçede *ben* biçimi kalmıştır. Diyalektlerde kullanılan *men* biçimlerinin *ben*'den geldiği anlaşıyor. Bunun gibi, Türkçe *bin* '1000' sözü de diyalektlerde *min*'e çevrilmiştir. Eski ve yeni diyalektlerde buna benzer birçok örnek kullanılır. Bu olayların benzeşme (*assimilation*) sonunda gerçekleştiği açıktır. Bk. Räsänen: LTS 170.

Ramstedt (NyK 42 : 233; KWb 261 b) Moğolca *mengge* biçimiyle birleştirmiştir. Poppe (Lautlehre 34, 125) Ramstedt'in birleştirmesini benimsemiştir. Räsänen (V 335 b) de Ramstedt'e katılmıştır.

Bulgarca *bënka* Türkçeden alınmıştır (BER 1:42).

Clauson: ED 346; Kho: MSFOu 158: 140.

ben² 'yem, kuş yemi; oltaya takılan yem'. Yerel ağızlarda *ben* olarak da geçer.

~ OT *men* 'yem, tane; kuş yemi'. - Diyalektlerde *b*-'nin *m*-'ye çevrilmesi doğaldır.

Räsänen : V 334 a.

benevrek bk. *menevrek*.

bent 'bir akar suyu tutmak için yapılan engel, büğdet'

~ Tkm *bent* 'büğdet, baraj'

< Far *band* 'a mound, dam, dike, or any enclosure of water'. - Yerel ağızlarda *bent* yerine daha çok *büğdet* adı kullanılır.

berdi yer. 'bataklıklarda yetişen bir tür saz, hasır otu, kova'

< Ar *bardi* 'Binse'.

Tietze : Ar 264/7; Eren : TD 1990/1 : 41, 42.

berge, berke yer. 1. 'kayısı, zerdali'; 2. 'şeftali'

< Far *barga* 'someting suggestive of a leaf', *barga i zardālū, hulū* 'dried apricots, or peaches, cut in lobes' < *barg* 'leaf' + -a eki.
Tietze : Pers 136/20.

berlam bk. *merlan*.

beserek 'tüylü erkek deve, damızlık erkek deve'. Ağızlarda *besrek, besirek, biserek* gibi birtakım biçimler de kullanılır.

Eski Kıpçakçada *biserek* olarak geçer.

Ramstedt (KWb 43 b) Moğolca *beserek* 'Bastard, Blendling, Mischling (von Tieren)' biçimiyle karşılaştırmıştır. Menges (UJb 15 : 318-319) *beserek* ile *besi* ve *beslemek* gibi sözlerle ilişki kurmaya çalışmıştır.

Räsänen : V 71 b (Ramstedt'e dayanarak Moğolcadan alındığını yazmıştır); Deny: Principes 97. § ; Roux : CAJ 5 : 41-42; Clauson : ED 184 a s.v. *inge:n*.

beş 'dörtten sonra gelen sayının adı'

~ Tkm *bāš*. - Nog *bes*. - TatK *biş*. - Bşk *biş*. - KKlp *bes*. - Kzk *bes*. - Krg *beş*. - Tar, Sart *beş*. - Sag, Koy, Kaça *pes*. - Alt, Tel, Şor *peş*. - Bar *piş*. - Yak *biäs*. - Çuv *pillëk, pilëk*. Türkçe *beş*'in sonundaki -ş'nin Çuvaşçada -l'ye çevrilmesi eski bir kuraldır. Çuvaşça *pillëk (pilëk)* biçiminin sonundaki -k bir küçültme ekidir. Çuvaşçada buna benzer küçültme ekleri sık sık göze çarpar.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *bēş* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *bēş* biçimi kullanılır.

Yaygın bir inanca göre, Hint-Avrupa (Sanskrit, Toharca, Farsça) dillerinden alınmıştır.

Schmidt : MSFOu 67 : 367; Ramstedt : Laut-

lehre 109; Räsänen : MTS 77 ; V 71 b; Egorov : ÊS 160; Menges : CAJ 4 : 123 (Skr *pañča*) ; Introduction 98, 99; Benzing : PhTF 1 : 694, 731; Róna-Tas : ChuvSt 128-129; Doerfer : TMEN N 43. = 1988 ; KhalMat 295 ; Clauson : ED 376 a.

beşe yer. 1. '(Anadolu halk takviminde) şubat ayı'; 2. 'şubatın sonu ile martın üç haftası'. Yerel ağızlarda *meşe* olarak da geçer.

< *beş* '5' + -e. Anadolu'nun birçok yerinde kıştan yazaya doğru gelinirken birer ay aralıklarla *dokuza, yediye, beşe, üçe, bire* diye gösterilen günler vardır.

Bazin : SChron 513-516.

beşik 'süt çocuklarını sallayarak uyutmaya yarayan küçük karyola'

~ Tkm *bişik*. - Özb *beşik*. - Krg *beşik* 'salıncak, beşik'. - TatK *bişik*. - Blk *beşik*. - Nog *besik* 'salıncak, beşik'. - KKlp *besik* 'salıncak, beşik'. - Hak *pizik* 'beşik, salıncak'. - Sag, Kaça *pezik* 'beşik'. - Şor *pejik* 'beşik'. - Tel *mejik* 'tabut, mezar, beşik'. - Alt *pejik* 'tabut'. - Yak *bisik* 'beşik'.

Eski çağlardan beri kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *beşik* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *beşik* olarak geçer.

< *beşi-* (~ *bişi-*) 'sallamak' + -k eki.

Türk diyalektlerinde *beşiğe sallancak, tebret* gibi adlar da verilir. Türkmençe *sallancak*'ın *sallanmak*'tan geldiği açıktır. Tarançlıların kullandığı *tebret* de *tebirmek* 'sallanmak' kökünün -t ekiyle yapılmış bir türevidir. Eski sözlüklerde 'beşik' olarak *ügrümük* adı da geçer. Bu adın da Orta Türkçede kullanılan *ügrimek* 'sallamak' kökünden geldiği anlaşıyor. Bunlara benzer birtakım örnekler için bk. Doerfer : TMEN 837.

Eski bir Türkçe alıntı olarak Macarcada saklanmıştır (*bölcső* 'beşik'). Macarca *bölcső*'nün -l-'si sonradan türemiş ikincil bir sestir.

Macarca *gyümölcs* (< Türkçe *yemiş*)'teki -l- gibi. Bk. *yemiş*.

Bulgarca *beşik* ve Sırpça *běška* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 1: 45; Skok : EtRj 1 : 142).

Böhtlingk 461. § ; Bang : MSFOu 67 : 40 ; Räsänen : TLT 48; V 72 a (kökeni üzerinde durmamıştır); Clauson : ED 380 b ; Ligeti : JA 1938, 189; CAJ 24 : 243-244; TörK 17, 121; Németh : KCsA 1. Ergänzungsband 521; Severtyan : Hungaro-Turcica 151-153; ÊSTJa 1978, 122-123; Egorov : ÊS 154 (Çuvaşçada 'kundak bezi' olarak kullanılan *peleş*'yi *beşik* ile birleştirmiştir); Halasi-Kun : AEMAe 1 : 162; Şçerbak : Vvedenie 141.

beşme², peşme 'çıkrıkçı tezgâhının kütüğü'.

Kökenini bilmiyoruz.

beşme³ 'tabaklanmamış ham deri'

< Far *başma* 'undressed leather'.

beter 'daha kötü'

< Far *badtar* 'worse, more villainous' (< : *bad* 'bad').

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir : Blg *betër*; Srp *bèter* (BER 1 : 45; Škaljić : Turc 140).

Räsänen : V 72 b; Battersby: Arat Arm 116.

betni bk. *petni*.

beygir < *bargir* 'yük taşıyan at'

< Far *bārgir* 'a bearer of loads, a beast of burden, a baggage-horse; a camel' (< : *bār* 'yük'). - Türkçede kullanılan *beygir* biçiminin birinci hecesindeki *r* > *y* değişmesi benzeşme (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur.

Sırpça *bějgir*, *běngir* biçimi Türkçeden alınmıştır. (Škaljić : Turc 133).

Foy : MSOS 1 : 39; Dmitriev: ArOr 4 : 224; Räsänen : V 68 a.

beyin 'dimağ'

~ Tkm *beyni* 1. 'beyin'; 2. 'akıl, us'. - TatK *mī*. Tatarlar *mıy* biçimini de kullanırlar. -

Nog *mıy*. - KKlp *mıy*. - Kzk *mıy*, *mıy*. - Özb *miya*. - Alt, Tel, Kumd, Şor *mē*. - Sag, Koy *mī*. - Kuğ *pē*. - Sag, Koy, Kaça, Şor, Küer *mīs*. - Yak *māyi*, *māy*. - Çuv *mime*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *menî* 'beyin' olarak geçer. Eski Kıpçakçada *beyin* yanında *meyi* biçimi de göze çarpar.

Clauson (ED 348-349), eski ve yeni diyalektlerde geçen verileri göz önüne alarak **beñi* biçiminden geldiğini dile getirmiştir. Bk. Doerfer: TLT 192.

Macarca *fej*, *fő* 'baş', Fince *pää* gibi biçimlerle birleştirilmesi tartışmaya açıktır.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Doerfer : TMEN 1751; TLT 192).

Räsänen: LTS 201; V 70 a; Poppe: PhTF 1 : 677; Doerfer: TMEN 1751; TLT 192; Ligeti: ResAltL 104; Lakó: MSzFgrE 188-189; Adamović: UAJb 5:77; Agyagási: ALH 45: 445; Severtyan: ÊSTJa. 1978, 106 -107.

bez² 1. 'pamuk veya keten ipliğinden yapılan dokuma'; 2. 'herhangi bir cins dokuma'

~ Tkm *bız* 'bez'.

Arapçadan alındığı anlaşıyor (Ar *bazz*). Farsçaya da *bazz* 'fine linen ; a garment, clothing' olarak geçmiştir.

Eski ve yeni diyalektlerde daha çok *böz* olarak geçtiği göze çarpıyor : Nog *böz* 'bez'. - TatK *büz*. - Kzk *böz*. - KKlp *böz*. - Krg *böz*. - Alt, Tel *pös*. - Çuv *pır* 'keten bezi'. Çuvaşçada -z'nin -r'ye çevrildiği göze çarpıyor. Çuvaşça *pır* biçimi -z > -r değişmesinde göz ardı edilemeyecek açık ve sağlam bir tanıktır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*böz*). Orta Türkçede *böz* 'bez' biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *böz* olarak kullanılır.

Yaygın bir inanca göre, Mezopotamya'da ince kumaşa verilen *būşu* adından gelir. Bu ad İbrancada *būş* olarak kullanılır. Grekçeye βύσσος olarak geçmiştir.

Eski çağlardan başlayarak Türk diyalektlerinde *böz* olarak yaygınlaşmıştır. Çuvaşça *pir* biçiminin tanıklığına göre, eski Türkçeye -z > -r değişmesinden önce geçtiği anlaşıyor.

Laufer : Sino - Iranica 574; Ramstedt : Stelung 25 ; Schmidt : JSFOu 42, 3 : 3; Pelliot : T'oung Pao 37 : 85; Bang : KOsm 4 : 14. s. 2. not, 37 - ; UJb 4 : 16; 6 : 14. s.... not; Brockelmann : ZDMG 47 : 2 ; OGM 2. s. ; Németh : Berzeviczy Arm 162, 170; HonfKial 93 ; Rypka Arm 208 ; Benzing : ZDMG 94 : 397- ; Bouda : ZDMG 98: 164; Ligeti : AOH 19 : 145; Egorov : ÊS 161; Räsänen : V 72 b; Clauson : ED 389; Serebrennikov : ST 1, 1971, 15; Ecsedy : AltorientFor 3 : 145-153; Róna-Tas : AltorientFor 3 : 155-163; Tryjarski : Hungaro-Turcica 180; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 153-166; Şçerbak : VJa 6, 1984, 38; JaS 33, 110/83, 176; Golden: AEMAe 7: 99.

beze bk. pazı.

bıcıl 'aşık kemiğinin altında bulunan küçük bir kemik'. Bu kemikle oynanan bir oyuna da *bı-cıl* adı verilir.

Kökünü bilmiyoruz. Doerfer (TMEN 720) Farsça *bucul* 'Knöchel' biçimiyle birleştirmiş, Çağatayca *bucul* 'osselets pour jouer' (ve Özbekçe *bujul*) biçimlerinden alındığını (? işaretiyle) ileri sürmüştür. Farsçada yazımda göze çarpan tutarsızlığın, *bucul*'un Türk kökünden geldiğine tanıklık ettiğini dile getirmişse de, salt Çağatayca ve Özbekçede geçtiğini göz önünde tutarak daha çok Farsçadan Türkçeye geçtiğini düşünmüştür. Türkçede kullanılan *bıcıl* biçimi Doerfer'in gözünden kaçmıştır.

bıçılğan (> pıçırğan) 1. 'azmış, yayılmış (yara)'; 2. 'hayvanların tırnak kökünde olan yara'. Anadolu'da *bıçılğan*, *bıcılğan*, *biçilgen*, (> *biçirgen*) olarak kullanılır.

Orta Türkçede *bıçılğan* 'elde, ayakta ve yerde olan yarıklar' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *bıçıl* biçimi de 'elde, ayakta olan çatlak; yerde olan yarık ve çatlak' olarak kullanılır.

Eski Türkçe *bıçıl*- 'kesilmek, biçilmek' fiilinden -*gan* ekiyle yapılmıştır.

Clauson : ED 295 b.

bıçak 'kesme aracı'

~ Tkm *pıçak*. - Blk *bıçak*. - Nog *pışak*. - KKlp *pışak*. - TatK *pıçak*. - Krg *bıçak*. - Kzk *pışak*. - Özb *piçâk*. - Alt, Tel, Şor *pıçak*. - Yak *bıhax*.

Türkçe *bıç*- (> *bıç*-) kökünden geldiği açıktır : *bıç*- + -(a)k eki. Buna göre, Uyğurca *bı* 'bıçak' kökünden -*çak* ekiyle yapıldığı yönündeki sav yanlıştır.

Farsça *pîçâq* biçimi Türkçeden geçmiştir (Doerfer : TMEN 844). Tacikçe *âşpiçâq* ve *piçâq* biçimleri Özbekçeden alınmıştır (Doerfer: TLT 220, 225). Türk diyalektlerinden Tibetçeye de *pi-č'ag* 'large butcher-knife' olarak geçmiştir. Tibetçe *pi-č'ag*'ın Türkçe *çakı* (Türkî *çākū*)'dan geldiği yolundaki açıklama yanlıştır (Laufer : T'oung Pao 17 : 492/171).

Macarca *bicsak* biçimi Kumanlardan kalma bir alıntıdır (Ligeti : AOH 19 : 141 ; TörK 80, 249). Sırpça *bičak* Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 141).

Foy : KSz 1 : 302; Gabain : AG 60 (< *bı* + -*çak*) ; Zajaczkowski : Sufiksy 62 (*bıç*-) ; Brockelmann : OGM 26. § a (*bı*); Ramstedt : SKE 32, 202; Lautlehe 144 ; Formenlehre 151; Poppe: Deny Arm 198; CAJ 1 : 159; Menges : Oriens 9: 117; Räsänen : MTS 93; V 72-73, 75 a; Doerfer : TMEN 721, 844; Clauson: ED 293-294 (*bıç*-); Sevortyan : ÊSTJa 1978, 158-161; Ligeti : AOH 19 : 141; TörK 80, 229 (*bı-çak* veya *bıç-a-k!*), 249 (< *bıç*-(a)k) ; Tenişev : MSFOu 158, 1977, 236; Tietze : AO 13 : 14 (*bıç*-).

bıkın yer. 1. 'böğür'; 2. 'omurga, bel'

~ Tkm *bıkın*. - Blk *bıgın* 'böğür'. - Kzk *mıkın* 'böğür'. Baştaki *b-* sesi *-n* dolayısıyla *m-*'ye çevrilmiştir. - Krg *mıkın*. - Tel *pıkın*. - Soy *biğin*

~ Uyg *bıkın*. - OT *bıkın* 'böğür, boş böğür'. Eski Kıpçakçada da *bıkın* olarak geçer.

Vladimirtsov (SrGr 171, 318) *bıkın*'ı Moğolca *miqan* 'et' ile birleştirmiştir. Ramstedt (KWb 254 a) de Moğolca *miqan*'ı Kazakça *mıkın* ile karşılaştırmıştır. Poppe (Lautlehre 36, 122) de Oyrotça *bıkın*'ı Moğolca *miqan* (< **miqan*) ile birleştirmiştir. Doerfer (TMEN 1 : 59. s.) Ramstedt'in ve Poppe'nin birleştirmesine katılmamış, daha sonra (TMEN 754) Moğolca *miqan*'ın Türkçe *mıkın*'la karşılaştırılmasının anlam bakımından kuşkulu olduğunu dile getirmiştir. Doerfer (TMEN 652) *bıkın*'ın fiil kökünden *-n* ekiyle kurulmuş bir türev olduğunu da belirtmiştir. Räsänen (V 73 b) Poppe'nin birleştirmesini vermiş, Clauson (ED 316 a) belli başlı verileri saymakla yetinmiştir.

Brockelmann : OGM 95. s.; 92. § a; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 304-305.

bıldırcın 'keklikten küçük, boz renkli, benekli, yurdumuzda en çok güzün avlanan, eti çok sevilen bir kuş (Coturnix)'. Akdeniz ağzlarında *mildircin*, *mildırçin* olarak kullanılır.

~ Az *bildirçin*. - Sag *püdürcün*.

Eski Kıpçakçada *bıldırcın* olarak kalmıştır.

Çağdaş diyalektlerde *bıldırcın* sözünün dar bir alanda kaldığı göze çarpıyor. Diyalektlerde bu sözün yerini *bödene* biçimi almıştır: Tkm *bedene* 'bıldırcın'. - Blk *bedene*. - TatK *büdene*. - Krg *bödöne*. - Kzk *bödene*. - KKlp *bödene*. - Nog *bödene*. - Tuv *bödene*. Tuvalar bıldırcına *matpadak* adını da verirler. - Tel, Şor *pödüne*. - Alt *pödüne*. - YUyg *bödüne*.

Bu sözün Moğolcadan alındığını biliyoruz (Moğ *bödüne*). - Tuvaların bıldırcına verdik-

leri *matpadak* adı, bu kuşun çıkardığı sestene gelir. Tatar ve Başkurtların bıldırcına verdikleri *bitbıldık* adının da kuşun sesinden geldiği açıktır. Kırgızların kullandıkları *bitbıldık* adı da kuşun sesine dayanır. Özbekler de bıldırcına *pitpildik* adını verirler.

Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, Orta Türkçede bıldırcına *budursın* adı verilir. Bu adın sonundaki *-sın*, eski ve yeni diyalektlerde çok seyrek kullanılan bir ektir. Bk. Vá-sáry : Journal of Turkology 1, 1993, 126. Orta Türkçe *budursın* adıyla *bıldırcın* biçimi arasında bir bağ kurulabilir mi, bilmiyoruz. Clauson, *budursın*'ın **buldursın* biçiminden geldiğini dile getirmiştir. Ona göre, **buldursın*'ın sonundaki ek de kuş adlarında sıklıkla kullanılan *-ın* ekiyle karşılaştırılabilir. Bu duruma göre, **buldursın* biçimindeki *-l-*'nin sonradan düştüğü düşünülebilir. Sagayca *püdürcün* biçiminin de **püldürçün*'den geldiği tahmin edilebilir.

Şorlar bıldırcına *sebrey* adını verirler.

Farsça *buldurcîn*, *buldurçin* 'a quail' Türkçeden alınmıştır.

Deny : Grammaire 348 ; Palló : NyK 46 : 157; Ramstedt : KWb 54 a; Räsänen : MTS 94; V 73-74, 82 b, 88a ; Doerfer : TMEN 98, 764; UAJb 40 : 252; Ligeti : AOH 14 : 21; KSINA 83 : 8 ; Brockelmann : OGM 18. § 0, 31. §; Pelliot : BSOS 6 : 575; Egorov : ÊS 169; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 101-102, 305-306; Róna-Tas : Néprajz és Nyelvtudomány 15-16: 84; ResAltL 202; Halasi - Kun : AE-MAe 1: 185; Şçerbak: JTS 13: 137; Miller : Róna - Tas Arm 145. s. 75. not.

bıtım bk. butum.

bıyık 'erkeklerde üst dudak üzerinde çıkan kıllar'

~ Tkm yer. *mıyk*. - Blk *mıyık*. - Krg *mıyık*. Kırgızlar *murut* (> *murt*) adını da kullanırlar.

Bundan başka, bıyığa *moylō* (< *moylōv*) (< Farsça) adını da verirler. - Özb *miyik*. Özbek ağızlarında *murut*, *murt* adı da kullanılır. - Bşk *miyık*. - TatK *miyık*. - Şor *miygak* (< *miyık* + -ak küçültme eki). Ses bakımından düşündürücüdür (Németh : Giese Arm 42). - Yak *bitık*. - Çuv *măyăx*. Tatarcadan alınmıştır. ~ OT *bıdık*. Eski Kıpçakçada *bıyık* olarak geçer.

Diyalektlerde kullanılan *burut* (> *murut* > *murt*) biçiminin *bur-* kökünden geldiği anlaşıyor (Doerfer:TMEN 740; Räsänen: V 90 a). Türkçe *burut* Farsçaya *burūt* olarak geçmiştir (Doerfer : TMEN 740). Clauson'un *burut*'u Farsça bir alıntı sayması düşündürücüdür (ED 301 s. v. *bıdık*).

Poppe : Lautlehre 53, 136 ; Németh : ALH 23 : 2; Ramstedt : SKE 162; Brockelmann : OGM 3. § g; Räsänen : LTS 209; V 73 b; Servortyan: ÊSTJa 1978, 304.

bızdık argo 'küçük; çocuk'.

< Erm *pztik* 'little', (yer.) *piztik*, *ptik*, *pitilik*. Dankoff : ALT 619.

biber 1. 'yurdumuzda çok yetişen bir bitki'; 2. 'bu bitkinin tazeyken sebze olarak yenilen veya kurutulup baharat olarak kullanılan ürünü'. Türkçede *büber* biçimi de geçer.

~ Az *biber*.

Yaygın bir inanca göre, Eski Hintçe *pippa-li*'den gelir ('Piper longum'). Uhlenbek'e göre, Eski Hintçe *pippali*'nin kökeni karışıktır. Aalto'ya göre (NM 50 : 13-23; StO 59, 16-26, özellikle 24). Eski Hintçeye Dravidceden geçmiştir. Latince *piper* olarak geçer. Grekçede *πεπέρη* olarak kalmıştır.

Türkçeye Rumcadan geçtiği anlaşıyor. (R *πεπέρη*, *πιπέρη*).

Bulgarca *pipér* biçimi de Rumcadan alınmıştır. Arnavutça *biber* Türkçeden kalma bir alıntıdır. Sırpça *biber* biçimi de Türkçeden geçmiştir (Škaljić : Turc 141).

Sırpça *pàpar* biçiminin Balkan Latincesinden kaldığı anlaşıyor (Skok: EtRj 2 : 601). Sırpçada (ve Hırvatçada) kullanılan *paprika* biçimi bitki adlarında kullanılan -ika ekiyle kurulmuş bir türevidir. Macarca *paprika* Sırp-Hırvatçadan alınmıştır (TESz 3 : 93-94). Macar mutfağında özel bir yer tutmuş, Macarcadan birçok Avrupa diline geçmiştir : İng *paprica*, *paprika*; Alm *Paprika*; Fr *paprika*; Çek *paprika*; Rus *páprika*.

Belli başlı Avrupa dillerinde kullanılan adı Latince *piper*'den gelir. Örn. İng. *red pepper*; Alm *spanischer Pfeffer*; Fr *poivre d'Espagne*, *poivre de Cayenne*; Rus *krasnyj perez*. Eskiden Macarcada bibere *törökbors* ('Türk kara biberi') adı verilmiştir. Buna göre, bitkinin Macaristan'a Balkan yoluyla geldiği anlaşıyor. Mısır ve tütün gibi.

Helmer Smith'e göre, en eski Hintçe biçimi **pilpol(i)* olabilir.

Arapça *fulful* (> Farsça *filfil*, *fulful*) biçiminin de Eski Hintçeden kökenlendiği anlaşıyor. Biber bitkisi (ve adı) Samî dillere büyük bir olasılıkla deniz yoluyla **pilpal* olarak geçmiştir.

Orta Türkçede kullanılan *bibli* biçiminin de Eski Hintçeden geldiği açıktır (Clauson : ED 292 b). Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *bitmül* biçimi de geçer. Bu yolda daha çok bilgi edinmek için bk. Clauson : ED 305 b. Bailey (Köprülü Arm [2] 55) Kâşgarlı Mahmud'un aktardığı veriyi *bitmul* diye okumuştur. Ona göre, 1. hecesi *ptpidi* 'pepper' biçiminden gelir. Bu biçim ise Hintçe *pippala* (Hotence *pipala*)'nın karşılığı olarak değerlendirilebilir. Bk. Räsänen : V 75 a.

Ş. Şami'ye göre, *biber*'in öz Türkçesi *ıssı ot*'tur. Bu ad Anadolu ağızlarında *ıssı ot*, *ıs-sot*, *ıssı ot*, *isi ot*, *ıssot*, *isot*, *istot* olarak geçer.

Laufer : Sino-Iranica 374-375 ; Menges : Introduction 172. Bk. Kluge : EtWb²¹ s.v. Pfeffer.

bider yer. 'tohum'. Dar bir alanda *bizir* olarak da kullanılır.

< Ar *biḏār*, 'Saat; Saatgut' olarak kullanılan *baḏr*'in çokluk biçimi. Suriye Arapçasında *bdār* 'semence, semailles' olarak geçer.

Tietze : Ar 264/5.

biladan bk. *piladan*.

bilar 'katranlı kıldan yapılan ve kalafat işlerinde kullanılan bir çeşit macun'.

Rumcadan alındığı anlaşıyor : EGı πλᾶ-
ριον 'paste'.

Kahane - Tietze : LFL 830.

bilardo 'yeşil çuha kaplı bir masa üzerinde, üç fil dişi top ve isteka ile oynanan bir oyun'

< İtal *bigliardo*, *biliardo*.

Barbera : Elementi 87.

bileği 'kesici araçları bilemek için kullanılan alet'

~ Tkm *bilev*. - Nog *bilev*. - Blk *bileu*. - YUyg *biley*. - Tel *pülü*. - Sag *pülē*

~ OT *bilegü*

< *bile*- + -gü eki.

Poppe : Németh Arm 335 (Moğolcadan geldiği yolundaki savı yanlışdır); Räsänen : V 75 a; Clauson : ED 341 b.

bilekçe esk. 'kelepçe'

< *bilek* + -çe küçültme eki.

Bulgar ağızlarında *belekçe* olarak kullanılır (Eren : AOH 30 : 379).

Ligeti : MNy 61: 282.

bilezik 'bileğe süs olarak takılan halka'. Yerel ağızlarda *kol bağı* adı da kullanılır.

~ Az *biləzik*. Azerî alanında *kolbak* adı da geçer. - Tkm *bilezik*. - Krg *bilezdik*, *bilezik*, *bilelik*, *bilerizik*, *bilerik*. - Kzk *bilezik*. - KKlp *blezik*. - Nog *bilezik*. - Sart *bilerzük*. - Özb *bilaguzuk*. Jarring *bilekzük* biçimini vermiştir. - Tel *pilerik*. - Tuv *bilzek* 'halka; yüzük'.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *biləzük* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *biləzük*, *bilezik* biçimleri kullanılır.

Türkçe *bilek* + *yüzük*'ten geldiği açıktır. Di-yalektlerde -r-'li biçimlerin varlığı düşünü-
'rücüdür. Ancak bu -r-'lerin sonradan türediği anlaşıyor.

Moğolcada kullanılan *bilüçüg*, *bilisüg*, *bülü-cüg* gibi biçimlerin Türkçe *bilezik*'ten alındığı açıktır (Clark : CAJ 24 : 41).

Farsça, Tacikçe gibi doğu dillerinde Türk di-yalektlerinden kalma bir alıntı olarak geçer. Arnavutça, Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dil-lerinde de kullanılır. Macarca *bilincs* de eski bir Türk dilinden alınmıştır. Bulgarca *belčug* biçimi de eski bir alıntıdır.

Kúnos: KSz 1: 333-334; Bang: SBBA 1916, 919. s. 12. §; 2. not; Eren: TDAY 1953, 175; AOH 30 : 378 ; Brockelmann: OGM 12. §, 2. not; 124. §; Ligeti: MNy 54: 449 (*bilezik*!); MNy 61: 283-284; StudSI 12: 249-258; TörK 259; Poppe: Arat Arm 377; Doerfer: TMEN 765; TLT 47; Räsänen: V 76 a; Clauson: ED 345 b; Róna-Tas: AOH 32: 221; Menges: UAJb 36: 350; Muhamedova: İİTJa 74; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 143-145.

biliç bk. *piliç*.

bilik yer. 'piliç'. Ağızlarda *bülük* olarak da ge-
çer.

Eren'e göre (TM 10: 55-58), kümes hayvan-larını çağırmak için kullanılan *bili bili* (> *bülü bülü*) gibi birtakım çağırma-
lıklardan -k küçültme ekiyle kurulmuştur. Ağızlarda 'pi-
liç' olarak geçen *biliç* > *bülüç* (> *bülüş*) de -ç küçültme ekiyle kurulmuş bir türevdir. Bk. *piliç*. Dankoff'un *bilik* ve benzerlerinin Er-meniceden alındığı yolundaki açıklaması tar-tışmaya açıktır (ALT 620).

bilya, bilye 'taş, maden, toprak gibi şeylerden yapılmış küçük yuvarlak'. Yerel ağızlarda *milya* olarak da geçer.

< İtal *biglia* 'Murmél'.

Tietze : Gr (2) 379/330. Dar bir alanda kullanılan *milya*'nın Rumca *μύλια*'dan alındığı düşünülebilir.

bin 'on kere yüz, dokuz yüz doksan dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Az *min*. - Tkm *mün*. - TatK *meñ*. - Bşk *meñ*. - Kzk *mın*. - KKlp *mın*. - Krg *mın*. - Özb *ming*. - Tar *miñ*. - Tuv *muñ*. - Yak *muñ*. - Çuv *pin*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*bin*). Orta Türkçede *miñ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *bin*, *min*, *miñ* gibi birtakım biçimler göze çarpar.

Eski ve yeni diyalektlerde daha çok *miñ* biçiminin geçtiğine tanık oluyoruz. Ancak Türkçede *bin* olarak kalmıştır. Bunun gibi, Türkçe *ben* sözü de diyalektlerde *meñ* biçimini almıştır. Diyalektlerde buna benzer birçok örnek geçer. Bu olayların benzeşme (*assimilation*) sonunda olduğu açıktır. Bk. Räsänen: LTS 170.

Türkçeden Moğolca'ya da geçmiştir (Moğ *minggan*). Bk. Clauson: ED 346-347.

Birkaç diyalekte *bin* (~ *min*, *miñ*) yerine *on cüz* (~ *on çüz*) adı geçer ('on yüz').

Ramstedt: NyK 42 : 230 ; KWb 263 a; Formenlehre 65; Brockelmann : OGM 129. § 2. not; Räsänen: MTS 81; V 76; Egorov: ÊS 161; Doerfer: TMEN 1749; KhalMat 295; Severtyan: ÊSTJa. 1978 (*muñ* biçimine gönderme yapmıştır); Ligeti: TörK 51. Bk. Şçerbak : JaS 107/66, 171, 242.

binit 'ekmek pazılarını fırına götürmek için kullanılan uzun tahta'. Yerel ağızlarda daha çok *pinavut*, *pinevet*, *pineyet*, *pinet* (> *binet*), *pineyit* olarak kullanılır.

< R *πινακωτή* 'Brett, auf dem Brot zum und vom Backofen getragen wird'.

Radloff'un verdiği *penenid* *بنه كيد* 'der Backtrog' biçimi yanlıştır.

Tietze : Gr (1) 236/216.

biryān 'tandırda susuz pişirilen kebab, kuyu kebabı'. Yerel ağızlarda *büryan* olarak da geçer.

< Far *biryān* 'roasted, broiled, grilled, baked; toasted'.

Sırpça *pirjan* Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 518).

Tietze (Pers) *biryān* üzerinde durmamıştır.

biryedim 'koca yemiş (*Arbutus unedo*)'. Yerel ağızlarda *biredin*, *biridin*, *biyredin*, *bilyedin*, *bilyedün*, *piredin*, *piretin*, *piretün*, *piyretin* gibi birtakım biçimler de geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Tietze'ye göre (Slav 6/7), Bulgarca *brekinja* (~ Sırpça *brëkinja*) 'Sperberbaum' sözünden alınmıştır. Bulgarca *brekinja* sözünün Türkçede **berkinya* biçimini alması beklenirdi. Slavca *brëkyňa* sözünün Macarcada *berkenye* biçimini alması gibi (Kniezsa : SzJsz 89). Yerel ağızlardaki biçimlerin çokluğuna göre, *biryedim*'in halk etimolojisi sonunda olduğu anlaşılıyor. Bulgarca *brekinja* ve Sırpça *brëkinja* sözlerine ilişkin bilgi almak için bk. BER 1 : 77; Skok : EtRj 1 : 206.

bisleğec bk. *pişirgeç*.

bişek yer. 'yayık döveci, yayık kolu'. Yerel ağızlarda *pişek*, *fişek*, *mişek* olarak da geçer. Türkçe **biş-* (< *bış-*) '(yayıkta) dövmek' kökünden geldiği açıktır. Bu kök diyalektlerde *bış-* (> *pış-*) olarak kullanılır. Örnek olarak, Kırgızcada *bış-* (*may bış-*) '(yayıkta) dövmek' olarak geçer.

Eren : Aksoy Arm 88-89; TD 52 : 768.

bişirgeç bk. *pişirgeç*.

bişirik bk. *pişirik*.

bişleç bk. *pişirgeç*.

bişleğ bk. *pişirgeç*.

bit 'insan ve hayvanların derisinde asalak olarak yaşayan böcek, kene'

~ Tkm *bit*. - Nog *biyt*. - Kklp *biyt*. - Krg *bit*.
- Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Küer *bit*. -
Soy *pıt*. - Tuv *bit*. - Yak *bit*. - Çuv *pytā*.

Eski Türkçeden başlayarak *bit* biçiminde kullanılır. Orta Türkçede *bit* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *bit* biçimi göze çarpar.

Ramstedt : KSz 16 : 74; Egorov : ÊS 172;
Räsänen : V 76 b; Clauson : ED 296 b; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 151-152.

biz¹ 'çelikten yapılmış, sivri uçlu ve ağaç saplı araç'

~ Tkm *biz*. - Nog *biz*. - Blk *biz*. - Kzk *biz*. -
Kklp *biz*. - Krg *miz* 'ağız, bıçağın ağzı'. - Özb
bigiz. - Tel, Kumd *mis* 'ağız'. - Sag *pis* 'biz'.
- Türkî *bigiz*.

Ramstedt (KWb 46 a; Lautlehe 149) Moğolca *birim* 'Ahle, Pfriem' biçimiyle birleştirmişse de, Joki (LwSS 112-113) ve Doerfer (TMEN 760) bu birleştirmeye ses bakımından karşı çıkmışlardır. Räsänen'in *bī* 'Schneide' + yez 'Messing' açıklaması düşündürücüdür (UJb 25 : 20 ; V 75 b). Bk. Bang : KSz 18 : 27; KOsm 2 : 43. s. 3. not ; Abaev : ÊS 3 : 327 ; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 130-131. Bk. Miller : ResAltL 160.

biz² 'ülkemiz sularında yaşayan bir mersin balığı türü (Acipenser nudiiventris)'.

Kökenini bilmiyoruz. Dilimizde *şip* adı da verilir. Bk. *şip*.

boca > poca 'geminin rüzgâr almayan yanı, rüzgâr altı'

< İtal *poggia*.

Orta ve Doğu Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır.

Foy : MSOS 2 : 121-122; Kahane - Tietze : LFL 506; Räsänen : V 386 a.

bocurgat 'çekerek yerlerinde küçük tekneleri karaya çekmek için kullanılan ağaç ırgat'.

İkinci bölümünde Türkçe *ırgat*'ın saklandığı bir birleşik isim olduğu anlaşıyor. Ancak, birinci bölümünde geçen *boc*'un kökenini bilmiyoruz. Bk. *ırgat*.

Kahane - Tietze : LFL 769; Tietze : Gr (1) 219/75 ; Dankoff : EÇ-Glossary 18 (Evliya Çelebi : *bocı ırgat, vocı ırgat*).

bodoslama 'gemi omurgasının baş ve kık tarafından çıkan ağaç'

< R ποδόσταμο 'stem; sternpost'. - Türkçe **bodoslama*'nın *bodostama* (< **podostama*) biçiminden çıktığı açıktır. Türkçe *bodostama* biçimi -*lama* ekinin baskısı altında *bodoslama*'ya çevrilmiştir.

Kahane - Tietze : LFL 834.

boduç 'çam ağacından yapılmış su kabı'. Yerel ağızlarda göçüşmeli *bocut* biçimi de geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

Ağızlarda çam ağacından yapılmış su kabına *senek* adı da verilir. Bk. *senek*.

bodur 'kısa boylu ve tıknaz'.

Kökünü bilmiyoruz.

Räsänen : V 78 a.

boğada > poğada 'yıkılacak çamaşır üzerine sıcak küllü suyu süzme işi'

< İtal (Venedik) *bugàda*. İtalyancada *bucato* olarak kullanılır.

Rumcada *μπογάδα, πουγάδα* 'küllü su' olarak geçer.

Meyer : TürkSt 47; Bonelli : Elementi 184; Barbera : Elementi 94.

boğası 'ince bez, astar'.

Kökenini bilmiyoruz. Balkan dillerinde Türkçe bir alıntı olarak kullanılır: Blg *bogasija* ‘astar’; Srp *bogàsija*, *bogòsija*; Rum *bogasfu*, *bogasfe*; R *μποκασι*. Macarca *bagazia* biçimi Sırpçadan alınmıştır. Türkçeden İtalyancaya da geçmiştir (*boccaccino*, *boccascino*). Almanca, Fransızca gibi dillerde de İtalyanca bir alıntı olarak geçer. İtalyancadan Macarcaya da geçmiştir (*bakacsin*). Macarca *vászon* ‘kumaş’ sözünün Türkçe *boğası* biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır.

Kniesz: SzIJs 71; Rásonyi: NyK 51: 304; Tamás: UngElRum 133-134; TESz 1: 215, 221; 3: 1099; Kakuk: ÉIOsm 74; Hadrovics : UEISk 124-125.

boğata, buğata ‘ağaçtan yapılmış yuvarlak bir çeşit makara’

< Ital *bigotta* ‘dead-eye’. - Bütün Akdeniz dillerinde kullanılır : İsp *vigota*, Fr *bigot*, Ar *bigotta*, *bigota*, R *μπιγότα*.

Kahane - Tietze : LFL 93.

boğaz 1. ‘boynun ön bölümü ve bu bölümü oluşturan organlar’; 2. ‘şişe, güğüm gibi kaplarda ağza yakın dar bölüm’; 3. ‘iki dağ arasındaki dar geçit, derbent’; 4. ‘iki kara arasındaki dar deniz’

~ Az *boğaz*. - Tkm *boğaz*. - Nog *boğaz*. - Sart *boğaz*. - TatK *buğaz*. - Tar *boğuz*. - Çuv *pır*. Çuvaşçada -z’nin -r’ye çevrilmesi kuralıdır. Egorov’un açıkladığı gibi (ÊS 173), Çuvaşça *pır*’ın *pāvār* > *pur* (> *pır*) duraklarından geçtiği anlaşılıyor.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*boğuz*). Orta Türkçede *boğuz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *boğaz* biçimi göze çarpar.

Türkçe *boğ-* kökünden geldiği açıktır : *boğ-* + -(u, a)z eki (Németh : NyK 47 : 84; Csoma Arm 73 ; Brockelmann : OGM 120. § ; Ligeti : VJa 3, 1971, 32; ResAltL 113; Räsänen : LTS 115-116; MTS 143; V 78 b).

Doerfer (TMEN 792) *boğaz* ~ *boğuz*’un *boğ-* kökünden geldiği yolundaki savlara katılmamış, özellikle -z ekinin ikili organ adlarında geçtiğini göz önünde tutarak *boğaz* (ve *ağız*) gibi türevlere ilişkin açıklamaları eleştirmiştir. Bk. Doerfer : KhalMat 295. Ramstedt (KWb 54 a; Lautlehre 113) ve Poppe (Lautlehre 21) Türkçe *boğaz* ~ *boğuz*’u Moğolca biçimlerle karşılaştırmışlardır. Clauson, sözlüğünün “Suffixes” bölümünde *boğuz*’un sonundaki -z’yi bir “ending” olarak vermiştir. Bk. Şçerbak : JaS 108/71, 185.

Clauson (ED 322) Türk diyalektlerinde *boğaz*’ın ‘gebe, yüklü’ anlamında kullanıldığını dile getirmiş, ‘boğaz’ ve ‘gebe’ anlamları arasındaki bağlantının açık olmadığını yazmıştır. Räsänen (V 78 b) ‘boğaz’ ve ‘gebe’ olarak kullanılan biçimleri bir maddede toplamış, ancak anlam bakımından bir açıklama yapmamıştır. Bk. Şçerbak : JaS 108/70, 175.

Sevortyan (ÊSTJa 1978, 167-169) *boğaz*’a ilişkin belli başlı görüşleri değerlendirmiştir. Bk. Miller : ResAltL 161.

Doerfer (TMEN 792) ve Sevortyan komşu dillerde kullanılan belli başlı biçimleri gözden geçirmişlerdir.

bohça < **boğça** 1. ‘içine çamaşır, giysi gibi şeyler koyup sarmaya yarayan dört köşe kumaş’; 2. ‘ufak ve seçme tütün dengi’. Eski kaynaklarda *bokça* biçimi de geçer.

~ Az *boğça*. - TatK *bukça*. - Krg *bokço*. - Kzk *bokşa*. - Özb *boxça*, *boğça*, *bokça*. - Türkî *bokça*. - Tel *poçko*. Teleütçe *poçko* göçüşme sonunda oluşmuştur : **pokço* > *poçko*. < *boğ* ‘bohça’ + -ça küçültme eki.

Türkçe *boğ* kökünün eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Bk. Clauson : ED 311 a.

Türkçeden Arapça, Farsça, Kürtçe, Moğolca gibi komşu dillere geçmiştir. Arnavutça, Bulgarca, Sırpça, Rumence gibi Balkan dillerinde de Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır.

Ramstedt : KWb 49 b; StO 17,5:8; SKE 150; Ligeti : NyK 49 : 226; Eren : TDAY 1953, 167; Škaljić : Turc 149 (Türkçe *bohça* 'nın Farsçadan geldiği yolundaki açıklaması yanlış); Skok : EtRj 1 : 193; BER 1 : 70; Doerfer : TMEN 789; TLT 79; Littmann : Tschudi Arm 113/49; Räsänen : V 78 a; Tietze : WZKM 59 - 60 : 173; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 250-252.

bol 1. 'içine girecek şeyin ölçülerinden daha büyük veya geniş olan'; **2.** '(nicelik bakımından) olagandan veya alışıldandan çok'

~ Az *bol*. - Tkm *bol*. - TatK *mul*. - Nog *mol*. - KKlp *mol*. - Kzk *mol*. - Krg *mol*.

Eski çağlarda geçmediği göze çarpıyor. Bk. çok. Eski ve yeni diyalektlerde *bol* yerine *köp* sözü kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz.

Arnavutça, Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerine de geçmiştir. Kürtçede de *bol* olarak kullanılır.

Doerfer : TMEN 761; Räsänen : V 79 b; Menges : Jarring Arm 107-108; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 184-185.

bomba, bumba 'seren, baston'

< İtal *boma* 'boom'.

Akdeniz dillerinde yaygın olarak geçer.

Kahane - Tietze : LFL 99.

bonaçe < bonaça 'rüzgârsız hava, dalgasız deniz'

< İtal *bonaccia* 'calm'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır.

Barbera : Elementi 90; Kahane - Tietze : LFL 103.

bor yer. 'taşlık, işlenmemiş sert toprak'. Ağızlarda *por* (~ *pur*) **1.** 'taş'; **2.** 'taşlı toprak'; **3.** 'verimli olmayan toprak, çorak toprak'; **4.** 'kireç, tebeşir, ak toprak' olarak geçer.

Kökeni karışıktır. Tietze'ye göre (Gr [1] 237/231), Rumcadan alınmıştır : R *πωρί, πουρί* 'weisser Sandstein; Tuff'. Ancak, Tietze ağızlarda kullanılan birçok biçimin doğrudan doğruya Ermeniceden geldiğini de dile getirmiştir (Erm *pur* 'Mörtel, Gips'). Ona göre, 'Ermenice *pur* biçimiyle Rumca *πωρί, πουρί* sözü arasındaki ilişki araştırmaya açıktır. Dankoff (ALT 77) yerel ağızlarda geçen *pur* 'taş', 'alçı taşı, alçı', 'kireçli taşlı toprak', 'killi taş' biçiminin Ermeniceden kalma bir alıntı olduğunu açıklamıştır (Erm *bur* 'lime, plaster'). Dankoff, Budagov'un verdiği Tatarca *bur* biçimini saymakla yetinmiştir. Tatarca *bur* çağdaş diyalektlerde *bor* olarak kullanılır:

~ Kzk *bor* 'tebeşir'. - KKlp *por* 'tebeşir'. - Krg *bor* 'tebeşir'. Ağızlarda 'kireç' olarak da kullanılır. - TatK *bur, ak bur* 'tebeşir'. - Bşk *ak bur* 'tebeşir'. - Bar *por: ak por* 'ak kil, tebeşir'. - Çuv *pur, pură* 'tebeşir'.

Eski Kıpçakçada *bor* 'kireç' olarak geçer.

Ramstedt : KWb 427 b; SKE 151; Egorov : ÊS 165; Räsänen : V 80 b; Clauson : ED 354 a, 357 a; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 192-193 (*boz*'a gönderme yapmıştır).

bora 'yağmur getiren geçici rüzgâr'

< İtal (Venedik) *bora* 'an occasional cold, violent, north to northeast wind that blows over the northern Adriatic from the interior highlands'.

Meyer : TürkSt 74; Tagliavini : Annali N. S. 1 : 193; Kahane - Tietze : LFL 108; Doerfer : TMEN 100; Räsänen : V 80 b. Sinor'un savı tartışmaya açıktır (StO 47 : 220-223). Bk. Clauson : ED 357 a s.v. *borçat*.

borazan < boruzan 'boru çalan kimse'

< *boru* + Far *-zan*. Bk. *boru*. - Türkçede *boruzan*'daki *-u-* *boroazan* yoluyla *borazan*'a çevrilmiştir.

borç 'ödenmesi gereken para, ödünç, verecek'
~ Tkm *bōrç*. - TatK *burıç*. - Krg *borç*, *boruç*.
- Nog *borış*. - Kzk *borış*. - Blk *borç*
< Sogd *pwrč* 'dette'. - Türkçe *borç*, Sogdlarla
Türkler arasındaki ticarî ilişkilerin eski bir
kalıntısıdır.

Koybal, Karagas ve Kaça diyalektlerinde kul-
lanılan *brō*, *burō* ve *prō* biçimleri Moğolca-
dan (Moğ *buruğu*) alınmıştır (Ramstedt :
JSFOu 32, 2 : 5). O açıdan Donner'in bu bi-
çimleri *borç*'la birleştirmesi yanlıştır
(MSFOu 39 : 19). Joki (LwSS 94) bu birleş-
tirmeye katılmamışsa da, o da *borç* ile *buru-*
ğu'nun ortak bir kökten geldiğini dile getir-
miştir.

Telegdi : KCsA 1. Ergänzungsband 501-502;
Eren : TD 29 : 704; Räsänen : V 80 b; Gol-
den: AEMAe 7:85; Sevortyan : ÊSTJa 1978,
196-197; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 72.

borda 'geminin yanı'

< İtal *bordo* 'side of a ship'. German köke-
ninden gelen *bordo*, Fransızcaya (*bord*) girdi-
ği gibi, bütün Akdeniz dillerine de yayılmış-
tır: Port, İsp *bordó*, İtal *bordo*, Ar *bord*, *bor-*
do, R *μποῦρδο*.

Bonelli: Elementi 184; Barbera : Elementi
91; Kahane - Tietze : LFL 111.

borina 'dört köşe yelkenlerin yan yakalarına,
alt tarafa doğru bağlanan halat'

< İtal (Venedik) *borina* 'bowline'. İngilizce-
den (*bowline*) alındığı anlaşılan *borina*, Ak-
deniz alanında yaygın olarak geçer. Akdeniz
dillerinin bir bölümünde /l/ li biçimi (Port, İsp
bolina, Fr *bouline*, İtal *bolina*), bir bölümün-
de de /r/ li biçimi (İtal Genova *borina*, Ar Mal-
ta *burína*) kullanılır. Venedik'te kullanılan
borina biçimi Genova'dan alınmıştır.

Kahane - Tietze : LFL 113.

borşç 'pancar, lâhana ve et veya krema konu-
larak yapılan sebze çorbası'. Dilimizde *borç*,
borş olarak da geçer.

< Rusça *борщ*.

boru 1. 'bir yerden başka bir yere sıvı veya
gaz aktarmaya yarayan, içi boş, uçları açık,
uzun ve dar silindirik'; 2. 'nefesle çalınan per-
desiz madenî çalgı'

~ Az *boru*. - TatK, Tara *burğı* 'trompet'. -
Bşk *burğı*. - Bar *pırığı* 'trompet'. - Koy, Kaça
pırığı 'düdük'. - Sag, Şor *pırığı* 'ağaçtan yapılmış
boru'. - Hak *pırığı*. - Soy *murğu* 'düdük'.
Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*borğu*
'trompet'). Orta Türkçede *borğuy* olarak
geçer. Sonundaki -y düşündürücüdür. Ku-
mancada *burgu* biçimi kullanılır. Eski Kıp-
çakçada *borğu*, *borğa* (sic!) gibi biçimler gö-
ze çarpar.

Eski ve yeni diyalektlerde kullanılan biçim-
ler ses açısından düşündürücüdür. O bakı-
mdan komşu dillerden kalma bir alıntı olduğu
düşünülebilir.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geç-
miştir.

Joki : LwSS 83 - 84; Doerfer : TMEN 735;
Räsänen : MSFOu 67 : 361 - 362; V 89 b,
345 a; Clauson : ED 361 a; Kakuk : AOH 32 :
140; Littmann: Tschudi Arm 114/60; Sevort-
yan : ÊSTJa 1978, 194-196.

borya esk. 'hasır'. Ağızlarda *boyra* (> *poyra*)
olarak geçer.

~ Tkm *boyra* 'hasır'. - KKlp *boyra*. - Krg
boyro. - Tar *bōrī*

< Far *būriyā*, *būriya* 'a mat made of split
reeds; a carpet'. - Yerel ağızlarda kullanılan
boyra (> *poyra*) biçimi göçüşme (*métathèse*)
sonunda ortaya çıkmıştır. Türkçede buna
benzer birçok örnek vardır. Rumca *βορέας* >
Türkçe *poryas* > *poryaz* > *poyraz* gibi. Bk.
poyraz.

Tietze (Pers) *boyra* (> *poyra*) üzerinde dur-
mamıştır.

boy³, boy otu 'tohumları pastırma çemeninde kullanılan bir yıllık, otsu bir bitki, çemen otu (*Trigonella foenum-graecum*)'. Ağzılarda *poy* olarak da kullanılır.

~ Oğuzca *boy*. Eski Kıpçakçada da *boy* olarak geçer.

< Far *bōy* 'odour, fragrance, perfume; scent, spice'.

Tietze : Pers 136/23; Clauson: ED 384 b.

boyana, boyna 'sandalda kıçtan kullanılan tek kürek'

< İtal (Venedik) **baona* 'scull'.

Meyer : TürkSt 75; Kahane - Tietze :LFL 67.

boymul bk. *moymul*.

boynuz 'bazı hayvanların başında bulunan, tırnaklı bir maddeden, uzun, kıvrık veya çatallı korunma organı'

~ Az *buynuz*. - Tkm *buynuz*. - Blk *müyüz*. - Nog *müyz*. - Türkî *münüz*. - Tar *müngüs*. - Kzk *müyüz*. - KKlp *müyz*. - Krg *müyüz*. - Özb *muguz*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça *müs*. - Tuv *mıyıs*. - Yak *muos*. - Çuv *mäyraka*. Sonundaki *-ka* bir küçültme ekidir. Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *münüz* olarak geçer.

Eski ve yeni verileri göz önüne alarak **bünüz* biçiminden yola çıkılabilir.

Yaygın bir inanca göre, Moğolca *mögeresün* 'cartillage' biçimiyle birleştirilebilir. Ancak bu birleştirmenin türlü açılardan tartışmaya açık olduğunu saklamayalım.

Brockelmann (OGM 120. § a) *boynuz*'un sonundaki *-z*'yi ikili organların adlarında geçen bir formans olarak değerlendirmiştir. Bk. *diz*, *göz*, *omuz*.

Ramstedt : NyK 42 : 233; ZIRGO 34: 553; KWb 268 a; Gabain: AG 64/71.Ş; Räsänen : LTS 201; V 347 b; Egorov : ÊS 130; Ligeti : ResAltL 104; VJa 3, 1971, 25; Doerfer : UAJb 45 : 239; Kałużyński : RO 32 : 91 ; Róna-Tas : ChuvSt 139; Aalto : StO 59 : 239; Musaeu : LTJa 184 ; Clauson : ED 352.

boyra bk. *borya*.

boyun 1. 'gövdenin başla omuz arasında kalan bölgesi'; 2. 'şişe, güğüm gibi kapların veya vida, cıvata gibi araçların dar olan üst bölümü'; 3. 'dağ sırtlarında geçmeye elverişli alçak yer'

~ Az *boyun*. - Tkm *boyun*. - TatK *muyın*. - Bşk *muyın*. - Nog *moyın*. - Krg *moyun*. - Hal *bōyan*. - Kzk *moyın*. - KKlp *moyın*. - Tuv, Şor *moyun*. - Yak *moy*, *mōy*, *moyun*. - Çuv *mäy*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*boyın*). Orta Türkçede *boyın* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *boyun* olarak kullanılır.

Türkçe *boy* kökünden geldiği açıktır : *boy* (< **boń*) + *-(ı)n* eki. Räsänen (LTS 207; V 80 a) **boń*, **moń* biçiminden yola çıkmıştır. Róna-Tas (ChuvSt 139) *boyun* (> *moyun*)'un *boń* kökünden çıktığını dile getirmiştir. Türkçe *boyun* biçimindeki *-n* eki bilimsel yayınlarda sıklıkla açıklanmıştır. Németh (KCSA 3 : 109) bu yolda birtakım örnekler saymıştır. Bu örnekler arasında *boyun* (< : *boy*) türevi de göze çarpar. Doerfer (TMEN 652) *-n* ekinin *burun*, *taban*, *bıkn*, *karın*, *erin*, *alm*, *yağrın*, *yelin* gibi birtakım organ adlarında kullanıldığını açıklamıştır. Doerfer örnek olarak *boyun* türevini de vermiştir. Son olarak Doerfer (KhalMat 295) *boyun*'un etimolojisi üzerinde durmuştur.

Diyalektlerde *boyun* yanında geçen *moyun* biçimi benzeşme (*assimilation*) yoluyla oluşmuştur.

Ramstedt : KSz 16 : 76; Bang : UJb 7 : 39 ; Egorov : ÊS 129 ; Poppe : Lautlehre 136 ; Clauson : ED 386 b ; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 180-182. Bk. Şçerbak : JaS 108/72.

boyunduruk 'çift süren veya arabaya koşulan hayvanların boyunlarına geçirilen bir çeşit ağaç çember'

~ Tkm *boyunturuk* 'boyunduruk'. - Nog *mo-yındurık* 'yaka'. - KKlp *moyınturık* 'boyunduruk'. - Krg *moyunturuk* 1. 'boyunduruk'; 2. 'hamut'. - Mad *möndrük* 'yaka'. - Şor *möndrük* 'yaka'. - Tuv *moyunduruk* 'yaka'. - Yak *moyturuk* 'yaka'.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *boyunduruk* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *boyunduruk* biçimi göze çarpar.

< *boyun* + *-duruk* eki. Bu ek eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak geçer. Bang (Túrán 1918, 289-310) diyalektlerde kullanılan belli başlı türevleri saymış, ancak *boyunduruk* biçimi gözünden kaçmıştır. Brockelmann (OGM 46. §) da *-duruk*, *-turuk* ekiyle yapılmış eski türevleri gözden geçirmiştir. Clauson (ED 387 a) eski biçimleri saymış, ancak *boyunduruk* biçimini vermemiştir.

Bulgarca *bojundrük* Türkçeden kalma bir alıntıdır (BER 1 : 71).

Räsänen : LTS 207; StO 18, 3 : 21; V 80 a s. v. **bōŋ*, **mōŋ*; Joki: LwSS 230 - 231; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 182-183; Doerfer: KhalMat 295 (*bōyandūraq*).

boz 1. 'açık toprak rengi'; 2. 'bu renkte olan'; 3. 'açılmamış, sürülmemiş (toprak)'. Ağızlarda *bozan*, *bozlak*, *bozluk* gibi türevleri 'sürülmemiş, boz tarla' olarak kullanılır.

~ Az *boz*. - Tkm *boz* 1. 'kül rengi, boz, kır'; 2. 'açılmamış, sürülmemiş'. - Kzk *boz*. - KKlp *boz*. - Krg *boz*. - Nog *boz*. - TatK *buz*. - Tel, Alt, Kuğ *pos*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *bōz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *bōz* biçimi göze çarpar.

Türkçeden Moğolcaya *boro* 'gris, gris foncé' olarak geçmiştir. Moğol diyalektlerinde de *boro* biçimi saklanmıştır.

Şorca, Sagayca *pora*, Altayca, Teleütçe *poro* biçimleri Moğolcadan alınmıştır.

Laude - Cirtautas (Farbbez 87) *pora*, *poro* biçimlerini *boz* sözüyle birleştirmişse de, bu biçimlerin Moğolcadan alındığını kabul etmemiştir.

Gombocz (NyK 35: 253; KSz 13 : 10/25) Türkçe *boz* ile Moğolca *bora*'yı ortak bir "Altayca" öge olarak birleştirmiştir.

Ramstedt (KWb 51 b; SKE 211; Lautlehre 112) de *boz* ile *bora* biçimlerini sıklıkla birleştirmiştir. Poppe (UJb 6: 110) de bu birleştirmeye katılmıştır. Doerfer (TMEN 785) *boz* ile *bora*'nın Altaycadan kalma ortak bir öge sayılamayacağını vurgulamış, renk adlarının (özellikle at renklerinin) kolaylıkla bir dilden başka bir dile geçtiğini dile getirmiştir. Ona göre, Bang'ın ve Laude-Cirtautas'ın (87-90) Türkçe *mor* biçimini *boz* sözüyle birleştirmeleri de ses bakımından olanaksızdır. Räsänen (V 82 a) Ramstedt'e uyararak Türkçe *boz* sözünü Moğolca *bora* biçimiyle birleştirmiştir. Clauson (ED 388-399) Moğolca *boro* biçiminin Türkçe *boz*'dan kalma çok eski bir alıntı olduğunu bildirmiş, Sevortyan (ÊSTJa 1978, 171-173) da belli başlı savları gözden geçirmiştir.

Tatarintsev: Vlijanie 27.

bozumca 'kuyruğu uzun, başı küçük, kurşun renginde iri bir kertenkele'

< Far *buzmaca* 'iri kertenkele'. - Türkçe *bozumca* biçiminin halk etimolojisi sonunda olduğu anlaşıyor.

Monchi-zadeh : Xurāsān 111; ÊSTJa 1997, 32 (*bozumca*'yı Farsça بوزمجه "*bozmāce*" biçimiyle karşılaştırmıştır).

böbrek 'kandaki zararlı maddeleri süzen, idrar salan, omurganın sağ ve sol yanlarında bulunan çift organlardan her biri'. Yerel ağızlarda *böğrek* (> *böyrek*) olarak geçer.

~ Tkm *börek*. - TatK *böğrek*. - Nog *büyük*. - Krg *böyrök*. - KKlp *büyük*. - Kzk *büyük*. - Özb *buyrak*. - Türkî *büyük*. - Alt *pörek*. - Şor *pürek*. - Sag *pürek*. - Tuv *bürek*. - Yak *büör*. - Çuv *püre*.

Eski Kıpçakçada *böğrek* olarak geçer.

< *bögür* + -(e)k küçültme eki. Eski Türkçe kaynaklarda *bögür* de 'böbrek' olarak kullanılır. Organ adlarında küçültme eklerinin sık sık kullanıldığına tanık oluyoruz. Daha sonra *bögür* Türkçede 'insan ve hayvan vücudunun kaburga ile kalça arasındaki bölümü' anlamını almıştır.

Moğolca *bögere* eski Türkçeden kalma bir alıntıdır. Bk. Doerfer : TDAY 1980-1981, 12. Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *bübrek* > b''brek. - Srp *bübrek*. Rusçada da *bubrék* biçimi kullanılır.

Grønbech: Forstudier; Bang: KOsm 2: 23. s. 3. not; Zajaczkowski: Sufiksy 18, 156; Ramsstedt: KSz 16 : 81; KWb 56-57; Räsänen: LTS 119-120; MTS 100; V 91 b; Egorov: ÊS 171; Doerfer: TMEN 807; Clauson: ED 328 b; BER 1: 96; Skok: EtRj 1: 224 ; Şipova : STRJa 88-89. Ligeti: AOH 14: 21; Severtan: ÊSTJa 1978, 205-207.

bölük bk. *belik*.

bön 'budala, saf'.

Eski Kıpçakçada *bön* olarak geçer.

Eski Türkçe *bün* ~ *mün* 'suç' biçimiyle birleştirilmesi ses (ve anlam) bakımından olanaksızdır. Türkçe *bun* (< *bun*) 'sıkıntı' biçimiyle karşılaştırılması büsbütün yanlıştır.

Räsänen : V 84 a, 347 b, 344 b; Clauson : ED 347 b.

börkenek 'geviş getiren hayvanların midelerinin ikinci bölümü'. Anadolu ağzlarında 'yağmurdan, soğuktan korunmak için giyilen başlık, külâh' olarak da kullanılır. Geviş getiren hayvanların midelerinin birinci bölümü-

ne *işkembe*, üçüncü bölümüne *kırk bayır*, dördüncü bölümüne de *şirden* adı verilir. Yerel ağzılarda *kırk bayır* yerine *yumur* adı da geçer.

< *börk* 'başlık' + -(e)nek. eki. - Türkçe *börk* adı diyalektlerde eskiden beri yaygın olarak kullanılır : OT *börk* 'başlık'. - Tkm *börük*. - Kzk *börük*. - Krg *börk*, *börük*. - Blk *börk*. - Nog *börk*. - TatK *bürük*. - Alt, Tel, Şor, Sag *pörük*.

Yalnız Anadolu ağzlarında kullanılan *börkenek*'in yeni bir türev olduğu anlaşıyor.

Eren : TDAY 1978-1979, 5.

börülce < **böğrölce** 'göbeği koyu benekli bir çeşit ufak fasulye'. Yerel ağzılarda *böğrüka-ra* (*karnıkara* ve *yanıkara*) adlarıyla da anılır. Türkçe *bögür*'den geldiği anlaşıyor. Yapı bakımından açıklanmaya açıktır.

Eren : TD 1992/2 : 175.

branda '(savaş gemilerinde) asma yatak'

< İtal *branda* 'hammock'. - Arapça (Kuzey Afrika) *randa*, (Mısır) *beranda* ve Rumca *μπράντα* biçimleri de İtalyancadan alınmıştır.

Kahane - Tietze : LFL 128.

brava esk. 'kilit'. Balkan ağzlarında *brava* olarak geçer.

Güney Slav dillerinden alındığı açıktır: Blg *brava*; Srp *brava*.

Slavca *brava*'nın kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 16 : 86. BER Fasmer'in etimolojisinden habersiz kalmıştır. Skok (Et Rj 1: 203) da Fasmer'in etimolojisini vermemiştir.

Scărlătoiu : RÉSEE 17 : 389.

brıčka 'Rusya'da üstü kapalı, kışın kızak olarak kullanılan yaylı at arabası'

< Rus *brička*.

buçuk 'yarım'

~ Krg *buçuk* 1. 'kısa ve kalkık burunlu';
2. 'burunsuz'. - Özb *puçuk* 'basık burunlu'
~ OT *biçuk* 'kesik, yarım'.

Türkçe *bıç-* 'biçmek' kökünden yapılmış bir türev olduğu açıktır: *bıç-ık*. Bu kökün *bıçak*, *bıçkı* gibi birtakım türevleri de vardır. Türkçe *bıçık* türevi sonradan *buçuk* biçimini almıştır. Türkçe *çubık*'ın *çubuk* biçimini alması gibi. Bk. *çubuk*.

Türkçe *buçuk* biçiminin yeni bir türev olduğu açıktır. O bakımdan Korece *pçak* 'yarım' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Bk. *yarım*.

Ramstedt : SKE 19; Lautlehre 45, 96; Formenlehre 139 ; Räsänen : MTS 91; V 85 b (kökünü vermemiştir); Doerfer : TMEN 843; Clauson : ED 294 a; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 283-284.

buddum bk. *butum*.

buğata bk. *boğata*.

buğday 'taneleri ekmek yapımında kullanılan, ülkemizde çok yetiştirilen bir bitki (Triticum)'

~ Az *buğda*. - Tkm *buğday*. - TatK *boday*. - KKlp *biyday*. - Kzk *biday*. - Krg *būday*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *pūday*. - Ury *pūday*. - Çuv *pāri* 'kara buğday'. Türkçe *buğday* biçiminin Çuvaşçada *pāri*'ye dönüşmesi düşündürücüdür. Bu yolda daha çok bilgi edinmek için bk. Ligeti : TörK 30-31.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *buğdāy* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *būday*, *buğday* biçimleri göze çarpar.

Kökenini bilmiyoruz. Moğolca *buğudai* biçimi Türkçeden alınmıştır (Ligeti: TörK 30).

Macarca *búza* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz : BTLw 42; Ligeti : MNy 56: 298-299; 81 : 15; TörK 30). Tatarcada kullanılan *boray* 'der Spelt' biçimi Çuvaşçadan kalma bir alıntıdır (Benzing : ZDMG 98, N.F. 23 : 26; Menges : The Igor'

Tale 48; Joki : LwSS 107; Egorov : ÊS 148; Räsänen : V 86 a; Dmitrieva : ST 6, 1973, 41; Ligeti : MNy 56 : 298 - 299; TörK 129; Eren : TDAY 1972, 251; Türkoloji Dergisi 8 : 24 - 26); Miklosich: TE 88 (*boray*'a ilişkin görüşü yanlıştır).

Ramstedt (KWb 29 b) Kalmıkça *bajr* 'Spelz, Dinkel, Spelzweisen' biçiminin kökenini bilmediğini açıklamış, Tatarca (Kazan) *boray carması* biçimiyle karşılaştırmıştır. Daha sonra (SKE 206) Korece *pori* 'barley' biçimini Tatarca *boray* ~ *buray*, Çuvaşça *puri* (sic !) biçimiyle karşılaştırmıştır. Çuvaşça *pāri*'nin Türkçe *buğday*'ın karşılığı olduğu düşünülürse, bu karşılaştırmamızın sağlam bir dayanaktan yoksun olduğu kolaylıkla anlaşılabılır.

Türkçeden Sırpçaya *bògda* olarak geçmiştir (Škaljić : Turc 146; Kakuk : Hungaro-Turcica 285).

Egorov : ÊS 148; Eren : TDAY 1972, 251; Räsänen: V 86 a; Menges: The Igor' Tale 48; Joki: LwSS 106-108; Ligeti : AOH 4 : 130; Clauson : ED 312-313; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 232-235.

buğdaycıl 'bataklık yerlerde, patates, pancar tarlalarında yaşayan göçücü bir kuş (Luscinia svecica cyanecula)'

< *buğday* + *-cıl* eki. Kuş adlarında *-cıl* (~ *-cil*) ekinin yaygın olarak kullanıldığını biliyoruz.

buğur 'damızlık erkek deve'. Eski sözlüklerde de *buğur* (ve *puğur*) biçimi kullanılır. Anadolu ağızlarında *puğur* (ve *puhur*) olarak da geçer. Dilimizde *buğra* biçimi de kullanılır.

~ Tkm *buğra* 'iki hörgüçlü deve'. Türkmenler üç yaşında erkek deveye *buğurcu* adını verirler. - Türkî *buğra* 'erkek deve'. - Kzk *būra*. - Krg *būra*.

Eski Türkçeden beri *buğra* olarak kullanıldığını biliyoruz. Kâşgarlı Mahmud'a göre,

Orta Türkçede *buğra* 'deve aygırı' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *buğra* 'erkek deve' olarak kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. Fince *peura* 'yabanî hayvan, özellikle ren geyiği' adıyla birleştirilmesi yanlıştır. Bk. Doerfer : UAJb 41 : 231.

Türkçede *buğur* yanında kullanılan *buğra* biçiminin sonundaki *a* bir ektir. Türkçe *çocuk* yanında diyalektlerde kullanılan *çočka* 'domuz yavrusu' biçiminin sonundaki *a* gibi.

Laufer : T'oung Pao 17 : 22; Németh: KCsA 3 : 108-109; Rásonyi : MNy 23 : 564; Roux : CAJ 5 : 40-41 ; Räsänen : UAJb 25 : 25 ; 25V : 86 a; Şçerbak : İRLTJa 104; Doerfer : TMEN 747 ; Aalto : UAJb 41 : 331; Clauson : ED 317-318; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 235 - 237; Monchi-zadeh : Xurāsān 65.

bulada 'büyük piliç'. Ağızlarda *pulada* olarak da geçer.

< R πουλάδα 'piliç'. - Türkçede 'büyük piliç' için daha çok *yarka* adı kullanılır. Bk. *yarka*. Piliçlik dönemini geçirmiş tavuk ise *ferik* (~ *firik*) adını alır. Bk. *ferik*.

Tietze : Gr (1) 236/222. Menges'in yerel ağızlarda kullanılan *balada* biçimini *bala* 'çocuk' sözünün türevleri arasında sayması yanlıştır (The Igor' Tale 23). Bu biçimin *hap. leg.* olarak *bulada*'dan başka bir şey olmadığı açıktır. Bk. Theodoridis : Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 33, 1975, 87.

buladan bk. *piladan*.

bulgari 'dört telli bağlama'

< *Bulgar* + -î eki. - Bk. *türkü*, *varsagı*.

bulgur ~ **burgul** 'kaynatılıp kurutulduktan ve kabuğu çıkarıldıktan sonra kırılan buğday'.

Türkçeden komşu dillere de *bulgur* ve *burgul* olarak geçmiştir. Németh'in açıklaması tartışmaya açıktır (HonfKial 95).

Doerfer : TMEN 736; Halasi-Kun : AO 5 : 40-41; Deny : Principes 79.

bulut 'atmosferdeki su damlacıkları ve buz taneceklerinin görülebilir yoğunluk kazanmasıyla oluşan yığınlar'

~ Az *bulut*. - Tkm *bulut*. - TatK *bolit*. - Bşk *bolot*. - Nog *bulit*. - Blk *bulut*. - KKlp *bult*. - Kzk *bulut*. - Krg *bulut*. - Özb *bulut*. - Alt, Tel, Şor, Sag, Kaça *pulut*. - Hal *bulit*. - Tuv *bulut*. - Yak *bulit*. - Çuv *pëlët*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *bulut* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *bulut* biçimi kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. Räsänen (V 88 b) *bulga* 'trüben' kökünden geldiğini yazmıştır. Doerfer (TMEN 771) -*t* çokluk ekiyle yapılmış bir türev olduğunu bir olasılık olarak dile getirmiştir. Türkçe *süt* (Moğ *sün*), *kanat* (Moğ *qana*) gibi.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 771; TLT 63).

Räsänen: LTS 87; StO 18, 3: 30; V 88 b; Egorov: ÊS 150; Clauson: ÊD 333; Doerfer: KhalMat 295; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 262-264. Bk. Şçerbak : JaS 163/436.

bumbar 1. 'sığır, koyun, keçi gibi hayvanların kalın bağırsağı'; 2. 'bu bağırsağa kıyma, ciğer, pirinç veya bulgur doldurularak yapılan yemek'. Ağızlarda *mumbar* olarak kullanılır.

< Far *mubār* 'a pudding, sausage'. Farsçada *mubā* olarak da geçer.

Bulgarca *bumbār* ve Sırpça *bumbar* biçimleri Türkçeden alınmıştır. (BER 1 : 80; Škaljić : Turc 154; Skok : EtRj 1 : 235-236).

Deny : Principes 76; Räsänen : V 89 a (*bumbar*'ın kökenine ilişkin bilgi vermemiştir). Tietze (Pers) de *bumbar* ve benzerleri üzerinde durmamıştır.

burgata 'tel ve halatların kalınlığını ölçmek için kullanılan ölçü'

< İtal (Venedik) *purgada* 'inch'.

Kahane - Tietze : LFL 528.

burgaz esk. 'kale'. Yer adlarında *Burgaz* olarak saklanmıştır.

< R $\pi\upsilon\rho\rho\omicron\varsigma$ 'Turm; Schloss'. - Türkçede $\pi\upsilon\rho\rho\omicron\varsigma$ 'un -o-'su -a-'ya çevrilmiştir.

Tietze : Gr (1) 237/230; Eren : TDAY 1956, 150 ; Räsänen : V 81 a; Tzitzilis : LB 32, 3-4 188.

burgul bk. *bulgur*.

burlota 'eskiden kullanılan bir çeşit ateş gemisi'

< İtal (Venedik) *burloto* 'fire ship'. - Birçok Akdeniz dilinde de kullanılır (İsp *brulote*, Fr *brûlot*, İtal *brulotto*, *burlotto*).

Kahane - Tietze : LFL 132.

burnaz 'iri ve uzun burunlu'

< *burun* + (a)z eki.

Deny : Grammaire 582; Németh : NyK 47 : 65; Tietze : WZKM 75 : 122-123.

burtlak 'domuz yavrusu'.

Şçerbak (İRLTJa 127) *burt-lak* diye ayırmakla yetinmiştir.

burun 1. 'alınla üst dudak arasında bulunan, çıkıntılı, iki delikli koklama ve solunum organı'; 2. 'karanın, özellikle yüksek ve dağlık kıyılarda, türlü biçimlerde denize uzanmış bölümü'

~ Tkm *burun*. - TatK *boron*. - Nog *burin*. - Sart *burun*. - Krg *murun*. - KKlp *murin*. - Kzk *murin*. - Sag, Koy, Kaça *purun*. - Şor *murun*. - Yak *murun*. Yakutlar *murun* yanında *xaŋsō* biçimini de kullanırlar. Yalnız Yakutçada geçen bu biçim Moğolcadan alınmıştır (Ligeti : NyK 49 : 266; 267; Kałużyński : ME 33). - Çuvaşlar *burun* yerine *sāmsa* biçimini kullanırlar. Ramstedt (NyK 42 : 235; KWb 311a) *sāmsa*'yı Moğolca *samsa* 'cartilage des deux narines' biçimiyle karşılaştırmıştır. Poppe (KCSa 2 : 76) bu karşılaştırmayı tekrarlamıştır. Ligeti'nin de bu karşılaştırmaya katıldığı anlaşılıyor (NyK 49 : 262) Räsänen (V 399 b) Ligeti'nin görüşünü benimsemiştir. Bk. Egorov : ÊS 181.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*burun*). Orta Türkçede *burun* 'burun; dağ doruğu; önce' olarak geçer. Kumancada da *burun* 'koklama ve solunum organı' ve 'eskiden, ilk başta, önce' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *burun* organ olarak kullanıldığı gibi, 'önce' anlamında da geçer.

Çağdaş diyalektlerde de *burun* 'koklama ve solunum organı' anlamını sakladığı gibi, 'önce, eskiden, ilk başta' anlamlarında da kullanılır.

Diyalektlerde kullanılan *bura-*, **bur-* 'koklamak, koku vermek' kökünden *-(u)n* ekiyle yapıldığı açıktır : *bur-* + *-(u)n*. Türkçede organ adlarında *-n* ekinin sık sık kullanıldığı göze çarpar (*alın, beyin, bıkın, boyun, erin, taban* vb).

Diyalektlerde *burun* benzeşme (*assimilation*) yoluyla *murun*'a çevrilmiştir. Türkçe *boyun* > *moyun* gibi. Bk. *boyun*.

Munkácsi : KSz 14 : 352; Németh : Csoma Arm 73; ALH 23 : 1, 2; Ligeti : NyK 49 : 262 ; VJa 3, 1971, 32 ; I. OK 28 : 274 ; ResAltL 113 ; Zajaczkowski : Sufiksy 78 ; Musaev : LTJa 138 - 142 ; Tietze : WZKM 75 : 98-156; Räsänen : V 90 a; Clauson : ED 366-367; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 269-271; Doerfer : KhalMat 295.

burunduruk 'atları nallarken dudaklarına takılan kısıkaç, yavaşa'.

Diyalektlerde *burunduk* olarak da geçer.

< *burun* + *-duruk*. - Dilimizde *-duruk* ekiyle kurulmuş birçok örnek vardır : *boyunduruk, gömüldürük* gibi.

Türkçede *burunduruğa yavaşa* adı da verilir. Bk. *yavaşa*.

Bang : Túrán 1918; 289-290; Zajaczkowski : Sufiksy 78 ; Brockelmann : OGM 12. §; Doerfer : TMEN 738; Clauson : ED 368 a; Musaev : LTJa 138 - 142.

but 1. ‘vücutun kalça ile diz arasındaki bölü- mü’; **2.** ‘hayvanların, bacaklarının gövdeye bitişik olan dolgun, etli bölümü’

~ Az *bud.* - Tkm *büt.* - Nog *but.* - KKlp *put.* - Kzk *but.* - Krg *but* ‘bacak’. - Sart *but.* - Alt, Tel, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *put.* - Yak *büt.*

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *büt* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *but* biçimi kullanılır.

Räsänen: V 90 b; Clauson: ED 297 b; Doerfer: KhalMat 296; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 280-281.

buttum bk. *butum*.

butum yer. ‘yabanî fındık ağacı’. Ağızlarda *buttum*, *buddum*, *bitim*, *bittim* olarak da geçer.

< Ar *buṭm* ‘Terebinthe’, *buṭim* ‘noix du pistachier sauvage’.

Tietze : Ar 265/14; Eren : TD 1995/1: 58.

buz ‘donarak katı duruma gelmiş su’

~ Tkm *büz.* - TatK *boz.* - Bşk *boz.* - Nog *buz.* - Kzk *muz.* - KKlp *muz.* - Krg *muz.* - Tar *muz.* - Alt, Tel *mus.* - Kuğ, Sag, Koy, Kaça, Küer *pus.* - Yak *būs, mūs.* - Çuv *pār* ‘buz; dolu’. Çuvaşçada Eski Türkçe -z’nin -r’ye çevrilmesi yaygın bir kuraldır.

Orta Türkçede *büz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *buz* biçimi kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. Ancak Anadolu ağızlarında kullanılan *buy-* (~ *buz-*) ‘donmak’ köküyle *buz* arasındaki bağ düşündürücüdür. Türkçe *buy-* Orta Türkçede *buḍ-* olarak geçer.

Moğolca *mösün* ~ *mölsün* ‘buz’ biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Bk. Şçerbak : JaS 111/95-168.

Ramstedt : KWb 267 a; SKE 155; Ligeti : MNy 34 : 71; JA 1938, 191; Räsänen : LTS 86, 87 ; V 91 a; Joki : LwSS 233-234; Ego-

rov : ÊS 147; Doerfer : TMEN 786; KhalMat 296; Clauson : ED 389 a; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 238-239.

buzagı ‘sütten kesilmemiş sığır yavrusu’

~ Az *buzav.* - Tkm *buzav.* - TatK *bızau.* - TatU *bızâu.* - Bşk *bıḍau.* - Kzk *buzau.* - Bar *pu-’zau.* - KKlp *bızav, buzav.* - Krg *muzō.* - Nog *buzav.* - Tel, Kumd, Alt *pozū.* - Alt *bozū.* - Şor, Sag *puzā.* - Sag *pızā, pızō, puzū.* - Soy *pıza.* - Hak *pızo.* - Tuv *bızā.* - Çuv *pāru.* Çuvaşçada -z-’nin -r-’ye çevrilmesi eski bir kuraldır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*buzagı*). Orta Türkçede *buzāğu* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *buzāğu* (> *buzawu*) biçimi kullanılır.

Moğolcada *birāğu* olarak geçtiğini görüyoruz. Türkçe *buzagı* ile Moğolca *birāğu*’yu Budenz (NyK 20 : 150), Bálint (Párhuzam) gibi uzmanlar birleştirmişlerdir. Bu birleştirmeyi Gombocz (NyK 35: 253-254; KSz 13: 10/26) da benimsemiştir. Clauson’a göre (ED 291 a), Moğolca *birāğu* eski çağlardan kalma bir alıntıdır.

Türkçe *buzagı* biçiminin yabancı kökenli bir öge olduğu sıklıkla ileri sürülmüştür. Örn. Munkácsi (NyK 24 : 404; KSz 6 : 377) Eski Hintçe *pácáu-*, Av *pasu-* ‘Vieh’ biçimleriyle birleştirmiş, ancak Gombocz (NyK 35 : 253-254; KSz 13 : 10-11) bu birleştirmeyi geri çevirmiştir. Joki (LwSS 111) ve Şçerbak (İRLTJa 100) gibi uzmanlar da Munkácsi’nin etimolojisini eleştirmişlerdir. Ramstedt (KWb 69 a) Sumerce *bir* ‘cattle’ biçimiyle karşılaştırmıştır. Şçerbak, Ramstedt’in bu görüşünü de tartışmıştır. Sinor (AOH 15 : 318) Ugor kökeni üzerinde durmuştur. Bu yolda da birçok görüş seslendirilmiştir. En akla yakın görüşe göre, *buzagı buza-*, *buz-* ‘böğürmek’ kökünden -ğu, -ğı ekiyle türetilmiş bir türevidir (Bang : KOsm 3 : 42-43; Zającz-

kowski : Sufiksy 74 ; Brockelmann : OGM 60. § c). Bu görüşü Sevortyan (ÊSTJa 1978, 239-242) da değerlendirmiştir. Son olarak Ligeti (TörK 230) *buzagü* biçiminin -*gü* ekiyle türetildiğini seslendirmiştir. (Ligeti *buzagü* yerine yanlışlıkla *burağü* biçimini vermiştir.) Sevortyan'ın Pavet de Courteille'den aktardığı Çağatayca *برغو* 'veau' biçimi yanlıştır (ÊSTJa 1978, 176 s.v. *bozla*).

Macarca *borjú* biçimi Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz : BTLw 32; TESz 1 : 345-346; Ligeti : CAJ 24 : 226-232; TörK 68-69).

Son yıllarda Poppe (Overview, 1975, 145) ve Doerfer (TDAY 1975-1976, 35-36) Macarca'da geçen Çuvaş özellikleri taşıyan alıntılara dayanarak Ramstedt'in kuramını doğrulamaya çalışmışlardır. Bu kurama göre, Ortak Türkçe *z* ve *ş* sesleri "Altayca" (Ana Türkçe) palatal *t* ve *l'* den gelir. Poppe ve Doerfer, Macarca *borjú* biçiminin *j*'sinde *r*'nin palatallığının tanıklığından yararlanmak istemişlerdir. Bu değerlendirmeye dayanan kuramı Ligeti (MNY 56 : 291 - 297; CAJ 24 : 22-50) açık olarak çürütmüştür. Bk. Menges : Introduction 178-179.

Egorov : ÊS 149; Ramstedt : ZIRGO 34 : 553; Poppe : UJb 6 : 107-116; Lautlehe 60, 131; Doerfer : TMEN 237; Menges : Introduction 178-179; Räsänen : V 74-75; Clauson : ED 391 a; Joki : LwSS 110-112. Róna-Tas : I. OK 23 : 329.

büçür 'bodur'.

Kökünü bilmiyoruz.

büget > **büvet** 'bir akar suyu tutmak için yapılan engel, bent, baraj'. Ağızlarda *böget*, *bövet*, *böyet*, *büvet* olarak da geçer ('su birikintisi, gölcük, bataklık; bent'). Ağızlarda kullanılan *göbet* biçimi göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur. Dar bir çevrede 'kuyu' olarak geçen *düvet* biçimi düşündürücüdür.

< *böge-* + *-t* eki. Yerel ağızlarda *bögemek* (> *bügemek* > *büvemek*) 'suyu önüne bent yaparak toplamak' anlamında yaygın olarak kullanılır.

bülüç bk. *piliç*.

bülük bk. *bilik*.

büz 'kün'

< Fr *buse*.

C

caba 'bir şey ödemedi, para vermeden alınan şey, bedava'.

Arapçada (Suriye) *jaba* 'gratis, gratuitement' olarak kullanılır.

Littmann'a göre (Tschudi Arm 115/88), Arapça (Mısır) *gaba* Türkçeden alınmıştır.

cacık 'yoğurtla hıyar veya maruldan yapılan salata'. Ağızlarda teke sakalı, kuzu kulağı, semiz otu, ispanak gibi bitkilere de *cacık* adı verilir.

Rumca ϰαϰιϰ biçimi Türkçeden alınmıştır (Andriotis : EL 363). Kürtçede *cacik* 'concombres confits au vinaigre' olarak geçer.

Theodoridis: FO 15:73; Dankoff : EÇ - Bitlis 405; EÇ-Glossary 20; Tietze: AO 13:18. Bk. Houtsma: Glossar 83. s. 1. not.

çağ¹ 'kirli suları toplayan taş tekne veya çukur'. Anadolu ağızlarında *çağ* (: > *çağlık*) biçimi de yaygın olarak geçer. Bundan başka, *çah* biçimi de kullanılır ('kuyu').

< Far *çāh* 'a well, pit'. - Kürtçede de *çah* olarak geçer.

Tietze: Pers 137/25.

çağ² 1. 'büyük bez veya deri torba'; 2. 'avcı çantası'. Ağızlarda da yaygın olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Türkçede avcı çantasına *celbe* adı verilir. Bk. *celbe*.

Bk. Dankoff : EÇ-Glossary 21.

calada yer. 'su altında kalan dalgıcın geçici olarak bilincini kaybetmesi'. Ağızlarda *calaba hap. leg.* 'dalgıcın dilinin tutulması' olarak da geçer.

< R ζαλάδα 'dizziness, fit of giddiness'.

Kahane - Tietze : LFL 770; Georgacas: FT 139/200.

camadan 1. 'çapraz düğmeli, ipek veya sırma işlemeli bir tür kısa yelek'; 2. 'dört köşe yelkenleri boğarak yüzeylerini küçültme işi'

< Far *cāma-dān* 'a portmanteau; a chest of drawers, clothes-press, wardrobe' (*cāma* 'a garment, robe, vest, gown, coat' + *-dān* eki).

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *džamadān*, *džemadān*; Srp *džamadān*, *džemadān*, Arn *xhamadan*, Rum *geamantan*. (BER 1 : 353; Škaljić : Turc 232; Skok : EtRj 1 : 472). Rusça *čemodan* 'bavul, valiz' biçimi Tatarcadan alınmıştır (Vasmer : REW 3 : 315).

Kahane - Tietze : LFL 8. s.

cambaz < **canbaz** 1. 'ip veya başka şeylerle gösteri yapan oyuncu'; 2. 'at alıp satan kimse'; 3. 'usta, kurnaz'

< Far *cān-bāz* 'playing with life, venturesome; a rope-dancer or other person following a dangerous calling; a soldier; a horse-dealer'.

Bulgarca *džambāz* ve Sırpça *džāmbas*, *džāmbaz*, Rumca ϰαμπαζης, τσαμπαζης biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 1: 354; Škaljić: Turc 232; Skok: EtRj 1:469-470; Andriotis: EL 363, 379).

Tietze: WZKM 59-60: 163.

camgur yer. 'şalgam'. Ağızlarda *camgur* biçimi de kullanılır.

~ Türkî *camgur*.

Orta Türkçede *çağmur* (ve *camgur*) olarak geçer. Eski Kıpçakçada geçen چار biçimi düşündürücüdür (Eren: AOH 30 : 144). Yerel ağızlarda kalan *camgur* biçimi göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur. Türkçe *yağmur* > *yamgur* gibi.

Çağdaş diyalektlerde *çağmur*'un yerini Farsça *şalgam* biçimi almıştır. Bk. *şalgam*.
Räsänen: V 98 a; Clauson: ED 408 b, 423 a.
Bk. Ramstedt : SKE 156.

camız 'manda, su sığırı'.

Arapçadan alındığı anlaşıyor: Ar (Suriye) *jāmūs* 'buffle'. Arapçaya Farsçadan geçmiştir (Far *gāvmēs*).

Tietze (Ar) *camız* üzerinde durmamıştır. Ağızlarda *camız* yanında *kömüş* biçimi de geçer. Bk. *kömüş*.

Räsänen : V 98 b ; 123 b; Eren: TD 1995/2 : 733.

car¹ 'kadınların boydan boya örtündükleri çarşaf'. Anadolu'nun birçok yerinde *zar* olarak da geçer. Ağızlarda *izar* (ve *ızar*) biçimi de kullanılır.

< Ar *ʿizār* 'grosser Schleier, in den die Frauen den ganzen Körper einhüllen'.

Anadolu ağızlarında *car* (~ *zar*) yerine *bürgü* (> *pürgü*) adı da kullanılır.

Tietze: Ar 263/3.

car² 'çağrı, tellâl ile duyurma, ilân'

~ Az *car*

< Moğ *car* 'ordre, annonce, promulgation'.

Ağızlarda *carcı* 'tellâl' olarak kullanılır.

Moğolcadan Farsçaya da *cār* (ve *cārcī*) olarak geçmiştir.

Doerfer: TMEN 146, 147. - Dankoff (ALT 448) Ermeniceden alındığını yazmıştır : Erm *čar* 'discourse, sermon ; (dial.) speech, address'. Bk. ÊSTJa 1989, 18-20.

carıt < **carut** *yer*. 'ateş küreği'. Ağızlarda *çarıt*, *çarut* olarak da geçer. Yerel olarak *cerit* biçimi de kullanılır. Dar bir çevrede *carık* olarak kalmıştır.

< Erm *čarūk*, *čarut* 'fire shovel'.

Dankoff: ALT 449.

carmakcur *argo* 'rakı'

< Erm *čermak* 'white' + *jur* 'water'.

Kostov: LB 14, 2 : 91. s. 1. not ; Wagner : BIFR 10 : 31; Drimba : Iordan Arm 266; Theodoridis: Münchener Studien zur Sprachwissenschaft; Beiträge zur Südosteuropaforschung 1966, 126; Eren : TD 1992/2 : 202; Dankoff: ALT 455.

carta *argo* 'yellenme'. Anadolu'da *zarta* 'martaval, abartmalı söz' olarak da kullanılır.

< Ar *darfa* 'Furz'.

Tietze: Ar 288/121.

cavlı bk. *çavlı*.

cazgır 'pehlivanları güreşten önce halka tanıtan kimse'.

Kökenini bilmiyoruz.

cebe 1. 'zırh'; 2. 'silâh'. Eski kaynaklarda da *cebe* 'zırh' olarak geçer. Anadolu ağızlarında altın ve gümüşten yapılmış bileziğe de *cebe* (veya *cepe*) adı verilir.

Farsça *caba* 'a coat of mail' (Steingass'ın verdiği *cuba* biçimi yanlıştır) da Moğolcadan geçmiştir (Moğ *cebe* 1. silâh; 2. 'zırh'. Moğol diyalektlerinde 'ok' olarak da kullanılır). O bakımdan Arapça *cubba*'dan geldiği yolundaki açıklama yanlıştır.

Çağdaş diyalektlerde *cebe* 'ok' olarak da kullanılır: KKlp *jebe* 'ok'. - YUyg *cebe* 'ok'.

Yerel ağızlarda *cebe*'nin 'bilezik' olarak kullanıldığı göze çarpıyor. Kadınların süs olarak kulaklarına taktıkları halkaya verilen *küpe* adının eski ve yeni diyalektlerde daha çok 'zırh' olarak geçtiğini biliyoruz. O bakımdan 'zırh' olarak kullanılan *cebe*'nin Anadolu ağızlarında 'bileğe süs olarak takılan halka, bilezik' anlamını alması doğaldır. Bk. *küpe*.

Bulgarca *džebè* ve Sırpça *džebe*, *džeba* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 1:358. Škaljić: Turc 234; Skok: EtRj 1:470-471). Škaljić Arapçadan, Skok ise Farsçadan alındığını yazmıştır. BER de Škaljić'e dayanarak Arapça *cubba*'dan geldiğini dile getirmiştir.

Eskiden yaygın olarak kullanılan Türkçe *cebe* biçimi bu gün eskimiştir. Ancak *cephane* biçiminde *cebe*'nin saklandığını biliyoruz. Bk. *cephane*.

Brockelmann: OGM 5. § f, 2. not; Doerfer: TMEN 155, 156; Räsänen: V 124 b. Bk. Räsänen : V 117 b.

cehre 'iplik çıkırığı'

< Far *cahra* 'a yarn-reel'.

Tietze: ZBalk 18: 164/26; Tietze-Tekin : Erdem 5 : 288/25.

celbe 'avcı çantası'.

Kökenini bilmiyoruz. Dilimizde avcı çantasına *cağ* adı da verilir. Bk. *cağ*.

celfin yer. 'piliç'. Ağızlarda *şelfin* (ve *selfin*) olarak da geçer.

Tzitzilis'e göre (LB 32, 3-4:187), Rumcadan alınmıştır.

celmik bk. *çelmik*.

cemek yer. 'çamur kazımak için üvendirenin ucuna takılan demir'. Ağızlarda *çemek* olarak da geçer. Dar bir alanda kullanılan *mecek* göçüşme sonunda oluşmuştur.

< Erm *camak* 'stick to clean plow'.

Yerel ağızlarda üvendirenin ucuna takılan demire *çekel* adı da verilir.

Daher: AA 104; Eren: TM 19: 295; TD 1990/2: 64-65; TD 1995/2: 869-870; Dankoff: ALT 290 (*mecek* biçimini vermemiştir).

cepken < **çepken** 'kolları yırtmaçlı ve uzun, harçla işlenmiş bir tür kısa, yakasız üst giysisi' ~ Nog *şekpen*, *şepken*. - KKlp *şekben*, *şekpen*, *şekmen*. - Tel *çekmen* 'das Tuch'. - Alt, Tuba, Tel *çepken* 'das Tuch, ein Wollenzeug'. - Tel *çepken* 'Tuch, Wollenzeug; ein langer Tuchrock'. - Sag *sikpen* 'das Tuch'. - Şor, Kaça *şekpen* 'das Tuch'. - Sag, Koy *sekpen* 'das Tuch'. - TatK *çikmen*. - Bşk *sikmen*. - Tar *çekmen* 'der gefütterte Rock'

< çek- + -men eki (Eren : KCsA 3 : 132-133; DTCFD 8 : 278 ; TDAY 1953, 168-169; Brockelmann : OGM 86. §; Räsänen : V 103 b). Dmitriev'in *cepken* sözünü -ken ekiyle yapmış bir türev olarak değerlendirmesi yanlıştır (DAN 1926, 67).

Radloff'un Tatarca *sükmen* 'ein Rock aus Kameltuch' ve Kurdakça *sükmen* 'das Tuch, der Tuchrock' biçimlerini *çekmen* ile birleştirmesi yanlıştır (Räsänen : AAScF B 27, 278; Ligeti : MNy 31: 284). Bk. Ligeti: TörK 231.

Bulgarca *sukman*'ın *çekmen*'den geldiği yolundaki açıklama tartışmaya açıktır (Boev : BEz 15 : 13-14).

Türkçe *çepken* Farsçaya *çapkan* 'a sort of short coat' olarak geçmiştir (Laufer : T'oung Pao 17 : 490/165 ; Doerfer : TMEN 1103). Moğolcada da Türkçe bir alıntı olarak kullanılır (Ramstedt : KWb 426 b). Joki: LwSS 289-290; Tryjarski : Hungaro-Turcica 180.

cerek bk. *herek*.

cetik bk. *çetik*.

ceviz 'kışın yapraklarını döken bir ağaç (Juglans regia)'

< Ar *cauz*. - Arapça *cauz* Farsçadan alınmıştır (Far *gauz*). Farsça *gauz* Türkçeye *koz* olarak geçmiştir. Bk. *koz*.

Eski Türkçede ceviz *yanak* adı verilir. Bu ad ağızlarda dar bir çevrede *yangak* olarak kalmıştır. Eski Türkçe *yanak* Macarcaya *dió* (< *gyiô* < *gyivô*) olarak geçmiştir (Ligeti: TörK 21; Doerfer: KhalMat 308).

Hübschmann: ZDMG 48: 236; Munkácsi: KSz 20: 132; Laufer: Sino-Iranica 256. s. 5. not; Musaev : LTJa 202-203; Räsänen : V 125 b; 128 a; 162 a ; Eren: DTCFD 8 : 156-157; TD 1995/2 : 732-733.

ceylan 'çöllerde yaşayan, güzel gözlü, ince bacaklı, keçiden küçük hayvan'. Anadolu ağzlarında *ceyran* (> *ceran* > *ceren*) olarak da geçer.

~ Tk m *ceren* 'ceylan'. Türkmenler *keyik* ve *umga* adlarını da kullanırlar. - Krg *ceren* 'ceylan'. - Alt *yeren* 'yaban keçisi'.

Doğrudan doğruya veya Farsça yoluyla Moğolcadan alınmıştır (Moğ *cegeren* 'antilop'). Türkçe *ceyran* biçiminin *a(r)slan*, *kaplan*, *sırtlan* gibi sözlerin analogik baskısı altında *ceylan*'a çevrildiği anlaşıyor.

Moğolcadan - Farsça ve Türkçe yoluyla - komşu dillere de geçmiştir.

Türkçe *maral* da Moğolcadan alınmıştır. Bk. *maral*. Güney Sibiry diyaletlerinde 'erkek karaca' olarak kullanılan *kuran* da Moğolca bir alıntıdır. Kıpçak diyaletlerinin bir bölümünde geçen *cür* 'dağ keçisi' de Moğolcadan geçmiştir.

Laufer: T'oung Pao 17: 496; Sino-Iranica 575; Ramstedt: KSz 15: 144; KWb 474 b; Lautlehre 165; Pelliot: T'oung Pao 24: 253; JA 210: 285; Bang: KSz 17: 132-133, 142. s. 2. not; Menges: Poppe Arm (1) 103-104; Şçerbak: İRLTJa 133; Doerfer TMEN 171; Róna-Tas: ALH 16: 434; Räsänen: V 112 a, 125 a; ÊSTJa 1989, 24-25; Şipova: STRJa 121, 124; Bazin: SChron 501.

cıda 'kargı'. Yerel ağızlarında da *cıda* (ve *ci-da*) olarak kullanılır. Eski kaynaklarda *cıda* olarak sık sık geçer.

~ Şor, Sag *çıda* 'kargı'. - Alt, Tel *yıda*

< Moğ *cida* 'kargı'. - Türkçede daha çok *kar-gı* adı kullanılır.

Rusçaya da geçmiştir (Odintsov: Étimologija 1975, 93-96).

Ramstedt: KSz 15: 145; KWb 108 b; Joki: LwSS 357-358; Brockelmann: OGM 5. § f; Ligeti: AOH 19: 151-152; Räsänen: V 106 b, 200 a.

cılga yer. 'çığır, keçi yolu'. Anadolu ağızlarında *çılga* biçimi de kullanılır. Kökünü bilmiyoruz.

cılız 'zayıf, çelimsiz, güçsüz'. Anadolu ağızlarında *cilingiz* 'cılız, zayıf' (~ *çilingiz*) biçimleri de geçer.

Dankoff (ALT E 131) Ermenice *člaz* 'weak, puny; dried up, useles'; *člēz* 'small child', *člāz* 'insignificant, puny', *čluz* 'small' gibi birtakım biçimlerle birleştirmiştir.

Anadolu ağızlarında *cılız* yerine *enez* (ve *eneze*) biçimleri de kullanılır. Bk. *enez*.

Eren: Hungaro-Turcica 225-229.

cımbız 'kıl gibi ince şeyleri tutmak veya çekmek için kullanılan küçük maşa'. Anadolu ağızlarında *cımbıt* 'cımbız; yemek çatalı', *cimbiş*, *cimbit*, *cimbiz* 'cımbız' gibi birtakım biçimler de kullanılır.

< R τσιμπιδι 'Pinzette'.

Tietze: Gr (1) 241/272.

cıncık < **cıncık** yer. 'sırçadan veya yalancı taşlardan yapılmış süs eşyası'. Anadolu'da *cıncık* 'çocuk oyuncağı' ve 'bilye' olarak da geçer. Ağızlarda *cinci* 'bilye' biçimi de kullanılır. Türkçede yaygın olarak kullanılan *inci boncuk* adına dayandığı anlaşıyor: Ağızlarda *inci boncuk* 'değersiz süs eşyası' olarak kullanıldığı gibi, 'çocuk oyuncağı' ve 'bilye' anlamlarına da gelir. Sık sık kullanılan *inci boncuk* adı içinde *inci* bölümünün başına bir *c* sesi getirilmiştir: *inci boncuk* > *cinci boncuk*. Bunun gibi, bu adın içinde *inci* bölümü *boncuk*'un sonundaki *-k* sesini de almıştır: *inci boncuk* > *cinci boncuk* > *cıncık boncuk* (> *cıncık boncuk*) > *cıncık*. Buna göre, *cıncık* adının *elliptique* bir biçim olduğu açıktır.

Türkçe *cıngıl* 'inci, boncuk, gümüş veya altından yapılmış süs eşyası' sözü *cıncık* ile birleştirilemez. Bk. *cıngıl*.

cıngar bk. *çıngar*.

cıngıl 'inci, boncuk, gümüş veya altından yapılmış süs eşyası'. Ağızlarda *cıngıl* olarak da geçer. Birçok yerde *çıngıl* biçimi de kullanılır.

Türkçe *çingil* (~ *cingil*) 'küçük üzüm salkımı' biçimiyle birleştirilebilir. İnci, boncuk, gümüş veya altından yapılan ve başlığa takılan süslerin küçük üzüm salkımına benzetilmesi doğaldır.

Türkçe *çingil* (*cingil*, *cingil*) 'küçük üzüm salkımı' sözü Rumcadan alınmıştır. Bk. *çingil*. Türkçe *çingil* biçimi, 'sırçadan veya yalancı taşlardan yapılmış süs eşyası' anlamına gelen *cıncık*'la birleştirilemez. Bk. *cıncık*.

cirdaval 'meşe dalından yapılan, ucu demirli, uzun cirit değneği'.

Kökenini bilmiyoruz.

cırnık bk. *cırnık*.

civadra 'geminin baş tarafından uzatılan direk'

< İtal *civadera* 'spritsail'. İspanyolca *cebadera* belli başlı Akdeniz dillerinde yaygın olarak geçer : Port *cevadeira*, Fr *civadière*, İtal *civadera*, Ar (Kuzey Afrika) *sabadera*, (Fas) *şabağıra*, (Cezayir) *sābādıra*.

Kahane-Tietze: LFL 201.

civata 'ucuna somun geçirilip sıkıştırılan iri başlı vida'

< Ital (Venedik) *giaveta* 'bolt'.

Bonelli: Elementi 186; Barbera: Elementi 115; Kahane-Tietze: LFL 330.

cibin 'sinek, sivri simek'. Ağzlarda *çibin* olarak geçer.

~Tkm *çibın* 'sivri sinek'. - Blk *çibin* 'sinek'.

- Nog *şibın* 'sinek'. Nogaylar sivri sineğe *şirkey* adını verirler. - KKlp *şibın* 'sinek'. Kara Kalpaklar sivri sineğe de *şibın* (veya *süyir şibın*) adını verirler. - Özb *çivin* 'sinek'. - Krg *çımın* 'sinek'. Kırgızlar sivri sineğe *çirkey* adını verirler. - Kzk *şibın* 'sinek'. - Tar *çibin* 'sinek'. - Alt *çımın*, *çümün* 'sinek'. - Tel *çımal*. Bu biçim benzeşme (dissimilation) sonunda oluşmuştur (Eren: KCsA 3: 134-135). - Şor *şibın*.

Eski Kıpçakçada *çibın* 'sinek' olarak geçer.

Eski ve yeni diyalektlerde *cibin* (< *çibin*) yanında *sinek* adı da kullanılır (Ligeti : TörK 130). Bk. *sinek*. Sivri sineğe verilen *cibin* adı Türkçede *cibinlik* türevinde saklanmıştır. Bk. *cibinlik*.

Ramstedt (KWb 364 a) Türkçe *çibın*'ı ? işaretiyle Moğolca *simağul* biçimiyle birleştirmiştir. Daha sonra Ligeti (NyK 49: 271) Moğolca *simağul*'u *çibın* yerine Türkçe *sinek* (> Macarca *szúnyog*) sözüyle birleştirmiştir.

Zajackowski : Sufiksy 78 (<*çip-) ; Brockelmann : OGM 92. § ; Pelliot: BSOS 6: 575; Räsänen: V 110 a.

cibinlik 'sivri sinekten korunmak için yatağın üstüne ve yanlarına gerilen çadır biçiminde örtü'

< *cibin* + -lik. Anadolu ağzlarında *cibin* 'sinek, sivri sinek' olarak geçer. Bk. *cibin*.

Ağzlarda cibinliğe *cibindirik* adı da verilir. Bu adın -*dirik* (-*dırık*, -*duruk*, -*dürük*) ekiyle yapıldığı açıktır. Örn. *boyunduruk* (< : *boyun*), *çiğindirik* (< : *çiğin*), *gömlüdürük*.

Dilimizde eskiden *cibinlik* yanında *cibindenlik* biçimi de kullanılmıştır. Bu biçimdeki -den eki Farsçadan alınmıştır. Türkçe *iğnedenlik*, *yağdanlık* örneklerindeki -den ~ -dan gibi.

Farsçaya *çipinlik* 'a mosquito-tent' olarak geçmiştir.

Bang: Túrán 1918, 302; Eren :TD 1993/2 : 16.

cicer bk. *civcer*.

cicim 'perde veya örtü olarak kullanılan nakışlı kilim'. Ağzlarda daha çok *cecim* olarak kullanılır.

< Far *cācim* (~ *cācīm*) 'a fine bedding or carpet'. Kürtçe, Gürcüce gibi komşu dillerde de kullanılır.

Monchi-zadeh: Xurāsān. 307/132. not; Tietze AO 13 : 18.

ciğer: *ak ciğer* 'solunum aygıtının ana kısmını oluşturan organ'; *kara ciğer* 'karın boşluğunda bulunan bir organ'

~ TatK *ciger* 'güç, kuvvet'

< Far *cigar* 'the liver'. - Türkçede *ak ciğere* eskiden *öyken* adı verilirdi. Bu ad yerel ağızlarda *öyken* olarak saklandığı gibi, Türkmencede de *öyken* olarak kullanılır.

Bulgarca *džiger*, Sırpça *džigerica* ve Macarca *zsiger* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Türk diyalекtlerinde *ak ciğere* *öpke* adı verilir: Krg *öpkö* (> *ökpe*). - KKlp *ökpe*. - Nog *öpke*. - Alt *ökpö*. Türkçede bu ad bu gün *öfke* olarak kullanılır. Bk. *öfke*.

Diyalекtlerde 'kara ciğer' *bağır* olarak geçer: Tkm *bağır*. - Nog *bavır*. - Krg *bör*. - TatK *baur*. - Şor *pağır*. Şorcada *pār* olarak da geçer. - Sag *pār*. - Alt, Tel *pūr*. Eskiden Türkçede de *bağır* 'kara ciğer' olarak kullanılmıştır. Bk. *bağır*.

Németh: ALH 23: 3; Räsänen: V 126 a.

cil, çil yer. 'hasır otu'

< Erm *čil* 'reed, rush'.

Dankoff: ALT 456; Eren: TD 1995/1 : 35-36, 1995/2 : 872.

cilik bk. *çilik*.

cillik bk. *çilik*.

cimcime 1. 'küçük ve tatlı bir tür karpuz':

2. 'küçük ve sevimli (kadın)'.

Kökenini bilmiyoruz.

cincik bk. *cıncık*.

civcer 'küçük tulum'. Anadolu ağızlarında *civcer* biçimi de kullanılır. Eski sözlüklerde de *civcer* olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

conta 'geçirmezliği sağlamak için sıkıştırılmış iki yüzey arasına yerleştirilmiş, genellikle kauçuk ve kurşundan yapılan ince parça; uç uca gelen iki kenar arasına konulan kösele'

< İtal (Venedik) *zonta* 'joint'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: Fr *joint*, İsp *junta*, İtal *giunta*, *giunto*.

Barbera: Elementi 158-159; Kahane-Tietze: LFL 719.

cop 'kısa ve kalın değnek, çomak, sopa'. Dar bir alanda *çop* olarak geçer.

< Far *çöb* 'a log; wood; a tree; a staff, rod, baton, stick; a drum-stick, etc'.

Tietze: Pers 140/38. Yerel ağızlarda kullanılan verileri göz önüne alan Tietze, Ermenice yoluyla geçmiş olabileceğini seslendirmiştir. Ancak Dankoff (ALT) bu olasılık üzerinde durmamıştır.

cor bk. *şor*.

culban yer. 'yabanî bezelye, burçak'. Ağızlarında *cılban*, *çilban* olarak da geçer.

< Ar *culbān* 'Saatplatterbse'. - Farsça ve Ermenicede de kullanılır.

Laufer: Sino-Iranica 306; Tietze: Ar 272/42; Eren: TD 1990/2: 63.

cumur, çumur yer. 1. 'yağda kızartılmış ekmeğ'; 2. 'peynirle taze mısır ekmeğinden yapılan bir çeşit yemek'

< Erm *čmur* 'a food made of bread and oil, prepared differently in different places'.

Dankoff: ALT 468; Eren: TD 1995/2 : 872-873; Bläsing : AT 8.

cunda 'serenin ucu; gizlin ucu; gemi direği sırtığı'

< İtal (Venedik) *zonta* '*yardarm, peak (of a gaff) ; pole (of a mast)'.

Kahane-Tietze: LFL 720.

cura¹ 'iki veya üç telli halk çalgısı'.

Kökenini bilmiyoruz.

Bk. Monchi-zadeh : Xurāsān 271.

cura² 'bir tür küçük atmaca'. Ağızlarda da *cura* (~ *cure*, *cüre*) olarak kullanılır.

Kumancada *cura* 'kleiner Sperber' olarak geçer.

Farsçada *curra* 'a common name for any male bird or beast, but particularly of a male falcon' olarak kullanılır. Codex Cumanicus'un Farsça bölümünde *çura* 'sparrow hawk' olarak geçer. Bk. Bodrogligeti : CC 103.

Eski ve yeni diyalektlerde geçen *baz*, *şahin* gibi adlar da Farsçadan alınmıştır.

Monchi-zadeh : Xurāsān 271.

curun *yer.* 'taş veya tahtadan yapılmış oluk, kurna'. Ağızlarda *cunur* 'hamam havuzu', *çunur* 'kurna', 'su teknesi' olarak da geçer. Bu biçimlerin göçüşme (*métathèse*) sonunda olduğu açıktır. Ağızlarda kullanılan *maran* > *manar* gibi.

' < Ar *curn* 'steinerner Tränktrog, Steinbecken'. - Kürtçeye de *curn* 'auge, mortier' olarak geçmiştir.

Tietze: Ar 271/40 (*cunur*, *çunur* biçimlerini vermemiştir).

cükür bk. *çükür*.

Ç

çabuk 1. 'alışıldandan daha kısa bir zamanda, tez'; 2. 'hızlı'.

Orta Türkçede *şabük* olarak geçer.

Clauson'a göre (TDAY 1966, 11; ED 866 a; ResAltL 45), Farsça *çābuk*'ten alınmıştır (*çābuk* 'quick'). Bk. Brockelmann : UJb 8 : 264; Menges : CAJ 11 : 104-105; Räsänen : V 99 b (*çap-* 'vurmak' kökünden geldiğini ? işaretiyle açıklamıştır); Tenişev : İRLTJa 290 (*çap-* kökünün türevleri arasında saymıştır).

çadır 'kıl dokuma, deri veya keçeden yapılmış göçebe evi'

~ Tkm *çadır*. - Blk *şadır*. - Nog *şadır* 'çadır'. - KKlp *şadır*. - Krg *çadır* 1. 'çadır'; 2. 'dam, saçak'. - Kzk *şadır* 1. 'çadır'; 2. 'dam'. - TatK *çadır*. Tatarlar *çadır* biçimini de kullanırlar. - Bşk *şadır*. - Özb *çodir*. - Kûr *çadır* 'karyola perdesi'. - Alt, Tel *çadır*. - Şor *şadır*. - Sag *şadır*. - Tuv *çadır*. - Çuv *çatâr*. Tatarcadan alınmıştır.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz (*çātūr*). Orta Türkçede *çātūr* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *çātūr* yanında *çāçır* biçimi de kullanılır. Oğuzlar arasında *çāşır* olarak da geçer. Eski Kıpçakçada da *çadır* 'tente' ve 'kadınların başlarına örttükleri bez' olarak kullanılır. Eski Türkçe kaynaklarda da *çadır* 'kadınların başlarına örttükleri bez' olarak geçer.

Orta Türkçede *çadır* yanında *çovaç* (veya *çuvaç*) adının kullanıldığını da görüyoruz. Ancak, Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bu ad çağdaş diyalektlerde geçmez.

Kökünü karıştıktır. Eski ve yaygın bir görüşe göre, Farsçadan (veya Orta Farsçadan) alınmıştır (Far *çādar* 'a tent, pavilion'; OFar

çātūr). Buna karşılık Vámbéry, Türkçe *çat-* kökünün bir türevi olduğunu yazmıştır. Bu görüş son yıllarda Németh gibi Türkologlarca sık sık dile getirilmiştir. Eski ve yeni diyalektlerde *çat-* kökünün yaygın olarak kullanıldığını biliyoruz. Türkçede bu kökün *çatı* ve *çatma* gibi birtakım türevleri de göze çarpar. Anadolu ağızlarında *çatı* yerine *çantı* (ve *çandı*) biçimi, 'direk başlığı', 'duvarları birbirine geçme kalın tahtalardan yapılan ev', 'duvar', 'tavan', 'yayla ağılı' olarak geçer. Bunun gibi, *çatma* türevi de 'duvarları birbirine geçme ağaç gövdelerinden yapılan yayla evi' ve 'yürük çadırı' olarak kullanılır. Doerfer'e göre: "Çadır ist nicht mit Sicherheit pers." (Oriens 18-19: 436); "Wort umstrittener Herkunft (türkisch?, iranisch?)" (CAJ 12: 303/61). Poppe ise Farsçadan (veya Orta Farsçadan) alındığını sık sık dile getirmiştir. Eski ve yeni komşu dillerde Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanıldığını tanık oluyoruz. Macarca *sátor* eski bir Türk dilinden alınmıştır (Ligeti: TörK 57). Balkan dillerine Türkçeden geçmiştir: Blg *šat*'r, Bulgarcada *čad*'r biçimi de kullanılır; R τσωντίρι (Andriotis : EL 379); Srp *šator* biçimi Macarcadan alınmıştır; Sırçada *čador* olarak da geçer; Rumence *șatră* biçimi Macarcadan alınmıştır; Melich'e göre (ZfSIPhil 4: 94-103), Rusça *šatër* biçimi Macarca *sátor*'dan alınmıştır. Poppe (CAJ 12 : 157) de Rusça *šater* biçiminin Macarca yoluyla alındığını seslendirmiştir.

Miklosich: TE 1: 34; Gombocz: BTLw 65; Laufer: T'oung Pao 17: 478, 483; Gordlevskiy : ZKV 5 : 274; Ligeti: NyK 49: 197,

215; AOH 19: 150; 29: 283; TörK 57 (kökeni üzerinde durmamıştır); Jokl: UJb 7: 76-77; Räsänen: FUF 24: 252; StO 25, 1: 7; V 101; Brockelmann: OGM 2. s.; 5. § e 1. not; Menges: The Igor' Tale 72. s. 188. not; UAJb 40: 154; Harmatta: MNy 49: 183; Poppe: UJb 7: 163; CAJ 1 : 39; 12: 157; UAJb 46: 130; Németh: MNy 49: 313; AOH 3: 13-14; Kniezsa: SzJsz 939-940; Tamás: UngElRum 721; Doerfer: TMEN 1042; Oriens 18-19: 436; Şiraliev Arm 49; CAJ 12: 303; TDAY 1975-1976, 111, 115; Dmitriev: Stroj 552; Décsy: ULwBulg 68-69; Tietze: Pers 136/24; Egorov: ÊS 318; Škaljić : Turc 159; Hadrovics: UEISk 471-472; Clauson: ED 403 b; TESz 3: 500-501; Vasmer : REW 3 : 379; Şipova: STRJa 413-414; Golden: KhazSt 241; Şçerbak : JaS 193/20 (< Farsça).

çağ 'vakit'. Türkçede 'yaş; devir' anlamlarında da yaygın olarak kullanılır.

~ Az çağ 'vakit, zaman'. - Tkm çağ. - Nog şak 'vakit, zaman; yaş'. - TatK çak 'vakit, zaman, mevsim'. - Bşk sak 'vakit'. - Krg çak 'vakit'. - Kzk şak 'vakit'. - KKlp şağ. - Özb çoğ 'vakit'. - Sag sã, sak 'vakit'. - Tuv şak 'saat; vakit'. - Yak sax 'zaman (dönem)'. - Çuv çux 'vakit'. Tatarcadan alındığı anlaşıyor.

Türkçe bir öge olduğu yolundaki inanç yaygındır. Ancak eski yazıtlarda geçmediğine tanık oluyoruz. Uygurcada ise Moğol çağından başlayarak kullanılır. Eski Türkçede 'vakit, zaman' olarak öd sözü geçer. Bu sözün Türkçede birçok türevi kalmıştır. Bk. öğle, övün. Moğolcada çağ eski eserlerde sık sık geçer. Çağdaş Moğol diyalektlerinde de yaygın olarak kullanılır. Buna göre, Türkçeye Moğolcadan geçtiği anlaşıyor.

Tacikçe çâq Özbekçeden alınmıştır (Doerfer: TLT 386).

Ramstedt: KSz 15 : 135; KWb 419 a; SKE 27; Joki: LwSS 280; Ligeti: AOH 19: 149; MNy 62 : 387; Räsänen : LTS 181; V 95 a; Clauson: ED xxix. s. ; Doerfer : TMEN 1045 ; Oriens 18-19 : 390 ("eher oder mit Sicherheit türkisch") ; Eren: TDAY 1978-1979, 276-279; TD 1994/2 : 182; Şçerbak: VJa 4, 1986, 54; Kara: ALH 18: 11. Bk. Rassadin : FLTJa 230.

çağanoz 'eti için avlanan, pavuryaya benzer küçük su hayvanı'

< R τσαγανός.

Meyer : TürkSt 89 ; Georgacas : FT 134/145.

çağla (< çağala) 'olmamış yemiş'

< Far çağāla 'unripe fruit'. - Türkçe çağla biçiminde -a- düşmüştür: çağala > çağla.

Rumca σύγαλα biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır.

Deny: Principes 117; Doerfer: IF 81: 359; Bernard: BalkEz 9, 2: 91; Symeonidis Gr 176/45, 193/222.

çakal 'kurttan küçük bir yaban hayvanı (Canis aureus)'. Çağdaş diyalektlerde şagal olarak da kullanılır : Tkm şagal. - Kzk şagal. - KKlp şagal. - Nog şakal.

Eski Kıpçakçada şagal olarak geçer.

< Far şağāl 'a jackal' (< Skr śṛgāla). - Farsça ş- Türkçede ç-'ye çevrilmiştir.

Türkçeden Avrupa dillerine de geçmiştir: Fr chacal; İng jackal; İtal sciacallo; Alm Schakal.

Orta Türkçede çakala arju adı verilir. Bu adın yabancı bir dilden geldiği açıktır (Brockelmann: OGM 18. § 5 ; Clauson: ED 200 b).

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde çakal yerine çō böri (veya yalnız çō) adı kullanılır: Krg çō. - Tuv şōbörü. - Tel çōpörü. - Özb çiyabori. - YUyg çilbörü. Bu adın birinci ögesi Moğolcada 'kurt' veya 'çakal' olarak kulla-

nılan *çögeböri* adında geçen *çöge*'den başka bir şey olamaz. İkinci ögesinde ise eski ve yeni diyalektlerde kurda verilen *böri* adı saklanmıştır (Doerfer: TMEN 784).

Pelliot: BSOS 6: 559; Räsänen: V 96 a; Poppe: CAJ 9: 165; Halasi-Kun: AEMAc 1,: 163; Nugteren-Roos: AOH 49: 41.

çalpara < çarpapa 'parmaklara takılıp çalınan köçek zili'

< Far *çahār pāra* 'a musical instrument'; *çār pāra* 'a pair of castanets or virginals' (*çahār*, *çār* 'dört', *pāra* 'parça'). Türkçe *çalpara* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur (*çarpara* > *çalpara*).

Bouvat: KSz 4:324.

çaltı 'diken, çalı'. Yalnız Anadolu ağızlarında kullanıldığı anlaşıyor. Türkçe *çalı* sözüyle *çaltı* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Bk. *çalı*.

Rásonyi: NyK 51:109-111.

çam 'yurdumuzda birçok türü yetişen bir orman ağacı (Pinus)'. Yerel ağızlarda *şam* (ve *ışam*) olarak geçer. Kıbrıs ağzında da *şam* biçimi kullanılır.

~ Az *çam*. Azerî alanında *şam* biçimi de geçer.

Eski Kıpçakçada *şam* olarak kullanılır.

Arapçadan kalma bir alıntı olduğu anlaşıyor (Ar *şam*^c 'mum'). Başlangıçta Türkçede *şam* ağacı, yani 'mum ağacı' olarak kullanıldığı açıktır. Daha sonra *şam* (> *çam*) ağacı adı *ellipse* yoluyla *şam* (> *çam*)'a dönüşmüştür. Çam gibi reçinelî ağaçların yağlı ve çabuk yanmaya elverişli bölümlerinin çıra olarak kullanıldığını biliyoruz. O açıdan Arapçada 'mum' olarak kullanılan *şam*^c sözü Türkçede kolaylıkla *şam* (> *çam*) ağacı, yani 'çıra (veya mum) ağacı' değerini kazanmıştır. Ağızlarda *şam* 'mum' olarak da geçer. Arapça ş- lerin Türkçede ç-'ye çevrildiğine sık sık tanık oluyoruz.

Ramstedt (SKE 47) Türkçe *çam*'ı Korece *čham-namu* 'the oak' biçimiyle birleştirmiştir. Daha sonra Räsänen (V 97 b) de ? işaretiyle bu birleştirmeyi vermiştir.

Çağdaş diyalektlerin büyük bir bölümünde çam ağacına *karagay* adı verilir: Kzk *kara-gay*. - KKlp *karagay*. - Krg *karagay* 'ak çam, köknar'; kızıl *karagay* 'çam'. - Nog *karagay*. - Tel, Şor, Sag *karagay*. - Bşk *karagay*. Bu adın Moğolcadan alındığını biliyoruz (Ramstedt: KWb 169 a; Räsänen: V 235; Doerfer: TMEN 280).

Çağdaş diyalektlerde dar bir alanda *narat* adı da 'çam' olarak kullanılır: TatK *narat*. - Blk *narat*. Bu adın da Moğolcadan geldiği anlaşıyor (Moğ *narasun*). Bk. Eren: TD 52: 767. Tuvacada 'çam' olarak *xadı* adının geçtiğini görüyoruz. Hakasçada *xara* ve *xazı* adları geçer. Çuvaşçada *xır*, Yakutçada ise *xırıya* adı kullanılır. Yakutçada *bäs* adı da 'çam' olarak geçer (Räsänen: V 71 b; Rassadin: Zaimstvo-vanija 82).

Çuvaş ağızlarında *yaxtā* biçimi de göze çarpar (Egorov: ÊS 355; Räsänen: StO 18, 3:26; Sinor: ResAltL 251. s. 2. not).

Karaçaycada 'Tanne' olarak *balas* adı geçer (Räsänen: V 60 a).

Kürtçe *çam* 'pin, sapın' biçimi Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Rumca, Rumence gibi Balkan dillerine de *çam* olarak geçmiştir.

Musaev: ResAltL 192-193; LTJa 178-179; Róna-Tas: Néprajz és Nyelvtudomány 17-18:128; ResAltL 204; Doerfer: TMEN 280; Egorov: ÊS 314; Räsänen: V 97 b; 350 b; 441 b; Agyagási: ALH 45: 444; Skok: EtRj 1: 292; Škaljić: Turc 162; Adamović: AFF 10:65-66; Eren: TD 1995/1: 44-45.

çamça 'pullarından yalancı inci yapılan bir ırnak balığı (Leuciscus rutilus)'.

Kökenini bilmiyoruz.

çamçak < **çapçak** 'ağaçtan oyularak yapılmış kulplu su kabı'. Ağızlarda *çapşak*, *şapşak* olarak da geçer. Dar bir alanda *sapşak* biçimi de kullanılır.

~ TatK *çapçak* 'tekne'. - Nog *şapşak*. - Tel *çapçak* 'kova'. - Alt *çapçak* 'fıçı'. - Sag *sapçak* 'kova'.

Eski Kıpçakçada *sapçak* 'bakır kulplu kova' olarak geçer.

Türkçe *sap* kökünden geldiği anlaşıyor: *sap* + -çak eki. Bu eke ilişkin bilgi almak için bk. Brockelmann : OGM 26. §. Dilimizde 'kazandan sıcak su almak için kullanılan uzun saplı kap' olarak kullanılan *saplı* biçimi de *sap*'ın bir türevidir. *Sapçak* türevi benzeşme (*assimilation*) sonunda *çapçak* biçimini almıştır: *sapçak* > *şapçak* > *çapçak*. Son olarak *çapçak* biçimi -p- > -m- değişmesine uğradıktan sonra *çamçak* biçimi oluşmuştur.

Bk. Németh : InschrNSzM 24 ; Paasonen : NyK 42 : 50; Räsänen : V 99 b.

çamgur bk. *camgur*.

çamur 'su ile karışıp bulaşır ve içine batılır duruma gelmiş toprak, balçık'.

~ Hal *çamur*.

Kökünü bilmiyoruz.

Türkçeden Kürtçeye *çamur* 'boue, crotte' olarak geçmiştir.

Räsänen : V 98 b. Doerfer - Tezcan, Wörterbuch des Chaladsch 97 (< *çam-mur* < : **çam-*).

çamurcuk 'sazandan küçük, eti tatsız bir göl ve bataklık balığı'

< *çamur* + -cuk küçültme eki. - Türkçe *sazan* da 'çamur' anlamına gelen *saz*'ın -(a)n küçültme ekiyle yapılmış bir türevidir. Bk. *sazan*.

çamurcun 'göllerde ve bataklık yerlerde yaşayan küçük bir cins ördek'

< *çamur* + -cun.

çan < **çaṇ** 'içinden sarkan tokmağının kenarlarına vurmasıyla ses çıkaran madenden araç, kampana'

~ Tkm *zaṇ* 'zil, çan'. - TatK *çaṇ*. - Alt, Tel, Şor *şaṇ*. - Sag *saṇ*. - Hak *saṇ*.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *çaṇ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *çaṇ* biçimi kullanılır.

Çanın çıkardığı sestene geldiği anlaşıyor. Eski Türkçe *koṇraḡu* 'çan' gibi: Kzk *koṇrau*. - KKlp *koṇrau*. - Şor *koṇrā*. - Kumd *koṇdrau*. Doerfer : TMEN 1128 ; Räsänen : V 99 a; Clauson: ED 424 a; Menges: UAJb N. F. 3: 12; Stachowski : FO 29 : 247-248 (Çinceden geçtiğini dile getirmiştir) ; Erdal: Word F 472.

çanta 'kösele, meşin veya kumaştan yapılmış büyüklüğüne göre para, evrak, giyecek, yiyecek koyup taşımaya yarayan kap'. Ağızlarda *çantay* (> *cantay*), *çentey* ve *çente* olarak da geçer.

Doerfer'e göre (TMEN 1053; CAJ 12 : 303/70), Rumenceden alınmıştır : Rum *geantā*. Kazakça *şontay* 'bel kayışına takılan kurşun çantası', Nogayca *şontay* 1. 'erkeklik bezi torbası'; 2. 'boğanın erkeklik bezi torbasından yapılan küçük kese', Özbekçe (Afganistan) *çuntak* 'cep', Kırgızca *çöntök* 'cep' biçimleriyle *çanta* arasındaki benzerlik çarpıcı ve düşündürücüdür. Bk. Doerfer : CAJ 12 : 303/70. Tacikçe *çontak* Özbekçeden geçmiştir (Doerfer : TLT 395).

Arapça (Suriye) *şanfa* 'valise' Türkçeden alınmıştır. Farsça *çanta* da Türkçe bir alıntıdır. Balkan dillerinde de kullanılır (Blg *čanta*, Srp *čanta*, R τσάντα).

Räsänen: V 98 b, 116 a; Andriotis : EL 379.

çap 'büyüklük, ölçü'

< Erm *č'ap* 'measure'.

Dankoff: EÇ-Bitlis; ALT 588.

çapa¹ 'tarlalarda toprağı kazmak için kullanılan ağaç saplı demir araç'
< İtal *zappa*. Rumcada da τσάπα olarak kullanılır.

Meyer: TürkSt 47; Bonelli: Elementi 184; Barbera: Elementi 251; Kahane-Tietze : LFL 717; Räsänen : V 99 b; Andriotis : El 379.

çapa² 'gemi demiri'

< İtal *zappa* 'palm (of an anchor)'. - Arapçada (Kuzey Afrika) da kullanılır.

Kahane - Tietze : LFL 717.

çapa³ 'gemi kirişi'

< İtal *ciappa* 'fetta di legno'. Türkçe *çapa*'nın Akdeniz dillerinde 'plate, plank' anlamına gelen bir söz grubuna bağlı olduğu anlaşıyor: Port *chapa*, İsp *chapa*, İtal *ciappa*, R τσάπα 'bend'. Söz grubu köken bakımından açıklanmaya muhtaçtır.

Kahane - Tietze : LFL 197.

çapak 'eti tatsız, kılçıklı, iri pullu, yassı bir tatlı su balığı (Abramis brama)'. Ağızlarda yayın ve sazan balıklarının yavrusuna da *çapak balığı* adı verilir.

~ Az *çapag*. - Tkm *çapak* 'bir tür balık'. - Nog *şabak*. - Krg *çabak* 'küçük balık'. - TatK *çabak* 'küçük balık'. - Bşk *sabak*. - KKlp *şabak* 'küçük bir balık'. - Şor, Kzk *şabak* 'küçük balık'. - Blk *çabak* 'balık'. Balkarlar *çabak* yanında *balık* adını da kullanırlar. - Çuv *şupax*.

Orta Türkçede *çapak* 'küçük bir tatlı su balığı' olarak kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *çapak er* 'mayası bozuk, soysuz adam' anlamına gelir.

Türkçe *çap-* kökünden geldiği anlaşıyor: *çap-* + *-(a)k eki*.

Rusça *čebak* ve Macarca *csabak* biçimleri Türk diyalektlerinden alınmıştır. Macarca *csabak* biçiminin Kıpçak (Kuman) kökenli bir alıntı olduğu açıktır.

Gombocz : BTLw 44 ; Egorov : ÊS 219; Doerfer : TMEN 1061 ; Räsänen : V 99 b; Clauson : ED 395 b; Vasmer : REW 3 : 307-308; Ligeti : TörK 80.

çaparız 'engel'. Eski kaynaklarda *paçarız* olarak geçer. Anadolu ağızlarında da *paçarız* biçimi kullanılır. Ağızlarda *çeperiz* (ve *ceperiz*) olarak da geçer.

Rumca yoluyla Venedik İtalyancasından alındığı anlaşıyor (*impazzare*). Türkçede eski *paçarız* yanında kullanılan *çaparız* göçüşmeli (*métathétique*) bir biçimdir.

Sırpça *pačariz* biçimi Türkçeden alınmıştır (Škaljić: Turc 506).

Kahane-Tietze: LFL 343; Tzitzilis : Tietze Arm 203.

çapari 'çok iğneli olta'

Venedik İtalyancasından alındığı anlaşıyor (**ciaparín* 'device for catching fish' < : *ciapar* 'to catch fish'). Rumcada da τσαπαρί olarak kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 196.

çapçak bk. *çamçak*.

çaprak 'eyer örtüsü'. Türkçede *şaparak* biçimi de kullanılır.

Eski ve yeni diyalektlerde geçmeyen bu sözün yabancı bir dilden alındığı açıktır. Türkçeye Macarcadan geçtiği anlaşıyor (Mac *csáprág*).

Avrupa dillerinde de yaygın olarak geçer: Alm *Schabracke*; Fr *chabraque*. Avrupa dillerine Türkçe yoluyla geçtiği anlaşıyor. Rusça *čaprák*, *čeprák* biçimi de Türkçeden alınmıştır.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *çaprağa tokum* adı verilir. Bu adın Moğolcadan alındığını biliyoruz (Ligeti : KSİNA 83 : 19).

Miklosich: TE 1: 36; Nachtr 1: 20; 2: 93; Gombocz: MNy 9: 412-414; TESz 1: 408;

Zajaczkowski: Studia 8; Crânjălă: RumVI 240; Dmitriev: Stroj 550; Vasmer: REW 3: 302; Räsänen: V 99 b; Skok : EtRj 1 : 252; Hadrovics: UEISk 160.

çapraşmak 'karışık, çapraşık duruma gelmek'.

Türkçe (< Farsça) *çapraz*'dan geldiği anlaşıyor. Türkçe *çapraz*'ın sonundaki -z sesi büyük bir olasılıkla *karışmak* (veya *dolaşmak*) fiilinin baskısı altında -ş'ye çevrilmiştir.

Anadolu ağızlarında *çapraşık* türevi *çepreşik* 'karışık' olarak da kullanılır. Ağızlarda göçüşmeli (*métathétique*) *çerpeşik* (> *çelpeşik*) biçimi de geçer.

çapraz 'bir köşeden karşı köşeye uzanan'.

Ağızlarda 'düğme', 'kopça', 'gümüş veya altın gerdanlık', 'göğüse takılan süs iğnesi, gümüş iğne', 'demircilerin kısıkaçı bağlamak için kullandıkları demir halka', 'kolan tokası', 'dolap ve pencere menteşesi' ve 'ön sağ, arka sol veya ön sol, arka sağ ayağı beyaz veya alacalı olan at' olarak da geçer. 'Çengel, kopça' olarak *çebres* (> *çebrez* > *cebrez*) biçimi de kullanılır.

~ Tkm *çapraz* 1. 'kadın gömleklerinin eteklerine dikilen gümüş veya yaldızlı süs'; 2. 'ip-lik kangalı'

< Far *çaprāst*, *çaprās* 'a silk button; a buckle, breastplate, badge; unsteadiness (a turning from left to right and vice versa)' (*çap* 'left' ve *rāst* 'right'). Kürtçede de *çapraz* olarak kullanılır. Türkçede sonundaki -t düşmüştür. Ancak Farsçada da *çaprās* biçiminin geçtiği göze çarpıyor.

Türkçeden Rumcaya τσαπράζια olarak geçmiştir (Andriotis: EL 379).

Tietze: Pers 138/28; Laude-Cirtautas: CAJ 10:160.

çapuk yer. 'ağızı açık el sepeti'. Ağızlarda *çepuk*, *çepük*, *çepik* 'meyve konulan sepet' olarak geçer.

< Erm *č'ap'uk* 'small basket'.

Dankoff: ALT 589; Bläsing : AT 12.

çaput 'eskimiş bez parçası, paçavra'. Ağızlarda 'bez' olarak kullanılır.

~ Tkm *çabıt* 'kadın gömleği'. - Krg *çapan çapkıt* 'üst giyeceği'; *çapkut* (veya *çapkut ton*) 'zırh'

~ OT *çapğut* 'paçavra, bez parçası; yama'.

Eski Kıpçakçada da *çaput* olarak geçer.

Clauson'a göre (TDAY 1966, 9, 27), *çap*-kökünden -*gut* ekiyle kurulmuştur.

Farsça *çabğut*, *cabğūt*, *çağbut*, *çağbūt* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Doerfer: TMEN 1082)

Räsänen: V 99 b; Clauson: TDAY 1966, 9; ED 396 a; Pomorska : Studia Turcologica Cracoviensia 1: 98 (Farsçadan alındığını yazmıştır).

çarık 1. 'sığır derisinden yapılan ve deliklerine geçirilen şeritle bağlanan ayak giyeceği';

2. 'araba yokuş aşağı giderken tekerleği frenlemek için altına sürülen demir levha'; 3. *argo* 'para cüzdanı'

~ Tkm *çarık*. - Bşk *sarık*. - Nog *şarık*. - Özb *çörüğ*, *çörnk*. - Krg *çarık*. - Kzk *şarık*. - Kûr *çarık*. - Blk *çarık*. - Yak *sarī* 'ren geyiği derisinden yapılan çizme'.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *çaruk* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *çaruk* biçimi kullanılır.

Kökünü açık olarak bilmiyoruz. Ancak Türkçe bir türev olduğu açıktır. İlk bakışta *çar*-kökünden geldiği anlaşıyor. Teleütçede *çar*-kökünün 'umwickeln' anlamında kullanıldığını görüyoruz. Buna göre, *çarık* (< *çaruk*) biçiminin -(*u*)k ekiyle yapılmış bir türev olduğu düşünülebilir. Türkçe *sarık* (< : *sar-*) örneği gibi. Bu eke ilişkin bilgi almak için bk. Brockelmann: OGM 64.ş. Yalnız, *çar*- kökü eski veya yeni verilerle doğrulanmaya muhtaçtır.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir: R τσαρούχι; Srp *čaruk*, *čarug*; Mac

saru; Far *čārūḡ*, *čārūk*; Rus *čarok*, *čarka* (çokluk biçimi *čarki*). Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Ligeti: MNy 31: 281-282; TörK 57, 318-319.

Doerfer: TMEN 1044; CAJ 12: 303; Škaljić: Turc 165; Räsänen: V 101 a; Clauson: ED 428 b; Skok: EtRj 1: 297; Andriotis: EL 379.

čark 'bir eksenin döndürdüğü tekerlek biçimindeki makine parçası'

< Far *čarx* 'wheel; spinning-wheel', Avest *çaxra*.

Ramstedt : KSz 15 :140; Tietze: Pers 138/30.

çarpana yer. 'yün kuşak, kolan'.

Kökenini bilmiyoruz.

çarşı 'dükânların bulunduğu yer'

< Far *čārsū* 'çarşı; pazar' (< : *čār* 'dört' *sū* 'yan, taraf'). Türkçede *čārsū* > *čāršū* biçimi benzeşme (*assimilation*) sonunda *çarşı*'ya çevrilmiştir. Farsça *sirīš* > Türkçe *çiriş* gibi. Bk. *çiriş*.

Bulgarca *čaršija* ve Sırpça *čaršija* biçimleri Türkçeden geçmiştir. Rumca τσαρσι biçimi de Türkçeden alınmıştır (Andriotis: EL 379). Türk diyalektlerinde *çarşı* yerine *bazar* (~ *pazar*) adı da kullanılır. Bu ad da Farsçadan alınmıştır. Bk. *pazar*.

Németh : ALH 3 : 185; Škaljić : Turc 165; Räsänen : V 100 b.

čavdar 'unlu tane veren bir bitki (Secale cereale)'

~ Tkm *čovdarı*. Sonundaki -i'nin *darı*'nın baskısı altında olduğu anlaşıyor.

< Far *čūdār* 'rye'. Farsçada *caudar* 'a herb growing in wheat', *caudara* 'a herb growing amongst wheat', *gaudar*, *gaudara* 'a plant growing amongst wheat and barley' gibi biçimler de göze çarpar. Farsçada *cau*, *cav* 'barley, a grain of barley' olarak kullanılır. Littmann'a göre (Tschudi Arm 115/87), Arapça *cāwadār* Türkçeden alınmıştır.

Çağdaş diyalektlerde *čavdara arış* (< Rusça *rož'*) adı verilir (Räsänen : V 26 a) : TatK *arış*. - Çuv *ıraş*. - Alt, Tel, Şor *arış*. - Sag *aris*. - Nog *aris*. Nogaylar *kara biyday* adını da kullanırlar. Kara Kalpaklar da *čavdara kara biyday* (ve *sulu*) adını verirler. Ancak *sulu* diyalektlerde 'yulaf' olarak geçer: Kzk *sulu*. - Alt, Tel, Şor, Sag *sula*. Altayca, Şorca, Sa-gayca gibi diyalektlerde 'čavdar' olarak *yadı-ğan* adı kullanılır : Alt *yadığan* 'Roggen'. - Küer *yatkan*. - Şor *çadığan*. - Sag *çadağan* 'Winterrogen'. Bk. Räsänen : V 177 a.

Laufer: T'oung Pao 31: 263, Räsänen: V 101 b; Deny: Principes 90; Monchi-zadeh : Xu-rāsān 257.

čavgın bk. *çıvgın*.

čavlı 'ava alıştırılmamış doğan'. Yerel ağızlar-da da *čavlı* (> *cavlı*) olarak saklanmıştır.

~ OT *čavlı* 'doğan'.

Macarcada doğana verilen *sólyom* adının Türkçeden geldiği yolundaki sav tartışmaya açıktır (Németh: MNy 39: 99-101; Ligeti : TörK 212-213).

Räsänen : V 101 b; Clauson: ED 397 a.

čavun 'čavdan yapılmış kırbaç'

< *čav* 'at, eşek gibi hayvanların erkeklik or-ganı' + -(u)n küçültme eki. Kâşgarlı Mah-mud'un verdiği *čavıḡ* 'kamçı ucu' (ve *çaḡıḡ*) biçimi düşündürücüdür. Bk. Clauson : ED 395 b, 407 a.

Deny: Principes 127.

čay¹ 'ırmaktan küçük akar su'

~ Az *çay*. - Tkm *čāy* 'küçük akar su'. - Hal *čāy* 'river'.

Çağdaş diyalektlerde 'küçük akar su', 'ır-mak', 'küçük akar su yatağı' olarak kullanı-lan *say* biçimiyle birleştirilemez.

Räsänen: V 95 a; Doerfer : KhalMat 296.

čay² 1. 'bir ağaççık'; 2. 'bu ağaççığın özel iş-lemlerle kurutulan yaprağı'; 3. 'bu yaprakla-rın haşlanması ile elde edilen güzel kokulu ve sarımtırak kırmızı renkli içecek'.

Murayama'ya göre (Étimologija 1975, 81-83), çağdaş Türk diyalektlerinde kullanılan çay biçimi Moğolcadan geçmiştir (Moğ *çai*). Moğolca *çai* biçimi ise Kuzey Çin'de çay yaprağına verilen *č'a-ye* adından alınmıştır. Rusça çay biçiminin Türk diyalektlerinden geldiği anlaşıyor.

İngilizce (*tea*), Fransızca (*thé*), Almanca (*Tee*), İtalyanca (*té*) gibi Avrupa dillerinde kullanılan biçimlerin Güney Çin diyalektlerinden alındığı açıktır.

Bk. Laufer: Sino-Iranica 553; T'oung Pao 17 : 505; Doerfer : TMEN 1057 (Kuzey Çince *ç'a*, Güney Çince *t'e*) ; Räsänen : V 95 a; Baskakov : Jarring Arm 2, 3. Csongor : Pais Arm 276-279.

çaydan, çaydanlık 'içinde çay pişirilen kap'

~ Tkm *çaydan*

< çay + -dan eki. -dan eki Farsçadan alınmıştır. Bu ek *iğnedan* (> *iğneden*), *sürmedan* gibi Türkçe türevlerde de göze çarpar. Çaydanlık biçimine -dan ekinden sonra Türkçe -lık eki de getirilmiştir. Türkçe *iğnedan* (> *iğ-neden*) > *iğnedenlik* örneğinde olduğu gibi.

çayır 'üzerinde gür ot biten düz yer'

Räsänen (V 95) Kırgızca *çayıır*, *çiyir* 'çığır' biçimiyle birleştirmiş, Kazakça *şır* 'Ort, den das Vieh vollständig abgeweidet hat' biçimini de vermiştir.

Eski ve yeni diyalektlerde çayıra *ölen* adı verilir. Bk. Brockelmann: OGM 96. §; Doerfer: TMEN 620; Sevortyan: ESTJa 1974, 527-528.

Eilers : Onoma 21 : 294. s. 25. not.

çaylak 'küçük kuşları ve sıçan gibi hayvanları avlayan yırtıcı bir kuş'

~ Tkm çay 'çaylak'. Türkmenler çay-*çañalak* adını da kullanırlar. - KKlp şay 'çaylak'.

Türkçe çaylak biçiminin -lak ekiyle türetildiği açıktır : çay + -lak eki.

Eski Kıpçakça *çarlak* 'kartal' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır.

Räsänen (V 95 b) Şorca *şaylak* 'martı' ve Tatarca *çaylan* 'çaylak' biçimleriyle birleştirmiştir. Sagaylar martıya *kaylāk* adını da verirler.

Halasi-Kun : AEMAe 1 : 185.

çebiç bk. çepeç.

çeç¹ < **çaç** 'harmanda dövülmüş ve savrulmuş buğday veya arpa yığını'. Yerel ağızlarda *seç* ve *teç* biçimleri de kullanılır. Bu biçimlerin benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluştuğu açıktır.

< Far *çāç* 'a heap of corn treshed and winnowed'. Farsçada *çāş* biçimi de kullanılır.

Türkçede *çaç* biçimi *ç*'nin baskısıyla *çeç*'e çevrilmiştir. Türkçe *saç* da diyalektlerde *çaç* biçimini aldıktan sonra *çeç*'e dönmüştür. Bk. *saç*.

Doğu Anadolu'da kullanılan *teç* biçiminin Ermeniceden alındığı anlaşıyor. Bk. *tec*. Buna karşılık *çeç* biçiminin Ermeniceden geldiği yolundaki sav yanlıştır. Bu biçim doğrudan doğruya Farsçadan alınmıştır.

Anadolu Türkçesinde savrulmak üzere toplanan dövülmüş ekin yığına *tınaz* adı da verilir. Bk. *tınaz*.

Tietze:ZBalk 18:193/247; Dankoff : ALT 134.

çeç² yer. 'üzümün suyu alındıktan sonra kalan posası'

< Erm *č'eč* 'dregs of pressed olives (dial. : grapes, mulberries etc.)'.

Dankoff: ALT 590.

çeç³ yer. 'dalak halinde balsız petek'

< Erm *č'eč* 'pore, pockmark; (dial.) honeycomb'.

Türkçe *petek* de Ermeniceden kalma bir alıntıdır. Bk. *petek*.

Dankoff : ALT 591.

çedene 'kendir tohumu'. Ağızlarda *çedene* yanında *cedene*, *çetene* ve *çetine* biçimleri de geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

Eren: TD 1993/2 : 36-37.

çedik bk. *çetik*.

çehre 'yüz, sima'

< Far *çihra*, *çahra* 'face, countenance'.

Doerfer : TMEN 187. Ramstedt (Pashto 13) yanlışlıkla Moğolca *çirai* biçimiyle birleştirmiştir. Çağdaş Türk diyalektlerinde 'yüz' olarak kullanılan *çiray* (> *çiray*) biçimi Moğolcadan kalma bir alıntıdır. Ramstedt gibi, Korsch [Korş] da *çiray*'ı *çehre* biçimiyle birleştirmiştir (Thomsen Arm 199).

Ramstedt : KWb 441 b ; Räsänen : V 102 b, V109 b.

çekelez yer. 'sincap'. Yerel ağızlarda *çökelez* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Türkçede *çekelez* yerine daha çok *sincap* adı kullanılır. Bundan başka, *sincaba değin* adı da verilir. Bk. *değin*. Bu bakımdan *çekelez* adı daha çok yerel ağızlarda kalmıştır. Yerel olarak *sincaba tirik* (> *dirik*) adı da verilir. Bk. *tirik*.

çekirge 'uzun olan art bacaklarına dayanarak uzağa sıçrayabilen, birçok türü olan böcek'

~ Tkm *çekirtge*. - TatK *çekirtke*. Tatarlar *şekirtke* biçimini de kullanırlar. - Kzk *şegirtke*. - KKlp *şegirtke*. - Krg *çegirtke*.

Orta Türkçede *çekürge* olarak kullanılır.

Clauson'a göre (ED 416-417), *-ga*, *-ge* ekiyle yapılmış bir türevidir. Bu ek hayvan ve böcek adlarının yapımında yaygın olarak kullanılır. Clauson (TDAY 1966, 7) *çekirge*'nin kaynaklarda geçmeyen *çekür-* (<: *çek-*)'den geldiğini yazmıştır. Ona göre, eski kaynaklarda *çekürge* olarak geçiyorsa da, *çekirtge*'nin orijinal biçim olduğu düşünülebilir. Ancak

Eckmann (TDAY 1955, 14) *çekirtge*'deki *-t-*'nin sonradan türediğini açıklamıştır.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *çekirge* (~ *çekirtge*) yanında *sekirtke* biçimi de geçer (TatK *sekirtke*). Bu biçimin *sekirt-* ~ *segirt-* kökünden geldiği açıktır (Joki : LwSS 265-266). Ancak *sekirtke* biçiminin *çekirge* ile birleştirilmesi ses bakımından olanaksızdır.

Yeni diyalektlerin bir bölümünde çekirgeye *sarışka* adı da verilir : Mad *sarışka*. - Koy, Sag *sarıska*. - Hak *sarısxa*. Bu ad Orta Türkçede *sarıçka* olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada ise *sarınçka* biçimi geçer. Clauson (ED 845-846), Kıpçakça *sarınçka* biçiminin *-n-*'nin sonradan türemiş ("intrusive") bir ses olduğunu belirtmiştir. Kıpçakça *sarınçka* Rusçaya *sarança* olarak geçmiştir. Polca *szarancza* biçimi de Kıpçakçadan kalma bir alıntıdır (Kowalski: Język Polski 27 : 52-55).

Räsänen : V 103 b ; Clauson : ED 416-417 ; Joki : LwSS 266 ; Pelliot : BSOS 6 : 567 ; Brockelmann : OGM 49. § ; Fazilov : TSb 1974, 145 ; Garipov : Slovoobrazovanie 87, Muhamedova : İİTJa 147 ; Ligeti : TörK 127. Bk. ÊSTJa 1997, 58.

çelen yer. 'ev saçağı'. Kıbrıs ağzında *çelenği* olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Eren : Türkoloji Dergisi 1 : 7-8.

çelmik 'buğday ve başakla karışık iri saman'.

Yerel ağızlarda *çelmik* biçimi de geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

çeltik 'kabuğu çıkarılmamış pirinç'

< Far *şaltūk* 'rice still in the husk'. Farsçada *çaltūk* biçimi de geçer. Farsça *ş-* Türkçede *ç-*'ye çevrilmiştir. Farsça *şörbā* > Türkçe *çorba* örneğinde olduğu gibi. Ancak, *çeltik*'in doğrudan doğruya Farsça *çaltūk* biçiminden geldiği de düşünülebilir.

Diyalektlerin bir bölümünde *çeltik* yerine *şalı* adı kullanılır: Tkm *şalı* 'kabuğu çıkarılmamış pirinç'. - Kzk *şalı*. - Krg *şalı*. - KKlp *şalı*. Bu ad da Farsçadan alınmıştır (Far *şālī*). Kara Kalpaklar *gürüş* adını da kullanırlar. Ligeti: AOH 28: 298; Räsänen: V 104 a.

çember¹ 'kadın baş örtüsü, yazma'
< Far *çambar* 'a kerchief, collar, necklace'.
Tietze: Pers 137/26.

çember² 1. 'daire'; 2. 'demir veya tahta halka'; 3. 'sandık, denk, fıçı gibi şeylerin dağılmaması için üzerlerine geçirilen kuşak'
~ Kzk *şenber*
< Far *çambar* 'a circle, hoop'.
Kahane-Tietze: LFL 8. s.; Räsänen: V 104 a;
Crânjälä: RumVI 240.

çemçe bk. *çömçe*.

çemek bk. *cemek*.

çemen 'bir yıllık, otsu, özel kokulu bir bitki ve bunun kokulu tohumu'.
Drimba'ya göre (RRL 11: 484-485; Rosetti Arm 202), Rumcadan alınmıştır (κύμινον 'çemen'). Latince *cuminum* yoluyla Almanca'ya da geçmiştir. Kuzey Slav dillerinde kullanılan biçimler Almancadan alınmıştır (Kniezsa: SzlJsz 677). Macarcaya da Almancadan geçtiği anlaşılıyor (*kömény*).

çemender 'eşek'
Farsçadan alındığı anlaşılıyor (Far *çamand* 'a horse that travels slowly').
Clauson: ED 423 a; Dankoff: EÇ-Glossary 26.

çemiç yer. 'dut kurusu'. Ağızlarda *cemiç*, *çemiş* biçimleri de geçer. Yerel ağızlarda 'kuru üzüm' olarak da kullanılır.
< Erm *č'amič* 'raisin'.
Dankoff: ALT 585.

çemiş argo 'görgüsüz, görmemiş, kent yaşamını bilmeyen, bön (kimse)'.
Çemişgezekli biçiminden geldiği anlaşılıyor. *Çemişgezek Tunceli*'de bir ilçedir.

çene 'dişlerin saplı bulunduğu altlı üstlü kemik parça'

~ Az *çənə*. - Hal *çana*, *çene*.

Yaygın bir inanca göre, Farsçadan alınmıştır (< Far *çāna*, *çana* 'the lower jaw-bone; the chin').

Türkçede çeneye *eñek* adı verilirdi. Bu ad bu gün daha çok yerel ağızlarda *cnek* (ve *eğek*) olarak kalmıştır. Buna karşılık çağdaş diyalektlerde *eñek* yaygın olarak kullanılır.

Diyalektlerde çeneye birtakım adlar daha verilir: Tkm *alkım*. Türkmenler *eñek* adını da kullanırlar. - KKlp *alkım*. Kara Kalpaklar *iye* adını da kullanırlar. Bundan başka, çeneye *buğak* adını da verirler. - Blk *cayak*, *cayak süyek*. Balkarlar *sakal tüb* adını da kullanırlar. - Nog *yak*. - Alt *sañat*. - Tel *sañıt*. - Yak *sıñax*. - Çuv *yanax*.

Dilimizde kullanılan organ adlarının öz Türkçe köklerden geldiğini biliyoruz. Türkçe *ağız*, *avurt*, *ayak*, *boğaz*, *boyun*, *burun*, *göz*, *kulak* gibi. O bakımdan *çene*'nin Farsça bir alıntı olması çarpıcı ve düşündürücüdür. Farsça *çāna*, *çana* biçimlerinin etimolojisini bilmiyoruz.

Adamović: AFF 10: 66; Ligeti : AOH 28: 294-295; CAJ 16: 45; Räsänen : V 104 b; Clauson: ED 183 b; Tietze: WZKM 59-60 : 163; Monchi-zadeh: Xurāsān 95.

çengel 'bir yere takılmaya yarayan eğri demir'
~ Az *çankal*

< Far *çangāl* 'fingers, claws, talons, pounces'.

Türkçeden Suriye Arapçasına *şangal* 'crochet' olarak geçmiştir (Halasi-Kun: AO 5 : 91). Bulgarca *čengēl*, Sırpça *čengel* biçimleri de Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 171). Rumcaya da τσεγκέλι, τοιγκέλι olarak geçmiştir (Andriotis: EL 380, 381).

Türkmenler çengele *çenhe* adını verirler. Bu ad 'olta' olarak da kullanılır. Ancak *çenhe* biçimiyle *çengel* arasında bir bağ kurulamaz.

Räsänen : V 99 a.

çengel sakızı bk. *kenger*.

çentez < **çentes** *argo* 'kuruş'. Yerel ağızlarda 'bozuk para' olarak geçer.

< R τσεντέτσιμο 'Piaster'.

Tietze: Gr (2) 382/343.

çepel 1. 'içinde sap, taş, toprak gibi yabancı madde bulunan tahıl'; **2.** 'çalı çırpı, çer çöp'; **3.** 'çamur, pislik'.

Ağızlarda *çöpel 1.* 'çöp'; **2.** 'içinde sap, taş, toprak gibi yabancı madde bulunan tahıl' olarak da kullanılır. Kıbrıs ağzında da *çöpel* 'içinde yabancı madde bulunan tahıl' olarak geçer. Anadolu ağızlarında içinde yabancı madde bulunan tahıla *çeper* (< *çepel*) adı da verilir. Eski kaynaklarda *çepel* olarak kullanılır. Bu verilere göre, yalnız Türkiye Türkçesinde kullanıldığı göze çarpıyor. Ağızlarda *çepel* yanında geçen *çöpel* biçimi göz önüne alınırsa, *çöp* kökünden -(e)l ekiyle yapılmış bir türev olduğu anlaşılır. Buna göre, ağızlarda kullanılan *çöpel* biçiminde *çöp* kökü olduğu gibi saklanmıştır. Buna karşılık *çepel* biçiminde ö ünlüsü e'ye çevrilmiştir.

Farsçada kullanılan *çapal* 'filthy, nasty, disgusting' biçimi düşündürücüdür.

Németh: MNY 29: 11-12; Tietze : Arat Arm 427.

çeper 1. 'duvar, çit'; **2.** 'bağ çubuğu, çalı çarpi'; **3.** 'sebze bahçesi'

~ Az *çəpər*

Türkçeden Farsçaya *çapar* 'a palisade' olarak (Doerfer : TMEN 1064), Özbekçeden de Tatickeye *çäpäri* olarak geçmiştir (Doerfer : TLT 360).

Tietze'nin Türkçe **çeb-* (krş. **çeb-ir-* 'drehen, dreheln') kökünden geldiği yolundaki görüşü düşündürücüdür (ZBalk 18: 165/28).

Ramstedt :Thomsen Arm 184; Vladimirtsov : SrGr 212.

çepez yer. 'delik ipek kozası, güğül'. Ağızlarda *çipez* biçimi de kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz.

çepiş 'bir yaşında keçi yavrusu'. Anadolu ağızlarında *çepiş*, *çebiç* ve *çebiş* biçimleri de kullanılır.

'~ Az *çepiş*. - Tkm *çebiş* 'keçi yavrusu'. - Krg *çebiç* 'iki yaşında keçi yavrusu'. - Kzk *şıbış* 'bir yaşında keçi yavrusu'. - KKlp *şıbış*.

Orta Türkçede *çepiş* 'altı aylık keçi yavrusu' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *çepiş* olarak kullanılır. Bu verilere göre, Türkçede *çepiş* biçiminin sonundaki -ş ünsüzü -ç'ye çevrilmiştir.

Kökenini bilmiyoruz. Latince *caper* 'keçi' adıyla birleştirilmesi güçtür.

Farsça *çapiş*, *çapuş* 'a yearling kid' biçimi Türk diyalektlerinden geçmiştir.

Hubschmid: Vox Romanica 14: 192; Egorov: ÊS 323; Şçerbak: İRLTJa 120; Doerfer : TMEN N 74 = 2019 ; Räsänen: V 105 a; Clauson: ED 399; Monchi-zadeh : Xurāsān 88 ; Abaev : ÊS 3 : 72 ; Eren: TD 52 : 770 ; 1990/1 : 27-28 ; 1992/2 : 176 ; 1993/2 : 22, 54, 59.

çepik yer. 'alkış, el çırpma'. Ağızlarda *çipik*, *çibik*, *şepik*, *şebik*, *şipik* olarak da geçer.

Dankoff'a göre (ALT 293), Ermeniceden alınmıştır: Erm *cap* 'clapping', yer. *jap*, *c'ap*, *c'ap'ik* 'clapping'. - Yalnız Anadolu ağızlarında kullanıldığı göre çarpıyor.

Bk. Eren : TD 1993/2 : 21-23; 1995/1 : 35.

çepin 'küçük çapa'. Ağızlarda *çepi* (> *cepi*) biçimi de geçer.

Tzitzilis'e göre (LB 30, 2: 107/48; Tietze Arm 202), Rumcadan alınmıştır (R τσάπιν, τσάπα'nın küçültmesi). Tietze'nin Sırpça *cápun*'dan geldiği yolundaki açıklaması tartışmaya açıktır (Slav 7/12). Bk. Eren : TD 1992/2 : 165-166.

çepken bk. *cepken*.

çepreşik bk. *çapraşmak*.

çerek bk. *herək*.

çerçi 'köy köy dolaşarak alış veriş yapan satıcı'
~ Tkm *cerçi* 'küçük satıcı; dükkâncı'
< *çert* + *-çi* eki. Eski kaynaklarda *çert aleti*
'çerçi eşyası' olarak geçer. Türkçe *çertçi* türevinde *-rtç-* seslerinden oluşan *düğüm*, *-t-* nin düşmesiyle çözülmüştür.

Farsça *çârçi* biçiminin Türkçeden geçtiği anlaşıyor. Türkçeden Kürtçeye *çerçi* 'colporteur' olarak geçmiştir. Bulgarca *čerčija*, *çarčija* ve Sırpça *čerčija* biçimleri de Türkçeden alınmıştır.

Doerfer: TMEN 1075; Škaljić: Turc 171. Bk. Bodrogligeti : CC 103.

çerez 'yaş veya kuru yemiş'. Türkçede peynir, zeytin, havyar gibi yiyeceklere de *çerez* adı verilir. Ağızlarda *çerez* (ve *ceres*) olarak da geçer.

< Far *çaraş* 'bruised barley or wheat ; a feast, a festive gathering'. - Türkçe *çerez* biçiminin benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda olduğu anlaşıyor: **çereş* > **çeres* > *çerez*.

Kürtçe *çerez* 'fruits secs' Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Sırpçaya *čerez* olarak geçmiştir (Skok : ETRj 1 : 310).

Bk. Németh : InschrNSzM 24-25.

çerge, çergi 1. 'göçebe çadırı'; 2. 'Çingene çadırı'. Ağızlarda *cerge*, *cergi* olarak da geçer. Anadolu ve özellikle Balkan ağızlarında *çerge*, *çergi* 'kilim, bir çeşit dokuma örtü' olarak da kullanılır.

Balkan dillerinden alındığı anlaşıyor: R *τσέρπα* . - Blg *čerga* 'kilim, Çingene çadırı'. - Srp *čerga* 'Çingene çadırı, küçük çadır'. - Arn *cérgë* 'kalın örtü'. - Rum *cérgă* 'örtü'. - Mac *cserge* 'kilim; çadır; örtü'.

Balkan dillerinde kullanılan biçimlerin köke-

nini bilmiyoruz. Rumca *τσέρπα* yoluyla Eski İtalyanca *serga* (< Lat *serica*) adından geldiği yolundaki sav tartışmaya açıktır.

Türkçede *çerge* yanında kullanılan *çergi* biçiminin *sergi*, *yaygı*, *yazgı* gibi türevlerin analogik baskısı altında olduğu anlaşıyor. Anadolu ağızlarında 'dizi, sıra' olarak kullanılan *cerge* biçimi *çerge* sözüyle birleştirilemez. Dar bir alanda *cerge* (ve *cergi*) 'bir çeşit sürek avı' olarak da kullanılır.

Çağdaş diyalektlerde de *cerge* yaygın olarak geçer: Krg *cerge* 'sıra, dizi'. - SUyg *cerge* 'sıra, düzen'. - Tuv *çerge* 'kategori, sınıf'. - Yak *serge* 'sıra'. - Çuv *yërke* 'düzen, sıra, yapı'. Bu biçimlerin Moğolcadan alındığı anlaşıyor (Moğ *cerge*). Bk. Ramstedt: KWb 473 a; Doerfer: TMEN 161; Egorov : ÊS 80; Räsänen: V 198 b.

Blau: Sprachdenkmäler 213. s. 62. not; Miklosich: TE 1 : 40; Ramstedt : KSz 15 : 136, 145 ; Kniezsa: NyK 49: 355; SzJsz 611-612; Moravcsik : ByzTurc 2 : 312 ; Şăineanu : InflOr; Németh: Steinitz Arm 294; Škaljić: Turc 172; Andriotis : EL 380; Räsänen: V 105 a; Ligeti: TörK 315; TESz 1: 510-511; Skok: EtRj 1:310; Clark : JSFOu 75 : 134-135.

çeri esk. 'asker'. Eski kaynaklarda *çeri başı* (veya *çeri beği*) 'asker başı' olarak kullanılır. Bu gün *çeri başı* 'Çingenelerin başı' olarak geçer. Türkçe *çeri* sözü yalnız *yeniçeri* adında saklanmıştır.

~ Özb *çerik* 'asker'. - Krg *çerū* 'asker; savaş'. Kurgızlar *çerik* biçimini de kullanırlar. - Kar *çeriv*, *çerüv*. - Alt *çerü*. - Şor *şerig*. - Tuv *şerig*. - Hak *sirig*. - Yak *seri*. - Çuv *şar*, *şarā* 'asker; ordu'.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Uygurcada *çerig* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede de *çerig* 'asker; asker dizisi; ordu' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da sık sık geçer.

Eski Türkçede *sü* 'asker; ordu' olarak kullanılır. Buna göre, *çerig* sözünün başlangıçta daha çok 'asker dizisi, savaş dizisi' olarak kullanıldığı anlaşıyor. Türkçe *sü* sözünün unutulması üzerine *çerig* 'ordu; asker' olarak yaygınlık kazanmıştır.

Kökünü karışık. İlk bakışta *çer-* 'savaşmak' kökünden geldiği kolaylıkla kestirilebilir. Yalnız, *çer-* kökünün çok dar bir alanda kalmış olması düşündürücüdür. Orta Türkçede 'savaşta karşılıklı duran saflar' olarak kullanılan *çer*'den geldiği düşünülemez (bk. Clauson : ED 428-429). Sanskrit ve Sogd dillerinden alındığı yolunda birtakım görüşler de dile getirilmiştir. Örn. Malov (Ujgurskij jazyk. Xamijskoe narečije 194) Hintçeden geldiğini bildirmiştir. Son olarak, birtakım Korece karşılıklarla birleştirilmiştir. Bütün bu görüşlerin daha köklü olarak gözden geçirilmesi gerektiği açıktır.

Eski ve yeni diyalektlerde *çeri* yanında *koşun* (> *goşun*), *asker*, *leşker* gibi birtakım sözler de kullanılır.

Moğolcaya *çerig* olarak geçmiştir. Macarca *sereg* biçimi de eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır. Sırpça *šereg* Macarcadan alınmıştır (Skok: EtRj 3: 388; Hadrovics: UELSK 473-474). Macarcadan Polca (*szercg*), Rumence (*șireág*) gibi komşu dillere de geçmiştir (Tamás: UngElRum 731-732). Farsça *çarık* biçimi de eski bir Türkçe ögedir. Gürcücede *çari* 'ordu' olarak geçer. Rusça *šerenga* biçiminin kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Vasmer : REW 3 : 392.

Gombocz: BTLw 168; Ramstedt: KSz 15 : 136; KWb 427 b; SKE 48; Einführung 2: 138-139; Brockelmann : OGM 29. § b; Räsänen: TLT 205; LTS 124; V 105 a; Ligeti: NyK 49: 212, 216; AOH 19: 151; TörK 57, 58, 81-82, 230, 257-258; Kałużyński : ME 7, 97; Dmitriev: Stroj 554; Egorov: ÊS 203;

Doerfer: TMEN 1079; Benzing: Deny Arm 53; Clauson: ED 428-429; TESz 3: 521; Bailey : Benveniste Arm 34; Baskakov: Russkie familii 106; Golden: Studia Hungaro-Turcica 5:75, 76-77; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 60-61.

çermik yer. 'kaplıca, ılıca'. Yer adlarında da *Çermik* olarak geçer.

< Erm *Ĵermuk* 'hot bath' (< : *Ĵer*, *Ĵerm* 'heat, warmth').

Dankoff: EÇ- Glossary 27; ALT 637.

çerviş 'eritilmiş iç yağı'. Türkçede *çevriş* olarak da geçer.

< Far *çarviş* 'fat, fat of broth'. Farsçada *çarbiş* olarak da geçer (< : *çarb* 'fat'). - Türkçede kullanılan *çevriş* göçüşme sonunda oluşmuş bir biçimdir.

Bulgarca *červiš* ve *červiš* biçimleri Türkçeden geçmiştir.

Eren: TD 1993/1 : 379.

çişme 'düzen altına alınarak bir oluktan akıtılan yalıklı su haznesi'

~ TatK *çişme* 'göz, kaynak'. - Krg *çişme* 'kaynak'

< Far *çaşma* 'a fountain, source, spring' (< : *çaşm* 'eye').

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

Tietze: Pers 139/33.

çeşni '(yiyecek, içecek için) tat'

< Far *čāšnī* 'taste; relish; a taste by way of a sample; a specimen; proof, trial; quality'.

çete 'silahlı küçük birlik'

< Blg *četa*. - Mak *četa*. - Srp *četa*. - Türk (Osmanlı) hâkimiyeti döneminde askerî terim olarak Macarcaya da geçmiştir (TESz 1: 484-485 s. v. *csata*). Bk. Doerfer : TMEN 1071.

çetele 'ekmekçi, sütçü gibi esnafın uzunlamasına ikiye bölüp üzerine kertikler çenterek hesap tuttıkları ağaç dalı'

< İtal *cedola* < Lat *cedula* 'kâğıt yaprağı'. Bu biçim Latince *scheda*, *scida* 'kâğıt yaprağı' adının küçültme ekiyle yapılmış *schedula*, *scidula* türevinin küçültme ekiyle yapılmışdır. Latince *scheda*, *scida* adı Grekçe σχίδη 'kıymık; ağaç yarması' (< σχίζειν 'yarmak') adından alınmıştır. Orta Çağda Fransızca (*cédule*) ve Almanca (*Zettel*) gibi Avrupa dillerine de geçmiştir.

Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır: R τοέτουλα ; Blg *četelja*.

Foy: MSOS, 1908, 246. s. 2. not; Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 18, 93; Barbera: Elementi 114; Andriotis: EL 380 (τοέτουλα) ; Bernard: LB 9: 91.

çetene bk. *çedene*.

çetik¹ > **çedik** 'örme terlik'. Yerel ağızlarda *çetik* biçimi de geçer.

~ TatK *çitik*

< iç *edik* (< iç *etik*). Bk. *edik*. Başındaki *i-* düşmüştür. Rusçaya *čedygi* olarak geçmiştir (Vasmer: REW 3: 308).

Räsänen: V 106 a.

çetik² (< **çetük**) *esk.* 'kedi'. Yerel ağızlarda *çetik* ~ *çetük* olarak kalmıştır.

~ OT (Oğuzca) *çetük* 'dişi kedi'. Eski Kıpçakçada da *çetük* olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Pelliot: BSOS 6: 557; Şçerbak: IRLTJa 129; Clauson: ED 402 b.

çetrefil 'karışıklığı dolayısıyla anlaşılması güç'.

Kökenini bilmiyoruz.

çevgen 'ucu eğri değnek'. Türkçede *çöğen* (~ *çöven*) olarak da kullanılır. Ağızlarda *çöğenek*, *çöğgen*, *çöğmel*, *çöğmen* gibi birtakım biçimler de geçer. Yerel ağızlarda ince dalları çekmeye yarayan çengelli sopaya da *çöğen* adı verilir. Eski kaynaklarda *çevgân* 'polo değneği' olarak geçer.

Orta Türkçede *çögen* 'ucu eğri değnek, polo değneği' olarak geçer. Eski ve yaygın bir inanca göre, Farsçadan alınmıştır: Far *çaugān* 'a stick with one end bent, used in a game at ball ; the game of polo or horse-shinty; a crooked drum-stick; a stick having one end arched, to which is suspended an iron or steel ball, carried as an ensign of royalty' < Pehl *çōpakān* 'polo-stick; the game of polo' (< *çōb* 'wood; stick'). Kürtçe ve Ermenicede de kullanılır.

Suriye Arapçasında *çukāne* olarak kullanılır (Halasi-Kun: AO 5:77, 93).

Tietze: Pers 139/35; Räsänen: V 117 a; Clauson: ED 416 a; Şçerbak: JaS 168.

çeyrek 'dörtte bir'

~ Nog *şerik* 'çeyrek'. - Kzk *şirek*. - Krg *çeyrek*

< Far *çār yak* 'one of four, a fourth', *çahār yak* 'one fourth ; a quarter' (< *çār*, *çahār* 'four', *yak* 'one'). Türkçede kullanılan *çeyrek* biçiminin göçüşmeli (*métathétique*) bir biçim olduğu açıktır: *çeryek* > *çeyrek*. Türkçede alıntılarda buna benzer göçüşmelere rastlanır. Bk. *poyraz*.

Bulgarca *čerek* ve Sırpça *čejrek*, *čerek* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Tietze: Pers 138/32; Škaljić: Turc 167-168; Räsänen: V 102 b; Adamović: AFF 10: 67.

çığ² 'çadırda çubuklardan yapılmış bölme'.

Yerel ağızlarda 'oğlak ve kuzular için kamıştan yapılmış ağıl', 'kamıştan örülmüş örtü', 'saman taşımak için kağnılara konulan çit' olarak da kullanılır. Anadolu'da bir çeşit kamışa da *çığ* adı verilir. Ağızlarda *cığ* ve *çiğ* olarak da geçer.

Orta Türkçede göçebelerin *çığ* otundan yapıtları çadır örtüsüne *cığ* adı verilir.

Doerfer: TMEN : 1155; Clauson: ED 404 a.

çığa² 1. 'kuşların baş, kanat ve kuyruklarındaki renkli ve uzun tüyler'; 2. 'gelinlerin ve genç kızların düğünlerde başlarına taktıkları parlak renkli tel veya tüy'. Anadolu ağızlarında *cığa* biçimi de kullanılır.

~ Az *cığa*. - Tkm *cığa* 'sorguç'. - Kzk *cığa* 'kızların başlıklarına taktıkları tüy'. - Krg *cığa* 'gelin başlığı'.

Farsça *cığa* 'sorguç' biçimi Türkçeden alınmıştır.

Ramstedt : KSz 15 : 146; JSFOu 55, 2 : 80 (< EFar *çikhā* 'Federbusch') ; Tietze: ZBalk 18: 165/29.

çıkma 'içeriden dışarıya varmak, gitmek'

~ Az *çix*-. - Tkm *çık*-. - TatK *çık*-. - Bşk *sık*-. - Nog *sık*-. - Kzk *sık*-. - KKlp *sık*-. - Krg *çık*-. - Özb *çiq*-. - Alt, Tel, Kuğ *çık*-. - Sag, Koy *sık*-. - Şor, Kaça *sık*-. -

Eski Türk yazıtlarında *çık*- yerine *taşık*- biçimi geçer. Bilim çevrelerinde büyük bir yaygınlık kazanmış olan bir görüşe göre, eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *çık*- biçimi **tışık*- (< *taşık*-)'tan gelir. Bk. *dış*. Clauson'un bu görüşü inandırıcılıktan uzak bulduğu göze çarpıyor (ED 562). Ona göre (ED 405-406), *çık*- ve *çıkır*- biçimlerinin 11. yüzyıldan önce geçmemesi bir rastlantıdan başka bir şey olamaz.

Ramstedt: Stellung 31 ; Formenlehre 121 ; Gabain: AG 91. § ; Brockelmann: OGM 165. § ; Ligeti : AOH 19 : 152; Kononov: GrJaTRP 188. § ; Tenişev : İRLTJa 256-260; Räsänen: V 466 a; Doerfer: TLT 379.

çıkra 'sık çalı'.

Kökünü bilmiyoruz.

çılan 'iri bir çeşit çiğde'

~ Çuv *şālan*

< Far *çēlān*, *çēlāna* 'the jujube-tree'. Farsçada *şēlān* ve *şēlāna* (~ *sēlāna*) biçimleri de kulla-

nılır. Benzing (UAJb 24: 143-144) Çuvaşça *şālan*'ı yanlışlıkla diyalektlerde kullanılan *to-lan* biçimiyle birleştirmiştir.

Räsänen : V 111 a; Scherner: Lw 70; Eren: TDAY 1978-1979, 276.

çilbir¹ 'yoğurtlu yumurta yemeği'. Yerel ağızlarda *cılbur*, *çilbir* olarak da kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz. - Kürtçede *cilbir* 'oeuf mollet' olarak geçer.

Sırpça *čimbur* Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 176; Skok : EtRj 1 : 324)

Räsänen : V 104 a. Bk. Bläsing : AT 11.

çilbir² yer. 'yulara takılan ip veya zincir'.

Ağızlarda *çilbir* (> *cilbir*) olarak da geçer.

~ Tkm *çilbir* 'sicim; bağ'. - TatK *çilbir*. - Bşk *sılbur*. - KKlp *şılbur*. - Tel *çumbur* 1. 'at kılından yapılmış ip'; 2. 'dizgin'. - Tar, Tel *çulbur* 'dizgin'. - Alt, Tel *çilbur*. - Şor *şılbur*. - Çuv *çēlpēr*

< Moğ *çilbuğur* 'le licou, licol pour les chevaux'. - Farsça, Rusça gibi komşu dillere de geçmiştir.

Ramstedt: KWb 433-434; Doerfer: TMEN 181 ; Ligeti : AOH 14: 45; Poppe : UAJb 28 : 45 ; Egorov: ÊS 323; Räsänen: V 108 a.

çıma < **çima** 'halat ucu'

< İtal *cima* 'rope's end; rope'.

Kahane-Tietze: LFL 199; Eren : TD 53 : 256.

çınar 'geniş yapraklı bir ağaç (Platanus)'

~ Tkm *çınār*. - Nog *şınar*. - Kzk *şınar*. - KKlp *şınar*. - Krg *çınar* 'çınar, dağ kavağı'. - Tar *çınar*

< Far *čanār* 'a plane-tree'.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Yağmalar çınar ağacına *çarūn* adını verirler. Türkçe *çınar* sözü ile *çarūn* biçimi arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Clauson (ED 430 b) *çarūn* biçimini *hap. leg.* olarak vermekle yetinmiştir.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Türkler çınar ağacına *çünük* adını da verirler. Bu ad ç-'nin ş-'ye çevrilmesi sonunda *şünük* biçimini almıştır. Clauson'un belirttiği gibi, çağdaş diyalektlerde *çünük* adının yerine Farsça *çinār* sözü geçmiştir. Orta Türkçe *çünük* adının komşu dillerden kalma bir alıntı olduğu anlaşılıyor.

Ağızlarda çınar ağacına *kavlağan* adı verilir. Bk. *kavlağan*.

Türkçeden Rusçaya *činár* olarak geçmiştir. (Vasmer : REW 3 : 340).

Räsänen : V 108 b.

çingar *argo* 'kavga, gürültü'. Yerel ağızlarda *cingar* olarak geçer.

Tietze'ye göre (Gr [1] 241/271), Rumcadan alınmıştır (R τούγκρα, 'Streit'). Kostov (LB 14, 2 : 86) ise Çingenecedan geçtiğini yazmıştır. Türk argosunda Rumca ve Çingenece alıntıların özel bir yer tuttuğunu biliyoruz.

çingil 'küçük üzüm salkımı'. Eski sözlüklerde *çingil* olarak geçer. Ağızlarda *cingil* (~ *cin-gil*) biçimi de kullanılır. Kıbrıs ağızında da *çingil* biçimi geçer.

< R ὀσώγγοιο 'kleiner Zweig; Stengel der Weintraube nach dem Trocknen'. - Türkçe *çingil*'ın **çingın* biçiminden benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda çıktığı anlaşılıyor.

Özbekçe *şingil* 'küçük salkım, çingil' biçimi düşündürücüdür. Bu biçim Tietze'nin gözünden kaçmıştır.

Yerel ağızlarda *cingil* (~ *cingil*, *çingil*) biçimi 'inci, boncuk, gümüş veya altından yapılmış süs eşyası' olarak da geçer. Bk. *cingil*.

Tietze: Gr (1) 213/30; Eren: Türkoloji Dergisi 1 : 8 ; TDAY 1960, 301/30.

çıplak 'üstünde giysi veya örtü bulunmayan'. Ağızlarda daha çok *çılbağ* (> *cılbağ*) olarak geçer. Eski kaynaklarda da *çılbağ* biçimi kullanılır. Dilimizde *çırçıplak*, *çırılçıplak* gibi pekiştirmeler de yaygındır. Yerel olarak *cıv-*

lak 'tüyleri dökülmüş, soyulmuş' anlamına gelir. *Cıscıv-lak* da 'tüyü dökülmüş, çıplak' olarak kullanılır.

~ Tkm *çıplak*.

Türkçe *çılba-* 'soymak' kökünden -k ekiyle yapılmıştır: *çılba-* + -k eki. Buna göre, *çıplak* biçiminin göçüşme (*métathèse*) yoluyla ortaya çıktığı açıktır.

Räsänen : V 109a.

çıra 1. 'çam ağacının ateş tutuşturmak için kullanılan yağlı bölümü'; 2. *yer*. 'lâmba'.

~ Tkm *çıra* 'lâmba; yağ lâmbası, kandil'. - Tat *çıra* 'çıra'. - Kzk *şıra* 'çıra'. - Nog *şırak* 'lâmba'

< Far *çirāğ* 'a lamp; light; the wick of a candle'.

Korsch [Korş] : Thomsen Arm 198-199 ; Räsänen : V 109 ; Tietze : Pers 139/36 ; AO 13 : 19-20.

çırak 'sanat öğrenmek üzere bir ustanın yanında çalışan kimse'

< Far *çirāğ* 'a client, dependant'.

Rumcaya τσιράκι olarak geçmiştir (Andriotis : EL 382)

Tietze: Pers 139/37; Räsänen: V 109 b.

çırakma, çırakman 'üzerine mum, kandil veya lâmba konulan tepsi'

< Far *çirāğpā* 'foot of a lamp; portable lamp; candle-stick' (*çirāğ* 'lamp', *pā* 'foot'). - Anadolu ağızlarında *çırakpa* biçimi de kullanılır. Türkçe *çırakma* biçiminin *p > m* değişmesi sonunda ortaya çıktığı açıktır: *çırakpa* > *çırakma*.

Anadolu ağızlarında çırakmaya *çıraklık* adı da verilir.

Tietze: Pers 139/37; Berta : ALH 45 : 210, 214.

çıramoz 'balıkçıların, ateş balığı avlarken üzerinde çıra ve funda yaktıkları ızgara'.

Türkçe (< Farsça) *çıra*'nın *yakamoz*'un so-nundaki -moz'la birleştirilmesinden oluştuğu anlaşılıyor.

çırçır 'pamuğu çekirdeğinden ayırmaya yarayan alet' < *circir*. Yerel ağızlarda *carcar* ve *cercer* 'düven' olarak da kullanılır.

< Ar *carcar* 'herse à égruger le blé', (Suriye) 'chariot à dépiquer les épis de blé, d'orge et d'autres céréales'.

Tietze: Ar 269/34; Eren: TM 19: 297.

çırnık 1. 'küçük boyda kayık'; **2.** 'üç flok yelkeni bulunan, çektirmeden büyük, tek ve yekpare direkli yelkenli'. Yerel ağızlarda *çırnık*, *cırnık* ve *cırnik* 'iki başı eğri balıkçı ve tahıl kayığı' olarak da kullanılır.

< Blg *černik*, *čarnik* 'Tuna'da işleyen bir tür kayık'.

Zajackowski : Studia 97; Kahane-Tietze : LFL 8. s.; Tietze: Slav 2. s. (Slavcadan alındığını belirtmekle yetinmiştir); Dankoff: EÇ-Glossary 27 (kökenini vermemiştir); Eren: TD 1993/1 : 380.

çita 'düzgün biçilmiş uzun ve ensiz tahta'.

Kökenini bilmiyoruz.

çıvgar 'çift süren veya araba çeken öküzlere yedek olarak koşulan öküz çifti'. Ağızlarda *cıvgar*, *şıvgar* ve *zıvgar* biçimleri de kullanılır. < R *çευγάρυ* 'Gespann'.

Tietze: Gr (1) 219/76; Eren: TDAY 1960, 302/76; TM 19: 295; Daher: AA 104.

çıvgın 'ağaç sürgünü, filiz'. Ağızlarda *şıvgın* (> *şıvkın* > *şıfkın*) olarak da kullanılır. Dilimizde 'ağaç sürgünü, filiz' olarak *fişkın* biçimi de geçer. Bk. *fişkın*.

< *çıv-* '(ağaç) filiz vermek' + *-gın*. Ağızlarda *cıv-* (< *çıv-*) ~ *civ-* 'boy atmak, birdenbire büyümek, uzamak' olarak da kullanılır. Ağızlarda 'filiz' olarak kullanılan *şıvga* da *çıv-* kökünün bir türevidir. Bk. *şıvga*.

Dankoff'un, *şıvgın*'ın Ermeniceden alındığı yönündeki savı düzeltmeye ağıttır (ALT 559).

Eren : TDAY 1960, 351; Clauson :ED 396 a.

çıyan 'sarımtırak renkte, zehirli böcek'. Ağızlarda *çayan* 'akrep (ve 'kırk ayak') olarak geçer.

~ Tkm *içyan* 'akrep'. Göçüşmeli (*méta-thétique*) bir biçim olduğu açıktır. Göçüşmenin bir ünlü ile bir ünsüz arasında gerçekleştiği göze çarpıyor. - Nog *şayan* 'yengeç'. - Kzk *şayan*. - KKlp *şayan*. - Krg *çayan*.

Orta Türkçede *çadan* 'akrep' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *çayan* (ve *çıyan*) olarak kullanılır.

Türkçede birinci hecede -a-'nın -ı-'ya çevrildiği göze çarpıyor. Dilimizde buna benzer örnekler vardır. Bk. Eren : NyK 51 : 358-360.

Orta Türkçe -δ-'nin çağdaş diyalektlerde -y-'ye çevrilmesi kuraldır.

Moğolcaya *çayan* ~ *çiyan* olarak geçmiştir. Bk. Şçerbak : JaS 111/102, 170, 174.

Pelliot : BSOS 6 : 568; Eren: NyK 51: 259;

Räsänen : V 94 b; Clauson : ED 403 a.

çibik bk. *çepik*.

çibin bk. *cibin*.

çiçek 1. 'bir bitkinin üreme organlarını taşıyan, çoğu güzel kokulu, renkli bölümü'; **2.** 'çiçek açan kır veya bahçe bitkisi'; **3.** 'irini kabarcıklar dökerek yüzde izler bırakan ateşli, ağır ve bulaşıcı bir hastalık'

~ Az *çiçek*. - TatK *çiçek* 'çiçek hastalığı'. - Nog *şeşek* 'çiçek hastalığı'. Nogaylar çiçeğe *şeşek*key adını verirler. - KKlp *şeşek* 'çiçek hastalığı'. Kara Kalpaklar çiçeğe *gül* adını verirler. - Kzk *şeşek* 'çiçek; çiçek hastalığı'. - Özb *çeçek* 'çiçek; çiçek hastalığı'. - Alt, Tel *çeçek*. - Tar *çeçek* 'çiçek hastalığı'. - Tuv *çeçek* 'çiçek'. - Çuv *şeşke*. Ağızlarda *şeşek*, *çeçek* olarak da geçer.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*çeçek*). Orta Türkçede *çeçek* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *çeçek* biçimi kullanılır.

Ramstedt'e göre (KWb 248), Türkçe *çeçek* *çeç-* < *seç-* 'auflösen, einen Knoten lösen' kökünden gelir.

Eski ve yeni diyalektlerde *seç-* (> *seş-* > *şeş-*) kökü 'açmak', 'çözmek' olarak kullanılır. Buna göre, *çeçek* türevi de **seçek* > *çeçek* (> *şeşek*) biçimlerini almıştır.

Türkçede *çeçek* biçiminin *çiçek*'e çevrildiği göze çarpıyor.

Türkçe *seç-* köküne ilişkin bilgi almak için bk. Clauson ED 857 a; Räsänen: StO 18,3: 47. Moğolcaya *çeçeg* (ve *seçeg*) olarak geçmiştir. Bk. Ramstedt: KWb 428 a; Clauson : ED 400-401; Şçerbak : JaS 112/109.

Farsçada *çaçak* 'a rose' olarak geçer. Farsça *çiçak* 'the small-pox' da Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Kürtçeye de geçmiştir (*çiçek*). Özbekçeden Tacikçeye *çeçak*, *çaçak* 'Pocken' olarak geçmiştir (Doerfer : TLT 367).

Ramstedt: KWb 428 a; Brockelmann : OGM 18. § 7; Egorov: ÊS 209; Räsänen: LTS 176; MTS 100 ; V 102 a; Doerfer : TMEN 1073; Clauson: ED 400-401; Borovkov : TLL 100; Golden : KhazSt 175; Ligeti : AOH 19 ; 150 ; TörK 448.

çigetey esk. 'Suriye'de bulunan güzel bir cins yaban eşiği'

~ Tel *çigettey* 'der wilde Esel'

< Moğ *çiketei*, *çiketü* 1. 'mit Ohren'; 2. 'das Tier Dschiggetai in den Wüsten Ost-Turkestans'.

Ramstedt : KWb 439 b; Räsänen: V 110 b.

çiğit 1. 'çekirdek'; 2. 'pamuk çekirdeği'. Eski kaynaklarda *çiğit* 'yüzde oluşan küçük benek, çil' olarak geçer. Ağızlarda *çiğirt* (: > *çiğirdek*) biçimleri de göze çarpar. Bu biçimlerdeki -r- 'ler sonradan türemiştir.

~ Az *çiyid* 'pamuk çekirdeği'. - Tkm *çigit* 'tane; tohum; çekirdek'. - Krg *çigit* 'pamuk çekirdeği'.

Orta Türkçede *çigit* 'pamuk çekirdeği' olarak geçer (Arguca). Eski Kıpçakçada da *çigit* 'pamuk çekirdeği' olarak kullanılır.

Doerfer'e göre (CAJ 37 : 41), tipik bir kültür sözü olarak Türkçeden çok İran kökenli bir öğedir.

Tacikçe *çigit* biçimi büyük bir olasılıkla Özbekçeden alınmıştır. Doerfer (TLT) Tacikçe *çigit*'i vermemiştir.

Doerfer: TMEN 1108; Clauson: ED 414 a.

çil bk. *cil*.

çile 'yay kirişi; iplik kangalı'

~ Tkm *çille* 'ipek kangalı'

< Far *çila*, *çilla* 'a bow-string'. - Türkçede de yay *çilesi* 'yay kirişi' olarak kullanılır.

Türkçe *kelep* 'iplik çilesi' de Farsçadan alınmıştır. Bk. *kelep*.

çilek 'çok yıllık, sürüngen, ak çiçekli ve otsu bir bitki'. Yerel ağızlarda *çiğelek* 'dağ çileği' (*Fragaria vesca*) olarak geçer.

~ Az *çiyələk*. - Tkm *çiğelek*. Yeni Türkmençe sözlüklerde geçmediği göze çarpıyor. - Nog *çiğlek* 'die Erdbeere'. Yeni Nogayca sözlüklerde yer almadığını görüyoruz. Buna karşılık Nogaycada 'yemiş' olarak *yilek*, *yilek* biçimlerinin geçtiğine tanık oluyoruz.

Radloff, Türkçe *çilek* ve Nogayca *çiğlek*'i çağdaş diyalektlerde kullanılan *yilek* biçimiyle birleştirmişti: Alt, Tel, Kumd *yilek* 'der Erdbeere ähnliche Beeren' : *yer yileği* 'die Erdbeere'; *ağaş yileği* 'die Himbeere'; *kara yilek* 'die Schwarzbeere' ; *sas yileği* 'die Kranichsbeere'. - TatT *yilek*. - Tara *kiş yilek* 'die Heidelbeere'; *takmak yilek* 'die Erdbeere'.

Radloff'un otoritesine güvenen dil uzmanlarının Türkçe *çilek* ~ *yilek* birleştirmesine yazı ve yayınlarında sık sık yer verdiklerine tanık oluyoruz. Dilâçar'ı bir *amateur* ve *diletante* olarak bir yana bırakalım (TDAY 1957,

90). Egorov (ÊS 226), Räsänen (LTS 226-227; V 202 b), Musaev (LTJa 252), Tumaşeva (STST 77, 247) gibi dil uzmanları Türkçe *çilek* biçimini Altayca, Teleütçe, Kumandica *yilek* ve benzerleriyle birleştirmişlerdir. İlk bakışta bu biçimler arasında anlam bakımından büyük bir benzerlik göze çarptığı bir gerçektir. Ancak, Türkçe *çilek*'in *yilek* ve benzerleriyle birleştirilmesi ses açısından olanaksızdır. Türkçe *çilek*'in başındaki ç-, eski bir ses olarak *yilek* biçiminin başındaki y- ile birleştirilemez.

Çağdaş diyalektlerde kullanılan *yilek* biçimindeki *i*'nin eski -iy- (<-id-)'den geldiği anlaşıyor: Diyalektlerde *yistek*, *çestek*, *çistek* gibi birtakım biçimler de geçer. Çuvaşça *şırła* 'yemiş' biçimi de göz ardı edilemez. Bütün bu biçimlerin Ana Türkçe **yedlek*'ten geldiği anlaşıyor. Ana Türkçe y- lerin dilimizde y- olarak kaldığını biliyoruz. Bk. yaz. Buna göre, Türkçe *çilek*'in çağdaş diyalektlerde kullanılan *yilek*, *yistek*, *çestek*, *çistek* biçimleriyle birleştirilmesi düşünülemez. Ana Türkçe -d- sesi çağdaş diyalektlerde -y-, -z- (söz sonunda -s), -t- ve -r- olarak geçer. Yukarıda saydığımız biçimlerin bu kurala uyduğu açıktır. Ramstedt (KSz 15 : 143) Türk diyalektlerinde geçen *yilek* biçimini Moğolca *jedegene* '(Name einer Beerenart) Himbeere (?)' sözüyle birleştirmiş, Németh'in görüşüne göndermede bulunmakla yetinmiştir (NyK 42 : 82). Ramstedt'in birleştirmesini Ligeti (MNy 29 : 275-277) yeni verilerle bütünlemiştir. Bu birleştirmeye Räsänen de katılmıştır (LTS 188, 226-227; V 202 b).

Macarcada üzüme verilen *szölő* adı eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz : BTLw 192; Ligeti : MNy 29 : 275-277; TörK 293-294).

Joki (LwSS 108) Nogayca *çiğlek* ve Türkmençe *çiğelek* biçimlerini Räsänen'e dayanarak Orta Türkçe *yigde* 'rote Brustbeere'

sözüyle karşılaştırmıştır. Ancak, Räsänen (LTS 226-227) Nogayca *çiğlek*, Türkmençe *çiğelek* biçimlerini Türkçe *çilek*, Tatarca *yilek*, Altayca, Teleütçe, Kumandica *yilek* gibi biçimlerle karşılaştırmışsa da, Orta Türkçe *yigde*'yi ayrı bir örnek olarak vermişti. Joki'nin *çilek*, *çiğlek*, *çiğelek*, *yilek* gibi biçimleri *yigde* örneği ile karıştırdığı anlaşıyor. Doerfer (TMEN 110) Türkçe *çilek* (< **çiyelek* < **çiğelek*) sözünün ses bakımından doğrudan doğruya ("direkt") Altayca *yilek* biçimiyle birleştirilemeyeceğinin altını çizmiştir. Bk. ÊSTJa 1989, 44.

Gukasyan (ST 2, 1978, 26. s. 51. not) *ciyelek* biçimini *ceryelek* < *cer* 'yer' + *yelak* 'yemiş, çilek' (*yeryelak* yerine) olarak açıklamıştır ki yanlıştır.

Türkçe *çilek* (< *çiğelek*) Farsçaya *çigalak* 'a strawberry' olarak geçmiştir (Doerfer : TMEN 1110). Farsçanın ağızlarında *çiyälak* biçimi de göze çarpar. Arapça (Suriye) *şolak* '(coll.) fraises' biçimi de Türkçeden alınmıştır. Eski ve yeni diyalektlerde çileğe türlü adlar verildiğine tanık oluyoruz. Örn. Sartçada *bul-tirgan* 'die Erdbeere' olarak kullanılır. Kazakça *büldürgön* biçimi 'die Erdbeere' olarak geçer. *Sir büldürgönü* ise 'die Preisselbeere' anlamına gelir. Kırgızca *büldürkön* de 'die Preisselbeere' olarak kullanılır. (Yudahin *büldürkön*'ü vermemiştir.) Räsänen (V 92 a) bu biçimleri **böğürtlen* (83) ve **bürliken* (93 a) gibi birtakım adlarla karşılaştırmıştır.

Eren: DTCFD 8 : 245-246. Golden : Studia Hungaro-Turcica 5 : 79. s. 9. not ; Ligeti: TörK 22, 230.

çilik > çillik 'dişilik organı'. Ağızlarda *cilik*, *cillik* olarak da geçer.

< Erm *cilik* 'clitoris'.

Dankoff : ALT 299. - 'Soğan cücüğü' olarak kullanılan *zillik*'in *çilik* ile birleştirilmesi

düşünülemez. Bu biçim cücüğe verilen *zıllık*'ten ayrılamaz. Kökeni için bk. Dankoff : ALT 297.

çilingir 'kilit ve anahtar yapan kimse'

< Far *cilāngar* 'a locksmith'.

Bouvat: KSz 4: 317, 326.

çinakop, çinokop, çinekop 'lüfer balığının küçüğü (Temnodon saltator)'.

Rumcadan alındığı anlaşılıyor : Rumca *τὸν-
vokóπος (< τὸνῆς < Türkçe *çene* 'Kinn' +
κόπτω 'schneiden').

Tzitzilis: GrLw 548. Georgacas (FT) *çinakop*
üzerinde durmamıştır.

çinedir yer. 'iri gözlü kalbur'. Ağızlarda *çine-*
der, *çineter* yanında *çineğir* olarak da geçer.

R < σινιερήριον 'Sieb'.

Tzitzilis: LB 30, 2: 107/50.

çintıyan 'içi astarlı kadın donu, kadın şalvarı'.
Anadolu ağzlarında *çinti*, *şinti* olarak da kul-

lanılır.
Littmann'a göre (Tschudi Arm 119/139),
Arapça (Mısır) *şintiyân* 'kadın şalvarı' Türk-
çeden alınmıştır. Suriye'de de kullanılır (Ha-
lasi-Kun: AO 5: 90). Türkçeden Sırpçaya da
çiftijáne, *çintijáne*, *çivtijáne* olarak geçmiştir
(Škaljić : Turc 175).

Räsänen : V 111 b.

çipik bk. *çepik*.

çipo 'gemiyi istenilen bir yerde tutmak için bir
zincirle denize atılan, iki veya daha çok kolu
bulunan gemi demiri'

< İtal *ceppo* 'stock of an anchor'. - Akdeniz
dillerinde yaygın olarak geçer.

Kahane-Tietze: LFL 191.

çipura 'karagöz balığına benzer bir Akdeniz
balığı'

< R τσιπούρα.

Georgacas: FT 134/146; Tietze: AO 13:19.
Bk. Andriotis : EL 382.

çir 'kayısı, erik, zerdali gibi yemişlerin kurusu'
< Erm *ç'ir* 'dried fruit'.

Dankoff: ALT 592. Tzitzilis'e göre (GrLw
520), *çir* Rumcadan alınmıştır. Bk. Tietze :
AO 13 : 19.

çiriş 'çiriş otu kökü unundan yapılan bir yapış-
tırıcı'

~ Tkm *çiriş* 1. 'çiriş otu'; 2. 'tutkal, çiriş'. -
Nog *şiriş* 1. 'yumurta akından yapılan tut-
kal'; 2. 'alçı'

< Far *siriş* 'a certain herb which, whilst
green, is boiled and eaten, but when dry is
reduced to powder, wherefrom a paste is ma-
de for shoemakers and book-binders; glue'.
Türkçe *çiriş* biçiminin **siriş* > **şiriş* > *çiriş*
olarak geliştiği anlaşılıyor (benzeşme, *assi-*
milation). Bk. *çarşı*.

Bulgarca *çiriş*, Sırpça *čiriš* biçimleri Türkçe-
den alınmıştır (Škaljić : Turc 194 ; Skok :
EtRj 1 : 359). Skok, *čiriš* ile Türkçe *kiriş* 'ten
gelen *čiriš* ' biçimini karıştırmıştır. Macarca
csiriz biçimi de Türkçeden kalma bir alıntıdır.
Macarcada *cs-* (ç-) dolayısıyla sondaki -s (-ş)
sesi -z'ye çevrilmiştir.

Kúnos'un, Türkçe *çiriş*'in Macarcadan geldi-
ği yolundaki açıklaması yanlıştır (NyK 27:
54).

Rumcaya τσιρίσι olarak geçmiştir (Andrio-
tis : EL 382).

Räsänen : V 448 b; Tietze: AO 13 : 20 (köke-
nini vermemiştir).

çirk yer. 'gübre'

< Far *çirk* 'dirt, filth'.

Tietze : AO 13 : 20.

çirkef 'pis su'

< Far *çirk-āb* 'dirty water' (*çirk* 'dirt', *āb*
'water').

Farsça *çirk-āb* biçiminin sonundaki *b* ünsüzü
Türkçede *f*'ye çevrilmiştir. Türkçe *hoşaf* (<
Farsça) biçiminin sonundaki *f* gibi.

Räsänen : V 105 b; Tietze : AO 13 : 21.

çiroz 1. 'yumurtasını atarak zayıflamış uskumru balığı ve bunun kurutulmuşu'; **2.** 'çok zayıf kimse'

< R τσίρος 'Maena vulgaris'.

Bulgarca *çiroz* Türkçeden alınmıştır.

Meyer : TürkSt 22 ; Tzitzilis : Zaemki 145/11; Georgacas : FT 134/147.

çit 'bağ, bahçe gibi yerlerin çevresine çekilen engel'

~ Tkm *çet* 'uç, yan'. - Türkî *çit* 'çit'. - TatK *çit* 'sınır, an, tarla sınırı, yan, uç'. Tatarlar sınıra *çik* adını da verirler. - Nog *šet* 'sınır'. Nogaylar 'sınır, an' olarak *şek* adını da kullanırlar. - Krg *çet* 'uç, yan'. Kırgızlar da *çet* yanında 'sınır, an' olarak *çek* adını kullanırlar. Kara Kalapklar da sınıra *şek* adını verirler. Orta Türkçede *çıt* 'kamuştan veya dikenden yapılmış engel veya kulübe' olarak geçer. Eski Kıpçakçada ise *çet* biçimi kullanılır.

Diyalektlerde sınıra verilen *çek* adıyla birleştirilemez.

Türkçe *çiten* 'saman taşımak için kağınlara konulan büyük sepet veya çit' adı *çit* kökünden -(e)n ekiyle yapılmış bir türevidir. Bu türev Anadolu'da *çeten* olarak da geçer. Bk. *çiten*.

Doerfer : TMEN 1152; Clauson: ED 401 b.

çitari 'üzerinde sarı çizgiler bulunan kılçıklı bir balık (Sarpa salpa)

< R κίτῳρί.

Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun: AO 5: 95).

Meyer: TürkSt 26; Georgacas: FT 128/44.

çitil bk. *şitil*.

çivi 1. 'iki şeyi birbirine tutturmak için çakılan, ucu sivri, başlı, metal veya ağaçtan yapılmış ufak çubuk'; **2.** 'kalkan balığının üzerindeki düğmeye benzer kemiksi oluşum'

~ Az *çiv*. - Tkm *çüy*. - Nog *şüy*. - TatK *çüy*.

Kırgızca *çege*, Kazakça ve Kara Kalpakça *şege* biçimleriyle *çivi* arasındaki yakınlık düşündürücüdür.

İtalyancadan alındığı yolundaki sav yanlıştır (Barbera : Elementi 116).

„Räsänen : V 121 a.

çivit 'eskiden çivit otundan, bu gün yapay yollarla elde edilen, mavi renkli, sarılığını gidermek için çamaşırın son suyuna karıştırılan toz boya'

~ Tel *çibit* 'toprak boya'. - Tuv *şivit* 'aşı boyası'

~ OT *çüwit*, *çüvit* 'boya'.

Räsänen (V 112 b) ? işaretiyle Uygurca *yipūi*, *yipūn* biçimiyle karşılaştırmıştır. Clauson (ED 395 a), alıntı olduğu olasılığı üzerinde durmuş, ancak kökeninin bilinmediğini dile getirmiştir.

Kazaklar toprak boyasına *cosa* adını verirler. Bu adın Moğolcadan geldiği anlaşılıyor (Räsänen: V 128 a).

Sırpçaya *čivit* olarak geçmiştir (Skok : EtRj 1 : 330).

Rassadin : FLTJa 231.

çizme 'koncu diz kapaklarına kadar çıkan bir çeşit ayakkabı'.

Yalnız Türkçede kullanıldığı anlaşılıyor. Eski ve yeni diyalektlerin büyük bir bölümünde çizmeye *etik* (< *etük*) adı verilir: Tkm *edik* 'çizme'. - Nog *etik*. - Kzk *etik*. - KKlp *etik*. - Krg *ötük*. - TatK *itik*. - Sart *ötük*. - Alt, Tel, Şor, Sag *ödük*. - Çuv *atā*.

Bu ad Türkçede de *edik* olarak kullanılır. Türkçede *edik* 'pabuç' anlamını almıştır. Ancak Anadolu'da dar bir alanda 'çizme' olarak da geçer.

Bu verilere göre, eski Türkçe *edik* (< *etik*)'in yerini *çizme* adının aldığı açıktır. Bu yeni adın Türkçe bir kökten geldiği anlaşılıyor.

Yalnız, *çizme*'nin *çiz-* 'çizgi çekmek' kökünden geldiği düşünülemez. Bu ad *çiz-* 'çözmek' kökünden *-me* ekiyle yapılmış bir türevdir. Bu türevin başlangıçta *çizme edik* olarak kullanıldığı anlaşıyor. Buna göre, *çizme edik* adı 'çözme edik' anlamına gelir. Sonradan *çizme edik* yerine yalnız *çizme* adı kullanılmıştır. Bu duruma göre, *çizme* biçimi *eliptique* bir addır. Böylelikle *çizme* biçimi Türkçede 'uzun konçlu edik' anlamını kazanmıştır. Bunun üzerine *edik* adı da 'kısa konçlu çizme' olarak kalmıştır.

Türkçede çizmeye *çekme* adı da verilmiştir. Bu adın da *çekme edik*'ten geldiği açık olarak anlaşıyor.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *čizma*. - Srp *čizma*. - Arn *čizmë*. - Rum *cisma*. Sırpça yoluyla Macarcaya da *csizma* olarak geçmiştir.

Arapça (Mısır) *gezmā, gazma* 'shoe, boot' biçimi de Türkçeden alınmıştır (Littmann: Tschudi Arm 116/91). Türkçeden Farsçaya da geçmiştir (Doerfer : TMEN 1081).

Eren: TDAY 1978-1979, 3-4; Miklosich: TE 1: 42; 3: 97; Kniezsa: SzJsz 136-137; Škaljić: Turc 178; Skok: EtRj 1: 331; Kakuk: ÉIOsm 110; Doerfer: TMEN 70; Räsänen: V 112 b.

çoban 'davar veya sığır sürülerini güdüp otlatan kimse'

~ Tkm *çopan* 'sığırtaç, çoban'. - Krg *çopan* 'koyun çobanı'. Kırgızlar *çolpon* biçimini de kullanırlar. - KKlp *şopan* 'sığırtaç'.

Orta Türkçede *çupan* 'kızır' olarak geçer.

< Far *çōbān, šōbān, šuvān* 'a shepherd; a horse-keeper' < *gōbān* 'a herdsman (*gau, gō* 'cow', -*bān* 'keeper, guardian').

Menges'e göre (WZKM 70 : 39), Sogd veya Pehlevî (*xšū-pān-, fšu-pan-*) kökenli eski bir alıntıdır.

Türkçede sığır çobanına *sığırtaç* adı verilir. Bk. *sığırtaç*. Eski ve yeni diyalektlerde *koyçu* 'koyun çobanı' olarak kullanılır: Krg *koyçu*. - Nog *koyşı*. - KKlp *koyşı*.

Tacikçe *çūpān, çopān* biçimi Özbekçeden alınmıştır (Doerfer: TLT 390).

Doerfer: TMEN 1130; UAJb 40: 252; Crânjâlă: RumVI 242-243; Ligeti: AOH 17: 14; 28: 295; MNy 75: 40; Räsänen: V 112 b; Clauson: ED 397-398.

çocuk 1. 'küçük yaştaki oğlan veya kız';

2. 'genç erkek'

~ Tkm *çoçka* 'domuz'. - Nog *şoşka*. - TatK *şuşka*. - Bşk *suska*. - Kzk *şoşka*. - KKlp *şoşka*. - Krg *çoçka*. - Özb *çoçka*. - Alt, Tel *çoçko*. - Şor *şoşka*. - Sag, Koy *soska*. - Hak *sosxa*.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığı anlaşıyor. Orta Türkçede *çocuk* 'domuz yavrusu' olarak geçer. Eski Kıpçakçada *çoçka* biçimi göze çarpar.

Türkçe *çocuk* yanında eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *çoçka* biçimi düşündürücüdür. (Eren : NyK 51 : 369). Bu biçimin so-nundaki *-a* eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak kullanılan bir ektir. Türkçe *buğra* (< : *buğur*) örneğinde olduğu gibi. Bu eke ilişkin bilgi almak için bk. Németh : KCsA 3 : 108-109.

Domuz yavrusuna verilen *çocuk* adının Türkçede 'küçük yaştaki oğlan veya kız' anlamını alması doğaldır. Dilimizde buna benzer birçok örnek vardır. Örn. 'çocuk' olarak kullanılan *bala* sözü Orta Türkçede 'kuş ve hayvan yavrusu' anlamına gelir. Bk. Caferoğlu : TD, Belleten, Seri : 3, No : 10-11; TDAY 1968, 12-14.

Brockelmann'a göre (OGM 18. § a), *çuçka* (sic!) hayvan adlarında sıklıkla gördüğümüz bir çağırma-likten çıkmıştır. Doerfer'e göre (TLT 397), *çoçka* "expressiv" bir sözdür. Räsänen (TLT 200) Tatarca *çuçka* biçimini

Çuvaşçada 'domuz' olarak kullanılan *sısna* adıyla karşılaştırmıştır. Ancak bu karşılaştırma ses yönünden yanlıştır. Joki (LwSS 297-298) Räsänen'in karşılaştırmasına katılmamış, Şçerbak (İRLTJa 125, 126) ise Räsänen'e dayanarak Çuvaşça *sısna*'yı *çoçka* biçimiyle birleştirmiştir ki yanlıştır. Egorov (ÊS 201) Çuvaşça *sısna*'nın kökeninin bilinmediğini dile getirmiştir.

Macarcada 'domuz' olarak kullanılan *disznó* (< *gyisznó*) sözünün Çuvaşça *sısna*'dan geldiğini biliyoruz. Macarca *gyisznó* biçiminin *şısna* (> *sısna*) biçimine dayandığı anlaşılıyor. Çuvaşça *şısna* benzeşme (*assimilation*) yoluyla *sısna*'ya çevrilmiştir. Ligeti (TörK 45) Çuvaşça *şısna*'nın Türk diyalektlerinde geçmediğini dile getirmiştir.

Polivanov (ArOr 9 : 405-406) *çuçka*'nın Çincede domuz yavrusuna verilen *çu* adıyla birleştirilemeyeceğini yazmıştır. Bk. Polivanov : Sbornik 170; Stat'i 168-169; Musaev : ST 6, 1973; 6; Mándoky : NyK 73: 378; Räsänen : V 113 a; Clauson : ED 400 b.

Özbekçeden Tacikçeye *çoçka* olarak geçmiştir (Doerfer : TLT 397).

Türkçede *çoluk* *çocuk* ve *çocuk* *mocuk* gibi birtakım ikiz sözler de kullanılır. Bk. Ligeti : MNy 54: 441-442. Ağızlarda 'domuz yavrusu' ve 'deve yavrusu' olarak kullanılan *mo-cuk* biçimi düşündürücüdür. Bk. Eren : DTCFD 8 : 283-288; TD 56 : 350 ; 1995/2 : 857.

çoğaç, çoğaş yer. 1. 'boğucu sıcak'; 2. 'güneş'.

Ağızlarda *çuvaç*, *çuvaş* olarak da geçer.

< ET *çoğ* 'alev, yalım' + -(a)ç eki.

Deny : Boisacq Arm 310 ; Räsänen : V 113 a; Clauson : ED 405 a; Bazin : Sternkunde 573. s. 1. not; SChron 40.

çoğurcuk 'sığırık (Sturnus vulgaris)'.

Kökünü bilmiyoruz. Türkçe *sığırık* adıyla *çoğurcuk* arasındaki benzerlik ses ve anlam bakımlarından düşündürücüdür. Bk. *sığırık*.

çokal, çukal 'eskiden savaşlarda giyilen demir gömlek'. Eskiden atlara giydirilen örtüye de 'çokal (*çukal*)' adı verilirdi. Yerel ağızlarda geçmediği anlaşılıyor.

Tryjarski'ye göre (Altaistic studies 179), Orta Türkçe *çoğ-* 'sarmak, sıkı bağlamak' kökünden oluşmuştur. Ancak bu açıklama ses bakımından tartışmaya açıktır.

Räsänen : V 114 a; Gabeskiriya : Leksika 76-77; Golden : AEMaE 5: 79; Doerfer : TMEN 1084; Beldiceanu-Willain-Gandossi : Turcica 12 : 170. Bk. Meyer : TürkSt 49-50.

çokrak yer. 1. 'kaynak, pınar'; 2. 'kaplıca, ılıca'; 3. 'çamurlu, bataklık yer'. Anadolu'da yer adı olarak da geçer (*Çokrak*).

< *çokra-* + *-k*. Anadolu'da *çokra-* 'kaynamak' olarak kullanılır.

Dilimizde *çokrağan* türevi de 'gür kaynak' olarak yaygındır.

çolak 'eli veya kolu sakat olan'

~ Tkm *çolak* 'çolak'. - Nog *şolak* 'elsiz, kolsuz, çolak'. - Özb *çulok* 'topal; çolak, elsiz, ayaksız'. - Krg *çolak* 'çolak, elsiz, ayaksız'. - TatU *çulâk* 'çolak'. - Tar *çolak*. - Çuv *çăłax*. Tatarcadan alınmıştır (Poppe : UJb 7: 164).

Orta Türkçede *çoluq* 'çolak' olarak geçer.

Türkçe *çol-* 'sakatlanmak' kökünden geldiği açıktır: Türkçe *çol-* kökü yalnız Uygurcada saklanmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *çolkuy* türevi düşündürücüdür (*çolkuy elig* 'eli çolak') (Clauson : ED 420 a).

Türkçe *çolak* ile Kazakça *şoylak* 'topal', *şuy-nak* 'aksak, topal', *şunak* 'kısa kulaklı, kulaksız' biçimleri arasında bir bağlantı kurulamaz.

Tacikçe *çolâq* Türkçeden geçmiştir (Doerfer : TLT 396).

Ağızlarda *çolak* yanında *kolak* biçimi de kullanılır. Bu biçimin *kol*'dan geldiği açıktır (*kol* + *-ak* eki).

Doerfer : TMEN 1111; KhalMat 296; Clauson : ED 419-420.

çomar 'çoban köpeği'.

Kökünü bilmiyoruz.

Deny : Grammaire 583; Räsänen: V 115 b ;

Şçerbak : İRLTJa 126; Dankoff: EÇ-Glossary 28.

çopra 'sık çalılık veya sazlık'.

Kökenini bilmiyoruz.

Kayahıklarda yaşayan, iri bıyıklı bir tatlı su balığına *çopra balığı* adı verilir. Çopra balığının kılçıklı bir balık olduğu anlaşıyor. O bakımdan *çopra* 'balık kılçığı' olarak da kullanılır. Tatlı sularda yaşayan *sazan* da kılçıklı bir balıktır. Bk. *sazan*. *Kiliz balığı* da sazana benzer bir balık türüdür. Bu balığın da sazlık, kamışlık sularda yaşadığını biliyoruz. Bk. *kiliz*.

çor yer. 'hastalık, dert'

< Erm *č'or* 'common cold; animal or plant sickness'.

Dankoff: ALT 595.

çorak 1. 'bitkisi olmayan veya hiç bitki veremeyen, verimli olmayan, tuzlak'; **2**. '(su için) acı' < *şorak*

< OFar **šōrag*. Farsçada *šōra* 'marshy, unfertile ground ; a salt-marsh; nitrous earth' olarak kullanılır.

Yerel ağızlarda *şor* (> *çor*) 'tuzlu' olarak geçer (< Far *šōr* 'salt, brackish; salsuginous ground'). Türkmence *šōr 1*. 'tuzlu'; **2**. 'çorak yer', Kırgızca *şor*, Kazakça *sor* gibi biçimler de Farsçadan alınmıştır.

Menges: Introduction 177; Tryjarski-Hamilton: JA 1975, 180. s. 23. not.

çorap 'çeşitli ipliklerden örülen, ayağa giyilen giyecek'

< Ar *curāb* < Far *gorāb* 'short socks worn under stockings in the winter - season' (Hübschmann : ZDMG 46 : 234). Pelliot (JA 1925, 1 : 241) *çorap* sözünün köken bakımından Farsça olmadığını dile getirmiş, ancak bu yolda daha açık bir şey söylememiştir.

Bulgarca, Sırça gibi Balkan dillerinde de kullanılır : Blg *čorap*; Srp *čarapa*, *čorapa* (Škaljić : Turc 164; Skok : EtRj 1 : 295-296). Räsänen : V 127 b.

çorba 'etle veya sebzeyle pişirilen sıcak, sulu içecek'

~ Tkm *çōrba*. - TatK *şurpa*, *şulpa*. - Bşk *hurpa*. - Nog *sorpa*. - Krg *sorpo*. - KKlp *sorpa*. - Kzk *sorpa*. - Çuv *şūrpe*.

< Far *šōrbā* 'broth, soup, gruel' (< *šōr* 'salt, brackish' + *bā*, *ābā* 'a kind of gruel or other species of spoon-meat'). Farsçada *bā*, *ābā* ile yapılmış birçok türev kullanılır. Örn. Türkçe *tovga* da *bā* ile kurulmuş Farsça bir alıntıdır. Bk. *tovga*.

Farsça *ş-* Türkçede *ç-*'ye çevrilmiştir. Farsça *şaltūk* > Türkçe *çeltik* örneğinde olduğu gibi. Türkçe *çorba* Balkan dillerine de geçmiştir (Skok: EtRj 1: 335).

Eski ve Orta Türkçede çorbaya *bün*, *mün* adı verilirdi. Bu ad çağdaş diyalektlerde *mün*, *min* olarak saklanmıştır (Eren : NyK 51 : 568-569 ; Räsänen: V 338 b; Clauson: ED 347 b). Ramstedt (SKE 147) Türkçe *bün* ~ *mün* adını Korece *mjen* 'soup' biçimiyle birleştirmiştir.

Räsänen: V 116 b.

çorpa 'domuz yavrusu'

Kökenini bilmiyoruz.

Brockelmann : OGM 18. § a ; Polivanov: Stat'i 168-169, 170; Şçerbak: İRLTJa 125.

çorti yer. 'lâhana turşusu'. Yerel ağızlarda *çor-tu* (~ *çörtü*), *çortuti*, *çortutu* olarak da geçer.

< Erm *t't'u* 'pickle': *č'ort't'u*.

Dankoff: ALT 594.

çotra, çotura 'ağaçtan yapılmış küçük su kabı'.

Balkan dillerinden alındığı anlaşıyor: Blg. *čotura*, *čutra*, *četura*, *čitura*. - Srp *čùtura*. - Rum *ciutură*. Macarcada *csutura* olarak geçer.

Bonelli: Elementi 184; Barbera: Elementi 118; Kniezsa: SzlJsz 619-620; Bernard: LB 8: 53-55; Škaljić: Turc 182; Crânjala: RumVI 246; Dankoff: EÇ-Glossary 28.

çöğür 'iri gövdeli, kısa saplı bir tür halk çalgısı'

~ Krg *çör* 'kaval, çoban düdüğü'. - Alt *çökur* 'die Rohrpfefe'. - Tel *çoğur*, *çoğor*, *soğor*. - Tel, Kuğ, Tub *çör*. - Tel, Kumd *şör*. - Soy *şör*. 'Ahlat ağacı' (ve 'dikenli ağaç') olarak kullanılan *çöğür*'den geldiği anlaşıyor.

Radloff'un verdiği Türkçe *çonur* چوگور biçimi yanlıştır. Räsänen de Radloff'a uyarak *çonur* biçimini vermiştir.

Ramstedt : KWb 435 a ; Doerfer TMEN N 79 = 2024; Räsänen: V 116. a, 121a.

çökelez bk. *çekelez*.

çöl 'kumluk, susuz ve ıssız ova'

~ Tkm *çöl*. - Nog *şöl*. - KKlp *şöl*. - Kzk *şöl*. - Krg *çöl* 'çöl; step, düzlük'. - Alt, Tel *çöl* 'step, çöl'. - Şor *şöl*. - Sag *söl*.

Moğolcada da *çöl* olarak geçer.

Moğolcadan alındığı yolundaki inanç tartışmaya açıktır.

Türkçede *kır* (ve *kır yer*) de 'çöl' olarak kullanılır. Balkarlar da *çöle kır* veya *tüz* adını verirler. Tatarlar *kır* adını 'ova, tarla' olarak kullanırlar. Sibiry diyaletlerinde ise *tüs* 'çöl' olarak geçer.

Suriye Arapçasında Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır. Türkçeden Farsçaya ve Tacikçeye de geçmiştir.

Vladimirtsov: DAN 1929, 294; Ramstedt: KSz 15: 137; KWb 432 a; Pelliot: T'oung Pao 27: 18; Räsänen: V 117 b; Clauson: ED 417 b, 420; Halasi-Kun: AO 5: 94; Doerfer: TMEN 1145 ; TLT 394.

çömçe yer. 'tahta kepçe'. Ağızlarda *çemçe* olarak da geçer.

~ Tkm *çemçe* 'kaşık'. - Nog *şömiş* 'kepçe'. - Blk *çömüş* 'kepçe'. - KKlp *şömiş* 'kepçe'. - Kzk *şömiş*. - Krg *çömüş* 'kepçe'. - Tar *çömiş* 'kepçe'.

Orta Türkçede *çömçe* 'kepçe' (Oğuzca) olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *çömçe* biçimi kullanılır.

Farsça bir alıntı olduğu anlaşıyor (Far *çam-ça* 'a spoon, ladle, skimmer').

Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun: AO 2:89).

Eski Türkçede kepçeye *kamış* adı verilir. Ancak bu ad çağdaş diyaletlerde dar bir alanda kalmıştır. Bk. Clauson: ED 626 a.

Bouvat: KSz 4: 322; Doerfer: TMEN 1221; TLT 388; Oriens 18-19, 390; CAJ 12: 303; Ligeti : AOH 21:129; Tamura Arm 27-28; Tietze: WZKM 59-60:173; Räsänen: V 117 b (diyaletlerde 'Gusseisen' olarak kullanılan *çoy*'dan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır); Clauson: ED 422; (Farsça *çam-ça*'dan geldiği olasılığı üzerinde durmuştur); Dankoff: EÇ-Glossary 28 (kökenini vermemiştir); Monchi-zadeh : Xurāsān 310.

çömez 'medresede müderristen ders alan öğrenci'. Yerel ağızlarda *çömez* 'çok oturan' anlamına da gelir. Bundan başka, *çömez* 'kısa boylu' olarak da kullanılır.

Ağızlarda kullanılan *çöm-* 'ayaklar üzerine oturmak, çömelmek' kökünden geldiği anlaşıyor. Anadolu'da *çömelek* ve *çömelen* (< : *çömel-*) türevleri de 'çok oturan' anlamında kullanılır. Dar bir çevrede *çömlək* 'kısa boylu' olarak da geçer. 'Çok oturan' anlamına gelen *çömez*'in 'öğrenci' olarak yaygınlık kazanması doğaldır.

çömlek 'toprak tencere' Ağızlarda *çölmek* olarak da geçer.

~ Az *çömlek*. - TatK *çölmek*. - Nog *şölmek*. - Kzk *şölmek*. - KKlp *şölmek*. - Krg *çölmök*. Diyalektlerde *çömlek* yanında geçen *çölmek* biçimi göçüşme (*métathèse*) sonunda ortaya çıkmıştır. Türkçe *gömlek* (< *könlek*) > *gölmek* gibi (Eren: TDAY 1953, 163).

Kökünü bilmiyoruz. Räsänen (V 104 a, 117-118) ? işaretiyle Orta Türkçe (Çiğilce) *çöñek* 'a leather milking pail' sözüyle birleştirmiştir. Bk. Clauson: ED 426 a; Menges : WZKM 70 : 39.

çöngül yer. 'ufak bataklık, çamurlu küçük göl'. Kökünü bilmiyoruz.

çöp 'sap, dal veya tahta parçası; süprüntü'

~ Tkm *çöp 1*. 'küçük sap'; *2*. 'çöp'; *3*. 'çalı çırpı'. - Nog *şöp 1*. 'bitki sapı'; *2*. 'çöp, süprüntü'. - KKlp *şöp şar* 'çöp'. - Kzk *şöp şar*. - Şor *şöp* 'çöp'. - Sag *söp* 'çöp, süprüntü'. - Krg *çöp* 'ot; kuru ot': *çöp çar* 'küçük ot döküntüsü; çöp, süprüntü'. - Alt, Tel *çöp* 'çöp, süprüntü, çer çöp, çekirdek'. - TatK *çüp* 'çöp'. - Bşk. *süp*. - Çuv *şüpë, şüp* 'süprüntü, çöp'. Orta Türkçede *çöp* 'şarap tortusu; çöküntü, çöp' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *çöp* biçimi saklanmıştır.

Farsçadan geldiği yolundaki açıklama tartışmaya açıktır.

Eski ve yeni diyalektlerde birçok türevi göze çarpar : Uygurcada 'Trübung' olarak kullanılan *çöbik* biçimi, *çöp* köküne -(i)k küçültme ekinin getirilmesiyle oluşmuştur (Gabain: AG 57. § ; Räsänen: MTS 100). Bu türev Orta Türkçede *şöbik* 'yemiş yenildikten sonra kalan döküntü' olarak geçer. Bu türevde ç-sesi ş-'ye çevrilmiştir. Anadolu ağzlarında yünün kirli ve çöplü yerlerine verilen *çöpük* adı da *çöp* kökünün bir türevidir. Ağızlarda *çöpük* yanında *çöpür* biçimi de kullanılır. Bk. *çöpür*.

Çağdaş diyalektlerde *çöp* kökünden kalma bir türev daha vardır: Kzk *şöbrö* 'tortu, çöküntü'. - TatK *çüpüre* 'maya'. - Bşk *süpüre*. - Çuv *şöpüre* 'maya'. Bu biçimlerin **çöprek* 'ten geldiği anlaşılıyor. Çağatayca *şöprek* 'lie, levure, tartre' biçimi **çöprek* türevini doğrulayan bir tanıktır. Macarcada 'maya' olarak kullanılan *seprö* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Ligeti: TörK 77). Bk. *cibre*. Foy: MSOS 2: 105. s. 1. not; Ramstedt: KSz 15:137; KWb 431 b; Brockelmann: UJb 8:264-265; OGM 64. § d; Egorov: ÊS 223; Tietze: Arat Arm 423-428; WZKM 82: 354; ZBalk 18: 168/51; Räsänen: V 118 a; Clauson: ED 394 a; Ligeti: TörK 58, 77. Bk. Gu-kasyan : ST 2, 1977, 30.

çöpel bk. *çepel*.

çöpür yer. 'keçi kılı'. Yerel ağızlarda yünün kirli ve çöplü yerlerine de *çöpür* adı verilir. Bundan başka, *cöbür* biçimi de 'çör çöp, toz, kir' olarak kullanılır.

~ Tkm *çöpür* 'keçi kılı'

~ OT *çöpür* 'keçi kılı'. Eski Kıpçakçada da geçer.

< *çöp* + (ü)reki.

Brockelmann : OGM 99. § (*çubur* !); Clauson : ED 398 a; Eren : TD 1990 /1 : 9-10.

çördek '(gemilerde) küçük makara'.

Kökünü bilmiyoruz. Ticaret gemilerinde *çördek* yerine daha çok *mandar* adı kullanılır. Bk. Kahane-Tietze: LFL 811. 1. not.

çördük 'iki veya çok yıllık, sarı çiçekli ve kuvvetli kokulu bir bitki (Echinophora tenuifolia)'. Ağızlarda *çögür*, *çögürdük*, *çörtük*, *çövürdük* olarak geçer.

Türkçe bir türev olduğu anlaşılıyor.

Räsänen: V 121 b (Radloff'a dayanarak *çürdük* biçimini vermiştir).

çörek 'az yağlı, bazen şekerli ve yumurtalı, gevrekçe bir hamur işi'

~ Az *çörək* 'ekmek'. - Tkm *çörek* 'ekmek'.

Orta Türkçeden başlayarak kullanılır (*çörek*).

Eski Kıpçakçada da *çörek* biçimi geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Türkçe bir türev olduğu açıktır.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir : Blg *čurék*, Srp *čurek*, Rum *ciurec* (Škaljić : Turc 181; Skok : EtRj 1 : 343). Farsça *čūrak* 'bread' de Türkçeden kalma bir alıntıdır (Doerfer : TMEN 1135).

Räsänen : V 118 a ; Clauson : ED 429 a.

çörten 'bir damın sularını dam çevresindeki oluklardan alıp akıtan ağaç oluk'. Ağızlarda *çortan*, *çortun* olarak da geçer.

< Erm *ġrordan*, *ġordan* 'gutter'.

Dankoff: EÇ-Glossary 28; ALT 645; Bläsing: AL 19-20. s. ; FO 29 : 24. - Ramstedt'in *çortun* ve *çortu*'yu Moğolca *čorġa* 'boru' biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (KSz 15: 136). Räsänen (V 116 b) de *çortan*, *çortun* ve *çortu*'yu Oyrotça, Teleütçe *čorgo* 'boru', Soyotça, Şorca *šorgo* ve Yakutça *sorgo* biçimleriyle birleştirmiştir. Bk. Németh : Steinitz Arm 293.

çöven < **çögen** 'kökü ve dalları, suyu sabun gibi köpürten bir bitki'. Ağızlarda *cöğen*, *cöven* olarak da kullanılır.

~ Az *çoğan*. - Tkm *çoğan*, *çoğan kökü* 'çöven'.

Eski Kıpçakçada da *çoğan* olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

Eren: TD 1990/1: 61.

çöz 'bumbar yağı'

~ Tkm *çöz* 'iç yağı, karın yağı'.

Kökenini bilmiyoruz.

çuşka < **çuşka** 'acı biber, kırmızı biber'

< Blg *čuška* 'biber'.

çukal bk. *çokal*.

çul 1. 'kıldan yapılmış kaba dokuma'; 2. 'kıldan veya yünden yapılmış hayvan örtüsü'

< Ar *cūl*.

Muhamedova : MSFOu 158 : 193.

çulha 'el tezgâhında bez dokuyan kimse'. Yerel ağızlarda *culha*, *culfa* olarak da geçer.

'< Far *cūlaha*, *cūlāha*, *cūlāh* 'a spider; a weaver'.

Räsänen : V 119 b.

çullama 'üstü hamurla örtülen et yemeği'. Ağızlarda da yaygın olarak kullanılır.

Türkçe *çullamak* '(çul) örtmek' fiilinden yapıldığı açıktır: *çulla-* + *-ma* eki. Türkçede *-ma* ~ *-me* ekiyle yapılmış yemek adları çoktur. *Çevirme*, *kızartma*, *kapama*, *kavurma*, *tuzlama*, *pastırma* gibi. Arapçadan kalma *mıhla* biçimi de Türkçede *mıhlama*'ya çevrilmiştir (halk etimolojisi).

Çullamaya dar bir çevrede *cullap* adı verilir. Bu adla *çullama* arasında bir bağ kurulabilir mi, bilmiyoruz.

Eren: İkinci Milletlerarası Yemek Kongresi. Türkiye 3-10 Eylül 1988, 479.

çulluk 'eti için avlanan bir kuş, bekas'

~ Tkm *çuluk*.

Orta Türkçede *çuluk* 'a spotted black-and-white water-bird about the size of a ring-dove' olarak kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. Türkçe *çulluk* biçiminin *gémination* yoluyla oluştuğu anlaşıyor.

Clauson : ED 420 a.

çultar, **çultarı** 'eyerin veya palanın üzerine örtülen kilim, halı gibi örtü'. Anadolu ağızlarında bir çeşit kilim olarak kullanılır.

Etimolojisi karışıktır. Birinci bölümü 'kıl veya yünden yapılmış hayvan örtüsü' olarak kullanılan *çul* adından başka bir şey olamaz. Bk. *çul*.

Sırpça *čultar*, Macarca *csótár* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Şăineanu: InfIOr 2: 131; Škaljić: Turc 181; TESz 1: 559; Kakuk: ÉIOsm 114; Räsänen: V 119 b s.v. *çul*: *çul-tar*; Hadrovics :UElSk 182-183.

çumur bk. *cumur*.

çuşka bk. *çuçka*.

çuval 'büyük torba'

~ Az *çuval*. - Tkm *çuval*. - TatK *şual* 'ein grosser Sack'

< Far *çuwāl* < *cuwāl* 'a sack, wallet, bag' (< *guwāl* 'a sack').

Türkçeden Suriye Arapçasına *çvāl* olarak geçmiştir (Halasi-Kun:AO 5:92). Mısır Arapçasında *şuwāl* biçimi kullanılır (Littmann: Tschudi Arm 119/145). Kürtçede *cuhāl* olarak geçer.

Doerfer UAJb 40: 252; Ligeti: AOH 28: 297.

çükündür yer. 'pancar'

~ Tkm *şugundur*. - Nog *şuvıldır*. - Blk *çügündür*. - Bşk *sögöldör*. - Çuv *čekentër*

< Far *çukundur* 'beet-root'. Farsçada *çugundur* 'beet-root', *çuğundur* 'rape, beet,' *çuqundur* 'beet - root' olarak da geçer.

Türkçe yoluyla Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *çukundur*; Srp *čukùndruk*. Arapça (Suriye) *şamandūr* 'betterave' da Türkçeden alınmıştır.

Türkçede daha çok *pancar* adı kullanılır. O bakımdan *çükündür* dar bir alanda kalmıştır. Laufer: Sino-Iranica 399; Doerfer : TMEN 1086; Egorov: ÊS 322; Räsänen: V 119 a. Dankoff'a göre (ALT C 3), Farsça *çukundur* Ermeniceden geçmiştir.

çükür yer. 'bir yüzü balta, bir yüzü kazma olan araç'. Ağızlarda *cükür* olarak da geçer. Dar bir alanda *çüğül* 'kazma' biçimi de kullanılır.

Tietze'ye göre (Németh Arm 382/342), Rumcadan alınmıştır (R τσεκούρι 'Axt, Beil'). Bu açıklamayı Tzitzilis de benimsemiştir (Tietze Arm 205). Dankoff (ALT 466) ise Ermeniceden geçtiğini dile getirmiştir (Erm *čkur* 'ax'). Ancak Dankoff'un, Tietze'nin etimolojik açıklamasını gözden kaçırdığı anlaşıyor.

D

dabaz yer. 'deri üzerinde oluşan kaşıntılı kabarcık, kurdeşen'

< Erm *tapast* 'erysipelas', (yer.) *dabas*.

Dankoff: ALT 696.

dadı 'çocuk bakımı ile görevlendirilmiş kadın'

< Far *dādū* 'an aged servant; one who has served from his youth; a tutor'.

Tietze: AO 13:22.

dahıl bk. *tahıl*.

dahra bk. *tahra*.

dalak 1. 'sol geğrekte bulunan, çok kanlı ve damarlı özel bir dokudan yapılmış bez'; 2. 'bal peteği'

~ Tkm *dālak*. - TatK *talak*. - Blk *talak*. - Nog *talak*. - KKlp *talak*. - Kzk *talak*. - Çuv. *talak*. Tatarcadan alınmıştır.

~ OT *talak*.

< *tal* 'dalak' + -(a)k küçültme eki (Eren: KCsA 3: 129). Türkçe *tal* kökü Kırgızca (*tal* : *kök tal* 'dalak') ve Yakutça (*tāl*) gibi çağdaş diyalektlerde saklanmıştır. Bu kökün Uygurcadan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Çağdaş diyalektlerde dar bir alanda kalmıştır. Diyalektlerin bir bölümünde *dalak* yerine *telen* veya *tölön* adı kullanılır: Şor *telen*. - Alt, Tel, Soy, Sag *tölön*. Bu ad Moğolcadan alınmıştır (Moğ *deligün* 'dalak') (Gombocz: NyK 35: 277; KSz 13: 27; Ligeti: NyK 49: 267). Ramstedt (KWb. 86 b) ve Räsänen (V 471 b) yanlışlıkla Moğolca *delen* 'Euter' biçimiyle birleştirmişlerdir.

Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre, Kıpçakların dalağa *solak* (veya *sulak*) adını verdikleri anlaşılıyor. Bu ad bu gün yalnız Çuvaşçada *sula* olarak kalmıştır. Gombocz

(KSz 13: 27) Türkçe *dalak* ile Moğolca *deligün* biçimini birleştirdiği gibi, Çuvaşça *sula*'yı da *dalak* biçimiyle birleştirmiştir. Eren (KCsA 3: 142) *dalak* ile Moğolca *deligün* ve Çuvaşça *sula*'nın birleştirilemeyeceğini dile getirmiştir. Ancak Räsänen (V 427 a) *solak* ve *talak* biçimlerini birleştirmiştir. Tekin (ResAltL 282. s. 6. not) de *talak* ve *sulak* biçimlerini birleştirmiştir. Clauson (ED 826 a) *solak* biçiminin *sol*'dan geldiğini yazdığı gibi, *solak* biçimini de *talak* ile birleştirmiştir.

Eren : KCsA 3: 142; TD 27: 300-310; AOH 30 : 377; Egorov: ÊS 193 (*solak* biçimini verdikten sonra *talak*'a göndermede bulunmuştur); Clauson: ED 495 b, 826 a; Räsänen: StO 25, 1: 7; V 427 a, 457 b; Severtyan: ÊSTJa 1980, 137-138; Doerfer : KhalMat 304.

daldız yer. 1. 'marangozların kullandığı ağaç oymaya yarayan oluklu demir alet'; 2. 'ağaçtan oyulmuş arı kovanı'; 3. 'ağaçtan oyulmuş yayık'; 4. 'petekten bal almak için kullanılan demir kepçe, demir bıçak'.

Kökünü bilmiyoruz.

dalyan 'deniz, göl ve ırmaklarda kıyılara yakın yerlerde ağ ve kazıklarla oluşturulan, büyük balık avlama yeri'. Yerel ağızlarda *daylan* biçimi de kullanılır. Ağızlarda *daylan* 'dalsız, budaksız uzayan ağaç' ve 'boy lu, güçlü kuvvetli (kimse)' olarak da geçer. Eski kaynaklarda *talyan* olarak kullanılır.

Balkan dillerinde yaygın olarak geçer: Blg *daljân*, *daliân*, *daljâni*, *dajljâni*, *taljân* ; Srp *dáljan*; Arn *dailanë*; R *ταλιάνι*, *μεταλιάνι*. Rusçada da *tal'jan* olarak kullanılır.

Kökenini açık olarak bilmiyoruz. Ancak kök bakımından Türkçe olmadığı açıktır.

Miklosich'in Slav dillerinden alındığı yolundaki savı yanlıştır (TE 37:26; 38:99). Deny'ye göre (Principes 87), *italyan* 'sabre de fabrication italienne (vieilli), madrague (dans le genre des madragues italiennes)' biçiminden alınmıştır: *italyan* > *talyan* > *dalyan*. Kahane-Tietze'ye göre (LFL 729), Rumca *αλιό-νειον'dan gelir. Bk. Bernard : LB 9 : 84). Georgacas'a göre (FT 137/178), Rumcada 'fishing place' olarak kullanılan ὀλιόνιν'in *article* almış τ'αλιόνι biçiminden gelir (τολιόνι). Bk. Dankoff : EÇ-Glosary 29. Meyer : TürkSt 22; Skok: EtRj 1: 378; Andriotis: EL 357, 232

dalyasan bk. *taylasan*.

dam 1. 'bir yapının, bir evin üzerine yapılan çoğu kiremit kaplı bölüm'; **2.** 'toprak damlı ev, küçük ev, köy evi'; **3.** 'ahır'; **4.** *argo* 'tutuk evi'

~ Az *dam*. - Tkm *tām* 1. 'ev'; **2.** 'oda'. - TatK *tam* 'duvar'. - Nog *tam* 'duvar'. - Kzk *tam* 1. 'mezar üzerine yapılan yapı'; **2.** *yer*. 'toprak dam'. - Sag *tam* 'toprak katı'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*tam* 'duvar'). Orta Türkçede de *tām* 'duvar' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *tam* biçimi kullanılır.

Kökenini açık olarak bilmiyoruz. Bilimsel yayınlarda Sanskrit *tama-* (~ Latince *domus*) biçiminden alındığı sık sık dile getirilmiştir. Moğolca *tama* 'Wand, Mauer' ve Korece *tam* 'a wall' gibi biçimlerle de birleştirilmiştir.

Pedersen : KZ 39 : 462; Polivanov : İAN 1927, 1203; Németh : HonfKial 94 ; Csoma Arm 92; Ramstedt : KWb 377 a; SKE 254; Räsänen : StO 25, 1 : 10; V 459 a; Ligeti : AOH 17 : 290; 19 : 258-259; Clauson : ED 502 b; Aalto : StO 59 : 251; İlliç - Svitic : VJa 6, 1963, 50.

dama 'karelere ayrılmış zemin üzerinde on altı taşla iki kişi arasında oynanan oyun'

< İtal *dama*.

Bonelli :Elementi 184;Barbera:Elementi 133.

damacana 'su veya içki gibi başka sıvıları taşımaya yarayan, dar ağızlı, şişkin karınlı, hasır veya sepet kaplı büyük şişe'. Eski kaynaklarda *damicana* biçimi de geçer.

< İtal *damigiana* 'demijohn'. - Bütün Akdeniz dillerinde geçer.

Kahane - Tietze: LFL 266; Räsänen:V 131 b.

damak 'ağız boşluğunun tavanı'

~ Tkm *damak* 1. 'boğaz; gırtlak'; **2.** 'yemek'. - Bşk *tamak* 'gırtlak'. - Alt, Tel, Şor, Sag, Kaça *tamak* 'boğaz'. - Şor *tabak* 'boğaz'. - Yak *tamax* 'boğaz'.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*tam-gak*). Orta Türkçede de *tamgak* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmut, Oğuz ve Kıpçakların *tamak* biçimini kullandıklarını bildiriyor. Eski Kıpçakça *tamak* biçiminin Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiyi doğruladığını görüyoruz.

Brockelmann'a göre (OGM 52. §), *tam* (> Türkçe *dam*) kökünden *-gak* küçültme ekiyle yapılmıştır ('küçük duvar'). Räsänen (MTS 101) de *tam-gak* açıklamasına katılmıştır ('küçük örtü'). Ancak daha sonra bu açıklamadan vaz geçtiği anlaşıyor. Sözlüğünde (V 460 a) Ramstedt'e (SKE 254) uyarak Mançuca *tama* 'to put in' ve Korece *tāmda* karşılıklarını veriyor. Clauson (ED 505) *tam*- 'damlamak' kökünden gelen bir türev olduğunu yazmıştır. Kałużyński (ME 25) Yakutça *taŋalai* ~ *tağalai* 'Gaumen' biçiminin Moğolca *taŋlai*'dan geldiğini dile getirmiş, Orta Moğolca *taŋlai* ile Türkçe *tamgak*'ı da karşılaştırmıştır. Tatarca (Kazan) *aŋkau* 'der Gaumen' biçimi düşündürücüdür.

damar < **tamar** 'canlı varlıklarda kanın veya besleyici sıvıların dolaştığı kanal'

~ Az *damar*. - Tkm *damar*. - TatK *tamır* 1. 'kök'; 2. 'damar'. - Bşk *tamır*. - Nog *tamır* 'kök'. - KKlp *tamır*. - Kzk *tamır* 1. 'kök'; 2. 'damar'. - Krg *tamır* 1. 'kök'; 2. 'damar'. - Alt, Tel, Şor, Küer, Sag, Koy, Kaça *tamır* 1. 'kök'; 2. 'damar'. - Yak *tamır*. - Çuv *tamar*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*tamar*, *tamır*). Orta Türkçede *tamur* olarak geçer. Oğuzlar *tamar* biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada da *tamar* olarak geçer.

Türkçe *tam-* 'damlamak' kökünden geldiği anlaşıyor. Yalnız, Clauson'un vurguladığı gibi, *tamar* yanında geçen *tamur* biçimi düşündürücüdür.

Ramstedt : KWb 387 b; Poppe : UJb 6 : 101; Egorov : ÊS 267; Joki : LwSS 308; Räsänen : LTS 220; V 460 a; Ligeti : TörK 44.

damat 'güvey'

< Far *dāmād* 'a son-in-law'.

Kafkas (ve Rus) dillerine de geçmiştir (Abaev : Benveniste Arm 8-10).

dana 'ineğin iki yaşına kadar olan erkek yavrusu'

~ Az *dana*. - Tkm *yer. tana*. Türkmenler göle adını da kullanırlar. - Nog *tana* 'iki yaşında düve'. - Krg *tana* 'iki yaşında düve'. - Özb *tana*. - TatK *tana* 'düve, bir yaşında dana'. - Çuv *tina* 'düve'. Çuvaşçada birinci hecedeki *a*'nın *i*'ya çevrildiği göze çarpıyor. Türkçe *bal* ~ Çuvaşça *pıl*, Türkçe *bar-* (> *var-*) ~ Çuvaşça *pır-*, Türkçe *darı* ~ Çuvaşça *tıră* örneklerinde olduğu gibi.

Orta Türkçede *tana* biçiminin geçmediği göze çarpıyor. Buna karşılık Eski Kıpçakçada *tana* olarak kullanılır.

Yaygın bir görüşe göre, Hint-Avrupa dillerinden alınmıştır (örn. Sanskrit *dhénā* 'sağmal inek'). Ancak bu görüş birkaç yönden

düşündürücüdür. Türk diyalektlerinde *tana* (> *dana*) 'ineğin erkek yavrusu' veya 'düve' olarak geçer. Sanskrit *dhénā* ise 'inek, sağmal inek' olarak kullanılır. Hint-Avrupa ana dilinde **dheinā* 'buzağılamış (inek)' anlamına gelir.

Macarca *tinó* 'ineğin erkek yavrusu; düve' biçimi Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Ligeti: TörK 43). Bulgarca *danāk* biçimi Türkçeden geçmiştir (BER 1:318).

Munkácsi: NyK 24: 406; ÁKE 597; Gombocz; BTLw 206; Räsänen: TLT 226; LTS 81; StO 25, 1: 10; FUF 24: 253; V 460 b; Németh: Berzeviczy Arm 167; Csoma Arm 80, 91-92; Şçerbak: İRLTJa 101; Sinor: AOH 15: 318; Egorov: ÊS 268; Bernard: LB 9, 2:84-85; Aalto: Studia Turcica 30; Ligeti: MNy 72: 20; TörK 43, 146-147, 235; TESz 3: 920-921; Joki: UI 326-327; Róna-Tas: ChuvSt 129; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 83; Golden : Introduction 31.

dane bk. *tane*.

dangalak 'akılsız, düşüncesiz'.

Dankoff'a göre (ALT 717), Ermeniceden alınmıştır. Bk. Deny : Grammaire 565.

darbız *yer.* 'hasattan sonra tarlayı sürme ve sulama'. Yerel ağızlarda *terbiz*, *terpiz*, *telbiz* gibi birtakım yan biçimler de geçer.

< Ar *tarbīš* 'das Bewässern des Feldes vor der Sommersaat; das Festigen des Bodens durch Bewässerung'.

Räsänen : V 132 b (kökenini vermemiştir); Tietze: Ar 279/72.

darı 'tohumları buğday yerine besin olarak kullanılan bir bitki (Panicum)'. Yerel ağızlarda bu bitkiye daha çok *ak darı* adı verilir. Ağızlarda 'Mısır buğdayı' olarak da kullanılır. ~ Az *darı*. - Tkm *darı*. - Nog *tarı*. - Blk *tarı*. - Kzk *tarı*. - Krg *tarū*. Güney ağızlarında *tarık*

olarak geçer. - Tel *tarū*. - KKlp *tarı*. - TatK *tarı*. - Bşk *tarı*. - Özb *tarik*. - Çuv *tırä* 'tahıl'. Birinci hecedeki *a*'nın *i*'ya çevrilmesi normaldir.

Eski Türkçede *tarıĝ* 'ekin' olarak kullanılır. Orta Türkçede de *tarıĝ* 'ekin, bitki; arpa, buğday; tane, tohum; aşıklık' olarak geçer.

Türkçe *tarı-* 'ekin' ekmek' kökünden -ĝ ekiyle yapıldığı açıktır. Türkçe *kapıĝ* (> *kapı*) (< : *kap-* 'örtmek') gibi.

Çağdaş diyalektlerde *tarıĝ*'ın sonundaki ĝ düşmüştür. Oğuz diyalektlerinde *tarıĝ* biçiminin başındaki *t* ünsüzü de ötümlü kazanarak *d*'ye çevrilmiştir.

Macarcada eski bir Türkçe alıntı olarak *dara* 'irmik' biçimi kullanılır.

Türk diyalektlerinin bir bölümünde darıya *tarāĝan* adı verilir: Tel, Kumd *tarāĝan* 'darı'. - Alt, Tel *tarān*. Bu adın Moğolcadan alındığı anlaşıyor.

Eski ve yeni Türk diyalektlerinde *üyür* (*ügür* > *yügür*) adı da 'darı' olarak kullanılır. Uyğurcada *üyür* biçimi geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Türkler 'darı' olarak *ügür* biçimini kullanırlar. Ancak Oğuzların *üyür*'ü 'darı' olarak kullanmadıkları anlaşıyor. Oğuzlar susam yağına *yaĝ ügürü* adını verirler. Bu ad Çuvaşçada *vir* olarak kalmıştır (Eren : KCsA 3 : 15). Eren'in etimolojisini Räsänen (V 370 a) de kabul etmiştir. Bk. Egorov : ÊS 54.

Gombocz : BTLw 64; Ramstedt : SKE 113, 268; Joki: LwSS 314-316; Brockelmann : OGM 48. § a; İnan : TDAY 1956, 182-183; TD 8: 103 ; Benzing: Deny Arm 53; Doerfer: TMEN 119, 886; Egorov : ÊS 268; TESz 1 : 593; Daher: AA 143-144; Räsänen : V 464 b; Clauson: ED 537-538; Dmitrieva : ST 6, 1975, 53; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 157-159 ; Eren : TD 8 : 21 ; 1993/2 : 44-45 ; Ligeti: TörK 43, 115-116.

dasnik argo 'pezevenk'

< Erm *tasnəhink* 'pezevenk'.

Türkçe *astik*, *kodoş*, *pezevenk* gibi sözlerin de Ermeniceden alındığını biliyoruz.

Dankoff: ALT 698.

daz (> **dazlak**) 'saçı dökülmüş (baş), dazlak'.

Yerel ağızlarda *dızlak* olarak da geçer.

~ TatK *taz*. - KKlp *taz*. - Kzk *taz*. - Nog *taz*. - Krg *taz*. - Alt, Tel, Sag, Koy *tas*. - Tuv *tas*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *tāz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *taz* biçimi kullanılır.

Bilimsel yayınlarda sık sık Moğolca *tar* ve *tarāqai* biçimleriyle birleştirilmiştir.

Yakutça *tarāĝay* Moğolcadan alınmıştır (Kałuzyński : ME 42, 77).

Macarca *tar* 'kahl' Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır.

Gombocz: BTLw 198; NyK 35 : 255-256; KSz 13:10; Ramstedt: KWb 380 a; SKE 250; Ligeti: MNy 29: 277; TörK 15, 49; Doerfer: TMEN N 111 = 2056 ; Joki: LwSS 317; Pritsak : Vasmer Arm 413; Németh: Bárczi Arm 279-281 ; TESz 3 : 847 ; Räsänen : V 467 b ; Clauson: ED 570 b.

debbe yer. 1. 'bakırdan yapılmış, kulplu ve ağız kapaklı yağ kabı' ; 2. 'süt güğümü' ; 3. 'bakırdan yapılmış, ağız kapaklı ve kulplu su güğümü'

< Ar *dabba* 'Ölgefäss'.

Tietze:Ar 276/61. Räsänen'e göre (V 134 b), Farsçadan (*dabba*) alınmıştır. Daha sonra Räsänen (V 468 a) *debbe*'yi yanlışlıkla eski *tebek* biçimiyle birleştirmiştir.

debboy 'silâh, giysi gibi asker eşyası ambarı'

< Fr *dépôt* 'ambar'. - Türkçede -p- sesi ötümlü kazanarak -b-'ye çevrilmiş, daha sonra yerel ağızlarda *gémination* yoluyla **debbo* biçimini almıştır. Türkçede **debbo*'nun *debbo-ya*, *debbo-yu* gibi biçimlerinin yanlışlıkla *deb-*

boy-a, debboy-u olarak ayrılması sonunda *debboy* biçimi ortaya çıkmıştır Bk. *depo*.
Tietze : Oriens 5 : 253, 254; Boretzky : Turz Teil 1, 147.

değin 'sincap'. Yerel ağızlarda daha çok *teyin* (ve *teğın*) olarak geçer.

~ Nog *tiyin* 'sincap'. - Blk *tiyin* 'sincap'. Bal-
karlar 'kürk' olarak da kullanırlar. - Kzk *tiyin*
'sincap'. Kazaklar 'akçe' olarak da kullanırlar.
- Krg *tiyin* (veya *tiyin çıçkan*) 'sincap;
sincap kürkü'. - TatK *tiyen*. Tatarlar *tın* biçimi-
mini de kullanırlar. - Alt, Tel, Şor *tın*. -
Alt *tiyin*. - Sag *tın*. - Tuv *diyin*. Tuvalar sin-
caba *sırbık* adını da verirler. - Yak *tın*.

En eski çağlardan beri kullanıldığını biliyo-
ruz. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede
tegin 'samur' olarak geçer. Ancak onun ver-
diği 'samur' anlamının düzeltilmesi gerektiği
anlaşıyor. Orta Türkçede samura *kiş* adı ve-
rilir. Bu ad çağdaş diyalektlerde de yaygın
olarak geçer. O bakımdan Orta Türkçede sa-
mura *tegin* ve *kiş* adlarının verildiği kolay
kolay düşünülemez. Nitekim Eski Kıpçakça-
da da *teyin* 'sincap' olarak geçer.

Çağdaş diyalektlerde *tiyin* (~ *tiyin*) adı 'akçe,
para' olarak da kullanılır. Bu adın 'akçe, pa-
ra' anlamını alması, sincap derisinin 'para'
olarak geçtiğine tanıktır.

Türkçe *değin* (*teyin*, *teğın*) adı yerel ağızlar-
da kalmıştır. Yazı dilimizde daha çok *sincap*
adı kullanılır. Bk. *sincap*. Anadolu'nun bir-
çok yerinde sincaba *çekelez* adı da verilir.
Bk. *çekelez*. Yerel ağızlarda *tirik* adı da 'sin-
cap' olarak geçer. Türkmenler sincaba *avisiy-
dik* adını verirler.

Sibirya diyalektlerinde sincaba *çırılık* (~ *sır-
bık*) adı verilir. Tobol Tatarcasında ise *varta*
'das gestreifte sibirische Eichhörnchen' ola-
rak geçer. Bu yolda bilgi almak için bk.
Räsänen : KCsA 1 : 411. Teleütler *keremel*
(< Moğ *keremün*) adını kullanırlar.

Ramstedt : NyK 42 : 238; Németh: HonfKial
116-117; Brockelmann: OGM 96. §; Şçerbak :
İRLTJa 142-143; Doerfer: TMEN 946, 1013;
Räsänen: LTS 200; V 470 a (Ostyakçadan
alındığını dile getirmiştir); Sinor: JA 1946-
1947, 8; Tanulmányok 199-200 ; ResAltL
'259 ; NyK 42 : 238 ; Kispál : NyK 53 : 54;
Clauson: ED 483, 569 a; Ligeti: TörK 373.

değnek 'elde taşınacak incelikte düzgün ağaç,
sopa'. Ağızlarda *degenek* olarak da geçer.

~ Tkm *degenek* 'değnek'.

Türkçe *değ-* (< *teg-*) kökünden geldiği anla-
şılıyor. Sonundaki *-enek* (~ *-anak*) ekine iliş-
kin bilgi almak için bk. Sevortyan: Aİ 225-
227.

Tzitzilis'in, Türkçe *değnek*'in Rumca δεκα-
νίκιον, δεκανίκι, δοκανίκι 'Hirtenstab;
Krücke' biçiminden alındığı yolundaki açık-
laması tartışmaya açıktır (LB 36, 3 : 265).
Rumca biçimler, δεκανός (< Latince *deca-
nus*) biçiminden -ικος ekiyle kurulmuş ve
δεκανική ράβδος 'Stab von δεκανός' yo-
luyla δεκανίκιον, δεκανίκι, δοκανίκι ola-
rak yaygınlaşmıştır. Rumcadan Bulgarcaya
dekanik, *dekanika*, *dikanik* 'Hirtenstab, Ru-
te' olarak geçmiştir (BER 1 : 334-335). Tzit-
zilis'e göre, Türkçe *degenek* de Rumcadan
kalma bir alıntıdır. Ancak *degenek*'in Rumca
δεκανίκι biçimiyle birleştirilmesi kolay de-
ğildir. Türkçe *değnek*'in Bulgarcaya *dignjāk*
(ve Sırpçaya *degènek*) olarak geçtiği Tzitz-
lis'in gözünden kaçmıştır.

Farsçaya *daganak* olarak geçmiştir. Kürtçe
deganek 'gros bâton' de Türkçeden alınmıştır.
Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg
dignjāk (BER 1:386); Srp *degènek* (Škaljić:
Turc 209; Skok: EtRj 1:389). Macarcada kul-
lanılan *dögönyeg* biçimi Türk hâkimiyeti dö-
neminden kalma bir alıntıdır (TESz 1:668).
Deny: Principes 117; Doerfer: TMEN 2037;
N 92 ; Räsänen : V 469 a ; Stachowski : FO

5:79-80; Étimologija. 1965, 65-66; Kononov : VJa 1, 1975, 138; Severtyan : ÊSTJa 1980, 175-176.

deleme bk. *teleme*.

delfin 'yunus balığı'

< R δελφίνι.

Georgacas : FT 128/29.

delme bk. *teleme*.

demek bk. *temek*.

demet 'bitki veya çiçek bağlamı'

< R δεμάτι.

Yerel ağızlarda *demet* yanında *bağlam* da yaygın olarak kullanılır. Çağdaş diyalektlerde de demete *baylam* adı verilir : Nog *baylam*. - KKlp *baylam*. - TatK *beylem*. - Kzk *baylam*. Ağızlarda 'demet' olarak *külte* adı da geçer. Meyer : TürkSt 58; Räsänen: V 135 b; Menges : UAJb 40: 151 (δεμάτιον). Bk. Andriotis : EL 77.

demirhindi 'sıcak ülkelerde yetişen bir ağaç (Tamarindus indica)'

< Far *tamr-i hindî* 'tamarind'. - Türkçe *demirhindi* biçiminin halk etimolojisi sonunda oluştuğu anlaşıyor.

Laufer: Sino-Iranica 582.

demren bk. *temren*.

denemek < (**denemek**) 1. 'değerini anlamak için bir insanı, bir nesneyi veya bir düşünceyi sınamak, tecrübe etmek'; 2. 'bir işe başarmak amacıyla başlamak, girişmek, teşebbüs etmek'.

'Deneme, tecrübe' anlamına gelen *den* (< *den*) kökünden geldiği açıktır: *den-e-mek* > *denemek*. Bk. *sınamak*.

deniz 'yer kabuğunun çukur bölümlerini kaplayan tuzlu su kütlesi'

~ Tkm *deniz*. - Nog *teniz*. - KKlp *teniz*. - Kzk *teniz*. - Özb *deniz*. - Krg *deniz*. Kırgızlar *teniz* biçimini de kullanırlar. - TatK *diñəz*, *diñgəz*. - Tel, Kumd, Alt *tenis*. Sibiryaya diyalektlerinde *talay* adı da geçer. - Çuv *tinēs*. Tatarcadan alınmıştır.

Orta Türkçeden başlayarak kullanılır (*teniz*). Eski Kıpçakçada da *teniz* olarak geçer. Türkçe bir türev olduğu açıktır. Eski bir açıklamaya göre, Türkçe *ten* 'eşit' kökünden -(i)z ekiyle yapılmıştır. Bu açıklamanın daha köklü olarak gözden geçirilmesi gerekir. Buna karşılık Orta Türkçede 'göl, bataklık' olarak kullanılan *ten* köküyle *teniz* (> *deniz*) arasında da derin bir benzerlik göze çarpıyor. *Teniz* (> *deniz*) biçimiyle *ten* kökü arasındaki bağ düşündürücüdür. *Teniz* ile *ten* 'göl' arasında anlam bakımından büyük bir ayrım olduğundan söz edilemez. Örn. Orta Türkçede *köl*, 'göl' anlamına geldiği gibi, 'deniz' olarak da kullanılır. Bunun gibi, Moğolca *nağur* (> *naur*) sözünün de 'göl' ve 'deniz' olarak kullanıldığını biliyoruz.

Eski Türkçede denize *taluy* adı verilirdi. Bu ad eski Türk yazıtlarında geçtiği gibi, Uygur belgelerinde de kullanılır. Eski Türkçe *taluy*'un Çince'den geldiği anlaşıyor (Çince *ta lei*). Bk. Clauson: ED 502; Kononov: GrJaTRP 99/137. §. Eski Türkçe *taluy* adının yerine Orta Türkçe döneminde *teniz* adı geçmiştir. Çağdaş Sibiryaya diyalektlerinde 'deniz, büyük göl' olarak *talay* sözünün kullanıldığını görüyoruz. Ancak bu sözün Eski Türkçe *taluy* biçimiyle birleştirilmesi düşünülemez. Sibiryaya diyalektlerinde geçen *talay* sözü Moğolcadan kalma yeni bir alıntıdır (Moğ *dalay*). Bk. Räsänen: V 130 b; Clauson : ED 502.

Moğolca *dalay* Türk diyalektlerine geçtiği gibi, Türkçe *teniz* de Moğolcaya *tenggis* 'büyük göl, deniz' olarak geçmiştir.

Macarcada denize verilen *tenger* adının Eski Çuvaşçaya benzer bir Türk dilinden kalma bir alıntı olduğu açıktır. Bu adın sonundaki -r Türkçe -z'den çevrilmiştir. Çağdaş Çuvaşçada Macarca *tenger*'in karşılığı saklanmamıştır. Ancak Macarca *tenger*'in tanıklığına dayanarak Çuvaşçada **tenir* biçiminin kullanıldığı kolaylıkla kestirilebilir. Çuvaşçada eski **tenir*'in yerini Tatarca *tinës* biçimi almıştır.

Gombocz: BTLw 202; Ramstedt: KWb 392 a; SKE 280; Németh: Berzeviczy Arm 165; Csoma Arm 89; Kałużyński: ME 36; Ligeti: MNy 58: 150-151; AAnt 10: 171-172; AOH 18: 288-289; 19: 258; 29: 284; TörK 305; Poppe: UJb 6: 113; Doerfer: TMEN 185, 196, 1192; Egorov: ÊS 252; Clauson: ED 527; TESz 3: 888; Joki: LwSS 341-342; Räsänen: V 474; Clark: JSFOu 75: 153; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 194-195.

depo 1. 'korunmak, saklanmak veya gerektiğinde kullanılmak için bir şeyin konulduğu yer'; **2.** 'bir malın toptan satıldığı yer'; **3.** 'ordu mallarının saklandığı, bakımlarının yapıldığı yer'

< Fr *dépôt* 'ambar'. - Dilimizde *debboy* olarak da geçer. Bk. *debboy*.

Eren : TD 1995/2 : 735.

derbent 'iki dağ arasındaki geçit yeri, boğaz'. Yerel ağızlarda *devrent* 'dar geçit, boğaz' olarak geçer. Bu biçimin göçüşme sonunda olduğu açıktır. Yer adlarında *Derbent* (ve *Devrent*) olarak saklanmıştır.

< Far *darband* 'a narrow and difficult pass through mountains'.

Tietze (Pers) *derbent* (> *devrent*) üzerinde durmamıştır.

derek bk. *terek*.

deri 'insan ve hayvan vücudunu kaplayan, tüy, kıl veya pulla kaplı örtü'

~ Az *dəri*. - Tkm *deri*. - TatK *tire*. - Bşk *tire*. - Nog *teri*. - KKlp *teri*. - Kzk *teri*. - Krg *teri*. - Bar *teri*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Küer *tere*. - Yak *tārī*, *tirī*. - Çuv *tir*. Tatarcadan alınmıştır. Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*teri*). Orta Türkçede *terī* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *terī* biçimi kullanılır.

Hint-Avrupa dillerinden alındığı yolundaki eski sav yanlıştır.

Muhamedova (Tİ 1976, 152-153) yanlışlıkla diyalektlerde 'deri' olarak kullanılan *yarı* biçimiyle birleştirmiştir. Türkçe *deri* (*teri*)'nin Moğolca *siri(n)* 'skin, raw hide' biçimiyle birleştirilmesi de yanlıştır.

Pedersen: ZDMG 57:561; KZ 39: 461; Németh: NyK 41: 409; Ramstedt: NyK 42:72; Räsänen: V 475 b; Clauson: ED 531 a; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 207-208; Tekin : CAJ 25 : 125; Doerfer: KhalMat 304.

derinti 1. 'toplantı'; **2.** 'güruh'

< *derin*- 'toplanmak' + -*ti* eki. Türkçe *dernek* de *derinmek*'ten gelen bir türevdir. Bk. *dernek*.

dernek 1. 'toplantı, düğün'; **2.** 'pazar veya panyayı kurulan gün'; **3.** 'ortak bir amacı gerçekleştirmek için kurulan topluluk'

~ OT *ternek* 'dernek, işlerini konuşmak için ulusun toplandığı yer'

< *derin*- 'toplanmak' + -(e)*k* eki.

Deny: Grammaire 120. 559. §; Brockelmann : OGM 64. § c; Räsänen: V 136 b (kökenine ilişkin bilgi vermemiştir); V 475 a (*ter*- 'dermek, toplamak' kökünün türevleri arasında saymıştır); Clauson: ED 551-552; Eren: TD 1991/1 : 92; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 205; Kononov: GrJaT RP 78-79.

destar 'sarı, çalma'. Ağızlarda daha çok *das-tar* 'baş örtüsü', 'sofra bezi', 'yünden dokunmuş ince, küçük kilim', 'ekmeği, ekmeklik hamuru korumak için örtülen örtü' olarak geçer.

~ TatK *tastar* 'sarı; kadınların saçlarını örtmek üzere başlarına sardıkları tülbent'

< Far *dastār* 'a sash or fine muslin cloth wrapped round the turban; a handkerchief, napkin; a towel; an apron'.

Tietze: Pers 142/43; Räsänen: V 133 b.

deste 'bağlam, demet'

~ Tkm *desse* 'bağlam; deste, bağ, yığın'. - Kzk *deste* 'top, paket'

< Far *dasta* 'a handful; a handful of reaped corn or flowers, a shock, a nosegay; a hank or skein of silk or thread, clew; a lock of hair; a pestle' (<: *dast* 'el').

Bulgarca *teste* ve Sırpça *tèste* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Deny: PhTF 1 : 204; Kahane-Tietze: LFL 648; Räsänen: V 136-137.

destek 'bir şeyin yıkılmaması için dayatılan ağaç, dayak'

< Far *dastak* 'a little hand; a plough-handle; a spindle' (<: *dast* 'el'). Türkçe *deste* de Farsçadan alınmıştır. Bk. *deste*.

Räsänen: V 137 a.

desti bk. *testi*.

destmal esk. 'yağlık'. Yerel ağızlarda *testemel* 'mendil' olarak geçer.

~ Az *dəsmal*

< Far *dastmāl* 'a towel; a handkerchief' (<: *dast* 'el'). - Yerel *testemel* biçiminin ortasındaki -e-, -stm- ses düğümünü çözmek üzere Türkçede türemiştir.

Räsänen: V 137 a; 466 a; Scherner : CAJ 17: 251.

deşdivan yer. 'bağ korucusu, kır bekçisi, köy bekçisi'. Yerel ağızlarda *deşdevan*, *deşduvan*, *deşteman* biçimleri de geçer. Kıbrıs ağzında da *deşdivan* olarak kullanılır.

< Far *daştubān* 'a watch set over sown field to drive away wild beasts' (< *daşt* 'a desert,

plain without water' + -*bān*, -*vān* 'keeper, guardian'). Farsçada *daştibān* 'a watch set over sown fields' (< *daştī* 'wild' + -*bān* 'keeper, guardian') olarak da geçer.

Tietze (Pers) *deşdivan* üzerinde durmamıştır.

deve 'boyunu uzun, sırtında bir veya iki hörgücü olan, yük taşımakta kullanılan hayvan (Camelus)'

~ Tkm *düye*. - Blk *tewe*. - Nog *tüye*. - Kzk *tüye*. - KKlp *tüye*. - Krg *tō*. - Alt, Tel, Kuğ *tō*. - Sag, Koy, Kaça *tebā*. - Soy *tebe*. - Türkî *teve*. - Tar, Türkî *tüge*. - Sart *tüye*. - Töl *tō*. - Hak *tibe*. - Tuv *teve*. - ÖzbA *tuya*. - YUyg *töge*, *tüge*. - Yak *täbiān*, *timiān*.

Kałuzyński'ye göre (ME 16, 42), Moğolcadan alınmıştır (Moğ *temegen*). Ligeti (TörK 306) Yakutça biçimlerin **tābgān*, **tibgān*'den geldiğini dile getirmiştir. Onun Yakutça biçimlerin Moğolcadan alındığından söz etmemesi düşündürücüdür. - Çuv *tëve*. Ligeti'ye göre (TörK 306), Çuvaşça *tëve*'nin -v-'si (-y-'den kalma) ikincil bir sestir.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede geçtiği gibi, Eski Kıpçakçada da kullanılır. Clauson'un vurguladığı gibi, Kâşgarlı Mahmud'un saydığı eski veriler karışıktır (ED 447-448). Yalnız, Oğuzların *dewe* biçimini kullandıkları açıktır. Kıpçakların ise *tewe* ve *dewe* biçimlerini kullandıkları anlaşıyor.

Clauson (Studies 234) eski çağlarda Türkçeden Moğolcaya geçtiğini dile getirmiştir.

Türkçe *teve* ile Moğolca *temegen* arasındaki bağ bilimsel yayınlarda türlü tartışma ve açıklamalara yol açmıştır. Ramstedt (ZIRGO 34 : 553; KWb 390-391) Moğolca *temege*'yi Türkçe *teve* (> *deve*) ile birleştirmiştir. Räsänen (LTS 129; UAJb 25 : 25; V 468 a) de bu birleştirmeye katılmıştır. Ramstedt'in büyük otoritesi bu birleştirmenin bilimsel yayınlarda sık sık tekrarlanmasını sağlamıştır. Örn.

Egorov (ÊS 244), *teve* (> *deve*)'yi Moğolca *temege(n)* biçimiyle karşılaştırmıştır. Şçerbak (IRLTJa 103-104) da *teve* (> *deve*)'yi *temege(n)* biçimiyle karşılaştırmıştır. Şçerbak, Yakutçada Moğolcadan kalma *täbiän* biçiminin 'deve' olarak kullanılması karşısında *tävā* (*ta-ba*)'nin 'geyik' anlamını aldığını da belirtmiştir. Ancak, ona göre (109-110), Moğolcada kullanılan deveciliğe ilişkin terimler ortakdır. Bu gözleme dayanan Şçerbak, Moğolların devecilik terimlerini Türklerden aldıklarını dile getirmiştir. Onun bu gözlemine Doerfer (TMEN 1015) de katılmıştır. Buna karşılık Ligeti (TörK 305-306) *teve* (> *deve*)'nin Türk ve Moğol dilleri arasındaki bağlara ilişkin sorunların bir bölümüne ışık tuttuğunu belirttikten sonra Türkçe ve Moğolcada kullanılan sözün birbirine bağlı olduğunu, ancak özdeş (identique) olmadığını vurgulamıştır. Ligeti'ye göre (TörK52), Moğolca *temegen*'in sonundaki *-gen* bir ektir. Bk. Bazin-Hamilton (Uray Arm 15).

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Doerfer : TMEN 1015). Macarca *teve* biçimi de eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz : BTLW 204; Ligeti : TörK 305-306).

Laufer : T'oung Pao 17 : 21-22; Pelliot : BSOS 6 : 556; Menges : UJb 15 : 517-528; Collinder : MSFOu 158 : 72; Brockelmann : OGM 18. § E; Roux : CAJ 5 : 35-76; Abaev : ÊS 3 : 290 ; Sevortyan : ÊSTJA 1980, 313-315; Róna-Tas : MSFOu 185: 242-243; Bazin-Hamilton: Uray Arm 15.

dığan yer. 'yağ tavası'. Yerel ağızlarda *tığan* olarak da geçer.

< R τηγῶνι 'Pfanne'.

Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır (Skok: EtRj 3: 467).

Meyer: TürkSt 51; Tietze: Gr (1) 240/257.

dılak > dilak 'clitoris'.

Orta Türkçede *tılak* olarak geçer

< **dıl* < *tıl* 'dil' + -(a)k küçültme eki.

Anadolu ağızlarında *dılak* (> *tilak*, *dilak*) yanında *dilcik* (< *dil* + *-cik*) biçimi de 'clitoris' olarak kullanılır.

'Farsça *tilāq* 'clitoris' Türkçeden alınmıştır.

Németh: NyK 60: 375; AOH 8:7; Doerfer: TMEN 925; Räsänen :V 478 a; Clauson: ED 495 b.

dırkaz bk. *tırkaz*.

diba 'dallı, çiçekli bir çeşit ipek kumaş'

< Far *dībā* 'brocade'.

Meyer: TürkSt 54.

dibek 'taştan veya ağaçtan yapılmış büyük havan'. Yerel ağızlarda *dübek* olarak da geçer.

Türkçe *döğ-* (< *tög-*) 'ezmek' kökünden geldiği anlaşıyor : *döğ-* (> *döv-*) + -(e)k > **dövek* > **düvek* (> *dübek*) > *divek* > *dibek*.

- Ağızlarda 'dibek' olarak kullanılan *döğ-geç* (> *döveç*) de *döğ-* kökünün bir türevidir. Eski Kıpçakçada *dögüç* biçimi de 'dibek' olarak geçer. - Türkçe *dip* (< *düp*)'ten geldiği yolundaki sav yanlıştır.

Türkçede *dibeğe soku* adı da verilir. Bk. *soku*. Diyalektlerde *keli* de 'dibek' olarak geçer : Blk *keli*. - TatK, Bşk *kile*. - Kzk *keli*. - KKlp *keli*. - Yak *keli*. - Çuv *kilē* (< Tatarca). - Macarca *kölyü* biçimi eski bir Türk dilinden alınmıştır (Ligeti: TörK 77, 291). Bk. ÊSTJa 1997, 33-34. Çağdaş diyalektlerde *oğur* (~ *uğur*) adı da kullanılır. Bk. Ligeti AOH 4 : 110. s. 30. not ; KSİNA 83 : 17 ; Doerfer : TMEN 603 ; Eren : TD 56 : 344-346; 1996/2: 130-131.

Justi'nin Kürtçe *dink* 'mortier' biçimini *dibek* ile birleştirmesi yanlıştır. Bk. *dink*.

Sırpça *dibek* Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 216).

Eren : TDAY 1972, 250; XVI. Milletlerarası Altaistik Kongresi bildirileri. Ankara 1979, 97-101; TD 29: 702-703; 30: 761-764; 56 : 344-346; 1993/1 : 380 ; Tietze: ZBalk 18: 169/62 (*tög-* kökünden geldiği yönündeki savın ses bakımından açıklanması gerektiğini dile getirmiştir); Räsänen: V 137 b (kökenini vermemiştir).

difana 'iki veya üç katlı balık ağı'

< R δῖφωνα 'nets with two φωνιές (i.e., "sides with wide meshes")'. Türkçe *fanya* 'gözleri pek geniş olan balık ağı' da Rumca-dan alınmıştır. Bk. *fanya*.

Kahane - Tietze : LFL 764; Georgacas : FT 139/198.

diğren > dirgen 'harmanda sapları yaymak için kullanılan çatal'

< R δῖκρον 'Heugabel'. - Türkçe *dirgen* göçüşmeli bir biçimdir (Eren : TDAY 1953, 173).

Tietze: Gr (1) 217/66; Daher: AA 101.

dikel 'çapa biçiminde çatal bel'. Yerel ağızlar-da *dikel* (> *dikke*) 'bel' ve 'çapa' olarak kullanılır.

< R δῖκέλλ 'zweizinkige Hacke, Karst'. - Ağızlarda 'kazık, sırık, ağaç çubuk' olarak kullanılan *dikeç*'le birleştirilemez.

Meyer : TürkSt 47; Tietze : Gr (1) 217/65; Eren : TDAY 1960, 301/65; Daher: AA 93.

dil 1. 'ağız boşluğunda, tatmaya, yutkunmaya, sesleri boğumlamaya yarayan, etli, uzun, hareketli organ, tat alma organı'; **2.** 'insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için sözlerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban'; **3.** 'sorguya çekilmek için yakalanan tutsak'; **4.** 'denize uzanan dar ve alçak kara parçası'

~ Az *dil*. - Tkm *dil*. - TatK *tel*. - Nog *til*. - Bşk *tel*. - Özb *til*. - Krg *til*. - Kzk *til*. - KKlp *til*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *til*. - Tuv *dil*. - Yak *til*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*til*). Orta Türkçede *til* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *til* biçimi kullanılır.

Brockelmann'a göre (OGM 72. §), *ti-* 'demek' kökünden geldiği anlaşıyor: *ti-* + *-l* eki. Brockelmann, ince sıradan bir kökten gelen bu türevin kalın sıraya geçmesini art daimaksıl l'ye bağlamıştır. Onun bu açıklamasını Ligeti (TörK 230) de benimsemiştir.

Türkçe *dil*'in 'sorguya çekilmek için yakalanan tutsak' anlamı çarpıcı ve düşündürücüdür. Türkçe kaynaklarda geçen *dil almak*, *dil getirmek* gibi sözlerde *dil* 'tutsak' olarak kullanılır. Bu sözler Macarcaya *nyelvet fogni* diye çevrilmiştir (Mac *nyelv* 'dil', *fogni* 'tutmak'). Rumencede de *limbă* 'dil' sözü 'gefangener feindlicher Soldat, von dem man Kundschaft einzieht' (Tiktin 2 : 910) anlamında kullanılır. Bu anlamın Türkçe *dil*'den çevrildiği anlaşıyor. Komşu dillerde sık sık bu tür söz çevirileri (*calque linguistique*) geçer. Moğolca *kelen* 'dil' de 'espion, avant - coureur d'une armée, soldat qu'on envoie à la découverte' olarak kullanılır. Rusçada da *jazyk* 'dil' buna benzer bir anlam kazanmıştır (Vasmer : REW 3 : 485).

Türkçede *dil* (< *dıl*, *tıl*), *dılak*, *dılmaç* gibi birtakım türevler bırakmıştır.

Sandfeld Jensen : Thomsen Arm 168 ; Ligeti : MNy 32 : 45-46; Gadjieva - Koklyanova : İRLTJa 379-382; Melich : Jelentéstanı kérések ; Kiss : Tükörszók 133 - 134 ; Egorov : ÊS 323; Räsänen : V 478 a ; Clauson : ED 489-490; Doerfer : TMEN N 97 = 2042 ; KhalMat 305; Golden : Halasi-Kun Arm 107; Sevortyan : ÊSTJa 1980, 228-230.

dilbaz 1. 'güzel söz söyleyen, konuşkan';

2. 'konuşmasıyla kandıran'

< Far *dilbāz* 'eloquent; verbose' (*dil* 'kalp; gönül'). - Türkçede *dil* sözünün baskısı altında 'güzel söz söyleyen' anlamını almıştır.

Räsänen: V 138 a (Türkçe *dil* + Farsça *bāz*); Tietze: WZKM 59-60: 163-164.

dilmaç 'tercüman, çevirici'

~ Az *dilmaç*. -maç ekindeki -n- sonradan türemiştir. - Tkm *dilmāç*. - Kzk *tilmeş*. - Krg *tilmeç* 'tercüman'. - TatK *tilmaç*. - Özb *tilmaç*. - Tel, Alt *tilmeç*. - Kuğ *tilbeç*. - Sag, Koy *tilbes*. - Kumd *telmeş*.

Orta Türkçeden başlayarak kullanıldığını biliyoruz. İlk bakışta Türkçe *til* (> *til* > *dil*) kökünden geldiği anlaşıyor. Ancak bu köke getirilen -maç eki tartışmaya açıktır. Türkçede bu ekin fiil köklerinden yemek adları yapımında kullanıldığını biliyoruz. Bk. *tutmaç*. O açıdan *dilmaç*'ın *til* (> *til* > *dil*) gibi bir isim kökünden gelmesi düşündürücüdür. Doerfer'in -maç ekini *tutmaç*'taki -maç ile birleştirmesi yanlıştır (TMEN 1010).

Németh (NyK 60 : 127-132; AOH 8 : 1-8) eski bir Türk dilinden kalma bir alıntı olarak kullanılan Macarca *tolmács* biçiminin geçmişini gözden geçirmiş, *dilmaç* (< *tilmaç* < *tilmaç*) biçiminin *dil* (< *til* < *til*)'den geldiğini yeni veri ve gözlemlerle doğrulamıştır. Jyrkänkallio (StO 17, 8: 1-11) *dilmaç*'ın Küçük Asya'da (Milattan önce) II. binyılda konuşulan Mitanni dilinden kaldığını ortaya atmıştır. Özünde Jyrkänkallio'nun bu savı yeni bir şey sayılamaz. Bilimsel yayınlarda bu sav sıklıkla dile getirilmiştir. Örn. Kluge (Et Wb²¹ 137 b) bu savı bu güne değin saklamıştır. Joh. Friedrich'ten aldığı bilgilere dayanan Németh, Jyrkänkallio'nun bu varsayımına katılmamıştır. Friedrich'in verdiği bilgileri değerlendiren Németh, Mitanni dilinin bir bölümünü oluşturan Hurri dilinde *talami* sözünün

'tercüman' olarak geçtiğini bildirmiş, ancak eski yayınlarda geçen bu bilgidен vaz geçildiğini ve Laroche'un inandırıcı açıklamasına dayanılarak *talami-* (*talmi-*, *telami-*) sözünün 'büyük' anlamına geldiğinin kabul edildiğini açıklamıştır. Ligeti (NyK 49 : 260. s. 1. not) *dilmaç*'ın *dil*'den geldiğini doğrulamakla kalmayarak, Uygurca *kelemeçi* 'interprète' sözünün tanıklığını da kullanmıştır. Ona göre, *kelemeçi* biçimi de *kele* 'dil' kökünden -me-çi ekiyle yapılmıştır. Türkçe *keleci* 'söz' biçimi de bu kökten ayrılmaz (NyK 49 : 259-260). Ligeti, Çin transkripsiyonuyla saklanmış olan Tabgaçça biçim üzerinde de durmuştur (NyK 49 : 260-261; MongSt 292-293). Ramstedt (Formenlehre 219) de Türkçe *tilmaç* (> *dilmaç*) ve Uygurca *kelemeçi*, *kelmeç* biçimleri üzerinde durmuştur.

Macarca *tolmács* biçimine gelince: Németh, *tolmács*'ın Peçenekçeden kalma bir alıntı olduğunu dile getirmiştir. Kniezsa (SzJsz 772-773) da bu görüşe katılmıştır. Buna karşılık Doerfer, *tolmács*'ın Peçenekçeden kaldığı yolundaki görüşü benimsememiştir. Bárczi (Szók² 77) de Németh'e katılmamıştır. Son olarak Ligeti (TörK 260-261) Macarca *tolmács*'ın Kuman kökeninden geldiğini seslendirmiştir. Sevortyan (ÉSTJa 1980, 233-235) *dilmaç*'a ilişkin belli başlı görüşleri gözden geçirmekle yetinmiştir.

Türkçeden Slavca, Farsça gibi komşu dillere de geçmiştir (Dorerfer :TMEN 1010; Skok : EtRj 3 : 521 - 522). Tacikçede de Özbekçe bir alıntı olarak kullanılır (Dorerfer : TLT 288).

Bilimsel yayınlarda *dilmaç* sıklıkla tartışılmıştır : Zajaczkowski : Związki 22; Bang : KSz 17 : 122; Moravcsik : ByzTurc 2 : 97, 318; Menges : Byzantion 17 : 261-263; Dmitriev : Stroj 547 ; Vasmer : REW 3 : 115-116, Musaev : LTJa 380; Golden :

KhazSt 213-214 ; Györffy : KCsA 1. Ergänzungsband 442-443; Dankoff : EÇ-Glossary 91; Räsänen : V 487 a; Clauson : ED 500; TESz 3 : 935; Baitschura : RO 46 : 146; Eren : MKU 54.

dimi 'sık dokunmuş bir çeşit pamuklu bez'

< R δίμιο 'Barchent, Zwillich'.

Meyer: TürkSt 54; Tietze: Gr (1) 217/67.

din² yer. 'bir şeyin en yüksek ve sivri noktası'.

Ağızlarda *dink* olarak da geçer. Yerel olarak *tin* biçimi de 'bir şeyin tepesi' olarak kullanılır. 'Tepe, uç, doruk' olarak kullanılan *dingil* (*dingil tepe*) ~ *tingil* biçimlerinin de *din* (~ *tin*) kökünden geldiği anlaşıyor.

~ Tkm *dîṇ* 1. 'minare; kule'; 2. 'cihannüma, taraça, kule'.

Kökünü bilmiyoruz.

din³ yer. 'ilmik'. Ağızlarda *tin* olarak da geçer.

~ Tkm *dîn* 'sarılmış ip veya ipliğin bir bölümü'.

Kökünü bilmiyoruz.

dineri 'iskambil kâğıtlarındaki işaretlerden karo'

< R *dinàri* < İtal *denaro*. Rumca *dinàri* Türkçede ses uyumuna uğramıştır.

Bazin: Turcica 13: 172.

dingi 'bir çifte kürekli küçük patalya'.

Kökenini bilmiyoruz.

dingil 'araba tekerleklerinin merkezinden geçen mil'

~ Çuv *tēnēl*.

Türkçe *dingil*'in karşılığı olarak Moğolcada *tenggelig* biçimi geçer (Eren : NyK 51 : 362-363).

Macarca *tengely* eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz : BTLw 201; Ligeti: TörK). Arapça (Mısır) *dingil*, *dungul* da Türkçeden alınmıştır (Fischer: ZDMG 73: 198; Littmann: Tschudi Arm 117/110).

Sevortyan (ÊSTJa 1980, 235-236) Anadolu ağızlarında kullanılan *dink* biçimiyle birleştirmiştir. Türkçe *dink*'in Farsçadan kalma bir alıntı olduğu Sevortyan'ın gözünden kaçmıştır. Bk. Sevortyan : ÊSTJa 1980, 281-282.

Egorov: ÊS 246; Räsänen: V 474 a.

dink yer. 'çeltiği kabuğundan ayırmak veya bulgur dövmek için kullanılan dibek'

< Far *ding* 'a wooden instrument with iron teeth, used in separating rice from the chaff'. Farsçada bu araca *dingī* adı da verilir. Kürtçede *dink* 'mortier' olarak kullanılır.

Türkçede kabuğu ayrılmamış pirince verilen *çeltik* adı da Farsçadan alınmıştır. Bk. *çeltik*. Bunun gibi, *pirinç* de Farsça bir alıntıdır. Bk. *pirinç*.

Bulgarca *dink* Türkçeden alınmıştır (BER 1 : 393).

Dankoff : EÇ-Glossary 32; ALT E33. Tietze (Pers) *dink* üzerinde durmamıştır. Sevortyan'ın, *dink*'in **teg-* ~ **rey-* kökünden geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (ÊSTJa 1980, 175).

dirgen bk. *diğren*.

diri 'yaşamakta olan, yaşayan, canlı'

~ Tkm *dîri* . - Tat K *têrê*. - Bşk *têrê*. - Nog *tiri*. - Özb *tirik*. - Krg *tirû*, *tiri*. - Kzk *tiri*. - KKlp *tiri*. - Şor, Sag *tirig*. - Alt, Tel *türü*. - Tuv *diriğ*. - Çuv *çêrê*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*tirig*). Orta Türkçede *tirig* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *tiri* biçimi kullanılır.

Türkçe **tir-* kökünden geldiği anlaşıyor.

Ramstedt: NyK 42: 73; Benzing: Deny Arm 53; Egorov: ÊS 324; Räsänen: V 481 a; Clauson: ED 529 b, 543-544; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 240-242.

dirlik 1. 'sağlık, varlık, geçim'; 2. 'Osmanlı İmparatorluğunda bir hizmete karşılık olmak üzere bir kimseye devletçe verilen aylık veya bir yere bağlı gelir'

< *dir* + *-lik* eki. Eski kaynaklarda *dir* 'geçim; yem' olarak geçer.

Clauson: ED 546 (s.v. *tiriglik*).

diş 'ağzın içinde çene kemiklerinin üstüne dikine dizili, ısırp koparmaya ve çiğnemeye yarayan organlardan her biri'

~ Tkm *dış*. - Nog *tis*. - Blk *tiş*. - KKlp *tis*. - Kzk *tis*. - Krg *tiş*. - Tar *çiş*. - Sag *tis*. - Alt, Tel, Şor *tiş*. - Yak *tis*. - Çuv *şāl*. Çuvaşça *şāl* biçiminin Türkçe *şiş* ile birleştirilmesi yanlıştır. Türkçe *diş*'in Moğolca *sidün* 'diş' biçimiyle birleştirilmesi ses bakımından olanaksızdır.

Ramstedt: Stellung 23; Katona: MNY 23: 192-193; KCsA 2: 379-381; Poppe: UJb 6: 115 (Çuvaşça *şāl*'ı Türkçe *şiş* ile birleştirmiş-tir); Ligeti: NyK 49: 216 (Ramstedt ve Poppe'nin Çuvaşça *şāl*'ı Türkçe *şiş* ile birleştirmesine karşı çıkmıştır) ; Egorov: ÊS 332; Räsänen: LTS 179 (Çuvaşça *şāl* ?) ; V 481 b; Clauson: ED 557 b; Tekin: ResAltL 281-282; WZKM 76: 293-297; Doerfer: KhalMat 305 ; Severtyan: ÊSTJa 1980, 242-243. Bk. Street : CAJ 29 : 300.

dişbudak 'kerestesi sert ve değerli bir orman ağacı (Fraxinus)'.

Yalnız Anadolu ve Balkan alanında kullanıldığı anlaşıyor.

dişi 'hayvan ve bitkilerin, erkeği tarafından döllenecek biçimde oluşmuş olanı'

~ Az *dişi*. - Tar *tişi*. - Alt, Tel, Kuş, Küer *tiji*. - Sag *tızı*. - Koy, Sag *tizi*. - Tuv *diji*. - Yak *tısı*, *tıhı*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *tışi* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *tışi* (ve *tışi*) olarak kullanılır.

Doerfer (KhalMat 305) eski ve yeni verileri göz önüne alarak eski *tışi* biçiminden yola çıkmıştır. Clauson (ED 560 - 561) orijinal biçim olarak *tışi* (? *dışi*)'yi vermiştir. Räsänen (V 482 a) bu yolda bir görüş bildirmemiştir. Bk. Räsänen : LTS 179. Severtyan (ÊSTJa 1980, 244-245) Clauson'un *-i* 'lı' biçimleri benimsediğini belirttikten sonra Doerfer'in verdiği **tışi* biçimini saymakla yetinmiştir. Bk. Joki : LwSS 348.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *dişi*'nin yerini *urgaçı* biçimi almıştır : Tkm *urkaçı*. - Nog *urgaşı*. - KKlp *urgaşı*. - Krg *urgāçı*.

dıval 'altı mukavva ile beslenmiş, üstü sırmalı işleme'. Ağızlarda *divel* 'üzengi kayışı' olarak geçer.

< Far *duvāl* 'a stirrup-leather; a skin, hide'. Dankoff: EÇ-Bitlis 407; EÇ-Glossary 32.

divlek 'kalın kabuklu olgun kavun'. Yerel ağızlarda daha çok *düğelek* (> *düvelek*) > *düğlek* (> *düvlek*) > *dülek* 'olmamış kavun, kelek' olarak geçer. Ağızlarda araba tekerleğinde parmakların takıldığı tekerlek başlığına da *düğelek* > *düvelek* > *düvlek* > *dülek* adı verilir. Araba tekerleğinin ağaç başlığına *gövelek* (> *gölek*) adının verildiği de göze çarpıyor. Ağızlarda *gövelek* 'olmamış, ham meyve' olarak da geçer.

~ Tkm *tüvelek* 'olgunlaşmamış küçük kavun'.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Srp *dülek* (Skok: EtRj 1:455).

Räsänen: V 137 a; 503 b; Eren : TD 29 : 703; 30 : 764 ; 1992/2 : 194.

diz 1. 'uyluk ile baldırın birleştiği oynaklı yer ve özellikle bunun ön yanı'; 2. 'uyluğun üst yanı'

~ Tkm *diz*. - Nog *tiz*. - KKlp *dize*. - Kzk *tize*. - Krg *tize*, *tiz*. - Özb *tiz*. - Tar *tiz*. - Alt, Tel, Şor *tize*. - Kaça, Sag *tis*. - Tuv *diskek*. - Çuv

çer. Türkçe -z'nin Çuvaşçada -r'ye çevrilmesi normaldir. - Yakutlar dize *tobuk* adını verirler. Balkarlar da *diz* yerine *tobuk* adını kullanırlar.

Radloff'un verdiği Çağatayca *dabir* biçimi yanlıştır (Thúry: A 'Behdset-ül-Lugat' cızmü csagatáj szótár. Budapest 1903, 27; Németh: NyK 56: 126; Eren: DTCFD 8: 148-149).

Eski kaynaklardan başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Orta Türkçede de *tiz* olarak geçer. Brockelmann (OGM 120. § a) *diz*'in sonundaki -z'yi *boynuz*, *göz*, *omuz* gibi örneklerde geçen -z ekiyle karşılaştırmıştır. Ona göre, -z formansı ikili organların adlarında kullanılır. Türkçe *diz* (< *tiz*)'in Moğolcada 'çizme koncu' olarak kullanılan *türei* biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır.

Macarcaya Çuvaş özellikleri taşıyan bir Türk dilinden *térd* (~ *térgy*) olarak geçmiştir. Bu alıntının sonundaki *d*, *gy* Macarca bir küçültme ekidir (Ligeti: TörK).

Ramstedt : KWb 415 b; Egorov: ÊS 323; Räsänen: V 482 a, 494 b; Ligeti: JA 1938, 190; VJa 3, 1971, 25, 30; ResAltL 104-105, 111; Clauson: ED 570 b; Kałużyński: RO 32: 91; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 336-337; Doerfer : KhalMat 305; Kononov: GrJaTRP 95.

dizge 1. 'diz bağı, çorap bağı'; **2.** 'dize kadar uzanan uzun çorap'. Ülkemizin birçok yerinde *dizlik* ve *dizleme* olarak da geçer.

Türkçe *diz* kökünden -ge ekiyle yapıldığı açıktır. Türkçede -ge (~ -ga) ekinin fiillerden birtakım adlar yaptığını biliyoruz. Bu türevde -ge ekinin *diz*'e getirildiği göze çarpıyor.

dizgin 'gemin uçlarına bağlanan kayış'

~ Tkm *dizgin*. - Nog *tizgin*. - Kzk *tizgin*. - KKlp *dizgin*. - Krg *tizgin*. - Alt, Tel, Şor *tiskin*. - Yak *tehîn*, *tehên*, *töhün*.

Orta Türkçede *tizgin* olarak geçer. Orta Türkçede *tin tizgin* olarak da kullanılır (Sibirya diyalektlerinde *tin* sözü bu güne değin saklan-

mıştır: Sag, Kaça *tin* 'dizgin'. - Tuv *dın*). Eski Kıpçakçada da *tizgin* ve *tüzgün* biçimleri geçer.

Türkçe *tiz-* (> *diz-*) veya *tüz-* (*düz-*) kökünden geldiği anlaşıyor.

Türkçeden Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Rumence gibi Balkan dillerine de geçmiştir. Arapça (Suriye) *dazkîn* 'mors', *tezkm* 'rêne, bride' biçimleri de Türkçeden alınmıştır.

Orta Türkçeden beri kullanıldığını gördüğümüz *tin* sözünün *dizgin* ile birleştirilmesi düşünülemez. Türkçe *tin* Samoyedceye de geçmiştir (Joki: LwSS 358).

Eski ve yeni diyalektlerde dizgine türlü adlar verilir. Azerî alanında 'dizgin' olarak geçen *yüyen* adı Türkiye Türkçesinde ve Türkmencede *uyan* biçimini almıştır. Çağdaş diyalektlerde *yügen*, *jügen* (~ *cügön*), *ügön*, *ügen* olarak geçer. Nogaylar *yüven* biçimini kullanırlar. Orta Türkçede *yügün* olarak saklanmıştır (Clauson: ED 913 a). Bk. *uyan*.

Diyalektlerin bir bölümünde *dizgin* yerine *cılav* sözü de kullanılır. Bu söz Moğolcadan alınmıştır (Doerfer: TMEN 164).

Clauson: TDAY 1966, 10; CAJ 10 : 163; ED 574 b; Zajaczkowski: CAJ 10: 337; Räsänen: V 482 b; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 220-221.

dobra : dobra dobra 'sakinmadan, çekinmeden (söylemek)'

< Blg *dobro* (~ *dob*)'r, *dobre* 'iyi'.

BER 1: 402-404. Tietze (Slav 2. s.) yalnız Slavcadan alındığını bildirmekle yetinmiştir.

doksan 'seksen dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Tkm *toğsan*. - Nog *toksan*. - KKlp *toksan*. - Krg *tokson*. - Tel, Sag, Şor *toğus on*. - Alt *toğuzan*. - SUyg *toksan*. - Yak *toğus uon*. - Çuv *tāxārvunnā*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Uygurcada *tokuzon* olarak geçer.

< tokuz '9' + on '10'. Onlu sayı sisteminin oluşmasından sonra ortaya çıktığı açıktır. Tokuz on biçiminin tokzon > tokson > toksan (> doksan) gibi birkaç ara duraktan geçtiği anlaşıyor. Tokson biçiminin toksan'a çevrilmesi normaldir. Türkçede 2 ve 3. hecelerdeki -o- ların -a-'ya (veya -u-'ya) çevrildiğini biliyoruz. Örn. Türkçe iç ton biçimi diyalektlerde işton yolundan geçerek iştan'a çevrilmiştir. Daha sonra iştan biçimi Rusçaya ştany 'pantolon' olarak geçmiştir.

Karaçaycada 'doksan' olarak tört cıyırma bla on ('dört yirmi ile on') biçimi kullanılır (Räsänen : Şiraliyev Arm 16).

Hartmann : KSz 1 : 155; Räsänen: MTS 81; V 486 a; Ramstedt : Formenlehre 64 ; Clauson: ED 474 b; Ligeti: MNy 74: 267; Bazin : SChron 74.

dokurcun 1. 'dokuz bağlamdan yapılmış ekin yığını'; **2.** 'dokuz taş oyunu'. Ağızlarda tokurcun (ve tokurcuk) biçimi de yaygın olarak kullanılır. Toprak damların saçaklarına konan yassı ağaçlara da dokurcun (ve tokurcuk, tokurcu) adı verilir. Ağızlarda dokurcun (ve tokurcun) yanında dokurcum biçimi de geçer. Anadolu'da dokurcun (ve tokurcun) 'desenli veya yollu dokunmuş bez' ve 'büyük temel taşı' olarak da kullanılır.

Kökü karışıktır. Daha çok dokuz bağlamdan yapılmış ekin yığını olarak kullanıldığına göre, dokuz (< tokuz) kökünden -cun (-cum ve -cuk) ekleriyle yapılmış bir türev olması gerekir. Ancak, dokuz ile dokurcun'un dokur- bölümünün birleştirilmesi ses bakımından kolay değildir. Bundan başka, -cun, -cum ve -cuk eklerinin değeri de anlaşılmıyor. Son olarak, dokurcun'un türlü anlamları arasındaki bağlantı da özel olarak tartışmaya açıktır.

Bulgarca dokurdžun 'yollu dokunmuş kumaş', dokurdžum 'dama oyunu', dokurdžum 'dokuz taşla oynanan dama oyunu' biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 1: 408, 445).

Németh : HonfKial 94. s. 2. not; Csoma Arm 70; Brockelmann: OGM 31. §; Fekete: Pais Arm 648; Yüce: MSFOu 158 : 255-259 (dokurcun'un sonundaki -cun'u Moğolca bir ek olarak değerlendirmiştir); Şçerbak : JTS 13 : 137.

dokuz 'sekizden sonra gelen sayının adı'

~ Tkm dokuz. - Nog toğız. - Blk toğuz. - Özb tokkiz. - Kzk toğız. Kazaklar dokuz baş hayvan olarak verilen armağana da toğız adını verirler. - KKlp toğız. - Krg toğuz. Kırgızlar 'armağan' ve özellikle 'kalın (gelin olacak kıza erkeğin verdiği armağan)' olarak da kullanırlar. Bu armağanlar dokuz baş hayvan (at, deve) olarak verilir. - Alt, Tel, Şor, Sag toğus. - Say toğıs. - TatK tuğız. - Bşk tuğız. - Yak toğus. - Çuv tāxxār, tāxxār. Sonundaki -z' nin -r'ye çevrilmesi kuraldır.

Eski Türkçede tokuz, tokkuz olarak geçer. Orta Türkçede tokuz biçimi kullanılır. Kumancada toğuz biçimi göze çarpar. Eski Kıpçakçada tokuz, tokkuz olarak geçer.

'Armağan' olarak Farsçaya da geçmiştir.

Clauson (JRAS 1959, dokuz (< tokuz), otuz, sekiz gibi sayı adlarında ikiz ünlüler geçtiğini dile getirmiştir. Räsänen (LTS 141) de sayı adlarında gémination'dan söz etmiştir.

Schmidt: MSFOu 67 : 367 (Altay dillerinde beş'ten sonraki sayı adları farklıdır); Ramstedt: Formenlehre 64; Gordlevskiy : ZKV 5 : 275; Fekete: Pais Arm 647-652; Ligeti: MNy 53: 157-159; Tamura Arm 37; Egorov : ÊS 241; Joki: LwSS 327; Doerfer: TMEN 976; TLT 303; Clauson: JRAS 1959, 20; ED 474 b; Räsänen: MTS 78; V 486 a; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 255-256.

dolap 1. 'kuyudan su çekmek için kullanılan araç; çark'; **2.** 'içinde eşya saklanan raflı kapaklı göz'; **3.** 'düzen, hile'

< Far *dōlāb* 'a wheel, especially for raising water to overflow fields; a machine in the walls of monasteries, hospitals, or lazarettos, into which people on the outside put victuals or other necessities, and then, turning it upon its axis, leave them to be carried off by those within; a storehouse, pantry, buttery, locker; a labyrinth: trick, fraud, machination; a drum ; a ditch; profit; commerce; hard usage'.

Arapça *dūlāb* (ç. *dawālib*) biçimi de Farsçadan alınmıştır. Yerel ağızlarda kullanılan *devlip* (> *devlūp*) 1. 'tahıl değirmeni'; 2. 'değirmen taşı' biçimi Suriye Arapçasından alınmıştır (*dwēlib* 'Wasserrad einer Mühle; jedes Rad, das sich um eine feste Achse dreht').

Bulgarca *dolāp*, Sırpça *dōlaf* biçimleri Türkçeden geçmiştir.

Tietze: Ar 278/70; Škaljić : Turc 222; Räsänen: V 139 b (Türkçe *dolamak*'tan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır).

dolu 'içki doldurulmuş bardak'

< *dolu* 'içi boş olmayan, dolmuş'.

Deny: RĖS 28: 44, 47.

domalan 1. 'toprak içinde yetişen bir çeşit mantar'; 2. 'yer mantarı, keme'. Birçok yerde 'yer elması' olarak da geçer. Bundan başka, 'zehir' olarak da kullanılır. Yerel ağızlarda *dobalan* 'yağmurdan sonra çıkan bir çeşit mantar' biçimi de geçer. Anadolu'nun birçok yerinde patatese benzeyen bir çeşit mantara *dolaman* adı verilir. Bu biçim göçüşme (*métathèse*) yoluyla ortaya çıkmıştır. Bu anlamda *domalan* biçimi de kullanılır.

~ Tkm *domalan* 'çöl domalanı'.

Türkçe *top* kökünden geldiği anlaşıyor. Bu kökün Türkçede *topaç*, *topak*, *topal*, *topuk*, *tombul*, *tomur*, *tomurcuk* gibi birçok türevi kullanılır. Anadolu ağızlarında *dobak* 'dalları kesilmiş ağaç, direk, tomruk, kütük, kök' biçimi de *top* köküne dayanır. Bu türev 'boy-

nuzsuz' anlamına da gelir: *dobak keçi* 'boy-nuzsuz keçi'. Bu türevin *dombak* biçimi de 'başı açık, çıplak; saçsız' olarak geçer. Bunun gibi, *dobalak* türevi de 'şişman' olarak kullanılır. Bu türev yanında *dombalak* 'şişman' biçimi de yaygın olarak geçer.

Bu verilere göre, *domalan* adı *dobalan* biçiminden çıkmıştır. Anadolu ağızlarında kullanılan *dolaman* göçüşmeli (*métathétique*) bir biçimdir: *domalan* > *dolaman*.

Balkarlar mantara *topluk* adını verirler. Bu ad da *top* kökünden gelir: *top* + *-luk* > *topluk*. - Macarca *tapló* adı eski bir Türk diyalektinden kalma bir alıntıdır. Ligeti (TörK) *tapló*'yu Türk dillerinden kalma alıntılar arasında saymamıştır.

Anadolu Türkçesinde sulak çayırarda yetişen bir çeşit mantara *kuzu göbeği* adı verilir. Türkçede bir çeşit mantar olarak *göbelek* adı da kullanılır. Bu adın da *göbek*'ten geldiği açıktır.

Türkmenler domalana *doñuztopalak* (veya *topalak*) adını verirler. Türkmence *topalak* adının da *top* köküne dayandığı anlaşıyor.

Eren : TDAY 1978-1979, 14-15.

dombaz bk. *tombaz*.

domuz 'eti ve yağı için beslenen evcil hayvan'. Eski kaynaklarda *toñuz* (ve *doñuz*) olarak geçer.

~ Tkm *doñuz*. - Blk *toñuz*. - TatK *duñgız*. - Nog *donız*. Nogaylar *şoşka* adını da kullanırlar. - Kzk *doñız*. - KKlp *doñız*. Kara Kalpaklar domuza *şoşka* adını da verirler. - Alt, Tel *toñıs*.

Esk çağlardan başlayarak kullanılır (*toñuz*). Orta Türkçede de *toñuz* biçimi geçer. Eski Kıpçakda da *toñuz* olarak kullanılır.

Kökeni karışıktır. Eski ve yeni diyalektlerde 'yağlı, semiz, şişman' olarak kullanılan *toñ* (> *don*) köküyle *toñuz* adı arasındaki bağ üzerinde özel olarak durulmaya değer. Buna

karşılık Ramstedt'in Korece *ton* 'pig' biçimiyle birleştirmesi tartışmaya açıktır (SKE 272). Bk. Joki: LwSS 335.

Eski Türkçe *tonuz* biçimindeki -*η*- sesi Türkçe *domuz*'da -*m*-'ye çevrilmiştir. Türkçe *könlek* biçimindeki -*η*- sesinin *gömlek*'te -*m*-'ye dönüşmesi gibi.

Türkçe *domuz* komşu dillere de geçmiştir.

Eski Türkler *domuza lağzm* adını verirlerdi. İlk olarak eski Türk yazıtlarında gördüğümüz bu ad eski kaynaklarda ara sıra ortaya çıkmışsa da, Orta Türkçeden başlayarak yerini *tonuz*'a bırakmıştır. Eski Türkçe *lağzın* adının kökeni açıklanamamıştır (Şçerbak: İRLTJa 125; Clauson: ResAltL 45; Bazin: SChron 127). Ancak *lağzın*'ın Türkçe bir türev olmadığı açıktır. Ligeti'ye göre (MNY 42:4), bu ad birçok büyük kola ayrıldığı anlaşılan Paleoasya dillerinden kalma bir alıntıdır. Clauson (ED 764 a) da Toharca bir alıntı olduğunu bir olasılık olarak dile getirmiştir. Son olarak Doerfer (CAJ 17 : 7) ise *lağzın*'ın Hiungnucadan veya Avarcadan kalma bir alıntı olduğu olasılığı üzerinde durmuştur.

Mikkola'ya göre (JSFOu 30, 33: 11-12), Bulgar hanlarının listesinde *doxs* 'Schwein' biçimi geçer. Bilimsel yayınlarda bu görüş sıklıkla tartışılmıştır. Mikkola'nın bu savı ortaya atarken Çuvaşça *sısna* adını göz önüne almadığı göze çarpmıyor.

Çuvaşça *sısna* adının kökenini bilmiyoruz. Macarca *disznó* (< *gyisznó*) 'domuz' biçiminin eski Çuvaşçadan kalma bir alıntı olduğu açıktır. Çuvaşça *sısna*'nın *śısna* biçiminden geldiği anlaşılıyor. Buna göre, Çuvaşça *s*-benzeşme (*dissimilation*) yoluyla *ś*-'den çıkmıştır. Macarca *disznó* (< *gyisznó*) biçiminin *cısna*(ğ?) durağı yoluyla *śısna*'ya çıktığı söylenebilir. Ancak eski ve yeni Türk diyalektlerinde Çuvaşça *sısna* (< *śısna*)'ya benzer bir sözün geçmediği göze çarpmıyor. Räsänen

(TLT 200) ve Şçerbak (İRLTJa 125) Çuvaşça *sısna*'yı yanlışlıkla çağdaş diyalektlerde 'domuz' olarak kullanılan *çoçka* adıyla birleştirmişlerdir (Alt, Krg *çoçko*. - Bşk *suska*. - Kzk, KKlp *şoşka*. - Tat *çuçka*. - Özb *çoçka*. - YUyg *çoçka*. - Hak *sosxa*). Egorov (ÊS 201) da Çuvaşça *sısna*'yı Hakasça, Başkurtça, Tatarca biçimlerle karşılaştırmıştır. Bk. Ligeti: TörK 45.

Sibirya diyalektlerinde kullanılan *kağay* (~ *kakkay*, *kakka*) adı Moğolcadan kalma bir alıntıdır (Doerfer: TMEN 259; Räsänen: V 224 a).

Ramstedt: NyK 42: 235; SKE 272; Mikkola : JSFOu 30, 33 : 11-12; Şçerbak: İRLTJa 124-125; Joki: LwSS 335; Räsänen: TLT 200; LTS 203; MTS 113; V 488 b; Ligeti : NyK 49 : 217; TörK 105 ; Pritsak: Fürstenliste 44-45; Egorov: ÊS 201; Doerfer: TMEN 945; Clauson: Studies 127-128; ED 527 b; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 267-268. Bk. Şçerbak : JaS 125; JTS 13 : 135.

don 1. 'giysi'; **2.** 'bacaklara geçirilen iç giysi'.

Eski kaynaklarda 'giysi' olarak geçer. ~ Tkm *dön* 'giysi'. - Blk *ton* 'kürk'. - KKlp *ton* 'kürk'. - Kzk *ton* 'kürk'. - Nog *ton* 'kürk'. - Krg *ton* 'gocuk'. - Alt, Tel *ton* 'kürk'. - TatK *tun* 'kürk'.

Eski çağlardan başlayarak 'giyim, giysi' olarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede de 'giysi' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da 'giysi, giyim' ve 'kürk' olarak kullanılır.

Rusçaya *tun* olarak geçmiştir. Vasmer (REW) etimolojisini vermemiştir.

Yaygın bir inanca göre, Sakacadan alınmıştır. (*thauna* 'giysi'). Ancak, Türklerin 'giyim, giysi' gibi bir kavram için yabancı bir karşılık kullanmaları kolay kolay düşünülemez. Çince'den alındığı yolundaki sav da düşündürücüdür.

Lüders: ABAW 1936 ; Gabain : AG 342; Ligeti: JA 1938, 190; MNy 54: 443; Németh Arm 324; Joki: LwSS 330-331; Bodrogligeti : TDAY 1966, 237; Räsänen : StO 25, 1: 11; V 488 a; Doerfer: TMEN 990; UAJb 39: 65; 40: 246; Bailey : BSOS 7 : 512 ; 11 : 793; Menges: Oriens 18-19: 256; WZKM 70 : 46 ; Introduction 171; Abaev: ÊS 3: 337; Clauson : ED 512-513 ; Tietze : ZBalk 18 : 169/64 ; Erdal: Word Form 36 ; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 63.

donra 1. 'saç kepeği, baş konağı'; **2** 'kalınlaşmış, tabaka durumuna gelmiş kir'. Ağızlarda *toŋra* olarak da geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

dorak bk. *torak*.

doru 'gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi kara olan (at)'

~ Tkm *dör*. - TatK *turı*. - Bşk *turı*. - Nog *torı*. - KKLp *torı*. - Kzk *torı*. - Krg *toru*. - Özb *torik*. - Hak *toriğ*. - Tuv *doruğ*. - Yak *toriğ*. - Çuv *turā*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*toruğ at*). Orta Türkçede *toruğ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *toru* biçimi kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz.

Türk diyalektlerinden Farsçaya ve belli başlı komşu dillere geçmiştir (Doerfer: TMEN 881 ; Skok : EtRj 1 : 426-427).

Joki: LwSS 333-334; Egorov ÊS 259; Benzing: Deny Arm 58; Laude-Cirtautas: Farbbez 106; Räsänen: V 489 b; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 268-269.

doruk (< *toruk*) 'dağ, ulu ağaç gibi yüksek şeylerin tepesi, en yüksek yeri, zirve'. Yerel ağızlarda *doğruk* biçimi de kullanılır. Eski kaynaklarda *doruk* (< *toruk*) yanında *toru* (ve *tora*) olarak da geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

Bk. Menges : WZKM 70 : 46-47.

dorum 'deve yavrusu'. Ağızlarda *torum* olarak da kullanılır.

~ Tkm *törüm* 'altı aylıktan bir yaşına kadar olan deve yavrusu'. - Tuv *dorum* 'iki yaşında deve yavrusu'

~ OT *torum*.

Levitskaya (ST 3, 1973, 77) yanlışlıkla Türkçe *torun* biçimiyle birleştirmiştir. Bk. *torun*.

Ramstedt: KWb 402 b; Menges: UJb 15: 524; Şçerbak: İRLTJa 106-107; Räsänen: V 490 b s.v. *torpak*; Kałużyński: AOH 36: 268; Clauson: ED 549 a ; Eren: TD 1990/1: 39, 45-46, 1995/2: 866-867; Clark: JSFOu 75: 155.

döl 1. 'canlıların üremesi sonucu ortaya çıkan yeni birey'; **2.** 'yavru'

~ Tkm *döl* 'sperma, atmık'. - Alt, Tel *töl* 'die Fortpflanzung, die Fruchtbarkeit'. - Sag *töl* 'die Nackkommenschaft, die Kinder'. - Kzk, Tar *töl* 'die Nachkommenschaft, die Gesamtheit der jungen Tiere'. - Alt, Tel, Kuğ, Sag, Koy, Kaça, Küer *töl* 'das Geschlecht, die Generation'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*töl*). Orta Türkçede *töl* (Oğuzca) 'yavrulama zamanı; yavru' olarak geçer.

Türkçede *döl yatağı* 'yumurtalık' olarak kullanılır. Radloff *oğulduruk*'ta bu adı *دول يتاغي* olarak vermiştir. Bang (Türán 1918, 305.s. 21. not) bu adı *dul yatağı* diye okumuş, *دول* yazımı altında *döl* sözünün saklandığını fark etmemiştir ("wie ist hier *dul* zu erklären?").

Ramstedt (KWb 406) Moğolca *töl* 'jährlicher Zuwachs des Viehs' biçimiyle birleştirmiş, Türkçe *töl* 'döl' ve Uygurca *töş* 'Frucht' biçimlerini de saymıştır. Ramstedt'in yaklaşımlarına Joki (LwSS 361) karşı çıkmıştır. Ona göre, Moğolca *töl*'ün eski kaynaklarda geçmediği, Uygurca *töş*'ün de *tüş* olarak geçtiği göze çarpıyor. Bununla birlikte, bu

biçimlerin *tö- kökünden geldiği düşünülebilir. Joki, tö- kökünün Korece *ttj-da, tte* 'to rise (the sun, the moon)' biçimiyle birleştirilebileceğini dile getirmiştir (bk. Ramstedt : SKE 264-265). Türkçede *töl* (> *döl*) yanında kullanılan *töş* (> *döş*) biçimi düşündürücüdür. Bilimsel yayın ve çalışmalarda *töl* ile *töş* arasındaki bağ sıklıkla tartışılmıştır. Sevortyan (ÊSTJa 1980, 274-276) bu yoldaki görüşleri özenle gözden geçirmiştir.

Türkçede *töl* ~ *töş* örneğine benzer birtakım sözler geçtiğini biliyoruz. Örn. Türkçe *düş* (< *tüş*) 'rüya' yanında Uygurcada *tül* biçiminin kullanıldığı anlaşıyor. Clauson (ED 490 b) bu biçimi *l/r* olayına ilişkin kural dışı ("unusual") bir örnek olarak değerlendirmiştir. Bk. *düş*.

Räsänen, çağdaş diyalektlerde yaşayan veriler arasında Tatarca *tül* 'das Fett' biçimini de saymıştır.

Sevortyan : ÊSTJa 1980, 274-276 ; Räsänen : V 493 a ; Clauson : ED 490 a.

dönen esk. 'üç yaşını geçen at veya deve'

~ Nog *dönen* 'üç yaşında aygır'. - Kzk *dönen* 'üç yaşında hayvan (at, deve, inek)'. - KKlp *dönen*. - Tar *dönen* 'dört yaşında at'. - Tel, Alt, Kuğ *tönön* 'dört yaşında tay veya dana'. Teleütler *tönöyün* biçimini de kullanırlar.

< Moğ *dönen* 'vierjährig (vom Vieh)'.

Ramstedt : KWb 99 a; Şçerbak : İRLTJa 94, 116, 120, 131; Räsänen: V 140 a ; Ligeti : TörK 242.

dört 'üçten sonra gelen sayının adı'

~ Tkm *dört*. - Nog *dört*. - Bşk *dürt*. - KKlp *tört*. - Kzk *tört*. - Krg *tört*. - Tar *tört*. - Alt, Tel, Şor, Sag, Kaça *tört*. - Özb *turt*. - Yak *tüört*. - Çuv *tävattä, tävatä*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *tört* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *tört, dört* biçimleri göze çarpar.

Bilimsel yayınlarda sık sık Moğolca *dörben* biçimiyle birleştirilmiştir. Örn. Schmidt'e göre (MSFOu 67 : 366), bu birleştirme kuşkuyla yer vermeyecek kadar açıktır. Ramstedt (KWb 100 a; Formenlehre 62; SKE 277), Räsänen (MTS 77; V 495 a), Poppe (UJb 6:100; Lautlehre 110), Ligeti (TörK 312) gibi yazarlar da bu birleştirmeyi dile getirmişlerdir. Bu birleştirmeyi Doerfer (TMEN 203; KhalMat 307) de olası görmüş, Ana Türkçe **dör* biçiminin Moğolca *dör* ile karşılaştırılabileceğini yazmıştır. Ona göre, *dör* biçimi sonradan Moğolca *ğurban* 'üç' ve *harban* 'on' sayı adlarına benzeşmek yoluyla *-ben* ekini almıştır. Poppe'nin görüşüne göre, *dört* Türkçede Moğolcadan kalma bir alıntıdır. Buna karşılık Doerfer (JSFOu 73 : 91-92; TDAY 1975-1976, 119) Moğolcada **derben* biçiminden yola çıkılması gerektiğini öne sürmüştür. Başka bir deyişle, birleştirmenin ortadan kaldırılabileceğini yazmıştır. Aalto'nun dile getirdiği gibi (UJb 41:329), Altay dillerinin sayı sistemlerinde birlik yoktur. Türkçe *dört* (< *tört*) ile Moğolca *dörben* arasındaki ilişki üzerinde duran dil uzmanlarının Yakutça *tüört* ve Çuvaşça *tävattä* biçimlerinin tanıklığını değerlendirmedikleri göze çarpıyor.

Ramstedt : JSFOu 24,1 : 4, 7 - 8 ; Schmidt : MSFOu 67:366; Ligeti: JA 1938, 191; Egorov ÊS 234; Collinder: MSFOu 158: 68; Räsänen: V 495 a; Poppe : JSFOu 68, 4 : 12; Clauson: ED 534; Sinor: BSOAS 26:138; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 284-286.

dörtgöl yer. 'dört köşe'

~ Nog *dörtkil*. - Krg *törtkül*. - Kzk *törtkil*. - KKlp *törtkül*
~ OT *törtgil*

< *dört* (< *tört*) + *-gül* (< *-kül*). Bu ek yabancı yoncaya verilen *üçgül* adında da saklanmıştır. Bk. *üçgül*.

Bang: Túrán 1918, 531. s. 40. not; Brockelmann: OGM 54. s., 56. §; Räsänen: MTS 103; FUF 26 : 139 (*tört* + ? *kol* 'Arm'); Clauson: ED 535 b.

döş 1. 'göğüs, bağır'; **2.** 'kaburga altı'

~ Az *döş*. - Tkm *dōš*. - TatK *tüş*. - Bşk *tüş*. - Nog *tös*. - KKlp *tös*. - Kzk *tös*. - Krg *tös*. - Alt, Tel, Şor, Küer *tös*. - Sag, Koy *tös*. - Özb *toş*. - Karag *döiş*, *töiş*. - Tuv *tös*. - Yak *tüös*. - Çuv *tüş*. Komşu diyalektlerden alınmıştır. Türkçe -ş'nin Çuvaşçada -l'ye çevrilmesi gerekirdi. Türkçe *düş* (< *tüş*) 'rüya' biçiminin Çuvaşçada *tělēk*'e çevrilmesi gibi. Bk. *düş*. Orta Türkçede *tös* olarak geçer.

Türkçe *döş*'ün **tōš* biçiminden geldiği anlaşıyor. Bk. Şçerbak: SF 197; Doerfer: TMEN 965; KhalMat 307; Räsänen: V 495 b; Ligeti: MNy 34 : 71; JA 1938, 191; Pritsak : Studia Turco-Hungarica 5: 46; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 286-287.

Ramstedt (NyK 42:73; KWb 93 b) birtakım Moğolca biçimlerle birleştirmiştir. Gombocz (NyK 35:263; KSz 13:20/50) ? işaretiyle Mancuca *tulu* 'Brust eines Pferdes oder Ochsen' biçimiyle karşılaştırmıştır.

Yeni diyalektlerin bir bölümünde *döş* (< *tös*) yanında *kökrek* biçimi de geçer. Bk. Räsänen: V 288 a.

döveç < dögeç 'ağaçtan yapılmış havan'

< *döv*- (< *döğ*-) + -(e)ç. Türkçe *dibek* de *döv*- kökünün bir türevidir. Bk. *dibek*.

duban bk. *tuman*.

dubara 1. 'tavla oyununda her iki zarın ikili düşmesi'; **2.** *argo* 'oyun, düzen'

< Far *dubāra* 'twice ; double-distilled'.

Räsänen : V 141 a.

dudak 'ağzın, dişleri örten ve dışarıya doğru az veya çok kıvrılan üst ve alt kenarlarından her biri'

~ Az *dodag*. - Tkm *dōdak*. - YUyg *totak* 'kadınlarda dişilik organı'. - Çuv *tuta* 'dudak'.

Eski Kıpçakçadan başlayarak kullanılır. Kumançada *totak*, *tōdak* olarak geçer.

Doerfer'e göre (TMEN 952), Türkçe **tōtak* biçiminden yola çıkmak gerekir. Yalnız Türkiye Türkçesinde (Osmanlıcada) 1. hecede -u- geçtiği göze çarpar. Türkçe *dudak*'taki -u-'nun, *dut*- (~ *tut*-) 'halten' kökünün etkisiyle halk etimolojisi sonunda olduğu anlaşıyor. Bu durumu göz önüne alan Doerfer, eski kaynaklarda geçen *tudak*, *tutak* biçimlerini *todak*, *totak* diye düzeltmiştir.

Eski ve yeni diyalektlerde 'dudak' (ve özellikle 'alt dudak') olarak *erin* adının kullanıldığını görüyoruz. Bu adın Eski Türkçeden başlayarak geçtiği göze çarpıyor. Orta Türkçede de *erin* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *erin* biçimi kullanılır. Ancak *erin* yanında *dodak* biçiminin geçtiğine de tanık oluyoruz. Bk. Ligeti : TörK 127-128.

Çağdaş diyalektlerde de *erin* yaygın olarak kullanılır: Nog *erin*. - Kzk *erin*. - KKlp *erin*. - Blk *erin*. - Kmk *erin*. - Krg *erin*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Soy, Küer *erin*. - Tuv *erin*.

Türkiye Türkçesinde *erin*'in yerini *dudak* biçimi almıştır. Ş. Sami'nin 'alt dudak' olarak verdiği *ايرن* biçiminin eski kaynaklardan alındığı açıktır. (Örn. Şeyh Süleyman'ın Çağatayca sözlüğünde *ايرن* 'alt dudak' olarak geçer.)

Türkçe *dudak* (< *dodak*) gibi, *erin*'in kökünü de bilmiyoruz Bk. Clauson: ED 232-233. Ancak *erin*'in -n ekiyle kurulmuş bir türev olduğu açıktır. Türkçe *alın*, *boyun*, *burun*, *karın*, *taban* gibi. Bk. Doerfer: TMEN 952. Räsänen (V 48 a) *erin*'in köküne ilişkin bir açıklama yapmamıştır. Sevortyan (ÊSTJa 1974, 292-293) **er* veya **er*- kökünden geldiğini yazmış, Zenker'in verdiği *ايرت* "irt" biçiminin tanıklığını kullanmıştır.

Sevortyan'ın, Zenker'in verdiği ايرت biçiminin yanlış bir veri olduğunu ayırt edemediği anlaşıyor. Bu verinin Çağatayca ایرن'den başka bir şey olmadığını daha ilk bakışta kestirip atmak kolaydır.

Doerfer'e göre, başlangıçta Türkçede büyük bir olasılıkla 'dudak' olarak *erin* biçimi kullanılmıştır. *Totak* biçimi ise 'Schamlippe, weibliches Geschlechtsorgan' anlamında kullanılmıştır. (Bu anlamın sözlüklerde geçmemesini anlamak kolaydır.) Bu biçimin halk arasında ara sıra 'dudak' olarak kullanıldığı anlaşıyor. Oğuzcada ve Çuvaşçada *dudak* kolaylıkla geçerlik kazanmış ve *erin*'in yerine geçmiştir. Doerfer'e göre, Benzing'in *erin* ve *dudak* biçimlerini Doğu ve Batı Türk dialektlerinin "özellik"leri arasında sayması yanlıştır (Benzing: Einführung 72). Benzing'in **tōtak* yerine **tutak*'tan yola çıkması da düşündürücüdür.

Sevortyan (ÊSTJa 1980, 251) *dōdak* biçiminin Ana Türkçeden kalma bir biçim olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, bu durum karşısında *dōdak* ~ *totak* biçimlerini *tut-* ~ *dut-* kökünden getirme olanağından söz edilemez. Sevortyan'ın, her nedense Doerfer'in bu yoldaki görüşü üzerinde durmadığı göze çarpıyor. Türkçeden Bulgar ağızlarına da *dudak* olarak geçmiştir (BER 1: 442).

Räsänen: LTS 148; V 491 b; Levitskaya : ChuvSt 100; Ligeti : TörK 127-128.

dul 'eşi ölmüş veya eşinden boşanmış (kadın veya erkek)'

~ Tkm *dül* 'dul erkek'. - Nog *tul erkek* 'dul erkek', *tul xatın* 'dul kadın'. - Kzk *tul*. - KKlp *tul* : *tul katın* 'dul kadın'. - Krg *tul* 'dul kadın'. - Özb *tul xotin* 'dul kadın'. - Alt, Kuğ, Şor, Tel, Sag, Koy *tul* 'dul kadın'. - Soy *tulguyak* 'dul kadın'. - Tuv *dulguayak* 'dul kadın, dul erkek'. - Yak *tulāyax* 'öksüz'. - Çuv *tālāx* 'öksüz'; *tālāx arām* 'dul kadın'. Çuvaşça *tālāx* biçiminin sonundaki -x küçültme eki-
dir.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede de *tül* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *tul* olarak kullanılır.

Egorov : ÊS 235; Pokrovskaya : İRLTJa 76-77 ; Róna-Tas : Studia Turcica 393; Räsänen : V 497 b; Clauson : ED 490 a; Sevortyan : ÊSTJa 1980, 292-293.

duluk 'şakak'. Yerel ağızlarda 'yanak' ve 'zü-lüf' olarak da geçer. Ağızlarda *duluk* (~ *tul-luk*) biçimi yanında *dulun* (~ *tulun*), *dulum* (~ *tulum*) ve *tulup* biçimleri de kullanılır. Eski sözlüklerde *duluḡ* (< *tuluḡ*) 'şakak' biçimi yaygın olarak geçer.

~ Tkm *duluk*. - Nog *tulum* 'saç örgüsü'. - Kzk *tulım* 'saç örgüsü'. - Krg *tulum* 'saç örgüsü'. - Alt, Tel, Şor, Sag *tuluḡ* 'saç örgüsü'. Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *tuluḡ* 'şakak' olarak geçer. Harezmi alanında da *tuluḡ* 'zü-lüf' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *tuluḡ* 'şakak', *tulum* ise 'saç örgüsü' olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Sonundaki -ḡ- sesi di-yalektlerde -k-, -n ve -m'ye çevrilmiştir. Anadolu'da *duluk* ve *dulum* biçimleri yanında *tulup* biçimi de geçer.

Räsänen: V 498 a; Muhamedova : İJTJa 174-175; Clauson: ED 501 a.

dulup bk. *tulup*.

duman² bk. *tuman*.

dumbuz bk. *gumbuz*.

dunul bk. *yemişen*.

duraç 'sülüne benzer güzel bir av kuşu, çil kuşu (Francolinus francolinus)'. Yerel ağızlar-da daha çok *turaç* olarak kullanılır.

~ Tkm *turaç* 'çil'

< Ar *durrāc*.

Doerfer (TMEN 896) Türkçede kuş adlarının da kullanılan *onomatopéique tur...* kökü ile birleştirmiştir.

Farsçaya *durrâc* 'the francolin, a kind of partridge' olarak geçmiştir. Rusça *turâč* 'Tetrogallus caucasicus' Türkçeden alınmıştır (Vasmer: REW 3 : 154; Şipova : STRJa 336). Eren : TD 29 : 705; Deny : Principes 86.

duran yer. 'topraktan yapılmış yayık'. Ağızlarda *duğran*, *durban*, *dırvana*, *dırvanı* ~ *dırvanı* olarak da geçer.

Kökeni karışıktır. Tietze (Slav 10/36) Bulgarca *d'rvena* 'die hölzerne' biçiminden alındığını ortaya atmıştır. Türkçede topraktan yapılmış yayığa verilen *duran* adının Bulgarca'da 'die hölzerne' anlamına gelen bir sözden geldiği düşünülebilir mi, bilmiyoruz. Tzitzilis (Tietze Arm 208) Slavcadan kalma Rumca *δρουβόνη*'den alındığını ortaya atmıştır. Tzitzilis'in eski açıklamasından vaz geçtiği anlaşılıyor (GrLw 98). Bk. Eren : TD 54 : 326.

duşak 'atların iki ayağını iple bağlayarak yapılan köstek'. Ağızlarda *tuşak* biçimi de kullanılır.

~ Tkm *duşak* 'bukağı, köstek'. - Krg *tuşak* 'köstek'. Kırgızcada *tuşō* biçimi de kullanılır. - Özb *tušov*. - Kzk *tusau*. - Nog *tısav*. - Hak *tuzax* 1. 'bukağı, köstek'; 2. 'kuş avlamak için kullanılan ilmikli kapan'. - Çuv *tälä* 'at kösteği'. Çuvaşçada -ş-'nin -l-'ye çevrilmesi kuralıdır.

~ OT *tuşağ*. Eski Kıpçakçada da *tuşak* olarak geçer.

< *tuşa*- 'kösteklemek' + -k eki.

Moğolca *tuşağa* biçimi Türkçeden alınmıştır (Poppe : KCsA 2 : 80).

Gombocz : KSz 13 : 13; Egorov: ÊS 235; Räsänen: V 501-502; Clauson: ED 562 a; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 306; Şçerbak: VJa 4, 1986, 53; Ligeti: TörK 244.

dut 1. 'yapraklarıyla ipek böceği beslenen ağaç (Morus)'; 2. 'bu ağacın ak, kara, pembe renkte ekşi veya tatlı, sulu meyvesi'

~ Tkm *tüt*. - TatK *tut*. - KKlp *tut*. - Krg *tut*. Kırgızlar *tüt* biçimini de kullanırlar.

< Far *tüt*, *tūd* 'Morus'.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

Laufer: Sino-Iranica 582; Abaev: ÊS 3: 321, Dankoff: ALT 177. Dmitriev'in, Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *tüt* 'Pinus larix' biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (Stroj 562). Orta Türkçe *tüt*. Teleüt, Altay, Şor, Sagay, Kaça gibi birçok çağdaş diyalekte *tüt* olarak saklanmıştır. Bk. Clauson: ED 448 b.

duvak 'gelinlerin başlarını (ve yüzlerini) kapayan örtü'. Anadolu ağızlarında çömlek, küp, tandır gibi şeylerin topraktan yapılmış kapığına da *duvak* adı verilir. Ağızlarda *duğak* biçimi de kullanılır. Birkaç yerde *dulak* olarak da geçer.

~ Kzk *tumak* 'kış başlığı'. - Özb *tuvoq*. - Tar *tubak* 'kapak'. - Krg *tubak* 'kapak'. - Uyg *tu-vak* 'kapak'.

Orta Türkçe *tuğ* 'örtü, kapak' kökünden geldiği anlaşılıyor: *tuğ* + -(a)k küçültme eki. Türkçede *tuğak* biçimi *duğak* > *duvak* olarak gelişmiştir.

Bulgarca *duvak* ve Sırpça *dùvak* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Skok : EtRj 1: 462-463). Bulgar ağızlarında *duvak* adı yanında *dulak* biçimi de kullanılır.

Räsänen: V 142 a (*duvak* biçimini vermekle yetinmiştir); Eren : TDAY 1978-1979, 6.

duvar 'evlerin taş, tuğla veya kerpiçten örülmüş bölümü'

~ Tkm *divar*. - Krg *dubal* 'kerpiç duvar'

< Far *dīvār* 'a wall'. Farsçada *dīvāl*, *difāl* olarak da geçer.

Bulgarca *duvar* ve Sırpça *dùvar* biçimleri Türkçeden geçmiştir.

Räsänen: V 138 b; Ligeti: AOH 23: 296.

duygun < **tuygun** 'doğan (Astur palumbarius)'. Eski kaynaklarda (örn. Evliya Çelebi'de) *tuykun* olarak geçer. TS'de geçen *toy-*

gun توغون biçimini *tuygun* diye düzeltmek gerekir. TS'de verilen *koygun* قويغون yazımı da *hap. leg.* olarak *tuygun*'dan başka bir şey olamaz.

~ Bşk *toygon* 'ak doğan'. - Kzk *tuygun* 'ak doğan'. - KKlp *tuygm.* - Özb *tuygun.* - Krg *tuygun* 'ak doğan'.

< *tuy-* 'percevoir' + *-gun* eki.

Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir: *tuyigun* (şonqor) 'faucon blanc' (Ramstedt : KWb 413 a; Doerfer : TMEN 1003). Le Coq (Baessler-Archiv 6 : 115) yanlışlıkla Türkçe *toğan* biçimiyle birleştirmiştir. Ramstedt'in *toğan* (*doğan*) biçimiyle birleştirmesi de yanlıştır.

Schenk : Aquila 46-47: 25-26 ; Räsänen : V 497 a (Türkçe *toğan* ve *toğrı* biçimleriyle karşılaştırmıştır); Doerfer : TMEN 1003; Zajczkowski : Voprosy tjurkologii 19-20 ; Dankoff : EÇ-Glossary 92 (*toyqun* olarak vermiştir); Eren : TD 1993/1 : 387 ; Bazin - Hamilton : Uray Arm 21.

düden 'yer altına akan suların oyup oluşturduğu derin kuyu'. Yer adlarında da geçer (*Düden*). Yerel ağızlarda *döden* olarak da kullanılır.

Kalın bağırsağın son kısmına verilen *göden* adından geldiği anlaşıyor. Anadolu'da yaygın olarak kullanılan *göden* yanında *döden* (> *düden*) 'kalın bağırsak' biçimi de geçer. Yurdumuzda birkaç yerde yüksekten akan suyun yerde açtığı çukura da *göden* adı verilir. Ancak, bu anlamda *göden* yerine daha çok *döden* (> *düden*) biçimi kullanılır. Bk. *göden*. Eren: TDAY 1978-1979, 11-12; TD 58 : 278-279.

düello 'iki kişi arasında, tanıklar önünde yapılan silâhlı vuruşma'

< İtal *duello*. Latince bir söz olarak Fransızca (*duel*), Almanca (*Duel*), İngilizce (*duel*), İtal-

yanca (*duello*) gibi dillerde kullanılır. Orta Latince *duellum*, Latince *duellum* 'harp, savaş' sözünden çıkmıştır. 'Savaş' anlamına gelen *duellum* ise Latince *bellum* 'savaş' sözünün arkaik biçimidir. Halk *duellum* sözünün *duo* 'iki' kökünden geldiğini sanmış, böylelikle *duellum*'a 'iki kişi arasında yapılan savaş, düello' anlamını vermiştir.

Barbera; Elementi 137.

düğe bk. *düve*.

düğen bk. *düven*.

düğger bk. *düver*.

düğü < *döğü* 'ince bulgur'. Yerel ağızlarda *düvü* olarak da geçer.

~ Tkm *tüvi* 1. 'pirinç'; 2. 'pilâv'. - Nog *dügi* 'pirinç'. - Bşk *dögö*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığına tanık oluyoruz. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzcada *tögi* 'kabuğu çıkarılmış darı' olarak geçer.

Türkçe *tög-* (> *döğ-* > *döv-*) kökünden geldiği açıktır. Türkçe *dövme* 'dövülerek kabuğu çıkarılmış buğday, yarma, göce' gibi. Türkmenler darı yarmasına *dövlen darı* adını da verirler.

Doerfer: TMEN 979; Ligeti: AOH 19: 270-271; Räsänen : V 503 b; Clauson: ED 478 b; Monchi-zadeh : Xurāsān 543.

düğüm 'iplik, ip, halat gibi kolay bükülen şeyleri kıvrıp kendi üzerine veya birbirine dolaarak yapılan boğum'

< *düğ-* 'bağlamak, düğümlemek' + *-(ü)m* eki.

Türkçe *düğ-* fiilinin eskiden beri kullanıldığını görüyoruz. Kâşgarlı Mahmut bu fiili *tüğ-* 'bağlamak, düğümlemek' olarak saklamıştır.

Altayca, Teleütçe, Şorca gibi diyalektlerde *tü-* 'düğüm yapmak' biçimi geçer.

Diyalektlerde bu fiilin daha çok *-ün* ekiyle kurulmuş türevleri kullanılır: Tkm *düvün*

'dügüm', *düvünçek* 'dügüm, küçük dügüm'. - Nog *tüyin*. - KKlp *tüyin*. - Krg *tüyün*. Bk. *düğme*.

Ramstedt : NyK 42 : 36; Räsänen: LTS 121; V 503; Doerfer: TMEN 978; Clauson: ED 477 a; 484 a; Sevortyan: ESTJa 1980, 307-309.

dülger 'yapıların kaba ağaç işlerini yapan kimse'

< Far *durgar* 'a carpenter'. Farsçada *durūgar*, *durūdgar* olarak da geçer (< *durūd* 'timber, plank' + *-gar*). - Türkçe *dülger* biçimi benzeşme (dissimilation) sonunda oluşmuştur. Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir. Bouvat : KSz 4 : 328; Räsänen : V 142 b ; Skok : EtRj 1 : 458.

dümen 'gemiyi çevirmeye yarayan alet'

< İtal (Venedik) *timón* 'rudder'. - Akdeniz ve Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Ar (Kuzey Afrika) *deman*, (Mısır) *dumân*, Arn *temôn*, *timon*, *tímû*, Blg *dimèn*, *djumèn*, Srp *timun*.

Meyer: TürkSt 75; Föy: KSz 1: 300; Bonelli: Elementi 185; Barbera: Elementi 239; Kahane - Tietze: LFL 650; Räsänen : V 142 b; Eren: TD 53 : 256; BER 1 : 391, 469; Skok : EtRj 3 : 470-471.

dürbün 'uzaktaki cisimlerin görüntülerini büyütmeye veya yaklaştırmaya yarayan, objektif ve oküler adlı iki mercekten oluşan optik alet'

< Far *dürbîn* 'far-sighted; a telescope' (< *dür* 'far', *-bîn* 'seeing').

Tietze: Pers 142/46.

dürü 'bel, çapa'.

Eski kaynaklarda *türü* 'kazma, çapa' olarak geçer. Yalnız Anadolu ağızlarında saklandığı anlaşıyor. Ancak, Anadolu'da *dürü* yerine daha çok *bel* adı kullanılır.

Bulgar ağızlarında kullanılan *djurija* 'bel' biçimi Türkçeden alınmıştır (BER 1: 469).

düş 'uyurken zihinde beliren olayların, düşüncelerin bütünü, rüya'

Tkm *düş* 'rüya'. - Nog *tüs*. - KKlp *tüs*. - Kzk *tüs*. - Krg *tüş* 'rüya; uyku'. - Özb *tuş*. - Tar *tüş*. - Alt, Tel, Şor, Kaça, Küer *tüş*. - Tuv *düş*. - Sag, Koy, Kaça *tüs*. - Yak *tül*. Türkçe *-ş*'lerin Yakutçada *-s* olarak kaldığını biliyoruz. Bk. *baş*. O bakımdan Yakutça *tül* biçiminin *-l*'si düşündürücüdür. - Çuv *тѣлѣк* 'uyku; rüya'. Türkçe *-ş*'nin Çuvaşçada *-l*'ye çevrilmesi eski bir kuraldır. Çuvaşça biçimin sonundaki *-k* küçültme ekidir. Çuvaşçada buna benzer birçok örnek geçer. Bk. *un*.

Eski Türkçede *tül* (Uygurca) biçimi kullanılır. Ana Türkçe **-ş*'ler Eski Türkçede *-ş* olarak kalır. O bakımdan *tül* biçiminin sonundaki *-l* çarpıcı ve düşündürücüdür.

Sevortyan'a göre (ESTJa 1980, 324), Ana Türkçe **tüş* ~ **tül* biçiminden geldiği anlaşıyor. Şçerbak (SF 198) ise **tüş* biçiminden yola çıkmıştır. Bk. Räsänen: V 507. Uygurca (ve Yakutça) *tül* biçimi Türkologları sıklıkla uğraştırmıştır. Bang (UJb 5: 400. s. 3. not) *tü-* kökünden yola çıkarak *tü-l* ve *tü-ş* biçimlerini *-l* ve *-ş* ekleriyle oluşturulmuş türevler olarak değerlendirmiştir. Räsänen (LTS) Bang'ın çözümünü vermişse de, daha sonra (V 507) Bang'dan vaz geçmiştir. Gombocz (NyK 35:262; KSz 13:19) Yakutçada geçen *tül* biçimini açıklarken Radloff'un görüşüne yaklaşmıştır. Radloff (Phon 189) Yakutça *tül* *tüsöl'*den getirmişti. Clauson (ED 490 b, 559 a) *tüş*'ün yanında geçen *tül* biçimini kural dışı ("unusual") bir örnek olarak değerlendirmiştir. Ramstedt'in *düş*'e ilişkin birleştirmeleriyle ilgili bilgi almak için bk. KWb 406 b. Ligeti (JA 1938, 192) *düş*'ün uzun ünlüsünü saklayan karşılıklarını saymıştır.

Egorov: ES 245.

düşman 'birinin kötülüğünü isteyen, ona zarar vermeye çalışan kimse, yağı'

< Far *duşman*, *duşmān* 'an enemy'.

Çağdaş diyalektlerde de yaygın olarak geçer. Dilimizde Eski Türkçe *yağı* sözünün yerine geçmiştir. Bk. *yağı*.

düve < **düğe** 'bir yaşını geçmiş dişi dana'

~ Az *düyə*. - Tkm *tüve*

~ OT *tüge*.

Kökünü bilmiyoruz. Moğolca *tuğul* 'buzacağı' ve Tunguzca *tukucan* biçimleriyle birleştirilmesi olanaksızdır.

Şçerbak: İRLTJa 101; Sinor: AOH 15: 321; Clauson: ED 478 b; Eren : TD 1993/1 : 380 - 381.

düven < **düğən** 'harmanda ekinlerin sap ve tanelerini ayırmak için kullanılan özel kızak'
< R δουκάνη (τυκάνη) 'Dreschgerät'.

Meyer: TürkSt 58; Tietze: Gr (1) 217/69; Symeonidis : Gr 193/225; Daher: AA 95-96 (*döğ-* > *döv-* kökünden geldiği yönündeki açıklaması yanlıştır); Eren: TM 19: 291.

düver yer. 'yapılarda kullanılan kalın ağaç, direk, mertek'. Ağızlarda *döver* ve *düğər* biçimleri de kullanılır.

< R δοκάρι 'Balken'.

Tietze: Gr (1) 217/68.

düvet bk. *büğət*.

düziko argo 'rakı, içinde anason, sakız gibi kokulu maddeler olmayan üzüm rakısı'

< R ντούζικος (Türkçe *düz* + Rumca -ικος eki).

Tzitzilis: GrLw 360; Tietze Arm 204.

E

ebleh 'alık'

< Ar *ʿablah* 'dumm, albern'. -Yerel ağızlarda *aflak*, *afalak* (> *avalak*) biçimleri de geçer. Anadolu Türkçesinde kullanılan *afal* (*afal* *afal* 'şaşkın şaşkın'), *afallamak* 'şaşırmak', *aval* (*aval* *aval* 'aptal aptal') biçimleriyle bu biçimler arasında bir bağlantı kurulabilir mi, bilmiyoruz.

Tietze: Ar 266/18.

ecinni 'cin'. - Kürtçede *eceni* 'esprit follet' olarak kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz.

edik 1. 'yumuşak ve renkli sahtiyandan yapılmış yarım konçlu lâpçın'; 2. 'kısa çizme'. Ağızlarda 'çizme' olarak da kullanılır.

~ Tkm *edik* 'çizme'. - Kzk *etik* 'çizme'. - Nog *etik*. - KKlp *etik*. - TatK *itik*. Tatarlar keçeden yapılmış çizmeye *kîz üdik* (*kîz* 'keçe') adını verirler. - Krg *ötük*. - Tar, Sart *ötük*. - Alt, Tel, Şor, Sag *ödük*. Şorlar *üdük* biçimini de kullanırlar. - Tub *idik* 'ayakkabı'. - Çuv *atâ* 'çizme'.

Orta Türkçede *etik*, *etük* 'pabuç' olarak geçer. Eski Kıpçakçada *etük*, *etik* olarak kullanılır.

Türkçe bir türev olduğu anlaşıyorsa da, kökünü bilmiyoruz. Bk. *çedik*.

Yerel ağızlarda *hedik* 'kara batmamak için ayağa giyilen bir çeşit kar ayakkabısı' olarak geçer. Bu biçimin başındaki *h-* ağızlarda türemiş ikincil bir sestir. Buna göre, *hedik* biçimi *edik*'in bir yan biçiminden başka bir şey olmaz. Bläsing (ALT 67; FO 29: 32/30) *hedik* biçimiyle *edik* 'çizme' birleştirmesini olası saymayarak *hedik*'in Ermeniceden geldiğini

yazmıştır. Dankoff (ALT 429) da *hedik*'in Ermeniceden geldiğini dile getirmiş, *hedik* ile *edik* arasındaki benzerlik üzerinde durmamıştır (Eren: TD 1995/2: 871-872).

Kałużyński (RO 31 : 113) Yakutça *ätärbäs* (< *ätür-mâç*) 'ayakkabı' biçimiyle *etü-k*'ü karşılaştırmıştır.

Ramstedt: SKE 265; Ligeti: AOH 1: 144; JA 1938, 188; Egorov: ÊS 36; Räsänen: UAJb 31: 316; LTS 160; V 52; Clauson: ED 50 b; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 319-321.

eftamintokofti argo 'yalan, uydurma söz'

< R *ἐβδομήντα κόφτε* 'schneide 70 % ab (bei einer übertriebenen Erzählung usw.)'. Bk. *kofti*.

Drimba : Iordan Arm 267 ; Symeonidis: Gr 176/48.

eğdi yer. 'ağaç kaşıkların içini oymaya yarayan eğri uçlu demir aygıt'. Eski Türkçe sözlüklerde de geçer.

~ Tkm *egdi* 'eğri uçlu bıçak'. - Krg *iydi* 'ağaç kapların içini oymaya yarayan bıçak'

~ OT *egdü* 'eğri uçlu bıçak'.

Kałużyński (CAJ 7 : 185) Yakutça *iät* 'kleines, sehr krummes Messer, das zum Aushöhlen des Holzgeschirres dient' biçimini *eğdi* (*eğdü*) ile birleştirmiştir.

Kałużyński'ye göre (CAJ 7 : 185); RO 31 : 109) *eğdi* biçimi **egid-* (< : *eg-* ~ **eñ-*) 'biegen' kökünün bir türevidir. Clauson (ED 102 b) da *eğ-* kökünden yapılmış bir türev olarak değerlendirmiştir. Ligeti (TörK 46) *-tu* ekiyle oluşturulduğunu açıklamış, kökü üzerinde durmamıştır. Bk. Brockelmann : OGM 43. § a.

eğe¹ < eye ‘göğüs kafesini oluşturan, arkadan omurgaya, önden de göğüs kemiğine eklenen uzun, yassı ve eğri kemiklerden her biri, kaburga’. Yerel ağızlarda eye, eyeği olarak geçer.

~ Tuv egi

~ OT eyegü. Eski Kıpçakçada da eyegü olarak geçer.

Türkçede -y- sesi -ğ-’ye çevrilmiştir. Türkçe eyer > eğer, öyle > öğle, öyün > öğün (> övün) örneklerinde olduğu gibi.

Yerel ağızlarda (ve yazı dilimizde) eğe’nin yerini kaburga almıştır. Bunun gibi, çağdaş diyalektlerde de eyeği’nin yerine kaburga geçmiştir. Bk. kaburga.

Räsänen: V 38 a (öyek ile karşılaştırmıştır); Clauson: ED 272; Sevortyan (ÊSTJa 1974, 502-503) yanlışlıkla öge ile birleştirmiştir. Bk. Egorov : ÊS 38.

eğe² ‘madenleri, tahtayı düzeltmek için kullanılan sert, ensiz, çelik araç’

~ Tkm iğe. - Blk egeü. - Krg ögö. -TatK igeü. - Kzk egeu. - KKlp egeü. - Nog egev. - Çuv yčkev. Başındaki y- sonradan türemiştir.

Türkçe ege- kökünden geldiği açıktır: ege- + -g. Bu kök Kırgızcada ögö- ‘kesmek, biçmek, yontmak, eğelemek’ olarak saklanmıştır. Türkçe egeg biçimi sonradan eğe’ye çevrilmiştir.

Sırpça ege Türkçeden alınmıştır. Farsça ve Kürtçeye de geçmiştir.

Egorov: ÊS 77; Räsänen: LTS 154; V 38 b; Doerfer : TMEN 514; Clauson: ED 191 b; Skok: EtRj 1: 486.

eğiç ‘yemiş koparmak için ağaç dallarını çekmeye yarayan ucu eğri araç’. Yerel ağızlarda eğiş (> eyiş) ‘ekmeği tandırdan almak için kullanılan demir araç’, ‘teknedeki hamuru kazımaya yarayan araç’, ‘hamur kesmek için kullanılan araç’ olarak kullanılır. Bundan

başka, eğiç ‘kovandan bal almak için kullanılan demir araç’ olarak da geçer. Ağızlarda ateş küreğine de eyiş (< eğiş) adı verilir. Yerel biçimlerin oluşmasında Türkçe eğ- kökünün baskısı olduğu açıktır (contamination).

< Erm akiş ‘hook, iron clow to stir fire, etc.’.

Tietze’ye göre, Ermenice akiş ile Farsça āgūč ‘hook, harpoon, grapplinghook’ birbirine bağlıdır. Dankoff ise Ermenice akiş’in Farsçadan alındığını dile getirmiştir.

Tietze: ZBalk 18: 169/67; Tietze-Tekin : Erdem 5: 290/36; Dankoff: ALT 7.

eğin ‘arka, sırt’. Ağızlarda eyin biçimi de geçer. Yerel ağızlarda eğin ~ eyin ‘üst baş, giyecek’ olarak da kullanılır.

~ Tkm egin. - TatK in, in. - Tara in. - Nog iyin. - KKlp iyin. - Kzk iyin. - Krg iyin, iyn. - Sart egin. - Bar igin. - Alt in. - Şor enin, egin. - Tuv egin. - Yak iän. - Çuv an.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede egin olarak geçer. Eski Kıpçakçada eyin biçimi kullanılır.

Türkçe eg- kökünden geldiği anlaşıyor: eg- + -in eki (Clauson : ED 109 a; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 225-227). Doerfer (TMEN 652) -n ekiyle yapılmış bir türev olduğunu dile getirmekle yetinmiştir. Türkçe burun, taban, karrın gibi.

Ramstedt (NyK 42 : 73-74) eğin’in *egen ‘omuz’ biçiminden geldiğini bildirmiştir. Daha sonra (KWb 130 b) eğin’i Moğolca egem biçimiyle birleştirmiştir. Poppe (Lautlehre 60, 126, 154) Ramstedt’in birleştirmesine katılmışsa da, Doerfer’in özlü eleştirilerine uğramıştır (TMEN 652). Ancak daha sonra Doerfer (TDAY 1980-1981, 12) eğin ile egem’i “ortak oldukları söz götürmeyen temel sözler” olarak değerlendirmiştir. Bk. Doerfer : UAJb. N.F. 1 : 137.

Egorov’un, Çuvaşça an (an puşşı ‘sırt’) biçiminin en (Çuv an) ‘genişlik’ sözüyle bağlı olduğu yolundaki savı yanlıştır (ÊS 26).

Bang : Túrán 1918, 297, Räsänen : LTS 226 ; Doerfer : TDAY 1980-1981, 12; Ligeti : AOH 19 : 134; TörK 126. - Türkçe *eğindirik* biçimine ilişkin bilgi almak için bk. Bang : Túrán 1918, 291.

eğir 'arılardan çıkardığı bir çeşit salgı'. Kışın arıların kovan deliklerine sıvadıkları maddeye *eğir mumu* adı verilir. Ağızlarda *ekir* 1. 'yağ eritildikten ve süzildikten sonra geride kalan tortu'; 2. 'kir' ve *hekir* 'eritilmiş yağın tortusu' olarak geçer.

< Ar *ʿakar* 'Niederschlag, Satz, Grund'.

Tietze : Ar 294/148. Dankoff'un Ermeniceden alındığı yolundaki savı (Erm *ēkir* 'secretion of bees') düşündürücüdür (ALT E 42). Dankoff'un Tietze'nin etimolojisinden habersiz kaldığı göze çarpıyor.

eğirmen bk. *kirman*.

eğnel bk. *eynel*.

eğrelti 'çok yıllık, çiçeksiz ve otsu bir bitki (Pteridium aquilinum)'.

Dankoff (ALT D 9) Ermeniceden geldiği yolundaki etimolojinin sağlam olmadığını dile getirmekle yetinmiştir.

eğren yer. 'kızılalık'. Yerel ağızlarda *ergen* biçimi de geçer. Bu biçim göçüşme (*métathèse*) sonunda ortaya çıkmıştır.

< R *ᾠκρόν* 'kızılalık'. Bk. *kiren*.

Eren: TDAY 1960, 308/155; TD 1993/2 : 37-38.

eğreti 1. 'belirli bir süre sonra kaldırılacak olan, geçici'; 2. 'takma'; 3. 'iyi yerleşmemiş, yerini bulmamış'. Ağızlarda *eğreti*, *eğrelti* (> *eğretli*) 'yıkılmak üzere olan' anlamında kullanılır.

< Ar *ʿāriyet*.

Foy : MSOS 1: 39 ; Bouvat : KSz 4 : 320;

Ben Cheneb : Mots ; Dankoff : EÇ-Glossary 13.

eğrez ~ eyrez 'Eğirdir Gölünde yaşayan, küçük pullu bir çeşit tatlı su balığı'.

Kökenini bilmiyoruz.

Eğirdir Gölünde yaşayan bir balığa verilen *siraz* (~ *sıraz*) adıyla *eğrez* arasındaki benzerlik çarpıcıdır. Bk. *siraz*.

eğsi > **eksi** 'ucu yanmış odun'. Ağızlarda *öğsü* (> *öksü*) olarak da geçer. Yerel olarak *öseği* (< *ösevi*, *ösevü*) ve *esevi* biçimleri de kullanılır. Ağızlarda kullanılan *ötleği*, *ötlesi* ve *ötlü eysi* biçimlerinin *otlu eğsi*'den geldiği açıktır.

'Ucu yanmış odun, eğsi' olarak kullanılan *köseği*'nin yan biçimi olduğu anlaşılıyor. Türkçede *köseği*'nin 'ateşi karıştırmaya yarayan odun veya demir' olarak kullanıldığını biliyoruz. Ateşi karıştırmaya yarayan odunun bir ucunun yanması doğaldır. O bakımdan *köseği* kolaylıkla 'ucu yanmış odun' anlamını almıştır. Ağızlarda *köseği* yanında *kösevi*, *kösevü*, *köseyi* gibi birtakım biçimler de kullanılır. Bu biçimlerin başındaki k- sesi düştükten sonra *öseği*, *ösevi*, *ösevü* ve *eseği*, *esevi* biçimleri oluşmuş, daha sonra da göçüşme (*métathèse*) sonunda *öysü* > *öğsü* > *öksü* ve *eysi* > *eğsi* > *eksi* gibi birçok biçim gelişmiştir. Bk. *köseği*.

Eren : NyK 51 : 364 ; TDAY 1978-1979, 12-13; TD 1995/2 : 895-896.

eksen 'araba dingili'. Yerel ağızlarda *eksan*, *eğsen*, *eğsan*, *ensen*, *iğsen* biçimleri de kullanılır.

< R *ᾠξόν* 'Achse'.

Tietze: Gr (1) 211/19.

ekser 'büyük çivi'. Türkçede *enser* olarak da geçer.

Ağızlarda 'araba dingili' olarak kullanılan *eksen* ile *ekser* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Bk. *eksen*.

eksi bk. *eğsi*.

ekti 1. yer. ‘anası ölüp başka bir koyuna alıştı-
rılan kuzu’; **2.** ‘başkalarının sırtından geçinen
(kimse), asalak’; **3.** ‘obur’
~ Tkm *ekdi* ‘uslu, uysal, evcil’
~ OT *iktü* ‘ekti, elde beslenen hayvan’.
Eski Türkçe *igið-* ‘beslemek’ fiilinden geldi-
ği anlaşıyor.
Clauson: ED 102 b.

eldiven ‘ele giyilen kumaş veya deri el giysi-
si’. Yerel ağızlarda *elcek* (~ *elçek*) ve *ellik*
adları da kullanılır. Türkmenler de eldivene
ellik adını verirler. Balkarlar *kolluk* ve *kol-
kab* adlarını kullanırlar. Kara Kalpaklar eldi-
vene *kolgap*, Nogaylar ise *kolgap* ve *kolgap-
şık* adlarını verirler. Türk diyalektlerinin bir
bölümünde de eldivene *meley* (~ *peley*) adı
verilir: Alt, Tel, Şor *meley*. Altaycada *peley*
biçimi de kullanılır. - Kzk *biyalay*. Bu adların
Moğolcadan alındığını biliyoruz (Moğ *bege-
lei*). Bk. Ligeti: KSİNA 83 : 8; Doerfer :
TMEN 1997, N 52 ; Räsänen: V 67-68.
Radloff’un verdiği Türkçe (“Osmanlıca”)
peyley ‘der lederne Handschuh’ biçiminin
yanlış bir veri olduğu anlaşıyor. Bu verinin
Çağatayca sözlüklerden aktarıldığı açıktır.
Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Eren :
TD 56 : 346.

Bu verilere göre, *eldiven* adının yalnız Türki-
ye Türkçesinde kullanıldığı anlaşıyor. Bu
adın birinci bölümü (*el*) açıktır. İkinci bölü-
mü (*diven* veya *divan*, *duvan*) açıklanmaya
muhtaçtır.

Tietze’ye göre (WZKM 69-70: 200), *eldi-
ven*’in bu bölümü Farsça *dastuvân*, *dastvân*,
dastvâne sözünden alınmıştır. Farsça *dastu-
vân*, *dastvân* biçimi, ‘el’ anlamına gelen
dast’a -*vân* (<-*bân*) ekinin getirilmesiyle ku-
rulmuştur. Buna göre, *eldiven*’in Farsça
dastvân biçimindeki *dast*’in yerine Türkçe
el’in geçmesi sonunda oluşması gerekir. Bu-
na karşılık, bu açıklamanın Farsça *dast-*

vân’ın *das-tvân* olarak ayrılmasına dayandığı
ortaya çıkıyor. Farsça *dast*’ı ayırdıktan sonra
geride yalnız -*vân* ekinin kalacağı açıktır. O
açıdan Tietze’nin savı düşündürücüdür.
Räsänen (V 39) *eldiven*’i *el*’in türevleri ara-
sında saymakla yetinmiştir.
Tietze : ZBalk 18 : 170/69; Eren : TD 56 :
346.

elemge < elemye ‘iplik çilelerini yumak yap-
mak veya masuraya sarmak için kullanılan
ve bir eksen üzerinde dönen çıkırık’. Yerel
ağızlarda *elemit*, *elemüt* gibi birtakım biçim-
ler de geçer.

Rumcadan alındığı anlaşıyor. Ancak, Türk-
çede kullanılan biçimlerle Rumca karşılıklar
arasındaki bağlantı ses bakımından açıklan-
maya muhtaçtır.

Ağızlarda yaygın olarak kullanılan *elemge*
biçiminin *elemye*’den geldiği anlaşıyor. Ye-
rel olarak buna benzer örneklerle tanık oluyo-
ruz. Örn. *gelemiy*e biçimi ağızlarda *gelem-
ge*’ye dönüşmüştür. Bk. *geleme*.

Çabej: RIĖB ; Tietze: Gr (1) 210/13, 14, 15;
230/167; Räsänen: V 41 a (*clmeye*, *elemiy*e).

elik yer. ‘dağ keçisi’

~ Kzk *elik*. - Krg *elik*. - Alt, Tel, Soy, Şor
elik. - Tuv *elik*.

Eski çağlardan beri kullanılır: OT *elik*. Eski
Kıpçakçada da *elik* olarak geçer.

Ramstedt (KWb 207 a) Moğolca *ili* ‘Hirsch-
junges’ biçimiyle birleştirmiştir. Şçerbak
(İRLTJa 121) kökeni üzerinde durmamıştır.
Räsänen (V 40 b) Ramstedt’in birleştirmesini
vermiştir. Clauson (ED 142 a) belli başlı ve-
rileri saymakla yetinmiştir. Bk. Choi : CAJ
38 : 36-37.

Türkçede dağ keçisine *yağmurca* adı da veri-
lir. Çağdaş diyalektlerde *elik* yanında *kiyik*
(> *geyik*), *kuralay*, *cür* gibi birtakım adlar da
kullanılır.

elli 1. kırk dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Tkm *elli*. - TatK *illi*. - Bşk *illi*. - Blk *elli*. - Nog *elli*. - KKlp *elli*, *eliw*. - Krg *elik*, *ellik*, *elū*. - Tel *ölū*. - Türkī *illik*. - Tar *ellik*. - Sal *elli*. - Çuv *allā*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*el[l]ig*). Orta Türkçede *ellig* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *elli* olarak kullanılır.

Clauson'a göre (JRAS 1950, 20), başlangıçta ikiz *-l-*'li (*ellig*) biçimin kullanıldığı anlaşıyor. Türkçe *iki* (< *ikkī*) gibi. Bk. *iki*.

Ramstedt'e göre (JSFOu) 24: 13, 20; SKE 57), Türkçede 'el' olarak kullanılan *ellig*, *elig* adından başka bir şey olamaz. Bk. Bang: UJb 10: 22; 14: 206. Ramstedt'in görüşünü Räsänen (LTS 124; MTS 80) de benimsemiştir. Bu yaklaşımı prensip olarak Brockelmann (OGM 129. §, 1 ve 2. not) da sürdürmüştür. Brockelmann sayı adlarına ilişkin bibliyografik bilgiler de vermiştir. Ramstedt'in yaklaşımını Joki (LwSS 144) de değerlendirmiştir. Gordlevskiy (IAN OLJa 1944, 4) de *elli* sayı adının kökenini tartışmıştır. Sevortyan (ESTJa 1974, 266-267) belli başlı verileri topladığı gibi, açıklama denemelerini de gözden geçirmiştir.

Çağdaş diyalektlerde *elli* sözünün ortak bir ad değeri kazanmadığı göze çarpıyor. Yaşayan diyalektlerin bir bölümünde *elli*'ye *beş on* adı verilir: Alt *pejen*. - Tel *pejön*. - Tuv *bejen*. - Yak *bies uon*. Bu ad yapı bakımından Türkçe *seksen* (< *sekiz on*), *doksan* (< *dokuz on*) gibi adlara benzer.

Balkar diyalektlerinde '50' olarak *eki cıyrma bla on* ('iki yirmi ile on') adı kullanılır (Räsänen: MTS 80; Şıraliev Arm 16).

Benzing : Deny Arm 57; Menges: PhTF 1: 445; Ligeti : AOH 19 : 134; Egorov: ÊS 24; Clauson: ED 141.

elma 1. 'pembe veya ak çiçekli bir ağaç (Pirus malus)'; **2.** 'bu ağacın, türlü renkte, kokusu

hoş, tadı ekşi veya tatlı yemişi'. Yerel ağızlarda *alma* olarak kullanılır. Eski kaynaklarda da *alma* biçimi geçer. Türkçede *alma* biçiminin *elma*'ya çevrildiği göze çarpıyor. Türkçe *ala* > *elā* örneğinde olduğu gibi.

~ Az *alma*. - Tkm *alma*. - TatK *alma*. - Bşk *alma*. - Nog *alma*. - Kzk *alma*. - KKlp *alma*. - Krg *alma*. - Tar *alma*. - Hal *alumla*. - Çuv *ulma*: *yivās ulmi* 'elma'; *šēr ulmi* 'patates'.

Orta Türkçede *almıla* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Türkler *almıla* biçimini kullanırlar. Oğuzlar ise *almıla* yerine *alma* biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada da *alma* olarak geçer.

Brockelmann'a göre (OGM 12. §), *alimla* biçimi haploloji (*haplologie*) sonunda *alma*'ya çevrilmiştir.

Moğolca *alima* biçimi Türkçeden alınmıştır (Şçerbak : JaS 97/15, 172). Doerfer'e göre (UAJb 1, 1981, 137), Moğolca *alima*'da orta hece saklanmıştır.

Kökenini bilmiyoruz. Brockelmann (OGM 18. § O) *almıla*'nın köken bakımından açık olmadığını dile getirmiştir. Munkácsi (KSz 6: 376) Hint-Avrupa dillerinden kalma bir alıntı olduğunu ortaya koymuştur. Onun verdiği biçimin 'saftig, unreif' anlamına geldiği anlaşıyor (Charpentier: ZDMG 73: 142). Ramstedt (SKE 135) Orta Türkçe *alimla* biçiminden yola çıkarak **līm* biçimiyle birleştirmiştir.

Macarca *alma* biçimi eski Türk dillerinden kalma bir alıntıdır. Bk. Gombocz: BTLw 4; Ligeti: TörK; Doerfer: KhalMat 290.

Egorov: ÊS 273; Räsänen: V 18 a; Clauson: ED 146; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 138; Rédei Róna-Tas: NyK 77: 36; Musaev: LTJa 206-208; Joki: StO 28, 12; Golden : Introduction 30; Şırvaşidze: ST 1, 1989, 81; Şçerbak : JaS 97/15, 169, 172.

elpeden bk. *erpeden*.

elti 'kardeş karlarından her birinin ötekine göre adı'.

Kökünü bilmiyoruz.

Räsänen: V 41 a. Pokrovskaya (İRLTJa 11 - 81) *elti* üzerinde durmamıştır.

em yer. 'ilâç, merhem'

~ Tkm *em*. - Nog *em*. - TatK *im*. - Bşk *im*. - Kzk *em*. - KKlp *em*. - Krg *em*. - Alt, Şor, Soy, Küer *em* 'deva, ilâç'. - Tuv *em*. - Hak *im*. - Yak *äm*. - Çuv *im*, *im şam*, *im yum* 'kocakarı ilâcı'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*em*, *ot em*, *em sem*). Orta Türkçede *em* ve *em sem* 'ilâç' olarak geçer. Eski Kıpçakçada *yem* (?) biçimi göze çarpar.

Eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *em sem* biçimine ilişkin bilgi almak için bk. Doerfer: TMEN 667.

Türkçeden Moğolcaya *em* 'médicine, drogue' olarak geçmiştir (Doerfer: TMEN 665). Ramstedt (KWb 121 a) Türkçe ve Moğolca *em*'i ortak bir biçim olarak değerlendirmiştir. Räsänen (V 41 b) de Ramstedt'e uyarak Türkçe ve Moğolca biçimleri birleştirmiştir. Doerfer'e göre, *em*'in bir kültür sözü olarak ortak ana dilden kalma bir öge olduğu kolay kolay söylenemez. Sevortyan'a göre (ESTJa 1974, 270-271), Türkçe ve Moğolca biçimler ortaktır. Sevortyan bu yolda Vladimirtsov'un karşılaştırmalı gramerine dayanmış, ancak Doerfer'in eserini göz ardı etmiştir. Şçerbak'a göre (JaS 114/127), Moğolca *em* Türkçeden alınmıştır.

Egorov: ÊS 69; Clauson: ED 155.

embel yer. 'üvendirinin ucuna çakılan başsız çivi, nodul'. Yerel ağızlarda *enbel*, *imbal*, *inbal* olarak da geçer.

< R ἔμβολο 'Bolzen, Sporn'.

Tietze: Gr (1) 218/73.

emen yer. 1. 'çukur, bağ çubuğu veya ağaç dikmek için açılan çukur'; 2. 'çocukların

oyun oynarken kazdıkları çukur'. Dar bir çevrede *eben* ve *emmen* olarak da geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

en yer. 'hayvanlara vurulan damga, işaret'. Türkçede *im* biçimi de 'işaret' olarak kullanılır.

~ Az yer. *en*. - Nog *en* 'işaret'. - TatK *in*. - Bşk *in*. - KKlp *en* '(hayvanlara konulan) işaret'. - Kzk *en* '(hayvanların kulağına yapılan) işaret'. - Krg *en* '(hayvanların kulağına yapılan) işaret'. - Hak *en*.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *im* biçimi de geçer. Türkçede de *en* yanında *im* olarak da kullanılır. Bu biçimler arasındaki benzerlik anlam açısından çarpıcı ve düşündürücüdür. Ancak *en* ve *im* biçimleri arasındaki bağ ses bakımından açık değildir. Moğolcada kullanılan *im* biçimi düşündürücüdür. O nedenle *im*'in Moğolca bir alıntı olduğu göz ardı edilemez. Ne var ki Kafuzyński (ME) Yakutça *im*'i vermemiştir.

Eski Kıpçakçadan başlayarak kullanılır.

Orta Türkçede *enemek* '(hayvanların kulağının bir parçasını keserek) işaretlemek' olarak geçer. Başlangıçta 'hayvanların erkeklik bezlerini burarak veya çıkararak erkekliğini gidermek, iğdiş etmek' olarak kullanıldığı anlaşıyor. Daha sonra 'erkekleri hadım etmek' anlamında kullanıldığı da göze çarpıyor.

Türkçeden Bulgarcaya *en*, *jen* 'koyunların kulağına yapılan işaret' olarak geçmiştir (Eren : AOH 30 : 375-376 ; Mirçev Arm 162). Räsänen: V 171 b; Clauson: ED 166 a, 171; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 277-278; Dankoff : EÇ-Glossary 35.

enayi argo 'fazla bön, avanak'

< Far *anā'ī* 'stupid, foolish'. Arapçada 'ben' anlamında kullanılan *anā*'dan geldiği ve kökensek olarak 'egotistical' anlamını aldığı anlaşıyor.

Dankoff: EÇ- Glossary 35.

encik bk. *enik*.

endaze 1. '65 cm boyunda eski bir uzunluk ölçüsü'; **2.** 'ölçü'

< Far *andāza* 'an ell, a yard; measure, quantity, dimension; proportion, symmetry'.

Bulgarca *endazê*, Sırpça *endêze*, *endâze*, *indêze* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 2: 497; Skok: Et Rj 1: 492).

endik yer. 'utangaç, sıkılğan'. Dar bir yörede kalmıştır.

~ OT *endik* 'şaşkın'.

Räsänen: V 44 b; Clauson: ED 177 b.

enek 'çene'. Eski kaynaklarda *enək* olarak geçer. Yerel ağızlarda *eğək* 'çene kemiği' olarak kullanılır.

~ Tkm *enək* 'çene'. - Nog *iyek*. - KKlp *iyek*.

Kara Kalpaklar *buğak* ve *alkım* adlarını da kullanırlar. - Krg *eyek*. - Kzk *iyek*. - TatK *iyek*. - Çuv *yanax* 'çene'. Başındaki *y-* sonradan türemiştir.

Orta Türkçede *enək* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *enək* ve *enek* olarak geçer.

Eski Türk diyalektlerinde 'yanak' olarak kullanılan *eñ* adından *-k* küçültme ekiyle yapılmıştır: *eñ* + *-(e)k*.

Egorov (ÊS 353) Türkçe *yanak*, Başkurtça, Tatarca *yanak* biçimleriyle karıştırmıştır. Räsänen: LTS 199; V 45 b; Clauson: ED 183 b; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 284-285.

enemek bk. en.

enez, eneze 'cılız, zayıf, güçsüz'. Yerel ağızlarda *inez*, *ineze* olarak da geçer. Ağızlarda *iğez*, *iğeze* biçimleri de kullanılır.

< iğ 'hastalık' + *-(e)z(e)*. - Türkçe *iğ*'in eski bir geçmişe çıktığını biliyoruz. Bk. *iğ*.

Eren: Hungaro - Turcica 225-229.

engel 'bir şeyin gerçekleşmesini önleyen sebep, mâni, mânia'.

< Far *angal* 'a button-hole, loop, catch, eye; a clownish, boorish man, a disagreeable fellow'.

Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi - Kun : AO 5 : 30).

Eren : TD 1995/2 : 885-887. - Dankoff'a göre (ALT D 2), Ermeniceden alınmıştır (*argel* 'obstacle, hidrance').

engeme yer. 1. 'meyil, iniş'; **2.** 'meyilli arazi'; **3.** 'alçak yer'; **4.** 'yer üzerindeki oyuklar'; **5.** 'iki tepe arasındaki yer' ~ **engime** 'büyük tepelerin küçük iniş yerleri, küçük uçurum'.

Ağızlarda *hengebe* biçimi 'çukur' olarak geçer. Bu biçimin başındaki *h-* ikincil bir sestir. Yaygın olarak kullanılan *engeme*'nin *-m-* si *hengebe*'de *-b-* ye çevrilmiştir. Dilimizde *engebe* olarak yaygınlaşmıştır. Dar bir alanda kullanılan *hembe* (< *eme* < *emen* 'çukur') biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Bk. *emen*.

Ağızlarda 'alçak, çukur yer' olarak kullanılan *engin* ile *engime* (~ *engeme*) biçimleri arasındaki benzerlik göz ardı edilemez.

O açıdan Tietze'nin Rumca *ἐγκοπή* 'Einschnitt, Kluft; Hindernis' biçiminden alındığı yolundaki açıklaması tartışmaya açıktır (Gr [1] 218/70).

enger bk. kenger.

enginar 'dikenli bir bitki'

~ R *αγκινάρα* 'Artischoke'.

Meyer : TürkSt 29; Bernard: LB 9: 83-84.

Kıbrıs ağzında *enginara* *gafgarıt* (~ *kafgarıt*) adı verilir. Bu ad da Rumcadan alınmıştır (Tzitzilis : GrLw 192).

engir yer. 'üzüm çubuklarının kökünden çıkan sürgün'. Yerel ağızlarda daha çok *engil* olarak geçer.

< Far *angūr* 'a grape, a raisin'. Farsçada *angīr* biçimi de kullanılır. Ağızlarda *engir*'in sonundaki *-r, -l* ye çevrilmiştir. Bk. *kenger*.

Tietze (Pers) *engir* üzerinde durmamıştır.

enik (< **enük**) 'köpek yavrusu'. Yerel ağızlar-
da *encik* biçimi de yaygın olarak kullanılır
(< *enik* + *-cik* küçültme eki).

~ Soy *enik* 'köpek yavrusu'. - Çuv *ançäk*.
Komşu diyalektlerden alınmıştır. Çuvaşça *an-
çäk*'in *encik* biçiminin karşılığı olduğu açıktır.
Eski çağlardan başlayarak kullanılır : Uygur-
ca *enük* '(kaplan) yavrusu'. Orta Türkçede
enük 'aslan yavrusu' olarak geçer. Sırtlan,
kurt ve köpek yavrusuna da *enük* adı verilir.
Eski Kıpçakçada *enük* biçimi 'av hayvanı' ve
'köpek yavrusu' olarak kullanılır.

Yaygın bir inanca göre, Orta Türkçede kulla-
nılan *yeni-* 'doğurmak' kökünden gelir: *yeni-*
+ *-k* eki. Ancak, Kâşgarlı Mahmud'un, *yeni-*
kökünün "yalnız kadın için" 'doğurmak' ola-
rak kullanıldığını dile getirmesi düşündürücü-
dür. Bundan başka, *enik* türevinde *yeni-* kö-
künün başındaki *y-*'nin düşmesinin de açık-
lanması gerekir. Diyalektlerde *y-*'nin ara sıra
düşüğünü biliyoruz. Ancak, çağdaş diyalekt-
lerde *yenik* biçimine rastlanmadığı göze çar-
pıyor. Gagavuzcada kullanılan *yenik* biçimi-
nin başındaki *y-* ikincil bir sestir. Gagavuzca-
da buna benzer ikincil seslerin sıklıkla kulla-
nıldığına tanık oluyoruz. Örn. Türkçe *ördek*
Gagavuzcada *yördek* biçimini almıştır. O
açıdan Gagavuzca *yenik* biçimi, baştaki *y-*'
nin eskiliğine tanık olarak kullanılamaz.
Şçerbak (İRLTJa 126) *yenik*'in başındaki *y-*'
yi orijinal bir ses olarak değerlendirmiştir.
Sevortyan'a göre, *yeni-* fiilinin '(yalnız kadın
için) doğurmak' anlamının göz önüne alın-
ması durumunda *enik* ~ *enük*... türevinin 'ço-
cuk' anlamına gelmesi gerekir. Başka bir de-
yişle, 'hayvan yavrusu' anlamı birincil bir an-
lam olamaz. Räsänen (MTS 100) Orta Türk-
çe *enük*'ü *en-ük*, Türkçe *enik*'i de *en-ik* ola-
rak vermiş, daha sonra (MTS 101) bu biçim-
leri Tubaca *önö-gös*, Şorca *üne-geş*, Yakutça
önü-gäs 'Hündchen' biçimleriyle birleştire-

rek Moğolca (*h*)*ünä-gü(n)* 'Fuchs' ve Fince
peni-kka 'Hündchen' sözleriyle karşılaştı-
rmıştır (UAJb 25 : 24). Bundan başka, *enik*
biçimini Fince köpeğe verilen *peni* adıyla
birleştirmiş, *enik*'in "Altayca" *penü-k* veya
pünäk'ten geldiğini de yazmıştır. Räsänen,
Şorca *ünegeş* 'köpek yavrusu', Yakutça
önügäs ~ *ünügäs* ve Moğolca *üneyen* biçim-
lerini de göz önünde tutmuştur. Son olarak,
etimolojik sözlüğünde (V 44 b) Poppe'ye da-
yanarak Moğolca (*h*)*ü-negen* 'Fuchs' biçimi-
ni de saymıştır. Kałużyński (RO 31 : 100)
Yakutça *ünügäs* (< **enük-eç*)'i Tubaca *önö-
gös* ve Şorca *ünegeş* biçimleriyle birleştiri-
miştir. Bk. Poppe : Lautlehre 70.

Caferoğlu : TD Belleten, Seri : 3, No : 10-11:
6-12; Egorov : ÊS 29; Menges : Oriens 9 :
118; CAJ 9 : 163; Şçerbak : İRLTJa 129 ; Clau-
son : ED 183 b; Ligeti : TörK 127; Tryjarski :
CAJ 23 : 309; Golden: Róna-Tas Arm 49-50.

enir 'bir çeşit yabancı mersin (*Ruscus aculea-*
tus)'.

Kökenini bilmiyoruz. Yerel ağızlarda *sıçan*
dikenî, *tavşan kirazı*, *tavşan topuğu*, *yabanî*
mersin adları da geçer.

enişte 'bir kimsenin kız kardeşinin kocası'
< Far *ankışta* 'a husbandman'.

Foy: MSOS 7: 216. Pokrovskaya (İRLTJa 64-
65) köken bakımından Kıpçak diyalektlerin-
de kullanılan *yezne* ile birleştirmişse de,
enişte ile *yezne* arasındaki bağın açıklanma-
sının olanaksız olduğunu saklamamıştır.

Bk. Brockelmann : OGM 18. § 5.

ense 'boynun arkası'. Eski kaynaklarda *eñse*
olarak geçer.

~ Az *eñse*. - Tkm *eñse*. - Nog *eñse*. - KKlp
eñse. - Kzk *eñse*. - Krg *eñse*. - TatK *iñse*
1. 'omuz'; 2. yer. 'ense'. - Özb *ensa*. - Kumd
eñze. - Çuv *ēñse*. Tatarcadan alınmıştır.

Eski Kıpçakçada *eñse* (> *ense*) olarak geçer.
Brockelmann (OGM 107. §) -se ekiyle yapılmış
bir türev olarak değerlendirmiş, ancak *eñ*

kökünü açıklamamıştır. Sevortyan (ĖSTJa 1989, 190-191) buna benzer türevlerin normal olarak fiil köklerinden yapıldığını dile getirerek *eη- kökünün *eη- 'eğmek' biçimiyle birleştirilebileceğini, *eη- kökünün de eġ- biçimine benzediğini bildirmiştir. Ona göre, Türkçede 'arka, sırt' olarak kullanılan eġin (< eηin) de eġ- (~ *eη-) kökünden gelir.

Bu durum karşısında eηse (Räsänen'e göre: *yīnse) biçiminin çağdaş diyalektlerde kullanılan yitke biçimiyle birleştirilmesi olasılığının kuşkuya yol açtığı saklanamaz. Sevortyan'a göre, yitke vb. enseye verilen areal bir addır. Bu adın kuzeydoğu bölgesinde yelke ve ense gibi areal adlara karşılık olarak türetildiği anlaşıyor.

Räsänen : UAJb 21 : 24; V 45 b.

enser bk. ekser.

erik 1. 'ak çiçekli bir ağaç (Prunus domestica)'; **2.** 'bu ağacın, kabuğu ince, türlü renkte, mayhoş veya tatlı, eti sulu, tek ve sert çekirdekli yemişi'. Ağızlarda örük olarak da geçer.

~ Az ərək. - Tkm erik 'kayısı'. - Bşk örök. - KKlp erik 'kayısı'. - Kzk örök 'kayısı kurusu'. - Sart, Tar, Türkî örük 'yabanî kayısı'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede erük olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, şeftali, kayısı, erik gibi yemişlere verilen ortak bir addır: *tüliġ erük* 'şeftali'; *sarıġ erük* 'kayısı, zerdali'; *kara erük*. Eski Kıpçakçada erük biçimi kullanılır.

Doerfer'e göre (TMEN N 7) = 1952), *ir*, *er* 'früh, früh sein' kökünden gelir. Arapça *al-barqūq* 'tan geldiği yolundaki sav tartışmaya açıktır.

Türkçeden Moğolcaya erük olarak geçmiştir (Şçerbak : JaS 163/440). Rusça *orjuk*, *urjuk* biçimlerinin Türk diyalektlerinden kalma alıntılar olduğu açıktır (Dmitriev: Stroj 568;

Vasmer: REW 2: 279, 3: 189; Tietze : Pers 136/20).

Räsänen: V 34 b; Clauson: ED 222 a; Sevortyan: ESTJa 1974, 291-292; Musaeu: LTJa 191-193; Doerfer: TMEN N 7 = 1952; Khal-Mat 293; Ligeti : AOH 19 : 135.

erişte 'ev makarnası'

~ Az ərıştə

< Far *rīšta* 'thread, anything twisted, as a match, candle-wick, linstock; slices of paste put in soup, macaroni' (< : *rīştan*, *rīştan* 'to spin, to twist').

Türkçe *erişte* biçiminin başındaki e- ikincil bir sestir. Türkçe *arasta* (< Far *rāsta*) biçimindeki a- gibi.

Çağdaş diyalektlerde *erişte* yerine *kesme* adı kullanılır: Krg *kesme* 'erişte'; Kzk *kespe* (< : *kes*).

Bulgarca *ërište* 'ince tarhana' ve Sırpça *jë-rīšte*, *jerište* (*erište*) 'erişte' biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Bouvat : KSz 4 : 319; Bernard : LB 9: 86; Tietze: Pers 152/101; Škaljić: Turc 370; BER 1: 505; Skok : EtRj 1 : 775.

erkeç 'erkek keçi'. Yerel ağızlarda *irkeç* olarak da geçer.

~ Tkm *erkeç* 'iki yaşında erkek keçi'. - Krg *erkeç* 'enenmiş erkek keçi'.

Orta Türkçede *erkeç* 'erkek keçi' olarak geçer. Eski Kıpçakçada *erkeç* (veya *irkeç*) 'enenmiş keçi' (ve 'enenmiş koç') olarak kullanılır.

Diyalektlerde koça verilen *irk*, *irik* adından geldiği anlaşıyor: *irk* + -(e)ç küçültme eki.

Koça verilen *irk* (*irik*) adı çağdaş diyalektlerde yaygın olarak geçer: Tel *irk*, *irik* 'koç'.

- Sag *irik* 'koç'. - Tuv *irt* 'enenmiş koç'.

Tuvacada *irk* biçimi *irt*'e çevrilmiştir. Türkçe *börk* 'başlık' biçiminin *bört*'e çevrilmesi gibi. - Krg *irik* (~ *irk*) 'üç yaşında enenmiş koç'.

Orta Türkçede dört yaşına girmek üzere bulunan koyuna *irk* adı verilir. Bk. Clauson: ED 220-221.

Eski Türkçe *irk* (~ *irik*) Macarcaya *ürü* olarak geçmiştir (Ligeti: TörK 79).

Türk diyalektlerinde erkek keçiye daha çok *teke* adı verilir. Çuvaşlar *taka* adını 'koç' olarak kullanırlar. Tekeye de *kaçaka taki* adını verirler. Bk. *teke*.

Türkçe *erkeç* biçimiyle çağdaş diyalektlerde geçen *serke* (> *serge*) adı arasında bir bağ kurulamaz. Şçerbak bu iki ad arasındaki benzerlik üzerinde özel olarak durmuştur. Ancak *serke* adı Moğolcadan kalma bir alıntıdır. Macarca *zerge* biçimine ilişkin bilgi almak için bk. Ligeti: TörK 194, 305.

Németh: KCsA 1. Ergänzungsband 522-523; Csoma Arm 69; Brockelmann: OGM 24. § b (*er* + *-(e)ç* eki!); Şçerbak : IRLTJa 118 (< *erik*- kökünden geldiği yolundaki sav düşündürücüdür); Ligeti: KSİNA 83 : 17; TörK 79, 229; Räsänen: V 173 b (Türkçe *herek* biçimiyle birleştirmesi yanlıştır); Clauson: ED 223 b ; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 300; Eren: MNy 73: 156-158.

erkete *argo* 'bakma, gözetleme, dikiz'

< R ἔρχεται 'er kommt!'

Tzitzilis: GrLw 125.

erpeden *yer*. 'yünden veya keçi kılından yapılan sicim'. Ağızlarda *elpeden* biçimi de kullanılır.

< R ἔρπεδόνι (Makedonya) 'Strick, meist aus Wolle'. - Yerel ağızlarda *erpeden* yanında *kazıl* adı da kullanılır ('keçi kılından yapılmış sicim, ip'). Bk. *kazıl*.

Tietze: Gr (1) 212/28; Tzitzilis: Zaemki 116/22.

erre 'bıçkı'

~ Özb *arra*

< Far *arra* 'a saw'. -Türkçede *arra*'nın *gémí-nation*'u saklanmıştır. Ancak *testere* (< Far

dast-arra) örneğinde *gémí-nation*'un yalınlaş-tığı göze çarpıyor. Bk. *testere*.

esperi 'bir tür doğan'. Yerel ağızlarda *ispir* 'av kuşu olarak kullanılan bir çeşit yırtıcı kuş' olarak da kullanılır.

Evliya Çelebi'de *ispiri* olarak geçer (Dan-koff: EÇ- Glossary 47).

Arapça (Suriye) *esbîr* 'faucon dressé pour la chasse aux oiseaux' biçiminin Türkçeden kalma bir alıntı olduğu anlaşılıyor.

Németh: KCsA 2: 446-447; Eren: DTCFD 8: 152.

eşek 1. 'uzun kulaklı binek ve hizmet hayvanı (Equus asinus)'; **2.** 'kaba, yeteneksiz, inatçı kimse'; **3.** 'odun kesmek için kullanılan üç veya dört ayaklı sehpa'; **4.** 'duvar örmek, sıva yapmak gibi işlerde kullanılan dört ayaklı sehpa'

~ Tkm *eşek*. - TatK *işek*. - Blk *eşek*. - Nog *eşek*. - Krg *eşek*. - KKlp *eşek*. - Kzk *esäk*. - Tel, Şor *eşte*. - ÖzbA *eşak*, *eşäk*. - Çuv *aşak*. Tatarcadan alınmıştır.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*eşgek*). Orta Türkçede *eşgek*, *eşyek* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *eşek* biçimi kullanılır.

Kökeni karışıktır. Pedersen'e göre (ZDMG 57 : 567; KZ 39 : 447 s. 60. §) Ermeniceden alınmıştır (Erm *ēš* 'Esel'). Pedersen (KZ 39 : 449) Sumerce *ansû* 'Esel' ile Ermenice *ēš* (ve Türkçe *eşek*) arasında bir bağ kurulamayacağını vurguladığı gibi, Ermenice etimolojisini göz önünde tutarak Türkçe *eşek* biçiminin Moğolca *elçigen* sözüyle birleştirilemeyeceğini de dile getirmiştir. Munkácsi (KSz 5 : 353) ise Türkçe *eşek* ile Ermenice *ēš* arasında bir bağ kurulamayacağını yazmıştır. Büyük bir olasılıkla Türkçe bir türev olduğu inancından yola çıkan Doerfer (TMEN 486), Schrader'in Türkçe *eşek*'i Grekçe *övoç*, Latince *asinus*, Ermenice *ēš*, Sumerce *anšu*, *an-*

şı biçimleriyle birleştirme denemesine katılmamıştır (Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde. Straßburg 1901, 206). Pedersen'den habersiz kaldığı anlaşılan Doerfer (TMEN 68) Türkçe *eşek* biçiminin sık sık Moğolca *elcigen* sözüyle karşılaştırıldığını belirtmişse de, bu birleştirmenin ses bakımından tartışmaya açık olduğunu da dile getirmiştir. Ancak daha sonra Doerfer : UAJb N.F. 1 : 97 Halaçça *äşgä* (< *äşgäk*) biçimini Moğolca *elçigen* ile birleştirmiştir. Türkçe *eşek* ~ Moğolca *elçigen* birleştirmesi Ramstedt'in çalışmalarında sık sık geçer (JSFOu 19 : 97; KWb 119 a, 130 b). Onun otoritesine güvenen uzmanlar da sıklıkla bu birleştirme üzerinde durmuşlardır. Gombocz (MNY 10: 28) Moğolca *elçigen*'in **elti-gen*' den geldiğini düşünerek **elt* kökünü Teleütçe ve Şorca *eşte*k biçiminin köküyle birleştirmiştir. Daha sonra (NyK 35 : 264; KSz 13 : 8/42) da *eşek* ~ *elçigen* birleştirmesini vermiştir. Németh (ALH 21 : 473) de bu birleştirme üzerinde durmuştur. Poppe (Lautlehre 86), Ramstedt'e dayanarak Türkçe-Moğolca biçimleri karşılaştırmıştır.

Doerfer (TMEN 486) *eşek* sözünün büyük bir olasılıkla Türkçe bir türev olduğunu dile getirmiş, Bang'ın açıkladığı gibi, *eş* 'Gefährte' sözünün -*gek*, -*ek* küçültme ekiyle yapılmış bir türevi olduğunu yazmıştır (UAJb 40: 246; UAJb N.F. 1 : 97 TDAY 1975-1976, 35-36). Son olarak Doerfer (KhalMat 293) Türkçe *eşek* ile Moğolca *elcigen* arasındaki ilişkiyi kuşkulu bulduğunu saklamamıştır. Clauson (TDAY 1966, 9, 27 ED 260) *eşgek*'i *eş*- '(an animal) which habitually ambles' kökünden -*gek* ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmiş, Ermeni etimolojisi üzerinde durmamıştır. Bu görüşe Doerfer de katılmıştır (TMEN 486; Nachträge Nr 486 ve Nr 68). Räsänen (MTS 101) de Bang'a uyarak

(UJb 14 : 204) *eşkek*'in *eş*, *iş* 'Gefährte' kökünden -*kek* ekiyle yapıldığını yazmıştır. Son olarak Räsänen (V 51) *eşkek* (> *eşek*)'in *eş* 'Genosse' + -(*g*)*ek* küçültme ekiyle kurulduğunu dile getirmiştir. Ancak Räsänen, Poppe'nin Ramstedt'ten kalma Türkçe-Moğolca birleştirmesini de vermiştir. Menges (Introduction 98, 178; Jarring Arm 110) Ermenice *ēš*'ten geldiğini tekrarlamıştır. Ona göre, Hint-Avrupa dillerinde *eşe*ğe verilen adlar eski bir Anadolu biçimine dayanır ve son olarak Sumerce *anšu* biçimine çıkar.

Gabain (AG 62/59. §) *eşkek*'in *iş*, *eş* 'Gefährte' (?) kökünden -*kek* ekiyle yapıldığını belirtmiştir. Ancak Brockelmann (OGM 52. §) -*gek* (~ -*gak*) ekiyle kurulmuş türevler arasında *eşkek* örneğini saymamıştır. Egorov (ÊS 38) Ermenice etimolojiyi bir olasılık olarak vermiş, ancak Gabain'in açıklamasını da olduğu gibi almıştır. Şçerbak (İRLTJa 123) *eşe*ğin yaşadığı alanın, eski Türklerin yayıldığı toprakların sınırlarına uymadığını göz önünde tutarak Schrader'in, *eşe*ğin etimolojisine ilişkin görüşünü doğrulamaya çalışmıştır. Bk. Şçerbak : Vvedenie 141; JaS 116/140, 151, 171, 178; Ramstedt : AAScF B 27 : 247; Bang : UJb 14 : 203-204.

Ligeti (TörK 120) eski ve yeni diyalektlerde geçen belli başlı verileri saymış. Moğolca *elçigen*'den söz etmemiştir.

Rusça *işak* (ve Farsça *aşak*, *eşek*) Türkçeden alınmıştır (Pedersen : KZ 39 : 447. s. 60. §).

Teleütçe, Tuvaca gibi diyalektlerde geçen *elçigen* biçimi Moğolcadan geçmiştir. (Ramstedt : KWb 119; Räsänen : V 40).

Sevortyan : ÊSTJa 1974, 317-318 ; Hegaard : Menges Arm 2 : 94 ; Dankoff (ALT A6) Ermenice *ēš* 'donkey' etimolojisine güvenmediğini açıklamıştır. Bläsing (ALT 21. s.; FO 29:25) Pedersen'in Ermenice etimolojisini vermişse de, Munkácsi'nin bu karşılaştırma-

yı haklı olarak kuşku ile karşıladığını da saklamamıştır. Ancak Amiryan'ın bu açıklamayı yorumsuz olarak verdiği de eklemiştir.
Bk. Pelliot : BSOS 6 : 557.

eşik 'kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak'

~ Tkm *işik* 'kapı; küçük kapı'. - TatK *išek*. - Bşk *išek*. - Nog *esik* 'kapı'. - Kzk *esik* 'kapı'. - KKlp *eşik* 'kapı'. - Krg *eşik* 1. 'çadır kapısı yerine kullanılan perde'; 2. 'kapı'. - Hal *âşäk* 'door, threshold'. - Özb *eşik*. - Hak *izik*. - Tuv *ejik*. - Çuv *aläk* 'kapı'. Çuvaşçada -ş- nin -l-ye çevrilmesi kuralıdır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *eşik* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *eşik* biçimi kullanılır.

< eşü- 'örtmek' + -k eki.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde eşige *bosağa* adı verilir : Kzk *bosağa*. - KKlp *bosağa*. - Krg *bosoğ*. - Özb *bosağa*. - Kar *basağa*. - Nog *bosuga*. - TatK *busağa*. - Şor *pozağa*. - Alt, Tel *puzoğ*. - Çuv *pusaxa*. Tatarcadan alınmıştır.

Diyalektlerde kullanılan *bosağa* biçimi Moğolcadan alınmıştır (Moğ *bosoğa* 'le seuil d'une porte'). Bk. Ramstedt : KWb 52 b; Egorov : ÊS 167 ; Doerfer : TMEN 105; Poppe : UAJb 46 : 122; Menges : CAJ 15 : 33 ; Räsänen : V 81 b ; Róna - Tas : Néprajz és Nyelvtudomány 15-16: 83-84; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 197-198.

Poppe : UJb 6 : 114; Reşer : Lugal Arm 527-535; Egorov : ÊS 24 ; Doerfer : TMEN 646; KhalMat 293; Räsänen : V 51 b ; AOH 15 : 247; Clauson : ED 260 a; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 396-398; Şçerbak : Vvedenie 140.

eşkin 'atın bir tür hızlı yürüyüşü'

< eş- + -kin eki. Türkçe eş- kökünün Orta Türkçeden başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Yerel ağızlarda eş- 'hareket etmek, yola çıkmak' olarak kalmıştır.

Ligeti : TörK 243.

et 'insanlarda, hayvanlarda deri ile kemik arasındaki kas ve yağdan oluşan tabaka'

~ Tkm *et*. - Kzk *et*. - Krg *et*. - Nog *et*. - Sag *et*. - KKlp *et*. - TatK *it*. - Bşk *it*. - Tuv *et*. - Yak *et*. - Çuv *üt*.

En eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede de *et* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *et* biçimi kullanılır.

Borovkov'a göre (UZİV 4: 186), Sogdcadan alınmıştır.

Brockelmann: OGM 18. §; Egorov: ÊS 282; Räsänen: V 53 a; Clauson: ED 33 b.

etek 1. 'giysinin belden aşağıda kalan bölümü';

2. 'vücudun belden aşağısına giyilen, değişik biçimlerde, genellikle kadın giysisi'; 3. 'giysinin alt kenarı'; 4. 'çadır, kanepeler örtüsü gibi kumaştan yapılmış şeylerin yere sarkan bölümü'; 5. 'dağ, tepe, yığın gibi yamaçlı şeylerin alt bölümü'; 6. 'yağmur sularının, çatının bazı yerlerinde içeri sızmasını önlemek için yapılan örtü'

~ Az *etek*. - Tkm *etek*. - TatK *itek*. - Nog *etek*. - KKlp *etek*. - Kzk *etek*. - Krg *etek*. - Tar *etek*. - Hal *âtäk*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor *edek*. - Tuv *edek*. - Hak *idek*.

Orta Türkçeden başlayarak kullanılır (*etek*). Eski Kıpçakçada da *etek* olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Ramstedt (Formenlehre 139) **ätä*-, *ät* ve Moğolca *ete*- 'der Erde entlang schleppen' biçimleriyle karşılaştırmıştır.

Çuvaşçada eteğe *aräk*, *arkä* adı verilir. Egorov (ÊS 30-31) bu adı Türk diyalektlerinde yaşayan *etek* biçimiyle birleştirmiştir. Ancak bu birleştirme ses açısından olanaksızdır.

Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun: AO 5 : 23).

Räsänen: LTS 160; V 52 a; Clauson : ED 50 a; İlliç-Svituç : VJa 6, 1963, 53; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 313 ; Doerfer : KhalMat 293 (< **pätäk*).

ev 1. 'yalnız bir ailenin içinde oturabileceği biçimde yapılmış yapı'; 2. 'bir kimsenin veya ailenin içinde yaşadığı yer, konut'

~ Az öv. - Tkm öy. - Nog üy. - TatK öy. - Bşk öy. - Blk üy. - KKlp üy. - Kzk üy. - Krg üy. - Tar öy. - Hal häv. - Şor em. - Küer ep. -. Bar ü. - Mad öm. - Sag öp. - Alt, Tel, Kuğ üy. - Hak ib. - Şor, Alt ü. - Tuv üg 'yurt'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede ev olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar ew biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada ev olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Munkácsi'ye göre (KCsA 1: 314), Sumerce *ab* biçimiyle birleştirilebilir. Hommel de Sumerce *ab* ~ Türkçe *ev* (*eb*) arasındaki bağlantı üzerinde durmuştu. Németh'e göre (Berzeviczy Arm 163; Csoma Arm 88, 89), bu iki sözün birleştirilmesi olanaksız olmamakla birlikte, inandırıcı değildir. Doerfer'e göre (TMEN 675), Munkácsi'nin, *ev*'in Sumerceden geldiği yolundaki savı yanlıştır. Polivanov'a göre (ArOr 9: 406. s. 1. not), Çinceden alınmıştır (Çince *ip* 'köy'). Polivanov bu etimolojiyi çalışmalarında sık sık dile getirmiştir (Stat'i 167; Sbornik naučnyx trudov 85-88, 167). Räsänen (LTS 128; V 34 a) etimoloji vermemiştir. Clauson (ED 3-4) da etimolojik bir açıklama yapmamıştır. Bk. Brockelmann: OGM 18. § c. Sevortyan (ÉSTJa 1974, 513-515), Polivanov'un etimolojisini vermiş, ancak onun Archiv Orientálnı'de çıkan yazısından söz etmemiştir. Doerfer'in, Halaççaya dayanarak *ev*'in *pāb*'den geldiği yolundaki savı düşündürücüdür (KhalMat 279, 280, 291). Bk. Doerfer : AOH 36 : 108. Menges (CAJ 26 : 109-112) Orta Korece *ip* 'Haus', Japonca *iba* 'Haus' biçimleriyle karşılaştırmıştır. Bk. Brockelmann: OGM 18. § c; Johansen : Arat Arm 289-291.

Çuvaşçada *ev*'in karşılığıının geçmediği göze çarpıyor. O açıdan Çuvaşça *avlan-* 'evlenmek' biçiminin komşu diyalektlerden geçtiği açıktır. Bk. Levitskaya: ChuvSt 101.

Çuvaşça *pürt* 'ev' Mariceden alınmıştır (Mar *pört*). Çuvaşça *şurt* 'ev' biçimi ise Türkçe *yurt*'un karşılığıdır. Bk. *yurt*. Çuvaşlar *kil* sözünü de 'ev' olarak kullanırlar. Bu sözün kökeni karışıktır. Türkçe *-gil* ekiyle birleştirilmesi yanlıştır (Samoyloviç : JaSb 3: 99-102; Munkácsi : KSz 6 : 184; Egorov : ÊS 112). Bk. Räsänen StO 18, 3: 5; V 270 a; Ramstedt: JSFOu 48,5: 15-16; Czeglédy: MNy 49: 175-178; Harmatta: MNy 49: 178-183; Golden: KhazSt 241-242; Kononov : GrJaTRP 93. s. 46. not; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 56.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *eve tura* adı verilir: Alt, Tel, Şor, Sag *tura*. Bk. Johansen: Arat Arm 290-291.

evin yer. 'buğday tanesinin içi, özü'. Ağızlar da *nevinsiz* 'taneleri hiç tutmamış, boş (tahıl)' olarak geçer. Bu biçimin başındaki *n*-sonradan türemiştir. Türkçe *okra* yanında kullanılan *nokra*'daki *n*-gibi. Bk. *okra*.

~ Tel *ebin* 'çekirdek, iç, öz'. Teleütler *emil* 'öz' biçimini de kullanırlar. Bu biçim **emin* yoluyla benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda ortaya çıkmıştır.

~ OT *evin* 'tane'.

Räsänen : V 52 b (yalnız Orta Türkçe *evin* biçimini vermiştir); Clauson: ED 12 (yerel ağızlarda kullanılan yan biçimler arasında ardıc meyvesine verilen *efin* adını sayması yanlıştır); 233 b s.v. *üren*; Erdal: WordForm 32.

evlek 1. 'su yolu, su arkı'; 2. 'sabanla tarlada açılan iz'; 3. 'dönümün dörtte biri'

< R αὐλάκι 'Furche; Bewässerungsgraben; Feldrain; Beet'. - Azerî alanında kullanılan *evlæk* 'saban izi' Türkçeden alınmıştır.

Anadolu ağızlarında evleğe *mandal* adı da verilir. Bk. *mandal*.

Meyer : TürkSt 58; Pedersen: ZDMG 57: 553; Tietze: Gr (1) 213/31; Eren: TD 29 : 704; TDAY 1960, 301/31; Türkoloji Dergisi 8 : 22; Tzitzilis: Zaemki 9.

evsin yer. 'avcı veya bekçi kulübesi'. Ağızlar da *evsün* olarak da geçer.

~Tkm *öysün* 'avcı kulübesi'.

Doerfer: CAJ 28:42.

eye bk. *eğe*¹.

eyer 'binek hayvanlarının sırtına konulan, üzerine oturmaya yarayan özel yastık'. Eskiden *eğer* yazımı da kullanılmıştır.

~ Az *yəhər*. - Tkm *eyer*. - TatK *iyer*. - Nog yer. Başındaki *i-* düşmüştür. Ak Nog *iyer*. - Kar yer. -KKlp *er*. - Kzk *er*. - Krg *ēr*, *eger*. - Blk *cer*. Başındaki *e-* düştükten sonra *yer* biçimi ortaya çıkmış, daha sonra *y-* > *c-* değişmesi sonunda *cer* biçimi oluşmuştur. - Özb *egar*. - Tar *eger*. - Sal *eğer*. - Alt, Tel *ēr*. - Şor *ezer*. - Sag *izer*. - Hak *izer*. - Tuv *ezer*. - Yak *mīr*, *mır*.- ? Çuv *yēner*.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığı anlaşıyor (*eder*). Orta Türkçede de *eder* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *eyer* biçimi kullanılır. Yakutçada kullanılan *mīr*, *mır* biçimleri düşündürücüdür. Çuvaşça *yēner* biçimi de tartışmaya açıktır.

Çağdaş diyalektlerde yük hayvanlarına vurulan semere verilen *mırçak* adıyla *eyer* arasındaki ilişki de karışıktır.

Macarca *nyereg* 'eyer' biçiminin eski bir Türk dilinden kalma bir alıntı olduğu sıklıkla dile getirilmiştir. Bu biçimle ilgili sorunları son olarak Ligeti (TörK 141-143) gözden geçirmiştir. Ona göre, Macarca *nyereg* göçüşme (*métathèse*) sonunda ortaya çıkmıştır.

Ligeti, Çuvaşça *yēner* üzerinde durduğu gibi, *mırçak* biçimiyle *eyer* arasındaki ilişkiyi de tartışmıştır. Ona göre, Moğolcada *yanggirçağ* yanında *inggirçağ* biçimi de geçer. Moğolca

yanggirçağ biçimi *yinggirçağ*'dan çıkmıştır: -çağ Moğolca bir ektir (bk. Poppe : KSz 20 : 93). Ligeti Türkçe *eder*, *ezer*, *eyer*, *eğer* biçimlerinin ince sıradan kalın sıraya geçtiklerini seslendirmişse de, bu yolda açık örnekler vermemiştir. Bk. Ligeti : TörK 105-108. Doerfer'e göre (TMEN 562), Moğolca *yanggirçağ* ~ *inggirçağ* biçimleri Türkçedir. Ligeti her nedense Doerfer'in bu yoldaki görüşünü göz ardı etmiştir. Türkçe *mırçak* biçimi üzerinde Bang (KSz 18 : 25-28) da durmuştur.

Munkácsi: ÁKE 488; Bang: KSz 18: 25-28; KOsm 2: 8. s. 1. not; Ramstedt: Stellung 21; KSz 16: 73, 80-81; KWb 215 a; SKE 236; Doerfer: TMEN 562; UAJb 39: 57; Poppe: CAJ 1: 39; HJAS 16: 468; Räsänen: LTS 133, 191; V 36 a; 166 a; Joki: LwSS 142; Egorov: ÊS 78; Eren: TDAY 1972, 244-245; Clauson: CAJ 10 : 163; ED 63 b; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 241-242; 658-659; Muhamedova: MSFOu 158: 191; Ligeti: AOH 19 : 156; TörK 141-143, 149. Bk. Johansen : CAJ 10 : 269-285.

eynel yer. 'tarla sürülür veya ekin biçilirken belirli kimselere ayrılan kısım'. Ağızlarda *eğnel* biçimi de geçer. Bu biçimlerin yanında *eyner* (~ *eğner*) biçimi de kullanılır. Kıbrıs ağzında da *eyner* olarak geçer. Dar bir alanda geçen *eylen* göçüşme (*métathèse*) sonunda ortaya çıkmıştır.

Kökenini bilmiyoruz. Eren (TDAY 1960, 319-320) Rumcadan kalma bir alıntı olabileceğini dile getirmişti. Ne var ki Rumca alıntılara ilişkin yeni yayınlarda bu olasılığı doğrulayan bir bilgi veya veri çıkmamıştır.

eyrez bk. *eğrez*.

ezgil 'muşmula'

< Far *azgil* 'a medlar'. - Türkçede dar bir alanda kullanıldığı göze çarpıyor. Eski kaynaklarda geçmediğine de tanık oluyoruz.

Eren: TDAY 1960, 308/155; TD 52 : 769; Doerfer : TMEN N 10 = 1955.

F

façeta 'elmasın yontulmuş yüzlerinden her biri'

< İtal *faccetta*.

Bonelli: Elementi 185; Barbera: Elementi 138.

façuna 'halatın örselenecek yerine tel veya sicimle yapılan sargı'

< İtal **fascina* 'serving of a rope' (< : *fascia* 'bandage, wrapper, cover').

Kahane - Tietze: LFL 277.

fağfur 1. 'Çin imparatorlarına verilen san';
2. 'Çin'de yapılmış kâse, tabak, vazo gibi porselen eşya'

< Far *fağfur* 'the general name of the emperors of China; the porcelain of China'.

d'Herbelot: Bibliothèque orientale 3 : 320 ;
Laufer: The Beginnings of Porcelain in China. Chicago 1917. 26. s. 2. not.

falya 'eskiden topları ateşlemek için ağız otunun konulduğu delik'

< İtal (Venedik) *fala* 'leak'.

Kahane - Tietze: LFL 275.

falyanos 'yunus balığının iri bir türü'

< R *φάλιανος*.

Georgacas : FT 134/151.

familya 'aile'. Halk ağızlarında 'karı, eş' olarak da kullanılır.

< İtal *famiglia*.

Bonelli: Elementi 185; Barbera: Elementi 139.

fangri 'mercan türünden bir balık'

< R *φαγγρί*.

Georgacas : FT 134/150.

fanti 'oyun kâğıtlarında oğlan, bacak, vale'

Barbera: Elementi 139; Bazin (Turcica 13: 170-173) ve Tryjarski (TKA 15 : 311-326)

fanti üzerinde durmamışlardır.

fanya 'iri gözlü balık ağı'

< R *φανιά* 'wide-meshed side of a net'. Bk. *difana*.

Kahane-Tietze: LFL 869; Georgacas: FT 143/243.

faril 'balık ağlarının alt ve üst yanlarına geçirilen keçi kılından yapılmış ip'.

Kökenini bilmiyoruz.

fatura 'satılan bir malın cinsini, miktarını ve fiyatını bildirmek için satıcının alıcıya verdiği hesap pusulası'

< İtal *fattura*.

Barbera : Elementi 140.

fava 'bakla ezmesi'

< R *φάβα* 'Saubohne; Saubohnenbrei'.

Tietze: Gr (2) 382/344.

felek bk. *felenk*.

felenk, filenk 'deniz teknelerini karaya çekmek için bunların altına sürülen yuvarlak ağaç'. Yerel ağızlarda *felek* (> *pelek, pelenk*) biçimleri de kullanılır.

< R *φάλαγγι* 'roller; transverse piece of a building slip'.

Kahane-Tietze: LFL 866; Tietze: Gr (1) 242/278.

fener 'içinde ışık kaynağı bulunan aydınlatma aracı'

< R *φανάρι* < R (Bizans) *φανάριον* 'light; lantern; lighthouse'.

Meyer: TürkSt 76; Pedersen: ZDMG 57: 553;
Foy: MSOS 7 : 245; Kahane-Tietze: LFL
868; Georgacas : FT 143/242.

ferde 'küçük denk'
< Ar *ferde* 'küçük denk'.
Deny : PhTF 1 : 204.

ferik 'piliç'. Yerel ağızlarda *firik* biçimi de ge-
çer. Dar bir çevrede *verik* (~ *varik*) olarak da
kullanılır.

~ Az *fərik*.

Bläsing'e göre (AL 3), Ermeniceden alınmış-
tır (Erm *varek* 'Hühnchen, junge Henne').
Kürtçe *firik* 'poulet' olarak kullanılır. Kürt-
çe *firik*'in 'poulet' yanında 'qui n'est pas en-
core mûre' anlamına geldiği göze çarpıyor.
Bu anlamıyla Kürtçe *firik* Türkçe *olgun-
laşmaya başlayan tahıl* ve 'çerez olarak ye-
nen tahıl kavurgası' olarak kullanılan *fi-
rik*'ten başka bir şey olamaz. Olgunlaşmaya
başlayan tahıla verilen *firik* adının Arapçadan
geldiğini biliyoruz (Tietze: Ar 299/167).
Bläsing'in açıklaması karşısında *ferik* ~ *firik*
biçimlerinin ağızlarda geçen *perik*, *pirik*, *bi-
lik*, *pilik* gibi sözlerle birleştirilmesinin yanlış
olduğu açıklık kazanmıştır (bk. Eren: TDAY
1960, 354/167).

Räsänen: V 144 b.

fermene 'işlemeli yelek'. Yerel ağızlarda *fer-
mele*, *fermile* biçimleri de kullanılır.

< R φέρμελν 'gestickte Weste'.

Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Rumence gibi
Balkan dillerinde de geçer (Škaljić: Turc 280;
Skok: Slavia 15: 346/256; EtRj 1:512).

Tietze: Gr (1) 242/281.

fesleğen 'Akdeniz ülkelerinde yetişen, yaprak-
ları güzel kokulu, bir yıllık ve otsu bir bitki
(Ocimum basilicum)'.

Arapça yoluyla Rumca βασιλικόν'dan geldi-
ği anlaşıyor.

Meyer: TürkSt 30; Laufer: Sino-Iranica 586;
Dmitriev: DAN 1926, 68; Räsänen: V 145 a.
Bk. Symeonidis : Gr 174/28.

fetir yer. 'mayasız ekmek'. Ağızlarda *fetil*, *fe-
dil* olarak da geçer.

~ Az *fatir*. - Tar *petir*

< Far *fatir* (< *faṭīr*) 'unleavened dough' (< Ar
faṭīr).

Tietze : Ar 300/169; ÊSTJa 1989, 51.

fıçı 'çemberlerle tutturulmuş ensiz tahtalardan
yapılan, yuvarlak, karnı şişkin ve altı üstü
düz kap'

< R βουτοί 'barrel'. - İtalyanca *fusto* 'fıçı,
varil' sözüyle birleştirilmesi yanlıştır.

Azeri alanında kullanılan *fıçı* biçimi Türkçe-
den geçmiştir.

Meyer: TürkSt 50; Barbera: Elementi 152;
Kahane - Tietze: LFL 752; Räsänen : V 146 b.

fıraktı, fraktı yer. 'çit'. Kıbrıs ağızında da
fraktı olarak geçer.

< R φραχτή 'Zaun'.

Tietze: Gr (1) 243/284; Symeonidis: Gr 194/
234; Tzitzilis: GrLw 569; Bläsing: AL 29/25.

fırça 'bir araya getirilerek bağlanmış kıl veya
kıla benzer başka tellerden yapılan araç'

< R βούρτσα .

Meyer : TürkSt 46, 91; Deny: Principes 73,
176. - Rumca βούρτσα'nın kökeni için bk.
Andriotis: EL 57.

fırın < **furun** 'ekmek, pasta vb. pişirmeye ya-
rayan, her yanı kapalı ocak'

< R φοῦρνος 'fırın' (< Lat *furnus*).

Balkan dillerinde de kullanılır: Blg *furna*, *fu-
runa*. - Srp *furuna*.

Meyer : TürkSt 44; Skok: Byzantion 6: 375;
Doerfer: UAJb 40: 252; Räsänen : V 147 b;
Tzitzilis : Zaemki 33.

fırkata '10-15 çift kürekli, hızlı, eski bir savaş gemisi'

< İtal *fregata* 'frigate'.

Meyer: TürkSt 76; Kahane-Tietze: LFL 308.

fırtına 'yağmur ve kasırga getiren çok güçlü rüzgâr'. Dilimizde başlangıçta *fortuna* ve *furtuna* olarak kullanılmıştır.

~ Nog *burtana*. Türkçeden geçmiştir.

< İtal (Venedik) *fortuna* 'storm' < Lat *fortuna*. - Akdeniz denizcileri arasında 'fırtına' anlamını almış, Venedik yoluyla Güney ve Doğu Akdeniz dillerine geçmiştir: Ar *fartana*, *fartūna*, (Malta) *fortūna*, (Cezayir) *fartūna*, (Mısır) *furtēna*, *fartūna*, (Suriye) *fartūne*, Arn *furtunē*, *fortunē*, Blg *fortuna*...

Türkçeden Kuzey Kafkasya dillerine de geçmiştir (Dobrodomov : ST 1, 1987, 19-20).

Yerel ağızlarda *fırtına* yerine *talaz* da kullanılır. Bk. *talaz*.

Foy: KSz 1: 305; Barbera: Elementi 147; Kahane-Tietze: LFL 305; Zajaczkowski : Studia 98-99; Crânjălă : RumVI 264-265.

fıska yer. 'sivilce, kabarcık, yanık kabarcığı'

< R φοῦσκα.

Symeonidis: Vokalismus 63; Tzitzilis: Zaemki 142/141. Bk. Andriotis: EL 405.

fıska bk. *fiske*.

fışgın bk. *fışkın*.

fışkı 'taze at tersi'

< R φουσκί 'Mist, Dünger'.

Symeonidis: Gr 194/232.

fışkın 'bir ağacın dibinden çıkan ince dal, sürgün, filiz, piç'. Yerel ağızlarda *şıtkın* (< *şıvgın* < *şıvgın*) olarak da geçer. Buna göre, *fışkın*'ın göçüşme sonunda oluştuğu açıktır. Bk. *şıvgın*.

Eren : TDAY 1960, 351.

fıdan 1. 'ağaçların yeni yetişeni' ; 2. 'başka bir yere dikilmek için bulunduğu yerden çıkarılan taze ağaç, dikme'

< R φυτῶνη 'Pflanze'.

Meyer : TürkSt 30; Symeonidis: Gr 194/236.

fiğ (> *fıy*) 'hayvan yemi olarak yetiştirilen bir bitki (Vicia sativa)'. Ağızlarda *fink* olarak da geçer. Bu biçimdeki -n- ikincil bir sestir.

< R βίκιον 'Vicia sativa'.

Bulgarca *fij* 'Vicia sativa' Türkçeden geçmiştir.

Tzitzilis: GrLw 52; LB 32 : 187. Tietze'ye göre (Gr [1] 215/43), Rumca βίκογ'tan alınmıştır. Dankoff (ALT E 185) Ermenice *vikn*, *vign* 'bean', yer. *vig*, *fig* biçimlerini Türkçede 'vetch' olarak kullanılan *fiğ*, *fik* sözleriyle birleştirmiştir. Dankoff yalnız Tietze'nin yazısını vermekle yetinmiş, Tzitzilis'in eserini gözden kaçırmıştır.

Türkçede yabancı yoncaya verilen *tirfil* adı Rumcadan alınmıştır. Bk. *tirfil*. Buna karşılık dar bir alanda 'yabancı yonca' olarak kullanılan *korunga* ise Ermeniceden kalma bir alıntıdır. Bk. *korunga*.

filandra 'beylik gemilerde grandi direğine çekilen flâma'

< İtal *filandra* '*pennant'. Roman dillerinde 'pennant' olarak geçmediği anlaşıyor.

Kahane - Tietze: LFL 282.

filâr 'eskiden giyilen hafif bir terlik'. Bu gün yalnız yerel ağızlarda kalmıştır.

< R *φελλάριον ('bir çeşit ayakkabı' olarak kullanılan φελλῶς'un küçültmesi).

Bulgarca *viral*, *fileri*, *firali* 'bir çeşit ayakkabı', Sırpça *filâr* 'kadın ayakkabısı' biçimleri de Rumcadan alınmıştır.

Tzitzilis: GrLw 561; BER 1:151; Skok: Slavia 15: 347/262; EtRj 1: 516.

filâriz 'keten dövmeye yarayan tokmak'.

Kökenini bilmiyoruz.

fildekoz < **fildekos** 'bir çeşit pamuk ipliği'
< Fr *fil d'Écosse* 'İskoçya ipliği'. -Türkçede
fildekos biçiminin sonundaki -s sesi ötümlenmiştir.
Tietze : Oriens 5 : 255.

filek bk. *felenk*.

filenk bk. *felenk*.

fileto 'kasaplık hayvanların sırtında, dikensi çıkıntı boyunca iki yandaki et'
< İtal *filetto*.
Barbera: Elementi 142.

filik 'Ankara keçisi'. Yerel ağızlarda Ankara keçisinin ince, uzun ve parlak yününe de *filik* adı verilir.
Kökenini bilmiyoruz. Türkçede Ankara keçisine daha çok *tiftik* adı verilir. Bk. *tiftik*.

filika < **filuka** 'gemi sandalı'
< İtal *feluca* 'felucca'.
Bütün Akdeniz dillerinde kullanılan *feluca* adının kökenini bilmiyoruz.
Kahane - Tietze: LFL 278; Dankoff: EÇ-Glossary 37.

filiskin 'çok yıllık ve otsu bir bitki (Mentha pulegium)'. Yerel ağızlarda *pülüşkün* 'dağlarda yetişen güzel kokulu bir ot' olarak kullanılır. Baştaki *f*'nin ağızlarda *p*-ye dönüşmesi normaldir.
< R *φλησκοῦν* 'Polei, Flohkraut'.
Ağızlarda filiskine *yarpuz* adı da verilir.
Tietze: Gr (I) 243/282; Tzitzilis: Zaemki 111/3. Bk. Bläsing: AL 107.

flotilla < **flotila** 'torpidolardan oluşan filo'
< İtal *flottiglia* 'flotilla'.
Kahane-Tietze: LFL 292.

filoz 'balıkçıların ağları su yüzünde tutmak için kullandıkları kabak veya mantardan yapılmış ağ şamandırısı'
< R *φελλός* 'cork on a net'.

Kahane - Tietze : LFL 871; Georgacas : FT 143/245.

firez 1. 'ekin'; 2. 'yeni çıkmaya başlamış ekin'; 3. 'biçilmiş tarlada kalan tahıl kökleri, anız'.

Kökenini bilmiyoruz.

fiske 'insan derisinde herhangi bir sebeple ortaya çıkan ufak ve içi su dolu kabarcık, kabartı'. Yerel ağızlarda *fiska*, *fuska* biçimleri de kullanılır.

< R *φούσκα* 'Wasserblase; Geschwulst'.

Tietze: Gr (I) 243/283; Eren: TDAY 1960, 316/283; Tzitzilis: GrLw 575.

fistan 'erkeklerin giydikleri kısa, plili eteklik'.
Rumca yoluyla İtalyancadan alındığı anlaşıyor : İtal *fustagno* 'fustian' > R *φουστάνι*. İtalyancadan Arapçaya da geçmiştir: Ar (Mısır) *fuṣṭān*, (Lübnan) *fuṣṭān*. Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır : Blg *fustán*; Srp *fūstan*; Arn *fustan*. Balkan dillerinde *fustan* yanında *fusta* biçimi de geçer : Blg *fusta* < Rum *fustā*. Türkçe *fusta*'nın da bu biçimden geldiği açıktır. Farsça *fistān* Türkçeden geçmiştir.

Németh : NyK 50 : 325-326; Tagliavini ; Annali N.S. 1 : 203; Kahane - Tietze : LFL 314; Andriotis : EL 406.

fitā bk. *futa*.

fiy bk. *fiğ*.

flâma 'gemilerde kullanılan dar ve uzun bayrak'

< İtal (Venedik) **flama* 'pennant'. Akdeniz dillerinde iki ana biçimde kullanıldığına tanık oluyoruz: 1. Latince *flammula* adından gelen eski biçim, Bizans'ta *φλάμουλον* olarak geçer. Arnavutça *flamur* ve Rumence *flamură* biçimleri Bizans'tan alınmıştır. Bu biçim Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Port *flâmula*. - İsp *flámula*. - Fr *flambe*. - İtal

fiammola. Venedik'te *fiámola* biçimi geçer. - Gr φιάμολα, φιάμπουλα . 2. Latince *flamma* adına dayanan yeni biçim, Fransızcada *flamme*, İtalyancada *fiamma* (DVenedik **flama*), Arapçada (Cezayir) *fiamma* ve Türkçede *flâma* olarak geçer.

Meyer: TürkSt 76; Kahane-Tietze: LFL 289.

flok < **floka** 'geminin cıvadrasına çekilen üçgen yelken'

< İtal (Venedik) *floco* 'jib'. - Kuzey kökenli bir söz olarak Akdeniz dillerinde bir yandan *fok* (Port *foque*, İsp *foque*, Katal *foc*, Fr *foc*), bir yandan da *flok* (Katal *floc*, İtal *flocco*, *fiocco*, Ar Malta *flokk*, KAfrika *flouk*, Fas *flūk*, Cezayir *flūk*, Tunus *flók*, Mısır *filūk*) olarak geçer.

Kahane - Tietze: LFL 290.

flurya < **florya** 'ağaçlık ve fundalıklarda yaşayan, tüyleri yeşilimsi, güzel ötüşlü bir kuş, yelve (Chloris chloris)'

< R φλώρι, χλωρίον 'loriot'.

Meyer: TürkSt 9; Deny: Principes 102; Dankoff: EÇ-Glossary 37.

fodul 'üstünlük taslayan, kendini beğenmiş, tok sözlü (kimse)'. Ağızlarda *hodul* olarak da geçer.

< Ar *fuḏūlī* 'sich in Dinge einmischend, die einen nichts angehen; neugierig, indiskret, impertinent'.

Tietze: Ar 299/168; Räsänen: V 146 a.

fol 'tavuğun istenilen yere yumurtlaması için o yere konulan yumurta'

< R φόλι 'Nestei'.

Eren: TDAY 1958, 13-15 (Türkçe *folluk* biçiminin Bulgarca *polog*'dan geldiği yolundaki açıklama yanlıştır); Tietze: Gr (2), 383/346; Symeonidis: Gr 194/238.

foroz 'bir ağ çekmede çıkarılan balık miktarı'

< R φορός, φορά'ın eril biçimi (φορά 'that which is carried at any one time, haul, load').

Kahane - Tietze: LFL 872; Georgacas: FT 143/246.

forsa 'gemilerde kürek çeken tutsak'

< İtal (Venedik) *per forza* 'galley slave'. - Akdeniz dillerinde yaygın olarak geçer; Port *forçado*, İsp *forzado*, Fr *forçat*, İtal *forzato*, *sforzato*.

Kahane - Tietze: LFL 493.

funya 'top kapsülü'

< R (Bizans) φωλεά 'bore of a bombard'.

Kahane - Tietze: LFL 874.

furgon 'yolcu katarlarına eklenen yük vagonu'

< Fr *fourgon*.

Tietze: Slav 10/38.

fuska bk. *fiske*.

futa 'dar, uzun ve hafif bir yarış kayığı'. Türkçede *fita* biçimi de kullanılır.

< R βούτα 'a small tub; a vat'.

Kahane - Tietze: LFL 751.

G

gabya 1. ‘gemilerde ana direklerin üzerine sü-
rülen çubuk’; **2.** ‘ana direklerin üstlerinde bu-
lunan seren’

< İtal *gabbia* ‘top; topsail’.

Kahane-Tietze: LFL 315.

gaco argo 1. ‘kadın; dost, sevgili, metres’;
2. ‘torik yavrusu’

< Çing *gaco* ‘Çingene olmayan, yabancı
(kimse)’.

Kostov’a göre (LB 14,2 : 86-87), Çingeneler
Müslüman, Hristiyan ve Yahudileri *gaco* sa-
yarlar ve bu sözü Çingenelerden söz ederken
kullanmazlar. O bakımdan Çingenecede *ga-*
co’nun küçültücü bir yanı olduğu anlaşıyor.
Buna karşılık Trakya ağzlarında *gaco*’nun
‘Çingene’ olarak kullanıldığını görüyoruz.

Yerel ağzlarda *gaco* yanında *gacar* (ve *gaca-*
ra) biçimi de ‘Çingene’ olarak kullanılır. Bu
biçimin ‘hileci’, ‘inatçı (kimse)’, ‘kavgacı ve
zorba (kimse)’ anlamlarını alması doğaldır.
Redhouse’un verdiği *gacır* غجر ‘a name for
the gipsies’ biçimi ile yerel ağzlarda geçen
gacara arasındaki benzerlik düşündürücüdür.
Doerfer (TMEN N 114 = 2059) *gacır*’ın kö-
ken bakımından Türkçe olmadığını dile getir-
miştir.

‘Çingene’ olarak kullanılan *gacar* (~ *gacara*)
biçimiyle *gacal* ‘yerli, göçmen olmayan (kim-
se)’ biçimi arasındaki benzerlik ilginçtir. Bul-
gar ağzlarında *gadžal* ‘Türk’ olarak kulla-
nılır.

İstanbul’da *gaco*’nun ‘torik yavrusu’ anlami-
ni alması doğaldır. Platerina balığının küçü-
ğüne verilen *paço*z adı da Türkçede ‘metres’
olarak geçer. Bk. *paço*z.

Balkan dillerinde *gaco* daha çok ‘sevgili’ ola-
rak kullanılır.

BER 1: 223; Tietze: AOH 37:525.

gafgarıt < kafkarıt (Kıbrıs) ‘enginar’

< R καυκαλίδα ‘Tordylium apulum’.

Tzitzilis: GrLw 192.

galeta ‘fırında pişirilerek kurutulan çeşitli bi-
çimde peksimet’

< İtal *galletta* ‘biscuit’. Akdeniz dillerinde
yaygın olarak kullanılır: İsp *galleta*; Fr *galet-*
te; İtal *galletta*; (Venedik) *galea*; Ar (Malta)
galletta; (Cezayir) *gallit*; (Mısır) *gannyta*; Arn
galetë; R γαλέτα. Balkan dillerinde de geçer
(Blg *galëta*, Srp *gàleta*).

Meyer: TürkSt 56, 78; Bonelli: Elementi
187; Barbera: Elementi 153; Kahane-Tietze:
LFL 321; BER 1: 227; Skok: EtRj 1: 547;
Andriotis: EL 61.

galyota, galyot ‘başı ve kıçısı çok yuvarlak gu-
let tipinde, altı düz bir gemi’. Eski kaynaklar-
da *kaliyota* ve *kalyota* olarak geçer.

< İtal (Venedik) *galiota* ‘galliot’. İtalyanca
galea’nın küçültme biçimi olarak Batı Akde-
niz dillerinde kullanılır: Port, İsp *galeota*, Ka-
tal *galiota*, Fr *galiote*, *galeotta*. Arapçada da
geçer.

Meyer: TürkSt 78; Barbera: Elementi 153;
Kahane-Tietze: LFL 319.

gamba ‘halat, tel veya ipin dolaşması’

< İtal *gamba* ‘kink in a rope’.

Kahane-Tietze: LFL 322.

gambot ‘kefal balığının küçüğü’.

Akdeniz dillerinden alındığı anlaşıyor.

Meyer: TürkSt 23; Bonelli: Elementi 184;
Barbera: Elementi 156.

gamsele 'su geçirmez kauçuklu yağmurluk'.

Rumca yoluyla İtalyancadan geçtiği anlaşılıyor: İtal (Venedik) *capuzzo (da marineri)* 'cloak with hood, of the sailors'. Rumcaya *καπουτσέλι* olarak girmiştir.

Kahane-Tietze: LFL 157; Tzitzilis : Tietze Arm 204.

gancur bk. *kancur*.

gangava yer. 'sünger avlamak için kullanılan ağ veya kayak'. Ağızlarda *kangava*, *kankava* olarak da geçer.

< R γαγγάβα, γγαγγάβα 'dragnet; boat used in sponge fishing'.

Kahane-Tietze: LFL 754; Georgacas : FT 138/195.

gangren bk. *kangren*.

garmircur argo 'şarap'

< Erm *karmir* 'kırmızı' + *jur* 'su'.

Theodoridis: Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 1966, 126; Dankoff: ALT 338.

garoz < **garos** 'palamut ve toriğin iç organları'

< R γάρωσ 'a fish sauce'.

Kahane-Tietze: LFL 755; Tietze: Gr (1) 215/54; Georgacas: IT 192; FT 127/15.

gazeki 'kısa ceket, cepken'. Yerel ağızlarda *kazeki* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

gazino < **kazino** 1. 'yemek yenilen, gösteri ve oyun sergilenen eğlence yeri'; 2. 'büyük kahvehane ve birahane'

< İtal *casino*.

Barbera : Elementi 112; Tietze : Oriens 5 : 237.

gebeş 1. 'karnı şiş olan'; 2. 'bodur ve şişman'

< *gebe* + -ş küçültme eki. Bk. *gebe*.

gebre¹ 'atı tımar etmekte kullanılan kıldan keşe'. - Kürtçede *gebre* 'gant pour nettoyer les chevaux' olarak kullanılır.

Sırpça *djebra* Türkçeden alınmıştır (Skok : EtRj 1: 477).

Räsänen: V 148 b.

gebre² < **gebere** 'çok yıllık, dikenli, ak çiçekli bir çalı (Capparis spinosa)'. Ağızlarda *kapari* olarak da geçer.

< R κόπαρη.

Bk. Andriotis: EL 147.

gece 'güneş battıktan gün ağarmaya başlayınca'ya değin geçen süre'

~ Az *gece*. - Tkm *gice*. - Nog *keşe*. - KKİp *keşe*. - Blk *keçe*. - Krg *keçe*. - Özb *keça* 'gece; dün'. - TatK *kiçe* 'dün'. - Bşk *kisä* 'dün; gece'. - Tel *keçe* 'dün'. - Tar *keçe* 'gece'. - Oyr *keçe* 'dün'. - Şor *kece* 'dün'.

Eski Türkçede *kiçe* 'akşam, gece' olarak geçer. Orta Türkçede de *kiçe* (veya *kêçe*) 'gece' biçimi kullanılır.

Türkçe *kiç* (veya *kêç*) kökünden çıktığı anlaşıyor. Türkçe *kiç* 'uzun (süre)', Orta Türkçede ise *kiç* (veya *kêç*) 'geç (vakit)' anlamına gelir. Çağdaş diyalektlerde de bu anlamda kullanılır: Türkçe *geç*. - Tkm *giç* 'geç'. - TatK *kiç* 'akşam; geç'. - Bşk *kis* 'akşam'. - Tar *keş* 'gece'. - Blk *keç* 'geç'. - Nog *keş* 'akşam; geç'. Nogaylar 'gece' için *tün* adını kullanırlar. - KKİp *keş* 'akşam; geç'. - Krg *keç* 'akşam; geç'. - Özb *keç* 'akşam; geç'. - Alt, Tel *keç* 'akşam; geç'. - Yak *kiäsä* (*kiäsän*) 'Abend; am Abend'. - Çuv *kaś* 'akşam'.

Bu verilere göre, *gece* biçiminin -e (~-a) takısıyla yapılmış bir biçim olduğu anlaşıyor: *kiç-e* > *gece*.

Eski ve yeni diyalektlerde *gece* yanında *tün* adı da kullanılır. Bu ad diyalektlerde bu güne değin olduğu gibi saklanmışsa da, Türkçede *dün* biçimine girerek 'bu günden bir önceki gün' anlamını almıştır. Bk. *dün*.

Çuvaşçada 'gece' olarak *şēr* sözü kullanılır. Kökenini bilmiyoruz (Ramstedt : Stellung 14 ; Egorov : ÊS 212).

Bang: Túrán 1918, 94-95; UJb 10 : 19 ; Ramstedt: KWb 229 a; Zajaczkowski : Su-fiksy 28. § 43. s. ; Németh: KCsA 1. Ergänzungsband 525; Räsänen: MTS 60; StO 18, 3 : 47 ; Ligeti: MNy 62: 396-398; JA 1938, 189 ; Clauson: ED 694-695; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 40-41; Bazin : SChron.

gecere yer. 'iplik çıkırığı, elemeye'

< Erm *kačrar* 'instrument with wooden arms on which yarn is spun'.

Bulgarca *džegar*, *gèdžara* Türkçeden alınmıştır (BER 1 : 359).

Dankoff: ALT 320.

geçim < **kecim** esk. 'savaşlarda giyilen zırh, eyer örtüsü, çaprak'

~ Sag *kecim* 'eyer örtüsü, çaprak'- Yak *kıçım* < Moğ *kicim* une chabaque, housse'; *kecim* 'Satteldecke, Schabracke'. Moğolca *kecim* Türkçeden alınmıştır: *kedim* (< : *ked-* 'giymek') (Ramstedt: KSz 15: 148; KWb 222 b). Türkçeden Farsça, Rusça gibi komşu dillere de geçmiştir.

Farsça *geyim* biçimi de Türkçeden alınmıştır (Doerfer : TMEN 1726).

Ramstedt : KSz 15 : 148; Bang: MSFOu 67: 39; Ligeti: MNy 31 : 289; NyK 49: 268; Kałużyński: ME 26; Doerfer: TMEN 326; Räsänen V 246 a; Clauson: ED 704 a; Kho: MSFOu 158: 139-140; Beldiceanu-Villaine-Gandossi: Turcica 12: 169-173; Erdal : Word Form 36. Bk. ÊSTJa 1997, 18-19.

gedeleç 'ok kuburu, sadak'.

Tzitzilis'e göre (GrLw 181), Rumcadan alınmıştır (κατακληίς 'Köcher, Futteral'). Tzitzilis, asma kabağına verilen *gedeleç* adını da Rumcadan kalma bir alıntı olarak değerlendirmiştir. Ona göre, *gedeleç* eski bir Rum diyalektinde kullanılan bir biçim yoluyla Türkçeye geçmiştir.

Bk. Dankoff: EÇ-Glossary 39.

geğrek 1. 'yumuşak kaburga kemikleri'; 2. 'kaburganın alt yanında bulunan boşluklar'. Ağızlarda *geyrek* olarak da geçer. Dar bir çevrede kullanılan *eyrek* (~ *öğrek*) biçiminin başındaki *g-* düşmüştür.

~ Tkm *geyrek* 'kürek kemiğinin alt bölümü'.

Kökünü bilmiyoruz. Ancak, Türkçe bir türev olduğu anlaşılıyor. Türkçe *böbrek* (< *böğrek*) gibi.

Sevortyan: ÊSTJa 1980, 14; Dankoff : EÇ - Glossary 39; Eren : TD 1995/2 : 894.

geleci: **geleci etmek** yer. 'konuşmak, dedikodu yapmak'. Eski kaynaklarda *geleci* (~ *keleci*) 'söz' olarak kullanılır.

Orta Türkçede *keleçü* 'söz' (Oğuzca) olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *keleçi* biçimi kullanılır.

Clauson'a göre (ED 716 b), Moğolca *kele-* 'to speak' kökü ile birleştirilemez. Ancak, bilimsel yayınlarda sık sık Moğolca *kelen* 'dil', *kele-* 'konuşmak' gibi biçimlerle birleştirildiğine tanık oluyoruz. Yayınlarda Çuvaşça *ka-la-* 'konuşmak' biçimi geçtiği gibi, Fince *kie-li* 'dil' sözü de tanık olarak kullanılır.

Ligeti: NyK 49: 257-261; AOH 19: 172; VJa 3, 1971, 25; ResAltL 105; Räsänen: LTS 70; Doerfer: TMEN 335; Egorov: ÊS 85-86; Menges: UAJb 36: 354; StO 28, 8 : 4 ; WZKM 70 : 40-41; Clark: JSFOu 75 : 136-137; Levitskaya: ChuvSt 103; Eren : TD 1990/1: 60-61; Şçerbak : JaS 126/207, 168, 182; ESTJa 1997, 32-33.

gelembe 'koyun yatağı'. 'Sürülmemiş, boş tarla' olarak da kullanılır. O açıdan ağızlarda iki yıl sürülmemiş, boş tarlaya verilen *geleme* adıyla *gelembe* arasındaki benzerlik göz ardı edilemez: *geleme* > **gelemme* > *gelembe*. Buna göre, *gelembe* biçiminin benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda ortaya çıktığı anlaşılıyor. Bk. *geleme*.

Ülkemizde yer adı olarak da geçer (*Gelembec*).

Räsänen (V 149 a) verileri saymakla yetinmiştir.

geleme (< **keleme**) ‘iki yıl sürülmemiş, boş tarla’. Yerel olarak *gelemiye* (< *kelemiye*), *gelemge* gibi birtakım yan biçimler de geçer. < R καλαμῆ ‘Halm, Stoppel’. - Ağızlarda *gelemiye* biçiminin *gelemge*’ye çevrildiği göze çarpıyor. Yerel ağızlarda buna benzer örnekler geçer. Örn. çile durumundaki ipliği yumak yapmak veya masuraya sarmak için kullanılan araca verilen *elemye* adının da ağızlarda *elemge*’ye çevrildiğini biliyoruz. Bk. *gelembec*.

Bulgarca *kelemè* Türkçeden alınmıştır (BER 2:321. Türkçe *keleme*’nin kökenine ilişkin açıklama yanlıştır).

Tzitzilis : GrLw 151; Tietze (Gr [1] 232/184) *geleme*, *keleme*, *gelemle*, *kelemle*... biçimlerini Rumca μελόγγειος ‘Schwarzerde-, fruchtbar’ biçimiyle birleştirmiştir. Bk. Tzitzilis : GrLw 327.

geleni < **keleni** ‘tarla sıçanı (*Micromys minutus*)’. Yerel ağızlarda *geleni* (< *keleni*) ve *geleği* olarak da kullanılır.

Eski sözlüklerde *kelenü* biçimi de geçer.

~ OT *kelegü*.

Kökünü bilmiyoruz. - Yerel ağızlarda büyük sıçana *keme* (> *geme*) adı verilir. Ancak *keme* (> *geme*) ile *geleni* (< *geleni* < *kelenü*) arasında bir bağlantı kurulamaz. Bk. *keme*.

Orta Türkçede ‘tarla sıçanı’ olarak *alanır* adı da geçer. Ancak bu adın çağdaş diyalektlerde kullanılmadığı anlaşıyor (Clauson: ED 149 b).

Eren : TD 51 : 770; Räsänen: V 249 a; Clauson: ED 718 a. Bk. ÊSTJa 1997, 31.

gelif bk. *kelif*.

gelin 1. ‘evlenmek için hazırlanmış kız veya yeni evlenmiş kadın’; 2. ‘bir kimsenin oğlunun karısı’

~ Az *gəlin*. - Tkm *gelin*. - TatK *kilen*. - Blk *gelin*. - Nog *kelin*. - KKlp *kelin*. - Kzk *kelin*. - Krg *kelin*. - Şor *keli*. Bu veri bir *hap. leg.* olarak kontrole muhtaçtır. - Sag, Koy, Kaça, *kəlin*. - Alt, Tel, Küer *kelin*. - Tar *kelin*. - Yak *kinīt* (bk. Poppe : StO 47 : 168). - Çuv *kin*. Çuvaşçada *-l-*’nin düştüğü göze çarpıyor. Çuvaşçada buna benzer birtakım örnekler geçer. Örn. Türkçe *kılıç* Çuvaşçada *xěš* biçimini almıştır (Räsänen : LTS 211). Bunun gibi, Türkçe *ölç-* de Çuvaşçada *viš-* olarak geçer.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kelin* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kelin* biçimi kullanılır.

Yaygın bir inanca göre, Türkçe *gel-* (< *kel-*) kökünden gelir: *kel-* + *-(i)n* eki. Örn. Németh (KCSA 3: 109) *-n* ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmiştir. Son olarak Pokrovskaya da bu etimolojiyi vermiştir (İRLTJa 63-64).

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *keleş* biçimi de geçer: TatK, Tüm, Bar *keleş* ‘gelin’. Kazan Tatarcasında *keleş* ‘evli kadın, karı’ olarak kullanılır.

Németh (NyK 47: 76-77; Csoma Arm 75-76), Ural dillerinde kullanılan birtakım biçimlerle birleştirmiştir: Fin *käly*; Zür *kel* vb. Räsänen (StO 18, 3: 9; V 250 a) de birtakım Fince, Tunguzca, Yukagirce verilerle karşılaştırmıştır.

Zajaczkowski : Sufiksy 78 ; Egorov: ÊS 113; Doerfer: TMEN 1700; UAJb 36 : 175; Khal-Mat 280, 297; Kałużyński: ME 117; Sinor: StO 47: 224 ; Joki: UI 268; Menges : Orbis 14 : 129; Räsänen: V 250 a; Clauson: ED 719 a; Severtyan : ÊSTJa 1980, 16-18; Kononov: GrJaTRP 121. §.

gelmiş 'iri balıklarda kılçık durumunda olan kemik'. Yerel ağızlarda *kelmiş* 'balığın büyük kılçıkları' olarak geçer.

Farsça *galmic* 'the fin of a fish' Türkçeden alınmıştır (Doerfer : TMEN 1717). Räsänen (V 149 a) kökenini bildirmemiştir.

gem¹ 'atı yönetmek için ağzına takılan demir araç'.

Yalnız Anadolu alanında kullanıldığı anlaşıyor. Türk diyalektlerinde *game* daha çok *ağızlık* adı verilir. Bundan başka, diyalektlerde *suyluk* (>*sūluk*) ve *yüğün* ~ *yüğün* de 'gem' olarak kullanılır.

Kürtçede de *gem* 'mors, bride' olarak geçer. Sırpça ve Bulgarca gibi Balkan dillerinde de Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır (Miklosich: TE 2 : 114 ; N 2 : 161; BER 1: 236 ; Škaljić : Turc 248). (Farsça *ligām* 'bridle; bit' ile birleştirmesi yanlıştır.)

Kökenini bilmiyoruz. Pedersen (KZ 39: 462, Ermenice *čam*, *čim* 'Zaum' biçimini andırmasının rastlantıdan başka bir şey olmadığını belirtmiştir. Maidhof'a göre (Glotta 10 : 9), Rumca κημὸς'tan alınmıştır.

Moğolcada *game* *cağucai*, *cuucai* adı verilir. Moğolcadan Buruşaski, Vakhi, Yagnobî gibi komşu dillere de geçmiştir (Benveniste : JA 1948, 179). Afganistan'da Hazara diyalektinde de kullanılır (Ligeti : KSİNA 83 : 11).

Räsänen: V 149 a; Tzitzilis: GrLw 203; Sevortyan: ÊSTJa 1980 : 18-19 (Türkçe *kemir* ~ *gemir*- biçimlerini **gem* ~ **kem* köküyle birleştirmiştir).

gem² yer. 'düven'. Ağızlarda *kem* olarak da geçer.

< Erm *kamn* 'flail'.

Eren: Türkoloji Dergisi 8: 23; TM 19: 299, 305; Tietze: ZBalk 18: 173/91; Dankoff: ALT 321.

game bk. *keme*.

gemi 'su üstünde yüzen, insan ve yük taşımaya yarayan büyük taşıt, sefine'

~Az *kəmi*. - Tkm *gāmi*. - TatK *kime*. - TatU *keme*, *kime* 'kayık'. - Bşk *kēmē*. - Nog *ke-me*. - Özb *kema* (yer. *kima*). - Blk *keme*. - Krg *keme*. - Kzk *keme*. - Alt, Tel *keme*. - Kumd *kebe*, *keve*, *keme*, *kibe* 'kayık'. - Şor *kebe*. - Soy *xeme*. - Çav. *kimē*

~ OT *kemi*: Oğuzca ve Kıpçakçada da *kemi* olarak geçer. Kıpçakçada *kereb* adı da kullanılır.

Yakutçada geçmediği anlaşıyor.

Türkçeden Balkan (Slav) dilleri yoluyla Macarcaya *gémia* olarak geçmiştir (Németh: Melich Arm 286).

Doerfer: TMEN 1703; CAJ 12 : 306/104; Ligeti: AOH 17: 24; Sinor : UAJb 33 : 172; Räsänen: V 251 a; Clauson: ED 721-722; Sevortyan : ÊSTJa 1980, 37-39.

gencer yer. 1. 'dinî bayramlarda ve belli günlerde yapılan eğlence'; 2. 'panayır'.

Ermeniceden geldiği yolundaki sav ses yönünden tartışmaya açıktır (Erm *kačar* 'procession, crowd, gathering').

Dankoff: ALT D 25.

genç 'yaşı ilerlememiş olan'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kenç*). Orta Türkçede *kenç* 'çocuk' olarak geçer.

Yalnız Türkiye Türkçesinde (ve Azerî alanında) yaşadığı göze çarpıyor.

Türkçeden Moğolcaya *kence* olarak geçmiştir.

Ramstedt (JSFOu 55: 66) Moğolca *kence*'yi Türkçe *kenç* (> *genç*) biçimiyle karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırma yanlış sayılmaz. Doerfer'in dile getirdiği gibi (TMEN 352), bu karşılaştırmayı Ana Türkçe **kenç* biçiminin Moğolcaya *kence* olarak geçtiği biçiminde değerlendirmek gerekir. Moğolca *kence* biçimi daha sonra çağdaş Türk diyalektlerine

de geçmiştir. Bk. Tatarintsev : Vlijanie 25. Räsänen (V 252 b), bu konuda Ramstedt'e dayandığını belirtmişse de, Ramstedt (KWb 226 a) Moğolca ve Türkçe biçimleri birleştirmekle yetinmişti. Borovkov (Leksika 180) *kinç* biçimini "Türkçe-Farsça" olarak vermiştir.

Bang: KOsm 2/3: 66, 4: 18; Doerfer: TMEN 352; Räsänen: V 252 a (Farsçadan geldiği yolundaki açıklama yanlıştır); Clauson: ED 727 b; Servortyan: ÊSTJa 1980, 20-21 (Clauson'un ve özellikle Doerfer'in eserlerini kullanmamıştır).

Çuvaşçada *šamrāk* biçimi 'genç' olarak kullanılır. Kökenini bilmiyoruz (Egorov: ÊS 202). Macarca *gyermek* 'çocuk' biçiminin Çuvaşçadan geldiğini Räsänen (TLT 187) ortaya atmıştı. Bu etimolojiye Gombocz (KCsA 1: 84) da katılmıştı. Son olarak Ligeti (TörK 46) de bu etimolojiyi göz önünde tutulmaya değer bir açıklama olarak vermiştir. Bk. Räsänen: V 198 b.

gendime < **gendüme** yer. 1. 'dibekte dövülmüş tahıl (buğday veya arpa)'; 2. 'buğday veya arpa kırması, yarma'

< Far *ganduma* 'a kind of grain deprived of the husk', 'grau de froment ou semoule' < *gandum* 'wheat' + -a.

Tietze: Pers 143/48.

gerdan 'vücudun omuzlarla baş arasında kalan ön bölümü'

< Far *gardan* 'the neck'.

Crânjälä: RumVI 278; Räsänen: V 149 a.

gerdek 'gelin ile güveyin düğün gecesi yalnız kaldıkları oda'

< Far *girdak* 'a bride's chamber' (< *gird* 'a tent, pavilion').

Doerfer: TMEN 1625; Räsänen: V 257 a.

gerdel < **gerder** 'süt vb. şeyler koymaya veya hayvanlara yem vermeye yarayan tahta veya

deriden kap'. Ağızlarda *gerder* olarak geçer. < R καρδόρι 'Napf, Schüssel; hölzerner Melkeimer'. - Yazı dilimizde kullanılan *gerdel* biçimi benzeşmezlilik (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur.

Arapça (Mısır) *gardal* Türkçeden alınmıştır (Littmann: Tschudi Arm 115/89). Bulgarca *gerdel* de Türkçeden geçmiştir (Eren: Mirçev Arm 160-161).

Tietze: Gr (1) 223/113; Kahane-Tietze: LFL 781; Räsänen: V 149.

gerdeme bk. *kerdeme*.

gerdime bk. *kerdeme*.

geren yer. 'kuruyunca çatlayan toprak, verimsiz, tuzlu, killi toprak'.

Kökünü bilmiyoruz.

Bulgarca *geren* Türkçeden alınmıştır (BER 1: 238).

gerenti bk. *kerendi*.

gergef 'üzerine kumaş gerilerek nakış işlemeye yarayan çerçeve'

< Far *kārgāh*, *kārgah* 'tezgâh' (< *kār* 'iş gücü', *gāh* 'yer'). Farsçada *kergeh* biçimi de geçer. Türkçede *kārgāh*'ın sonundaki -h sesi -f'ye çevrilmiştir.

Bulgarca *gergev* ve Sırpça *djèrdef*, *djerdev* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Deny: Principes 87; Skaljić: Turc 249.

geriş 'dağların ve tepelerin üst kısmı, sırt'.

Ağızlarda *keriş* 1. 'alan'; 2. 'yokuş, tepe' olarak kullanılır. Yer adı olarak da geçer (*Geriş*).

~ Tkm *geriş* 'sırt'.

Uygurcadan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *keriş* 'atın sırtı' olarak geçer. Oğuzcada ise 'dağ tepesi' anlamında kullanılır. Kıpçakçada ise 'tepe' olarak geçer.

Clauson'un yazdığı gibi (ED 747 a), *ger* (< *ker*-) kökünden geldiği anlaşıyor.

Räsänen : V 256 b.

germeşik 1. 'yabanî kızılçık'; **2.** 'dallarından ağzılık yapılan bir ağaç'. Ağızlarda *germeşik* olarak da geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Räsänen'in diyalektlerde 'armut' olarak kullanılan *kertme* biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (V 257 s. v. *kārtmā*).

geven 'çok yıllık dikenli bir çalı'. Ağızlarda *keven* biçimi de yaygın olarak kullanılır.
~ Tkm *göven*.

Kökenini bilmiyoruz. - Anadolu'da *gevene çekme*, *çeti* gibi adlar da verilir.

Eren: TM 19: 299-300.

gever yer. 'bahçe ve tarla sulamak için açılan su yolu, ark'. Ağızlarda *gevel* olarak da kullanılır. Eski kaynaklarda 'bahçe ve bostanları sulamak için arktan açılan delik' olarak geçer.

< ? Erm (yer.) *kavař* 'water channel'.

Dankoff: ALT E 97.

geyik 'erkeklerinin başında uzun ve çatallı boynuzları olan memeli hayvan (Cervus elaphus)'

~ Tkm *keyik* 'ceylan'. - Blk *kiyik* 1. 'yabanî'; **2.** 'vahşî hayvan, av hayvanı'. - Nog *kiyik* 'yabanî'. - KKlp *kiyik* 'yabanî dağ keçisi'. - Özb *kiyik*. - Krg *kiyik* 'yabanî hayvan'. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *kik* 1. 'yabanî hayvan'; **2.** 'geyik'. - Çuv *kayāk* 1. 'yabanî'; *kayāk xur* 'yaban kazı'; **2.** 'kuş'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *keyik* 'yaban hayvanı; aslında yabanî olan her şey, eti yenen hayvanlardan ceylan, sığın, dağ keçisi gibi hayvanlar' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *keyik* 'yabanî hayvan' olarak kullanılır.

Türkçeden Sırpçaya *gèika* olarak geçmiştir (Skok : EtRj 1 : 559).

Çağdaş diyalektlerde geyiğe *pışsı*, *puşı*, *mışsı* adı da verilir (Räsänen : V 385 a). Daha çok bilgi almak için bk. Eren : NyK 51 : 367.

Bang: KSz 17: 115; Şçerbak: İRLTJa 120-121; Egorov: ÊS 85; Räsänen: LTS 133; V 247 b; Clauson: ED 755; ÊSTJa 1997, 21-23.

geyin yer. '(geviş getiren hayvanlarda) dişilik organı'. Eski kaynaklarda *keyin* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *keyin* 'döl yatağı' olarak kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. Ancak *beyin*, *bıkın*, *bo-yun*, *burun*, *karın*, *yelin* gibi -n ekiyle türetilmiş organ adlarına benzediği açıktır.

Bk. ÊSTJa 1997, 23-24.

geyrek bk. geğrek

gezi 'pamuk ve ipekle karışık dokunmuş hareli kumaş'.

< Far *gazi* 'a coarse kind of (cotton) cloth'.

Tietze (Pers) *gezi* üzerinde durmamıştır.

gezlik 1. 'çakı'; **2.** 'eğri kılıçların ağız bölümü'. Anadolu ağızlarında *keziklik* 'çakı, bıçak' olarak da geçer.

~ Tkm *gezlik* 'küçük bıçak'. - Krg *kestik*, *kezdik* 'küçük bıçak'. - Şor *kestik* 'çakı'. - Tuv *kestik* 'çakı'

~OT *keziklik* 'küçük kadın bıçağı'. Eski Kıpçakçada da *keziklik* 'okun kırışe dayanan yerini oymak için kullanılan bıçak' olarak geçer.

< *kez* (> *gez*) 'okun, kırışe geçen ucundaki kertik' + -lik eki - Farsça *gizlik* 'a small long-handled knife; a sort of penknife with a crooked point and narrow at the other end, chiefly brought from Egypt' Türkçeden alınmıştır. Şugni *kəzłak* biçimi de Türkçe bir alıntıdır (Morgenstierne: EtymVoc 42 b).

Ligeti: AOH 4: 108-109; 17 : 25-26; Tamura Arm 35-36; Doerfer: TMEN 1714; Räsänen: V 260 a; Clauson: ED 760; Deny : Principes 95.ş ; Şçerbak : JaS 127/218; ÊSTJa 1997, 21.

gırcala 'katranlı kendirden yapılmış mürnel'

< İtal (Venedik) *grisēle* [ç.] 'ratline'.

Kahane Tietze: LFL 337.

gibrin bk. *kibrin*.

gılık yer. 'çekirdek'.

Kökenini bilmiyoruz.

girebolu bk. *kirebolu*.

gireği (> **gireyi** > **girey**) yer. 'pazar günü'

< R κυριακή 'Sonntag'. - Pisowitz'e göre (FO 26 : 128) Ermeniceden (BERm *giragi*, Erm *kirake*) alınmıştır. Bläsing (FO 29 : 25) daha çok Batı Anadolu'da geçtiğini göz önünde tutarak bu açıklamaya katılmamıştır. Özünde Ermenice biçimler de Rumcadan alınmıştır.

Tietze: Gr (I) 229/159; Bläsing: AL 21. s.; Dankoff: ALT B 5; Eren: TD 1995/2, 884-885.

giren yer. 'bulutlu, kapalı, sisli hava'.

Kökenini bilmiyoruz.

girinci bk. *kirinci*.

giz 'yelken gemilerinde mizana direğinde eğik duran bayrak sereni'

< İtal *ghis* 'main boom'. Felemenkçe *giek* 'seren, baston' köküne dayanan bu söz, kuzey denizciliğinde ortak olarak kullanıldığı gibi, Akdeniz'de de yaygın olarak geçer: Fr *gui*. - İtal *ghis*. - Ar (KAfrika) *ghize*, (Fas) *gîz*, (Mısır) *yēz*. - R. γκλιῖξα, γλιῖξα.

Bonelli: Elementi 180. s. 4. not, 186; Tagliavini: Annali N. S. 1, 195; Kahane-Tietze: LFL 329; Räsänen : V 150 a.

gizir bk. *kizir*.

gocuk 'kalın ve kaba kürk'. Türkçede *kocuk* olarak da geçer.

< Blg *kožux* 'kaba kürk'. - Bulgarca -ž- sesi Türkçede -c-ye çevrilmiştir (*substitution*).

Tietze (Slav 2. s.) Miklosich'in *gocuk*'u saymadığını belirtmekle yetinmiş, Bulgarca karşılığını vermemiştir.

gom bk. *kom*.

gomena, gomene 1. 'gemi çapasına bağlanan kalın halat veya zincir'; 2. 'yüz kulaç'

< İtal *gōmena, gūmena* 'cable; cable's length'. Bütün Akdeniz dillerinde kullanılan bu sözün Arapçadan geldiği tahmin ediliyor. Kahane-Tietze: LFL 332.

gondol bk. *gondola*.

gondola 'Venedik'te kullanılan bir çeşit kayık'

< İtal (Venedik) *gondola* 'Venetian gondola'. Venedik'te kullanılan *gondola* Bizans Rumcasından alınmıştır (κοντοῦρα 'bir çeşit gemi').

Türkçede *gondola* adı yanında *gondol* biçimi de kullanılır. Bu biçim Fransızcadan alınmıştır (Fr *gondole*).

Kahane-Tietze: LFL 334.

gop bk. *köp*.

göbek 'karnın ortasında bulunan çukurluk'

~ Az *göbək*. - Tkm *göbek*. - Çuv *kāvapa*. Clauson'un yazdığı gibi (ED 688 b), Türkçenin Batı kolunda yaşayan bir öge olduğu anlaşıyor. Ancak Çuvaşça *kāvapa* biçimi Clauson'un gözünden kaçmıştır.

Buna karşılık Türkçenin Doğu kolunda *kindik* adının kullanıldığı göze çarpıyor: Tat *kendek*. - Bşk *kendek*. - Nog *kindik*. - Krg *kindik*. - Kzk *kindik*. - Blk *kindik*. - KKlp *kindik*. - Özb *kindik*. - Tar *kindik*. - YUyg *kindik*. - Alt, Tel, Şor, Kaça *kindik*. - Yakutlar *kīn* biçimini kullanırlar. Altayca, Teleütçe, Sagayca gibi diyalektlerde *kin* 'der Nabel der Moschustieres, der Moschusbeutel' olarak geçer. Diyalektlerde yaygın olarak kullanılan *kindik*'in *kin*'den geldiği açıktır. Bk. Räsänen: V 271 a ; ÊSTJa 1997, 68-69. Eski çağlardan başlayarak geçtiğini biliyoruz (Clauson: ED 729 a).

Macarca *köldök* eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Ligeti: TörK 30, 81, 130, özellikle 314).

Türkçe *göbek* (~ Çuv. *kāvapa*) sözüyle *kindik* biçimi arasında bir bağ kurulamayacağı açıktır.

Daha sonra Ramstedt (KWb 234 a) Kalmıkça *kī* (= *kīṣṣ*) (Moğ *küyi*, *küi*) biçimini Yakutça *kŷn*, Altayca *kin* ve Osmanlıca *kindik* sözleriyle birleştirmiştir. Osmanlıca *kindik* yanlış bir veridir. Bu veriyi Räsänen (V 271 a) de saymıştır. Son olarak, Ramstedt (SKE 131) Korece *kup* (*pai-kkup*, *päkkop* < **pais-kup* 'the navel') ve Moğolca *küyi*, *küisün* (> Kalmıkça *kī*, *kīṣṣ*) biçimlerini Türkçe *göbek* (~ Çuvaşça *kāvaba*) biçimleriyle karşılaştırmıştır. Ona göre, *göbek* (< *köbek*) **köp-ek*'ten gelir. Ramstedt Çuvaşça biçimin tanıklığını göz ardı ettiği gibi, Räsänen (V 285 b) de **köbek* biçiminden yola çıkarak, Çuvaşça biçimin tanıklığını değerlendirmemiştir.

Paasonen: KSz 15:127/191; Ligeti: JA 1938, 199; Joki: LwSS 283-284; Egorov: ÊS 97; Clauson: ED 688 b, 729 a; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 52; Abaev: ÊS 3: 333; Doerfer: Khal Mat 297. Bk. Bazin: Doerfer Arm 1-12.

göbel yer. 1. 'piç'; 2. 'çocuk'; 3. 'yaramaz çocuk'; 4. 'kimsesiz çocuk'. Ağızlarda *gobel* (~ *kobel*) biçimi de geçer.

Tietze'ye göre (Gr [1] 227/143), Rumcadan alınmıştır. Bk. *kopil*.

göbele yer. 1. 'hizmetçi'; 2. 'yanaşma, ırgat'. Ağızlarda *göble* olarak da kullanılır. Tietze'ye göre (Gr [1] 227/141), Rumcadan alınmıştır (R κοπέλα 'Mädchen, Magd'). Bk. *kopil*.

göbelek¹ 'etli ve güzel tatlı bir çeşit mantar'. Ağızlarda *gövelek* (ve *gömelek*) olarak da geçer.

~ Az *göbäläk* 'mantar'. - Tkm *kömelek*. Türkmenler ağılı bir çeşit mantara *yıllankömelek* adını verirler.

< *göbek* + *-lek* küçültme eki. Türkçe *göbek* birçok yerde 'mantar' anlamına da gelir. Türkçe *göbek*'in 'mantar' olarak kullanılması, mantarın biçim bakımından göbeğe benmesine bağlıdır. Sulak çayırda yetişen bir mantar çeşidine *kuzu göbeği* adının verilmesi de düşündürücüdür.

Eren: Deny Arm 86-87 (*gök* kökünden geldiği yolundaki açıklama yanlıştır); ÊSTJa 1997, 101.

göbelek² yer. 'çocuk'.

Tietze'ye göre (Gr [1] 227/142), Rumcadan alınmıştır: R κοπελάκι 'kleiner Junge (als Bedienter)'. Bk. *kopil*.

göbelez 'köpek yavrusu'. Yerel ağızlarda *gövez*, *gölbez* gibi birtakım biçimler de kullanılır. Evliya Çelebi *göblez* olarak vermiştir (Dankoff: EÇ-Glossary 41).

Kökünü bilmiyoruz. Anadolu'da 'çocuk' olarak kullanılan *göbel* biçimiyle *göbelez* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Yerel ağızlarda *göbelez* (ve *görbez*) biçimleri de 'çocuk' anlamında geçer. Türkçe *enik* 'köpek yavrusu' adının da 'çocuk' olarak kullanıldığını biliyoruz.

Golden: Róna-Tas Arm 51; ÊSTJa 1997, 112.

göbet bk. *büğet*.

göbü yer. 'buğday ekmeği'. Ağızlarda *göbü* biçimi 'saç ekmeği' olarak geçer. Kökünü bilmiyoruz.

göce 1. 'tarhana, bulgur yapmak için dövülerek kabuğu çıkarılmış ve kırılmış buğday'; 2. 'yarılmış ve kırılmış bulgurdan yapılan çorba'. Ağızlarda 'arpa yarması', 'taze arpa veya buğday', 'mısır kırması', 'mısır kırmısından yapılmış çorba', 'mercimek, nohut veya fasulyeden yapılmış çorba' olarak da kullanılır. Yerel olarak *güce* biçimi de geçer.

~ Krg *köçö* 'tarhana yapmaya yarayan un'. - KKlp *göje*. - Kzk *köjö*. - Sag *köçe* 'Suppe oder Brei aus ganzen Gerstenkörnern'. - Alt, Tel *köçö*.

Farsçadan alındığı anlaşıyor (Far گوجه). Bk. ÉSTJa 1997, 84-85.

Rumcadan alındığı yolundaki sav yanlıştır. Tietze: Gr (1) 226/133; Eren: TDAY 1960, 303/133; Räsänen : V 286 a. Bk. Halasi - Kun : AEMAe 1 : 192.

göcek yer, 1.'yeşil ekin', 2.'ağaçların dibinden çıkan sürgün'; 3.'yeni dikilmiş bağ'.

Yerel ağızlarda *göğcek* (>*gövcek*) 'yeşil ekin' olarak da geçer. Ağızlarda *göğcek* yanında *göğ ekin* adı da kullanılır.

Türkçe *gök* 'yeşil' kökünden -cek ekiyle kurulduğu açıktır. Ermenice *koçak* 'button; trunk; bud' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Dankoff: ALT 369; Eren: TD 1995/2: 870.

göcen < **göçen** 'tavşan yavrusu'. Anadolu ağızlarında *göçken* biçimi de geçer. Anadolu'da tavşan yavrusuna *becen*, *becel* (> *beleç*, *mece*) gibi birtakım adlar da verilir. Göçüşme (*métathèse*) olanaklarına karşın *göcen* adıyla *becen* biçimi arasında bağlantı kurulması kolay değildir.

Türkçede *göcen* (< *göçen*) 'kokarca' olarak da kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz. Orta Türkçe *çekün* 'göcen' biçimiyle *göcen* arasında büyük bir benzerlik göze çarpıyor. Bk. Clauson: ED 415 b. Dankoff (ALT D29) *göcen*'i yanlışlıkla Ermenice *kaçan* 'piglet' ile birleştirmiştir.

göçebe 'bir yerde yerleşmiş olmayıp mevsime veya başka koşullara bağlı olarak yer değiştiren (kimse veya topluluk)'

~ Az *köçəbə*. - Tkm *göçme* 'göçebe'. - Noğ *köşpeli* 'göçebe'; *köşpe* 'göçücü'. - KKlp *köşpeli* 'göçebe', *köşpe* 'gezgin'. - Kzk *köşpeli*, *köşpöli* 'göçebe'. Kazaklar 'göçme, göç' ve 'göçebe' olarak *köşpö* biçimini de kullanırlar.

Türkçe *göç-* (< *köç-*) kökünden -me ekiyle yapıldığı anlaşıyor: *köçme* > *göçme* > > *göçebe*. *Göçme* biçimiyle *göçebe* arasında yer alması gereken **göçeme* ara biçiminde görülen -e- ünlüsü sonradan türemiştir. Bu biçim yerel ağızlarda -m- > -b- değişmesi sonunda *göçebe*'ye çevrilmiştir. Diyalektlerde *göçme* (< *köçme*) biçimi yanında kullanılan *köşpe* (< *köçme*) yan biçiminde olduğu gibi.

Kırgızlar *köçmön* 'göçebe' (< *köç* + -men) türevi yanında *köçömal* 'göçebe' biçimini de kullanırlar. Bu biçimin ikinci hecesindeki -ö- ünlüsü de sonradan türemiştir.

Türkçede *göçebe* biçimi yanında *göçer* türevi de yaygın olarak geçer.

Doerfer (TMEN 3 : 187. s. ; UAJb 43:135) *göçebe*'yi *köç-opa* olarak açıklamıştır. Bu açıklama Radloff'tan alınmıştır.

göçen bk. *göcen*.

göden 'kalın bağırsağın son bölümü'. Yerel ağızlarda 'karın', 'işkembe' ve 'mide' olarak da kullanılır. Anadolu'da 'kurbağa bağırsağı', 'kurbağa' ve 'kaplumbağa' olarak da geçer. Ağızlarda *göden* yanında *döden* 'kalın bağırsak' biçimi de kullanılır. Yurdumuzda birkaç yerde yüksekten akan suyun yerde açtığı çukura da *göden* adı verilir. Ancak, Anadolu ağızlarında bu anlamda *göden* yerine daha çok *döden* (> *düden*) biçimi kullanılır. Bu biçim yer adlarında da geçer (*Düden*). Anadolu'da *gödenli* ve *gödensiz* biçimleri 'çok yiyen, obur' olarak kullanılır.

~ Az *gödən*. - Blk *köten* 'anus'. - Krg *kötön*: *kötön çuçok* 'kalın bağırsak'. - KKlp *köten* 'kalın bağırsak, şirden'. Kara Kalpaklar *kötön* biçimini de kullanırlar. - TatK *küten* 'karın, kalın bağırsak'. - Sag *köden* 'kuyruk sokumu'. Sagaylar *köden* yerine *ködün* biçimini de kullanırlar. - Alt *ködön* 'kuyruk sokumu'. - Çuv *kutan* 'kalın bağırsak'.

Türkçe *göt* (< *köt*) kökünden *-(e)n* küçültme ekiyle yapılmıştır. Buna göre, Farsça *gōdān* 'bağırsak' (< *gō*, *gū*, *gūh*, *-dān*) biçiminden alındığı yolundaki sav yanlıştır. Bk. *düden*.

Türkmenler kalm bağırsağa *böven* adını verirler. Bundan başka, *böven*'i 'şirden' olarak da kullanırlar. Anadolu ağızlarında *böğen* 'içine yağ konulan işkembe' olarak geçer. Ancak, *göden* adıyla *böğen* (~ *böven*) biçimi arasında bir bağlantı kurulamaz.

Bang : KSz 12 : 128. s. 1. not ; UJb 5 : 243 ; 7 : 39; Németh: KCsA 3: 109; Rásonyi : Pais Arm 439-440; Räsänen: MTS 107; V 294 ; Tietze: WZKM 59-60:174; Baskakov : Russkie familii 57-58 ; Doerfer : TMEN 1657 ; Eren : TDAY 1978-1979, 11-12; Sevortyan: ÉSTJa 1980, 60, 85-86.

gödeş 'semiz, etli'. Ağızlarda 'şiş karınlı' olarak da kullanılır.

< *göt* + *-(e)ş* küçültme eki. Sonundaki *-t*'nin *-d*'ye çevrilmesi düşündürücüdür. Bk. *göden*.

göğer¹ (> **göver**) *yer*. 'küçük soğan, arpacık soğanı'. Ağızlarda *göner*, *güver* biçimleri de kullanılır. Kıbrıs ağızında *göver* olarak geçer. Eren (Deny Arm 86) Türkçe *gök* (< *kök*) sözünün türevleri arasında saymışsa da, daha sonra (TDAY 1960, 320) Rumca *κοκκάρι* 'küçük soğan, arpacık soğanı' biçimiyle birleştirmiştir. Bk. Eren : Türkoloji Dergisi 1 : 9. Tzitzilis'e göre (GrLw 214; Zaemki 88/67), Rumcadan alınmıştır (R *κοκκάρι* 'Zwiebel zum Pflanzen'). Ancak, onun saydığı *kokarcık* ve *kukarca* biçimlerinin Rumcadan kalma biçimlerle birleştirilmesi tartışmaya açıktır.

Rumca *κοκκάρι(ov)* biçimi *κόκκος* 'Kern' sözünden gelir (Andriotis: EL 163).

Bulgarca, Arnavutça gibi Balkan dillerinde de kullanılır. Bulgarca *kokâr* 'arpacık' biçiminin kökenine ilişkin bilgi almak için bk.

BER 2 : 532; Tzitzilis: S"postavitelno Ezi-koznanie 7/5:14; GrLw 214.

göğle bk. *gölle*.

göl 'kara ile çevrili su alanı'

~ Az *göl*. - Tkm *köl*. Doerfer'e göre (TMEN 1682), *k-* dolayısıyla Farsçadan alınmıştır. - Nog *köl*. - Blk *köl*. - KK1p *köl*. - Krg *köl*. Kırgızlar *kölmö*, *kölmök* 'durgun su; havuz, küçük göl' türevlerini de kullanırlar. - Alt, Tel, Şor, Sag *köl*. Bu diyalektlerde 'ırmak ayağı' ve 'bataklık' olarak da geçer. - TatK *kül*. - Bşk. *kül*. - Tuv *xöl*. - Hak *köl*. - Yak *küöl*. - Çuv *külč*. Tatarcadan alınmıştır.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Uygur belgelerinde *köl* olarak geçer. Orta Türkçede *köl* 'havuz', 'birikmiş su' ve 'göl' olarak kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, 'deniz' anlamına da gelir. Eski Kıpçakçada da *köl* biçimi geçer.

Poppe (Lautlehre 110), Moğolcada 'ayak' anlamına gelen *köl* sözüyle birleştirmiştir. Daha sonra Poppe (CAJ 12 : 157) bu birleştirmeyi anlam yönünden açıklamıştır : 'ayak' → 'son' → 'bir akar suyun sonu' = göl. Step-lerde normal olarak göllerin ayağı yoktur. Buna karşılık Menges (Byzantion 17 : 276) Moğolca *göl* 'Fulßmitte, Flubbett, Fluß' biçimiyle birleştirmiştir.

Türkçe *göl* (< *köl*) ~ Moğolca *köl* 'ayak' karşılaştırması düşündürücüdür. Doerfer'in bu karşılaştırmaya ilişkin görüşü için bk. The Bulletin of the International Institute for Linguistic Sciences 2, 1981, 39.

Bilimsel yayınlarda *göl*'ün Farsçadan alındığı da ortaya atılmıştır. Doerfer (TMEN 1682), Monchi-zadeh (Xurāsān 317) gibi uzmanlar bu savı doğrulamak için Orta Farsça *kwl* 'pit, sink' biçimini tanık olarak kullanmışlardır. Doerfer, Orta Farsça biçimin Türk-

çeden geldiğini olası görmeyerek, daha çok Farsça > Türkçe yönünde bir gelişmeden söz etmiştir. Ancak büyük bir olasılıkla Türkçe ve Farsça sözlerin birbirine bağlı olmadan ortaya çıktığını da göz ardı etmemiştir.

Menges : Byzantion 17 : 276; Orbis 14 : 127-128; Ligeti: JA 1938, 190; Doerfer : TMEN 1682; Egorov: ÊS 123; Räsänen: V 288 b; Clauson: ED 715 a; Dobrodomov: ST 2, 1988, 86-87 ; Eren : TD 1995/1 : 41-42; ÊSTJa 1997, 95-96.

göle bk. *gölle*.

göleğez yer. 'büyük yapraklı ve otsu bir bitki (Colocasia esculenta)'. Akdeniz ağızlarında *golağaz* (> *ölağaz*, *öleğez*) olarak da geçer.

< R κολοκάσι 'Topinambur, Jerusalemartische (Helianthus tuberosus)'. - Türkçede *göleğez* biçiminin yanında kullanılan *ölağaz* ~ *öleğez* biçimlerinin başındaki *g-* (< *k-*)'nin düştüğü göze çarpıyor. Türkçe *kelebek* (<< *köbelek*) sözünün başındaki *k-* (> *g-*) sesi de ağızlarda düşmüştür (*öbelek*, *epelek vb.*). Bk. *kelebek*.

Tietze: Gr (1) 226/135; Tzitzilis: GrLw 217.

gölek 'küçük su birikintisi, gölcük'

< *göl* + -(e)*k* küçültme eki. Yapı bakımından *yolak* 'keçi yolu, küçük geçit' türevine benzer. Bk. *yolak*.

gölet 1. 'küçük su birikintisi, gölek'; **2.** 'içinde ham deri ıslatılan taş havuz'

< *göl* + -(e)*t* küçültme eki.

Diyalekt ve ağızlarda -*t* ekinin birkaç yerde geçtiğini görüyoruz: Krg *başat* (> *maşat*) 'pınar' (< : *baş*); Krg *kolat* 'iki tepe arasındaki uzun çukur' (< : *kol*).

gölle < **kölle** yer. 'suda kaynatılmış buğday, mısır, fasulye, nohut'. Ağızlarda *göle*, *göğle*, *gövlle* olarak da geçer. Dar bir alanda 'aşure' olarak da kullanılır. İstanbul'da *koliva* olarak geçer.

< R κόλλυβα 'gekochter Weizen, der zum Andenken eines Toten in der Kirche dargebracht wird'.

Yerel ağızlarda kaynatılmış buğdaya daha çok *hedik* adı verilir. O açıdan *gölle* dar bir alanda kalmıştır. Bk. *hedik*.

Tietze: Gr (1) 226/134; Dankoff: ALT E 104 (Ermenice *kovlay* 'boiled wheat' ile birleştirmiştir).

gölük 'yük hayvanı (beygir, katır, eşek)'. Yerel ağızlarda *dölük* olarak da geçer.

~ Krg *kölük* 'iş hayvanı, yük hayvanı (beygir)'. - Kzk *kölük* 'iş hayvanı, yük hayvanı'. Orta Türkçede *kölük* 'gölük, yük hayvanı' olarak geçer.

Diyalektlerde kullanılan *köl-* '(atı) arabaya koşmak' kökünden geldiği açıktır: *köl-* + -(ü)*k* eki. Bu kök Sagaycada *köl-*, Çuvaşçada *kül-* olarak saklanmıştır.

Ligeti: NyK 49: 238. s. 1. not; Karamanhoğlu : Menges Arm 2 : 124-126; Kotwicz : RO 16: 350; Ramstedt: KWb 238 a (Kırgızca ve Kazakça *kölük*'ün Moğolcadan alındığını yazmıştır); Kafuzyński : ME 18; Clauson : CAJ 10 : 163; Räsänen: V 288 b (Ramstedt'e uyararak Türk diyalektlerinde kullanılan biçimlerin Moğolcadan geçtiğini dile getirmiştir); Sevortyan: ÊSTJa 1980, 69-70; ÊSTJa 1997, 98 ; Clark: JSFOu 75 : 138 - 139.

gömbe bk. *gömme*.

gömeç bk. *gümeç*.

gömelek bk. *göbelek*¹.

gömlek 'vücudun üst kısmına giyilen ince, kollu ve yakalı giysi' < *gönlek*

~ Az *köynek*. - Tkm *köynek*. - TatK *külmek*. Göçüşme (*métathèse*) yoluyla oluşmuştur. - Nog *köylek*. - KKlp *köylek*. - Kzk *köylük*. - Tar, Mad *köñnek*. - Şor *küynek*. - Kuğ, Şor *küñnek*. - Sag *kögenek*. - Hak *kögenek*. - Tuv *xöylen*.

Orta Türkçede *könlek* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *könlek* yanında *könlek*, *kömlek* biçimleri de kullanılır.

Türkçe *könül* (> *gönül*)'den geldiği anlaşıyor : *könül* + -(e)k eki.

Türkçe *gömlek* biçiminde eski *könlek*'teki -*η*- sesinin -*m*-'ye çevrildiği göze çarpıyor. Türkçede (ve çağdaş Türk diyalektlerinde) -*η*- > -*m*- olayına sık sık tanık oluyoruz. Örn. *tonuz* > Türkçe *domuz*; *onurga* > Türkçe *omurga*. Çuvaşçada da -*η*- > -*m*- örnekleri çoktur. Örn. *könül* (> *gönül*) > Çuvaşça *kāmāl*.

Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir (Şçerbak : JaS 128/226). Kalmıkçada da kullanılır (Ramstedt : NyK 42 : 237).

Ramstedt : NyK 42 : 237; KWb 234 a ; Bang : Túrán 1918, 299; Räsänen : LTS 201-202; V 290-291; Ligeti : Tamura Arm 26-27; Deny : Grammaire 564; Principes 74 (< *gön*); Eren : TDAY 1953, 163-164; Kononov : GrJaTRP 95 ; Clauson : ED 732 a; ÊSTJa 1997, 89-90.

gömme 'kül pidesi'. Yerel ağızlarda *gömme* yanında *gömbe* biçimi de kullanılır.

Türkçe *göm*- kökünden geldiği açıktır: *göm*- + -*me* eki. Ağızlarda kullanılan *gömbe* biçimi basit bir benzeşme (dissimilation) sonunda oluşmuştur: *gömme* > *gömbe*.

Türkmencede külde pişirilen pideye *gömme* çörek adı verilir. Türkçe *gömme* biçiminin de *gömme pide* adından geldiği açıktır (ellipse).

Yerel ağızlarda külde pişirilen mayasız ekmeğe daha çok *gömeç* (> *gümeç*) adı verilir. Anadolu'nun birçok yerinde *kete* adı da 'kül pidesi' olarak kullanılır. Bk. *kete*.

Eren: TD 1995/1 : 45-46.

gömüldürük 1. 'boyunduruğa geçirilen kısa değnek'; 2. 'eyerin geriye kaymaması için at-

ların boyunlarından aşırılıp kollarına bağlanan kayış'

~ Krg *kömüldürük*. - Kzk *ömüldürük*.

Orta Türkçede *kömüldürük* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kömüldürük* biçiminin kullanıldığını görüyoruz. Kıpçakçada *yömüldürük* olarak da geçer.

Ramstedt (NyK 42:234) *kömüldürük* ~ *ömüldürük* biçimlerinin Moğolcadan alındığını yazmış (Moğ *kömüldürge*), bu biçimleri Türkçe *könül* (> *gönül*) sözüyle karşılaştırmıştır. Daha sonra (KWb 239 a) Moğolca *kömüldürge*'nin Türkçeye geçtiğini dile getirmiş, ? işaretiyle Türkçe *könül*'ü vermiştir. Bk. Ramstedt : Formenlehre 214. Bang (Túrán 1918, 294) *kömüldürük* biçiminin -*dürük* ekiyle yapıldığını belirttiği son *kömül* bölümünü *könül* (> *gönül*) sözüyle birleştirmiş, daha sonra *ömüldürük* ve *kömüldürük* biçimlerini açıklamaya çalışmıştır (296-297). Brockelmann (OGM 46. §) *kömüldürük* biçimini -*duruk*, -*turuk* ekinin türevleri arasında saymış, ancak *kömül* üzerinde durmamıştır. Räsänen (MTS 97) de Orta Türkçe *kömüldürük* biçimini vermiş, daha sonra (V 289 b) Orta Türkçe *kömüldürük*'ten başlayarak belli başlı verileri saymakla yetinmiş, ancak Moğolca *kömüldürge*'nin Türkçeden geldiğini de bildirmiştir. Clauson (ED 722-723) *kömüldürük*'ü **kömül* (< Türkçe *könül*)'den gelen bir türev olarak değerlendirmiş, Moğolca *kömüldürge*'nin Türkçeden geçtiğini bildirmiştir. Ancak Clauson'un *ömüldürük* biçimi üzerinde durmaması düşündürücüdür. Sevortyan (ÊSTJa 1974, 530) *ömüldürük* biçimi üzerinde durmuş, daha sonra (1980, 71-72) *gömüldürük* biçiminin kökenine geçmiştir. Kazakça *ömüldürük*'ün *kömüldürük*'ün yan biçimi olduğu Sevortyan'ın gözünden kaçmıştır. Halasi Kun (Köprülü Arm [1] 51-52) *ömüldürük*'ün, *kö-*

müldürük biçiminin başındaki *k*-'nin düşmesi sonunda oluştuğunu açıklamıştır. Ligeti (NyK 49:243) *ömüldrük* 'ten yola çıkarak birtakım Moğolca (ve Türkçe) karşılıklar üzerinde durmuş, Bang'm düşündüğü gibi, *ömüldrük*'ün Türkçe *kö müldürük* biçimiyle ilgili olduğunu göz ardı etmemiştir. Son olarak, Eren (TD 1995/2: 893-897) Türkçe *gö müldürük* (< *kö müldürük*) sözünün Kazakçada kullanılan *ömüldürük* biçimi üzerinde durmuştur. Vietze (RelLSym 482), Slavca (Rusça) *xomut* sözünün Moğolca *kömül*'ün normal bir çokluk biçimi olduğunu ortaya atmış, 'hamut' olarak kullanılan Almanca *Kumt* biçiminin de Slavca yoluyla Moğolcadan alındığını dile getirmiştir. Ancak Vietze'nin Slavcadan geldiği anlaşılan Türkçe *hamut*'tan habersiz kaldığı göze çarpıyor. Bk. *hamut*.

Halasi Kun : Köprülü Arm (1) 51-52 ; Şçerbak : VJa 4, 1986, 53; Muhamedova : MS-FOu 158 : 194.

gön 1. 'tabaklanmış deri'; **2.** 'kösele'. Eski sözlüklerde 'ham kösele, deri' olarak geçer.

~ Tkm *gön* 'deri; kösele'. - Nog *kön* 'deri; gön'. - KKlp *kön* 'deri; gön'. - Krg *kön* 'gön; kösele'. - Tel *kön* 'gön'. - TatK *kün*. - Bşk *kün*. - Çuv. *çën*.

~ OT *kön* 'at derisi veya gönü; ham deri, gön'. Eski Kıpçakçada da 'deri' olarak kullanılır.

Tuvaca *xöm* '(ayakkabı tabanında kullanılan) deri' ve Yakutça *köm*: *köm sārı* biçimleri *kön* ile birleştirilemez: Yakutça *köm* (Tuvaca *xöm*) biçiminin Moğolcadan geldiği anlaşıyor: Moğ *köm* (Ligeti: MNy 34: 71; JA 1938, 190-191). Bk. Kałużyński : CAJ 7 : 186.

Ramstedt: KWb 239 a; SKE 130; Poppe: StO 19, 5: 20; Rásonyi: Pais Arm 438; Egorov : ÊS 329; Benzing : PhTF 1 : 704; Kałużyński:

ME 145; Räsänen: V 290 a; Clauson: ED 725 a; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 72-73.

gönder "bayrak çekilen direk". Ağızlarda 'üvendire', 'uzun sırık' ve 'mavna sırığı' anlamlarında da kullanılır.

< R *ковтър* 'Stange, Bootsstange, Fahnenstange, Lanze'.

Tietze: Gr (1) 226/139; Kahane-Tietze: LFL 790; Eren: TM 19 : 300. Dankoff : EÇ-Glossary 41 ; Georgacas : FT /140/210.

gönül 1. 'sevgi, istek, düşünüş, anma ve hatırlama gibi kalpte var sayılan duygu kaynağı'; **2.** 'istek'. Ağızlarda *göyün* olarak geçer.

~ Az *könül*. - Tkm *gövün* 'can, kalp (duyguların merkezi olarak)'. - TatK *künel*. - Bşk *künel*. - Nog *könül* 1. 'istek'; **2.** 'can, yürek'.

- Blk *köl*. - Kzk *könül* 'istek'. - Krg *könül* 'yürek'. Kırgızlar *kön* (ve *cürök*) biçimlerini de kullanırlar. - Özb *kuñil*. - Soy *xön*. - Hak *köl*. - Yak *künül*. - Çuv *kāmāl*. Türkçe. - *η*-'

nin Çuvaşçada -*m*-'ye çevrildiği göze çarpıyor. Çuvaşçada buna benzer birçok örnek geçer. Örn. Türkçe *konur* (< *konur*) > Çuvaşça *xāmār*, Türkçe *yenil* 'hafif, yeğni' > Çuvaşça *šāmāl* gibi. Bk. Ramstedt: NyK 42: 236-237.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*könül*). Orta Türkçede *könül* 'kalp, yürek, anlayış' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *könül* (ve *könül*) biçimi kullanılır.

Şçerbak (SF 195) **kön* biçiminden yola çıkmıştır. Räsänen (V 291 a) **könül* biçimini başlangıç olarak kabul etmiştir. Kononov'a göre (GrJaTRP 127. §), *köke*- ~ *kökü*- ~ *kök*-

fiilinin *kö*- kökünden gelir. Bu fiilin Türk diyaletlerinde *köküz* (> *gögüs*), *kükürök*, *kükrek*, *kükkrak* gibi birtakımı türevleri geçer.

Türkçe *kö-η-lek* ~ *gö-η-ül* türevlerinde de **kö*- kökü göze çarpar. Sevortyan'a göre (ÊSTJa 1980, 75-77), *gönül* biçimi **gön*- ~ **kön*- fiilinden -(ü)l ekiyle kurulmuştur. Bu

fiil yerel ağızlarda *göy-*, *güv-*, *güy-* 'katlanmak, beklemek, sabretmek' olarak geçer. İlk bakışta Sevortyan'ın açıklaması düşündürücüdür. Ancak *göy-* fiilinin ağızlarda *döy-* ve *döz-* 'sabretmek, tahammül etmek, dayanmak' olarak geçtiği göze çarpıyor. Ağızlarda kullanılan bu biçimler Sevortyan'ın gözünden kaçmıştır. Eski kaynaklarda da *töz-* 'to suffer, endure' biçiminin kullanıldığını görüyoruz (Clauson: ED 572 b). Clauson'a göre, bu fiil daha çok Kıpçak diyalektlerinde kalmıştır. Anadolu ağızlarında yaşayan *döz-* (ve *döy-*) biçimlerini Clauson da göz ardı etmiştir. Türkçe *döz-* biçiminin ağızlarda *döy-* olarak geçmesi normal bir olay değildir. Ancak Türkçede ara sıra buna benzer *-z > -y-* olaylarına tanık olduğumuz bir gerçektir. Baştaki *d-*'nin *g-*'ye çevrilmesi daha çarpıcıdır. Ne var ki yerel ağızlarda ara sıra *d- > g-* (veya *g- > d-*) olayları da göze çarpar. Bk. *düden*. Özetle, Sevortyan'ın etimolojik açıklaması kolay kolay benimsenemez.

Ramstedt'in açıklamasına ilişkin bilgi almak için bk. Ramstedt: NyK 42: 234.

Kałużyński (CAJ 7 : 186-187) *gönül* (*könül*) ile *gögüs* (*kögüz*) biçimi arasında etimolojik bir bağdan söz etmiştir.

Egorov: ÊS 98; Räsänen: V 291 a; Clauson: ED 731 b; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 75-77. Sevortyan, Blaškovič'in *gönül* (AAS I, 1965) yazısına da göndermede bulunmuştur. Ancak bu yazıda 'ipek böceği' olarak kullanılan *gü-ğül* üzerinde durulmuştur. Anlaşılan Sevortyan, Blaškovič'in yazısını görmemiştir. Bk. Şçerbak : JaS 128/225, 18, 185; ÊSTJa 1997, 89-90.

göp bk. *köp*.

gördek 'göllerde ve ırmaklarda yaşayan, sardalyeye benzer küçük bir balık, ilik balığı (Rhodeus amarus)'. Kökenini bilmiyoruz.

göremez yer. 'taze sütle ekşi sütün yoğurt biçimindeki karışımı'. Ağızlarda *gölemez* biçimi de yaygın olarak kullanılır.

~ Az *körəmæz* 'katıkla çiğ sütün karışığı'. - Tkm *küremez* 'koyun veya keçi sütünden yapılan bir süt ürünü'

'< Far *gormāst* 'new cheese prepared from wild asses' milk' (< *gor* 'a wild ass', *māst* 'sour, coagulated milk'). Bk. Monchi-zadeh : Xurāsān 194.

Türkçe *göremez* biçiminin ortasında gördüğümüz *-e-* ikincil bir sestir. Farsça *gormāst*'in sonundaki *-t* Türkçede düşmüştür.

Türkçeden Arnavutçaya *gjeremes* 'saure Milch' olarak geçmiştir. Boretzky (Turz Teil 2, 54) yanlışlıkla Türkçe *ger-* 'spannen, strecken' kökünden getirmek istemiştir.

Eren: Aksoy Arm 89; TD 52 : 769-770; 1991/1 : 309; Dankoff : EÇ - Glossary 41.

gövel < *gögel* yer. 'yeşil başlı (ördek)'. Yerel ağızlarda *gövel* yanında *güvel* olarak da geçer.

~ Krg *kögöl* 'erkek ördek'. - Çuv *kāvakal* 'ördek'

< *gök* (< *kök*) + *-(e)l* eki.

Németh : Melich Arm 296; Eren: Deny Arm 86; Räsänen: FUF 31 : 18; V 287 a; Ligeti: MNy 75: 266. Egorov'un, ördeğin çıkardığı *kva-kva* sesinden geldiği yolundaki savı yanlışır (ÊS 96).

gövelek bk. *göbelek*¹.

göver bk. *göger*¹.

gövle bk. *gölle*.

göynük 1. 'yanık', 2. 'orman yakılarak açılan tarla'. *Göynük*, *Göynükbelen*, *Göynükçukuru*, *Göynükler*, *Göynüklü*, *Göynükören* gibi yer adlarında 'orman yakılarak açılan tarla' olarak saklanmıştır.

‘Yanmak’ anlamına gelen *göynümek*’ten geldiği açıktır: *göynü-* + *-k* eki. *Yanmak*’tan gelen *yan* - + *-ık* gibi. Bk. Clauson : ED 726 b; Doerfer : KhalMat 298.

Eren: TDAY 1965, 150-151; Clauson : ED 731 a.

gözer ‘buğday, toprak gibi şeylerin elendiği iri gözlü kalbur’

< *göze-* ‘buğday, toprak gibi şeyleri iri gözlü kalburdan geçirmek’ + *-r* eki.

Yerel ağızlarda tahılın taşını ayıklamaya yarayan iri gözlü kalbura *taş gözeri* adı verilir. Farsça *kūzar* ‘grain left in the ear after threshing; a sieve or screen for lime or gravel’ Türkçeden alınmıştır. Irak Kürtçesinde *kozere* ‘chaff, separated grain husks’ olarak geçer.

Tietze: ZBalk 18: 168/57.

gradin: gradin halatı ‘yelkenlerin etrafına dikilen halat’

< İtal (Venedik) *gradin* ‘leech’.

Kahane-Tietze: LFL 335.

grandi ‘(gemilerde) ana direk’

< İtal **grande* ‘mainmast’. İtalyanca **grande*, *grande albero* yerine kullanılmış *elliptique* bir addır. Rumca *μεγάλο κατάρτι* yerine kullanılan *μεγάλο* ‘ana direk’ adı gibi.

Meyer : TürkSt 77; Bonelli : Elementi 186; Tagliavini : Annali N. S. 1 : 195; Kahane - Tietze: LFL 336.

gravyer ‘İsviçre’de Gruyère’de yapılan bir çeşit sarı, yağlı peynir’.

Tietze’ye göre (Oriens 5 : 233, 235), Gruyère adının *غرويرو* biçimindeki yazımının *grüyer* yerine yanlışlıkla *gravyer* diye okunması sonunda yaygınlık kazanmıştır. Türkçede *غرويرو* yanında *غراويره* yazımı da kullanılmıştır.

grup ‘bölük, takım’

< Fr *groupe*.

gubat bk. *kubat*.

gumbuz yer. ‘yumruk’. Ağızlarda *kumbuz* (ve *dumbuz*) olarak da geçer.

Irak’ta *tombuz* biçiminin kullanıldığı göze çarpıyor. Anadolu ağızlarında *tombuz* ‘çoban değneğinin kalın ucu’ olarak geçer. Horasan Türkçesinde kullanılan *gummis* ‘Faust’ biçimi düşündürücüdür.

Anadolu ağızlarında *sumsuk* (~ *sümsük*) biçimi de ‘yumruk’ olarak geçer. Bk. *sumsuk*. Doerfer: TDAY 1977, 176, 177, 181, 190.

gurk 1. ‘kuluçka’; **2.** ‘erkek hindi’. Yerel ağızlarda *gurk* yanında *kurk* ‘kuluçka’ biçimi de geçer. Bundan başka, *gulk*, *guluk*, *kuluk*, *kul-luk* gibi birtakım biçimler de kullanılır.

Kuluçka tavuğun veya erkek hindinin çıkarıldığı sesten geldiği açıktır.

gübre ‘kemre, tezek’

< R *κοπριά*. - Yerel ağızlarda gübreye *ah-bun*, *kemre* (> *gemre*), *kığ*, *ters*, *tezek* gibi birtakım adlar da verilir. Buna göre, *gübre*’nin Anadolu’da büyük bir yaygınlık kazanmadığı anlaşıyor. Ağızlarda kullanılan *gübür* (~ *güpür*) de Rumcadan kalma bir alıntıdır. Bk. *gübür*. Azerî alanında kullanılan *gübrə* Türkçeden geçmiştir.

Miklosich: TE 1:163; Meyer: TürkSt 59; Moravcsik: KCsA 2: 440; Räsänen : V 150 a ; Bombaci: RO 17: 111; Tietze: Gr (1) 227/145; Symeonidis: Gr 181/94 (*gübre*’yi *kemre* biçimiyle birleştirmesi yanlıştır).

Eren : TD 1991/1 : 309.

gübü yer. ‘yoğurt ve süt çalkamak için kullanılan kap, yayık’. Yerel ağızlarda *küpü* ‘bal-tanın, keserin, küreğin sap takılan yeri’ olarak geçer.

~ Tat *göbe*. - Bşk *köbö*. - Nog *kübi* ‘yayık’. - Kzk *kübi* ‘yayık’. - Krg *küp*. - Özb *kuv* (< *küb*).

Farsça *kūba* 'a vessel in which butter is separated from the milk' biçimi düşündürücüdür. Macarcada 'yayık' olarak kullanılan *köpü* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz: BTLw 140; MNy 12:2-3; TESz 2: 617; Hubschmid: SchlF 125; Ligeti: TörK 317-318).
ÊSTJa 1997, 145-146.

gübür yer. 'gübre'. Yerel ağızlarda 'süprüntü, çöp' anlamında da kullanılır. Ağızlarda *güpür*, *küpür* olarak da geçer. Dilimizde daha çok *gübre* adı kullanılır. Bk. *gübre*.
< R κόπρι 'Dünger, Mist, Kot'.
Tietze: Gr (1) 227/145.

gücü 'bez tezgâhında arış ipliklerini açıp kapayan tarak'. Ağızlarda *kücü* biçimi de yaygın olarak kullanılır. Bundan başka, dar bir çevrede *küçü* olarak da geçer.
~ Tkm *küci*.
Kökenini bilmiyoruz.

güderi 'geyik veya keçi derisinden yapılmış yumuşak deri'
~ Krg *küdörü* 'güderi'. < Far *kūdar* 'thin leather for lining boots and shoes'. - Farsça *kūdar*'m *güderi*'ye çevrilmesinde Türkçe *deri*'nin rol oynadığı anlaşılıyor (halk etimolojisi). Radloff'a göre, *küdörö* biçimi 'ein wildes Tier, etwas grösser als der Karsak (ein Fuchs)' olarak kullanılır. Yudahin'in bu biçimi vermediği göze çarpıyor. Ramstedt (KWb 244 b s. v. *küdr* Ö 'Bisamratte, Moschustier') *küdörö*'nün Moğolca *küderi*'den alındığını yazmıştır. Räsänen (V 307 a) Kırgızca *küdörö*'yü 'güderi' olarak kullanılan *küdörü* biçimiyle birleştirmiş, Yakutların su sıçanına verdikleri *kütän* adını da saydıktan sonra Ramstedt'in etimolojisini vermiştir. Kałużyński (ME) Yakutça *kütän*'i almamıştır. Kürtçe *kūdari* 'cuir, canepin' Türkçeden alınmıştır.

gügül yer. 'ipek kozası'. Ağızlarda *güvül* biçimi de kullanılır.

< R κουκούλι 'Seidenkokon'.

Meyer: TürkSt 27; Tietze: Gr (1) 227/149; Eren: Arat Arm 172-175; TD 1992/2: 183-184; Blaškovič: AAS 1 :49-52.

gügüm 'yandan kulplu, boynu uzun, ağzı dar, bakır kap'

~ Az *güyüm*

< R κουκούμι 'gügüm' (< Lat *cucuma*). Latince *cucuma* İtalyancada *cuccuma* (Venedik *cógoma*) olarak saklanmıştı.

Türkçe *gügüm* çağdaş Türk diyalektlerinde kullanılan *kökür* 'tulum' adıyla birleştirilemez. Bunun gibi, *gügüm* ile *güveç* arasında da bir bağ kurulamaz.

Barbëra: Elementi 131; Moravcsik: KCsA 2: 439-440; Halasi Kun: DTCFD 7: 439; Tietze: Slav 16/87; Gr (2) 376/322; ZBalk 18 : 175/110; Doerfer: TMEN 319; Cohen: Bakoş Arm 79/80; Räsänen: V 151 a; Symeonidis: Gr 14 : 99; Andriotis: EL 170.

gülâbi 'bir çeşit armut'. Niğde'de *gülâbi armudu* olarak geçer (HBH 1:94).

< Far *gulâbi* 'a kind of pear'.

Bulgarca *gjulabija* 'bir çeşit elma' Türkçeden alınmıştır.

BER 1: 308, 677; Trubaçev: Êtimologija 1966, 378.

güllâç 1. 'nişastadan yapılan çok ince kuru yufka'; **2.** 'bu yufkadan yapılan tatlı'; **3.** 'tadı hoş olmayan toz durumundaki bazı ilaçların kolayca yutulabilmesi için bunların içine konuldukları, nişastadan küçük kap'
< Far *gülâç* 'a Persian cake of flour, honey, and sesame-oil ; a delicate confectionary made of starch and eggs'.

Arapça *gallâj* 'pâtisserie à l'amidon et à la crème' biçimi Türkçeden geçmiştir. Sırpça *đunlâč* da Türkçeden alınmıştır.

Škaljić: Turc 257-258; Eren : TD 56 : 352.

gülle bk. *gölle*.

güme 1. 'avcı kulübesi'; 2. 'bekçi kulübesi'.

Ağızlarda *küme* biçimi de kullanılır.

~ Tkm *küme* 'kulübe'. Türkmencede *çöpküme* (< *çöp küme*) adı da geçer.

Kökenini bilmiyoruz. 'Avcı kulübesi, bekçi kulübesi' olarak kullanılan *gümele* biçimiyle *güme* arasındaki benzerlik çarpıcı ve düşündürücüdür. Bk. *gümele*. Farsçada da *goma* 'a hovel made of reeds or straw' ve *küma* 'a straw hut or shed for sheltering those who watch the fields' olarak kullanılır. Bk. *küme*. Bulgar ağızlarında 'avcı kulübesi' olarak geçen *gjume* Türkçeden kalma bir alıntıdır (BER 1: 308). Bk. Eren : TD 1995/44; Bläsing : AT 43 ; ÊSTJa 1997, 47.

gümeç < gömeç 1. 'külde pişirilen mayasız ekmeç'; 2. 'bal peteği'

~ Tkm *kömeç* 'içine kıyma veya kıkırdak konularak pişirilen çörek, yağlı gömme çörek'. - Krg *kömöç* 'külde pişirilen çörek.'. - KKlp *kömeç*. - TatK *kümeç*

~ OT *kömeç* 'küle gömülerek pişirilen çörek'. Orta Türkçede *kömeç* 'gömü, define' olarak da geçer.

Clauson'a göre (ED 722 a), yemek adlarında kullanılan *-meç* (~ *-maç*) ekiyle kurulmuştur: *göm-meç*. Monchi-zadeh (Xurāsān 212, 82. not) de *gömmeç*'ten geldiğini dile getirmiştir. Räsänen (V 289 b), *göm-* kökünden *-ç* ekiyle oluşturulduğunu yazmıştır ki yanlıştır. Bk. Drimba : RRL 11: 487-488.

Farsça *kümāc*, *kümāç* 'unleavened bread' biçimi Türkçeden alınmıştır (Doerfer : TMEN 1643).

Ağızlarda külde pişirilen mayasız ekmeğe *gömme* (> *gömbe*) adı da verilir. Bk. *gömme*.

ESTJa 1997, 100-101.

gümele 'avcı kulübesi, bekçi kulübesi'. Ağızlarda *kümele* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Göçüşme (*métathèse*) olanaklarına karşın *kulübe* biçimiyle birleşti-

rilmesi güçtür. Yerel ağızlarda 'avcı kulübesi, bekçi kulübesi' olarak kullanılan *güme* biçimiyle *gümele* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Bk. *güme*.

gümrük 'bir ülkeye giren veya bir ülkeden çıkan mal ve eşyadan alınan vergi veya resim' < R (Bizans) κομμερκιον, κουμμερκιον < Lat *commercium*.

Türkçe yoluyla Farsçaya da geçmiştir (Doerfer : TMEN 929).

Meyer: TürkSt 62; Foy: KSz 1: 297. s. 2. not; Moravcsik: KCsA 2:440; Skok: Byzantion 6: 374; EtRj 2:233; Doerfer: TMEN 929; UAJb 40: 245; OLZ 1971, 9/10: 447; Deny: Principes 87; Tzitzilis : Tietze Arm 207.

gümüş 'parlak beyaz renkte, kolay işlenen ve tel durumuna gelebilen element'.

~ Tkm *kümüş*. - Nog *kümüs*. - Blk *kümüş*. - KKlp *gümis*. - TatK *kömeş*. - Bşk *kömöş*. - Krg *kümüş*. - Kzk *kümis*. - Tar *kümüş*. - Tel *kümüş*. Televütler *möngün* (< Moğ *möng-gün*) adını da kullanırlar. - Sag *kümüs*. - Yak *kömüs*: *ürün kömüs* 'gümüş' (Yak *ürün* 'ak'). Yakutçada *möñün* adı da geçer (< Moğolca). - Çuv *kēmēl*. Çuvaşçada sondaki *-ş*'nin *-l*'ye çevrilmesi eski bir kuraldır.

~ ET *kümüş*. - OT *kümüş*. Eski Kıpçakçada da *kümüş* olarak geçer.

Ramstedt (SKE 116) Korece *kjım* 'altın' biçimiyle birleştirmiştir. Ligeti'ye göre (MNY 35 : 60), bu birleştirme olanaksızdır.

Farsça *gumāša* biçiminin Türkçeden geçtiği anlaşıyor.

Paasonen: KSz 16: 66; Toivonen : FUF 21 : 102 ; Eren: NyK 51 : 372-373; Ramstedt: SKE 116; Gabain: UAJb 45: 306; Joki: LwSS 209-210 ; Egorov: ÊS 105; Räsänen : V 308 b; Clauson : ED 723 - 724; Baskakov : Jarring Arm 5; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 63 (Türkçe *gümüş*'ün *gümül*'den geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır); ÊSTJa 1997, 142-143.

günah 'dince suç sayılan iş veya davranış'

< Far *gunāh* 'sin, crime, error, vice, fault, iniquity'. Farsçada *gunah* biçimi de geçer.

Räsänen: V 150 b.

gündüz 1. 'günün sabahtan akşama değin süren aydınlık bölümü'; 2. 'gündüz vaktinde' , ~ Tkm *gündüz*. - Krg *kündüz*. - Kzk *kündüz*. - Nog *kündiz*. - KKlp *kündiz*. - Yak *künüs*. - Çuv *kāntār*. Sonundaki -r'nin Türkçe -z'den geldiğini biliyoruz. Türkçe *yıldız* > Çuvaşça *šältär* gibi.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kündüz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kündüz* biçimi kullanılır.

< *kün* (> *gün*) + - *düz* eki.

Deny : Grammaire 582 ; Zajaczkowski : Sufiksiy 23. § 41. s; Brockelmann: OGM 47. § ; Räsänen: LTS 231; V 309 a; Clauson: Studies 149-150; ED 729; Gabain: UAJb 45 : 306; Egorov: ÊS 99.

günlük 'tütsü için kullanılan bir çeşit ağaç sakızı'. *Günlükburnu*, *Günlükbaşı* (Muğla) gibi yer adlarında saklanmıştır.

Kökünü bilmiyoruz.

güpür bk. *gübür*.

gürbe yer. 1. 'büyük küp'; 2. 'iki kulplu veya kulpsuz çömlek'.

Kökenini bilmiyoruz.

gürbüz 'sağlam, güçlü ve iyi gelişmiş, iri'

< Far *gurbuz* 'strong, invincible'.

Sevortyan (ÊSTJa 1980, 107) verileri saymakla kalmıştır.

güren yer. 'sürü'. Ağızlarda *küren* 'hayvan sürüsü' biçimi de geçer. Dar bir alanda *güren* 'kalabalık' olarak da kullanılır.

~ Tel *kürē* 'der einen Ort umgebende Erd-wall, ein Kranz von Leuten'. - Tuv *xürē* 'manastır'. - Yak *kürö* 'Hürde, Umzäunung'.

Uygurcada *küriyen* 'ordugâh' olarak geçer.

Farsçada da *kūran* 'a herd, a troop', *kuran* 'a troop' olarak kullanılır.

Moğolcadan alındığı anlaşıyor : Moğ *küriye(n)* 'enclos, clôtüre, palissade, mur, muraille; camp (castra)'. Moğol diyalektlerinde de yaygın olarak geçer: Kalm *kürē* 'Ring, Lager, Kloster'; Bur *xur'e*; Hlh *xurē*.

Ligeti: NyK 48: 336-337; 49: 268; KSİNA '83 : 16; Ramstedt: KWb 247 a; Németh: NyK 56: 125-126; AOH 3 : 143 ; Eren : TDAY 1956, 151 ; Kahužynski : ME 33; Doerfer : TMEN 341; Räsänen: V 310 b.

gürgen 'Karadeniz kıyılarındaki ormanlarda yetişen, kerestesi dayanıklı bir ağaç (Carpinus betulus)'. Ağızlarda *gülgen* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Orta Türkçede gürgene *kevrık* adı verilir (Clauson: ED 690 b).

Dmitriev: DAN-B 68; Musaev: LTJa 176-178; Räsänen: V 151 b.

gürün bk. *kurna*.

güve 'deri, yapağı, yünlü kumaş ve dokuma yiyen bir böcek'

~ Tkm *güye*. - TatK *köyö*. - Miş *küwe*. - Krg *kübö*. - KKlp *küye*. - Kzk *küyö*. - Özb *kuya*. - Alt *kuya*. - Hak *kü*. - Çuv *këve*.

Orta Türkçede *küyē* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *küyē* biçimi kullanılır.

Németh (NyK 47:77; Csoma Arm 76) Fin-Ugor dillerinde kullanılan birtakım karşılıklarla birleştirmiştir.

Altayca ve Teleütçede güveye verilen *kör* adı Moğolcadan alınmıştır (Räsänen: V 292 a).

Bang: KOsm 2-3: 51-52. s. 2. not; Ramstedt: SKE 129; Räsänen: StO 18, 3: 19; LTS 134; V 297 a; Ligeti: AOH 21:130; Doerfer : TMEN 1692; Róna-Tas: ALH 16:432; Clauson : ED 754 b; ÊSTJa 1997, 133.

güvende 'kötü yola düşen kadın'

< Far *goyanda* 'a singer'.

Bulgarca *givendija*, *gjuvendija* ve Sırpça *djuvëndija* biçimleri Türkçeden alınmıştır. Bernard: RÉS 30: 94-95; Škaljić: Turc 259; BER 1:240.

güvercin ‘yabanî ve evcilleşmiş birçok türü bulunan bir kuş’

~ Tkm *göğerçin* ‘yabanî güvercin’. Türkmenler evcil güvercine *kepderi* adını verirler. Bu adın Farsçadan alındığı açıktır (Far *kabûtar* ‘güvercin’). - Nog *kögerşin*. - Blk *kögürçün*. - Krg *kögüçkön*, *kögürçkön*. - Alt *kögörçün*. - TatK *kügerçin*. - Çuv *kāvakarçan*.

En eski çağlardan beri kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *kögürçün* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *kögerçin* (ve *ögerçin*) olarak kullanılır. Halasi Kun (Köprülü Arm [1] 51) Kıpçakça biçimleri *kügerçin* ve *ügerçin* olarak vermiştir.

Türkçe *kök* (> *gök* ~ Çuvaşça *kāvak*) kökünden geldiği açıktır. Yalnız, morfolojik bakımdan açıklanmaya muhtaçtır. Türkçe *üveyik* (< *güveyik*) adı da *gök* kökünden gelen bir türevidir. Bk. *üveyik*.

Türkî alanında güvercine *kepter* (< Far *kabûtar* < : *kabūd* ‘blue’) adı verilir. Bu adı Kara Kalpaklar da kullanırlar. Horasan Türkçesinde de *kāftār* olarak geçer (Doerfer : TDAY 1977, 179).

Madırlar kumruya *kökpen* (< **kökmen*) adını verirler. Bu adın da *kök* kökünden *-men* ekiyle yapıldığı açıktır.

Eski Kıpçakçada *kögerçin* yanında kullanılan *ögerçin* biçiminin başındaki *k-* ünsüzü düşmüştür. Bunun gibi, Türkçe *üveyik* (< *güveyik*) biçiminin başındaki *k-* sesi de sonradan düşmüştür.

Grønbech: Forstudier 43; Pedersen: ZDMG 57:552; Palló: NyK 46: 154-158; Halasi Kun: Köprülü Arm (1) 51; Eren : TDAY 1953 : 176-177; Deny Arm 85; Pritsak : PhTF 1 :

78; Egorov: ÊS 97; Steinitz : AOH 12 : 181; Räsänen: 287 b; Clauson: ED 713 b; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 57-59; Tryjarski : Al-taica Osloensia 365-367.

güverte < **göverte** ‘(gemilerde) ambar ve kamara- ların üstü’

< İtal (Venedik) *coverta* ‘deck’. - Bütün Akdeniz dillerinde yaygın olarak geçer: Port *cuberta*; İsp *cubierta*; Fr *couverte*; İtal *coper- ta...*

Türkçede *göverte* biçimi *güverte*’ye dönüşmüştür. Türkçe *gövercin* > *güvercin* veya *gövermek* > *güvermek* gibi.

Azerî alanında kullanılan *köyərto* biçimi Türkçeden alınmıştır.

Meyer : TürkSt 77 ; Bonelli : Elementi 186; Foy : KSz 1 : 297. s. 2. not; Barbera : Elementi 125 ; Kahane - Tietze : LFL 257; Eren : TD 53 : 256.

güvey, **güveyi** 1. ‘evlenmekte olan bir erkeğe düğün sırasında verilen ad’; 2. ‘bir kızın, ailesinden olan büyüklere göre o kızın kocası, damat’. Eski kaynaklarda *güyeğü* (> *güyeği*) olarak geçer.

~ Az *küyəv*.- Tkm *giyev*. Türkmenler güveye *köreken* adını da verirler. Bu adın Moğolcadan geldiğini biliyoruz. - TatK *kiyaw*. - Nog *kiyev*. - TatK *köyevü*.- KKlp *kiyevü*. - Kzk *kiyevü*. - Krg *küyö*, *küyöv*. - Özb *kuyov*. - Alt, Tel *küyü*. - Sag *küdē*. Sagaylar *küzē* biçimini de kullanırlar. - Şor *küzē*. - Hak *kizö*. - Tuv *küdē*. -Yak *kütüöt*. Yakutçada *kütüö* biçimi de kullanılır. - Çuv *këru*. Çuvaşça *këru* biçimindeki *-r-* Ana Türkçe *-d-*’nin karşılığıdır.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz (*küdegü*). Orta Türkçede de *küdegü* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *küyeğü* biçimi kullanılır.

Türkçe **küde-* kökünden *-gü* ekiyle türetildiği anlaşıyor. Eski (ve Orta) Türkçede ‘düğün’ olarak kullanılan *küden* sözünün de bu kökten geldiği düşünülebilir mi, bilmiyoruz.

Moğolca *kür degü* 'kız kardeşin kocası' sözüyle birleştirilmesi yanlıştır. Bk. Ramstedt : KSz 16 : 81; Stellung 17 ; SKE 261. Moğolca *küregen* (~ *kürgen*) 'güvey' biçimiyle birleştirilmesi de olanaksızdır.

Türkçede eski *güyegü* (> *güyeği*) biçimindeki -y- sonradan -v-'ye çevrilmiştir. Örn. Türkçe *yuva* (< *uya*) sözündeki -v- sesi de eski -y-'den dönüşmüştür (*uya* > *yuva*).

Eski ve yeni diyalektlerde 'güvey' olarak geçen *küreken* ~ *köreken* gibi biçimler Moğolcadan alınmıştır (Moğ *küreken*, *küregen*, *kürken*). Clauson Moğolca biçimleri Türkçeden kalma eski alıntılar olarak değerlendirmiştir.

Sırpça *djuvægija* biçimi Türkçeden alınmıştır. Ramstedt: Stellung 17; KWb 246-247; SKE 128; Bang: KOsm 3:4, 2. not; Räsänen: StO 18, 3:8; LTS 123, 162; MTS 112; V 306 b; Brockelmann: OGM 60. §; İnan : TM 9 ; Poppe : UAJb 33 : 138-139 ; 46 : 124; Kałużyński : ME 117; Doerfer: TMEN 340;

AOH 36:106; KhalMat 298; Egorov: ÊS 109; Pokrovskaya: İRLTJa 60-63; Rassadin: FLTJa 192; Clauson: ED 703; Muhamedova: İİTJa 129; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 43-46; Golden: Introduction 303. s. 3. not.

güvül bk. *güğül*.

güz 'eylülün 22'sinde başlayıp aralığın 21'ine değin süren mevsim, son bahar'

~ Tkm *güyz*. - Krg *küz*. - Kzk *küz*. - Nog *küz*. - Oyr *küs*. - Hak *küs*. - Alt, Şor, Sag *küs*. - Çuv *kër*. Çuvaşçada -z sesi -r'ye çevrilmiştir.

Ramstedt (KWb 248 a; Lautlehe 112; SKE 118) Moğolca *küreñ* 'brown' biçimiyle birleştirmişse de, Joki (LwSS 203-204) ve Doerfer (TMEN 328) gibi uzmanların eleştirilerine uğramıştır. Räsänen: V 312 b; Egorov: ÊS 106; Clauson: ED 757 a; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 94-95; Bazin : SChron 52.

H

habazan *argo* 1. 'parasız, yoksul'; 2. 'uzun süre kadınsız kalan (erkek)'; 3. 'karnı aç olan (kimse)'. Ağızlarda *abazan* olarak da geçer. Çingeneceden alınan *habe*'ye dayanılarak kurulmuş bir Türkçe biçim olduğu düşünülüyor. Bk. *habe*.

Kostov : LB 14 : 87; Tietze : AO 13 : 33.

habe *argo* 1. 'ekmek'; 2. 'yiyecek içecek' < Çing *xabe* 'yemek, yiyecek içecek'. Bulgarcada *xabe* 'ekmek' olarak kullanılır. Kostov: LB 14 : 87; Tietze: AOH 37: 527.

habeden ~ haybeden *argo* 'emek harcamadan elde edilen, kolay, emeksiz' < : *haybe* 'boş, işe yaramaz, anlamsız'. Tietze'ye göre (Gr [2], 374/309), Çingeneceden alınmıştır. Kostov (LB 14: 83-97) *habeden* üzerinde durmamıştır.

haç 'Hristiyanların kutsal saydıkları sembol' ~ TatK *kaç* < Far *xāc* 'the cross' < Erm *xač* 'cross'. Pedersen: KZ 39:462-463 (Türkçe *haç*'ın Ermeniceden alındığını dile getirmiştir); Munkácsi: KSz 5:357 (Pedersen'in görüşüne katılmıştır); Räsänen: V 151 b (Türkçe *haç*'ın Farsçadan alındığını açıklamıştır); Baithura: RO 46 : 147 ; Budagova : ST 3, 1984, 14 ; Dankoff: ALT C2.

hafta 'birbiri ardından gelen yedi günlük süre' ~ Tkm *hepde* < Far *hafta* 'a week' (< : *haft* 'seven'). Samoyloviç: JaSb 2: 100; Bazin: Lazard Arm 31.

hal *yer*. 'harman yerinde sap toplamak için kullanılan bir araç'. 'Kar küremek için kullanılan büyük kürek' olarak da kullanılır. Ağızlarda *hel* olarak da geçer.

Kökeni karışıktır.

Tietze: ZBalk 18: 176/115; Dankoff (ALT E 115) Ermenice (*yer.*) *hal* veya *hel* (Hemşin) biçimiyle birleştirmiştir. Ermenice *hal* veya *hel* biçimleri için bk. Adjarian: MSL 20: 162.

halat 'kenevirden yapılmış çok kalın ip'. < R *χαλᾶδι (R Bizans καλώδιον 'rope'). Kahane - Tietze: LFL 777.

halay 'davul ve zurna eşliğinde toplu olarak oynanan bir halk oyunu'. Ağızlarda *alay* olarak da geçer. Örn. *halay çekmek* yerine ağızlarda *alay çekmek* biçimi de kullanılır. < *alay* 'topluluk, kalabalık'. Bk. *alay*. Başındaki *h-* sonradan türemiştir. Türkçe *höyük* (< *öyük*), *hörgüç* (< *örgüç*) örneklerinde olduğu gibi.

Doerfer: UAJb N. F. 1: 104; 2: 142 - 143.

halaza bk. *alaza*.

halhal 'kadınların ayak bileklerine taktıkları bilezik'. Ağızlarda *helhel* olarak da geçer. < Ar (Suriye) *ḥulḥâl*, *ḥilḥâl* 'anneau d'argent que les femmes portent aux chevilles'. Tietze (Ar) *halhal* üzerinde durmamıştır.

halkın (> *halgın*) *yer*. 'küçük bakır kazan; leğen'. Ağızlarda *helkin* olarak da geçer. Suriye Arapçasında *ḥalqîn* 'bassin, plat en cuivre' olarak kullanılır. Tietze (Gr [1] 243/292) Rumcadan alındığını yazmıştır: R χάλκινο 'das Kupferne'. Buna karşılık Dankoff (ALT 215) Ermenice yoluy-

la geçtiğini dile getirmiştir: Erm *xalkin* 'copper cooking-pot'. Dankoff, Ermenice *xalkin*'in Rumcadan alındığını da bildirmiştir.

halta 'köpek tasması'. Yerel ağızlarda *holta* 'çoban köpeklerinin boğazına takılan dikenli demir halka' olarak geçer.

< Ar *qilāda* 'tasma'.

Räsänen: V 154 a (kökeni üzerinde durmamıştır); Monchi-zadeh: Xurāsān 579.

hamaz yer. 'fırtına'. Yerel ağızlarda *gamaz*, *hamaz* (> *hambaz*) ve *kamaz* olarak da geçer. Dar bir alanda kullanılan *hambaz*'ın **hammaz*'dan geldiği açıktır.

Kökenini bilmiyoruz.

Eren: TD 1992/2 : 198-199; 1993/2 : 56.

hamsi 'Karadeniz kıyılarında avlanan küçük bir balık' < *hampsī*

< R *χαψι* 'hamsi'.

Rumencede *hamsiə*, Bulgarcada *xamsija* 'Engraulis encrasicolus' olarak geçer. Rusçada *xamsa* biçimi kullanılır.

Georgacas : IT 261-277; FT 134/159; Andriotis: EL 415.

hanay yer. 'iki veya üç katlı ev'. Ağızlarda 'sofa, hol' olarak da kullanılır.

< R *άνωτο* 'Oberstock'. - Türkçe *hanay*' ın başındaki *h*- sesi sonradan türemiştir.

Tietze : Gr (1) 211/18.

hanek yer. 1. 'söz, lâkırdı'; 2. 'konuşma'. Ağızlarda *henek* 'şaka, alay' olarak da geçer. Azerî alanında *hənək* 'şaka, eğlence' olarak kullanılır.

Kürtçede de *henek* 'bavardage, paroles inutiles' olarak geçer.

< Erm *hanak* 'joking, fun'.

Dankoff: ALT 427. Tietze (Ar 273/51) Arapça *hanak* 'Unterkiefer' biçiminden geldiğini dile getirmiştir.

hani 'Akdeniz'de yaşayan bir balık (Serranus cabrilla)'

< R *χαυνί*.

Georgacas : FT 134/157. Tietze (Gr [1] 244/295) Rumca *χαυνος*'tan geldiğini yazmıştı.

Rumca *χαυνος* 'Seebarsch' Türkçede *hanos* (~ *hannos*) olarak geçer.

Georgacas : FT 134/157.

hanos 'denizlerimizde yaşayan bir balık'

< R *χαυνος*.

Georgacas : FT 134/158. Bk. Tietze : Gr (1) 295.

hanut, anut argo 'bir işte aracılık yapan kimse'nin aldığı komisyon'.

Kökenini bilmiyoruz.

hapaz bk. *apaz*.

hara 'at üretilen çiftlik'

< Fr *haras*.

Räsänen (UJb 19:103) yanlışlıkla Tatarcada 'avlu' olarak kullanılan *aran* sözüyle birleştirmiştir.

haranı 'kazan, büyük kazan'. Yerel ağızlarda *hereni* olarak da geçer.

< Far *harānī* 'a cauldron, kettle'. - Türkçe *kazan* (< *kazgan*) biçimiyle birleştirilmesi olanaksızdır.

Bulgarca *xaranija* ve Sırpça *harànija* (*arànija*) biçimleri Türkçeden alınmıştır. Rumcaya da *χαραυνί* olarak geçmiştir.

Eren: Rodna reč' 15 : 81-82 ; Škaljić: Turc 313; Andriotis : EL 416.

harar 'keçi kılından dokunmuş büyük çuval'.

Anadolu ağızlarında kullanılan *haral* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) yoluyla oluşmuştur.

< Ar *ğirār* 'Ziegenhaarsack'.

Bulgarca *xarar* (ve *xarał*) ve Sırpça *hàrar* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Tietze: Ar 296/157; Kakuk : ÉIOsm 175;
Eren: TM 19: 286; TD 1990/1: 17, 30, 33-34;
1995/2 : 864.

haraza 'sığırın öd kesesinden çıkan taş'. Ağız-
larda *haraza* yanında *halaza* da geçer. Yerel
ağızlarda 'taştan yapılmış kuyu ağızlığı, kuyu
bileziği' olarak da kullanılır. Radloff'un ver-
diği *herze* biçimi yanlıştır.

< Ar *haraza* 'Perle oder anderes auf einen Fa-
den aufgezogenes kleines Schmuckstück',
(Suriye) *haraze* 'anneau de verre, grain ou
perle de verre percé; grain de chapelet percé;
pierre conique percée qu'on place sur
l'orifice d'un puits pour servir de margelle'.
Barthélemy'nin bildirdiğine göre: "Contre le
mauvais oeil on emploie un morceau d'alun
percé et un grain de verre bleu qu'on enfile
sur un cordon."

Tietze: Ar 275/57.

harım yer. 1. 'sebze ve meyve bahçesi';
2. 'tarla ve bahçe çevresindeki çit'

< Ar *harīm* 'der dazugehörige Bezirk um ein
Haus, das Gehöft'.

Tietze: Ar 272/46.

harın 'huysuz, dik başlı (at)'

< Ar *harūn* 'bockig, widerstrebend, unlenk-
bar (Pferd)'.

Tietze: Ar 273/47; Eren: TD 1990/1: 55-56.
Räsänen (LTS 21-22, 70-71; StO 18,3 : 42)
yanlışlıkla Türkçe (*h*)ar- 'müde werden' kö-
küyle birleştirmiştir. Bk. Poppe : CAJ 16 :
98-99.

harman 1. 'tahıl demetlerinin üzerinden düven
geçirilerek tanelerin başaklarından ayrılması
işi; 2. 'bu işin yapıldığı yer'

~ Az *hurman*. - TatK *xırman*. - Krg *kırman*. -
Kzk *kırman*. - KKlp *kurman*. - Tar *xırman*

< Far *xarman*, *xirman* 'the harvest; reaped
corn, but unthreshed, and piled up in a large
circular stack; a heap'.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *harmana*
ındır adı verilir.

Daher : AA 117; Eren: TDAY 1978-1979,
274-275; Türkoloji Dergisi 8:23-25; TM 19:
305-306; Tietze: ZBalk 18:174/99; Räsänen:
V 156 a; 523 a; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 656-
' 657.

harmandalı 'bir çeşit zeybek oyunu'

Deny: JA 234:444; Tietze (Pers 144/60) ağız-
larda 'uşak' olarak kullanılan *harmanda*'yı
Farsça *xarbanda* 'an ass-owner, muleteer' ile
birleştirmişse de, *harmandalı* biçimi üzerinde
durmamıştır.

hartama 'kiremit yerine kullanılan veya kire-
mit altına konulan ince tahta'. Yerel ağızlarda
daha çok *hartoma* (ve *hartuma*) olarak geçer.
Ağızlarda *hartoma*'daki -o- 'nun *hartama*'da
-a- 'ya dönüşmesi doğaldır.

< R *χαρτωμα* 'Dachschindel, die zur
Bedeckung von Giebeldächern verwendet
wird'.

Çatı örtüsü olarak kullanılan ince tahtaya ve-
rilen *padavra* adı da Rumca bir alıntıdır. Bk.
padavra.

Tzitzilis: GrLw 587; Bläsing: AL 70. s. 38.
not.

hasa, hasse 'bir çeşit pamuklu kumaş, patiska'

< Far *xāša* 'fine cotton cloth of a close
texture, called cossas' < Ar *xāšša* 'speciell,
privat, nobel'.

Tietze: ZBalk 18: 176/121.

hasıl < **kasıl** yer. 'yeni başak tutmaya başla-
mış yeşil ekin'. Yerel ağızlarda daha çok 'ba-
şak tutmaya başlamış arpa' olarak kullanılır.

< Ar *qaşil* 'noch in grünem Zustand geschnit-
tene Gerste'.

Tietze: Ar 303/181; Eren: TDAY 1960, 357/
181.

hasır 'saz, kabuk, yaprak gibi bir bitki madde-
siyle örülmüş taban veya tavan örtüsü'

< Ar *ḥašīr*.

Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerine de geç-
miştir. Macarca *haszura* da Balkan dilleri yo-
luyla alınmıştır.

Eren: MNy 38:194; Räsänen: V 156 b; Skok:
EtRj 1: 659; Tietze : ZBalk 18 : 173/93.

haspa 'düşüncesiz genç kız, kuşku uyandıran
genç kadın'. Yerel ağızlarda 'dert, hastalık'
olarak kullanılır.

< Ar *ḥašba* 'Masern'.

Tietze: Ar 273/48.

haşıl 'dokumacılıkta kullanılan unlu veya çiriş-
li sıvı'. Ağızlarda *haşıl* ve *haşıl* 'buğday, mı-
sır veya darı yarmasından yapılan bir yemek'
olarak da geçer.

< Erm *xašil* 'paste made by boiling water and
flour into which yarn is dipped to stiffen it';
'a dish coocked during festival of Saint Sar-
gis, made of *p'oxind*, parched wheat flour,
vinegar and water'.

Bläsing: AL 142; FO 29 : 40/71. Dankoff
(ALT 229) yerel ağızlarda 'olgunlaşmamış
kavun' olarak kullanılan *hışır*'ı yanlışlıkla *ha-
şıl* maddesinde saymıştır. Dankoff (ALT 269)
hışır'ı *hoşur* ~ *hışır* maddesinde de vermiştir.
Bläsing'in belirttiği gibi, *haşlamak* 'suda kay-
natarak pişirmek' fiilinin *haşıl*'dan gelip gel-
mediği araştırılmaya muhtaçtır. Tietze (Ar
276/59) *haşıl*'ı Arapça (Suriye) *ḥašin* 'bain
de gomme ou d'amidon où l'on beigne les
fils de soie et de coton' biçimiyle birleştiri-
miştir.

hatıl 'duvar örülürken taşların arasına yatay
olarak yerleştirilen direk'

< Ar *ḥaṭīl*.

Bulgarca *xat*'ı ve Sırpça *hatula* (*atula*) Türk-
çeden geçmiştir.

Bernard: LB 9: 82; Skok: EtRj 1: 75.

hav 'kadife, çuha vb. nin yüzeyindeki ince
tüy'.

Dankoff'a göre (ALT 231), Ermeniceden
alınmıştır (Erm *xaw* 'nap, down'). Meninski,
Redhouse gibi sözlükçüler Farsçadan kalma
bir alıntı olarak değerlendirmişlerdir.

havan 'içinde bir şey dövmeye yarayan, ağaç,
taş veya madenden yapılmış kap'

< Far *hāvan* 'mortar'. - Türkçede taştan veya
ağaçtan yapılmış büyük havana *dibek* adı ve-
rilir. Bk. *dibek*.

Tietze: Pers 134/13.

havra 'Yahudi tapınağı, sinagog'

< İbr *hebra*.

Deny: Principes 37.

havruz 'oturak, lâzımlık'

< Far *ābrēz*, *āurēz* 'a vessel used in baths for
pouring water over the head and body; a
bucket; a water-pipe, a spout; a drain, a
ditch; a water-closet, privy'.

Türkçe *havruz* biçiminin başındaki *h-* sonra-
dan türemiştir. Türkçe *höyük* (< *öyük*), *höl*
(< *öl*), *hayva* (< *ayva*), *havlu* (< *avlu*) örnek-
lerinde olduğu gibi.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

Tietze : Pers 132/2.

havut 'deve semeri'

~ Tkm *hovut* 'deve semeri'. - Kzk *avıt* 'deve
semeri'. - KKlp *avıt* 'semer'.

Kökenini bilmiyoruz. Diyalektlerde kullanı-
lan *avıt* biçimine göre, Türkçe *havut*'un ba-
şındaki *h-*'nin sonradan türediği anlaşıyor.
Anadolu'nun birçok yerinde deve semerine
kürtün adı da verilir. Bk. *kürtün*.

Orta Türkçede deve semerine *kom* adı veri-
lir. Bu ad Eski Kıpçakçada da geçer. Çağdaş
diyalektlerin bir bölümünde de *kom* olduğu
gibi saklanmıştır. Bk. Clauson: ED 625 a.

Räsänen (V 158 a) yalnız *havut*, *havıt* biçim-
lerini vermekle yetinmiştir.

havuz 'bahçelerde su biriktirmek için yapılan üstü açık yer'. Yerel ağızlarda *havut* 'havuz; yalak' biçimi de kullanılır.

< Ar *ḥawḍ* 'Tränktrog; Bassin'.

Tietze: Ar 274/59.

havyar 'tuzla hazırlanmış ezme durumunda, balık (daha çok mersin balığı) yumurtası'.

Uluslararası bir söz olarak Fransızca (*caviar*), Almanca (*Kaviar*), İngilizce (*caviar*), İtalyanca (*caviale*) gibi belli başlı Avrupa dillerinde de kullanılır. Balkan dillerinde de Türkçeden kalma bir alıntı olarak geçer (Blg *xajver*, Srp (*h*)*ajvar*). Bk. Skok : EtRj 1 : 650. Farsça *xāvyār* biçimi de Türkçeden geçmiştir. Suriye Arapçasında *ḥibyeri* biçimi 'caviar' olarak kullanılır.

Yaygın bir inanca göre, Avrupa dillerine Türkçeden geçmiştir. Ancak Türkçe *havyar* biçiminin kökeni karışıktır. Eilers (Nobel Arm 48-58) bütün Avrupa dillerinde kullanılan sözün kaynağının Türkçe *havyar* (Rumca *καβιάριον*, Latince *caviarium*) biçiminde aranması gerektiğini ortaya koymuştur. Ancak *havyar*'ın ses yapısının Türkçe olmayan bir kökene tanıklık ettiği açıktır. O açıdan Eilers, *havyar*'ın kökenini Farsça *xāviyār*'a dayandırarak açıklamıştır. Ona göre, Farsça *xāviyār*, 'yumurta taşıyan (balık)', yani 'Rogenfisch, Stör' ve daha sonra 'Rogen, Kaviar' anlamına gelen *xāya-i/xāyadār*'ın kısaltılmış biçimidir. Birinci bölümünde bilinen bir Hint-Avrupa kökü ayırt edilebilir. Sze-merényi (Die Welt der Slaven 12: 267-295, özellikle 294-295) de buna benzer bir açıklama yapmıştır. Pellegrini (Gli arabismi nelle lingue neolatine con speciale riguardo all'Italia. I. Brescia 1972, 30) Eilers'in etimolojik açıklamasını İtalyanca *caviale*'nin kökeni bakımından değerlendirmiştir. Son olarak Georgacas (IT) *havyar*'ın kökeni sorununu özenle irdelemiştir. Georgacas bu yoldaki

belli başlı verileri gözden geçirdiği gibi, bu güne değin yapılan etimolojik çalışmaları da değerlendirmiştir. Ona göre (IT, FT 134/156), *havyar* Rumca bir türevidir (*χαβιάρι*, *χαβιάρι*, Bizans *χαβιάριν*). Türkçe *havyar* da Rumcadan kalma bir alıntıdır. Arapçada *خبیاری* (Tjurkologičeskij Sbornik 1976, 223-224) olarak geçer. Ancak Avrupa dillerinde kullanılan biçimlerin büyük bir olasılıkla Türkçeden geçtiği anlaşıyor.

Azerî alanında havyara *küri* adı verilir. Bu ad Anadolu ağızlarında da kullanılır. Türkmenler havyarı *işbil* diye adlandırırlar. Bu adın Farsçadan alındığını biliyoruz (Georgacas: IT 187 : Far *eshbel* 'botargo'). Steingass *اشبل* *uşbul* 'caviar', *اشپک* *aşpak* veya *اشپول* *uşpul* 'roe of sturgeon, caviar', *اشبول* *uşbül* 'caviar' biçimlerini vermiştir. Farsça *aşpak* biçimi kontrole açıktır. Çağdaş diyalекtlerde *oğulduruk*, *ulduruk*, *ultık*, *üldık*, *ultır* adları da yaygın olarak kullanılır. Daha dar bir alanda *üzürgen* (Şorca, Sagayca), *ürgene* (Tuvaca), *örgen* (Hakasça) gibi birtakım adlar da geçer. Çuvaşçada balık yumurtasına *välça* adı verilir (Egorov : ES 48). Bk. Bang : Túrán 1918, 308.

Barbera : Elementi 114 ; Räsänen : V 375 b, 519 a ; Eren: TD 1996/2: 122-123.

haya 'erkeklik bezi'

< Far *xāya* 'egg; testicle'. - Türkçe *kaygana* da Farsça *xāya*'nın bir türevidir. Bk. *kaygana*.

hayat 'avlu'. Yerel ağızlarda 'köy evlerinde üstü kapalı, bir veya birkaç yanı açık yer' olarak da kullanılır.

~ Tkm *hayat* 1. 'avlu' ; 2. 'tahta perde' ; 3. 'duvar'

< Ar *ḥā'it*, (Irak) *ḥāyeṭ* 'Mauer; Garten, Gemüsegarten'.

Bulgarca *xajat* ve Sırpça *hàjat* biçimleri Türkçeden geçmiştir.

Tietze: Ar 275/55.

haydut 'silâhlı soygun yapan kimse, eşkıya'

Sırpça, Bulgarca gibi Balkan dilleri yoluyla Macarcadan alınmıştır: Mac *hajdú* 1. 'Viehtreiber, Viehhirt'; 2. 'Straßenräuber'; 3. 'Fußsoldat'. Sırpçada *hàjduk*, *ajduk* 'Räuber' olarak, Bulgarcada da *xajdúk*, *xajdút* veya *xajdútín* 'hırsız, harami' olarak yaygınlık kazanmıştır. Sırpça *hàjduk* ve Bulgarca *xajdúk* biçimlerinin sonundaki -k Macarca çokluk ekidir. (Hadrovics bu yolda yeni bir açıklama yapmıştır.) Türkçede Sırpça *hàjduk*, Bulgarca *xajdúk* biçimlerinin sonundaki -k sesinin -t'ye çevrildiği göze çarpıyor. Osmanlı sözlükçülerinin *haydut*'u Arapça bir alıntı saydıklarını görüyoruz. Son olarak, Sikiriç (POF 8-9: 237) de *haydut*'un Arapçadan geldiğini yazmıştır. Bk. Škaljić: Turc 300.

Türk hâkimiyetinin sonunda Balkan topraklarında *hàjduk* (*xajduk*), ulusal romantizmin baskısıyla 'hürriyet kahramanı' olarak değerlendirilmiştir.

Thúry: Török történetfrók. Budapest 1896, 399. s. 1 not; Foy: KSz 1:38; Takáts: NyK 30: 348-350; Gombocz: MNy 9:414; Fekete: MNy 26 ; Kniezsa: SzJlsz 834-836; Décsy: ULwBulg. 62-64; Skok: EtRj 1:649-650; Hadrovics: UELSk 250-251.

hayıt 'Akdeniz çevresinde yetişen, yaprağı zeytin yaprağına benzeyen, dallarından sepet yapılan bir ağaç'. Anadolu ağızlarında *ayıt* olarak da kullanılır. Türkçe *hayıt* biçiminin başındaki *h-* ikincil bir sestir.

< Ar 'id 'Vitex agnus-castus'.

Tietze-Tekin : Erdem 5 : 293/69.

hazın yer. 'kışlık yiyecek'

< Ar (Suriye) *hazín* 'provisions'.

Eren: Korkmaz Arm 151.

hedik¹ 'kaynatılmış buğday; diğ buğdayı'. Dar bir çevrede *edik* 'mısır yarması' olarak da geçer.

< Erm *hat*: *hatik* 'grain'.

Dankoff: ALT 415; Bläsing: AL 65 (Ermenice *hadik*).

hedik² yer. 1. 'kara batmamak için ayağa giyilen, altı şerit biçiminde kesilmiş gönlerle kaplı, yuvarlak bir çeşit kar ayakkabısı'; 2. 'çocuk ayakkabısı'; 3. 'örme terlik'

~ *edik* 'ayakkabı; çizme'. Bk. *edik*. Başındaki *h-* yerel ağızlarda türemiş ikincil bir sestir. Bläsing (AL 67) Ermeniceden alındığını ileri sürmüştür (Erm *hetik* 'breite Schuhe um auf Schnee zu laufen'). Ona göre, Ermenice *hetik* 'Fuß, Spur' olarak kullanılan *het*'in küçültmesidir. Dankoff (ALT 429) da 'boot', 'snowshoe' (< : *het* 'footstep, trace') olarak kullanılan Ermenice *hetik*'ten geldiğini bildirmiştir. Bk. *edik*.

Eren : TD 1995/2 : 871-872.

helez yer. 'kertenkele'. Ağızlarda *hilez* ve *kelez* olarak da geçer.

< Erm *xlēz* 'lizard'.

Bläsing: AL 146; Dankoff: ALT 250. Eckmann (TDAY 1955, 15) *helez* ve *hilez* biçimlerini *kertenkele*'nin yan biçimleri arasında saymıştır. Bk. Eren : Hungaro - Turcica 226. s. 3. not; ÊSTJa 1997, 30-32.

helik yer. 'duvar örülürken büyük taşların arasına konulan ufak taşlar'

< R χαλίκι 'Kieselstein'.

Tietze: Gr (1) 243/290 ; Symeonidis: Gr 194/240.

helke 'bakraç, kova'. Anadolu ağızlarında *helki* olarak da geçer.

< R χαλκίο 'Kupfergefäß, Kupferkessel'.

Tietze: Gr 244/293; Eren: TD 1990/1: 42-43; Tzitzilis : Zaemki 107/147.

hellim 'Kıbrıs'ta yapılan bir çeşit beyaz peynir'.

Arapçadan alındığı anlaşıyor: Ar (Suriye) *ḥallûm* 'sorte de fromage'.

henek bk. *hanek*.

hent *argo* 'deli'. Dar bir çevrede *hint* olarak da geçer.

< Erm *xent*, *xend* 'crazy'.

Dankoff: ALT 235.

herek 'asma, fasulye gibi bitkilerin tutunması için yanlarına dikilen sırk'. Yerel ağızlarda *cerek* (~ *çerek*) biçimleri de kullanılır. Yerel olarak *ferak* biçimi de geçer.

< R *ḫarḫāki* 'Rebenpfahl'.

Bulgarca *erek* biçimi Türkçeden alınmıştır (Eren: Mirçev Arm 162-163).

Tietze: Gr (1) 244/296; Eren: TDAY 1960, 317/296; TM 19: 298-299; Deny: Principes 39. § ; Räsänen: V 159 a (kökenini vermemiştir); Tzitzilis: Zaemki 141/138.

hergele 'at veya eşek sürüsü'

< Far *xargala* (*xar* 'an ass', *gala*, *galla* 'a flock, herd').

Räsänen: V 159 a.

hergil yer. 1. 'erzak sandığı'; 2. 'erzak ambarı'. Yerel ağızlarda *herkil* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

heril yer. 1. 'kozadan çekilen ipek'; 2. 'ince ipekli'; 3. 'tel ve pulla işlenmiş gelin duvağı' < Ar *ḥarīr* 'soie; étoffe de soie'. - Eski yazı dilimizde *harir* olarak geçer. Yerel ağızlarda geçen *heril* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) yoluyla oluşmuştur.

Eren: TDAY 1960, 359.

herise (> **herse**) 'keşkek yemeği'. Ağızlarda *helise* biçimi de geçer.

Arapça (veya Farsça) *harīsa*'dan alındığı anlaşıyor. Kürtçe *helise* biçimi de Arapçadan geçmiştir.

Tietze: Ar 259. s.

herk 'sürüldükten sonra bir yıl dinlendirilen tarla'

< Erm *herk* 'tillage, plowed land'.

Yerel ağızlarda sürüldükten sonra dinlendirilen tarlaya daha çok *nadas* adı verilir. O bakımdan *herk* adı dar bir alanda kalmıştır. Bk. *nadas*.

Eremeev: Étnogenez 235; Eren: Türkoloji Dergisi 8: 22; Dankoff: ALT 430.

herkil bk. *hergil*.

hevenk 'saklanmak üzere bir ipe geçirilmiş yaş yemiş bağı'. Anadolu ağızlarında *hevek* 'uzun bir değneğe bağlanmış üzüm, elma, armut gibi yemiş dizisi' biçimi de yaygın olarak kullanılır.

< Far *āvang* 'a line on which clothes or bunches of grapes are hung up to dry' (< : *āvēxtan* 'asmak'). - Farsçada *havang* biçimi de kullanılır. Türkçe *hevenk*'in bu biçimden alınmış olduğu düşünülebilir. Ancak, *hevenk*'in başındaki *h-* sesinin Türk ağızlarında oluşması daha olasıdır. Anadolu ağızlarında buna benzer *h-*lere sık sık rastlanır: Türkçe *öyük* > *höyük* (> *hüyük*), *ayva* > *hayva* örneklerinde olduğu gibi. Dar bir alanda kullanılan *hevek* biçiminde *-n-* sesi düşmüştür.

Türkçeden Sırpçaya *èvenka* olarak geçmiştir (Skok : EtRj 1 : 498).

Tietze: Pers 134/13; Räsänen: V 159 a (yalnız *hevenk* biçimini vermekle yetinmiştir).

hezan yer. 'damların üzerine döşenen kalın ağaç, kiriş'. Ağızlarda *hezen* olarak da geçer.

< Erm *hecan* 'beam, rafter'.

Dankoff: EÇ-Glossary 43; ALT 426; Eren: TD 1995/2 : 871.

hezen bk. *hezan*.

hıltar bk. *ıltar*.

hımhum 'sesleri genizden çıkararak konuşan (kimse)'

< Ar *hamḥame* 'a speaking through the nose'.

Dankoff: ALT 255.

hımış 'kerpiç veya tuğlayla örülmüş ahşap duvar'.

Kökenini bilmiyoruz.

hırçın 'belirli bir sebebi olmadan sinirlenip huysuzluk eden (kimse)'.

Dankoff (ALT D 16) Ermenice *xrtč'an* (*xrtč'an*) 'startled, frightened, restive' biçimiyle birleştirmiştir.

hırızma 1. 'ayı, boğa gibi hayvanların dudaklarına veya burunlarına takılan demir halka'; 2. 'burun kanadına takılan altın veya gümüş halka'; 3. 'küpe'.

Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen: V 159 b.

hışır 1. 'olmamış meyve (daha çok kavun, karpuz için kullanılır)'; 2. 'yaramaz (kimse)'; 3. *argo* 'aptal, sersem'

< Erm *xoşor*.

Bk. *hoşur*.

hızar 'tahta ve kereste biçmeye yarayan büyük bıçkı'

< Erm *xizar* 'large saw'.

Kürtçe *hızar* 'scie longue' da Ermeniceden alınmıştır.

Bläsing: AL 150; FO 29 : 41/76; Dankoff: ALT 241. Räsänen (V 158 a) yalnız *hazar*, *hızar* biçimlerini vermiştir.

hilez bk. *helez*.

him yer. 'temel'

~ Az *him*

< Erm *himn*, yer. *him* 'faundation'.

Türkçede *him* yerine daha çok *temel* kullanılır. Bk. *temel*. O açıdan *him* dar bir alanda

kalmıştır. Doerfer'in (UAJb N. F. 1: 131, 137; 2 : 142, 148) *him*'in başındaki *h*-yi birincil bir ses sayması yanlıştır (Eren: TD 1995/2 : 872).

Kürtçe *xim* 'base, fondement, bloc de pierre' de Ermeniceden alınmıştır.

Budagova : ST 3, 1984, 14 ; Dankoff : ALT 431.

hin 'kurnaz'

~ Nog *yin* 'kurnaz'.

Türkçe *hin* biçiminin başındaki *h*-nin sonradan türediği anlaşılıyor. Nogayca *yin* biçiminin başındaki *y*-de ikincil bir sestir.

Kökenini bilmiyoruz.

hindiba 'kazık köklü, mavi çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitki (Cichorium endivia)'. Yerel ağızlarda *hindiba* yerine *güneşik* adı kullanılır. Bk. *güneşik*.

< Ar *hindibā* 'endive'.

Kıpçak alanında *hindibaya katağan* adının verildiğini biliyoruz. Bu ad Macarcada *katáng* olarak saklanmıştır (Eren: MNY 39: 20-24; AOH 30 : 146). Bk. Ligeti: TörK 310; Brockelmann: OGM 53. § (*katırgan* biçimi yanlıştır); Menges : UAJb N.F. 3 : 140.

Eren : MNY 39 : 23.

hint bk. *hent*.

hoban bk. *hopan*.

hodak yer. 1. 'çiftçi yamağı'; 2. 'sığırtmacı'.

Dar bir yörede *hotak* olarak da geçer.

< Erm *hōtaṭ* 'shepherd, cowherd' (< : *hōt* 'flock, herd').

Budagova : ST 3, 1984, 14 ; Dankoff: ALT 437.

hodan 'bir yıllık, otsu, tüylü ve açık mavi çiçekli bir bitki (Borago officinalis)'.

Kökenini bilmiyoruz. Yerel ağızlarda *öküz dili* ve *sığır dili* gibi birtakım adlar da kullanılır.

hom yer. 'deniz dalgası'. Eski kaynaklarda *kom* olarak geçer.

~ Tkm *göm* 'fırtına'. - Alt *kom* 'dalga'. - Çuv *xum* 'dalga'.

Orta Türkçede *kōm* 'dalga' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kom* biçimi kullanılır.

Paasonen: CsSz 48; Egorov : ÊS 303; Németh : Csoma Arm 79-80 ; NyK 47 : 62; I. OK 4 : 367; Räsänen: V 278 b, 299 ; Clau-son: ED 625 b; Eren: TD 1990/1 : 66.

hona 'erkek geyik'

~ Krg *ōna*. - Tuv *ōna*

< Moğ *ōna*. - Kalm *ōn*° 'wilde Geiss, Antilopenbock'. - Hlh *ōno* 'mâle de l'antilope dżeren'. - Ord *ōno* 'mâle de la gazelle'.

Türkçe *hona*'nın başındaki *h-* ikincil bir sestir. Türkçe *ceylan* ve *maral* da Moğolcadan alınmıştır.

Ramstedt: KWb 292 b; Räsänen: V 362 a; Poppe: UAJb 46: 128; Bazin: SChron 500-501. Bk. Şçerbak : İRLTJa 119.

honça yer. 1. 'kız (veya gelin) evinden oğlan evine gönderilen yemek'; 2. 'gelin evine gönderilen kuru yemiş'; 3. 'oğlan evinden kız evine giden nişan hediyesi'; 4. 'armağan'; 5. 'müjde karşılığında verilen armağan, bahşiş'

< Far *xwānça*, *xunça* 'a small table, like a tea-board; a tray; meats sent from a marriage to an absent friend' < *xwān* 'a table, covered fest table, and the meat upon it' + -ça küçültme eki.

Tietze: Pers 145/66; WZKM 59-60: 171.

hop yer. 'saban demiri'.

Azerî ağızlarında da *hop* (~ *xop*) olarak geçer.

< Erm *xop*° 'ploughshare'.

Tietze : ZBalk 18 : 178/132; Bläsing : AL 156; FO 29 : 42/79; Dankoff : ALT 284.

hopa yer. 'damızlık erkek deve'. Eski kaynaklarda geçmediği anlaşıyor.

Eski ve yeni diyalektlerde buna benzer bir söz kullanılmadığına tanık oluyoruz. Yalnız Çağatay sözlüklerinde 'erkek deve' olarak geçen *oban* (~ *oyan*, *obaz*) biçimiyle *hopa* arasındaki büyük benzerlik göz ardı edilemez. Çağatayca *oyan* اويان ve *obaz* اوباز yazımlarını *oban* اوبان diye düzeltmek gerektiği açıktır (Eren: DTCFD 8: 161). Yerel ağızlarda yaşayan *hopa* biçiminin başındaki *h-*'nin sonradan türediği anlaşıyor. Ancak *oban* biçiminin sonundaki -n sesinin Anadolu ağızlarında düşmesi açıklanmaya muhtaçtır.

hopal yer. 'yaban güvercini'. Ağızlarda *hopan* olarak da geçer.

< Erm *hawp'al*, *hōp'al* 'wild pigeon'.

Kürtçede de *xopal* olarak kullanılır.

Dankoff: ALT 424.

hopan yer. 'bakımsız kalmış bağ, bahçe, ev'. Ağızlarda *hoban* 'bırakılmış, bakımsız tarla' olarak da geçer.

< Erm *xopan* 'untended or uncultivated land; wilderness'.

Kürtçe *hopan* 'lieu désert' de Ermeniceden alınmıştır.

Dankoff: ALT 272.

hopsa bk. *opsa*.

hopur yer. 'orman ve çalılıklar yakılarak veya kesilerek açılan tarla'. *Hopur* (İçel) yer adında saklanmıştır.

Kökenini bilmiyoruz.

Eren: TDAY 1965, 151.

horata yer. 'alay, şaka, eğlence; dedikodu; söz'. Eski kaynaklarda da 'alay, şaka, eğlence' olarak geçer.

< R χωρατό, ç. χωρατά 'Scherz, Spass'.

Tietze: Gr (2) 383/347. Bk. Meyer : TürkSt 90-91.

horom yer. 'mısır sapı, ot vb. şeylerden yapılan desteler, yığınlar'. Ağızlarda *horum* (~ *horun*) 1. biçildikten sonra balya veya deste haline konulmuş ot'; 2. 'biçildikten sonra tarlada yapılan küçük burçak veya mercimek yığınları' olarak da geçer.

< Erm *xorom*, *xoron* 'bundle of hay or wheat that has been mown but not yet tied' (< Gürcüce *xoromi* 'haystack').

Dankoff : ALT 278.

horoz 'tavuğun erkeği'

~ Tkm *horaz*. - Krg *koros*. - Kzk *koraz*. - Nog *koraz*. - KKlp *koraz*

< Far *hurōs* 'a dung-hill cock'. - Çağdaş diyalektlerde ikinci hecedeki o'nun a'ya çevrildiği göze çarpıyor.

Çuvaşlar horoza *avtan* adını verirler (< : *avāt*-ötmek') (Egorov: ÊS 21). Tatarlar *horoz* yerine *eteç*, Başkurtlar da *etes* adını kullanırlar. Tatarca ve Başkurtça biçimlerin Volga Fin dillerinden alındığı açıktır.

Munkácsi : KSz 6 : 182-183; Pelliot : BSOS 6 : 574-575; Doerfer: TMEN 861; Räsänen: V 161 b; Symeonidis: Gr 180/8 (Rumcadan geldiği yolundaki sav yanlışdır); Hegaard: AO 3: 268.

hoşur 'değersiz, kaba, bayağı'; *argo* 'şişman, dolgun, güzel (kadın)'

< Erm *xoşor* 'rough, thick, dense'; yer. 'large', yer. *xşur* 'ground up'. Ermenicede *xoşorik*, *xoşruk* gibi birtakım yeni türevler de geçer. Bk. *hışır*.

Dankoff: ALT 269.

hotak bk. *hodak*.

hoyrat < *horyat* 'kaba'. Yerel ağızlarda 'yakışsız, çirkin', 'biçimsiz', 'söz dinlemeyen', 'tembel' olarak da geçer.

< R *χωριάτης* 'Bauer'. - Türkçe *hoyrat*'ın göçüşme sonunda ortaya çıktığı anlaşıyor. *Horyat* > *hoyrat* göçüşmesi için bk. *poyraz*.

Güneydoğu Anadolu'da (ve Irak'ta) tek başına söylenen bir çeşit ezgiye verilen *hoyrat* adının da *hoyrat*'tan başka bir şey olmadığı anlaşıyor.

Meyer: TürkSt 38, 91; Tietze: Gr (1) 245/303; Räsänen: V 161 b; Symeonidis: Gr 195/247.

hozan yer. 'dinlenmeye bırakılmış, birkaç yıl işlenmemiş tarla'

< Erm *xozan* 'stubble'; (yer.) 'field reaped but not yet plowed; land left fallow for two years'.

Tietze: ZBalk 18: 178/135; Eren: TD 1990/1 : 22; 52 : 769; Türk Halk Edebiyatı Bilgi Şöleni. Konya 26-28 Ekim 1995, 38; Dankoff: ALT 266.

hödük 'görgüsüz, kaba, anlayışı kıt (kimse)'.

Ağızlarda *hödük* (~ *hödek*) daha çok 'korkak, ürkek' olarak geçer. Yerel olarak *ödük* (~ *ödek*) biçimleri de kullanılır. Ayrıca, *ödelek* ve *ötlek* biçimleri de yaygın olarak geçer. 'Kara ciğerin salgıladığı acı sıvı, safra' olarak kullanılan *öt* (*öd*) kökünden geldiği anlaşıyor: *öt* (*öd*) + -(ü)k, -(e)k.

Bu kökün *ödü kopmak* (veya *patlamak*) sözünde 'çok korkmak' anlamında kullanıldığını biliyoruz. Yerel ağızlarda *ödü çatlamak* (veya *yarılmak*) sözü de 'çok korkmak' olarak geçer. Bk. *ötlek* (*ödlek*).

Bu verilere göre, *hödük* (~ *hödek*) biçiminin başındaki *h*-sonradan türemiştir.

hömbeles yer. 'mersin ağacı ve yemişi'. Ağızlarda *hambeles* olarak da geçer. Kıbrıs ağzında da *hömbeles* biçimi kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz.

hörgüç < *örgüç* 'devenin sırtındaki çıkıntı'

~ Tkm *örküç* 1. 'devenin sırtındaki çıkıntı'; 2. 'tepe, tümsek'. - Nog *örkeş*. - KKlp *örkeş*. - Kzk *örkeş*. - Krg *örköç*. - Alt, Tel *örköş*. - Tub *üreç*. Göçüşmeli **ökreç* biçiminden çık-

tuğı anlaşıyor: *ökreç > *ögşeç > *üğşeç > üreç. - Tar örkeş. - Özb orkaç.

Orta Türkçede örkü olarak geçer. Eski Kıpçakçada örgüç biçimi kullanılır.

Sevortyan'ın açıkladığı gibi (ÊSTJa 1974, 548-549), örgüç, örkeç ve örkü biçimleri ör- kökünden kalma türevlerdir. Türkçe hörgüç biçiminin başındaki h- ikincil bir sestir. Türkçe höyük (< öyük) örneğindeki h- gibi.

Kaçalar örgüce pögün adını verirler. Tuvalar ise pögün yerine mögen biçimini kullanırlar.

Menges: UJb 15: 525; Eren: TDAY 1953, 174; Räsänen: StO 18, 3: 46; V 375 a; Musaev: LTJa 122; Clauson: ED 223; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 548-549.

höşmerim < hoşmerim 1. 'tuzsuz taze peynirden nişasta ve pirinç unu konarak yapılan bir çeşit tatlı'; 2. 'peynir helvası'. Yerel ağızlarda höşmerim yanında öşmerim ve hoşmelim, öşmelim gibi birtakım biçimler de kullanılır. Dar bir alanda höşmeri olarak da geçer. Ağızlarda eşmeli biçimi de 'kaymak' olarak kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz. Bulgarcada ešmerija kaša 'un, yağ ve suyla yapılan bir çeşit papara' (BER 1: 518), išmār, išmēr 'peynir ve yağ ile yapılan papara' (BER 2: 96), išumir kaša 'kaçamak' (BER 2:96) ve ošmāra olarak geçer. Arnavutçada da kullanılır.

Bernard: LB 9 : 87.

höyük < öyük 'toprak yığını, yapma tepe'. Türkçede hüyük < üyük olarak da kullanılır. Yer adlarında Öyük (> Höyük), Üyük (> Hüyük) olarak geçer.

Orta Türkçede öyük (Oğuzca) biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da öyük olarak geçer.

Türkçe öy- kökünden -k ekiyle yapılmıştır : öy- + -(ü)k eki. Çağdaş Türk diyalektlerinde öy- 'yığmak' olarak kullanılır.

Deny : RHAs 6; Räsänen : V 519 a.

Ramstedt (KWb 460-461) Orta Türkçe üyük biçimini birtakım Moğolca sözlerle birleştirmiştir. Doerfer (TMEN 1 : 61. s.) Ramstedt'in birleştirmelerini açık olarak eleştirmiştir. Türkçe höyük (> hüyük) biçiminin başındaki h- ikincil bir sestir. Bk. Eren : TD 1995/2 : 899-901.

Türkçede 'bostan korkuluğu' olarak kullanılan oyuk biçimiyle öyük (> höyük) arasında bağlantı kurulamaz. Bk. Clauson : ED 271-272; Räsänen : V 519 a; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 620-621.

huğ 'çubuk veya kamıştan yapılmış bağ ve bahçe kulübesi'.

Kökeni karışıktır. Tietze'ye göre (Ar 308/203), Arapçadan alınmıştır (Ar kūḥ 'fensterlose Schilfhütte, Feldhütte'). Doerfer (TMEN 602) yanlışlıkla eski ve yeni diyalektlerde kullanılan uğ 'çadır direği' sözüyle birleştirmiştir. Bu söz Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada üğ olarak geçer. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde de ūk olarak kullanılır: Kzk ūk . - KKlp uvık. - Krg ūk. Räsänen (LTS 128) de huğ'u eski ve yeni diyalektlerde geçen uğ (ve ūk) biçimleriyle birleştirmiş, Şorca uğ 'ev', ū 'ev' biçimlerini de vermiştir. (Radloff Şorca biçimleri Türkçe ev'in yan biçimleri olarak değerlendirmiştir.) Räsänen'e göre, Türkçe huğ biçimi eski "Altayca"dan kalma p-'li bir örnektir. Räsänen sözlüğünde de Türkçe huğ biçimini Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada çadır direğine verilen uğ adıyla karşılaştırmış, Şorca ū 'ev' biçimini vermiş (V 510 a), ev maddesinde ise Şorca uğ, ū 'ev' biçimlerini de saymıştır (V 34 a). Buna karşılık huğ maddesinde uğ biçimini vermediği gibi, herhangi bir açıklama yapmadığı da göze çarpıyor. Clauson (ED 76 a) Orta Türkçe ve Eski Kıpçakça üğ biçiminin çağdaş diyalektlerde yaşayan karşılıkları arasında Kazakça ūk biçimi yanında Şorca uğ biçimini de olası bir karşılık olarak vermiştir.

Clauson, Doerfer'e uyararak Türkçe *huğ* 'a hut made of reeds or rushes' biçimini de saymıştır. Doerfer (UJb N.F. 1: 96, 134; N.F. 2: 142) 'Erdhütte' anlamından yola çıkarak Halaçça *hūk* 'Hütte' sözünü de Türkçe *huğ* biçimiyle karşılaştırmıştır: "(*hū:k* 'Hütte' < ? Vgl. ttü. dial. *höyük*, *hüğ* 'Hügel', also ursprünglich 'Erdhütte' oder vgl. *huğ* 'Hütte'?)"

Son olarak Doerfer (UJb N.F. 2: 142) de *huğ* üzerinde durmuştur. Doerfer, Räsänen, Clauson gibi yazarların, Tietze'nin, *huğ*'un Arapçadan alındığı yolundaki açıklamasından habersiz kaldıkları anlaşılıyor. Dankoff (ALT 281) Tietze'nin Arapça etimolojisine katılmamış, ancak Fasça *kūx* (*kōx*) 'hut' biçiminin Anadolu ağzlarında *koh* 'bostan kulübesi', *küğ* 'bağ ve bahçe kulübesi' olarak geçtiğini açıklamıştır. Dankoff'un belirttiği gibi, Tietze (Pers) bu alıntılar üzerinde durmamıştır. Tietze'nin etimolojisine katılmayan Dankoff'a göre, Türkçe *huğ* biçimi Ermeniceden kalma bir alıntıdır. Bu yolda daha çok bilgi edinmek için bk. Dankoff: ALT 281. Dankoff'un saydığı biçimlerin özenle süzgeçten geçirilmesi gerektiği açıktır.

huligan 'futbolda bir takıma aşırı bir tutkunluk besleyen ve çevreye zarar veren taraftar veya kimse'

< İng *hooligan*. İrlanda kökenli *Houlihan* soyunun adından geldiği anlaşılıyor.

Unbegaun : RÉS 17: 264 ; Bernard: RÉS 27: 38.

huni 'bir sıvıyı ağzı dar bir kaba aktarmak için kullanılan ağızlık'

< R *χουνι* 'Trichter'.

Meyer: TürkSt 48; Tietze: Gr (1) 244/299; AOH 37:528.

hurada bk. *kurada*.

hurç 'büyük heybe' ~ **hurcın**

~ Az *xurcın*. - TatK *kurcın*.

Kökeni karışıktır. Komşu dillerde yaygın olarak kullanılır: Ar *xurc*. - Far *xurc* 'a cloak-bag, portmanteau, wallet, saddle-bags', *xurcîn*, *xurcîna* 'a portmanteau, saddle-bags'. - Krt *xurc* 'sac de voyage, porte-manteau'. - Erm *xurj(n)* 'knapsack'.

Tietze'ye göre (ZBalk 18: 178/137), *hurç* ve *hurcın* biçimleri Ermeniceden alınmıştır: *hurç* < Erm *xowrj* (BErm *xurts*); *hurcın*, *hurcun* < Erm *xowrjn* (BErm *xurtsn*). Dankoff (ALT 283) da *hurç* ve *hurcun* biçimlerinin Ermeniceden geldiğini yazmıştır (Erm *xurj* [n]) 'knapsack'). Tatarca *kurcın* biçimi düşündürücüdür. D[oefer]., *hurç* ve *hurcın*'m Farsçadan alındığını dile getirmiştir. Bk. Räsänen: V 163 a.

hülû 'bir çeşit şeftali'

< Far *hulû* 'a kind of peach'. Kürtçede de *hulu* 'prune' olarak geçer. - Türkçe *şeftali* (ve *zerdali*) de Farsçadan alınmıştır.

Pelliot: JA 1925 ; Poppe : ZKV; Räsänen: UJb 19: 103; 33 : 147 (Moğolca, Tunguzca biçimlerle birleştirmesi yanlıştır); V 513 a (Moğolca *hulu* 'kavak' biçiminden alındığı yolundaki açıklaması da çürüktür). Musaev : LTJa 265.

hürle 'bir cins burçak'.

Kökenini bilmiyoruz. Yerel ağzılarda burçakça *küşne* adı da verilir. Bk. *küşne*.

Kökenini bilmiyoruz.

I

ıgırıp > **ırıp** 'derin sulara balık avlamak için kullanılan büyük ağ'. Eski kaynaklarda 'balık avlama gemisi' olarak geçer. Anadolu ağızlarında 'usul, düzen, oyun' anlamlarında kullanılır.

< R (Bizans) ὀρεῖος 'type of net; fishing boat'.

Balkan ve Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Blg *grib*, *grip*, Srp *grib* 'ağ', İtal *grippe* 'gemi', İtal (Venedik) *grippe* 'gemi', Fr *grip* 'gemi', İsp *grippe* 'gemi'.

Meyer: TürkSt 22; Kahane-Tietze: LFL 758; Tietze: Gr (2) 216/58; BER 1: 282; Skok: EtRj 1: 616; Georgacas: FT 139/197.

ıhlamur 1. 'kerestesi beğenilen bir ağaç (Tilia)'; 2. 'bu ağacın kurutulmuş çay gibi içilen güzel kokulu çiçeği'. Rumeli ağızlarında *filamur*, *filamur* biçimi de kullanılır.

< R φλαμουρί 'Linde'. - Türkçe *ıhlamur* biçiminin *iflamur* > *ıflamur* gibi ara duraklardan geçtiği anlaşıyor.

Çağdaş diyalektlerde *ıhlamur* *yöke* adı verilir: Nog *yöke*. - Blk *cöge*. - Kzk *jükö*. -TatK *cüke*. - Çuv *şäka*. Bu yolda bilgi almak için bk. ÊSTJa 1989, 32. Moğolcaya da geçmiştir (Ramstedt: KWb 115 a).

Miklosich: TE 1: 6; Meyer: TürkSt 33, 90; Tietze: Németh Arm 382/341; Räsänen: LTS 94; V 145 b, 358 b; Egorov: ÊS 205; Musaev: LTJa 174-175.

ılgar 'atla ansızın yapılan dolu dizgin saldırı'. Yerel ağızlarda *ılgar* olarak da geçer.

Türkçe *ılga-* '(at) dört nala koşmak' kökünden geldiği anlaşıyor: *ılga-* + *-r* eki. Türkmencede *ılgamak* 'koşmak; kaçmak' olarak

kullanılır. Bu kökten çıkan *ılgav* türevi de 'koşu' anlamına gelir.

Moğolcadan alındığı yolundaki görüş tartışmaya açıktır.

Türkçeden Farsça ve Urduca'ya da geçmiştir: Far *ılğâr* 'an expedition'; Ur *yalyâr*.

Doerfer: TMEN 70; Nachträge bölümü 4: 375. s.; Eren: TD 1990/1: 49-50; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 652.

ılgıncar 'yabani kiraz, acı kiraz'.

Kökenini bilmiyoruz. Türkçe *ılgın* sözüyle birleştirilmesi yanlıştır.

Räsänen: V 165 a.

ılman 'sıcaklığı çok yüksek veya çok düşük olmayan (yer)'. Ağızlarda *ılman* 'ılık' olarak geçer.

Türkçe (< Rumca) *liman*'ın ağızlarda aldığı *ılman* (< *iliman*) biçiminden geldiği anlaşıyor.

Başındaki *ı-* (< *i-*) sonradan türemiştir. Türkçe *ılman* biçiminin oluşmasında *ılık* sözünün analogik baskısı açık olarak göze çarpar. Bundan başka, *limanlık* türevi de 'yatışmış, dalgasız, sakin (deniz, hava)' olarak *ılman*'ın anlamı bakımından düşündürücü bir tanıktır. Bk. *liman*.

Bu duruma göre, sıcak' olarak kullanılan Türkçe *yılı* (> *ılı*)'dan *-man* ekiyle kurulduğu yolundaki açıklama yanlıştır (ÊSTJa 1989, 276). Berta (ALH 45: 212) da yanlışlıkla *-man* ekiyle kurulmuş bir türev olduğunu yazmıştır.

İlkı bk. *yılı*.

ıltar yer. 1. 'kısa ip, ip'; 2. 'çoban köpeklerinin boynuna takılan çivili kayış'. Yerel ağızlarda *yıltar*, *hıltar*, *yıltar* biçimleri de kullanılır.

< R λητάρη 'Strick'. - Türkçede *ıltar* biçiminin başındaki *ı-* (< *i*) sesi sonradan türemiştir. Yerel ağızlarda geçen *hıltar*, *yıltar* ve *yultar*'ın başındaki *h-* ve *y-*'ler de Türkçede oluşmuştur. Ağızlarda kullanılan *yıltar* ve özellikle *yultar*'da Türkçe *yular*'ın analogik baskısı da düşünülebilir.

Tietze : Németh Arm 328.

Räsänen (V 210 a) *yultar* biçimini ? işaretiyle *yular*'da vermiştir.

ıncalız 'turşusu yapılan bir çeşit yaban soğanı'. Kökenini bilmiyoruz.

ıska bk. *kıska*.

ıskaç bk. *ıskaç*.

ıskara bk. *ızgara*.

ıskarça bk. *ıskarso*.

ısparmaça bk. *ısparmaça*.

ıspatan bk. *ıspatan*.

ıstakoz < *istakos* 'suda yaşayan, birinci ayak çifti güçlü iki kısaç durumunda gelişmiş bulunan, sevilen beyaz eti için avlanan, iri bir böcek'

< R ὀστακός, στακός.

Arapçada (Mısır) *stakoz*a biçimi kullanılır.

Georgacas : FT 124, 127/2.

ıstar 'halı tezgâhı'. Yerel ağızlarda *ıstar* biçimi de yaygın olarak kullanılır.

< R ἰστάρη 'Webstuhl'.

Tietze : Gr (1) 220/92; Symeonidis : Gr 178/64.

ışkı 'iki ucu saplı eğri bıçak'

~ Nog *ıskı* 'rende, uzun rende, plânya'. - TatK *ışkı* 'rende, plânya'. Radloff'un verdiği Tatarca *ıtkı* biçimi yanlıştır. Bu biçimin bir yazım yanlışı sonunda ortaya çıktığı anlaşıyor. Rus yazısında *ş* (*ш*) ve *t* (*т*) harfleri kolaylıkla karıştırılabilir. Bk. *ışkın*. Tatar ağızlarında *yışkı* olarak da geçer. - Bşk *yışkı* 'rende'.

Çağdaş diyalektlerde kullanılan *yış-*, *yış-* (> *ış-*) 'rendelemek' kökünden *-kı* ekiyle kurulduğu açıktır. Türkçede *yışkı* biçiminin başındaki *y-* düşmüştür. Türkçe *ip* (< *yip*), *ipek* (< *yipek*) örneklerinde olduğu gibi. Bu kök Sibiryâ diyalektlerinde *yış-*, Başkurtçada *yış-*, Tatarcada *ış-* olarak saklanmıştır.

Ş. Sami'nin verdiği *ıçkı* biçimi düşündürücüdür.

Németh (AOH 18 : 58-60) Macarca *gyalu* 'rende' biçiminin, Çuvaşça yoluyla Türkçe **yışık* (veya **yışak*) biçiminden geldiğini ortaya atmıştır. Ancak bu açıklama tartışmaya açıktır. Bk. TESz 1: 1118-1119. Ligeti (TörK) bu açıklama üzerinde durmamıştır.

Sevortyan : ÉSTJa 1974, 667-668; Räsänen : V 167 b; 202 a; Eren: TDAY 1978-1979, 9; TD 56 : 346-348.

ışkın 'kalın köklü, sarımsı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitki (Rheum ribes)'. Yerel ağızlarda *ışkın* yanında *ışgun* ve *uşgun* biçimleri de kullanılır.

~ Tkm *ışgın* 'ravent'. - Krg *ışkın*.

Orta Türkçede *ışgun* (ve *kışgun*) olarak geçer (bk. Halası Kun : Köprülü Arm [1] 47). Eski Kıpçakçada *ışkun* biçimi kullanılır.

Farsça *aşxūn* (< *aşxuwān*) 'a sort of dock (plant)' sözünden alınmıştır. Farsçada *ışxūn* 'a sort of dock' olarak da geçer. Kâşgarlı Mahmud'un *ışgun* yanında verdiği *kışgun* biçiminin başındaki *k-* sesi açıklanmaya muhtaçtır.

Teleütlerin ravende verdikleri *yışkı*m (ve *yış-kıt*) adı düşündürücüdür. Bu ad ile *ışkın* arasında bir bağ kurulabilir mi, açık olarak bilmiyoruz. Yalnız, *yışkı*m adı yanında geçen *yışkı*t biçiminin bir yazım yanlışı sonunda ortaya çıktığı anlaşıyor. Rus yazısında *ş* (*ш*) ve *t* (*т*) harfleri kolaylıkla karıştırılabilir. Örn. Radloff'un sözlüğünde Tatarca *ışkı* sözü yanında geçen *ıtkı* biçimi bu tür bir ya-

zım yanlışı sonunda ortaya çıkmıştır. Bk. *ışkı*. Katarinskiy'nin verdiği Başkurtça *koros* biçimi de buna benzer bir örnektir. Gombocz (BTLw 130) bu verinin Türkçe *kurum*'dan başka bir şey olmadığını fark etmemiştir.

Tzitzilis'in, *ışkın*'ın Rumcadan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (GrLw 371). (Bk.

Eren: TD 54: 332/371.

Clauson: ED 259.

ıştır bk. *ıştır*.

ızgara < **iskara** 1. 'metal çubukların, ağaç dallarının aralıklı sıralanmasıyla yapılan par-

maklık veya kafes biçiminde araç'; 2. 'et, balık, köfte gibi yiyecekleri pişirmekte kullanılan araç'

< R σκάρα 'grid, grill, grate; iron grate placed at the prow of a boat, on which a fire burns during night fishing to attract the fish; gridiron (shipbuilding)'.

Kahane-Tietze: LFL 842.

ızgın yer. 'tohumlarından yağ çıkarılan, sarımtırak çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitki (Eruca cappadocica)'.

Kökenini bilmiyoruz. Bk. *roka*.

I

ibibik 'çavuş kuşu (Upupa epops)'. Yerel ağz-
larda *hübübük*, *hübbük* olarak da geçer.

Çavuş kuşunun çıkardığı sestten geldiği anla-
şılıyor. Çağdaş diyalektlerde buna benzer bir-
çok ad kullanılır: Tkm *hüypiypik*. - Nog *pö-
pep*. - KKlp *öpepek*, *öpepiş*. - Krg *üpüp*. -
Özb *popişak*. - Tuv *itpik*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır.

Orta Türkçede *ibibiğe übüp* adı verilir. Kâş-
garlı Mahmud'a göre, Çiğiller *übüp* yerine
üpgük biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada
übük olarak geçer.

Brockelmann: UJb 8:261; OGM 18. § a;
Ramstedt: KWb 302 b; Räsänen: V 368 a;
518 a; Clauson: ED 6 a, 9 a; Doerfer : Şirali-
ev Arm 43; Clark : JSFOu 75:161-162.

ibrişim 'bükülmüş ipek iplik'

~ Tkm *ibrişim* 'ipek'

< Far *abrēsum* 'silk'.

Bulgarca *ibrişim*, Sırpça *ibrişim* ve Rumca
μπρισίμ *bişimleri* Türkçeden alınmıştır
(BER 2:2; Škaljić: Turc 330; Skok: EtRj
1:704; Andriotis:EL 224).

Çuvaşlar ipeğe *purşan* adını verirler. Bu ad
Orta Türkçede *barçın*, *barçun* olarak geçer.
Eski Kıpçakçada da *barçın* biçimi kullanılır
(Clauson: ED 357-358). Bilimsel yayınlarda
Orta Türkçe *barçın*'ın Farsça *abrēsum*'dan
geldiği sıklıkla dile getirilmiştir. Bk. Gom-
bocz : Rozwadowski Arm 71-73; Brockel-
mann : OGM 2. s. Clauson'un, *barçın*'ın To-
harcadan geldiği yolundaki savı tartışmaya
açıktır (Ligeti: NytudÉrt 89:199). Eski Türk-
çe *barçın* Macarcaya *bársony* olarak geçmi-
ştir (Räsänen: V 63 a; Ligeti: TörK 56, 235,
301-302).

iğ² yer. 'hastalık'. Yerel ağızlarda *iğli* 'hasta-
lıklı', *iğlez* (> *ilez*) 'ince, zayıf, cılız', *ileze*
'veremli', *iğlek* (> *ilek*) 'zayıf' gibi birtakım
türevleri kalmıştır. Türkçede 'cılız, zayıf,
güçsüz' olarak kullanılan *enez* (> *eneze*) de
iğ'in yeni bir türevidir. Bk. *enez*, *eneze*.

Türk diyalektlerinde *iğ*'in eski bir geçmişe
çıktığını biliyoruz: Uyg *ig*. - OT *ig*. - Eski
Kıpçakçada *yig* olarak geçer.

~ Çuv *yāx*.

Egorov : ÊS 76-77; Räsänen: V 169 b; Clau-
son: ED 98-99; Eren: Hungaro-Turcica 225-
229.

iğlek, ilek yer. 'erkek incir'. Yerel ağızlarda
ilikçe 'aşlamak için dişi incir ağacına asılan
erkek incir' olarak geçer. Bu biçim ile *iğlek*
(> *ilik*) arasında büyük bir benzerlik göze
çarpar. Ancak verilerin azlığı dolayısıyla bu
biçimlerin birleştirilmesi kolay değildir. Ye-
rel olarak incir ağacına verilen *hilik* adı ile
iğlek (> *ilek*) biçimi arasındaki benzerlik de
düşündürücüdür. Bu adın başındaki *h-* sonra-
dan türemiştir. Ağızlarda erkek incire *top* adı
da verilir.

iğne 'dikiş dikmeye yarayan araç'

~ Tkm *iñne*. - Blk *iyne*. - TatK *inne*. - Nog
iyne. - KKlp *iyne*. Kara Kalpaklar *iyne* ya-
nında *teben* adını da kullanırlar. - Krg *iyne*. -
Kzk *ine*. - Şor, Sag *iñe*. - Alt, Tel *ine*. - Soy
inne. - Yak *inne*.

Orta Türkçede *yigne* olarak geçer. Çağdaş di-
yalektlerde kullanılan biçimlere göre, başın-
daki *y-* sonradan türemiş bir sestir. Büyük iğ-
neye *temen* (veya *temen yigne*) adı verilir.
Moğolca *tebene* 'aiguille triangulaire dont

on se sert pour coudre les peaux' biçimine ilişkin bilgi almak için bk. Ligeti : Tamura Arm 37. Eski Kıpçakçada *ine* ve *iñe* biçimleri kullanılır.

Diyalektlerde 'dikiş' olarak kullanılan *yik'* ten geldiği yolundaki görüş düşündürücüdür. - Fince *äimä* 'yama örmeye yarayan iğne' ve Moğolca *cegün* 'iğne' biçimleriyle birleştirilmesi yanlıştır.

Abaev'e göre (Benveniste Arm 8), Slavca *jigla* (< **igna*) Türkçeden alınmıştır.

Vladimirtsov: SrGr 196; Ramstedt: KSz 16:70, 74; KWb 485 ; SKE 169-170; Ligeti: MNy 29:160-161; 55: 455-456; TörK 22, 130; Räsänen: Virittjä 47: 165; StO 18,3: 10; V 169 b; Poppe: Lautlehre 27; Doerfer: TMEN 156; Clauson: ED 110 a; Abaev : ÊS 3 : 288-289; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 367-369.

Orta Türkçede büyük iğneye verilen *temen* adı çağdaş diyalektlerde *temen* (>*teban*) olarak kalmıştır. Dar bir alanda kullanılan *tebene* biçiminin Moğolcadan geçtiği anlaşıyor (Ligeti: KSİNA 83 : 19).

Ramstedt: KWb 391a; Räsänen: V 472 b; Clauson: ED 507 a; Doerfer: Finnisch-Ugrische Mitteilungen 10: 89.

iğnedan, iğnedanlık > iğnedenlik 'üzerine iğne saplanan küçük yastık, iğne yastığı, iğnelik'

< *iğne* + Far -*dān* eki. Farsça -*dān* ekinin rolünün unutulması üzerine *iğnedan* (> *iğneden*)'a Türkçe -*lık* (~ -*lik*) eki getirilmiştir. Türkçe *yağdanlık*'ta olduğu gibi. Ancak *sürmedan*'da -*lık* eki kullanılmamıştır.

Eren: TDAY 1978-1979, 11; Tietze: WZKM 59-60:175.

ikiz 1. 'bir doğumda dünyaya gelen iki (kardeş)'; **2.** 'birbirine benzeyen, eş'

~ Az *ekiz*. -Tkm *ekiz*. -TatK *igez*. -Bşk *igeđ*. -Blk *egiz*. -KKlp *egiz*. -Nog *egiz*. -Krg *egiz*. -Kzk *egiz*. -Özb *egiz*. -Tel *egiz*.

Alt *eñis*. -Sag *ikkis*. -Şor *iğis*. -Alt, Tel *eğis*. -Tuv *iyis*. -Çuv *yëkër*. Başındaki y-ikincil bir sestir. Türkçe -z'nin Çuvaşçada -r'ye çevrilmesi eski bir kuraldır.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *ikkiz* olarak geçer. Kumancada *egiz* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada *ikkiz* olarak geçtiği göze çarpıyor.

< *iki* (*eki*) + -z eki. Türkçe *üçüz*, *dördüz*, *beşiz* gibi türevler de bu ekle kurulmuştur.

Ligeti (TörK 312) de *ikiz* (*ekiz*)'in Türkçe *iki* (*eki*)'nin -z ekiyle yapılmış bir türevi olduğunu açık olarak vurgulamıştır. Bk. Brockelmann: OGM 120. § a.

Türkçeden Moğolcaya *ikire* olarak geçmiştir.

- Poppe (Lautlehre 105) saydığımız veriler arasında "Altay" ilişkileri görüyor. Ramstedt (Lautlehre 113) de "Altay" alanında kalarak birtakım Korece biçimler üzerinde duruyor. Bk. Ramstedt: SKE 195. Buna karşılık Şçerbak (VJa 3, 1966, 31) ve Doerfer (TMEN 651) Moğolca *ikire*'yi Türkçe bir alıntı olarak değerlendirmişlerdir. Doerfer'e göre, alıntı sorunu açıktır ("ganz sicher"). Yakutça *igirä*, *igiri* biçimi Moğolcadan alınmıştır (Kałuzyński: ME 21, 51, 128). Moğolcadan Koybal ve Hakas diyalektlerine de geçmiştir (*ikärä*, *ikkärä*).

Macarca *iker* biçiminin Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalma bir alıntı olduğunu biliyoruz (Ligeti: TörK 14, 311-312).

Gombocz: BTLw 102; Bang: Túrán 1918, 537; Deny: Grammaire 504. §; Ramstedt: KWb 206 a; Formenlehre 64 ; Egorov: ÊS 77; Räsänen: V 39 a; Clauson: Studies 149; TDAY 1966, 6; ED 119 b; Poppe: Lautlehre 55, 105, 136; UAJb 46: 131.

ilarya 'gümüş balığının küçüğü'

< R ὕλαρις ('ὕλαριον'un çokluk biçimi; < ὕλαριον μύζινος 'a slime fish, a sort of

κεστρεύς, Lat. Mugil'). - Bulgarca *ilârija* 'Mugil saliens Risso' da Rumcadan alınmıştır. Georgacas: IT 128; FT 128/24; Tzitzilis: GrLw 87; Zaemki 49.

ilek bk. *iğlek*.

ilersik yer. 'uçkur'. Anadolu'da yazılmış eski eserlerde *ilersük* olarak geçer.

Orta Türkçede *ilersük* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *ilersik* olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Ancak *-sik* (~-sük) ekiyle kurulduğu anlaşıyor. Türkçede daha çok *uçkur* adı kullanılır. Bk. *uçkur*.

Räsänen: MTS 110; Eren : AOH 30 : 145 ; Clauson: ED 151 b.

ilikmen yer. 'idare kandili'. Ağızlarda *ilikman*, *likmen* olarak da geçer.

< R λυχνόρι 'Lämpchen' - Türkçe *ilikmen* biçimi ses bakımından açıklanmaya muhtaçtır. Tietze: Gr (1) 230/171; Symeonidis : Gr 184/125 ; Eren: TD 1992/2: 203-204. Türkçede 16. yüzyıldan beri kullanıldığı Tietze'nin gözünden kaçmıştır.

ilim bk. *yelim*.

iliske yer. 'erkek incir ağacının yemişi'

< R *ὄλυσοκο (ὄλυνθος 'die Frucht des wilden Feigenbaumes' + σῶκον 'Feige'). Tzitzilis: GrLw 369.

ilistir yer. 'kevgir'

< R ὀλιστήρ 'Sieb, Durchschlag'. Tietze: Gr (1) 242/277; Eren: DTCTD 6: 446; TDAY 1960, 316/277; TD 1990/1: 35; 1993/2 : 60.

ilit yer. 'ormandan açılan tarla'. *İlit* (Giresun) yer adında saklanmıştır.

Kökenini bilmiyoruz.

Eren: TDAY 1965, 151.

imbat 'yazın gündüz denizden karaya doğru esen mevsim rüzgârı, deniz yeli'

< İtal *imbatto* 'sea breeze'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: Port *embate*, İsp *embate*, Katal *embat*, Prov *embat*, İtal *imbatto*.

Kahane - Tietze: LFL 341; Eren: TD 53 : 257; 58 : 252.

imece < **imeci** 1. 'birçok kimsenin toplanıp el birliğiyle bir kişinin veya bir topluluğun işini görmesi ve böylece işlerin sıra ile bitirilmesi'; 2. 'kırsal topluluklarda işlerin köylülerce eşit koşullarda emek birliğiyle gerçekleştirilmesi'. Yerel ağızlarda da *imece* yanında *imeci* olarak geçer. Yerel olarak *mece* ve *meci* biçimleri de kullanılır. Ağızlarda *ümece* ve *ümece* olarak da geçer. Eski kaynaklarda geçmediği göze çarpıyor.

< *üme* 'yardım' + *-ci* eki. 'Yardım' anlamında kullanılan *üme* biçimi eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak geçer. Ancak ülkemizde dar bir alanda kalmıştır (Eren : TD 29 : 545-549; 703; 1995/2 : 890-891; Türko-
loji Dergisi 8 : 2; AO 6, 107-114).

Tietze'nin Rumca ἡμίσεα (ç.) 'Hälften' biçiminden alındığı yolundaki açıklaması düzeltmeye açıktır (Gr [2] 375/315). Eremeev (Ėtnogenez 890) Tietze'nin etimolojik açıklamasını olduğu gibi benimsemiştir. Dankoff (ALTD 39) *imece*'nin karşılığı olarak birtakım Ermenice biçimler saymış, Tietze ve Eren'in açıklamaları üzerinde de durmuştur : "Neither Tietze's explanation (Gr. *hēmisea* "half") nor Eren's (< Old Turkic *üme* "visitor, guest") [ED 156-but "help" according to Eren] is very satisfactory." Eren, çağdaş diyalektlerde *üme*'nin 'yardım' olarak kullanıldığını bildirmiş, Dankoff'un eski Türkçede 'visitor, guest' anlamında geçtiğini bildirdiği *üme*'den söz etmemiştir.

Çağdaş diyalektlerde 'yardım' olarak kullanılan *üme*, eski Türkçede 'konuk' anlamına gelen *üme* (Clauson'un *öme* olarak verdiği bu veriyi Dankoff *üme* biçiminde yazmıştır) bi-

çimiyle birleştirilebilir mi, bilmiyoruz. Özünde *imece* (< *ümece*)'nin etimolojisi bakımından çağdaş diyalektlerde kullanılan verilere ağırlık vermek gerektiği açıktır.

Türkçe *imece* (< *ümece*)'nin kökünde gördüğümüz *üme*'nin çağdaş diyalektlerde 'yardım' olarak yaşadığı bir gerçektir. Räsänen (V 289 b) eski ve yeni diyalektlerde 'yardım' olarak kullanılan *kömek* sözünü yanlışlıkla *üme* biçimiyle karşılaştırmıştır.

Türkçe *imece* (< *imeci* < *ümece*) eski Türkçeden kalma bir türev değildir. Bu türev dilimizin daha yeni çağlarda kazandığı bir öğedir. Sevortyan'ın, etimolojik sözlüğünün iki yerinde *imece*'nin kökü üzerinde durduğu göze çarpıyor. Sözlüğün *emgek* (> *emek*) maddesinde (ÉSTJa 1974, 272-274) Sevortyan *imece*'yi 'iş', 'emek' anlamına gelen **em* (**im*) kökünün bir türevi olarak (*im-ece*) vermiş, Türkmence *üme*'yi de *üm-e* diye açıklamış (273) ve *üme* maddesine göndermede bulunmuştur. Sözlüğün *üme* maddesinde (633-634) ise *imece*, *imeci*, *meci* biçimlerini saymış, *üme* ~ *ime*'nin **im* / **em* / **en* ~ **im* / **em* / **en*- kökünden -e ekiyle kurulduğunu belirttikten sonra *imece*'nin *im-e-ce*'den çok *imece*'den geldiğini dile getirmiştir. Bu maddede yazarın *emgek* maddesinde yaptığı *imece* biçimindeki açıklamadan vaz geçtiği göze çarpıyor. (Sevortyan, *imece* yanında yerel ağızlarda *ümece* ve *ümece* biçimlerinin geçtiğini gözden kaçırmıştır.) Daha sonra *üme*'nin kökenine ilişkin savları gözden geçiren Sevortyan'ın, Tietze'nin etimolojisinden habersiz kaldığı anlaşıyor. O nedenle sözlüğünde *imece* (< *imeci* < *ümece*)'nin Rumca'dan alındığından söz etmemiştir. Sevortyan *imece*'nin Ermeniceden geldiği üzerinde de durmamıştır. Yoksa onun Ermeni kökenli bir Türkolog olarak Türkçede kullanılan Ermenice alıntılar konusunda büyük bir duyarlılık gösterdiğine sık sık tanık oluyoruz. Örn. Se-

vortyan'ın Türkçedeki Ermenice alıntılar konusundaki duyarlılığına örnek sözü açık bir tanıktır.

Ligeti (TörK 448) Tatarca ve Başkurtça *öme* (< *üme*) ve Çuvaşça *vime*'nin Türk kökeninden geldiğinin kesinlik kazanmadığını dile getirmiştir.

Bulgarca *medžà*, *medže* ve *medžija*, *midžija* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 3: 710, 771, 784).

in 1. 'yaban hayvanlarının kendilerine yuva edindikleri kovuk'; **2.** 'mağara'

~ Tkm *hîn*. Başındaki *h-* ikincil bir sestir. - Nog *in*. - Kzk *in*. - KKlp *in*. - Krg *iyin*, *iyin*. - Özb *in*. - Yak *în*. - Çuv *yēñ*. Başındaki *y-* sonradan türemiştir.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *in*, *yin* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *yin* biçiminin başındaki *y-* de ikincil bir sestir. Çuvaşça *yēñ* biçimindeki *y-* gibi. Orta Türkçede *yin* Ana Türkçeden kalma bir biçim olsaydı, Çuvaşçada *yēñ* yerine *šēñ* olarak geçmesi gerekirdi. Eski Kıpçakçada da *in* biçimi kullanılır.

Ramstedt : KSZ 16 : 71; SKE 73; Egorov : ÉS 79; Räsänen : V 172 a; Clauson : ED 166 a, 941 a; Doerfer : UAJb N.F. 1: 95, 123.

inci 'istiridye cinsinden deniz hayvanlarının içinden çıkan ve daha çok süs eşyası olarak kullanılan küçük, yuvarlak, sert, sedef renginde tane'

~ Az *inci*. - Tkm *inci*, *hünci* 'inci, boncuk.'

Türkmence *hünci* biçiminin başındaki *h-* ikincil bir sestir. Türkmence *hin* (~ Türkçe *in*) biçimindeki *h-* gibi. Bk. Räsänen: UJb 19: 102. - Blk *inci*. - KKlp *hinci*. Başındaki *h-* ikincil bir sestir. - Özb *inçu*. - TatK *yinci*. - Krg *inju*. - Kumd *çinçi*. - Tuv *çinçi*.

En eski çağlardan beri kullanıldığını görüyoruz. Gök Türkçe ve Uygurcada *yinçu* olarak geçer. Orta Türkçede de *yinçu* biçimi kulla-

nılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar ve Kıpçaklar *cinçü* biçimini kullanırlar. Kıpçak diyalektlerinde *cinçü* biçiminin kullanılması normaldir. Ancak Oğuz alanında c-'li bir biçimin geçmesi düşündürücüdür. Eski Kıpçakçada *inci* olarak geçer.

Çince'den geldiği anlaşıyor: *çen-çu* 'gerçek inci'. Yalnız, *çen-çu*'dan gelen Türkçe *yinçü* biçimi ses bakımından tartışmaya açıktır. Türk diyalektlerinin bir bölümünde eski *yinçü*'nün başındaki y- düşmüştür.

Macarca *gyöngy* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Ligeti: TörK 234-235).

Rusça *žémčug* biçimi de Türk diyalektlerinden geçmiştir. Bu biçimin sonundaki -g bu güne değin açıklanamamıştır. Dmitriev (Stroj 558) -g'nin arkaik *yencuk* biçiminden geldiğini bir olasılık olarak ortaya atmıştır. Bu yolda Melioranskiy ve Korş da birtakım açıklamalar yapmışlardı. Menges (The Igor' Tale 25-28) bu açıklamalara katılmayarak *žémčug*'un -g'sini Rusça *utjug* 'ütü', *terpug* 'törpü' gibi Türkçeden kalma alıntıların analogik baskısıyla açıklamaya çalışmıştır. Ligeti (MNY 42 : 11) *žémčug*'un sonundaki -ug'un bir ek olduğunu dile getirmiştir. Róna-Tas (ChuvSt 152), *žémčug*'un sonundaki -g'yi Tatar kökenli Çuvaşça *yēnček* 'ornaments on women's clothing' biçiminin tanıklığına dayanarak açıklamaya çalışmıştır. Altay diyalektinde geçen *šemčik* biçimi Rusçadan alınmıştır.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

Ligeti: MNY 42: 7-17; Menges : The Igor' Tale 25-28; UAJb 36:355; Ramstedt : SKE 34; Doerfer: TMEN 670; UAJb 1, 1981, 125, 24. not; Clauson : ED 944-945 ; Şipova : STRJa 136-137; TESz 1: 1134-1135; Räsänen : V 203 b; ÊSTJa 1989, 203; Baskakov: RO 38: 80-81; Jarring Arm 1987, 2, 4; Kono-nov: GrJaTRP 105. Bk. Brockelmann : OGM 9. § n; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 65.

incik 1. 'bacağın diz kapağından topuğa kadar olan bölümü'. 'Diz', 'ayak bileği', 'baldır' veya 'kaval kemiği' olarak da kullanılır. Eski kaynaklarda *incük* biçimi de geçer.

~ Tkm *incik* 1. 'ayağın topuk ile baldır arasındaki bölümü'; 2. 'ayağın topuk ile diz arasındaki kalın kemik'. - Blk *inçik* 'incik'.

Kökünü bilmiyoruz.

Räsänen: V 172 a (kökeni üzerinde durmamıştır); V 203 a (diyalektlerde 'Fischmilch', 'Fischrogen' ve 'Schienbein' olarak kullanılan birtakım biçimlerle birleştirmiştir); Vá-sáry: Róna-Tas Arm 248.

incir 1. 'yaprakları geniş dilimli bir ağaç'; 2. 'bu ağacın etli, tatlı yemişi'. Ülkemizin birçok yerinde *incir* yerine *ycmiş* adı kullanılır. Bk. *yemiş*. İncire *ballı darı* adı da verilir.

~ Tkm *incir*. - Nog *incir*. - TatK *incir*. - Krg *ancir*, *ancir*. - KKlp *ancir*. - Özb *ancir*

< Far *ancir* 'a fig'. Farsçada *ancira* olarak da geçer.

Laufer: Sino-Iranica 410-411; Räsänen: V 44 a.

inek 'dişi sığır'

~ Tkm *inek*. - Blk *inek*. - Krg *inek*. Kırgızlar *inek* yerine daha çok *uy* sözünü kullanırlar. Kızgızcanın güney ağızlarında *iynek* biçimi de geçer ('inek; dişi yak'). Bundan başka, güney ağızlarında *sıyr* da 'inek' olarak kullanılır. - Tar *inek*. - Şor *inek*. Şorlar *nek* biçimini de kullanırlar. Bk. Bang : KSz 18 : 20. - Tuv *inek*. - SUyg *enek* 'inek', *sağar enek* 'sağmal inek'. - Yak *inax*. - Çuv *ēne* 'inek'.

Eski Türkçede *ingek* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede de *ingek* biçimi kullanılır. Oğuzlar dişi kaplumbağaya da *ingek* adını verirler. Eski Kıpçakçada *inek* olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Ancak eski ve yeni diyalektlerde dişi deveye verilen *ingen* adıyla *ingek* arasındaki benzerlik düşündürücüdür.

Clauson'a göre, bu sözlerin ortak bir kökten geldiği düşünülebilir. Buna göre, bu biçimlerin **in* kökünden *-gek* ve *-gen* ekleriyle yapılmış olduğu kolaylıkla kestirilebilir. Heegaard'a göre (Menges Arm 2 : 94), *ingek* biçimi *-gek* ekiyle kurulmuştur. Türkçe *eşgek* (> *eşek*) gibi.

Moğolcada 'inek' olarak kullanılan *üniye* ile Türkçe *inek* arasındaki yakınlık tartışmaya açıktır (Vladimirtsov: SrGr 175). Ramstedt (KWb 458 a) Moğolca *üniye*'nin karşılığı olarak Türkçe *inek*'i vermemiştir. Ancak daha sonra (Lautlehre 114) *inek* yanında Moğolca *üniye*, *ünige* biçimlerini saymıştır. Poppe (Lautlehre 141), Ligeti (TörK 79) gibi yazarlar Türkçe *inek*'i sık sık Moğolca *ünien* (< **ünigen*) biçimiyle birleştirmişlerdir.

Türkçeden Macarcaya *ünö* 'düve' olarak geçmiştir (Ligeti: TörK 79, 280-281).

Eski ve yeni diyalektlerin büyük bir bölümünde *inek* yerine *uy* (*ud*, *uđ*) sözü kullanılır (Brockelmann : OGM 18. § α; Doerfer: TMEN 584; Räsänen : V 509 b; Clauson : ED 34).

Ligeti: MNy 29: 276-277; NyK 49: 213; AOH 4 : 144; Şçerbak: İRLTJa 97; Egorov: ÊS 64; Poppe: Lautlehre 141; Räsänen: V 172 a; Sinor: AOH 15: 321-322; Clauson: ED 184 a; Róna-Tas: NyK 63:199; Studia Turcica 394; Musaev: ST 6, 1973, 45-46; LTJa 56; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 358-360 (Türkçe *inek* ile *enik* arasında bağ kurmayı denemiştir!).

inez, ineze bk. *enez*.

ip 'kalın bükülmüş sicim'. Anadolu ağızlarında 'iplik' olarak da kullanılır.

~ Tkm *yüp*. - Tar *yip*. - Alt, Tel *yip*. - Şor *çip*. - Sag *çip* 'tuzak ağı'. - Kzk *jip*. - Nog *yip*. - Özb *ip*. - Krg *cip*. - Çuv *şip*.

Orta Türkçede *yip* olarak geçer. Bu biçim başındaki *y-*'nin baskısı altında *yip*'e dönüşmüştür. Kıpçakçada da *yip* (~ *ip*) olarak geçer. Türkçede *yip* biçiminin başındaki *y-* sesi düşmüştür. Bk. *ipek*.

Kökünü bilmiyoruz. Ana Türkçede **yip* olarak geçtiği anlaşılıyor. Çuvaşça *şip* biçiminin başındaki *ş* sesi, *yip* biçiminin başındaki *y-*'nin Ana Türkçeden kalma bir ses olduğuna tanıktır.

-lik ekiyle kurulan *yiplik* (> *iplik*) türevi Macarcaya *gyeplő* 'dizgin' olarak geçmiştir. Bk. Ligeti: TörK 244.

Egorov: ÊS 214; Clauson: ED 870 b; ÊSTJa 1989, 268-269.

ipek 'ipek böceği kozaları çözülerek çıkarılan ve dokumacılıkta kullanılan çok ince ve parlak tel'

~ Tkm *yüpek*. - Nog *yibek*. Nogaylar *şille* adını da kullanırlar. - ÖzbA *ipak*. - Krg *ci-bek*. - Kzk *jibek*. - Alt *yibek*. - Şor, Sag *çibek*. Sagaylar *ipeğe mangıs* adını da verirler. - Hak *çibek*. - Çuvaşlar *ipeğe purşān* adını verirler. Kökeni için bk. Clauson: ED 357 a s.v. *barçın*. Macarcaya *bársony* olarak geçmiştir (Ligeti: TörK 301-302).

Eski ve Orta Türkçede geçmediği anlaşılıyor. Ancak Kıpçakçada *yipek* olarak kullanılır.

< *yip* (> *ip*) + *-(e)k* küçültme eki. Bk. *ip*.

Eski ve yeni diyalektlerde *ipeğe torğu* ~ *tor-ku* adı da verilir (Räsänen : V 490; Clauson : ED 539 a).

Räsänen: LTS 171; V 204 a ; ÊSTJa 1989, 269-270; Ligeti: TörK 245.

irim 1. 'sokak'; **2.** 'dar sokak'; **3.** 'çıkılmaz sokak'. Eski kaynaklarda da *irim* 'sokak, dar sokak' olarak geçer.

< R ρύμν 'Strasse'. - Başındaki *i* Türkçede türemiştir.

Tietze: Gr (1) 238/233.

iska bk. *kıska*.

iskaça, iskaça ‘yelkenli gemilerde direklerin alt uçlarının içine oturtulduğu yuva’

< İtal *scazza* ‘step of a mast’.

Kahane - Tietze: LFL 580.

iskalera ‘direklere çıkmak için çarmıklara bağlanmış halat basamak’

< İtal *scalera* ‘*ladder’.

Kahane - Tietze: LFL 574.

iskambil 1. ‘bir yüzünde sayılar veya resimler bulunan, çeşitli oyunlar oynamaya yarayan kart, oyun kâğıdı’; **2.** ‘bu kartlarla oynanan oyun’

< Fr *brusquembile*.

Rumcada *σχάμπιλι* olarak kullanılır (Andriotis : EL 325).

Meyer: TürkSt 59; Barbera: Elementi 94; Tryjarski : TKA 15 : 311-326 ; Bazin: Turcica 13 : 170; Tzitzilis : Tietze Arm 206.

iskandil ‘denizin derinliğini ölçme’. Türkçede ‘yoklama’ olarak da kullanılır.

< İtal *scandiglio* ‘lead’.

Kahane - Tietze: LFL 576.

iskarça bk. *iskarso*.

iskarpın ‘ökçeli, konçsuz ayakkabı’

< İtal *scarpino*.

Rumcada da *σκαρίνι* olarak kullanılır (Andriotis : EL 325).

Tietze: ZBalk 18: 179/141.

iskarso 1. ‘dolu (liman)’; **2.** ‘gemi yükünü tıka basa doldurma’. Türkçede *iskarça* (> *iskarça*) olarak da geçer.

< İtal *scarso* ‘scarce’. İtalyanca *scarso* doğu dillerine de geçmiştir: R *σκάρσος*, *σκάρσα*, *σκάρτσος*. Türkçe *iskarça* (> *iskarça*) biçiminin Rumcadan geldiği anlaşıyor.

Kahane-Tietze: LFL 578.

iskele 1. ‘gemilerin, kayıkların yanaşıp rampa edebilmesi için yapılan köprü’; **2.** ‘bu köprüden gemiye uzatılan ikinci köprü’; **3.** ‘vapur uğrağı olan yer’; **4.** ‘yapılarda kurulan, çalışmak için üstüne çıkılan çatki’; **5.** ‘geminin sol yanı’

< R (Bizans) *σκάλα* ‘stairs, ladder; gangway; landing place’. Rumca *σκάλα* Latince-den alınmıştır (Lat *scala*).

Türkçede *iskele* biçiminin başındaki *i-* ünlüsü Rumca *σκ* ünsüz düğümünü çözmek üzere sonradan türemiştir. Türkçe *iskemle* (< R *σκαμνί*) örneğinde olduğu gibi.

Latince *scala* adı Doğu Akdeniz’de gemicilik alanında büyük bir yer tutmuştur. Balkan Latincesi yoluyla Sırpça (*skala*), Bulgarca (*skala*), Rumence (*scară*), Arnavutça (*shkallë*) ve Rumca (*σκάλα*) gibi dillere geçmiştir. Son olarak, Bizans Rumcası yoluyla Arapça ve ‘yapı iskelesi’, ‘basamak, merdiven’ ve ‘gemi merdiveni’ olarak Türkçeye de girmiştir. Bizans döneminde Rumca *σκάλα* gemicilik alanında ‘iskele’ anlamını da kazanmış ve ‘iskele’ olarak Türkçe ve Arapçaya da geçmiştir. Rumca *σκάλα* Bizans’ta son olarak ‘karaya çıkma yeri’ anlamını da kazanmıştır. Bunun üzerine başşehirde ve Bizans’ın birçok şehrinde ‘iskele’ olarak kullanılmakla kalmamış, bütün Akdeniz’de ‘iskele’ olarak yayılmıştır. Bu alanda İtalyanca *scala* biçiminin büyük bir rol oynadığını biliyoruz.

Azerî alanında kullanılan *iskələ* biçimi Türkçeden alınmıştır.

Skok: Byzantion 6: 375; Dmitriev: ArOr 5 : 104; Kahane: Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher 16: 33-58; Kahane-Tietze: LFL 841; Symeonidis : Gr 190/202 ; Eren : TD 53 : 256; Georgacas : FT 141/227; Tzitzilis : Tietze Arm 207.

iskelen yer. 'küçük soğan, arpacık soğanı'.
Ağızlarda *iskilen isgelen, isgilen* olarak da geçer.

< R σκαλόνι 'kleine Zwiebel'.

Tzitzilis: GrLw 476.

iskelit yer. 'küçük çapa'

< R σκαλίδα 'Jäthae, Jäthacke'.

Tietze: Gr (1) 239/241.

iskemle 1. 'arkalıksız sandalye'; **2.** 'masa'. Es-ki kaynaklarda *iskemli* biçimi geçer. Yerel ağızlarda *iskemli, iskemne* gibi biçimler göze çarpar.

< R σκαμνί 'Fussbank, Schemel' < σκάμνον (< Lat *scamnum*). - Türkçe *iskemle* biçiminin başındaki *i-* sonradan türemiştir. Türkçe *iskele* biçimindeki *i-* gibi. Türkçede *-mn-* ses düğümü *-ml-*'ye çevrilmiştir.

Meyer : TürkSt 46; Dmitriev: ArOr 5:105; Skok : Byzantion 6: 374-375; Tagliavini: Pedersen Arm 174-175; Deny : Principes 39; Tietze: Gr (2) 381/338; ZBalk 18:179/140; Symeonidis : Gr 190/203 ; Räsänen : V 174 a; Andriotis : El 324; Tzitzilis : Tietze Arm 202, 207.

iskete 'güzel sesli bir kuş'

< R σκαθί 'iskete'.

iskonto 'indirim, tenzilât'

< İtal *sconto*.

Barbera: Elementi 224.

iskorpit 'iri başlı, yüzgeçlerinde yakıcı dikenleri bulunan küçük bir balık (*Scorpaena porcus*)'

< R σκορπίδι 'iskorpit balığı'.

Georgacas : FT 132/122.

iskota 'yelkenleri açmak ve tutmak için alt köşelerine bağlanan halat, zincir ve palangadan oluşan donanım'

< İtal *scotta* 'sheet of a sail'. Skandinav kökünden gelen *scotta*, Normanların aracılığı ile Akdeniz dillerine de geçmiştir: Fr *écoute*.

- İsp *escota*. - İtal *scotta*. - Ar (Malta) *skotta*, (Cezayir) *şkûta, şkûta*, (Mısır) *iskûta*.

Kahane-Tietze: LFL 589.

ispalet 'apolet'

< İtal (Venedik) *spaleta* 'epaulet'. Bk. *apolet*.

Kahane - Tietze: LFL 615.

isparos 'kurşun renginde bir balık (*Sargus annularis*)'. Dilimizde *ispari* biçimi de kullanılır.

< R σπάρος

Georgacas : FT 133/130. Bk. Robert: Noms indigènes 168. s. 2. not.

isparmaça 'deniz içinde birkaç zincirin dolaşması'

< İtal (Venedik) *spernácio* 'tassel of the Indian corn'.

Kahane-Tietze: LFL 617.

ispatan, ispatan yer. 'yaban hardalı; su teresi'. Ağızlarda *istapan* 'su teresi' olarak da geçer.

< Far *ispandān, sipandān* 'the seed of the wild rue; mustard; nasturtium', *asbatān, istabān* 'seed of the wild rue' < : *ispand* 'wild ruc'.

Tietze: Pers 146/67.

ispati 'oyun kâğıtlarında sinek'

< R σπαθί < İtal *spada*.

Arapça (Suriye) *sbâti* 'pique (aux cartes)' biçimi de Rumca yoluyla İtalyancadan alınmıştır. Tryjarski: TKA 15: 320 ; Bazin: Turcica 13 : 170-172; Tzitzilis : Tietze Arm 206.

ispavlo 'gemilerde kullanılan bir çeşit kalın sicim'

< İtal (Venedik) **spagolo* 'twine'. Kuzey Afrika'da da kullanılır (Ar *spalo*).

Kahane-Tietze: LFL 614.

ispendek 'levrek balığının küçüğü'. Türkçede *ispenek* biçimi de kullanılır. Buna göre, *is-*

pendek biçiminin **ispennek*'ten geldiği düşünülebilir: *ispenek* > **ispennek* > (benzeşmezlilik yoluyla) *ispende*.

Yabancı bir dilden alındığı açıktır. Bk. Meyer : TürkSt 22. Georgacas (FT) *ispende* üzerinde durmamıştır.

ispinoz 'güzel sesli bir kuş (Fringilla coelebs)'. Başındaki *i-*'nin Türkçede türediği açıktır.

< R σπίνος 'Fink'.

Symeonidis: Gr 191/205.

ispiralya 'gemi kamaralarını aydınlatmak için güvertelerde açılan küçük kaporta'

< İtal *spiraglio* 'skylight on merchant ships, companion, side light'.

Kahane-Tietze: LFL 619.

ispit < **ipsit** < **epsit** 'araba tekerleğinin çemberini oluşturan ağaç'. Anadolu ve Balkan ağzlarında araba tekerleğinin parmaklarına da bu ad verilir.

< R ῥῑπῑδᾱ 'Radfelge'.

Meyer: TürkSt 40; Tietze: Gr (1) 214/36; Tzitzilis : Zaemki 121/45.

istakoz bk. *istakoz*.

istar bk. *istar*.

istalya ~ **istarya** 'gemilerin limanda yük alma ve boşaltma süresi'

< İtal *stallia* 'lay-days'. Akdeniz dillerinde üç yan biçimi geçer: (1) *l* biçimi: Port *estalia*; İtal *stallia*; R σταλία; Türkçe *istalya*; Rum *ustàlia*. (2) *r* biçimi: İsp *estaría*; Prov *estarié*; Fr *starie*, Türkçe *istarya* (~ *istarye*); sur- ile Fr *surstarie*, *surestarie* (Türkçe *sürstarya*). (3) *d* biçimi: İsp, Port *estadia*.

Kahane-Tietze: LFL 623.

istavrit 'pulsuz ve az kılçıklı bir çeşit küçük balık'

< R σαυρίδι, στανρίδι 'Trachurus trachurus'.

Deny: Principes 105; Tzitzilis: Zaemki 99/117; Georgacas : IT 220 ; FT 132/114 ; Dankoff: EÇ-Glossary 45.

istavroz 'haç'

< R στανρὸς.

Meyer : TürkSt 66; Dmitriev: ArOr 5:105.

istif 'üst üste eşya konularak yapılan düzgün yığın'

< İtal (Venedik) *stiva* 'sito più basso della nave; contrappeso che si dà a ciascun lato della nave per bilanciare il suo carico; mucchio di cose stivate insieme'.

Kahane-Tietze : LFL 626 ; Deny : Principes 105.

istiridye 'güçlü kaslarla birbiri üzerine kapanan iki çeneti olan, eti beğenilen bir deniz yumuşakçası'

< R στρείδια (ç.) < : στρείδι.

Theodoridis: Turcica 7: 42; Tzitzilis: Zaemki 9, 139/127; Georgacas: IT 220; FT 133/133.

istralya 'gemide direk ve çubukları baş taraflarından tutan halat'

< İtal *straglio* 'stay (rope)'.

Kahane-Tietze: LFL 631.

istrongilo, istrongilos 'Akdeniz'de yaşayan, eti lezzetli bir balık'.

< R στρογγυλό, στρογγυλός.

Georgacas : FT 133/134-135.

işgüzar 1. 'eli işe yatkın, becerikli'; **2.** 'gereği yokken, daha çok kendini göstermek için işe karışan'.

Farsça *kārguzār* (*kār* 'iş güç'+ *guzār*) örneğine dayanılarak Türkçe *iş* + Farsça *guzār*'dan kurulmuştur. Azerî alanında *kārguzār* 'büroda kâtiplik yapan kimse' olarak kullanılır.

Tietze: WZKM 59-60:181-182.

işkembe 'geviş getiren hayvanların birinci ve en büyük mide bölümü'

< Far *işkanba* 'the third stomach of ruminating beasts' (*şikam* 'karın' + *ābā* 'yemek'). Farsçada daha çok *şikanba* biçimi kullanılır. Doerfer'in belirttiği gibi (TMEN 488), Vullers *şikanba*'yi yanlışlıkla Türkçe olarak vermiştir.

Bulgarca *şkembe* ve Sırpça *škèmba*, *škèmba* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Škaljić: Turc 591).

Türkçeden Rumcaya σκεμπή olarak geçmiştir (Andriotis : EL 326).

Räsänen: V 174 b.

işkina > **işkine** 'Akdeniz'de yaşayan, vücudu yassı, pullu, eti lezzetli bir balık'

< R σκίνα.

Yerel ağızlarda *mavruskil* (veya *mavruşkil*) adı da kullanılır.

Georgacas : FT 132/120.

işmar 'el, göz veya başla yapılan işaret'. Ağızlarda *işmar* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

işporta 'yayvan sepet'

< İtal *sporta* 'sepet'.

Meyer: TürkSt 50; Bonelli: Elementi 185;

Barbera: Elementi 230.

iştir, ıştır 'bir yıllık ve otsu bir bitki, yabanî ispanak, yabanî pazı (Chenopodium urbicum)'

< Blg *ştir* 'Amaranthus retroflexus, Albreasia prostrata'. - Srp *ştir* 'Amaranthus blitum'.

Macarca *östör* 'Chenopodium; Atriplex' de Slav dillerinden alınmıştır (Kniezsa: SzJsz 365-366).

Yerel ağızlarda yabanî ispanağa daha çok *sirken* adı verilir. O bakımdan *iştir* adı ağızlarda dar bir çevrede kalmıştır.

Blau: Sprachdenkmäler 7 ; Tietze: Slav 29/204.

it 'köpek'

~ Az *it*. - Tkm *it*. - TatK *it*. - Blk *it*. - Nog *iyt*.

- KKlp *iyt*. - Kzk *it*. - Krg *it*. - Özb *it*. - Türkî

ışt. - SUyg *eşt*, *ışt*, *ışt*. - Hal *it*. - Tar *it*. - Alt, Tel, Şor, Kuğ, Sag, *it*. - Sal *ışt*. - Tuv *it*. - Yak *it*. - Çuv *yıtā*, *yıt*. Başındaki *y-* sonradan türemiştir.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *it* olarak geçer.

Salarca, Sarı Uygurca gibi diyalektlerde geçen *ışt* (~ *ışt*) biçimlerinde gördüğümüz *-ş-*ler sonradan türemiştir. Bu diyalektlerde buna benzer ikincil *-ş-*ler birçok yerde göze çarpar (Bang : KSz 18 : 28; Pelliot : JA 1925; Jarring : Studien 124; Menges : ArOr 11 : 16; Räsänen : LTS 161).

Eski verilerin tanıklığına göre, *it* biçiminden yola çıkmak gerekir. Bu biçimin sonradan *it'e* çevrildiği anlaşıyor.

Eski ve yeni diyalektlerde *it* (< *it*) sözünün yaygın olarak kullanıldığını görüyoruz.

Buna karşılık *it* yanında geçen *köpek* sözü Türkçe, Türkmençe, Kara Kalpakça, Özbekçe gibi diyalektlerde kullanılır. Bk. *köpek*.

Şorca, Sagayca, Koybalca gibi birkaç diyalekte kullanılan *aday* biçimi düşündürücüdür. Radloff'un *aday*'ı *it* biçimiyle birleştirmesi yanlıştır.

Brockelmann : OGM 18. §; Pelliot : JA 1925; Ramstedt : KSz 16 : 73; Doerfer : TMEN 633; KhalMat 297; Şçerbak : İRLTJa 127; Egorov : ÊS 83; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 385; Tryjarski : CAJ 23 : 306-307 ; Golden : Róna-Tas Arm 50.

itavun yer. 'keklik'

< Moğ *itağu*.

Bk. Ramstedt : KWb 219 b ; Clauson : Studies 63.

iteği yer. 'un elerken dökülmemesi için yere serilen örtü'. Ağızlarda 'hamur açılan tahtanın altına serilen bez, yaygı' olarak da kullanılır. Yerel olarak *üteği* biçimi de geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

iti 1. 'keskin'; 2. 'çok acı veya ekşi'; 3. 'çok tuzlu'; 4. 'iğrenç, tiksinti verici'; 5. 'yağlı, ağır (yemek)'; 6. 'tatlı'; 7. 'koyu'. Ağızlarda *yiti* olarak da geçer.

~ Az *iti*. - Tkm *yiti* 'keskin'. - Kzk *jiti*. - Özb *yitti*. - Hak *çitig*. - Tel *ödü*. - Şor *çidig*. - Şor, Sag *çidig*. - Tuv *çidig*. - SUyg *iştiğ*. Sarı Uygurcada -ş- sesi sonradan türemiştir. 'Yirmi' olarak kullanılan *işkon* (<**işki on* <**iki on*) biçimindeki -ş- gibi. - Yak *sıtu*. Baştaki y-'nin Yakutçada s-'ye çevrilmesi kuraldır.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *yitig* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *yiti* olarak kullanılır.

Türkçe *yiti*- kökünden geldiği açıktır. Bu kökün eski kaynaklarda 'keskin olmak' anlamında kullanıldığını biliyoruz.

Türkçede baştaki y- düşmüştür.

Räsänen: V 204 b; Clauson: ED 42 a, 889 a; ÊSTJa 1989, 205-206.

izbe 'basık, loş, kuytu (yer)'

< Blg *izba* 'kulübe, kiler'. - Srp *izba* 'oda, kiler'.

Zajaczkowski: Związki 13, 18; Kniezsa: SzlJsz 755; Tietze: Slav 12/62; Menges: RO 1, 1978, 12.

izbiro 'çeşitli yükleri yukarı çekmek için hattan yapılmış sapan'

< İtal *sbirro* 'selvagee strop'.

Kahane - Tietze: LFL 573.

izmarit 'pullu ve kılçıklı bir çeşit deniz balığı'. Başındaki i- Türkçede türemiştir.

< R *σμαρίδι, σμαρίδα* 'Smaris vulgaris'.

Meyer: TürkSt 23; Georgacas: FT 124, 133/125.

K

kabak 1. 'birçok türü olan bir bitki (Cucurbita)'; 2. 'bu bitkinin türlerine göre yemeği ve tatlısı yapılan ürünü'

~ Az *gabag*. - Tkm *kābak*, *aş kābak*. - TatK *kabak*. - Bşk *kabak*. - Nog *kabak*. - KKlp *as kabak*. - Çuv *xupax*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kabak* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kabak* biçimi kullanılır.

Clauson'a göre (ED 582 b), *kāb*'ın küçültme biçimidir. Doerfer (TMEN 1419) de Türkçe *kap* (*kāp*) 'Gefäß' kökünün küçültme biçimi olarak değerlendirilebileceğini açıklamıştır. Kabartaycada 'kabak' olarak kullanılan *q'ap* biçimi Clauson'un gözünden kaçmıştır. Schmidt'e göre (MSFOu 57:469), Karaçayca *kab* Kabartaycadan alınmıştır.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 1419). Macarca *kabak* biçiminin de Türkçeden alındığı açıktır. Macarca *kabak* biçimi Kuman-Kıpçak kökenli bir alıntı mıdır, bilmiyoruz (Ligeti: TörK 115). Ancak bu biçimin Slav dillerinden kalma bir alıntı olmadığı açıktır (Kniezsa: SzJsz 858-859).

Gombocz : BTLw 123; Räsänen: LTS 126; V 233 b; Bouda : CAJ 18 : 74 (Kabartaycada kabağa *qeb* adı verilir) ; Egorov: ÊS 305; BER 2:114; Skok: EtRj 2:494; ÊSTJa 1997, 162-163.

kabala 'götürü, toptan'. Ağızlarda *gabala*, *kabal* (> *gabal*), *kabalayı* (> *gabalayı*) biçimleri de geçer.

< Ar *qabāla* 'Vertrag, Leistungsverpflichtung'.

Tietze: Ar 259. s.; Räsänen: V 216 a.

kaban, kapan 1. 'yokuş'; 2. 'dağların ve kayaların yarılmasıyla oluşan geçit'; 3. 'uçurum'

Ağızlarda *gaban* olarak da geçer.

< Erm *kapan* 'pass, defile'.

Dankoff : EÇ-Bitlis 408; EÇ-Glossary 48 ALT 330.

kabaniça, kapaniça 'eskiden kullanılan kol suz ve devrik yakalı görkemli kürk'.

Balkan Slav dillerinden alınmıştır: Blg *kabaniça* 'yağmurluk, kepenek'; Srp *kabanica* 'yağmurluk'; Slav dillerine İtalyancadan geçmiştir (*gabbanino* 'yağmurluk').

Meyer : TürkSt 52; Kniezsa: SzJsz 174 BER 2: 115; Tietze: Slav 2. s. (Slav dillerinden alındığını bildirmekle yetinmiştir). Bk. Barbera: Elementi 152; Skok: EtRj 2: 8 s.v. *kāban*; Hadrovics : UEISk 286.

kaburga 'eğe kemiği'

~ Tkm *gapırğa*. - Bşk *kabırğa*. - KKlp *kabırğa*, *ka*, *kawırka*. Kara Kalpakça *kabırka* biçiminin -t-'si sonradan türemiştir (Eckmann: TDAY 1955, 14). - Kzk *kabırğa*. - Krg *kabırğa*. - Özb *kovırğa*. - Alt, Tel, Şor, Sag *kabırğa*. < Moğ *qabırğa* 'les côtes supérieures, de devant'. Moğolcada *qabırğa* yanında *qabisur* biçimi de kullanılır.

Türkçe *kaburga*'nın *kabur-ga* diye açıklanması yanlıştır (Brockelmann: OGM 49. § Garipov: Slovoobrazovanie 87; Räsänen: MTS 124).

Özbekçeden Tacikçeye *qaburya* olarak geçmiştir (Doerfer : TLT 403).

Türkçede kaburgaya *eğe* (< *eye* < *eyegü*) adı da verilir. Bk. *eğe*.

Ramstedt: KWb 178-179; Pelliot: T'oung Pao 27: 91; Poppe: Németh Arm 337; Róna-Tas Arm 149; Doerfer : TMEN 267; TLT 403 ; CAJ 12 : 304/84 ; Räsänen : V 216 b; Sanjeev: ST 6, 1973, 77; Ligeti : KSİNA 83 : 14; Eren: TD 27: 309; 29:705; ÊSTJa 1997, 275-276.

kaçarula < kaçarola 'saplı tencere'

< İtal (Venedik) *cazzarola* 'sorta di pentola di rame con manico di ferro e con coperchio, ad uso di cucina'.

Kahane-Tietze: LFL 189.

kadana < katana 'bir cins iri at'

< Mac *katona* 'asker'. İkinci hecesindeki -o- nun Türkçede -a- 'ya dönüşmesi normaldir.

Bulgarca *kātana* biçimi Türkçeden alınmıştır (BER 2:267-268).

Fekete: MNY 26: 263; Moravcsik: Melich Arm 273; Crânjâlă: RumVI 306; Kniezsa: NyK 61: 277; Décsy: ULwBulg 40-41; Bernard: RÉS 30:94; Skok: EtRj 2:61 (s. v. *katan*); Ritter: NyK 77:187-189.

kadena ~ kadina 'gemilerde kürek çeken tutsakların ayaklarına takılan kalın zincir, pranga'

< İtal (Venedik) *cadena* 'fetters of the galley slave'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: İsp *cadena*, Fr *cadène*, *catène*, İtal *catena*, R *καδένα*. Türkçe *kadina*'nın Rumca *καδένα* biçiminden geldiği anlaşılıyor.

Meyer: TürkSt 78; Németh: NyK 50:328; Kahane-Tietze: LFL 137.

kadırga 'hem yelken, hem kürekle yol alan, özellikle Akdeniz'de kullanılmış bir savaş gemisi'

< R (Bizans) *κάτεργον* 'galley'.

Meyer: TürkSt 78; Kahane-Tietze: LFL 785; Doerfer : TMEN 1437 ; Räsänen : V 242 a. - Kıpçakçada 1345'te geçtiğini biliyoruz. (LFL'de verilen 1245 yanlıştır.)

kafkarıt bk. *gafgarıt*.

kağnı 'iki tekerlekli, tekerlekleri tek parça, dingili tekerlekle dönen öküz arabası'

~ Sağ, Kaça, Koy *kaṇā* 'araba'. - Hak *xaṇā*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kaṇlī* (ve *kanlī*) biçimi göze çarpar. Bk. Ligeti : AOH 19 : 161.

Ramstedt : NyK 42 : 230; İnan : HBH 1931, sayı : 18. Clauson (JRAS 1963, 147; CAJ 10: 164-165; ED 638) *Kaṇlī* boyunun adıyla birleştirmiştir. Joki (LwSS 159-160) Çince-den geldiğini çekinceli olarak öne sürmüştür. Deny (Principes 81) eski Türkçede 'tekerlek' olarak kullanılan *kaṇ*'dan geldiğini dile getirmiştir (*kaṇlī* > *kağnı*). Bk. Räsänen: V 232 a; Brockelmann : OGM 79. §, not; Ligeti : Lalou Arm 184. s. 62. not. Doerfer (TMEN 1541) köken açısından Türkçe olmadığını dile getirmiş, eski bir kültür dilinden alındığını ortaya atmıştır.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Joki: LwSS 159-160); Márk : Néprajz és Nyelvtudomány 19-20: 248; Tenişev : MSFOu 158: 236; ÊSTJa 1997, 259-260.

kâhya 1. 'konak, çiftlik gibi yerlerde türlü işleri yapmakla görevli kimse'; **2.** 'esnaf kuruluşlarında lonca başkanı'; **3.** 'başkasının işine karışan kimse'

< Far *katxudā* (< *kad-xudā* 'master of the house') 'a lord-lieutenant, a viceroy, vicegerent, vicar, locum tenens, deputy; a rich or great man, the chief inhabitant of a place'.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *kexaja*; Srp *čehaja*; Rum *chehaiă*, R *кеха-γιῶς* (BER 2:348 ; Škaljić: Turc 186-187; Şăineanu: InfIOr 3:35; Andriotis: EL 159). Macarcada *kihája* olarak kalmıştır (TESz 2:486; Kakuk: ÉIOsm 241-242).

Taeschner: BZ 44: 553; Doerfer: ALH 28:104.

kak¹ 'elma, armut gibi yemişlerin kurutulmuşu'

~ OT *kak* 'elma, kayısı gibi yemişlerin kurusu'.

Farsça *qāq* Türkçeden alınmıştır (Doerfer: TMEN 1397).

Clauson: ED 608 b.

kak² '(kaya ve ağaç oyuklarında) su birikintisi'. Yer adı olarak *Kaklık* (Denizli) adında saklanmıştır.

~ Kzk *kak* 'su birikintisi, küçük göl'

~ OT *kak* 'göl, kurumuş göl, su birikintisi'. Eski Kıpçakçada *kak* 'içinde su biriken kaya oyunu' olarak geçer.

Räsänen: V 223; Clauson: ED 608 b; ÉSTJa 1997, 220.

kakavan 'kendini beğenmiş, sevimsiz, düşüncesiz, bilgisiz, budala'.

Kökenini bilmiyoruz.

Bulgarca *kakavânin*, *kakavân* biçimi Türkçeden geçmiştir (BER 2:149).

kâkül 'alnın üzerine düşen kısa kesilmiş saç, perçem'

~ Blk *kekel*. - Kzk *kekil*. - Krg *kökül*. - Özb *kâkil* 'Zopf'. - KKlp *kekil*. - Nog *kekel*. - Tar *kokul*.

< Far *kākul*. Farsçaya Moğolcadan geçtiği anlaşılıyor: Moğ *kökül* 'Haarschopf'. Kalmıkçada *kökj* 'Haarflechte, Stirnhaar, Haarbüschel'. Monguorcada 'la partie de la crinière qui, chez le cheval, passe entre les deux oreilles et tombe sur le front, toupet; une ou deux petites tresses de cheveux qui de chaque côté descendent le long de la joue et se croisent sur le menton (signe distinctif des jeunes filles fiancées, chez les Ordos du Sud' olarak geçer. Halha diyalektinde de *xöxül* olarak kullanılır.

Tacikçede *kâkul*, *kâkül* 'Zopf (der Frauen)' biçimi kullanılır. Farsçadan Urducaya da geç-

miştir (*kākul* 'a curl, lock, ringlet'). Peştucada da *kākul* 'a curl, lock, ringlet' olarak kullanılır. Kürtçede de Farsça bir alıntı olarak geçer.

Doerfer'in Bulgarca, Rumence ve Rumca gibi Balkan dillerine geçtiği yolunda verdiği bilgiler yanlıştır. Bulgarca *kačul*, Rumence *căciulă*, Rumca *κατσοῦλα* biçimlerine ilişkin bilgi almak için bk. BER 2:294-295; Andriotis: EL 156.

Ramstedt : KWb 237 b; SKE 115; Joki : LwSS 181; Doerfer : TMEN 320; TLT 178; CAJ 12 : 306; Ligeti : AOH 14 : 48-49; Räsänen : V 247, 276 b.

kalafat 'geminin kaplama tahtaları arasını üstü ile doldurup ziftleyerek su geçirmez duruma getirme işi'

< R (Bizans) *καλαφάτης* 'caulker'.

Rumca *καλαφάτης*'in kökenini açık olarak bilmiyoruz. Yaygın bir inanca göre, Arapçadan alınmıştır (Ar *qilf* 'cortex', *qafir* 'asphalt' veya *kufir* 'pitch' biçimlerinin türevi).

Bulgarca *kalafat* Türkçeden alınmıştır (BER 2: 161). Sırpça *kalâfat*, *kalâvat* ise Rumca bir alıntıdır (Skok: EtRj 2:17-18).

Kahane-Tietze: LFL 775; Räsänen : V 294 b.

kalak yer. 'tezek yığımı'. Ağızlarda *galak* biçimi de geçer.

< Ar (Suriye) *ğalaq* 'closoir bouche-trou dans une maçonnerie'.

Kürtçede *galax* 'tezek' olarak kullanılır.

Tietze: Ar 297/161.

kalamarya 'mürekkkep balığının bir türü'.

Ağızlarda *kalamar* olarak da geçer.

< R *καλαμάρι*, [ç.] *καλαμάρια*.

Georgacas: IT 220.; FT 128/38.

kalas 'kalın biçilmiş uzun tahta'

< Galați, Romanya'da bir şehir. - Türkçe *kalas* adının *Galați kerestesi* adından çıktığı anlaşılıyor. Buna göre, *kalas* eliptik bir addır.

Türkçe *tire* 'pamuk iplik' (< *Tire ipliği*) adı gibi.

Şăineanu: InfIOr; Matei: RESEE 4: 225, 230, 232; Tietze: RO 38:280.

kalastra 'gemilerde filikaları oturtmak için güvertelere konulan ağaç sehpa'
< İtal *calastra* 'boat's chock'.
Kahane - Tietze: LFL 139.

kalça 'vücudun bacakla böğür arasındaki iki yana doğru çıkıntılı bölümü'.
Kökünü bilmiyoruz. Ancak -ça ekiyle yapılmış olduğu anlaşılıyor. Türkçe *karıca* (> *karaca*) örneği gibi.
Anadolu ağzlarında *oma* (< *homa*) da 'kalça kemiği, uyluk kemiği' olarak kullanılır. Azerî alanında *kalçaya omba* <**omma* < *oma*) adı verilir. Ağzılarda 'kalça, kalça kemiği, uyluk kemiği' olarak kullanılan *omaca* (< *omaça*), *homaca* (< *homaça*), *homça* biçimleri de -ça ekiyle yapılmıştır.
Räsänen: V 225. Barbera'nın verdiği bilgi yanlışdır (Elementi 100).

kalçeta, kalçete 'elle örülerek yapılan yassı halat'
< İtal *garzetta* 'gasket'. - Türkçe *kalçeta*'nın **karçeta* biçiminden geldiği anlaşılıyor.
Kahane-Tietze: LFL 326.

kalfa 1. 'çırakla usta arasında bulunan zanaatçı'; **2.** 'saraylarda ve büyük konaklarda halayıkların başında bulunan kadın'
< Ar *ḫalifa*.
Bulgarca *kâlfa* Türkçeden alınmıştır (BER 2 : 177).
Bouvat: KSz 4: 327; Taeschner: BZ 44: 554; Deny: Principes 129.

kalıç, kaluç yer. 'orak, küçük orak'. Ağzılarda *galıç, galuç* (> *geliç, gelüç, gelüş*) olarak da geçer.

< Ar *qâlûş* 'faucille utilisée pour la moisson', *qâlûşe* 'faucille'. - Arapça -ş Türkçede -ç'ye çevrilmiştir. Kürtçede de *qalûç* 'küçük orak' olarak geçer.

Eren: TD 1992/2: 204; TD 1995/2: 888; Dankoff (ALT D 23) birtakım Ermenice karşılıklar üzerinde durmuştur.

kalın² yer. 'gelin olacak kıza erkeğin verdiği para veya armağan, ağırlık'. Ağzılarda *galın* biçimi de kullanılır.

~ Tkm. *galın*. - TatK *kalın*. Tatarcada *kalım* olarak da geçer. Sondaki -n sesinin diyalektlerde -m'ye çevrilmesi doğaldır. - Bşk *kalım*. - Nog *kalım*. - KKlp *kalın*. - Kzk *kalın*. - Krg *kalın*. - Özb *kalın*. - Alt, Tel, Kuş, Şor *kalın*. - Sag, Koy *kalım*. - Hak *xalın, xalım*. -Tuv *kalım*. -Yak *kalım, xalım*. - Çuv *xulām, xulān*. Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kalın*). Orta Türkçede *kalın* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *kalın* biçimi kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz. Türkçeden Farsça, Tacikçe gibi komşu dillere de geçmiştir (Doerfer : TMEN 1407; TLT 451).

Brockelmann : OGM 92. § a; Egorov : ÊS 303 ; Räsänen : V 226 b; Clauson : ED 622 ; ÊSTJa 1997, 239-240.

kalinos 'levreğe benzer bir balık'. Ağzılarda *ıglanuz* 'yayın balığı' olarak geçer.
< R γλανός 'Wels, Silurus glanis'.
Meyer: TürkSt 23; Georgacas: FT 127/18; Tzitzilis: GrLw 76; Theodoridis: Turcica 7: 36.

kalles 'sözünde durmayıp bir işin yüz üstü kalmasına yol açan, dönek, kaypak; birine gizlice kötülük eden'
< Ar *qallāş* 'rusé, artificieux'.
Doerfer: TMEN 1520.

kaloma 'demir atmış bir geminin zincirinin su içindeki bölümü'
< İtal (Venedik) *calóma* '*the paying out (of a rope)'.
Kahane-Tietze: LFL 140.

kalpak 'deri, kürk veya kumaştan yapılmış başlık'

~ Nog *kalpak*. - KKlp *kalpak*. - Kzk *kalpak*. - Krg *kalpak*. - Özb *kalpak*. - Çuv *kalpak*. Tarcadan alınmıştır.

< *kalp* + -(a)k küçültme eki. *Kalp* sözü diyalektlerde dar bir alanda 'kapak; örtü' olarak saklanmıştır. Bu açıklamaya göre, *kalpak* sözünün de 'kapak; örtü' anlamına geldiği anlaşıyor. Örn. Kazaklar, Tatarlar (Kazan) *kalpak* sözünü 'kapak; örtü' olarak kullanırlar. Bu duruma göre, başlangıçta 'kapak, örtü' olarak kullanılan *kalpak* sözü, sonradan 'başlık' anlamını almıştır.

Türkçe *kalpak* sözünün diyalektlerin yalnız bir bölümünde kaldığı göze çarpıyor. Diyalektlerin bir bölümünde ise *kalpak* yerine *börk* (~ *börük*) adı geçer. Bk. *börk*.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir.: Blg *kalpāk*. - Srp *kālpak*. - R *καλπάκι*. Türk (Osmanlı) hâkimiyeti yıllarından kalma bir alıntı olarak Macarcada da kullanılır (*kalpag*).

Farsça ve Tacikçe gibi doğu dillerinde de *qalpaq* olarak geçer. Türk diyalektlerinden Slav dillerine de geçmiştir (Rusça *kolpak*). Fransızca (*colback*), Almanca (*Kalpak*) gibi Avrupa dillerinde de kullanılır.

Türkçede uzun tüylü kalpağa *papak* adı verilir. Eski ve yeni diyalektlerde *telpek* adı da 'papak' olarak kullanılır. Çağdaş diyalektlerde *malakay* adı da 'kalpak' olarak geçer. Bu adın Moğolcadan alındığını biliyoruz.

Eren: TDAY 1978-1979, 4-6; BER 3: 175; Boev: BEz 15: 13; Andriotis: EL 144; Kakuk : ÉIOsm 211; TESz 2: 330; Doerfer: TMEN 1506 ; TLT 422; ÊSTJa 1997, 226-228.

kaltaban 1. esk. 'namussuz'; 2. 'şarlatan, yalancı, hileci'

< Far *kaltabān* 'a pimp to his own wife'; *qaltabān* 'a contented couckold, wittol, pimp'.

Räsänen V 227 b (*kaltaban* ile *kaltak*'ı karıştırmıştır).

kaltak 1. 'eyerin tahta bölümü'; 2. 'kuskun, suz eyer'; 3. *kaba* 'iffetsiz, namussuz kadın'. Kökenini bilmiyoruz.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir: Blg *kaltāk* (BER 2:176); Srp *kāltak* (Škaljić: Turc 389; Skok: EtRj 2:73); Far *qaltāq* (Doerfer : TMEN 1508).

Räsänen: V 227 b (*kaltak* ile *kaltaban*'ı karıştırmıştır); Doerfer : TMEN 1508 (*kaltak* ile *kaltaban*'ı karşılaştırmıştır) ; ÊSTJa 1997, 236-237.

kalya, kalye 'sağ yağla pişirilen bir çeşit kaba veya patlıcan yemeği'. Yerel ağızlarda da yaygın olarak geçer.

< Ar *qaliya* 'in Öl Gebackenes'.

Bulgarca *kallé* ve Sırpça *kalja* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 2 : 172; Škaljić; Turc 389).

Tietze: Ar 304/187; Räsänen : V 226 b.

kalyon 'kadırgadan ağır, yelkenle ve kürekle yol alan eski bir savaş gemisi'

< İtal (Venedik) *galiōn* 'galleon'. - Bütün Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır.

Bonelli: Elementi 187; Barbera: Elementi 153; Kahane-Tietze: LFL 318; Soucek : Turcica 7 : 243-245.

kama¹ 'silâh olarak kullanılan, ucu sivri, iki ağız da keskin uzun bıçak'. Yerel ağızlarda *gama* olarak da geçer.

~ Tkm *gama* 'hançer'. - Blk *kama*.

Farsça *qāma* 'a large Georgian dagger', *qama* 'a straight poniard, a short sword carried in the belt' biçimi Türkçeden alınmıştır.

Bulgarca *kamā*, Sırpça *kama* biçimleri de Türkçeden geçmiştir.

Doerfer: TMEN 1411; Škaljić: Turc 389; Skok: EtRj 2:24; Räsänen: V 228 a; BER 2:183; Menges : Introduction 176 (Kuzey-batı Kafkas dillerinden alınmıştır) ; Dankoff: ALT 90.

kama² 'kütüğü yarmak için kullanılan ucu sivri, yassı, enli çivi, takoz'. Yerel ağızlarda *kam* 'kazık, direk', *gama* 'araba tekerleğinde kullanılan ağaç çivi', *kem* 'çivi' olarak geçer. < Erm *gam* 'nail'.

Dankoff: ALT 90. Dankoff, 'bıçak' olarak kullanılan *kama*'nın ayrı bir söz olduğunu da dile getirmiştir. Ancak Türkçe *kama* biçiminin sonundaki -a üzerinde durmamıştır.

kamara '(gemilerde) oda'

< İtal (Venedik) *cámara* 'cabin'. İtalyancada *camera* olarak geçer. - Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: Port *cámara*. - İsp *cámara*. - Fr *chambre*. - Ar (KAfrika) *kamera*, *kamra*, (Fas) *qâmra*, (Cezayir) *qāmara*, (Tunus) *qāmra*, (Mısır) *qamara*, (Suriye) *qāmara*.

Meyer: TürkSt 78; Bonelli: Elementi 187; Barbera: Elementi 102-103; Kahane-Tietze: LFL 142.

kamarot 'gemilerde yolcuların hizmetine bakan görevli'

< İtal (Venedik) *camaroto* 'cabin boy'.

Bonelli: Elementi 187; Barbera: Elementi 103; Kahane - Tietze: LFL 144.

kamçı 'uzun esnek bir değneğin ucuna sırtın bağlanarak yapılmış vurma aracı'. Ağızlarda *kımçı* biçimi de yaygın olarak kullanılır.

~ Tkm *gamçı*. - Blk *kamiçi*. - Nog *kamışı* 'kamçı, kırbaç'. - Krg *kamçı*. - TatK *kamçı*. - Bşk *kamsı*. - Özb *kamçı*, *kamçin*. - Kzk *kamşı*. - KKlp *kamşı*. - Alt, Tel *kamçı*. - Şor, Sag, Soy *kamcı*. - Tuv *kımçı* 'kamçı, kırbaç'. - Yak *kımyı*.

Uygurcadan başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Orta Türkçede *kamçı* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *kamçı* biçimi kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, at, deve ve sığırın erkeklik organına *kamçı* adı verilir. Onun verdiği bu anlam düşündürücüdür. Türkçede at, eşek gibi hayvanların erkeklik organına *çav* adının verildiğini biliyoruz. 'Çavdan yapılmış kırbaç' olarak kullanılan *çavun* adının da *çav*'ın bir türevi olduğu açıktır. Bk. *çavun*. O açıdan *kamçı*'nın at, deve ve sığırın erkeklik organına verilen *kamçı* adından ayrılması kolay kolay düşünülemez.

Orta Türkçe *kam-* 'vurmak, dövmek' kökünden geldiği yolundaki sav özel olarak tartışmaya açıktır. Türkçe *kancığa*, *kancuğa* 'terki bağı, terki kayışı' sözüyle birleştirilmesi yanlıştır. Bk. *kancığa*, *kancuğa*.

Miklosich: Nachtr 1: 56; Ramstedt: StO 17,5: 11; Zajaczkowski : Studia 35, 36, 48; Joki : LwSS 156; Poppe: CAJ 12: 157; Doerfer: TMEN 1527; Egorov: ÊS 170; Škaljić: Turc 390; Räsänen: V 229 a; Clauson: ED 626 a; Skok: EtRj 2: 33; Mándoky: NyK 73: 373-375; TESz 2: 343; Şipova: STRJa 157, 159-160; ÊSTJa 1997, 247-248.

kamış 'sulak yerlerde yetişen, çok yıllık ve otsu bir bitki (Phragmites australis)'

~ Tkm *gamış*. - Krg *kamış*. - Kzk *kamis*. - Özb *kamiş*. - TatK *kamış*. - Bşk *kâmiş*. - Alt, Tel *kamiş*. - Nog *kamis*. - Tar *komuş*. - YUyg *komuş*. - Sag *kabis*. - Yak *xomus*. Yakutlar *xomus* yanında *kulusun* adını da kullanırlar. Bu ad Moğalca bir alıntıdır (Moğ *qulusun*). - Çuv *xâmăş*, *xumăş*. Komşu diyalektlerden alınmıştır.

En eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *kamış* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *kamış* biçimi göze çarpar. Paasonen (CsSz 40) Çuvaşça *xâmăl* 'ı Tatarca *kamıl* biçimiyle birleştirmiştir. Egorov da bu

birleştirmeyi vermiştir (ÊS 291-292). Eren (NyK 51: 361) 'sap' olarak kullanılan Çuvaşça *xāmāl* biçimini Türkçe *kamış*'ın karşılığı olarak vermiştir. Clauson da Çuvaşça *xāmāl* biçimini *kamış*'ın karşılığı olarak değerlendirmiştir (ED 628-629). Eren, ? işaretiyle Osetçe *kamıl* biçimini de Türkçeden kalma bir alıntı olarak saymıştır. Bk. Doerfer : TMEN 1530.

Türkçe *kamış* komşu dillere de geçmiştir. Oyrota ve Teleütçe *kuluzun* Moğolcadan alınmıştır (Ramstedt: KWb 196 b; Räsänen: V 299 a).

Eren : NyK 51: 361 ; Kałużyński: ME 51; Doerfer: TMEN 1530; Egorov: ÊS 291-292; Räsänen: V 230 a; Clauson: ED 628-629; ÊSTJa 1997, 249-250.

kamineto 'küçük ispirto ocağı'

< İtal (Venedik) *camineto*.

Barbera: Elementi 103.

kampana 'çan'

< İtal *campana* 'bell'.

Kahane-Tietze: LFL 145.

kan 'atar damar ve toplar damarların içinde dolaşarak hücrelerde özümleme, yadımlama görevlerini sağlayan plazma ve yuvarlardan oluşmuş kıvılcık sıvı'

~ Az *gan*. - Tkm *kān*. - Yak *xān*. - Çuv *yun*. Çuvaşçada baştaki *k-* sesinin *y-*'ye çevrildiği göze çarpıyor. Çuvaşçada buna benzer *k-* > *y-* olaylarının varlığını biliyoruz. Örn. Türkçe *kal-* ~ Çuvaşça *yul-*; Türkçe *kar* ~ Çuvaşça *yur*; Türkçe *kın* ~ Çuvaşça *yēñē*. Çuvaşçadaki *k-* > *y-* örneklerinin uzun ünlülerden kalma bir olay olduğu yolundaki görüş bilim çevrelerinde yaygınlık kazanmıştır. Bk. *kanat*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kān* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kān* biçimi kullanılır

Türevleri Moğolcaya da geçmiştir.

Ramstedt: KWb 166 a; Ligeti: MNy 34 : 70; JA 1938, 187; Egorov: ÊS 349 (Farsça *xūn* 'kan' biçimiyle karşılaştırmıştır); Räsänen: V 230 a; Clauson: ED 629-630; ÊSTJa 1997, 251.

kanal 1. 'içinden su akıtmak için toprağı kazarak yapılmış açık oluk, ark'; **2.** 'gemilerin işlemesine elverişli, insan eliyle açılmış su yolu'

< İtal (Venedik) *canāl* 'channel'.

Kahane-Tietze: LFL 146.

kanalet 'sulama kanalı, küçük kanal'

< Fr *canalette*.

kanara yer. 'kasaplık hayvanların kesildiği yer'. Yerel ağızlarda 'et çengeli' olarak da kullanılır.

< Ar *qinnāra* 'Fleischerladen; Haken, an dem das Fleisch aufgehängt wird'.

Farsça *qannāra*, *qinnāra* 'a long piece of wood or iron fastened to the wall and supplied with many pegs, on which butchers suspend their meat; a butcher's shop' da Arapçadan alınmıştır.

Tietze: Ar 305/189. - Räsänen'in *kanara*'nın Türkçe *kan*'dan geldiği yönündeki açıklaması yanlıştır (V 230 b).

kanat 1. 'kuşlarda uçmayı sağlayan organ'; **2.** '(balıklarda) yüzgeç'; **3.** 'savaş düzenindeki ordunun sağ veya sol yanı'

~ Tkm *gānat*. - Blk *kanat*. - Nog *kanat*. - KKlp *kanat*. - Krg *kanat*. - Kzk *kanat*. - TatK *kanat*. - Sag *kanat* 'yüzgeç'. - Yak *kınat*. Birinci hecedeki *a*'nın *i*'ye çevrildiği göze çarpıyor. Türkçe *al-* ~ Yakutça *ıl-*; Türkçe *damar* (< *tamar*) ~ Yakutça *tımır* örneklerinde olduğu gibi. Bk. Ligeti: TörK 43-44. - Çuv *sunat*. Türkçe *k-* sesinin Çuvaşçada birkaç örnekte *y-*'ye çevrildiğini biliyoruz : Türkçe *kan* ~ Çuvaşça *yun*; Türkçe *kal-* ~ Çuvaşça *yul-*; Türkçe *kar* ~ Çuvaşça *yur*. Buna göre, Türk-

çe *kanat*'ın da başlangıçta Çuvaşçada **yunat*'a dönüştüğü düşünülebilir. Daha sonra **yunat* ara biçiminin *şunat*'a çevrildiği anlaşıyor. Çuvaşçada Türkçe *y-*lerin *ś*'ye çevrilmesi eski bir olaydır. Türkçe *yüzük* ~ Çuvaşça *şērē*; Türkçe *yemiş* ~ Çuvaşça *śimēś*; Türkçe *yetmiş* ~ Çuvaşça *śitmēl*; Türkçe *yağmur* ~ Çuvaşça *śumār* gibi.

Eski çağlardan başlayarak *kanat* olarak kullanıldığını görüyoruz. Eski Kıpçakçada da *kanat* olarak geçer.

Çağdaş diyalektlerde 'balık kanadı, yüzgeç' olarak kullanılan *kanar* biçimiyle *kanat* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Rásonyi Nagy (MNy 30: 159) Teleütçe *kana*-an Etwas hängen' kökünden geldiğini dile getirmiştir. Ramstedt (KSz 15 : 148 ; 16 : 75 ; KWb 165 a) Moğolca *qana* 'die grossen Federn der Flügel' biçimiyle karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmaya Räsänen (LTS 208) de katılmıştır. Türkçe *kanat*'ın sonundaki *-t*'nin eski bir çokluk eki olduğu sık sık seslendirilmiştir (Doerfer: TMEN 771, 1531; Bazin-Hamilton: Uray Arm 12). Brockelmann (OGM 118. §) *kanat* üzerinde durmamışlardır.

Rumca κῶνῶτι 'kapı kanadı' Türkçeden alınmıştır (Andriotis : EL 146). Bulgarca ve Sırpçaya da *kanat* olarak geçmiştir (BER 2 : 198-199; Škaljić : Turc 391).

Egorov: ÊS 218; Doerfer : TMEN 1531 ; Räsänen: V 230 b; Clauson: ED 635 (Çuvaşça *şunat* biçimini vermemiştir); Musaeu: LTJa 136-138; ÊSTJa 1997, 252-253.

kanava, kanaviçe 'el işleri için kullanılan seyreker dokunmuş keten bezi'

< İtal *canavaccio*.

Meyer : TürkSt 55; Bonelli: Elementi 187; Barbera: Elementi 104.

kanca 'saplı çengel'

< İtal (Venedik) *ganzo* 'hook'. Bütün Akdeniz dillerinde kullanılır : İsp *gancho*, Fr *ganche*, İtal *gancio*, Ar (Mısır) *ğango*. Rumca γῶντῆα, κῶντῆα, Arnavutça *ganxhë*, *kancë*, *kanxhë*, Sırpça, Bulgarca *kàndža*, Rumence *cange* biçimleri Türkçeden alınmıştır. Miklosich: TE 1: 89; Meyer: TürkSt 48; Tagliavini: Annali N.S. 1: 201; Kahane-Tietze: LFL 323; Deny: Principes 87; Kniezsa: SzJlsz 182; Räsänen : V 230 b; BER 2 : 201; Skok: EtRj 2: 33; Zajaczkowski: Studia 94.

kancığa, kancuğa 'terki kayışı, terki bağı'

~ Tkm *gancığa* 'terki bağı, terki kayışı'. - Nog *kanjiga*. - KKlp *kanjığa*. - Kzk *kancığa*. - Krg *kanjığa*. - Özb *kancığa*

< Moğ *ğancuğa* 'les courroies à l'arrière de la selle'.

Türkçe *kançı* sözüyle birleştirilmesi yanlıştır. Bk. *kançı*.

Moğolcadan (veya Türkçeden) komşu dillere de geçmiştir.

Ramstedt : KSz 15 : 147; KWb 143 b; Doerfer: TMEN 290, 893; TLT 425 ; Ligeti : KSĪ-NA 83 : 14; Räsänen: V 230-231; Róna-Tas: ALH 16: 434; TESz 2:343; Mándoky: NyK 73: 379-380; Muhamedova: MSFOu 158 : 191; Poppe : Róna-Tas Arm 150 ; Vietze: RelLSym 432.

kancık 'dişi köpek'. Ağızlarda *gancık* biçimi de geçer. Daha çok 'dişi (hayvan)' olarak kullanılır.

~ Tkm *gancık* 'dişi köpek'. - Blk *kançık*. - KKlp *kanşık*. - Kzk *kanşık*. - Krg *kançık*. - TatK *kançık*.

Orta Türkçede *kançık* 'dişi köpek' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kançık* ve *kançu* olarak kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. Yalnız, sonundaki ekin eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak kullanılan bir küçültme eki olduğu anlaşıyor.

Bu sözün *kan* kökünün Hint-Avrupa dillerinde (örn. Lat *canis* 'köpek') kullanılan bir kökten geldiği yolundaki sav yanlıştır.

Ramstedt: SKE 84-85; Räsänen: MSFOu 98:131, MTS 93; V 230 b; Brockelmann: OGM 29. §; Şçerbak: İRLTJa 128; Ligeti: MNy 66:415; Doerfer: TMEN 1532; Clauson: ED 634-635; Tryjarski : CAJ 23 : 308 ; Golden: Róna-Tas Arm 52; ÊSTJa 1997, 255.

kancur 'izmarit balığının küçüğü'. Yerel olarak *gancur* biçimi de kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz. Georgacas (FT) *kancur* üzerinde durmamıştır.

kandelisa, kandilisa 'serenleri kaldırmak için kullanılan halat'. Eski kaynaklarda *kandiliça* olarak geçer.

< İtal (Venedik) *candelizza* 'foretackle; girt-line; triatic stay'.

Kahane-Tietze: LFL 148.

kangal¹ 'tel veya kurşun boru gibi şeylerin halka biçiminde sarılmasıyla yapılan bağ, roda'

< R *καγκάλι 'coil'. - Sırpçada da *kàngal* olarak kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 774. - Németh'in 'tekerlek' olarak kullanılan Türkçe *kañ* kökünden geldiği yolundaki savı yanlıştır (Melich Arm 296).

kangal² 'deve diken'i. Ağızlarda *gangal* (ve *gengel*) olarak da geçer.

Ağızlarda *kangal* yanında *kalağan* biçimi de kullanılır. Yerel ağızlarda geçen *kaluğan* biçimi *hap. leg.* olarak kontrole muhtaçtır.

Kökünü bilmiyoruz. Ancak *kangal* biçiminin göçüşme (*métathèse*) yoluyla ortaya çıktığı açıktır: *kalağan* (> **kalgan*) > *kangal*.

Türkçede *-gan* (~ *-gen*) ekinin bitki (ve hayvan) adlarında sıklıkla geçtiğini biliyoruz (Brockelmann: OGM 53. §).

kangren 'vücudun bir yerindeki dokunun ölmesi'. Yazı dilimizde *kangren* yanında *gangren* olarak da geçer.

< Fr *gangrène*.

Yerel ağızlarda *gangren* biçimi halk etimolojisiyle *kankıran*'a dönüşmüştür. Yazı dilimizde kullanılan *kangren* biçiminde de halk etimolojisinin rol aldığı anlaşılıyor.

Tietze : Oriens 5 : 257.

kanguru 'Avustralya'da yaşayan otçul bir hayvan'.

Uluslararası bir söz olarak İngilizce (*kangaroo*), Fransızca (*kangourou, kanguroo*), Almanca (*Känguruh*) gibi dillerde kullanılır.

Avustralya'da kullanılan *kangooroo, kanguru* adından alınmıştır. Avrupa dillerine İngilizce yoluyla girmiştir. Türkçe *kanguru* biçiminin Fransızcadan geçtiği anlaşılıyor.

kantar 'tartma aracı'.

Yaygın bir inanca göre, Arapçadan alınmıştır (Räsänen: V 231 b). Arapça *qinṭār*'ın Grekçe κεντηνόριον'dan geldiği anlaşılıyor. Grekçeye Latince'den geçmiştir (Lat *centenarium*). Latince *centenarium*'un *centum* 'yüz, 100' kökünden geldiği açıktır.

Balkan dillerine Türkçe yoluyla geçtiği anlaşılıyor.

Andriotis: EL 147; Vasmer : REW; BER 2: 208-209; Škaljić: Turc 392; Skok: EtRj 2:35; Kniezsa: SzIJs 847.

kantarma 'azılı atların ağızlarına takılan demir araç'. Ağızlarda 'gem', 'dizgin', 'at başlığı' olarak da kullanılır.

~ Tkm *kañtarma*

< *kantar-* + *-ma* eki. Türkçede *kantar-* 'su vermek, su içirmek, suvarmak' anlamına geldiği gibi, 'atın başını çekmek, bağlamak' anlamında da kullanılır.

Diyalektlerde de yaygın olarak geçer: Tkm *kañtar-* 'atı dizgini eyer kaşına takarak bağla-

mak'. - Krg *kan̄tar*- 'eyerin ön kaşına bağlamak, asmak'. - Özb *kantar*-.

Azerî alanında *kantarma* yerine *kantarga* (> *gantarga*) biçimi geçer.

Ligeti'ye göre (TörK 246), Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir: Moğ *qantar*- 'tirer la bride à un cheval de sorte qu'il en porte la tête plus haut et que son cou en soit recourbé,' 'to tie the bridle of a horse to the saddle; to pull the reins tight'. Kalmıkça, Ordosça, Halhaca, Buryatça gibi Moğol diyalektlerinde de kullanılır. Moğolcada *qantarğa çilbuğur* 'une courroie que l'on met dans la bouche d'un cheval et qui passe sous son ventre où on l'attache, pour l'obliger de baisser la tête' türevi de geçer. Bu türev Ordosça ve Buryatçada da kullanılır. Yakutçada kullanılan *xantargâ* 'von der Kandare bis zum Sattel geführter Riemen (so, dass das Pferd den Kopf hoch hält)' biçimi düşündürücüdür. Bk. Kałużyński: ME 76.

Macarca *kantár* 'Zaum' eski bir Türk dilinden (büyük bir olasılıkla Kumancadan) kalma bir alıntıdır. Macarcadan Slovakça, Polca gibi komşu dillere geçmiştir. Almanca *Kandare* (< *Kantare*) biçimi de Macarcadan alınmıştır (Kluge : EtWb). Macarcadan Sırpçaya da *kantar* olarak geçmiştir.

Gombocz: BTLw 226-227; Ramstedt: KWb 166 a; Škaljić: Turc 400 (Sırpça *katârma* < Türkçe *katarma* [sic!]) < Arapça *qîṭâr* açıklaması yanlıştır); Skok: EtRj 2:62; TESz 2: 350; Kakuk: OLZ 61: 588; Räsänen: V 231; Ligeti: TörK 246; Rassadin : Zaimstvovanija 69; Hadrovics: UEISk 290; Vietze: RelLSym 432-433; ÊSTJa 1997, 260-261.

kapan esk. 'büyük terazi' *Unkapanı* (İstanbul) adında saklanmıştır. Ağızlarda 'un tartmaya yarayan terazi', 'ağır yük tartılan kantar' ve 'pazar yeri' olarak kullanılır. Dar bir alanda *kapan* 'tahıl satılan yer' olarak da geçer.

< Ar *qabbān*.

Farsçada *qabbān*, *qabān* olarak geçer. Doerfer'e göre (TMEN 1424) Arapça *qabbān* Farsçadan alınmıştır (Farsça *kapān* 'a balance with a scale at one end and a stone weight at the other').

Arapça -bb- *gémination*'u Türkçede yalınlaşarak -b-ye çevrilmiştir.

kapanıça bk. *kapanıça*.

kapari bk. *gebre*².

kaparo 'pey akçesi'

< İtal *caparra* 'pey akçesi'. Venedik İtalyancasında *capara* biçimi kullanılır. Rumcada *καπάρο*, *κάπαρο* olarak geçer. Sırpçada *kapara* biçimi kullanılır. Bulgarca *kaparo* biçimi Türkçeden (veya Rumcadan) alınmıştır. Barbera : Elementi 106; Skok : EtRJ 2 : 40; Räsänen : V 234 a; Symeonidis: Gr 179/73; BER 2:215.

kaparoz argo 'yolsuzca veya zorla elde edilen mal veya para'.

Türkçe *kaparo* sözüne Rumca -oş ekini getirmek yoluyla oluştuğu anlaşıyor. Bk. *kaparo*. Türkçe *kap-* kökünün analogik baskısı da göz ardı edilemez.

Räsänen : V 234 a; Symeonidis: Gr 179/73. - Bulgarca *kaparos* biçimi Türkçeden alınmıştır (BER 2:215).

kapela 'şapka'

< İtal *cappello* 'hood'.

Kahane-Tietze: LFL 156.

kapı < **kapu** 1. 'bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığı'; 2. 'bu açıklıktaki açılıp kapanan kanat'

~ Tkm *gapı*. - Nog *kapı*. - KKlp *kapı*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*kapığ*). Orta Türkçede *kapuğ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *kapu* biçimi kullanılır.

Türkçe *kap-* (~ *kapa-*) kökünden geldiği açıktır (Gabain : AG 70/109. §; Brockelmann:

OGM 48.ş ; Ligeti: MNY 63 : 431; MongSt 296-298; Kononov: GrJaTRP 106.ş 3). Muhamedova'nın Türkmençe *gap-* kökünü *yap-* köküyle birleştirmesi yanlıştır (Tİ 1976, 156).

Kıpçak diyalektlerinde *kapka* biçimi kullanılır: TatK, Kzk *kapka*. - Bşk *kâpka*. - Krg *kapka*.

Macarca *kapu* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz: BTLw 110; Ligeti: MNY 30: 200-208; TörK 77-78; 256-257; TESz 2:367). Doerfer'in Macarca *kapu* biçiminin Eski Osmanlıcadan geldiği yolundaki görüşü yanlıştır (TMEN 1422).

Farsça, Tacikçe gibi komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 1422; TLT 427).

Türkçe *kapı* (< *kapu*) Balkan dillerinde de kullanılır. Blg *kapija* ; Srp *kâpija*; Rum *căpie* (BER 2:220, Škaljić: Turc 393; Skok: EtRj 2:41).

Türkçe *kapı*'nın yerine diyalektlerde *eşik* sözü geçmiştir. Bk. *eşik*.

Tuvaca *xälga* 'kapı', Sagayca *kälka* 'die Tür (in Märchen)' gibi biçimler Moğolcadan alınmıştır (Doerfer: TMEN 313).

Pedersen: KZ 39:461; Munkácsi: KSz 5:356; Ramstedt: Stellung 10; Pelliot : T'oung Pao 27:279. s. 1. not; Ligeti: MNY 63 : 431; TörK 52, 231; Clauson: ED 583 a; ÊSTJa 1997, 274-275.

kaplıca 'ılıca'

< *kaplı ılıca*. - Türkçede yaygın olarak kullanılan *kaplıca* biçiminin haploloji (*haplologie*) sonunda oluştuğu anlaşıyor (*kaplı ılıca* > **kaplılıca* > *kaplıca*).

kaplumbağa 'çok sert ve kemiksi bir kabuk içinde yaşayan bir hayvan'. Ağızlarda *kaplı kurbağa* adı da kullanılır.

Eski kaynaklarda *kaplu bağa* olarak geçer: Buna göre, *kaplumbağa* biçimindeki -m-

(<-n-) sesinin sonradan türediği anlaşıyor. Türkçe *kertenkele* (< *kelte keler*) sözündeki -n- gibi. Ancak, *kertenkele*'deki -n- olduğu gibi kalmıştır. Buna karşılık, *kaplumbağa*'daki -n- sesi *bağa*'nın başındaki b-'nin baskısı altında -m-'ye dönüşmüştür. Bk. *kertenkele*.

Türkçede *kaplumbağa* yanında *tosbağa* (~ *tosbağı*) adı da kullanılır. Yerel ağızlarda *tekneli bağa* adı da geçer.

Çağdaş diyalektlerde *kaplumbağa taş baka* olarak adlandırılır: Krg *taş baka*. - KKlp *tasbaka*. - Blk *taş maka*. - Nog *tas baka*. - Özb *toşbaka*. Türkmenler *kaplumbağaya pışbağa* adını verirler.

Pelliot: BSOS 6: 561-562; Şçerbak: İRLTJa 152-153.

kaporta 'geminin alt katlarını aydınlatmak ve havalandırmak üzere güvertede açılan yer'. Türkçede otomobillerin motor bölümünü örten saçtan yapılmış kapağa da *kaporta* adı verilir.

< İtal *boccaporta* 'hatchway'. Venedik'te *bo-caporto* olarak geçer. Arapçada da yaygın olarak kullanılır: Ar (Malta) *bokkaport*, (Tunus) *bagabûrto*, (Mısır) *bukaborto*.

Kahane-Tietze: LFL 97.

kaptan 'gemi yönetimiyle ilgili en yüksek görevli'

< İtal (Venedik) *capitan* 'captain'.

Kahane-Tietze: LFL 152; Räsänen: V 234 b.

kapuska 'etli lâhana yemeği'

< Rus *kapústa* 'lâhana'. Belli başlı Slav dillerinde *kapusta* olarak saklanmışsa da, Bulgarcada kullanılmadığı göze çarpıyor. Macarcada *káposzta* da Slav dillerinden alınmıştır (Kniezsa: SzJsz 251). Türkçe *kapuska* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur. Türkçe *patıska* (< İtalyanca *batista*) gibi.

Meyer : TürkSt 56; Tietze: Oriens 5 : 249, 257 ; Slav 2. s.; Räsänen: V 235 a.

kapuz 'dar ve derin boğaz, geçit'. Ağızlarda *kapız* olarak da geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

Eren: TD 1990/1 : 43.

kar 'havada donarak yağan su buharı'

~ Tkm *gār*. - TatK *kar*. - Bşk *kar*. - KKlp *kar*.
- Krg *kar*. - Kzk *kar*. - Nog *kar*. - Özb *kor*. -
Soy *xar*. - Hal *qār*. - Yak *xār*. - Çuv *yur*. Baş-
taki *k*- sesi *y*- 'ye çevrilmiştir. Türkçe *kal*- ~
Çuvaşça *yul*-, Türkçe *kın* ~ Çuvaşça *yēnē* ör-
neklerinde olduğu gibi. Bu açıdan Türkçe *ka-*
nat ~ Çuvaşça *śunat* örneği de düşündürücü-
dür.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta
Türkçede *kār* olarak geçer. Eski Kıpçakçada
da *kar* biçimi kullanılır.

Türkçe *ka* kökünden -*r* ekiyle kurulduğu an-
laşıyor. 'Kar fırtınası, tipi' olarak kullanılan
kaδ (> Türkmençe *gay* 'fırtına, kar fırtınası,
tipi'; Türkçe *kay* da *ka* kökünden gelir. Bk.
kay.

Brockelmann: OGM 34. § ; Egorov: ÊS 350;
Ligeti : JA 1938, 187 ; MNy 65 : 144 ; VJa
3, 1971, 28 ; ResAltL 108 ; Räsänen: V 235
a; Clauson: ED 641 a ; Doerfer : KhalMat
300 ; Miller : UAJb N.F. 6 : 191; ÊSTJa
1997, 284-285.

kara² 'yer yüzünün denizle örtülü olmayan bö-
lümü, toprak'

Kahane-Tietze (LFL 6. s.), Doerfer (TMEN
1440) gibi yazarlara göre, Arapçadan alın-
mıştır (< Ar *qārra*).

Kononov (TSb 1975, 161. s.14. not) *kara*'nın
bu anlamda belli başlı bütün Türk diyalektle-
rinde kullanıldığını göz önüne alarak bu gö-
rüşe katılmamıştır. Kormuşin (Baskakov
Arm 93-99) de *kara*'yı 'toprak' olarak en ko-
yu renge verilen *kara* adından ayırmamış, an-
cak Moğolcada *qara*'nın 'toprak' olarak geç-
mediğini belirtmiştir.

karaca 'üst kol'. Eski kaynaklarda *karıca* 'ko-
lun dirsekle omuz arasındaki bölümü' olarak
geçer.

Türk diyalektlerinde kullanılan *karı* kökün-
den geldiği açıktır: Tkm *garı* 'koyun ve keçi
gibi hayvanların dizinden tırnağına kadar
olan bölümü, incik'. - Krg *karı* 'kolun dirsek-
le omuz arasındaki bölümü, omuz'. - Alt, Tel
karı 'kolun üst bölümü'. - Çuv *xur* 'eski bir
uzunluk ölçüsü'.

Orta Türkçede de *karı* 'dirsekle bilek arasın-
daki bölüm; eski bir ölçü' olarak geçer.

-*ca* ekiyle yapılmış bir türev olan *karıca* son-
radan *karaca* biçimini almıştır.

Türkçe *oma* (> *homa*) 'kalça kemiği, uyluk
kemiği' ve 'büyük kemik' yanında kullanılan
omaca ve *omaça* biçimleri de -*ca* (~ -*ça*)
ekiyle yapılmıştır. Bk. *oma*. Bunun gibi, *kal-*
ça'nın da -*ça* ekiyle yapılmış bir türev oldu-
ğu anlaşıyor. Bk. *kalça*.

karamusal 'çifte demirde yatan geminin dön-
mesiyle zincirlerin karışmasını önlemek için
kullanılan X biçiminde zincir düzeni'

< İtal (Venedik) **paramusselli* 'mooring
swivel'. - Rumca *καραμουσέλι* biçimi de
İtalyancadan alınmıştır.

Kahane-Tietze: LFL 467.

karanfil² 'gemilerde ağır eşya alıp vermek
için kullanılan palanga'

< İtal *paranchino* 'burton, small tackle'. İtal-
yanca *paranchino*'nun Türkçede *karanfil* 'gü-
zel kokulu bir çiçek' sözünün baskısı altında
biçim bakımından değişikliğe uğradığı anla-
şıyor.

Kahane-Tietze: LFL 468.

karanlık 1. 'ışığı olmayan, bütünü veya bir
parçası ışıktan yoksun olan'; **2.** 'ışık olmama
durumu'

~ Tkm *garanıkı*. - TatK *karañğı*, *karañılık*. -
Nog *karaña*. - KKlp *karañğı*, *karañılık*. -

Kzk *karangı*. - Krg *karaŋgı*, *karaŋgılık*. - Tar *karaŋgu*. - Kuğ *karaŋa*. - Tuv *karaŋgı*. - Yak *xaraŋa*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*karaŋ-gu*). Orta Türkçede *karaŋgu* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *karangı*, *karanı* gibi birtakım biçimler göze çarpar.

Türkçe *karanlık* biçiminin *-lık (-lik) ~ -luk (-lük)* ekiyle kurulduğu açıktır: *karaŋu + -luk > karaŋuluk > karanlık*. Türkçe *karaŋu* biçimi *kara*'nın bir türevidir (bk. Ramstedt: Formenlehre 229; Räsänen: MTS 108; Kałużyński: ME 95). O bakımdan Poppe'nin *karaŋu*'nun Moğolcadan alındığı yolundaki açıklaması yanlıştır (Németh Arm 337). Bk. Doerfer: TMEN 1448.

Ramstedt (KSz 16 : 80; KWb 170 a) Moğolca *qaranggu* biçimini Türkçe *karaŋgu*, *karaŋı* vb. biçimleriyle karşılaştırmıştı. Räsänen'e göre (V 236-237), Moğolca biçimler Türkçeden alınmıştır. Ligeti (ResAltL 110-111) Türkçe (ve Moğolca) biçimleri *kara*'nın türevi olarak değerlendirmekle yetinmiştir. Bk. Ligeti : AOH 19 : 163. Clauson (ED 662 b) da *karaŋgu*'nun *kara*'dan geldiğini yazmış, ancak morfolojik yönden karanlık olduğunu da vurgulamıştır. Bk. Brockelmann: OGM 95.Ş; Kononov : TSb 1975, 161; ÊSTJa 1997, 299-300.

karantina 1. 'kırk günlük süre'; 2. 'bir ülkeyi bulaşıcı hastalıklardan korumak için gemiyle gelen yolcuların kırk gün kıyıya çıkmalarının yasaklanması'; 3. 'bu amaçla yolcuların ayrı bir yerde belli bir süre için bekletilmesi'; 4. 'hastalık çıkan bir yerdeki halkın o yerde belli bir süre için bekletilmesi'; 5. 'kıyı sağlık örgütü'; 6. 'hastahanelerde, yatacak hastaların kayıt ve kabul edildikleri yer'

< İtal *quarantina* 'quarantine'. - Orta Çağda Venedik'e gemiyle gelen yolcuların kırk gün kıyıya çıkmaları yasaklanmıştı. Bu önlem daha sonra Batı Avrupa ülkelerinde de yayıl-

mıştır. Bunun gibi, bu önlem Akdeniz ülkelerinde de yaygın olarak kullanılmıştır. O bakımdan *quarantina*, ad ve kavram olarak uluslararası bir değer ve yaygınlık kazanmıştır.

Türkçeden Farsçaya da geçmiştir (Far *karantina* 'quarantine').

Kahane-Tietze: LFL 529.

karavana 'en çok orduda erlerin yemeğini dağıtmada kullanılan, kenarları dik, derince metal kap'.

'Gemi' olarak kullanılan *karavana* sözünden geldiği anlaşıyor. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Kahane-Tietze: LFL 161.

Bulgarca *karavâna*, Sırpça *karavana*, Rumca *καραβάνα* Türkçeden alınmıştır.

Andriotis: EL 148; Adamović: AFF 10:71; Kahane-Tietze: LFL 161.

karavaş 'cariye, odalık'. Anadolu ağızlarında da *karavaş* olarak kullanılır.

Orta Türkçede *karabaş* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *karabaş* ve *karavaş* olarak kullanılır.

Türkçe *karavaş* biçiminde *-b-* ünsüzü *-v-* ye çevrilmiştir.

Türkçede cariyeye *kırnak* adı da verilir. Bk. *kırnak*. Bundan başka, eski çağlarda 'genç kız, genç kadın' olarak kullanılan *kırkın* da sonradan 'cariye' anlamını almıştır. Kırgızlar *kız kırkın* adını 'kızlar' olarak kullanırlar.

Doerfer: Hungaro-Turcica 145.

karavela 'büyük deniz teknesi'.

Akdeniz dilleri yoluyla (örn. İtal *caravella* 'caravel') Portekizceden alındığı anlaşıyor. Portekizce *caravela* 'gemi' anlamına gelen *caravo* türevi olarak belli başlı Akdeniz dillerinde geçer.

Kahane-Tietze: LFL 161.

karavida yer. 'çamurlu tatlı sularda yaşayan bir cins istakoz veya yengeç, tatlı su istako-

zu'. Türkçede *kerevit* (veya *kerevides*) adı da kullanılır.

< R κρεβίδας 'Krebs'.

Tietze: Gr (1) 223/110; Georgacas: IT 220; FT 128/40.

kardeş 1. 'aynı ana babadan doğmuş çocukların birbirine göre adı'; **2.** 'yaşça küçük olan kardeş'. Yerel ağızlarda *kardaş* olarak kullanılır. Eski kaynaklarda *karındaş* biçimi geçer. ~ Tkm *gardaş*. - Nog *kardaş* 'kardeş'; *karındaş* 'yaşça küçük olan kız kardeş'. - Kzk *karındaş* 'yaşça küçük olan kız kardeş'. - KKlp *karındaş*. - Krg *karındaş* 'yaşça küçük olan kız kardeş (erkek kardeşe göre)'. - Özb *karındaş*. - Sag, Koy, Kaça, Belt *karındaş*. - Hak *xarındaş*. - Çuv *xurantaş*. Komşu diyalektlerden alınmıştır (Poppe : KCsA 2 : 83).

En eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *karındaş* olarak geçer. Kumancada *karındaş* 'kardeş', kız *karındaş* 'kız kardeş' olarak kullanıldığı gibi, Eski Kıpçakçada da *karındaş* ve *kız karındaş* biçimleri geçer.

< *karın* + *-daş* eki. Türkçede *-daş* ekinin ses uyumundan kaçarak kalın sırada kaldığını biliyoruz: *ayaktaş*, *arkadaş*, *boydaş*, *yoldaş*, *yurttaş*, *dildaş*, *dindaş*, *gönüldaş*. Buna karşılık *kardeş* örneğinde *-daş* eki *-deş*'e çevrilmiştir. Ancak yerel ağızlarda *kardaş* biçiminin yaşadığını biliyoruz.

Németh: Asia Major, Introductory Volume 274-279; Csoma Arm 100-101; Ramstedt: StO 11, 6: 8; SKE 257; Gabain: AG 63; Brockelmann : OGM 40. §; Räsänen : MTS 96; V 237 a, 238 a; Clauson: Studies 149; ED 662; Pokrovskaya: IRLTJa 38-47; Eren: TD 1992/1 : 913-916.

karfiçe 'orta boy demir çivi'

< R καρφίτσα < : καρφί 'çivi'.

Tzitzilis: Zaemki 33.

karga 'kanatları geniş, tüyleri kara renkte, tarla ve bahçelere çok zarar veren kuş (Corvus)'. Ağızlarda *garga* olarak geçer.

~ Az *garga*. - Tkm *garga*. - TatK *karga*. - Bşk *karga*. - Nog *karga* 'karga; kuzgun'. - KKlp *garga* 'karga; kuzgun'. - Kzk *karga*. - Krg *karga*. - Tel, Alt, Şor, Koy, Kaça, Küer *kar-ga*. - Özb *karga*. - Tar *karga*. Tarançılar *kāğa* (kara *kāğa*) biçimini de kullanırlar. - Tuv *kārgan*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Özünde 'karga' olarak geçer. Ancak *gök karga* ve *kuzgun* gibi kuşlara da *karga* adı verilir. Orta Türkçede de *karga* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *karga* biçimi kullanılır.

Türkçe *karga* adının, karganın çıkardığı ses-ten geldiği açıktır (Bang : KOsm 2 : 22; Brockelmann: UJb 8: 261). Garipov (Slovo-obrazovaniye 87) *-ga* ekiyle kurulduğunu bildirmekle yetinmiştir.

Yabancı dillerde de kargaya buna benzer adlar verilir. Örn. Tibetçe *kaka*, *kā-ka* adı da karganın sesinden gelir (Uray: AOH 4: 209). Bk. Clauson: TDAY 1966, 7.

Bilimsel yayınlarda sık sık Moğolca *keriye* biçimiyle birleştirildiği göze çarpar (bk. Bazin-Hamilton: Uray Arm 17). Ancak Ramstedt (KWb 226 b) Moğolca *keriye*'yi Türkçe *karga* biçimiyle birleştirmemiştir.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir: Blg *garga* (BER 1: 231); Rus *karga* (Vasmer: REW).

Brockelmann: OGM 18. § 5; Menges : Oriens 9 : 128; Räsänen: V 237 b; Clauson: ED 653 a; ÊSTJa 1997, 303-304.

kargaşa 1. 'düzen bozukluğu, anarşi'; **2.** 'karışıklık, düzensizlik'.

Eski Türkçeden başlayarak geçer.

< *kargaş* + *-a* eki. Eski Türkçede *kargaşmak* 'kavga ctmek, tartışmak' anlamına gelir.

Clauson: ED 658 a; Monchi-zadeh: Xurāsān 217.

kargı 1. 'kamuş, kalın kamuş'; 2. 'eskiden silâh olarak kullanılan ucu sivri ve demirli uzun sırık'. Eski kaynaklarda da *kargu* ve *kargı* 'kamuş, kalın kamuş' ve 'kargı' olarak geçer.

~ Tkm *gargı*.

Eskiden kargının ok ve mızrak yapımında kullanıldığı göz önüne alınırsa, 2. anlamın sonradan geliştiği açık olarak anlaşılır.

Çağdaş diyalektlerde kargıya *nayza* adı verilir: Tkm *nayza*. - KKlp *nayza*. - Krg *nayza*. - Kzk *nayza*. Bu adın Farsçadan alındığını biliyoruz (Far *nayza* 'kargı'). Farsça adın da *nāy* (~ *nay*) 'kamuş' kökünden geldiği açıktır. Türkçe *kargı* gibi.

Eski ve yeni diyalektlerde 'silâh' olarak kullanılan kargıya *süngü* adı verilir. Bk. *süngü*. Doerfer : KhalMat 301; ÊSTJa 1997, 306.

kargın¹ 1. 'eriyen karların oluşturduğu akar su'; 2. 'karla karışık yağın yağmur' < *kar*- 'taşmak' + *-gın*. Bk. *karık*. Clauson : TDAY 1966, 7.

kargın² 'marangozlukta kullanılan bir tür büyük rende'. Kökünü bilmiyoruz.

kargış 'beddua, ilenme, ilenç'

~ Tkm *gargış*. - TatK *kargış*. - Krg *kargış*. - Kzk *kargış*. - Alt, Tel, Kaça *kargış*. - Sag, Koy *kargış*.

Orta Türkçede *kargış* 'lânet, beddua, ilenme' biçimi kullanılır.

< *kargı*- (~ *karga*-) + *-ş* eki.

Orta Türkçede *karga*- 'lânet etmek, beddua etmek' olarak geçer. Çağdaş diyalektlerde de *karga*- yaygın olarak kullanılır. Türkçede *kargı*- biçiminin geçtiğini de biliyoruz. Yerel ağızlarda da *karga*- yanında *kargı*- biçimi kullanılır.

Clauson: ED 654 b, 655 a.

kârgır 'taş ve tuğladan yapılmış olan'

< Far *kârgîr* 'a solid structure of stone, supporting or strengthening a house'.

Tietze: WZKM 59-60:181. - Dankoff'a göre (ALT C 5), Farsça *kârgîr* Ermeniceden alınmıştır : Erm *k'ar u kir* 'built of stone and lime; built of stone' < *k'ar* 'stone' + *kir* 'lime, chalk'. Yerel ağızlarda yapı işlerinde kullanılan Ermeniceden kalma birçok alıntı göze 'çarpar. Çörten, him, keran, maran, pişirik gibi.

karık 1. 'bağ ve bahçe sulamak için açılmış su yolu, ark'; 2. 'bu arklar arasında kalan ve tohum ekmek için kullanılan yer, evlek'; 3. 'sabanla tarlada açılan çizir'. Ağızlarda *garık* biçimi de yaygın olarak kullanılır.

~ Blk *kırık* 'oluk'. - KKlp *karık* 'sabanla açılan çizir'.

Ağızlarda kullanılan *kar*- 'arkın suyu çoğalmak, taşmak' kökünden geldiği anlaşılıyor: *kar*- + *-(i)k* eki.

Ağızlarda 'su yolu' olarak kullanılan *harık* (~ *hark*) biçimiyle birleştirilemez. Bu biçim, su yoluna verilen *arık* (~*ark*) adının bir yan biçimidir.

'Eriyen karların oluşturduğu akar su' olarak kullanılan *kargın* da *kar*- kökünün bir türevidir. Bu türev 'karla karışık yağın yağmur' anlamını da almıştır. Bk. *kargın*.

Bulgar ağızlarında da yaygın olarak kullanılır (BER 2 : 258 ; 3 : 226).

ÊSTJa 1997, 320-321.

karın 1. 'insan ve havyanlarda gövdenin kaburga kenarlarından kasıklara kadar olan ön bölgesi'; 2. 'döl yatağı, rahim'; 3. 'mide'; 4. yer. 'iç, gönül, akıl'

~ Tkm *garın* 'mide; karın; göbek; döl yatağı, rahim'. - TatK *karın*. - Bşk *karın*. - Nog *karın*. - Kzk *karın*. - KKlp *karın*. - Krg *karın*. - Özb *korin*. - Alt, Tel, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *karın*. - Hak *xırın*. - Tuv *xırın*. - Tof *hırın*. - Yak *xarın*. - Çuv *xırām*. Çuvaşçada sondaki *-n* yerine *-m* geçtiği göze çarpıyor.

Çuvaşçada buna benzer birtakım örnekler geçer. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. *kurşun*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*karın*). Orta Türkçede *karın* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *karın* olarak kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. Németh'e göre (Berzeviczy Arm 86; Csoma Arm 88), Sumerce *agarin* 'döl yatağı' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Ligeti (NyK 49: 235) Moğolca *qarbisun* 'uterus' ~ *qarbing* biçimleri yanında Türkçe *karın* sözünü de saymıştır. Şçerbak (GrOJaTT 108) *karın*'ın *kari-* kökünden geldiğini ortaya atmıştır. Egorov (ÊS 314) Şçerbak'ın açıklamasını vermekle yetinmiştir.

Doerfer (TMEN 652) *karın*'ı *burun*, *taban*, *bırkın*, *erin*, *boyun* gibi *-n* ekiyle yapılmış türevler arasında saymıştır. Joki (LwSS 166-167) Radloff'a uyarak *karın* biçimiyle diyalektlerde 'bağırsak, göden' olarak kullanılan *karta* arasında yakınlıktan söz etmiştir. Bk. Zajczkowski : Sufiksy 79 ; Räsänen : V 238 a; Clauson: ED 661a.

Boev'e göre (BEz 15: 11), Bulgarca *kořem* eski Bulgarların dilinden kalma bir biçimdir. ÊSTJA 1997, 321-323.

karides 'tuzlu veya tatlı sularda yaşayan, birçok türü bulunan kabuklulara verilen ad'

< R καρίδες, καρίδα'nın çokluk biçimi. Meyer : TürkSt 23 ; Georgacas : FT 124, 127/14.

karkın > **gargın** 'karaya boyanmış deri'

Türkçe bir türev olduğu anlaşılıyor. Deny'ye göre (Principes 87), Farsça veya Türkçe (?) bir biçimdir.

karo 1. 'oyun kâğıtlarının küçük, kırmızı, baklava biçimli benekli olanı, orya'; **2.** 'betondan, dört köşe döşeme taşı'

< R καρò < Fr *carreau*.

Tryjarski : TKA 15 : 321-322 ; Bazin: Turcica 13: 171.

karpuz 1. 'sürünge gövdeli bir bitki; **2.** 'bu bitkinin iri ve sulu, tatlı meyvesi'

~ Tkm *garpız*. - Nog *karbız*. - Blk *xarbız*. - KKlp *garbız*. - Kzk *karbız*. - TatK *karbis*. - Kmk *xarbuž*. - Hak *arbuž*. - Tuv *arbuž*. - Çuv *arpus*. Rusçadan alınmıştır.

< Far *xarbuž*, *xarbuza*, *xarbūza* 'a water-melon'. Başındaki *x-* sesi Türkçede *k-*'ye çevrilmiştir. Farsça *xāyagīna* > *xāygīna* > Türkçe *kaygana* örneğinde olduğu gibi.

Çağdaş diyalektlerde dar bir alanda geçen *arbuž* biçimi açıklanmaya muhtaçtır. (Bu biçim Rusçaya *arbuž* olarak geçmiştir.) Bu biçimin başındaki *k-* (veya *x-*) sesinin düştüğü göze çarpıyor. Eski bir sava göre, Türk diyalektlerinde kullanılan *arbuž* biçimi Moğolcadan alınmıştır. Buna karşılık bu biçimin Kıpçakça bir kalıntı olduğu yolundaki inanç bilim çevrelerinde büyük bir ağırlık kazanmıştır.

Çağdaş diyalektlerde karpuz *tarbuž* adı da verilir: Krg *tarbız*. Kırgızlar *darbız* biçimini de kullanırlar. - Türkî *tarbuž*. - YUyg *tarvuz*. Bu ad Moğolcada da *tarbus* olarak geçer.

Bu adların da Farsçadan geldiği açıktır: Far *tarbuž*, *tarbuza* 'a water-melon'. Hindî alanda *xarbūza* ve *tarbūza* (veya *tarbūz*) biçimleri kullanılır. Tibetçede de *tar-baz* biçimi geçer.

Farsça *tarbuž* (~ *tarbuza*) biçiminin *karbuž* adından benzeşme (*assimilation*) yoluyla çıktığı yönündeki sav yanlıştır. (Tekrarlanan ünsüzlerin geçmediği bir sözde benzeşmeden söz edilemez.) Buna karşılık *tarbuž* (~ *tarbuza*) adının Sanskrit kökeninden geldiği yolundaki sav düşündürücüdür. (Sanskrit *trapuṣa*, *trapuṣa*). - Farsçada karpuz *hinduvāna* adı da verilir. (Bu ad 'hiyar' olarak da kullanılır.)

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir : Blg *karpúz*; Srp *kārpuz*; R καρπούζι (BER 2 : 252-253; Skok: EtRj 2: 53; Andriotis: EL 150).

Bouvat: KSz 4: 320; Laufer: Sino-Iranica 444; Ramstedt: JSFOu 17, 5: 13; Pelliot: T'oung Pao 37: 86-90; 100-101; Halasi Kun: Köprülü Arm (1) 100-101; Dmitriev: Stroj 513; Ligeti: AOH 19: 163; Räsänen: V 156 a, 464 a; Egorov: ÊS 32; Şipova: STRJa 35; Kakuk: Hungaro-Turcica 286; Doerfer: TMEN 1382; Dobos: ALH 28:161; Monchi-zadeh: Xurāsān 460.

karsak 'bir cins küçük tilki (Canis corsac)'

~ Tkm *garsak* 'bozkır tilkisi.' - Nog *karsak*. - KKlp *karsak*. - Bşk *karhak*. - Krg *karsak*: *karsak tülkü* 'bozkır tilkisi'. Kırgızlar *karsaŋ* biçimini de kullanırlar.

Orta Türkçede *karsak* 'bozkır tilkisi' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *karsak* olarak geçer.

Çağdaş diyalektlerde *karsak* yanında *kırşa* biçimi de göze çarpar: Krg *kırşa*. - Tuv *kırza*. - Yak *kırşa*. Bu biçimlerin Moğolcadan alındığı açıktır (Ligeti: AOH 21: 129; TörK 44).

Brockelmann'a göre (UJb 8 : 261), adı *karsa*-ğın çıkardığı sestten gelir.

Türkçeden Farsçaya geçmiştir. Rusçada da *korsak* olarak kullanılır. Ruslar arasında *Korsakov* soy adında saklanmıştır. Almanca (*Korsak*), Fransızca (*corsac*) gibi dillerde de kullanılır.

Karcag (Macaristan) Kumanlardan kalma bir yer adıdır.

Németh: MNy 18:125-127; UAJb 33: 123-124; Ligeti : JA 1938, 202; Sinor: JA 1946-1947, 9; Şçerbak: İRLTJa 135-136; Clauson: Studies 232; ED 663 b; Doerfer : TMEN 1459; Vasmer : REW ; Şipova: STRJa 195; Räsänen: V 267 b; Baskakov : Russkie fami-iii. 72-73; ÊSTJa 1997, 313-314.

kartel 'gemilerde içlerine içme suyu konulan küçük fiçi'

< İtal *caratello* 'watercask'.

Kahane-Tietze: LFL 160.

kartuk 'büyük tarla tarağı'.

Kökenini bilmiyoruz.

Daher : AA.

karyola 'üzerine yatak yapıp yatmaya yarayan tahta veya maden kerevet'

< İtal (Venedik) *cariola*. - Rumcada da κα-ριόλα olarak geçer (Andriotis: EL 150).

Meyer: TürkSt 46; Deny: Principes 40.

kasa² 'halatın ucunda veya bedeninde yapılan halka kıvrım'

< İtal *gassa* 'eye (of a rope)'. İtalyancada *gazza* (ve *ganza*) olarak da geçer. İspanyolcada *gaza* biçimi kullanılır. Fransızcada *ganse* olarak geçer.

Kahane-Tietze: LFL 327.

kasap 'sığır, koyun gibi hayvanları kesen veya dükkânında satan kimse'

< Ar *qaşşāb*. Arapça *qaşşāb*'ın Türkçede *ka-sab*'a çevrilmesi normaldir. Arapça alıntılarının bir bölümünde *gémination*'ların yalınlaştığını biliyoruz. Örn. Arapça *darrāba* Türkçede *daraba* (> *taraba*) biçimini almıştır. Bk. *ta-raba*. Bu yolda daha çok bilgi edinmek için bk. Tietze : Ar 315. s.

Türkçeden Bulgarca, Sırpça, Rumca, Arnavutça, Macarca, Rumence gibi dillere de geçmiştir.

Halasi Kun: MNy 34: 304; Škaljić: Turc 398; TESz 2: 400; Räsänen: V 239 b; BER 2:260-261; Skok: EtRj 2:56.

kasara 'geminin baş ve kıç taraflarında, asıl güverteden yüksek olan kısa güverte'

< İtal (Venedik) *cássaro* 'quarter-deck'. Arapça yoluyla Rumca (Bizans) κάστρον (Latince *castrum*) sözünden alınmıştır. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: İsp *alcázar*. - İtal *cassero*. Rumcada κάσαρο olarak geçer.

Kahane-Tietze: LFL 180.

kasatura 'tüfek namlusunun ucuna takılan bir çeşit bıçak'.

Balkan dillerinden alındığı anlaşıyor. Blg *kostur*, *kostura*, *kosturak* 'sapsız bıçak'. - Srp *kùstura* 'kör bıçak'. - Rum *custûră* 'sapsız bıçak'. - Macarcada *kusztora* 'bıçak' olarak kullanılır.

Meyer: TürkSt 2; Kniezsa: AECO 2: 171; SzlJsz 297; Barbera: Elementi 98; Bernard: LB 8 : 53-55 ; Tietze : RO 38 : 280 ; TESz 2: 685; Skok : EtRj 2 : 246 ; Matei : RÉSEE 4: 225, 227.

kasıl bk. *hasıl*.

kastanyet 'parmaklara takılarak çalınan bir tür zil'

< Fr *castagnette*.

kastanyola 'akan gemi zincirini sıkarak durdurmak için kullanılan, güverte loçasının altına konmuş demir kol'

< İtal *castagnola* 'cleat'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: İsp *castañuela*. - Port *castanhola*. - Fr *castagnole*. - İtal *castagnola*. - R *καστανιόλα*.

Kahane-Tietze: LFL 182.

kastar 'pamuk ipliğini veya bezini bol ve soğuk su ile yıkayarak ağartma işi'. Anadolu ağızlarında *kasar* (> *gasar*) olarak da geçer.

< Ar *qaşr* 'das Tuchwaschen, Bleichen, Dekatieren'.

Tietze: Ar 302/179. - Türkçe *kastar* biçimi Tietze'nin gözünden kaçmıştır. Bu biçimin **kassar* > *kastar* *dissimilation*'u sonunda olduğu anlaşıyor.

kaşağı 1. 'hayvanları tımar etmek için kullanılan, saçtan, dişli araç'; **2.** 'sırtı kaşımak için kullanılan uzun saplı, ucu kaşık veya el biçiminde, tırnaklı araç'

~ Az *gaşov*. - Tkm *gaşav*. - TatK *kaşau*.

< *kaşa*- (~ *kaşı*-) + -ğü eki.

Sırpça *kašagija* biçimi Türkçeden geçmiştir.

Bang : KOsm 3 : 39 ; Brockelmann: OGM 60. § b, d; Sevortyan : Aİ 235-236 ; Räsänen: V 240 b; Tietze : ZBalk 18 : 172/85; Škaljić: Turc 399; Ligeti : TörK 244; ÊSTJa 1997, 348.

kaşar < kaşar peyniri 1. 'koyun sütünden yapılan, tekerlek biçiminde, sarımtırak, yağlı bir peynir'; **2.** *argo* 'oyunda açık göz, kurnaz olan kimse'.

Rumenceden alındığı anlaşıyor:

Meyer : TürkSt 56 ; Şăineanu : InfIOr; Crânjăla : RumVI 319 ; Matei : RÉSEE 4 : 225; Tietze : RO 38 : 280 (*kaşer*'in Rumenceden geldiğini bildirmekle yetinmiş, Rumence karşılığını vermemiştir). Bk. BER 2 : 299.

kaşık 'sulu yiyecekleri ağıza götürmeye yarayan, saplı sofa aracı'. Ağızlarda *gaşuk* olarak da geçer.

~ Tkm *kaşık* . - TatK *kaşık*. - Nog *kasık*. - KKlp *kasık*. - Kzk *kasık*. - Krg *kaşık*. - Tel, Şor *kajık*. - Bar *kajık* . - Tar *koşuk*. - YUyg *koşuk*. - Hak *xazıx*. Sinor (UAJb 33 : 163) Hakasça *xazıx*'ı Türkçe *kayık*'ın yan biçimi olarak vermiştir. Bk. *kayık*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kaşuk*). Orta Türkçede *kaşuk* biçimi geçer. Eski Kıpçakda da *kaşuk* olarak kullanılır.

Türkçe *kaşı*- kökünden geldiği açıktır. Ancak (Clauson'un açıklaması "something which has been hollowed out by scratching" düşündürücüdür.)

Türk diyalекtlerinde *kaşı*- kökünün yalnız 'to scratch' anlamına gelmediği anlaşıyor. Radloff'a göre, Kırgızcada (yeni terminolojiye göre, Kazakçada) *kaşa*- 'meisseln' anlamına gelir. Türkçe *kaşık* biçiminin açıklanmasında bu anlamdan yola çıkılması gerektiği açıktır. Ancak, Kazakça *kaşa*- kökünün 'oymak' an-

lamını yeni verilerle doğrulamak gerektiği de göz ardı edilemez. Eski ve yeni diyalektlerde *kaşa-* yanında **kaşı-* biçiminin de geçtiği anlaşıyor.

Gombocz (NyK 35: 258; KSz 13:14) Türkçe *kaşık*'ı Moğolca *qalbağa* 'cuiller' biçimiyle birleştirmiştir. Ramstedt (KWb 164 a) de bu birleştirmeyi (? işaretiyle) vermiş, daha sonra (Lautlehre 123) ? işaretini kaldırmıştır. Bk. Ramstedt : SKE 89. Poppe (Lautlehre 78) de *kaşık* ~ *qalbağa* birleştirmesine katılmıştır. Son olarak, Street (CAJ 24 : 286-287) Türkçe *kaşık* ~ Moğolca *qalbağa* birleştirmesini hem anlam, hem de biçim bakımlarından eksiksiz ("perfect") olarak değerlendirmiştir. Ancak bilimsel yayınlarda sık sık verilen bu birleştirme tartışmaya açıktır.

Altayca, Kazakça gibi diyalektlerde kullanılan *kalbak* 'kaşık' biçimi Moğolcadan alınmıştır. Bk. Räsänen: V 225 b.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde 'büyük kaşık' olarak kullanılan *kalak* biçimi düşündürücüdür: Şor *kalak* 'ein grosser Löffel'. - TatK *kalak* 'der Umrührlöffel'. - Bşk *kālak* 'yemek kaşığı'. Bk. Gombocz: NyK 35: 258; KSz 13:14; Räsänen: V 225 a; Tenişev : MSFOu 158 : 235.

Türkçe *kaşık* komşu dillere de geçmiştir: Blg *kaşık*; Srp *kašika* (BER 2: 300; Skok; EtRj 2: 59-60; Škaljić : Turc 399-400). Farsça, Tacikçe gibi dillerde de *qaşuq* olarak kullanılır (Doerfer: TMEN 1393; TLT 473).

Németh: InschrNSzM 24; Doerfer : TMEN 1393; Róna-Tas: AOH 32 : 220-221; Räsänen: V 241 a; Clauson: ED 671 b; Şçerbak : Vvedenie 140; ÊSTJa 1997, 353-354.

kaşkaval 'tekerlek biçiminde, sarı renkte bir tür koyun peyniri'

< İtal *caciocavallo*. Bk. Battisti-Alessio: DEI 1 : 654.

Rumca (κασκαβάλι), Rumence (*caşcavál*), Bulgarca (*kaškavál*) gibi Balkan dillerinde de kullanılır.

Meyer : TurkSt 56; Bonelli: Elementi 187; Tagliavini: Annali N.S. 1:200; Barbera: Elementi 99; Kahane-Tietze: LFL 136; Dmitriev : Stroj 280 ; BER 2:300; Andriotis: EL 151; Skok: EtRj 2:11; Dron: ST 4, 1984, 19.

katakulli *argo* 'yalan dolan, oyun, tuzak, dala-vere, düzen'.

Fransızca *fait accompli* 'oldu bitti, olup bitti' sözünden kalma bir biçim olduğu düşünülebilir. Ancak *katakulli* yanında *katakofti* 'uydurma, asılsız, yalan söz' (*argo*) biçimi de göz önünde tutulmaya değer bir sözdür. Bk. *katakofti*.

Türkçeden Bulgarcaya *katikülja* olarak geçmiştir. Arnavutçada *katikule* olarak kullanılır. BER 2: 273.

katana bk. *kadana*.

katavaşya 'balıkların kışın Karadeniz'den Akdeniz'e geçmeleri'

< R κατεβασιά 'going down, descent'. - Bk. *anavaşya*.

Kahane-Tietze: LFL 784; Georgacas : FT 139/207.

katı 1. 'sert'; 2. 'acımasız, merhametsiz'

~ Tkm *gati*. - TatK *katı*. - Nog *katı*. - KKlp *kattı*. - Kzk *kattı*. - Krg *katū*. - Tel, Alt *kattū*. - Şor *kadığ*. - Çuv *xıtā, xăt*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*katığ*). Orta Türkçede *katığ* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *katı* olarak kullanılır.

< *kat-* + *-(i)ğ* eki. Eski ve yeni diyalektlerde *kat-* 'sert olmak' olarak geçer.

Gabain: AG 109. §; Brockelmann: OGM 48. § a, 55. §; Benzing: Deny Arm 56; Egorov: ÊS 316; Räsänen: V 24 b; Clauson: ED 597-598; Kononov: GrJaTRP 81; Şçerbak : JaS 137/280.

katık 1. 'ekmekle karın doyurmak gerektiğinde, ekmeğe katılan peynir, zeytin, helva gibi yiyecek'; 2. 'yağı alınmış yoğurt, ayran'

~ Tkm *gatk* 'yoğurt'. - KKlp *katık* 'yoğurt'.
 - Krg *katık* 'yoğurt'. - Özb *qatiq*.
 Orta Türkçede *katık* 'katkı' olarak geçer.
 Türkçe *kat-* kökünden geldiği açıktır.
 Clauson: ED 594; Tietze: ZBalk 18: 172/82. -
 Farsça *qatiğ* 'a kind of sour milk' Türkçeden
 alınmıştır (Doerfer: TMEN 1373). Tacikçeye
 de *qatiq*, *qätiq* olarak geçmiştir (Doerfer:
 TLT 434). Kürtçede *qatiq* biçimi kullanılır.
 Bulgarca *kaťk* Türkçeden geçmiştir (BER
 2:279); ÊSTJa 1997, 338-339.

katır 'kısırak ile erkek eşeğin çiftleşmesinden
 doğan melez hayvan'

~ Az *gatr*. - Tkm *gatr*. - Nog *katır*.
 Eski çağlardan başlayarak kullanıldığı anlaşı-
 lıyor. Orta Türkçede *katır* olarak geçer. Eski
 Kıpçakçada da *katır* biçimi kullanılır.
 Türkçe *kat-* kökünden geldiği yolundaki gö-
 rüş düşündürücüdür.
 Türkçeden Moğolcaya *qaçır* olarak geçmiştir.
 Türkçe *t*'lerin Moğolcada *i* ünlüsüyle birle-
 şince ç'ye çevrildiğini biliyoruz. O nedenle
 Türkçe *katır*'ın Moğolcada *qaçır*'e dönüşmesi
 doğaldır. Çağdaş Türk diyalektlerinin bir bö-
 lümünde *katır* yerine *kaçır* (> *kaşır*) biçimi-
 nin geçtiği göze çarpıyor : TatK *kaçır*. -
 KKlp *kaşır*. - Kzk *kaşır*. - Krg *kaçır*. - Özb
xaçır. Bu biçimlerin geri alıntı (İng reborro-
 wing, Alm Rückentlehnung) olduğu açıktır.
 Moğolcada katıra *luusa* adı da verilir. Rams-
 tedt'e göre (KWb 253 a), bu ad Çince'den
 alınmıştır.
 Türkçeden Farsçaya da geçmiştir: *qatir*, *qātir*
 'a mule' (Doerfer: TMEN 1395).
 Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de
 kullanılır: Blg *kat''r*; Srp *kătura*, Rum *catîr*
 (BER 2: 279; Škaljić : Turc 401; Skok: EtRj
 2: 64-65).
 Şçerbak: İRLTJa 95; Ligeti: AOH 19: 165;
 Tamura Arm 34; Räsänen: V 242 a; Clauson:
 ED 604 a; Kakuk : ÊIOsm 226; Şirvaşidze :
 ST 1, 1989, 75; ÊSTJa 1997, 339-340.

katmer 1. 'bir şeyi oluşturan katlardan her bi-
 ri'; **2.** 'arasına yağ veya kaymak sürülerek
 katlanmış yufka ekmeği'. Yerel ağızlarda
katmar olarak da geçer.

~ Krg *katmar* 'sıra; kat'. - KKlp *katmar*
 < *kat* + *-mar* eki. Türkçe *katmer* biçiminde
-mar ekinin *-mer*'e çevrilmesi düşündürücü-
 dür. Bu ekin birkaç türevde geçtiğini görüyo-
 ruz: Türkçe *kuşmar* 'kuş tuzağı'; Krg *sözmör*
 'dilbaz, geveze' vb.
 Deny : Grammaire 583.

katran 'sıvı yağ kıvamında, kara renkte, is ko-
 kulu, suda erimeyen bir madde'

< Ar *qaṭrān* 'Teer'. Farsçada da *qaṭrān*
 'liquid pitch, tar, the juice of the pine' olarak
 kullanılır.

Arapçadan İtalyancaya da geçmiştir (*catra-
 me*).

Balkan dillerinde de Türkçe bir alıntı ola-
 rak kullanılır : Blg *katrán*. - Srp *kàtran*. - R
 κατράνι. - Arn *katrán*. Balkan dilleri yolu-
 la Macarcaya da geçmiştir (*kátrány*).

Kahane-Tietze: LFL 8. s.; Räsänen: V 242 a;
 BER 2: 276; Skok: ÊtRj 2: 63; Kakuk:
 ÊIOsm 227-228; TESz 2: 410; Andriotis: EL
 155.

kav 'kav mantarlarından elde edilen, çabuk tu-
 tuşan, süngerimsi madde'

~ Az *gov*. - Tkm *gov*. - TatK *ku*. - Nog *kuv*. -
 Koy *kabū*. - Sag, Koy *kabō*. - Alt, Tel, Sart
kū. - Kzk *kū*. - Krg *kū*. - Tur, Kûr, Bar *kau*. -
 Türkî *kau*. - Tar *kō*. - Hak *xabo*. - Tuv *xağ*. -
 Soy *kağ*. - Yak *kia*. - Çuv *ävā* 'kav, kav man-
 tarı' biçimi düşündürücüdür. Paasonen (CsSz
 15) Çuvaşça *ävā*'nın etimolojisini vermemiş-
 tir. Egorov (ÊS 39) *ävā*'yı Türk diyalektlerin-
 de yaşayan *kav* (*kau* > *kō*, *kuv* vb.) biçimle-
 riyle birleştirmiştir. Räsänen (V 508 a) Çu-
 vaşça *ävā* biçiminin **ū*'dan geldiğini dile ge-
 tirmiştir. Onun bu görüşüne Menges (Jarring
 Arm 109) de katılmıştır.

Räsänen Çuvaşça biçimleri Moğolca *ūla* 'kav' biçimiyle birleştirmiştir. Ligeti (KSi-NA 83 : 19-20), Moğolca *ula* üzerinde durmuş, ancak Türkçe *kav*'dan söz etmemiştir. Bk. Joki : LwSS 147-148.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Doerfer : TMEN 1542).

kavaf 'ucuz, özenmeden yapılmış bayağı cins ayakkabı yapan veya satan esnaf'

< Ar *ḥaffāf*.

Arapça *ḥ*- Türkçede *k*-ye çevrilmiştir. Arapça *ḥaffāf*'ın Türkçede başlangıçta **kafaf* olarak kullanıldığı anlaşıyor. Arapça *-ff-*, *-şş-*, *-rr-* gibi *gémination* 'ların dilimizde yalınlaşarak, *-f-*, *-s-* ve *-r-*'ye çevrilmesi normaldir. Bk. Tietze: Ar 315. s. Daha sonra **kafaf* biçimi *kavaf*'a dönüşmüştür.

Farsçada da *xaffāf* 'a boot-maker or vendor' olarak kullanılır.

Sırpça *hâfaf*, *kâvaf* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Škaljić: Turc 296, 402).

kavak 'sulak yerlerde yetişen bir ağaç (Populus)

~ Az *govag*. - Soy *kāk* 'söğüt'. - Çuv *xāva* 1. 'söğüt'; 2. 'çalı'.

Türkçe *kav* kökünden geldiği anlaşıyor: *kav* + *-(a)k*. Kabuğu döküldüğü, kavladığı için bu adın verildiği açıktır. O bakımdan 'söğüt' anlamında kullanılması da doğaldır. Yerel ağızlarda çınar ağacına *kavlağan* (> *kavlan*) adının verilmesi de çınarın kabuklarının kavlaması olayına bağlıdır.

Sinor'a göre (AOH 37: 414), *kavak* tipik Oğuzca bir sözdür. Kıpçak diyalektlerinde kavağa *ausak*, *usak* gibi birtakım adlar verilir (Ligeti: TörK 128): Alt, Tel *apsak* 'die Espe'. - Şor, Kumd *aspak*. - TatT *ausak* 'Espe'. - TatK *usak* 'die Espe'. - Sag, Koy, Kaça *os* 'die Espe'. - Kzl *os* 'die Pappel'. - Çuv *āvās* (Eren: TDAY 1953, 167). Bu adın kökenine

ilişkin bilgi almak için bk. Németh: Csoma Arm 84; VJa 6, 1963, 138; Egorov: ÊS 39; Vasmer: REW 2: 282; Räsänen: V 3 a; Musaev : LTJa 179-180 ; ResAltL 193; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 607-608.

Rumcaya *καβάκι* olarak geçmiştir (Andriotis : EL 137).

ÊSTJa 1997, 170-171.

kavanoz 'topraktan veya camdan, ağzı geniş, orta veya ufak boyda kap'

< R *κάβανος* 'Napf'.

Türkçeden Bulgarcaya da geçmiştir: *kavanöz*, *kavanòs*, *gavanòz* (BER 2:122).

Tietze: Gr (1) 221/94; Räsänen: V 242 b.

kavara 1. 'balı alınmış petek'; 2. 'kış aylarında arıların yemesi için kovanda bırakılan bal'. Yerel ağızlarda *gavara* biçimi de geçer. Kökenini bilmiyoruz.

kavata 'oyma ağaç kap'. Yerel ağızlarda da *kavata* (ve *gavata*) olarak kullanılır.

< R *καβάθα* 'Napf, Schüssel, Schale'.

Meyer : TürkSt 50; Şişmarev: JaSb 6 : 157;

Tietze: Gr (1) 215/47.

kavilya 'yelkenin kasa ve halat dikişlerinde, kollar arasını açmak için kullanılan ağaç çivi'. Türkçede *kavalya*, *kavelya*, *kavelye* biçimleri de kullanılır.

< İtal *caviglia* 'treenail; fid'.

Kahane-Tietze: LFL 186.

kavlağan (> *kavlan*) yer. 'çınar ağacı'. Yerel ağızlarda *gavlağan* (> *gavlan*) olarak da geçer.

< *kavla-* + *-gan* eki. Dilimizde *kavlamak* '(kabuğu) kabarıp dökülmek' anlamında yaygın olarak kullanılır.

Çınarın gövdesi üzerindeki kabuklar pulsu levhalar biçiminde kalkar ve dökülür. O bakımdan bu ağaca *kavlağan* adının verilmesi doğaldır. Bk. *kavak*.

kavsara 'hurma dallarından yapılmış sepet'. Ağızlarda 'sepet'; 'küçük sepet'; 'hasırdan yapılmış buğday ambarı'; 'hasır çuval'; 'külek' olarak da geçer.

< Ar *qauşara* 'Dattelkorb'.

Tietze: Ar 306/193.

kavun 'sürünge gövdeli, iri meyveli bir bitki (Cucumis melo)'

~ Az *govun*. - Tkm *gāvun*. - TatK *kaun*. - Bşk *kaun*. - Nog *kavın*. - KKlp *kawın*. - Kzk *kawın*. - Krg *kōn* 'kavun'. - Türkî *koğun*. Türkî alanında *kaugun* biçimi de geçer. - Tar *koğun*. - Özb *kāvun*. - Çuv *kavān* 'kabak'. Komşu diyalektlerden alınmıştır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kāğūn* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *kāwun* (ve *kowun*) biçimi kullanılır.

Kökenini açık olarak bilmiyoruz. Ramstedt (KWb 156 b) Moğolca *gaun* biçiminin Çince'den geldiğini ? işaretiyle belirtmiş, Türkçe *kaun*, *kawun* ve Tibetçe *ga-gon*, *kau* biçimlerini de vermiştir. Räsänen (V 220) ise Türkçe biçimleri Moğolca *gaun* biçimiyle karşılaştırmış, Moğolca biçimin Tibetçe *ga-gon*, *kau* dan geldiğini yazmıştır. Ramstedt gibi, Räsänen de bu biçimlerin Çince'den alındığını ? işaretiyle açıklamıştır. Clauson (ED 611 b) morfoloji bakımından **kāğ-* kökünden geldiğini yazmışsa da, *kāğūn* biçiminde iki uzun ünlü geçtiğini göz önüne alarak Türkçe *hātūn* gibi yabancı dillerden kalma bir alıntı olabileceğini de belirtmiştir. Egorov'a göre, *kavun* Arapça bir alıntıdır (ÊS 84).

Moğolcada Türkçeden kalma bir alıntı olarak saklanmıştır (Şçerbak : JaS 132/257). Türk diyalektlerinden Rusçaya da *kavún*, *kaún* olarak geçmiştir (Vasmer: REW 1: 499). Tacikçe *qāvun* 'Melone (Zuckermelone)' biçimi Özbekçeden alınmıştır (Doerfer: TLT 468). Clauson: ED 611 b; Kakuk : Hungaro-Turcica 286. Nugteren - Roos: AOH 39 : 48 ; ÊSTJa 1997, 174-175.

kavuz 1. 'buğday, arpa, yulaf, çavdar, pirinç gibi ekinlerin başağında, başakçıkları veya çiçeği saran kabuk'. Ağızlarda *gavuz* olarak da geçer.

~ Nog *kavız* 'darı kabuğu'. - Kzk *kauz* 'tahıl kabuğu'. - KKlp *kauz*.

< *kap* 'kabuk' + -(u)z eki. Türkçe -z ekine ilişkin bilgi almak için bk. Németh: NyK 47: 83; Csoma Arm 71; Brockelmann: OGM 120. § a.

Ramstedt: KWb 157 b, 202 a; Räsänen: V 242 b. ; ÊSTJa 1997, 173-174. Bk. Miller : ResAltL 162-163.

kay 'yağmur, yaz yağmuru'. Yerel ağızlarda *kay* 'yağmurdan önce esen şiddetli yel' olarak da geçer.

~ Tkm *gay* 'kar fırtınası'.

Orta Türkçede *kād* 'kar fırtınası, tipi' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kay* biçimi kullanılır.

Eski ve yeni diyalektlerde kullanılan biçimlerin tanıklığına göre, Ana Türkçe *kad* biçiminden geldiği anlaşıyor. Ana Türkçe -d'nin çağdaş diyalektlerde -y'ye çevrilmesi eski bir kuraldır. Gabain'e göre (AG 107. §), Eski Türkçede -d yaşayan bir ek sayılamaz. Brockelmann'a göre (OGM 38. §), *kad* 'kar fırtınası' olarak *kar* (*ka-r*)'dan ayıramaz. Ligeti (MNY 65: 144) bu görüşleri olduğu gibi benimsemiştir. Bk. *kar*.

Németh: HonfKial 50-51; ALH 19: 17; Doerfer: UAJb 45: 310; Räsänen: V 217 b; Clauson: ED 593 a; ÊSTJa 1997, 193.

kayan 'dağdan inen sel'. Ağızlarda 'akar su, sel' olarak geçer.

Türkçe *kay* (< *kad* 'kar fırtınası, tipi') kökünden türetildiği anlaşıyor: *kay* + -(a)n eki. Bk. Doerfer: TMEN 316.

kayapa yer. 'gri renkli yaban güvercini'.

Kökünü bilmiyoruz.

kayar 'hayvanların eskiyen nallarının çivilerini değiştirme işlemi'

< Ar *ġiyār* 'Tausch', (Suriye) *ġjār* 'action de changer (les fers d'un cheval)'.
Tietze: Ar 298/165; Eren: TDAY 1960, 353/165.

kayarto argo 'ahlâksız kimse'.

Türkçeden Bulgarcaya da *kajarto* olarak geçmiştir.

BER 2: 303-304; Theodoridis: Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 36:145-150.

kaygana 'omlet'. Yerel ağızlarda yumurta çalınarak yapılan bir çeşit tatlıya da *kaygana* adı verilir.

~ Az *gayganag* 'omlet'. - Tkm *xeýgenek* 'omlet'. - Nog *kaykana*

< Far *xāyagīna*, *xāygīna*, *xāgīna* 'fried egg, omelet' <: *xāya* 'egg'). Başındaki x- sesi Türkçede k-ye çevrilmiştir. Farsça (ve Arapça) alıntılarda buna benzer örneklere sık sık rastlanır. Türkçede üç heceli sözlerde ortada bulunan ünlülerin düştüğüne tanık oluyoruz. O bakımdan Türkçe *kaygana* biçimi üç heceli bir Farsça biçimden alınmış olabilir. Ancak, Farsçada *xāygīna* biçiminin yaygın olarak geçtiğini de göz ardı etmemek gerekir. Azerî alanında geçen *gayganak* biçiminin Farsça **xāygīnak* 'tan geldiği açıktır (küçültme).

Bulgarca *kajganà*, *kavganà*, Sırpça *kajgana* biçimleri Türkçeden geçmiştir. Macarca *gajgonya* biçimi Sırpçadan alınmıştır.

Škaljić: Turc 383; Skok: EtRj 2:16; BER 2:144; Kniezsa: SzJsz 636; Ligeti: AOH 4: 133; Räsänen: V 221 b; Tietze: Pers 145/63; ZBalk 18:172/89; TESz 1: 1014.

kayık 'kürek veya yelkenle yürütülen ufak tekne'

~ Tkm *gayık*. - TatK *kayık*. - Kzk *kayık*. - KKlp *kayık*. - Krg *kayık*. - Alt, Tub *kayık*. - Yak *xayık*, *xayık*, *xoyuk*, *xoyük*.

Sinor (UJb 33 : 163) Oyrotçada *kayık*'ın 'oar' (= kürek) olarak kullanıldığını belirtmiş, Hakasçada ise *xazık* biçiminin 'spoon' (= kaşık) anlamına geldiğini dile getirmiştir. Onun Hakasça *xazıx*'ı *kayık*'ın yerel biçimi olarak değerlendirdiği anlaşıyor. Ancak *kayık* ve *xazıx* biçimlerinin birleştirilmesi yanlıştır. Hakasça *xazıx* Türkçe *kaşık*'ın karşılığıdır. Bk. *kaşık*.

Çuvaşçada *kayığa* *kimē* adı verilir. Bk. *gemi*. Eski çağlardan başlayarak kullanıldığı anlaşıyor. Orta Türkçede *kayguk* olarak geçer.

Türkçe *kay-* kökünden geldiği açıktır : < *kay-* + *-guk* eki.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir: Far *qāyiq*. - Blg *kaik*. - Srp *kàik*. - R *kaik*. - Rum *caic*.

İtalyanca *caicco* da Türkçeden alınmıştır. Fransızca *caïque* İtalyancadan geçmiştir.

Moğolca *qayağ* biçimi eski Türkçeden kalma bir alıntıdır.

Macarcada gemiye verilen *hajó* adının da eski bir Türk dilinden kalma bir alıntı olduğu ortaya atılmıştır. Sinor (MNY 57: 169-173) Macarca *hajó*'nun kökenine ilişkin sorunları çözümlemeye çalışmıştır. Bu yoldaki veri ve bilgileri Bárczi (StudSl 12: 35; AOH 25: 387) de değerlendirmiştir. Son olarak Ligeti (TörK 28), Türkçe *kayık*'a ilişkin eski verilerin azlığı karşısında bu yolda birçok sorunun açık kaldığını dile getirmiştir. Bk. Róna-Tas: ChavSt 133-134.

Yakutça *tı* 'kayık' Ketçeden alınmıştır (Dul' zon: Struktura 204). Yakutçada 'kayık' olarak kullanılan *oŋoço* ~ *oğöço* biçimleri Moğolcadan geçmiştir (Kafuzyński: ME 57; Räsänen : V 363 a).

Kahane-Tietze : LFL 7. s. (< *kay-* 'to slide'); Tagliavini : Annali N.S. 1: 201; Zajaczkowski : Studia 95-96; RO 22 : 108; Caferoğlu : TDAY 1969, 39-43; Németh: ALH 23: 3;

Baskakov: Slovo 244; Räsänen: V 233 a; Sinor : UAJb 33 : 163-168; Clauson: ED 676 b ; BER 2 : 142 ; Skok: EtRj 2: 14; Andriotis: EL 140; Kakuk : ÉIOsm 229; ÊSTJa 1997, 212-213.

kayın 'geniş yapraklı bir orman ağacı (Fagus orientalis)'

~ Tkm *gayın* 'huş ağacı (Betula alba)'. - Krg *kayın* 'huş ağacı'. - KKlp *kayın*. - Nog *kayın*. - Blk *kayın*. - TatK *kain*, *kayın*. - Kzk *kayın*. - Alt *kain*. - Tel *kayın*. - Şor, Sag *kayın*. - Soy *kadın*. - Tuv *xadın*. - Yak *xatın*. - Çuv *xurān*.

~ OT *kadın*; Oğuzca *kayın*. Eski Kıpçakçada da *kayın* olarak geçer.

Eski kaynaklarda 'Betula' olarak kullanılır. Çağdaş diyalektlerde de 'Betula' anlamını saklamıştır. Yalnız Anadolu ve Balkan ağızlarında 'Fagus orientalis' olarak geçtiği göze çarpmıyor.

Ana Türkçe **kadın*'ın çağdaş diyalektlerde *kayın* (~ *kayın*), *kazın*, *xatın* ve *xurān* gibi biçimler alması kuraldır. Ana Türkçe -d- yalnız Tuvaca ve Soyotçada olduğu gibi kalmıştır.

Ramstedt : NyK 42 : 238; KWb 159 a; Räsänen : V 218 b; Clauson : ED 602 b; ÊSTJa 1997, 213-215. Macarca *katáng*'ın kökeni için bk. Eren : MNy 39 : 20-24.

kayır 1. 'kalın kum'; **2.** 'ince kum'

~ Nog *kayır* 'kum'. Nogaycada *kayır* yanında *kum* da kullanılır. - Kzk *kayır*. - KKlp *kayır*
1. 'mil çökmesinden oluşan toprak'; **2.** 'sığ yer, sıklık'. - Sag *kayır* 'eine Salzsteppe in Gebirgsgegenden'. - Soy *kair* 'feiner Sand, der Sand am Boden der Flüsse, eine Sandbank'. - Tuv *xayır*. - Yak *xayır*.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, *kayır* Türklerce 'kaba topraklı yer', Oğuzlarca 'kum' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada 'küçük çakıl taşı' ve 'iri kum' olarak geçer.

Moğolcada *qayır* 'gravier, gros sable; cailoux, pierres qui se trouvent sur les bords des rivières' olarak geçer.

Ramstedt: KW 180 a; Räsänen: V 221-222; Clauson: ED 678 b; VJa 3, 1971, 25; Res-AltL 105; Ligeti: I. OK 28: 267; Poppe: UAJb 46: 134; Clark: AOH 32: 374. s. 13. not; ÊSTJa 1997, 217-218.

kayısı 'kabuğu ince, sarı renkte, eti sulu, güzel kokulu bir yemiş'

~ Az *kaysı*.

Farsçadan alındığı anlaşıyor : Far *qaysi*, *qaysi* 'kayısı'.

Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *kajsija*; Srp *kâjsija*, *kâisija*; Rum *caisă*; R *κοϊότ*; Arn *kajsi*. Macarcada da *kajszi* olarak kullanılır.

Orta Türkçede kayısıya *sarığ erik* adı verilir. (Orta Türkçede *erik* şeftali, kayısı, erik gibi yemışlere verilen ortak bir addır.)

Modern diyalektlerde kayısıya türlü adlar verilir: Tkm *erik*. - KKlp *erik*. - Nog *kürege*. - Blk *şaptal*. - Krg *örük*. - Kzk *örük*.

Kayısının çokluk kurutulduktan sonra pazarlandığını biliyoruz. O bakımdan kayısı kuru yemiş olarak kolaylıkla bir göçer söz (*Wanderwort*) değeri kazanmıştır. Bk. Tietze : Pers 136/20.

Räsänen'in, *kayısı*'nın Macarcadan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (V 223 a). Doerfer (TMEN 1602) de yanlışlıkla Macarca *kajsz* 'Frühsommer' sözünden geldiğini dile getirmiştir : *kajsz* 'in Frühsommer reifen : *kajsz barack*. Ancak bu açıklama yanlıştır. Macarcada 'Frühsommer' anlamına gelen bir söz geçmez.

Laufer : Sino-İranica; Şăineanu: InflOr 2: 79; Pelliot : JA 1925, 229; Ligeti: MNy 30:314; Škaljić: Turc 385; Doerfer: TMEN; 1602; Andriotis : EL 140; Kakuk : ÉIOsm 231; Musaev : LTJa 190; TESz 2: 309; BER 2:147-148; Monchi-zadeh: Xurāsān 221.

kaypak 1. ‘kayağan, kaygan’; **2.** ‘sözünde durmaz, dönek’

< *kayıp* - + -(a)k eki. Ağızlarda *kayıp*- ‘kaymak’ olarak kullanılır.

kaytan ‘pamuk veya ipekten yapılmış sicim’

~ Nog *kaytan*.

Rumcadan alındığı anlaşıyor: R $\gamma\alpha\iota\tau\acute{\alpha}\nu\iota$ < $\gamma\alpha\iota\epsilon\tau\alpha\nu\acute{o}\nu$ < Orta Çağ Lat *gaitanum*. Kökeni karışıktır. Bk. Andriotis: EL 60.

Türkçeden Arapçaya da geçmiştir (Littmann: Tschudi Arm 117/101).

Farsçada *qīṭūn* ‘a border, edging of silk’ (Doerfer: TMEN 1605) biçimi kullanılır.

Bulgarcada *gajtān*, Sırpçada *gájtān* olarak geçer.

Meyer : TürkSt 91; Foy: KSz 1: 295. s. * not; Škaljić : Turc 288-289; BER 1: 225; Skok: EtRj 1: 544-545. Kakuk : ÉLOsm 231 - 232; Symeonidis : Gr 176/37 ; Doerfer : TMEN 1605; Räsänen: V 223 a (Doerfer’e göre, Arapça yoluyla Rumcadan alınmıştır). Bk. Littmann : Tschudi Arm 117/101.

kazan < **kazgan** **1.** ‘çok miktarda yemek pişirmeye veya bir şey kaynatmaya yarar büyük, derin ve kulplu kap’; **2.** ‘buhar makinelerinde, kalorifer tesisatında suyun kaynatıldığı kapalı kap’

~ Tkm *gazan*. - Kzk *kazan*. - KKlp *kazan*. - Krg *kazan*. - TatK *kazan*. - Bşk *kazan*. - Nog *kazan*. - Alt, Tel, Şor, Kaça *kazan*. - Çuv *xuran*.

Orta Türkçede *kazgan* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud’a göre, *kazgan* ‘sel sularının yardığı yer’, *kazgan yer* de ‘içinde yarlar, bataklıklar, çatlaklıklar bulunan yer’ anlamına gelir. Daha sonra ‘kazan’ anlamını kazanmıştır. Eski Kıpçakçada da *kazgan* ‘bakır yemek pişirme kabı veya kazan’ (ve *kazan*) olarak geçer.

Türkçe *kaz*- kökünden geldiği bilimsel yayınlarda sıklıkla dile getirilmiştir (Németh: Nyr

42: 241; Dmitriev: DAN B, 1926, 68; Brockelmann: OGM 53. § ; Ligeti: NyK 49: 245-246). Ancak Ligeti (MNY 43: 15) fiil kökünden geldiğinin açık olmadığını da sözlendirmiştir. Räsänen (V 243 a) *kaz*- kökünün türevleri arasında saymıştır. Clauson (ED 682) da *kaz*- kökünün bir türevi olarak vermiş, yalnız Kâşgarlı Mahmud’un ve Senglah’ın etimolojik anlamını verdiklerini bildirmiş, Senglah’ta geçen ilk çevirinin ‘kazan’ anlamına geçişin anlaşılmasını kolaylaştırdığını bildirmiştir. Çuvaşçada ‘kazan’ olarak kullanılan *xuran*’ın tanıklığına göre, bu anlamın eski çağlara çıktığı açıklık kazanıyor.

Ramstedt’in Türkçe *kazgan* (> *kazan*)’ı Moğolca *qarum* biçimiyle karşılaştırması yanlış (KWb 169 b). Türkçeden Farsçaya da geçmiştir (Doerfer: TMEN 1390). Tacikçede de *qāzān* ‘Kessel’ olarak geçer (Doerfer: TLT 469). Bk. Şçerbak : JaS 137/283.

Gombocz (KSz 13: 8) Moğolca *qaranya* ‘une grande cymbale d’airain’ biçimiyle birleştirmiştir. Ancak *qaranya* Tibetçeden kalma bir alıntıdır: Tib *’khar-rña* (Vladimirtsov: SrGr 341). Vladimirtsov’un açıklamasına Ligeti (NyK 49: 248) de katılmıştır.

Pelliot (Notes 219. s. 2. not) *kazan*’ın *kaz*- ‘creuser’ kökünden geldiği yolundaki görüşü benimsememiştir.

Balkan ve Slav dillerinde de Türkçeden kalma bir alıntı olarak geçer: Blg *kazán*. - Srp *kázan*. - Rum *cazan*. - Arm *kazan*. - R $\kappa\alpha\zeta\acute{\alpha}\nu\iota$. - Rus *kazan* (Miklosich: TE 331; BER 2: 137; Škaljić: Turc 403; Skok: EtRj 2: 69; Andriotis: EL 138). Macarca *kazán* biçimi de Türkçe bir alıntıdır. Macarcada çana verilen *harang* adının Türkçe *kazan*’dan geldiği yolundaki görüş sürekli tartışmalara yol açmıştır. Bk. Ligeti: NyK 49: 245-249. Ligeti (MNY 64: 75-78) Macarca *harang*’ın anlamlarını gözden geçirirken eski ve yeni Türk di-

yaleklerinde kullanılan *kongrak*, *kongrağu* biçiminin de *harang*'a benzediğini ortaya koymuştur. Palló (UJb 42: 46-52) Macarca *harang*'ı Türkçe *kongar* biçimiyle birleştirmiştir.

Bulgarca *xaranija* biçiminin Türkçe *kazan*'dan geldiği yolundaki sav yanlıştır. Bulgarca *xaranija* Türk ağızlarında kullanılan *haranı* 'kazan' biçiminden başka bir şey olmaz. Türkçe *haranı* Farsça bir alıntıdır (Eren: Rodna Reč' 15: 81-82). Tietze (Pers) *haranı* biçimini vermemiştir. Bk. *haranı*. Egorov (ÊS 307) Çuvaşça *xuran*'ın Türkçe karşılıkları arasında yanlışlıkla Gagavuzca *haran* biçimini de saymıştır. Gagavuzca *haran* Rumeli ve Anadolu ağızlarında kazana verilen *haranı* adının bir yan biçimidir (Eren: TDAY 1972, 261- 262).

Şçerbak (JTS 13 : 135-136) *kazan*'ı Yakutça *xārbax* 'chaudière' biçimiyle birleştirmiştir. Škaljić'in, Türkçe *kazan* (*kazgan*)'ın Farsçadan alındığı yolundaki savı yanlıştır (Turc 403).

Räsänen: V 243; Clauson: ED 682. Bk. Miller: ResAltL 163; Nauta : CAJ 16 : 9 ÊSTJa 1997, 186-188.

kazeki bk. *gazeki*.

kazık 1. 'toprağa çakılmak için hazırlanmış, ucu sivri çubuk'; **2.** 'direk, sopa'. Ağızlarda *gazuk* olarak da geçer.

~ Tkm *gazık*. - TatK *kazık*. Tatarca *kazak*, *kadak* 'çivi' biçimleri çarpıcı ve düşündürücüdür. - Nog *kazık*. - KKlp *kazık*. - Kzk *kazık*. - Alt, Tel, Kuğ *kazık*. Soyotça *kadak* 'çivi' biçimi düşündürücüdür. - Çuv *xusāk*. Tatarcadan alınmıştır (Eren: TDAY 1966, 277).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kazguk*). Orta Türkçede *kaznuk* olarak geçer. Clauson'un dile getirdiği gibi, Kâşgarlı Mah-

mud'un verdiği bu biçim bir *hap. leg.* dur (ED 682 a). Brockelmann (OGM 98. §) bu veriyi *kazunuk* olarak yazmıştır. Eski Kıpçakçada *kazık* biçimi göze çarpar.

Türkçe *kaz-* kökünden geldiği açıktır: *kaz-* + *-guk* eki.

Gabain: AG 71/114. §; Egorov : ÊS 309-310; Clauson:TDAY 1966, 10; ED 682 a; Doerfer : CAJ 37 : 42-43.

Macarca *karó* (Clauson: *karú* !) eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz: NyK 35 : 254-255; BTLw 111). Macarca biçimin *-z- > -r-* değişmesi sonunda ortaya çıktığı anlaşıyor. Pritsak (Fürstenliste 90) Macarca *karó* biçimini açıklamak için Türk diyalektlerinde kullanılan *kadık* 'çivi' biçiminden yola çıkmıştır. Ligeti (TörK 15) Tatarcada *kazık* yanında *kazak*, *kadak* 'çivi' biçiminin geçtiğini, *kadak*'ın *kada-* 'saplamak, batırmak' kökünden geldiğini belirtmiştir. O açıdan Ligeti, Ana Türkçede *-d-*'li biçimden yola çıkmak gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre, Macarcaya *-z- > -r-* değişmesine uğramış olan eski Çuvaşça biçim geçmiştir. Ligeti, Moğolcada *-d-*'li biçimin geçtiğini de vurgulamıştır (*qada-* 'to drive in, knock in; to nail'; *qadağusun* 'nail, peg, spike'). Ligeti'nin Ana Türkçe *-d-*'li biçime ilişkin görüşü tartışmaya açıktır. Bk. Ligeti : Tamura Arm 32/84. Ana Türkçe *-d-*'nin çağdaş diyalektlerde kurala aykırı birtakım biçimler aldığını biliyoruz. Bu yolda bilgi almak için bk. Németh: Giese Arm. 41-43. Ancak Tatarcada *kazık* yanında geçen *kadak* biçimi göz ardı edilemez. Yakutça *xatāhın* 'Niete, Nietnagel, Riegel; ein kleiner eiserner Nagel' biçimi Moğolcadan alınmıştır (Kałużyński : ME 71).

ESTJa 1997, 190-191.

kazıl 'keçi kılından yapılmış sicim, ip'
< Ar *ğazl* 'Faden'.

Rumca γαζίλιν 'Ziegenhaar' Türkçeden alınmıştır.

Tietze: Ar 296/159.

kazino bk. *gazino*.

kebe, kepe 'çobanların giydikleri kaba kumaştan yapılmış kolsuz yağmurluk, aba'. Ağızlarda 'kalın kilim' ve 'keçe' olarak da kullanılır.

< R κάπα 'Mantel aus grobem Stoff, Wetterkragen' < κάππα < Lat *cappa*. Ermenicede *gaba* 'yağmurluk' olarak geçer. Kürtçede *kebe* 'kaba kumaş' olarak kullanılır. Suriye Arapçasında *gāba* 'yünden veya keçi kılından yapılmış kaba kumaş; bu kumaştan yapılmış çoban giysisi' anlamında geçer.

Ağızlarda kullanılan *kaba* 'kebe, yağmurluk' biçiminin doğrudan doğruya Arapçadan geçtiği açıktır. Bk. *aba*.

Räsänen'in keçeden yapılmış kolsuz yağmurluğa verilen *kepenek* adıyla birleştirmesi düşündürücüdür (LTS 62; V 244 a, 254 a).

Tietze: Gr (1) 223/109; ZBalk 18: 173/94; Andriotis: EL 147. Bk. ÊSTJa 1997, 49.

kebze 'kürek kemiği'

~ Az *gəbzə*. - Tkm *kebze*. - Kzk *kebze, köüzö*. Kökenini bilmiyoruz. Diyalektlere kürek kemiğine daha çok *yağrın* adı verilir. Bk. *yağrın*.

Clauson: ED 905 a.

kecim bk. *geçim*.

keçe 'yapağı veya keçi kılını hasır üzerine yadıktan sonra ayakla basa basa veya döverek yapılan kaba kumaş'

~ Az *keçə*. - Tkm *keçe*. - Hal *kâçâ* 'felt'. - Çuv *kêšše*

~ OT (Oğuzca) *keçe*. Eski Kıpçakçada da *keçe* olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz. - Macarcaya *kecse* olarak geçmiştir. Sırpça *keče* biçimi de Türkçeden alınmıştır.

Türk diyalektlerinde *keçe* yerine daha çok *kiyiz* adı kullanılır: Krg *kiyiz*. - KKlp *kiyiz*. - Nog *kiyiz*. - Blk *kiyiz*. - Tar *kigiz*. - Alt *kiyis*. - Alt, Tel, Şor *kīs*. - TatK, Kzk *kiz*. - Tuv *kidis*.

Orta Türkçede de *kidiz* olarak geçer. Bk. Räsänen : LTS 135; V 270 a; Doerfer : TMEN 1696 ; Clauson: ED 707 a; Muhamedova : MSFOu 158 : 192; Ligeti : TörK 128. Bk. ÊSTJa 1997, 66-67.

Farsça *kiz* 'felt-cloth' Türkçeden alınmıştır.

Laufer: Felt: how it was made and used in ancient times and a brief description of modern methods of manufacture and uses. Chicago 1927; Egorov : ÊS 110; Škaljić: Turc 404-405; Räsänen: V 245-246; Clauson: ED 694 b; Muhamedova: MSFOu 158; 192; Gulácsi: Keletkutató 1991, ösz, 77-86; Doerfer : KhalMat 297; Levitskaya : ChuvSt 103. Dankoff (ALT A 10) Ermenice *kač* 'felt' biçimini vermiş, Türkçe ve Ermeniceye ortak bir kaynaktan (örn. Orta Farsçadan) geçmiş olabileceğini dile getirmiştir. Bk. ÊSTJa 1997, 59-60.

keçi 'eti, sütü, derisi ve kılı için yetiştirilen evcil hayvan (Capra hircus)'

~ Tkm *geçi*. - Çuv *kaçaka*.

Orta Türkçede *keçi* Oğuzca bir biçim olarak geçer. Orta Türkçede daha çok *eçkü* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *eçki* olarak geçer.

Çağdaş diyalektlere de *keçi* yerine *eçki* biçiminin kullanıldığına tanık oluyoruz: Nog *eşki*. - KKlp *eşki*. - Krg *eçki*. - Kzk *eşki*. - Blk *eçki*. - Şor *öške*. - Alt, Tel *eçke*. - Hak *öski*. - Tuv *öşkü*. - Sag *üşke*.

Türkçe *keçi* adıyla *eçki* biçimi arasındaki bağ sorunu karışıktır. Clauson'a göre (ED 24 b), *keçi* Oğuzcada "bozulmuş" bir biçimdir. Ancak Şerbak'a göre (İRLTJa 117-118), *keçi* biçimi *eçki*'nin göçüşmeli (*métathétique*) bir

biçimidir. Şçerbak gibi, Bazin (Poppe Arm [1], 30-31) de *keçi* biçiminin göçüşme sonunda **keçü* ara durağı yoluyla *eçkü*'den gelmiş benzediğini dile getirmiştir. Ancak "bozulma" görüşü kolay kolay doğrulanamayacağı gibi, göçüşme olasılığı da düşünülemez. O bakımdan *keçi* ve *eçki* biçimlerinin birbirine benzer çağırma kılklardan geldiği düşünülebilir. Ligeti (TörK 284) de bu olasılığı dile getirmiştir. Németh (Melich Arm 290-291) Türkçe *keçi* biçiminin keçileri çağırma için kullanılan *keç* *keç* kökünden geldiğini yazmıştır. Çağdaş diyalektlerde keçileri çağırma için *çi çi*, *çik çik*, *çige çige* gibi birtakım sözler geçtiğini biliyoruz. Ona göre, *eçki* biçimi de keçileri çağırma için kullanılan bir sözden gelir. Németh *keçi* (ve *eçki*) adlarının çağırma kılklardan geldiğini açıklamışsa da, çağırma kılkların adlardan gelebileceğini de dile getirmiştir.

Bilimsel yayınlarda, Türkçe *keçi* yanında kullanılan *eçki* biçiminin başındaki *k-* sesinin düştüğü sık sık dile getirilmiştir (Halasi Kun: Köprülü Arm [1] 50-51).

Türkçede erkek keçiye verilen *erkeç* adının ikinci bölümünde *keçi* sözünün geçtiği yolundaki açıklama yanlıştır (Ligeti: TörK 284). Bk. *erkeç*.

Munkácsi (ÁKE 512; KSz 6: 378) *eçki* biçiminin Sanskrit kökeninden geldiğini ortaya atmıştır.

Macarcada keçiye verilen *kecske* adının Türkçe karşılığı da karışık bir sorundur. Çuvaşça *kaçaka* biçimiyle Macarca *kecske* arasındaki benzerlik açıktır. Ancak Çuvaşça *kaçaka* eski bir biçim midir, bilmiyoruz. Çuvaşça *kaçaka*'nın "kurala aykırı" bir biçim olduğu göz ardı edilemez. Bu "aykırılık" karşısında eski bir alıntıdan söz edilemez.

Ramstedt: KSz 15: 139 (*eçki* ~ Moğ *esige*); Brockelmann: UJb 8: 261-262; Pelliot :

BSOS 6 : 558-559; Räsänen : V 35 a, 246 a; Eren : TM 10: 55; UAJb 24: 134; Bazin: Poppe Arm (1) 30-31 ; Egorov: ÊS 95; Doerfer: KhalMat 291; UAJb N.F. 1, 1981, 97 (*äçgü* = Moğ *eşige*) ; TESz 2: 420; Halasi-Kun: AEMAe 1 : 209 ; Räsänen: V 246 a, 35 a; Clauson: ED 24 b, 695 a; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 34-36; Ligeti : TörK 130; Abaev : ÊS 3 : 193; Clark : CAJ 24 : 57 (Moğolca *esige* 'kid goat' ~ Türkçe *eçkü* 'goat'). Bk. Doerfer-Tezcan, Wörterbuch des Chaldsch 108.

kefal 'çok pullu, gümüşî renkte, beyaz etli bir deniz balığı'

< R κέφαλι 'Mugil cephalus'.

Meyer: TürkSt 23; Georgacas : FT 128/43.

kefe 'kıldan yapılmış kese, gebre'.

Kökenini bilmiyoruz.

Sırpça *kêfa* 'fırça' ve Macarca *kefe* 'fırça' biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Škaljić: Turc 405; Skok: EtRj 2:72; Kakuk: ÊOsm 233; TESz 2: 422-423.

kefene 'çuvaldızın ele batmaması için semerçilerin kullandıkları bir tür araç'. Yerel ağızlarda *kepene* biçimi de geçer. Dar bir çevrede *kefe* olarak da kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz.

kehle esk. 'bit'

< Far *kahla* 'current silver; bits of gold and silver'. Farsçada *gahla* 'uncoined gold or silver' olarak da geçer.

Türkçe *kehle*'nin Farsça *kahla* ile Arapça *qamle* 'louse' *contamination*'u sonunda oluştuğu anlaşılıyor.

Dankoff: EÇ-Glossary 6.

kehribar 'süs eşyası yapımında kullanılan, açık sarıdan kıvıla kadar türlü renklerde, kolay kırılır ve bir yere sürüldüğünde hafif cisimleri kendine çeken, fosilleşmiş reçine, samankapan'. Halk ağızlarında *kehribar* olarak

da geçer. Eskiden daha çok *kehriba* (*kehruba*) biçimi kullanılırdı.

< Far *kāhrubā*, *kahrubā* 'yellow amber' (< *kāh*, *kah* 'saman', *rubā* 'kapan, çeken'). - Türkçe *kehribar* (> *kehlibar*) biçiminin sonundaki *r* ünsüzü sonradan türemiştir.

Türkçeden Bulgarca (*kexlibār*) ve Sırpça (*čilibar*) gibi Balkan dillerine de geçmiştir (BER 2 : 348; Skok : EtRj 1 : 358).

Bouvat: KŞZ 4:328; Laufer: Sino-Iranica 521-523.

kekik 'çiçekleri bahar olarak kullanılan bir bitki (Thymus vulgaris)'.

Kökenini bilmiyoruz.

ÊSTJa 1997, 63.

keklik 1. 'güvercin büyüklüğünde, eti için avlanan, tüyü boz, ayakları ve gagası kırmızı renkte bir kuş (Perdix perdix)'; **2.** 'alımlı, güzel kadın'. Ağızlarda *ur keklik* 'Tetraogallus caspius' olarak geçer.

~ Nog *kekilik*. - Krg *kekilik*. - Kzk *kekilik*. - Tar *keklik*. - Özb *kaklik*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *keklik* olarak geçer. Orta Türkçede 'keklik' olarak *talvır* adı da kullanılır (Räsänen : V 45 a). Eski Kıpçakçada da *keklik* biçimi kullanılır.

Türkçeden Farsça, Tacikçe gibi komşu dillere de geçmiştir. Kalmıkça, Ölüççe gibi Moğol diyalektlerinde kullanılan biçimler de Türkçeden alınmıştır (Ramstedt: KWb 176 a, 223 a).

Kekliğin çıkardığı sestten geldiği anlaşılıyor. Bk. Brockelmann: UJb 8: 261.

Pelliot: BSOS 6: 577; Doerfer: TMEN 1639; TLT 440; Räsänen: V 248 a; Clauson: ED 710-711; Setarov: ST 2, 1970, 87; ÊSTJa 1997, 62-63.

kel aynak bk. *aynak*.

kele yer. 'boğa, tosun'

~ Az *kələ* 'boğa'. - Krg *kele* 'inek'.

Şçerbak'a göre (İRLTJa 97-98), Farsçadan alınmıştır (Far *galla* 'a flock, herd').

kelebek 'vücudu, kanatları ince pullarla ve türlü renklerle örtülü, dört kanatlı böcek'. Anadolu ağızlarında *kepenek* olarak da kullanılır. Tüylü ve kanatlı buğday böceğine de *kepehek* adı verilir. Bk. *kepenek*. Anadolu'nun birçok yerinde *öbelek* (~ *öpelek*) biçimi de geçer. Davarların kara ciğerlerinde yerleşip en çok öt yollarını tıkayan bir tür parazite de *kelebek* (> *kepelek* > *kepenek*) adı verilir.

~ Az *kəpənək*. - Tkm *kebelek*. - Blk *gebe-mek*, *xumelek*. - Nog *küpelek*. - KKlp *gübelek*. - Özb *kapalak*. - Krg *köpölök*. Kırgızlar *köbölök* biçimini de kullanırlar. - Kzk *köbelek*. - Tar *kepelek*. - Alt, Tel *köbölök*.

Orta Türkçeden başlayarak kullanıldığını görüyoruz: (*kepeli*). Kumancada *köbelek* olarak geçer.

Eski ve yeni biçimlerin çokluğu karşısında kelebeğin kanatlarıyla çıkardığı sesi yansıtan bir ad olduğu düşünülebilir. Balkarların 'kelebek' olarak kullandığı *dibildirik* düşündürücü bir biçimdir. Eski ve yeni diyalektlerde kullanılan biçimlerin sonundaki *-k* bir küçültme ekidir. Çağdaş diyalektlerde kullanılan biçimlerin tanıklığına göre, Türkçe *kelebek*'in göçüşme (*métathèse*) sonunda olduğu anlaşılıyor. O nedenle *kelebek* biçiminin sonunda *-bek* ekinin saklandığı düşünülemez (bk. Bazin : Doerfer Arm 9-10). Anadolu ağızlarında kullanılan *öbelek* (~ *öpelek*) biçimleri *kelebek*'in eski biçimini saklamıştır. Ancak *öbelek* (~ *öpelek*) biçiminin başındaki *k-* düşmüştür.

Sagayların *kubağan* yanında 'kelebek' olarak *érbekkey* adını da kullandıkları anlaşılıyor. Bu ad Moğolcadan alınmıştır (Moğ *erbegei*, *erbegekei*). O bakımdan Sagayca *érbekkey* Türkçe *kelebek* (< *kebelek*) biçimiyle birleştirilemez.

Bang: Túrán 1918, 528. s. 30. not; Pelliot: JA 1925, 1: 212; Eren : DTCFD 7 : 285 ; TDAY 1953, 176; Halasi Kun: Köprülü Arm (1) 56; Brockelmann: OGM 18. § 0, 79. §, not; Räsänen: 291 b; Clauson: ED 689 b, 716 a; Nugteren - Roos : AOH 35 : 44 ; ÊSTJa 1997, 13-15.

kelek¹ 'olgunlaşmamış kavun'

< Far *kālak* 'an unripe melon' (< : *kāl* 'unripe fruit').

kelek² 'ırmaklarda işleyen ve şişirilmiş tulumlar üzerine kurulan bir çeşit sal'

< Far *kalak* 'a kind of float for passing rivers, constructed of bundles of reeds and the like, and a number of inflated skins'.

Eski Türkçede *keleğe tar* adı verilir. Orta Türkçede *tār* olarak geçer. Eski Kıpçakda da *tar* biçimi kullanılır (Räsänen : V 463 a; Clauson : ED 528 a).

Räsänen: V 249 a ('olgunlaşmamış kavun' anlamına gelen *kelek* biçimiyle birleştirmiştir).

kelem 'lâhana'

~ Tkm *kelem*

< Far *kalam* 'Brassica'.

Laufer: T'oung Pao 17: 87, 476/114.

keleme bk. *geleme*.

keleni bk. *geleni*.

kelep 'büyük iplik çilesi'. Yerel ağızlarda *gelep* olarak da geçer. Bundan başka, ağızlarda *kelefe* (> *keleve* > *geleve*) biçimleri de kullanılır.

~ Tkm *kelep* 'iplik çilesi'. - Krg *kelep*. - KKlp *kelep*. - Nog *kelep*

< Far *kalāba*, *kalāfa* 'a raw thread as it is wound from the spindle, yarn ; a ball of thread, a clew, hank, skein'. - Türkçede *kelep* biçiminin sonundaki -e düşmüştür.

Türkçede *kelep* yanında *çile* de 'iplik kangalı' olarak geçer. Bk. *çile*.

Räsänen: V 249 a. Tietze (Pers) *kelep* üzerinde durmamıştır.

kelepçe 'tutukluların bileklerine takılan demir halka'

~ Az *kələfçə*

< Far *kalāba*, *kalāfa* 'büyük iplik çilesi'+ -ça küçültme eki.

Anadolu Türkçesinde *kelepçeye bilekçe* adı verilir. Buna göre, Farsça *kelepçe* Türkçe *bilekçe*'nin yerini tutmuştur. Göçüşme (*mé-tathèse*) olanaklarına karşın Türkçe *bilekçe* Farsça *kelepçe* biçimiyle birleştirilemez. Bk. *kelep*.

Räsänen : V 249 a ; Ligeti : MNy 61 : 282; Tietze: WZKM 59-60 : 171.

kelepir 'değerinden çok aşağı bir fiyatla alınan (şey)'.

Kökenini bilmiyoruz. - Bulgarca *kelepir* ve Sırpça *čelëpir* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 2:322); Skok : EtRj 1 : 352). Rumca *κελεπούρι* de Türkçeden geçmiştir (Andriotis: EL 157).

Dankoff: EÇ-Glossary 48.

keleş yer. 1. 'güzel, yakışıklı'; 2. 'yiğit, kabadayı'

< Ar *kalac* 'yürekli delikanlı, yiğit'. Yerel ağızlarda *keleş* 'kel' olarak da kullanılır. Bu anlamın oluşmasında *kel* sözünün analogik baskısı açık olarak göze çarpar.

Bulgar ağızlarında da *kelëš* 'kel' olarak kullanılır (BER 2:323). Mollova'nın, *kelëš*'in kökenine ilişkin açıklaması yanlıştır (BEz 14: 536).

Kowalski : Annali N.S. 1 : 172.

keleter yer. 'büyük, yayvan sepet'. Yerel ağızlarda *kelter* biçimi de kullanılır.

< R *καλαθαρία* 'grosser, weiter Korb'.

Tietze: Gr (1) 221/98.

kelif yer. 'bekçi kulübesi'. Ağızlarda *gelif* olarak da geçer.

< R *καλύβη* 'Hütte'.

Türkçe *kulübe* de Rumcadan alınmıştır. O bakımdan *kelif* biçimiyle *kulübe*'nin bir *doublet* oluşturduğu açıktır. Bk. *kulübe*.
Tietze: Gr (1) 222/105; Symeonidis: Gr 179/71.

kelik yer. 1. 'eski ayakkabı'; 2. 'çocuk ayakka-bısı, patik'.

Dankoff (ALT E 91) Ermenice *kalik*, *k'alik*, *klik* 'slippers' ve *kalik*, *k'alik* 'child's shoe' biçimleriyle birleştirmiştir. Tietze (Gr [1] 222/103) ise Rumca *καλίκι* 'Frauenschu' biçiminden geldiğini yazmış, ancak Latince *caliga*'dan kalma bir alıntı olan Rumca biçimin Türkçeye direkt olarak geçmiş olabileceği gibi, Kürtçe (*gālik* 'bas d'hiver, souliers de laine') veya Farsça (*kālak* 'kind of sandal') gibi bir dil yoluyla geçmiş olabileceğini de seslendirmiştir.

kelle 'baş'

< Far *kalla* 'the head; the crown or hinder part of the head'.

Scherner: CAJ 17 : 252.

kelten yer. 'Eğirdir Gölünde yaşayan bir balık'.

Kökenini bilmiyoruz.

Eren : TD 1996/2 : 127.

kem 1. 'noksan, eksik'; 2. 'kötü, fena'

< Far *kam* 'deficient, bad'.

Clauson'un belirttiği gibi, eski ve yeni diyalektlerde 'hastalık' olarak kullanılan *kem* biçimiyle karıştırılmaması gerekir (ED 720 b).

keme¹ 'büyük sıçan'. Ağızlarda *geme* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Bk. Sevortyan : ÊSTJa 1980, 19.

keme² 'baharda yetişen, patatese benzer bir çeşit mantar, yer mantarı, domalan'

< Ar *kam*³a 'Trüffel'.

Tietze: Ar 307/200.

kemençe 'yayla çalınan, kemana benzer üç telli küçük bir çalgı'

< Far *kamānça* 'küçük yay' (< *kamān* 'yay'+ -ça küçültme eki).

Tietze: WZKM 59-60, 171.

kement 'ucu ilimlikli uzun ip'

~ Tkm *kement*. - Özb *kamand*

< Far *kamand* 'a halter, noose, snare, lasso'.

Orta Türkçede kemende *ukruk* adı verilir. Çağdaş diyalektlerde *ukruk*, *uruk*, *kuruk* gibi birtakım biçimler de kullanılır.

kemer 1. 'bele dolayarak toka ile tutturulan, deri veya kumaştan yapılan bel bağı';

2. 'etek, pantolon gibi giysilerin bele gelen bölümü'; 3. 'iki sütun veya ayağı birbirine bağlayan ve üzerine gelen duvar ağırlıklarını

iki yanındaki ayaklara bindiren tonos bağlantı'

~ Az *kəmə*r. - Tkm *kemer*. - Krg *kemer*

< Far *kamar* 'the middle of anything, the waist, loins; a girdle, zone, belt; the middle of a mountain; an arch, cupola, dome, arched bridge'.

Räsänen'in Rumcadan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (V 351 a).

Scherner: CAJ 17: 251.

kemere '(gemi güvertesinde) kiriş'

< R *καμάρι* 'beam'. - Arapça (Mısır) *kamar* 'kiriş' de Rumcadan alınmıştır.

Kahane-Tietze: LFL 778.

kemha esk. 'bir çeşit ipek kumaş'

~ Nog *kamka* 'simli ipek kumaş'. - Kzk *kamka* 'simli kumaş'. - Krg *kamka*. - Alt, Tel *kamka*

< Far *kamxā* 'Damask silk of one colour'. Çince'den alınmıştır (Doerfer: UAJb 40: 252).

Avrupa dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Lat *camoca*, *camucum*; İng (esk.) *camaca*, *cammaca*, *camoca*, *cammoca*; Fr (esk.) *camocan*, *camocas*; Pol (esk.) *kamcha*; Rus

(esk.) *kamká*; Mac (esk.) *kamuka*; Blg *kam-xa*.

Laufer : Sino - Iranica 539; T'oung Pao 17 : 477/121; Doerfer : TMEN 1644; Vasmer : REW 1 : 514; TESz 2 : 338; Tryjarski : Hungaro-Turcica 180-181; ÊSTJa 1997, 245-246.

kemre 'gübre, tezek'. Yerel ağızlarda *kerme* biçimi de yaygın olarak kullanılır. Anadolu'da *gemre* biçimi de geçer.

~ Tkm *gemre*

< Far *kamra* 'dung'. - Ağızlarda *kemre* yanında *gübre* de kullanılır. Bk. *gübre*.

Symeonidis (Gr 181/94) *kemre*'yi yanlışlıkla *gübre* ile birleştirmiştir. Mollova (ZBalk 8: 145) da *kemre*'yi *gübre*'nin yerel ağızlarda kullanılan bir biçimi olarak değerlendirmiştir. Bk. Dankoff : EÇ-Glossary 39.

ken yer. 'yapılarda kullanılan kalın ağaç'.

Kökenini bilmiyoruz.

Bulgarca *ken* Türkçeden alınmıştır (BER 2: 326).

kendir 'kenevir'

~ Nog *kendir*. - Blk *kendir*. - KKlp *kendir*.

Kara Kalpaklar *kenep* adını da kullanırlar. -

Krg *kendir*. - Kzk *kendir*. - TatK *kinder*. Ta-

tarlar kendire *basa* adını da verirler. - Bşk

kinder. - Alt, Tel, Şor *kendir*. - Tuv *xendir*. -

Çuv *kāntar*.

Uygurcada *kendir* olarak geçer. Daha sonraki kaynaklarda da *kendir* biçimi kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz. Gombocz'un belirttiği gibi (Rozwadowski Arın 2:75-76), yabancı bir dilden geldiği anlaşılıyor: Latince *cannabis*, Fransızca *chanvre*. Almanca *Hanf*, İngilizce *hemp*, Eski Slavca *konoplja* gibi adlarla *kendir* arasındaki bağ özel olarak tartışmaya açıktır. F. P. Filin'e göre (Obrazovanie jazyka vostočnyx slavjan. Moskva-Leningrad 1962), *kendir* Avrupa'ya güneydoğudan, Hazar ve Güney Ural steplerinden gelmiştir.

Slavlara büyük bir olasılıkla İskit topraklarından geçmiştir (113-114). Doerfer'e göre (TMEN 1647), *kendir* köken bakımından Türkçe bir söz olamaz. Doerfer'in, Gombocz'un yazısını görmediği göze çarpıyor.

Türkçe *kenevir* ile *kendir* arasındaki benzerlik göz ardı edilemez.

Tatarca ve Başkurtça gibi diyalektlerde kullanılan *basa*'nın kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Räsänen: V 64 b.

Macarca *kender* biçimi eski bir Türk diyalektinden alınmıştır (Ligeti: TörK 29, 290-291).

Laufer: Sino-Iranica 294; Gombocz: BTLw 115; Lewy: IF 53:122; Kniezsa: SzIJs 856; Egorov : ÊS 88 ; Eren : TDAY 1972, 245; Doerfer: TMEN 1647; TESz 2:441; Joki: UI 270-271; Räsänen: V 252 b; Clauson: ED 729 b; Dmitriev: Stroj 537 ; Abaev: VJa 4, 1983, 78 ; Trubaçev : VJa 3, 1984, 19-20; ÊSTJa 1997, 39-41.

kendirik yer. 'deriden veya çadır bezinden yapılan ve hamur tahtasının altına serilen yaygı'. Ağızlarda 'sofra örtüsü' olarak da kullanılır.

~ Tkm *kendirik*.

Farsça *kandūra* 'a large table ; a linen or leathern cover for a table, a table-cloth' ve *kandūrī* 'a leathern cover for a table; a napkin' gibi biçimlerle Türkçe *kendirik* arasındaki benzerlik ilginç ve düşündürücüdür. Tietze (Pers) *kendirik* üzerinde durmamıştır. Muhamedova: İTTJa 121.

kene 'koyun, köpek, at gibi hayvanların veya insanların derisinde asalak olarak yaşayan böcek, sakırğa'. Ağızlarda *gene* biçimi de geçer.

~ Az *gəṇə*. - KKlp *kene*, *taskene*. - Kzk *kene*.

- Krg *kene*

< Far *kanah* 'a tick'. - Farsça *kanah* biçiminin etimolojisini bilmiyoruz.

Diyalektlerde *kene* yerine *sakırğa* (> *sakırt-ğa*) ve *kasartğı* (~ *kasartkı*) gibi adlar kullanılır. Bk. *sakırğa*. Daha dar bir alanda *talpan* (Başkurtça), *mal gubu* (Balkarca), *mal gıby* (Karaçayca), *kandagay* 'tahta kurusu, tahta biti' (Karaçayca, Balkarca) adları da geçer. Munkácsi : KSz 2 : 238 ; Pelliot : BSOS 6: 568; Doerfer : TMEN 1653; Räsänen: V 251 b; Clauson: ED 816 b s. v. *sakırku* ; Ligeti: TörK 130; ÊSTJa 1997, 63-64.

kenger 'yaban enginarı, eşek diken'i. Yerel ağızlarda *kengel* 'eşek diken'i, *çengel* 'yaban enginarı', *genger*, *gengel* 'dikenli bir çeşit bitki, deve diken'i, eşek diken'i' olarak da geçer. Kenger sütünden yapılan bir tür sakıza *kenger sakızı* adı verilir. Ağızlarda *kenger sakızı* yanında *çengel sakızı* biçimi de kullanılır. Yerel ağızlarda *enger* biçimi de 'kenger sütünden yapılan bir tür sakız, çengel sakızı' olarak geçer.

< Far *kangar* 'a kind of artichoke'.

Bulgarca *ginger* Türkçeden alınmıştır (BER 1 : 243).

Bernard: LB 9: 83-84.

kent 'şehir'

~ Az *kent* 'köy'. - Tkm *kent* 'köy'. - Krg *kent* 'şehir'. - Kzk *kent* 'şehir'. - Sart *kent* 'şehir'.

Uygurcadan başlayarak *kent* (veya *kend*) biçimi kullanılır. Orta Türkçede de *kend* 'şehir' olarak geçer. Eski Kıpçakçada ise *kent* 'köy' olarak kullanılır.

< Sogd *knôh* 'şehir'.

Eski Türkçede 'şehir' olarak *balık* sözü geçer. Bu söz birçok yer adında da saklanmıştır. *Beşbalık*, *Hanbalık* gibi. Sonradan *balık*'ın yerini *kent* almıştır.

Harmatta: Csoma Arm 18; MNy 49; Doerfer: TMEN 1705; Räsänen: V 252 b; Clauson: ED 728; Menges: Introduction 170; Daher

Arm 236; WZKM 70: 41; Ligeti: TörK 128; Golden: KhazSt 41; Eren: TD 1994/2:180; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 75; ÊSTJa 1997, 44.

kepasti > **kepbastı** 'çift katlı büyük dalyan ağı'

< R σκεπαστή 'hangar, boat-house'. - Türkçe *kepbastı* biçiminin halk etimolojisi yoluyla oluştuğu anlaşıyor. Baştaki σ Türkçede düşmüştür.

Kahane-Tietze: LFL 845; Georgacas : FT 142/230.

kepbastı bk. *kepasti*.

kepene bk. *kefene*.

kepçe 'sulu yiyecekleri karıştırmaya, dağıtmaya yarayan uzun saplı kaşık'

~ TatK *kepçe* 'büyük kaşık'

< Far *kapça*, *kabça*, *kafça* 'a ladle, skimmer' (< *kafç* + -a).

Türkçeden Sırpçaya *čepč* olarak geçmiştir. Sırpçada *kepčija* ~ *kevčija* biçimi de kullanılır (Adamović: AFF 10:67).

Tietze : Pers 147/74.

kepenek² 'tüylü ve kanatlı buğday böceği'.

Yerel ağızlarda daha çok 'kelebek' ve 'pervane' olarak kullanılır. O bakımdan *kebelek* < *kepelek*'in özel bir anlam almış bir yan biçimi olduğu açıktır. Bk. *kelebek*.

kepenk 'dükânları kapamak için kullanılan tahta veya saç kanat'. Karadeniz ağızlarında *kepek* 'tavan arası' olarak geçer. Orta Anadolu ağızlarında 'merdiven' olarak da kullanılır.

Kökeni karışıktır. Bilimsel yayınlarda Ermeniceden kalma bir alıntı olduğu döne döne dile getirilmiştir. Son olarak Dankoff (ALT D 26) da *kap* 'tie, bond': *kapank* 'bonds, handcuffs, fetters, manacles, rope, cord, string; pass, defile; censure, excommunication', *xep'ek* 'skylight' gibi birtakım verilerden yola çıkarak *kepenk*'in ağızlardaki belli başlı

biçimlerini saymıştır: *hapak*, *hapank*, *hapek* 'kapak, kuyu veya herhangi bir şeyin kapağı'; *hapen* 'baca'; *hapenk*, *hepek* 'yer altındaki depo, mahzen'; *hapenk* 'bodruma inen üstü kapalı merdiven'; 'eski evlerde ahıra inmek için evden ahıra açılan kapı'; *hepenk*; *hafek*; *hefek*; *hepen*; *hepenek*; *hepenk*; *hopenk* 'baca kapağı'; *hapenk* 'eski evlerde pencerenin üstündeki dolap'; 'dama çıkılan merdivenin üst kısmındaki kapak'; *hepek*; *hapenk*; *hepenk*; *hapenk* 'yer altı deposu'; *kapan* 'ahır, dam'; 'evden bodruma inmek için açılan kapak'; *kapenk* 'bacadan soğuk girmemesini sağlayan ocak içindeki iple yatay ve dikey getirilebilen kapak'; *hapang* 'baca kapağı'; *hapenk* 'kepenk'; *kapan* 'kepenk'... Dankoff, verileri sıraladıktan sonra Türkçe *kapak* 'cover' ile *contamination* olasılığı üzerinde durmuştur.

Dankoff'un daha çok *h-* ile başlayan verilere ağırlık verdiği göze çarpıyor. Ağızlarda *k-* ile başlayan birtakım biçimler de geçer: *kepek* 'tavan kapısı'; *kepenek* 'kapak, kepenk'; *kepenk* 'merdiven'; *kepenk* 'ocak üstü'; *kepenk* 'fide yetiştirilen yer'; *kepek* 'demir yaylı tah-ta kapak, kepenk'.

Yerel ağızlarda kullanılan *kepemek* 'kapa-mak' de göz önünde tutulmaya değer bir biçimdir. Ağızlarda birkaç yerde geçtiğini gördüğümüz *kepek* biçiminin *kepemek*'ten geldiği anlaşıyor. Bu biçimler *contamination* olasılığını bir kat daha artırıyor.

Kürtçede *hepenk* 'trappe' olarak kullanılır. Bulgarca (*kepënk*, *kjupenk*), Sırpça (*cëfenak*, *cëpenak*), Rumca (κεπέγγι) gibi Balkan dillerinde Türkçeden kalma bir alıntı olarak geçer (Miklosich: TE 157; Škaljić: Turc 185-186; BER 2:331, 3:252).

Räsänen: V 254 a; Eren : TD 1995/2:888-890.

kepir yer. 'çorak, verimsiz toprak'.

Kara Kalpakçada *şor jer*, *şorlık* adları yanında *kebir* de kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz.

Bulgarca *kepir* Türkçeden alınmıştır (BER 2:331).

keran 1. 'kalın tavan direği'; **2.** 'yapılarda kullanılan büyük ağaç'. Yerel ağızlarda *keren*, *kiran* biçimleri de geçer.

< Erm *geran* 'beam' (BERm *keran*). - Kürtçeye *kiran* olarak geçmiştir.

Tietze: ZBalk 18:180/151; Bläsing : AL 72; FO 29 : 33/33; Dankoff: ALT 95.

kerata 'ayakkabı çekeceği'

< R κέρατα 'boynuzlar' (κέρατο'nun çokluk biçimi).

Meyer: TürkSt 53; Tietze: Gr (1) 225/125; Tzitzilis: Zaemki 85/61, 124/58.

kerde yer. 'sebze evleği'. Ağızlarda *kerdi* (ve *kerği*) olarak da geçer. 'Evlekler arasından geçen su yolu, ark' olarak da kullanılır. *Kerti* biçimi dar bir alanda kalmıştır. Van'da kullanılan *kerdivar* ilginç bir biçimdir. 'Yazın erken yetişen domates' olarak kullanılan *kerde*'nin *elliptique* bir biçim olduğu düşünülebilir (**kerde domatesi* > *kerde*).

Kökenini bilmiyoruz.

kerdeme > **gerdeme** 'sulak yerlerde yetişen, yaprakları salata olarak kullanılan bir yıllık ve otsu bir bitki, tere'. Ağızlarda *kerdime* (> *gerdime*) biçimi de kullanılır. Eski sözlüklerde *kerdeme* 'tere' ve *su kerdemesi* 'su teresi' olarak geçer.

< R κάρδαμο 'Kresse'.

Tietze: Gr (1) 223/111; Tzitzilis : GrLw 171.

kerdime bk. *kerdeme*.

kerdivar bk. *kerde*.

kerendi yer. 'tırpan'. Ağızlarda *kerenti*, *kerindi*, *kerinti* olarak da geçer. Dar bir çevrede *merendi* olarak da kullanılır.

< Erm *gerandi* 'sickle', yer. *k'erendi*, *ma-randi*.

Kürtçe *kirendu*, *kirendi* 'faux à manche long', *merendi* 'faux à manche court' biçimleri de Ermeniceden alınmıştır.

Daher: AA 113; Eren: TM 19:297; Tietze : ZBalk 18: 180/152; Dankoff: ALT 96; Bläsing : AT 38.

keres 'büyük ve derin kavata'.

Kökenini bilmiyoruz.

kereste 'tomrukların biçilmesiyle elde edilen ve yapı işlerinde kullanılan ağaç veya tahta'. Türkçede *keraste* olarak da kullanılmıştır.

< Far *kārāsta* 'planks, building materials'.

Sırpça *čerēsta* biçimi Türkçeden alınmıştır.

Räsänen: V 255 b.

kerevet 'üzerine şilte serilerek yatmaya veya oturmaya yarayan tahta seki'

< R *кρεβάτι* 'Bettgestell, Bett'. - Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Blg *krevát*; Srp *krèvet*; Arn *krevát*; Rum *crivát*. Macarca *kerevet* biçimi Balkan dillerinden alınmıştır.

Miklosich: TE 2:7; Meyer: TürkSt 46; Kniesz: SzJsz 667; Tietze: Gr (1) 228/156; ZBalk 18:171/82; Räsänen: V 255 b.

kerevides bk. *karavida*.

kerevit bk. *karavida*.

kerig bk. *kerde*.

kerhane 'genel ev'

< Far *kār xāna* 'a shop, workshop, manufactory; a laboratory; an arsenal, dock-yard, or any place where public works are carried on'. Räsänen : V 256 a; Tietze: WZKM 59-60, 185.

keriş bk. *geriş*.

kerki 'keser'. Daha çok yerel ağızlarda kalmıştır.

~ Tkm *kerki* 'kazma'. - Blk *kerki* 'keser'. - Krg *kerki*.

Orta Türkçeden başlayarak kullanılır (*kerki* 'keser'). Eski Kıpçakçada da *kerki* 'keser' olarak geçer.

Türkçeden Slav dillerine de geçmiştir (Menges : Language 20 : 66 ; StO 28, 8 : 29).

Kökenini açık olarak bilmiyoruz (Clauson: ED 741 b). Räsänen (V 257 a) *kerki*'yi *kert*-kökünün türevleri arasında saymıştır. Bk. ÊSTJa 1997, 51-52.

kerpiç 'duvar örmekte kullanılmak için kalıplara dökülüp güneşte kurutulmuş saman ve balçık karışımı ilkel tuğla'

~ Tkm *kerpiç*. - Nog *kerbiş*. - Blk *kirpiç*, *kırpiç*. - TatK *kirpiç*

~ OT *kerpiç*. Eski Kıpçakçada da geçer.

Yabancı bir dilden alındığı anlaşıyor:

Rusçaya *kirpič* olarak geçmiştir. Balkan dillerinde de *kerpič*, *kirpič* olarak kullanılır.

Joki : StO 28 : 29; Menges : StO 28, 8 : 29 (Türkçe *kert*- 'einschnitten, Kerbe machen' kökünden *-piç/-peç* ekiyle kurulduğunu açıklamıştır) ; WZKM 70 : 41; AOH 37 : 382; Räsänen: V 256 b; Clauson: ED 737 b; Şçerbak : JaS 127/216.

kersen yer. 'ağaç tekne'

~ Tkm *kersen* 'büyük ağaç tekne'. - Nog *kerşen* 'oluk'. - KKlp *kersen* 'leğen'. - TatK *kirşen* 'tekne'.

Eski Kıpçakçada *kersen* olarak geçer.

Farsça *kārsān* 'a wooden chest or an earthen vessel, in which bread or sweetmeats are kept' ile *kersen* arasındaki benzerlik düşündürücüdür.

Nogayca ve Tatarcada kullanılan *-ş*-li biçimler açıklanmaya muhtaçtır. Türkçede dar bir alanda kalmıştır. Dilimizde *kersen* yerine daha çok *tekne* kullanılır.

Räsänen: V 257 a; ÊSTJa 1997, 53.

kerte 1. 'derece'; **2.** 'gemici pusulasında kadranın ayrılmış olduğu 11 derece ve 15 dakika ölçüsünde bir açıya eşit olan, otuz iki bölümünden her biri'; **3.** 'kerteriz'

< İtal *quarta* 'point, rhumb'.

Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır : Port *quarta*; İsp *cuarta*; Fr *quart*; İtal *quarta*; Ar (Malta) *quarta*; R *κάρτα, κάρτο*.

Meyer: TürkSt 79; Bonelli: Elementi 187-188; Foy: MSOS 11: 245; Tagliavini: Annali N.S. 1:195-196; Barbera: Elementi 209; Kahane-Tietze: LFL 530; Eren: TD 1994/2:180.

kerteriz 'bir yerin nerede bulunduğunu pusula ile ölçme'

< R *καπατάρισε* 'ölç!' (*καπατάρω* 'to compute'). Rumcaya İtalyancadan geçmiştir (*caratare* 'to examine carefully').

Türkçe *kerteriz*'in *kerte* sözüyle karıştığı açıktır.

Kahane-Tietze: LFL 159; Tzitzilis : Tietze Arm 203.

kertiş yer. 'kertenkele'. Ağızlarda *kertiç*, *ker-toç* gibi birtakım biçimler de geçer.

< Erm + *t'ot'oş* 'lizard': yer. *k'aratt'ot'oş*, *k'art'ot'oş*, *k'ert'oş* 'rock lizard'.

Dankoff: ALT 779; ÊSTJa 1997, 55 (*kerten-kele* 'nin yan biçimi olarak verilmesi yanlıştır).

kervan 'deve, katır gibi yük hayvanı katarı'

~ Tkm *kervan*. - Nog *kervan*. - Krg *kerben*. - Kzk *keruen*. - Özb *karvon*

< Far *kārvān* < *kārbān* 'kervan'. - Uluslararası bir söz olarak Avrupa dillerinde de geçer: İng *caravan*; Alm *Karawane*; İsp *caravane*; Fr *caravane*; İtal *carovana*.

kestane 'ülkemizde yetişen, kerestesi doğramacılıkta kullanılan bir orman ağacı (*Castanea sativa*)'

< R *καστανιά*. Rumca *καστανιά*'nın Ermeniceden geldiği anlaşıyor (Erm *kask* 'kestane', *kaskeni* 'kestane ağacı') (Walde-Hoffmann: LEW 1: 178).

Belli başlı Avrupa dillerinde de kullanılır: Fr *châtaigne* (< *chastaine*); Alm *Kastanie*; İng *chestnut*. Bulgarca, Sırpça gibi Slav dillerinde de geçer (Blg *kèsten*; Srp *kèsten*). Macarca *gesztenye* biçiminin Balkan dillerinden alındığı açıktır.

Meyer: TürkSt 31; Laufer: Sino-Iranica 369. s. 1. not; Bombaci: RO 17: 111; Halasi-Kun: AEMAe 1: 126; Kniezsa: SzJsz 644-645; Vasmer: REW; Škaljić : Turc 407; BER 2: 344; Räsänen: V 258 a; Andriotis: EL 151.

kestel yer. 'kıldan eğrilmiş ip'.

Kökenini bilmiyoruz.

kestere 'gevenden çıkarılan bir tür zambak, kitre'.

Kökenini bilmiyoruz.

keş¹ 1. 'yağı alınmış süttten veya yoğurttan yapılan peynir'; 2. 'kış için kurutulan yağsız, tuzsuz yoğurt'

< Far *kaşk* 'sour milk dried'. - Türkçede Farsça *kaşk*'in sonundaki -k düşmüştür. Bk. *keşkek*.

Türkçede süt ürünlerine ilişkin sözlerin bir bölümü Farsçadan alınmıştır. Bk. *peynir*, *lor*. Räsänen: V 258 a. - Tietze (Pers) *keş*'i vermemiştir.

keş² *argo* 'bön, alık, aptal'

< Erm *gēš* 'stubborn, naughty; (yer.) ugly; (İstanbul) immoral, prostitute'.

Türk argosunda Ermeniceden kalma alıntılarının büyük bir yer tuttuğunu biliyoruz. Özellikle *astik*, *dastik*, *kodoş*, *pezevenk* gibi sözlerin Ermeniceden kökenlendiği çarpıcı ve düşündürücüdür.

Theodoridis: Beiträge zur Südosteuropä-Forschung. München 1966, 134; Dankoff: ALT 97.

keşir yer. 'havuç'

~ Tkm *keşir*. - KKlp *geşir*. - TatK *kişer*

~ OT (Oğuzca) *geşür*

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Farsçadan alınmıştır (Far *gazar*). Ancak Oğuzca *geşür*'ün doğrudan doğruya Farsça *gazar*'dan geldiği söylenemez.

Türkçe *havuç* da Farsçadan alınmıştır. Bk. *havuç*.

Brockelmann : OGM 2. s.; Räsänen: V 149 b, 258 a; Clauson: ED 754 b; Eren : AOH 30 : 144 ; Doerfer: CAJ 37:41.

keşişleme 'güneydoğudan esen rüzgâr'

Keşiş (dağı) adından geldiği açıktır : *Keşiş + -leme* eki. O bakımdan Akdeniz'de güneydoğudan esen sıcak bir rüzgâra verilen *κῶψα-νέμῳ adıyla birleştirilmesi yanlıştır.

Foy: MSOS 1908, 239; Kahane-Tietze: LFL 786; Räsänen: V 258 b; Dankoff : EÇ - Glossary 49; Eren: TD 53 : 256-258.

keşkek 'iyice dövülmüş ve uzun süre birlikte kaynatılmış et ve buğdayla yapılan bir yemek'. Ağızlarda *keşgek* biçimi de kullanılır. < Far *kaşkak* 'barley or wheat, especially boiled whole with meat till it has become soft'<: *kaşk* 'sour milk dried; a kind of thick pottage made of wheaten flour or barley-meal with sheep's-milk, to which is added flesh or wheat; barley; barley-water' + -ak küçültme eki.

Tietze: Pers 147/77.

ket¹ 'engel'. Yerel ağızlarda da *ket* 'set, engel' olarak geçer.

< Erm *gayt* 'stumbling-block'; (yer.) *k'ēt*.

Dankoff: ALT 91. Yazı dilimizde *ket* olarak kullanıldığı Dankoff'un gözünden kaçmıştır.

ket² 'nişasta'.

Kökenini bilmiyoruz. - Türkçede daha çok *nişasta* adı kullanılır. Bk. *nişasta*.

ketal 'çirişli bir çeşit parlak bez'.

Kökenini bilmiyoruz.

kete 'yağlı, mayalı veya mayasız hamurdan yapılan, küldde pişirilen çörek'. Ağızlarda 'mayalı veya mayasız hamurdan yapılan küll pi-desi' olarak kullanılır.

~ Az *kəto* 'börek'.

< Erm *gat* 'ay 'a type of cake'.

Yerel ağızlarda küll pidesine *gömmə* (> *gömbə*) adı da verilir. Bk. *gömmə*.

Dankoff: EÇ-Glossary 49; ALT E 24.

kevel yer. 'kuzu veya koyun postundan yapılmış kürk'

< Far *kabal* 'a skin with short hair or wool; a garment made of sheep-skin'.

Eren: Korkmaz Arın 152. Tietze (Pers) *kevel*'i vermemiştir.

keven bk. *geven*.

kevgir 1. 'uzun saplı, yayvan ve delikli kepçe'; **2.** 'haşlanmış yiyeceklerin sıvılarını süzmek için kullanılan, delikli, yuvarlak biçimli mutfak kabı, süzgeç'

~ Tkm *kepgir*. - Nog *kepkir*

< Far *kafgîr* < *kafk-gîr* 'a skimmer, spoon, ladle' < *kafk* 'froth, scum' + -gîr.

Yerel ağızlarda kevgire *süzgeç* adı verilir. Bu ad çağdaş diyalektlerde de kullanılır.

Ağızlarda *kevgir* yanında *ilistir* adı da yaygın olarak geçer. Bk. *ilistir*.

Räsänen: V 260 a; Tietze: ZBalk 18: 182/163.

keviş yer. 'ayakkabı'

~ Tkm *kövüş*

< Far *kafş* 'a shoe, sandal, slipper, high-heeled and shod with iron' < Pehl *kafş*. Kürtçede *kewş* olarak geçer. Bk. *köşker*.

Tietze: Pers 146/70.

keziklik bk. *gezlik*.

kıçı 'hardal'

Orta Türkçede *kıçı* olarak kullanılır.

Ramstedt'e göre (KSz 15 : 148), Türkçeden Moğolcaya veya Moğolcadan Türkçeye geçmiştir. Räsänen: V 260 b; Clauson: ED 590 b. Türkçede *kıçı*'nın yerine Arapça *hardal* geçmiştir. Bk. *hardal*.

kığ, kığı 'koyun, keçi veya deve pisliği'

~ Kzk *kıy* 'der Schafmist'. - KKlp *kıy* 'gübre'. - Krg *kık*. Güney ağızlarında *kıy* olarak geçer. - Kûr *kıy* 'der Mist, Misthaufen'. - Yak *kî*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kığ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kığ* biçimi kullanılır.

Räsänen: LTS 117; V 261 a; Clauson: ED 608-609.

kıl 1. 'bazı hayvanların derisinde, insan vücudunun belli yerlerinde çıkan ipliksi uzantı'; **2.** 'keçi tüyü'

~ Tkm *gıl*. - Nog *kıl*. - Kzk *kıl*. - Krg *kıl*. - TatK *kıl*. - Alt, Tel, Şor, Sag *kıl*. - Yak *kıl*. - Çuv *xêlêx*. Sonundaki -x küçültme ekidir. Türkçe *un* ~ Çuvaşça *şănăx* örneğinde de bu ek göze çarpar. Bk. *un*.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *kıl* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kıl* biçimi kullanılır.

~ Moğ *kilğasun*.

Ramstedt: KWb 231 a; Joki : LwSS 181; Egorov ÊS 297-298 ; Räsänen: StO 18,3 : 19 ; V 262 b; Doerfer: TMEN 1607; TDAY 1980-1981, 13; Clauson: ED 614 b; Ligeti: VJa 3, 1971, 24; ResAltL 104.

kılcan yer. 'at kuyruğu kılından yapılmış kuş tuzağı'. Yerel ağızlarda *kılcan* yerine *kıl tuzağı* adı da kullanılır. Ağızlarda *kılçan* biçimi 'keçi kılından yapılmış keçe' olarak da geçer. Anadolu ağızlarında at kuyruğu kılına *kılçar* adı verilir. Kıldan yapılmış kepenek de *kılcar* (~ *kılçar*) adını alır. Bu ad 'keçi kılından yapılmış don' olarak da kullanılır.

Türkçe *kılcan* adının *kıl* kökünden geldiği açıktır. Yalnız -*can* (~ -*çan*) ağızlarda seyrek olarak kullanılan bir ektir. Bu ekle *kılcar* (~ *kılçar*) adındaki -*car* (~ -*çar*) eki arasında bir bağlantı kurulabilir mi, bilmiyoruz.

Kırgızlar kıldan yapılmış tuzağa *kıltak* adını verirler. Bu adın da *kıl* kökünden geldiği anlaşıyor.

kılçık 'balıkların eti arasında bulunan diken gibi ince kemik'. Türkçede ekin başaklarında bulunan kıl gibi uzun life de *kılçık* adı verilir.

~ Tkm *gılçık* '(buğday ve arpa başaklarında) kılçık'. - Kzk *kılşık* 'küçük kıl; tüy'. - Nog *kılşık* 'kaba yün'. - KKlp '(ekin başaklarında) kılçık; (kürkte) tüy'. - Blk *kılçık* '(ekinlerde) kılçık'. - Krg *kılçık* 'küçük kıl; tüy'. Kırgızlar balık kılçığına *kılkan* adını verirler. Bundan başka, balık kılçığı için *kıltırık* adını da kullanırlar. Kırgızcada *kılkan* ve *kıltırık* adları '(başakta) kılçık' olarak da geçer. Özbekler balık kılçığına *kiltanok* adını verirler. Bundan başka, *kiltirik* ve *kiltik* adlarını da kullanırlar. Özbekçede bu adlar '(başakta) kılçık' anlamına da gelir.

Orta Türkçede buğday başaklarındaki kılçığa *kıldruk* adı verilir. Özbekçe *kiltirik* (ve Kırgızca *kıltırık*) adı Orta Türkçede geçen *kıldruk* biçimiyle birleştirilebilir.

Türkçe *kıl* kökünden geldiği açıktır: *kıl* + -*çık* küçültme eki. Türkçede *kılçık* olarak da geçer.

Brockelmann : OGM 29. § c; Doerfer: TMEN 1509; Ligeti : MNy 66 : 415. Clauson (ED 619 a) Kırgızca *kıltırık*, Özbekçe *kiltirik* biçimlerini saymamıştır.

kımul 'ekinlerin sap, çiçek, yaprak ve başaklarını yiyen bir böcek'

< Ar *qaml* 'Laus; Ungeziefer'.

Tietze: Ar 304/188.

kın 'bıçak, kılıç gibi kesici araçların kabı'

~ Tkm *gîn*. - Krg *kın*. - Kzk *kın*. - Nog *kın*. - KKlp *kın*. - Tuv *xın*. - Yak *kîn*. - Çuv *yênê*. Türkçe *k-* Çuvaşçada *y-*'ye çevrilmiştir. Çuvaşçada buna benzer birtakım örneklerin geçtiğini biliyoruz. Bk. *kar*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Orta Türkçede de *kın* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kın* biçimi kullanılır.

Moğolcada *kına* *qui* adı verilir. Bu adın Türkçe *kın* biçimiyle birleştirilmesi düşünülemez. Ancak Ramstedt **quŋi* veya **quhi* biçimlerinden yola çıkılarak Moğolca *qui*'un Türkçe *km* ile birleştirilebileceğini bildirmiştir (Paason : KSz 15 : 129).

Ramstedt: AAScF B 27: 239-251; KWb 204 a; Räsänen: LTS 205; V 264 a; Ligeti: JA 1938, 188, 199; Joki: LwSS 287-289; Egorov: ÊS 79; Doerfer: TMEN 1610; Clauson: ED 630-631; Tenişev: MSFOu 158: 236.

kındıra 'sulak yerlerde yetişen, ince uzun yapraklarının uçları keskin, koyu renkli bir tür çayır otu'.

Kökenini bilmiyoruz.

Bulgarca *k"ndra* (> *kandra* > *kandarà*) Türkçeden alınmıştır (BER 3: 195; 2: 200, 203).

kıraça bk. *kraça*.

kırant 'saçları ağarmaya başlamış orta yaşlı erkek'

< İtal *quaranta* 'kırk yaşında'. İtal *quaranta* biçiminin Türkçede *karanta* olarak kullanılması beklenirdi. O açıdan Türkçe *kırant* biçiminin *kır* (: > *kırçıl*) sözünün baskısı altında kaldığı anlaşıyor.

Bonelli: Elementi 187; Tagliavini: Annali N. S. 1: 195; Barbera: Elementi 209; BER 2: 715; Tietze : Oriens 5 : 258.

kırbaç 'bir ucuna sıırım bağlanarak yapılmış vurma aracı'

~ Az *kırbaç*, *kırmaç* 'kamçı'. Azerî ağızlarında *gırmanç* olarak da geçer. Bu biçimdeki *-n-* sonradan türemiştir. Azerî ağızlarında kullanılan *gımçal* biçimi ses bakımından tartışmaya açıktır.

Türkçe *kır-* kökünden *-maç* ekiyle yapıldığı anlaşıyor : *kır-* + *-maç*. Türkçede *kırmaç* bi-

çimi *kırbaç*'a çevrilmiştir. Ancak Azerî alanında *kırbaç* yanında *kırmaç* biçimi de kullanılır.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir. Blg *g"rbáč*; Srp *kòrbač*, *krbač*; Arn *kərbác*; Rum *gîrbáci*. Macarca *korbács* da Türkçeden alınmıştır. Bunlardan başka, Rusça (*karbač*), Almanca (*Karbatsche*), Fransızca (*courbache*, *cravache*) gibi dillerde de kullanılır.

Diyalektlerde *kırbaç* yerine daha çok *kamçı* adı geçer. Bk. *kamçı*.

Miklosich: TE 1: 96; Kniezsa: SzJsz 673; Škaljić: Turc 416; Bernard: BEz 15:150-151; Vasmer: REW ; Dmitriev: Stroj 497; Räsänen: V 267 a; Hadrovics : UEISk 323-324.

kırgıy < **kırguy** esk. 'atmaca (Accipiter nisus)'. Yerel ağızlarda *kırgı* 'şahin' ve 'atmaca' olarak saklanmıştır.

~ Az *gırgı*. - Tkm *gırgı*. - TatK *kırgıy* 'Falco nisus'. - Bşk. *kıygır*. Göçüşme sonunda oluşmuştur (Eren : TDAY 1953, 180). - Krg *kırgıy*. - Sag *kırgayak* 'Falco apivorus'. Sonundaki *-(a)k* küçültme ekidir. - Tel *kırgıy*.

Orta Türkçede *kırguy* olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *kırgı* biçimi geçer.

Brockelmann'a göre (UJb 8 : 261), *kırgıy* adı kuşun çıkardığı sestene gelir. Kuş adları arasında doğal seslerin büyük bir yer tuttuğuna tanık oluyoruz.

Moğolca *kirğui* 'épervier' Türkçeden geçmiştir. Farsçada da Türk dillerinden kalma bir alıntı olarak saklanmıştır (Dorfer : TMEN 1461).

Macarcada 'atmaca' olarak kullanılan *karvaly* biçiminin eski bir Türk dilinden geçtiği anlaşıyor. Slav dillerinde de yaygın olarak geçer (Blg *kragùj*, *kargùj*, *karagùj*; Srp *kraguj*; Rus *kraguj* vb.).

Brockelmann: UJb 8: 261; Ramstedt: KWb 232 b; Pelliot: BSOS 6: 571; Schenk : Aquila 46-47 : 60-66; Németh: MNy 39: 101-104;

Kniezsa: SzJsz 850-851; Räsänen: V 266 b; Clauson: ED 654-655; Ligeti: Pais Arm 346; TörK 71; BER 2: 703-704; TESz 2: 395; Skok: EtRj 2: 175-176. Bk. Monchi-zadeh : Xurāsān 39.

kırı yer. 'eşek yavrusu, sığa'.

Ağızlarda *kırık*, *kırık*, *kiri*, *kirik*, *kurık*, *kuri*, *kurik*, *kürü*, *kürük* olarak da geçer.

Dankoff'a göre (ALT 801), Ermeniceden alınmıştır (Erm *k'ufak* 'donkey foal' < Pehl *kurak* > Far *kūrā*; Krt *kuri*, *kurik*). Dankoff, Eski Türkçede *kurı* *kurı*, *kurıh* *kurıh* olarak geçtiğini de bildirmiştir. Bk. Clauson: ED 645 a. Abaev (Benveniste Arm 7) Farsça *kurra* 'poulain'; 'ānon', 'petit du chameau' biçimi üzerinde durmuştur.

kırık bk. *kirik*.

kırımsa yer. 1. 'kırığı'; 2. 'dolu'. Eski eserlerde *karımsı* (ve *kırımsa*) olarak geçer.

Türkçede kullanılan *karımsı* (yağmur)'dan geldiği anlaşıyor.

kırk 'otuz dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Az *kırk*. - Tkm *kırk*. - Blk *kırk*. Balkarlar *eki cıyırma* ('iki yirmi') adını da kullanırlar (Räsänen: Şiraliev Arm 16). - Krg *kırk*. - Kzk *kırık*. - KKlp *kırk*. - Nog *kırk*. - TatK *kırk*. Tatarcada *kırık* olarak da geçer. - Bşk *kırık*. - Sag *kırk*. Sagaycada *kırık* biçimi de kullanılır. - Tel, Şor *kırık*. - Hak *xırx*. - Çuv *xěřx*

~ ET *kırk*. - OT *kırk*.

Sibiry diyaletlerinin bir bölümünde *kırk* yerine *tört on* ('dört on') adı geçer : Alt, Tel *törtön*. -Yak *tüört on*.

Necip Asım : TM 2 : 390-392 (Türkçe *tört* [> *dört*]ten geldiği yolundaki açıklaması yanlış); Räsänen : MTS 76, 80 ; V 266 b; Clauson : ED 651 a; Bazin : SChron 74.

kırkavul 'sülün'

~ Az *kırkavul*. - Krg *kırğöl*, *kırköl*. - Kzk *kır-gawıl*. - Sart *kirgaul*. - Tar *kirğöl*
< Moğ *kırğagül* 'sülün'.

Ülkemizde daha çok *sülün* adı kullanılır. Buna karşılık çağdaş diyaletlerde *sülün* yerine *kırkavul* yaygın olarak geçer. Bk. *sülün*.

Bang: KOsm 3: 64-65; Ramstedt: KWb 232 b; Brockelmann : OGM 72. § c; Doerfer : TMEN 1464; Clauson: ED 820-821.

kırlangıç 'çatal kuyruklu, ince uzun kanatlı göçebe bir kuş (Hirundo)'. Eski kaynaklarda *karlağuş* (ve *karlanguş*) olarak geçer.

~ Tkm *garlavaç*. - Nog *karlıgaş*, *karlıgaş*. - KKlp *karlıgaş*. - Blk *karlıgaş*. - Krg *karlıgaş*, *kardıgaş* 'kırlangıca benzer bir kuş'. Kırgızlar kırlangıca *çabilekey* (veya *çabiyekey*) adını verirler. - Kzk *karlıgaş*. - Özb *kal-dirğâç*. - Alt, Tel, Şor *karlıgaş*. Şorlar *karlâş* biçimini de kullanırlar. - Sag *karlıgas*. Sagaylar *karlagas* biçimini de kullanırlar. - Alt *kar-lagaş*. - Tel *karlıgaş*. - Tar *karlıgaç*. - TatK *karlıgaç*.

Orta Türkçede *karlıgaç* (> *kargılaç*) olarak geçer. Eski Kıpçakçada da daha çok *karlıgaç* biçimi kullanılır.

< *karılık* + -(a)ç küçültme eki. Türkçe *kırlangıç* adının *karılık* biçimi yalnız Teleütçede saklanmıştır.

Türkçe *kırlangıç* (< *karlanguş* < *karlaguş*) sözünün -gaç küçültme ekiyle (*karlıkgaç*) kurulduğu yolundaki sav yanlıştır.

Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *kargılaç* biçimi göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur: *karlıgaç* > *kargılaç*. O bakımdan bu adın -laç ekiyle yapılmış bir türev olduğu yolundaki sav da yanlıştır.

Türkçe *kırlangıç* (<< *karlaguş*) biçiminin birinci hecesindeki *a* ünlüsü *i*'ya çevrilmiştir. Bu biçimin ikinci hecesindeki -n- ünsüzü ise sonradan türemiştir. Türkçe *kılıç* sözünün *kı-lınç* biçimindeki -n- gibi. Bk. *kılıç*.

Çuvaşlar kırlangıca *çêkeş* adını verirler.

Bang: SBBA 1916, 119; Deny : Grammaire 579 ; Zajaczkowski: Sufiksy 4. § 21, s. (**karılıkgaç*) ; Eren : UAJb 24:133; Brockelmann: UJb 8 : 261; OGM 11. § 7, 24. § b, 50. §, 74. § ; Egorov: ÊS 322; Doerfer: TMEN 1513; TLT 421; Clauson: TDAY 1966, 8; ED 657 a; Räsänen: V 238 b, 267 a; Ligeti : TörK 229; ÊSTJa 1997, 307-309.

kırmandal yer 'yaş tütün dizilerini kurutmak için kullanılan, kazıklara gerilmiş tellerden oluşan düzen'. Ağızlarda *gırmandal* olarak da geçer.

< R κρεμανταλᾶς 'Vorrichtung zum Tabaktrocknen' (<: κρεμῶ 'hängen, anhängen').

Tzitzilis: GrLw 270.

kırmıt yer. 'kiremit'

< Ar *qırmīd* 'gebrannter Ziegel' < R κερᾶ-μῖδα. Bk. *kiremit*.

Tietze: Ar 302/176.

kırnak 'cariye'. Yerel ağzlarında 'güzel kız veya kadın' olarak da geçer. Bundan başka, ağızlarda 'çalımlı', 'güzel, titiz, çevik', 'becerikli' ve 'oynak (kadın)' gibi anlamlarda da kullanılır.

~ Tkm *gırnak* 'halayık, cariye'.

Orta Türkçede *kırnak* 'cariye' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *kırnak* biçimi geçer.

Bilimsel yayınlarda *kırnak*'ta *kız* sözünün saklandığı sık sık dile getirilmiştir (Örn. Poppe : Islamica 1 : 425 ; Muhamedova : İJTJa 179). Ancak *kırnak*'ın *kız* sözüyle birleştirilmesi ses ve yapım bakımlarından güçtür. Buna karşılık Kırgızların halayığa verdikleri *kızalak* adının *kız* kökünden geldiği açıktır. Eski çağlarda Türklerin cariyeye *kırkın* adını verdiklerini biliyoruz. Ancak, başlangıçta 'genç kız, genç kadın' olarak kullanılan bu adın *kırnak* biçimiyle birleştirilmesi tartışmaya açıktır. Eski Türkçe *kırkın* adı Kırgızcada

kız kırkın 'kızlar' olarak kullanılır. Bk. Brockelmann : OGM 69. § not. Türkçe *kırnak*'ın Arapça *ğurnūq* 'a good-looking boy, or girl' biçiminden geldiği yolundaki görüş daha köklü olarak tartışılmaya muhtaçtır.

Türkçede cariyeye *karavaş* adı da verilir. Bk. *karavaş*.

Poppe: Islamica 1 : 425; Eren : NyK 51 : 368 ; Németh: Csoma Arm 70; Brockelmann : OGM 64. § d, 93. § ; Grønbech : Sprachbau 1 : 86. § : Doerfer: TMEN 1470; Räsänen : MTS 54; V 267 a; Clauson: ED 661 b.

kısır 1. 'döl vermeyen'; **2.** 'verimsiz'

~ Tkm *gısır*. ~ KKlp *kısır*. - Nog *kısır*. - Kzk *kısır*. - Blk *kısır*. - Krg *kısır*. Kırgızlar *kısır* yanında *subay* sözünü de kullanırlar. - TatK *kısır*. - Bşk *kısır*. - Alt, Tel, Şor, Sag *kızır* 1.'kısır'; 2.'boş'. Bu diyalektlerde *kısır* yerine *subay* sözü de geçer. - Tuv *kızır*. - Çuv *xësər*.

~ OT *kısır*. Eski Kıpçakçada da *kısır* olarak geçer.

Clauson'un yazdığı gibi (ED 668 b), *kıs*- kökünden geldiği anlaşıyor. Moğolca *keüser* 'kısır' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Poppe'nin Türkçe *kız*'dan *-sır* (< *-sız*) ekiyle yapıldığı yolundaki açıklaması da tartışmaya açıktır. Bu açıklamada Türkçe *-sız* ekinin *-sır* biçimini almasına karşılık *kız*'ın olduğu gibi kaldığı göze çarpıyor. Bu engeli gidermek için *kısır*'ın **kırsır* (Çuvaşça **xërsër* <: *xër* ~ Türkçe *kız*) biçiminden geldiğini düşünmek gerekir. Nitekim Egorov (ÊS 300) ? işaretiyle Çuvaşça *xësër*'in *xërsër*'dan geldiğini yazmıştır. Türkçe *-z*'lerin yalnız Çuvaşçada *-r*'ye çevrildiğini biliyoruz. Bu sava göre, Türk diyalektlerinde geçen *kısır*'ın da eski bir Çuvaşça alıntı olması gerekecektir. Tatarca, Başkurtça gibi komşu diyalektlerde Çuvaşça alıntılara rastlandığını görüyoruz. Ancak Türkçe, Türkmence, Kırgızca gibi di-

yalektlerde Çuvaşça biçimler kullanılmaz. Kaldı ki bu açıklama anlam açısından da düşündürücüdür ('kızsız').

Türkçe *kısır*'ın Arapçadan alındığı yönündeki sav da büsbütün yanlıştır. Bk. *kısırak*.

Anadolu ağızlarında *kısır* yanında *asnık* (< *aslık*) biçimi de geçer Bk. *aslık*. Yerel ağızlarda *yoz* biçimi de kullanılır. Bk. *yoz*. Çağdaş diyalektlerde 'kısır' olarak kullanılan *su-bay* biçimi Moğolcadan kalma bir alıntıdır.

Poppe: DAN 1925, 20; Ramstedt: KWb 234 b (*kısır* < Arapça); 338 b (Alt, Tel, Kzk *su-bay* < Moğolca); Brockelmann : OGM 99. § ; Şçerbak: İRLTJa 90 (*kısır* < Moğolca *keü-ser*); Egorov: ÊS 300; Kononov: Bildiriler 1966, 69; Şiraliev Arm 101; Doerfer: TMEN 1491; Räsänen: V 267-268; Clauson: ED 668; Eren: TDAY 1972, 261.

kıska yer. 'arpacık soğanı'. Yerel ağızlarda *ıska*, *iska*, *fıska*, *fısge*, *tıska*, *sıska* gibi birtakım biçimler de geçer.

Kökeni karışıktır. Tietze'ye göre (Deny Arm 302/178), Arapça **gizħa* (*gizħ* 'arpacık soğanı' kökünün *nomen unitatus*'u) biçiminden alınmıştır. Buna karşılık Tzitzilis (GrLw 144) *ıska*, *fıska*, *fıska*, *gıska*, *gıska*, *ıska*, *kıska*, *kıska*, *kıska*, *sıska*, *sıska*, *tıska*, *tıska* biçimlerinin Rumca ἰσκά'dan geldiğini yazmıştır.

Tietze, *kıska* yanında kullanılan *ıska* biçimini vermiş, ancak *kıska*'nın başındaki *k-*'nin düşmesi üzerinde durmamıştır. Tietze *tıska*, *sıska* gibi yan biçimlerini de açıklamamıştır. Tzitzilis de *ıska*, *ıska* yanında *kıska* (~ *kıska*, *gıska*) biçimlerini saymış, ancak o da *kıska* (~ *gıska*) biçiminin başındaki *k-*'yi göz ardı etmiştir. Türkçede söz başındaki *k-*'lerin ara sıra düştüğünü biliyoruz. Buna karşılık söz başında *k-* türediği seyrek olarak göze çarpar.

kısırak 'dişi at'

~ Tkm *gısırak*, *gısırak*. Türkmenler *kısrağa baytal* adını da verirler. - Krg *kısırak*, *kısırak*, *kızırak* '(yılıya yeni katılmış ve henüz kulunlamamış) genç *kısırak*'. Kızgızlar henüz kulunlamamış *kısrağa baytal* adını da verirler. - Kzk *kısırak*. Kazaklar *biye* adını da kullanırlar. - Kumd *kısırak* 'henüz kulunlamamış genç *kısırak*'. - Tuv *kızırak* 'henüz kulunlamamış genç *kısırak*'. - Şor, Sag, Kaça *kızırak* 'üç yaşında genç *kısırak*'. - Kuğ *kuzarak*. - Hak *xızırax* 'iki yaşında *kısırak*'. - Yak *kıtı-rax*, *kıtı-rax*. - Çuv *kēsre* 'kısırak'.

~ OT *kısırak*. Eski Kıpçakçada da *kısırak* olarak geçer.

< *kısır* 'döl vermeyen' + -(a)k küçültme eki. Bu türevin diyalektlerin yalnız bir bölümünde kullanıldığı göze çarpıyor. Diyalektlerin bir bölümünde ise *kısırak* yerine *baytal* ve *biye* biçimlerinin geçtiğini görüyoruz : Tkm *baytal* 'kısırak'. - Blk *baytal*. - KKlp *baytal*. - Nog *baytal*. - Kzk *baytal* 'üç yaşında *kısırak*'. - TatK *baytal* 'genç *kısırak*'. Bk. Doerfer : TMEN 827; Räsänen : V 57 b. Tartarlar '(kulunlamış) *kısırak*' olarak *biye* adını da kullanırlar. - Alt, Tel *paytal*. - KKlp *biye* 'kısırak'. - Kzk *biye*. - Nog *biye*. - Sag *pī*. Bk. Clauson : CAJ 10 : 162 ; Räsänen : V 75 b; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 133-134.

Diyalektlerde yalnız kulunlamamış genç dişi atlara *kısırak* adının verildiği anlaşıyor. O açıdan başlangıçta döl vermemiş genç atların 'kısır' sayılması doğaldır. Daha sonra kulunlamamış ve kulunlamış dişi atların ayırt edilmesi göz ardı edilmiş, *kısırak* genel olarak '(döl veren) dişi at' anlamını kazanmıştır. Teleütlerin 'kısır' olarak kullandıkları *erem* de düşündürücü bir örnektir. Bu sözün Moğolcadan geldiğini biliyoruz. Moğolca karşılığı *eremeg* 'Stute, die keine Füllen hat, steril' anlamına gelir (Räsänen : V 46 b).

Poppe: DAN 1925, 20; Katona: MNy 23: 191; Pelliot: T'oung Pao 27 : 299. s. 1. not; BSOS 6 : 558; Eren : NyK 51 : 366-367 ; DTCFD 8 : 249; TDAY 1972, 261; Şçerbak: İRLTJa 90; Doerfer: TMEN 827; Räsänen: V 268 a; Clauson: CAJ 10 : 162; ED 668-669; Kononov: Bildiriler 1966, 69; Şiraliev Arm 101; Levitskaya : Tİ 1976, 136; Egorov: ÊS 109.

kış 'aralık ayının 22'sinde başlayıp martın 21'ine değin süren, yılın en soğuk mevsimi' ~ Tkm *gış*. - Krg *kış*. - TatK *kış*. - Bşk *kış*. - Kzk *kış*. - KKlp *kış*. - Nog *kış*. - Hak *xış*. - Sag *kış*. - Alt, Tel, Şor *kış*. - Yak *kış*. - Çuv *xël*. Sonundaki -ş sesi Çuvaşçada -l'ye çevrilmiştir. Türkçe *gümüş* (< *kümüş*) ~ Çuvaşça *kēmēl*, Türkçe *beş* ~ Çuvaşça *pillēk* (~*pilēk*) örneklerinde olduğu gibi.

Ramstedt: SKE 103; Egorov: ÊS 297; Räsänen: V 268 a ; Clauson: ED 670 a; Bazin: SChron 2-53; Tenişev: MSFOu 158: 237.

kıtık 'minder, yastık gibi şeyleri doldurmak için kullanılan veya sıvanın içine katılan keten ve kendir lifleri'.

Kökenini bilmiyoruz.

kıtipiyos *argo* 'bayağı, değersiz'

< R κῑ ἄποδ ποῖος (ἐν) 'wer ist denn das (yermeli)'. Bk. *aftospiyos*.

Symeonidis: Gr 180/82.

kız 1. 'dişi çocuk'; **2.** 'evlenmemiş kadın'

~Tkm *giz*. - TatK *kız*. - Bşk *kız*. - Nog *kız*. - KKlp *kız*. - Kzk *kız*. - Krg *kız*. - Alt, Tel, Şor *kış*. - Yak *kış*. - Çuv *xēr*. Sonundaki -z sesi Çuvaşçada -r'ye çevrilmiştir. Türkçe *yaz* ~ Çuvaşça *şur*, Türkçe *dokuz* ~ Çuvaşça *tāxxār*, *tāxār*, Türkçe *balız* ~ Çuvaşça *pultār* örneklerinde olduğu gibi.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kız* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kız* biçimi göze çarpar.

Pedersen (KZ 39 : 454-455) Ermeniceden (*koi*s 'Mädchen') geldiğini ileri sürmüştü de, Munkácsi (KSz 5:355) *kız* ile *koi*s arasında bir bağ kurulamayacağını açıklamıştır. Sköld (Linguistic Gleanings 72-73) Ermenice *koys*' un Türkçeden alındığını öne sürmüştür : Ermenicede *kıza atfjik* adı verilir. Dankoff (ALT) Pedersen'in savı üzerinde durmamıştır.

Doerfer: TMEN 1601; Kononov: Tİ 1976, 18; Pokrovskaja: İRLTJa 17-22; Egorov : ÊS 298; Räsänen: LTS 83; V 269 a; Clauson: ED 679-680.

kızak 'kar veya buz üzerinde kaydırılan tekerleksiz taşıt'. Türkçede üzerinde gemi yapılan veya onarılan ızgaraya da *kızak* adı verilir. Yerel ağzlarda buğday sapı, ekin ve odun çekmek için kullanılan ağaçtan yapılmış tekerleksiz bir çeşit taşıt da *kızak* adıyla anılır. Türkçede *kazak* biçimi de 'kızak, ağır cisimleri ve özellikle deniz teknelerini çekmek için kullanılan yuvarlak ağaç' olarak kullanılır.

Eski Kıpçakçada da *kızak* olarak geçer.

~ Az *xizək*.

Türkçe **kaz-* (~ *kay-*) kökünden geldiği anlaşıyor. Yerel ağzlarda *kayık* (< : *kay-*) ~ *gayık* biçimi de 'kızak' olarak geçer. Dar bir alanda *kızağa kaykı* adı da verilir. Ağzlarda 'kızakla kaymak' yerine *kızanmak* biçiminin kullanıldığı da göze çarpar. Eski ve yeni diyalektlerde -z- > -y- örneklerine sık sık tanık oluyoruz. Örn. Anadolu ağzlarında *döz-* ~ *döy-*, *yaz-* ~ *yay-* gibi birtakım biçimlerin geçtiğini biliyoruz.

Türkçe *kızak* biçiminin yeni bir türev olduğu açıktır.

Eren (NyK 51:360) Türkçede 'kızak, ağır cisimleri ve özellikle deniz teknelerini çekmek için kullanılan yuvarlak ağaç' olarak kullanılan *kazak* biçimini *kızak* sözüyle birleştirmiştir. Pelliot (Notes 218. s. 4. not) bu birleştirmeye katılmamıştır.

Diyalektlerde kızığa *çana* adı verilir: TatK *çana*. - Kzk *şana*. - KKlp *şana*. - Krg *çana*. - Blk *çana*. - Nog *şana*. - Alt, Tel *çanak*. Bk. Eren : DTCFD 8 : 155-156; Räsänen : V 98 b. Türkçe *çana* biçiminin kökeni bilimsel yayınlarda sık sık tartışılmıştır. Bk. Kalima : WS 2 : 182-186; Räsänen: UAJb 25:23; Schmidt: JSFOu 42, 3: 1-3; Doerfer : TMEN 1129 ; Menges: Orientalia Suecana 18, 153-162.

Kaça, Hakas, Kızıl gibi diyalektlerde 'kızak' olarak kullanılan *şor*, *şor*'un kökeni için bk. Räsänen: V 449 b. Sölkupçaya da geçmiştir (Márk: Néprajz és Nyelvtudomány 19-20: 251).

Räsänen: V 269 b; Tietze: ZBalk 18: 178/131 (Azerî alanında kullanılan *xizək* biçimini *kızak* ile birleştirmiştir).

kızamık 'küçük yaşlarda görülen, kuluçka dönemi bir iki hafta süren, bulaşıcı, ateşli, ufak kızıl lekeler döktüren bir hastalık'

~ Tkm *gızamık*. - TatK *kızamık*. - Krg *kızamık*. Kırgızlar *kızılça* adını da kullanırlar. - Özb *kızamık*. - Çuv *kāšāmāk*. Tatarcadan alınmıştır.

Orta Türkçede *kızlamuk* olarak geçer.

Tacikçe *qazāluq* biçimi Türkçeden alınmıştır (Doerfer: TLT 409).

Türkçe *kızıl* kökünden geldiği açıktır. Türkçede *-mık* (~*mük*), *-muk* (~*mük*) ekiyle yapılmış birçok türev vardır. Orta Türkçede geçen *kızlamuk* biçimindeki *-l*'nin erken bir çağda düştüğü anlaşıyor.

Çağdaş diyalektlerde kızamığa benzer bir hastalığa verilen *karamık* adı da *-mık* ekiyle yapılmış bir türevdir : Tkm *garamık* 'su çiçeği'. - Krg *karamık*. - Özb *karamık*. Anadolu ağızlarında da vücutta kara kabarcıklar çıkaran bir hastalığa *karamık* adı verilir.

Diyalektlerde kızamığa *kızılca* adı da verilir: Bşk *kızılca*. - Krg *kızılça*. - Nog *kızılşa*. - KKlp *kızılşa*. - Kzk *kızılşa*.

Kıpçak diyalektlerinde *kızamık* yerine *köme* adı kullanılır.

Macarca *kanyaró* 'kızamık' biçiminin kökeni karışıktır. Bu yolda bilgi almak için bk. Ligeti: MNy 33 : 300-301; TörK 14, 194, 200, 313.

Brockelmann: OGM 91. § ; Deny: Grammaire 582 ; Ligeti: MNy 33 : 300; TörK 231; Joki: LwSS 170-171; Doerfer: TLT 409; Räsänen : MTS 107 ; V 269 a s. v. *kyz; Clauson: ED 684 b; Sevortyan : UAJb 36 : 411.

kızan yer. 1. 'erkek çocuk'; 2. 'delikanlı; silâhlı köy delikanlısı'; 3. 'çoluk çocuk'. Ağızlarda *hızan* biçimi 'çocuk', 'aile, çoluk çocuk' olarak kullanılır.

Evliya Çelebi'nin verdiği *kızan* biçiminin sonundaki *-n* düşüdüdür (Dankoff : EÇ-Glossary 74).

Azerî ağızlarında *xızan*, *hızan* biçimleri 'çocuk' olarak geçer.

Türkçe *kız*'dan geldiği sık sık dile getirilmiştir: *kız* + *-(a)n* küçültme eki (Eren : NyK 51: 15. s. 1. not; Bazin-Hamilton: Uray Arm 17. s. 30. not). Buna karşılık Caferoğlu (TDAY 1957, 4-5) Dağıstan Avarcasından alındığını ortaya atmıştır (*xızan*, *hızan* 'aile'). Son olarak Dankoff (ALT 240), yerel ağızlarda kullanılan *hızan* ~ *hızan* 'aç gözlü; miskin, tembel, görgüsüz, sonradan görmüş (kimse), yoksul' gibi biçimlerin Ermeniceden alındığını yazmıştır : Erm *xızan* 'wayfarer; (dial.) girl, family'. Bu biçimler arasında 'aile, çoluk çocuk' ve 'çocuk' olarak kullanılan *hızan* biçimi göze çarpıyor. Ağızlarda *hızan* yanında *kızan* biçiminin yaygın olarak geçtiğini biliyoruz. Ancak Dankoff her nedense *kızan* biçimi üzerinde durmamıştır. Bk. Eren: TD 1995/2: 868-869.

kızılçık 1. 'bir ağaç (Cornus mas)'; 2. 'bu ağacın güzün olgunlaşan, buruk bir tadı olan yemişi'

~ Tkm *kızıl* 'kızılçık'. - Nog *kızıl* 'kızılçık'. - KKlp *kızıl* 'kızılçık'

< *kızıl* + -*cık* eki.

Rusçaya *kizil* olarak geçmiştir (Vasmer: REW).

Anadolu'da bir yerde *çum* biçimi 'kızılçık' olarak geçer. Bu biçimin Karaçay göçmenlerinden derlendiğini biliyoruz. Dankoff (ALT E 170) bu biçimi Kırım Ermenicesinde kullanılan *c''um* sözüyle birleştirmiştir. Hauen-schild (UJb N.F. 12 : 156) Kırım'da *c'um* (ağac') biçiminin kullanıldığını ortaya koymuştur. Ancak *çum*'un daha çok Kuzey Kafkasya'da kullanılan bir söz olduğu anlaşılıyor. Örn. Karaçayca ve Balkarcada *çum* olarak geçtiğini biliyoruz. Aliev ile Böriev, Türkmencede de *çüm* biçiminin geçtiğini bildirmişlerdi. Ancak yeni Türkmence sözlüklerde *çüm* biçiminin geçmediği göze çarpıyor. Çağdaş Türkmencede kızılçığa *kızıl* adının verildiğine tanık oluyoruz. Kalmıkçada da *tsöm* 'Kornelkirschbaum, Kornelle' biçiminin geçtiği anlaşılıyor (Ramstedt: KWb 432 a). Kalmıkça *tsöm*'ün Türk diyalektlerinden alındığı açıktır. Macarcada kızılçığa verilen *som* adı da eski Türk dillerinden kalma bir alıntıdır. Macarca *som*'un Türkçe *çum*'dan geldiğini Munkácsi (KSz 13: 359) ortaya koymuştu. Ligeti (TörK 292-293) *som*'un eski bir alıntı olarak Kafkasya'nın kuzeyinde uzanan topraklara çıktığını vurgulamıştır.

Anadolu ağızlarında kızılçığa *zoğal* adının verildiği göze çarpıyor. Bu adın ağızlarda *zoğal* yanında *zoval* (> *zuval*) olarak geçtiğini görüyoruz. Azeri alanında da *zagal* biçimi kullanılır. Bk. *zoğal*.

Eren: TD 1995/2: 901-902.

kibrin yer. 'sazan balığı'. Ağızlarda *gibrin* biçimi de geçer.

< R κυπρίνι 'sazan balığı'.

Eren: TDAY 1960, 318; Georgacas: FT 129/55.

kikla 'güzel renkli, 50 cm uzunluğunda bir balık'

< R κίχλα.

Georgacas : FT 128/45.

kil 'geçirimsiz yumuşak ve yağlı toprak'

~ Az *gil*

< Far *gil* 'clay, mud'. Farsçada *gir* olarak da geçer. - Türkçede *gil*'in başındaki *g*- sesi ötü-münü yitirmiştir. Bk. *kilermeni*.

Bailey: StO 47:21; Räsänen: V 270 a.

kiler 'yiyecek ve içecekleri saklamak için kullanılan oda'. Ağızlarda *keler* (> *kerer*) 'kaya oyukları, doğal mağara, in' olarak da geçer.

< R κελλάρι 'Keller'.

Meyer: TürkSt 44; Skok: Byzantion 6: 375; Tietze: Oriens 7 : 224; Gr (1) 224/123; Kahane-Tietze: LFL 787; Räsänen: V 270 b; Kakuk : ÉIOsm 243; Tzitzilis: Zaemki 85; Tietze Arm 206.

Dankoff'un, *keler* (> *kerer*) biçimlerinin Ermeniceden alındığı yolundaki savı tartışmaya açıktır : Erm +*ayr* 'cave': *k'arayr* 'cave, cavern' (ALT 778).

kilermeni 'kırmızı renkli kil'

< Far *gil-i armanī* 'bole armoniac'.

Dankoff : EÇ-Glossary 49.

kilim 'çeşitli renk ve çizgilerle süslü, havsız, kalın kıl veya yün dokuma'

~ Tkm *kilim*. - Krg *kilem*. - Kzk *kilem*.

< Far *kilim* 'a carpet'.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

Doerfer : TMEN 1718 ; Räsänen: V 270 b; Škaljić: Turc 193; BER 2: 362; Andriotis: EL 159; Kakuk : ÉIOsm 243-244; TESz 2: 489; Ligeti : TörK 128.

kilise 'Hristiyan tapınağı'

< R ἑκκλησιᾶ (Gr ἑκκλησία). Latince *ecclesia* yoluyla belli başlı Yeni Latin dillerine de geçmiştir : İsp *iglesia*; Fr *église*; İtal *chiesa*. İngilizce *ecclesia* biçimi de Latince'den kalma bir alıntıdır.

OxfEnglDict s.v. *ecclesia* ; Meyer-Lübke: RomEtWb 2823 ; Wartburg : FEW 3 : 203; Frisk: GrEtWb 1: 762; Bombaci: RO 17:111; Räsänen : V 250 a; Andriotis: EL 95.

kilit 'anahtar yardımıyla çalışan kapatma aleti'

~ Tkm *kilt* 'çengel; sürme'. Türkmenler *kilik* biçimini de kullanırlar. - Nog *kirt* 'kilit'. - Blk *kirit* 'asma kilit'. - Kzk *kilt* 'anahtar'. - KKlp *gilt* 'anahtar'. - Krg *kilit* 'anahtar'.

Orta Türkçede *kirit* biçimi 'anahtar' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, bu söz Arapçada anahtara verilen *iqlid* adına benzer. Arapça -q- sesi Türkçede -k-'ye, -l- sesi -r-'ye ve -d sesi de -t-'ye çevrilmiştir.

Clauson (ED 738 b) *kirit* biçiminin Hint-Avrupa dillerinden kalma bir alıntı olduğunu dile getirmiş, doğrudan doğruya Sogdcadan (-r- < -l-) geçtiğini bir olasılık olarak vermiştir. Sogdca biçimin ise Arapça biçimin geldiği Grekçe κλεις sözüyle bağlı olduğunu bildirmiştir.

Türkçeye Farsçadan geçtiği anlaşıyor: Far *kilid* 'a key' < Gr κλεις. Orta Türkçe *kirit* çağdaş diyalektlerde kullanılan -r-'li biçimlerle birleştirilebilir. Orta Türkçe *kirit* biçiminin oluşmasında Türkçe *kir-* (> *gir-*) kökünün baskısı açıktır.

Meyer : TürkSt 44; Brockelmann : OGM 2, 37. s. ; Zeitschrift für Phonetik 4:263; Deny: Principes 102-103; Räsänen: V 271 a; Ligeti: AOH 28 : 297-298; Fedotov : ST 3, 1979, 27; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 75.

kiliz 'hasır otu, kofa'.

Kökenini bilmiyoruz. Yerel ağızlarda daha çok *kofa* adı kullanılır. Bk. *kofa*.

kilizman 'kamuşluk'

< *kiliz* 'hasır otu, kofa' + -man eki.

Berta: ALH 45: 212.

kilya 'geminin omurgası'

< İtal *chiglia* 'keel'. Kuzey gemiciliğinden kalma bir terim olarak Fransızca yoluyla belli başlı Akdeniz dillerine geçmiştir. Port *quilha*, İsp *quilla*, Fr *quille*, İtal *chiglia*.

Tagliavini: Annali N.S. 1:194; Kahane-Tietze: LFL 194.

kimono 1. 'Japonların önden çapraz olarak kavuşan uzun ve geniş kollu ulusal giysisi'; **2.** 'geniş kollu sabahlık'.

Uluslararası bir söz olarak İngilizce (*kimono*), Fransızca (*kimono*), Almanca (*Kimono*), İtalyanca (*chimono*), Portekizce (*guimono*), Macarca (*kimono*) gibi dillerde kullanılır. Japoncadan alınmıştır (*kimono* 'giysi'). 17. yüzyılda Portekizliler tarafından Avrupa'ya getirilmiştir. Türkçe *kimono* biçiminin Fransızcadan alındığı anlaşıyor.

kipe yer. 'şirden'. Dar bir alanda *kibe* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

kiraz 'bir yemiş ağacı (Prunus avium)'

< R κεράσι 'Kirsche'. Rumca κεράσι'nin Küçük Asya kökenli bir söz olduğu anlaşıyor. Etimolojisi karışıktır. Latince **ceresia*'dan geldiği yolundaki görüş bilim çevrelerinde ağırlık kazanmıştır. Latince **ceresia* biçimi İspanyolca (*cereza*), Fransızca (*cerise*), İtalyanca (*ciliegia*), Rumence (*cireăşă*) gibi dillerde saklanmıştır. İngilizcede *cherry*, Almandada *Kirsche* olarak geçtiğini biliyoruz. Macarca *cseresznye* biçimi Slav dillerinden kalma bir alıntıdır.

Meyer: TürkSt 32; Tietze: Gr (1) 225/124; Boisacq: MSL 17: 56-58; Räsänen: V 272 a; TESz 1: 509-510. Bk. Kluge : EWb²¹.

kirde yer. 'saçta pişirilen ince ekmek'. Yerel ağızlarda *girde* biçimi de kullanılır. Eski kaynaklarda *kirde* olarak geçer.

< Far *girde* 'a kind of round cake, but not thin' (<: *gird* 'circle' + -a).

Bulgarcaya *kirde* olarak geçmiştir (BER 2:380).

Tietze: Pers 143/52.

kirebolu 'arılının kovan deliğini kapamak için yaptıkları yeşil bal mumu'. Ağızlarda *girebolu* biçimi de geçer.

< R κερόπολη (πρόπολις 'pirebolu' sözünün 'bal mumu' anlamına gelen κερί sözüyle karışması sonunda oluşmuştur). Yerel ağızlarda daha çok *pirebolu* biçimi kullanılır. Bk. *pirebolu*.

Tietze: Gr (1) 237/229; Tzitzilis: GrLw 202.

kireç 'yapı harcı olarak kullanılan beyaz madde'

~ Az *kirəç*. - Nog *kireş*

< Far *giraç* 'mortar, plaster'. - Farsça *giraç* biçiminin başındaki g- Türkçede k-'ye çevrilmiştir. Farsça *gil* > Türkçe *kil* örneğinde olduğu gibi.

Bulgarca (*kirèč*), Sırpça (*kreč*) gibi Balkan dillerine de geçmiştir.

Orta Türkçede kirece *ürnek* adı verilir. Bk. Clauson: ED 234-235.

Räsänen: V 255 a (Farsça *kirs* 'chalk, lime' biçimiyle birleştirmesi yanlıştır); BER 2: 380; Skok: EtRj 2: 187-188; Dankoff: ALT D 28 (Ermenice *kir* 'lime, chalk' biçimiyle birleştirmesi düşündürücüdür). Bk. ÊSTJa 1997, 70-71.

kiremit 'yapıların çatılarını örtmekte kullanılan, yan yana dizilerek, suyu aşağıya geçirmeden akıtacak biçimde yapılmış, kızıl toprağın rengine, pişmiş balçık levha'

< R κερμίδα.

Ağızlarda 'kiremit' olarak kullanılan *kırmıt* biçimi Arapçadan alınmıştır. Bk. *kırmıt*.

Meyer : TürkSt 44 ; Bouvat: KSz 4 : 331; Menges: WZKM 70: 14; AOH 37: 382.

kiren yer. 'kızılıcak'. Yerel olarak *giren* biçimi de kullanılır. Bk. *eğren*.

< R κρόνο 'Kornelkirsche'.

Tietze: Gr (1) 228/155; Eren : TDAY 1960, 308/155; TD 1993/2 : 37-38.

kirik yer. 'bir çeşit kılıksız buğday'. Ağızlarda *kırık* olarak da geçer.

< Erm *k'fik* 'awnless wheat'.

Dankoff: ALT 805.

kirinci yer. 'erkek deve'. Ağızlarda *girinci* biçimi de yaygın olarak kullanılır. Kıbrıs ağızlarında *kirinci* olarak geçer (Eren : Türkoloji Dergisi 1 : 9 - 10).

Kökenini bilmiyoruz.

Eren : TD 52 : 770; TD 1991/1 : 3, 38; 1995/2 : 875.

kirizma, kirizme 'toprağı derince kazarak altını üstüne getirme'

< R γύρισμα 'Umdrehung', (yer.) 'Pflügen des Ackers'. Tzitzilis'e göre, κύλισμα 'tiefes Pflügen' biçiminden de yola çıkılabilir.

Tzitzilis: GrLw 88; Zaemki 124/59.

kirkıt > kirgit 'dokumacılıkta atkı ipliğini sıkıştırmak için kullanılan, demirden veya ağaçtan yapılmış dişli araç'. Yerel ağızlarda *girkıt*, *girgit* olarak da geçer. Azerî ağızlarında daha çok *kirkıt* biçimi kullanılır. Bu biçimin Türkçeden geçtiği açıktır.

< R κερκίδα 1. 'Stäbchen, an dem der Einschlagfaden befestigt wurde, Weberschiffchen'; 2. 'eiserner Bolzen am Joch'.

Symeonidis: Gr 180/81; Tietze: ZBalk 18: 181/157; Tzitzilis: GrLw 201; Eren: TD 54: 328/201 ; 55 : 119-120 ; 1990/1 : 35-37; 1993/2 : 14.

kirmen (> kirman) 'elde yün eğirmeye yarayan tahtadan yapılmış araç, iğ'.

Dilimizde *eğirmen* olarak geçer. Buna göre, *eğir-* kökünden geldiği anlaşıyor. *eğir-* + *-men* eki.

Ağızlarda kullanılan *eğirmen*'in başındaki *e-* sesi düşmüştür. Türkçede *-men* (~ *-man*) ekinin fiil köklerinden yapılmış birtakım türevler verdiğini biliyoruz (Räsänen: Mikkola Arm).

Ağızlarda *kirmen* yanında *eğirmeç* biçimi de kullanılır. Bu biçim de *eğir-* kökünden yapılmış bir türevidir: *eğir-* + *-meç* eki.

Bu açıklamadan habersiz kaldığı anlaşılan Dankoff'a göre (ALT 782), *kirman* Ermeniceden kalma bir alıntıdır (Erm yer. *k'arman* 'spindle'). Yerel ağızlarda geçen *eğirmen* Dankoff'un gözünden kaçmıştır.

Eren: Bildiriler 1966, 10-11; TD 1995/2 : 883-884; Räsänen: FUF 24 : 48-49; V 256 b.

kirpi 'sırtı dikenlerle kaplı memeli hayvan (Erinaceus europaeus)'

~ Tkm *kirpi*. - Blk *kirpi*. - Nog *kirpi*. - TatK *kerpe*. - Bşk *terpe*. - Bar *kirbi*. - Şor *kirbi* 'sülük'. - Kzk *kirpi*. - KKlp *kirpi*. - Özb *kirpi*. - Çuv *çerëp*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kirpi*). Orta Türkçede *kirpi* olarak geçer. Oklu kirpiye de *okluğ kirpi* adı verilir. Eski Kıpçakçada da *kirpi* biçimi kullanılır.

Farsçada *kirpū* (Vullers) olarak geçer.

Pelliot: BSOS 6: 564; Brockelmann: OGM 18. § Ʒ, Doerfer: 1622; Egorov: ÊS 325 (Farsçadan alındığı yolundaki açıklaması yanlış); Räsänen: V 272 b; Clauson: ED 737 b; ÊSTJa 1997, 72-74.

kirşan yer. 'üstübeç, allık, pudra'

~ OT *kirşen* 'üstübeç, yüze sürülen düzgün'. Kıpçakçada da *kirşen* olarak geçer. Evliya Çelebi'nin verdiği *kirşend* biçimi ilginçtir. Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen: V 272 b ; Clauson: ED 747 b; Dankoff: EÇ-Bitlis 408; EÇ-Glossary 50; ÊSTJa 1997, 75.

kirtil 'balık tutmak için kullanılan, ince dallardan örülmüş sepet'.

Tzitzilis'e göre (GrLw 176), Rumcadan alınmıştır (κάρταλος, κάρταλλος 'ein unten spitz zulaufender Korb'). Rumcada yerel olarak *καρτέφδι* 'eine Art Korb' biçimi kullanılır. Yerel ağızlarda dar bir çevrede kalmıştır.

kirve 'sünnet sırasında çocuğu kucağına alarak elini kolunu tutan kimse'. Yerel ağızlarda *kivre* olarak da kullanılır.

Azerî alanında *kirvə* olarak geçer.

Ermeniceden alındığı anlaşıyor: Erm yer. *k'awor* 'godfather'. Kürtçeye de *k'irva*, *k'ivra*, *k'riva* olarak geçmiştir.

Eremeev: Êtnogenez 246; Budagova : ST 3, 1984, 14 ; Dankoff: ALT 355.

Symeonidis'in Rumcadan geldiği yolundaki savı yanlıştır (Gr 182/112).

kispet 'yağlı güreşte pehlivanların giydikleri, belden baldıra kadar uzanan, dar paçalı meşin pantolon'

< Ar *kisvat* 'giysi'.

Bouvat: KSz 4:333.

kişen 'zincirden yular veya ayak kösteği'

~ Tkm *kişen* 'zincir'. - Nog *kisen* 'zincir'. - Blk *kişen* 'bukağı, köstek'. - Tar, Türkî *kişen* 'bukağı'. - KKlp *kisen* 'zincir'. - Krg *kişen* 'bukağı, kelepçe; atın ön ayaklarına vurulan demir köstek'. - Kzk *kisen* 'demir köstek'. - Sag *kizen*.

Orta Türkçede *kişen* 'köstek' olarak geçer.

< *kişe* - + *-n* eki. Orta Türkçede *kişē* 'bağlamak, kösteklemek' anlamına gelir.

Brockelmann: OGM 92. §; Doerfer : TMEN 1699; Räsänen: StO 21: 138. Clauson: ED 754 a; CAJ 10 : 163; Menges : CAJ 18 : 60-61 ; Ligeti: TörK 244.

kişi 1. 'insan, kimse, şahıs'; 2. 'eş, koca'; 3. 'erkek'

~ Tkm *kişi* 1. 'insan'; 2. 'eş, koca'; 3. 'yabancı'. - Nog *kişi*. - KKlp *kisi*. - Kzk *kisi*. - Krg *kişi*. - Özb *kişi*. - Tar *kişi*. - Sag, Koy *ki-zi*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Küer, Kaça *kiji*. - Bar *kiji*. - Tuv *kiji*. - Yak *kisi, kihi*.

Eski Türkçeden başlayarak geçer (*kişi*). Orta Türkçede *kişi* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *kişi* olarak geçer.

Etimolojisini açık olarak bilmiyoruz.

Ramstedt (KWb 231 a; SKE 113) *kişî*yi bir takım Moğolca ve Korece biçimlerle karşılaştırmıştır. Miller (Róna-Tas Arm 135-147) de "Altayca" bir etimoloji vermiştir.

Joki (LwSS 130); Räsänen: V 272 b; Clauson: ED 272 - 273; ÊSTJa 1997, 78-79.

kişmiş 'küçük taneli bir tür çekirdeksiz siyah üzüm'

< Far *kişmiş* 'a species of small grape without stones'.

Rusçaya *kišmîš* olarak geçmiştir.

Laufer : Sino-Iranica 231, 241; Dmitriev: Stroj 528; Räsänen: V 272 b; Jarimbetov : ST 4, 1974, 37.

kişniş 'yaprakları maydanozu andıran ve kuru yemişi bahar olarak kullanılan, tüysüz, bir yıllık ve otsu bir bitki (Coriandrum sativum)'

< Far *gišnîz* 'Coriandrum'. Farsçada *kişnîc* ve *kišnîz* biçimleri de kullanılır. Farsça *gišnîz* (~ *kišnîz*) Türkçede benzeşme (*assimilation*) sonunda *kişniş* biçimini almıştır.

Farsçada *saunîz* de 'coriander' olarak geçer.

Laufer: Sino-Iranica 298-299; Henning: AM 10:195-199; Räsänen: V 273 a.

kitakse : **kitakse etmek** *argo* 'bakmak, gözetlemek'

< R κοίταξε 'siehe, schaue an'.

Symeonidis: Gr 180/85.

kizir 'köylerde muhtar yardımcısı, köy kâh-yası, köy bekçisi'. Yerel ağızlarda daha çok *gizir* olarak kullanılır. Ülkemizin birçok yerinde vergi toplayan görevliye de *kizir* (~ *gizir*) adı verilir.

< Far *gizîr* 'the superintendent or collector of the revenue'.

Tietze (Pers) *kizir*'e yer vermemiştir. Dankoff (ALT E26), Farsça *gizîr*'den alınma Ermenice *gzir* 'assistant of village chief' biçimi üzerinde durmuştur.

kocuk bk. *gocuk*.

koç 'damızlık erkek koyun'

~ Az *koç, goç*. - Tkm *goç*.

Orta Türkçede *koç* (ve *koçnar*) olarak geçer. Bk. *koçkar*.

Farsçada Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır (Doerfer: TMEN 1550-1). Macarca *kos* biçimi de eski bir Türkçe alıntıdır (Gombocz: BTLw 131; Ligeti: TörK 282-283).

Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir (Moğ *qu-ça*). - Türk diyalektlerinde kullanılan *kuça* biçimi Moğolcadan alınmıştır (Ligeti: I. OK 17: 40).

Pedersen'in Ermeniceden alındığı yolundaki savı yanlıştır (KZ 39: 449-451). Bk. Munkácsi: KSz 5: 354; Dankoff: ALT A 11.

Ligeti: AOH 10: 247; 14: 46; Räsänen: V 274 a, 296 a; Clauson: ED 589 b, 592; Bazin: SChron 502. Bk. Ligeti: TörK 130; Şçerbak : JaS 139/292, 172, 240.

koçak 'yiğit, yürekli, kabadayı'. Yerel ağızlarda 'eli açık, cömert' olarak da kullanılır.

~ Tkm *goçak* 'yiğit, kabadayı'

< *koç* + -(a)k küçültme eki.

Türkçeden Farsçaya da geçmiştir (Doerfer : TMEN 1433).

Şçerbak : İRLTJa 112; Monchi-zadeh : Xurāsān 225.

koçan 1. 'marul, lâhana gibi sebzelerde yaprakların çıktığı gövde'; 2. 'mısırın tanelerini taşıyan, üzeri yaprakla sarılı, püsküllü meyvesi'; 3. 'mısırın taneleri alındıktan sonra kalan sert bölüm'

~ TatK *koçan* 'Mark (in Früchten), Krautstrunk'.

Eski kaynaklarda geçmediği göze çarpıyor.

Büyük bir olasılıkla Slav dillerinden alınmıştır: Rus *kočân* 'Kohlkopf'; Blg *kočân* 'Kohlkopf; Kohlstrunk; Wurzelknollen'; Srp *kočân* 'Stengel, Strunk' vb. (Tietze: Slav 15/83). Tietze Rumence, Arnavutça ve Rumcada geçtiğini belirtmiş, Andriotis'in Rumca κοτσάνı biçimi için Rumca bir etimoloji verdiğini ve Türkçe biçimi Rumcadan getirdiğini de eklemiştir (EL 169). Slavca biçimlerin etimolojisi tartışmalıdır. Bu yoldaki açıklamaları öğrenmek için bk. Kniezsa: SzJsz 668-670; TESz 2: 513-514; BER 2: 686-687.

Türkçe bir türev olduğu da seslendirilmiştir. Gombocz (BTLw 227/7) Macarca *kocsány*'ın Türkçe *koçan*'dan geldiğini yazmıştır. Ligeiti'nin de bu görüşe katıldığı anlaşılıyor (TörK 308). Sköld (Lehnwörterstudien 24-25) *koçan*'ı Türkçe *koç*'un bir türevi olarak değerlendirmiştir. Dmitriev (Stroj 567) Rusça *kočân*'ı Türkçeden kalma bir alıntı olarak vermiştir. Son olarak, Baskakov (Russkie familii 241-242) da Türkçe *koçan*'ı *koç* kökünden getirmiştir. Bk. Baskakov : ST 4, 1984, 14 ; Eren: TDAY 1960, 328/84.

koçaş (> **koçaç**) yer. 'arabacı'. Ş. Sami *koçaç* olarak vermiştir.

< Srp *kočijaš* 'arabacı'. Sırpça *kočijaš*'ın Macarcadan alındığı anlaşılıyor (Mac *kocsis*). Skok (EtRj 2: 118) Sırpça *kočijaš* biçimini vermiştir. Ancak Hadrovics'in yalnız *kočiš*, *kučiš* biçimlerini saydığı göze çarpıyor (UElSk 316-317). Bulgarcada *kočijaš(in)* olarak geçer (BER 2: 689).

Tietze: Slav 15/85.

koçkar 'dövüş için yetiştirilmiş iri koç'

~ Tkm *goçgar*. - Nog *koşkar*. - Bşk *kuşkar*. - KKlp *koşkar*. - Kzk *koşkar*. - Krg *koçkor*. - Özb *kuçkâr*. - Tuv *koşkar*.

Orta Türkçede *koçnar* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *koçkar* biçimi kullanılır. Bk. *koç*.

Pedersen (KZ 39: 449-450) Ermenice *oçxar* 'pecora, bestiam' biçimiyle birleştirmiştir. Bănăţeanu (SAO 3: 193) Pedersen'e uyarak, Budagova (ST 3, 1984, 13) da Ačaryan'a dayanarak bu birleştirmeyi benimsemişlerdir. Ancak Dankoff (ALT A 11) Türkçe *koç* biçimini göz önünde tutarak Pedersen'in birleştirmesine katılmamıştır. Bk. Menges: Introduction 178.

Türkçeden Farsçaya ve diyalektlerine de geçmiştir.

Şçerbak: İRLTJa 111; Doerfer : TMEN 1551 ; Räsänen: V 274 a; Clauson: ED 592; Ligeti : TörK 130.

koçu 'dört tekerlekli, kapalı, yaylı araba'

< Mac *kocsi* 'araba'. - Bulgarca *kočija* ve Sırpça *kočija* (< *kočije*) biçimleri de Macarcadan alınmıştır.

Macarca *kocsi* adı uluslararası bir yaygınlık kazanmıştır : İng *coach*; Alm *Kutsche*; Fr *coche*; İsp *coche*; İtal *coccio*.

Türkçede koçuya benzer yaylı bir arabaya *hintö* (> *hintov*) adı verilirdi. Bu ad da Macarcadan alınmıştır (*hintö*). Bk. *talika*.

Fekete: MNy 26:265; Bonelli: Elementi 188; Jokl : UJB 7 : 74; Barbera: Elementi 119; Kniezsa: SzJsz 859-860; Tietze: Slav 15/84; Eren: TDAY 1960, 326/84; Décsy: ULw-Bulg 43-44; Skok: EtRj 2:118; Hadrovics: UElSk 315-316; Torma: TatEtSt 2 : 252.

kodes argo 'hapisane, tutuk evi'

< R κοτέτοι 'Hühnerstall'. Rumca κοτέτοι Slavca *kotec*'ten alınmıştır (Andriotis : EL 169).

Bulgarcadan belli başlı Balkan dillerine de geçmiştir (BER 2 : 675).

Tietze: Gr (1) 227/146; Oriens 9 : 95 ; Symeonidis: Gr 181/96; Drimba : Iordan Arm 268.

kodoş 'yolsuz birleşmelerde aracılık eden kimse, pezevenk'. Ağızlarda *godoş* olarak da geçer.

< Erm *kotoş* 'horn'.

Bulgarca *kodòš* Türkçeden geçmiştir (BER 3:517). Sırpça *kodoş* da Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 411).

Türkçe *astik*, *dasnik*, *pezevenk* gibi sözler de Ermeniceden alınmıştır. Bk. *pezevenk*.

Dankoff: ALT 387.

kofa, kova < **koğa** 'hasır otu, saz, kamış, kiliz'. Ağızlarda *gova* biçimi de kullanılır.

~ Kzk, Şor, Türkî *koğa* 'bir çeşit saz'. - Noğ *koğa*. - Tel *koğ*.

Kökünü bilmiyoruz.

Ruşça *kuga* Türk diyalektlerinden alınmıştır.

Räsänen: V 275 b; Eren : TD 1990/1 : 41-42.

kofana 'lüfer balığının büyüğü'

< R γόφαννα, γούφαννα 'eine Fischart'.

Tietze: Gr (1) 216/57; Georgacas: FT 127/22.

kofiti *argo* 'asılsız, yalan, uydurma (söz)'

< R κόφτε 'schneide ab (z. B. wenn man beim Erzählen eines Ereignisses übertreibt)'. Bk. *eftamintokofiti*; *katakofiti*.

Bulgarca *kofiti* biçimi Türkçeden alınmıştır (BER 2: 682-683).

Drimba : Iordan Arm 267; Symeonidis: Gr 182/109.

kokona 1. 'yaşlı Rum kadını'; **2.** 'süsüne düşkün kadın'. Yerel ağızlarda *kokana* olarak da geçer. Türkçede ikinci hecedeki -o-'nun -a-'ya çevrilmesi normaldir.

< R κοκόνα < Rum *cocoăna*.

Bulgarcada da *kokòna* 'kadın, süsüne düşkün kadın, Rum kadını' olarak kullanılır.

Andriotis: EL 163; Crânjală : RumVI 313; BER 2: 536; Dankoff: EÇ - Glossary 75-76.

kokoreç 'şişe sarılarak korda kızartılan, kekikli kuzu bağıracağı'

< R kokopétci. Andriotis'e göre (EL 163), Arnavutçadan alınmıştır.

kokoroz esk. 'Mısır buğdayı (Zea mays)'.

Balkan dillerinden alındığı anlaşıyor: Blg *kukuruz*. - Srp *kukürüz*. - Rum *cucurüz*. Macarcada *kukorica* olarak geçer. Almancada, özellikle Avusturya Almancasında *Kukuruz* biçimi kullanılır.

Balkan (ve Avrupa) dillerinde yaygın olarak geçen bu sözün kökenini bilmiyoruz.

Balkan dillerine Türkçeden geçtiği yolundaki eski sav yanlıştır.

Türkçe *kokoroz* (~ *kukuruz*) yerel ağızlarda kalmıştır. Bu bitkiye daha çok *mısır* (< *Mısır buğdayı*) adı verilir. Karadeniz ağızlarında ise daha çok *lazut*, *lazot* adı kullanılır. Bk. *lazut*.

Miklosich: TE I, 34; Nachtr 1, 64; Kluge: EW 411; Kniezsa: SzJsz 680; TESz 2: 660; Elezović: POF 14-15 : 434; Skok: EtRj 2: 228-229; Bernard: LB 10:116; BER 3: 109-111; Eren : TD 29 : 704. s. 7. not, 52 : 767; EtWbUng s.v. *kukorica*.

kokoz *argo* 'parasız, züğürt'.

Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen : V 276 b; Clauson: ED 614.

kolan 1. 'hayvanın semerini veya eyerini bağlamak için kullanılan bağ'; **2.** 'enli ve kalın kuşak'. Anadolu ağızlarında 'yünden veya ipekten yapılmış kuşak' olarak da kullanılır.

~ Tkm *golan* 'ip, urgan'. - Krg *olon* 'kolan'. Başındaki k- sesi düşmüştür. - Alt, Tel *kolon*. - Tuv *kolon*. - Yak *xolon*.

Orta Türkçede *kolan* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kolan* biçimi kullanılır.

Başındaki k- birkaç çağdaş diyalekte düşmüştür.

Moğolca *olang* biçimi Türk diyalektlerinden alınmıştır.

Bulgarca *kolan* ve Sırpça *kòlan* biçimleri de Türkçeden geçmiştir. Arapça (Suriye) *qolân* 'sangle (de cheval, de mulet)' biçimi de Türkçeden kalma bir alıntıdır.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde kolana *ayıl* adı verilir: Nog *ayıl*. - KKlp *ayıl*. - Kzk *ayıl*. - Özb *ayıl*.

Ramstedt: KWb 285 a; SKE 125; Pelliot: T'oung Pao 37: 81-83; Halasi Kun: Köprülü Arm (1) 55; Ligeti: KSINA 83 : 17; Škaljić: Turc 412; Räsänen: V 277 b; Clauson: CAJ 10 : 163; ED 622 b; Clark: JSFOu 75: 147.

kolay 'sıkıntı çekmeden, yorulmadan yapılabilen, emeksiz, zahmetsiz'

~ Tkm *golay* 1. 'yakın'; 2. 'öz, yakın, (hısım) akraba'; 3. 'yaklaşık'. - Nog *kolay* 1. 'güç olmayan, hafif'; 2. 'uygun, münasip'; 3. 'ucuz'. - Bşk. *kulaylı* 'uygun'. - KKlp *kolay* 'uygun'. - Kzk *kolaylı* 'uygun, münasip', *kolaysız* 'uygun olmayan'. - Krg *kulay* 'uygun, tam sırası'. Kırgızcanın güney kolunda geçen bu biçim, ses yönünden çarpıcıdır. Kırgızcada *kolay* biçiminin kullanılmadığı anlaşıyor.

< *kol* + -ay eki.

Orta Türkçede *oñay* 'kolay' olarak geçer. Çağdaş diyalektlerde de *oñay* (~ *uñay*) 'kolay' olarak kullanılır. Bk. Clauson : ED 191 b. Belli başlı Balkan dillerine de geçmiştir : Blg *kolāj* (BER 2 : 546) ; Sırp *kòlaj* (Skok : EtRj 2 : 122); R *κολλά* (Andriotis : EL 163).

Deny: Boisacq Arm 295-312; Brockelmann: OGM 21. § ; Ramstedt : Stellung 27-28 (Türkçe *kol* + *ai* 'gut, bequem' = Moğolca *ayı*); JSFOu 55, 2: 37 (*kol-ay*); 57, 3: 10 ; Lautlehere 139 ; Räsänen : MTS 92 ; V 277 ; Doerfer: TMEN 1582; KhalMat 301.

koliva bk. *gölle*.

koloridye 'kolyoz balığının küçüğü'

< R *κολαρίδια* [ç.]. 'little *κολλοί*', *κολλα-ρίδια* [ç.]. Bk. *kolyoz*.

Georgacas: FT 129/46-47; Theodoridis: Turcica 7:42.

kolpo *argo* 'punt, fırsat (oyunda)'

< R *κόλπο* 'Trick, Kniff' < İtal *colpo* 'Schlag, Stoß, Streich'.

Symeonidis: Gr 180/88.

kolyoz < **kolyos** 'uskumruya benzer bir balık'

< R *κολιός* 'Scomber colias'.

Meyer: TürkSt 23; Robert: Noms indigènes 169. s. 6. not; Georgacas: IT 194; FT 129/48.

kom yer. 1. 'ağıl, davar ağılı'; 2. 'yayla evi'; 3. 'küçük yerleşim yeri'. Ağızlarda *gom* olarak da geçer.

< Erm *gom* 'stable, sheepfold'. Kürtçeye de *gom* olarak geçmiştir.

Foy : MSOS 7:217; Kraelitz-Greifenhorst: Handes Amsorya 25: 259; Eremceev: Êtnogenez 234; Tietze: ZBalk 18:181/159; Budagova : ST 3, 1984, 14 ; Dankoff: ALT 109.

kom bk. *hom*.

komşu 'yakın yerlere konan veya yakın yerlerde oturan kimselerin birbirlerine göre aldıkları ad'. Eski kaynaklarda *konşu* (ve *konşu*) olarak geçer.

~ Tkm *gonşı*. - Nog *konşı*. - KKlp *konşı*. - Kzk *konşu*. Kazaklar *konşu* yanında *körşi* sözünü de kullanırlar. - Krg *konşu*. - Kar *konşu*. - Özb *koşni*.

~ OT *konşı*, *koşni*. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *konşı* biçimi Oğuzcadır. Eski Kıpçakçada da *konşı* olarak geçer.

Türkçe *konus-* fiilinden -ı (~ -i, -u, -ü) ekiyle yapılmıştır. Buna göre, en eski biçimi *konşı*'dır. Sonradan *konşı* biçimi *konşı* > *konşu* olarak yaygınlaşmıştır. Türkçe *konşu* biçimi son olarak -η-'nin -m-'ye çevrilmesi sonunda *komşu* biçimini almıştır. Türkçe *tonuz*'un *domuz* biçimini alması gibi.

Komşu dillere de geçmiştir: Blg *komšija*; Srp *kòmšija*; *kònšija* (BER 2: 578; Škaljić: Turc 413). Tacikçe *qoşni* Özbekçeden alınmıştır (Doerfer: TLT 498).

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde komşuya *körşü* adı verilir: Kzk *körşi*. - Tara, Kûr *kür-şü*. - Tat *kürşi*. - Çuv *kürşë, kürëş*. Tatarcadan geçmiştir. Bk. ÊSTJa 1997, 118-119.

Türkçe *komşu* (<<*konşi*) sözü gibi, *körşi* de *körüş-* 'görmek' fiilinden *-i* (~ *-ü*) ekiyle yapılmıştır.

Bang: KOsm 3: 29-32; Deny: Grammaire 577. Principes 116; Zajaczkowski: Sufiksy 104-105; Ramstedt: StO 11, 6:3; Lautlehere 174; Formenlehre 100 ; Brockelmann: OGM 22. § b, 116. § d ; Räsänen: MTS 131; LTS 232 ; V 279 b; Kałużyński: ME 81; Clauson: ED 640 b.

konak 'kundak çocuklarının başlarında oluşan kepek tabakası'. Ağızlarda *konak* (> *gonak*) yanında *koňak, koğak, kovak* (> *govak*) > *kovank* olarak da kullanılır. Eski kaynaklarda da daha çok *koňak* olarak geçer.

~ Tkm *gonak*.

Orta Türkçede başta oluşan kepeğe *kalñuk* (**kalñuk* ?) ve *kıltuk* adları verilir. Çağdaş diyalektlerde *konak* yerine *kayızgak* (Nog, KKlp), *gabı* (Blk) gibi birtakım adlar da kullanılır. Türkçede baş konağına *donra* adı da verilir.

Räsänen: V 280 a; Clauson: ED 623 a.

konç 'çizme, edik, çorap gibi ayağa giyilen şeylerde ayak bileğinden baldıra doğru olan bölüm'

~ Tkm *gonç*. - Nog *konış*. - Krg *konç*. - Kzk *konış*. - KKlp *konış*. - TatK *kunış*. - Bşk *kunış*. - Alt, Tel *konç*. - Tuv *xonçu*. - Çuv *kun-ça*. 'Tatarcadan geçmiştir.

Balkarlar *konç* yerine *çuruk baş* sözünü kullanırlar (*çuruk* 'çizme'). Sagaylar konca *törey* (ve *turay*) adını verirler (< Moğ *türei*).

Benzing'in Çuvaşça *kunça*'yı Türkmence *kön* 'deri' biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (PhTF 1: 704). Egorov (ÊS 118) da yanlışıyla *konç*'un *kön* (> *gön*) kökünden geldiğini yazmıştır.

Räsänen: LTS 58, bk. 204; StO 28, 3: 11; V 279 a.

konçina 'oyun kâğıtlarında ikiliden altıya kadar olan kâğıtlar'

< R *konvçina*.

Gáldi: Les mots néo-grecque 167; Bazin: Turcica 13:170, 173.

konşimento 'taşınmak için gemiye teslim edilen bir mala karşılık olarak verilen alındı'

< İtal *conoscimento* 'bill of lading'.

Meyer: TürkSt 63; Kahane-Tietze: LFL 214.

kontoş 'Tatar hanlarının giydiği yakalı ve uzun kollu kürk'.

Balkan dilleri yoluyla Macarcadan alınmıştır: Mac *köntös* 'Gewand, Mantel' > Srp *kontuš, kuntoš, kuntuš*; Blg *kontoš*.

Miklosich: TE 1: 334; Škaljić: Turc 414-415; Vasmer: REW 2: 694; Skok: EtRj 2: 142; Vasmer: REW 2: 694; Kniezsa: SzJsz 870-872; BER 2: 599; Räsänen: V 279 b; Hadrovics: Szavak 24-29; UEISk 321, 397; EtWbUng 2: 816.

konvoy 'savaş gemilerince korunan yük gemileri katarı'

< İtal *convojo* 'convoy'. Uluslararası bir söz olarak büyük yaygınlık kazanmıştır.

Kahane-Tietze: LFL 243.

kopça 'bir giysinin iki yanını birbirine tutturmaya yarayan ve bir halka ile bir çengelden meydana gelen araç'.

Balkan dilleri yoluyla Macarcadan alınmıştır (Mac *kapocs* 'kopça'). Srpça *kopča*, Bulgarca *kópče, kópča* biçimleri de Macarcadan geçmiştir.

Arapça (Mısır) *kubşa* 'hook' Türkçeden alınmıştır (Littmann: Tschudi Arm 124/215).

Knieszsa: SzLisz 847-848; Décsy: ULwBulg 42-43; Škaljić: Turc 415; BER 2: 623-624; Skok: EtRj 2:146; Hadrovics: UEISk 321-322; Dankoff: ALT B 6; Eren: TD 1995/2 : 885.

kopil argo 1. 'arsız sokak çocuğu'; 2. 'piç'.

Tietze'ye göre (Gr [1] 227/143), Rumcadan alınmıştır (R κοπέλι 'Bursch, Diener').

Tietze, yerel ağızlarda geçen *gobel*, *göbel* 'çocuk', 'kimsesiz çocuk', 'piç' biçimlerini de *kopil*'in yan biçimleri olarak saymıştır. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Eren: TDAY 1960, 304/141, 142, 143.

Balkan dillerinde de yaygın olarak geçer : Blg *kòpele*, *kòpile*; Srp *kopil*; Rum *copil*, *copilă*, *copiliță*; Arn *kopfl*.

Kökeni karışıktır. Bu yoldaki görüşler BER'de (2: 613-615) gözden geçirilmiştir. BER'de her nedense Georgiev'in görüşleri üzerinde durulmadığı göze çarpıyor. Georgiev (VBE 38), Bulgarca *kòpile*'nin Slav, Latin veya Grek kökenli olmadığını yazmış, Balkan dillerinde geçen bu sözün Trakça bir kalıntı olduğunu dile getirmiştir. Bk. Georgiev: Jordan Arm 326. BER'de Crânjala'nın görüşü (RumVI 317) göz ardı edildiği gibi, Adamović'in açıklaması (AFF 10:71) da gözden kaçmıştır. Skok (EtRj 2:147-148) da Sırpça *kopil*'i Balkan dillerinde geçen ortak bir söz olarak değerlendirmiş, ancak Türkçe *kopil* üzerinde durmamıştır.

kopoy 'orta boylu, düşük kulaklı bir tür av köpeği'. Ağızlarda *kopay* (ve *kupay*) olarak da geçer. Türkçede *kopoy*'un *kopay*'a çevrilmesi normaldir.

Balkan dilleri (Blg *kopoj* 'av köpeği') yoluyla Macarcadan alınmıştır (Mac *kopó* 'bir cins av köpeği'). - Macarca *kopó* Türkçe *köpek*'le birleştirilemez.

Kúnos: NyK 27:393; Gombocz : BTLw 126, TESz 2 : 564-565; Décsy : ULwBulg 41-42 ; Doerfer : TMEN 1655 ; Şçerbak: İRLTJa 127; Golden : KhazSt 130; Moskov : BEz 43-44 : 35-40; Hadrovics: UEISk 322-323; ÊSTJa 1997, 111-112.

kopsi kefali : kopsi kefali etmek argo 'başını kesmek'

< R κόψε κεφάλι (κόψε 'schneide', κεφάλι 'Kopf').

Tzitzilis: GrLw 267.

kor 'iyice yanarak ateş durumuna gelmiş kömür veya odun parçası'

~ Tkm *gōr* 'ateş durumuna gelmiş kömür parçası'. - Krg *kor* 'köz'. - Özb *kor*.

Çağdaş diyalektlerde 'kor' olarak *koz* biçiminin kullanıldığı göze çarpıyor. Örn. Kara Kalpakçada 'kor' olarak *koz* biçimi kullanılır. Altayca, Teleütçe, Şorca gibi diyalektlerde de *kos* biçimi geçer.

Türkçe *kor* ile *koz* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Bilimsel yayınlarda bu biçimlerin sıklıkla birleştirildiğini görüyoruz.

Doerfer : TMEN 1552; Golden : KhazSt 259.

kordon¹ 1. 'çoğu ipekten yapılmış kalın ip'; 2. 'saat kösteği'; 3. 'bir yere girip çıkmayı denetim altına almak için görevlilerden oluşturulan dizi'

< Fr *cordón* 'ip, sicim; kordon; kurdela' (< : *corde* 'ip'). Uluslararası bir söz olarak İngilizce (*cordón*), Almanca (*Kordon*), Çekçe (*kordon*), Macarca (*kordon*) gibi birçok dilde kullanılır.

koroydo argo 'budala, ahmak, sersem, enayi'

< R κορόιδο 'Gegenstand des Gelächters, des Spottes, dumm'.

Symeonidis: Gr 181/95.

korsan 'deniz haydudu'. Eski kaynaklarda *korsar* biçimi de geçer.

< İtal *corsaro* 'pirate'.

İtalyanca *corsaro* biçimi *corso* 'korsanlık' (< Lat *cursus* 'deniz yolculuğu') sözüne *-arius* ekinin getirilmesi yoluyla yapılmıştır. Akdeniz dillerinde yaygın olarak geçer: Port *corsario*, İsp *cursario*, *corsario* vb. Rumcada *κουρσάρως* olarak kullanılır. Türkçede kullanılan *korsar* biçiminin *κουρσάρως*'tan alındığı açıktır.

Akdeniz dillerinde *-alis* ekiyle yapılmış türevler de kullanılır: EFr *coursal*, İtal *corsale*, Ar *kursālī*, *qurşāl*, *qurşān*. Bu verilere göre, Türkçe *korsan* (~ *kursan*) biçiminin Arapça yoluyla alındığı anlaşıyor. Meyer : TürkSt 79; Kahane-Tietze: LFL 8. s., 251; Eren : TD 53 : 256.

koru 'bakımlı küçük orman'

~ Az *goruğ*.

Orta Türkçede *korığ* 'koru, küçük orman' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *koru* biçimi geçer.

< *korı* 'korumak' + *-ğ* eki.

Benzing: Deny Arm 60; Joki: LwSS 195-196; Doerfer: TMEN 1462; Räsänen: V 282 b; Clauson: ED 652 b.

koruk 'henüz olgunlaşmamış ekşi üzüm'.

Azerî ağızlarında *gora*, *gura* 'koruk' olarak geçer.

Scherner'e göre (CAJ 17: 250), Farsçadan alınmıştır (Far *gōra* 'unripe grapes or dates'). Ancak Farsça *gōra*'nın Türkçe *koruk* biçimini ses bakımından karşılamadığı açıktır.

Orta Türkçede *koruğa* *talka*, *tarka* adı verilir. Bu ad 'olmamış yemiş' olarak da kullanılır. Eski Türkçede *tarka* 'acı, ağır', Uygurcada ise 'tuzlu, ekşi' olarak geçer. Bk. Ligeti : AOH 19 : 261. Clauson'a göre (ED 539 a), yabancı bir dilden alındığı açıktır. Clauson Farsça *talx* üzerinde duruyor.

korunga yer. 'yabanî yonca, tırfıl'. Yerel ağızlarda *korungal*, *görüngen* ve *görüngel* biçimleri de kullanılır.

Ermeniceden alındığı anlaşıyor : Erm *kornkan* 'oregano', yer. *kornka*. Kürtçeye de geçmiştir.

Yerel ağızlarda yabanî yoncaya daha çok *tirfil* ve *üçgül* adları verilir.

Dankoff : ALT 392; Eren : TD 1995/2 : 870-871.

kosa yer. 'tırpan, bir çeşit uzun saplı orak'

< Blg *kosa* 'tırpan', Srp *kōsa*.

Tietze : Slav 18/101; Kniezsa: SzJlsz 258-259.

kostak yer. 1. 'çalımlı, güzel giyinmiş, yakışıklı'; 2. 'kendini beğenmiş, onurlu'; 3. 'kabadayı, yürekli'

< Far *gustāx* 'arrogant, presumptuous, bold, rash, audacious, uncivil'. Sonundaki *-x* Türkçede *-k*'ye çevrilmiştir. Bk. Tietze : Pers 129. s. Türkçe *küstah* da Farsçadan alınmıştır. Bk. *küstah*. Buna göre, *kostak* ve *küstah* biçimlerinin bir *doublet* oluşturdukları anlaşıyor.

koşun 'asker dizisi'

~ Tkm *goşun* 'ordu'. - Özb *koşin*. - Krg *koşun*, *koşun* 'ordu'

< Moğ *qosiğun* 'askerî birlik; bölük'. Kalınıkçada *xoşun* olarak geçer.

Türkçe *koş-* kökünden *-(u)n* ekiyle yapılmış bir türev olduğu yolundaki eski sav yanlıştır.

Moğolcadan Farsçaya da geçmiştir.

Zajaczkowski: Sufiksy 79; Ligeti: NyK 49 : 267; Köprülü: TM 7-8: 13; Ramstedt: SKE 134; Doerfer: TMEN 282; Dankoff: EÇ-Glossary 76.

kotan 'büyük saban'. Yerel ağızlarda *kōtan* ve *kōten* olarak da geçer.

~ Az *kotan* 'saban'. - Blk *goton* 'saban'.

Eski Türk diyalektlerinde kullanılmadığı anlaşıyor.

< Erm yer. *gut'an*, *k'ōt'an* 'large plow'.

Türkçede büyük bir kuşa verilen *kutan* (*kuşu*) adıyla birleştirilmesi yanlıştır. Bunun

gibi, çağdaş diyalektlerin bir bölümünde kullanılan *kotan* 'ağıl' biçimiyle de birleştirilemez.

Daher: AA 1: 88; Caferoğlu: EFTDED 19: 43-50; Eren: TD 8: 17; 52: 768; TM 19: 286-287, 302; Eremeev: Êtnogenez 235; Tietze: ZBalk 18:182/161; Dankoff: EÇ-Glossary 50; ALT 116.

kovan < **koğan** 'arılara barınak olarak yapılan, türlü biçimdeki tahta, sepet veya sandık'. Anadolu ağızlarında 'ağaç yayık' olarak da kullanılır.

'Yayık' olarak kullanılan *kovan*'ın ağızlarda 'sap deliği' anlamını aldığı göze çarpıyor Bk. *gübü*.

Dmitriev (DAN B, 1926, 68) -*ğan* ekiyle kurulduğunu dile getirmişse de, kökünü vermemiştir. Räsänen (V 275 b) **kobğa* biçimiyle karşılaştırmış, *kova* biçimini de vermiştir (V 273).

Çağdaş diyalektlerde *kovana* türlü adlar verilir: TatK *umarta*. - Bşk *umarta*. - Çuv *marta*. - Krg *bal çekek*, *bal çekek*. - Nog *bal şeten*. - Blk *bal şeten*. Bk. Räsänen: V 361 b.

koy 'küçük körfez; denizin, gölün küçük girintiler biçiminde karaya sokulduğu yer'.

Kahane-Tietze: LFL 2. s.; Räsänen: LTS 207; V 280 a.

koyu 1. 'yoğunluğundan dolayı güç akan, *sulu* karşıtı'; **2.** 'karaya kaçan (renk)', *açık* karşıtı'; **3.** 'aşırı'

~ Tkm *goyı*. - TatK *kuyı*. - Bşk *kuyı*. - Nog *koyı*. Nogaycada *koyı* yanında *yıyı* biçimi de geçer. - KKlp *koyuw*. - Kzk *koyū*. - Krg *koyū*. - Sag, Koy, Kaça, Küer *koyuğ*. - Türkî, Tar *koyuk*. - Tuv *xoyuğ*. - Yak *xoyū*. - ? Çuv *yāvā*.

Uygurcadan başlayarak kullanılır (Uyg *koyuğ*). Orta Türkçede *koyuğ* olarak geçer.

Ramstedt (KSz 15: 147; 16: 81; Stellung 18, 20) Çuvaşça *yāvā*'yı Türkçe *koyu* biçimiyle

birleştirmiştir. Çuvaşçada *kan*, *kar* ve *kal* gibi birtakım örneklerde *k*-nin *y*-ye çevrildiğini biliyoruz. Bu olayın uzun ünlülerle bağlı olduğu açıktır. Türkçe *koyu*'nın 1. hecesinde uzun bir ünlü geçmediğine tanık oluyoruz. O bakımdan Çuvaşça *yāvā* biçimindeki *k* > *y* değişmesi açıklanmaya muhtaçtır.

Ramstedt'in otoritesine güvenen Türkologlar Çuvaşça *yāvā*'yı sık sık Türkçe *koyu*'nun karşılığı olarak değerlendirmişlerdir. Örn. Poppe: AM 1: 778; KCsA 2: 73, 76; Ligeti: MNy 31: 218-219; AOH 19: 168; Egorov: ÊS 73; Doerfer: TMEN 1589; Räsänen: V 276 a; Benzing: PhTF 1: 712. Ancak Benzing'in Deny Armağanı'nda (59) Türkçe *koyu* yanında Çuvaşça *yāvā*'yı saymadığı göze çarpıyor.

Nogaycada *koyı* yanında kullanılan *yıyı*'nın eski ve yeni diyalektlerde geçmediği göze çarpıyor. İlk bakışta Nogayca *yıyı* biçimiyle Çuvaşça *yāvā* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Ancak, bu konuda daha açık bir yargı verebilmek için *yıyı* biçimini doğrulayan yeni verilerin ortaya çıkması gerekecektir.

Brockelmann: OGM 18. § e; Clauson: ED 676 b.

koyun 'eti, sütü, yapağısı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan'

~ Tkm *goyun* 'koyun; koç'. - Blk *koy*. - Nog *koy*. - Krg *koy*. - KKlp *koy*. - Kzk *koy*. - TatK *kuy*. - Bşk *kuy*. - Alt, Tel, Şor, Kaça, Sag *koy*. - Hak *xoy*. - Tuv *xoy*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığını biliyoruz (*kōñ*). Orta Türkçede *kōy* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Argular *kōñ* biçimini kullanırlar. Kumancada *koy* olarak geçer. Eski Kıpçakçada ise *koyun* biçimi kullanılır.

Türkçe *koyun* biçiminin -(u)n küçültme ekiyle yapılmış bir türev olduğu anlaşılıyor: *kōñ* + -(u)n. Eski Türkçe *kōñ* biçiminin

sonundaki -h Türk diyalektlerinde -y'ye çevrilmiştir. Bk. Bang: KSz 17-18; Zajaczkowski: Sufiksy 20; Németh: KCsA 3: 109.

Pedersen (KZ 39: 449-453; ZDMG 57, 561) Ermenice *xoy*'dan ayırlamayacağını yazmıştır ('Widder'). Ona göre, Ermenice *xoy*'un Türkçeden alındığı düşünülemez. Munkácsi (KSz 5: 353-354), Türkler (ve Moğollar) arasında yaygın olarak yaşayan bu sözün Ermeniceden gelmediğini dile getirmiştir. Bununla birlikte, Pedersen'in savı bilimsel yayınlarda ara sıra göze çarpar. Örn. Bănăţeanu (SAO 3: 193), Pedersen'e dayanarak Türk diyalektlerinde kullanılan *koy*'un Ermenice *xoy*'dan alındığını seslendirmiştir Budagova (ST 3, 1984, 13) da Ačaryan'a uyarak *koyun* ve *koy* biçimlerinin Ermeniceden geldiğini benimsemiştir. Son olarak Dankoff (ALT A 8) Pedersen'in etimolojisini vermekle yetinmiştir. Bk. *koç*, *koçkar*.

Moğolca *qonin* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır.

Ligeti : NyK 49 : 207; MNy 59 : 386, 388; AOH 19: 167; Doerfer: TMEN 312, 1590; KhalMat 301; Räsänen: LTS 207; V 279; Clauson: ED 631; Róna-Tas: ChuvSt 139; Janhunen: NyK 91: 103.

koz¹ 'ceviz'

~ Tkm *xōz*. - TatK *koz*. - Nog *koz*. - KKlp *goz*. Eski verileri Clauson (ED 680) değerlendirmiştir. Eski Kıpçakçada *koz* olarak kullanılır. Farsçadan alındığı anlaşıyor (Far *gawz* 'a nut; a walnut').

Gombocz (NyK 35: 255; KSz 13: 8-9) Türkçe *koz* biçimini yanlışlıkla birtakım "Altayca" verilerle karşılaştırmıştır.

Farsça *gawz* Arapça yoluyla Türkçeye *ceviz* olarak da geçmiştir. Buna göre, *ceviz* ve *koz* biçimleri Türkçede açık bir *doublet* örneği oluşturmuşlardır. Bk. Eren : TD 1995/2 : 731-736.

Bouvat: KSz 2: 323, 331; Laufer: Sino-Iranica 248, 256. s. 5. not; Munkácsi: KSz 20: 132; Räsänen: UJb 19: 102. s. 2. not; V 162 a; Deny: Boisacq Arm 309; Németh: Csoma Arm 92. s. 1. not; Clauson: ED 680; Bläsing: AL 36; FO 29: 16. Bk. Miller : Res-AltL 167.

koz² 'iskambil oyunlarında diğer kâğıtları alabilen, onlara üstün tutulan belirli kâğıt'.

'Ceviz' olarak kullanılan *koz*'dan geldiği anlaşıyor. Türkçeden Rumcaya da geçmiştir. Meyer: TürkSt 60; Tryjarski : TKA 15 : 323-324 ; Bazin: Turcica 13: 173. Bk. Vasmer : REW.

koza 'içinde tohum veya krizalit bulunan koruncak' Ağızlarda *koza* yanında *kozak* ve *kozalak* biçimleri de kullanılır.

< Far *goza*, *goja* 'a cotton-pod; the silk-worm's cone; the head of a poppy'.

Ligeti: AOH 17: 15.

köfte 'kıyılmış etten türlü biçimlerde pişirilen yemek'

< Far *kōfta* 'hashed meat; balls of pounded meat cooked in soup, rissoles'.

Türkçeden belli başlı Balkan dillerine de geçmiştir.

Räsänen: V 286 b; Scherner: CAJ 17: 251.

köfter 'üzüm şırasıyla nişasta kaynatılarak yapılan ve dilim dilim kesilerek kurutulan bir çeşit pestil'

Tzitzilis'e göre (GrLw 225), Rumcadan alınmıştır: R *κοφτάρ* 'ein Kuchen aus Most und Mehl'. Farsça *koftar* 'a sauce made of plums and grapes' biçimi Tzitzilis'in gözünden kaçmıştır.

Sırpça *čufter* Türkçeden alınmıştır (Škaljić: Turc 198).

köftere yer 'tarla ve bahçeye su salmak için büyük arka açılan delik, ağızlık'

< R *κοφτᾶριον* '*Schleuse'.

Tzitzilis: GrLw 263.

köftün 'sığırlara yedirilen susam veya keten küspesi'. Yerel ağızlarda *göğdün* (> *gövdün*) 'yağı alınmış keten küspesi' olarak da kullanılır.

< Erm *kopton* 'cake of bran and oil for cattle'.

Dankoff: ALT 380; Eren: TD 1995/2 : 870.

köke 'bir cins eski savaş gemisi'

< İtal *cocca* 'cock'.

Kahane-Tietze : LFL 202; Doerfer: TMEN 1681.

köken 1. 'kavun, karpuz, kabak gibi bitkilerin toprak üstünde yayılan dalları'; **2.** 'bir şeyin çıktığı, dayandığı temel, biçim veya yer, menşe'; **3.** 'soy'

< *kök* + -(e)n küçültme eki.

Bazin-Hamilton: Uray Arm 17. s. 30. not.

kök nar 'çam ağacı'. Ağızlarda *küknar* biçimi de geçer. Eskiden 'çam fıstığı' olarak da kullanılmıştır.

< R *κουκουνάρι* 'Piniennuss'. - Yerel ağızlarda kullanılan *künar* (> *küner*) biçimi de 'çam fıstığı' anlamına gelir.

Meyer: TürkSt 32; Tietze: Gr (1) 229/162;

Gr (2) 376/323; Symeonidis: Gr 182/113.

kölçer 'tanelere zarar veren bir buğday hastalığı'. Yerel ağızlarda *gölcür* 'ekinlerin içinde bulunan yabanî ot' (> *göğcür* 'tahılın içindeki yabanî tohum') ve *gülcer* 'buğdayın içindeki kara taneler, yabanî fiğ' gibi birtakım biçimler de geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

köle 'savaşta tutsak alınan, yabancı ülkelerden kaçırılarak özgürlükten mahrum bırakılan veya başkasından satın alınan erkek, kul, esir'.

Kökenini bilmiyoruz Bk. *kul*.

Räsänen: V 288 b.

kölle bk. *gölle*.

kömür 'odunun toprak altında veya kapalı yerlerde için için yanması sonunda oluşan yakıt' ~ Tkm *kömür*. - Nog *kömür*. - KKlp *kömir*. - Krg *kömür*. - Blk *kömür*. - Özb *komir*. - TatK *kümir*. Tatarcada *kümir* olarak da geçer. - Alt, Tel *kömür*. - Tub *kömür* 'ağaç kömürü'. - Sag *köbür*. - Yak *kömür*. - Çuv *kam-rāk* 'ağaç kömürü'. Sonundaki -k Çuvaşçada yaygın olarak kullanılan bir küçültme ekidir.

Uygurcadan başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Orta Türkçede de *kömür* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *kömür* olarak kullanılır.

Yaygın bir inanca göre, Türkçe *köm-* (> *göm-*) kökünden -(ü)r ekiyle yapılmıştır. Ramstedt (Formenlehre 212) *köm-* kökünün '(die Holzkohlen zur Nacht) mit Asche bedecken', 'begraben' anlamına geldiğini bildirmiştir. Bazin (AOH 36 : 58) Türkçe *köm-*, *göm-* 'enterrer' kökünden geldiğini bildirmiştir ("le procédé primitif de carbonisation du bois consiste en une combustion partielle sous terre battue.") Ancak *köm-* kökü Türkçede *göm-* biçimini almışsa da, *kömür* bütün diyalektlerde olduğu gibi kalmış, *gömür*'e çevrilmemiştir. O bakımdan diyalektlerde kullanılan *köy-* (> *küy-*) 'yanmak' kökünden geldiği yolundaki sav da düşündürücüdür. Bu türevde geçen -*mür* eki *yağmur* (< : *yağ-*) adında da kullanılmıştır. Tatarcada *kümir* yanında geçen *küymir* biçimi, bu sava ağırlık veren bir tanıktır. Buna karşılık diyalektlerde **kömür* biçimine rastlanmadığı göz ardı edilemez. Bk. Doerfer - Tezcan, Wörterbuch des Chaladsch 97 (s. v. *çamur* : *kömür* < *köh-mür*).

Modern diyalektlerde *köy-* (> *küy-*) kökünün birçok türevi göze çarpar: Sag *köye* 'kurum, kömür'; Kaça *küye* 'kurum'; Şor *küyelik* 'kömür, kurum' gibi.

Komşu dillere de geçmiştir. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Doerfer: TMEN 857; TLT 183.

Ramstedt : SKE 117; Räsänen: MTS 100, 140; V 289 b (< köm-); Brockelmann: OGM 99. § (< köm-); Egorov : ÊS 99 (< köy-, küy-); Bazin : AOH 36 : 58; Clauson: ED 723 a; Ligeti: TörK 231 (köm-ü-r) ; Nugteren - Roos : AOH 39 : 44 ; ÊSTJa 1997, 102-103.

kömüren 'sarımsağa benzer bir bitki, yabani sarımsak (*Allium rotundum*)'. Anadolu'da çiğ olarak yenilen bu bitkiye *köpek sarımsağı* veya *köpek soğanı* adı da verilir. Ağızlarda *kömüren* (> *kömren*) yanında *körmen* biçimi de kullanılır. Bu yan biçimin göçüşme (*métathèse*) sonunda olduğu açıktır (*kömren* > *körmen*).

~ Sag, Tel *köbürgen* 'bir çeşit soğan'. Teleütler bu adı 'suyla ovulduğu zaman köpüren bir bitki' olarak da kullanırlar. - Krg *köbürgen* 'dağ soğanı'. Kırgızlar dolamaya da *köbürgen* adını verirler.

~ OT *kövrüngen* 'dağ soğanı'. Oğuzların *kövrüngen* yerine *kömürngen* biçimini kullandıklarını biliyoruz. Brockelmann'ın bu verileri *kümürngen*, *küvrüngen* diye okuması yanlıştır. Brockelmann (OGM 53. §) *kümürngen*, *küvrüngen* biçimini -gen ekiyle kurulmuş bir türev olarak değerlendirmiştir.

Bu verilere göre, *köpür-* (~ *köbür-*) kökünden geldiği anlaşılıyor: *köpür-gen* > *köbür-gen* > *kövrüngen* > *kömüren* > *kömren* (göçüşme sonunda) > *körmen*.

Brockelmann: OGM 53 §; Clauson: ED 691 b, 723 b; Räsänen: FUF 31 : 17; V 285 b ; Rassadin : FLTJa 204; Eren: TDAY 1978-1979, 6-7; Severtyan: ÊSTJa 1980, 100 ; Ligeti : TörK 230 (*kümür-gen*).

kömüş yer. 'manda, su sığırı'

~ Tkm *gāvmiş*

< Far *gāvmēš* 'a buffalo'. - Tietze (Pers) *kömüş*'ü vermemiştir. Türkçede *kömüş* yanında

camız biçimi de kullanılır. Bk. *camız*. Türkçe *kömüş* ve *camız* biçimleri açık bir *doublet* örneği olarak değerlendirilebilir. Bk. Eren TD 1995/2: 731-736.

Räsänen: V 148 a.

könte 'tütün bağılamı'

< R *κεντά*.

Tzitzilis: Zaemki 143. s. 3.

köp yer. 'kağının ön ve arkasına enlemesine konulmuş uzun tahta'. Ağızlarda *göp* (> *gop*) olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Tietze: ZBalk 18:174/104.

köpek 'çok iyi koku alan, sadık ve bekçilik, avcılık gibi işler için beslenen hayvan'

~ Az *köpek*. - Tkm *köpek*. - KKlp *köpek*. - Özb *köpek* 'tüylü, uzun tüylü, köpek'.

Orta Türkçede geçmediği anlaşılıyor. Eski Kıpçakçada *köpek* 'çok tüylü köpek' olarak kullanılır. Çoban köpeğine *köpek it* adı verilir (Golden: Róna -Tas Arm 50).

Köpeğin çıkardığı sestten (*göv göv, köv köv*) geldiği anlaşılıyor.

Korsch [Korş] (Thomsen Arm 200-201) Rusça *sobaka* 'köpek' sözünden geldiğini yazmıştır. Ancak bu birleştirme ses açısından karışıktır. Menges (The Igor' Tale 29-30) de Hint-Avrupa dillerinde 'köpek' olarak kullanılan biçimlerle *köpek* adı arasında bağlantı kurmayı denemiştir. Ona göre, *köpek* adı -ak/-ek küçültme ekiyle oluşturulmuş bir biçimdir. Ancak daha sonra Menges (CAJ 30:266-274). Avrasya dillerinde kullanılan **kuç-*, **kut-* 'Hund, Junges von Hund' biçimlerini gözden geçirmişse de, *köpek* üzerinde durmamıştır. Şçerbak (IRLTJa 127) belli başlı verileri saymakla yetinmiştir.

Macarca *kopó* 'Jagdhund' biçiminin Türkçe *köpek*'ten alındığı yolundaki eski sav yanlıştır (Gombocz: BTLw 126). Bk. Doerfer :

TMEN 1655. Golden (KhazSt 130) da bu eski birleştirmeye yer vermiştir. Macarca *kopó* Türkçeye *kopoy* olarak geçmiştir. Bk. *kopoy*. ESTJa (1997, 111-112) Türkçe *köpay* biçimini *köpek*'in bir yan biçimi olarak vermiştir ki yanlıştır.

Kazakça ve Kara Kalpakçada köpeğe *töbet* adı verilir. Bu ad Kırgızcada *döböt*, Yeni Uygurcada *tövet* olarak geçer. Kökenini bilmiyoruz (Şçerbak: İRLTJa 128).

Anadolu ağızlarında köpek yavrusuna *göbelez* (> *göblez*) ~ *gölbez* gibi birtakım adlar verilir. Evliya Çelebi bu adı *göblez* olarak vermiştir (Dankoff: EÇ-Glossary 41). Yerel ağızlarda kullanılan *göbelez* adıyla *köpek* biçimi arasında bir bağ kurulamaz. Bk. *göbelez*.

Eski ve yeni diyalektlerde *küçük* biçimi de 'köpek yavrusu' olarak kullanılır. Ancak eski ve yeni diyalektlerde köpek yavrusuna daha çok *enik* adı verilir. Bk. *enik*. Özbekçe *kuçuk* 'köpek yavrusu' Tacikçeye *kuçuk*, *küçük* 'Hund' olarak geçmiştir (Doerfer: TLT 181). Bk. Golden: Róna-Tas Arm 51 (Türkçe köçek 'a camel colt' biçiminin köpek yavrusuna verilen *küçük* adıyla birleştirilmesi düşünülemez. Türkçe *köçek*, 'deve yavrusu' olarak *köşek* ten başka bir şey olamaz. Bk. *köşek*).

Türkçede gövdesi mekik biçiminde, burun kısmı sivri, solungaç yarıkları boynun iki yanında bulunan yırtıcı bir balığa *köpek balığı* (*Mustelus vulgaris*) adı verilir. Georgacas'a göre (FT 135/166), bu ad Rumca γαλέος'a dayanan bir çeviri alıntısıdır (*calque*, *loan-translation*).

Räsänen: V 291 b; Tryjarski : CAJ 23 : 307-308 ; Golden : Róna - Tas Arm 50.

köpen yer. 'deve çulu'. Yerel ağızlarda 'kaba kumaş', 'eski bez, paçavra' ve 'kundak bezi, çocuk bezi' olarak da kullanılır. Eski sözlüklerde de 'deve çulu' olarak geçer.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar *köben* olarak kullanırlar.

Kökünü bilmiyoruz.

Tietze: Gr (1) 229/161; Eren: TDAY 1960, 309/161. Clauson (ED 689 b) alıntı olasılığı üzerinde durmuş, ancak Anadolu ağızlarında yaşayan biçimleri gözden kaçırmıştır. Bk. ÊSTJa 1997, 108-109.

köprü 'iki yakayı birbirine bağlamak için yapılan yapı'. Yerel ağızlarda *körpü* olarak geçer.

~ Tkm *köpri*. - Nog *köpür*. - KKlp *köpür*. - Blk *köpür*. - Krg *köpürö*. Kırgızlar *köpürö* ve *köpürük* biçimlerini de kullanırlar. - Kzk *köpür*. - Özb *koprik*. - Alt, Tub *kömrü*. Altay Türkleri köprüye *kür* adını da verirler. Bu adın Moğolcadan geldiği anlaşılıyor (Räsänen: V 310 a). - Tel *kömür*. Teleütler *kör* adını da kullanırlar. Altayca *kür* biçimi gibi, bu ad da Moğolcadan alınmıştır. - Sag *köbür*. - Mad *köbürtke*. - Sag *kübürtke*. Madırca ve Sagayca *köbürtke* (> *kübürtke*) biçimindeki -t- sonradan türemiştir. - TatK *kübir*. - Tuv *kövürüg*. - Yak *kürbe*, *ürbe*. Yakutça *kürbe*'nin göçüşme (*métathèse*) sonunda ortaya çıktığı açıktır (*kübre* > *kürbe*). Başındaki k-'nin düşmesi üzerine *ürbe* biçimini aldığı anlaşılıyor (Eren: TDAY 1953, 165-166). - Çuv *këper*.

En eski kaynaklardan başlayarak kullanıldığını görüyoruz (*köprüg*). Orta Türkçede de *köprüg* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *köprü*, *köpri* biçimleri kullanılır.

Grekçede köprüye verilen γέφυρα adından alındığı yolundaki eski görüşün son yıllarda da ara sıra dile getirildiğine tanık oluyoruz. Ancak Grekçe γέφυρα'nın *δέφυρα'dan geldiği anlaşılıyor (Windekens: Dictionnaire étymologique 54). O açıdan Grekçe *δέφυρα'nın Türkçe *köprüg* biçimiyle birleştirilmesi kolay kolay düşünülemez. Kaldı ki Grekçe

γέφυρα Eski Türkçe *köprüg* biçiminin sonundaki -g'yi de karşılayamaz.

Türkçe *köprü*'nün *köpür-* kökünden gelen bir türev olduğu anlaşılıyor. Bu görüş Clauson'dan başlayarak ağırlık kazanmıştır. Ancak, Clauson'un belirttiği gibi, *köpür-* köküyle *köprü* arasındaki anlam bağı açıklanmaya muhtaçtır.

Arapça *kûbri* 'pont' Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Srp *čuprija*; Blg *kjuprija* vb. (BER 3: 253; Skok : EtRj 1 : 365).

Eski çağlardan kalma bir alıntı olarak Moğolcada da kullanılır.

Meyer: TürkSt 43; Vlandimirtsov: SrGr 213; Räsänen: StO 14, 1: 1-11 (Gr γέφυρα); LTS 62, 227; V 292 a; Brockelmann: Zeitschrift für Phonetik 4: 263; Németh : Berzeviczy Arm 165; Ramstedt: Thomsen Arm 185 ; SKE 131; Joki: LwSS 199-200; Deny: Principes 177 (< Gr *gefūra*); Egorov: ÊS 106; Zajaczkowski: Sufiksy 104; RO 22: 107; Poppe: UJb 7: 156; Doerfer: TMEN 1623; TLT 184; Ligeti : AOH 17 : 30 ; Clauson: ED 690 b; Škaljić: Turc 200; Adamović: AFF 10: 68; Skok: EtRj 1 : 365; Menges: CAJ 15: 35; Heggard: AO 3 : 257; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 79; ÊSTJa 1997, 113-114.

köpülemek yer. 'yorgan, yastık veya şilteyi kalın ve aralıklı dikişle dikmek'. Ağızlarda *köpümek* (> *göbümek*) biçimleri de kullanılır.

Yerel ağızlarda kullanılan *göbü* (< **köpü*) 'kalın dikiş, yorgan dikişi' sözünden geldiği açıktır (*köpü* + -le- eki).

kör¹ 'gözü görmeyen'

~ Tkm *kör*. - KKlp *gör*

< Far *kūr* 'blind; one-eyed'.

Çağdaş diyalektlerde daha çok *sokur* biçimi kullanılır: Blk *sokur*. - Nog *sokir*. - KKlp so-

kır. - Kzk *sokır*. - Krg *sokur*. - TatK *sukır*. - Bşk. *hukır*. Başkurtçada baştaki s-'nin h-'ye çevrilmesi kuralıdır. - Çuv *sukkār*.

Anadolu ağızlarında da *sokur* 'bir gözü kör' olarak geçer. Bk. *sokur*.

Egorov: ÊS 193 s. v. *sukkār*, Räsänen: V 292 a ; Tietze: WZKM 82: 354.

körebi, kürebi yer. 'diken, çalı kesmeye yarayan yarım ay biçiminde küçük balta'. Yerel ağızlarda *görebi, gürebi* biçimleri de kullanılır. Eski kaynaklarda *körepe* olarak geçer.

< R κρόπι 'Gartenhippe'.

Tietze: Gr (1) 229/157.

köreşe 'yerdeki karın yüzünde buz tutmuş olan tabaka'.

Kürtçede *kurşe* olarak kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz.

Eren : TD 56 : 350-351.

körfez 'büyük koy'

< R κόρφος 'gulf'. - Eski Grekçe κόλπος Latinceye *colpus* (*colphus*, *colfus*) olarak geçmiştir. İspanyolca *golfo*, Eski Fransızca *goffre*, İtalyanca *golfo* biçimlerinin Latince *colfus*'tan geldiği açıktır. İtalyanca *golfo* Venedik'te *colfo* biçimine girmiştir. İtalyanca *colfo* Rumcada κόλφος biçimini almıştır. Bu biçimin Rumcada κόλφος'a çevrildiği anlaşılıyor. Arapça *kurfaz*, *karfaz* biçimi Türkçeden alınmıştır.

Miklosich: TE 1:159; Meyer: TürkSt 80; Kahane-Tietze: LFL 791; Räsänen: V 293 a; Eren : TD 53 : 256.

körmen bk. *kömüren*.

körpe 1. 'dalından yeni koparılmış, tazeliği üstünde, daha büyümemiş'; **2.** 'büyümemiş'. Yerel ağızlarda *körpe* (> *görpe*) 'yeni doğan kuzu veya oğlak' olarak da kullanılır.

~ Tkm *körpe* 'en son doğan (çocuk, oğlak, kuzu)'. Türkmenler *körpeç* 'kuzuluk',

körpeçe 'yorgana benzer küçük döşek' türevlerini de kullanırlar. - Krg *körpö* 'kuzu derisi'. - Kzk *körpe* 'yorgan'.

Orta Türkçeden başlayarak kullanıldığını görüyoruz: *körpe* 'mevsimi geçtikten sonra doğan (hayvan) veya çıkan (ekin)'; *körpe ot* 'yeni bitmiş ot'; *körpe yemiş* 'taze yemiş'; *körpe oğul* 'yazın doğan çocuk'. Eski Kıpçakçada *körpe* 'süt emen kuzu' olarak geçer. Türkçeden komşu dillere de geçmiştir.

Şçerbak : İRLTJa 114-115 ; Doerfer : TMEN 1673; Räsänen: V 293 b; Clauson: ED 737 b; ÊSTJa 1997, 115-118.

körük 1. 'ateşi yellemek için kullanılan araç';
2. 'bazı araçların açılıp kapanabilir üst üste katlanmış bölümü'

~ Tkm *körük* 1. 'körük'; 2. 'demirci ocağı; küllük'. - Blk *körük*. - KKlp *körük*. - Kzk *körük* 'demirci körüğü'. - Krg *körük*, *körük*. - TatK *körük*. - Alt, Tel, Şor, Sag *körük*. - Tuv *xörük* 'ocak, demirci ocağı'. - Yak *küört*.

Orta Türkçede *körük* 'kuyumcu veya demirci körüğü' olarak geçer.

Schermer'e göre (CAJ 17: 250), Yeni Farsça *kūra* 'ocak' sözünün *körak* biçiminden alınmıştır. Farsça *kūra*'nin Türkçeye *küre* 'ocak' olarak geçtiğini biliyoruz. Bk. *küre*. O bakımdan Farsça *körak* biçiminin Türkçeye *körük* olarak geçmesi düşünülemez. Farsça *kūra*'nin Türkçe *körük* biçimini anlam bakımından da bütün olarak karşılamadığı açıktır. Türkçe *körük* biçiminin Orta Türkçede geçmesi ve çağdaş diyalektlerde yaygın olarak kullanılması da Farsçadan gelmediğine açık bir tanıktır.

Ramstedt (KWb 243 b) Türkçe *körük*'ün Moğolcadan alındığını yazmışsa da, daha sonra (SKE 131) Moğolca *körge* ve Türkçe *körük* biçimlerini Korece *kuregi* 'a sack, a bag' biçimiyle karşılaştırmıştır. Poppe (Lautlehre 110) de Türkçe ve Moğolca biçimleri birleştirmiştir.

Kaluzyński (CAJ 7 : 187) çağdaş Türk diyalektlerinde kullanılan *körük*, *körük* biçimlerini **kōw(ā)rük ~ *kōb(ā)rük* durakları yoluyla *köp-* 'anschwellen' (= Moğolca **köbe* - > *kō-*) köküne bağlamış, Moğolca **köberge* > *körge* biçimlerini de saymıştır.

Ligeti (MNY 34: 71; JA 1938, 191,199) Türkmençe *körük* ve Yakutça *küört* biçimlerini saymış, Moğolca *köberge* karşılığını vermiştir. Daha sonra (I. OK 17 41) Moğolca *gürge* 'körük' biçiminin Mancu diline geçtiğini açıklamış, Mancu-Tunguz dilinde kullanılan belli başlı karşılıklarını 12. notta vermiştir. Ligeti, tipik bir kültür kavramı olarak bu sözün "Altay" söz dağarcığından gelme bir kalıntı olduğundan söz edilemeyeceğini vurgulamıştır. Bk. Şçerbak : JaS 128/231, 231.

Egorov (ÊS 108) Çuvaşçada 'kürk' olarak kullanılan *kerek* biçiminin karşılıklarını sayarken Türkçe *kürk* yanında *körük* biçimini de vermiştir.

Farsça *koruk* 'capote (de voiture)' Türkçeden geçmiştir.

Räsänen: V 293 a ; Clauson : ED 741 b; ÊSTJa 1997, 118.

köse 'bıyığı, sakalı çıkmayan (erkek)'

< Far *kōsa* '(a man) with little or no beard'.
Ligeti: AOH 17 :15; Scherner: CAJ 17: 251.

köseği 1. 'ateş karıştırmaya yarayan odun veya demir'; 2. 'ucu yanmış odun, eği'. Yerel ağızlarda *öseği* olarak da geçer (Halası Kun : Köprülü Arm [1] 56-57).

~ Tkm *kesevi*. - TatK *kisevi*. - Krg *kösö*. Kırğızcada *közö* olarak da geçer. - Nog *köse*. Nogaylar *kesev* biçimini de kullanırlar. - Kzk *köseü*. - Tûr *köseü*. - Sag *küzey*.

Orta Türkçede *közegü* olarak geçer.

< *köse-* + *-gü* eki. Eski ve yeni diyalektlerde *köse-* 'ateşi karıştırmak' olarak kullanılır. Çağdaş diyalektlerde *köse-*, *kösö-* biçimleri

yanında *köze-* biçimi de geçer. Bu biçimin oluşmasında küçük kor parçalarına verilen *köz* adının rol aldığı düşünülebilir (bk. ÊSTJa 1997, 119). Orta Türkçede de *köze-* olarak kullanıldığını görüyoruz. Diyalektlerde yaygın olarak kullanılan *köse-* yanında Orta Türkçe *köze-* biçimi düşündürücüdür.

Bulgarca *kjusegija* ve Sırpça *čusegija* biçimleri Türkçeden geçmiştir (Škaljić: Turc 201). Türkçede ucu yanmış oduna *eğsi* (< *öğsü*) adı da verilir. Bu adın da *köseği*'den geldiği açıktır. Bk. *eğsi*.

Altayca, Teleütçe gibi diyalektlerde *köseğiye turun* adı verilir.

Brockelmann: OGM 60. § ; Räsänen: V 293 b; Clauson: ED 757 b, 759 b; Eren: TDAY 1978-1979, 12-13; TD 56 : 191-192; 1995/2 : 895-896. Bk. ÊSTJa 1997, 119-121.

kösele 'büyük baş hayvanların işlenmiş derisi' < Far *gosāla* 'a calf'.

Bulgarca *k'oselē*, *kjuselē* ve Sırpça *čusele* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 3: 246, 255; Škaljić: Turc 201).

Scherner : CAJ 33:1.

kötebek 'toprak altında oyduğu yuvalarda yatsayan, gözleri hemen hiç görmeyen, derisinden kürk yapılan küçük bir hayvan, yer sıçanı'. Dilimizde *sokur* adı da verilir.

~ Az *köstebek*.

Eski kaynaklarda *kötebeğe gözsüz tebek* adı verilir. Eski Kıpçakçada *kösüz temek* (Zajackowski: Voc 32) ve *közsüz sebek* 'kör sıçan' olarak geçer.

Eski kaynaklarda *gözsüz sepet* adı da kullanılır. Türkçede *sepel* (veya *gözsüz sepel*) biçimi de geçer. *Gözsüz sepet*'teki *sepet* ile *sepel* biçimi arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Ancak *sepet* ile *sepel*'in birleştirilmesi kolay değildir. Buna karşılık ağızlarda *kötebeğe* verilen *göde sepek* adının ikinci bölümündeki *sepek* biçimi *gözsüz sepet*'teki *sepet*'ten baş-

ka bir şey olamaz. *Sepek* biçimi *kör sebek* adında da geçer. Ağızlarda *kötebek* yanında *gözsüz köpek* adı da kullanılır.

Bu verilere göre, *kötebek*'in **közsüz* (> *gözsüz*) *tebek* adından geldiği açıklık kazanıyor. Ağızlarda *gözsüz* biçimi de 'kötebek' anlamında kullanılır. Dar bir alanda *gözsüz* yanında *gössü*, *göstü* (< *köstü*), *görsü* gibi birtakım yan biçimler de göze çarpar.

Bu biçimlerde halk etimolojisinin rolünü göz ardı etmemek gerekir.

Türkçede *kötebeğe körşebek* adı da verilir. Bu adın Farsçadan alındığı açıktır (Far *korşabak* 'the mole').

Tatarlar *kötebeğe erlen* adını verirler. Bu ad Çuvaşçada *arlan* olarak geçer. Tatarlar *erlen* yanında *küsi* adını da kullanırlar. Çağdaş diyalektlerde *küsi* yanında *köskü*, *küske* adı da geçer. Bk. ESTJa 1997, 153-154.

Diyalektlerde *küşül* adı da kullanılır. Bk. Räsänen : V 312 a ; ÊSTJa 1997, 155.

Orta Türkçede *kötebeğe kösürge* (~ *kösürge*) adının verildiğini biliyoruz. Bu adın -*gen* (~ -*ge*) ekiyle yapılmış bir türev olduğu açıktır (Brockelmann: OGM 53. §; Clauson: ED 752 a).

Diyalektlerin bir bölümünde *terseyek* (> *tersək*) adı da 'kötebek' olarak kullanılır (Şor *terseyek*; Alt *tersək*). Bu adın *ters ayak*'tan geldiği açıktır. Ancak Şorcada *ayak* yerine *azak* biçiminin kullanıldığını biliyoruz. O bakımdan Şorca *terseyek* biçiminin komşu diyalektlerden geçtiği anlaşılıyor.

Kazaklar *kötebeğe körtışkan* adını verirler. Bu adın *körsışkan*'dan geldiği açıktır. Başkurtlar *hukır sıskan* 'kör sıçan' adını kullanırlar. Türkçede de *kötebeğe kör sıçan* (veya *yer sıçanı*) adının verildiğini biliyoruz.

Finger: WZKM 93:280; Şçerbak: İRLTJa 151; Räsänen: V 312 a; Clauson: ED 752 a, 762 b; ÊSTJa 1997, 122-123.

köstek 'hayvanın kaçmasını önlemek için iki ayağına bağlanan kısa ip veya zincir'
~ Tkm *kössek* 'köstek, bukağı'. - Tuv *kösteg*
< *köste-* + *-k* eki. Anadolu ağızlarında *köste-*
mek 'hayvanın ayaklarını iple bağlamak' an-
lamında kullanılır.

Türkçede atların ayağına vurulan demir hal-
kalı kösteğe *bukağı* adı verilir. Bk. *bukağı*.
Atların iki ayağını iple bağlayarak yapılan
köstek ise *duşak* adıyla anılır. Bk. *duşak*.
Türkçede 'ayak kösteği' olarak *kişen* adı da
kullanılır. Bk. *kişen*.

Bulgarca *kjustek* ve Sırpça *čustek* biçimleri
Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Mısır Arap-
çasına da geçmiştir (Littmann : Tschudi Arm
110/8).

Miklosich : TE 112; Škaljić : Turc 201;
Räsänen : V 293 b ; Skok : Et Rj 1 : 366;
ÊSTJa 1997, 121-122.

köşek 'deve yavrusu'. Yerel ağızlarda *köçek*
biçimi de geçer. Bu biçimde *köşek* 'teki -ş-
sesi -ç-'ye çevrilmiştir. Bk. Eren : TD 1890/
1 : 45-46; 1995/2: 866.

~ Az *köşek*. - Tkm *köşek*. - KKlp *köşek*. -
Nog *köşelek*. - Özbek ağızlarında da *küşek*,
küşelek olarak kullanılır.

Eski Kıpçakçada *köşek* biçimi geçer.

Diyalektlerde deve yavrusuna daha çok *bota*
adı verilir. Anadolu'da da bu adın *potuk* (ve
potak) biçimi yaygın olarak kullanılır. O ba-
kından *köşek* dar bir alanda kalmıştır.

Kökünü bilmiyoruz. - Macarca *kölyök* 'enik'
biçiminin Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir
Türk dilinden alındığı sık sık dile getirilmiş-
tir. Örn. Gombocz (Nyr 33 : 548; NyK 35 :
262-263; KSz 13 : 18) Türkçe *köşek*'i Mo-
ğolca *gülige*, *gülüge* 'un jeune chien, un
petit' biçimiyle birleştirdiği gibi, Macarca
kölyök biçiminin Eski Çuvaşça **kölük* 'ten
geldiğini de yazmıştır. Bk. Ligeti : CAJ 24 :
237-239.

Ramstedt (KWb 137 b) de *köşek*'i Moğolca
gölige 'junges Tier, gew. junger Hund' biçi-
miyle birleştirmiştir. Onun bu birleştirmesi
bilimsel yayınlarda sık sık dile getirilmiştir.
Örn. Räsänen (V 294 a) Ramstedt'in birleş-
tirmesini vermiştir. Clauson (ED 753 b) ve
Pope (Lautlehtre 25) de *köşek* ~ *gölige* bir-
leştirmesini benimsemişlerdir. Ligeti (TörK
17) Türkçe *köşek* ile 'enik' anlamına gelen
Moğolca *gölögen*, *göligen* biçimi arasındaki
anlam farkını düşündürücü bir yön olarak di-
le getirmiştir. Şçerbak (İRLTJa 106) diya-
lektlerde kullanılan belli başlı biçimleri say-
makla yetinmiştir. Halasi-Kun (AEMAe 1 :
163) Macarca *kölyök*'ün Türkçe *köşek* 'ten
geldiği yolundaki sava karşı çıkmıştır. Gol-
den'in Halasi-Kun'un görüşünü paylaştığı
anlaşıyor (Róna-Tas Arm 51). Golden,
Türkçe *küşük* biçimiyle ağızlarda 'a camel
colt, any small thing of its kind' olarak kulla-
nılan *köçek* biçimini karşılaştırmıştır. Türkçe
köçek biçiminin diyalektlerde yaygın olarak
geçen *köşek* 'young camel' biçiminden baş-
ka bir şey olmadığı Golden'in gözünden kaç-
mıştır.

Türkçeden Ermeniceye de geçmiştir (Blä-
sing : AT 82. s. 92. not).

Halasi-Kun: AEMAe 1:163; Şçerbak : Vve-
denie 140; ÊSTJa 1997, 126-127.

köşk 'bahçe içinde yapılmış gösterişli ev'

< Far *köşk* 'pavillion, villa, palace'.

Bk. Doerfer: TMEN 342.

köşker yer 'yemenici, ayakkabı tamircisi'

< Far *kafşgar*, *kauşgar* 'shoemaker' (< *kafş*
'boot' + *-gar* 'maker of'). Farsça *kafş* yerel
ağızlarda *keviş* 'ayakkabı' olarak geçer. Bk.
keviş.

Tietze: Pers 146/71.

kötek¹ 1. 'baston, sopa'; 2. 'sopayla atılan dayak'

~ Tkm *kötek* 'vurma, vuruş'

< *köt-* + *-(e)k* eki. Diyalektlerde *köt-* 'dövmek, dayak atmak' olarak geçer.

Farsçaya *kūtak* 'blow with a stick' olarak geçmiştir (Doerfer : TMEN 1619).

Sırpça *čótek* Türkçeden alınmıştır (Skok: EtRj 1: 361). Bulgarca *k'oték*, *kjuték* biçimleri de Türkçeden geçmiştir (BER 3 : 246, 257).

Räsänen : V 294 b ; Doerfer : TMEN 1619 ; ÊSTJa 1997, 123-124.

kötek² 'büyük, beyaz pullu bir çeşit balık, taş levreği, minakop'.

Kökenini bilmiyoruz.

köz 'küçük kor parçası'

~ Tkm *köz*. - Sag *kös*. - Tuv *kös*. - Çuv *kāvar*.

Orta Türkçede *köz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *köz* biçimi kullanılır.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde 'köz' olarak *koz* biçiminin geçtiği göze çarpıyor: KKlp *koz*. - Alt, Tel, Şor *kos*. Ancak *köz* ile *koz* (> *kos*) arasındaki ilişki tartışmaya açıktır. Bk. *koz*.

Kökü karışıktır.

Ramstedt: KSz 16:78, 82; SKE 131; Egorov: ÊS 97; Joki: LwSS 202; Räsänen: V 294-295; Clauson: Studies 149; ED 756-757; ÊSTJa 1997, 85-86.

kraça > **kıraça** 'istavrit balığının küçüğü'.

Kökenini bilmiyoruz. Büyük bir olasılıkla Rumcadan alınmıştır. Georgacas (FT) *kraça* üzerinde durmamıştır.

krater 'yanar dağ ağzı'

< Fr *cratère*.

krema 'sütün yüzünden toplanan yağlı katman'

< İtal *crema*.

Barbera: Elementi 130.

kriko 'ağır yükleri kaldırmaya yarayan araç'

< İtal *cricco* 'jack'. - Fransızca (*cric*) ve İspanyolca (*cric*) gibi Akdeniz dillerinde de kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 258.

kubat 'kaba, biçimsiz, görgüsüz'. Yerel ağzılarda *gubat* olarak da geçer.

< Erm *kopit* 'rough, crude', yer. *kupēt*.

Dankoff: ALT 379.

kubur 1. 'ayak yolu deliğinden lâğıma inen boru'; 2. 'boru biçiminde kap'

~ Özb *kuvur* 'boru'.

Doerfer'e göre (TMEN 268), Moğolcadan alınmıştır (Moğ **qobūr* 'Röhre').

Moğolcadan Farsçaya da geçmiştir. Kürtçe *kubur* Farsçadan alınmıştır.

Türkçeden Bulgarca (*kobūr*), Sırpça (*kūbur*, *kūbura*), Arnavutça (*kubure*), Rumca (κουμπούρι) gibi Balkan dillerine de geçmiştir.

Ramstedt : Thomsen Arm 185 ; KWb 191; Škaljić: Turc 421-422; Räsänen: V 274 a; Skok: EtRj 2:219; BER 2:504-505. Bk. Gombocz: BTLw 127.

kuka² yer. 'dalyanlarda kullanılan bir çeşit kanca'

< R *κόκα* 'forked tool made of cane, used to catch sea urchins' < İtal *cocca* 'notch'. - Sırpça *kuka*, Bulgarca *kūka* 'hook' ile Türkçe *kuka* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Bk. *kuka*¹.

Kahane-Tietze: LFL 203.

kukla 'hareketli yerleri iplikle sanatçının parmağına bağlanarak, bir perdenin üzerinden oynatılan, bez ve karton gibi hafif şeylerden yapılmış bebek'

< R *κούκλα*.

Meyer'e göre (TürkSt 40; NeugrSt 3: 33), Rumca *κούκλα*'nın Latince *pupula*'dan geldiği yolundaki açıklama kolaylıkla benimse-

nemez. Meyer, κοῦκλα'yı Latince *cucula* 'Mütze, Mönchskaputze' biçimiyle birleştirmiştir. Spies (Puppentheater 7-12) Rumca κουκοῦλα'nın 'Kapuze, Kappe' olarak Anadolu ağızlarında (ve Türkçede) *kukula* biçiminde geçtiğini belirtmişse de, 'Puppe' kavramının nasıl geliştiğinin açık kaldığını da saklamamıştır. Ancak bu kavramın kuklalara papaz başlığı giydirilmesiyle ilişkili olabileceği üzerinde durmuştur. Andriotis'e göre (EL 170), Rumca κοῦκλα Latince *cucula*'dan kalmıştır.

Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de *kùkla* olarak geçer.

Bernard : LB 2 : 102.

kukuleta > kukulete 'yağmur, soğuk ve rüzgâra karşı başa geçirilen, giysiye dikili veya ayrı olarak kullanılan başlık'
< İtal *cocolletta* (< : *cocola* 'cowl, hood').
Kahane-Tietze : LFL 204 ; Bernard : LB 2 : 96-97.

kukumav 'Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'da yaşayan bir cins baykuş'
< R κουκουβάγια 'Eule'. Rumca -β- Türkçede -m- 'ye dönüşmüştür.
Tietze: Gr (1) 227/147.

kulak 'başın her iki yanında bulunan işitme organı'

~ Az *gulag*. - Tkm *gulak*. - TatK *kolak*. - Bşk *kolak*. - Nog *kulak*. - KKlp *kulak*. - Kzk *kulak*. - Krg *kulak*. - Sart *kulak*. - Tar *kulak*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *kulak*. - Hak *xulax*. - Tuv *kulak*. - Yak *kulgāx*. - Çuv *xālxa*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kulgak*, *kulkak*). Orta Türkçede *kulak* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *kulxak* ve *kulkak* biçimleri de kullanılır. Eski Kıpçakçada *kulağ* ve *kulak* olarak geçer.

Yaygın bir inanca göre, **kul-* 'işitmek' kökünden geldiği anlaşıyor. Eski *kulgak* biçiminde gördüğümüz -*gak* (~ -*ak*) eki eski ve

yeni diyalektlerde yaygındır. Bu açıklamayı yapan uzmanlar, Türkçe **kul-* kökünü doğrulamak için Fin- Ugor dillerinde kullanılan biçimleri tanık olarak değerlendirmişlerdir. Mac *hall-* 'işitmek'. - Ost *xól-*. - Çer *kol-* vb. Türkçede buna benzer birçok organ adı geçtiğini biliyoruz. *Ayak* < *adək* (< : *at-*) ; *boğaz* (< : *boğ-*) ; *yürek* (< : *yür-*) gibi.

Ramstedt: KWb 196 a; Németh: NyK 47: 72, 83-84 ; Csona Arm 72-73 ; ALH 23 : 3; Brockelmann: OGM 52. § b; Egorov : ÊS 291; Kononov: ST 2, 1975, 85; Räsänen: V 298 b; Clauson: ED 621 a; Róna-Tas: Studia Turcica 393 ; Doerfer : TDAY 1980-1981, 13 (Moğ *qulki* 'kulak kiri') ; KhalMat 302 ; Şçerbak : JaS 143/312.

kullap 'bir tür menteşe'. Ağızlarda *gullap*, *gullep*, *gullep*, *güllap*, *gülle* gibi birtakım biçimler 'kapı sürgüsü' olarak kullanılır.
< Far *qulāb* < Ar *kullāb* 'hook'.
Tietze: ZBalk 18:182/166.

kuluşka 'yumurtaya yatmış tavuk'
< Blg *kločka* 'Gluckhenne'.

Blau: Sprachdenkmäler 7; Miklosich : Slav Elem 12; Németh: ALH 3:180; Tietze: Slav 2. s., 16/89; Ercen: TDAY 1958, 15; Räsänen: V 299 a.

kulun 'at yavrusu'. Yerel ağızlarda *kulun* (ve *gulun*) 'eşek yavrusu, sıpa' olarak da kullanılır.
~ Az *gulun*. - Tkm *gulin*. - Nog *kulin*. - KKlp *kulin*. - Krg *kulun*. Kırgızlar *kulunçak* biçimini de kullanırlar. - Özb *kulun*. Özbekler *kulunçak* biçimini de kullanırlar. - Tel, Şor, Sag *kulun*. Sagaylar *kulunak* biçimini de kullanırlar. - Bşk *kolon*. - Hak *xulun*. - Yak *kulun*. - Çuv *xām*. Çuvaşçada -*l-* ünsüzü düşmüştür. Türkçe *kılıç* ~ Çuvaşça *xēš*, Türkçe *gelin* (< *kelin*) ~ Çuvaşça *kin* örneklerinde olduğu gibi.

Orta Türkçede *kulun* olarak geçer. Kıpçakçada da *kulun* biçimi kullanılır.

Joki (LwSS 208-209) Türkçe *kulun*'un eski bir göçer söz (*Wanderwort*) olduğunu düşünmüş ve Akkadca *kudûnu*, *kudânu*, *kudannu*, *kudînu* 'katır' biçimi üzerinde durmuştur. Doerfer (TMEN 1523) bu yaklaştırmanın anlam ve ses bakımlarından inandırıcı olmadığını seslendirmekle yetinmeyerek, ayrıca coğrafi ara evrelerin boş kaldığını da dile getirmiştir.

Bang: KSz 17:130, 131; Brockelmann: OGM 55. s. (-un ekiyle kurulmuş bir türev olarak değerlendirmiştir); Şçerbak: İRLTJa 90-91; Egorov: ÊS 291; Räsänen: V 299 a; Clauson: CAJ 10 : 162; ED 622; Doerfer : TMEN 1523. Bk. Brockelmann : OGM 76. §.

kulübe 'bağ ve bahçelerde bekçiler için yapılan küçük ev'

< R κολύβη 'Hütte'. Rumca β Türkçede *b* olarak saklandığına göre, *kulübe*'nin eski bir alıntı olduğu anlaşılıyor (bk. Vasmer: RS 5:138). Yerel ağızlarda kullanılan *kelif* (~ *ge-lif*) biçimi de Rumcadan kalma bir alıntıdır. Türkçe *kulübe* biçimiyle *kelif*'in bir *doub-let* oluşturduğu açıktır. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Eren : TD 1995/2 : 731-736. Bk. *kelif*.

Balkan dillerinde de yaygın olarak geçer: Blg *koliba*; Srp *kòliba*; Rum *colibă*.

Arapça (Suriye) *qlüb* 'petite hutte qui sert de cachette et d'abri aux chasseurs' biçimi de Türkçeden geçmiştir.

Miklosich : TE 1 : 88; Meyer : TürkSt 44; Kniezsa: SzlJsz 244; Crânjälă : RumVI 313 ; Tietze : Gr (1) 222/105; Slav 2. s. ; Poghirc : RRL 12, 1: 23; Cahiers balkaniques No : 12, 267; Dankoff : EÇ-Glossary 75.

kum 'silisli kütlelerin, kayaların doğal yoldan parçalanarak uflanmasından oluşan ufak, sert taneciklerin bütünü'

~ Tkm *gum* 1. 'toprak'; 2. 'kum'. - Blk *kum*. - Krg *kum*. - Nog *kum*. - KKlp *kum*. - Kzk *kum*. - Özb *kum*. - Sal *kum*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *kum*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kum*). Orta Türkçede *kum* (Çiğilce) olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kum* biçimi kullanılır. Etimolojisini bilmiyoruz (Ligeti: TörK 80).

Türkçeden Farsça, Tatça, Tacikçe, Kürtçe gibi komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 1525; TLT 483). Kalmıkça *xum* da Türkçeden alınmıştır (Ramstedt: KWb 196 b). Macarca *homok* biçiminin de Türkçe *kum*'a bağlı olduğu anlaşılıyor (Gombocz: BTLw 97). Ancak Macarca *homok* biçiminin ses açısından birtakım sorunları olduğu açıktır. Ligeti (NyK 49: 200-214) Macarca *homok*'un başındaki *h*-'yi ayrıntılarıyla irdelemiştir. Daha sonra Ligeti (TörK 153-155) *homok*'un Türkçe *kum* biçimiyle bağlı olduğunu dile getirmiş, ancak *kum*'un Macarca *homok*'un kökeni sayılamayacağını vurgulamıştır. Moğolca *qumaki* 'sable fin, grains de sable; poussière d'eau' karşılığı Macarca *homok* biçimiyle ilgili birtakım sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Ligeti, Türk diyalektlerinde kullanılan *kumak* (> *kubak*) biçimlerinin Moğolcadan alındığını da belirtmiştir. Alt, Tel, Şor *kumak*. - Kzk *kumak*. - Tub, Kuğ *kubak*. - Yak *kumax*. Kałużyński'nin, Yakutça biçimin Moğolcadan geçtiğinden söz etmediği göze çarpıyor (ME).

Ramstedt ve Poppe, Türkçe ve Moğolca biçimler arasında eski çağlara çıkan bir yakınlık aramışlardı. Doerfer (TMEN 1525) bu görüşü geri çevirmeyi denemişse de, Ligeti'ye göre, ortaya koyduğu tanıklar çürüktür.

Ramstedt : SKE 123 ; Räsänen : V 299 b; Clauson : ED 625 b; Ligeti: AOH 14: 46; I. OK 18: 267; ResAlTL 105; Sinor: MNy 57: 171; Kononov: GrJaTRP 92. §.

kuma 'eskiden birinci kadının üzerine alınan ikinci kadın, ortak'. Anadolu ağızlarında *kumaşmak*, *kubaşmak* 'yardımlaşmak, imece

ile iş yapmak', *kumaşık*, *kubaşık* 'yardımla-
şarak iş yapma, imece' gibi türevleri yaygın
olarak kullanılır.

~ Sart *kuma*. - Kar *kuma*.

Eski Kıpçakçada da *kuma* olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Ancak, eski diyalekt-
lerde geçmediği ve çağdaş diyalektlerde dar
bir alanda kullanıldığı göz önüne alınırsa, ya-
bancı bir dilden geldiği kolaylıkla tahmin edi-
lebilir. O bakımdan Moğolca *kuma* biçimi
göz önünde tutulabilir. Korece *koma*'dan gel-
diği yolundaki sav daha uzak bir olasılık-
tır ('a concubine'). Çuvaşça *yāmāx* 'kız kar-
deş' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır.

Orta Türkçede kumaya *küni* adı verilir.
Ramstedt'e göre (SKE 65), *küni* Koreceden
alınmıştır. Bk. Räsänen: V 309 a; Clauson:
ED 727 a.

Ramstedt : Stellung 20; SKE 123; Doerfer :
TMEN 287 ; Egorov : ÊS 74 ; Eren : TDAY
1972, 244; Menges : RO 1, 1978, 10; Räsä-
nen : V 299 b; Daher Arm 234-235.

kumanya 'yolculuk için hazırlanan yiyecek,
azık'. Eski kaynaklarda *komanya* olarak da
geçer.

Eskiden daha çok gemide kullanılan yiyecek
ve içeceklerle bu ad verilirdi. Gemide yiyecek
ve içeceklerin saklandığı kiler de *kumanya*
adıyları anılırdı.

< İtal *compagna* 'a ship's provisions; store-
room in a galley'. Fransızcada *compagne*,
campagne olarak geçer. Güney ve Doğu Ak-
deniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 212.

kumaş 'pamuk, yün, ipek gibi şeylerden maki-
nede dokunmuş her türlü dokuma'

~ Nog *kumaş*. - TatK *kumaç*. Arapça -ş Ta-
tarcada -ç'ye çevrilmiştir (Brockelmann:
OGM 5. § e). - KKlp *kumaç*. - Alt, Şor *ku-
maş*. - Sag, Koy *kumas*. - Çuv *xāmaç*. Rus-
çadan geçtiği anlaşılıyor.

< Ar *qumāş*.

Farsçada da *qumāş* 'silken cloth; fine linen;
merchandise, goods, stuff' olarak kullanılır.

Littmann'a göre (Tschudi Arm 123/206)
Arapça *qumāş* 'Tuch', 'any kind of tissue'
Türkçeden alınmıştır. Ancak Doerfer (TMEN
1526) Littmann'ın Arapça (ve Farsça)
qumāş'ın Türkçeden geçtiği yolundaki tezine
karşı çıkmıştır.

Türkçeden Bulgarca, Sırpça, Arnavutça,
Rumca, Rumence gibi Balkan dillerine de
geçmiştir.

Rusça *kumač* Türk diyalektlerinden alınmış-
tır (Vasmer: REW 1: 692).

Brockelmann: OGM 5. § e; Egorov: ÊS 291;
Tryjarski: Hungaro-Turcica 291; Škaljić:
Turc 424; Skok: EtRj 2: 232; Andriotis: EL
171.

kumbara 'para biriktirmek için kullanılan
kap'

< Far *xumbara* 'a small jar'. Farsça x Türkçe-
de *despirantisation* sonunda k'ye çevrilmiş-
tir. Farsça *xāyagīna* (> *xāygīna*) > Türkçe
kaygana örneğinde olduğu gibi.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg
kumbarā; Srp *kumbāra*; R κομπαράς.

Räsänen: V 300 a.

kumbuz bk. *gumbuz*.

kumpir 'patates'. Yerel ağızlarda *kompir* ola-
rak da geçer.

< Blg *krumpir* 'patates'. Bulgar ağızlarında
kòmpir biçimi de kullanılır. Sırpçada
krùmpir olarak geçer. Balkan dillerine Ma-
carca *krumpli* yoluyla geçmiştir. Macarca
krumpli biçiminin Avusturya Almancasından
alındığını biliyoruz (Alm *Grundbirne* 'pata-
tes' = "yer armudu"; Fr *pomme de terre* 'pa-
tates' = "yer elması").

TESz 2: 650-651; BER 2: 576; 3: 25-26;
Skok: EtRj 2 : 215; Tietze: Slav 17/92; Georg-
iev: VBE 53-54; Eren: TD 31: 182; 1992/2 :
81-84.

kumru 'ekili ovalara yakın ormanlarda yaşayan, güvercine benzer, kül renginde yerli bir kuş (Streptopelia turtur)'

~ Tkm *gumrı*

< Far *qumrī* 'a turtle-dove, ring-dove'.

Doerfer: TMEN 1528.

kumul yer. 'çöllerde veya deniz kıyılarında rüzgârların yığıldığı kum tepesi, yığın'

< R *κουμούλα* 'yığın' < Lat *cumulus*.

Rumca *κουμούλα*'nın sonundaki -α Türkçe-de düşmüştür.

Eren: TDAY 1960, 318; Tzitzilis: GrLw 250.

kundak 'yeni doğmuş çocuğu sarıp bağlamaya yarayan bez takımı'. Tüfeğin, namlunun altında bulunan ağaç bölümüne de *kundak* adı verilir.

~ Tkm *gundak* 'kundak bezi'. - Kzk *kundak* 'çocuk takımı; tüfek kundağı'. - Krg *kundak* 'yeni doğan çocuk için koyun veya deve yününden yapılan geçici yatak'. - KKlp *kundak* 'kundak bezi; tüfek kundağı'. - Alt *kundak* 'tüfek kundağı'. - Tel *kındak* 'tüfek kundağı'. Etimolojisine ilişkin iki seçenek üzerinde durulabilir. İlk bakışta Türkçe *kundamak* 'kundağa sarmak, kundaklamak' fiilinden geldiği düşünülebilir: *kunda-* + -k eki. Bu fiil Türkmencede *gundamak* olarak saklanmıştır.

Doerfer'e göre (TMEN 1533) ise Farsça *kunda* sözünden Türkçe -k küçültme ekiyle oluşturulmuş veya doğrudan doğruya Orta Farsça **kundak*'tan alınmıştır. Monchi-zadeh (Xurāsān 230. madde 91. not) de Farsçadan geldiğini açıklamıştır.

Rumcadan geldiği yolundaki sav yanlıştır.

Sırpça *kùndak* 'tüfeğin ağaç bölümü' biçimi Türkçeden geçmiştir (Škaljić: Turc 425).

Anadolu ağızlarında kundağa *belek* adı da verilir. Bk. *belek*.

Meyer: TürkSt 71; Brockelmann: OGM 39. § (< *kon-* 'sich legen!'); Räsänen: MTS 120; V 279 b (< ? Far *qondāq*), 301 a; Symeonidis: Gr 180/89; Eren: TD 31:181.

kunduz 'su kıyılarında yaşayan, postu değerli bir hayvan, su iti, su köpeği'

~ Tkm *gunduz* 'kunduz'. - KKlp *kundız*. -

Nog *kundız*. - Kzk *kundız* 'su samuru'. - Krg

kunduz 'su samuru'. - Blk *kunduz* 'su samuru'. -

TatK *kondız*. - Bşk *kondoz*. - Alt, Tel

ķundus. - Tuv *kundus* 'su samuru'. - Şor

kundus 'kertenkele'. - Çuv *xāntār* 'kunduz'.

Eski Türkçeden başlayarak *kunduz* olarak kullanılır. Orta Türkçede de *kunduz* biçimi geçer.

Türkçe **kund* kökünden geldiği anlaşıyor. Sonundaki -z'nin bir ek olduğu açıktır. Macarca *hód* 'kunduz' biçimiyle *kunduz* arasındaki bağ özel olarak tartışılmaya değer. Bk. MSzFE 2 : 289.

Türkçeden Farsça, Tacikçe, Kürtçe gibi yabancı dillere de geçmiştir.

Németh: NyK 47 : 59-60; Csoma Arm 76;

Eren: NyK 51 : 371; Şçerbak: IRLTJa 146-

147; Egorov: ÊS 293; TESz 2 : 127;

Brockelmann: OGM 120. §; Doerfer: TMEN

1534; Räsänen: LTS 231; MTS 113; V 301 a;

Clauson: ED 635 b; Joki: UI 57, 348;

Şirvaşidze: ST 1, 1998, 85; Ligeti: TörK

137-138. Bk. ÊSTJa 1997, 242.

kunya 'dikmelerin tabanına yapılan yuva'

< İtal (Venedik) *cugno* 'wedge'. - Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 264.

kupa 1. 'altın, gümüş, bronz veya kristalden yapılmış ayaklı kap'; 2. 'bardak'; 3. 'yarışma ödülü olarak verilen herhangi bir sanat eseri'; 4. 'oyun kâğıtlarının dört grubundan benekleri kırmızı, kalp biçiminde olanı'

< R < *κόπτα* < İtal *coppa*.

Symeonidis: Gr 182/103; Tryjarski: TKA

15 : 322-323; Bazin: Turcica 13: 170-172.

kupes 'denizlerimizde yaşayan bir balık (Boops boops)'

< R *γοῦπες* [ç.]; *γοῦπες*.

Georgacas: IT 220; FT 128/25-27; Tzitzilis: GrLw 66; Tietze : AO 13 : 19.

kurada 1. 'eskimiş, işe yaramaz (eşya)' ; 2. 'gelişmemiş, cılız veya bitkin (hayvan)'. Yerel ağızlarda *hurada* biçimi de geçer.

< Ar (Suriye) *qrāda* 'bête de somme usée, patraque, haridelle'.

Tietze: Ar 301/174.

kurk bk. *gurk*.

kurlağan 'dolama, etyaran'.

Kökünü bilmiyoruz.

kurna 'hamamlarda, musluk altında, içinde su biriktirilen, yuvarlak ve çoğunlukla mermer veya taş tekne'. Dankoff (ALT 122) ağızlarda kullanılan *kurun* 'çeşme yalağı, oluk', *kürün* 'çeşme yalağı', *gürün* 'yalak, oluk' biçimlerinin Ermeniceden alındığını yazmıştır (Erm *guŋn* 'bathing tub').

Räsänen (V 303 b) ? işaretiyle Arapçadan alındığını yazmakla yetinmiştir.

Tietze'ye göre (ZBalk 18: 183/171) ağızlarda geçen biçimler Kürtçeden alınmıştır. Deny (Principes 87) *kurna*'nın Rumcadan alındığını açıkladığı gibi, Tzitzilis (GrLw 276) de yerel ağızlarda 'muskuk' olarak kullanılan *kurna* biçiminin Rumcadan geldiğini dile getirmiştir. Bk. Tzitzilis : Očerki 90/75. (Rumca *кρουνιόν* 'muskuk, tıkaç, tapa').

kurşun 1. 'yumuşak ve bükülgen, mavimtrak esmer renkte bir element'; 2. 'tüfek, tabanca gibi silâhlarda kullanılan mermi'

~ Az *gurguşun*. - Tkm *gurşun*. - TatK *kurgaşın*. - TatT *ak kurgaş* 'kalay'; *kara kurgaş* 'kurşun'. - Krg *korgoşun*, *korgoşum*. Sonundaki -n ~ -m sesleri düşündürücüdür. - Kzk *korgasın*. - KKlp *korgasın*. - Nog *korgasın*. Yalnız Nogaycada geçen *korgay* biçimi çarpıcıdır. - Şor, Sag *korgacın*. - Özb *korgâşim*. - Tel *korgojın*. - Tub, Kuğ *korgolcın*. - Alt *korgayın*. - Tuv *korgulçun*.

Orta Türkçede *koruğjın* olarak geçer. İçindeki -j- dolayısıyla yabancı bir dilden alındığı anlaşıyor. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre, Oğuzlar *koşun* biçimini kullanırlar. Clauson'un yazdığı gibi, bu veri bir çıkıntıda *korşun* diye düzeltilmiştir. Buna göre, büyük olasılıkla sözün orijinal biçimi *korşun*'dur. Eski Kıpçakçada *korgāşun*, *korguşun*, *korgaşın* gibi birtakım biçimler kullanılır. Ligeti'ye göre (TörK 127), *kurşun*, *kurguşun*, *kurşın* biçimleri Oğuzca, *kurgaşın*, *korgoşun* biçimleri ise Kıpçakçadır.

Türkçeden Moğolcaya geçmiştir. Farsçada da Türk dillerinden kalma bir alıntı olarak kullanılır (Doerfer: TMEN 1466). Tacikçede Özbekçe bir alıntı olarak *qurgâmiş* biçimi geçer (Doerfer: TLT 490).

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *kurşum*; Srp *kūršum*; R *корушуми*; Arn *kurshum* (BER 3: 151; Skok: EtRj 2: 244; Andriotis: EL 172). - Bulgarca ve Sırpçada Türkçe *kurşun*'un sonundaki -n'nin -m'ye çevrildiği göze çarpıyor. Eski ve yeni Türk diyalektlerinde -n'lerin ara sıra -m'ye dönüştüğüne tanık oluyoruz. Özellikle Çuvaşçada -n'lerin -m'ye çevrildiğini biliyoruz. Örn. Türkçe *karın* Çuvaşçada *xırām* olarak kullanılır. Bk. *karın*. Eski ve yeni diyalektlerde 'sayı' anlamına gelen *san* biçimi de Çuvaşçada *sum* olarak geçer. Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalma Macarca *szám* biçimi de -n > -m olayına tanıktır. Macarca *szám* biçimine ilişkin ses olayını Gombocz gözlemişti (BTLw 184. s.). Onun bu gözlemine Ramstedt, Poppe, Benzing gibi uzmanlar da katılmışlardı. Bu açıklamaya Doerfer (UAJb 39: 53-70) de katılmıştı. Ancak Doerfer'e göre, Çuvaşça -m eskiden kalma bir özelliktir. Başka bir deyişle, bu olay Çuvaşça bir yenilik sayılamaz. Hovdhaugen (UAJb 44: 207-211) birçok noktada Doerfer'in görüşüne karşı çıkmış, Macarca *szám*

biçiminin eski Çuvaşçadan gelmediğini ileri sürmüştür. Doerfer (UJb 45: 199) ise *szám* biçiminin eski Çuvaş kökeninden geldiğini savunmuştur. Ligeti (TörK 35-36) Ana Türkçe -n ~ Çuvaşça -m ~ Macarca -m konusundaki görüşleri özet olarak sıralamakla yetinmiştir. Türkçe -n ~ Çuvaşça -m tartışmasına Kakuk da katılmıştır. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde Türkçe *kurum* yerine *kurun* biçiminin geçtiği de göze çarpıyor. Bk. *kurum*.

Çuvaşlar kurşuna *xura táxlan* adını verirler. Yalnız *táxlan* (veya *şurá t.*) ise 'kalay' olarak kullanılır. Bu adın Çuvaşçaya Moğolcadan geçtiği anlaşılıyor (Moğ *toğulğan* 'étain, plomb'; *qara t.* 'plomb'; *çağan t.* 'étain'). Bk. Ligeti: NyK 49: 261-262.

Ramstedt (KWb 187 b) Türk diyalektlerinde geçen verileri Moğolca *qorğalcın* biçimiyle karşılaştırmıştır. Räsänen (V 303 b, 282 a) *kurşun* ve *koruğjm* biçimlerini ayırmıştır. Ona göre, *koruğjn* biçimleri Moğolcadan alınmıştır. Clauson (ED 656-657) eski ve yeni verileri *koruğjin*'da toplamıştır. Bk. Şçerbak : Vvedenie 141; JaS 169, 141/301, 244.

kurt 1. 'yumuşak vücutlu, uzun gövdeli, omurgasız, bacaksız, ayaksız veya çok ilkel ayaklı küçük hayvan'; 2. 'Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da yaşayan, gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvan (Canis lupus)';

3. 'işini iyi bilen, aldanmaz, kurnaz'

~ Az *kurt* 1. 'worm'; 2. 'wolf'. - Tkm *gürt* 1. 'worm'; 2. 'wolf'. - Nog *kurt* 'worm'. - Kzk *kurt* 'worm'. - KKlp *kurt*. - Krg *kurt* 'worm'. - Kûr *kurut* 'worm'. - Alt, Tel, Şor, Koy, Kaça, Sag *kurt*. - Tar *kurt*. - YUyg *kurut* 'worm'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kurt* 'worm'). Orta Türkçede *kurt* 'worm' olarak geçer. Ancak Oğuzlar 'yırtıcı hayvan' (İng wolf) olarak da kullanırlar.

Türkler arasında başlangıçta kurda (yırtıcı hayvan olarak) *börü* (< *böri*) adının verildiğini biliyoruz. Daha sonra Oğuz diyalektlerinde bu adın yerini *kurt* almıştır. Başlangıçta 1. anlamda yaygın olarak kullanılan *kurt*'ün Oğuz alanında 'kurt (yırtıcı hayvan)' değerini kazanması düşündürücüdür. Clauson, 'worm' ve 'wolf' anlamları arasındaki bağın açık olmadığını dile getirmekle kalmayarak, ayrıca birbirinden büsbütün ayrı sözler olarak değerlendirilebileceklerini de seslendirmiştir. Ancak bu görüşe katılmak güçtür. Buna benzer örneklerle birçok yabancı dilde tanış oluyoruz. Örn. Macarca *féreg* 'Wurm' adı da halk ağızlarında 'Wolf' olarak kullanılır. Yaygın bir inanca göre, Oğuzların eski Türkçe *börü* yerine *kurt* sözünü kullanmaları, *börü* adının tabu sayıldığına tanıktır. Bunun gibi, Kazak ve Kara Kalpaklar da *börü* yerine *kaskır*, Kırgızlar *karışkır* adlarını kullanırlar. Çuvaşçada da *kaşkâr* biçimi geçer. Bk. Bang : KSz 17 : 123. s. 2. not.

Bang: KSz 17: 128-129; Melich: Jelentéstani kerdések ; İnan : TD 7 : 606-607 ; Pelliot: BSOS 6: 565; Egorov: ÊS 95-96; Fokos : Nyr 63: 116; Şçerbak : İRLTJa 132-133; Doerfer: TMEN 784; OLZ 66, 1971, 448; Turcica 13: 161; TDAY 1977, 178; KhalMat 302; Steinitz: StO 12: 179; Räsänen: V 303-304; Clauson: ED 648 a; Ligeti : TörK 128, 192; ÊSTJa 1997, 352-353.

kurum 'ocak bacalarında biriken veya çevreye savrulan kalın is'

~ Tkm *gurum* 'kurum, is'. - Nog *kurum* 'kurum, is'. - KKlp *kurım* 'kurum, is'. Kara Kalpaklar *kara küyc* ve *ıs* adlarını da kullanırlar. - Blk *kurum*. - Krg *kurum* 'is, kurum'. - Kzk *kurım* 'is, kurum'. Kazaklar *küye* adını da kullanırlar. - Sag *kurun*. Sagaylar *kurun* yanında *pırın* adını da kullanırlar. - Hak *xurun*. - TatK *korım*. - Bşk *korom*. - Çuv *xărām* 'kurum, is'.

Orta Türkçede *kurun* biçimi kullanılır.

Türkçe *kur-* kökünden geldiği yolundaki inanç özel olarak tartışmaya açıktır. Diyalektlerde daha çok *kurum* olarak geçer. Dar bir alanda *kurun* biçimi de saklanmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, bu biçimin eski bir geçmişe çıktığı açıktır. Kökeni açık olarak bilinmediği için sonundaki ekin *-n* mi, yoksa *-m* mi olduğunu kestirip atmak güçtür. (Eski bir Başkurt sözlüğünde geçen *koros* biçimi, Rus yazısında *m* harfinin *ş* (*w*) harfiyle karışması sonunda ortaya çıkmıştır.)

Macarca *korom* eski bir Türk diyalektinden alınmıştır (Ligeti: TörK).

Gombocz: BTLw 130; Egorov: ÊS 294; TESz 2: 579; Räsänen: V 304 b; Clauson: ED 661; Eren : TD 56 : 347-348.

kurus: tahta kurusu 'insan kanıyla beslenen küçük bir böcek, tahta biti'.

Tietze'ye göre (Gr [2] 376/321), Rumcadan alınmıştır (κόριτσα 'Wanze').

kurut 'kurutulmuş süt ürünü'. Ağızlarda *gurut* biçimi de kullanılır.

~ Az *gurud*. Azerî ağızlarında *gurut* olarak da geçer. - Alt, Tel, Kaça *kurut* . - Hak *xurut*. Eski Türkçeden başlayarak geçer. Orta Türkçede *kurut* 'keş, çökelek; yağı alınmış yoğurttan yapılan lor peyniri; kuru yoğurt' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *kurut* biçimi geçer.

< *kuru-* + *-t* eki. Türkçe *-t* ekinin süt ürünlerinin adlarında sıklıkla kullanıldığı göze çarpıyor. Bk *yoğurt*.

Türkçeden Moğolca, Farsça gibi komşu dillere de geçmiştir.

Ramstedt : KWb 203 a ; Doerfer: TMEN 1472; Şçerbak: JaS 143/317.

Laufer : Sino-Iranica 235; Brockelmann: OGM 117. §; Ligeti: Tamura Arm 29; Räsänen: V 304 b; Clauson: ED 648; Eren : AOH 30 : 142-143 ; Tietze: ZBalk 18: 175/108; Hahn : CAJ 35 : 156 (< *kur-*!).

kuskun 'hayvanın kuyruğu altından geçirilerek eyere bağlanan kayış'

~ Tkm *guşgun* 'paldım'. - Krg *kuyuşkan*. - Kzk *kuyiskan* 'kuskun'. - Özb *kuyışkon*. - Tel, Şor, Sart *kuyuşkan*. - YUyg *kuşkan*. - Töl, Şor *küşkan*. Şorlar *koşkan* biçimini de kullanırlar. - Sag, Koy, Kaça *koskan*. - Bar *kuişkan*.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *kuşgun* adı geçer. Bk. Clauson : ED 606 b. Orta Türkçe *kudurgun* ile Moğolca *qudurğa* arasındaki benzerlik düşündürücüdür.

Türkçe *kuskun* biçimine karşılık diyalektlerde *guşgun*, *kuyuşkan* gibi *-ş-*'li biçimlerin geçtiği göze çarpıyor. Türkçe *kuskun* ile *kuşkun* (< **kuyuşkun* ~ *kuyuşkan*) biçimleri arasındaki bağ ses bakımından açıklanmaya muhtaçtır.

Türkçede *kuskun* yanında *paldım* adı da kullanılır. Bk. *paldım*.

Ramstedt: KWb 195 a; Brockelmann : OGM 69. §; Räsänen: V 297 b; Doerfer: TMEN 1494; Ligeti: AOH 21: 129-130; TörK 243; Muhamedova: MSFOu 158: 191.

kuşane < **kuşhane** 'küçük tencere'. Yerel ağızlarda *kuşgana*, *kuşkana*, *kuşkane*, *guşgana*, *guşgane*, *guşkana*... olarak geçer.

< *kuş* + Far *xāna* 'ev'.

Tietze: WZKM 59-60:186; ZBalk 18:172/84.

kuşluk 'günün sabahla öğle arasındaki bölümü': *kuşluk yemeği* 'sabahla öğle arasında yenilen yemek'

~ Nog *kusluk*.

Türkçe *kuş* kökünden geldiği yolundaki inanç bilimsel yayınlarda sık sık dile getirilmiştir. Clauson da *kuşluk*'un *kuş*'tan geldiğini yazmıştır.

Türkçe *kuşluk* ile Özbekçe *tuşlik* 'ögle yemeği' biçimi arasında ilk bakışta büyük bir benzerlik göze çarpar. Özbekçe *tuşlik* sözü *tuş*

'ögle' kökünden gelir: *tuş + -lik*. Türkî alanında bu söz *tüşlük* olarak geçer. Kırgızlar *tüşlük* 'ögle yemeği, ikinci kahvaltısı' biçimini kullanırlar. Kazaklar ögle yemeğine *tüstik* adını verirler. Nogaylar da *tüski as* (veya *üyle as*) adını kullanırlar.

Diyalektlerde 'ögle yemeği' olarak kullanılan *tüşlük* sözü *-lük* ekiyle yapılmış bir türevidir: *tüş + -lük*. Bu türevin kökü Orta Türkçede *tüş* 'ögle' olarak geçer. Orta Türkçede *tüş ödü* 'kuşluk vakti' anlamına gelir. Çağdaş diyalektlerde de *tüş* (> *düş*) 'ögle' olarak geçer. Ancak, Oğuz diyalektlerinde *tüş* (veya *düş*) biçimine rastlanmaz. Çuvaşçada da *tüş*'ün karşılığına rastlanmadığı anlaşıyor (Ligeti: MNy 72:17). O bakımdan bu diyalektlerde *tüşlük* (veya *düşlük*) biçimi kullanılmaz. Bu duruma göre, Türkçe *kuşluk* ile *tüşlük* (> Özbekçe *tuşlik*) arasında bağlantı kurulamaz.

Räsänen : V 305 a; Clauson : ED 672-673; Eren: TDAY 1978-1979, 2-3; Kakuk: ÉLOsm 256.

kuşmar 'kuş tuzağı'

< *kuş + -mar* eki. - Türkler kuş tutmak için kullanılan tuzaklara türlü adlar verirler. Ancak *kuşmar* adının yalnız Anadolu Türkçesinde kullanıldığı anlaşıyor. Bu adın sonundaki *-mar* eki de diyalektlerde çok seyrek kullanılan bir ektir. Bk. *katmer*.

Deny : Grammaire 583.

kuyruk 1. 'hayvanların çoğunda gövdenin art yanında bulunan, omurganın uzantısı olan uzun ve esnek organ'; **2.** 'kuşlarda gövdenin art yanında bulunan tüy demeti'

~ Az *guyrug*. - Tkm *guyruk*. - TatK *koyruk*. - Bşk *koyrok*. - Nog *kuyruk*. - Sart *kuyruk*. - Tar *kuyruk*. - Krg *kuyruk*. - Kklp *kuyruk*. - Kzk *kuyruk*. - Bar *kürük*. - Özb *kuyruk*. - Alt, Tel, Kuğ, Küer *kuyruk*. - Şor, Sag, Koy,

Kaça *kuzuruk*. - Şor, Sag *kuzruk*. - Hak *xuzurux*. - Soy *kuduruk*. - Yak *kuturuk*. - Çuv *xüre*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kudruk*). Orta Türkçede *kudruk* (*kuðruk*) olarak geçer. Eski Kıpçakçada *kuyruk* biçimi göze 'çarpar'.

Gombocz (NyK 35: 275-276; KSz 13 : 33) Moğolca *qudurğa* 'la croupière' biçimiyle birleştirmişir. Sonraki yayınlarda bu birleştirmenin sıklıkla geçtiğini görüyoruz (Bang : Túrán 1918, 307; Vladimirov: SrGr 322; Ramstedt: KWb 195 a; Räsänen: LTS 164; MTS 100; V 296 b; Ligeti: KSINA 83 : 15; AOH 12: 22-23; Kažužnyški: ME 51; Egorov: ÊS 313). Clark : AOH 32 : 375.

Clauson'a göre (ED 604), Moğolca *qudurğa* biçimi Türkçeden alınmıştır. Kažužnyški (ME 51) Yakutça *kudurğan* 'Bauchriemen' biçiminin Moğolca *qudurğa*'dan geldiğini yazmıştır.

Musaev (LTJa 151-157) diyalektlerde kullanılan biçimleri gözden geçirmiştir.

Rusça *kurdjuk* biçimi Türk diyalektlerinden kalma bir biçimdir (Dmitriev: Stroj 540; Vasmer : REW; 2 : 424-425; Şipova : STRJa). Rusça *kurdjuk* biçimi ses bakımından düşündürücüdür. Bk. Dobrodomov : VJa 4, 1974, 113. Bulgarca *kujrük*, Sırpça *kùrjuk* biçimleri de Türkçeden geçmiştir (BER 3: 82; Škaljić: Turc 422; Skok: EtRj 2: 243).

Doerfer : KhalMat 302; Clark: AOH 32: 375. Bk. Şçerbak : JaS 142/307, 172, 174, 240.

kuyumcu 'altın ve gümüş gibi değerli metallerden bilezik, yüzük, küpe yapan veya satan kimse'.

İlk bakışta *-cu* ekiyle yapıldığı anlaşıyor: *kuyum-cu*. Türkçe *kuyum* sözü *kuy-* 'dökmek' kökünden *-(u)m* ekiyle yapılmıştır. Türkçe *doğum*, *yudum*, *döküm* gibi. Bu kök

modern diyalektlerin büyük bir bölümünde *kuy-* 'dökmek', Tkm *guy-* (~ Sag *kus-* ~ Yak *kut-*) olarak saklanmıştır. Anadolu Türkçesinde *kuy-* kökü unutulmuşsa da, *kuyum* türevi *kuyumcu* sözünde kalmıştır. Kazaklar da bu kökün *kuyma* türevini 'döküm; dökme' olarak kullanırlar.

Eski (ve yeni) Kıpçak diyalektlerinde *kuyum*-cuya *kümişçi* adı verilir (Ligeti : TörK 128).

Bulgarca *kujumdžija*, Sırpça *kujundžija* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

BER 3:177; Škaljić: Turc 422-423; Räsänen: V 296; Rassadin: FLTJa 222.

kuz 'gölgede kalan (yan)'. Ağızlarda *guz* 'güneş almayan yer' olarak kullanılır.

Eski Türkçede *kuz* olarak geçer. Orta Türkçede *kuz* 'güneş görmeyen yer, gölgede kalan yer' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *kuz* biçimi geçer.

Deny (Boisacq Arm 295-312) *kuytu* 'gün ışığı almayan yer' ve *kuytak* 'çukur, kuytu yer' biçimleriyle birleştirmiştir. Onun Türkçe *kuz*'daki -z'nin -y'ye çevrilmesini eski Türkçe -δ'den yola çıkarak açıklaması düşündürücüdür. Deny'nin Türkçe *yaz* 'printemps' (aslen 'été') ve *yay* biçimlerini de tanık olarak vermesi ilginçtir.

Kırgızca *kuz* 'derin yar, dağ eteklerinde kenarları dik yarı, deprem sonunda oluşmuş yarı' yanında kullanılan *kuy* (veya *kurguy* veya *cerguy*) biçimi de çarpıcı bir örnektir. Türkçede buna benzer birçok örnek vardır.

Kazakçada *kuz* 'sarp kaya; kaya' olarak kullanılır.

Pritsak: Togan Arm 250; Räsänen: MTS 97; UAJb 36: 395; V 305 b; Clauson : ED 680 b.

kuzey < **kuzay** 1. 'güneş almayan yer'; 2. 'dört ana yönden biri, şimal'. Yerel ağızlarda *kuzay* 'güneş görmeyen yer', *guzay*

'güneş almayan yer' olarak geçer. Dar bir alanda geçen *kuyaz* biçimi göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur.

~ Tkm *guzay* '(dağın, yapının) gölgede kalan yanı'

< *kuz* 'güneş görmeyen yer, gölgede kalan yer' + -ay eki.

Yerel ağızlarda kullanılan *kuzay* (> *kuzey*) biçimi, dil inkılabı yıllarında kültür dilimizde 'dört ana yönden biri, şimal' olarak yerini almıştır.

Deny: Boisacq Arm 295-312.

kuzina > **kuzine** 'gemi mutfak; yemek pişirmeye yarayan fırınlı demir ocak'

< İtal (Venedik) *cusina* 'caboose'. İtalyanca da *cucina* olarak kullanılır.

Akdeniz dillerinde yaygın olarak geçer: Port *cozinha*; İsp *cocina*; Fr *cuisine*. Arap dillerinde de kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 265.

kuzu 'koyun yavrusu'

~ Az *guzu*. - Tkm *guzı*. - Nog *kozi*. - Alt, Tel *kozi*. - Tar *koza*. - Kzk *kozi*. - KKlp *kozi*. - Krg *kozu*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kuzı* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kuzu*, *kuzı* biçimleri göze çarpar.

Türkçeden Moğolcaya *qurığan* olarak geçmiştir (Şçerbak: İRLTJa 113; Doerfer: TMEN 304; Clauson: ED 681 a).

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde Moğolcadan kalma *kurağan* (> *kurān*) biçimi kullanılır: Ury *kurağan*. - Tel, Sag, Kaça, Kumd *kurağan* 'kuzu'. - Alt, Kuğ *kurān*.

Gombocz: NyK 35: 255; KSz 13:9; Ramsstedt: KWb 198 a; Brockelmann: OGM 22. § b; Ligeti: I. OK 17:35; Doerfer: TMEN 1559; Räsänen: V 285 a; Baskakov: ST 4, 1984, 13; Tatarintsev: Vlijanic 27.

küfe 'söğüt veya başka ağaç dallarından örülen, yük taşımaya yarayan, kaba ve dayanıklı sepet'

< R κόφα 'Korb' < İtalyanca < Ar *quffa* (Andriotis: EL 17). Güney Anadolu'da kullanılan *kufa*, *gufa* biçimleri doğrudan doğruya Arapçadan alınmıştır.

Tietze: Gr (1) 228/154.

küheylan 'soylu Arap atı'

< Ar *kuḥailān* 'Pferd edelster Rasse'.

Farsçaya *koheylan* olarak geçmiştir. Sırpçada *čuhèjlan* olarak kullanılır (Škaljić: Turc 198). Eren: TD 58: 169-172.

kül 'yanan şeylerden arta kalan toz madde'

~ Tkm *kül*. - Kzk *kül*. - Krg *kül*. - Nog *kül*. - KKlp *kül*. - Alt, Tel, Şor, Sag, Kaça *kül*. - Yak *kül*. - Çuv *kël*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*kül*). Orta Türkçede de *kül* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kül* biçimi kullanılır.

Németh (NyK 47: 81; Csoma Arm 80-81) Ural dillerinde 'kül' olarak kullanılan birtakım biçimlerle birleştirmiştir.

Ramstedt : SKE 133 ; Räsänen : V 307 b; Clauson: ED 715 a; ÊSTJa 1997, 137-138.

külâh 'erkeklerin giydiği keçeden, ucu sivri başlık'

< Far *kuḷāh* 'a conic hat of black lambskin worn by the Muhammadan monks or dervishes; any head-gear, a Tartar cap, a turban'.

Bulgarca *kjuljax*, *kjuljaf*, Sırpça *čulāh* Türkçeden geçmiştir (BER 3: 250; Škaljić: Turc 198 ; Skok: EtRj 1: 363).

külbe yer. 'küçük kazma, çapa'. Ağızlarda *kürbe* olarak da geçer.

< Erm *k'ulpay*, *k'urpay* 'small pick like a sickle with blunt end used in reaping'.

Dankoff: ALT 799.

külçe yer. 'külde, tepside, sahta pişirilen mayasız çörek'

< Far *kuliça* 'a small buttered loaf'.

Räsänen: V 308 a; Tietze : WZKM 59-60: 171; ESTJa 1997, 140-141. Bk. Monchizadeh : Xurāsān 317.

külek 'bal, yağ, yoğurt gibi şeyler koymaya yarar tahta kova'. Ağızlarda *gülek*, *güvlek* (> *güvelek*), *güylek*, *küvlek* gibi birtakım biçimler de geçer.

Orta Türkçede kullanılmadığı göze çarpıyor.

< Erm *kovlak* 'milking pail' (< : *kov* 'cow').

Eren : TDAY 1960, 305; TD 56 : 351; Dankoff : ALT 382; Bläsing : AL 121. Tietze : ZBalk 18: 182/168 (yayıldığı alanı göz önüne alarak Rumcadan kalma bir alıntı olabileceğini belirtmekle yetinmiştir). Bk. Deny : Principes 95. §.

külhan 'hamamın altında bulunan kapalı ve geniş ocak'

< Far *gulxan* 'the fire-place in a bath; stove, furnace'. - Farsça *gulxan*'ın Türkçede *kül* sözünün baskısıyla *külhan* biçimini aldığı anlaşılıyor.

Sırpça *čulhan*, *čulhana* Türkçeden alınmıştır (Škaljić: Turc 198).

Räsänen (V 308 a) yanlışlıkla Farsça *kalxān*, *kalhan* biçimiyle birleştirmiştir.

külte 'bağlam, tutam, deste'. Yerel ağızlarda *kültem* 'bağlam, deste, çatal avuç' biçimi de kullanılır.

~ Tkm *kültem* 'çile'. Türkmencede *külter* biçimi de geçer. - Kzk *külte* 'ekin demeti'. - Nog *külte* 'bağlam'. - Blk *gülte* 'ekin demeti'. - Bşk, TatK *költe*. - Çuv *këlte* 'bağlam'.

Türkçe bir türev olduğu anlaşılıyor. Türkçe *kül*- 'bağlamak' kökünden geldiği yolundaki sav düşündürücüdür. Arapça *kulta* 'ein Quantum Fleisch oder Getreide; ein wenig' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır.

Tietze: Ar 306/197; Eren: TDAY 1960, 357/197; TM 19: 306; Egorov: ÊS 105; Räsänen : MTS 119; V 308 b; ÊSTJa 1997, 139-140.

külünk 'taşları, kayaları parçalamakta kullanılan sivri kazma'. Yerel ağızlarda *külük* olarak geçer.

< Far *kulunk* 'a pickaxe'.

Räsänen: V 308 b.

külve < **gülve** yer. 'tandırda ateşin yanmasını sağlayan hava deliği'. Ağızlarda *külle* (> *küle*) olarak da geçer.

~ Az *külbə*

< Far *gulwa* 'the mouth of an oven'. - Kürtçeye *k'ulfe* 'source, ouverture en arc, oeil de réservoir' olarak geçmiştir.

Tietze'nin, *külve*'nin Farsçada 'Hütte' olarak kullanılan *kulba*'dan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (ZBalk 18: 183/169).

kümbet 1. 'kubbe'; **2.** 'damı kubbe biçiminde olan yapı'. Yer adlarında da kullanılır (*Kümbet*). Yerel ağızlarda *kümbet* (ve *kümbe*) 'tuğla veya topraktan yapılmış soba' olarak geçer.

~ Tkm *gümmez*. - Nog *kümbaz*. - KKlp *gümbez*. - Krg *kümböz*. - Kzk *kümbez*

< Far *gunbad* 'an arch, vault, cupola, dome, tower; an arched gateway'.

Bulgarcada *kjumbe*, *kjumbet* 'soba' olarak kullanılır (BER 3: 250-251).

küme 'yığın'.

Deny'ye göre (RHAs 3: 255), Arapçadan alınmıştır : Ar *kūma* 'yığın'. - Farsçada da *kuma* 'yığın, küme' olarak kullanılır. Ağızlarda 'avcı kulübesi, bekçi kulübesi' olarak kullanılan *küme* (> *güme*) biçimiyle *küme* 'yığın' arasındaki benzerlik ilginç ve düşündürücüdür. Bk. ÊSTJa 1997, 47.

Bulgarcada *kjume* Türkçeden alınmıştır (BER 3: 251).

Doerfer : TMEN 1691, Nachträge bölümü 4 : 488. s.

kümele bk. *gümele*.

kümes 'tavuk, hindi gibi evcil kuşların barınmasına yarayan kapalı yer'

< R κουμάσι.

Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır:

Blg *kjumes* (BER 3:251); Srp *čūmez* (Skok: EtRj 1: 364).

küncü 'susam tanesi'. Anadolu ağızlarında *güncü* olarak da geçer.

~ Az *küncüt* 'susam'. - Tkm *künci*. - KKlp *günci*. - Kzk *küncit* 'soya'.

Eski Türkçeden başlayarak *künçit* 'susam tanesi' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Çiğiller *küç* biçimini kullanırlar (Clauson: ED 693 b).

Toharcadan alındığı anlaşıyor (Toh A *kuñcit* 'susam').

Farsçada *kuncid*, *kuncud* 'sesame-seed' olarak geçer.

Rusça *kundžut* biçimi Türk diyalektlerinden alınmıştır.

Laufer: Sino-Iranica 291; Räsänen: V 309 a; Menges: Introduction 171; Clauson: ED 727-728; ResAltL 47, 49. Bk. Hansen : ZDMG 94 : 148.

künde 'suçluların ayaklarına bağlanan demir halka, köstek'

~ Tkm *künde* 'suçluların ayaklarına takılan zincir; tomruk'. - Krg *kündö* 'bukağı, ayak bağı, zincir'

< Far *kunda* 'a kind of clog or wooden fetters for captives; stump of a tree' (*kund* 'a fetter, clog' + -a).

künefe 'sıcak yenilen bir çeşit peynirli tel kadayıf'

< Ar *kināfa*, (Mısır) *kunāfa*, (Suriye) *knāfe* 'pâte sucrée qu'on verse par un entonnoir sur une calotte sphérique de fer posée sur le feu; la pâte descend en minces filets; quand elle est saisie et terminée, on l'enlève en tas'.

Tietze: Ar 307/202.

künge 'süprüntü, çöp'.

Kökenini bilmiyoruz.

künk 'pişmiş topraktan yapılmış kalın su borusu'

< Far *kunk* 'earthen water-pipes or conduits'.
Farsçada *gung* olarak da geçer.

Bulgarca *kjunk*, Sırpça *čunak* Türkçeden alınmıştır (BER 3 : 252; Skok: EtRj 1: 364).

küpe 'kadınların kulaklarına taktıkları süs takısı'

~ Şor *küpe* '(koşum takımında) halka'.

Çağdaş diyalektlerde 'demir gömlek, zırh' olarak kullanılır : Blk *kübe* 'demir gömlek'. - Nog *kübi*.

Orta Türkçede *küpe* 'kulağa takılan halka', *küpe yarık* 'demir giyim, demir gömlek' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *küpe* 'kulağa takılan halka' ve 'savaş giyimi' olarak geçer.

Çağdaş diyalektlerde küpeye *sırğa* (< *ısrğa*) adı verilir: Tkm *ısrğa* 'küpe'. - Nog *sırğa*. - KKlp *sırğa*. - Alt, Tel, Şor *sırğa*. - TatK *sırğa*. - Kzk *sırğa*. - Krg *sırğa*. Kırgızlar *sökö* < *söy-kö* (< Moğ *söyike*) adını da kullanırlar. -Yak *ıtarga*.

Ramstedt: Thomsen Arm 184; KWb 328 b; Vladimirtsov: SrGr 212; Brockelmann: OGM 49. § (*ısitga* !); Doerfer: TMEN 346; Räsänen: MTS 124 (*sırğa* < **as-ır-ga* < : *as-* 'hängen'!); V 167 ; 419 a (*ısrğa* ~ *asırğa* biçimlerinde *as-* 'hängen' ile *ısr-* 'beissen' contamination'u!); Ligeti: MNy 63:430; 75 : 271; Tryjarski: Altaistic Studies 178; ÊSTJa 1997, 129-130.

küpeşte 'güverte parmaklığı'

< R *κουπαστή* 'gunwale, foredeck and after-deck of boots and small ships, banister'.

Bulgarca *kjupèšte* Türkçeden alınmıştır (BER 3: 252).

Kahane-Tietze: LFL 792.

küpür bk. *gübür*.

küre 1. 'ocak, toprak ocak'; 2. 'demirci ocağı'; 3. 'maden ocağı'

~ Tkm *küre* 'ocak'

< Far *kura, kūra* 'a smith's forge'.

Tietze: Pers 148/79; Räsänen: V 310 a.

küreken yer. 'güvey'. Yerel ağızlarda *göreken* olarak da geçer. Eski kaynaklarda *küreken* biçimi kullanılır.

~ Az *kürəkən*. - Tkm *köreken* 'güvey'

< Moğ *küregen, kürgen* 'güvey'.

Ramstedt: KWb 247; Caferoğlu: Giese Arm : 57-59 (< Moğ *kür-degü*) ; TDAY 1977, 178; Doerfer : TMEN 340 ; Räsänen : V 292 b, 310 b; Eren : TD 1990/1, 17-18.

kürk 'hayvanların, giyecek yapmak için işlenmiş postu'

~ Çuv *kërək* 'kürk'

~ OT *kürk*. Eski Kıpçakçada da *kürk* biçimi geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Diyalektlerde *kürk* yerine *teri* (> *deri, tiri*), *ton* (> *tun*), *işik, içmek* gibi birtakım adlar kullanılır. Balkarca *eltir*, Tatarca *ilter* 'kuzu derisi' biçimleri düşündürücüdür. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *eldiri, elri* biçimleri de ilginç ve çarpıcıdır (Clauson: ED 135 a).

Sikirić'in Türkçe *kürk*'ü Farsça *gurg* 'kurt' ile birleştirmesi yanlıştır (POF 8-9: 236).

Egorov (ÊS 108) *kürk* ile *körük* biçimlerini karıştırmıştır.

Bulgarca *kjurk*, Sırpça *čurak* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 3: 254; Škaljić: Turc 200; Skok : EtRj 1 : 365). Arapçaya da geçmiştir (Dozy: Noms des vêtements 282-283). Farsçaya da *kurk* 'a pelisse, a fur coat' olarak geçmiştir.

Paasonen : CsSz 65; Doerfer: TMEN 1628; Räsänen: V 311 a; Clauson: ED 741 a; Kakuk : ÉlOsm 260. ÊSTJa 1997, 148-149.

kürtün¹ 'eşek, katır gibi yük hayvanlarına vurulan semer'.

Eski Kıpçakçada da *kürtün* olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen: V 311 b.

kürtün² 1. 'rüzgârın etkisiyle kuytu yerlere toplanmış kar yığını'. Yerel ağızlarda *kürtük* olarak da geçer.

~ Kûr, Tar, TatK, Şor *kürt* 1. (Kûr, Tar) 'frischgefallener Schnee'; 2. (Şor) 'die Lawine'; 3. (TatK) 'hochaufgestürmter Schnee'. - Kzk *kürtük* 'frischgefallener, tiefer Schnee'. - Krg *kürtük*

< *kürt* 'kar yığını' + (ü)n eki. Yerel ağızlarda geçen *kürtük* biçimi -(ü)k küçültme ekiyle kurulmuştur.

ÊSTJa 1997, 149-150.

kürün bk. *kurna*.

küspe 'yem, yakacak ve gübre olarak kullanılan, yağı alınmış her türlü yağlı tohum ve bitki artığı'

< Far *kusba* 'sesame - grains remaining in the hair-cloth after the oil has been expressed, which they give to the poor, or as food to buffaloes'.

Bulgarca *kjuspe* Türkçeden alınmıştır.

küstah 'sıra, saygı tanımadan davranan (kimse)'

< Far *gustāx* 'arrogant, presumptuous, bold, rash, audacious, uncivil'. Bk. *kostak*.

küşne 'burçak (*Vicia ervilia*)'. Ağızlarda *güşne* olarak da geçer.

Dankoff'a göre (ALT 800), Ermeniceden alınmıştır (Erm *k'uşnay* < Ar *kušnā*). Bk. Eren: TD 56 : 352.

küştere 'tahta rendesi'. Türkçede *küstere* olarak da geçer.

< Far *kuštara* 'a carpenter's axe'. - Meyer'in Türkçeye Rumcadan geçtiği yolundaki savı yanlıştır (TürkSt 48). Räsänen (V 294 a) *köstere*, *küstere* biçimlerini vermekle kalmıştır. Tietze (ZBalk 18: 183: 172) Balkan dilleri yoluyla Fars bölgesine geçtiğini dile getirmiştir. Onun saydığı biçimler tartışmaya açıktır. Örn. Rumence *custura* 'Klinge', Bulgarca *kostúra* 'Klinge, Messer' gibi biçimler düşündürücüdür. Bu biçimlerle *küştere*'nin ilişkisi karışıktır. Bernard (BalkEz 8 : 55) Türkçe *kasatura*'nın Rumence *custura*'dan geldiğini yazmıştı. Bulgarca *kasatúra* Türkçeden alınmıştır (BER 2: 261). Bulgarca *kostúra* (ve *kóstur*) sözünün kökenine ilişkin bilgi almak için bk. BER 2: 666. Bulgarca *kjuštere* Türkçeden kalma bir alıntıdır (BER 3: 259). Bk. BER 3 : 246. Sırpça *čustèrè* de Türkçeden alınmıştır (Škaljić: Turc 201; Skok: EtRj 1: 366).

küze yer. 'çam ağacından yapılmış su kabı, testi'

~ Tkm *küzye* 'toprak testi'. - KKlp *güze* 'toprak testi'

< Far *kūza* 'earthen bottle with long narrow neck for water'. - Yerel ağızlarında toprak testiye daha çok *bardak* adı verilir. Bu ad 'çam ağacından yapılmış su kabı' olarak da kullanılır.

Tietze: ZBalk 18:183-184.

L

lâbada 'dere kıyılarında, sulak çayırarda ken-
diliğinden yetişen ve yaprakları sebze olarak
kullanılan çok yıllık bir bitki (Rumex patien-
tia)'. Ağızlarda *alabada*, *ılabada*, *ılibada*, *ili-
bada*, *ilibade* olarak geçer.

< Blg *lòboda* 'Atriplex, Chenopodium'; Srp
lobòda 'Atriplex hortense, Chenopodium'.
Türkçede bir yıllık ve otsu bir bitkiye verilen
iştir (~ *ıştır*) 'Chenopodium urbicum' adı da
Bulgarcadan alınmıştır. Bk. *iştir*.

Tzitzilis (GrLw 295) Rumca *λάρτο* 'Ampfer,
Sauerampfer' biçimiyle birleştirmiştir.

Macarca *laboda* 'Atriplex; Rumex patientia'
biçimi de Slav dillerinden alınmıştır (Kniezsa :
SzlJsz 299).

Anadolu ağızlarında *lâbada* yerine daha çok
evelek (> *efelek*) adı geçer. Bk. *evelek*.

Eren: TD 54:331/295; BER 3 : 448-449;
Skok: EtRj 2:312; Vasmer: REW.

laçın 'bir cins şahin (Falco peregrinus)'

~ Tkm *lâçın*. - Blk *ilyaçın* 'doğan'. - Nog *la-
şın*. - Bşk *ılasın* 'doğan'. Pröhle (KSz 5:256)
âlasın 'küçük doğan' biçimini saymıştır.
Dmitriev (İAN 1930, 515) ise *alasın* biçimini
vermiştir. - Kzk *laşın* 'ala doğan cinsinden
bir avcı kuş'. - KKlp *laşın* 'doğan'. - Krg
ılâçın. - Özb *laçın*. - Sag, Şor *laçın*. - Hak *ıla-
çın*. - Çuv *laçām* : *laçām kayāk* 'doğan' (Ego-
rov : ÊS 126). Sonundaki -m'nin -n'den gel-
diği açık olarak anlaşılıyor.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta
Türkçede *laçın* 'doğan' olarak geçer. Eski
Kıpçakçada da *laçın* biçimi kullanılır.

Palló'ya göre (NyK 46:155), Türkçe *ala* kö-
künden gelir: *ala* + -çın eki. Başındaki a'nın
düştüğü anlaşılıyor. Türk diyalektlerinde bu-

na benzer ses düşmeleri sıklıkla göze çarpar
, (bk. Bang: KSz 18:20-24). Örn. Türkçe *ala-
çık* 'çadır' sözü çağdaş diyalektlerde *laçık*
(> *laşık*) biçimini almıştır. Rusçaya da *laçuga*
olarak geçmiştir. Dmitriev'e göre (İssledova-
nija 1:281), Başkurtça *ılasın* biçiminin başın-
daki ı- sesi bir protezdır. İbragimov (ST 6,
1974, 38, 39) da *ılaçın* biçimlerinin başındaki
sesin sonradan türediğini yazmıştır.

Buna karşılık Ramstedt (JSFOu 55, 2:81) *la-
çın*'ı *Latin* adıyla açıklamaya çalışmış ve *la-
çın*'a 'Batı (Latin) doğanı' anlamını vermiş-
tir. Daha sonra Ramstedt (KWb 272 b) Mo-
ğolca *naçın*'i Türkçe *laçın* biçimiyle birleştirt-
mekle yetinmiştir. Son olarak (SKE 135,
242) *Latin* birleştirmesini yenilemiştir. Räsä-
nen (V 313 b) Ramstedt'in görüşüne katıl-
mıştır.

Eren'e göre (NyK 51: 360), Moğolca *naçın*
biçimi Türkçeden alınmıştır. Pelliot (Notes
159. s. 1. not) *laçın* sözünün kökenini bilme-
diğini yazmış, Moğolca *naçın*'in Türkçeden
geçtiğini bildirmiştir. Bk. Pelliot: BSOS
6:576. Brockelmann (OGM 6.§) *laçın*'ı bir
alıntı olarak vermiştir. Garipov'a göre (Slo-
voobrazovanie 234), Başkurtça *ılasın* Moğol-
cadan alınmıştır. Bk. Doerfer : TMEN 1728.
Son olarak Doerfer (CAJ 17 : 7) *laçın*'ın
Hiung-nucadan veya Avarcadan kalma bir
alıntı olduğu olasılığından söz etmiştir.

Clauson (ED 763 b) yabancı kökenden geldi-
ği olasılığını dile getirmiş, Toharca bir alıntı
olduğu üzerinde durmuştur. Onun saydığı *la-
çın kaya* 'a precipitous mountain' Türkçe
yalçın kaya'dan başka bir şey olamaz. Daha
sonra Clauson (ResAltL 45) *laçın* (ve *lağzın*)

sözlerinin kökeninin bilinmediğini açıklamış, Sogdcadan söz edilemeyeceğini vurgulamıştır (I Sogdca bir ses değildir). Bk. Clark : CAJ 24 : 43.

Schenk: Aquila 46-47, 9-10.

lâdes < yades 'tavuğun lâdes kemiğini iki kişinin birer ucundan tutarak kırması, birinin 'aklımda' demeden bir şeyi ötekinden almasıyla yenilmiş sayılarak biten oyun'

~ TatK *yedeç* 'lâdes kemiği'

< Far *yâdast* 'it is remembered ; a kind of game in which certain words are used, which if one person does not pronounce upon receiving something from another, he loses'.

Farsça *yâdast*'in başındaki *y-* Türkçede *l-* ye çevrilmiştir. Türkçede buna benzer örnekler geçer. Örn. *yamçı* 'yağmurluk' sözü yerel ağızlarda *lamçı* biçimini almıştır. Bunun gibi, Türkçe *yengeç* de Türkmencede *leñeç*'e çevrilmiştir. Tatarca *yedeç* biçiminin sonundaki *-ç* düşündürücüdür.

Deny: Principes 111. § ; Räsänen: V 177; Mollova: ZBalk 1971-1972, 144.

lâfazan 'geveze'

< Far *lâfzan* 'a boaster, braggart' (*lâf* 'praise; bragging' + *-zan* 'striking, casting'). - Farsça *lâfzan*'daki *-fz-* ses düğümünü çözmek için Türkçede bir *-a-* oluşmuştur. Bk. Tietze : Oriens 20 : 127.

Tietze: Pers 148/80.

lâgün 'denizden dar bir kıyı kordonu veya bir kanal ile ayrılmış ve göl biçimini almış, sıkı koy veya körfez, deniz kulağı'

< Fr *lagune*.

Bk. Eren: TD 1993/2 : 111-117.

lâhana 'güz ve kış sebzesi olarak yetiştirilen bir bitki'

< R *λάχανο* 'Kohl', ç. *λάχανα*. - Yerel ağızlarda lâhanaya *dürme* adı da verilir. Bundan başka, *kelem* adı da yaygın olarak kullanılır.

Meyer: TürkSt 32; Laufer: T'oung Pao 17: 88-89; Räsänen: V 314 a; Symeonidis: Gr 183/116.

lahos < vlahos 'Akdeniz'de yaşayan bir balık, kaya hanisi'. Yerel ağızlarda *lağos* olarak da geçer.

< R *βλάχος*. - Türkçede *vlahos* biçiminin başındaki *v* düşmüştür.

Georgacas : FT 127/11.

lâkerda 'palamut, torik gibi balıklardan dilim dilim kesilerek yapılan salamura'

< R *λακέρδα* < Lat *lacerta*.

Meyer: TürkSt 23; Georgacas: FT 129/60; Andriotis: EL 181; Dankoff: EÇ - Glossary 11.

lâkırdı 1. 'söz'; 2. 'boş söz, dedikodu'

Türkçe *lakır-* 'schwatzen' kökünden geldiği anlaşıyor (Dmitriev: DAN 1926, 117-120).

Diyalektlerde *lâkırdı*'ya benzer birçok türev kullanılır. Bk. Gadjeva-Koklyanova: IRLTJa 449, 453-454.

Belli başlı Balkan dillerine de geçmiştir. Bk. Kakuk: ÉJOSm 261.

Meyer: TürkSt 23; Skok : EtRj 2 : 264; Kononov : VJa 1, 1975, 138.

lâlânga 'yağda kızartılarak, üzerine şeker veya şerbet dökülen bir hamur tatlısı'

< R *λαλαγγίτα* 'Art Pfannkuchen'.

Bulgarca *lalânga* biçimi Türkçeden alınmıştır (BER 3:296).

Räsänen: V 314 b (kökenini vermemiştir); Symeonidis: Gr 183/115.

lâma¹ 'Tibet'te ve Moğolistan'da) Buddha rahibi'.

Uluslararası bir söz olarak İngilizce (*lama*), Almanca (*der Lama*), Fransızca (*lama*), İtalyanca (*lama*) gibi dillerde geçer. Tibetçe *bla-ma*'dan alınmıştır. Başındaki *b* Tibetçede okunmaz. Avrupa dillerine İngilizceden

geçmiştir. Lâmaların en büyüğüne *dalay lâma* 'başlâma' denir (Moğ *dalai* 'deniz').

Doerfer : TMEN 1729. Tibetçe *bla-ma*'nın etimolojisine ilişkin bilgi almak için bk. Wylie : CAJ 21 : 145-148.

lâma² 'yassı demir çubuk'

< İtal *lama* 'plate'. Fransızcada *lame* olarak geçer.

Kahane-Tietze: LFL 352.

lâma³ 'Güney Amerika'nın dağlık bölgelerinde yaşayan, yük hayvanı olarak kullanılan, tüyleri uzun, boyu yüksek, boynu uzun hayvan'. Güney Amerika'da konuşulan Quichua dilinden kökenlendiği anlaşıyor. Bu dil Güney Amerika'da yaklaşık iki milyon kişi tarafından kullanılır. Avrupa dillerinde kullanılan *guano*, *kinin*, *kokain*, *pampa*, *puma* gibi sözlerin Quichua dilinden geldiğini biliyoruz.

Quichua dilinde 'Lama glama' olarak kullanılan *llama* adı İspanyolca yoluyla İtalyanca, Fransızca, İngilizce gibi Avrupa dillerine geçmiş, *llama*, *lama* ve *glama* olarak yaygınlık kazanmıştır. Türkçeye Avrupa dillerinden (büyük bir olasılıkla Fransızcadan) geçmiştir. Uray : Pais Arn 388-391.

lâmba 'kapı, pencere kenarlarına açılan dik açılı girinti, yuva'

< İtal *lembo* 'edge'.

Kahane-Tietze: LFL 366; Räsänen: V 315 a.

lamlı bk. *namlı*.

lamlı bk. *namlı*.

lândo 'dört tekerlekli, içinde dingillere paralel olarak düzenlenmiş karşılıklı iki oturma sırası bulunan, çift körüklü binek arabası'. Türkçede *lândon* olarak da geçer. Bu biçimin *fayton* (> *payton*) sözünün baskısı altında oluştuğu anlaşıyor.

< Fr *landau* < Alm *Landau* (Almanya'da şehir). Almancada *Landauer Wagen* adı da kullanılır.

Bulgarca *landò* Türkçeden alınmıştır (BER 3: 305).

lapçın 'tabanı meşinden olan mest, edik'

< Far *lab-çîn*.

Räsänen : V 315 a.

lapına 'kayalık kıyılarda, sığ sularda yaşayan, 25-30 cm uzunluğunda, kırmızı benekli, mavimsi veya yeşil balık'

< R *λαπίνα*. Rumcada *λάπαινα*, *λάμπαινα* olarak da geçer.

Meyer : TürkSt 23 ; Georgacas : FT 129/61.

lasta 'bir geminin alabildiği yük miktarı'

< İtal *lasta* (~ *lasto*) 'unit of measure of tonnage' < Fr *last*, *laste* < Fel *last*.

Kahane-Tietze: LFL 360.

lata 'ensiz ve kalın tahta'

< İtal *latta*, Venedik *lata* 'ledge'. German kökünden gelen bu söz birçok Akdeniz dilinde de kullanılır: Port, İsp *lata*. - Fr *latte*. - Ar (KAfrika) *latta*, (Cezayir) *lâta*, *lâtta*, (Mısır) *lâta*.

Meyer: TürkSt 44; Bonelli: Elementi 188; Tagliavini: Annali N.S. 1: 195; Kahane-Tietze: LFL 362.

lavaş 'ince pide'

~ Az *lavaş*. - Tkm *lavaş*. - TatK *lavaş*

< Far *lavāş* 'a thin cake or biscuit'. Ermenice de *lavaş* olarak kullanılır.

Räsänen: V 315 b (kökenini vermemiştir); Dankoff: EÇ-Bitlis 409; EÇ-Glossary 52.

lâvta 'doğacak çocuğu ana rahminden çekmeye yarayan araç'

< R *λαβίδα* 1. 'Griff'; 2. 'Pinzette'.

Tzitzilis: GrLw 286.

laza 'bal koymaya yarayan küçük tekne'.

Kökenini bilmiyoruz. Türkçede bal teknesine *şaful* adı da verilir.

lazareto 'karantina yeri, bulaşıcı bir hastalık görülen bir yerden gelen gemi yolcuları için büyük limanlarda kurulmuş sağlık kuruluşu' < İtal (Venedik) *lazaréto* 'lazaret'. İlk lazaretlerden birinin Venedik'te, Santa Maria di Nazaret adasında kurulduğu anlaşıyor. Venedik kökenli *lazareto* uluslararası bir yaygınlık kazanmıştır.

Kahane-Tietze: LFL 364.

lazut 'mısır'. Yerel ağızlarda *lazot* biçimi yanında *lağuz*, *lavuz*, *lavus* gibi birtakım yan biçimler de kullanılır. - Kürtçede *lazut* 'blé de Turquie' olarak geçer.

Dankoff (ALT E 63) Ermenice *lazut* 'corn' biçimiyle birleştirmiş, Lazca *lazudi* ve Mingrelce *lazeti* karşılıklarını da vermiştir.

Foy: MSOS 6: 140; 7: 217-218; Djikiya : So-obščenija AN GruzSSR V, 1944, 227-236); Eren: TDAY 1962, 224, TD 51 : 767, 1990/1, 29-30; 1992/2 : 177 ; 1993/383.

leblebi 'kabuğu çıkarıldıktan sonra fırında kavrulup eğlencelik olarak yenen nohut'.

Farsçadan alındığı açıktır (Far *lablabū* 'beet boiled and eaten with whey and garlic'). - Türkçe *leblebi*'nin anlam bakımından değiştiği göze çarpar.

Bulgarca *leblebija* ve Sırpça *leblebija* biçimleri Türkçeden geçmiştir. Rumca λεμπλεμπύδι biçimi de Türkçeden alınmıştır.

Räsänen : V 315 b; BER 3: 335; Škaljić: Turc 432; Skok: EtRj 2: 280; Andriotis: EL 184.

leçe 'taşlı tarla'.

Kökenini bilmiyoruz.

leçek 'baş örtüsü, yün atkı'

~ Az *laçək* 'baş örtüsü'. - Tkm *leçek* 'baş örtüsü'. - Tar *leçek*. - Krg *eleçek* 'evli kadınların başlarına sardıkları ak sarık'. Başındaki e-Kırgızcada türemiştir. - Özb *laçək*.

< Far *laçək* 'a square mantle which women wear doubled into a triangular form'. Dankoff'a göre (ALT C 1), Farsça *laçək* Ermeniceden alınmıştır.

Kürtçe (*laçik*, *leçik* 'coiffe, mouchoire de tête'), Ermenice (*laçək* 'voile'), Gürcüce (*leçaki*, *leçak*'i 'veil') gibi dillerde de kullanılır. Tacikçede de *laçək* olarak geçer. Doerfer (TLT) *laçək* biçimi üzerinde durmamıştır. Ligeti: Tamura Arm 25-26/39; Räsänen: V 315 b; Tietze: ZBalk 18: 184.

leğen 'içinde bir şey yıkamak için kullanılan yayvan kap'

~ Tkm *legen*. - Nog *eleken*. - KKlp *legen*. - Krg *ilegen*, *legen*

< Far *lagan* 'a brozen or copper pan in which the hands are washed'.

Räsänen: V 316 a; Bernard: LB 9:90; Tzitzilis: Zaemki 9, 92 (R λεκάνη). Symeonidis (Gr 183/117) *leğen*'i yanlışlıkla *lenger* biçimiyle birleştirmiştir. Bk. *lenger*.

leke 'kirliliği gösteren iz'

< Far *laka* 'spot, stain'.

leken 'kara batmamak için ağaç dallarından örülerek ayağa takılan bir çeşit ayaklık'.

Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen: V 316 a.

lenger 'gemi demiri'. Türkçede 'yayvan ve kenarları geniş, büyük bakır kap' olarak da geçer. Ağızlarda *ilenger* olarak kullanılır.

~ Tkm *leñner* 'kuyu çıkırgı; safra'

< Far *langar* 'gemi demiri'. Farsçada 'yoksullara yemek verilen yer' olarak da kullanılır. Bu yerlerde yoksullara yemek konan kaba *langarî* adı verilir. Türkçede de bu kaba *lengerî sahan* adı verilmiştir. Sonradan bu ad *lenger* olarak yayılmıştır.

Balkan dillerine de geçmiştir.

BER 3: 360; Räsänen: V 316 b ; Symeonidis: Gr 183/117 (yanlışlıkla *leğen* ile birleştirmiştir) ; Bernard : LB 9 : 89-90 ; Tietze : Pers 148/81.

leş¹ ‘hayvan ölüsü’. Ağızlarda *öleş* (~ *üleş*) biçimi de göze çarpar. Bu biçimin *öl-* köküyle yapılan çağrışıma dayanan bir halk etimolojisi olduğu açıktır.

< Far *lāš*, *laš* ‘a dead body, carcass’. Farsçada *lāša* olarak da geçer.

Bulgarca *leş* ve Sırpça *leş* biçimleri Türkçeden geçmiştir (BER 3: 380-381; Skok: EtRj 2: 290). Rumcada da *λέσι* olarak kullanılır (Andriotis: EL 185).

leş² : **leş bağı** ‘su üzerinde bulunan eşyanın üzerine atıp çekmekte kullanılan ve çektikçe sıkışacak biçimde düzenlenmiş bağ’

< İtal *laccis* ‘running bowline’.

Kahane - Tietze: LFL 359.

leşker esk. ‘asker’

~ Krg *leşker* ‘ordu’

< Far *laškar* ‘an army, a host, a military force; a camp; an encampment’.

Nyberg’e göre (Tschudi Arm 134), Farsça *laškar*’ın Arapça *al-‘askar*’dan geldiği yolundaki eski sav yanlıştır.

Räsänen: V 316 b.

levent ‘lumbar kapaklarını kaldırmak için kullanılan zincir’

< İtal **levante* ‘lifter’.

Kahane-Tietze: LFL 371.

levrek ‘eti beyaz, üzeri pullu, tadı güzel, iri bir deniz balığı (Labrax labrax)’

< R *λαβράκι* ‘levrek’.

Meyer: TürkSt 24; Foy: MSOS 11: 245; Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 18: 89; Georgacas: IT 129; FT 129/59; Tzitzilis: GrLw 288.

liğ ‘alüvyon’. Ağızlarda *liğ* biçimi de kullanılır. Dar bir çevrede *liğda* biçimi de geçer.

Azerî ağzlarında *liğ* ‘balçık’ olarak kullanılır.

Tietze’ye göre (Gr [1] 230/169), Rumcadan alınmıştır (R *λίγδα* ‘Schmutz’). Dankoff (ALT 202) Ermeniceden geldiğini dile getirmiştir. Bk. Eren: TD 1995/1: 40-41; 1995/2: 868.

liğdaki ‘çipura balığının küçüğü’. Yerel olarak *lidaki* biçimi de geçer.

Rumcadan alındığı anlaşıyor. Georgacas (FT) *liğdaki* üzerinde durmamıştır.

likorinoz ‘bazı balıkların iste kurutularak ya-pılan pastırması’

< R *λυκουρῖνος* ‘smoked mullet’.

Meyer: TürkSt 24; Georgacas: FT 129/66; Tzitzilis: Tietze Arm 201.

liman ‘gemilerin barınarak yük alıp boşaltmalarına, yolcu indirip bindirmelerine uygun kuruluşları olan doğal veya yapay sığınak’. Eski kaynaklarda *iliman* olarak da geçer. Bk. *iliman*.

Rumcadan alındığını biliyoruz: R *λιμένιον* (Bizans), *λιμῶνας* ‘harbor’.

Balkan Slav dillerinde *limen* ve *liman* olarak kullanılır (BER 2: 66; 3: 405, 406). Rusçada *liman* olarak geçer. Bk. Zajackowski: Związki 15.

Meyer: TürkSt 80; Kahane-Tietze: LFL 801; Räsänen: V 317 a; Symeonidis: Gr 183/120; Andriotis: EL 187.

limbo ‘ırmaklarda yük taşıyan bir çeşit tekne’. Türkçede *limba*, *limbe* olarak da geçer.

< İtal *limbo* < İtal (Venedik) *libo* ‘unloading; lighter’.

Kahane-Tietze: LFL 375. Meyer (TürkSt 80) Türkçe *limbo* için farklı bir açıklama vermiştir.

limon ‘kışın yapraklarını dökmeyen, ak çiçekli bir ağaç’. Ağızlarda *ilimon* olarak da geçer. Bu biçimin başındaki *i-* sonradan türemiştir.

< Far *līmūn* 'a lemon, citron'. Farsçada *ilīmūn*, *līmū*, *līmūnā* biçimleri de kullanılır.

Türkçeden Bulgarcaya da *limon* olarak geçmiştir. Sırpçada *lemon* biçimi kullanılır. Rumca λεμόνι biçimi İtalyancadan alınmıştır (İtal *limone*).

Deny : Principes 99-100 (< Ar *leymūn*, *līmūn*) ; Skok: EtRj 2: 287-288; BER 3 : 406-407; Andriotis: EL 184.

link¹ yer. 1. 'pirinç dövmeye yarayan tahta di-bek'; 2. 'bulgur, yarma yapmaya yarayan de-ğirmen'; 3. 'kendir dövmeye yarayan ve su ile dönen dolap'; 4. 'kaldıraç'
< Erm *nig* 'bolt, lever', yer. *ling* 'mortar'.
Dankoff: ALT 543.

link² 'atın eşkin yürüyüşü'.
Kökenini bilmiyoruz.
Eren: TD 1990/1: 27.

lipari 'çirozluktan sonra yağlanmaya başlayan uskumru'
< R λιπάρι.
Meyer: TürkSt 24; Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 18 : 88; Räsänen : V 317 b; Theodori-dis: Turcica 7: 42; Georgacas : FT 129/63-65.

lipsoz < **lipsos** 'Akdeniz'de yaşayan, iskorpite benzer dikenli bir balık'
< R λειψός (λειψός σκορπιός adının kısaltması).
Georgacas: FT 129/62.

litrinöz 'mercan balığının küçüğü'.
Rumcadan alındığı anlaşıyor. Georgacas (FT) *litrinöz* üzerinde durmamıştır.

livar 'içinde diri balık saklanan, denizden ay-rılmış havuz'
< R λιβάρι 'fishpond' < βιβάρι < βιβάριον
< Lat *vivarium*.
Meyer: TürkSt 24; Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 18 : 88-89; Kahane-Tietze: LFL 800; Andriotis: EL 53, 186; Georgacas : FT 138/186 ; Tzitzilis : Tietze Arm 205.

loca 'tiyatro, sinema gibi eğlence yerlerinde veya parlamento salonlarında özel bölme'
< İtal *loggia* < Fr. *loge*. Fransızca *loge* Ger-man dillerinden alınmıştır.
Tagliavini: Annali N.S. 1: 199-200.

loça '(gemi teknelerinde) demir zinciri deliği'
< İtal (Venedik) *ocio* 'hawsehole'. - Türkçe *loça* biçiminin başındaki *l-* İtalyanca *ar-ticle*'den alınmıştır.
Kahane-Tietze: LFL 445.

loda 1. 'yığın'; 2. 'taneli ve tanesiz saman yı-ğını'; 3. 'üstü toprakla örtülmüş saman yığı-nı'. Yerel ağızlarda *noda* biçimi de kullanılır. (Ş. Sami'nin verdiği *nora* biçimi yanlıştır.)
Kökenini bilmiyoruz.
Bulgar ağızlarında da *loda* olarak geçer (BER 3 : 453).
Räsänen: V 317 b; Eren : TM 19: 306.

lodos 'güneyden veya güneybatıdan esen yerel rüzgâr, boz yel, ak yel'
< R (Bizans) νότος 'south, southwind'. - Rumca *v-* sesi Türkçede *l-*'ye çevrilmiştir. Yerel ağızlarda *lodosa kaba yel* adı da verilir. Bulgarca *lodos* Türkçeden alınmıştır (BER 3: 454, 488).
Meyer: TürkSt 80; Kahane-Tietze: LFL 818; Räsänen : V 354 a; Eren : TD 53 : 257; 58 : 252.

loğ 'toprak damlarda, yollarda, harman yerle-rinde toprağı bastırmak veya tarlalarda topra-ğı ezmek için kullanılan taş silindir'. Yerel ağızlarda *loğu* biçimi de kullanılır.
Eski Kıpçakçada *loğ* olarak geçer.
Dankoff'a göre (ALT 205), Ermeniceden alınmıştır (Erm *loğ* 'stone roller'). Ancak Farsçada da *loğ*'un 'a roller' olarak kullanıl-dığını biliyoruz. Farsça *loğ* Dankoff'un gö-zünden kaçmıştır.
Tietze (Pers) *loğ* üzerinde durmamıştır. Dili-mizde *loğ* yerine daha çok *yuvak*, *yuğu* (~ *yuvu*), *yuvgu* adları kullanılır.

Symeonidis'in Rumcadan geldiği yolundaki savı yanlıştır (Gr 183/122).

Räsänen: V 317 b ; Eren: TD 1990/1: 61-62; 1995/2 : 868.

lohusa 'yeni doğum yapmış kadın'. Türkçede *loğusa* biçimi de yaygın olarak kullanılır.

< R λοχοῦσα, λεχοῦσα 'Wöchnerin'.

Bulgarcada *lexúsa*, Sırpçada *lòhusa* olarak geçer (BER 3: 379).

Meyer: TürkSt 38; Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 18 : 91; Räsänen: V 318 a; Symeonidis: Gr 183/119.

lokanta 'büyük aşçı dükkânı'

< İtal *locanda*.

Rumca (λοκάντα), Bulgarca (*lokanta*) gibi Balkan dillerinde de kullanılır (Andriotis: EL 190; BER 3:461).

Meyer: TürkSt 62; Bonelli: Elementi 189; Barbera: Elementi 171; Deny: Principes 40.

lombar (~ **lumbar**) 'gemi bordalarına ve küpeştelerine açılan dört köşe delik'. Geminin teknesine vurulan çift katlı kaplamalara da *lombar* adı verilir.

< İtal *rombaglio* 'furring; *porthole'. Venedik'te *rombaglio* 'kaplama' anlamına geldiği gibi, 'gemilerin bordalarına açılan delik' olarak da kullanılır. O bakımdan Türkçe *lombar*'ın Venedik'ten alındığı anlaşıyor. Türkçe *lombar* biçiminde -*aglio* eki -*ari*'ye çevrilmiştir. Rumca ρουμπάρτι ve Arnavutça *rumbár* örneklerinde olduğu gibi. Fransızcada *rombeau* olarak kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 545; Räsänen: V 318 a; Tzitzilis : Tietze Arm 201.

lomboz 'kamaralarla alt güverteleri aydınlatmak için bordalardan ve güvertelerden açılan yuvarlak pencere'. Türkçede *lumboz* biçimi de kullanılır.

< R *ρόμπος . - Rumca *ρόμπος Doğu Venedik İtalyancasından alınmıştır: *rombo* 'falla; portello da carico; tassello'.

Kahane-Tietze: LFL 546; Räsänen: V 318 b; Tzitzilis : Tietze Arm 201.

londra bk. *lundra*.

longoz '(deniz ve ırmaklarda) derin çukur'.

Yerel ağızlarda *longaz*, *longöz*, *lôngöz* '(> *lôngüz*) olarak geçer.

< R λόγγος (Pontus) 'deep hole in a river or sea'.

Kahane-Tietze: LFL 802; Tietze: Gr (1) 230/170; Symeonidis : Gr 184/124. Rumca λόγγος'un Slavcadan alındığı anlaşıyor (BER 3: 468 s. v. *lôngoz*; Andriotis: EL 189); Tzitzilis : Tietze Arm 201.

lor 'kaymağı alınmış süttten yapılan bir çeşit taze, yumuşak ve tuzsuz peynir'. Ağızlarda *nor* olarak da geçer.

< Far *lor* 'a dish made of new milk or sour whey boiled and thickened; a sort of cheese'. Eremeev'e göre (Êtnogenez 235), Kürtçeden alınmıştır. Dankoff (ALT E 73) *lor*'un Ermenice *lor*'dan geçtiği olasılığı üzerinde durmuş (Erm *lor* 'sediment or less, especially of grape juice; dried curds of yoghurt'), ancak Ermenice *lor*'un Farsçadan alındığını da dile getirmiştir. Dilimizde süt ürünlerine verilen Farsça kökenli birçok ad kullanıldığını biliyoruz. O açıdan *lor*'un da Farsçadan geçtiği anlaşıyor. Ağızlarda *lor* yanında *çökelek* adı da yaygın olarak kullanılır.

lorta 'ayakkabı kalıbının çapı'. Yerel ağızlarda *uluorta* biçimi kullanılır. Bu biçimin halk etimolojisi sonunda oluştuğu açıktır.

< İtal *lorta*.

lostra < **lustra** < **lustru** 'ayakkabı boyama'

< İtal *lustru*.

Meyer : TürkSt 48; Bonelli: Elementi 189; Barbera: Elementi 172.

lostromo 'ticaret gemilerinde tayfaların başı'.

Türkçede *nostromo* biçimi de geçer.

< İtal *nostrómo* 'boatswain'. - Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır. Kadırgalarda çalışan forsalar arasında İspanyolca bir ad (*nuestro amo* 'bizim kaptan') olarak kullanılmış, Akdeniz'in türlü yerlerinde değişik biçimler almıştır. Rumcada νοστρόμος yanında λοστρόμος biçimi de kullanılır. Türkçe *lostromo* biçiminin Rumcaya dayandığı anlaşıyor.

Kahane-Tietze: LFL 444.

loş 'az ışık alan, yarı karanlık (yer)'.

Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen: V 318.

lotarya 'ad veya numara çekilerek oynanan şans oyunu'

< İtal *lotteria*.

Barbera: Elementi 171.

lök 'bir tür erkek deve'

~ Kzk *lök* 'tek hörgüçlü deve'. - Krg *lök* 'tek hörgüçlü erkek deve'.

Kökenini bilmiyoruz. Menges, Gabain'in tanıklığına dayanarak Çince'den geldiğini yazmıştır (Çince *lo*, Kan-ton *lok* < **lāk*). Doerfer (TMEN 1733) yabancı bir kökenden geldiğini dile getirmiş, *laçın* ile birlikte Ruanrucadan kaldığını bir olasılık olarak düşünmüştür.

Farsçada *lok* 'a sort of burden-bearing camel having very little hair' olarak kullanılır.

Brockelmann: OGM 6.ş a; Menges :UJb 15 : 526-527 ; Şçerbak: İRLTJa 105; Doerfer: Şiraliyev Arm 38; Räsänen: V 318 b.

lundra > londra 'bir çeşit gemi'

< R (Bizans) **λούντρα*.

Meyer: TürkSt 80; Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 18, 2-3 : 91-92; Kahane-Tietze: LFL 803; Räsänen: V 318 b.

lüfer 'eti beyaz, tadı güzel, gövdesi pullu bir deniz balığı (Temnodon saltator)'

< R *λουφάρι, γοφάρι, γουφάρι* . - Lüfer balığı, büyüklüğüne göre *defne yaprağı, çınakop, sarı kanat, sırtıkara, kofana* gibi adlar alır.

Bulgarca *lefër* Türkçeden alınmıştır (BER 3: 377). Rusçada da *lefër* olarak kullanılır (Vasmer: REW 2: 36).

Meyer : TürkSt 24; Foy : MSOS 11: 245; Georgacas : FT 128/23.

lüle 1. 'dürülmüş şey'; **2.** 'tütün çubuğunun ucuna takılan balçıktan tütün yuvası'; **3.** 'eskiden kullanılan bir akar su ölçü birimi'; **4.** 'çeşme ağzı'; **5.** 'saç kıvrımı'

~ Tkm *lüle* 'boru; çubuk'. - Nog *ülle* 'tütün içmek için kullanılan çubuk'. - Blk *ülle*

< Far *lūla* 'a canal, tube, syphon, the pipe or spout of a ewer or alembic; a tobacco-pipe; a reed used by weavers to wind thread upon'.

Bulgarca *lulá* 'çubuk lülesi' ve Sırpça *lūla* 'çubuk lülesi' biçimleri Türkçeden alınmıştır. Rumca *λουλάς* da Türkçeden geçmiştir.

Räsänen: V 520 b; BER 3: 501; Skok: EtRj 2: 329-330; Andriotis: EL 191.

M

mac ~ **macı**, **maç** ~ **maçi** yer. 'sabanın, elle tutarak yürütmeye yarayan baston biçimindeki sapı, tutak'

~ Az *mac* 'tutak'

< Erm *mač* 'plow handle'.

Yerel ağızlarda *maçkal* 'sabanı yöneten (kimse)' olarak kullanılır. Bu biçimin de Ermeniceden geldiği anlaşıyor (Budagova : ST 3, 1984, 14).

Dankoff: ALT 483. Djangidze'ye göre (Dmanisskij govor kazaxskogo dialekta azerbajdzanskogo jazyka. Baku 1965, 100), Gürcüceden alınmıştır (Gür *manço* 'tutak').

Eren: TM 19:296.

macana 'gemilerde kullanılan içme suyu fıçısı'

< İtal *damigiana* 'demijohn'.

Belli başlı Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır. Bk. *damacana*.

Kahane-Tietze: LFL 266.

maça 'oyun kâğıtlarında, mızrak ucuna benzer, ayaklı siyah benek, pik'

< R *μάτσα*.

Meyer : TürkSt 60 ; Räsänen : V 319 b; Tryjarski : TKA 15 : 319, Bazin: Turcica 13: 171.

maçuna 'islimle çalışan ağırlık kaldırma makası'

< R *μαντοίνα* < İtal *mancina* 'shears (a hoisting apparatus)'. - Fransızca (*machine à master*) ve İspanyolcada (*machina*) da kullanılır.

Kahane- Tietze: LFL 381.

madımak yer. 'kırlarda yetişen, çok yıllık, ısıpanağa benzer yeşil yapraklı bir bitki' (Polygonum cognatum). Yerel ağızlarda *madımalak*, *badımak* ve *badımalak* olarak da geçer.

< Erm *matutak* 'licorice', *matuk* 'a small herb with a sweet edible root and soft prickly leaves'.

Dankoff : ALT 503; Eren: TD 1995/2: 874.

madik argo 'yalan dolan, dolap, hile'

< Erm *matn* 'finger': *matik* 'deceit, trick'.

Theodoridis: Mitteilungen des Instituts für Orientforschung 17: 331; Dankoff: ALT 502.

madrabaz 1. 'hayvan, balık, sebze, meyve gibi yiyecekleri yerinden getirerek toptan satan kimse'; **2.** 'hile yapan, hileci'

< Far *madara-bāz* 'a retail dealer' (Steingass), *madrabāz* (Vullers). - Rumca *ματτα-πρότης* 'bakkal' sözünden alındığı yolundaki savın yanlış olduğu anlaşıyor (bk. Tietze: WZKM 59-60: 164).

Kürtçede *metrabaz* 'accapareur, monopoleur' olarak kullanılır. Arapçada (Suriye) *maṭra-bâzi* 'brocanteur; marchand chez lequel on trouve, neuf ou d'occasion, tout ce qu'il faut meubler une maison' biçimi geçer.

Türkçeden Bulgarcaya *matrapāz* olarak geçmiştir (BER 3: 688). Rusçada da *matrabāz* olarak kullanılır (Vasmer : REW 2 : 105).

mafya 'karanlık işler çeviren gizli örgüt'.

Avrupa dilleri yoluyla geçmiştir: Fr *maffia*. - İtal *maffia*. - İng *mafia*. - Alm *Mafia*, *Maffia*. - Sicilya İtalyancasından kökenlendiği anlaşıyor.

mahrama 'kadınların sokağa çıkarken manto üstüne örttükleri işlemeli geniş örtü'

< Ar (Suriye) *maqrame* 'mouchoir de poche' (< Ar *miqrama*).

Farsçaya da *miqrama* 'a veil embroidered with figures; a handkerchief, a napkin' olarak geçmiştir.

Tietze: ZBalk 18:185/185.

makara 'üzerine iplik veya tel sarmaya yarayan, kenarları çıkıntılı, eksenli boyunca delik silindirik'. Yerel ağızlarda *bakara* ve *bekere* biçimleri de kullanılır.

< Ar *bakra*, (Suriye) *bakara* 'roue à dents du moulin'. - Türkçeye *bakara* olarak geçtiği ve *b'nin m'ye* çevrilmesi sonunda *makara* biçimini aldığı açıktır.

Bulgarca *makara* ve Sırpça *mákara* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Kahane-Tietze: LFL 8. s.; Tietze: Ar 265/15; Räsänen: V 323 b.

makarna 'irmik veya una yumurta karıştırılarak yapılmış türlü biçimlerdeki hamur ve bu hamurdan yapılan yemek'

< İtal *maccheroni*.

Bonelli: Elementi 189; Barbera: Elementi 172-173.

malak 'manda yavrusu'. Yerel ağızlarda *balak* olarak da geçer.

< *bala* 'çocuk + -k küçültme eki. Bk. *balak*. Németh: HonfKial 191; Eren: KCsA 3:129. s. 1. not; DTCFD 7 : 286 ; TD 29 : 704 ; Räsönyi: NyK 51: 102; Räsänen: V324 a; Şçerbak: İRLTJa 122-123; Golden: KhazSt 257.

malama < **malağma** 'taneleri ayrılmamış, samanla karışık tahıl'

< R (yer.) μάλαγμα 'mit Spreu vermischter Weizen'.

Tzitzilis: GrLw 307.

malaz 1. 'sulak yer'; **2.** 'su altında kalan tarla'; **3.** 'sürülmemiş, ot бүрүмүш toprak'.

Kökenini bilmiyoruz.

mamaliga 'kaynar suda haşlanıp üzerine yağ gezdirilen mısır unu yemeği'

< Rum *māmāligā*.

Crânjala : RumVI 342-343 ; Matei : RÉSEE 4 : 225.

manar¹ yer. 'balta, nacak'

< R μανάρια 'axe' < İtal *mannara*. Venedik'te *manara*, *manera*, *menara* olarak geçer. Bulgarca *manára* da Rumcadan alınmıştır (BER III, 636).

Kahane-Tietze: LFL 410; Tzitzilis: GrLw 312; Tietze Arm 202.

manar² bk. *maran*.

manca 'yiyecek'

< İtal *mangia* 'food'.

Meyer: TürkSt 57; Foy: KSz 1: 306; Tagliavini : Annali N.S. 1 : 192, 200; Kahane-Tietze: LFL 383.

mandal¹ 1. 'kapı kanadını kapalı tutmak için kullanılan döner tahta'; 2. 'ipe serilen çamaşırı tutturmak için kullanılan yaylı kısıkaç'

< R μαντάλι 'bolt'.

Sırpça *māndal* Türkçeden alınmıştır (Skok : EtRj 2 : 368).

Dilimizde *mandal* yerine *sürgü*, *tırkaz* gibi birtakım adlar da kullanılır.

Meyer: TürkSt 44; Kahane-Tietze: LFL 810.

mandal² yer. 'evlek'.

Kökenini bilmiyoruz.

mandar '(ticaret gemilerinde) küçük makara'

< R μαντόρι 'halyard'.

Kahane-Tietze : LFL 811.

mandepsi argo 'tuzak, oyun'

< R μάντεψε 'errate, entdecken'.

Symeonidis: Gr 184/132.

mandıra 'davarların barındırıldığı ve yoğurt, peynir gibi ürünlerin yapıldığı yer'

< R μάντρα 'ağıl'. - İtalyanca *mandra* 'sürü' da Rumcadan alınmıştır.

Balkan dillerinde de Rumca bir alıntı olarak geçer.

Meyer : TürkSt 59; Deny : Principes 107; Räsänen: V 326 a; Symeonidis : Gr 184/134 ; Tzitzilis : Zaemki 33; Skok : EtRj 2 : 368; BER 3 : 646.

mandoz > **manduz** > **mandız** 'makara; makara takımı'

< R μάντος.

Kahane-Tietze: LFL 389 ; Tzitzilis : Tietze Arm 201. Bk. *mantı*.

mangır 'mercan balığının yavrusu'.

Kökenini bilmiyoruz.

mangiz argo 'para'.

Çingenece *mangav* 'dilenmek' fiilinden *-is* (*-iz*) ekiyle kurulmuş bir türev olduğu anlaşıyor. Çingencelerin paraya verdikleri *mangin* adının rolü de kulak ardı edilemez.

Bulgarcada da *mangiz* (ç. *mangizi*) olarak kullanılır.

Wagner: BIFR 10: 30; Drimba : Iordan Arm 268; Kostov: İBEz 4: 417; LB 14, 2: 89; BER 3:639.

manifesto 'bir gemideki malları bildirmek için kaptan tarafından gümrük idaresine verilen belge'

< İtal *manifesto* 'list of a ship's cargo'.

Portekizce (*manifesto*), İspanyolca (*manifiesto*), Fransızca (*manifeste*) gibi Akdeniz dillerinde de kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 385.

manika 'gemilerde ambarlara ve makine bölümüne hava vermek için güverteye açılan saç baca'

< R μανύκω 'pump hose; wind sail'.

Kahane-Tietze: LFL 384.

manişka 'iki dilli iki makara ile yapılan palanga'. Dilimizde *maneska* olarak da geçer.

< İtal (Venedik) *manesco* : *issár a manesco* 'tiral a mano una corda in molti nello stesso tempo, per levare un peso'. Venedik'te *a manesco* 'a mano' olarak kullanılır. Türkçede *issár a manesco*'daki *manesco*'nun 'palanga' olarak değerlendirildiği anlaşıyor.

Kahane-Tietze: LFL 382.

mankafa 1. 'sakağı hastalığına tutulmuş (at)';

2. 'anlayışsız'

~ Tkm *maṇka* 'sakağı'. - Blk *maṇka*, *maṇka awruw*. - Nog *maṇka*. - Kzk *maṇ*.

Türkçe *mankafa* biçiminin halk etimolojisi sonunda olduğu anlaşıyor (*manka kafa* > *mankafa*).

Türkçeden Bulgarcaya da geçmiştir (BER 3 : 639).

mantar 1. 'emeçleri bir gövde ve bunun üstünde bir şapka biçiminde gelişmiş ilkel bitki';

2. 'şişe tapası, cankurtaran simidi, cankurtaran yeleği, ayakkabı tabanı yapımında kullanılan meşe ağacı tabakası'; 3. 'bu tabakadan yapılan şişe tapası'; 4. 'balık ağlarını su yüzünde tutmaya yarayan mantar parçası'

< R μαντάρι (μαντάρ) 'Pilz'.

Meyer: TürkSt 32; Foy: MSOS 6: 140; 11: 245. s. 3. not; Tietze: Gr (1) 209/8; Räsänen: V 226 b; Symeonidis : Gr 184/131 ; Tryjarski: MSFOu 158: 241-254; Tzitzilis: Zaemki 94/90; Georgacas : FT 140/216.

mantı¹ 'içine kıyma konularak bohça biçiminde dürülmüş küçük hamur parçalarıyla yapılan yoğurtlu yemek'. Ağızlarda *mantı* yerine *Tatar böreği* (ve *su böreği*) adları da kullanılır. Yerel olarak *kulak aşı*, *kulak çorbası*, *kulaklı çorba*, *kulaklı hamur* adları da geçer.

~ Özb *mantı* 'buharda pişirilen etli börek'. - Krg *mantū*. - Sart, TatK *mant*. - Türkî *mantu*, *mantuy*. - YUyg *mantu*. - SUyg *manta*, *mantı*. Çin-Kore kökenli bir söz olduğu anlaşıyor: *mantu* 'içine kıyma, sebze konularak bohça biçiminde dürülmüş küçük hamur parçalarıyla yapılan ve buharda pişirilen yemek'.

Moğol diyalektlerinde de yaygın olarak geçer: Kalm *mantū*; Mong *mantu*; Mgr *mānt'u*. Bang: Túrân 1918, 531. s. 39. not; Laufer: Sino-Iranica 579 ; Ramstedt : KWb 256 b; JSFOu 55, 2 : 66; SKE 141; Caferoğlu : TDAY 1957, 7-9 ; Doerfer: TMEN 1739.

mantı² (< *mantı*) ‘gabya serenini kaldıran halat ve makara’

< İtal (Venedik) *mante* ‘runner, tie’. -Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: Port *amante*, İsp *amante*, Fr *aman*, *amante*, İtal *amante*, *mante*, Ar (Malta) *mantı*, (KAfrika) *mante*. Venedik İtalyancasında *mante* yanında *manto* biçimi de geçer. Bu biçim Doğu Akdeniz dillerinde (Rumca *μάντος* > Türkçe *mandoz*) de kullanılır. Bk. *mandoz*.

Kahane-Tietze: LFL 389.

mantilya ‘serenleri direklerle asmak için cundalarından direklerle alınan halat’

< İtal *mantiglia* ‘lift’.

Kahane-Tietze: LFL 392.

manyat ‘alamanadan küçük, üç çiftte balıkçı kayığı’. Bu kayıklarla atılıp karadan çekilen küçük ağa da *manyat* adı verilir.

< İtal *menáida* ‘seine-net for the fishing of anchovies’.

Türkçeye Rumca yoluyla geçtiği anlaşıyor. Ancak, bildiğimize göre, Rumca karşılığı bulunamamıştır.

Kahane-Tietze: LFL 409.

mapa ‘ucu halkalı civata’

< İtal *mappa* ‘hinge with hook; hasp’. - Gemi içini aydınlatmaya yarayan zeytin yağıyla yanan siperli fenere de *mapa* adı verilirdi. Bu adın *lanterna a mappa*’dan geldiği anlaşıyor. Kahane-Tietze: LFL 393.

maral (> *meral*) ‘dişi geyik’. Anadolu ağızlarında *maral* olarak geçer.

~ Az *maral*. - Tkm *maral* ‘ala geyik, sığın’. - Blk *maral* ‘sığın’. - Nog *maral*. - KKlp *maral*. - Krg *maral*. - Sart *maral*. - Türki *maral*. - Şor *paral*.

< Moğ *maral* ‘sığın’. - Türkçe *ceylan* da Moğolcadan alınmıştır.

Ligeti: NyK 49: 268; Doerfer: TMEN 360; Róna-Tas: ALH 16: 434.

maran¹ yer. 1. ‘küçük ev’; 2. ‘kulübe’. Ağızlarda *manar* ‘yayla evi’ olarak da geçer. Bu biçimin göçüşme (*métathèse*) sonunda olduğu açıktır. Ağızlarda kullanılan *curun* (> *cunur*) gibi.

< Erm *mařan* ‘pantry’.

Szemerényi : Eilers Arm 221; Bläsing : AL 84; FO 29 : 33/39 ; Dankoff: ALT 498; Eren: TD 1995/1: 55, 1995/2: 873-874.

maran² yer. ‘araba tekerleği’. Ağızlarda ‘araba tekerleğinin ağaç kısmı’ olarak da kullanılır.

< Erm *mařan* ‘blocks of wood forming cart wheel’.

Dankoff: ALT 499.

marangoz < **marangos** ‘ağaç işleriyle uğraşan usta’. Eski kaynaklarda *marangon* biçimi de geçer.

< İtal (Venedik) *marangón* ‘ship’s carpenter’.

Türkçe *marangoz* biçiminin Rumcadan (μαργκός) alındığı anlaşıyor. Bk. Tzitzilis : Tietze Arm 201.

Arapça (Suriye) *marangôz* biçimi Türkçeden alınmıştır.

Meyer: TürkSt 48; Kahane-Tietze: LFL 395; Räsänen: V 327 b.

mariz *argo* ‘dayak’

Kostov’a göre (LB 14, 2: 89-90), Çingeneceden alınmıştır: Çing *marav* ‘dövmek, vurmak’ + -iz eki.

Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Blg *maris* ‘dayak’, Srp *maris*.

marsama bk. *barsama*.

marsık ‘yakıldığında duman ve koku vererek baş ağrısı yapan odun kömürü’.

Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen: V 328 b.

marul ‘yeşil yaprakları taze olarak yenilen bir bitki (*Lactuca sativa*)’

< R μαρούλι.

Meyer: TürkSt 32. Bk. Andriotis: EL 200.

masa 'üzerinde yemek yenilen ayaklı tabla'.

Balkan dilleri yoluyla Latince'den alınmıştır (Lat *mensa*): Rum *masā*; Blg *masa*; Srp *masa*. Türkçede masaya *astal*, *trapeze* (> *trapeze*) gibi birtakım adlar da verilir. Tietze (RO 38 : 277-281) bu adları özenle değerlendirmiştir. Yalnız Radloff'un verdiği *şire* 'ein viereckiger Tisch' ("Osmanlıca") biçimi Tietze'nin gözünden kaçmıştır. Ancak Türkiye Türkçesinde *şire*'ye benzer bir biçime rastlanmadığı anlaşıyor. Radloff'a dayanan Ligeti (NyK 49 : 268) Türkçe *şire*'yi Moğolcadan kalma bir alıntı olarak vermiştir (Moğolca *sirege*). Räsänen de *şire*'yi Türkçe ("Osmanlıca") bir veri olarak değerlendirmiştir (V 447-448). "Osmanlıca" *şire* Doerfer'i de uğraştırmıştır (TMEN 244). Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Eren : TD 56 : 349-350.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

Meyer : TürkSt 46; Zajaczkowski: Związki 18. s. 49. not; Tietze: RO 38: 278; Matei: RÊSEE 4: 225, 227; Dron : ST 4, 1984, 19.

maslak 1. 'sürekli su akan boru'; 2. 'su yolu üzerinde bulunan su haznesi'; 3. 'büyük yalak'

< Ar *maslak* 'Weg, Leitung'. - Türkçe *musluk* biçiminin de Arapçadan alındığı anlaşıyor. Yalnız, *maslak* adıyla *musluk* biçimi arasındaki bağ ses bakımından özel olarak tartışılmaya açıktır. Bk. *musluk*.

Tietze: Ar 283/98.

mastı 'kulakları uzun ve düşük, bacakları kısa, bodur bir köpek cinsi'

< R *μαστί* 'dişi köpek'. Provansalcadan alınmıştır. Bk. *bastıbacak*.

Tagliavini: Annali N.S. 1:195; Şçerbak: İRL-TJa 127; Tzitzilis: Zaemki 143/5.

mastika bk. *bastika*.

mastor, mastur argo 'çok sarhoş'.

< *μαστούρης, μαστουρωμένος* 'betrunken'.

Symeonidis : Gr 185/136.

masturi < **mastori** 'geminin orta ıskarmozu, geminin en geniş yeri'

< R *μάστορις* 'midship beam, midship frame' < Lat *magister*. Gemicilik terminolojisinde *magister* biçimi Rumcada (Portekizce *vau mestre*, İspanyolca *bao maestro*, Fransızca *maître bau*, İtal *baglio maestro* gibi) Roman dillerinde kullanılan adın anlamını almış ve Türkçeye 'geminin orta ıskarmozu, geminin en geniş yeri' olarak geçmiştir. Türkçede *mastori* biçimi *masturi*'ye çevrilmiştir.

Kahane-Tietze: LFL 812.

maş 'bir çeşit börülce'. Yerel ağızlarda da *maş* olarak geçer.

< Ar *māş* 'Bohnenwinde, Vigna sinensis; Mungobohne, Phaseolus Mungo'. İran dillerinde (Farsça, Ermenice, Kürtçe) de kullanılır. Laufer: Sino-Iranica 585; Tietze: Ar 310/213; Räsänen: V 329-330; Ligeti :AOH 17: 4.

maşala 'bağ ve bahçelerde ekilmek için ayrılmış toprak parçası, evlek'. Ağızlarda *maşara* olarak da geçer. Yerel olarak ana arkadan çapanın ucuyla açılan küçük su yollarına da *maşara* adı verilir.

< Erm *maşaray* 'irrigation channel'.

Dankoff: ALT 496.

matafora < **metafora** 'gemilerin bordalarında bulunan ve sandalları asmaya yarayan dikme'

< İtal (Venedik) **metifora* 'buttafuori'.

Kahane-Tietze: LFL 415.

matafyon 'yelkenlere ve tentelere açılan delik'

< İtal *matafioni* 'reef points'.

Kahane - Tietze: LFL 402.

matiz, matis¹ 'iki halatı birbirine örerek ekleme işi'

< R *μότιση 'splice' (< ματίζω 'to splice').

Kahane-Tietze: LFL 813.

matiz² *argo* 'çok sarhoş'

Çingenecede 'sarhoş' olarak kullanılan *mato*'dan *-iz* ekiyle yapılmış bir türev olduğu anlaşılıyor. Rumca μέθυσος 'sarhoş, bekri' sözüyle birleştirilmesi yanlıştır.

Çingenece *mato*'nun türevleri Balkanlarda konuşulan gizli dillerde de yaygın olarak kullanılır.

Meyer: TürkSt 39; Littmann: DLZ 45: 2254; Wagner: BIFR 10 : 12; Symeonidis : Gr 185 : 138 (Rumca μεθύσι 'Betrunkenheit') ; Theodoridis : Beiträge zur Südosteuropa-Forschung 1966, 134; Kostov: LB 14, 2: 90.

mavna, mavuna 'gemilere ve yakın kıyılara yük taşıyan, güvertesiz büyük tekne'

< Ar *maʿūna* 'Hilfe, Beistand, Unterstützung'. Anlam gelişmesine ilişkin bilgi almak için bk. Doerfer : TMEN 1736. Bk. A. Jal, Glossaire nautique. Paris 1848, 993. s.

Rumca μαούνα Türkçeden alınmıştır (Andriotis: EL 199). Mısır Arapçasında da Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır. Türkçeden Avrupa dillerine de geçmiştir.

Kahane-Tietze: LFL 8. s.; Soucek: Turcica 7: 235-237 ; Doerfer: TMEN 1736.

mavruskil, mavruşkil 'Karadeniz'in kayalık kıyılarında yaşayan, kefala benzer yassı, pulu bir balık'

< R μαυροσκυλλο 'bir çeşit balık' (< μαυροσ 'kara', σκυλλος 'köpek').

Yerel ağızlarda *işkına* (veya *işkine*) olarak da anılır.

Tzitzilis: Studies in Greek Linguistics. Thessaloniki 1990. 198-199; Georgacas : FT 130/73 (μαυροσκίνα 'Corvina nigra').

maya¹ 'bazı besinlerin yapımında kullanılan madde, ferment'

~ Tkm *māya* 'maya'

< Far *māya* 'ferment, leaven'.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir. Srp *maja* (Škaljić: Turc 442).

Räsänen: V 322 b.

maya² 'damızlık dişi hayvan, dişi deve'.

~ Tkm *māya* 'iki hörgüçlü dişi deve'. -

Kzk *maya* 'dişi deve'. - KKlp *maya*. Kara Kalpaklar dişi deveye *ingen* adını da verirler.

- Krg *maya, maya tō*.

< Far *māya* 'the female of any animal, a female camel in particular'.

Moğolcada da *maya* olarak kullanılır.

Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun: AO 5:28).

Ramstedt: KWb 254 b; Räsänen: V 322 b; Tietze: Pers 149/84; Roux: CAJ 5: 41.

maydanoz < **mağdanos** 'yeşil yapraklı, özel kokulu, iki yıllık otsu bir bitki'

< R μακεδονῆσι 'Petersilie'. - Rumca μαϊντανός, μαϊδανός biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Meyer: TürkSt 32; Tietze: Gr (1) 231/173; Andriotis: EL 195.

mayıs² 'taze sığır gübresi'.

Ermeniceden alındığı anlaşılıyor.

Foy: KSz 1: 306. Dankoff (ALT) *mayıs* üzerinde durmamıştır.

mayistra¹ 'kuzeybatı rüzgârı'

< İtal (Venedik) *maistro* 'northwest wind'.

Kahane-Tietze: LFL 380.

mayistra² "grandi direğinin en alt serenine çekilen yelken"

< İtal. (Venedik) *maistra* 'mainsail'.

Kahane-Tietze: LFL 379.

maytap 'şenlik gecelerinde yakılan havaî fişek'

< Far *māhtāb* 'moonlight; moonshine': *māh-tāb-i ātīšīn* 'a kind of firework' (< *māh* 'ay' + *tāb*).

Räsänen: V 321 a.

mazak 'Akdeniz'de yaşayan, kırmızı renkli, lezzetli bir balık (*Trigla lineata*)'.

Kökenini bilmiyoruz.

mazi 1. 'kağnı ve arabalarda iki tekerleği birbirine bağlayan ağaç dingil'; 2. 'halı tezgâhlarında halının sarıldığı ağaç'. Ağızlarda *bazı* ve *pazı* olarak da geçer.

< Far *māzū* 'Achse des Ochsenkarrens oder Pferdewagens'. - Kürtçede *mazi* 'essieu' olarak kullanılır.

Tietze: ZBalk 18: 186/188.

mazin yer. 'yoğurt'. Dar bir alanda *mas* olarak da geçer.

< Erm *mac* 'joined, stuck together': *macun* 'yoghurt'.

Bläsing: AL 83; Dankoff: ALT 479.

mazman yer. 'kıldan ip büken, çuval dokuyan, keçe yapan kimse'. Ağızlarda *mazmancı* olarak da geçer.

< Erm *mazman* 'goat-hair spinner' (*maz* 'hair'+ *man* 'spinning').

Dankoff: ALT 474.

mecek bk. *cemek*.

meç 'düz ve ensiz kılıç'.

Slav dillerinden alınmıştır (Rusça *meč*). Slavca *meč* biçiminin kökenini bilmiyoruz. Kafkas dillerinden geçtiği yolundaki inanç özel olarak tartışılmaya açıktır. Dido dilinde *maça* 'kılıç' olarak kullanılır. Slav dillerine Türk dili yoluyla geçtiği yolundaki sav yanlıştır.

Bouda : ZSIPh 18 : 36; Menges: The Igor' Tale 37-38; Oriens 9: 92.

mehle 'kasaplık hayvanların omuz başından çıkan külbastılık veya pastırmalık yumuşak et'. Yerel ağızlarda *pehle* olarak da geçer.

Räsänen'e göre (V 332 a, 382 a), Farsçadan alınmıştır (Far *pahlu* 'the side').

mehni bk. *pehni*.

meke 'bir çeşit yaban ördeği'. Ağızlarda *sakar* *meke* de 'bir çeşit yaban ördeği' olarak kullanılır. Sakar mekeye *sakarca* adı da verilir. Kökenini bilmiyoruz.

mekik 'dokuma tezgâhlarında atkı ipliklerini çözgü iplikleri arasından geçirmeye yarayan masuralı araç'

~ Az *məkik*

< Far *makik*, *makūk*, *mākūk* 'a weaver's shuttle'. Farsçada *makū*, *mākū* biçimleri de kullanılır.

Räsänen: V 332 b.

melakop bk. *minakop*.

melanurya 'eti kılçıklı bir Akdeniz balığı'. Yerel ağızlarda *melanur*, *melanor* olarak da geçer.

< R μελανούρι, [ç.] μελανούρια.

Georgacas : IT 130; FT 130/75-76. Tzitzilis: GrLw 328

melemir bk. *belemir*.

meles 'beli çökük at'. Yerel ağızlarda *melez* biçimi de kullanılır. Kökenini bilmiyoruz.

meleş 'iki kuzulu koyun'. Ağızlarda da *meleş* olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

melik bk. *belik*.

melisa 'oğul otu'. Yerel ağızlarda *melis* (> *meliz*) 'bal arısı' olarak da geçer.

< R μελισσα 'Biene'.

Meyer: TürkSt 32; Tietze: Gr (1) 233/185.

mendil 'burun ve ter silmekte veya el ve yüz kurulamakta kullanılan küçük kare biçiminde dokuma'

< R μαντήλι 'Taschentuch'. Ağızlarda *men-dil* (> *meldin* > *merdin*) 'sofra bezi, sofraya yığılı' olarak geçer. Dar bir alanda *meldir* 'sofra' olarak da kullanılır. Bu biçimlerin 'sofra örtüsü' olarak kullanılan μαντήλι'dan geldiği anlaşıyor.

Tietze'ye göre, Arapça *mandil* 'havlu; mendil; baş örtüsü' doğrudan doğruya veya Grekçe yoluyla Latince'den alınmıştır (Lat *mantelium* 'Handtuch'). Farsçada da *mandil* 'a towel, napkin; a table-cloth' olarak kullanılır.

Meyer: TürkSt 46; Tietze: Gr (1) 232/180; Räsänen: V 334 a; Symeonidis: Gr 184/133.

mendirek 'dalgakıranla yapılmış liman'

< R μανδράκι 'cove'.

Deny (Principes 76) yanlışlıkla Farsçada 'port' olarak kullanılan *bender*'in küçültme biçiminden geldiğini açıklamıştır.

Kahane-Tietze: LFL 808; Eren: TD 53: 256.

menevrek yer. 'kıldan dokunmuş şalvar'. Anadolu ve Balkan ağızlarında *benevrek* biçimi de kullanılır.

Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de geçer.

< R ὠπανωβράκι 'weite Überhose'.

Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 18: 92-93; RS 3: 262; Skok: RIĖB; Tietze: Gr (1) 211/21; Eren: TDAY 1960, 300/21; BER 1: 42.

mengeç 'büyük yün mekiği'.

Kökenini bilmiyoruz.

menteşe 'bir mille birbirine tutturulmuş, biri sabit, öbürü hareketli iki parçadan oluşmuş metal düzen, reze'

< Far *band-kaşa* 'a bolt, bar'. Baştaki *b-* Türkçede *m-*'ye çevrilmiştir. Bk. *menekşe*. Räsänen: V 334 a; Dankoff: EÇ-Glossary 17.

meral bk. *maral*.

merdane 'oklava'

< Far *vardāna*, *vardana* 'a rolling - pin'. Farsça *vardāna*'nin başındaki *v-* Türkçede *m-*'ye çevrilmiştir.

Anadolu Türkçesinde *merdane* yerine daha çok *oklava* kullanılır. Azerî alanında da *verdānə* yanında *oxlov* biçimi geçer. Türkmenler yalnız *oklav* biçimini kullanırlar.

Tietze: WZKM 59-60: 159; ZBalk 18: 186/191.

merdiven 'yüksek bir yere çıkmak için yapılan basamaklı yol'

~ Az *nərdiban* 'merdiven'. - Tkm *merdivan*

< Far *nardubān* 'a staircase, steps, ladder, especially a scalling-ladder'. Farsçada *mar-dubān* biçimi de kullanılır. Türkçe *merdiven* biçimi Farsça *mar-dubān* adından alınmış olabilir. Ancak, Farsça *nardubān* biçiminin Türkçeye *nerdiven* olarak geçtikten sonra *merdiven* biçimini aldığı da düşünülebilir. Azerî alanında kullanılan *nərdiban* biçimi doğrudan doğruya Farsça *nardubān*'dan gelir. Türkmence *merdivan* biçimi ses bakımından Farsça *nardubān* (~ *mar-dubān*) adına daha yakındır.

Türk diyalektlerinde merdivene daha çok *baskıç* adı verilir: Krg *baskıç*. - Kzk *baskış*. - TatK *baskıç*. - Blk *basxıç*. - Şor *paskış*. - Alt *paskıç*. - Sag *paskıs*. - Anadolu ağızlarında ise *basak* biçimi kullanılır.

Räsänen: V 351a; Monchi-zadeh: Xurāsān 375.

merek yer. 'samanlık'

< Erm *marag* 'hayloft'. Kürtçeye de *marak*, *merek* 'hangar pour la paille, grénier à foin' olarak geçmiştir.

Foy: MSOS 6: 141, MSOS 7: 217; Eren: TD 1995/1: 33; Tietze: ZBalk 18: 186/192; Dankoff: ALT 504.

merendi bk. *kerendi*.

meres yer. 'köpeklerin boynuna takılan demirli halka, tasma'

< Ar *maras* 'Strick, Schnur'. Kürtçede de *me-rez* 'collier d'un chien' olarak geçer.

Tietze: Ar 309/209.

meret 1. 'sıkıntı veren (şey veya kimse)';
2. 'uğursuz'

< Ar *mārid*, (Suriye) *māred* 'böser mächtiger Geist'.

Tietze: Ar 308/208; Räsänen : V 335 a.

merkûp 'ayakkabı'

< Ar *markûb* 'ayakkabı'.

Dozy'ye göre (Noms... 191), yalnız Mısır'da kullanılır.

merlan bk. *merlanos*.

merlanos 'bir tür mezgit balığı'. Türkçede *merlan* (ve *berlam*) olarak da geçer.

< R μερλάνος < İtal *merlano*. Ağızlarda geçen *merlan* biçimi büyük bir olasılıkla İtalyancadan alınmıştır.

Georgacas : FT 130/78; Tzitzilis : Tietze Arm 201. Bk. Meyer : TürkSt 26.

mersin 'denizlerde ve göllerde yaşayan, tatlı sularda yumurtlayan, yumurtalarından havyar yapılan bir balık (Acipenser sturio)'

< R μερσίον 'mersin balığı'.

Türkçeden Sırpçaya *mersim* olarak geçmiştir (Skok:EtRj 2: 409; Georgacas: IT 137).

Meyer: TürkSt 24; Georgacas: IT 99, 135, 136; FT 130/79.

mertek 'yapıda kullanılan dört köşe veya yuvarlak sırık'. Yerel ağızlarda *merdek* biçimi de kullanılır.

Eski Kıpçakçada *mertek* 'kiriş, tavan kirişi' olarak geçer.

Kökeni karışıktır. Tietze (ZBalk 18: 187/193), yabancı kökenli olduğunu açıklamışsa da, kronolojik ve coğrafi nedenler dolayısıyla Ermenice *mardak*'tan geldiğinin düşünülme-

yeceğini yazmıştır. Ona göre, alıntılama Türkçe > Ermenice yönünde gerçekleşmiştir. Räsänen (V 335 b) kökeni üzerinde durmamıştır. Dankoff (ALT 505). Tietze'nin savına karşı çıkarak Ermeniceden alındığını açıklamıştır (Erm *mardak* 'beam'). Yerel ağızlarda 'Ermeniceden kalma yapı işleriyle ilgili birtakım alıntılar geçtiğini biliyoruz. *Arıstak*, *çörtten*, *hezan* (*hezen*), *him*, *keran*, *pişirik*, *pöhrenk*, *sivik* gibi.

Türkçeden Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerine de geçmiştir (BER 3: 750).

meses yer. 'hayvanları dürtmek için kullanılan, ucu demir çivili değnek, üvendire'. Ağızlarda *mese* olarak da geçer. Bu biçimin ayırma yanlışı sonunda ortaya çıktığı anlaşıyor (*meses-i* > *mese-si*).

< Ar *massās* 'Stange mit Eisenspitze zum Abkratzen der Pflugschar und mit deren anderen Ende die Ochsen angetrieben werden'. Suriye Arapçasında *msās* 'aiguillon (pour conduire les boeufs)' olarak geçer.

Doerfer (TMEN 366) yanlışlıkla Moğolcadan alındığını dile getirmiştir.

Tietze: Ar 309/210; Eren: TM 19: 296.

meşe 'geniş yapraklı bir orman ağacı (Quercus)'. Eski kaynaklarda *meşe* 'orman' olarak geçer. Batı Anadolu ağızlarında *meşe beyi* 'orman bekçisi' olarak kullanılır.

< Far *bîşa* 'a forest, wood, wild uncultivated country'. Başındaki *b*-nin Türkçede *m*-'ye çevrildiği göze çarpıyor. Başlangıçta Türkçede de 'orman' olarak kullanılan *meşe*, sonradan *meşe ağacı* 'orman ağacı' adında 'meşe' anlamını almıştır.

Diyalektlerde *meşeye* *emen* adı verilir: Nog *emen*. - Blk *emen*. - Kklp *emen*. - Kzk *emen*. - TatK *emen*. - Çuv *yuman* (Räsänen: V 42 a). Németh : ALH 3 : 183 ; Egorov : ÊS 348; Räsänen : V 336.

meşin 'sepilenmiş koyun derisi'

< Far *mēšin* 'a dressed sheep's skin' (< : *mēš* 'a sheep').

Bulgarca *mešin* Türkçeden alınmıştır.

Scherner: CAJ 17: 250; Räsänen: V 336 a.

met 1. 'çelik çomak oyunu'; **2.** 'bu oyunda kullanılan değnek'.

Dankoff'a göre (ALT 514), *met* 'bilye, para veya yuvarlak taşla oynamak için kazılan küçük çukur' ve *mit* 'çocuk oyunlarında başlangıç yeri' gibi yerel biçimler Ermeniceden alınmıştır: Erm *mēt* 'index of scales; (dial.) starting point in a game'. Yazar, ağızlarda 'çelik çomak oyunu' olarak kullanılan *mit* (~ *met*) biçimlerinin kökeni konusunda açık bir yargı vermemiştir. Buna karşılık ceviz oyununda kazanılan cevizlere verilen *met* adının 'küçük çukur' ve 'çocuk oyunlarında başlangıç yeri' olarak kullanılan *met*'ten başka bir şey olmadığını belirtmiştir.

metafora bk. *matafora*.

metazori < *metozori* argo 'zorla'

< R *μῆτὸ ζόρι* 'mit Gewalt, mit Widerstand'.

Türkçede *metozori*'nin *metazori*'ye çevrildiği göze çarpmıyor.

Symeonidis: Gr 14: 185/141.

metelik 'on para değerinde olan madenî para'

< Fr *métallique* 'madenden yapılmış, madenî': *monnaie métallique* 'madenî para'. - Türkçe *metelik* biçiminin *ellipse* sonunda ortaya çıktığı anlaşıyor.

Meyer: TürkSt 64.

meyan (kökü) 'tüysü yapraklı, mor çiçekli, tatlı olan kökleri hekimlikte ve serinletici içeceklerin yapımında kullanılan, çok yıllık otsu bir bitki'. Ağızlarda *biyan*, *biyan* (> *piyan*) olarak geçer.

~ Az *biyan* (kökü). - Tkm *buyan* (köki) . - Kzk *miya*. - Krg *miya*: *kızıl miya*, *ak miya*. - Çuv *māyan*.

Baştaki *b-* sesi, Türkçe *burun* (> *murun*) örneğinde olduğu gibi, benzeşme (*assimilation*) sonunda *m-*'ye çevrilmiştir.

Egorov: ÊS 131; Räsänen: V 336 b; Dankoff: EÇ-Glossary 18.

meyve < *meyva* 'yemiş'

~ Az *meyvə* . - Tkm *mive*. - Krg *mömö*. Kırğızcada *miva*, *miyba* biçimi de geçer. - KKlp *miyve*. - Özb *meva*.

< Far *mīva*, *mayva* 'fruit'. - Türkçede *meyve* yanında *yemiş* de yaygın olarak kullanılır. Bk. *yemiş*.

Ligeti: AOH 17: 13; Räsänen: V 232 b.

meze 'içki içilirken yenilen yiyecek'

~ Özb *maza* 'tat'

< Far *maza* 'taste, flavour, smack, relish'.

Scherner: CAJ 17: 251.

mezer yer. 1. 'önlük'; 2. 'büyük havlu'

< Erm *mezar* 'women's apron'.

Dankoff: ALT 510; Eren: TD 1995/2, 874-875.

mezgep bk. *nezkep*.

mezgıt 'Avrupa ve Türkiye denizlerinde yaşayan, uzun vücutlu, büyük ağızlı, eti lezzetli bir balık, tavuk balığı'. Dilimizde *mezit* biçimi de kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz. Georgacas (FT) *mezgıt* üzerinde durmamıştır.

mezura 'metre şeridi'

< İtal (Venedik) *mesura*. İtalyancada *misura* 'tapeline' olarak geçer.

Kahane-Tietze: LFL 414.

mıcır 1. 'kömür kırıntısı'; **2.** 'yol yapımında kullanılan taş kırıntısı'. Dilimizde *mucur* olarak da geçer.

< Erm *mocir*, *mcir* 'Asche, Kohlestaub'.

Bläsing: AL 92; Dankoff: ALT 525.

mıhlama 'soğanlı kıyma veya pastırma üzerine yumurta kırılarak yapılan bir yemek'. Yerel ağızlarda *mıhla* (< *mıkla*) biçimi de yaygın olarak kullanılır.

< Ar *muqla* 'das Weisse des Auges und die Pupille'. Arapça *muqla*'nın Suriye'de kullanılan *məqʕl* biçimi 'jaune de l'oeuf versé sur un plat et comparé au globe de l'oeuil' anlamına da gelir.

Arapça *muqla*'nın Türkçeye *mıhla* olarak geçtiği anlaşıyor. Türkçe *mıhlama* biçimi *dolma*, *sarma*, *kapama*, *kavurma*, *pastırma*, *tuzlama* gibi yemek adlarının analogik baskısı altında oluşmuştur.

Tietze: Ar 309/212; Dankoff: EÇ-Bitlis 410.

mırmır 'sularımızda yaşayan bir yılan balığı türü'

< R *μουρμούρι* 'Lithognatus mormyrus (= Pagellus mormyrus)'.
Georgacas : FT 130/83.

mısır 'gövdesi kalın, yaprakları büyük, boyu yaklaşık 2 m olabilen bir kültür bitkisi (Zea mays)'. Ağızlarda *misir* olarak geçer.

Mısır buğdayı (veya *Mısır darısı*) adının *el-liptique* bir biçiminden kaldığı anlaşıyor.

Türkçede mısıra türlü adlar verilir: *darı* (< *Şam darısı*), *kokoroz*, *lazot* vb. Kuzey Kafkasya diyalektlerinde *nartux* adı kullanılır (< Kab *nartyxu* < *nart* 'Held' ve *xxu* 'Buchweizen') (Schmidt : MSFOu 67 : 468-469). Bk. Bouda : CAJ 17 : 75 ; Räsänen: V 351 a; Eren: TD 29 : 704. s. 7. not, 52 : 767 ; 55: 316-320; Jappuev : ST 3, 1974, 61, 63.

mısmıl yer. 'bıçakla kesilmiş, boğazlanmış, eti yenilebilen, murdar olmayan (hayvan)' < *mismil* < *bismil*

< Far *bismil* 'kesilmiş, boğazlanmış (hayvan)' (< Ar *bismillāh*). - Hayvan keserken

besmele çekildiği için *bismil* (> *mismil* > *mısmıl*) 'bıçakla kesilmiş (hayvan)' anlamını almıştır.

Türkçe *mısmıl* biçimi benzeşme (*assimilation*) sonunda ortaya çıkmıştır.

„Brockelmann: ZDMG 73:27.

mişmiş 'kayısı veya zerdali'

< Ar *mişmiş*. - Far *maşmaş*, *mişmiş* 'an apricot' de Arapçadan alınmıştır.

miçek yer. 'sivri sinek'.

Dankoff'a göre (ALT 517), Ermeniceden alınmıştır (Erm *mžex* 'mosquito'). Dankoff, *miçek* yanında ağızlarda 'küçük sinek', 'küçük sivri sinek' ve 'tatarcık' olarak kullanılan *mucuk* biçimini de saymıştır. Eren'e göre (TD 1993/2 : 15-16), *mucuk* biçimi *miçek*'le birleştirilemez. Bk. *mucuk*.

midye 'denizlerin kayalık yerlerinde yaşayan, eti yenir bir hayvan (Mytilus edulis)'

< R *μύδι* (midyeye verilen *μύς* adının küçültmesi). Türkçe *midye*'nin Rumca çokluk biçiminden alındığı anlaşıyor (*μύδια*).

Meyer: TürkSt 24; Räsänen: V 338 a; Theodoridis: Turcica 7:42; Tzitzilis: Zaemki 9; Georgacas: IT 220; FT 131/86.

miğri bk. *mingri*.

miksinar 'kefala benzer bir balık'. Türkçede *miksinarya* biçimi de kullanılır.

< R *μυξινάρι*, *μυξινάρια*.

Georgacas: FT 131/88.

mil 'selin getirdiği kumlu, çamurlu toprak'.

Tzitzilis'e göre (GrLw14), Rumcadan alınmıştır (R *ἀμύλιον* 'Mehl', 'Erdboden aus sehr feinem Sand').

milya bk. *bilya*.

minakop 'taş levreği'. Yerel olarak *melakop* biçimi de geçer. Türkçede *kötek* adı da verilir.

< R μυλοκόπι, μελοκόπι.

Georgacas : FT 131/87.

minder 'içi yumuşak bir madde ile doldurularak dikilen, oturmaya yarar şilte'

~ TatT *minder*. - TatS *mender* 'şilte, yastık'.

- Çuv *minter* 'yastık'.

Kökenini bilmiyoruz. Egorov'a göre (ÊS 134), **min-* 'binmek' kökünden gelir. Räsänen (V 338 b) de (? işaretiyle) *min-*, *bin-* kökünden çıktığını yazmıştır.

Kürtçede *minder* 'matelas, lit' olarak kullanılır. Rumca μυντέρι, μεντέρι biçimi Türkçeden alınmıştır (Andriotis: EL 210, 204). Bulgarca (*mindër*), Sırpça (*minder*) gibi dillere de geçmiştir (Škaljić : Turc 464; Skok: EtRj 2: 425).

mine 'metal eşya üzerine vurulan renkli cam katmanı'

< Far *mīnā* 'enamel'.

Laufer : The Beginnings of Porcelain in China. Chicago 1917. 126. s. 1. not.

mingri, miğri 'yılan balığına benzer büyük bir balık'.

< R μουγγρί.

Meyer: TürkSt 26; Georgacas : FT 130/82.

mintan 'yakasız, uzun kollu erkek gömleği'

< Far *nīmtan*, *nīmtana* 'a short garment or shirt' (*nīm* 'a half', *tan*, *tana* 'body'). - Türkçe *mintan* biçiminin göçüşme (*métathèse*) sonunda ortaya çıktığı anlaşılıyor.

mirav yer. 1. 'su yollarına bakan kimse, su yolcu'; 2. 'suyu bahçelere sırayla dağıtan kimse'. Ağızlarda *merav* biçimi de kullanılır. Dar bir çevrede *imrav*, *imral* olarak da geçer.

< Far *mīrāb*, *mīrāu* 'the superintendent of a river or other public reservoir for watering

fields (when water is allowed to run through a certain opening for a time specified)' (*mīr* 'prince, lord, chief' < Ar *amīr* ve *āb*, *au* 'water').

Tietze: Pers 149/86.

misina 'oltanın bağlandığı kıl veya iplik'

< *Messina*, Sicilya'da bir şehir. - Türkçe *misina* sözünün *Messina ipliği* adından geldiği anlaşılıyor. Buna göre, *misina* sözü *elliptique* bir biçimdir. Türkçe *mısır* (< *Mısır buğdayı* veya *Mısır darısı*), *kalas* (< *Galați kerestesi*) ve *tire* (< *Tire ipliği*) adları gibi.

Kahane-Tietze: LFL 413.

misleç bk. *pişirgeç*.

mizana 'üç direkli yelken gemisinin arka direği'

< İtal (Venedik) *mezána* 'mizzen sail'.

Kahane-Tietze: LFL 417.

mizitra esk. 'taze keçi peyniri'

< R μυζήτρα, μιζήτρα.

Meyer: TürkSt 57; Räsänen: V 339 b; Symeonidis : Gr 186/148.

modul bk. *nodul*.

moloz < **molos** 'toprak ve kireçle karışık taş kırıntıları, yapı döküntüsü'

< R μῶλος < Lat *moles* 'masse de pierre, digue, môle'.

Kahane-Tietze: LFL 431.

mor 'kırmızı ile mavinin karışmasından oluşan renk'

~ Tkm *mōr* 'kızıl'. - Blk *mor* 'kızılımsı'. - Krg *mor*.

Doerfer'e göre (TMEN 780), Rumcadan alınmıştır : R μόρον 'Maulbeere' (> 'maulbeerfarbig'). Bang (KSz 17 : 136. s. 2. not) ve Laude-Cirtautas (Farbbez 87, 90) *mor*'u Türkçe *boz* biçimiyle birleştirmişlerdi. Daha sonra Bang (UJb 4 : 18) Yeni Farsça *bōr*

'Fuchs, rotbraun' biçimi üzerinde durmuştu. Doerfer'in seslendirdiği gibi (TMEN 785), *mor* ~ *boz* birleştirmesi ses bakımından olanaksızdır. Buna karşılık Sevortyan (ÊSTJa 1978, 172) *mor*'un *boz*'dan geldiği yolundaki birleştirmeyi "dikkate değer" bir açıklama olarak değerlendirmiştir.

morina 'kuzey denizlerinde yaşayan, eti yenilen, kara ciğerinden balık yağı çıkarılan bir balık (Acipenser sturio)'. Türkçede *kolan balığı* adı da geçer. Mersin balığının erkeğine de *morina* adı verilir.

< R *μopoύνα, μουρούνα*.

Bulgarca ve Sırpçada *moruna* biçimi kullanılır.

Georgacas : IT 140-142; FT 130/80.

moruk argo 'yaşlı erkek'

< Erm *mōruk* 'beard'.

Bulgarca *muruk* Türkçeden alınmıştır.

Dankoff : ALT 536.

mostra 'örnek'

< İtal *mostra*.

Meyer: TürkSt 62; Bonelli: Elementi 189-190; Barbera: Elementi 185; Hadrovics : UELSk 371-372.

moymul 'yırtıcı bir kuş'. Anadolu'da yazılmış eski eserlerde *boymul* 'yırtıcı bir kuş (Circus cyneus veya Circus ceruginosus)' (Redhouse) olarak kullanıldığı gibi, 'boyun ak olan (kuş veya hayvan)' olarak da geçer. Ağızlarda *boymul* 'boyun kara (koyun)' olarak kullanılır.

Eski çağlardan beri kullanıldığını görüyoruz. Orta Türkçede de *boymul* 'boyun ak olan (hayvan)' olarak geçer.

Türkçede kullanılan *moymul* (< *boymul*) biçiminin *elliptique* bir biçim olduğu açıktır: *boymul toğan* 'boyun ak doğan' > *moymul doğan* > *moymul*.

Başındaki *b-* benzeşme (*assimilation*) sonunda *m-*'ye çevrilmiştir.

Eren : NyK 51 : 369 ; Räsänen: LTS 207; Clauson: ED 386 a (*buymul, muymul* biçimlerini vermesi düşündürücüdür); Gökyay : TDAY 1978-1979, 24-27.

mucuk 'tatarcığa benzer bir çeşit küçük si, nek'. Ağızlarda *mücük* olarak da geçer.

Dankoff (ALT 517) yerel ağızlarda sivri sineğe verilen *miçek* adıyla birleştirmiştir. Eren'e göre (TD 1993/2 : 15-16), *mucuk* sözü dar bir alanda kullanılan *miçek* 'le birleştirilemez. Bk. *miçek*.

mucur bk. *mucır*.

mum 'bir fitilin üzerine erimiş bal mumu, iç yağı veya parafin dökülüp dondurulan ışık aracı'

~ Tkm *mūm*. - Türkî *mum*. - Sart *mum*

< Far *mūm, mōm* 'wax; a wax-candle'.

Türk diyalektlerinin bir bölümünde muma *balavuz* adı verilir: Nog *balavız* 'mum'. Nogaylar *kavız* adını da kullanırlar. - Blk *balawuz*. Balkarlar muma *kawuz* adını da verirler. - Kzk *balauiz*. - Tat *balavız*. - Bşk *balauiz*. Bu adların *bal avuz*'dan geldiği açıktır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Bulgarca *avus* 'mum; bal mumu' anlamına gelir. Bu biçim bu gün Çuvaşçada *āvās* 'bal mumu' olarak kullanılır.

Egorov : ÊS 39; Tryjarski: AcOr 2 : 261-262.

numbar bk. *bumbar*.

murç 'taşçıların kullandıkları sivri uçlu bir alet'

< Erm *murč* 'hammer'.

Munkácsi : KSz 6 : 376-379 ; Dankoff : ALT 530.

murnel > **mürnel** 'bir çeşit halat'

< İtal (Venedik) *merlin* 'marline'. - Türkçe *murnel* (> *mürnel*) göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur.

Kahane-Tietze: LFL 412.

murt yer. 'mersin ağacı'.

Eski Kıpçakçada *murt* olarak geçer (Halasi Kun : DTCFD 5 : 19; 7 : 434).

< R μύρτο 'Myrtenbeere'. Ermenicede *murd* olarak kullanılır.

Symeonidis: Gr 186/149. Tietze'ye göre (Gr [1] 233/192), *murt* doğrudan doğruya Ermenice *murd*'dan alınmış olabilir. Eren : TDAY 1960, 311/192. Dankoff (ALT) *murt* üzerinde durmamıştır.

musandıra 'evlerde yatak yorgan konulan yer. yüklük'

< R μουσάντρα < μεσάντρα.

Türkçeden Bulgarca, Sırpça, Arnavutça gibi Balkan dillerine de geçmiştir.

Räsänen : V 345 b; Andriotis: EL 206, 215; Škaljić: Turc 476; Skok: EtRj 2: 487.

muska 'içinde dinî ve büyüleyici bir gücün saklı olduğu sanılan, taşıyanı veya takanı zararlı etkilerden koruduğuna inanılan bir nesne veya yazılı kâğıt' < *nuska*

< Ar *nusḥa*.

Dilimizde muskaya *hamaylı* adı da verilir. Bk. *hamaylı*.

Bouvat: KSz 4: 332.

musluk 'takılmış bulunduğu kabın içindeki suyu istenildiği zaman akıtan açılır kapanır alet'. Anadolu ağızlarında 'su deposu', 'küçük içme suyu deposu', 'çam ağacından yapılmış çeşme yalağı' olarak da kullanılır.

~ Az *musluk*.

Türkçe *maslak* adı gibi, Arapçadan alındığı anlaşılıyor. Ancak, *musluk* ile *maslak* arasındaki bağ ünlüler bakımından özel olarak tartışılmaya açıktır.

Türkçe *musluk* biçiminin oluşmasında baştaki *m*-'nin baskısı yanında Türkçe *suluk* (< *su-luk*) adının rolü de göz önünde tutulabilir. Anadolu ağızlarında *suluk* birçok yerde 'musluk' olarak kullanılır. Bundan başka, 'su deposu', 'tahta oluk', 'taş yalak', 'üzüm çiğnemek için kullanılan büyük tekne' olarak da geçer. Bk. *maslak*.

Yerel ağızlarda musluğa *burma* adı verilir.

Tietze: Ar 283/98; Räsänen: V 345 b.

mutaf 'keçi kılından hayvan çulı, yem torbası gibi şeyler dokuyan esnaf'

< Far *mūytāb*, *mūtāb* 'a hair-rope maker' (< *mūy*, *moy* 'hair of the head; pile (of cloth or carpets), hair, down, first plumage of birds' + *tāb* <: *tāftan* 'bükmek').

Bulgarcada *mutav* 'keçi kılından yapılmış kaba dokuma, çul' ve Sırpçada *mùtap*, *mùtab*, *mùtaf*, *mùtav* 'çul' olarak kullanılır.

Bulgarca *mutafčija*, *mutafin* ve Sırpça *mutápčija*, *mutábdžija*, *mutávdžija* biçimleri de Türkçeden alınmıştır.

Tietze (Pers) *mutaf* üzerinde durmamıştır.

mücük bk. *mucuk*.

mürdesenk 'doğal kurşun oksit'

< Far *murdasang* 'litharge of lead', *mur-dāsang* 'litharge, drass of lead'. Farsçada *murdārsang* olarak da geçer.

Laufer: Sino-Iranica 509 ; Bodrogligeti : EF TDED 21, 1975, 122.

müşküle 'kalınca kabuklu, iri ve uzun taneli bir çeşit üzüm'.

Kökenini bilmiyoruz.

N

nadas 'bir tarlayı sürerek bir veya birkaç yıl dinlenmeye bırakma'

< R νεατός 'breaking-up of a fallow land'. Rumca νεατός biçiminin vurgusuz εα sesleri Karadeniz bölgesinde ä'ye çevrilmiştir. Buna göre, *nadas* biçimi **nātos* > **nātas* > *natas* > *nadas* olarak gelişmiştir. Yerel ağızlarda *nadas* yanında *herk* adı da kullanılır. Bk. *herk*. Anadolu'nun birçok yerinde nadasa bırakılan tarlaya *anız* (~ *añız*) adı da verilir. Bk. *anız*. Theodoridis: ZBalk 4: 146-148; Eren : Türkoloji Dergisi 8: 22.; TD 1993/1 : 283.

naftalin 'maden kömürü katranından elde edilen ve yünlü giysileri güveden korumak için kullanılan antiseptik bir hidrokarbon'.

Uluslararası bir söz olarak Fransızca (*naphtaline*), Almanca (*Naphtalin*), İngilizce (*naphthaline*), İtalyanca (*naftalina*) gibi dillerde kullanılır. *Naphta* (~ Türkçe *neft*) sözüne -(l)in(e) ekini getirmek yoluyla yapılmıştır. Türkçeye Fransızcadan geçtiği anlaşıyor.

nahır yer. 'sığır sürüsü'

< Erm *naxir* 'cattle'. - Kürtçede de *nahır* olarak geçer.

Dankoff: EÇ-Glossary 60; ALT 542; Bläsing: AL 96.

namlı 'samanından ayrılmamış arpa, buğday yığını'. Ağızlarda *lamlı* biçimi de geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

namlu 'tüfek, tabanca, kılıç, bıçak gibi silâhların uzun demir bölümü'. Ağızlarda *lamlı* olarak da geçer.

< R λαμνί 'Messerklinge'.

Tietze: Gr (1) 230/166; Deny: Principes 60.

nanay 'yok'

< Çing *nanay*. - Kürtçede *nanai* olarak geçer.

Balkan dillerinde de kullanılır.

Kostov: LB 14 : 2, 1970, 90.

nardenk 'nar, erik, kızılıklık gibi yemişlerden yapılan pekmez'. Yerel ağızlarda *nerdenk* olarak geçer.

< Far *nārdang* 'victuals dressed with pomegranate syrup'.

nato kafa argo 'söz dinlemez, söz anlamaz, kalın kafa(lı)'

< R νέτο καφάσι 'reiner Schädel, nur Schädel (ohne Gehirn), Dummkopf'. Rumca καφάσι biçiminin Türkçe *kafası* biçiminden geldiği anlaşıyor.

Symeonidis: Gr 186/153.

navlun 'gemi kirası' < **navlon**.

Arapça (Cezayir, Mısır, Lübnan) yoluyla Rumcadan alınmıştır : Ar *nāwlūn* < R ναῦλον 'fare, freight'.

Kahane-Tietze: LFL 443.

nehre yer. 'toprak yayık'

< Far *nahra* 'Gefäß zum Buttern, Butterfaß'.

Tietze: ZBalk 18: 187/201.

nevine yer. 'yoğurt tatlısına benzeyen bir hamur tatlısı'

< Far *lauzina* 'a confection of almonds; any food in which almonds form a part' (< *lauz* 'almond' + *-ina*).

Tietze: Pers 148/82.

nezkep yer. 'kadın başlığı' < *mezgep*. Ağızlarda *nezgep* (> *nezbek*) olarak da geçer.

< Erm *maz* 'saç' + *kap* 'bağ'.

Dankoff: EÇ-Glossary 61; ALT 475; Eren : TD 1993/1 : 383.

nişadır ‘amonyak tuzu’

Farsçadan alındığı anlaşıyor (Far *nauşādūr* ‘sal-ammoniac’). Sayılı’ya göre (Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri. Ankara 1997. 7. s.), Batı Türkistan’da elde edilen bir madde olan nişadıra Çince *nao-şa* adı verilir. Çince *nao-şa* adıyla Farsça *nauşādūr* arasındaki benzerlik çarpıcı ve düşündürücüdür. Ne var ki bu güne değin Farsça *nauşādūr*’un Çince *nao-şa*’dan geldiği üzerinde durulmamıştır. Laufer’in bildirdiğine göre, *nao-şa* sözünün eski Çin kaynaklarında geçmediği anlaşıyor. Çinliler *nao-şa*’yı ilk olarak 6. yüzyılda Sogdiana ve Kuça’da öğrenmişlerdi. Sayılı’nın, Laufer’in Sino-İranica’da verdiği bilgileri değerlendirmede göze çarpıyor.

Kâşgarlı Mahmud’un tanıklığına göre, Orta Türkçede nişadıra *çatır* adının verildiği anlaşıyor. Clauson’a göre (ED 403 b), bu adın İran kökeninden geldiği açıktır. Clauson *çatır*’ı Farsça *nişādūr* biçimiyle karşılaştırmıştır. Ona göre, *çatır* biçimi Türkçede ‘gum ammoniac’ olarak kullanılan *çadır uşağı* sözünde saklanmıştır. Sayılı, Orta Türkçe *çatır* biçimi üzerinde durmamıştır.

Laufer : Sino-İranica 503-508; Ligeti : AOH 22 : 42.

nikotin ‘tütün yapraklarından çıkarılan, çok zehirli bir alkaloit’.

Uluslararası bir söz olarak Fransızca (*nicotine*), İngilizce (*nicotine*), Almanca (*Nikotine*), İtalyanca (*nicotina*) gibi Avrupa dillerinde kullanılır. Bu söz, Fransız diplomatı Jean Nicot’nun adından gelen Fransızca *nicotiane* ‘tütün’ (< Latince [*herba*] *nicotiana* ‘tütün’) sözünden yapılmıştır. Nicot, 1560’ta Liçboa’dan Fransa’ya (kraliçe Catherine de Médicis’e) ilk tütünü göndermiştir. Fransızca *nicotine*’in sonundaki ek için bk. *benzin*, *kinin*.

nilüfer ‘durgun sularda yetişen bir su bitkisi’

< Far *nīlūfar* ‘the waterlily’. Farsçada *nīlūpar*, *nīlūpal*, *nīlūfal*, *līlūpar*, *līlūpal* olarak da geçer.

Yerel ağızlarda *ülfer* ‘nilüfer’, *ulfar*, *ulgar* ‘süsen’, *kulfal*, *kulfar* ‘mor zambak’ gibi birtakım biçimler geçer. Tietze’ye göre, bu biçimler Rumcadan alınmıştır (R *νοῦφαρο*). Rumca *νοῦφαρο*’nun kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Andriotis: EL 231.

Laufer : Sino-İranica 585; Tietze: Gr (1) 233/195.

nişasta ‘tahıl tanelerinden veya patates gibi birtakım yumrulardan özel yöntemlerle çıkarılan una benzer bir madde’

< Far *nişāsta* ‘starch’. - Türkçede nişastaya *ket* adı da verilir. Bk. *ket*.

Räsänen : V 353 b.

nobran ‘davranışı kaba, sert ve gönül kırıcı olan, nadan’.

Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen: V 354 a.

noda bk. *loda*.

nodul < **modul** ‘üvündirenin ucuna çakılmış sivri demir çivi’.

< R *μουτούλιν*, *μουτούλ*, *μοτούλ* (< *μυ-τούλι* < *μύτη* ‘burun’ + *-ούλιν* küçültme eki) ‘Eisenspitze am Ende des Ochsenstachels’.

Symeonidis: Gr 186/150; Tzitzilis: GrLw 343; Eren: TD 1990/2 : 20-21 ; 1993/1 : 383.

nokra bk. *okra*.

nokul yer. ‘mayalı hamurun içine ceviz, fındık, susam, üzüm konularak yapılan bir çeşit çörek’

< Ar *nuql*.

Tietze: Ar 259. s.

nöker 'bir erkekle evli olan kadınların birbirine göre adı, ortak, kuma'. Yerel ağızlarda 'kuma, ortak' olarak kalmıştır. Eski kaynaklarda beylerin arkadaş ve yoldaşlarına verilen bir ad olarak geçer.

~ Tkm *nöker*. - Bşk *nöger*. - Blk *nöger*. - Krç *nöger* 'yoldaş'. - Tel, Kuğ *nökör* 'yoldaş'. - Kzk *nögör* 'hizmetçi'. - Krg *nökör*. - SUyg *nöker*.

Ramstedt'e göre (Lautlehre 77, 184), Yakutça *doğor* (< *dögör*) 'yoldaş' biçimi de *nökör*'den gelir. Ancak Doerfer (TMEN 385) Yakutça *doğor*'un Moğolca *nökör*'den geldiği yolundaki görüşe karşı çıkmıştır. Ona göre, Moğolca *n-*'ler Yakutçada olduğu gibi kalır. Daha sonra Kałuzyński (ME 26, 55) de Ramstedt'in görüşünü kuşku ile karşılamıştır. Bk. Németh : AOH 3 : 22.

Moğolcadan alındığı anlaşıyor (Moğ *nöker*, *nökör*).

Moğolcadan (veya Türkçeden) belli başlı komşu dillere de geçmiştir.

Vladimirtsov : DAN B, 1922, 287-288; Ramstedt : KWb 279-280; JSFOu 55, 2 : 78 ; Lautlehre 77, 184; Németh: MNy 49: 304-318; AOH 3; 1-23; Poppe: Németh Arm 336; Ligeti : NyK 49 : 268 ; AOH 4 : 158; 14: 58-59; 19: 185-186; MNy 72: 19 ; TörK 110; Bazin: JA 1961: 425; Räsänen: V 354-355; Doerfer: TMEN 388; Caferoğlu: TDAY; Baskakov: Bazin Arm 296 (Farsça!) ; Róna-Tas : ResAltL 204 ; Néprajz és Nyelv-tudo-mány 17-18: 129.

nügü yer. 'eski bir ağırlık ölçüsü'

< Erm *unki* 'unit of weight (Lat uncia)': yer. *nuki*, *nugi*.

Dankoff: ALT E 163. Tietze (Gr [1] 234/198). *nügü*'yü yerel ağızlarda kullanılan *önge* biçimiyle birleştirmiştir. Bk. *önge*.

oba 1. 'çadır halkı, göçebe ailesi'; 2. 'büyük göçebe çadırı'; 3. 'beş on evlik köy'; 4. 'göçebelerin bir süre için konakladıkları yer'. Anadolu ağızlarında 'komşu; yabancı' olarak da kullanılır. 'Yaz otlağı' anlamına da gelir. Anadolu'da yer adlarında yaygın olarak geçer.

~ Tkm *ōba* 'köy'.

Orta Türkçede *oba* (Oğuzca) 'boy, oymak' olarak geçer.

Türkçede başlangıçta 1. anlamda kullanıldığı anlaşıyor. 2, 3 ve 4. anlamlar sonradan gelişmiştir.

Kökenini bilmiyoruz. Türk diyalektlerinde kullanılan *oba* 'yığın, tınaz, tepe' adıyla birleştirilemez : Nog *oba* 1. 'tepe, höyük'; 2. 'mezar'. - Blk *oba* 'mezar'. - Kzk *oba* 'höyük'. - Krg *obō*, *obo* 'taş yığını'. - Şor, Sag *obā* 'yığın, tınaz, tepe, höyük'. Şorlar ve Saygılar *oma* biçimini de kullanırlar. - Alt, Tel *obō* 'yığın, tınaz, höyük'. Altay diyalektinde *oboğō* biçimi de kullanılır. - Tuv *ovā* 'yığın, tepe'. - Kumancada da *obo* 'tepe' olarak geçer. Bütün bu biçimlerin Moğolcadan alındığı açıktır (*obağā* 'yığın, taş yığını').

Arapça, Farsça, Kürtçe gibi komşu dillere de geçmiştir.

Deny : RHAs 3 : 256-259, 263, 265; İnan : AYB 1933, 21-22 ; Ramstedt: KWb 291 b; Zajaczkowski: Związki 38-41; Räsänen: StO 25, 1: 10; V 356 a; Poppe: Németh Arm 336-337; StO 28, 3: 8-9; Doerfer: TMEN 36, 132; Clauson: ED 5-6; Kakuk: ÉIOsm 306; Shimin-Hamilton : Turcica 13 : 37.

obruk yer. 'içinde su biriken çukur yer, doğal kuyu'. Yerel ağızlarda *opruk* 'ovalarda akar

suların içine akıp kayboldukları delikler', 'volkanik kuyu' olarak da geçer. *Obruk* yanında *orbuk* 'toprağın çökmesi nedeniyle oluşan delik' biçimi de yaygın olarak kullanılır. Yerel ağızlarda yer üstü sularının içinde kayboldukları doğal oyuklara da *orbuk* adı verilir. Bu biçimin göçüşme (*métathèse*) yoluyla oluştuğu açıktır. Anadolu'da *obruk* (> *orbuk*) yer adlarında da kullanılır : *Obruk* (Kastamonu, Samsun), *Orbuk* (Manisa), *Kızılbuk* (Çorum), *Opruk* (Kastamonu, Kayseri, Konya).

< **obur-* (~ **opur-*) + *-(u)k*. Ağızlarda *oburulmak* 'yer kaymak, çökmek' ve 'yer çöküp koni biçiminde çukurlaşmak' anlamında kullanılır. Türkmencede *opurulmak* 'çökmek' olarak geçer. Türkmenler *obruk* yerine *opurum* biçimini kullanırlar.

Obruk (~ *opruk*) biçiminin **obur-* (~ *opur-*) kökünden kalma bir türev olduğu açıktır.

Rusça *ovrag* biçimi Türk diyalektlerinden alınmıştır.

Räsänen: V 358 a, 508 b; Clauson: ED 90 b; Eren: DTCFD 8 : 249 ; TD 1990/1:16.

obur 'gereğinden çok yemek yiyen, doymak bilmeyen (kimse)'. Yerel ağızlarda 'sinde yatan ölü' olarak da geçer.

~ Krg *obur* 'obur, aç gözlü'. - Nog *obır*. -Kzk *obır* 'obur; doymaz'. - TatK *ubır* 'efsanevi yaratık'. - Çuv *vupār* 'kötü ruh, hortlak'.

Türk diyalektlerinde kullanılan *op-* 'içine çekmek, emmek' kökünden geldiği anlaşıyor: *op-* + *-(u)r*.

Rusça *upyr* biçimi Türk diyalektlerinden alınmıştır.

Vladimirtsov: SrGr 211; Räsänen: TLT 124; V 363 b; Ligeti: NyK 49: 256; MNy 43: 16; Dmitriev: Stroj 548, 558; Boev: İİBEz 19: 905; Egorov: ÊS 57; Vasmer: REW; Şipova: STRJa 347-348.

obuz yer. 1. 'su kaynağı'; 2. 'akar suların toprakta oluşturduğu yarıklık'; 3. 'çay ve ırmakların geçtiği dar boğaz, iki sırt arasındaki çukur'.

Orta Türkçede *opuz* 'basık, düz yer' olarak geçer.

Clauson'a göre (ED 16-17), Türkçe *ob-/op-* 'yutmak' kökünün bir türevidir. Yerel ağızlarda kullanılan *op-* '(toprak) çökmek' veya 'kaymak' kökü de düşündürücüdür.

Räsänen: V 508 b (Brockelmann'a uyarak *ubuz* biçimini vermiştir).

odun 'yakılmak için kesilmiş, parçalanmış ağaç'

~ Az *odun*. - Tkm *ōdun*. - TatK *utin*. - Bşk *utin*. - Krg *otun*. - KKlp *otin*. - Kzk *otun*. - Tar *otun*. - Özb *utin*. - Nog *otin*. - Alt, Tel *odun*. - Şor, Sag, Kaça, Koy *oduñ*. - Bar *odin*. - Hak *odmñ*. - Çuv *vutā, vut*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *otuñ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *otun* biçimi kullanılır.

Yaygın bir inanca göre, Eski Türkçe *ōt*'tan gelir. *ōt* 'ateş' + *-(u)ñ* eki. Sonundaki *-(u)ñ* (ve *-n*) ekine ilişkin bilgi almak için bk. Gabain: AG 78. §; Brockelmann: OGM 92 ve 96. §; Räsänen: MTS 107.

Jarring: Studien 96; Zajaczkowski: Sufiksy 72; Németh: AOH 3: 17; Egorov: ÊS 57; Räsänen: LTS 147; V 366 b; Doerfer: TMEN 585; KhalMat 299; Ligeti: AOH 22: 44; Clauson: Studies 149; ED 60 b; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 421-422; Şçerbak: JaS 207/60.

oflaz yer. 1. 'güzel, yakışıklı'; 2. 'körpe, taze'; 3. 'gülbüz'.

Kökünü bilmiyoruz.

oğlak 'keçi yavrusu'

~ Tkm *ovlak* 'keçi yavrusu'. - Nog *ulak*. - Blk *ulak*. - KKlp *ılak*. - Bşk *ılak*. - Krg *ulak*. - Kzk *ılak, lak*. - Özb *ulak*. - Tar *oğulak*. - Alt, Tel *ulak*. - Sag *ōlak* 'çocuk'. - Şor *oğlak* 'çocuk'

~ OT *oğlak*

< *oğul* + *-(a)k* küçültme eki. - Türkçede *oğulak* > *oğlak* olarak gelişmiştir. Deny (Grammaire 565) *oğlak*'ı *oğ-lak* biçiminde açıklamıştır. Onun bu açıklamasına katılan Ligeti (MNy 29: 275; AOH 27: 8) *oğ* kökünü Moğolca *oğunu, oğuna* 'yaban tekesi', *oğulca, oğalca* 'yaban koyunu' biçimlerinin *oğu-, oğa-* kökleriyle birleştirmiştir.

Macarca *olló* 'keçi yavrusu' eski bir Türk dilinden alınmıştır (Ligeti: TörK).

Katona: MNy 23: 191; Eren: KCsA 3: 129. s. 1. not; UAJb 24: 135; DTCFD 7: 286. s. 6. not; TD 29: 704; Ramstedt: MSFOu 88: 256; Räsänen: MTS 100; V 358 a; Joki: LwSS 365-366; Brockelmann: OGM 64. § d; Şçerbak: İRLTJa 119-120; Doerfer: TMEN N 26. = 1971; Clauson: ED 84-85; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 404-405; Ligeti: TörK 70.

oğlan 'erkek çocuk'

~ Az *oğlan*. - Tkm *oğlan* 'çocuk, uşak; delikanlı'. - TatK *ulan*. - Bşk *ulan*. - Nog yer. *ulan* 'delikanlı'. - Kzk *ulan*. - Tel *ulan* 'delikanlı'. - Şor *oğlan, olan*. - Sag *olgan*. Göçüşme (*métathèse*) yoluyla *oğlan*'dan çıkmıştır (Eren: TDAY 1953, 163).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *oğlan* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *oğlan* biçimi kullanılır.

Türkçe *oğul*'a *-(a)n* eki getirilerek türetildiği açıktır. Bu ekin Uyğurcadan başlayarak çokluk eki olarak kullanıldığını biliyoruz (Gabain: AG 56. §; Kononov: GrJaTRP 268. § (-an, -en < İranca); Brockelmann: OGM 125. § c; Räsänen: MTS 54; Doerfer: TMEN

497; Pokrovskaya: İRLTJa 15-17; Clauson: ED 83-84.

Räsänen (V 358 a s.v. *oğul*) -n eki üzerinde özel olarak durmamıştır. Bang (KSz 17: 131; Muséon 32: 173) *oğlan* (ve *eren*) biçimlerinin sonundaki -n ekini küçültme eki olarak değerlendirmişti. Ancak Pelliot (JA 1925, 202. s. 1. not) onun görüşünü kuşku ile karşılamıştır. Bk. Brockelmann: OGM 92. § d; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 411.

Ramstedt (Lautlehre 177 ; Formenlehre 54, 212, 222) Eski Türkçe *oğul* ~ *oğlan* biçimlerini karşılaştırmışsa da, -n ekini çokluk eki olarak değerlendirmemiştir.

Sevortyan (ÊSTJa 1974, 411-412 *oğul* + -(a)n etimolojisini doğrulamak için *oğul* + -(a)k biçiminin tanıklığını kullanmıştır.

Pritsak (UJb 24: 78) *oğlan* biçimini *oğu-lan* diye ayırmıştır. Ona göre, *oğu* bölümü eski Türk yazıtlarında geçen *oğular*, *oğliti*, *oğla* biçimlerinde saklanmıştır. Bk. Bazin-Hamilton: Uray Arm 18; Ligeti : TörK (*oğl-a-n*).

Clauson, *oğlan*'ın başlangıçta 'boy' olarak kullanıldığını belirtmiş, daha sonra 'servant' veya 'bodyguard' anlamını aldığını sözlendirmiştir. Ona göre, Almanca *Uhlán* biçimi *oğlan*'dan gelir. Aalto (NM 53: 3-8) bu yolda yeni bir etimoloji vermiştir. (Clauson'un bu yazıyı görmediği anlaşıyor.)

oğul 'erkek evlât'

~ Az *oğul*. - Tkm *oğul*. - Nog *ul*, *uvıl*. - Bşk *ul*. - TatK *ul*. - Krg *ül*. - Kzk *ul*. - KKlp *ul*. - Özb *uğıl*. - Kuğ, Tuba, Sag, Koy, Kaça *öl*. - Alt, Tel, *ül*. - Yak *uol*. - Çuv *ıvıl*.

Eski çağlardan başlayarak geçer. Orta Türkçede *oğul* olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *oğul* yanında *owal* biçimi de göze çarpar.

Bang'a göre (Túrán 1918, 297), *oğul*'un sonundaki -l bir ektir. Daha sonra Bang (KOsm 2/3 : 66), *oğul*'un o- kökünden -ğul ekiyle yapılmış bir türev olduğunu ortaya atmış, ancak

(SPAW 1923, 114) bu açıklamasını geri çekmiştir. Bernştam (JaM 9:95-100) *oğuz* ve *oğul* biçimlerinin birleştirilebileceğini düşünmüş, daha sonra bu görüşten vaz geçerek yeni bir açıklama getirmiştir (Stroj 116). Ona göre, *oğul* iki öğeden oluşmuş bir sözdür: *ok-ğul* (*ok* 'boy', *ğul* 'köle, kul'). Buna göre, *oğul* 'boyun kölesi' olarak 'soy' ve 'oğul' değerini kazanmıştır. Bu türevde *kk* sesleri *ğ*'ye çevrilmiştir. Bu açıklamaya katılmayan Kononov (Vladimirtsov Arm 175-176) *oğul*'un *oğ* (< *ög* 'ana' ~ *ok*, *oğ* 'soy, boy') kökünden geldiğini kabul etmiş, sonundaki -*ul*'u da küçültme eki olarak değerlendirmiştir (krş. *sin-il* 'kız kardeş'). Pokrovskaya (İRLTJa 15-17) Bernştam ve Kononov'un açıklamalarını özetlemekle yetinmiştir. Németh (Melich Arm 296-297) *oğul*'un sonundaki -*l*'yi ek olarak değerlendirmiştir.

Joki: LwSS 365-366; Egorov: ÊS 341; Räsänen: V 358 a; Clauson: ED 83-84. Sevortyan (ESTJa 1974, 414-417) belli başlı açıklamaları özet olarak vermiştir. Doerfer: TMEN 502 ; KhalMat 299.

oğulduruk 'döl yatağı'

< *oğul* + -*duruk* eki. Dilimizde -*duruk* ekiyle kurulmuş birçok türev vardır. Bk. *boyunduruk*.

Bang: Túrán 1918, 303.

okra yer. 'hayvanların sırtlarında çıkan bir çıban, ur'. Yerel ağızlarda hayvanların sırtlarında çıkan çibanlara yapışan sakırgaya da *okra* adı verilir. Ağızlarda *hokra* ve *nokra* olarak da geçer.

~ Kzk *okra*. - TatK *ukra*.

Yerel ağızlarda kullanılan *hokra*'nın başındaki *h-* sonradan türemiştir. Bunun gibi, *nokra*'nın başındaki *n-* de ikincil bir sestir. Türkçe *nevin* (< *evin* 'buğday tanesinin olgunlaşmış içi, özü') biçimindeki *n-* gibi. Yerel

ağızlarda geçen *hakurka* biçiminin ikinci bölümünde *okra*'nın göçüşmeli (*métathétique*) biçimi saklanmıştır (**hakukra* > *hakurka*). Birinci bölümü (*hak, ak*) açık olarak anlaşılmıyor.

Räsänen: V 360 a; Eren : TD 1993/1 : 383-384.

olta 'balık tutmak için kullanılan, ucuna çengelli iğne takılı, at kuyruğu kılından yapılmış iplik' < *volta*. Yerel ağızlarda *holta* (~ *folta*) olarak da geçer.

~ Çuv *välta*.

< R βόλτα 'fishing tool consisting of a long line carrying a single hook'. - Rumca βόλτα'nın İtalyanca *volta*'dan geldiği açıktır. Georgacas'a göre, Türkçe *volta*, *olta*, *holta* biçimlerinin Rumcadan geldiğine ilişkin açıklama kuşkuludur.

Türkiye Türkçesinden Çuvaşçaya geçtiği anlaşılan *välta* biçimi düşündürücüdür. Çuvaşçada buna benzer örneklerle rastlanmaz.

Levitskaya (ChuvSt 97-103) *olta* üzerinde durmamıştır. Ancak *olta*'nın Oğuzca bir öge olmadığı açıktır.

Egorov : ÊS 48; Kahane-Tietze: LFL 749; Benzing : PhTF 1 : 707; Eren : TD 53 : 256 (< R βόλτα) ; Räsänen: V 361 a; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 448-449; Doerfer : UAJb N. F. 2: 142; Georgacas : FT 138/192.

oltan yer. 1. 'eskiyen ayakkabı altına vurulan pençe'; **2.** 'çarığın içine konulan bez veya deri parçası'. Ağızlarda *holtan* biçimi de kullanılır.

~ Tkm *oltan* 'ayakkabı tabanı; taban'. - Nog *ultan* 'ayakkabı tabanı'. - KKlp *ultan* 'ayakkabı tabanı; taban'. - Krg *ultan* 'ayakkabı tabanı; pençe'. - Özb *ultan*. - Alt, Küer *ultan*. - Tel *ultan*. - Sag, Koy, Kaça *ultun*. - Sag *ulduŋ*. - Tuv *ulduŋ* 'ayakkabı tabanı; taban; etek'. - Yak *ullun* 'çizme veya ayakkabı tabanı'.

Orta Türkçede *uldan* 'ayakkabı tabanı' olarak geçer.

< *ul* + *-dan* eki. Orta Türkçede *ul* 'duvar temeli' olarak geçer. Daha sonra 'temel, köken' yanında 'ayak tabanı' anlamını da almıştır. Moğolcada *ula* 'plante (du pied), semelle de bottes, de souliers, de pantouffels' olarak kullanılır. Bk. Ramstedt: KWb 448 a; Joki: LwSS 372-373.

Brockelmann: OGM 38. § ; Räsänen: V 212 a; Clauson: Studies 149 ; ED 131 b; 124 a; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 449-450.

oluk 1. 'üst yanı açık boru'; **2.** 'yağmur sularını damların kenarlarına toplayıp akıtan, yatay konumlu boru'

~ Nog *olık* 'yalak; tekne'. - TatK *ulak*. - Bşk *ulak*. - Çuv *valak, vulak*. Çuvaşcadaki v-protezeine ilişkin bilgi almak için bk. Ligeti : TörK 40.

~ OT *oluk 1.* 'küçük kayık'; **2.** 'oluk, yalak'. Eski Kıpçakçada da *oluk* (ve *olak*) olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Sevortyan (ÊSTJa 1974, 451) Türkçe bir türev olduğunu dile getirmiş, Eski Türkçe *yul* (> *yulak, yulat*) 'çay', 'göl' sözüyle *oluk* arasındaki bağlantının karışık olduğunu bildirmiştir. Egorov (ÊS 46) oy-kökünden geldiğini bir olasılık olarak vermiş, Çuvaşça *valak*'ın karşılıkları arasında Türkçe *yalak* biçimini de saymıştır. Clauson (ED 136-137) belli başlı eski verileri saymakla yetinmiştir. Menges'e göre (Jarring Arm 108), Ermeniceden alınmıştır (Erm *xo-lovak* 'Kanal, Abzugsröhre'). Bk. Menges : Introduction 167. Ancak Dankoff (ALT) *oluk* üzerinde durmamıştır. Bk. Bläsing : AL 20. s. ; Räsänen: V 357 b.

Macarca *vályú*'nun *oluk*'tan geldiği sık sık dile getirilmiştir. Bu yolda toplu bilgi almak için bk. Ligeti : TörK 40-41. Rumca λούκι Türkçeden alınmıştır (Andriotis: EL 191). Sırpçada da *òluk* olarak kalmıştır (Škaljić : Turc 501).

omurga 'bel kemiği'. Eski kaynaklarda *onur-* ga olarak geçer.

~ Az *onurga*. - Tkm *onurga*. - Nog *omurtka*. - Kzk *omurtka*. - KKlp *omurtka*, *omurtka süyek*. - Krg *omurtka*. - Alt, Tel *omurtka*. - Şor *örtka*. - Soy *onarga*. - Tuv *örga söğü*. - Yak *uorğa*.

Türkçede *onurga* biçimindeki -*η*- sesinin -*m*-'ye çevrilmesi normaldir. Bk. *tonuz* >> *domuz*. Çağdaş diyalektlerde de -*η*- sesinin -*m*-'ye çevrildiği göze çarpıyor. Diyalektlerde *omurtka*, *omurtka*, *örtka* gibi biçimlerde gördüğümüz -*t*- sonradan türemiştir.

Türkçe *omuz* sözüyle birleştirilmesi düşünülemez. Bk. *omuz*.

Bang: Túrán 1918, 309. s. 28. not (bel kemiğine verilen *onurga*, *omurga* adını Türkçe *omuz* biçimiyle birleştirmiştir); Ramstedt: NyK 42: 236 (*omurga* ve *onurga* biçimlerini *omuz* sözüyle karşılaştırmıştır). Daha sonra (KWb 285-286) *omuz* sözünü Moğolca *omurağu(n)* biçimiyle birleştirmiştir; Brockelmann: OGM 49 § ; Kałużyński: ME 76; Räsänen: V 361-362 (Ramstedt'e dayanarak Moğolca *omuruğu(n)* biçimiyle birleştirmiştir); V 363 a (Türkçe *omuz* biçimiyle karşılaştırmıştır); Clauson: ED 92-93 (belli başlı eski ve yeni verileri saymıştır); Sevortyan: ÊSTJa 1974, 263-264.

omuz 'boynun iki yanında, kolların gövdeye bağlandığı bölüm'

~ Tkm *omuz*. Türkçeden geçtiği anlaşıyor. Türkmenler *omuza omurdan* adını da verirler. Bundan başka, *egin*, *çigin* ve *kibit* adlarını da 'omuz' olarak kullanırlar.

< R ᠣᠮᠤᠵ 'omuz'. Türkçe *omurga* 'bel kemiği' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Bel kemiğine verilen *omurga* adının eski kaynaklarda *onurga* olarak geçtiğini biliyoruz. Türkmenler de *onurga* biçimini kullanırlar. Soyotların ise *onarga* (> *örga*) biçimini kullandıkları göze çarpıyor. Çağdaş diyalektlerin bir

bölümünde geçen *omurtka* ikincil bir biçimdir. Bk. *omurga*. Bunun gibi, diyalektlerde binek hayvanının göğsüne verilen *omirau*, *omrau* ve *umrau* adlarıyla birleştirilmesi de düşünülemez : Kzk *omirau*, *omrau*. - Krg *omurō*. - TatK *umrau*. - Çuv *āmār*. Türkçe *qm* kökünden geldiği yolundaki eski görüş de tartışmaya açıktır.

Brockelmann (OGM 120. § a) *omuz*'un sonundaki -*z*'yi ikili organların adlarında geçen bir formans olarak vermiş, *boynuz*, *diz*, *göz* gibi sözleri örnek olarak kullanmıştır.

Anadolu ağızlarında *omuz* yerine daha çok *çiğın* adı kullanılır. Türkmenlerin 'omuz' olarak kullandıkları *egin* biçimi Türkçede 'arka, sırt' anlamına gelir (*eğın*).

Goldziher: NyK 24:366; Foy: MSOS 7:226. s. 1. not; Pedersen: KZ 39: 453-455; Ramstedt: NyK 42: 236; KWb 285-286; Bang: Túrán 1918, 309. s. 38. not; Räsányi: MNy 30: 159; Sinor : AM 2/2 : 216; Kahane-Tietze : LFL 878; Poppe: FUF 31, Anz 29; CAJ 16:48; 19:158; Lautlehe 129; UAJb 46:127; Tekin: TD 9:402-403; AOH 22:60-61; Doerfer: UAJb 42: 246-247; 45 : 236; (UAJb 1, 1981, 137 (~ Moğolca *omorigun*); Eremceev: Êtnogenez 234; Eren: TD 53 : 256; Kałużyński: RO 32:91; Róna-Tas: AOH 32 : 223; Egorov: ÊS 40; Räsänen: V 361 b, 363 a (**onurka* biçimiyle karşılaştırmıştır); Clauson: ED 92-93; Miller: ResAltL 162; Symeonidis: Gr 196/250; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 453, 454-455 (Rumcadan geldiği yolundaki açıklama üzerinde durmamıştır).

on 'dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Tkm *on*. - Nog *on*. - Blk *on*. - KKlp *on*. - Krg *on*. - Kzk *on*. - Alt, Tel, Şor, Sag *on*. - TatK *un*. - Bşk *un*. - Yak *uon*. - Çuv *vunnā*, *vunā*, *vun*. Başındaki *v*- sonradan türemiştir. Türkçede yalnız *seksen* (< *sekiş on*) ve *doksan* (< *dokuz on*) sayılarında geçer. Buna

karşılık Türk diyalektlerinin bir bölümünde yirmi'den sonra gelen bütün *on*'lu sayılarda kullanılır: *üç on* '30', *dört on* '40', *beş on* '50' gibi.

Ramstedt (Lautlehre 13, Formenlehre 65; SKE 177) Türkçe *on*'u Korece *on* '100' ve Moğolca *-an* ile birleştirmiştir (*ĵiran* '60', *dalan* '70', *nayan* '80'...).

Räsänen: MTS 78-79; V 362 a; Egorov: ÊS 57; Doerfer: TMEN 622; Clauson: ED 166 b; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 455-456.

onur 1. 'insanın kendine karşı duyduğu saygı, öz saygı, haysiyet'; 2. 'başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değer, şeref' < Fr. *honneur*.

Barbera: Elementi 190; Djindjić: AFF 10: 49.

opsa¹ yer. 'birkaç yıl sürülmeden, ekilmeden bırakılmış tarla'. Ağızlarda *hopsa* biçimi de kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz.

opsa² yer. 'üvendirenin ucundaki yassı demir'. Ağızlarda *obsa*, *obussa*, *ofsa*, *hopsa*, *hopuza* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Daher: AA 108; Eren: TM 19: 296.

orak 'ekin biçmekte kullanılan, yarım çember biçiminde bir araç'

~ Tkm *orak*. - Blk *orak*. - Nog *orak*. - KKlp *orak*. - TatK *urak*. - Bşk *urak*. - Kzk *orak* 'orak; tırpan'; *kol orak* 'orak'; *çalgı orak* 'tırpan'. - Sag, Kaça *orgak*. - Tub *orgok*

~ OT *orğak*. Eski Kıpçakçada ise *orak* olarak geçer.

Türkçe *or-* 'biçmek' kökünden *-ğak* ekiyle kurulmuştur; *or-* + *-ğak* > *orak*. Bu ekin bağındaki *ğ* diyalektlerin büyük bir bölümünde düşmüştür.

Orta Türkçede *baştar* da 'orak' olarak geçer. Argu alanında kullanılan *baştar* bir *hap. leg.* olarak büyük bir olasılıkla yerleşik bir kültür

ulusunun dilinden kalma bir alıntıdır. *Baştar*'ın *orğak*'tan farklı özel bir orak olduğu anlaşıyor. Kökenini açık olarak bilmiyoruz. Sogdcada buna benzer bir söz geçmediği anlaşıyor. Halaççada da *baştar*'a rastlanmamıştır. Bk. Clauson : ED 378 a ; Doerfer : CAJ 37 : 41.

Çuvaşlar orağa *şurla* adını verirler. Bang (Sb. der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl. 1918, 12. Abh. 8) bu adın *or-* > **yor-* kökünden geldiğini ortaya atmıştır. Egorov (ÊS 221) bu sava katılmamıştır. Onun yaptığı açıklama da olanaksızdır. Wichmann Çuvaşça *şurla*'yı *şur-* (~ Türkçe *yar-*) kökünün bir türevi olarak açıklamıştır. Gombocz (BTLw 163) bu açıklamayı benimsememiştir. Räsänen (TLT 198) *şurla*'nın **çar-lak*'tan geldiğini düşünmüş, daha sonra (V 99-100) bu açıklamasını yenilemiştir. Ligeti (TörK 44-45) onun bu açıklamasına katılmamış, *şurla*'yı Çuvaşça *şur-* (~ Türkçe *yar-*) kökünün bir türevi olarak değerlendirmiştir (448-449). - Çuvaşça *şurla* Macarcaya *sarló* olarak geçmiştir.

Zajaczkowski : Sufiksy 62 ; Brockelmann: OGM 52. § β; Eren: Türkoloji Dergisi 8: 21-22; Daher: AA 1 : 94; Räsänen : V 364 a ; Clauson: ED 216 ; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 468; Doerfer : KhalMat 299; Ligeti: TörK 288.

oran 'ölçü, nispet, derece'.

Dankoff (ALT D 58) Ermenice *ōrēn* 'law, custom, usage, rule' biçimiyle birleştirmiştir. Eserinin bu bölümünde Dankoff Ermenice etimolojisini spekülatif saydığı veya çürük gördüğü örnekleri vermiştir. Türkçe *oran*'ın yalnız Anadolu alanında kaldığı göze çarpıyor. Eski ve yeni diyalektlerde geçmemesi de düşündürücüdür.

oraniça 'Tuna'da işleyen bir çeşit kayık'. Türkçede *oransa* olarak da geçer.

Balkan dillerinden alındığı anlaşıyor: Blg *vrànica* 'küçük kayık'; *orànica* 'kayık, Tuna'da işleyen bir çeşit kayık'; Srp *orànica* 'kayık'.

Türkçede Slavca *c* ünsüzü *ç*'ye veya *s*'ye çevrilmiştir. Bulgarca ve Sırpça *orànica* sözünün kökenini bilmiyoruz.

Macarca *oranica* Sırpçadan alınmıştır.

Ş. Sami'nin verdiği *buranica* بورا نیجه biçimi düşündürücüdür. Ş. Sami'ye göre, *buranica* Bulgarca bir alıntıdır. Ancak Bulgarcada buna benzer bir söze rastlanmadığı göze çarpıyor. Anlaşılan *buranica* bir *hap. leg. dur.* O açıdan kontrole muhtaçtır. Bu veri ile *اورا نیجه* arasındaki benzerlik göz ardı edilemez. Kamus-ı Türkî'de *اورا نیجه* biçiminin geçmemesi düşündürücüdür. Redhouse *oraniça* 'a long narrow boat used on the Danube and rivers of Servia' biçimini vermiştir.

Kniezsa : SzJsz 362; BER 1: 181; Skok: EtRj 2: 563; Tietze: Slav 2. s.

orcik yer. 'cevizli sucuk'

< Erm *fočik* 'fruit leather of pears, walnuts or almonds; fruit leather with walnuts'.

Dankoff: ALT 648; Eren: TD 1995/2, 878.

orfoz 'sarı hani balığı (Serranus gigas)'

< R *ὀρφός, ροφός, ρουφός*.

Georgacas: FT 131/91.

orkinos, orkinoz 'boyu 2.5 m olabilen, eti yemir bir balık, ton'

< R *ὀρκινοῦς*.

Meyer : TürkSt 24 ; Georgacas : FT 131/90.

orman 'ağaçlarla kaplı geniş alan'

~ Nog *orman*. - TatK *urman*. - Bşk *urman*. - Kzk *orman*. - Krg *ormon* veya *ormon* - *tokoy*, *tokoy* - *ormon*, *ormon* - *cığaç*. Kırgızlar *tokoy* adını da kullanırlar. - Özb *ormân* . - Çuv *vărman*.

Kökenini açık olarak bilmiyoruz. Bilimsel yayınlarda Türkçe *or*'dan geldiği sıklıkla dile getirilmiştir: *or* 'çukur, hendek' + *-man* eki.

Bk. Rásonyi : MNy 24: 23-28; Németh: NyK 47: 80; Csoma Arm 79; Ramstedt: SKE 179.

Diyalektlerde (örn. Çağataycada) *or* 'tepe, dağ' olarak da geçer.

Ramstedt (SKE 179) Türkçe *orman*'ı Korece *orom*, *oram* 'mountain' biçimiyle karşılaştırmış, *-man* ekini Türkçe *değirmen*'deki *-men* ekiyle birleştirmiştir. O açıdan Ramstedt'in *orman*'ı *or*- kökünden gelen bir türev olarak değerlendirdiği anlaşıyor. Türkçe *-man* ~ *-men* ekine ilişkin bilgi almak için bk. Brockelmann: OGM 86. §.

Sevortyan'a göre (ÊSTJa 1974, 472-473), Toharca A ve B *or* 'ağaç' biçimiyle *orman* arasındaki yakınlık daha düşündürücüdür. Buna karşılık Doerfer (TMEN 588), Toharca A ve B *or* 'bois' biçimiyle *orman* arasındaki benzerliği çarpıcı bir uyum olarak değerlendirmekle yetinmiştir.

Eski ve yeni diyalektlerde ormana *tokay* (> *toğay*) > *tokoy* adı verilir. Bu adın Moğolcadan alındığını biliyoruz (Ramstedt: KWb 397 b; Poppe: UAJb 45: 241; 46: 129) ; Ligeti : KSİNA 83 : 19).

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Far *ûrmân* 'a forest'; Krt *urman*. Rus diyalektlerinde de *urman* olarak kullanılır. Bulgarca, Sırpça, Arnavutça gibi Balkan dillerinde de yaygın olarak geçer.

Karaçaylar 'orman' olarak *çeget* adını kullanırlar (Räsänen: V 102-103).

Egorov: ÊS 50; Doerfer: TMEN 588; Vasmer: REW; Räsänen: V 305 b; Škaljić: Turc 503; Skok: EtRj 2: 566; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 472-473.

orospu 'erkeklerin cinsel zevklerine para karşılığı hizmet eden kadın, fahişe'

< Far *rūspī* 'a courtesan; a cuckold'. Baştaki *o-* sesi Türkçede türemiştir.

Foy: KSz 1: 192.

orsa 'geminin rüzgâr alan yanı, rüzgâr üstü'

< İtal *orza* 'the weather side'. - İspanyolca (*orza*), Fransızca (*orce*), Arapça (*ōrşā*) gibi Akdeniz dillerinde de kullanılır.

Kahane - Tietze: LFL 450.

ortak 'birlikte iş yapan kimselerden her biri'.

Eskiden aynı erkeğe varan kadınlara da *ortak* (veya *kuma*) adı verilirdi.

~ Tkm *ortak* (ve *ortaklık*) 'birden çok kimseyi ilgilendiren'. - Nog *ortak* 'birden çok kimseyi ilgilendiren, birden çok kimsenin malı olan; birlikte, ortaklaşa'. - Krg *ortok* 1. 'arkadaş'; 2. 'ortak olarak kullanılan'. - KKlp *ortak* 'birden çok kimseyi ilgilendiren; ortaklaşa'. - Kzk *ortak*. - Alt, Tel *ortok* 'birlik, ortaklık'. - TatK *urtak* 'ortak olarak kullanılan, yarı yarıya, ortak'. Tatarlar *urtak* yerine *urtaş* 'yarı yarıya, birlikte' biçimini de kullanırlar.

Uygurcada *ortuk* olarak kullanıldığı anlaşıyor. Buna karşılık Orta Türkçede *ortak* 'ortak' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *ortak* olarak saklanmıştı.

Türkçe *ortu* (> *orta*) sözünden -k ekiyle yapılmış bir türev olduğu anlaşıyor. Yalnız, normal olarak küçültme değerinde kullanılan ekin rolü özel olarak açıklanmaya değer. Bk. Clauson. Sevortyan da bu yolda bir değerlendirme yapmıştır.

Farsça ve Moğolcaya geçtiği gibi, Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır.

Şăineanu: InfLor 1: 84; Köprülü: TM 7-8; Brockelmann: OGM 64. § a; Ramstedt: KWb 290 a; Dmitriev: Stroj 125; Doerfer: TMEN 446; TLT 510; Kakuk: ÉLOsm 311; Clauson: ED 205; Škaljić: Turc 503; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 476-477.

ortanca 'çiçeklerini yaz başında açan bir süs bitkisi'.

Uluslararası bir ad olarak Fransızca (*hortensia*), İngilizce (*hortensia*), Almanca (*Hortensie*), İtalyanca (*orténsia*) gibi dillerde kullanılır. Bu ad Fransız bitki bilimcisi Th. Commerçon (1727-1773) tarafından araştırma gezilerine katılan Hortense Lepaute adlı kadının adına dayanılarak verilmiştir. Türkçeye Fransızcadan geçmiştir. Fransızca *hortensia* adı dilimizde *orta*, *ortanca* biçimlerinin bas-kısı altında *ortanca*'ya çevrilmiştir (halk etimolojisi).

Meyer: TürkSt 33; Bonelli: Elementi 190; Barbera: Elementi: 190.

orya 'karo'

< R *òria*, *òrî*'nin çokluk biçimi. Sözlüklerde geçmediği anlaşıyor. İtalyanca *òri* de 'altın' olarak kullanılan *òro*'nun eril çokluk biçimidir.

Bazin: Turcica 13 : 172.

oski argo 'altın para, altın lira; lira'

< Erm *oski* 'gold'.

Dankoff: ALT 575.

ot 1. 'toprak üstündeki bölümleri odunlaşmayıp yumuşak kalan, ilk baharda bitip bir süre sonra kuruyan küçük bitkilere verilen ortak ad'; 2. 'ağı, zehir'; 3. 'ilâç'

~ Az *ot*. - Krg *ot*. - Alt, Tel, Sag, Küer *ot*. - Yak *ot*. - Çuv *utā*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *ot* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *ot* olarak kullanılır.

Türkçe *ot*'un Ermenice *xot* 'grass, herb' ile birleştirilmesi tartışmaya açıktır (Dankoff: ALT A 9). Bk. Budagova : ST 3, 1984, 13. Sevortyan (ÊSTJa 1974, 481-483) Ermenice *xot* üzerinde durmamıştır. Bazin'in Türkçe *ot*'u Moğolca *on* 'yıl' sözünün -t çokluk ekiyle yapılmış *ot* biçimiyle birleştirmesi dü-şündürücüdür.

Pedersen: KZ 39:460; Munkácsi: KSz 5:356; Egorov : ÊS 279; Poppe: UAJb 46:129; Räsänen: V 366 b; Doerfer : OLZ 66 9/10 : 439; Clauson: ED 34-35; Bazin: SChron 63, 64, 66.

otel 'yolcu ve turistlerin konaklamaları için yapılmış büyük yapı'.

Uluslararası bir söz olarak Fransızca (*hôtel*), İngilizce (*hotel*), Almanca (*Hotel*)... gibi dillerde kullanılır. Fransızca yoluyla yayılmıştır. Fransızca *hôtel*, eski Fransızca *hostel* 'ev, konak, konuk evi' (< Lat *hospitale*) biçiminden çıkmıştır. Türkçeye Fransızcadan girmiştir. Bk. *motel*.

otuz 'yirmi dokuzdan sonra gelen sayının adı' ~ Az *otuz* . - Tkm *otuz* . - Krg *otuz*. Kırgızlar *oltus* biçimini de kullanırlar. - Kzk *otuz* . - KKlp *otuz* . - Nog *otuz* . - Blk *otuz* . - Özb *uttiz* . -TatK *utuz* . - Bşk *utuz* . - Alt, Tel, Şor *odus* . - Tel, Sag *ottus* . - Tar *ottus* . - Yak *otut* . - Çuv *vâtär*. Başındaki *v-* ikincil bir sestir. Sonundaki *-z*'nin *-r*'ye dönüşmesi kuraldır.

Eski Türkçede *otuz* olarak geçer (bk. Clauson: JRAS 1959). Orta Türkçede *ottuz* olarak kullanıldığını biliyoruz. Kâşgarlı Mahmut, *ottuz*'un Yağma ilinde 'üç (kez)' anlamına geldiğini de bildiriyor.

Altay ve Tölös diyalektlerinde *otuz* yerine *üç on* adı kullanılır (*üçön*). Ancak, Altaycada *odus* (< *otuz*) adı da geçer. Karaçay ve Balkar diyalektlerinde *cıyırma bla on* ('yirmi ile on') adı kullanılır (Räsänen: Şiraliev Arm 16). Ramstedt: SKE 203 (Kor *po-t-tari* 'a bundle' > ? Türkçe *otuz*); Formenlehre 65; Räsänen: MTS 76, 79-80; V 361; Clauson: ED 74 a; Aalto : StO 59 : 235; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 489; Bazin : SChron 73, 74.

ova 'düz ve geniş alan, yazı'.

Kökünü bilmiyoruz. Büyük göçebe çadırına verilen *oba* adıyla birleştirilemez.

Diyalektlerde *ova* yanında *yazı* da kullanılır. Bk. *yazı*.

Räsänen: V 367 b; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 403-404.

oyulga 'elle yapılan kalın, seyrek dikiş'.

'Ramstedt'e göre (KSz 16: 76; KWb 447 b), Türkçe *oy- 'dikmek' (Moğolca *oyu-*) kökünden yapılmış bir türevdir. Bu açıklamaya Ligeti (MNY 55:455) de katılmıştır.

oyun 'vakit geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence'

~ Tkm *oyun* . - KKlp *oyun* . - Blk *oyun* . -Krg *oyun* 'oyun, eğlence'. - Nog *oyun* . - Kzk *oyun* . - Alt, Tel, Şor, Sag *oin* . - TatK *uyin*. Tatarcada *uin* olarak da geçer.

En eski yazılı kaynaklardan başlayarak *oyun* olarak geçer.

~ OT *oyun* 'oyun; yarış'

< ET oy-'oyynamak' + -(u)n. Yakutçada oy-'sıçramak' olarak saklanmıştır. Doerfer'in Türkçede *oy- sözünün geçmediği yolundaki açıklaması düşündürücüdür (TMEN 671).

Ramstedt (Lautlehre 96) *oyun* (: > *oyna-*) biçimlerinin oy- 'spielen, liebkosten' kökünden geldiğini yazmıştır. Poppe (Lautlehre 64, 154) Türkçe *oyna-* (< *oyuna-) ve *oyun* biçimlerini Moğolca *oju-* 'küssen, Geschlechtsverkehr haben' fiiline bağlamıştır. Doerfer (UAJb N. F. 1: 98) *oyun* ~ Moğolca *ojo-* 'küssen, koitieren' birleştirmesini tekrar etmiştir.

Bang: KSz 17: 141-142; Ligeti: AOH 19: 186; Eren : TD 29 : 705; Kałużynski: ME 117; Egorov : ÊS 48 ; Räsänen : V 359 a; Clauson : Studies 148 ; ED 274; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 435-437.

Ö

öğle 'gün ortası'

~ Tkm *öyle* 'öğleden sonraki vakit'. - Nog *üyle* 'öğle, öğle vakti'.

Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, Oğuzlar *öyle* 'öğle vakti' biçimini kullanırlar. Buna karşılık Eski Kıpçakçada *özle* olarak geçer.

Türkçe *öd* 'zaman, vakit' kökünden *-le* ekiyle yapılmıştır. Türkçe *dünle* 'geceleyin (< : *dün* < *tün* 'gece'), *tañla* veya *dañla* (< : *tañ*, *dañ* 'sabahın gün doğmadan önceki vakti') 'sabahleyin, sabah vakti' örneklerinde olduğu gibi. Bu eke ilişkin bilgi almak için bk. Tulum: EFTDED 26: 159. Doerfer (OLZ 1971 9/10, 450) Brahmi yazısına dayanarak *öd* yerine *üd* biçimini benimsemiştir. Bk. Doerfer: ZDMG 125: 198-199; CAJ 17: 27. Eski Türkçe *-d-* sesinin diyalektlerin büyük bir bölümünde *-z-* durağı yoluyla *-y-*'ye çevrildiğini biliyoruz. Örn. Eski Türkçe *adak* biçimi *azak* durağından geçerek Türkçede (ve birçok diyalekte) *ayak*'a dönüşmüştür. Buna göre, Eski Türkçe *öd* de *öy*'e çevrilmiştir. O bakımdan Türkmencede geçen *öyle* biçimi etimolojik bir biçimdir. Türkçede kullanılan *öğle* biçimi ise etimolojik bir yazım değildir. Kaburgaya verilen eski *eyegü* adının *eğe* yazımı gibi.

Gombocz : KSz 13 : 30; Bang : Túrán 1918, 95-96 ; Brockelmann : OGM 18. § α, 77. § ; Räsänen : V 368 b; Clauson: ED 55-56; Ligeti: MNY 62 : 394, 398; ResAlTL 108-109; I. OK 270; TörK 230; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 516-517; Tulum : EFTDED 26 : 159, 161 ; Eren: TDAY 1978-1979, 1-2.

öğü 'su almak için buzu deldikleri yer'

~ KKlp *üki*. - Çuv *vak*, *vakā* 'öğü'. - Mişerce *bāk*, Tatarca *bäke* ve Başkurtça *bäke* biçimleri çarpıcı ve düşündürücüdür.

Macarca *vék* biçimi Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalmıştır. Çuvaşçadan Çermişçeye de geçmiştir.

Räsänen: TLT 118, 194; V 370 b; Egorov : ÊS 45; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 517; Ligeti: TörK 41.

ögün < öyün '(yemek için) kez'. Anadolu ağızlarında *öyün* yanında *övün* biçimi de kullanılır.

< ET *öd* 'zaman, vakit' + *-(ü)n* eki. Uygurcada *ödün* biçiminin yaygın olarak geçtiğini biliyoruz: *bir ödün; kün ortu ödün; ol ödün; ka-yu ödün; kop ödün; uzun ödün; ür keç ödün*. Eski *-d-* sesi çağdaş Türkçede *-y-*'ye çevrilmiştir. Eski Türkçe *adak* sözündeki *-d-*'nin *ayak* biçiminde *-y-*'ye dönüşmesi gibi.

Anadolu ağızlarında *ögün* (< *öyün*) 'vakit, zaman' olarak da kullanılır: *ögün ögün* 'zaman zaman'. Türkçede *ögün* biçiminin 'kez' anlamını alması normaldir. Örn. Arapça *vakit* de Türkçede 'özel zaman' anlamını kazanmıştır. *Namaz vakti, yemek vakti* örneklerinde olduğu gibi. Buna göre *öd* 'vakit, zaman' kökünden gelen *ögün* biçiminin 'yemek vakti' anlamını alması doğaldır. Daha sonra *öğle öğünü, akşam öğünü* gibi örneklerde kullanılan *ögün* biçimi '(yemek için) kez' anlamını kazanmıştır. Son olarak, *ögün* 'herhangi bir yemekten bir kimseye verilen belirli miktar, porsiyon' anlamını da almıştır. Eski Türkçe *öd* kökünün bir türevi olarak

öyün'ün *ögün* olarak yazılması etimolojik bir yazım değildir. Eski Türkçe *öd* kökünden gelen *öyle* biçiminin *ögle* olarak yazılması gibi. Bk. *ögle*.

ögüt 'bir kimseye yapması veya yapmaması gereken şeyler için söylenen söz, nasihat'

~ Az *öyüd*. - Tkm *öwüt*. - Nog *ögit*. - KKlp *ügit* 'ögüt; propaganda'. - Kzk *ügit* 'propaganda'. - Krg *ügüt* 'ögüt; propaganda'. - Kar *igüt*.

Orta Türkçeden başlayarak kullanılır (*ögüt*, *öwüt*). Eski Kıpçakçada da *ögüt* (ve *öwüt*) biçimleri kullanılır.

Clauson'a göre (TDAY 1966, 9, 27; ED 102 a), *ö-* 'to think' kökünden *-güt* ekiyle kurulmuş bir türevidir. Buna karşılık Brockelmann (OGM 13. § a, 117. §) *-t* ekiyle kurulmuş bir türev olarak açıklamış, ancak *ög-* fiilini vermemiştir. Räsänen (V 369 a) de *ög-* 'övmek' kökünün bir türevi olarak değerlendirmiştir. Sevortyan (ESTJa 1974, 500-501) *ög-* 'inandırmak, kandırmak', 'etki yapmak', 'dokunmak' kökünden geldiğini dile getirmiştir: *ög-* + *-(ü)t* eki. Ligeti (NyK 49: 233) Uyğurca *ög* 'intelligence', Orta Türkçe *ög* 'Sinn, Verstand' gibi örnekler arasında saymış, bütün bu verileri de *ö-* 'verstehen' kökünün türevleri olarak açıklamıştır.

ökse 1. 'elma, erik, kiraz gibi ağaçların dalları üzerinde yaşayan, üzüme benzer yemiş veren bir bitki, burç'; **2.** 'bu bitkinin saplarından çıkarılan yapışkan bir madde'

< R ὀξίς 'Vogelleim'.

Türkçede ökseye *burç* adı da verilir. Yerel ağızlarda *gövelek* (> *güvelek*) adı da 'ökse' olarak kullanılır.

Meyer: TürkSt 33 ; Tietze: Gr (1) 220/90; Räsänen: V 370 a.

öksüz 'anası ölmüş olan (çocuk)'

~ Nog *öksiz*. - Krg *öksüz*. - TatK *üksiz* 'öksüz'; *üksiz kadın* 'dul kadın'. - Şor, Sag, Kaça *öksüs*. Şorlar *üksüs*, *üşkes* biçimlerini de kullanırlar. Şorcada *öksüs kat* 'dul kadın' olarak geçer. - Alt, Tel *ösküs*.

Eski Türkçede *ögsüz* olarak kullanılır. Orta Türkçede de *ögsüz* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *öksüz* (> *öksüs*) olarak kullanılır. Kıpçakçadan başlayarak *-g-*'nin *-süz* ekinin baskısı altında ötümsüzleştiği göze çarpıyor. Yaşayan diyalektlerde *-g-*'li biçimin artık geçmediği anlaşıyor.

Eski Türkçede 'ana' olarak kullanılan *ög*'den geldiği açıktır: *ög* + *-süz* eki.

Çuvaşçada *täläx* 'öksüz' olarak kullanılır. (Egorov: ÊS 235). Bu biçim Türkçe *dul* (< *tu*) sözünün *-x* (< *-k*) küçültme ekiyle yapılmış bir türevidir. Çağdaş diyalektlerde *öksüz* biçiminin de 'dul (kadın)' anlamında kullanıldığını görüyoruz.

Gabain: AG 61. §; Räsänen: LTS 142; MTS 112; V 368 b ; Eren : TDAY 1953, 171 ; Clauson : ED 99, 116-117; Pokrovskaya: İRLTJa 55; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 521.

öküz 'çift sürmekte, araba çekmekte kullanılan, etinden yararlanılan, iğdiş edilmiş erkek sığır'

~Tkm *öküz* 'boğa; öküz'. Ağızlarda *hökiz* olarak da geçer. - Nog *ögiz*. - Blk *ögüz*. - Kzk *ögiz*. - KKlp *ögiz*. - TatK *ügez*. - Bşk *ügez*. - ÖzbA *hokuz*, *okuz*. - Özb *hükiz*. - Yak *oğus*. Yakutçada *öküz*'ün kalın ses sırasına geçmesi doğaldır. Türkçe *sekiz* > Yakutça *ağış* gibi. - Çuv *vākār*, yer. *mākār*. Çuvaşçada *-z'* nin *-r'*ye çevrilmesi eski bir ses kuralıdır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*öküz*). Orta Türkçede *öküz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *öküz* biçimi kullanılır.

Kökeni karışıktır. Németh'e göre (HonfKial 94; Csoma Arm 94), Toharca B *okso* biçiminden alınmıştır. Daha sonra Clauson (ED 120 a) da Toharcadan geldiğini dile getirmiş, ancak Toharca B *okso* yerine Toharca A *okās* biçiminden yola çıkmak gerektiğini vurgulamıştır. Menges (Introduction 166) de Toharca *okso* etimolojisini vermiştir. Ramstedt (Lautlehre 18, 103-104), Türkçe (ve Moğolca, Tunguzca) biçimlerin "Altayca" **pökü-ť* biçiminden çıktığını ileri sürmüştür. Ramstedt, Aynuca *peko* > Japonca *beko* 'Ochs' biçimlerini de saymıştır. Bundan başka, Hint-Avrupa dillerinden kalma birtakım biçimler de vermiştir : **peku* > Eski Hintçe *paśu*, Latince *pecu*, *pecus*, Gotça *faīhu* 'Vieh'. Ligeti'ye göre (NyK 61: 188; TörK 235), "Altayca" biçimlerin Hint-Avrupa kökeninden geldiği yolundaki açıklamalar olanaksız sayılamaz. Ramstedt'in bu açıklaması, onun çağdaş Türk (ve Moğol) dillerinde gördüğümüz *h*-'lerin "Altayca" **p*-'den geldiği yolundaki var sayımına dayanır. Ramstedt'in ortaya koyduğu görüş, Pelliot gibi büyük dil bilgilerinin ilgisini çekmişti. Pelliot (JA 1925, 1, 248) baştaki *h*-'nin düşmesinin erken bir çağda başladığını bildirmiş, *h*-'nin **p*-'den geldiğini saklamamıştır. Poppe (DAN 1925: 11) de Moğolca *üker*'in **püker* veya **püker*'den çıktığını yazmaktan geri kalmamıştır. Bk. Golden : Introduction 30-31.

Türkçeden Moğolcaya geçmiştir: Moğ *üker*, *ükür* 'bêtes à cornes, bêtes; l'an du boeuf'. Türkçe -z Moğolcada -r'ye çevrilmiştir. Türkçe *ikiz* > Moğolca *ikire* örneğinde olduğu gibi. Radloff'un savı yanlıştır (Phon 166). Munkácsi (NyK 24: 406) Hint-Avrupa dillerinde geçen birtakım biçimlerle karşılaştırmıştır. Daha sonra Munkácsi (KSz 6:378) Sanskrit *ukṣā*, Avesta *uxša* 'Stier' biçimleri üzerinde durmuştur.

Pedersen (KZ 39 : 455-456) kesinlikle Hint-Avrupa kökenli bir alıntı olduğunu vurgulamış, Eski Hintçe *ukṣā*, Gotça *auhsa* karşılıklarını vermiştir.

Gombocz (NyK 35: 248; KSz 13: 3-4) Türkçe *öküz* ~ Moğolca *üker*, *ükür* örneğini rotasızme tanık olarak değerlendirmiştir. Ligeti (MNy 31: 36-39) Macarca *ökör* biçimi üzerinde dururken Moğolca *üker*'in Moğolların Gizli Tarihi'nde *hüker* 'boeuf' olarak geçtiğini belirtmiş, Moğol dil anıtlarında ve arkaik diyalektlerde etimolojik olmayan birtakım *h*-'lere tanık olduğumuzu ortaya koymuştur. De Smedt-Mostaert (Anthropos 1930. 25: 806) da Monguorcadan söz ederken bu özelliği seslendirmişlerdir. Poucha (RO 32,1: 63) Hint-Avrupa dillerinde kullanılan **pekus* biçiminden yola çıkmıştır.

Golden (KhazSt 128) Toharca *oxso*'dan geldiğini yazmıştır. Son olarak (Introduction 30-31) da *öküz*'ün Hint-Avrupa kökeninden geldiğini dile getirmiştir.

Doerfer (TMEN 397), *öküz*'ün Toharca *okso*'dan geldiği yolundaki açıklanmasına karşı çıkmıştır. Ona göre, bu görüş, Moğolca *h* < **p*- olayını görmezlikten geldiği için olasıktan uzaktır. Başka bir deyişle, bu görüşe katılanlar Ana Türkçede *öküz*'ün **pöküť* olarak geçtiğini göz ardı etmişlerdir. Doerfer, Ramstedt'in Eski Hintçe *paču*-, Latince *pecus*, Gotça *fihu* vb. etimolojisini benimsemiştiği gibi, Poppe'nin Moğolca ve Türkçe biçimleri Türk-Moğol yakınlığının tanığı olarak değerlendirmesine de katılmamıştır (Lautlehre 109). Bk. Doerfer: KhalMat 274, 283.

Şçerbak (İRLTJa 98-99), Çuvaşçada kullanılan *vākār* biçimini göz önünde tutarak eski Türk dillerini iki büyük diyalekt grubuna (R grubu ve Z grubu) ayırmak gerektiğini

belirtmiş, Moğolca *üker*'in Ortak Moğolca ile R grubu arasındaki karşılıklı ilişkilerin kalın-tısı olarak değerlendirdiğini açıklamıştır.

Güney Sibiryaya diyalektlerinde öküze *çar* (~ *şar*) adı verilir: Alt, Tel *çar* ~ *şor*, Kaça *şar*. Bk. Menges : Oriens 9 : 94; Helinski: NyK 88:129.

Türkçeden belli başlı komşu dillere geçmiştir (Doerfer: TMEN 397). Macarcada kullanılan *ökör* biçimi Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz: BTLw 153; Ligeti: MNY 31: 36-39; TörK 235).

Ramstedt: ZIRGO 34 : 553; Halévy: MSL 11 : 82; Benzing : ZDMG 94 : 397 ; Bazin : Oriens 6 : 316; Egorov : ÊS 48 ; Ligeti : MNY 56 : 289-303; AOH 4: 143; 18 : 279; Poppe : Lautlehre 12; Räsänen: MTS 117; V 370 b; Clauson: ED 120 a; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 521-523; Tatarintsev: Vlijanie 27; Şçerbak : JaS 33, 52, 131/250.

ölbe yer. 1. 'süt, yoğurt koymaya yarayan küçük tahta kova, külek'; **2.** 'tahta kutu'

< Ar (Suriye) *ʿulba* 'boîte, ronde ou ovale, en bois mince, pour confitures sèches, pâtisseries, sucreries; seau à fond de bois, souvent cerclé de fer, et à anse de fer; etc.'

Tietze: Ar 295/149; Eren : TD 1990/1 : 43. Doerfer'in Farsça *الب* (*ölbä* ?) 'sheep's heart and liver; hashed and fried in oil' ~ *البه* 'kind of food', 'espèce de mets turc' biçimleriyle birleştirmesi yanlıştır (TMEN 525).

ölet yer. 'öldürücü hastalık salgını, kıran'. Eski kaynaklarda da *ölet* 'kırgın, kıran' olarak geçer.

~ Özb *ölet*.

Çağdaş diyalektlerde *ölüt* biçimi de kullanılır: Alt, Tel *ölüt* 'epidemi'.

Orta Türkçede *ölüt* olarak geçer.

< *öl-* + *-(ü)t* eki.

Brockelmann: OGM 117. §; Doerfer: TMEN 618; Räsänen: V 371 a.

öneze 'avcıların av beklemek için taş yığınlarından yaptıkları pusu, evsin'. Ağızlarda *eneze* biçimi de kullanılır.

Ağızlarda kullanılan *ön-* 'beklemek; gözetlemek' kökünden geldiği açıktır. Bu kök çağdaş diyalektlerde *öñ-* olarak geçer.

Yerel olarak önezeye *evsin*, *gümce*, *gümele* gibi birtakım adlar da verilir.

Eren: TD 29 : 705; Hungaro-Turcica 225. s. 2. not.

önge yer. 'eski bir ağırlık ölçüsü'. Ağızlarda *nüğü* biçimi de geçer.

< R *οὐγγία* 'Unze'. - Ermenicede (*ungi* ve *nugi*) ve Kürtçede (*nuki*) de kullanılır.

Bulgarca *ungija* da Rumcadan alınmıştır (Tzitzilis : Zaemki 106/141). Bk. Skok : EtRj 3 : 545.

Tietze: Gr (1) 234/198. Bk. *nüğü*. Rumca *οὐγγία* Latince *uncia* 'dan alınmıştır (Andriotis : EL 253). Bk. Tzitzilis : Tietze Arm 104.

örçin 'ip merdiven'

< Far *arçin* 'a ladder; a staircase'.

Tietze (Pers) *örçin* üzerinde durmamıştır.

ördek 'evcil ve yabanî cinsleri bulunan bir su kuşu'

~ Tkm *ördek*. - TatK *ürdek*. - KKlp *üyrek*. - Kzk *üyrek*. - Krg *ördök*. - Şor *örtek*, *örtök*. - Sag *ürtek*. - Soy *ödrek*. - Tuv *ödürek*

~ OT *ördek*. Kaşgarlı Mahmud'un 'kaz' anlamını verdiği göze çarpıyor. Bk. *kaz*. Harezmi alanında yazılmış eserlerde *ördek* yanında *ewrek*, *evrek*, *övrek* biçimleri de geçer. Eski Kıpçakçada da *ewrek* biçimi kullanılır.

Eski ve yeni verilere göre, Türkçe *ördek* ikincil bir biçimdir. Bu biçimin *ödrek* > *ördek* göçüşmesi sonunda olduğu anlaşılıyor

(Eren: TDAY 1953, 173; Doerfer: TMEN 450; UAJb N.F. 1 : 134). Eski Türkçe *ödrek* biçimi çağdaş diyalektlerde *üyrek* (< **öyrek*) olarak saklanmıştır. Buna karşılık Türkçede *ördek* biçimindeki *-d-*'nin olduğu gibi kalması çarpıcı ve düşündürücüdür.

Çağdaş diyalektlerde geçen *hördek* biçiminin başındaki *h-* ikincil bir sestir. O açıdan bu sesin **p-*'den geldiği düşünülemez. Doerfer'in, *ördek*'in **pödrek*'ten geldiği yolundaki savı kabul edilemez (TMEN, Moğolca bölümü 91. s.) Doerfer, Ramstedt'in karşılaştırmalarını da eleştiriden geçirmiştir. Clauson'un, *ördek* biçimini *ör-* kökünden getirmesi yanlıştır: "*ör-* "(the bird) 'which rieses' (from the water)." Onun, *ördek*'in ikincil bir biçim olduğunu gözden kaçırdığı ve diyalektlerde geçen *üyrek* (< **öyrek*) biçiminin tanıklığını değerlendirmede anlaşıyor. Severtyan belli başlı açıklamaları özetledikten sonra *ördek*'i Hint-Avrupa dillerinde 'su kuşu' olarak kullanılan *arōd-*, *arəd-* biçimiyle karşılaştırmıştır.

Farsça *urdak* Türkçeden alınmıştır (Doerfer: TMEN 450). Tacikçe *ordak* biçiminin ise Özbekçeden geçtiği anlaşıyor (Doerfer : TLT 507). Bulgarca *jurdek* de Türkçeden kalma bir alıntıdır.

Eren: TDAY 1953, 173; Räsänen: LTS 236; StO 18, 3: 48; 25, 1: 18; 29: 196; UAJb 33: 147; V 52 b, 374 b; Ramstedt: Lautlehre 54, 146; SKE 209; Joki: LwSS 255-256; Doerfer: TMEN 450; UAJb N.F. 1: 134, 153, 154, 155; Aalto: CAJ 1: 11; StO 59: 241; Ligeti : AOH 17 : 29 ; Bodrogligeti : AOH 15 : 26-27 ; Ligeti : AOH 17 : 29 ; Halasi-Kun : AEMaE 1 : 203; İbragimov: ST 6, 1974, 44-45; Rassadin : FLTJa 213; Clauson: ED 13 b, 205 b; Severtyan: ST 2, 1973, 10 ; ÊSTJa 1974, 547-548; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 82.

öreke 'eğrilmekte olan yün, keten gibi şeylerin tutturulduğu, bir ucu çatal değnek'

< R ρόκκ 'Spinnrocken'. Rumca ρόκκ'nın İtalyancadan geldiği anlaşıyor (*rocca*) (Andriotis: EL 310).

Bulgarcada *xurka* (~ *furka*) biçimi kullanılır. Tietze: Gr (1) 238/232; Eren : TDAY 1960, 313/232; Symeonidis: Gr 189/192; Deny: Principes 113. § ; Ligeti: MNY 66:416 (Türkçe *ör-* kökünden geldiğini yazmıştır!); Räsänen: V 374 a (Türkçe *ör-* kökünden geldiğini belirtmiştir!); Severtyan: ÊSTJa 1974, 544, 546, 548 (Türkçe *ör-* kökünden geldiğini dile getirmiştir!).

örk 'hayvanları çayıra bağlamaya yarayan kalın ip' < *örük*

~ Tkm *örk* 'bağ'.

ör- kökünden geldiği açıktır: *ör-* + *-(ü)k* > *örük* > *örk*.

Severtyan: ÊSTJa 1974, 546.

örs 'üzerinde maden dövülen demir araç'

~ Az *örs*.

Kökenini bilmiyoruz.

Diyalektlerde örse türlü adlar verilir: Blk *töş*. - Nog *tös*. - Kzk *tös*. - Alt, Tel *töş*. - Sag *ürdün*...

Räsänen (V 375a) ? işaretiyle Sagayca *ürdün* biçimiyle birleştirmiştir.

örtlek yer. 'ormanı yakarak açılan tarla'. *Örtlek* (Kayseri) yer adında saklanmıştır.

< *örtle-* 'yakmak' + *-k* eki.

Eren: TDAY 1965, 151.

ödlek 'korkak, tabansız, yüreksiz'. Türkçede *ödlek* yazımı da yaygın olarak kullanılır. Yerel ağızlarda *hötlek*, *ödek*, *hödek*, *ödelek*, *hödelek*, *ödlek* olarak da geçer.

Kara ciğerin salgıladığı acı sıvıya verilen *öt* (*öd*) adından *-lek* (ve *-ek*) ekiyle yapıldığı anlaşıyor. Türkçe *ödü kopmak* 'çok korkmak' sözünde de *öt* kökü açık olarak geçer.

Türkçede *-lek* eki yaygın olarak kullanılır (Türkçe *dışlek*; Türkmençe *döşlek* vb.). Ağızlarda kullanılan *hötlek*, *hödek*, *hödelek* gibi biçimlerin başındaki *h-* sonradan türemiştir. Ağızlarda *ötlek* (*ödlek*) biçimi yanında geçen *ödelek* (> *hödelek*) biçiminin ikinci hecesindeki *-e-* sonradan türemiştir. Bu ünlünün türemesi yoluyla *ötlek* (*ödelek*) biçimindeki *-tl-* (*-dl-*) ses düğümü çözülmüştür.

Sevortyan: ÊSTJa 1974, 505.

öveç < **ögeç** ‘iki üç yaşındaki erkek koyun’.

Ağızlarda *üveç* olarak da geçer.

~ Tkm *öveç* ‘iki yaşında koç; iki yaşında koyun’.

Eski Türkçe *ög* kökünden *-ç* küçültme ekiyle kurulmuştur: *ög* + *-(e)ç* > *ögeç* > *öveç*.

Orta Türkçede *ög* ‘orta yaşı bulup büyümüş hayvan’, Eski Kıpçakçada ise ‘dört yaşında koyun’ olarak geçer. Buna göre, *ögeç* adı *-(e)ç* ekiyle yapılmış bir küçültmedir. Türkçe *erkeç* ‘erkek keçi’ gibi. Bk. *erkeç*.

Macar (székely) ağızlarında kullanılan *üvecs* eski bir Türkçe alıntıdır. Ermenice *hogaç* ‘gelded ram’ (ve Kürtçe *hogeç*) de Türkçeden alınmıştır.

Eren : MNy 44: 35-36; 73: 154-159; TM 10: 56; UAJb 24: 135; TD 1995/2: 899-901; Deny Arm 85; Şçerbak: İRLTJa 116; Clauson: ED 99 b; TESz 3: 1058; Bazarova-Şaripova: PÊTJa 73-74. Ligeti: TörK 102; Dankoff: ALT E123.

öven yer. ‘at ve eşeklerin kanını emen, yeşil renkli, iri sinek’. Ağızlarda *göven* (< *göğen* < *göveğen*) olarak geçer.

Türkçe *gök* (< *kök*) kökünden geldiği anlaşıyor. Başındaki *g-* düşmüştür. Clauson (ED 276 b s. v. *uyaz*) yanlışlıkla *ivez*, *üvez* gibi biçimlerle birleştirmiştir. Bk. Räsänen : V 287.

Eren: Deny Arm 88; TD 29 : 704; 1995/2 : 895; Hazai Arm 47-52.

öyük bk. *höyük*.

öz 1. ‘bir kimsenin benliği, kendi manevî varlığı’; 2. ‘bir şeyin temel ögesi’; 3. ‘kendî, zat’; 4. ‘bir şeyin en kuvvetli bölümü, hulâsa’; 5. ‘bitkilerin kök, gövde ve dallarının boydan boya ortasında bulunan, hafif gevrek ve yumuşak bölüm’; 6. ‘çıbanların içinde ölmüş dokudan oluşan irinle birlikte çıkan parça’; 7. ‘kan bağı ile bağlı, üvey olmayan’; 8. ‘içine arılığını bozacak hiçbir şey karışmamış olan, arı’; 9. ‘dere, çay’; 10. ‘sulak, verimli yer’

~ Az *öz*. - Tkm *öz*. - TatK *üz*. - Nog *öz*. - Bar *üs*. - KKlp *öz*. - Kzk *öz*. - Krg *öz*. - Sart *öz*. - Tel, Tub, Töl *ös*. - Yak *üös*. - Çuv *var*. Çuvaşça *var* biçiminin **ıvar*’dan geldiği anlaşıyor. Türkçe *köz* ~ Çuvaşça *kavar* gibi. Daha sonra **ıvar* biçiminin başındaki *ı-* düşmüştür. Türkçe *-z*’nin Çuvaşçada *-r*’ye çevrilmesi kuraldır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *öz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *öz* biçimi kullanılır.

Brockelmann’a göre (OGM 120. §), Türkçe *ö-* ‘verstehen’ kökünden *-z* ekiyle kurulmuş bir türevidir. Bk. Räsänen : MTS 142.

Türkçe *öz*’ün Moğolca karşılığı sorunu karışıktır. Gombocz (NyK 35:248-249; KSz 13:4) Türkçe *öz*’ü Moğolca *ürü* biçimiyle karşılaştırmıştır. Ramstedt (Thomsen Arm 184 ; Stellung 14; KWb 298) de Moğolca *örü* ‘Brust’ biçimiyle birleştirmiştir. Poppe (Lautlehre 109, 126; UAJb 40: 44-45; 46: 128; CAJ 16 : 44) de Ramstedt’in görüşüne katılmıştır. Räsänen (V 376-377) Poppe’nin ve Ramstedt’in birleştirmelerine yeni bir şey katmamıştır.

Türkçe *öz*’ün Moğolca karşılıklarını Ligeti (NyK 49: 239-245) özenle tartışmıştır. Ligeti (MNy 34: 71; 75; JA 1938, 191, 197) *öz*’ün

Moğolca karşılığı olarak *öger*, *öber*, *öbesün* biçimlerini vermiştir.

Ligeti gibi, Pritsak (UAJb 1954, 245) da Moğolca *öber* biçimi üzerinde durmuştur. Doerfer (TMEN 595, 903) bu yoldaki birleştirmeleri titizlikle değerlendirmiştir. Ona göre, Moğolca *örö* Ana Türkçe **örē* biçiminden çıkmış olabilir. Bk. Pritsak : ZDMG 104, 124-135; Studies 124.

Egorov (ÊS 47) Çuvaşça *var*'ın Türk diyalektlerinde kullanılan karşılıklarını saymakla kalmayarak Moğolca *örö* biçimini de vermiştir. Sevortyan (ÊSTJa 1974, 506-508) belli başlı etimolojik açıklamaları özetlemiştir. Ancak Räsänen'in, *öz*'ün *ō-* 'denken' kökünden geldiği yolundaki savı Sevortyan'ın gözünden kaçmıştır (MTS 142). Clauson (ED 278) *öz*'ün Moğolca karşılıklarından söz etmemiştir.

P

pabuç < papuș ‘koncu olmayan ayakkabı’

< Far *pāpūš* ‘a shoe, slipper’ (< *pā*, *pāy* ‘ayak’, *pūš* ‘giyecek, örtü’). Farsça *pāpūš*’un sonundaki -ş Türkçede -ç’ye çevrilmiştir. Diyalektlerde *pabuç* yerine daha çok *etik* (< *etük*) adı kullanılır. Bk. *edik*. Bundan başka, *ayakgap* (Türkmence), *ayak kıyım* (Kara Kalpakça) gibi daha yeni adlar da geçer.

Bulgarca *papuci*, *papuči*, Sırpça *pápuča*, (ç. *pápuče*), Macarca *papucs* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Dozy: Noms des vêtements 50-53; Crânlă : RumVI 304; Ligeti: AOH 17 : 16; Kniezsa: SzJsz 705-706; Räsänen : V 380 a.

paça 1. ‘koyun, dana gibi hayvanların kesilmiş ayağı’; **2.** ‘bu ayaklardan yapılan yemek’; **3.** ‘pantolon, don veya şalvarın baldırlara gelen yeri’

~ Türkî *paça* ‘paça’

< Far *pāça* ‘feet (of sheep, calves, or other animals, especially when boiled), trotters; trousers’ (< *pā*, *pāy* ‘ayak’ + -ça küçültme eki).

Bulgarca *pača* ‘paça (yemek)’ ve Sırpça *pače*, *pača* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Battersby: Arat Arm 117; Räsänen: V 377 a.

paçarız bk. *çaparız*.

paçoş 1. ‘platerina balığının küçüğü’; **2.** *argo* ‘uygunsuz, orta malı kadın, metres’.

< R *πατιός, πατσιός, πατσός* ‘Mugil cephalus, M. capito’. 2. anlamı Türkçede gelişmiştir.

Meyer : TürkSt 24 ; Räsänen : V 377 a ; Georgacas: FT 131/96.

padavra ‘çatı örtüsü olarak kullanılan ince tahta’. Yerel ağızlarda *badavra*, *bedavra*, *pe-davra*, *bedevra*, *bedevre* olarak geçer. Anadolu’da daha çok ‘damda üzerine kiremit döşenen veya kiremit yerine kullanılan ince tahta’ olarak kullanılır. Anadolu’nun birçok yerinde keklik tutmak için kullanılan tuzağa da *bedevre* adı verilir.

< R *πέταυρο* ‘ince tahta’. Rumca *πέταυρο*’nun sonundaki *o* Türkçede *a*’ya çevrilmiştir. Türkçe *padavra* biçiminin Rumca *πέταυρο* sözünün çokluk biçiminden geldiği yolunda ki sav kolay kolay savunulamaz.

Ağızlarda kiremit yerine kullanılan ince tah-taya *hartama* adı da verilir. Bk. *hartama*.

Meyer : TürkSt 44; Tietze: Gr (1) 235/214; Räsänen : V 382 a.

pal ‘bir cins güvercin’. Yerel ağızlarda dar bir çevrede kalmıştır.

Kökenini bilmiyoruz.

pağurya bk. *pavurya*.

pala¹ ‘küreğin enli ve yassı bölümü’.

Akdeniz dilleri yoluyla Latince ‘kürek’ olarak kullanılan *pala*’dan alınmıştır. Latince *pala* Akdeniz dillerinde ‘küreğin yassı bölümü’ olarak kullanılır: Port *pala*; İsp *pala*; Fr *pale*; İtal *pala*; Ar KAfrika *pala*; R *πάλα*.

Kahane - Tietze: LFL 457.

palamar ‘gemileri iskele, nıhtım veya şaman-dıraya bağlamaya yarayan kalın halat’

< R (Bizans) *παλαμάριον* ‘cable’. Balkan ve Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır.

Bonelli: Elementi 10; Barbera: Elementi 192; Vasmer : GrLw 106; Kniezsa: SzJsz 376; Kahane-Tietze: LFL 825.

palamut¹ 'kışın yapraklarını döken bir meşe türü (*Quercus vallonea*)'. Ağızlarda *balamut* olarak geçer.

< R βαλανίδι 'Eichel'. - Türkçede palamut ağacına *pelit* adı da verilir. Bk. *pelit*.

Meyer: TürkSt 33; Tietze: Gr (1) 214/38; Räsänen: V 378 b; Bouda: CAJ 18: 75.

palamut² 'ortalama 1-2 kg gelen, kılçıksız ve pilsuz bir balık'

< R παλαμύδι. - Suriye Arapçasında *balamîda* 'pêlamide (poisson)' olarak geçer.

Meyer: TürkSt 25; Räsänen: V 378 b; Bouda: CAJ 18: 75; Georgacas: FT 131/93. Bk. Andriotis: EL 260.

palan 'kaşsız, enli ve yuvarlak bir çeşit eyer'

~ Tkm *palan* 'semer'

< Far *pālān* 'a pack-saddle'.

Räsänen: V 378 b.

palanga < **palanka** < **palanko** 'bir halatla iki makaradan oluşturulan donanım'

< İtal *palanco* 'tackle'. Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Fr *palan*; Ar (Malta) *parank*, (Mısır) *balanko*, R παλάγκο, παρόγκο.

İtalyanca *palanco*'nun sonundaki o'nun Türkçede a'ya çevrilmesi normaldir.

Bonelli: Elementi 190; Barbera: Elementi 192; Kahane-Tietze: LFL 458.

palas 'keçi kılından dokunmuş kaba kilim, yaygı'. Yerel ağızlarda *palaz* 'eskimiş kilim, keçe, çul, çuval' olarak da geçer.

~ Az *palaz* 'a kind of rug'. - TatK *palas*

< Far *palās* 'coarse woolen cloth worn by dervishes; a woolen carpet; sackcloth'.

Tietze: Pers 150/91; Ligeti: AOH 17: 5-6; Tamura Arm 33; Räsänen: V 379 a.

palasturpa 'toplarda kullanılan tkaç'. Eski kaynaklarda *pala usturpa* olarak da geçer.

< İtal **palla a stropia* 'ball of oakum'.

Rumcada μπαλαστρόπι, μαλαστρόπι olarak kullanılır. Arapça (KAfrika) *palastoupa* biçimi de İtalyancadan alınmıştır.

Kahane-Tietze: LFL 463. Bk. Tagliavini: Annali N.S. 1:195.

Meyer: TürkSt 44; Räsänen: V 382 b.

palatır yer. 'pencere'

< R παρθύρι 'pencere'. - Türkçe *palatır* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) yoluyla oluşmuştur. Farsçada da *palātīr* 'a window' olarak geçer.

Meyer: TürkSt 44; Deny: Principes 41. §; Eren: TDAY 1960, 319; Räsänen: V 382 b; Bouda: CAJ 18: 75.

palaz 'kaz, ördek, güvercin gibi kuş yavrularının civcivlikten sonraki durumu'

< *bala* 'çocuk; yavru' + -z eki.

Németh: NyK 47: 65; Eren: TM 10: 57; UAJb 24:136; Menges: The Igor' Tale 23; Räsänen: V 379 a.

paldım 'semer veya eyerin ileri kaymasını önlemek için hayvanın kuyruğu altından geçirilen kayış'

< Far *pāldum* 'the crupper-leather', *pārdum* 'a crupper'.

Sırpça *pāldum* biçimi Türkçeden alınmıştır. Räsänen: V 379 a.

palûze 'bir çeşit peltc'

< Far *pālūda* 'a kind of sweet beverage made of water, flour, and honey (according to others, a mixture of grated apples with sugar and cardamoms); jelly'. - Farsça -d- ünsüzü Türkçede -z-'ye çevrilmiştir.

Sırpça *palūze*, *palūza* biçimi Türkçeden alınmıştır (Škaljić: Turc 508).

palyaço 'panayır tiyatrolarında ve sirklerde güldürücü rol oynayan oyuncu'.

< İtal *pagliaccio*. Ağızlarda *palyaço* olarak geçer. Bu biçimdeki -n- sonradan türemiştir (Eckmann: TDAY 1955, 21).

Tietze: Oriens 5: 261.

palyoş 'kısa ve iki yanı keskin, düz kılıç'.

Bulgarca (*paleš*), Sırpça (*pàloš*), Macarca (*pallos*), Çekçe (*palaš*), Almanca (*Pallasch*), İtalyanca (*paloscio*), Fransızca (*palache*), İngilizce (*palache*) gibi dillerde de kullanılır.

Avrupa dillerinde yayılmasında Macarcanın büyük bir rol aldığı anlaşıyor. O bakımdan Macarca bir türev olduğu ve bir tür kılıca verilen Türkçe *pala* adına Macarca -s ekinin getirilmesi yoluyla oluştuğu sık sık seslendirilmiştir. Ancak Macarcada *pala* biçiminin geçmediği anlaşıyor. O nedenle Kniezsa (SzJsz 703-705) bu görüşe katılmamıştır. Buna karşılık Hadrovics (UElSk 396-398) Macarca *pallos*'un Türkçe *pala*'dan geldiğini dile getirmiştir.

Kürtçe *paloş* 'yatagan, sorte de sabre' olarak kullanılır.

Meyer : TürkSt 2; Miklosich : TE 2 : 36 ; Décsy : ULwBlg 51; Tamás : UngElRum 588 ; TESz 3 : 73.

panayır 'küçük yerleşme yerlerinde kurulan büyük pazar'

< R πανηγύρι 'âyin, tören, alay ; panayır, pazar'.

Bulgarca *panaír* Türkçeden alınmıştır.

Meyer : TürkSt 67; Künos: KSz 2:80; Räsänen: V 379 a; Tzitzilis: Zaemki 96/99. Bk. Andriotis: EL 261.

pancar 'çükündür (Beta vulgaris)'. Yerel ağzılarda *pencer* biçimi de geçer. Ağzılarda *man-car* da 'pancar' yanında 'ışpanak', 'yabanî ışpanak, pazı', 'ebe gümece', 'lâhana' ve 'kara lâhana' olarak kullanılır.

< Erm *banjar* 'greens, vegetables'. - Kürtçeye *pinçar* 'yeşillik, göveri' olarak geçmiştir. Arapçada (Suriye) *banjar* 'betterave' olarak kullanılır.

Pedersen: KZ 39: 463; Munkácsi: KSz 5: 357; Dmitriev: Stroj 506; Räsänen: V 379 b; Dankoff: ALT 48 ; Eren: TD 1995/2 : 865.

pancur < **panjur** 'güneşi ve rüzgârı önlemeye yarayan, açılır kapanır dar ve yatay tahtalardan yapılmış, pencerenin iki yanına takılan kapatma kanadı'

< Fr *abat-jour* 'pancur'. - Fransızca *abat-jour*'un başındaki *a* Türkçede düşmüştür. Fransızca *j* Türkçede *c*'ye çevrilmiştir (*substitution*). Türkçe *pancur* biçiminin -n-'si sonradan türemiştir.

Fransızca *abat-jour* Türkçeye *abajur* olarak da geçmiştir. Bk. *abajur*.

Meyer: TürkSt 44; Foy: MSOS 1:46; 11; 239. s. 1. not; Tietze: Oriens 5 : 262; Eckmann : TDAY 1955, 19; Räsänen : V 379 b.

pandispanya 'yumurta katılarak yapılan bir tür pasta'

< İtal *pan di Spagna* 'İspanyal ekmeği'.

Barbera: Elementi 194.

pangadoz > **pangodoz** argo 'sünepe, sersem, salak'. Dar bir çevrede *bangoboz* olarak da geçer.

< R πανάγαθος 'gutherzig, seelengut, ein bißchen dumm'.

Symeonidis: Gr 187/161.

panorama 1. 'yüksek bir yerden bakılınca göz önüne serilen geniş görünüş'; **2.** 'genel görünüm'

< İtal *panorama*.

Barbera: Elementi 194.

pantuflla 'aba terlik'

< İtal *pantofola*.

Barbera: Elementi 194. İtalyanca *pantofola*'nın Rumcadan alındığı anlaşıyor. Bk. Andriotis: EL 262.

panya 'kayığı kış tarafından bir yere bağlama-ya yarayan ip'.

Kökenini bilmiyoruz.

papak 'uzun tüylü kalpak'

~ Az *papax*. - Tkm *papak* 'şapka'. - Nog *papak börk*, *papak* 'başlık'.

Kökünü bilmiyoruz. Eski kaynaklarda geçmediği anlaşıyor.

Kafkas diyalektleri yoluyla Rusçaya *papax* (ve *papaxa*) olarak geçmiştir.

Diyalektlerin bir bölümünde *papak* yerine *telpek* adı kullanılır: Tkm *telpek* 'papak'. - KKlp *telpek*. - Kzk *telpek* 'deri veya kumaştan yapılmış başlık'. - Krg *telpek*. Bu adın kökenini bilmiyoruz. Ancak sonundaki -pek' in *papak* 'taki -pak' ı çağrıştırdığı açıktır.

Türkmence, Kazakça, Tatarca gibi diyalektlerde geçen *baypak* (~ *paypak*) sözü ilk bakışta *papak* 'a benzer. Ancak *baypak* 'ın Farsçadan alındığı açıktır: Tkm *paypak* 'çorap yerine bacaklara sarılan sargı'. Türkmenler *paypak* yerine *dolak* adını da kullanırlar. - Kzk, TatK *baypak* 'keçe çorap, keçe çizme'. - Sart *paypak* 'çorap'. - Krg *baypak* 'çorap'.

Eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *kalpak* da düşündürücü bir türevidir. Bk. *kalpak*.

Dmitriev: Stoj 541; Şipova: STRJa 256.

papalina yer. 'sardalye balığının yavrusu'.

Rumcadan alındığı anlaşıyor.

Georgacas (FT) *papalina* üzerinde durmamıştır.

papara 'ekmek, peynir ve et suyu veya süt ile yapılan bir tür yemek'.

Rumcadan alındığı anlaşıyor (R παπάρα).

Rumca παπάρα'nın Slavcadan geldiğini biliyoruz (Andriotis: EL 262). Bulgarca *popára* biçimi düşündürücüdür.

papatya 'bir yıllık, otsu ve ak çiçekli bir bitki (Matricaria chamomilla)'

~ TatK *papadya*.

Tietze'ye göre (Slav 25/170), Rumcadan alınmıştır: R παπαδιά 'Frau des Popen'. Bk. Meyer: TürkSt 67; Räsänen: V 379 b.

papaz < **papas** 'Ortodoks din adamı'

< R παπᾱς 'papaz'.

Meyer: TürkSt 67; Kahane-Tietze: LFL 827; Symeonidis: Gr187/163; Menges : Introduction 178 ; Räsänen: V 379-380; Kakuk : ÉIOsm 318-319.

papura 'iki çift öküzle çekilen ağır saban'.

Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen: V 380 a; Eren: Türkoloji Dergisi 8: 18; TM 19: 285, 289; TD 1992/2 : 164-165; Daher: AA 87.

par bk. *bar*.

para 1. 'parça, kısım'; **2.** 'akçe'

< Far *pāra* 'a piece, portion, fragment, morsel'.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

Räsänen: V 380 a; Kakuk: ÉIOsm 319.

paraçol < **paraçol**, **paraçol** 'köşebent'

< İtal *bracciolo* 'knee (in shipbuilding)'.

Kahane-Tietze: LFL 120; Räsänen: V 380 a.

parakete < **paraketa** **1.** 'geminin saatteki hızını anlamak için kullanılan araç'; **2.** 'üzerinde yüzlerce iğneli köstek bulunan uzun balık oltası'

< İtal *barchetta* 'ship's log'.

Kahane-Tietze: LFL 75.

parapet, **parampet** (< **paranpet**) '(gemilerde) korkuluk, küpeşte'

< İtal *parapetto* 'parapet, breastwork'. - Türkçe *paranpet* biçimindeki -n- ikincil bir sestir.

Kahane-Tietze: LFL 470.

parça 'bir bütünden ayrılan, ayrı sayılan veya ortak olan şey'

~ Tkm *parça*. - Nog *parşa*

< Far *pārça* (*pār* veya *pāra* 'nın küçültmesi) 'a piece, segment, section, morsel'.

Räsänen: V 380 b; Tietze: WZKM 59-60:171.

parmak 1. ‘insanda ve bazı hayvanlarda ellerin ve ayakların son bölümünü oluşturan, bögümlü, oynak, uzunca organların her biri’;
2. ‘bir tekerleğin merkezinden çemberine kadar uzanan çubukların her biri’. Ağızlarda *barmak* olarak da geçer.

~ Tkm *barmak*. - Blk *barmak*. - Nog *barmak*.
- TatK *barmak*. - KKlp *barmak*. - Kzk *barmak*. - Krg *barmak*. - Tel *parmak*. - Küer *mermek* ‘baş parmak’. - Çuv *pürne*.

Eski Türkçede parmağa *erñek* adı verilir. Orta Türkçede de *ernek* (*erñek*) olarak geçer. Bu ad Hakasça ve Tuvacada *ergek* olarak saklanmıştır. Daha sonra eski ve yeni diyalektlerde bu adın yerini *barmak* (*parmak*) biçimi almıştır. Pelliot (JA 1925, 1:209-211) *barmak* ~ *bermek* biçimini Moğolca *eregei* ‘pouce’ (< *heregei* < **peregei*) biçimiyle birleştirmiştir. Bk. Poppe : CAJ 16 : 44.

Ramstedt: JSFOu 24, 1:15; 57, 3:13; SKE 185, 355; Brockelmann: OGM 52. § b, 84. § d; Egorov: ÊS 172; Németh: ALH 23:2; Räsänen: V 63 b; Clauson: BSOAS 1961, 298-306; ED 234 b; Kara : AOH 25:436 ; Doerfer : JSFOu 69, 6: 9-13; Hungaro-Turcica 135; Bombaci Arm 103; KhalMat 294; OLZ 66, 1971, 9/10, 449; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 66-68.

parola ‘askerlerin birbirlerini tanımalarını sağlayan söz’

17. yüzyıldan başlayarak büyük bir yaygınlık kazanmıştır.

< İtal *parola* ‘watchword’.

Kahane-Tietze: LFL 474.

parpa ‘kalkan balığının yavrusu’.

Kökenini bilmiyoruz.

pas ‘demir, bakır gibi madenlerin bağladıkları kir’

~ Az *pas*. - Tkm *pos*.

Yalnız Oğuz diyalektlerinde kullanıldığı anlaşıyor.

Kökenini bilmiyoruz. Kürtçe *pas* Türkçeden alınmıştır.

Türk diyalektlerinde *pas* yerine *tat* (~ *tot*) adı kullanılır: Alt, Tel, Şor, Sag, Kzk *tat*. - Kzk *tot*. - Blk *tot*. - Nog *tot*. - TatK *tut*. - Tuv *dat*. - Çuv *tut*.

Orta Türkçeden başlayarak *tat* (~*tot*) olarak kullanılır (Clauson : ED 449 b).

Eren : NyK 51: 360-361; TD 1995/1 : 46-47; Egorov : ÊS 262; Clauson: ED 370 b.

pasaparola ‘bir birliğe verilen ve ağızdan ağıza bütün askerlere yayılan emir’

< İtal *passaparola* ‘l’avvertirsi l’un l’altro’.

Kahane-Tietze: LFL 478.

pasaport ‘yabancı ülkelere gidecek olanlara yetkili kuruluşça verilen, yabancı ülke yetkililerinin kimlik yoklamasında geçerli belge’

< İtal *passaporto* ‘passport’. - Başlangıçta Türkçede ‘ship’s papers’ olarak kullanıldığı göze çarpıyor.

Kahane-Tietze: LFL 479.

pastal 1. ‘çok kepekli un’; **2.** *argo* ‘kötü cins esrar’; **3.** ‘bakımsız, dağınık, kirli, pis, pasaklı (kimse, kılık vb.)’

< R *πασάλη, πάσπαλη* ‘Pulver’.

Symeonidis: Gr 187/165.

pastav > pastal ‘çuha topu’. Dilimizde *pastal* ‘tütün yaprağı dizisi’ olarak da kullanılır.

< Blg *postáv* ‘kumaş; çuha topu’, Srp *pòstav* ‘kumaş, çuha’. Macarca *posztó* ‘çuha’ biçimi de Slav dillerinden alınmıştır (Kniezsa: SzlJsz 441).

Orta Çağda tüccarların kumaş toplarını dik tuttuklarını biliyoruz. O açıdan Slav dillerinde kumaş toplarına *postav* adı verilmiştir. Bu ad Slavca *stati* ‘durmak’ fiilinin bir türevidir. Türkçede tütün yaprağı dizisine verilen *pastal* adının *pastav* biçiminden geldiği açıktır:

pastav > *pastal*. Türkçe *pastav* biçiminin sonundaki -v'nin -l'ye çevrilmesi doğaldır. Türkçe *şarapol* biçiminin sonundaki -l de -v'den çıkmıştır. Bk. *şarapol*. Bunun gibi, *zerdeçav* da dilimizde *zerdeçal*'a dönüşmüştür. Bk. *zerdeçal*.

Tatarca *pustau* 'ince kumaş' biçiminin Rusça *postav*'dan geldiği anlaşıyor (Räsänen: V 386 b).

pasturma < **bastırma** 'üzerine tuz, çemen ve kırmızı biber sürülerek güneşte veya iste kurutulmuş et'

~ Az yer. *basdırma*. - Tkm *basturma*.

< *bastır-* + *-ma* eki. Yapı bakımından *dondurma*, *kavurma*, *tuzlama* gibi örneklerle benzer. Başındaki *b-* sesi *p-*'ye çevrilmiştir. Türkçe *paşmak* (< *başmak*), *pire* (< *bürge*), *porsuk* (< *borsuk*) örneklerinde olduğu gibi.

Rumca *πάστωμα* 'tuzlanmış et, tuzlanmış balık' biçiminden geldiği yolundaki eski açıklama yanlıştır.

Arnavutça, Rumca, Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır. Macarca *pásztormány* biçimi de Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun: AO 5 : 47).

Kâşgarlı Mahmut, Türklerin pasturmaya *yazuk et* adını verdiklerini bildirmiştir (Clouston: ED 985 b; Kononov: VJa 1, 1975, 138).

Meyer: TürkSt 57; Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 18 : 92 ; Bang: Túrán 1918, 293. s. 8. not; Kniezsa: SzJlsz 708-709; Škaljić: Turc 511; Skok: EtRj 2: 616; TESz 3:126; Kakuk: ÉIOsm 319-320; Andriotis: EL 270.

paşmak bk. *başmak*.

patalya 'her iki küreği bir kişi tarafından çekilen, birden üç çifteye kadar küreği bulunan savaş gemisi sandalı'

< İtal *battella* 'little craft'. İspanyolcada *battel*, Fransızcada *bateau* olarak kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 89.

patente 'sağlık belgesi'

< İtal *patente* (*di sanità*) 'a bill of health'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır. Barbera: Elementi 198; Kahane-Tietze : LFL 485.

patik 'altı yumuşak veya ince deriden, genellikle üstten bağlı küçük çocuk ayakkabısı'

< R πατίκι.

Symeonidis: Gr 186/167; Tzitzilis: Zaemki 134/103. Bk. Andriotis: EL 271.

patika 'keçi yolu'

< Blg *patēka* 'küçük, dar yol' (< : *pat* 'yol'). Miklosich : SlavElem ; Dmitriev: Stroj 283; Tietze: Slav 2. s. Symeonidis'in Rumcadan alındığı yönündeki açıklaması yanlıştır (Gr 187/166).

patka 'yaban ördeği'. Ağızlarda *patga* biçimi de kullanılır.

< Blg *patka* 'yaban ördeği'; Srp *patka*.

Tietze: Slav 24/160; WZKM 75: 121.

patrisa < **paterisa** 'gabya ve babafingo çubuklarını yan taraflarından kış tarafına eğik olarak tutan halat'. Türkçede *pateraça* olarak da geçer.

< İtal *paterazzo*, *paterasso* 'backstay' < Fr *pétaras*.

Meyer: TürkSt 83; Kahane-Tietze: LFL 486.

pavurya < **pağurya** 'yengeç'. Ağızlarda *bağurya*, *bavurya*, *bavurye* olarak geçer.

< R παγούρια, παγούρι 'Krabbe' sözünün çokluk biçimi.

Meyer: TürkSt 24; Tietze: Gr (1) 234/200; Räsänen : V 378 a; Georgacas: IT 220; FT 131/92; Robert: Noms indigènes 169.

payam bk. *badem*.

pazar 'satıcıların belirli günlerde mallarını satmak için sergiledikleri belirli geçici yer'. Türkçede pazarın kurulduğu güne de *pazar*

(*günü*) adı verilir. Bk. *dernek*. Ağızlarda *bazar* olarak da kullanılır.

~ Tkm *bāzār*. - Blk *bazar*. - Nog *bazar*. - TatK *bazar*. - Krg *bazar*. - Alt, Tel, Şor *pazar* > *mazar*. - Sal *pazar* 'şehir' (Tenişev: Şirali-ev Arm 169)

< Far *bāzār* 'a market; a market-day'. Eski Farsça *vahāčāra* 'pazar', Pehlevicede *wāzār* 'market' olarak geçer. Ermenicede *vačar* 'Handel, Verkauf, Markt' biçimi kullanılır.

Türkçe yoluyla belli başlı Avrupa dillerine de geçmiştir. Macarca *vásár* biçiminin de İran kökenli bir alıntı olduğu açıktır. TESz (3: 1096) Farsçadan alındığını yazmış, Pehlevicede *wāzār* biçimini vermiştir. TESz'e göre, ticaret yoluyla gerçekleşmiş bir alıntıdır. TESz, Németh'in, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan eski Bulgarlardan veya Türklerden alındığı yolundaki görüşünü geri çevirmiştir. Joki Orta Farsça üzerinde durmuşsa da, verici dili saptamaya girişmemiştir. Harmatta'nın Medce veya Partçadan alındığı yolundaki açıklaması inandırıcı değildir.

Eski alım satım ilişkilerinin gerçekleştiği çağlara ve yerlere çıkan bu sözün, Karadeniz'in kuzeyinde ve doğusunda uzanan topraklarda büyük bir rol oynadığı açıktır. Alışveriş yeri olarak pazarın kurulduğu güne verilen *pazar günü* adı da düşündürücüdür: Türk diyalektlerinin bir bölümünde gördüğümüz *bāzār günü* (Türkmençe), *bazar kün* (Nogayca) gibi adlara benzer birtakım adların komşu dillerde de kullanıldığını biliyoruz. Örn. Kafkas dillerinde pazarın kurulduğu güne 'pazar günü' anlamına gelen adlar verilir (Munkácsi: ÁKE 627). O bakımdan Macarcada *vásár napja* ('pazar günü') adının *vasárnap* 'pazar' (*nap* 'gün') değerini kazanması boş bir tesadüf sayılamaz (bk. Ligeti: TörK 169-170).

Kumukça, Özbekçe gibi birtakım diyalektlerde kullanılan *uçar*, *oçar* biçimleri de Farsçadan kalma alıntılardır.

Moğolca *uçar* biçimi Türkçeden geçmiştir (Ligeti: AOH 14: 71).

Munkácsi: KSz 13:224; Joki: UI 340; Ligeti: AOH 4:112; Räsänen: V 66 a; Dobrodomov: Róna-Tas Arm 23-28.

pazı¹ 'kolun omuz ile dirsek arasındaki bölümü, karaca'

< Far *bāzū* 'the arm, or the upper part of it'.

pazı² 'yaprakları sebze olarak kullanılan bir bitki, yaban pancarı, yabanî ispanak'

~ Az *pazı* 'pancar'

< Far *pāzi* 'yaprakları sebze olarak kullanılan pancar, pazı (Beta vulgaris cicla)'.

Yerel ağızlarda 'pancar', 'şalgam', 'yaban pancarı', 'pazı' olarak kullanılan *pezik*, *pezzik*, *pezzük* biçimleri Ermeniceden alınmıştır (Erm *bazuk* 'beet') (Dankoff: ALT 39; Bläsing : AT 17).

Ağızlarda *pazı* yerine *sirken* adı da geçer. Bk. *sirken*.

Türkçeden Sırçaya *pàzija* olarak geçmiştir (Skok: EtRj 2: 625-626).

pazı³ 1. 'bir ekmeklik hamur topağı'; 2. 'yufka'. Ağızlarda *bazı*, *bezi*, *pezi*, *meze*, *beze* biçimleri de kullanılır.

< R μάζα, μαζή 'Masse, Teig; ein grobes Backwerk'.

Tietze: Gr (1) 231/172.

pazval 'kunduracıların çalışırken kundurayı dizleri üzerinde tutmak için kullandıkları kayış'.

Kökenini bilmiyoruz.

pazvant 'çarşı bekçisi'. Türkçede *paspan*, *pasvan* ve *pazvan* biçimleri de kullanılır.

< Far *pāsbān*, *pāsvān* 'guard, watchman' (< *pās-bān* < *pās* 'a watch of the day or night; guard, watch', -*bān*, -*vān* 'keeper, guardian'). Türkçe *pazvant* biçiminin sonundaki -*t* anorganik bir sestir (Eckmann: TDAY 1955, 17).

Anadolu ağızlarında kullanılan *sayvant* 'etrafı açık, üstü kapalı yer' sözünün sonundaki *t* gibi. Bk. *sayvan*.

Bulgarca *pazvant* 'gece bekçisi' ve Sırpça *pasvândžija*, *pasmâdžija*, *pasvândži* 'çarşı bekçisi' biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Škaljić: Turc 511; Tietze: Pers 136/18; Räsänen: V 381 b.

peçete < **peçeta** 'yemek yerken kullanılan bez' < İtal *pezzetta* 'peçete'.

Meyer: TürkSt 46; Bonelli: Elementi 191; Barbera: Elementi 200.

pedavra bk. *padavra*.

pedrik bk. *bedrik*.

pehle bk. *mehle*.

pehni (> **behni**) *yer*. 'ahırda tahta veya taştan yapılmış oluk biçiminde hayvan yemliği'. Dar bir çevrede *mehni* biçimi de kullanılır.

< R παχυή 'Futterkrippe, Raufe'.

Tietze: Gr (1) 235/210.

pekmez 'kaynatılıp koyulaştırılmış meyve suyu ve daha çok üzüm şırası'.

~Az *bakmaz*

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar *bekmes*, *pekmes* 'pekmez' biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada da *bekmes*, *bekmez* olarak geçer.

Bu verilere göre, Türk diyalektlerinde dar bir alanda kalmıştır. Türk dilinin kök ve ekleriyle açıklanması güçtür. O bakımdan Farsça bir alıntı olduğu anlaşıyor (Far *bigmāz* 'wine; a drinking-glass; wine - drinking', *bagmāz* 'a drinking-glass; an entertainment, a banquet'). Türkçede *bekmes*'in başındaki *b-* ünsüzü *p-* ye çevrilmiştir. Buna karşılık Oğuzca *bekmes*, *pekmes* biçiminin sonundaki *-s* sesi Türkçede *-z*'ye dönüşmüştür. Farsça *bagmāz* biçiminin Orta Türkçeye *bekmes* olarak geçmesi ise büsbütün normal değildir.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir: Blg *pekmez*, *petmez*; Srp *pèkmez*; Mak *pekmez*; R πετιμέζι, πετιμέζι; Mac *peszmeg*; Rus *bekmes*.

Pelliot: T'oung Pao 24: 61; Köprülü: TM 7-8: 6; Deny: Grammaire 616; Kniezsa: SzlJsz 713 ; Škaljić : Turc 514; Räsänen: V 68 b; Doerfer TMEN 756; Vasmer: REW 1:71; Skok : EtRj 2:631-632; Clauson: ED 327 b; TESz 3:172-173; Kakuk: ÉIOsm 324; Şçerbak : JaS 193/17.

pelek bk. *felenk*.

peleme 'ırmaklarda işleyen bir çeşit altı düz kayık'. Eski kaynaklarda daha çok *pereme* (< *perama*) 'bir çifteli ağır kayık, sandal' biçiminde geçer.

< R πέραμα 'ferryboat' (< : περάω 'to pass').

Slav dillerine de geçmiştir. İngilizce *pram*, Almanca *Prahm* biçimleri ise Slav dillerinden alınmıştır.

Türkçede *pereme* biçimi *peleme* olarak yaygınlık kazanmıştır.

Meyer: TürkSt 83; Zajaczkowski : Studia 94, 95, 108; Deny : Principes 41. § ; Kahane-Tietze: LFL 829 (Türkçe *peleme* biçimi üzerinde durmamıştır); Räsänen : V 387 a; Bou-da : CAJ 18 : 75.

pelemir bk. *belemir*.

pelenk bk. *felenk*.

pelik bk. *belik*.

pelin 'yapraklarında çok acı, ıtırılı bir madde bulunan, çok yıllık ve otsu bir bitki (*Artemisia absinthium*)'

< Blg *pelýn* 'Artemisia absinthium'; Srp *pèlin*. Rusçada *polyn* olarak geçer.

Skok'a göre, Balkan Slavcasının bir türevidir. Belli başlı Balkan dillerine de geçmiştir: Arn *pelín*; Rum *pelin*; R πελίνος.

Tietze: Slav 2. s.; Räsänen: V 383 a (< R πελίνος!); Skok : EtRj 2: 633-634.

pelit 1. ‘meşe ağacı’; **2.** ‘palamut’. Anadolu’da *Pelit*, *Pelitbükü*, *Pelitchik*, *Pelitler*, *Pelitli*, *Pelitlebağ*, *Pelitlik*, *Pelitözü*, *Pelitpınarı*, *Pelitsökü* gibi yer adlarında geçer.

< Ar *balluṭ* ‘Eiche; Eichel’. Türkçede *pelit* yanında *palamut* da yaygın olarak kullanılır. Bk. *palamut*.

Tietze: Ar 266/16.

peltek ‘dilini dişlerinin arasına alır gibi konuşan’

~ Tkm *peltek*. Türkmencede *peltek* yerine *sakav* biçimi de kullanılır. - TatK *biltek*. Tatarcada *birtek* olarak da geçer. Tatarcada *biltek* yanında *sakau* biçimi de kullanılır.

Eski Kıpçakçada *beltek* olarak geçer.

Türkçe *bert-* (> *pert-*) ‘burkulmak’ kökünden *-(e)k* ekiyle yapıldığı anlaşıyor: *bert-* + *-(e)k* > **bertek* > **beltek* > *peltek*. Tatarcada *bert-* kökü *birt-* olarak geçer. Tatarcada *birtek* yanında *biltek* biçiminin kullanılması düşünüldür. Tatarca *birtek* biçimi Türkçe *peltek*’in de **bertek* > **beltek* > *peltek* gibi bir takım ara duraklardan geçtiğine açık bir tabiidir.

Diyalektlerde *peltek* yanında *sakav* (Türkmence), *sakau* (Tatarca, Kazakça, Kara Kalpakça), *tutlıkpa* (Nogayca, Kara Kalpakça), *tilkau* (Balkarca), *tiltappa* (Balkarca) gibi bir takım karşılıklar kullanılır.

Räsänen: V 383 a.

pençe ‘yırtıcı hayvanların ön ayak parmaklarının turnakları’. Türkçede ‘ayakkabının tabanındaki kösele’ de *pençe* olarak adlandırılır.

< Far *panca* ‘the palm of the hand with the five fingers, or the sole of the foot with the five toes; the fist; the hand with the fingers expanded; the extended talons of a bird, the claws’ (< : *panc* ‘beş’). Farsça *-c-* sesi Türkçede *-ç-*’ye çevrilmiştir.

Bulgarca *penče* ve Sırpça *pëndžeta* biçimleri Türkçeden alınmıştır. Sırpçada *pandža* biçimi de kullanılır.

Miklosich: TE 141; Räsänen: V 379, 383 a; Škaljić: Turc 509, 515.

perama > **pereme** bk. *peleme*.

perçem ‘saç tutamı’. Türkçede ‘kâkül’ olarak da kullanılır. Yerel ağızlarda *merçem* biçimi de geçer.

< Far *parçam* ‘the tail of the sea-cow, which they hang round the necks of horses; a black fringe or tassel tied round the neck of a spear; a lock of hair (especially waving over the forehead) ; the sea-cow; the Yak or Tartary ox’.

Orta Türkçede *berçem* ‘belge’ olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud’a göre, *berçem* (*perçem*) Oğuzca bir biçimdir. Orta Türkçede *berçem* yanında *beçkem* biçimi de ‘belge; ipekten veya yaban öküzü kuyruğundan yapılan belge’ olarak kullanılır. Benveniste (JA 236:183) *beçkem*’in İran dillerinden kalma bir söz olduğunu dile getirmiş, Wakhi *biçkam* ‘a horses tail’ biçimini vermiştir. Türkçede *perçem* Farsça bir alıntı olarak kalmıştır (Doerfer: TMEN 840).

Bulgarca *perčem*, *perčim* ve Sırpça *përčin* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Miklosich: TE 141; Räsänen: V 383 b; Clouston: ED 295 a, 357 b; Monchi-zadeh: Xurāsān 415; Škaljić: Turc 515; Skok: EtRj 2 : 638.

perçin ‘iki levhayı birbirine bağlamak için geçirilen çivinin, ezilerek baş durumuna getirilen ucu’

< Far *parçin* ‘curved, crooked, bent; nails driven through anything and then clenched at the points; a hedge of briars; thorns placed on a wall as a fence ; a shed ; a hovel constructed of sticks, leaves, etc.’

Kürtçeye de *perçin* 'rivet, clinch, cramp' olarak geçmiştir.

Tietze: Pers 150/93; Räsänen: V 383 b.

perde 'kapı, pencere gibi yerlere asılan örtü'
~ Tkm *perde*. - KKlp *perde*. - Özb *parda*. - Krg *parda*. - Nog *perde*. - Kzk *perde*
< Far *parda* 'a veil, curtain, tapestry'.

Bulgarca *perde* ve Sırpça *pèrde* biçimleri Türkçeden geçmiştir.

Räsänen: MTS 168; V 383 b; Scherner: CAJ 17: 252.

perki 'tatlı su levreği'

< R *πέρκη*, *πέρκι*.

Tietze: Gr (1) 235/213; Tzitzilis: Zaemki 97/104. Georgacas: FT 131/98-100.

permeçe bk. *pürmeçe*.

pervane 'geceleri ışık çevresinde dönen küçük kelebek'

< Far *parwāna* 'a moth, particularly such as fly about a candle at night'.

Räsänen: V 384 a.

pervaz 1. 'giysilerin yaka, kol, etek gibi yerlerine dikilen dar, uzun parça'; **2.** 'kapı, pencere gibi yerlerin kenarlarına geçirilen ensiz parça'

< Far *parwaz* 'a kind of border or selvedge round a garment'.

Räsänen: V 384 a.

peskütan > **pesküten** yer. 1. 'çökelek'; 2. 'süzme yoğurt'. Ağzılarda *pestükan*, *pestüken*, *peşkütan* olarak da geçer.

< Erm *bazkat* 'a milk porridge with beets'.

Dankoff: ALT 40; Bläsing : AT 17.

pestil 'ince yufka biçiminde kurutulmuş yemiş ezmesi'. Anadolu ağzlarında *pestel* 'armut, ayva gibi yemişleri pekmezle pişirerek yapılan bir tatlı' (ve *pester*) olarak da geçer. Eski kaynaklarda *bestil* biçimi kullanılır.

< R *παστέλι* 'Süssspeise aus Honig, Sesam und Mandeln'. Bizans Rumcasında kullanılan *παστίλος* biçiminden geldiği anlaşıyor. Bk. Vasmer : REW 2 : 321.

Tietze: Gr (2) 379/332. Dankoff'a göre (ALT 604), Ermeniceye de geçmiştir. Bk. *bastık*.

pesüs 'içinde yağ yakılan toprak kandil'

< Far *pīhsoz* 'a kind of lamp' (*pīh* 'fat, grease, tallow' + -soz). - Farsça *pīh* yerel ağzılarda *piğ* (~ *piy*) olarak geçer.

Räsänen: V 384 a ; Tietze: Pers 151/98.

peşenk 'kervan önünde giden eşek veya katır'.

Kıbrıs ağzında da *peşenk* olarak kullanılır.

< Far *pēš-āwang* 'the leader of the flock'.

Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun : AO 5 : 46).

Räsänen : V 384 b.

peşkeş 'armağan'

~ Az *peşkəş*

< Far *pēš-kaš* 'a present'.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

Scherner: CAJ 17:251; Kakuk: ÉIOsm 327.

peşkir 'yemek yerken kullanılan, el kurulan pamuk veya keten bez'

< Far *pēšgīr* 'a towel, napkin' (< *pēš* 'ön' ve -*gīr*).

Bulgarca *peşkir* ve Sırpça *pěškir*, *pěščir* biçimleri Türkçeden alınmıştır. Rumcaya da *πεσκήρι* olarak geçmiştir (Andriotis : EL 278).

Tietze : WZKM 59-60: 181.

peşkün yer. 'masadan küçük ve alçak, yuvarlak tahta sofrası'. Ağzılarda *peşkun*, *peşgin*, *peşgün* olarak da geçer.

< Far *pişxūn* 'a table, a bench' (*pēš* 'before, front', *xwān* 'a dinner-table'). - Kürtçede de *peşxun* 'dinner-table' olarak kullanılır.

Sırpça *pěškun* biçimi Türkçeden alınmıştır (Škaljić: Turc 517).

Tietze: Pers 151/96.

peşme bk. *beşme*².

peştamal 1. 'hamamda örtünmek ve kurulan-
mak için kullanılan ince dokuma'; 2. 'iş ya-
parken bele bağlanan uzun, geniş dokuma'
< Far *pušt-māl* 'an apron' (*pušt* 'the back'+
māl 'wiping; rubbing; crushing')
Farsça *pušt-māl* biçiminin 1. hecesindeki -u-
nun Türkçede -e-ye çevrildiği göze çarpıyor.
Farsça *pušt-māl* biçimindeki -štm- ünsüz dü-
ğümünün Türkçede *t* ile *m* arasına bir *a* ge-
tirmek yoluyla çözüldüğü anlaşılıyor. Kazak-
ça *oramal* 'mendil; baş örtüsü' (< Far *rū-māl*
'a face-wiper, a handkerchief') sözünde de
buna benzer bir ses türemiştir.
Türkçeden Rumcaya *πεστέμάλι* olarak geç-
miştir (Andriotis: EL 278).

petalines

< R *πεταλῖνα*, [ç.] *πεταλῖνεç*.

Georgacas: IT 184, 220; FT 131/102.

petek 'arıların bal depo etmek için yaptığı altı-
gen ağzılı bal mumu yuvacıklar topluluğu'.
Yerel ağızlarda 'arı kovani' olarak da geçer.
Anadolu'nun birçok yerinde balçıktan yapı-
lan büyük kovan biçiminde tahıl ambarına da
petek (~ *bitek*, *pitek*) adı verilir.

< Erm *p'et'ak* 'beehive, honeycomb; (dial.)
bee; flour-bin'.

Yerel ağızlarda *petek* yanında *gömeç* (> *gü-
meç*) adı da kullanılır. Bk. *gümeç*.

Çağdaş diyalektlerde de bal peteğine türlü
adlar verilir. KKlp *pal awız*, *pal közgenek*,
pal uya, TatK *kerez*, *keres* (> Çuv *karas*) gi-
bi. Tatarca *kerez* için bk. Räsänen: V 256 a.

Kürtçede *pêtek* 1. 'kovan, arı kovani'; 2.
'oğul' olarak kullanılır.

Yerel ağızlarda 'bal peteği' olarak kullanılan
çeç de Ermeniceden alınmıştır. Bk. *çeç*².

Foy: MSOS 7: 217, Kraelitz-Greifenhorst:
Handes Amsorya 25: 259; Räsänen: V 384 b;
Dankoff: ALT 740.

petni yer. 'ahırda taş veya tahtadan yapılmış
oluk biçiminde hayvan yemliği'. Ağızlarda
betni olarak da geçer.

< R *πότνη* 'Futterkrippe'.

Tietze: Gr (1) 235/208.

peyik yer. 'şalvar veya donun üçgen biçimin-
deki ağı'

~ Tkm *begeyik* 'apışlık'.

Kökünü bilmiyoruz.

Kara Kalpaklar donun ağına *üşkül* adını ve-
rirler. Bu adın *üç* (> KKlp *üş*) kökünden
-kül ekiyle yapıldığı açıktır. Türk diyalektle-
rinde *üşkül* daha çok 'üçgen' olarak kullanı-
lır. O bakımdan donun üçgen biçimindeki ağı-
na *üşkül* (> *üşkül*) adının verilmesi doğaldır.

peyin yer. 'gübre'.

Kürtçede de *peyîn* 'koyun gübresi' olarak ge-
çer.

Kökenini bilmiyoruz.

peyke 'eski kahvelerde ve evlerde bulunan,
duvara bitişik alçak, tahta sedir, kerevet'.
Ağızlarda *peyke* 'ahırda hayvanlara karşı ya-
pılan seki' olarak kullanılır.

< Far *pāygāh* 'a vestibule, portico, or court
before a house; a place for depositing shoes;
a stable; an inn or any place where travellers
put up; a step of a stair or ladder'. Farsçada
pāy-gah 'a place for leaving one's shoes; a
stable' olarak da geçer.

Bulgarca *pějka* Türkçeden alınmıştır. Türk-
çeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Hala-
si-Kun : AO 5 : 36).

Räsänen: V 382 b (kökenini vermemiştir).

peynir 'sütten yapılan ve birçok türü olan
ürün'

~ Tkm *peynir*.

Eski Kıpçakçada *benir* olarak geçer.

< Far *panīr* 'cheese'.

Çağdaş diyalektlerde peynire türlü adlar veri-
lir. O bakımdan Farsça *peynir* dar bir alanda
kalmıştır.

Eski ve yeni diyalektlerde peynire *bışlak* (> *pışlak*, *pıslak*) adı verilir (Räsänen: V 385 a). Rusça *byślak* biçimi Türk diyalektlerinden alınmıştır.

Räsänen: V 382 b; Ligeti: TörK 129; Ränk: JSFOu 70, 3 : 30.

pezevenk 'erkekler kadın bularak yolsuz birleşmelere aracılık eden kimse'.

Dankoff'a göre (ALT 63), Ermeniceden alınmıştır: Erm *bozawag* 'pander, pimp' (*boz* 'prostitute' + *awag* 'elder, chief, superior'). - *Pezevenk* biçimindeki -n- sesinin Türkçede türediği anlaşıyor. Dankoff Farsça *pāzanak* 'a pimp, a pander' biçimini göz ardı etmişse de, *pezevenk*'in Ermeniceden geçtiği anlaşıyor. Arapça (Suriye) *bezawenk* 'crapule, homme de caractère vil, maquereau' Türkçeden alınmıştır. Balkan dillerinde de *pezevenk* olarak kullanılır.

Littmann'a göre (Tschudi Arm 112/42), Türkçeden Mısır Arapçasına da geçmiştir.

Türkçede 'pezevenk' olarak kullanılan *astık*, *dasnik*, *kodoş* gibi sözlerin de Ermeniceden geldiğini biliyoruz.

Räsänen: V 384 b; Dankoff: EÇ-Glossary 15, 65, 68, 81; Miklosich: TE 142; Škaljić: Turc 317; Pomorska : Studia Turcologica Cracoviensis 1 : 115 (Farsça *pāzanak* 'a pump, a pander'); Gasanov : LL 20.

pıçırgan bk. *bıcılğan*

pınar 'yerden kaynarak çıkan su, kaynak'. Yerel ağızlarda *bınar*, *biñar*, *buñar* olarak da geçer. Eski kaynaklarda *bınar*, *buñar* biçimleri kullanılır.

Orta Türkçede *mınar* 'pınar, su gözü' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *mınar* Oğuzcadır. Bk. Ligeti : TörK 127. Eski Kıpçakçada *bınar* biçimi kullanılır.

Brockelmann'a göre (UJb 8 : 263), yerden kaynarak çıkan suyun sesinden gelir.

Bulgarca (*bunâr*), Sırpça (*bûnar*) gibi Balkan dillerine de geçmiştir.

Eski ve yeni diyalektlerde pınara daha çok *bulak* adı verilir.

Räsänen : V 384 - 385; Clauson : ED 351 b; Škaljić : Turc 154; BER 1 : 90; Skok : EtRj 1 : 236.

pırasa 'sapından yararlanılan, çok yıllık bir kış sebzesi'

< R πράσον. Türkçe *pırasa*'nın Rumca πράσον'un çokluk biçiminden alındığı anlaşıyor.

Meyer: TürkSt 34; Laufer: Sino-Iranica 304; Bajraktarević: POF 27:76.

pırazvana 'bıçak veya kılıcın sap içinde kalan bölümü'

< Far birāzbān, birāzwān 'that part of a knife or dirk which enters into the handle'. Türkçe *pırazvana* biçiminin sonundaki -a sesi açıklanmaya muhtaçtır.

Deny: Principes 97. §, 118. §.

pırna > pırne *argo* 'rakı'

< R πυρήνα 'ausgepreßte Oliven'. - 'Zeytin küspesi' olarak kullanılan *pırna* biçimi de Rumca bir alıntıdır. Bk. *pırna*.

Symeonidis: Gr 189/188.

pırnal 'kışın yapraklarını dökmeyen bir tür meşe çalısı'. Yerel ağızlarda *pırnar* olarak da geçer. Yazı dilimizde kullanılan *pırnal* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur.

< R πινάρη > πινάρη > πουνάρη 'Quercus ilex'.

Meyer: TürkSt 34; Tietze: Gr (1) 237/227; Symeonidis: Gr 189/186; Georgacas : FT 141/225; Tzitzilis: GrLw 436.

pırpı 'yılan taşı'.

Kökenini bilmiyoruz.

pırpıt 1. 'köylü şalvarı, potur'; 2. 'pehlivanların kispet yerine giydikleri, keçi kılından örülmüş veya kalın bezden yapılmış don'; 3. 'el tezgâhında yüнден dokunmuş şalvarlık kaba kumaş'

< R περιπόδι 'Beinkleid, Strumpf'.

Tietze: Gr (2) 379/333; Eren : TD 1992/2 : 185-186. Dankoff'un *pırpıt*'ı *pırtı*, *pılı pırtı* biçimleriyle birleştirmesi tartışmaya açıktır (ALT 743).

pışat yer. 'iğde, yabanî iğde'. Ağızlarda *puşat* olarak da geçer.

< Ern *p'şat* 'oleaster'.

Dankoff: ALT 748.

piçuta 'palamut balığının iri bir türü'. Yerel ağızlarda *fiçita* biçimi de kullanılır.

< R πετσούδα 'bir tür palamut balığı'.

Meyer: TürkSt 25; Eren: TDAY 1960, 319. Georgacas (FT) *piçuta* üzerinde durmamıştır.

pide 'mayalı hamurdan yapılan yassı ekmeğ'. Ağızlarda *bide* biçimi de geçer.

< R πίτα 'Pastete, Fladen'.

Balkan dillerinde de kullanılır: Blg *pita*. - Srp *pita*. - Arn *pitë*. Macarcaya da *pite* olarak geçmiştir.

Meyer: TürkSt 57; Deny: Principes 73; Škaljić: Turc 519-520; Kniezsa: SzJsz 718; Kakuk: EIOsm 330; Räsänen: V 385 a; Skok: EtRj 2: 665-666; Symeonidis: Gr 188/180; Golden: AEMAe 5: 79.

pik 'geminin kış tarafındaki bayrak serenine açılan üçgen biçimindeki yelken'

< İtal (Venedik) *pic* 'gaff'. Belli başlı Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 499.

piladan yer. 'çınar'. Ağızlarda *biladan* (> *buladan*) olarak da geçer.

< R πλατάνος 'Platane'. Ağızlarda çınara daha çok *kavlağan* (> *kavlan*) adı verilir. Bk. *kavlağan*.

Tzitzilis: GrLw 419.

pilâki 'içine soğan, sarımsak, maydanoz ve havuç katılarak pişirilen zeytin yağlı yemek'

< R πλακί.

Meyer: TürkSt 25.

pilâv 'pirinçten yapılan bir yemek'

~ Tkml *palav*. - Krg *palō*. - Kzk *palau*. - KKlp *palaw*.

< Far *palāv*, *pilav* 'a dish composed of flesh or fish highly seasoned, first roasted and afterwards fricasseed or stewed, covered and heaped over with rice newly boiled, seasoned, and sometimes coloured, and garnished with eggs, onions'.

Türkçeden Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerine de geçmiştir.

Türkçe *pirinç* de Farsçadan alınmıştır. Bk. *pirinç*.

Laufer: T'oung Pao 17:481/138; Räsänen: V 385 b.

piliç 'tavuğun küçüğü'. Yerel ağızlarda *biliç* (> *bülüç* > *bülüş*) olarak da geçer. Dar bir alanda kullanılan *pilinç* biçimindeki -n- sonradan türemiştir. Türkçe *kılınç* (< *kılıç*) biçimindeki -n- gibi. Bk. Eren : DTCFD 8: 246; TDAY 1960, 336; Eckmann: TDAY 1955, 21).

Kümes hayvanlarını çağırmak için kullanılan *bili bili* (> *bülü bülü*) gibi birtakım çağırma-lıklardan -ç küçültme ekiyle kurulmuştur. Yerel ağızlarda 'piliç' olarak kullanılan *bilik* (> *bülük*) de -k küçültme ekiyle kurulmuş bir türevdir. Bk. *bilik*. Tietze'nin, *piliç*'in Güney Slav dillerinde pilice verilen *pile* adının *pilence* (veya *pilica*) gibi bir küçültmesinden geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (Slav 25/165). Theodoridis (Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 33, 1975, 85-88) Eren'in sağlam tanıklara dayanarak Tietze'nin etimolojik denemesini geri çevirdiğini dile getirdikten sonra *piliç*'in Türkçe bir

türev olduğu yolundaki açıklamaya katılmamıştır. Ona göre, *piliç* Rumca *πουλίτσι*’ den kalma bir biçimdir. Theodoridis bu açıklamasını doğrulamak için Türklerin tavukçulukla uğraşmadıklarını vurgulamıştır. O nedenle kanatlılara ilişkin terimlerin yabancı dillerden alındığına tanık oluyoruz. Örn. Türkçede *bulada*, *kuluçka*, *yarka* gibi, yabancı (Rumca ve Bulgarca) kökenli birçok söz göze çarpar. Ancak *tavuk* Türkçe bir sözdür. *Tavuk* Anadolu’ya gelip yerleşen Türklerin tavukçulukla uğraştıklarına açık bir tanıktır. *Piliç* de Türkçenin Anadolu’da kazandığı bir türevidir.

Blau : Sprachdenkmäler 7 ; Clauson : Seng-lax 18 (Slav) ; Eren: DTCFD 8 : 246 ; TM 10: 55-58; UAJb 24: 135; TDAY 1958, 15. s. 1. not; 1960, 335-336.

pina bk. *pines*.

pinel ‘rüzgârın estiği yönü göstermek için direk şapkalarının üstüne konulan yelkovan biçimindeki araç’

< İtal (Venedik) *penelo* ‘vane’. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: İsp *penel*; Fr *penneau*; İtal *pennello*.

Kahane -Tietze: LFL 490.

pines ‘midye biçiminde, büyük kavkılı bir deniz hayvanı’ Türkçede *pina* biçimi de kullanılır.

< R *πίπνα*, [ç.] *πίπνες*.

Georgacas: IT 220; FT 131/103.

pingel yer. ‘fol olarak konulan yumurta’. Ağızlarda *pingal*, *pungal* olarak da geçer.

< Erm *bunkal* ‘nest-egg’. Kürtçeye de geçmiştir (*piṅgal*).

Bläsing : FO 29 : 37/57; Dankoff: ALT 65.

pinti ‘cimri, hasis’. Yerel ağızlarda ‘cimri’ olarak *minti* biçimi de geçer. Ağızlarda ‘üstü başı pis, pasaklı’ olarak da kullanılır.

< Erm *p’int* ‘dirty, filthy’. Kürtçeye de *pintî* ‘pis, kirli’ olarak geçmiştir.

Pedersen: KZ 39: 463; Munkácsi: KSz 5: 357; Dankoff: ALT 747; Eren: TD 1995/2 : 881-882.

pirebolu ‘arıların, kışın kovanlarının deliğini kapamak için yaptıkları yeşil bal mumu’. Ağızlarda geçen *pire balı* (ve *pire mumu*) biçimleri halk etimolojisi sonunda oluşmuştur.

< R *πρόπολη* ‘Bienenpech.’

Ağızlarda *pirebolu* yanında *kirebolu* (> *girebolu*) adı da kullanılır. Bk. *kirebolu*. Ağızlarda *pirebolu* yerine *arı boku* adı da geçer.

Türkçede arıların, kovan deliğini kapamak için yaptıkları bal mumuna *eğir mumu* adı da verilir. Bk. *eğir*.

Meyer: TürkSt 27; Tietze: Gr (1) 237/229 (*pirebolu* ve *kirebolu* biçimlerini birleştirmiştir); Tzitzilis: GrLw 202.

piresit < **pirasit** yer. ‘sebbe evleği’

< R *πρασίδι* ‘Gartenbeet’ (*πρασινά*’nm küçültmesi).

Tietze (Gr [1] 237/226) Türkçe verileri *πρασινά* ile birleştirmiş, Türkçe biçimlerin başka bir ekle kurulmuş bir Rumca sözden geldiğini dile getirmiştir.

Tzitzilis: GrLw 435.

pirina ‘zeytinin, sıkıldıktan sonra yağ bakımından zenginliğini yitirmeyen, gübre veya hayvan yemi olarak kullanılan küspesi’

< R *πυρήνα* ‘ausgepreßte Oliven’. Bk. *pırna*.

Symeonidis: Gr 189/188.

pirinç¹ ‘kökleri bol su içinde yetişen bir bitki (*Oryza sativa*)’

~ Tkm *bürünç*. Türkmenler *tüvi* adını da kullanırlar.

< Far *birinc* ‘rice’.

Çağdaş diyalektlerde *pirinç* yanında *kürüç* (> *gürüç*) adı da geçer: Krg *kürüç*. - Kzk *kürüş*. - KKlp *gürüş*. Kara Kalpaklar *salı* adını da kullanırlar.

Eski diyalektlerde pirince *tuturkan* adının verildiğini biliyoruz. Bk. Brockelmann: OGM 53. §; Räsänen V 502 b; Clauson: ED 460 b; Abaev: ÊS 3:322; Clark: JSFOu 75:111, 125, 158. *Tuturkan*'ın kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Ligeti : RO 17 : 87; Doerfer : TMEN, 1 : 5. s.

Türkçeden Sırpçaya *płrinač* olarak geçmiştir (Škaljić:Turc 518).

Türkçede kabuğu ayıklanmamış pirince verilen *çeltik* adı da Farsçadan alınmıştır. Bk. *çeltik*.

Laufer: Sino-Iranica 372-373; Clauson: ED 460 b; Daher: AA 81; Ligeti: RO 17:87; Räsänen: V 385 b.

piron yer. 'çatal'

< R πιρούνι.

Meyer: TürkSt 46; Symeonidis: Gr 188/179 ; Eren : TD 1992/2 : 184 - 185.

pirpirim yer. 'semiz otu'. Ağızlarda *pürpürüm* olarak da geçer.

Dankoff'a göre (ALT E 202), Ermeniceden alınmıştır (Erm *p'rp'rem* 'purslain' < Far *par-param*).

piruhi < **pirohi** < **pirogi** 'bir çeşit hamur yemeği'. Ağızlarda 'içi peynirli mantı' olarak geçer.

< Rus *piróg*. Bilimsel yayınlarda Rusça *piróg* biçiminin Türkçe *börek*'ten alındığı sık sık seslendirilmiştir (Räsänen : ZSIPh 20 : 448; Kniezsa : SzJsz 423).

Tietze (Slav 2. s.) Slav dillerinden alındığını belirtmekle yetinmiştir.

piryol 'fıçı, varil'

< İtal (Venedik) *piriól* 'funnel'.

Kahane-Tietze: LFL 502.

pirzola 1. 'kasaplık hayvanda omurganın iki yanındaki bölge'; 2. 'bu bölgeden çıkarılan kemikli et dilimi, kotlet'

< İtal (Venedik) *brisiola*.

Bonelli: Elementi 184; Barbera: Elementi 93; Deny: Principes 88.

pisi (**balığı**) 'sırtı pürtüklü, esmer renkli, yassı bir tür balık'

< R ψησού, πησού. Diyalektlerde *pitsi*, *psipsi*, *pişi* olarak geçer.

Georgacas: FT 134/162.

pisleç bk. *pişirgeç*.

pişirgeç yer. 'saçta pişirilen yufka ekmeğini çevirmeye yarayan tahta araç'. Ağızlarda *bişirgeç* olarak da kullanılır.

Türkçe *pişirgeç* (< *bişirgeç*) biçiminin *pişir* (< *bişir*-'ten geldiği açıktır. Yerel olarak *bişleçeç* (> *bisleğçeç*), *bişleç* (> *pişleç* > *pisleç*) ve *misleç* gibi birtakım biçimler de geçer. Dankoff'un *pişleç* biçimini ? işaretiyle *pişkeç* diye düzeltmesi ve Ermenice *p'šk'aš* 'pincers, tweezers' biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (ALT E198).

pişirik yer. 'soğuktan korunmak için evlerin tavanına sıvanan çamur veya sulu kireç'. Ağızlarda *bişirik* olarak da geçer.

< Erm *p'šruk* 'a kind of mud that is spread on roofs'.

Yerel ağızlarda yapı işlerinde kullanılan Ermeniceden kalma birçok kavram geçtiği göze çarpar. *Aristak*, *çörten*, *him*, *keran*, *maran* gibi.

Dankoff: ALT 749.

piyade² 'bir çift kürekle yürütülen bir tür hafif kayak'

< İtal (Eski Venedik) *piata*, (Venedik) *peata* 'flat-bottomed barge'. Dilimizde kullanılan *piyade* biçiminin Türkçe (< Farsça) *piyade* 'yaya' sözünün analogik baskısı altında kaldığı açıktır. Bk. *piyade*¹.

Belli başlı Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 498.

piyasa 'satıcıların mal satmak için bir araya geldiği yer, pazar'

< İtal *piazza* 'meydan, piyasa, yer' < Lat *platea* 'sokak, geniş şehir yolu, meydan, avlu'. Latince *platea* biçimi Grekçe *πλατὺς* 'geniş' sıfatının dişil biçiminden alınmıştır (*πλατεῖα* ὁδός 'geniş yol').

İtalyancadan Macarcaya da *piac* olarak geçmiştir (TESz 3 : 180-181). Sırpça *pijaca*, *pjaca* biçimi de İtalyancadan kalma bir alıntıdır (Skok : EtRj 2 : 672-673; Hadrovics : UEISk 413-414).

Räsänen: V 385 a; Hadrovics : MNY 43 : 102-105; StudSI 9 : 5.

piyastos: **piyastos olmak** *argo* 'yakalanmak, tutulmak'; **piyastos etmek** 'yakalamak, tutmak'

< R *πιαστός* 'gefangen, verhaftet'.

Symeonidis: Gr 188/175.

piyaz 1. 'haşlanmış kuru fasulyenin üzerine ince doğranmış, tuzla ovulmuş soğan ve maydanoz katıldıktan sonra zeytin yağı, sirke dövülerek yapılan fasulye salatası'; **2.** 'kebap, ızgara köfte, balık gibi susuz yemeklerin yanına katılan, ince doğranmış ve tuzla öldürülmüş maydanozlu soğan'

~ KKlp *piyaz* 'soğan'. - Kzk *piyaz* (~ *biyaz*).

- Krg *piyaz*

< Far *piyāz* 'an onion'.

Räsänen: V 385 b.

plačka 'çapul, vurgun'.

Balkan dillerinden alındığı anlaşılıyor: Blg *plečka*; Srp *pljačka*.

Meyer: TürkSt 2-3; Skok: RIÉB 2:31-38; EtRj 2: 690; Deny: Principes 41 (< Arnavutça) ; Boretzky: Turz 146; Eren: TD 1992/2 : 166-167.

plaka¹ 'deniz ortasında büyük yerli kaya'

< R *πλάκα* 'slab'.

Kahane- Tietze: LFL 832.

planya 'büyük marangoz rendesi'

< R *πλάνια* < İtal (Eski Venedik) **plania* 'plane (tool)'.

Meyer: TürkSt 48; Deny: Principes 103; Kahane-Tietze: LFL 504.

platerina 'gümüş balığı'. Ağızlarda *pulatarina* olarak da geçer.

< R *πλαταρίνα*, *πουλαταρίνα* 'Mugil capito'.

Bulgarcada *platarina* biçimi kullanılır.

Georgacas : FT 132/104.

poca bk. *boca*.

podime yer. 'çizme'. Yerel ağızlarda *foduma*, *hoduma* olarak da geçer.

< R *πόδημα* 'Stiefel'.

Tietze: Gr (1) 236/218; Symeonidis: Gr 193/228; Eren: TD 1993/2 : 8.

podösüet 'yumuşak, yüzü ince havlı bir tür deri'

< Fr *peau de Suède* 'İsveç derisi'. Fransızca'da daha çok *Suède* (> Türkçe *süet*) olarak geçer.

poğaça 'içine peynir, kıyma vb. konarak yapılan bir tür çörek'. Yerel ağızlarda *bohça* olarak geçer. Bu biçimin halk etimolojisi yoluyla oluştuğu anlaşılıyor.

Balkan dillerinden alınmıştır: Blg *pogácsa* 'mayasız bir çeşit yassı ekmek, pide'. - Srp *pògača* 'mayasız buğday ekmeği'. Güney Slav dillerinden Macarcaya da *pogácsa* olarak geçmiştir. Slav dillerine Venedik İtalyancasından geçtiği anlaşılıyor (*fogaccia*).

Miklosich: SlavElem 18; Tagliavini: Annali N.S. 1:192; Kniezsa: SzJsz 427; TESz 3: 235; Tietze: Slav 25/169; WZKM 65/66:221; ZBalk 18:188/207; Skok: EtRj 2:694. Bk. Dankoff: ALT 45.

poğada bk. *boğada*.

pokrova, pokruva 'üç direkli yelkenlilerde grandi direğinin kış tarafına açılan yan yelken'.

Slav dillerinden alındığı anlaşılıyor. Meyer (TürkSt 83) Rusça *pokrov* 'Decke, Dach' karşılığını vermiştir. Kahane-Tietze (LFL 8. s.) Slav dillerinden geldiğini dile getirmekle yetinmişlerdir.

ponton 'büyük duba'

< İtal (Venedik) *pontón* 'pontoon'. Latince *ponto* sözünden gelen *pontón* biçimi, Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: İsp *pontón*, Fr *ponton*, İtal *pontone*.

Kahane-Tietze: LFL 510.

porsuk 'su kıyılarında kazdıkları deliklerde yaşayan, ot ve etle beslenen, pis kokulu, memeli bir hayvan (Meles meles)'

~ Az *porsug*. - Tkm *torsuk* 'porsuk'. Türkmenler *sakartorsuk* adını da kullanırlar. Başındaki *t-* düşündürücüdür. - TatK *bursuk*. - Bşk *burhık*. Başkurtçada *-s-* 'nin *-h-* 'ye çevrilmesi kuralıdır. - Blk *borsuk*. - Kzk *borsık*. - KKlp *porsık*. - Nog *borsık*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag *porsuk*. Kuğular *morsık* biçimini de kullanırlar. - Tuv *morzuk*. - Çuv *purâş*. Çuvaşça *purâş* biçimi ses bakımından açıklanmaya muhtaçtır. Özellikle *purâş* biçiminin sonundaki *-ş* çarpıcı ve düşündürücüdür.

Orta Türkçeden başlayarak geçer (*borsmuk*). Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar *borsuk* biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada da *borsuk* olarak geçer.

Etimolojisi tartışmalı ve karışıktır. Clauson'a göre (ED 369 a), biçim bakımından Türkçeye benzemez. O açıdan yabancı bir dilden kalma bir alıntı olduğu hemen hemen açıktır. Clauson Toharcadan geldiğini dile getirmiştir. Bilimsel yayınlarda **bor* 'gri, kül rengi' kökünden geldiği yolundaki sav sıklıkla dile getirilmiştir. Örn. Bang (KSz 17 : 136) **bor*'dan

geldiğini yazmıştır. Bk. Räsänen : V 81. Ancak Şçerbak (İRLTJa 139) çağdaş Türk diyalektlerinde **bör* yerine *boz* biçiminin geçtiğini öne sürerek bu görüşe karşı çıkmıştır. Ramstedt (KWb 52 a) Moğolca *borki* ve Türkçe *borsuk* biçimlerini **bor* 'gefrässig, 'fett' kökünden getirmiştir. Türkologlar *por-suk* (< *borsuk*)'un *borsu-* 'pis kokmak' kökünden çıktığını da sık sık sözlendirmişlerdir (örn. Róna-Tas: Bevezetés 25). İlk bakışta bu yaklaşım düşündürücüdür. Ancak Clauson, *borsu-* (~ *por-si-*) kökünün *borsuk* (~ *por-suk*)'tan türetilmiş bir biçim (backformation) olduğunu ortaya atmıştır. Brockelmann (OGM 84. § a) *bursumak* (Oğuzca *bursuk*) biçiminden yola çıkarak *-mak* ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmiştir. Doerfer (TMEN 733) Bang'ın etimolojik açıklamasını geri çevirdikten sonra Macarca ve Çuvaşça biçimleri göz önüne alarak çağdaş *borsuk* (~ *porsuk*)'un **bors* biçiminden geldiğini bir olasılık olarak düşünmüştür. Ona göre, *borsuk* bir küçültme biçimidir.

Doerfer Türkçeden komşu dillere geçen biçimleri toplu olarak vermiştir.

Macarcada kullanılan *borz* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz : BTLw 35; Ligeti : TörK 307-308). Doerfer (TMEN 733) *borz* biçiminin eski Macarca **borzok*'tan geldiğini ileri sürmüştür. Ona göre, **borzok* biçiminin sonundaki *-ok* Macarcada yanlışlıkla çokluk eki olarak değerlendirildiğinden düşmüştür. Ligeti (TörK 308) Macarca *borz*'un geçmişinin Doerfer'in bu kuramına ters düştüğünü açıklamıştır. Ona göre, Türkçe *borsuk* (~ *porsuk*) biçimi karşısında tek heceli Macarca *borz*, yalnız eski Çuvaşçadan alınmış olabilir. Benkö'nün yeni açıklaması için bk. MNy 61 : 403-404.

Türk diyalektlerinden Kalmıkçaya da geçmiş-
tir (Ramstedt : KWb 52 a). Moğolcada porsu-
ğa *borki* 'vieux blaureau' adı verilir. Bu ad
Kalmıkçada da geçer.

Çağdaş diyalektlerde porsuğa *kaşkulak* (ve
kaşkakulak) adı da verilir : Krg *kaşkulak* ;
Tar *kaşkakulak*. Bk. Bang : KSz 17 : 137.
Şçerbak (İRLTJa 154) *kaşkulak* biçimini ver-
mekle yetinmiştir.

Kuğu diyalektinde 'porsuk' olarak *torokon*
adı kullanılır. Altay diyalektinde bu adın *yo-
rokon* biçimi geçer. Bu biçimlerin Moğolca-
dan alındığı açıktır (Moğ *coruqan*). Gombocz
(NyK 35: 271; KSz 13:26) Sibiryaya diyalektle-
rinde kullanılan *yorokon* biçimini öz Türkçe
bir öge sayarak Moğolca *doroğo* biçimiyle
birleştirmiştir ki yanlıştır. Ramstedt (KWb
476 b) Kalmıkça biçimi vermişse de, *yorokon*
ve *torokon* biçimlerini gözden kaçırmıştır.

Joki : LwSS 98; Pelliot : BSOS 6 : 561; Ego-
rov : ÊS 165-166; Räsänen : V 81; Clauson :
ED 369 a; Crânjâlă : RumVI 218; Dmitriev :
Stroj 526; Baskakov : Russkie familii 200;
Sevortyan : ÊSTJa 1978, 191 (*porsuk* biçimi-
ne gönderme yapmıştır).

porta yer. 'iki kanatlı büyük kapı'. Ağızlarda
borda olarak da geçer.

< R πόρτα (< Lat *porta*) 'kapı'.

Räsänen: V 386 b; Tzitzilis: GrLw 429. Bk.
Dankoff: EÇ-Glossary 67.

post 'tüylü hayvan derisi'

~ Sart *post* 'deri, kabuk'. - KKlp *post* 'deri'

< Far *pōst* 'skin'

Räsänen: V 386 b.

posta 'gemilerin kaburgalarını oluşturan eğri
ağaç, ıskarmoz'

< R πόστα 'timber of a ship'. Akdeniz dille-
rinde de yaygın olarak geçer: Port *costa*; Fr
côtes; İtal *costa*. Bu biçimlerin Latince *cos-
ta*'dan geldiği açıktır. Türkçe *posta* biçimi

doğrudan doğruya Rumcadan alınmıştır.
Türkçede gemi kaburgasına *ıskarmoz* adı da
verilir. Bk. *ıskarmoz*.

Kahane-Tietze: LFL 256.

postal 1. 'konçlu ve kaba potin'; 2. 'düşkün
kadın'.

Bulgarcadan alındığı anlaşıyor. Blg *postál*
'ayakkabı'.

Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir
(Halasi-Kun : AO 5 : 47).

Miklosich: SlavElem 18; Tietze: Slav 26/
173; Skok: EtRj 3:16.

poş bk. *apoşi*.

poşa yer. 'Çingene'

< Erm *p'ōša*, *boša* 'gypsy, beggar'.

Foy: MSOS 6:141; 7: 217; Dankoff: ALT 66.

poşu 'bir tür kenarları saçaklı ipek, pamuk ve-
ya yünden yapılmış baş örtüsü'. Ağızlarda
puşu olarak da geçer.

< Erm *p'ōši*, *p'uši*, *p'uşu* 'women's black
silk headscarf' < Farsça.

Dankoff: ALT 760.

pot 1. 'kötü dikiş sebebiyle kumaşta oluşan
büzülme veya kıvrım'; 2. 'yanlışlık, hata,
gaf'

< Erm *p'ot* 'fold, pleat, crease'.

Dankoff: ALT 751; Palló: NyK 36:157
(Fransızca *faute* 'tan geldiği yolundaki açıkla-
ması yanlıştır).

potkal 'kaza veya başka bir olayı karadakilere
bildirmek için gemilerden denize salınan,
içinde mektup olan şişe'. Türkçede 'içki şişe-
si' olarak da kullanılır.

< İtal (Venedik) *bocal* 'vaso di terra cotta'. -
Türkçe *potkal* biçiminde gördüğümüz -t-
benzeşmezlilik sonunda sonradan türemiştir :
Türkçe **pokal* > **pokkal* > *potkal*.

Kahane-Tietze : LFL 96.

potuk¹ 'deve yavrusu'. Anadolu ağızlarında *potuk* yanında *potak* biçimi de kullanılır.

< *botu* 'deve yavrusu' + -k küçültme eki. Es-ki ve yeni diyalektlerde *botu* ve *bota* biçimleri yaygın olarak kullanılır : Tkm *pota*. - Kzk *bota*. - KKlp *bota*. Kara Kalpaklar *botalak* biçimini de kullanırlar. - Nog *bota*. - Krg *boto*.

Orta Türkçede *botu* olarak geçer. Anadolu'da kullanılan *potak* biçiminin *bota* köküne dayandığı açıktır (*bota-k*). Anadolu'da *b-*'nin *p-*'ye çevrilmesi normaldir. Türkçe *bala* kökünden gelen *palaz* örneğinde de baştaki *b-* sesi *p-*'ye çevrilmiştir.

Diyalektlerde kullanılan *bota* ve *botu* biçimleri arasındaki ses ayrılığı da normaldir.

Ramstedt: KWb 53 a; Şçerbak: İRLTJa 106, 126-127; Doerfer: TMEN 777; Räsänen: V 82 a; Clauson: ED 299; Tatarintsev : Vlijanie 24; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 198-200 ; Eren: TD 52 : 770 ; 1990/1 : 38-39.

potuk² yer. 'bir yıllık, otsu ve tüysüz bir bitki (Polygonum bellardii)'.

Kökünü bilmiyoruz.

potur 1. 'kırmalı ve potlu'; 2. 'arka tarafında kırmaları çok, bacakları dar bir tür pantolon' < Erm *p'ot'or* 'pleated ; a type of breeches'. Türkçeden Arnavutça, Rumca, Bulgarca, Makedonca, Sırpça, Rumence gibi Balkan dillerine de geçmiştir.

Dankoff : ALT 751 ; Palló : NyK 36 : 157; Şăineanu: InfIOr 2:297; Škaljić: Turc 523; Skok: EtRj 3:17; Andriotis: EL 291; Kakuk: ÊlOsm 331.

poy bk. *boy*.

poyra 'tekerleğin ortasında, parmakların sokulduğu, çevresi delikli ağırşak'. Yerel ağızlarda *porya* (> *borya*) olarak da geçer.

< R πορεία 'das Gehen, Gang, Reise, Fahrt': yer. πουρείά 'eiserne Büchse im Rad eines

Ochsenkarrens'. Türkçe *poyra*'nın göçüşmeli (*métathétique*) bir biçim olduğu açıktır. Bk. *poyraz*.

Tzitzilis: GrLw 426. Symeonidis (Gr 173/16) *poyra* biçimini Rumca περίμετρος 'Perimeter, Umkreis' sözüyle birleştirmiştir. Räsänen (V 386 a) kökenini vermemiştir.

poyra bk. *borya*.

poyraz < **poryaz** 'kuzeydoğudan esen soğuk rüzgâr'

< R βοριάς 'north wind'. - Türkçe *poyraz* biçimi göçüşme (*métathèse*) sonunda ortaya çıkmıştır. Türkçe *çeyrek* (< < Farsça çāryak) gibi.

Meyer: TürkSt. 18, 83; Foy: MSOS 11: 235; Kahane-Tietze: LFL 750; Räsänen: V 386 b; Symeonidis: Gr 175/31; Eren : TD 53 : 256, 257; 58 : 252.

pöç bk. *pöçük*.

pöçük yer. 1. 'kuyruk sokumu' ; 2. 'kuyruk'; 3. 'uç'. Yerel ağızlarda *pöç* olarak da geçer.

< Erm *poč* 'tail; coccyx; tail of shoe': *poč'ik*. Kürtçede *poç*, *boç* ve *boçik* olarak geçer.

Bläsing: AL 14; FO 29 : 28/8; Dankoff : EÇ-Glossary 68; ALT 629; Rásonyi: Melich Arm 317 (yanlışlıkla öz Türkçe bir öge olarak değerlendirmiştir).

pöhrenk yer. 'ağaç veya topraktan yapılmış su borusu, künk'

< Erm *p'otorak* (dial. *p'oğrag*, *p'oğrank*) 'canal; water pipe'. Kürtçede *pohrank* olarak geçer.

Ağızlarda yapı işlerinde kullanılan Ermeniceden kalma birçok alıntı geçtiği göze çarpar. Çörten, *him*, *keran*, *maran*, *pişirik* gibi.

Bläsing: AL 111; FO 29 : 36/55; Dankoff: ALT 758.

pölük bk. *belik*.

pranga 'gemilerde kürek cezasına çarptırılanların ayaklarına takılan kalm zincir'

< İtal *branca* 'set of chains for galley slaves assignet to one oar'. Rumca (πράγγα), Bulgarca (*prānga*), Sırpça (*prānge*) ve Arnavutça (*prangë*) gibi dillerde de kullanılır.

Tagliavini: Annali N.S. 1 : 194; Kahane-Tietze: LFL 127; Räsänen: V 85 a; Skok: EtRj 3: 22-23.

prostela yer. 'önlük'

< R μπροστέλα 'Schürze'.

Bonelli: KSz 3 : 67; Symeonidis: Gr 185/147.

protesto 'bir davranış, bir düşüncüyü haksız, yersiz, gereksiz bularak karşı çıkma'

< İtal *protesto* 'protest'.

Kahane-Tietze: LFL 518.

prova 'bir şeyin istenilen düzeyde olup olmadığını anlamak için yapılan deneme'

< İtal *prova* 'trial; test'.

Kahane-Tietze: LFL 520.

pufla < **pupla** 'ince kuş tüyü'

< R πούπουλα 'Daune, Flaumfeder'. Dilimizde *pufla* biçimi daha çok sıfat olarak kullanılır (*pufla yastık*). O bakımdan yerel ağzılarda *pufla* biçimi *clliptique* olarak 'yastık' anlamını almıştır.

Meyer : TürkSt 20; Tietze: Gr (1) 237/225.

pulada bk. *bulada*.

pulatarina bk. *platerina*.

pulluk 'toprağı sürmek için kullanılan tarım aracı'

< Slav *plug*. Slav dillerine Germancadan geçmiştir (Alm *Pflug*). Bk. Kluge: EtWb 545.

Daher: AA 87; Eren: TDAY 1958, 14; Türkoloji Dergisi 8: 18-19 ; TM 19 : 285 ; Räsänen : V 387 a.

puluç 'cinsel gücü olmayan (erkek)'. Red-house *puluç* yanında *pulaç* 'sexually impotent' biçimini de vermiştir.

Eski Kıpçakçada *buluç* 'catamite' olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

Halasi-Kun: AEMAe 1:185.

pungal bk. *pingel*.

pupa 'geminin arkası, kış'

< İtal (Venedik) *pupa* 'poop'. - Belli başlı Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 527.

pur yer. 1. 'taş'; 2. 'alçı taşı, alçı'; 3. 'kireçli, taşlı toprak'; 4. 'kil'; 5. 'tarıma elverişli olmayan killi toprak'

< Erm *buř* 'lime, plaster'.

Dankoff : ALT 77. Tietze (Gr [1] 237/231) Rumca *πωρτί, πουρτί* 'weisser Sandstein; Tuff' biçimiyle birleştirmişse de, birçok verinin doğrudan doğruya Ermenice *pur*'dan alınmış olabileceğini de dile getirmiştir.

pus, bus, pusa, püse 'ağaçlardan sızan zamk, ağaç balı'. Yerel ağzılarda *pise* (> *pis*) biçimleri de kullanılır.

Tietze'ye göre (Gr [1] 236/217), Rumcadan alınmıştır: R *πίσσα* 'Pech'. Yerel olarak *pis bal, pisik balı* gibi birtakım biçimler de geçer. Dilimizde 'erik, kayısı gibi ağaçlardan sızan bir çeşit zamk' olarak kullanılan *kedi balı* adının *pisik balı* adına dayandığı anlaşılıyor (halk etimolojisi).

pusat 1. 'araç'; 2. 'silâh, savaş aracı'. Yerel ağzılarda *pusat* (ve *busat, bısat*) 1. 'giysi'; 2. 'giysilik kumaş'; 3. 'gelinlik giysi'; 4. 'gelinlik kumaş'; 5. 'çeyiz'; 6. 'çamaşır' olarak geçer.

Meninski (1680) *pusat*'ı 'Apparatus, instrumentum, utensile, arma, vasa / Werckzeug, Rüstung, Wehr, Troß, Reisezeug' olarak vermiştir.

Azerî alanında *busat* (ve *büsať*) biçimi kullanılır.

Arapçadan alındığı anlaşıyor (Ar *bisâť* 'Tep-pich'). Bk. Deny : Principes 97. §.

Kürtçede *pousat* 'selle, bride et autres accessoires pour seller un cheval' olarak geçer.

Daha çok bilgi edinmek için bk. Tietze : Matuz Arm 303-309.

Räsänen : V 387 b ; Tryjarski : Altaistic studies 179 ; Eren : TD 1993/1 : 387.

pusu < **busu** 'birine saldırmak için saklanarak beklenen yer'.

Orta Türkçede *busuğ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *busu* biçimi kullanılır.

Türkçe *pus-* (< *bus-*) 'sinmek; saklanmak' kökünden *-u* (< *-uğ*) ekiyle yapılmıştır. Türkçe *pus-* Türkmencede *bus-* olarak saklanmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, Orta Türkçede de *bus-* olarak geçer.

Sırpça *büsija*, *püsija*, Bulgarca *pusija* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Škaljić: Turc 156, 526; Doerfer: TMEN 742; OLZ 9/10, 1971, 448; Hungaro-Turcica 135; Räsänen: V 90 a; Clauson: ED 373 a; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 278-279.

pusula, **pusla** < **busola**, **pusola** 'yön tespit etmek için kullanılan kadranlı araç'

< İtal *bussola* 'mariner's compass'. Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır: İsp *brújula*, Port *bussola*, Fr *boussole*, Ar *büşla*, R *μπούσουλας*.

Meyer: TürkSt 83; Foy : KSz 1 : 303; MSOS 11 : 239; Kahane-Tietze: LFL 133; Räsänen: V 387 b.

pusval 'yemenicilerin kullandığı ölçü'.

Kökenini bilmiyoruz.

puşat bk. *pışat*.

puşt 'eş cinsel erkeklerin cinsel zevklerine hizmet eden sapık erkek çocuk'

'< Far *puşt* 'a catamite'. Farsçada *puşt* 'arka' olarak kullanılır. Türkçe *peştamal* (< Farsça) sözünde de 'arka' anlamında geçer. Bk. *peş-tamal*.

Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun: AO 5:45).

Räsänen: V 387 b.

put 'üç dört tel ipekten bükülmüş iplik'.

Kökenini bilmiyoruz.

püren yer. 'süpürge otu'. Ağızlarda *piren* biçimi de yaygın olarak geçer.

< R *πρίνος* 'Steineiche; Kermesstrauch'.

Tietze: Gr (1) 237/228; Eren: TD 1992/2: 171, 192-193.

pürmeçe 'gemiye kış tarafından şamandıraya veya başka bir gemiye bağlamaya yarayan ince halat, yedek halatı'

< R *πρυμάρτια* 'stern fast'. Türkçede *pürmeçe* yanında *permeçe* (ve *pirimeçe*) biçimi de geçer.

Kahane-Tietze: LFL 836.

püsür yer. 1. 'karişık, dolaşık (ip, saç)'; 2. 'karişık, dolaşık (iş)'; 3. 'kendirin çöplü kısmı'; 4. 'yünün eğilmeye elverişli olmayan kaba kısmı'

< R *ᾠποσοῦρι* 'von Kleidungsstücken, was abgetragen und nicht mehr brauchbar ist; Auswurf, Abfall'.

Tietze: Gr (1) 212/24.

R

radansa 'yelkenlere açılan deliklere ve halat ilmiklerine geçirilen metal halka'
< İtal *radancia* 'thimble'.
Kahane-Tietze: LFL 531.

rafadan < **rafıdan** 'kaynar suda kabuğu ile az pişirilen (yumurta)'
< R ροφητόν 'weiches Ei'.
Bulgarca (*rovit*, *rofıt*) ve Sırpça (*ròfıto*) gibi Balkan dillerine de geçmiştir.
Meyer: TürkSt 57; Tzitzilis: GrLw 449.

raht 1. 'at takımı'; 2. 'yolda lâzım olacak şeyler'; 3. 'döşeme vb. takımları'; 4. 'pencere ve kapı kanatlarını çerçeveye tutturun menteşe takımı'
< Far *raxt* 'goods and chattels, apparatus; wearing apparel; traps; rich furniture, tapestry, housings, harness'.
Sırpça *raht*, Bulgarca *raxt* biçimleri Türkçeden alınmıştır.
Škaljić: Turc 529-530; Skok: EtRj 3:100.

rahvan 'binek hayvanlarının koşarken bir yandaki iki bacağı aynı anda atan koşma biçimi'
< Far *rahwār* 'a swift, ambling horse'; *rahwar* 'an easy-going nag', *rāhwār* 'a quick, easy, ambling-paced horse', *rāhwar* 'an easy, ambling nag' (< : *rah* 'yol). Farsça -r'nin Türkçede -n'ye çevrildiği göze çarpmıyor.
Türkçeden Sırpçaya *rāhvan* (*rāvan*) olarak geçmiştir (Škaljić: Turc 530).

randa 'gemilerde mizana direğinin gerisindeki yan yelken'
< İtal *randa* 'spanker'. Ostrogotçadan geldiği anlaşılan İtalyanca *randa* sözü, Arapçaya da

randa olarak geçmiştir. Rumcada 'yelken' olarak kullanılır.
Kahane-Tietze: LFL 535.

ranza 'gemilerin kamaralarında yatak sermek için yapılmış yer'
< İtal (Venedik) *rancio* 'letto sospeso nella stiva usato dai pescatori adriatici'. - İtalyanca *rancio*'nun sonundaki *o* Türkçede *a*'ya çevrilmiştir.
Kahane-Tietze: LFL 534.

raspa 'demir veya tahta yüzeylerdeki eski boyaları çıkarmak veya pürüzleri gidermek için kullanılan iri dişli törpü'
< İtal *raspa* 'rasp'. - Güney ve Doğu Akdeniz dillerinde de kullanılır.
Meyer: TürkSt 49; Kahane-Tietze: LFL 536.

rastık 'kadınların kaşlarını veya saçlarını boyamak için sürdükleri siyah boya'
< Far *rāsuxt* 'antimony, from a mixture of which, with galls, a kind of oil is expressed by a hot iron, with which the ladies anoint the hair of their eye-lids and brows, not only to give them a beautiful black, but to smooth away excrescences'. Farsçada *rāsux* olarak da geçer. Türkçe *rastık* göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur: **rasukt* > **rastuk* > *rastık*.
Sırpça *rāstok* biçimi Türkçeden alınmıştır.
Räsänen: V 388 b.

reçel 'meyveleri şekerle kaynatarak yapılan tatlı'. Ağızlarda *leçer* olarak da geçer.
< Far *rīçāl*, *rīçār* 'a confection, electuary, preserved fruits'. Farsçada *liçār*, *liçāl* biçimleri de kullanılır.

Deny : Principes 79; Räsänen: V 389 a;
Monchi-zadeh: Xurāsān 330.

reçete < **reçeta** ‘üzerinde doktorun hastaya
verdiği ilâçlarla bunların kullanılış biçimleri
yazılı olan kâğıt’

< İtal *ricetta* ‘reçete’.

Bonelli : Elementi 190; Barbera : Elementi
212; Tietze: Oriens 5: 259, 263.

reçine ‘ağaç sakızı, çam sakızı, akındırık’

< R ρετσίνα. Kökeni için bk. Andriotis: EL
308.

Dankoff: EÇ- Glossary 46.

rende ‘tahta yüzeylerin pürüzlerini gidermek
için marangozların kullandığı araç’

~ Az *rəndə* . - Tkm *rende*. - Krg *irende*. - Özb
randa

< Far *randa* ‘a joiner’s plane’.

Bulgarca *rendé* ve Sırpça *crènde*, *crènda*,
irènde, *irènda*, *rènde*, *rènda* biçimleri Türk-
çeden geçmiştir.

Räsänen: V 389 a.

renk ‘cisimler tarafından yansılan ışığın
gözde oluşturduğu duyum’. Yerel ağızlarda
irenk ‘hile’, ‘eziyet, işkence’ olarak da geçer.
< Far *rang* ‘color’ (Pehl *rang*). Farsçada ‘stra-
tagem, fraud, imposture; insincerity, perfidy,
disloyalty; playfulness, innocent delusion or
frolic, ridicule’ olarak da geçer.

Tietze: Pers 151/99.

reşme ‘yular, başlık’. Yerel ağızlarda *reşme*
yanında *ireşme* yan biçimi de kullanılır.

~ Tkm *irişme* ‘yular; dizgin’

< Ar *raşma* ‘Halfter, Nasenriemen am Zaum-
zeug’. Farsçada da *raşma* olarak kullanılır.

Sırpça *rěšma* biçimi Türkçeden alınmıştır.

Tietze: Ar 279/73; Škaljić: Turc 534; Räsä-
nen: V 389 a; Skok: EtRj 3: 132; Muhamedo-
va : MSFOu 158 : 190.

rezene ‘sarı çiçekli, yaprakları iplik biçiminde
parçalı, hoş kokulu, baharlı meyveleri anason
gibi yemeklerde ve içkilerde tat verici olarak
kullanılan, çok yıllık otsu bir bitki (Foenicu-
lum vulgare)’

< Far *rāziyāna* ‘fennel’.

rihtim ‘bir akar su veya deniz kıyısında dol-
durularak yapılmış, gemilerin yanaşabileceği
yer’

< Far *rixtim* ‘a terrace (upon a roof); a dam
or dyke’.

Kahane-Tietze: LFL 8. s.

riyale ‘riyale gemisi’

< İtal *reale* ‘galera reale, galera principale’.
Portekizce, İspanyolca, Fransızca, İtalyanca
gibi dillerde de kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 537.

robot ‘çeşitli işler yapabilen otomatik araç’.

Uluslararası bir söz olarak Fransızca (*robot*),
Almanca (*Robot*), İngilizce (*robot*), Rusça
(*robot*) gibi dillerde kullanılır. Almandada
Robot yanında *Roboter* biçimi de geçer.

Avrupa dillerinde kullanılan biçimler Çekçe-
den alınmıştır. Çek yazarı Karel Čapek
(1890-1938) 1920 yılında yazdığı “R.U.R.”
adlı oyunda tekniğin gelişmesi sonunda insa-
nın yapabildiği her işi yerine getirebilecek
kadar gelişen hayalî makine adamlara *robot*
adını vermişti. Bu adın Eski Slavcada ‘uşak-
lık, kölelik, kulluk’ olarak kullanılan *rabota*,
robota’dan geldiği açıktır. Çekçe ve Polcada
robota ‘angarya’ anlamına gelir. Sırpça, Hır-
vatça, Bulgarca gibi Slav dillerinde *ràbota*
biçimi ‘iş’ olarak geçer. Slavca *rabota*, *robo-*
ta biçimleri ‘köle, kul’ olarak kullanılan *rab*,
rob’dan gelir.

Türkçeye Avrupa dilleri (Fransızca) yoluyla girdiği anlaşıyor.

Bk. Kluge : EtWb²¹ s.v. *Arbeit*.

roda 'halat yumağı'

< İtal (Venedik) *roda* 'coil of rope'. İtalyan-
cada *ruota*, Fransızcada *roue* olarak kulla-
nılır.

Kahane-Tietze: LFL 544.

rota 'bir geminin gidiş yönü'

< İtal *rotta* 'course'. - Belli başlı Akdeniz dil-

lerinde de kullanılır: İsp *rota*; Fr *route*, R
ρóτα.

Kahane-Tietze: LFL 547.

ruha bk. *urba*.

rüzgâr 'yel'

< Far *rūzgār* 'wind, air'. - Dilimizde eski
Türkçe *yel*'in yerini almıştır. Ancak eski ve
yeni diyalektlerde Türkçe *yel*, olduğu gibi
kalmıştır. Bk. *yel*.

Kahane-Tietze: LFL 8. s.; Räsänen: V 390 b.

S

saban 'tarla sürmeye yarayan demir uçlu araç'.

Orta Türkçeden beri 'saban' olarak kullanıldığını biliyoruz (Brockelmann: OGM 18. § 7 : *sapan*!). Eski Kıpçakçada da *saban* 'saban' olarak geçer. Bundan başka, *saban* (ve *saban yeri*) 'tarla' olarak da kullanılır.

Türkçede türlü ekinlerin taneleri alındıktan sonra kalan saplarına verilen *saman* adının *saban* (< : *sap* 'tarladan harman yerine getirilen ve henüz dövülmeyen ekin') biçiminden geldiği anlaşıyor: Türk diyalektlerinde *saman* sözü yanında kullanılan *saban* biçiminin 'saman' anlamına geldiğini biliyoruz. Ancak, *saban* biçimi Tatarcada 'yaz ekini' olarak da geçer. Bundan başka, Tatarca ve Kazakçada *saban* 'tarla' olarak da kullanılır. Bu sözü 'tarla' olarak kullanan diyalektlerde *sabana* *saban ağaç* ('tarla ağacı') adı verilir. Örn. Balkarlar *sabana* *saban ağaç* adını verirler. Buna göre, *saban sür-* 'tarla (saban) sürmek' anlamına gelir. Türkçe *saban ağaç* 'tarla ağacı' adı sonradan *elliptique* bir biçim almıştır. Türkçe *saban* bu *ellipse* sonunda 'tarla sürmeye yarayan araç' anlamını kazanmıştır. Bk. *saman*.

Eski Türklerin *sabana* *amaç* adını verdiklerini biliyoruz. Kâşgarlı Mahmut bu adı *amaç* olarak sakladığı gibi, çağdaş diyalektlerin bir bölümünde de *amaç* olarak kalmıştır. Bundan başka, eski Türkler *ağaç sabana* *bokursı* adını da verirlerdi. Bu adı bu gün yalnız Yeni Uygurlar kullanırlar.

Çuvaşlar *sabana* *aka* (*akapuś*) adını verirler. Bu adın Türkçe *ek-* (~ Çuv *ak-*) kökünden geldiği açıktır. Bu kökün bir türevi olarak

aka adı 'sürülmüş tarla' olarak da kullanılır.

Türkçe *saban* (< *saban ağaç*) adı gibi, Çuvaşça *aka* adı da *ek-* kökünün bir türevi olarak başlangıçta 'ekin ekilen yer, tarla' olarak kullanılmış, daha sonra da *akapuś* (*aka* 'tarla' + *puś* 'baş') adında 'saban' anlamını almıştır. Son olarak, *akapuś* adı *elliptique* bir biçim (*aka* 'saban') almıştır.

Bu ad Macarcada "Eski Çuvaşça" bir alıntı olarak saklanmıştır (*eke*).

Altay Türkleri *sabana* *salda* adını verirler. Bundan başka, *andazın* (< Moğolca) adını da kullanırlar.

Kazaklar *sabana* *soka* adını verirler. Kırgızlar ise *soko* biçimini kullanırlar. Tatar diyalektinde *soka* yerine *suka* biçimi geçer. Başkurtlar ise *huka* biçimini kullanırlar. Yalnız çağdaş diyalektlerde kullanılan bu ad Rusçadan alınmıştır (*soxa*).

Türk diyalektlerinde *sabana* *koş* adı da verilir. Örn. Kırgızlar *koş* adını 'saban, kara saban' olarak kullanırlar.

Türkmenler *kara sabana* *künde* adını verirler. Kara Kalpaklar bu adı *günde* olarak kullanırlar. Ancak birkaç diyalekte geçen bu ad Farsçadan alınmıştır.

Türkmenler *azal* adını da 'kara saban' olarak kullanırlar.

Azeri Türkleri *kara sabana* *xış* (< Farsça) adını verirler. Azeriler 'saban' olarak *kotan* adını da kullanırlar. Doğu Anadolu ağızlarında da *kotan* 'büyük pulluk' olarak geçer. Bk. *kotan*.

Anadolu'da iki çift öküzle çekilen *sabana* *papura* adı verilir. Bk. *papura*.

Rusça *saban* Türk diyalektlerinden alınmıştır (Şipova: STRJa 267).

Eren: Türkoloji Dergisi 8:11-19; TM 19: 286; Räsänen: V 402 a; Daher: AA 87-89; Clauson: ED 790 a.

saç ‘baş derisini kaplayan kıllar’

~ Tkm *şaç*. - TatK *çeç*. - Bşk *ses*. - Nog *şaş*. - KKlp *şaş*. - Kzk *şaş*. - Krg *çaç*. - Şor *şaş*. - Sag *sas*. - Kzl *yaç* (bk. Ramstedt : KSz 15 : 150). - Tuv *çaş*. - Hak *sas*. - Yak *as*. Yakutçada başındaki s-’nin düşmesi kuraldır. - Çuv *šūs*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *saç* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *saç* biçimi kullanılır.

Diyalektlerde benzeşme (*assimilation*) yoluyla *saç* > *çaç* (> *çeç*) gibi birtakım biçimler ortaya çıkmıştır.

Radloff: Phon 154; Ramstedt : KSz 15 : 138; Brockelmann : OGM 18. § β ; Räsänen: LTS 175; StO 23, 5 : 29; V 391 b; Németh: ALH 23:3; Egorov: ÊS 224; Clauson: ED 794 a; Doerfer : KhalMat 302.

saçula ‘ağaçtan yapılmış dökmeci kalıbı’

< Kİtal *sássola* ‘*founder’s mold’.

Kahane-Tietze: LFL 570.

sadakor ‘düz dokunmuş, açık saman renginde bir tür ipek (kumaş)’.

İtalyancadan geldiği anlaşıyor (İtal *seta cruda* ‘ham ipek’). Ancak, *sadakor* biçimi ses yönünden açıklanmaya muhtaçtır.

safra ‘gemileri dengede tutmak için sintinelerine konulan ağırlık’. Türkçede *sabura* ve *zafra* biçimleri de kullanılır.

< R (Bizans) *σαβούρα* ‘ballast’. Türkçe *sabura* biçimi Arapçadan alınmıştır (Ar *šābūra*). Azerî alanında kullanılan *safrā* biçimi Türkçeden geçmiştir.

Meyer: TürkSt 84; Kahane-Tietze: LFL 837; Deny: Principes 176; Németh: ALH 3 : 196.

sağanak ‘birdenbire başlayan, kısa süren şiddetli yağmur’.

Türkçe *sağ-* kökünden *-(a)nak* ekiyle kurulduğu açıktır. Türkçe *boğ-* kökünden yapılmış olan *boğanak* gibi. Bk. *boğanak*. Rumcaya *σαγανόκι* olarak geçmiştir (Andriotis: EL 313).

sağır ‘işitmeyen (kimse)’. Yerel ağızlarda *sa-ηır* olarak da geçer.

~ TatS *sağır*. - KKlp *savur*. Kara Kalpaklar *saηırav* biçimini de kullanırlar. - Kûr *sağır*. - Türkî *sargū* ‘sağır’. Göçüşme (*métathèse*) sonunda oluştuğu anlaşıyor. Türkî alanında *saηrağū* biçimi de geçer.

Eski diyalektlerde geçen biçimleri Clauson (ED 840-841) saymıştır (*smaş* ‘a side’). Eski Kıpçakçada *sağır*, *saηır* (ve *saηrav*) olarak kullanılır.

Eski ve yeni diyalektlerde ‘tek’ olarak kullanılan *saηar* ~ *smaş*’dan çıktığı anlaşıyor: Tel, Alt *saηar* ‘eins von einem Paare’. - Tel, Krg, TatK *smaş* ‘einer von einem Paare, unpaarig’. - Kumd *sār*, *saηgar* ‘çiftin bir teki’. - Yak *aηar* 1. ‘iki yandan biri. bir şeyin iki bölümünden biri, bir şeyin yarısı’; 2. ‘çiftin bir teki’. Yakutçada *saηar*’ın başındaki s- düşmüştür.

Clauson Teleütçe, Kırgızca, Kazakça, Kara Kalpakça, Tatarca (Kazan), Nogayca gibi çağdaş diyalektlerde yaşayan biçimlerin ‘one of two sides’, ‘one of two (anything)’ anlamına geldiğini vurgulamıştır. Brockelmann (OGM 140 § w) *smaş yüz* ‘eine Gesichtseite’ örneğini vermiştir.

Bu verilere göre, *sağır* (< *saηır* < *saηar*)’ın ‘tek kulaklı’, yani ‘sağır’ anlamına gelen *sa-ηır kulaklı* (< *saηar kulaklı* < *saηar kulaklığ*) adından çıktığı anlaşıyor. Bu ad doğal bir elips (*ellipse*) sonunda Türkçede *sağır* (< *sa-ηır*) biçimini almıştır.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *sağır* (< *saır*) yerine *saırav* biçiminin geçtiği göze çarpar: Blk *saırav*. - Bşk *haırav*. Başkurtçada baştaki *s*-'nin *h*-'ye çevrilmesi kuraldır. - TatK *saırav*. - Kzk *saırav*. - Türkî *saırağ*. - YUyg *saırağ*. Bu biçimlerin *saır*'dan geldiği açıktır.

Türk diyalektlerinde buna benzer adlar yaygın olarak kullanılır: Tel, Alt *saır kulak* 'ein Ohr'; *saır kös* 'ein Auge'. - TatK *saır küzli* 'ein Einäugiger'; *saır kullı* 'ein Einarmiger'. - Koy *saır* 'blind'. Bu biçimin *saır közli* 'tek gözlü', yani 'kör' adından geldiği açıktır. - Yak *saır ataxtax* 'topal, aksak'; *saır xaraxtax* 'bir gözü kör'.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde yabancı kökenli birtakım karşılıklar kullanılır: 1. Tkm *ker* 'sağır' < Far *kar* (Räsänen : V 254 b); 2. Krg *dülöy*. - Soy, Tel *tüley* < Mog *dülei* (Vladimirtsov: SrGr 287; Kałuzyński: ME 44; Räsänen: V 504 b; Rassadin: Zaimstvovaniya 19, 22, 24, 28; Sevortyan: ESTJa 1980, 324-325).

Orta Türkçede *üz* (veya *öz*) 'sağır' olarak geçer. Kırgızcada *ez* olarak saklanmış (Clauson: ED 279 a).

Kaç, Koybal ve Altay (Oyrot) diyalektlerinde *üşker* 'sağır' olarak kullanılır (Räsänen: V 523 a). Samoyedceye de *üşker* olarak geçmiştir (Joki: Lw SS 375-376).

Eren: TDAY 1954, 32; Deny: Principes 81; Bang: KOsm 2:23 (etimolojik yönden açık olmadığını bildirmekle yetinmiştir); Clauson: ED 814 b (*sağır* 'deaf' biçimiyle hanların yaptığı sürgün avına verilen *sağır* adı arasında bağ kurulamayacağını dile getirdiği gibi, 'deaf' olarak kullanılan *sağır*'ın kökeninin bilinmediğini de seslendirmiştir).

Räsänen (V 114 b) Tatarca *çukrak* 'taub, Taubheit' biçimini *sağır*, *saırav* biçimleriyle karşılaştırmıştır. Ancak *sağır*'da (V 393 b) *çukrak* biçimini vermemiştir. Bk. Tenişev : Şiraliev Arm 167.

sağmal 'süt veren, sağılan'

~Az *sağmal*.

Ramstedt'e göre (KWb 317 b), Moğolcadan alınmıştır (Moğ *sağamal*). Şçerbak (İRLTJa 112) da Moğolcadan geldiğini dile getirmiştir. *-mal* ~ *-mel* ekinin Moğolcada yaygın olarak kullanıldığını biliyoruz (Clauson: Studies 203). Ancak bu ekin Türkçede de geçtiğini görüyoruz. Ağızlarda *göçmel* 'bir yere sonradan gelen (kimse)' (*göç-* + *-mel*) olarak kullanılır. Özellikle Kırgızcada *-mal* (~ *-mel*) eki sıklıkla geçer: *biçmal*, *bütömöl*, *kösömöl*, *közömöl*, *okumal*, *sınamal*, *tanımal*, *ulamal*. O bakımdan Ramstedt'in açıklaması tartışmaya açıktır. Bu ek üzerine bilgi almak için bk. Tatarintsev: Vlijanie 29.

Brockelmann: OGM 85.ş; Räsänen: V 393 a; Gökyay: TDAY 1979-1979, 28; Deny : Principes 81 ; Berta: ALH 45: 207, 213.

sağrı 1. 'hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm'; 2. 'kalın deri, hayvanın sağrısından çıkan kalın deri'. Ağızlarda 'dağın tepesine yakın yokuş yer' olarak da geçer.

~ Tkm *sağrı*: *atın sağrısı*. - TatK *saurı*. - Nog *savır*. - KKlp *sawırı* : *atın sawırısı*. - Kzk *sawır*. - Blk *sauru*. - Krg *söri 1.* 'sağrı'; 2. 'yan, kıç'; 3. 'hayvanın sağrısından çıkan deri'. - Tar *sağra*. - Tel *sūri*. - Şor *sağır*. - Tuv *sār*.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *sağrı* 'deri' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sağrı* biçimi kullanılır.

Yakutçada öz Türkçe sözlerin başındaki *s*-'lerin düştüğünü biliyoruz. Ancak Yakutça *sāri*: *köm sāri* 'dicke, aber nicht feste Stutenhaut' biçiminde *s*-'nin düşmediği göze çarpıyor. O nedenle bu biçimin Moğolcadan alındığı açıktır. Moğol diyalektlerinde *sāri* 'cuir fait de la peau de la croupe d'un cheval, âne ou mulet' olarak kullanılır.

Farsça *sağrı* biçimi Türkçeden alınmıştır.

Tibetçe *sag-ri*, *sags-ri* Farsçadan alınmıştır. Bk. Yule, Hobson-Jobson, 818.

Fransızca, Almanca, İngilizce gibi belli başlı Avrupa dillerinde de kullanılır (Fr *chagrin*; İng *shagreen*; Alm *Chagrin*).

Laufer: T'oung Pao 17: 478/123; Ramstedt: KWb 319 b; Ligeti : NyK 49 : 248 ; Doerfer : TMEN 1212 ; Kałużyński : ME 145; Poppe: CAJ 12 : 156; Dobrodomov : ST 2, 1971, 91-92; Räsänen: V 393 b; Clauson: ED 815 a; Abaev : ÊS 3 : 35.

saka¹ yer. 'aşık oyununda elde kullanılan büyük aşık'

~ Nog *saka* 'seçme aşık'.

Abaev: ÊS 3: 48.

saka² 'başında ve boynunda kırmızı, sarı tüyler bulunan küçük bir kuş (Carduelis carduelis)'

~ TatK *saka* 'saka kuşu'.

saka³ yer. 'balık ağı'

< İtal (Venedik) *saca* (*de la rede*) 'verta (part of the casting net or stow net)'.

Kahane-Tietze: LFL 551.

sakağı 'özellikle atlarda görülen ölümcül bir hastalık, ruam'

~ Kzk *sakau* 'tayların boğazında çıkan ur'. - Krg *sakō* 'taylarda görülen bir hastalık'. Kırgızlar kaba kulağa da *sakō* adını verirler. - Yak *sagia*, *soġuo*, *sobuo* 'hayvanlarda görülen bir hastalık (boğazda çıkan ur)'. Yakutçada başındaki *s-*'nin düşmediği göze çarpıyor. Moğolca *saqaġu*'dan geldiği yolundaki görüş düşündürücüdür.

Sırpça *sakàgija* Türkçeden alınmıştır (Skok: EtRj 3:190).

Ramstedt : KWb 308 b; Kałużyński : ME 31, 51.

sakak 'çene altı'. Eski kaynaklarda 'çenenin altındaki et, gerdan' olarak geçer.

~ Tkm *sakak* 'çene, başlıkta çene altından geçirilerek bağlanan bağ, çene bağı, çene kayışı'. - Blk *sagak* 'solungaç'. - Nog *sagak* 'solungaç'. - KKlp *sagak* 'solungaç'. - Kzk *sagak* 'çene altı'. - Krg *sagak* 1. 'çene altı'; 2. '(hayvanlarda) dös bağı'; 3. 'küpleri birbirine bağlayan gümüş zincir'; 4. 'başlığın çene altından bağlanan bağı'. Kırgızlar bu bağa *sagaldırık* adını da verirler.

Orta Türkçede *sakak* 'çene' olarak geçer. Eski Kıpçakçada *saġak* biçimi kullanılır.

Brockelmann (OGM 64. § d) ; 72. § a) *sakak* biçiminin *sakal*'dan ayrılmayacağını yazmıştır. Clauson (ED 807-808) da *sakak* 'ın *sakal*'dan ayrılmayacağını dile getirmiştir. Ona göre, *sakak* 'ın **sakā-* kökünden geldiği anlaşıyor.

Ramstedt (KWb 308 a) Moğolca *saġaġ* 'die langen Haare hinter dem Pferdehuf od. unter dem Unterkiefer (des Pferdes)' biçimiyle birleştirmiştir. Bu birleştirmeyi Räsänen (V 396 a) de benimsemiştir. Räsänen, Altayca *saġat* 'die Stelle unter dem Ohre, wo der Unterkiefer anfängt; die Mandeln am Halse; der Unterkiefer', Teleütçe *saġıt* 'der Kiefer, die Kinnlade' biçimlerini de saymıştır.

sakal 'erkeklerde yanak ve çenede çıkan kıllar'

~ Tkm *sakgal*. - Blk *sakal*. - Bşk *hakal*. - Nog *sakal*. - KKlp *sakal*. - Kzk *sakal*. - Krg *sakal*. Hal *saqqil*. Doerfer'e göre (OLZ 1971, 9/10, 449, 450)), Halaççada 'kıl' olarak kullanılan *qil*'in analogik baskısı altında *sakal* sözü *saqqil*'e çevrilmiştir. - Alt, Tel, Sag *saġal*. - Hak *saġal*. - Çuv *suxal*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*sakal*). Orta Türkçede *sakal* olarak geçer. Kumanca ve Kıpçakçada da *sakal* biçimi kullanılır.

Brockelmann 'çene' olarak kullanılan *sakak* sözüyle karşılaştırmıştır. Clauson da *sakak* sözüyle *sakal* arasındaki yakınlık üzerinde durmuştur. Ligeti de *-l* ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmiştir.

Moğolca *saqal* biçiminin Türkçeden geçtiği anlaşıyor. Macarca *szakál* biçimi de eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır.

Ramstedt: KWb 308 a; Brockelmann: OGM 64. § d, 72. § a; Egorov ÊS 198; Räsänen: V 396; Clauson: ED 808-809; Ligeti: TörK 230; Doerfer : TDAY 1980-1981, 13; Khal-Mat 302; Joki: Lw SS 259.

sakandırık yer. 'baş giysilerinde çene bağı'.

Orta Türkçede *sakalduruk* olarak geçer.

< *sakal* + *-duruk* eki.

Türkçede *sakalduruk* biçimindeki *-l*- sesi *-n*'ye çevrilmiştir.

Brockelmann : OGM 46. § ; Clauson : ED 810-811 (Türkçe *sakandırık* biçimini vermemiştir).

sakar meke bk. *meke*.

sakarca 'bir çeşit yaban ördeği (Anser albifrons)'

< *sakar* 'hayvanların, özellikle atların alınlarında bulunan ak leke, küçük akıtma' + *-ca* eki. Bk. *sakar meke*. Ağızlarda 'çiğdem' olarak da geçer.

sakırğa 'kene'

~ Tkm *sakurtga* 'kene'. - Nog *kasartkı*. - Kum *kasartgı*. - Şor *sartka*. - Tuv *sargı*.

Orta Türkçede *sakırku* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *sakurga* biçimi kullanılır. Kıpçakçada *kasırtka* olarak geçtiğini de biliyoruz.

Eski Kıpçakçada (ve çağdaş Kıpçak diyalektlerinde) kullanılan *kasırtka*, *kasartkı* biçimlerinin göçüşme (*métathèse*) sonunda oluştuğu açıktır. Türkmence *sakırtga* ve Şorca *sartka* biçimlerindeki *-t-* sonradan türemiştir (Eck-

mann: TDAY 1955, 15). Bunun gibi, Kıpçakça *kasırtka* (ve Nogayca *kasartkı*) biçimlerindeki *-t-* de ikincil bir sestir.

Türkçede *sakırğa* yanında *kene* adı da kullanılır. Bk. *kene*.

Räsänen: V 396 b; Clauson: ED 816; Ligeti: TörK 130.

sakız 'bazı ağaçların ve özellikle sakız ağacının kabuğundan sızan, çiğnendiğinde yumuşayan, hoş kokulu, beyaz renkli reçine'

~ Tkm *sakız*. Türkmenler *sakgıç* biçimini de kullanırlar. - TakK *sağıs*, *sağız*. - Bşk *hağız*. Başkurtçada baştaki *s-*'nin *h*'ye çevrilmesi kuraldır. Türkçe *saman* > Başkurtça *haman* örneğinde olduğu gibi. - Kzk *sağız*. - Krg *sağız*. - Özb *sakiç* (bk. Doerfer: TLT 238; TMEN 1249, 1253). - Hak *sağıs*. - Alt, Tel *sañıs*. - Tel *sañ* 'reçine'. Teleütçede *sañ* biçimi yanında *sañıs* olarak kullanıldığı da göze çarpıyor. O bakımdan *sañ* biçimi kontrole muhtaçtır. - Şor, Tel *sağıs*. - Yak *ias*. Yakutçada baştaki *s-* düşmüştür. Türkçe *sal* > Yakutça *āl*, Türkçe *söğüt* > Yakutça *üöt* örneklerinde olduğu gibi. - Çuv *suxăr*. Çuvaşçada sondaki *-z*'nin *-r*'ye çevrilmesi kuraldır. Türkçe *sekiz* > Çuvaşça *sakkăr* örneğinde olduğu gibi.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *sağız*, *sakız* biçimleri geçer. Eski Kıpçakçada da *sakız* olarak kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz.

Farsça *saqīç* biçimi Özbekçeden alınmıştır (Doerfer : TMEN 1249, 1253; TLT 238).

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde reçine veya sakıza *çayır* > *şayır* adı verilir. Bk. Räsänen: V 95 a. Dar bir alanda (Şorca, Sagayca) *çuk* adı da 'reçine' olarak kullanılır. Bang : KOsm 2 : 29. s. 3. not; Ramstedt : SKE 220; Egorov: ÊS 198; Räsänen : V 396 b; Clauson : ED 817-818; Doerfer : TMEN 1249, 1253; TLT 238.

sakonar yer. 1. 'kiler'; 2. 'ambarda tahılların konulduğu bölüm'; 3. 'değirmende öğütülen unun döküldüğü yer'. Ağızlarda *sakunar* ve *sakanar* olarak da geçer.

< R σακωνάρ' 1. 'Lager für Säcke'; 2. 'Speicher' 3. 'Abteil im Lager für landwirtschaftliche Produkte'.

Tzitzilis : GrLw 454.

saksağan 'karnı ak, kanatları ve kuyruğu kül rengi, diğer yerleri parlak, kara, uzun kuyruklu kuş (Pica pica)'. Ağızlarda *sakça* 'saksağan' (ve 'kara karga', 'ala karga') olarak geçer.

~ Nog *savıskan*. - TatK *sauskan*. - Krg *sakızgan*. - KKlp *sawıskan*. - Kzk *sauskan*. - Alt, Tel *sanıskan*. - Şor *sağıskan*. Şorlar *saptaylak* adını da kullanırlar. - Sag *sāskan*.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *sağızgan* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sağızgan* biçimi kullanılır.

Ramstedt (NyK 42:237; KWb 354 a) Moğolca *siğajagay* biçimiyle birleştirmiştir. Räsänen (V 396 b) Ramstedt'in birleştirmesini vermekle yetinmiştir. Bk. Räsänen: V 158 b. Brockelmann (UJb 8: 261) Kâşgarlı Mahmud'un verdiği biçimi *sağırgan* (!) olarak almış, "doğal bir ses" olarak değerlendirmiştir. Daha sonra (OGM 53. §) *sağızgan*'ı *-gan* ekiyle yapılmış türevler arasında saymıştır. Dmitriev (DAN 13, 1926, 68) de *saksagan*'ı *-gan* ekiyle yapılmış bir örnek olarak vermiştir.

Bang: Túrán 1918, 298. s. 19. not; Pelliot: BSOS 6: 577; Poppe: UAJb 46:129; Menges: CAJ 15: 34-35; Oriens 9:133; Joki : LwSS 286 ; Hegaard: Menges Arm 94; Pritsak: Fürstenliste 70; Eren: TDAY 1960, 323/40; Clauson: ED 818 a.

sakulete < **sakuleta** 'eski çağlarda kaval topla-
rıyla atılan bir şarapnel'

< R σακουλέτα 'küçük torba'. Rumca σακουλέτα'nın σακκούλα 'küçük torba' sözüyle İtalyanca *sacchetto*'nun karışması sonunda oluştuğu anlaşıyor.

Kahane-Tietze: LFL 552; Tzitzilis : Tietze Arm 205-206.

sal¹ 'birçok kalın direk yan yana bağlanarak yapılan, düz ve korkuluksuz ırmak, göl veya deniz taşıtı'. Yerel ağızlarda arabalara sap veya ot yüklemek için yapılan kayık gibi araca da *sal* adı verilir.

~ Tkm *sāl*. - Krg *sal*. - TatK *sal*. - Kzk *sal*. - Alt, Tel, Şor *sal*. - Tuv *sal*. - Bşk *hāl*. - Nog *sal* 'tomrukları suya salma, tomruk sallarını yüzdürme'. - KKlp *sal*. - Yak *āl*. Yakutçada baştaki *s-*'nin düşmesi kuralıdır. Türkçe *su* (< *sub*) ~ Yakutça *ū*, Türkçe *söğüt* ~ Yakutça *üöt* örneklerinde olduğu gibi. - Çuv *sulā* ~ OT *sāl*.

Moğolcada da *sal* olarak geçer. Farsça *sāl* Türk diyalektlerinden alınmıştır. Eski bir alıntı olarak Macarcada da kullanılır (*szāl*).

Şorcada *saldam* 'akar sular üzerinde köprü olarak kullanılan ağaç' ve *saltım* 'tahta, döşeme' gibi türevleri de kullanılır.

Gombocz: BTLw 119; Ramstedt: KWb 309 a; Eren : KCsA 3: 139; Brockelmann : OGM 18. § β; Joki: LwSS 260-261; Doerfer : TMEN 1218; Sinor: UAJb 33: 171; Egorov: ÊS 194; Räsänen: V 397 a; Clauson: ED 824 a; Ligeti: TörK 300-301.

sal² yer. 'kaldırım taşı'

< Erm *sal* 'paving stone'.

Dankoff: ALT 649. Bk. Bläsing:AL 20-21. s.

salam 'iri kıyılmış domuz veya sığır etinden yapılan, genellikle soğuk yenen bir çeşit yiyecek'

< İtal *salame*. İtalyanca *salame*, *sal* 'tuz' (< Lat *sal*) sözünün bir türevidir.

Salam yapımı İtalya'da gelişmiştir. O bakımdan *salame* sözü de İtalyancadan birçok dile geçmiştir: İng *salami*; Fr *salami*; Alm *Salami* (Battisti-Alessio : DizEtIt 5 : 3314 ; Bloch-Wartburg : DictEtFr⁴ 570 ; Kluge: EtWb²¹ 620).

Barbera: Elementi 216.

salamura 'peynir, et, balık, turşu, asma yaprağı gibi yiyeceklerin bozulmaması için içinde tutuldukları tuzlu su'

< İtal (Venedik) *salamora* 'brine' (< : Lat *sal* 'tuz').

Bütün Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: Port *salmoura*, İsp *salmuera*, Fr *sau-mure*, İtal *salamoia*, Ar *salāmūra*, *salāmūl*, (Malta) *salmūra*, (Cezayir) *šarmūla*, *sālāmūra*, (Tunus) *salamòra*, (Suriye) *sanamòra*, (Lübnan) *sanamūra*, R σαλαμούρα. Balkan dillerinde (Bulgarca, Sırpça) de *salamura* olarak geçer.

Meyer : TürkSt 57; Bonelli : Elementi 192; Barbera : Elementi 216; Kahane-Tietze : LFL 557 ; Räsänen: V 397 b.

salapurya 'ticaret eşyası taşımakta kullanılan, 10-15 tonluk, üçgen biçiminde yelkeni olan yük gemisi'

< İtal *slabri* [ç.] 'navicelletti che vanno alla pesca nel Levante' < Fr *slabre* 'small boat used in the fishing of herring' < Felemenkçe *slabber*.

Kahane-Tietze: LFL 604; Räsänen: V 397 b.

salaş 'sebze, yemiş vb. satmak için kurulmuş, derme çatma dükkân'.

Balkan dilleri (Srp *salaš*, Blg *salaš*) yoluyla Macarcadan alınmıştır: Mac *szállás* 1. 'logement, logis'; 2. 'abri' < : *száll* 'konmak, yerleşmek'. Rumence *sălăș* 'konak, kulübe, çoban kulübesi; Çingene çadırı, çerge' de Macarcadan alınmıştır. Macarca *szállás* Rusçaya da *salaš* 'kulübe' olarak geçmiştir. Tatarca ve

Nogayca *şalaş* 'kulübe' biçimi Rusçadan alınmıştır.

Kúnos: NyK 28: 44; Fekete: MNy 26: 264; Crânjälă: RumVI 376; Reichenkron : UAJb 25:76; Dmitriev: Stroj 552; Décsy: ULwBulg 28, 58; Tamás: UngElRum 686-688; TESz 3: 661-662; Hadrovics: UEISk 445-446; Dankoff: EÇ-Bitlis 406; EÇ- Glossary 25.

salça 1. 'yemeklere konulmak için yapılan domates veya biber ezmesi'; 2. 'bazı yemeklere ve en çoğu et yemeklerine domates, bahar gibi şeylerle yapılan sos'

< R σάλτσα < İtal *salsa*.

Tzitzilis : Tietze Arm. 205.

salmastra 'halat tellerinden saç gibi örülmüş olan ip'

< İtal *salmastra* 'sennit; gasket'. Rumcada da σαλμάστρα ve σαλαμάστρα olarak kullanılır.

Barbera: Elementi 216; Kahane-Tietze: LFL 558.

saloz argo 'salak'

< R σαλός 'dumm, Idiot'.

Symeonidis: Gr 190/196.

salt 'yalnız, tek, sırf'. Ağızlarda *zalt* ve *saltan* 'yalnız, tek' olarak da geçer. Eski kaynaklarda da *salt* biçimi kullanılır.

~ Kzk *salt*, *saltan* 'ohne jede Last, Bagage'.

Moğolcadan alındığı anlaşıyor: Moğ *sal-tang* 'leicht, ohne Bagage, ohne Esswaren (auf der Reise)'.

Bulgarca *salt* 'yalnız' ve Sırpça *sàlt*, *sàlte* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 546).

Ramstedt : KWb 310 a; Németh : I. OK 2 : 331; AOH 3 : 195; Dankoff : EÇ - Glossary 80.

salta < **saltamarka** 'yakasız, iliksiz, kolları bolca bir tür kısa ceket'.

Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: İtal *saltambarca* 'cappotto alla marinare'; R *σαλταμάρκα*. İtalyanca *saltambarca*'daki -b- Rumcada -m-ye çevrilmiştir. Türkçe *saltamarka*'nın doğrudan doğruya Rumcadan alındığı açıktır.

Meyer: TürkSt 84; Kahane-Tietze: LFL 562.

salya < **salyar** 'ağızdan akan su, tükürük'

< R *σαλιάρης* 'Speichel'.

Sonundaki -r'nin düşmesi düşündürücüdür. Türkçede sinonim ve kısmen homonim bir sözün (*yar* 'salya, tükürük') varlığı göz önüne alınırsa, -r'nin düşmesi bir kat daha düşündürücü bir sorun değeri kazanır. Ağızlarda dar bir alanda yaşayan *yar* eski bir öğedir. Bk. Räsänen: V 188 b; Clauson: ED 953 b.

Meyer : TürkSt 41; Barbera: Elementi 216;

Tietze : Gr (1) 238/236; Gr (2) 380/336.

salyan yer. 'vergi'. Ağızlarda *salyancı* 'vergi toplayan kimse, vergici' olarak kullanılır.

< Far *sāliyān*, *sāliyāna* 'annual; an annual pension' <: *sāl* 'year'. Kürtçede de *sāliyān* olarak geçer.

Tietze: Pers 152/103.

salyangoz 'bahçelerde yaşayan, sarmal kabuklu küçük hayvan (Helix)'

< R *σάλιαγκος* 'Schnecke'.

Anadolu ağızlarında salyangoza *koklagaz*, *koklangoz*, *kavlangoz*, *kaplangoz* gibi birtakım adlar da verilir. Rumcadan geldiği anlaşılan bu adların biçimlenmesinde *salyangoz*'un analogik baskısı açıktır (Eren : TDAY 1960, 318).

Tietze : Gr (2) 377-378/326; Georgacas : FT 132/109.

saman 'türlü ekinlerin taneleri alındıktan sonra harmanda kalan parçalanmış sapları'

~ Tkm *saman*. - TatK *saban* 1.'saman'; 2.'yaz ekini'; 3. 'tarla'. - Kzk *saban* 1. 'saman'; 2. 'tarla'. Kazaklar *saban* yanında *salam* 'saman' biçimini de kullanırlar. - Bşk. *halam* 'saman'. - KKlp *saban*. - Nog *salam*. Nogaylar samana *toban* adını da verirler. - Blk *salam* 'saman'. - Alt *salam*. - Krg *saman*. Kırgızlar *saman* adı yanında *samal* biçimini de kullanırlar. - Özb *somon*. - Tuv *savan*. Sonundaki -η sonradan oluşmuştur.

Eski Uygurca belgelerde *saman* olarak geçer. Orta Türkçede de *saman* (Çiğilce) olarak kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar samana *kevük* adını verirler. Bu ad çağdaş Anadolu ağızlarında *gevik* (< *kevük*) olarak saklanmıştır. Bk. *gevik*. Eski Kıpçakçada da bu ad *kevük* olarak geçer.

Mukaddimetü'l-edeb'in Buhara yazmasında *hap. leg.* olarak *sanaman* biçimi geçer (Borovkov : TLL 106).

Türkçe *sap* 'tarladan harman yerine getirilen ve henüz dövülmeyen ekin' kökünden yapılmış bir türev olduğu anlaşıyor: *sap* + -(a)n küçültme eki > *saban* > *saman*. - Bu türevdeki -(a)n eki eski ve yeni Türk diyalektlerinde yaygın olarak kullanılır. Türkçe *sap* kökünden geldiğine göre, *saman*'ın *saban*'dan çıktığı açıktır. *Saban* > *saman* değişmesi, -n ünsüzünün baskısına dayanan bir benzeşmedir. Türkçe *taban* > *taman* benzeşmesi gibi.

Çağdaş diyalektlerde *saban* (> *saman*) adı yanında kullanılan *salam* biçimine gelince : Bu biçimin *saman*'dan çıktığı açıktır. Kırgızcada *saman* yanında *samal* biçiminin geçtiğini biliyoruz. Bu biçim diyalektlerde sık sık rastlanan bir benzeşmezlik (*dissimilation*) olayı sonunda oluşmuştur. Buna göre, Kazakça, Tatarca (ve Başkurtça) gibi birkaç diyalekte kullanılan *salam* (> Başkurtça *halam*) biçimi, göçüşmeli (*métathétique*) bir biçimdir : *saman* > *samal* > *salam*. Kırgızcada gördüğü-

müz *samal* biçiminin de göçüşme sonunda oluştuğu açıktır. Bk. Eren: TDAY 1953, 177. Bu duruma göre, *salam* biçiminin Rusçadan geçtiği yolundaki sav yanlıştır. Rusçada samana *soloma* (< Slavca *slama*) adı verilir. Rusça *soloma* adı Türk diyalektlerinde kullanılan *salam* biçimini ses bakımından karşılamaz. Türk diyalektlerinde Rusça *soloma*'nın sonundaki *a*'nın düşmesi de kolay kolay açıklanamaz.

Diyalektlerde *saman* yanında kullanılan *saban* biçiminin 'saman' anlamına geldiğini biliyoruz. Ancak, *saban* biçiminin Tatarcada 'yaz ekini' olarak kullanıldığına da tanık oluyoruz. Bundan başka, *saban*'ın 'tarla' olarak kullanıldığını da görüyoruz. Bu adı 'tarla' olarak kullanan diyalektlerde sabana *saban ağaç* 'tarla ağacı' adı verilir. *Saban ağaç* adı sonradan *elliptique* bir biçim almış, *saban* 'tarla sürmeye yarayan demir uçlu araç' olarak yaygınlaşmıştır. Bk. *saban*.

Çuvaşçada 'saman' olarak kullanılan *ulām* sözünün *saman*'ın *salam* biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır (Räsänen: TLT 238; Egorov: ÊS 272).

Doerfer'in belirttiği gibi, Clauson'un Türkçe *saman*'ın Farsçada 'yonca' olarak kullanılan *saman*'dan geldiği yolundaki açıklaması olası sayılamaz (TMEN 1337).

Eren: KCsA 3: 134-135; TDAD 1953, 177; Türkoloji Dergisi 8 : 4-13 ; Brockelmann: OGM 18. §; Daher: AA 87-88; Pritsak : PhTF 1 : 80; Doerfer : TMEN 1337 ; Ligeti: AOH 4 : 140-141; Abaev : ÊS 3 : 28; Zajączkowski: Związki 13; Muhamedova: İİTJa 145-146; Räsänen: V 399 b; Clauson: ED 829.

samur 'Kuzey Avrupa'da yaşayan ve postu için avlanan küçük bir hayvan'
~ Az *samur*. - Tkm *samır*.

Şçerbak (İRLTJa 143) Farsça *sāmūr* biçimiyle karşılaştırmıştır. Steingass Farsça *sammūr* 'the Scythian weasel or marten, the sable' biçimini Arapça olarak, daha sonra *şamūr* 'sable (fur)' biçimini de Türkçe olarak vermiştir. Arapçada *sammūr* 'martre-zibeline' olarak geçer. Bk. Ligeti : TörK 372. Doerfer'e göre (TMEN 1265) *samur* köken bakımından Farsçadır. Bazin (SChron 482-483), Osmanlı sözlükçülerinin *samur*'u kimi kez Farsçaya, kimi kez de Arapçaya bağladıklarını dile getirmiş, ancak bu kemirgenin İran'da ve Arap dünyasında yaşamadığını vurgulamıştır. O açıdan samurun yaşadığı toprakları göz önüne alan Bazin, bu kemirgene verilen adın Sibirya veya Türk kökeninden geldiğini düşünmüştür. Bazin, *samur* adının Türkçe **sam*/**som*- 'ronger, grignoter' kökünden -*ur* ekiyle yapılmış bir türeve benzediğini yazmıştır. Çağdaş diyalektlerde samura daha çok *kiş* adı verilir: Alt, Tel *kiş*. - Nog *kis*. - Krg *kiş*. - Kzk *kis*. - Sag *kis*. - Yak *kis* 'samur, Mustela zibellina'. Bu ad Eski ve Orta Türkçede de *kiş* olarak geçer. Türkçe *kiş* Samoyed diyalektlerine de geçmiştir (Donner: JSFOu 40, 1: 5 ; Joki : LwSS 290-291 ; Németh : Honf-Kial 118; Şçerbak: İRLTJa 143; Doerfer : TMEN 1698).

sancak 1. 'bayrak'; 2. 'gemilerin sağ yanı'
< *sañç*- 'batırmak, saplamak' + *-kak* eki.
Türkçeden Arapça ve Farsçaya da geçmiştir.
Kahane - Tietze : LFL 7. s. Bk. Tietze : ZBalk 18 : 190/223. Németh: AOH 3 : 16.
Sikirić'in Farsça *sancūq*'tan alındığı yolundaki savı yanlıştır (POF 8-9: 239).
Clauson : StO 28,2 : 8-9.

sandal 'kürekle yürütülen küçük deniz teknesi, kayık'
< R (Bizans) σαρδάλιον 'type of boat'.
Arapça (*şandal*, *sandal*, *sandāl*, *şandāl*) ve Farsça (*sandał*) gibi komşu dillere de geçmiştir. İtalyancada da *sándalo* olarak kullanılır.
Kahane-Tietze: LFL 839.

sank 'kuş tersi, kuş gübresi'. Yerel ağızlarda *sangı* olarak da kullanılır. Türkçede *sağı* biçimi de geçer. Bu biçim ile *sank* arasındaki bağ ses yönünden açıklanmaya muhtaçtır.

~ OT *saṇ* 'kuş gübresi'.

Ramstedt (NyK 42: 232) Moğolca *sangisun* 'kuş gübresi' biçimiyle birleştirmiştir. Bk. Ramstedt: KWb 313 a.

Türkçeden Kürtçeye *zank* 'excréments d'oiseaux' olarak geçmiştir.

Räsänen: V 401 b; Clauson (ED 831 b) Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *saṇ* biçimini saymışsa da, Türkçede kullanılan *sank* (ve *sağı*) biçimleri gözünden kaçmıştır.

sap 1. 'bitkinin dal, yaprak, çiçek gibi bölümlerini taşıyan, ağaçlarda odunlaşarak gövde durumunu alan bölüm'; 2. 'çiçek veya yemişi dala bağlayan ince bölüm'; 3. 'bir aracı tutmaya yarayan bölüm'; 4. 'iplik, tire, ibrişim gibi şeylerde iğneye geçirilen bir dikişlik iplik'; 5. 'demet durumundaki ekinler'

~ Tkm *sap*. - TatK *sap*. - Nog *sap*. - KKlp *sap*. - Kzk *sap*. - Krg *sap*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça *sap*. - Tuv *sıp*. - Yak *sap* 'bir dikişlik iplik'. Yakutçada Ana Türkçe *s-*'lerin öz Türkçe sözlerde düştüğünü biliyoruz. Türkçe *sal* ~ Yakutça *āl*, Türkçe *saç* ~ Yakutça *as*, Türkçe *süt* ~ Yakutça *ūt* örneklerinde olduğu gibi. O bakımdan Yakutça *sap* biçiminin komşu diyalektlerden kalma bir alıntı olduğu açıktır.

Orta Türkçede *sap* 'sap; kılıç veya bıçak sapı' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sap* biçimi kullanılır.

Çağdaş diyalektlerde *sabak* (< *sap* + -(a)k) türevi yaygın olarak kullanılır. Bunun gibi, *saban* (> *saman*) da *sap*'ın eski bir türevidir. Bk. *saban*, *saman*.

Räsänen: V 401 b; Clauson : ED 782 b.

saparta 1. 'gemi bordasındaki top çıkarılan dört köşe boşluk ve açıklık'; 2. 'bir batarya topun birden ateş etmesi, alabanda ateşi'. Dilimizde *zaparta* olarak da geçer. Baştaki *s-*'nin *z-*'ye çevrilmesi normaldir.

< İtal *sabordo* 'portello' < Fr *sabord*. Fransızca *sabord*'un kökenini bilmiyoruz.

Meyer: TürkSt 84; Tagliavini: Annali N.S. 196; Kahane-Tietze: LFL 550.

saraç 'koşum ve eyer takımları yapan kimse' < Ar *sarrāc*.

Türkçede Arapça *-ır-* *gémiation*'u yalınlaşmıştır. Arapça *darrāba* > Türkçe *taraba*, Arapça *qassab* > Türkçe *kasap* örneklerinde olduğu gibi. Buna karşılık *bakkal*, *sarraḥ* gibi örneklerde Arapça *gémiation*'un olduğu gibi saklandığını biliyoruz.

sarat yer. 'büyük delikli kalbur'

< Ar (Suriye) *sarrād* 'crible à charbon, à gravier'. - Arapça *sarrād* biçimindeki *gémiation* Türkçede yalınlaşmıştır. Türkçe *taraba* (< Arapça *darrāba*) örneğinde olduğu gibi.

Anadolu ağızlarında büyük gözlü kalbura daha çok *gözer* adı verilir. O bakımdan *sarat* dar bir alanda kalmıştır.

Kürtçede de *serrad* 'crible à grands trous' olarak kullanılır.

Tietze: Ar 282/91. Tietze'nin yazısını gözden kaçırın Dankoff (ALT 659) *sarat*'ın Ermeniceden geçtiğini yazmıştır. Bk. Eren: TD 1995/2 : 878.

saray 'hükümdarların veya devlet başkanlarının oturduğu büyük yapı'

~ Tkm *saray* 1. 'hükümdarların oturduğu büyük yapı'; 2. 'hayvan pazarı'. - Nog *saray* 'ahır'. - TatK *saray* 'ahır'. - Kûr *saray* 'ahır'. - Krg *saray* 1. 'han'; 2. 'han sarayı': *kan saray*, *ak saray*. - Kzk *saray*. - KKlp *saray* < Far *sarāy* 'a house, palace, grand edifice, king's court, seraglio'.

sarban 'deveci'. Yerel ağızlarda daha çok *sarvan* ve *savran* olarak geçer.

~ Tkm *sarvan* 'deve çobanı'

< Far *sārbān*, *sārvān* 'a camel-driver' (< : *sār* 'camel' + *-bān* 'keeper of').

Tietze: Pers 153/105 (*sār*'ın 'head' olarak verilmesi bir *lapsus*'tur); Räsänen : V 411 a.

sardalye 'gümüş renginde, pullu ve 10-15 cm boyunda, küçük bir balık'. Dilimizde *sardela* olarak da geçer.

< R *σαρδέλλι*, [ç.] *σαρδέλλια*.

Georgacas : FT 132/112.

sardun 'balıkçıların kullandığı bir çeşit halat' < *sardon*

< R *σαρδόνι*, *σαρδοῦνι* 'rope sustaining the upper edge of a fishing net'.

Kahane-Tietze: LFL 840; Georgacas : FT 141/226.

sargos > **sargoz** 'rengi altın sarısı olan, Akdeniz'de yaşayan bir balık (Sargus salvieri)'

< R *σαργός* 'Sargus Rondoletii'.

Robert: Noms indigènes 168. s. 2. not; Georgacas: IT 132; FT 132/111; Tzitzilis: GrLw 456.

sarımsak 'bir bahçe bitkisi (Allium sativum)'. Ağızlarda *samırsak* olarak da geçer. Bu biçimin göçüşme (*métathèse*) sonunda oluştuğu açıktır.

~ Tkm *sarımsak*. - TatK *sarımsak*. - Nog *sarımsak*. - KKlp *sarımsak*. - Kzk *sarımsak*. - Blk *sarısmak*. Balkarca *sarısmak* göçüşmeli bir biçimdir. - Krg *sarımsak* 'sarımsak (daha çok yaban sarımsağı)'.

Orta Türkçede *sarmusak* (sic!) ve *samursak* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *sarmusak* biçimi düşündürücüdür. Bu biçimi Türkçe *sarmusak* biçimiyle doğrulamak kolaydır. Ancak diyalektlerde geçen *sarımsak* biçimlerinin tanıklığına dayanarak *sarmusak* biçiminin *sarumsak* diye okunması da düşü-

nülebilir. Doerfer'e göre, Orta Türkçe *sarmusak* kesin olarak orijinal biçimdir. Bu biçimin göçüşme (*métathèse*) yoluyla oluştuğu anlaşıyor. Eski Kıpçakçada *sarımsak* biçimi kullanılır.

Zajaczkowski'nin Türkçe *sar-* kökünden geldiği yolundaki açıklaması kuşkuludur (Doerfer : TMEN 1238). Ancak, *sarımsak* türevi biçim yönünden açıklanmaya muhtaçtır.

Orta Türkçede sarımsağa *basar* adı da verilir (Clauson: ED 374 b).

Türkçeden Moğolca ve Tacikçeye de geçmiştir (Doerfer: TMEN 1238).

Teleütler sarımsağa *mañır* (veya *pağır*) adını verirler (Ramstedt : NyK 42 : 232). Altay Türkleri de *pağır* adını kullanırlar. Bu adın Moğolcadan geldiği açıktır (Damdinov: Sanjeev Arm 52; Doerfer: CAJ 35: 147).

Zajaczkowski: Sufiksy 38 ; Ramstedt: KWb 319 a; Räsänen: MTS 110 (*samur-sak*); V 404 a; Clauson: ED 853 b.

sarp 'dik, çıkılması ve geçilmesi güç, yalçın'. Ağızlarda *zarp* 1. 'sarp, yalçın'; 2. 'güç' olarak geçer.

~ Az *sarp*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *sarp* 'güç' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'un bu sözü vermediği göze çarpmıyor. Eski Kıpçakçada da *sarp* 'güç' olarak kullanılır.

Räsänen: V 404 b; Clauson: ED 845 a.

sarpa 'boyu 35 cm kadar olan bir Akdeniz balığı'. Ağızlarda *salpa* olarak da geçer.

< R *σάρπα*, *σάλπα*.

Fasmer [Vasmer] : Živaja Starina 18 : 89 ; Georgacas : FT 132/113.

sarpın 1. 'tahıl kuyusu, zahire ambarı, silo'; 2. 'ekmeği koymaya yarayan dört gözlü sandık'. Ağızlarda *serpin* olarak da geçer.

< R *σαρπύν* 'Speicher, Lagerhaus für Agrarprodukte'.

Eremeev: Êtnogenez 237-238, 257; Tzitzilis: GrLw 458; LB 32: 186, 188; Räsänen: V 404 b (kökenine ilişkin bilgi vermemiştir); Eren : TD 1993/2 : 63-64.

sarvan bk. *sarban*.

satıl bk. *sitil*.

satır 'et kesmeye, kemik kırmaya yarayan, ağır ve enli bir tür bıçak'

< Ar Far *sāṭūr* 'a butcher's large knife'.

Ligeti : AOH 17 : 10; Räsänen: V 405 b (kökenini vermemiştir).

savan yer. 1. 'yaygı, örtü'; 2. 'pamuk ipliğinden yapılan kalınca kilim, çul'

< Erm *sawan* 'bedspread'.

Dankoff : ALT 663.

savla (> *savlo*, *savlu*) < *savula* 'gemilerde bayrakları direğe çekmekte kullanılan ince ip'

< İtal *sagola* 'line; flag halyard line'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır : İsp *savla*. - İtal *sagola*, *savola*. - Ar (Cezayir) *šāwlū*. Kahane-Tietze: LFL 556.

savran bk. *sarban*.

sayta yer. 'yay'. Dar bir alanda çete 'çocukların kuş vurmak için kullandıkları sapan' olarak da kullanılır.

< R *σαγίττα* (< Lat *sagitta*), *σαῦττα* 'Pfeil; Weberschiffchen; Schleuder'.

Tzitzilis : GrLw 452; Tietze Arm 205.

sayvan 'etrafı açık, üstü örtülü yer'. Yerel ağızlarda *sayvan* yanında *sayvant* biçimi de kullanılır. Anadolu'da 'ağıl, mandıra' olarak da geçer.

< Far *sāyabān* 'an umbrella; a parasol' (< *sāya* 'ombre' + *-bān*, *-vān* 'keeper, guardian'). Ağızlarda kullanılan *sayvant* biçiminin sonundaki *-t* Türkçede türemiştir. Türkçe *pazvant* (< Far *pāsibān*) biçimindeki *-t* gibi.

Bulgarca *sajvant* ve Sırpça *sajvan*, *sajvant* Türkçeden alınmıştır.

Tietze: Pers 154/107; Kakuk: ÊlOsm 354; Räsänen: V 395 b.

sazan 'göllerde ve bataklıklarda yaşayan bir balık (Cyprinus carpio)'. Ağızlarda *sarı balık* adı da verilir.

~ Az *sazan* (*balığı*). - Tkm *sāzan*. - Nog *sazan*. - Bşk *hazan*. - Kzk *sazan*. - KKlp *sazan*. - Krg *sazan*.

Türkçe *saz* 'çamur, bataklık' kökünden geldiği anlaşıyor: *saz* + *-(a)n* küçültme eki. Türkçede *-(a)n* eki isim köklerinden yeni türevler yapımında kullanılır. Türkçe *saman* (< *saban* < : *sap*) adında olduğu gibi. Bk. *saman*. Buna göre, *sazan*'ın *elliptique* bir ad olduğu açıktır (*sazan balığı* 'bataklık balığı').

Türkçede anlam ve yapı bakımından *sazan*'a benzer birçok örnek vardır. Örn. göllerde ve bataklıklarda yaşayan bir balığa *çamurcuk* adı verilir. Bunun gibi, *çopra* (*balığı*) adının da 'sık çalılık veya sazlık' olarak kullanılan *çopra*'dan geldiği açıktır. *Kiliz balığı* adı da 'saz, kamış' anlamına gelen *kiliz*'den çıkmıştır.

Rumca *σαζάνι* Türkçeden alınmıştır (Andriotis : El 313). Farsçada da *sāzān* olarak kullanılır. Rusça *sazan* da Türkçeden geçmiştir (Vasmer : REW 2: 568). Rusça (ve Bulgarca) *šaran* biçiminde Çuvaş özellikleri göze çarpar (Vasmer: ZSIPh 19: 65; REW 3: 375). Kalmıkça *sazp*, *sazān* da Türkçeden alınmıştır (Ramstedt: KWb 316 b).

Räsänen: V 406 b; Nauta: CAJ 16:9 (< *sāzgan!*).

sebze 'pişirilerek yenilen bitki, göveri'

< Far *sabza* 'a green herb, a pot-herb' (*sabz* 'green' + *-a* eki). Türkçede Arapça çokluk ekiyle yapılan *sebzevat* (> *zerzevat*), *zarzavat*, *zarzavat* biçimi de kullanılır. Dilimizde baştaki *s-* sesinin *zerzevat* biçiminde *z-*'ye

çevrildiği göze çarpıyor. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Németh: ALH 3 : 190-198.

Bouvat: KSz 4: 326; Németh : ALH 3 : 192 ; Battersby: Arat Arm 111.

seğmen 'bayram günlerinde, düğünlerde törene yerli giysilerle, atlı ve silâhlı olarak katılan delikanlı'. Yerel ağızlarda *seymen* ve *seyman* olarak da geçer.

< Far *sagbān* 'a dog-keeper' (< : *sag* 'dog' + *-bān* 'keeper of'). Farsça *sagbān* > Türkçe *seğmen* için bk. Farsça *bağbān* > Türkçe *bağvan* > *bağman*. Bk. *sekbān*.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir. Bk. Kakuk: ÉIOsm 356.

Németh: ALH 3: 183; Tietze: Pers 152/102; Räsänen: V 407 b.

seğrik yer. 'peynir kurdu'. Ağızlarda *seyrik* biçimi de yaygın olarak kullanılır.

'Sinek konan etlerde kurt yumurtaları oluşmak' anlamında kullanılan *seğrimək* (> *seyrimək*)'ten geldiği anlaşıyor: *seğri-* + *-k* > *seğrik*.

sekbān ('eskiden) Osmanlı saraylarında av köpeklerine bakan kimse'

< Far *sagbān* 'a dog-keeper' (< : *sag* 'dog' + *-bān* 'keeper of'). Bk. *seğmen*.

Osmanlı saraylarında av köpeklerine bakan kimselere *itçi* adı da verilmiştir.

Tietze : Pers 152/102; Kakuk: ÉIOsm 356.

seki¹ 1. 'ormanlık, kayalık yerlerde merdiven basamağı biçiminde düzlük'; 2. 'toprağın kayıp akmasını önlemek için çekilen duvar'; 3. 'merdiven, merdiven basamağı'; 4. 'oturmak için evlerin önünde kullanılan taş; oturmak için yapılan set'; 5. 'alçak ayaklı iskemle'; 6. 'kerevet, karyola'

~ Az *səki*. - Tkm *seki* 'kerevet, karyola'. - TatK *seki*, *siki* 'kerevet'. - Bşk *hike* 'kerevet'. - Krg *seki* 'dağ eteklerinde küçük düzlük'. - Çuv *sak*, *sakā* 'kerevet; sıra'.

Orta Türkçede *sekü* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sekü* biçimi kullanılır.

Tietze (Gr [2] 381/338) *seki*'nin köken bakımından Farsça olduğunu yazmış (*sakū* 'an elevated bench, platform'), ancak daha sonra (ZBalk 18:191/228) Farsça *sakū* 'an elevated bench, platform', Kürtçe *seko* 'bench, platform of beaten earth or masonry', 'banc large pour dormir, chambrette à l'entrée d'une maison' gibi biçimlerin Türkçeden alındığını dile getirmiştir.

Ramstedt'in *seki*'yi Korece *sjek* 'a mat, matting, seat' biçimiyle birleştirmesi yanlışdır (Ligeti : TörK 49).

Macarca *szék* 'a chair, a seat' biçimi eski bir Türk dilinden alınmıştır.

Gombocz: BTLw 181; Ramstedt: SKE 227; Joki: LwSS 298-299; Egorov: ÊS 175; Doerfer: TMEN 262; Räsänen: V 408 b; Clauson: ED 819 a; Ligeti: TörK 49, 121-122; TESz 3:699, Berta : ALH 45 : 213.

seki² 'at, eşek ve sığırların ayaklarında bileğe veya dize kadar olan aklık'. Yerel ağızlarda daha çok *seki* olarak kullanılır. Eski sözlüklerde de *seki* biçiminde geçer.

~ Tkm *seki*. - Çuv *sakāl*.

Türkçede *seki*'in sonundaki *-l* düşmüştür.

Eren : KCsA 3 : 141-142 ; Laude-Cirtautas: Farbbez 113; Egorov: ÊS 175.

sekiz 'yediden sonra gelen sayının adı'

~ Tkm *sekiz*. - Nog *segiz*. - Blk *segiz*. - KKlp *segiz*. - Kzk *segiz*. - Krg *segiz*. Güney ağızlarında *sekkiz* biçimi de kullanılır. - Özb *sakkiz*. - Şor *segis*. - TatK *sigiz*. - Tuv *ses*. - Yak *ağıs*. Yakutçada baştaki *s*'nin düşmesi kuralıdır. Türkçe *sal* ~ Yakutça *āl*, Türkçe *söğüt* ~ Yakutça *üöt* örneklerinde olduğu gibi. - Çuv *sakār*, *sakkār*. Sondaki *-z*'nin *-r*'ye çevrilmesi kuralıdır.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede de *sekiz* (ve *sekkiz*) olarak geçer. Eski Kıpçakçada *sekiz* biçimi yanında *sekkiz* olarak da kullanılır. Bk. *seksen*.

Schmidt : MSFOu 67 : 367 ; Ramstedt: Lautlehre 151, 184 ; Formenlehre 64; Räsänen: MTS 76, 78 ; V 408 b ; Egorov : ÊS 173; Clauson: ED 823; Malov: Marr Arm 272; Doerfer : TMEN 1254.

seklem 'kıldan, yünden dokunmuş çuval'.

Kökenini bilmiyoruz.

Dankoff: EÇ- Glossary 81.

sekmen 1. 'arkalıksız iskemle'; 2. 'merdiven basamağı'

< *seki* 'arkalıksız iskemle' + *-men* eki. Yerel ağızlarda *sekmen* yanında *sekmeç* (< *seki* + *-meç*) biçimi de kullanılır. Bk. *seki*¹.

Berta : ALH 45 : 213.

seksen 'yetmiş dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Tkm *seksen*. - Blk *seksen*. Balkarlar *tört cıyırma* ('dört yirmi') adını da kullanırlar. Bk. Räsänen : Şiraliyev Arm. - Krg *seksen*. - KKlp *seksen*. - Nog *seksen*. - Alt *sekizen*. - Hak *sigizon*. - Tuv *sezen*. - SUyg *sakison*, *sakson*. - Yak *ağıs uon*. - Çuv *sakârvunnâ*.

En eski yazıtlardan başlayarak *sekiz on* biçimi kullanılır. Bu biçim diyalektlerde *seksön* > *seksen* biçiminde birleşmiştir.

Türkçe *doksan* da yapı bakımından *seksen*'e benzer: *tokuz on* >> *doksan*. *Altmış* ve *yetmiş* adlarında *altı* ve *yeti* (> *yedi*) sayılarına *on* yerine *miş* ~ *miş* eki getirilmiştir: *altı* + *miş* > *altmış*; *yeti* + *miş* > *yetmiş*. Bk. *altmış*, *yetmiş*.

Hartmann : KSz 1 : 155; Räsänen: MTS 80-81; Ligeti: MNy 74: 267. Bazin : SChron 74.

sel 'sürekli yağmurlardan veya eriyen karlardan oluşan, geçtiği yerlere zarar veren taşkın su'

~ Tkm *sıl*. - Krg *sel*. - KKlp *sel* - Kzk *sel* < Ar *sayl*.

Farsçaya da *sayl* 'water flowing, a torrent, flood, flux' olarak geçmiştir. O açıdan Türk diyalektlerine Farsça yoluyla geçtiği anlaşıyor.

Kalmıkça *sel* 'Berglawine, Schneelawine' de Farsçadan alınmıştır (Ramstedt: KWb 322 a). Räsänen: V 408 b.

sele 'yayvan sepet'

< Ar *salla* 'kleiner Korb aus Weidenruten'. - İran dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Far *salla* 'wicker, or snake-catcher's basket'; Krt *sele* 'grand panier d'osier'. - Arapça *sal-la*'nın Türkçede *sele*'ye çevrilmesi normaldir. Arapça *gémation*'ların dilimizde çokluk yalınlaştığını biliyoruz (Tietze: Ar 315). Tietze: Ar 283/99; ZBalk 18: 191/230; Räsänen: V 408 b; Eren : TD 1993/2 : 59-60.

sele bk. *sere*.

selek yer. 'eli açık, cömert'.

Kökünü bilmiyoruz.

Eren: TD 1993/2 : 60-61.

selen 'ses, haber, bilgi, sava'. Anadolu ağızlarında *selenç*, *selenk* olarak da geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

selfin bk. *celfin*.

selmin 'dokuma tezgâhında bezin sarıldığı ağaç'. Ağızlarda *sermin* olarak da geçer. Kıbrıs ağzında da *selmin* biçimi kullanılır.

< Erm *salmin*, *salman*, *salmön*, *salmi*, *slwën*, *srmın*, *salmin* 'stick on loom around which the cloth is gradually wound...'.
Deny: Principes 41. § ; Eren: Türkoloji Dergisi 1: 10-11; Dankoff: ALT E 180.

selvi bk. *servi*.

selvi bk. *servi*.

selviçe 'gemi armasında bulunan oynak halat' < *serviçe*. Türkçede *selvise* (< *servise*) biçimi de kullanılır.

< R σερβίτσια [ç.] < Ital *servizi* [ç.] 'running rigging'.

Kahane-Tietze: LFL 598.

seme 'sersem, ahmak, alık, beceriksiz'

< Ar *sama*.

Arapçadan Farsçaya da *sama* 'foolish, silly, giddy' olarak geçmiştir.

semer 'beygir, katır, eşek gibi hayvanların sırtına yerleştirilen, üzerine yük bağlanan veya binilen, iskeleti ağaçtan yastık'

< R σαμόρι 'Lastsattel'.

Rumca σαμόρι'nin 'yük hayvanı' olarak kullanılan σαμόριος'tan geldiği anlaşıyor (< : σάγμα 'yük') (Moravcsik: Melich Arm 271). Bk. Andriotis: EL 315.

Bulgarca *semér* 'yük yastığı' Türkçeden alınmıştır. Sırpça *sámar*, Bulgarca *samár* biçimlerinin Rumca veya Latince'den alındığı anlaşıyor (Lat *sagmarius* 'yük hayvanı'). Doğrudan doğruya veya Latince yoluyla belli başlı Avrupa dillerine de geçmiştir. Bk. Meyer-Lübke: REW 7512. Macarca *szamár* 'eşek' biçiminin kökeni karışıktır. Bk. Kniezsa : SzJsz 746-748; TESz 3: 668. Miklosich: TE 2: 53; Meyer: TürkSt 40; Foy: MSOS 11 : 245 ; Barbera : Elementi 229 ; Räsänen: V 409 b; Baskakov : TVJa 244 (Türkçe *semer* ile Farsçada bir tür mantara verilen *sāmāruḥ* adı arasında anlam bakımından bağ kurmayı denemiştir).

senek *yer.* 'çam ağacından yapılmış su kabı, bardak'. Ağızlarda *sinek* (< *sinék*) olarak da kullanılır.

~ Az *senək*

~ OT *senek* 'ağaçtan oyulmuş su kabı'. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *senek* Oğuzca bir biçimdir. Eski Kıpçakçada da *senek* olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Moğolca *senggesün*, *se-gesün* biçimleriyle birleştirilmesi yanlıştır.

Németh: InschrNSzM 29 ; Ramstedt : KWb 321 b, 324 b; Räsänen: V 410 a, 423 a; Muhamedova : İJTJa 151; Clauson : ED 838 ; Tietze: ZBalk 18:191/231.

senir 'iki dağ arasındaki sırt'. Ağızlarda *seğir* ve *sengir* olarak da geçer.

~ Alt, Tel *senir* 1. 'dağ burnu, dağ uzantısı, burun'; 2. 'köşe'. - Kzk *senğir* 'yüksek dağ sırtı'. - Krg *senir* 'ot veya ağaçla örtülü yüksek dağ sırtı'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*senir*). Orta Türkçede *senir* 'dağ çıkıntısı, dağ burnu; herhangi bir duvarın ucu' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *senir* 'tepe, dağ' anlamında kullanılır.

Ramstedt (NyK 42:233; KWb 328 a) Moğolca *seger* 'dağ sırtı, tepe' biçimiyle birleştirmiştir. Poppe (Lautlehre 73) de Moğolca *seger* (< **señēr*) 'Rückenwirbel, Rückgrat, Hügelkette' biçimiyle karşılaştırmıştır. Räsänen (V 410) Poppe'nin birleştirmesini verdiği gibi, Fince *säkkä* 'Widerrist' biçimini de saymıştır (StO 18,3:23).

Clauson: ED 840 b.

senit *yer.* 'hamur tahtası'. Kıbrıs ağzında da *senit* olarak kullanılır (Eren : Türkoloji Dergisi 1 : 11). Eski Kıpçakçada geçen *senit* biçimi düşündürücüdür.

< R σενίδι 'Brett'.

Tietze: Gr (1) 238/237; Eckmann: TDAY 1955, 17; Eren: TDAY 1960, 313/237; AOH 30 : 143.

sep bk. *zep*.

sepet 'örme kap'

~ Tkm *sebet*. - Krg *sebet*. - KKlp *sebet*

< Far *sapad*, *sabad* 'a basket'.

Arapçada (Suriye) da *sabat* 'panier' olarak kullanılır.

Balkan dillerine de geçmiştir.

Räsänen : V 410-411; Miklosich : TE 155; Škaljić : Turc 559; Skok: EtRj 3: 222.

serçe 'küçük bir kuş (Passer domesticus)'. Akdeniz ağzlarında *çerçe* olarak geçer.

~ Az *sərçə*. - Tkm *serçe*.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar *seçe* biçimini kullanırlar. Ancak Doerfer (TMEN 1234) bu biçimin kesinlikle yanlış olduğunu dile getirmiştir. Ona göre, Orta Türkçe *seçe*'yi **serçe* diye okumak gerekir. Eski Türkçede *serçe* olarak geçer. Buna karşılık Eski Kıpçakçada 'serçe' olarak *çıpçık* adı kullanılır.

Clauson (ED 795 a), *seç-* kökünden geldiğini bir olasılık olarak dile getirmiştir. Ona göre, *seçe*'nin '(yerden tohum vb.) seçen (kuş)' anlamına geldiği ve çağdaş Oğuz diyalektlerinde kullanılan *serçe* biçimindeki *-r-*'nin sonradan türediği anlaşıyor. Türkçe *serp-* (< *sep-*) kökündeki *-r-* gibi.

Türkçe *serçe*'nin Farsçadan alındığı yolundaki sav yanlıştır.

Doerfer'e göre, سارجه yazımı Farsçada 'sığır-cık' olarak kullanılan سار (sār) adına dayanan bir halk etimolojisidir.

Çağdaş diyalektlerde *serçe*ye türlü adlar verilir: TatK *çıpçık*. - Bşk *sıpsık*. - KKlp *şımşık*. - Krg *çımçık* gibi. Bk. Doerfer :TMEN 1146 ; Räsänen: V 109 a; Ligeti: TörK 129.

Pelliot: BSOS 6:576; Deny : Principes 109. § ; Räsänen: V 412 a; Clauson : ED 795 a; Tietze: WZKM 59-60: 171; Ligeti: TörK 129. Levitskaya: ChuvSt 103. - Clauson'a göre (ED 401 a), Türkçede beş parmağın en küçüğüne verilen *serçe parmak* adı, Orta Türkçede kullanılan *çıçalak* sözünün yanlış etimolojisinden çıkmış olabilir.

sere 'açık duran baş parmağın ucundan işaret parmağının ucuna kadar olan uzaklık'. Ağz-larda *sele* olarak da geçer.

~ Tkm *sere* 'baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzaklık; işaret parmağı ile *serçe* parmak arasındaki uzaklık (ölçü olarak)'. - Kzk

sere 'açık duran dört parmağa eşit kalınlık ölçüsü'. - Krg *sere* 'açık duran dört parmak arasındaki uzaklık'.

Türkçe *ser-* 'açarak yaymak' kökünden geldiği anlaşıyor: *ser-* + *-e* eki.

Anadolu ağzlarında *sere* yanında *süyem* biçimi de 'baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzunluk' olarak kullanılır. Bk. *süyem*.

Deny : Principes 128; Räsänen: V 411 a.

serin 'az soğuk, ılık ile soğuk arası'

~ Tkm *sergin*, *serin*. Türkçede *sergin* ve *serin* yanında *salkın* biçimi de geçer. - Alt, Tel *serün* 'soğuk, serin'. Teleütler *serügün* biçimini de kullanırlar. - Şor *serēn*. - Tuv *serin*. - Koy *siiren* 'soğuk'. - Yak *sörün*, *särin*.

< Mog *serigün* 'serin'.

Moğolcadan Farsçaya da geçmiştir (*serün* 'cold of moderate degree').

Türk diyalektlerinde *serin* yanında kullanılan *salkın* biçimi de Moğolcadan alınmıştır: Tkm *salkın*. - Nog *salkın*. - KKlp *salkın*. - Blk *salkın*. - Krg *salkın*. - Şor *salgın* 'rüzgâr'. - Yak *salgın*. Bk. Doerfer : TMEN 214; TLT 233; CAJ 12 : 304.

Ramstedt : KWb 326 b; Räsänen : LTS 124; Kałużyński : ME 17, 34; Poppe: Németh Arm 338 ; Ligeti: KSİNA 83 : 17; Róna-Tas: ALH 16: 433 ; Clauson: Sanglax 17; Doerfer: TMEN 2 : 438. s.; Şiraliev Arm 52; Tata-rintsev : Vlijanie 23.

sermin bk. *selmin*.

serpene yer. 'yemiş ağaçlarına, üzüm çubuklarına dik durması ve sarılması için vurulan destek, dayak'.

Dankoff (ALT E 181) Ermenice *sarbinay*, *sarp'inay* 'prop for plants' biçimiyle birleştirmiştir.

serpin bk. *sarpın*.

sert 'pek, katı'

~ Az *sərt*

< Far *sard* 'cold; disagreeable, unpleasant'.

servi 'Akdeniz bölgesinde yetişen, kışın yapraklarını dökmeyen, ince uzun bir ağaç'. Yerel ağızlarda *selvi* olarak geçer.

< Far *sarv* 'the cypress-tree'. - Güney Anadolu'da ve Kıbrıs'ta serviye daha çok *andız* adı verilir.

Németh: ALH 3: 193; Räsänen: V 413 a ; Eren: Türkoloji Dergisi 1:6.

seyfi 'şahine benzer yırtıcı bir kuş'. Ağızlarda *zeyfi* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Menges: The Igor' Tale 45.

seyis 'ata bakan, tımar eden kimse, at bakıcısı'

< Ar *sāyes* 'lad, garçon d'écurie'.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

seylâp 'su baskını, taşma, taşkın'

< Far *sēlāb* 'an inundation, current, flood'.

Farsça *sēlāb* Arapça *sēl* 'su baskını, sel' ve Farsça *āb* 'su' sözlerinin birleşmesinden oluşmuştur. Bk. *sel*.

Tietze: Pers 154/108.

seymen bk. *seğmen*.

seyrek 1. 'benzerleri veya parçaları arasında çok aralık bulunan, aralıklı'; 2. 'çok bulunmayan, az rastlanan'; 3. 'uzun zaman aralıklarıyla, arada sırada'

~ Tkm *seyrek*. - Nog *siyrek*. - TatK *siyrek*. -

Bşk. *hirek*. Başkurtçada baştaki *s*-lerin *h*-ye çevrilmesi kuralıdır. - KKlp *siyrek*. - Kzk *si-rek*. - Krg *seyrek*.

Eski Türkçede *sedrek* olarak geçer. Orta Türkçede *sedrek* biçimi kullanılır. Kumanca-da *seyrek* olarak saklanmıştır.

< *sedre*- + *-k* eki. Kökü Orta Türkçede *sedre*- 'incelmek, seyrekleşmek' anlamında kullanılır. Yalnız Kazakçada *sire*- 'dünnbesetzt, spärlich sein' olarak kalmıştır.

Moğolcaya *seyireg* olarak geçmiştir.

Vladimirtsov: SrGr 282; Ramstedt: KWb 328 b; Räsänen: V 407 b; Clauson: ED 802 b; Ligeti: TörK 120.

seyrik bk. *seğrik*.

seysana yer. 'çeyiz'. Ağızlarda *seysene* ve *seysine* olarak da geçer.

Eskiden Türkçede *sāyishane* (> *seyishane*) 'hafif bir yük konup üstüne de seyisin bindiği beygir' olarak kullanılmıştır.

< Far *sā'is-xāna* 'a beast of burden; luggage of a grandee, etc., when travelling' (< Ar *sā'is* 'a master of horse, horse keeper' ve Far *xāna* 'a house').

Türkçeden Bulgarca, Sırpça, Rumca, Rumen-ce gibi belli başlı Balkan dillerine de geçmiştir. Macar ağızlarında *szakszina* olarak kalmıştır.

Škaljić: Turc 556; Skok : EtRj 3 : 215; Şăineanu: InflOr 2 : 316; Kakuk: Bárczi Arm 154; ÊIOsm 363-364 ; TESz 3 : 703-704; EWUng 1408.

Tietze (Pers) *seysana* üzerinde durmamıştır.

sığın 'ala geyik'

~ Tkm *sūğun* 'geyik'. - KKlp *suwin* 'geyik'.

- Alt, Tel *sığın*. - Şor, Sag *sın*. - Oyr *sün*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *sığın* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sığın* biçimi kullanılır.

Ramstedt: KWb 329 a (Moğolca *soğu*, *suğu* 'Hirschkuh' ile birleştirmiştir); Pelliot: BSOS 6 : 564-565; Räsänen: V 415 a ; Clauson: ED 811-812.

sığır 'etinden ve sütünden yararlanılan, boy-nuzlu büyük baş evcil hayvan'

~ Tkm *sığır* 'inek'. - Nog *sıyır* 'inek'. - KKlp

sıyır 'inek'. - Kar *sığır* 'inek, boğa, öküz', *sı-yır* 'inek'. - Kzk *sıyır* 'inek'. - TatK *sıyır* 'inek'. - Bşk *hıyır* 'inek'. Başkurt diyalektinin bir kolunda baştaki *s*-lerin *h*-ye çevril-

mesi kuraldır. - Krg *sıyr* 'inek'. Bu ad güney ağızlarında ve Kazaklara yakın yerlerde geçer. Kırgızlar ineğe *uy* adını verirler. Dar bir çevrede *inek* de kullanılır. - Özb *sığır* 'inek'. - SUyg *sağar enek* 'sağmal inek'.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *sığır* 'sığır' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *sığır* 'sığır' olarak geçer.

Döne döne dile getirilen bir inanca göre, Türkçe *sağ-* kökünden *-(ı)r* ekiyle yapılmış bir türevidir. Bu açıklama ilk bakışta kandırıcı ve inandırıcıdır. Özellikle *sığır*'ın diyalektlerin büyük bir bölümünde 'inek' olarak kullanılması bu açıdan düşündürücüdür.

Eski Türkçede *ud* adı da 'inek' ve 'sığır' olarak geçer. Bu ad modern diyalektlerde *uy* olarak saklanmıştır. Türkçede dişi sığıra *inek* adı da verilir. Bu adın da eski bir geçmişe çıktığını görüyoruz. Buna göre, *sığır*'ın *inek* adı yanında daha yeni bir türev olması gerekir. Bu türevin yaygınlık kazanması üzerine diyalektlerin bir bölümünde *inek* adı yavaş yavaş unutulmuştur. Bundan başka, diyalektlerin bir bölümünde ise *sığır* daha geniş bir kavram olarak kalmıştır.

Rumcadan alındığı yolundaki sav yanlışır (Eren: TD 31:183).

Räsänen LTS 118; V 414 b; Joki: LwSS 267-268; Pritsak: Fürstenliste 44, UAJb 26:200; Şçerbak: İRLTJa 96-97; Sinor: AOH 15:319-320; Clauson: ED 814-815; Musaev: ST 6, 1973, 45-46; Doerfer: KhalMat 303.

sığırıcık 'kara renkli, uzun gagalı, serçeden iri, ötücü bir kuş, çekirge kuşu (Sturnus vulgaris)'

~ Az *sığırçım*. - TatK *sırçık*. Tatarcada *sığır-cak*, *sıyrırmç*, *çıyrırçık* biçimleri de kullanılır.

< *sığır* + *-cık* küçültme eki. Çağataycada *sığırçığa sığır kuş* adı verilir.

Türkçe *çoğurcuk* 'sığırıcık' biçimi düşündürücüdür. Bk. *çoğurcuk*.

Macarca *seregely* 'sığırıcık' sözü de 'sürü' olarak kullanılan *sereg*'den gelir (TESz 3: 521).

Bang: KOsm 2:10; Palló: NyK 46:155; Rásonyi: Melich Arm 315; Pelliot: BSOS 6:575; Brockelmann: OGM 5. § g; 29. § c; UJb 8:261; Räsänen: V 415 a; Ligeti: MNy 66: 415; Doerfer: KhalMat 303.

sığirtmaç 'sığır çobanı'

< *sığır* + *-maç*. - Yapı bakımından *dılmaç* sözüne benzer. Türkçe *dıl-maç*'ta olduğu gibi, *sığirt-maç*'ta da *-maç* eki isim köküne getirilmiştir. Türkçe *sığirtmaç*'taki *-t-* sonradan türemiştir. Türkçe *çekirge* yanında Türkmencede kullanılan *çekirtge* biçimindeki *-t-* gibi (Eckmann: TDAY 1955, 14).

Räsänen: MTS 113; Németh: AOH 8 : 8; Eren : MKU 54.

sındı < **sındu** 'makas'. Anadolu ağızlarında *sındu*, *sundu* ve *sindi* olarak da geçer.

~ Tkm *sındı*

~ OT (Oğuzca) *sındu*.

Brockelmann (OGM 43. §) *-du* ekiyle yapılmış türevler arasında saymakla yetinmiştir. Doerfer (TMEN 1250) *sın-* 'zerbrechen' kökünden geldiğini açıklamış, *-du* (*-tu*) ekine ilişkin ilginç örnekler vermiştir. Clauson (ED 836 b) alıntı olasılığı üzerinde durmuştur.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Çiğiller makasa *kıftu* adını verirler. Bu ad çağdaş diyalektlerde *kıptı* olarak kalmıştır: Bk *kıptı*. - Şor, Sag *kıptı*. - Yak *kıptıy*. Buna karşılık, diyalektlerin büyük bir bölümünde makasa *kayçı* adı verilir: Tkm *gayçı*. - Alt, Tel *kayçı*. - TatK *kayçı*. - Bşk *kaysı*. - KKlp *kayşı*. - Kzk *kayşı*. - Krg *kayçı*. - Özb *kayçı*. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Doerfer: TMEN 318; Räsänen : V 234 b.

sınır < **sinor** 'uç, uç boyu, hudut'

< R σύνορος 'sınır'.

Azerî alanında kullanılan *sinor* Türkçe bir alıntıdır. Farsçada da *sinir*, *sinür* 'limit, frontier' olarak kullanılır.

Bulgarcada da *sinor* olarak geçer.

Meyer: TürkSt 43 ; Brockelmann : ZDMG 123 : 29; Doerfer : TMEN 1276 ; Räsänen : V 417 b; Eren : TD 1994/2 : 179.

sıpa 'eşek yavrusu'. Türkçede *sırpa* olarak da kullanılır.

~ OT *sıp* 'iki yaşına girmiş tay' (Clauson, Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz bu veriyi *sip* diye okumuştur. Bk. CAJ 10 : 162). Eski Kıpçakçada *sıpa* 'bir yaşında eşek yavrusu' olarak geçer.

Sonundaki -a'nın bir ek olduğu anlaşılıyor. Türkçe *buğur* 'erkek deve' adı yanında kullanılan *buğra* biçimindeki -a gibi. Türkçede *sıpa* yanında kullanılan *sırpa* biçimindeki -r-sonradan türemiştir.

Anadolu ağzlarında eşek yavrusuna birçok ad verilir: *kırı*, *kiri*, *kirik*, *kürük*, *kodak*, *koduk* gibi.

Çağdaş diyalektlerde de 'eşek yavrusu' olarak türlü adlar kullanılır : Tkm *goduk*, *kürre*; KKlp *gürre*; Krg *kodik*, *koduk*; Kzk *kodik* gibi. O bakımdan *sıpa* dar bir alanda kalmıştır. Németh: KCsA 3: 109; Ramstedt: SKE 181; Şçerbak: İRLTJa 124; Räsänen: V 418 a, 419 b, 423 a; Clauson : ED 783 a, 787 a.

sır 1. 'çanak, çömlek, testi, küp gibi toprak kaplara parlaklık vermek, dış etkilere korumak, sızmalarını önlemek gibi amaçlarla sürlen, saydam veya donuk vernik'; **2.** 'aynının arkasına ve kaplama metal eşyanın yüzüne sürülen ince metal tabaka'

~ Tkm *sır*. - TatK *sır*. - Nog *sır* 'yağlı boya'. - Alt, Tel, Sag, Koy *sır*. - Kzk *sır* 'boya, aşı boyası'. - KKlp *sır* 'boya; cilâ; mine'. - Krg *sır* 'boya'. - Özb *sir*. - YUyg *sir*. - Çuv *săr*, *sără* 'boya'.

Orta Türkçede *sır* olarak geçer.

< Çince *ts'ir* < *ts'it* 'cilâ'.

Moğolcada da *sir* olarak kullanılır (Ramstedt: KWb 359 b).

Egorov : ÊS 183; Räsänen: V 418 a; Clauson: ED 842-843; Doerfer: TMEN 1230; Oriens, 18-19 :432; KhalMat 281; Nauta: CAJ 16:11.

sıraz < **sıroz** yer. 'Eğirdir Gölünde yaşayan, küçük pullu bir çeşit tatlı su balığı'. Ağzlarında *sıraz* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Türkçede *sıroz*'un *sıraz*'a çevrilmesi normaldir.

Eğirdir Gölünde yaşayan bir balığa verilen *eğrez* adıyla *sirez* (~ *sıraz*) arasındaki benzerlik düşündürücüdür.

Eren : TD 1996/2 : 127.

sırık 'değnekten uzun ve kalın ağaç'

~ Tkm *sırık*. - KKlp *sırık*. - Kzk *sırık* 'çadır direği'. - Tat *sırgı*. - Alt *sırık*. Altay Türkleri *sıra* biçimini de kullanırlar. - Kumd *sırık*. Kumandılar *sarık* biçimini de kullanırlar. - Sag *sırak*. Sagaylar *sıra* biçimini de kullanırlar.

~ Uyg *sırık*. Orta Türkçede *sırık* 'çadır direği, sırık' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sırık* biçimi kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. O bakımdan çağdaş diyalektlerde kullanılan biçimler arasındaki ses farkları da açık olarak anlaşılmıyor.

Çağdaş Türk diyalektlerinde sırığa türlü adlar verilir: *kuruk* (Blk); *kurık* (Nog); *sydam* (Mad); *kubu* (Şor), *kumma* (Şor), *soygū* (Şor), *söybe*, *söyge* (Şor), *sülgü* (Şor) gibi.

Deny: ZDMG 104: 383-385; Ramstedt : SKE 235; Joki: LwSS 293- 294; Räsänen: MTS 92; V 420 a ; Poppe: VerglGr 115; UAJb 46: 131; Doerfer: TMEN 237, 242; Clauson: ED 848.

sırma 'ince gümüş tel'

< R σόρμα 'Faden, Draht'.

Azerî alanında kullanılan *sırma* Türkçeden alınmıştır. Balkan dillerinde de Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır.

Meyer: TürkSt 36; Miklosich: TE 2: 55; Gombocz: BTLw 187; Škaljić : Turc 571; Kakuk : ÉOsm 364; Doerfer: TMEN 1240 ; Räsänen: V 419 b; Clark: JSFOu 75: 152.

sırpa bk. *sıpa*.

sırt 1. ‘ense ile kuyruk sokumu arasındaki bölüm’; **2.** ‘kesici araçların kesmeyen kenarı’; **3.** ‘dağların veya tepelerin üst bölümü’

~ Tkm *sırt* **1.** ‘arka, sırt’; **2.** ‘dağ sırtı’. - Nog *sırt* ‘dış yan; arka yan’. - Alt, Sag *sırt* ‘arka, sırt’. - TatK *sırt*: *tau sırtı* ‘dağ sırtı’. - Krg *sırt* **1.** ‘dış yan; arka’; **2.** ‘taşra’; **3.** ‘arka, sırt, dövdü’; **4.** ‘dağ sırtı’. - Kzk *sırt* **1.** ‘dış yan’; **2.** ‘tepe’; **3.** ‘sırt, dövdü’. - Tuv *sırt* **1.** ‘dağ sırtı’; **2.** ‘sırt, arka’.

Kâşgarlı Mahmud’a göre, Oğuzlar ‘bayır, yokuş, sırt’ olarak kullanırlar. Orta Türkçede *sırt* ‘kıl, kalın kıl’ olarak da geçer. *Sırt*’ın bu anlamı düşündürücüdür. Clauson, ‘arka, sırt’ anlamını ana anlam olarak değerlendirmiş, salt Orta Türkçede geçtiği anlaşılan ‘kıl, kalın kıl’ anlamını ‘atın ensesinde bulunan kalın kıl’ olarak açıklamıştır. Ligeti (TörK 97), Clauson’un açıklamasını göz ardı ederek ‘kıl, kalın kıl’ olarak kullanılan *sırt*’ın ayrı bir söz olduğunu dile getirmiştir. Onun bu yargıya varmasında domuz kılına verilen Macarca *serte* adının yol açtığı anlaşıyor. Macarca *serte* adı eski bir Türk dilinden kalma bir alıntı olarak açıklanıyor ve özellikle Çuvaşça *şart* ‘domuz kılı’ biçimi tanık olarak kullanılıyordu (Ligeti: TörK 286-287). Buna karşılık Türkçe *sırt* Macarcaya *szirt* ‘sırt, dağ sırtı’ olarak da geçmiştir. O açıdan Ligeti’nin, ‘sırt, dağ sırtı’ anlamına gelen *sırt*’ı ‘kıl, kalın kıl’ olarak kullanılan *sırt*’tan ayırmak gereksinimini duyduğu anlaşıyor.

Clauson’un dile getirdiği gibi, 1. anlamın en eski anlam olduğu anlaşıyor. 3. anlam sonradan gelişmiştir. Türkçe *baş*, *bel*, *boğaz*, *bo-*

yun gibi sözlerin anlamları gibi. Orta Türkçede gördüğümüz ‘kıl, kalın kıl’ anlamı da ikincil bir anlamdır. Bk. Ramstedt : KSz 15 : 148.

Türkçeden Rusçaya da geçmiştir (Vasmer: REW 3: 59).

Räsänen: V 419 b; Clauson: ED 846.

sırtlan ‘daha çok leşle beslenen, etçil, postu benekli bir hayvan (Hyaena)’. Ağızlarda *zırtlan* biçimi de geçer (Németh : ALH 3 : 192). Türkçede *yeleli kurt* adı da kullanılır.

~Tkm *sırtlan*. - Tat *sırtlan*. - Bşk *hırtlan*. Baştaki *s-* Başkurtçada *h-*’ye çevrilmiştir. - Özb *sırtlân*.

Kâşgarlı Mahmut sırtlana *ar böri* adının verildiğini bildirmişse de, *sırtlan* biçimini vermemiştir (bk. Clauson: ED 192 a). Eski Kıpçakçada *sırtlan* olarak geçer.

Türkçe *sırt* kökünden geldiği anlaşıyor. Orta Türkçede *sırt* ‘kıl, kalın kıl’ olarak kullanılır. Çuvaşçada *şart* olarak kalmıştır (Egorov : ÊS 335). Bu sözün Macarcaya *serte* olarak geçtiğini biliyoruz (Gombocz: BTLw 170; Ligeti: TörK 286-287). Türkçe *yeleli kurt* adı *sırtlan*’ın ‘kalın kıl’ anlamına gelen *sırt* sözüyle ilgisine açık bir tanıktır. Sırtlanın Moğolca adı da ‘sırt’ veya ‘yele’ ile ilgilidir: Moğ *deltü çina* ‘loup à crinière’ (Pelliot: BSOS 6: 565-566; Eren: DTCFD 8 : 158-159).

Bang (KSz 17:127. s. 3. not) *sırt-* kökünün ‘die Zähne fletschen’ anlamına geldiğini ortaya atmıştır. Şçerbak (İRLTJa 144-145) *arslan* (> *aslan*) ve *kaplan* gibi örneklerden yola çıkmak gerektiğini vurgulamış, sonlarında ‘vahşi hayvan’ anlamına gelen *an* (< *aŋ*) sözünün saklandığını dile getirmiştir. Ona göre, *aŋ*’ı çıkardıktan sonra geriye *sırtlı* bölümü kalır ki bunun da ‘yelesi olan, yeleli’ anlamına geldiği anlaşıyor. İlk bakışta bu açıklamaya düşündürücüdür. Ne var ki Şçerbak gerek

arslan ve kaplan'ın gerek *sırtlan*'ın sonunda -η sesinin geçmediğini göz ardı etmiştir. Bk. Şçerbak : JaS 101/31.

Budenz (NyK 16: 460) *arslan*'dan söz ederken önerilecek açıklamanın *mutatis mutandis kaplan*'a, *sırtlan*'a da uyması gerektiğini dile getirmişti. Brockelmann (OGM 76. § b) *arslan*, *kaplan*, *sırtlan* biçimleri yanında *bulan*, *kulan*, *doğuzlan kurtu* gibi örnekleri de saymıştır. Räsänen (MTS 104) *sırtlan*'ın *sırt* kökünden geldiğini yazmış, *ars-lan*, *kap-lan* örneklerini de vermiştir. Ancak daha sonra (V 420 a) yalnız verileri saymakla yetinmiştir. Clauson (ED xlviii) *-lan* "Ending"inin birtakım hayvan adlarının sonunda geçtiğini bildirmiş, *arslan*, *baklan*, *bulan*, *burslan*, *kaplan*, *kulan* gibi örnekler yanında *sırtlan*'ı da vermiştir. İbragimov (ST 1, 1977, 49-50) belli başlı etimolojik açıklamaları gözden geçirmiştir. Ligeti (TörK 230) *arıs-lan*, ? *bö-len*, *kap-lan*, *bu-lan*, *ku-lan* yanında *sırtlan* örneğini de saymıştır.

Doğu Anadolu ağızlarında sırtlana verilen *kâftar* ~ *kefter* adının kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Caferoğlu : TDAY 1957, 6-7.

Bk. Németh: Melich Arm 294; Ramstedt : Formenlehre 230 (*sırt*).

sıtma < ısıtma 'malarya'.

~ Tkm *ısıtma* 'sıtma; malarya'. - Özb *ısıtma* 'sıtma'. - KKlp *ısıtpa* 'sıtma'. Kara Kalpaklar *bezgek* adını da kullanırlar.

Türkçe *ısıt*- kökünden *-ma* ekiyle yapılmıştır: *ısıt-ma* > *ısıtma*. Türkçede *ısıtma* biçiminin başındaki *ı-* ünlüsü düşmüştür. Türkçe *ısıcak* biçiminin başındaki *i*'nin düşmesi gibi. Bk. *sıcak*.

Türk diyalektlerinde sıtmaya daha çok *bezgek* adı verilir (Bu ad da Türkçe *bez-* 'titremek' kökünden gelir): Krg *bezgek* 'sıtma; malarya'. - KKlp *bezgek* 'sıtma; malarya'. - Nog *bezgek* 'sıtma; malarya'. Nogaylar *kızdırma* adını da kullanırlar. - Blk *bezgek* 'sıt-

ma'. - Kzk *bezgek* 'malarya; sıtma'. - TatK *bizgek* 'sıtma'. O bakımdan *ısıtma* (> *sıtma*) adı dar bir alanda kalmıştır.

Doerfer: TMEN 644, 825; TLT 41.

sicim 'ip ile iplik arasında türlü kalınlıkta ve en çoğu keten, kenevir gibi bitkilerin tellerinden yapılan bağ'

~ Az *sicim* 'bağ'. - Blk *cicim* 'ip'. - KKlp *şı-jim* 'ince ip'. - Nog *şijim* 'yulara bağlanan ip'. Moğolcada 'ince ip' olarak kullanılan *sicim* biçimiyle birleştirilmesi özel olarak tartışılmaya açıktır. Bu biçim Kalmıkçada *şicim* olarak geçer.

Ramstedt : KWb 355 b; Räsänen: V 420-421.

siftinmek yer. 1. 'bir yere sürtünerek kaşınmak'; 2. 'oyalanmak, vakit geçirmek'.

Németh'e göre (ALH 3 : 193), Farsça *saft* 'omuz' sözünden geldiği anlaşıyor.

sigorta 'bir şeyin veya bir kimsenin herhangi bir yünden ileride karşılaşılabileceği zararı gidermek için, önceden ödenen prim karşılığında bu işle uğraşan kuruluşla yapılan iki yanlı bağlantı sözleşmesi'

< İtal *sicurtá*, *sigurtá* 'insurance'.

Meyer : TürkSt 62; Bonelli: Elementi 192; Barbera: Elementi 227-228; Németh : NyK 50 : 328; Kahane-Tietze: LFL 599; Räsänen: V 420 b.

siğil (~ *siyil*) yer. 'odun yarmakta kullanılan ağaç veya demir kama'. Ağızlarda *singil* biçimi de geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Çuvaşçada 'kama' olarak kullanılan *savāl* biçimiyle *siğil* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Egorov'un Çuvaşça *savāl* biçimini Kumandica *sıgıs* 'kama' sözüyle birleştirmesi yanlıştır (ÊS 174).

siğle (> *siyle*) yer. 'kova'. Yerel olarak *sikle* biçimi de geçer.

< R σίκλα 'Eimer'.

Tietze: Gr (1) 239/239.

sikke¹ yer. 'hayvanları bağlamak için yere çakılan demir veya ağaç kazık'. Ağızlarda *zikke* olarak da geçer.

< Ar (Suriye) *sikka* 'piquet de fer qu'on fiche en terre et muni d'un anneau auquel on attache la longe d'un cheval'.

Tietze: Ar 282/94.

sikle bk. *siğle*.

sille 'açık elle yüze vurulan tokat'

< Far *sīla*, *sīlī* 'a slap'. Kürtçede de *sile* 'souflet; coup plat de main' olarak kullanılır. Räsänen (V 422 a) kökeni üzerinde durmamıştır.

silyon: **silyon feneri** 'gemilerin pruva ve grandi direklerinde yakılan fener'

< İtal (Venedik) *signāl* 'signal'. - Türkçe *silyon* biçiminin göçüşme (*métathèse*) sonunda olduğu anlaşıyor.

Kahane-Tietze: LFL 601.

sim esk. 'gümüş'

~ Tkm *sīn* 'tel'. - Krg *sīm* 'tel'

< Far *sīm* 'silver'.

simit 'halka biçiminde çörek'. Anadolu ağızlarında 'ince bulgur, düğü' anlamında da geçer.

Kıbrıs'ta *simit* 'irmik' olarak kullanılır.

< R σιμιγδόαλ. 'irmik'.

Arapçada 'irmik' olarak kullanılan *samīd* biçimi de Rumcadan geçmiştir. Türkçe *simit* biçimi de Arapça yoluyla mı alınmıştır, bilmiyoruz.

Meyer: TürkSt 58; Landsberger: DTCFD 2: 425; Tietze: Gr (1) 239/240; Räsänen: V 422 a (*simit* biçimini vermekle yetinmiştir).

sin 'ölü gömülen yer, mezar'. Ağızlarda *sinlik* 'mezarlık' olarak geçer. Eski kaynaklarda geçen *sinle* biçimine ilişkin bilgi almak için bk. Tulum: EFTDED; 26 : 157-164.

Gabain'e göre (TT 6:89), Çince'den alındığı anlaşıyor (Çince *ts'in* 'the rear hall in an ancestral temple'). Clauson'a göre (ED 832),

bu açıklama olanaksızdır. Orta Çince'de bu sözün sonunda *-n* değil, *-m* geçiyordu.

Gabain (AG 333) 'Glieder des Körpers' olarak kullanılan *sin* ~ *sin*'in etimolojisini vermemiştir.

Gabain'in *sin*'in Çince'den geldiği yolundaki açıklaması bilimsel yayınlarda sık sık dile getirilmiştir. Örn. Räsänen (V 422 b) *sin* ~ *sin* biçimlerinin Çince'den geldiğini yazmıştır. Son olarak, Baskakov (Jarring Arm 5) da Räsänen'e dayanarak *sin* ~ *sin*'in Çince'den alındığını bildirmiştir. Bk. Brockelmann : OGM 18. § β : Ligeti : AOH 19 : 194.

sinarit < **sinağrit** 'Akdeniz'de yaşayan, pullu, eti beğenilen bir balık (Dentex dentex)'

< R συναγρίδα.

Meyer: TürkSt 25; Andriotis: EL 348; Georgacas : FT 133/136.

sincap 'ağaçlarda yaşayan, uzun kuyruklu, küçük bir hayvan (Sciurus vulgaris)'. Ağızlarda *zincap* biçimi de geçer.

< Far *sincāb* 'ermine, the pontic mouse, the grey squirrel'. Farsçada *zincāb* biçimi de kullanılır.

Yerel ağızlarda *s-*'lerin ara sıra *z-*'ye çevrildiğini biliyoruz. Buna göre, *sincap* biçiminin yerel ağızlarda *zincap*'a çevrildiği düşünülebilir. Ancak Farsçada da *sincāb* yanında *zincāb* biçiminin kullanılması düşündürücüdür.

Türkçede sincaba *değın* (< *teğın*) adı verilir. Bk. *değın*.

Németh: ALH 3: 192; Şçerbak : IRLTJa 143; Räsänen: V 422 b (Arapçadan geldiğini bildirmiştir); Ligeti : TörK 372.

sinek 'birtakım uçucu böceklere verilen ortak ad'

~ Tkm *siñek*. - Kuğ, Sag, Koy, Kaça *sēk* : *sarığ sēk* 'sivri sinek'; *kara sēk* 'sinek'. - Hak *sēk*. - Soy *sēk*. - Çuv *şāna*.

Orta Türkçede *sinək* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, şehirlilerce 'sivri sinek', göçebelere de 'kara sinek' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *sinək* biçimi geçer.

Orta Türkçede *sinək* yanında *kömiçe* adı da geçer (Clauson : ED 722).

Eski ve yeni dayalektlerde *sinek*'in yerini *çibin* sözünün aldığı göze çarpıyor. Bu söz Türkçede de *çibin* (> *cibin*) olarak geçer. Dilimizde *cibinlik* türevinde kalmıştır. Bk. Ligeti : TörK 130.

Deny'ye göre (Grammaire 559), *sinek* Türkçe *sin-* 'se cacher dans un trou' kökünden gelir. Ancak Mongolistler *sinek*'i Moğolca *simağul*, *simuğul* 'moucheron, mouche, petits insectes ailés' sözüyle birleştirmişlerdir. Örn. Ligeti (NyK 49: 271) Macarcada sivri sineğe verilen *szúnyog* adını açıklarken Türkçe *sinek*'in karşılığı olarak Moğolca *simağul*, *simuğul* biçimlerini vermiştir. Daha sonra (TörK 19) da Türkçe *sinek*'i Moğolca *simayul* biçimiyle birleştirmiştir. Son olarak Ligeti (TörK 104-105) Macarca *szúnyog* biçiminin Türkçe **sinuk* (**sinuk*)'tan geldiğini yazmıştır. Bk. Ligeti : TörK 81. Róna-Tas (Studia Turcica 394) Türkçe *sinək* ~ Moğolca *simağul* birleştirmesini yenilemişse de, Doerfer (Oriens 25-26 : 296) bu eski birleştirmeye karşı çıkmıştır.

Buna karşılık Ramstedt (KWb 364 a) Kalmıkça *şomul* (Moğolca *simağul*) biçimini ? işaretiyle Türkçe *çibin* sözüyle karşılaştırmıştır. Brockelmann (UJb 8: 260) Türkçe *sinek* (< *sinək*) biçiminin, sineğin kanatlarıyla çıkardığı *sin* sesinden geldiğini dile getirmiştir. Bu görüşe Clauson (ED 832 b, 838 b) da katılmıştır. Buna göre, Türkçe *sinek*'in Moğolca *simağul* sözüyle birleştirilmesi yanlıştır. Räsänen (LTS 199) Macarca *szúnyog* biçimini ? işaretiyle vermişti. Daha sonra (V 422-423) Gombocz'a uyarak *szúnyog*'un *si-*

nek'ten geldiğini belirtmiştir. Macarca *szúnyog*'un kökeni üzerinde uğraşan dil uzmanlarının, bu sözün uzun *ú*'sunu göz ardı ettikleri göze çarpıyor. Egorov (ÊS 334) Çuvâşça *şāna*'nın karşılıkları arasında *sinek* (< *sinək*) yanında çağdaş diyalektlerde kullanılan *sona*, *sun*, *sono* biçimlerini de saymıştır. Hegaard'a göre (Menges Arm 2 : 94), *sin-gek* (!) *-gek* ekiyle kurulmuştur. Türkçe *eş-gek* (> *eşek*) gibi. *Sinek* üzerine daha çok bilgi edinmek için bk. Eren : Hazai Arm 50-51 ; TD 1997/2 : 104-105.

sini 'bakır veya pirinçten yapılmış büyük tepsi'

< Far *sinī* 'a salver, tray, round table of gold, silver, brass, or copper' (< Ar *šinī* < : *Şin* 'Çin').

Bulgarca *sinija*, Sırpça *sinija* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Miklosich: TE 158; Murko: WS 2: 120; Skok: Slavia 15: 493; EtRj 3: 238).

Tietze : RO 38 : 277.

sinir 'sinir sisteminin merkezleriyle vücudun türlü üyeleri arasında bağlantı kuran organ'

~ Az *sinir*. Azerî alanında *damar* adı da kullanılır. - Tkm *sinir* 'sinir; damar'. Türkmenler *damar* adını da kullanırlar. - Blk *sinir*. - Kzk *sinir*. - Krg *sinir*. - Nog *sinir*. Nogaylar sinire *taramıs* adını da verirler. - KKlp *sinir*. Kara Kalpaklar *taramıs* adını da kullanırlar. - TatK *sinir*. - Alt, Tel *sinir*. - Yak *inir*. Başındaki *s-* nin düşmesi kuralıdır. - Çuv *şānār*. Eski çağlardan başlayarak *sinir* olarak kullanılır. Orta Türkçede de *sinir* biçimi geçer. Kumanca ve Kıpçakçada da *sinir* olarak saklanmıştır.

Kökünü bilmiyoruz. Ramstedt (SKE 234) ? işaretiyle Korece *sin-kjen* biçimiyle birleştirmiştir.

Räsänen: LTS 199; V 422 a; Clauson: ED 841 a; Ligeti : TörK 19.

sintine < **sentina**, **sintina** 'geminin içinde en alt bölüm'

< İtal *sentina* 'well room' . - Latince *sentina*'nın kökenini bilmiyoruz. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: İsp *sentina*, Fr *sentine*, Ar (Cezayir) *santina*, R σαντίνα.

Bonelli: Elementi 192; Barbera: Elementi 226; Kahane-Tietze: LFL 593.

siraz bk. *siraz*.

sirke¹ 'bit yumurtası'

~ Tkm *sirke*. - Blk *sirke*. - Nog *sirke*. - KKlp *sirke*. - Kzk *sirke*. - Krg *sirke*. - Özb *sirka*. - TatK *şerke*. - Bşk *hërke*. - Alt, Tel *sirke*. - Sag *sirge*. - Kaça *sırğa*: *ak sırğa*. - Hak *sirge*. - Tuv *sirge*. - Çuv *şarka*.

Orta Türkçede *sirke* 'bit yumurtası' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sirke* olarak kullanılır.

Eski bir türev olduğu anlaşıyor. Egorov (ÊS 335) ekşimiş üzüm suyuna verilen *sirke* adıyla birleştirmiştir.

Macarca *serke* biçimi 'bit yumurtası' olarak eski bir Türk diyalektinden alınmıştır.

Gombocz: BTLw 169; Ramstedt: KWb 360 b; Ligeti: NyK 49: 215, 271; TörK 18; Németh: NyK 47: 78, Csoma Arm 77/16; Räsänen: StO 18,3 : 19 ; V 423 b; Clauson: ED 850 b.

sirke² 'ekşimiş üzüm suyu'

~ Tkm *sirke*. - Nog *sirke* *suv*. - Blk *sirkesü*. - Kzk *sirke*. - KKlp *sirke*. - Özb *sirka*.

Orta Türkçede *sirke* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sirke* biçimi kullanılır.

Farsçada da *sirka* 'vinegar' olarak geçer. Doerfer (CAJ 12 : 304/75), kökenini açık olarak bilmediğimizi yazmıştır (Türkçe, Farsça?). Ona göre (TMEN 1237) kültür tarihi açısından İran kökeninden geldiği düşünülebilir. Ancak Türkçede olduğu gibi, İrancada da etimolojisi yapılamıyor. Bu duruma göre,

üçüncü bir dilden geldiği anlaşıyor. Orta Asya kökenli bir dilden Farsçaya ve Farsçadan Türkçeye geçtiği düşünülebilir. Türkçeye doğrudan doğruya Orta Asya dilinden de geçmiş olabilir. Daha sonra (Oriens 18-19 : 390) daha çok veya kesinlikle Türkçe olduğunu dile getirmişse de, son olarak Orta Farsça veriyi göz önüne alarak Farsça olduğunu açıklamıştır.

Türkçeden Sırpçaya *sirće* olarak geçmiştir (Škaljić: Turc 567; Skok: EtRj 3:242).

Brockelmann: OGM 18. § Ç; Doerfer: TMEN 1237; CAJ 12 : 304/75; Oriens 18-19; 390 ("eher oder mit Sicherheit türkisch"); Ligeti: AOH 19 : 195 ; Räsänen : V 423 b; Clauson: ED 850 b; Şçerbak : JaS 332.

sirken (~ **sirgen**) 'yabanî ispanak, yabanî pazı, ıştır'. Yerel ağızlarda 'yabanî semiz otu' ve 'lâbada' olarak da kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz.

Dilimizde yabanî ispanağa *ıştır* (> *ıştır*) adı da verilir. Bk. *ıştır*.

sirkengebin 'sirkeli bal şerbeti'. Türkçede *sirkencebin* olarak da geçer.

< Far *sirkangubîn* 'oxymel, honey and vinagre, prescribed for the bile' (< *sirke* + *angabîn*, *angubîn* 'honey'. - Türkçe *sirken-cebin* biçiminin Arapçadan alındığı anlaşıyor.

sirmo 'Doğu Anadolu'da yetişen ve otlu peynir yapımında kullanılan bir yabanî sarımsak türü (Allium vineale)'. Dar bir alanda *sirik*, *sirim* ve *sirmik* olarak da geçer.

Farsçadan (veya Kürtçeden) alındığı anlaşıyor : Far *sîrmû* 'mountain - garlic'; Krt *sîrmî*, *sîrmûk* 'yabanî sarımsak'.

siroko 'Akdeniz havzasında görülen çok sıcak bir rüzgâr'

< İtal (Venedik) *siroco* 'southeast wind'. Bütün Akdeniz dillerinde kullanılır. Kökeni sık sık irdelenmişse de, bu güne değin ortaya çı-

karılamamıştır. Arapça *şalūq* veya *şulūq*'tan geldiği öne sürülmüştür. Ancak Arapça *şalūq* ve *şulūq* biçimlerinin kökeni de karışıktır. Kahane-Tietze : LFL 603, 786; Eren :TD 53 : 257.

sistire < **sistra** 'tahtanın üzerindeki ufak pürüzleri gidermeye yarayan dört köşe çelik araç'. Ağızlarda tekneye yapışan hamuru kazımaya yarayan araca da *sistire* adı verilir.

< R ξύστρον 'scraper'.

Meyer: TürkSt 49; Tietze: Gr (1) 234/197; Kahane-Tietze: LFL 821.

sitil yer. 'büyük bakraç, su kovası'. Güney Anadolu'da *satıl* (> *satır*) olarak geçer.

Farsça *satl*, Ermenice *sidl*, Kürtçe *sitil* yoluyla Arapçadan alındığı anlaşıyor: Ar *saṭl* 'Henkelkrug', (Suriye) *ṣaṭʿl* 'seau en cuivre étamé ou en fer blanc'.

Türkmen ağızlarında *setil* 'bakraç' olarak kullanılır.

Tietze: Gr (1) 239/239, Ar 282/92; Zajczkowski : CAJ 10 : 337-338. Eren: TD 1990/2: 42-43.

sivik (> *sivink*) yer. 'dam saçağı'. Ağızlarda *siyik*, *süvük*, *süyük* (> *süyünk*) olarak da geçer.

< Erm c'uik 'roof, eaves'. - *Sivink* ve *süyünk* biçimlerindeki -n- sonradan türemiştir.

Yerel ağızlarda 'oluk' olarak kullanılan *çörten* de Ermeniceden kalma bir alıntıdır. Bk. *çörten*.

Dankoff : ALT 730.

siy yer. 'etek, etek ucu'. Ağızlarda *siğ*, *siğ*, *siğ*, *siyin* (> *sin*) olarak da geçer.

~ Tkm *sıy* 'etek ucu'.

Kökenini bilmiyoruz. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *siðig* 'one of the two skirts of a robe' biçimi düşündürücüdür.

Räsänen: V 414 b; Clauson: ED 799-800.

siyeç yer. 'tarla ve bağ çevresine çekilen çalı çit'. Dar bir çevrede *siyenç* olarak geçer. Bu biçimde sondaki -ç'den önce bir -n- türemiştir. Türkçe *piliç*'in yanında kullanılan *pilinç*'teki -n- gibi.

< Ar *siyāc*, (Suriye) *sjēc* 'Hecke; Einfriedungsmauer'.

Tietze: Ar 285/103. Eckmann: TDAY 1955, 21 (*siyec*'i yanlışlıkla Kazakça *ciyek* 'kenar, sınır, kıyı' ve Kara Kalpakça *ciyek*, *siyek* 'kenar, sınır' gibi biçimlerle birleştirmiştir).

siyik bk. *sivik*.

siyle bk. *siğle*.

soba 'bir yeri ısıtmak için içinde odun, kömür veya gaz yakılarak kullanılan bir araç'. Balkan ağızlarında 'oda' olarak da kullanılır.

Macarcadan alındığı anlaşıyor: Mac *szoba* 1. 'Ofen'; 2. 'Badestube'; 3. 'Zimmer'.

Macarcadan Balkan dillerine de geçmiştir: Srp *soba* 'oda', Blg *sóba* 'soba; yatak odası' vb.

Macarca *szoba*'nın kökenini açık olarak bilmiyoruz. Eski Almanca *stuba*, *stupa*, Orta Almanca *stube* 'heizbares Gemach, Badezimmer' gibi biçimlerle ilgisi açıktır. Ancak Almanca biçimlerin Macarcada *szoba*'ya çevrilmesi ses yönünden açıklanmaya muhtaçtır.

Azerî alanında kullanılan *soba* biçimi Türkçeden alınmıştır. Arapça (Suriye) *sóba* 'poêle' da Türkçe bir alıntıdır. Rumcaya da σόβα olarak geçmiştir (Andriotis : EL 331).

Miklosich: TE 2: 56; Jokl: UJb 7 : 60-61; Kniezsa: SzJsz 755-756; Melich: Dolgozatok 2 : 116-117; Tietze: Slav 2. s.; Décsy: ULwBlg 59; Räsänen: V 424 b; Hadrovics: UEISk 450-451; Schubert: CAJ 29: 242-265.

sof 1. 'bir çeşit sertçe, ince yünlü kumaş'; 2. 'ham ipekten yapılmış astarlık kumaş'

< Ar *şūf*.

Räsänen: V 424 b.

sofra 1. ‘masa, sini gibi şeylerin yemek yemek üzere hazırlanmış durumu’; **2.** ‘genellikle tekerlek biçiminde, üzerinde yemek de yenebilen ayaklı hamur tahtası’; **3.** ‘halı göbeğinde daire biçimindeki çiçekli bölüm’

< Ar *sufra*.

Bulgarca *sofrá*, Sırpça *sofra* (*sofra, sopra*), Rumence *sofră*, Rumca σοφράς biçimleri Türkçeden geçmiştir (Škaljić : Turc 568; Skok : EtRj 3 : 300; Şăineanu: InfOr 2 : 324; Andriotis: EL 333).

Räsänen: V 425 a; Tietze: RO 38: 277; Kakuk: ÉlOsm 369-370.

soğan 1. ‘yemeklere tat vermek için yumrusu ve yeşil yaprakları kullanılan bir bitki (Allium cepa)’ **2.** ‘çiğdem, lâle, zambak, sarımsak gibi bitkilerin toprak altındaki yumru kökü’

~ Tkm *soğan*. - TatK *suğan*. - Bşk *huğan*.

Baştaki *s*’nin Başkurtçada *h*-’ye çevrilmesi kuralıdır. - Nog *soğan*. - Krg *soğon*. Kırgızlar soğana *piyaz* adını da verirler. - SUyg *suxan*. - Alt, Tel *soğono*. Teleütler *oğono* biçimini de kullanırlar. Räsänen (V357 b) Rams-

tedt’e uyararak (? işaretiyle) Moğolca *soṅgina*’dan alındığını belirtmiştir. - Tuv *soḡuna*. - Alt *sōno*. - Kuğ *sokına*. - Çuv *suxan*.

Kazakça, Kara Kalpakça, Kırgızca, Özbekçe gibi çağdaş diyalektlerde *soğan*’ın yerini Farsça *piyaz* biçimi almıştır. Bk. *piyaz*. Türkçeden Moğolcaya *soṅgina* olarak geçmiştir (Clauson: Studies 231). Ramstedt (NyK 42:232; KWb 331 b) Moğolca *soṅgina*’yı Türkçe *soğan* vb. biçimlerle birleştirmiş, ? işaretiyle Çince *tsuṅ* biçimini de vermiştir. Brockelmann (OGM) *soğan* (53. §) ve *soğun* (57, 62. §) biçimlerini *-gan* ve *-gun* ekleriyle yapılmış türevler arasında saymıştır. Dmitriev’in *soğan*’ı Moğolca bir alıntı sayması yanlıştır (DAN B, 1926, 68). Damdinov (Sanjeev Arm 52) da *soğan*’ın Moğolca *soṅgina* karşılığına ağırlık vermiştir. Bk. Tata-

rintsev : Vlijanie 26. Dmitrieva (ST 1, 1977, 70) Uygurca *soygan* biçimini göz önüne alarak Türkçe *soy-* kökünden geldiğini ortaya atmıştır. İlk bakışta bu açıklama düşündürücüdür. Ancak Laufer (T’oung Pao 17 : 96-99) Çincece soğana verilen *ts’uñ* ve *suan* (*sun, suñ*) adlarının tarihî bakımdan bir yolla Türkçe *soğan*, *soğun* biçimlerine bağlı göründüğünü ilginç bulmuştur.

Clauson’a göre (ED 245 a), Uygurca *osğun* ‘soğan’ göçüşmeli (*métathétique*) bir biçimdir. Çağdaş diyalektlerde türlü biçimlerde saklanmıştır: Şor *oksum* ‘soğan’. Alt, Şor, Kuğ, Tel *uksım*. - Sag, Koy, Kaça, Küer *uksum*. - Tel *uskm*. - Koy *muksun* ‘sarımsak’. Bk. Räsänen : V 512 a.

Egorov : ÊS 198; Ligeti : AOH 19 : 195; Räsänen: V 425 a; Clauson: ED 812 a.

Türkçe *soğan* Ermenice *sox* ‘onion’ biçimiyle birleştirilemez (bk. Dankoff: ALT A14).

Türkçe *soğan* komşu dillere de geçmiştir. Bk. Rédei-Róna-Tas: NyK 77: 34-35.

Eski ve yeni diyalektlerde *yuva* ‘yabanî soğan’ olarak kullanılır (Clauson:ED 871-872),

sokak ‘yerleşim yerlerinde, iki yanında evler olan, caddeye oranla daha dar veya kısa olabilen yol’.

Németh’e göre (I. OK 2:332; ALH 3:196), Farsça *zuqāq* ‘a street, lane, market-place’ yoluyla Arapça *zuqāq*’tan alınmıştır. Bouvat (KSz 4: 324) doğrudan doğruya Arapçadan geçtiğini yazmıştır.

Türkçeden Bulgarca (*sokāk*), Sırpça (*sòkak*), Rumca (σοκάκι) gibi Balkan dillerine de geçmiştir (Škaljić : Turc 569 ; Andriotis : EL 333).

Çağdaş diyalektlerde sokağa *oram* (> *uram*) adı verilir. Bu adın Moğolcadan alındığını biliyoruz. O açıdan Zajaczkowski’nin *oram*’ı *ura-m* diye açıklaması yanlıştır (Sufiksy 1. §). Ramstedt (KWb 289 b) Moğolca *oram*

biçimini Türk diyalektlerinde 'yer' olarak kullanılan *orun* sözüyle karşılaştırmıştır. Bk. SKE 206. Moğolca *oram* ile Türkçe *orun*'un karşılaştırılmasına Sevortyan (ÊSTJa 1974, 601) da katılmıştır. Sevortyan (ST 2, 1971, 10) *oram* ~ *uram*'ı ortak bir öge olarak değerlendirmiştir. Räsänen (V364 b) Türk diyalektlerinde geçen *oram* (~ *uram*) biçimlerinin Moğolcadan geldiğini dile getirmiştir. Poppe (Lautlehre 79) ise *oram*'ı Türkçe-Moğolca arasında ortak bir öge olarak benimsemiştir. Bk. Räsänen : V 426 a s.v. *sok-*.

sokman 'bir çeşit uzun konçlu çizme'

< *sok-* + *-man* eki.

Räsänen: Mikkola Arm 275; Ligeti : MNy 31 : 284. Bk. Kniezsa: SzJsz 757.

sokra, sukra '(kaplama veya güverte döşemelerinde) iki ağacın uç uca gelmesiyle oluşan aralık' > **soğra, suğra**

< R σώκοπο 'filling piece'.

Kahane-Tietze: LFL 859; Menges: UAJb 33: 112.

soku 'taş dibek'. Ağızlarda 'dibek tokmağı' olarak da kullanılır.

~ Tkm *sokı* 'dibek; döveç'. - Krg *soku* 'dibek'. - Alt, Tel, Sag *sokkı* 'dibek'. - Kzk *sok-ka* 'dibek'. - Hak *soğax*, *sox* 'dibek; dibek tokmağı'. - Tuv *sogāš*, *soktāš*.

Orta Türkçede *soku*, *sokku* 'havan' olarak geçer.

Türkçe *sok-* 'dövmek' kökünden geldiği açıktır. Bu kök çağdaş diyalektlerde *sok-* 'dövmek' olarak saklanmıştır. Türkçe *dibek* adı da *döv-* kökünden gelir. Bk. *dibek*.

Türk diyalektlerinde *soku* yanında *keli* adı da yaygın olarak kullanılır. Tkm *keli*. - Nog *ke-li*. - KKlp *keli*. - Kzk *keli*. - Özb *keli*. - Bşk *kile*. - TatK *kile*. - Yak *keli*. - Çuv *kilë*. Tartarcadan geçmiştir. Macarca *kölyü* biçimi de

Türkçeden alınmıştır (Ligeti: TörK 77, 291; Eren : TD 1996/2 : 179). Bk. ÊSTJa 1997, 33-34.

Türkî alanında 'dibek' olarak *oğur* adı da kullanılır.

Brockelmann: OGM 60. § a (*suku* !); Räsänen: V 426 a; Clauson: ED 805 b ; Eren : TD 30 : 761-762 ; 1992/2 : 196-197 ; 1996/2 : 129.

sokur 1. 'kör'; 2. esk. 'köstebek'

~ Tkm *sokur*. - Nog *sokır*. - TatK *sukır*. - Bşk *hukır*. Başkurtçada baştaki *s-*lerin *h-*ye çevrilmesi kuraldır. - Kzk *sokır*. - KKlp *so-kır*. - Özb *sukır*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor *soğır* 'kör'. - Yak. *soxxor*. Yakutçada baştaki *s-*lerin öz Türkçe sözlerde düştüğünü biliyoruz. O bakımdan *soxxor* örneğinde baştaki *s-*nin saklanması düşündürücüdür. - Çuv *sukkār*.

Kumancada *sokur* olarak geçer.

Moğolcadan alındığı anlaşıyor (Moğ *soqur*).

Ramstedt: KWb 329 b; Poppe: Németh Arm 338-339; Ligeti: AOH 14: 64; Joki: LwSS 269-270; Räsänen: Virittäjä 1947, 169; LTS 140; StO 16: 25; V 426 b; Abaev : ÊS 3 : 137-138; Kałużyński : ME 67; Egorov : ÊS 193; Rassadin : Zaimstvovaniya 72.

solak 'sağ eli yerine sol elini kullanan'

< *sol* + *-(a)k* eki.

Diyalektlerde *solak* yerine *solakay* biçimi yaygın olarak kullanılır: Az *solaxay*. - Nog *solakay*. - Blk *solakay*. - Krg *sologoy*. - Kzk *solakay*. - KKlp *solakay*. Kara Kalpakçada *şebekey* sözü de geçer. - Bşk *hulakay*. - Çuv *sulaxay* < Moğ *soluğai*, *sołağai* 'gaucher, gauchère'.

Türkmenler 'solak' için *çepbekey* sözünü kullanırlar. Türkmençe *çepbekey* (~ Kara Kalpakça *şebekey*) biçimi Farsçadan alınan *çep* 'sol' kökünden gelir. Türkmencede *çep* yanında Türkçe *söl* da kullanılır. Kara Kalpakçada da *şep* yanında *sol* da geçer.

Orta Türkçede *sol* yanında *solamuq* biçimi de kullanılır (Clauson: ED 827 b).

Ligeti: NyK 49: 264; Ramstedt: KWb 330 a; Formenlehre 209 ; Poppe: Németh Arm 338; Egorov: ÊS 193-194 ; Joki : LwSS 272; Räsänen: V 426 b, 427 a; Clauson: ED 826 a.

som 'hem denizde, hem tatlı sularda yaşayan bir balık (*Salmo salar*)'.

Slav dillerinden alınmıştır: Blg *som* 'Wels', Srp *som*, Rus *som*.

Miklosich: SlavElem 21; Tietze: Slav 28/189.

soma 'içinde anason bulunmayan rakı'.

Kökenini bilmiyoruz.

somun 'yuvarlak ve şişkin ekmek'

< R ϣωμύν 'Brot'.

Räsänen: V 427 b; Symeonidis: Gr 196/249; Golden: AEMaE 5: 148 ; Tzitzilis : LB 32 : 188.

sopa 'kalın değnek'. Yerel ağızlarda *zopa* biçimi de geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Bulgarca *sópa*, Sırpça *sopa* vb. Türkçeden alınmıştır.

Németh: ALH 3: 193-194; Räsänen V 428 b.

sorguç 1. 'bazı kuşların tepelerinde bulunan uzunca tüy'; 2. 'serpuşların ön tarafına takılan tüy veya püskül biçimindeki süs'.

Orta Türkçede *sarağuç* 'kadın yaşmağı' olarak geçer.

Doerfer (TMEn 1232) köken bakımından 'baş' olarak kullanılan Farsça *sar*'ı akla getirdiğini sözlendirmiş, ancak Türkçe *sar*- 'umwinden' kökünün bir türevi olabileceğini de göz ardı etmemiştir. Clauson (ED 849 b), *sarağuç* biçiminin **saruğaç*'tan geldiğini bildirmiş, **saruğaç*'ın *saru*- 'sarmak' kökünden çıktığını açıklamıştır. Orta Türkçede kullanılan *sarağuç* biçimi göçüşme (*métathèse*) yoluyla ortaya çıkmıştır. Farsça *sarāguc*, *sarāgoç*

sarāgoş 'a woman's hood, cloak, veil, fillet, or head-dress; a camel's halter' biçimi Türkçeden kalma bir alıntıdır.

Türkçeden Sırpça, Rumence, Rumca gibi dillere de geçmiştir (Şăineanu: InfOr 2 : 330 ; Škaljić : Turc 570).

Kakuk : ÊLOsm 371; Räsänen: V 402 b (J. Aro'ya uyarak Farsçadan alındığını yazmıştır).

soya 'çakı'. Yerel ağızlarda 'bıçak' olarak da kullanılır.

< R σουγιῶς 'çakı'.

Ramstedt (KSz 16 : 76 ; Stellung 23) yanlışlıkla Moğolca *soyağa* 'Hauzahn, Eckzahn ; Knochen- oder Holzstück zum durchbohren des Filzes, Riemens etc.' biçimiyle birleştirmiştir.

Eren: TDAY 1960, 319.

soyka 'tüyleri alacalı, küçük bir karga türü'

< Blg *sojka*, *usojka* 'ala karga (Garrulus glandarius)'. - Türkçede daha çok *ala karga* adı kullanılır.

Miklosich: SlavElem 21; Deny: Boisacq Arm 312 ; Tietze: Slav 28/188; Skok: EtRj 3: 301-302.

soytarı 'söz ve davranışlarıyla halkı güldürüp eğlendiren kimse'

< Far *sa'tarī* 'lascivious (woman), one who uses a dildo' < : *sa'tar* 'a dildo, or artificial penis; a woman that loves a woman'. Németh'e göre, Farsça *sa'tarī* Arapçadan alınmıştır.

Németh: ALH 3:193.

söğüş 1. 'suda kaynatılıp pişirilen, suyundan ayrılarak soğuk yenen et'; 2. 'üzerine yağ ve limon konulmadan ve birbirine karıştırılmadan yenen domates, salatalık vb.'. Ağızlarda *söğüş* (> *sövvüş*) 'düğünde güvey veya geline verilen armağan (koyun, sığır vb.)' olarak kullanılır.

Orta Türkçede *sögüş* 'kızartmaya yarar oğlak veya kuzu' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *sögüş* Oğuzca bir biçimdir. Yalnız Türkçede kaldığı anlaşıyor.

Clauson'un belirttiği gibi (ED 823), *söğül* 'kızartmak' ile bağlıdır. Ancak morfolojik bakımdan açıklanmaya muhtaçtır. Eski ve Orta Türkçede *söglünçü* biçimi 'kızartma' olarak kullanılır.

Räsänen : V 435 a.

söğüt 'sulak yerlerde yetişen bir ağaç (Salix)'
~ Tkm *sövüt*. - Krg *sögöt* (veya *sögöt tal*). - Tar *sevet* 'söğüde benzer bir ağaç'. - Yak *üöt*. Yakutçada baştaki *s-* düşmüştür. Türkçe *sal* ~ Yakutça *āl*, Türkçe *süngü* ~ Yakutça *ünü*, Türkçe *süt* ~ Yakutça *üt* örneklerinde olduğu gibi.

Uygurcada 'ağaç' olarak kullanılır. Orta Türkçede artık 'söğüt' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da 'söğüt' olarak kullanıldığı göze çarpar.

Kökünü bilmiyoruz. Ermeniceden alındığı yolundaki sav yanlıştır. Poppe (UJb 96) Moğolca *öçiyesün* (< Orta Moğolca *hiçesün* < **pötigesün* ~ Yak *üöt* < **öt* < **ōti*) biçimiyle birleştirmiştir. Bk. Poppe : Marr Arm 333 ; Pelliot : JA 1925, 217.

Diyalektlerde söğüde *tal* adı da verilir: KKlp *tal*. - Nog *tal*. - Kzk *tal*. Kazaklar *küzöl* adını da kullanırlar (Dmitrieva: ST 6, 1975, 49). - Krg *tal*. - Blk *tal*. - Tatarlar (ve Başkurtlar) *öyänke* adını da kullanırlar (Räsänen: TLČ 81; V 520 a). Bk. Levitskaya : Baskakov Arm 148-149.

Pedersen: KZ 39: 475-476 ; Räsänen: StO 18, 3: 27; V 429 b; Clauson: ED 819 b; Ligeti : AOH 19 : 196; TörK 129.

söngü yer. 'fırın süpürmeye yarayan sırk'. Ağızlarda *söngü*, *sünge*, *süngü* olarak da geçer.

< R σπόγγα, σόγγα 'Gerät zum Abwischen des Backofens'.

Tzitzilis: GrLw 488; Eren: TD 1990/1: 4.

söylemek 'düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak'. Eski kaynaklarda *sözlemek* olarak geçer.

* ~ Tkm *sözle-*. yer. *söyle-*. - Kzk *söyle-*. - KKlp *söyle-*. - Nog *söyle-*. - Krg *süylö-*. - Sag, Koy, Kaça *söyle-*. - Sag, Tel, Tur *süyle-*. - Tuv *sögle-*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*sözle-*). Orta Türkçede *sözle-* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *sözle-* yanında *söyle-* biçimi de göze çarpar.

< *söz-le-*. Türkçede -z- sesinin -y-'ye çevrildiği göze çarpıyor. Türkçede buna benzer -z- > -y- örneklerine sıklıkla tanık oluyoruz.

Çuvaşçada *kala-* 'söylemek' olarak kullanılır (Ligeti: ResAltL 105).

Gadjieva-Koklyanova: İRLTJa 350-362; Sevortyan: AG 45; Dmitriev: Stroj 572-573; Hamilton: AOH 28:114; Räsänen: V 429 b; Clauson: ED 863.

subay 'silâhli kuvvetler içinde asteğmenden maresâle (deniz kuvvetlerinde büyük amirale) kadar yüксеlebilen asker'.

Dil inkılâbının başlangıç yıllarında Türkçe *sü* 'asker' ve *bay* sözlerinin birleştirilmesi yoluyla türetilmiştir. Ses uyumu kuralı gereğince *sü* biçimi *su*'ya çevrilmiştir. Eski *bey* yerine de *bay* biçiminin kullanıldığı açıktır. *Alay beyi* adının *albay*'a çevrilmesinde de *bey*, *bay*'a dönüştürülmüştür.

Doerfer'in 'steril' olarak kullanılan Moğolca *subay*'dan alındığı yolundaki savı yanlıştır (ZDMG 125/1 : 198).

Räsänen (V 431 a) Radloff'un verdiği Türkçe *subay* 1. 'ein leichter Reiter (ohne Baga-ge)'; 2. 'Hagestolz' biçimini çağdaş diyalektlerde kullanılan *subay* 'gelt, nicht geboren habend', *subay*, *sıvay* biçimleriyle birleştirir.

miştir. Ona göre, bu biçimler Moğolcadan alınmıştır (Mog *subai*). Bk. Ramstedt: KWb 338 b; Doerfer: TMEN 1225; Ligeti : KSİNA 83 : 18.

sucuk 'şişirilip kurutulmuş bağırsak içine baharlı et kıyması doldurularak yapılan bir çeşit yiyecek'

~ Krg *çuçuk* 1. 'kalın bağırsak'; 2. 'at sucuğu'. - Benzeşme (*assimilation*) sonunda oluşmuştur. - Kzk *sücük* 'küçük sucuk'.

Kumancada *sucux* 'bağırsak' olarak geçer.

Kałuźyński'ye göre (RO 31 : 109), Yakutçada 'bağırsak, ince bağırsaklar, karın, göbek' olarak kullanılan *ohoğos*, *oçoğos* biçimleri **suçuk*-aç olarak değerlendirilebilir. Yakutçada baştaki *s*-nin düşmesi eski bir kuraldır. Ancak Yakutça biçimler ünlüler yönünden düşündürücüdür.

Çağdaş diyalektlerde *sucuk* yerine *kıyma* adı da kullanılır: Alt, Tel *kıyma* 'bir çeşit sucuk'. - Blk *kıyma* 'sucuk'. - Şor *kıyma* 'bağırsak, şirden'. Buna göre, *kıyma*'nın da başlangıçta 'bağırsak' olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Daha sonra *kıyma* 'sucuk' anlamını almıştır. Türkçe *sucuk* gibi. Anadolu ağızlarında çoban sucuğuna verilen *göden* adı da 'kalın bağırsak' olarak kullanılan *göden*'den gelir. Bk. *göden*. Türkmence *böven* de 'kalın bağırsak' olarak kullanılır. Daha sonra 'sucuk' değerini de kazanmıştır.

Kazakça *sokta* 'kan sucuğu' ve Tatarca (Kazan) *sukta* 'etle doldurulmuş bağırsak, sucuk' biçimlerinin Türkçe *sok*- 'schlagen, schlachten' kökünden -*tu* ekiyle kurulduğu anlaşılıyor. Bk. Doerfer : TMEN 1250. Farsça *soxtū* 'intestines of a bird; sheep's tripe stuffed with minced meat and rice' biçimi Türk diyalektlerinden geçmiştir. Menges (UAJb 33: 111) de *soktu*'nun *sok*- 'schlagen' kökünden geldiğini yazmıştır.

Bulgarca *sudžuk* Türkçeden alınmıştır. Rumcaya σουτζούκι olarak geçmiştir (Andriotis : EL 333). Rusça *syčuk* 'şirden' biçimi de Türk diyalektlerinden alınmıştır (Räsänen: ZSlPh 22 : 128; Vasmer : REW 3 : 60).

Arapça (Suriye) *səjəg* 'saucisson' biçimi de Türkçeden alındığı gibi, Arapça (Mısır) *su-guq*, *sugûq* biçimi de Türkçeden geçmiştir (Littmann: Tschudi Arm 117/114). Kürtçede *sincûq*, *sicûq* 'hayvan bağırsağı' olarak kullanılır.

Moğol diyalektlerinde de kullanılır (Ligeti : Tamura Arm 19).

Dankoff (ALT D 17) Ermenice *xčut* 'sausage' : *xčel* 'to stuff' üzerinde durmuşsa da, bu açıklamanın sağlam olmadığını da dile getirmiştir.

Bk. Eren : TDAY 1978-1979, 11.

suç 'yasalara aykırı davranış, cürüm'.

~ Az *suç*. - Nog *şüş*.

Orta Türkçede *suç* 'suç, cürüm' olarak geçer. Eski Türkçede 'suç' olarak *yazuk* biçimi de geçer. Eski Kıpçakçada da *suç* biçimi yanında *yazuk* biçiminin geçtiğine tanık oluyoruz (Brockelmann: OGM 64. § b). Bu biçim yeni diyalektlerde birtakım anlam değişmelerine uğramıştır. Bk. *yazık*.

Clauson (ED 794 b), Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *kılıç suç kıldı* 'the sword glanced off' ve *er suç kıldı* 'the man avoided accepting the thing' gibi örneklere dayanarak *suç*'un yansımalı (*onomatopoeic*) bir biçim olduğunu dile getirmiştir. Bu durum karşısında Menges'in, *suç*'un Çince'den geldiği yolundaki savının yanlış olduğu anlaşılıyor (ArOr 1:223). Baskakov (Jarring Arm) *suç*'u Çince alıntılar arasında saymamıştır.

Thomsen, Macarcada 'suç' olarak kullanılan *bün* biçiminin eski bir Türk dilinden kalma bir alıntı olduğunu ortaya atmıştır. Bu birleştirme ses ve anlam bakımlarından birçok sorunla karşılaşmıştır. Bk. Ligeti: TörK 38-39; 273-274.

Eski Türkçede *bün* 'eksik, kusur' olarak geçer. Orta Türkçede *mün* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada ise *bün* olarak geçer.

Eski Türkçe *bün* Kızgızcada *mün*, *mün* 'eksik, kusur', Kazakçada *min* olarak kalmıştır.

Thomsen Macarca *bün*'e ilişkin açıklamasında Eski Türkçe verileri göz önünde tutmuştur.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *kilinçek* de 'suç' olarak geçer: Alt, Tel *kilinçek*. - Kuğ *kilinek*. - Soy *xilinek* < Moğ *kilinek* (Ramstedt: KWb 231 a; Räsänen: V 270 b). Moğolca biçimin Uygurca *kılınç*'tan geldiğini biliyoruz.

Räsänen: V 431 a; Clauson: ED 794 b.

sudak 'tatlı sularda yaşayan bir balık (Lucio-perca fluviatilis)'.

Menges'e göre (The Igor' Tale 47. s. 102. not), Rusçadan alınmıştır (Rus *sudák* 'pike-perch'). Bk. Vasmer : REW 3 : 39. Sevortyan (ST 5, 1984, 14) *sudak*'ın etimolojilerini gözden geçirmiştir.

sukra bk. *sokra*.

suluk 'at vb. hayvanların gemlerinin altına takılan küçük zincir'

~ Tkm *suvluk* 'gem'. - Krg *suluk* 'gem'. - Alt, Tel, Kzk *suluk*. - Özb *suvluk*. - Nog *suw-luk*

Türkçe *-luk* ekiyle kurulduğu açıktır. Türkçe *ağızlık* gibi. Ancak *suv* (> *su*) kökü tartışmalıdır. Bu kökün *suk-* (< *sok-*) fiilinden geldiği ortaya atıldığı gibi, *suv* (> *su*)'dan başka bir şey olmadığı da dile getirilmiştir.

Joki: LwSS 275; Räsänen: V 434 a; Clauson: ED 788 b.

sumsuk (~ *sümsük*), **sumsak** (~ *sümsek*). *yer*. 'yumruk'. Ağızlarda *zumzuk* olarak da geçer. Kökünü bilmiyoruz. Yerel ağızlarda yumruğa *gumbuz* (*kumbuz*, *dumbuz*) adı da verilir. Bk. *gumbuz*.

sunu 'göl ördeği (Tadorna tadorna)'

~ Tkm *sona* 'yaban ördeği'. - Krg *sono* 'yaban ördeği'.

Eski kaynaklarda geçmediği göze çarpıyor. Türkçede 'sülün' olarak geçtiğini de biliyoruz. Bk. Räsänen : V428a 433 a.

Moğolcada bir ördek türüne verilen *sono* adı düşündürücüdür.

sungur 'doğana benzeyen, yırtıcı, avcı kuş'

~ KKlp *sunkar*

~ ET *smkur*. - OT *smkur*. Eski Kıpçakçada *sonkur* (veya *sunkur*) olarak geçer.

Eski Türkçe (Uygurca) *smkur* biçimi (Türkçe *si-* > Moğolca *ši-* gelişmesi sonunda) Moğolcada *şingqur* biçimini almıştır.

Çağdaş diyalektlerin büyük bir bölümünde *ş-* li biçimlerin yaygın olarak geçtiğini görüyoruz: Tkm *şunkar* 'akdoğan; doğan'. Kırgızlar *şumkar* yanında *şunkar* biçimini de kullanırlar. Kırgızcada kullanılan *şumkar* biçiminin **şunkar*'dan geldiği anlaşıyor. - Özb *şunkar* 'akdoğan'. Bu biçimlerin Moğolcadan alındığı açıktır.

Arapça, Farsça, Gürcüce gibi komşu dillerde de geçer. Eski Macarcada *szongor* olarak kalmıştır (Ligeti: TörK 96-97).

Munkácsi (NyK 47:309-310) *sungur*'un Farsçadan alındığını yazmıştı. Németh'e göre (MNY 39:104), *sungur* (*sonkur*) Türkçe bir kuş adı olarak büyük bir yaygınlık kazanmıştır.

Ramstedt: KWb 364 b; SKE 135. 242; Schenk: Aquila 42-46: 298-307; Pelliot: BSOS 6 : 576 ; Poppe : CAJ 12 : 157 ; Doerfer : TMEN 237, 1273; Lee : UAJb 1964, 192; Räsänen: V 428 b; Clauson: ED 838 a; Ligeti: AOH 19:199; MNY 75: 32-33.

suntıraş > **suntıraç** 'nalbantların, nallanacak hayvanların tırnağını keserken kullandıkları keskin araç, nalbant keski'. Ağızlarda *suntıraç* olarak da geçer.

< Far *sumtirāš* 'an instrument for paring horses' hoofs' (< *sum* 'hoof' ve *-tarāš* 'shaving; paring'). Kürtçede *simteraš* 'farrier' olarak kullanılır. Türkçede Farsça *sumtirāš* biçiminin *-m*-'si *-n*-'ye çevrilmiştir. Sonundaki *-š* sesi de *-ç*'ye dönüşmüştür. Türkçe *sütlü aş* > *sütlaç* örneğinde olduğu gibi.

Tietze: Pers 154/111.

supara esk. 1. 'Kura'n'ın bölünmüş olduğu otuz parçadan her biri'; 2. 'kumaştan yapılmış cüz kesesi'; 3. 'alfabe kitabı'

< Far *sipāra*, *sipāra* 'one portion of the thirty into which the Qur'ān has been divided' (< *sī* 'thirty' ve *pāra* 'piece').

Tietze: Pers 154/109.

sura yer. 'koyun veya kuzu kaburgası içine pirinç doldurularak yapılan yemek, döş doldurması'.

Kökenini bilmiyoruz.

surutka yer. 'peynirden süzülen su'. Ağızlarda *sulutka* biçimi de kullanılır.

Balkan dillerinden alındığı anlaşıyor: Blg *surovatka* 'peynir suyu'; Srp *surutka* 'peynir suyu'.

Slav dillerinde kullanılan *surovatka*, *surutka* biçimlerinin Türkçe *yoğurt* adıyla birleştirilmesi güçtür.

Tietze: Slav 28/193; Dobrodomov : Tİ 112-125.

susak 'ağaçtan oyulmuş su kabı'. Ağızlarda su kabağından yapılmış su kaplarına da *susak* adı verilir.

~ Tkm *susak* 'su kabı'.

Orta Türkçede *susgak* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *susgak* biçimi kullanılır.

Çağdaş diyalektlerde 'su çekmek' anlamında kullanılan *sus-* kökünden geldiği açıktır: *sus-* + *-gak* eki. Bu eke ilişkin bilgi almak için bk. Brockelmann: OGM 32. §.

Diyalektlerde kullanılan *susku* biçimi de *sus-* kökünden yapılmış bir türevidir.

Çağdaş diyalektlerde su kabına türlü adlar verilir. O bakımdan *susak* adı dar bir alanda kalmıştır.

Räsänen: MTS 110; V 434 a; Rásonyi: MNy 62:170; Clauson: ED 856 a; Eren : TDAY 1970-1979, 8; Róna - Tas: NyK 77:35. Bk. Egorov : ÊS 43.

susta 'emniyet yayı'

< R σοῦστα 'zemberek, yay'.

Bk. Andriotis: EL 333.

sutaş 'bazı giysilerin yaka, kol, cep gibi yerlerini süslemekte kullanılan işlemeli şerit, su yolu'. Ağızlarda *su taşı* olarak kullanılır.

Fransızcadan alınmıştır (Fr *soutache*). Fransızcaya Macarcadan geçtiğini biliyoruz (Mac *sujtás*). Almanca (*Schoitasch*), İngilizce (*soutache*) gibi dillerde de geçer.

Türkçede *sutaş* biçiminin halk etimolojisi sonunda *su taşı* biçimini aldığı anlaşıyor.

Tietze: Oriens 5: 243; Tryjarski: RO 20: 363.

süet bk. *podosüet*.

süksün 'ense'. Yerel ağızlarda *süğsün* (ve *süy-sün*) olarak da kullanılır. Eski sözlüklerde de *süksün* olarak geçer.

~ Az *süysün*.

Eski Kıpçakçada *süksün* olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

Räsänen : 435 b.

süline 'deniz çakısı'. Türkçede *sülines* olarak da kullanılır.

< R σωλήνα, σουλήνα, [ç.] σωληνες.

Meyer: TürkSt 26; Tietze: Gr (2) 381/339; Georgacas: FT 133/137. Bk. Bouda : CAJ 18 : 76.

süllüm yer. 'merdiven'. Ağızlarda *sülüm* olarak da geçer. Türkçe *sülüm*'de Arapça *-ilgémínation*'unun *-l-*'ye dönüştüğü göze çarpıyor.

< Ar *sullam* 'merdiven'.

Tietze (Ar) *süllüm*'ü vermemiştir.

sülüğen 'astar olarak kullanılan kızıl boya'.

Ağızlarda *süleğen* olarak da geçer.

Meyer (TürkSt 36) Farsça *sarîqûn* 'Mennig' biçimiyle birleştirmiştir. Farsçada *sarîqûn* 'burnt lead' yanında *salîqûn* biçimi de geçer. Bu birleştirme köklü olarak tartışmaya açıktır. Räsänen (V 436 a) Türkçe *sülüyen* biçimini vermekle yetinmiştir.

sülük 'tatlı sularda yaşayan kan emici küçük bir hayvan'

~ Tkm *sülük*. - Nog *sülük*. - KKlp *sülük*. - Kzk *sülik*. - Krg *sülük*. - Tel, Şor *şülük*. - Çuv *şëlëx*.

Farsçadan geldiği anlaşılıyor (Far *şalük*, *zalük* 'a leech'). - Türkçe *sülük* biçimi ses bakımından açıklanmaya muhtaçtır.

Räsänen: TatLT 50:61; V 436 a; Egorov: ÊS 187-188; Laut: Gabain Arm 114-117.

sülün 'uzun kuyruklu, eti beğenilen bir kuş (Phasianus)'. Türkçede *süglün* biçimi de kullanılır.

~ Tkm *sülgün*. Göçüşme (*métathèse*) yoluyla oluşmuştur (Räsänen: LTS 226).

~ OT *süglün*, *süvlin*.

Kökünü açık olarak bilmiyoruz. Räsänen'in *süğül*- 'braten' kökünden geldiği yolundaki açıklaması düşündürücüdür (V 435 a). Clouston (ED 820-821) alıntı olasılığı üzerinde durmuştur.

sümek 'eğrilmek için atılmış ve taranmış yün yumağı'.

Kökünü bilmiyoruz. Yalnız Anadolu ağızlarında kullanıldığı anlaşılıyor. Yerel ağızlarda

sömek biçimi de geçer. Dar bir alanda *sümen* (ve *sömen*) olarak da kullanılır.

Ağızlarda *sümek* yanında *süyem* adı da kullanılır. Bk. *bedirik*.

Yerel ağızlarda eğrilmek için atılmış yün veya pamuk yumağına *tulup* (> *dulup*) adı da verilir. Bk. *tulup*.

sümter 'kırmızımtırak, küçük taneli sert buğday'. Ağızlarda *sünter* biçimi de kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz. O bakımdan *sümter* ve *sünter* biçimleri arasındaki ilişki ses yönünden açık değildir.

süne 'yumurtalarını ekin yapraklarına bırakan, esmer renkli, zararlı böcek'

< Ar *sūna*.

sünge bk. *sönge*.

sünger 1. 'denizlerde yaşayan ilkel bir hayvan'; 2. 'bu hayvanın bez yerine kullanılan esnek iskeleti'

< R σφουγγάρι 'sponge' (σπόγγος, σφόγγος küçültmesi). Ağızlarda σφουγγάρ 'sponge, Euspongia officinalis' olarak geçer.

Arapça (Cezayir) *sungāl*, Arnavutça *sungjer*, Sırpça *súnder*, Bulgarca *sjunger* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Miklosich: TE 1: 36; Meyer: TürkSt 25; Pedersen: ZDMG 57: 553; Foy: MSOS 11: 245; Kahane-Tietze: LFL 858; Škaljić : Turc 574; Räsänen : V 436 b; Skok: EtRj 3: 362; Georgacas : FT 142/236; Eren TD 53 : 256.

süngü 'tüfek namlusunun ucuna takılan küçük kılıç biçiminde delici silâh'

~ Blk *süngü*. - Nog *sünği*. - TatK *sönge*. - Kar *süngü*. - Yak *ünü*. Yakutçada baştaki *s-* nin düşmesi eski bir kuraldır. - Çuv *sānā*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*süğüg*, *süğü*, *sünj*). Orta Türkçede *sünjü* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sünjü* biçimi kullanılır.

Arapça *sünje* 'baïonnette', *singe* biçimleri Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Sırpçaya da *sündja*, *süngija* olarak geçmiştir (Škaljić: Turc 574).

Egorov: ÊS 182 (*sañç*- kökünden geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır); Räsänen: V 437 a; Clauson: ED 842 b (**sün-* 'to fight (one another)'); Kononov: GrJaTRP 106. § 6; 117. §.

sünter bk. *sümter*.

sürmedan 'sürmelik'

< *sürme* + Far *-dān* eki.

Türkçede *-dan* ekiyle yapılmış birtakım türevler vardır: Türkçe *iğnedan* (> *iğneden* : > *iğnedenlik*), Türkçe *yağdan* (: > *yağdanlık*); Türkmençe *düzdān* 'tuzluk' (< *düz* 'tuz' + *-dān*).

süt 'kadınların veya memeli dişi hayvanların memelerinden gelen ak sıvı'

~ Tkm *süyt*. - Nog *süt*. - Blk *süt*. - KKlp *süt*. - Kzk *süt*. - Krg *süt*. - TatK *söt*. - Bşk *höt*. - Özb *sut*. - Alt, Tel, Şor, Sag *süt*. - Yak *üt*. Yakutçada baştaki *s-* düşmüştür. Türkçe *sal* ~ Yakutça *āl*, Türkçe *söğüt* ~ Yakutça *üöt*, Türkçe *sinir* ~ Yakutça *inir* örneklerinde olduğu gibi. - Çuv *sēt*.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Orta Türkçede *süt* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *süt* biçimi kullanılır.

Bilimsel yayınlarda sık sık Moğolca *sün* biçimiyle karşılaştırıldığını görüyoruz. Ancak Moğolca *sün*'ün Türkçe *süt* biçimini ses ve yapı yönlerinden açıkladığı söylenemez. Türkçe *süt*'ün **sūt*'ten geldiğini biliyoruz. Bilimsel yayınlarda *süt*'ün sonundaki *-t*'nin bir çokluk eki olduğu sık sık dile getirilmiştir. Bu ekin Moğolca olduğu açık bir gerçektir. Buna karşılık *-t* ekinin Türkçede süt ürünlerine verilen adlarda sıklıkla kullanıldığı göze çarpar. Bk. *yoğurt*.

Ramstedt (KWb 340 b) Moğolca *sün* 'Milch' sözünü *üsñ* biçimine bağlamakla yetinmiş, daha sonra (460 a) *üsñ* biçiminde de *sün*'den (ve Türkçe *süt*'ten) söz etmemiştir. Räsänen (V 438 b) de Türkçe *süt* (< *sūt*) ~ Moğolca *sün* birleştirmesi üzerinde durmamıştır. Buna karşılık Doerfer (TMEN 771) *süt*'ün sonundaki *-t*'yi bir çokluk eki olarak değerlendirmiş, Moğolca *sün* biçimini de vermiştir. Bazin-Hamilton (Uray Arm 12) da *süt*'ün sonundaki *-t* eki dolayısıyla Moğolca *sün*'ün tamlıklığını kullanmışlardır.

Bang: MSFOu 67: 36; Ligeti: JA 1938, 192; Gabain: AG 65. § ; Räsänen: LTS 70, 95; StO 25,1: 19; V 438 b; Joki: LwSS 277; Sinor : AM 2: 212; Poppe: HJAS 14: 646; Egorov: ÊS 189; Ligeti : JA 1938, 192; Clauson: ED 708 b; Doerfer : KhalMat 304.

sütlaç 'süt, şeker ve pirinçten yapılan tatlı aş'

~ Tkm *süytlaş*

< *sütlü aş*. - Türkçe *sütlü aş* biçiminin sonundaki *-ş* ünsüzü *-ç*'ye çevrilmiştir. Türkçe *tutmaç* (< *tutma aş*) adının sonundaki *-ç* gibi. Bk. *tutmaç*.

Türkçeden Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerine de geçmiştir (Škaljić: Turc 576).

Eren : MKU 54.

sütliman 'gürültüsüz ve durgun'.

İkinci bölümünde Türkçe (< Rumca) *liman* sözünün geçtiği açıktır. Türkçede bu sözün *limanlık* biçiminin 'rüzgârsız, dalgasız (deniz)' olarak kullanıldığını biliyoruz. Birinci bölümünde geçen *süt* biçiminin kökeni tartışmaya açıktır: Türkçe *sütliman* biçimi Rumca σοτολιμώνας 'second way out in a enterprise' sözüyle birleştirilebilir. Bu durumda Rumca σοτολιμώνας'ın 'iç liman' olarak kullanıldığını ön görmek gerekir. Ne var ki kaynaklarda σοτολιμώνας'ın 'iç liman' olarak geçtiğini bilmiyoruz. Eğer bu sözün

Rumcadan geldiği kabul edilirse, İtalyanca *sottoporto* örneğinden yola çıkmak gerekecektir. Buna göre, bu örneğin ikinci bölümünde *porto*'nun yerini 'liman' olarak kullanılan λιμώνας'ın aldığı tahmin edilebilir. Bu durumda *sütliman* biçiminin Türkçe *süt* sözünün baskısı altında kaldığı düşünülebilir. Bununla birlikte, *sütliman* biçiminin birinci bölümünde Türkçe *süt* sözünün kullanıldığından da söz edilebilir. Bu durumda *süt*'ün, *li-man*'ın anlamını güçlendirmek için getirildiği göz önünde tutulabilir. Eski bir Türkçe kaynakta geçen *ballimun* 'durgun' örneğindeki *bal* gibi.

Kahane-Tietze: LFL 848.

sütun 'kolon, taştan yapılmış destek, direk'

< Far *sutūn* 'a column, prop, beam, mast'.

Yerel ağızlarda *ustun* 'kalın direk, mertek' olarak kullanılır. Bu biçim Farsça *ustun*, *ustūn* (< *stūn*)'dan alınmıştır. Farsça *ustun*'un başındaki ünlü sonradan türemiştir.

Tietze: Pers 157/125.

süvük bk. *sivik*.

süyem yer. 'baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzunluk'

~ Tkm *süyem*: *süyem barmaq* 'işaret parmağı'. - KKlp *süyem* 'baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzunluk (eski bir uzunluk ölçüsü)'. - Krg *sōm* 'baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzunluk'. - TatK *süyem* 'karış'. - Alt, Tel, Şor *sōm* 'baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzunluk'. - Kûr *süem*. - Kzk *süyöm* 'baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzunluk'. - Yak *süöm* 'karış'. Yakutçada eski Türkçe sözlerde baştaki s-ler in düştüğünü biliyoruz. Buna karşılık yeni alıntılarla s-ler olduğu gibi kalmıştır.

< Moğ *sögem* 'Spanne'. Moğol diyalektlerinde yaygın olarak geçer: Kalm *sōm* 'baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzunluk'. - Hlh *sōm*. - Ord *sōm*. - Bur *hōm*.

Türkçede baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzunluğa daha çok *sere* (veya *sele*) adı verilir. Bk. *sere*.

Ramstedt: KWb 335 b; Kałużyński: ME 35; Ligeti: KSĪNA 83 : 18; Räsänen: V 429 b; Aubin: MongSt 42, 43.

süyük bk. *sivik*.

süyüm yer. 'iğneye geçirilen bir sap iplik'.

Ağızlarda *süğüm* olarak da geçer.

< *süy-* 'uzamak' + -(ü)m eki.

süyünk bk. *sivik*.

şadırvan 'cami avlularında bulunan, çevresindeki musluklardan ve ortasındaki fıskiye- den su akan, üzeri kubbeli veya açık havuz'
< Far *şādurvān* < *şādurbān* 'şadırvan'. - Arapça *şādurvān* da Farsçadan alınmıştır. Bk. E. Benveniste, Le sens du mot persan *şādurvān*. Massé Arm 31-37.

şaful 'bal teknesi, küçük tekne'.

Kökenini bilmiyoruz. Anadolu'da bal teknesine *laza* adı da verilir. Räsänen : V 440 a.

şahin 'doğan'

< Far *şāhīn*, *şāhin* 'a royal white falcon'. Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir. Doerfer: TMEN 1323; Räsänen: V 440 b.

şalak yer. 'büyümemiş karpuz'. Anadolu ağızlarında *çalak* (> *calak*) olarak da geçer. Kökenini bilmiyoruz.

şalgam 1. 'yumru köklü bir bitki (Brassica rapa)'; **2.** 'bu bitkinin etli ve tatlı kökü'
~ Tkm *şalgam*. - KKlp *şalgam*. - Krg *şalgam*. Eski Kıpçakçada da *şalgam* olarak geçer. < Far *şalgām* 'a turnip, rape'. Çağdaş diyalektlerde *şalgām*'a benzer birtakım biçimler göze çarpar : Bşk *şalkan* 'turp'. - TatK, Şor *şalkan* 'şalgam'. Şorlar *şalgām* biçimini de kullanırlar. - Sag *salgām* 'turp'. Sagaylar *salkan* biçimini 'şalgam' olarak da kullanırlar. - Tel *çalkan* 'şalgam' : *acū çalkan* 'turp'; *kızıl çalkan* 'pancar'. - Alt *çalkanaş* 'turp'. 'Şalgam', 'turp' ve 'pancar' anlamları arasındaki yakınlık kolaylıkla anlaşılabilir. Ne var ki *şalgām* sözüyle *çalkan* (~ *şalkan*), biçimleri arasındaki benzerlik ses bakımından düşündürücüdür.

Orta Türkçede şalgama *çağmur* adı verilir.

Orta Türkçede *çamğur* biçimi de kullanılır. Bu biçimin göçüşme sonunda olduğu anlaşıyor. Türkçe *yağmur* (< : *yağ-*) yanında diyalektlerde kullanılan *yamğur* biçimi gibi. Orta Türkçe *çağmur* Anadolu'da dar bir çevrede *camğur* olarak saklanmış. Bk. *camğur*.

Anadolu ağızlarında şalgama verilen *çelem* (ve *şelem*) adıyla *şalgām* arasında bağ kurulabilir mi, açık olarak bilmiyoruz.

Ramstedt: KWb 346 b; Doerfer : TMEN 1329; Räsänen: V 441 b; Torma : TatEtSt 2 : 244.

şalupa 'büyük sandal'. Türkçede 'iki direkli küçük gemi' olarak da geçer.

< İtal *scialuppa* 'sloop'. İspanyolca ve Fransızca gibi Akdeniz dillerinde de kullanılır (İsp *chalupa*, Fr *chaloupe*).

Kahane - Tietze : LFL 583.

şalvar 'genellikle ağı çok bol olan, bele bir uçkurla bağlanan geniş üst donu'

~ Tkm *calbar*. - Nog *şalbir*. - TatK *çalbar*. - Bşk *salbar*. - Krg *çalbar*. - Kzk *şalbar*. - KKlp *şalbar*. - Özb *çâlwar*. - Kumd *çınbar*, *çanbar*. - Alt, Tel *şalbir*. - Şor *şanmar*. - Tel *şanpar*. - Tar *şalbur*

< Far *şalwār* 'inner breeches, drawers reaching to the feet; sailors' or travellers' trousers'.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir.

Scherner : ResAltL 229; UAJb 44 : 207; Ramstedt : KWb 347 b; Abaev : ÊS 3 : 26-27; Kniezsa : SzlJsz 473; Kakuk : ÉI Osm 379; Räsänen : V 97 a; Dmitriev : Stroj 552.

şamama 'güzel kokulu bir tür küçük kavun'
< R χειμωνικό 'eine Melonenart, die bis in den Winter aufbewahrt wird'. Kürtçede *şemamuk* 'melon sauvage aromatique', Ermenicede *şamama* olarak kullanılır.
Tietze : Gr (1) 244/297; Symeonidis : Βουλγαρο-ελληνικό ουσμύσμο. Sofya 1984, 157; Tzitzilis : Zaemki 120/41.

şamandıra < **şamandura** 'halkalarına gemi bağlamak için limanda demirlenmiş olan, içi boş, her yanı kapalı büyük fıçı'
< R τσαμαδούρα 'buoy' < σμιαδοúra (< : σμιάδι 'mark'). Türkçe *şamandıra*'nın -n-'si sonradan türemiştir. Türkçe *çantı* (< *çati*)'daki -n- gibi. Güney ve Doğu Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Ar (Fas) *şamadófa*, (Mısır) *şamandûra*, (Irak) *şemendôra*.

Kahane-Tietze: LFL 864; Andriotis: EL 321; Littmann: Tschudi Arm 119/138.

şamata 'gürültü, patırtı'

< Ar (Suriye) *şamâta* 'tumult, vacarme'.

şamdan 'üzerine mum yerleştirilen destek'

~ Tkm *şemdân*. - TatK *şendel*. - Özb *şamdon*. - Krg *şamdal*. - Kzk *şamdal*. - Çuv *şantal*. Komşu diyalektlerden alınmıştır.

< Far *şam^cdân* 'candlestick, chandelier' (Ar *şam* 'wax' + Far -*dân*).

Battersby: Arat Arm 116; Räsänen: Rypka Arm 276-277; V 442 a; Egorov: ÊS 331.

şap 'alüminyum ve potasyum sülfatından veya amonyum alüminyum sülfatından oluşan antiseptik bir madde'

< Ar *şabb* 'alum'. Ermeniceye *şip* olarak geçmiştir.

Räsänen: V 442 b; Dankoff: ALT 561.

şaprak bk. *çaprak*.

şapşak bk. *çamşak*.

şarampol 'kara yollarının kenarında yol düzeyinden aşağıda kalan bölüm'.

Balkan dilleri yoluyla Macarcadan alınmıştır: Mac *sarampó* (> *sorompó*) 'Schlagbaum, Sperrschranke' > Sırpça *şarampov* 1. 'Verschanzung, Wall, Schranke'; 2. '(geflochtener) Zaun'. - Blg *şarampol*. Macarca *sarampó* Avusturya Almancasından alınmıştır (*schranksaum, schrankbaum*).

Macarca *sarampó* biçiminin sonundaki -ó, Balkan dillerinde -ou'a çevrilmiştir. Daha sonra *şarampov* biçiminin sonundaki -v sesi de -l'ye dönüşmüştür.

Jokl : UJb 7 :78-79 ; Skok : EtRj 3 : 382; Räsänen: V 442 b; Dankoff: EÇ-Glossary 86; Hadrovics: UEISk 468.

şayak 'kaba dokunmuş, dayanıklı bir çeşit yün kumaş'

Kökenini bilmiyoruz.

Bulgarca *şajak, şaek* 'kaba yün kumaş', Sırpça *şajak* 'kumaş, kaba yün kumaş', Rumca *σαγιόκι* biçimleri Türkçeden alınmıştır. Cezayir Arapçasında da *şâyāq* olarak kullanılır. Škaljić: Turc 579; Räsänen: V 440 b; Skok: EtRj 3:378; Andriotis: EL 313.

şayka esk. 'altı düz bir çeşit kayık'.

Hadrovics'e göre (Pais Arm 289 - 291), Macarcadan alınmıştır (Mac *sajka* < Lat *sagitea, sagettia, saettia, sayteia, saytea*). Macarcadan Slav dillerine de *şajka* olarak geçmiştir. (Hadrovics : UEISk 461-463).

Farsça *şaiqa* 'a kind of boat or vessel' biçiminin Türkçeden alındığı anlaşılıyor.

Blau : Sprachdenkmäler 8; Fekete: MNY 26 : 265; Kniezsa : SzJLsz 733 - 734 ; Doerfer : TMEN 1334; Kahane - Tietze (LFL) *şayka* üzerinde durmamışlardır.

şebik bk. *çepik*.

şebit, şepit yer. 'yufka ekmeği'. Anadolu ağızlarında *çebit, çepit* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

şebnem 'çiy'

< Far *şabnam* 'dew' (*şab* 'gece', *nam* 'nem').

şebeş 'bir çeşit gem'. Yerel ağızlarda *şebeş* olarak da geçer.

Tzitzilis'e göre (GrLw 203), Rumcadan alınmıştır: R κημὸς, yer. κημός, τῶημός, ὀημὸς 'Maulkorb'. Ses ve anlam bakımlarından tartışmaya açıktır.

şeftali 'etli ve tatlı yemiş veren bir ağaç'

~ Tkm *şepdalı*. - KKlp *şabdal*. - Nog *şabdal*, *şaptal*. - Blk *şaptal* 'kayısı'. - Krg *şaptalu*, *şabdālī*. - Tar *şaptul*

< Far *şaftālū* 'a peach (rough plum)' (*şaft* 'kalın, semiz, yağlı; koyu' + *ālū* 'erik'). Farsçada *şaftālūc* biçimi de kullanılır.

Türkçede bir çeşit şeftaliye verilen *hülū* adı da Farsçadan alınmıştır. Bk. *hülū*.

Laufer : Sino - Iranica 539; Pelliot : JA 1925, 1 : 229; Räsänen : V 439 b.

şehir 'büyük kent'. Ülkemizde yer adlarında da yaygın olarak kullanılır : *Akşehir*, *Alaşehir*, *Karaşehir*. Ağızlarda *şar* biçimi de geçer (*Akşar*, *Karaşar*, *Şarkışla*, *Şarköy*).

< Far *şahr* 'a city, a town'; *şār* 'a town'. - Eski Türkler şehre *balık* adını verirlerdi. Türkçe *balık*'ın kökeni için bk. Sinor : CAJ 25 : 95-102.

Abaev : ÊtSl 3 : 49; Tietze : Pers 155 / 113; Hegaard : AO 3 : 260.

şelek 'sırtta taşınan yük'. Yerel ağızlarda 'küfe' olarak da geçer.

< Erm *şalak* 'bag, load; back'.

Tietze : Slav 32/233; Eren : TD 31 : 182; Dankoff : ALT 545. Symeonidis'in 'Sattel' anlamına gelen Rumca σέλας'dan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (Gr 190/200).

şelfin bk. *celfin*.

şen 1. 'yaşamaktan mutlu olduğunu davranışlarıyla belli eden, sevinçli, neşeli'; **2.** 'eğlence'li'. Yer adlarında da *şen* olarak kalmıştır.

< Erm *şen* 'inhabited; village; prosperous; happy'.

Kürtçeye de *şên* olarak geçmiştir.

Aslanov: VDTJa 4 : 131; Ereemeev : Êtnogenez 235 ; Dankoff : ALT 556.

şepik bk. *çepik*.

şepit bk. *şebit*.

şerevle yer. 'ekin bağlamı'. Ağızlarda *şelevre*, *şelevle* biçimleri de geçer.

< R χερόβολο 'Garbe, Bündel, Handvoll'.

Tietze : Gr (1) 244/298.

şergit yer. 'içi sırlı, geniş ağızlı, küçük çömlek' < Erm *şerkit* 'copper bowl used for milking or for putting yoghurt'.

Dankoff: ALT 554.

şev 1. 'inişli yer, bayır'; **2.** 'eğik, meyilli'

< Far *şev*, *şēb*, *şīb* 'a descent, declivity; wet ground made uneven and rugged by the trampling of men, and afterwards hardened by the influence of the sun'.

Tietze : Pers 155/115; Ligeti : AOH 28 : 299.

şığva bk. *şıvga*.

şıka yer. 'incir'. Ağızlarda *ballı şıka*, *ballı şıga* olarak da geçer.

< R σύκο veya σύκα (ç.) 'Feige'.

Tietze : Gr (2) 382/340.

şılık 'aşırı ve bayağı biçimde süslenip boyanmış kadın'. Yerel ağızlarda *şıl* 'çirkin', *şil* 'sakat', 'şaşı' ve (*şıllık* 'kötü kadın, kokona') olarak geçer.

< Erm *şil* 'squint-eyed'.

Dankoff (ALT 558) yalnız yerel biçimleri saymıştır.

şingıl bk. *çingıl*.

şıp bk. *şip*.

şıra 'henüz mayalanmamış üzüm suyu'. Yerel ağızlarda *şire* olarak da geçer.

~ Az *şıra* 'su, şıra'. - Tkm *şire*. - KKlp *şire* 'şıra'. - Türkî *şire* 'meyve suyu, üzüm suyu, piriñ suyu'

< Far *şıra* 'new wine; an intoxicating kind of drink; the expressed juice of any fruit except olives, syrup'. Farsçada bütün meyvelerin suyuna da bu ad verilir.

Türk diyalektlerinin bir bölümünde biraya verilen *sıra* adı *şıra* ile birleştirilemez. Bk. Jo-ki: LwSS 270-271; Egorov: ÊS 183; Räsänen : V 418 b; 447 b.

şıra bk. *şıra*.

şırına 'vücuda ilâç vermek için kullanılan, ucu iğneli küçük pompa, enjektör'

< İtal *sciringa* 'şırına'.

Meyer : TürkSt 49; Bonelli : Elementi 192; Tagliavini : Annali N.S. 1: 196.

şırılağan 'susam yağı'

< Far *şır-rauğan* 'oil of sesame' (*şır* 'süt', *rauğan* 'yağ').

Bulgarca *şarlâgan* ve Sırpça *şarlâgan*, *şavla-gan* biçimleri Türkçeden geçmiştir.

Dmitriev: DAN 1926, 68; Škaljić: Turc 581; Räsänen: V 448 b; Kakuk: Hungaro -Turcica 291; Skok : EtRJ 3 : 383 ; Dankoff : EÇ-Glossary 86; ALT 563.

şıvga yer. 'filiz'. Ağızlarda *şıvka* olarak da geçer. Yerel olarak kullanılan *şığva*, göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur.

Yerel ağızlarda *şıvga*'nın 'ince uzun, zayıf', 'kabadayı, çapkın' ve 'güzel, kıvrak kadın' gibi anlamlar aldığı göze çarpıyor.

< *çiv*- 'ağaç, filiz vermek' + *-ga*. Ağızlarda *çiv*- yanında *civ*- olarak da geçer. - Ağızlarda 'filiz' olarak kullanılan *çıvgın* (> *şıvgın*) da *çiv*- kökünün bir türevidir. Bk. *çıvgın*.

Dankoff'un, *şıvga*'nın Ermeniceden alındığı yolundaki savı yanlıştır (ALT 559).

şıvgın bk. *çıvgın*.

şif < *şiv* 1. yer. 'sırası alınmış üzüm posası'; 2. 'meyve posası'; 3. 'sebze posası'; 4. 'pamuk kozası'

< Erm *şiw* 'husk of grapes, grounds or dregs of pressed dates (dial. : or mulberries), yer. *şif*.

Bläsing : AL 124; Dankoff : ALT 564.

şilep 'yük taşımaya yarayan gemi, yük gemisi' < R *σλέπι*.

Deny: Principes 117. §. Bk. Andriotis: EL 330.

şilte 'içi yün veya pamukla doldurulmuş döşek'. Ağızlarda *çilte* (ve *silte*) olarak da geçer. Kıbrıs ağzında da *çilte* biçimi kullanılır (Eren : Türkoloji Dergisi 1 : 8).

~ Ar *şilta* 'ince şilte, minder'.

Tzitzilis (GrLw 441) Rumca *φτίλος, φτούλ, φτούλιτον* (< ç. **πτίλατα*), *φτιλτόν, φτελτόν* '(Flaum)feder' vb. gibi birtakım biçimlerle birleştirmiştir. Ancak bu birleştirme gerek ses gerek anlam açılarından tartışmaya açıktır.

Türkçeden Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerine de geçmiştir. Rumcada da *σελτές, σιλτές* olarak kullanılır (Andriotis: EL 319, 323).

Räsänen : V 447 a (*şilte, çilte* biçimlerini vermekle yetinmiştir).

şimendifer esk. 'demir yolu'

< Fr *chemin de fer*.

Tietze : Oriens 5 : 253.

şimşek 'bir bulutun tabanı ile yer arasında, iki bulut arasında veya bir bulut içinde elektrik boşalırken oluşan kırık çizgi biçimindeki geçici ışık'. Yerel ağızlarda *şimşek* yanında *şemşek, çimşek* (~ *çeşmek*) olarak da geçer. ~ Az *şimşek*. Azerî alanında *şimşek* yanında *ıldırım* da geçer.

Türkçede *ş-* sesinin başta geçmediğini biliyoruz. O nedenle ilk bakışta yabancı bir dilden geldiği düşünülebilir. Ancak dilimizde *ş-* ile

başlayan birtakım sözler de vardır. Türkçe *şiş*, *şişek* gibi. Bu sözlerde baştaki *ş*-ler benzeşme yoluyla sonradan ortaya çıkmıştır. Örn. bir veya iki yaş arasındaki koyuna verilen *şişek* adının *tişek*'ten geldiğini biliyoruz. Bk. *şişek*.

Türkçe *şimşek* biçiminin Oğuz alanında kaldığı anlaşıyor. Anadolu'da yazılmış eski kaynaklarda *süğşek* سگشک 'şimşek' olarak geçer. Bu biçimin *süğ*- 'yıldız akmak, kaymak' (> *süv*-, *süy*- 'kaymak, akmak') kökünden geldiği açık olarak anlaşıyor. Yerel ağızlarda *süyül*- (< **sügül*-) 'yıldız akmak' biçimi de kullanılır. Eski kaynaklarda **süğüş*- (> **süyüş*-) biçiminin geçtiği kolaylıkla kestirilebilir. Bu duruma göre, *şimşek*'in *süğüş*- kökünün -(e)k ekiyle kurulmuş bir türevi olduğu açıklık kazanıyor : *süğüş*- + -(e)k > *süğşek* > **süğşek* > **şiğşek* > **şivşek* > *şimşek*. Türkçede *süğşek* biçimi benzeşme (*assimilation*) yoluyla *şimşek*'e çevrilmiştir. Eski *süğşek* biçiminin **şüğşek* > **şiğşek* > **şivşek* gibi birtakım ara duraklardan geçtikten sonra *şimşek* biçimini alması da normaldir. Ağızlarda sivri uçlu ağaca verilen *şimşek* adının *şivşek*'ten çıktığı açıktır. 'Sivri' olarak kullanılan *şivşek* de **şüvşek* < **şüvüşek* < **süvüşek*'ten gelir.

Türkçede *şimşeğe çakım*, *çakın* (ve *çakıntı*) adları da verilir. Bu adların *çak*- kökükünden geldiği açıktır. Türkçede *balkır*, *balkız* adları da 'şimşek' olarak kullanılır. Bu adların da *balkı*- 'şimşek çakmak' kökünden çıktığı anlaşıyor. Türkçede *yıldırım* 'gök gürültüsü ve şimşekle görülen, hava ile yer arasındaki elektrik boşalması' olarak kullanılır. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *yıldırım* 'şimşek' olarak da geçer. Örn. Türkmencede *yıldırım* 'şimşek' anlamını almıştır. Azerî alanında *yıldırım* yerine *ıldırım* biçimi kullanılır. Kara Kalpakçada ise *yıldırım*'ın *jıldırım* biçimini

aldığını görüyoruz. Eski ve yeni diyalektlerde *şimşeğe yaşın* adı da verilir. Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, Orta Türkçede de *yaşın* 'şimşek' olarak kullanılır. Diyalektlerde *yaşın* yanında *yaşım* biçimi de geçer. Çuvaşçada bu adın *şisëm* biçimini aldığına tanık oluyoruz (Egorov: ES 214). Çuvaşça *şisëm* biçiminde *yaşın*'ın sonundaki -n eki -m'ye çevrilmiştir. Diyalektlerde *yaşın* yanında *ışın* biçimi de geçer. Bu biçimin başındaki y- düşmüştür. Türkçe (~ Türkmence) *yıldırım*'ın yanında Azerî alanında kullanılan *ıldırım*'ın başındaki y- gibi.

Bunlardan başka, Kırgızcada *casıl* 'der Donner und Blitz', Kara Kalpakçada *jasıl* 'şimşek' olarak kullanılır. Şimşeğe verilen bu adların *yaş*- (> *caş*-, *çaş*-) 'blitzen' kökünden geldiği açıktır (Egorov: ÊS 214 ; Räsänen: V 192 a ; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 676; Ligeti : TörK 129).

Karaağaç : TDEAD 5 : 72 ; 6 : 90-93 ; TD 1997/2: 504; 1998/2 : 272 ; Eren : TD.

şindere 1. 'kaplamacılıkta kullanılan ince tah-ta'; 2. 'fıçı kaburgası'. Meninski *şindere* biçimini 'pedavra' olarak vermiştir. Ş. Sami'nin verdiği *şendere* biçimi yanlıştır.

Balkan dilleri yoluyla Almancadan alındığı anlaşıyor: Alm *Schindel* > Mac *zsindely*, Srp *šindra*. Türkçede -dr- ünsüzleri arasında bir ünlü (-e-) türemiştir.

Miklosich : SlavElem 21; Tietze : Slav 29/ 199; Hadrovics : UELSk 474-475.

şinik 'tahıl ölççeği'

< R σινίκι (< χοινίκιον < χοῖνιξ) 'Getreide- und Hülsenfruchtmaß'. Rumcada σινίκι biçimi de kullanılır.

Ermenice *şinik* 'a grain measure' biçimi de Rumcadan (veya Türkçeden) alınmıştır (Dan-koff : ALT B7).

Miklosich: TE 1:42; Meyer: TürkSt 65; Kowalski: ArOr 4:297; Eren: TDAY 1960, 319; Tietze: ZBalk 18: 167/48; Symeonidis: Gr 195/241; Tzitzilis: LB 32, 3-4 : 188; Zaemki 52. Bk. Andriotis: EL 323, 331.

şip yer. 'ülkemiz sularında yaşayan, yumurtalarından siyah havyar yapılan bir mersin balığı türü (Acipenser nudiventris)'. Ağızlarda *şıp* biçimi de geçer. Dilimizde *şip* balığına *biz* adı da verilir. Bk. *biz*.

< Rus *şip*.

Georgacas'a göre (IT 96-97, Rusça *şip* büyük bir olasılıkla 'diken' olarak kullanılan *şip*'ten gelir.

Bk. Georgacas : IT 96-97, 134, 144, 149. s. 201. not.

şipik bk. *çepik*.

şira yer. 'dalyana balık girdiğinde, reisin ağ toplama emri'. Dar bir alanda *şıra* olarak da geçer.

< R *şüpe*! 'pull!'.
Kahane - Tietze : LFL 855.

şiraze 'kitap yapraklarını düzgün tutmaya yarayan ince örülmüş şerit'

< Far *şirāza* 'sewing, working buttonholes, or the back of a book'.

şirden 'geviş getiren hayvanların dördüncü midesi'

~ Özb *şirdon*. - Çuv *şartan*, *şärttan*

< Far *şirdān* 'ventricle of sheep or kid' (< *şir* 'süt' + *-dān* eki).

Sırpça *şirden* Türkçeden geçmiştir.

Yerel ağızlarda *şirdene kırk bayır*, *kırk dilim*, *kırk yaprak* adları da verilir. Dar bir alanda *kibe* (~ *kipe*) adı da kullanılır. Bk. *kibe*.

Egorov : ÊS 335; Scherner : Lw 70; Ligeti : AOH 17:7; Eren: TDAY 1978-1979, 11, 276.

şişe 'sıvıların, özellikle de içkilerin konulduğu camdan yapılmış, dar ağızlı uzun kap'

~ Tkm *çüyşe* 'cam'. - Blk *şışa*, *şışa*. - Bşk *şişe* < Far *şīša* 'a glass, bottle, flask, phial, cup, caraff, decanter; glass'. - Kürtçede *şûşe* olarak geçer. Tacikçe *şıša*, *şıša*, *şıša* 'Glass; Flasche' için bk. Doerfer : TLT 399.

Räsänen'in, *şişe*'nin Türkçe *şiş-* (< *siş-*) kökünden geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (LTS 175-176). Türkçe *şişe*, Moğolcada *şişeye* verilen *şil* (< *sil*) adıyla da birleştirilemez. Moğolca *sil* Tibetçe bir alımtır (Ramstedt : KWb 356 b; Ligeti : NyK 49 : 267 ; Róna-Tas : AOH 15 : 266; Tatarintsev : Vlijanie 49). Bang (KOSm 4 : 16) *şişe*'yi Altay diyalektinde 'şişe' olarak kullanılan *şili* biçimiyle birleştirmiştir. Ancak bu birleştirme yanlıştır. Altayca *şili* Moğolca *sil*'den alınmıştır. Son olarak Räsänen (V 448 b) *şişe*'nin Farsça *şīša*'den geldiğini dile getirmiş, ancak *siş-* köküne de gönderme yapmıştır (424 a). Bk. Vladimirtsov : SrGr 342, 354; Eren : DTCFD 8 : 345 ; Doerfer : TMEN 1333.

şişek 'iki yaşında koyun'. Yerel ağızlarda da *şişek* olarak kullanılır. Dar bir alanda *işek* (ve *fişek*) biçimleri de geçer. Eğirdir Gölünde yaşayan bir balığa da *şişek* adı verilir. Ağızlarda *şişek* yanında *dişli* adı da kullanılır.

Azerî ağızlarında *şişek* olarak geçer. Özbek ağızlarında da *şişek* biçimi göze çarpar. Kırgızcada *şişek* yanında güney ağızlarında *işek* biçimi de kullanılır. Kara Kalpakçada da *işek* 'enenmiş erkek koyun' olarak geçer. Sartçada *şişak* olarak geçer. Radloff'un verdiği Çağatayca *şişal* biçiminin yanlış olduğu açıktır (Eren : DTCFD 8 : 152-153). Şçerbak (İRTLJa 115) bu veriyi sessizce *şişek* diye düzeltmiştir. Räsänen de Sartça *şişak* yanında Çağatayca *şişak* biçimini vermiştir.

Çağdaş diyalektlerde *şışek* yanında kullanılan *işek* biçimi dil uzmanlarının gözünden kaçmamıştır.

Orta Türkçede *tışek* 'iki yaşında koyun' olarak geçer. Eski Kıpçakçada ise *tışek* yerine *şışek* biçiminin kullanıldığı göze çarpıyor.

Çağdaş diyalektlerde yaşayan *şışek* biçiminin Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz *tışek*'ten çıktığı açıktır. Eski *tışek* biçimi benzeşme (*assimilation*) sonunda diyalektlerde *şışek*'e çevrilmiştir.

Orta Türkçe *tışek* biçimine gelince: Bu biçimin *tışe-* 'diş çıkarmak, diş çıkarmaya başlamak, süt dişleri dökülüp diş çıkarmak' kökünden geldiği açıktır. Bu duruma göre, Şçerbak, Räsänen gibi Türk dili uzmanlarının *şışek* biçiminin *şış-* (< *şış-*) kökünden geldiği yolundaki açıklamaları ortada kalıyor. Şçerbak'ın, Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *tışek* biçimini gözden kaçırdığı anlaşılıyor. Buna karşılık Räsänen'in sözlüğünde *şışek* yanında *tışek* biçimini de saydığı göze çarpıyor. Ancak, Räsänen'in, eski *tışek* biçiminin tanıklığını değerlendirmemesi düşündürücüdür.

Clauson, *tışek* (> *şışek*) biçiminin Moğolcada eski bir alıntı olarak *şilegü* biçiminde saklandığını yazmıştır. Eski *tışek* yanında diyalektlerde yaşayan *şışek*'in ikincil bir biçim olduğunu biliyoruz. O açıdan *şışek*'in Moğolca *şilegü* (Moğ *silüge* 'a three-year-old sheep') sözüyle birleştirilmesi düşünülemez. Moğolca *sidüleng* 'three-year-old (horse, ox); two-year old (sheep)' biçimi Türkçe *tışek* (< *tış-e-k*) türevine benzer bir örnektir. Türkçe *tışek* gibi, Moğolca *sidüleng* de 'diş' olarak kullanılan *sidü(n)* kökünden gelen *sidüle-* 'diş çıkarmak' fiilinin türevidir.

Clauson, *tışek* (> *şışek*) sözünün Yakutça *ti-sege* karşılığını vermekle yetinmiş, Räsänen ise Yakutça karşılığını saymamıştır.

Kałużyński'ye göre (RO 31 : 109), Yakutça *tıhağas* biçimi **tışek-aç* veya ? *tış-keç* 'ten gelir. Piekarski 'diş' olarak kullanılan *tış*'ten geldiğini yazmışsa da, Kałużyński *tihā-* 'süt dişleri düşmek' kökünden geldiğini dile getirmiştir. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *tışek* de *tışe-* fiilinin bir türevidir. Çünkü *tış* kökünden gelseydi, *tışek*'in 'küçük diş' anlamında kullanılması gerekirdi.

Eski Türkçe *tışek* (> *şışek*)'in Çuvaşça karşılığı da ilginçtir: Çuv *şāla*, *şāla pulā* 'Lucioperca'. Katona (MNY 23: 190-193; KCsA 2: 379-381) *şāla*'nın Çuvaşçada dişe verilen *şāl* adından geldiğini açıklamıştı. Ayrıca, Macarca *süllö* 'Lucioperca' adının da eski Çuvaşçadan alındığını ortaya koymuştu. Katona, *süllö* balığına verilen Macarca *fogas* adını da tanık olarak göstermişti: *fogas* (Mac *fog* 'diş' + *-as* '-lı, -li' eki = 'dişli (balık)'). Bk. Bereczki: MSFOu 185: 60. Macarca *fogas* adının tanıklığını göz önüne alan Katona, Çuvaşça *şāla* biçimini *şāl* 'diş' kökünün *-la* (< Türkçe *-lığ*) ekiyle yapılmış bir türevi olarak değerlendirmişti. Egorov'un Çuvaşça sözlüğünde bu açıklama benimsenmemiştir (332. s. 1. not). Bununla birlikte, bu etimoloji üzerinde durulabilir. Katona, yazılarında ikinci bir olasılık olarak Çuvaşça *şāla*'yı Türkçe *tışak* (> *tışek*)'in karşılığı saymıştı. Buna göre, Çuvaşça *şāla*'nın *şāl* 'diş' kökünün türevi olduğu açıklık kazanmış oluyor. Bu balığa verilen Başkurtça *hıla*, Kara Kalpakça *sıla* gibi adların Tatarcadan alındığı anlaşılıyor. Tatarca *sıla*'nın da Çuvaşçadan kalma bir alıntı olduğu açıktır (Ligeti: TörK 17). Bk. *diş*. Eğirdir Gölünde yaşayan bir balığa da *şışek* adının verildiğini biliyoruz. Bk. Eren : TD 1996/2 : 127.

Farsça *şışāk* 'a yearling lamb', *şışak* 'a sheep a year old' biçimleri Türkçeden alınmıştır. Boev'in, Bulgarcada 'keçi yavrusu' olarak

kullanılan *şile* sözünün Türkçe *şişek*'ten geldiği yolundaki savı tartışmaya açıktır (BEZ 15: 12). Türkçeden Ermeniceye de *şişak* olarak geçmiştir (Dankoff: ALT 216/829).

Şçerbak: İRLTJa 115-116; Doerfer : TMEN 1332 (< *sış-*, *şiş-* 'anschwellen'); Oriens 25-26 : 292 ; Räsänen: V 424 a (< *sış-* 'anschwellen'); Clauson:TDAY 1966, 11; ED 563 b; ResAltL 45; Monchi-zadeh : Xurāsān 502 ; Menges: Jarring Arm 110-111; Tekin: ResAltL 282; Ligeti: CAJ 24 : 249. s. 42. not ; TörK 16, 46-47.

şitil yer. 'sebbe fidesi'. Anadolu'nun birçok yerinde 'ağaç fidanı' olarak da geçer. Bu anlamda *çitil* biçimi de kullanılır.

~ Tkm *şitil* 'fide'

< Ar *şatl* 'Pflänzling'. - Türkçe *çitil* biçiminde *ş-* sesi *ç-*'ye çevrilmiştir. Kürtçede *şetel* 'germe, plante de fleur' olarak kullanılır.

Tietze : Ar 285/104; Levitskaya : Tİ 1976, 137; Eren : TD 1990/1 : 2.

şiv bk. *şif*.

şor yer. 1. 'söz sohbet'; 2. 'toplantı'. Yerel ağızlarda 'söz' olarak kullanılan *cor* biçimi ve türevleri de *şor*'dan başka bir şey olamaz.

< Far *şor* 'contest, contention, litigation; cry, noise, outcry'.

Dankoff : ALT 448. Tietze (Pers) *şor* üzerinde durmamıştır.

şölen 'büyük yemek toplantısı'. Anadolu'da yazılan eski eserlerde *şölen* yanında *şilen* biçimi de geçer.

~ Tkm *şüle* 'bulamaç'.

Moğolcadan alındığı anlaşıyor (Moğ *silen* 'çorba'). Moğol diyalektlerinde *şölön* olarak

da geçer. Kalmıkçada *şülq* 'Bouillon, Suppe' biçimi kullanılır.

Farsçaya da geçmiştir.

Eski Türkçede *şölen* yerine *toy* adı kullanılırdı. Bk. *toy*.

Ramstedt : KWb 371 a; Caferoğlu : AYB 1 : 224; TDAY 1954, 9-10 ; Doerfer : TMEN 246; Oriens 18-19 : 390 ; Mamedov : ST 6, 1984, 17-20 ; Räsänen : V 446-447; Eren : MKU 54 ; TD 1994/2 : 180; Uluslararası Türk Dili Kongresi (bildiri).

şubara yer. 'başlık, asker başlığı'. Yahya Kemal Beyatlı'nın yazılarında geçer. Anadolu ağızlarında kullanılan biçimler Balkan göçmenlerinden alınmıştır.

< Srp *şubara* 'Pelzmütze'.

Tietze: Slav 29/205; Eren : TDAY 1960, 340/205. Skok (EtRj) *şubara*'yı almamıştır.

şufan yer. 'yulaf'. Ağızlarda *şıfan*, *şıfan* biçimleri de geçer. Dar bir çevrede kullanılan *fişan* göçüşmeli (*métathétique*) bir biçimdir.

< Ar (Suriye) *şūfān* 'avoine'.

Tietze: Ar 288/116; Eren : TDAY 1960, 350/116. Tzitzilis (GrLW 474) Anadolu ağızlarında kullanılan biçimleri Rumcada yulafa verilen σιφώσιον adıyla birleştirmiş, ancak Türkçe verilerin yayılış alanını göz önüne alarak Arapçadan geçmiş olabileceğini de dile getirmiştir.

şvester 'hemşire'

< Alm *Schwester*.

T

tabanca 'cepte veya belde taşınan ateşli silâh'
~ Tkm *sapañça* 'tabanca'. Başındaki t-'nin s-'ye çevrilmesi düşündürücüdür. Doerfer'e göre (OLZ 1971, 66 9/10, 449), *tabanca* sözü *sapan*'ın baskısı altında *sapañça*'ya çevrilmiştir. - Kar *tabanca*. - Krg *tapañça*. - Özb *top-pânça* (*top* sözünün baskısıyla *toppânça*'ya çevrilmiştir).

< Farsça *ṭamança*, *ṭamānça* 'a pistol'.

Türkçeden Tacikçeye de geçmiştir: *tappânça* 'Revolver' (Doerfer : TLT 267). Sırpça *ta-bândže* Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 593-594).

Doerfer: TMEN 1342; Oriens 18-19:390; Räsänen: V 462 b; Tietze: WZKM 59-60 : 173; Monchi-zadeh: Xurāsān 518.

tabelâ 'üzerinde tanıtıcı, belirtici bir yazı, açıklama, işaret veya resim bulunan, tahta, saç vb. den yapılan levha'

< İtal *tabella*.

Barbera: Elementi 234.

tabla 'satıcıların kullandıkları tahtadan tepsi'

< R τάβλα < Lat *tabula*.

Bonelli: Elementi 192-193; Barbera: Elementi 237; Tzitzilis : Tietze Arm 207.

tafta 'bir çeşit sert, ipekli kumaş'.

Farsçadan kökenlendiği anlaşılıyor.

Farsça *tāfta* 'a kind of silken cloth' olarak belli başlı Avrupa dillerinde kullanılır (İng *taffeta*; Fr *taffetas*; Alm *Taffet*, *Taft*; İtal *taffetta*; Mac *tafota*; Rum *táftā*). Ticaret yoluyla yayıldığı açıktır.

Laufer: Sino-Iranica 493.

tahıl 1. 'ekin'; **2.** 'hububat'. Eski kaynaklarda daha çok *dahl* olarak geçer.

< Ar *dahl* 'rente, revenu, recette'.

Deny : Principes 86; Eren: TDAY 1960, 359; TD 1994/2 : 180. Tietze (Ar) *tahıl*'ı vermiştir. Sevortyan (ÊSTJa 1980, 117) *tahıl*'ın ses bakımından *tavar*'dan getirilemeyeceğini bildirmekle yetinmiştir.

tahra < dahra 'ağaçların dallarını budamak için kullanılan bir çeşit bıçak'. Ağızlarda *dahra* olarak da geçer.

< Far *dahra*, *dāra* 'scythe, sickle ; reaping - sickle; a pruning-hook; a farrier's instrument for paring horses' hoofs; a small two-edged, sickle-formed, sharp dagger'.

Tietze: Pers 141/39.

tahta 'düz, enlice, uzun ve az kalın biçilmiş ağaç'

~ Tkm *tagta*. - TatK *takta*. - Nog *takta*. - KKlp *takta*. - Kzk *takta*. - Krg *takta*. - Alt, Tel, Şor, Sag, Koy, Kaça *takta*

< Far *taxta* 'a board, plank'.

Räsänen: V 454 b.

tahtaboş 'damın daha çok çamaşır sermeye yarayan düz bölümü, taraça'

< Far *taxtapōš* 'stage, wooden floor (*taxta* 'board, plank' + *-pōš* 'covering, dressing')'.

Türkçede *-pōš* bölümü halk etimolojisiyle *boş*'a bağlanmıştır.

Tietze: Pers 156/118.

tahta kurusu bk. *kurus*.

taka 'yelkenli bir tür kıyı teknesi'.

Kökenini bilmiyoruz.

takoz 1. 'ağaç kama'; **2.** 'çivi çakmak için duvarın içine yerleştirilen ağaç parçası'; **3.** 'kıyadaki geminin, üstünde oturduğu ağaçlardan her biri'. Lakerda yapılmak için dilim-

lenmiş torik balığı parçasına da *takoz* adı verilir.

< R τᾱκος < İtal (Venedik) *taco* 'chock; cleat; block'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır. Kökenini bilmiyoruz.

Kahane-Tietze: LFL 637; Andriotis: EL 357; Tzitzilis : Tietze Arm 201.

takunya 'nalın'

< R τακούνια [ç.] 'Holzpantoffel' (< : τακούνι < İtal *taccone*).

Tietze: Gr (1) 240/256; Symeonidis : Gr 192/211; Tzitzilis : Tietze Arm 203.

talan 'yağma, çapul'

~ Az *talan*. - Tkm *talañ*. - Kzk *talañ*. - Krg *talan*. Kırgızcada *talān* olarak da geçer. - Özb *tālān*. - Yak *talān*

< *tala-* + *-n* eki. Türkçede *tala-* (~ *dala-*) 'yağmalamak, çapullamak' olarak kullanılır. Bk. Clauson: ED 492 a.

Çağdaş diyalektlerde *talau*, *talav* gibi birtakım türevler de geçer: Nog *talav* 'akın, çapul amacıyla yapılan akın'. - KKlp *talau*. - Kzk *talau*. - TatK *talau*.

Türkçeden Farsçaya *talān*, *tālān* 'depredation, plunder, pillage' olarak geçmiştir. Tacikçede de *talāş*, *tālān* olarak kullanılır.

Brockelmann: OGM 92. § ; Doerfer: TMEN 926 ; TLT 262 ; Räsänen : V 458 a ; Joki: LwSS 307; Ligeti : AOH 17 : 34.

talaz < **talas** 'dalga'. Anadolu ağızlarında *talaz*

(> *dalaz*) 'kasırğa, fırtına' olarak da kullanılır.

< R θάλασσα 'storm'. Bizans'ta 'fırtınalı deniz; fırtına' anlamını aldığı anlaşıyor.

Rumca θάλασσα'nın sonundaki -α'nın Türkçede düştüğü göze çarpıyor.

Meyer: TürkSt 84; Kahane-Tietze: LFL 773; Tietze: Gr (1) 220/82; Räsänen: V 458 b.; Eren : TD 1992/2 : 199-200.

talika 'dört tekerlekli, üstü kapalı, yaylı bir tür arabası'.

Balkan dilleri yoluyla Macarcadan alınmıştır: Blg *taliga*. - Srp *taliga*, *taljiga* 'Karren, Bauernwagen' < Mac *t aliga*. - Rumence *teleaga* biçimi Bulgarcadan alınmıştır.

Macarca *taliga* biçiminin kökenini bilmiyoruz. Yaygın bir inanca göre, Eski Rusçadan alınmıştır. Bu yoldaki sorunları Kniezsa (SzJsz 759-761) eleştiri süzgecinden geçirmiştir. Rusça *telëga* biçiminin doğu dillerinden kalma bir alıntı olduğu anlaşıyor. Bilimsel yayınlarda Rusça *telëga*'nın Moğolcadan alındığı sık sık dile getirilmiştir. Bk. Vasmer : REW 3 : 89-90. Vasmer'in eserinin Rusça çevrisinde (ÊSRJa 4: 38) Trubaçev da bu görüşe katılmıştır. Rusça *telëga*'nın Moğol kökeninden geldiğini Menges (The Igor' Tale 50-51; Oriens 9 : 118) de yazmıştı. Ona göre, Eski Rusça ile Moğolca arasındaki bağı kurmak için Türkçenin aracılığını var saymak gerekir. Başka bir deyişle, Moğolca *terge(n)*'in Rusçaya Türkçe yoluyla geçtiği anlaşıyor. Menges, Moğolca *terge(n)*'in Türkçe karşılıkları üzerinde de durmuştur. Onun bu çalışmasından habersiz kalan Ligeti (MNY 62: 13-14), Rusça *telëga*'nın Türk kökeninden geldiğini açıklamış, bu sözün Moğolların Gizli Tarihi'nde *telege* ve *telegen* olarak geçtiğini bildirdiği gibi, Moğolca *telege(n)*'in Türkçeden geçtiğini de yazmış, ancak Türkçe karşılığının açık olarak ortaya çıkmadığını da saklamamıştır. Bununla birlikte, Ligeti, Moğolca *telege(n)*'in Uygurcada 'tekerlek' olarak kullanılan *tilgen* (*telgän*)'den başka bir şey olmadığını da dile getirmiştir.

Fekete: MNY 26 (direkt olarak Macarcadan alındığını bildirmiştir); Décsy: ULwBulg 60-61; Räsänen: V 458 b; Skok: EtRj 3: 438-439; Novgorodova: ResAltL 195-200 (Moğolca-Altayca *tergen*'in tarihine ilişkin belgeleri değerlendirmiştir); Baskakov: RO 38:

78-79; Russkie familii 120; Hadrovics: UEISk 489-490 (Eski Rusça *telëga*'nın kökeni üzerinde durmamıştır).

tandır 1. 'yere çukur kazılarak yapılan bir çeşit fırın'; **2.** 'kışın ayakları ısıtmak için alçak bir masanın altına mangal konulup üstüne yorgan örtülerek yapılan düzen'

~ Krg *tandır* (*dandır*, *nandır*)

< Ar *tannūr* 'runder Backofen aus Lehm'. Farsçada *tanūr* 'an oven' yanında *tandūr* olarak da geçer. Kürtçede *tendūr*, *tenūr* biçimleri kullanılır.

Bouvat: KSz 4: 333; Deny: Grammaire 191. § ; Principes 141; Menges : PhTF 1 : 453; Tietze : Ar 268/29. Räsänen : V 459-460 (Aro' ya göre, Arapça *tannūr* Aramî *tannūrā*' dan alınmıştır. Aramî *tannūrā* ise Akkadcada 'Ofen' olarak kullanılan *tinūru*'dan gelir).

tane < **dane** 'tahıl tohumu'. Anadolu Türkçesinde 'adet' olarak da kullanılır.

~ Az *dəna*. - Hal *dāna* 'Korn'

< Far *dāna* 'grain; a berry; stone of fruit, seed of grain or fruit ; piece (counting word)' (< *dān* 'grain + -a).

Diyalektlerde tahıl tanesine *bürtük* ve *tüyir* adları da verilir. Bk. *bürtük*.

Deny : Principes 86 ; Tietze : Pers 141/41; Clauson : ED 515 a ; Doerfer : CAJ 37:43.

tanık bk. *tanımak*.

tanımak 1. 'daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaşıldığında, bunun kim veya ne olduğunu anımsamak'; **2.** 'daha önce görmüş olmak, bilmek'; **3.** 'bilip ayırmak, seçmek, ayırt etmek'

~ Az *tanı-*. - Tkm *tana-*. - TatK *tanı-*. - Bşk *tanı-*. - Nog *tanı-* 'öğrenmek'. - KKlp *tanı-*. - Kzk *tanı-*. - Hak *tanı-*. - Tof *tanı-*. Clauson'a göre (ED 516 a), *tanı-* 'to be acquainted with (someone)' biçimi 15. yüzyıldan başlayarak kullanılır. Türkçe *tanu-* 'to suggest, recom-

mend, discuss' biçimiyle *tanı-* arasındaki benzerlik çarpıcı ve düşündürücüdür. Ancak bu biçimler arasındaki yakınlık anlam bakımından açıklanmaya muhtaçtır.

Türkçe *tanu-* 'to suggest, recommend, discuss' biçiminin Orta Türkçeden başlayarak kullanıldığı anlaşıyor.

Räsänen (V 461 a) *tanu-* ve *tanı-* biçimlerini bir maddede saymakla yetinmiştir.

Türkçe *tanı-* fiilinin kökeni karışıktır. Ramstedt (NyK 42: 72) *tanı-* fiilini Moğolca *tani-* biçimiyle birleştirmiştir. Ona göre, bu birleştirmede alıntıdan söz etmek gerekir. İkinci hecedeki ünlünün saklanması, bu sözün Türkçeden çok, Moğolca kökenli olduğunu gösterir. Daha sonra Ramstedt (KWb 378 b) Moğolca *tani-* fiilini Türkçe *tanı-* biçimiyle birleştirmekle yetinmiştir.

Ramstedt'in Türkçe *tanı-* fiilinin Moğolcadan alındığı yolundaki görüşü bilim çevrelerinde ilgi görmemiştir. Son yıllarda Meyer (UAJb 40: 79-81) Türkçe *tanı-* 'kennen' fiilinin Moğolcadan alındığını ortaya attı. Ne var ki Räsänen, Clauson gibi sözlük yazarları Meyer'in ortaya attığı Moğolca savı üzerinde durmamışlardır.

Daha sonra Doerfer (WZKM 62: 257-258) de Türkçe *tanı-* fiilinin Moğolcadan geçtiğini dile getirdi. Bk. Doerfer: TMEN 1175; TLT 266.

Ligeti'nin Türkçe *tanı-* fiilinin Moğolcadan alındığı yolundaki savdan habersiz kaldığı anlaşıyor. Onun Macarcada kullanılan Moğol kökeninden gelen sözlere karşı büyük bir ilgi duyduğunu biliyoruz (bk. Ligeti: NyK 49: 190-271). O açıdan Macarcada 'tanık' olarak kullanılan *tanú* biçiminin Moğol kökeninden geldiği yolundaki yeni savdan söz etmemesi ilginç ve düşündürücüdür. Ligeti (TörK 43) Türkçe *tanı-* ve *tanu-* fiillerini Moğolca *tani-* biçimiyle karşılaştırmakla yetinmiştir. Bk. Eren: TD 1996/2: 124-125.

Gombocz (BTLw 197), Munkácsi'nin Türkçe *tanı-* fiilini Eski Farsça *dan-* 'kennen, wissen', Pehlevîce, Yeni Farsça *dan-* gibi birtakım biçimlerle birleştirdiğini açıklamıştı (ÁKE 589, KSz 6:376-377). Son olarak Şçerbak (JaS 153/360, 169) da Türkçe *tanı-* fiilinin İran dillerinden alındığını yeniden sözlen-dirmiştir. Bk. Şçerbak : VJa 4, 1986, 51, 52. Gadjeva-Koklyanova: IRLTJa 371-373; Ras-sadin: FLTJa 232-233; İlliç-Svitiç : VJa 6, 1963, 49.

tapa 'şişe gibi dar delikleri tıkamaya yarayan mantar, cam, tahta veya plastikten tıkaç'. Dilimizde *tpa* olarak da geçer.

< İtal *tappo*.

Meyer: TürkSt 49; Bonelli: Elementi 193; Barbera : Elementi 236; Tzitzilis : GrLw 509; Tietze Arm 202.

tapan 'tarlaya atılan tohumu örtmek için kullanılan ağaç sürgü'. Ağızlarda *daban* (< *taban*) biçimi de yaygın olarak geçer. Ağızlarda *tapnalamak* (ve *tapan çekmek*) 'yeni ekilen tar-lanın tohumunu kapatmak için sürgü çekmek' biçimi de kullanılır.

Türkmencede de *dābanlāmak* 'to trample down, press down; to put a roller (on a field)' olarak kullanılır (bk. Clauson: ED 442).

Türkçe *taban* sözünün yan biçimi olduğu anlaşıyor. Ancak Ermeniceden alındığı da sık sık sözlendirilmiştir. Örn. Tietze'ye göre (ZBalk 18 : 193/244), *tapan* Ermenice *dap'an* (BErm *tap'an*)'dan kalma bir alıntıdır. Dankoff (ALT 703) da Ermeniceden alındığını ortaya atmıştır: Erm *tap'* 'plain, flat country': *tap'an* 'harrow'. Budagova (ST 3, 1984, 14) da Ermeniceden geldiğini dile getirmiştir. Kürtçede de *tapan* olarak geçer. Türkmencede *dābanlāmak* biçiminin geçtiği Dankoff'un gözünden kaçmıştır. Bk. *taban*.

Tarlaya atılan tohumu örtmek için kullanılan tırmığa ağızlarda *keşan* veya *keşen* adı da verilir.

Daher : AA 89, 109-110, 121; Eren : TM 19 : 290, 297; Abaev : ÊS 3 : 354 ; Clauson: ED 442.

tar yer. 'tavukların kümeslerde tünedikleri sırık'

< Erm *t'aṛ* 'perch, roost'. - Ağızlarda daha çok *tünek* adı kullanılır. O açıdan *tar* dar bir çevrede kalmıştır.

Tietze : ZBalk 18:193/245 ; Bläsing : AL 74; Dankoff : ALT 158.

taraba yer. 'tahta perde'. Yerel ağızlarda *daraba* 'tahta perde' ve 'dükkân kepengi' olarak da geçer.

< Ar (Suriye) *darrāba* 'fermeture de boutique consistant en deux planches dont l'une se lève et l'autre s'abat pour ouvrir, et qui se rejoignent par le mouvement inverse pour fermer'.

Arapça *darrāba*'nın *gémiation*'u Türkçede yalınlaşmıştır.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *taraba*, Srp *tàrabe* (Miklosich: TE 1 : 47; Škaljić: Turc 600).

Türkçe *taraba*'nın *tahta perde*'den geldiği yolundaki sav yanlıştır (Sikirić: POF 8-9: 240). Foy: MSOS 7:214-215; Deny: Principes 86; Eren: TDAY 1956, 150-151; 1960, 348/63; TD 1993/2 : 1-2; Tietze: Ar 277/63.

taraca 'bir yapının damında çevresi, üstü açık yer, tahtaboş, teras'

< İtal *terrazza*.

Barbera: Elementi 239; Tietze : Oriens 5 : 253. - Türkçede *taraca* yanında *teras* biçimi de kullanılır. Bk. *teras*.

tarator 'ekmek içi, ceviz, zeytin yağı, sarımsak ve sirke ile yapılan bir çeşit meze'.

Theodoridis'e göre (FO 15: 69-76), Rumca-dan alınmıştır (R *tarachton* 'nicht ganz dicke Erstmilch').

Arapça (Mısır) *tarâtor*, *tarâtôr* biçimi Türkçeden alınmıştır (Littmann: Tschudi Arm 115/71). Suriye’de de *tarâtôr* ‘espèce de sauce, de mayonnaise’ olarak kullanılır.

tarçın ‘bir ağaç ve bunun bahar gibi kullanılan kabuğu’

~ Az *darçın*. - Tkm *dalçın*. - Krg *darçın*. - Kzk *darşın*

< Far *dārçîn* (~ *dārçînî*) ‘cinnamon’ (*dār* ‘wood’, *çînî* ‘Chinese’). Arapçada *dār-şînî* olarak kullanılır. Tibetçeye *dal çini* olarak geçmiştir.

Laufer: T’oung Pao 17: 476/113; Sino-Iranica 541-543, 583.

tarhana ‘çorba yapmaya yarayan mayalanmış yoğurtlu hamurun ufalanmış’

< Far *tarxāna*, *tarxwāna* ‘thick pottage, frumenty, portable soup’.

Symeonidis’in Rumca *τραχανά*’dan alındığı yolundaki savı yanlışdır (Gr 192/218). Bk. Eren: TD 31:182.

Bulgarca *tarxana*, Sırpça *tarhàna*, *taràna*, Rumence *trahana*, Macarca *tarhonya* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Miklosich: TE 2: 68; 4: 48; Kraelitz-Greifendorst: Corollarien 53; Bajraktarević: PKJIF 27:78; Kniezsa: SzJsz 765-766; Doerfer: TMEN 929; Škaljić : Turc 601; Räsänen: V 464 b (Farsça *tarhāna* yanında *tarsāna* ‘Arsenal’ biçiminin verilmesi yanlışdır); Kakuk: ÉIOsm 387. Farsça *tarxwāna* biçiminin kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Clauson: ED 528 s.v. 3 *ta:r*.

tarhun ‘çok yıllık, sarımtırak çiçekli bir bitki (Artemisia dracunculus)’

< Ar *tarhūn* ‘Estragon’. Suriye Arapçasında da *tarhūn* ‘estragon’ olarak geçer.

Arapça *tarhūn*’un etimolojisini bilmiyoruz. Türkçeden Doğu Avrupa dillerine geçtiği gibi, Orta Çağ bitki bilimcilerinin Latincesi

yoluyla Batı Avrupa dillerinde de yaygınlık kazanmıştır.

Tietze : Ar 289/125; Dankoff : ALT E49.

tarla ‘tarıma elverişli olan, sınırlı ve belirli toprak parçası’

~ Az *tarla*. - Nog *tarlav* 1. ‘tarla’; 2. ‘otlak’. - TatK *tarlau* ‘sürülmüş toprak, sürülmüş tarla’. - Kzk *tarlau*. - Sag *tarlağ*. - Hak *tarlağ*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *tarığlağ* ‘ekin ekilecek yer, tarla’ olarak geçer.

< *tarığ-la-* + -ğ eki. Eski Türkçe *tarığ* ‘ekin, bitki; arpa, buğday; tane, tohum; aşıklık’ anlamına gelir. Çağdaş diyalektlerde yaygın olarak geçer: Türkçe *darı*. - Tkm *darı*. - TatK *tarı* ‘darı’. - Kzk *tarı*. - Krg *tarū*. Güney ağzlarında *tarik* olarak kullanılır. - Nog *tarı*. - Blk *tarı*. - Tel *tarū*. Bk. *darı*.

Macarcada eski bir Türkçe alıntı olarak *tarló* ‘tarla; anız’ biçimi kullanılır (Ligeti : TörK 77).

Türkî alanında tarlaya *tarım* (<*tari-* < *tarı* ‘ekmek’) adı verilir. Diyalektlerin bir bölümünde *saban* adı da ‘tarla’ olarak kullanılır. Bk. *saban*, *saman*. Türkmenler *tarla* yerine *sürüm* (< : *sür-*) biçimini kullanırlar. Diyalektlerde *ekinlik* biçimi de ‘tarla’ olarak geçer: Kzk *egindik*. - TatK *iginlik*. Tatarlar tarlaya *basū* adını da verirler. Altay, Teleüt, Sa-gay ve Şor diyalektlerinde *kıra* ‘tarla’ olarak kullanılır.

Gombocz: BTLw 199; Ramstedt: SKE 268; Joki: LwSS 314-316; Brockelmann: OGM 12, 77. §; İnan : TD 8, 102-103; Ligeti: NyK 61: 185-186; TörK 77; Egorov: ÊS 268; Daher: AA 121-122; Räsänen: V 464 b; TESz 3: 855-856; Doerfer: TMEN 119, 886; Clauson: ED 541-542; Eren: Türkoloji Dergisi 8: 21; Kononov: GrJaTRP 71, 72.

tarlakoz ‘bir tür küçük manyat ağı’.

Kökenini bilmiyoruz. Georgacas (IT, FT) *tarlakoz* üzerinde durmamıştır.

tasma 1. ‘bazı hayvanların boynuna takılan kemer biçiminde bağ’; **2.** ‘nalın ve terliğin ayağı tutan meşin bölümü’. Yerel ağızlarda *tasma* ‘bel kemeri’ olarak geçer.

~ Tkm *tasma*. - TatK *tasma*. - Nog *taspa*. - Tüm *tasma*. - KKlp *taspa*. - Kzk *taspa*. - Krg *tasma*. - Tar *tasma*.

Eski kaynaklarda geçmediği göze çarpıyor.

Doerfer’e göre (TMEN 120), Moğolcadan alınmıştır (Moğ *tasma* ‘morceau de cuir ou de peau raclé, courroie, lanière’). Moğol diyalektlerinde de yaygın olarak kullanılır.

Farsça *tāasma* biçimi de Moğolcadan kalma bir alıntıdır. Komşu dillere de geçmiştir.

Türk diyalektlerinden Ural dillerine de geçmiştir (Joki: LwSS 317-318); UI 214-215, 326).

Kökenine ilişkin belli başlı görüşleri Doerfer (TMEN 120) değerlendirmiştir.

Ramstedt : KWb 382 a; StO 17, 5 : 13;

Räsänen : V 466; Daher : StO 42 : 109; Rédei

— Róna-Tas : NyK 77 : 43.

taş ‘rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde’

~ Tkm *dāş*. - Nog *tas*. - TatK *taş*. - Kzk *tas*. - KKlp *tas*. - Krg *taş*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Kaça *taş*. - Sag, Koy *tas*. - Tuv *daş*. - Yak *tās*. - Çuv *çul*. Türkçe -ş’nin Çuvaşçada -l’ye çevrilmesi eski bir kuraldır. Bk. *gümüş*. Türkçe *taş*’ı Çuvaşça *çul* biçimiyle Budenz (NyK 3:243) birleştirmiştir.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *tāş* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *tāş* biçiminin kullanıldığı göze çarpıyor.

Bilimsel yayınlarda sık sık Moğolca *çilağun* biçimiyle birleştirilmiştir. Bu birleştirmeyi Ramstedt’e borçluyuz (Ramstedt: NyK 42: 70). Onun otoritesine güvenen dil uzmanları bu birleştirmeyi olduğu gibi benimsemişlerdir. Örn. Gombocz : NyK 35 : 260 ; KSz 13 : 16; Németh: NyK 42 : 83; Polivanov : İAN

1927, 1201; Poppe: UAJb 46:133-134 ; Ligeti : MNY 34 : 72-73; 75 : 262 ; JA 1938, 201-202 ; TörK 52; Pritsak: Sinor Arm 479-485; Egorov: ÊS 326; Aalto: StO 59:238; Räsänen: LTS 159; V 466 a; Miller : UAJb N.F. 6 : 193-; Street : CAJ 24 : 301-302. Bk. Şçerbak : JaS 168.

Son olarak Doerfer (TMEN 855) Türkçe *taş* ile Moğolca *çilağun* arasındaki bağ sorununu tartışmıştır. Bk. Doerfer : KhalMat 304. Doerfer’in, Moğolca *çilağun*’un çok eski bir alıntı olduğu yolundaki görüşüne Clauson da katılmıştır (ED 556-557).

taşak ‘er bezi, testis’

~ TatK *taşak*. - Krg *taşak*. - Karag *taşak*. - Sag *tazak*. - Yak *tasax, tahax*.

Orta Türkçede *taşak* ‘testis’ ve ‘erkeklik organı, penis’ olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *taşak* biçimi kullanılır.

< *taş* + -(a)k küçültme eki.

Räsänen: MTS 100 ; V 466 a ; Ramstedt: MSFOu 98 : 256 ; 104 : 212 ; Brockelmann: OGM 64. § d; Doerfer: TMEN 93. s.; 765; 925 ; UAJb 39 : 59, 68 ; Joki : LwSS 318; Clauson : ED 562 a; Menges: Jarring Arm 110.

tat yer. ‘dilsiz’. Anadolu’da yer adı olarak da geçer (*Tatlar*). Eski kaynaklarda *tat* ‘yabancı’ olarak kullanılır.

Gök Türkçede *tat* olarak geçer. Orta Türkçede *tat* ‘yabancı’ olarak kullanılır. Orta Türkçede ‘İranlı’ anlamına da gelir. Eski Kıpçakçada *tat* ‘ekinci’ olarak da geçer.

‘Yabancı’ anlamına gelen *tat* biçiminin Anadolu ağızlarında ‘dilsiz’ olarak kullanılması normaldir.

Schaefer : Giese Arm 1-34; Räsänen : V 466 b ; Clauson: ED 449 ; Eren : TD 1995/1 : 46-48; Baskakov : Russkie familii 88. Bk. Vasmer : REW 3 : 81.

tava 1. 'uzun saplı yayvan kap'; 2. 'tuzlalarda deniz suyu çekilen bölüm'; 3. 'fide yetiştirmek için ayrılmış toprak bölümü'

~ Tkm *tāba*. - TatK *taba*. - KKlp *taba*. - Kzk *taba*. - Nog *taba*. - Krg *taba*

< Far *tābā*, *tāba*, *tāwa* 'a frying-pan'.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *tava*; Srp *tava*; R *ταβας* (Škaljić: Turc 603; Skok: EtRj 3: 447; Andriotis: EL 356).

Räsänen: LTS 126; V 451 a; AOH 3 : 263; Abaev : ÊS 3 : 287 ; Monchi-zadeh : Xurāsān 50.

tavan 'bir yapının üst bölümünü oluşturan düz ve yatay yüzey'

~ Nog *taban* 'tavan, tavan arası'.

Kökenini bilmiyoruz.

Suriye Arapçasında *ṭawān* 1. 'enduit du plafond; plafond postiche en toile badigeonnée'; 2. 'espace vide entre le plafond et le toit' olarak kullanılır.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *tavān*; Srp *tāvan*; Arn *tavan*; Rum *tavan*; R *ταβάνι*.

Anadolu ağızlarında tavana *aristak* adı da verilir. Bu adın Ermeniceden kalma bir alıntı olduğunu biliyoruz. Bk. *aristak*.

Eski Türkçede 'tavan' olarak kullanılan bir adın geçmediği göze çarpıyor. Orta Türkçede de 'tavan' kavramının kullanılmadığı anlaşıyor. Orta Türkçede evin çatısına *tarus* adının verildiğini biliyoruz. Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz bu adın çağdaş diyalektlerimizde geçmediğine tanık oluyoruz. Ancak *tarus* adı Türkçeden Ostyakçaya *torās* olarak geçmiştir (Eren : MNy 38 : 117; DTCFD 8 : 243). Ostyakça *torās* biçimi *tarus*'un Türkler arasında yaygın olarak kullanıldığına açık bir tanıktır. Madırlar arasında kullanılan *turaska* 'das Dach' biçimi ilginçtir. Clauson (ED 553 b) *tarus* biçimini saymakla yetinmiştir.

Škaljić: Turc 603; Skok: EtRj 3:448; Andriotis: EL 356.

tavşan > davşan 'eti yenen, postundan yararlanılan, hızlı koşan bir hayvan türü (Lepus europeus)'

~ Az *dovşan*. - Tkm *toşşan*. - Tar *toşkan*. - Yak *tabısxān*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*tavişgan*). Orta Türkçede de *tavişgan* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *tawşan* olarak kullanılır.

Yaygın bir inanca göre, Türkçe *tabış*- ~ *taviş* - 'koşmak, atlamak, sıçramak' kökünden yapılmış bir türevidir: *tabış*- ~ *taviş*- + *-gan* (Bang: Tûrân 1918, 298. s. 19. not; Brockelmann: OGM 53. §; Şçerbak: İRLTJa 136-137).

Bilimsel yayınlarda Türkçe *tavişgan*'ın sıklıkla Moğolca *taulai* biçimiyle birleştirildiğine tanık oluyoruz. Bk. Gombocz: NyK 35: 259-260; KSz 13: 16; Ramstedt: KWb 413 a; Poppe: UJb 6 : 115; Räsänen: LTS 126-127; MTS 127; V 453. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Vladimirtsov: SrGr 255; Doerfer: TMEN 144, 966 ; KhalMat 284; Ligeti : MNy 43: 15; NyK 61: 184-185; KSİNA 83 : 19; AOH 18:283; TörK 52, 138. Bk. Roux : Turcica 3 : 40-48.

Clauson'a göre (ED 447; ResAltL 46-47), Moğolca *taulai* eski bir Türkçe alıntıdır.

Eski ve yeni diyalektlerde *tavşan* yanında *koyan* (< *kodan*) adı da kullanılır. Tuvalar *tavşana kodan* yanında *koygun* adını da verirler. Bk. Räsänen : V 274-275; Clauson: ED 678 a; Doerfer : TLT 478. Ligeti'ye göre (TörK 129), *tavşan* biçimi Oğuzca, *koyan* biçimi ise Kıpçakçadır. Türkçe *koyan* (< *kodan*) adı Çuvaşça yoluyla Çermişçeye de geçmiştir (Räsänen : MSFOu 67 : 360-361).

Çuvaşlar *tavşana mulkaç* adını verirler. Bk. Egorov: ÊS 134-135.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 144, 966; TLT 478).

Bk. Mikkola : JSFOu 30, 33: 11-12; Ligeti : NyK 49 : 217. Bazin : SChron.

tavşancıl 'tavşan avlamakla beslenen yırtıcı kuş, özellikle kartal'. Yurdumuzda yer adı (*Tavşancıl*) olarak da geçer.

< *tavşan* + *-cıl* eki. Türkçe *sıçancıl* 'sıçan avlamakla beslenen yırtıcı bir kuş' (< : *sıçan*), *yılancıl* 'yılanla beslenen bir kuş' (< : *yılan*) adları gibi.

Bk. Brockelmann: OGM 30. §.

tavuk 'eti ve yumurtası için üretilen bir kümes hayvanı'

~ Tkm *tavuk* . - Nog *tavık* . - KKlp *tawık* . - Blk *tawuk* . - Kzk *tauک* . - Krg *tōk* . - TatK *tauk* . - Şor, Sag *taṇak* . - Hak *taṇax* . - Tel, Kumd *tāk* . - Alt *taka* Moğolcadan alınmıştır (Ramstedt: NyK 42:70-71).

~ ET *takaḡu* . - OT *takaḡu*: *erkek takaḡu* 'horoz', *tişi takaḡu* 'tavuk'.

Kökenini bilmiyoruz. Ramstedt (NyK 42:70-71; KSz 15 : 138; KWb 375 a) Türkçe *tavuk*'u Moğolca *takiya* < *takiḡa* biçimiyle birleştirmiştir. Gombocz (NyK 35 : 261; KSz 13:17) Moğolca *takiya*'nın Türkçe bir alıntı olduğunu yazmıştır. Ramstedt bu görüşe katılmayarak Türkçe ve Moğolca biçimlerin eski bir kültür dilinden kaldığını dile getirmiştir. Asya göçebelerinin tavuk yetiştirmekle uğraşmadıklarını vurgulayan Ramstedt, *tavuk*'un Arapça (örn. *degaga*, *degagat* 'coq, poule') veya Çince'den alındığını ileri sürmüştür. Brockelmann (UJb 8:261) tavuğun çıkardığı sestten geldiğini dile getirmiştir.

Macarca *tyúk* eski bir Türk dilinden alınmıştır (Ligeti: TörK 43).

Németh: NyK 41:405; Gombocz : NyK 35 : 261 ; KSz 13 : 17; Ligeti : AOH 18 : 285 ;

19 : 257-258 ; MNy 19 : 277 ; TörK 130 ; Pelleriot : BSOS 6: 574; Joki: LwSS 305; Doerfer : TMEN 861 ; Räsänen : V 457 a ; Clauson : ED 468 b ; İlliç-Svitç : VJa 6, 1963, 49; Monchi-zadeh : Xurāsān 511.

tavus 'erkeğinin tüyleri uzun, kuyruğu parlak, güzel renkli, acı ve tiz sesli, süs hayvanı olarak beslenen bir kuş (Pavo)'

~ Tkm *tāvus* . - KKlp *tawıs* . - Krg *tōs* 'tavus kuşu' . - Özb *tustovuk* 'sülün'.

Türkçeye Farsçadan geçtiği anlaşıyor : Far *ṭā'ūs* 'a peacock' < Ar *ṭa'ūs*. Arapça biçimin Süryanca *ṭausa* yoluyla Eski Grekçe *ταῦς* tan geldiğini biliyoruz. Grekçe biçimin ölmüş bir Akdeniz dilinden kökenlendiği düşünülüyor.

Moğolcaya *taḡus* olarak geçmiştir. Teleütc *toḡus*, *altın toḡus* ve Tuvaca *aldın toḡus*, *aldın dōs* biçimleri Moğolcadan alınmıştır.

Orta Türkçede tavusa *yon kuş* adı verilir. Bk. Clauson : ED 941 a.

Meyer : TürkSt 21; Cleaves : HJAS 12 : 428-430; Räsänen : LTS 127; V 467 b; Ramstedt : StO 17,5 : 12; KWb 397 b; Pritsak : Fürstenliste 93; Doerfer : TMEN 945; Şçerbak : JaS 166/480.

tay¹ 'üç yaşına kadar olan at yavrusu'

~ Az *day* . - Tkm *tay* 'at yavrusu' . - TatK *tay* . - Bşk *tay* . - Alt, Tel, Şor, Kuḡ, Sag *tay* . - Kzk *tay* . - Krg *tay* . - Özb *toy* . - Tar *tay* . - Yak *tıy* .

Orta Türkçede *tāy* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *tāy* biçimi kullanılır.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 863 ; TLT 259).

Németh: NyK 42:81-82; Şçerbak: İRLTJa 91-92; Doerfer: VJa 3, 1972, 62; Räsänen: V 455 a; Clauson: CAJ 10: 162; ED 566 b.

tay² 'hayvanın bir yanındaki yük'

~Tkm *tāy*. - TatK *tay*

< Far *tāy* 'half a load; fold'.

Räsänen : V 454 b; Monchi-zadeh : Xurāsān 531.

taya < *dāye* 'süt ana'

~ Az *taya*

< Far *dāya* 'a nurse, foster-mother ; a mid-wife', Pehl *dāyak*.

Tietze : Pers 142/44.

taylak 'at veya deve yavrusu'. Ağızlarda *day-lak* olarak geçer.

~ Kzk *taylak* 'deve yavrusu'. - Nog *taylak*. -

Özb *tāylāk*. - Tar *taylak*. - Krg *taylak*

< *tay* 'at yavrusu' + *-lak* eki. Bk. *tay*. Türkçede *-lak* (~ *-lek*) ekinin hayvan yavrularına verilen adların yapımında kullanıldığını biliyoruz. Türkçe *taylak* biçiminde de bu ek kullanılmıştır. Bk. Deny : Grammaire 564; Ligeti: MNy 29: 275; Doerfer : TMEN N 98. = 2043. O bakımdan Räsänen'in *taylak* adını *tay-lök* olarak açıklaması yanlıştır (V 455 a). Türkçede *lök* 'erkek deve' olarak kullanılır. Ancak *taylak* biçiminin *tay-lök*'ten geldiği düşünülemez. Bk. Ramstedt : KSz 16 : 78.

Tacikçe *taylāq* 'Färse' biçimi Özbekçeden alınmıştır (Doerfer: TLT 259).

taylasan > *dalyasan* 'sarıkların omuz üzerine dökülen ucu'. Ağızlarda *talyasan* 'gelin başlığı' olarak geçer.

< Ar *ṭaylasān* 'redingote, paletot'(Denizeau).

Arapça *ṭaylasān*'ın Türkçede *dalyasan*'a çevrilmesinde 'arka, sırt; boyun, ense; omuz' olarak kullanılan Türkçe *dal*'m analojik bas-kısı göz ardı edilemez.

Dozy: Noms des vêtements 278-280.

tazı 'uzun bacaklı, çekik karınlı, çok çevik bir köpek türü'

~ Tkm *tāzı*. - Nog *tazı iyt*. - Krg *tazı*. - Kzk

tazı. - KKlp *tazı*.

Eski Kıpçakçada *tazı* 'av köpeği' olarak kullanılır. Ancak Eski Kıpçakçada 'Arap atı' anlamını sakladığı da göze çarpar.

< Far *tāzı* 'Arabic ; an Arabic horse; a greyhound'.

Eski ve yeni diyalektlerde *tazıya* *taygan* adı verilir: Alt, Tel, Tar *taygan*. - Tel *taykan*. Bu adın Orta Türkçeden başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Bk. Brockelmann: OGM 53. §; Doerfer : TMEN 866. Farsça *tazı*'nın bu adın yerine geçtiği anlaşılıyor.

Schaeder : Giese Arm 17 ; Pelliot: Notes 208. s. 2 not; Zajaczkowski: Związki 45; Németh: ALH 15: 81, 83; Bárczi Arm 280; Räsänen: V 467; Clauson: ED 568 b; Golden: Róna-Tas Arm 53.

teberik yer. 'armağan'. Ağızlarda *teperik* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Eren: TD 1995/1 : 51.

tec yer. 'harmanda samandan ayrılmış arpa veya buğday yığını'

< Erm *dēz* 'stack'.

Tietze : ZBalk 18:193/247; Dankoff: ALT 134. - Dankoff'a göre, *-z* > *-c* değişmesinin *çeç* (~ *cec*) sözüyle *contamination* sonunda gerçekleştiği düşünülebilir. Bk. *çeç*.

teğelti 'at eyerinin altına konulan keçe'.

Doerfer'e göre (TMEN 920), Moğolcadan alındığı anlaşılıyor : Moğ *degel* 'Art Kleidung' + *-tü* 'versehen mit'. Bk. Doerfer : TMEN 919. Moğolca *degel*'e ilişkin bilgi almak için bk. Doerfer : TMEN 200.

Türkçeden Farsçaya da geçmiştir : Far *tagaltū*, *tagaltū* 'felt cloth placed under a saddle to prevent the galling of the horse's back'.

Çağdaş diyalektlerde *teğeltiye* *tokum* adı verilir. Bu adın da Moğolcadan alındığı açıktır : Moğ *toqum* 'feutre qu'on met sous la selle des chevaux, tapis sur lequel on met la

selle'. Bk. Doerfer : TMEN 142 ; Ligeti : KSİNA 83 : 19.

Türkçede at eyerinin altına konulan keçeye eskiden *eyrim* (~ *eğrim*) adı da verilirdi. Bk. *eyrim*. Türkçede *belleme*, *haşa*, *yapık*, *yona* gibi birtakım adlar da geçer.

Kazaklar *tokum* yanında 'Decke unter dem Sattel' olarak *cılıkım* adını da kullanırlar. Madırlar eyer yastığına *tepse*, Sagaylar ise *tipse* adını verirler.

teke 'keçinin erkeği'

~ Az *teke*. - Tkm *teke*. - Nog *teke*. - Blk *teke*. - Kklp *teke*. - Kzk *tekä*. - Krg *teke*. - Alt, Tel *teke*. - Tar *teke*. - Şor *tege*. - Tuv *dege*. - Çuv *taka* 'koç'. Çuvaşlar tekeye *kaçaka taki* adını verirler (Çuv *kaçaka* 'keçi').

~ OT *teke*.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir.

Türkçede erkek keçiye *erkeç* (veya *irkeç*) adı da verilir. Ancak *erkeç*, 'koç' olarak da geçer. Bk. *erkeç*.

Pelliot: BSOS 6: 559-560; Ramstedt: KWb 386-387, 390; Şçerbak: İRLTJa 112, 118-119; Räsänen: V 470 ; Clauson: ED 477 b; Doerfer: TMEN 917; TLT 261; Ligeti : TörK 110-111; İlliç- Svitç: VJa 6, 1963, 50.

tekfur (> **tekir**) 'Bizans İmparatorluğu zamanında vali düzeyinde olan yönetici'. Anadolu ve Rumeli'deki Hristiyan beylerine de bu adın verildiğini biliyoruz. *Tekirdağ* (< *Tekir-dağı* < *Tekfurdağı*) adında saklanmıştır.

< Erm *t'agwor*, *t'agvor* 'king'.

Meillet : MSL 17: 110; Wittek : Mentische 39. s. 1. not; Menges: The Igor' Tale 56. s. 143. not; Introduction 178; Räsänen: V 470 b; Dankoff: ALT 148.

tekme 1. 'ayakla vuruş'; **2.** 'hayvanın art ayağıyla vurma, çifte'. Ağızlarda *tepme* olarak geçer.

< *tepme* (< : *tep-* '(hayvan) ayağıyla vurma'). Türkçe *tekme* biçiminde -p- sesi -k- ye çevrilmiştir.

tekne 1. 'türlü işlerde kullanılmak için ağaçtan yapılan, uzun ve geniş kap'; **2.** 'deniz taşıtı' ~ Az *təknə*. - Blk *tegene*. - Krç *tegene*. - Özb *tegana*. - Kzk *tegene* 'büyük ağaç kap'. Kazaklar *tegene* yanında *tegeş* sözünü de kullanırlar. - TatK *tigene*. - Çuv *takana*.

~ OT *tekne*. - Eski Kıpçakçada *tegene* olarak geçer.

Macarca *teknö* eski bir Türk dilinden alınmıştır (Ligeti: TörK 88).

Kökenini bilmiyoruz.

Çağdaş diyalektlerin büyük bir bölümünde tekneye *kersen* adı verilir. Bk. *kersen*.

Clauson (ED 484 a) eski çağlardan kalma bir alıntı olabileceğini dile getirmiştir. Räsänen: TLT 218; V 470-471; Egorov: ÊS 228; Abaev : ÊS 3 : 250 ; Halasi-Kun: AEMAe 1:164; Ligeti : TörK 88.

tel 'türlü metallerden yapılan ince ip, kırıç'

~ Az *tel*. - Nog *tel*. - Kmk *tel*

< Erm *t'el* 'thread, wire'. - Arapça (Suriye) *tel* 'fil de fer' Türkçeden alınmıştır. Kürtçe de *têl* olarak kullanılır. Arnavutça *tel* Türkçeden alındığı gibi, Rumca *τέλι* de Türkçeden geçmiştir (Andriotis : EL 360).

Räsänen : V 471 a (kökenini vermemiştir); Hamp : Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker 263 ; Tietze : ZBalk 18 : 193/248; Bläsing : AL 13-14. s.; Dankoff: ALT 164; Bailey : BSOAS 29, 1966, 524; Henning Arm 30-33; Abaev : ÊS 3 : 288.

telek 'kuşların kanat ve kuyruk tüyü'.

Kökünü bilmiyoruz. Ermenice *t'elak* (~ *t'e-lag*) 'Ruder' biçimiyle birleştirilemez.

Tietze: ZBalk 18:193/249.

teleme (< **deleme**). 'bir çeşit tuzsuz ve yumuşak peynir'. Ağızlarda *teleme* yanında *dele-*

me biçimi de kullanılır. Dar bir çevrede *telme* olarak da geçer.

Farsça *dalama*, *dalamak* 'new cheese' büyük bir olasılıkla Türkçeden alınmıştır (Deny : Principes 95. §).

Türkçe *peynir* de Farsçadan kalma bir alıntıdır.. Eren: TDAY 1959, 102. Bk. Bläsing: AL 126; FO 29: 38/62.

telfin 'lâkerda yapılmak için dilimlenmiş torik balığı parçası, takoz'

< R δελφίν '*a chock'. - Türkçe *takoz*'un da 'dilimlenmiş torik balığı parçası' olarak kullanıldığını biliyoruz. Bk. *takoz*.

Tietze : Gr (1) 217/63 ; Kahane-Tietze : LFL 762.

telis > **teliz** 'bitkisel tellerden yapılmış, kaba örgülü büyük çuval'. Ağızlarda *tiliz* olarak da geçer.

< Ar *tilis*, *tallis* 'kleiner Sack'.

Tietze: Ar 268/28.

tellâk 'hamamlarda erkekleri yıkayan erkek'

< Ar *dallâk* 'Masseur im Bad'. Arapça *dallâk* biçimindeki *gémiation* Türkçede olduğu gibi saklanmıştır. Hamamda kadınları yıkayan kadına *natır* adı verilir. Bk. *natır*.

Tietze: Ar 278/66; Räsänen : V 135 a.

tembel 'iş görmeyi, çalışmayı sevmeyen'

~ Tkm *temmel*

< Far *tanbal* 'lazy, sluggish'. Türkmence *temmel* biçimi benzeşme (*assimilation*) sonunda oluşmuştur.

Rumca τεμπέλης biçimi Türkçeden alınmıştır (Andriotis 361).

temek yer. 'ahırdaki gübreyi dışarı atmak için kullanılan kapaklı veya kapaksız delik, ahır penceresi'. Yerel ağızlarda *demek* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

temel 'bir yapının toprak altında kalan dip duvarları'

< R θεμέλιον 'temel'. - Anadolu'nun bir bölümünde temele *him* adı verilir. Bk. *him*.

Eski Türkçede 'temel' olarak *ul* biçimi kullanılır (Clauson: ED 124 a).

Meyer : TürkSt 45; Symeonidis: Gr 178/60; Eren : TD 1994/2 : 180.

temren 'ok, kargı gibi şeylerin ucundaki sivri demir'. Eski kaynaklarda *demren* biçimi de geçer.

~ Tkm *demren*.

Orta Türkçeden beri kullanıldığını görüyoruz: Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar *temür*gen biçimini kullanırlardı. Eski Kıpçakçada *temren* olarak geçer. Ancak Kıpçaklar *başak* olarak da adlandırılırlardı.

< *temür* 'demir' + -gen küçültme eki (Brockelmann: OGM 53. § 1. not, 92. §, not). Bu türev *temür*gen > *temir*gen > *temiren* > *temren* > *demren* olarak gelişmiştir. Ligeti'ye göre, Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz veriyi *temür*kên diye okumak gerekir. Ligeti bu okuyuşu Macaristan'da yer (ve kişi) adı olarak kullanılan Kumanlardan kalma *tömörkény* biçimiyle doğrulamak istemiştir. Oğuzca *demren* 14. yüzyılda Moğolcaya da *demren* olarak geçmiştir (Ligeti: TörK 117). Türkçe *temren*'de eski *t*'nin saklandığı göze çarpıyor. Clauson'a göre (ED 509 b), Türkçede *demren*'in yanında kullanılan *temren* biçimi öz ("genuine") "Osmanlıca" bir biçim olamaz. Onun bu yoldaki inancı tartışmaya açıktır. Türkçede buna benzer örnekler çoktur. O bakımdan *demren* yanında geçen *temren* biçimi doğaldır.

Kırgızlar *temir* 'demir' sözünü 'temren' olarak da kullanırlar. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde temrene *başak* (> *maşak* > *masak*) adı verilir. Bk. *başak*. Tuvalar 'temren' olarak *molduruk* adını kullanırlar. Tuvaların boyun omurlarının birincisine de *molduruk* adını verdikleri göze çarpıyor. Buna göre,

temrenin omurlardan yapıldığı anlaşıyor. *Molduruk* adının *moyun* (< *boyun*)’dan geldiği açıktır. Tuvalar boyun omurlarına *moyun sōgū* (‘boyun kemiği’) adını verirler. *Moyunduruk* türevini de ‘yaka’ olarak kullanırlar. Bk. *boyunduruk*.

Gombocz : ÁTSzn 22; Eren : MNy 39 : 22; Brockelmann: OGM 92. § d, not; Räsänen: V 473 a s. v. *tāmūr*; Clauson: ED 509 b; Ligeti: TörK 116-117, 127, 542; Bazin-Hamilton: Uray Arm 17. s. 30. not. Sevortyan (ÊSTJa 1980, 188-190) *temren*’i *demir* (< *temir* < *temür*)’in türevleri arasında saymamıştır.

temriye 1. ‘deride yer yer birtakım kabartılarla kendini gösteren hastalık’; **2.** ‘kara yosunu’. Ağızlarda *demreği*, *demreğü* ~ *temreği*, *temreğü* olarak da geçer.

~ Az *dəmröv*. - Tkm *demrev*. - TatK *timreü*. - KKlp *temireü*. - Kzk *temiretke*. - Nog *temirev*. - Krg *temiretki*, *temirötkü*. - Özb *temiratki*. - Alt *temirü*. - Tel *temrū*. - Hak *timirö*. - Şor *terbe*. Göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur. - Çuv *timre*.

Orta Türkçede *temregü* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *demregü* biçimi kullanılır.

Clauson’un yazdığı gibi (ED 509 b), **temre*-kökünden -*gü* ekiyle türetilmiştir. Bu kökün *temir* (> *demir*)’den geldiği anlaşıyor. Bu adın, deride paslı demire benzer lekelerin oluşması dolayısıyla verildiği açıktır. Özbekçe, Kazakça, Kırgızca gibi diyalektlerde geçen *temiratki*, *temiretke*, *temiretki*, *temirötkü* biçimlerindeki -*t*’ler sonradan türemiştir.

Türkçe *temriye*’nin çağdaş diyalektlerin ancak bir bölümünde geçtiği göze çarpıyor.

Brockelmann: OGM 60. § ; Räsänen: LTS 233; V 473 a s. v. *tāmūr*; Egorov: ÊS 252; Clauson ED 509 b; Sevortyan : ÊSTJa 1980, 190.

tente < **tenta** ‘gemilerde güneş ve yağmurdan korunmak için yelken bezinden yapılmış örtü’

< İtal *tenda* ‘awning’. Bütün Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: İsp *tiende*, EFr *tende*, Ar (KAfrika) *tenda*, (Cezayir) *tinda*, (Mısır) *tanda*, *tenda*, (Irak) *tente*, R τέντα.

Meyer: TürkSt 45; Bonelli: Elementi 192; Barbera: Elementi 238-239; Kahane-Tietze: LFL 644; Skok: EtRj 3 : 457-458.

tepe 1. ‘yüksekliği birkaç yüz metreyi geçmeyen, çok kez tek başına, yamaçları yatık yer biçimi’; **2.** ‘bir şeyin en üstteki bölümü’

~ Az *təpə*. - Tkm *depe*. - TatK *tübe*. - Bşk *tübe*. - Nog *töbe*. - Bar *tebe* ‘dam, çatı’. - KKlp *töbe*. - Kzk *töbe*. - Krg *döbö*, *töbö*. - Özb *tepa*. - Alt, Tel *töbö* ‘doruk; tepe; yığın’. - Yak *tebe*, *töbö*. - Çuv *tüpe*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*töpu*). Orta Türkçede *töpö* ‘tepe’ olarak geçer. Eski Kıpçakçada *tepe*, *töpe* biçimleri göze çarpar. Kökenini bilmiyoruz.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir (Doerfer : TMEN 872; TLT 278). Rumca τεπές de Türkçeden alınmıştır (Andriotis : EL 361).

Egorov : ÊS 265; Doerfer : TMEN 872; KhalMat 304; Räsänen : V 494; Clauson : ED 436; Sevortyan : ÊSTJa 1980, 197-199; Bazin – Hamilton : Uray Arm 11-28.

tepel yer. ‘alınında ak leke olan inek, öküz vb.’

~ Az *təpəl*. - Tkm *depel* ‘hayvanların, özellikle atların alınında bulunan ak leke, akıtma’. - Kzk, KKlp *töbel*: *torı töbel at*. - Krg *töböl 1*. ‘akıtma’; **2.** ‘tepe, doruk’.

Türk diyalektlerinde yaşayan *tepe* (> *depe*, *töbe*, *töbö*)’den geldiği anlaşıyor. Yalnız sonundaki -*leki* açıklanmaya muhtaçtır.

Ramstedt’in Kırgızca *töböl*’ü Moğolca *tögele* biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (KWb 408 b).

Bu birleştirmeyi Räsänen (V 492 b) de olduğu gibi vermiştir. Räsänen ek olarak Fince *täplä* 'Fleck, Tüpfel' biçimini de saymıştır. Sevortyan : ÊSTJa 1980, 199-200 (Türkçe *tepel* biçimini vermemiştir).

teperik bk. *teberik*.

tepir 'tahılı saman ve kavuzlardan ayırmaya yarayan, kıldan veya kamıştan yapılmış büyük elek'

< Erm *t'ap'ur* 'wooden tray'.

Dankoff : ALT 163.

tepsi 1. 'fincan, bardak, tabak taşımaya yarayan, türlü büyüklükte, derinliği olmayan düz kap'; 2. 'içinde börek, tatlı vb. pişirmeye yarayan az derin, geniş, düz kap'

~ Alt *tepsi*, *töpsü* 'içine pişmiş et koymaya yarayan tahta kap; büyük kap'. - Tel *tepsi*, *tepci*. - Sag *tepsi*, *tipsi* 'büyük kap; içine pişmiş et koymaya yarayan tahta kap, tahta tekne'. - Krg *tepsi* 'ağaçtan oyulmuş tekne'. - Blk *teşek* 'tabak'. - Nog *teşek*.

Orta Türkçede *tewsi* 'tepsi, sofr'a' olarak geçer. Eski Kıpçakçada ise *tepsi* biçimi kullanılır.

Çinceden geldiği anlaşıyor. Farsçadan alındığı yolundaki sav sağlam bir dayanakten yoksundur. Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, Türkçeye *tewsi* olarak geçmiştir. Moğollar *tebsi* biçimini Türklerden almışlardır. Çağdaş diyalektlerin büyük bir bölümünde kullanılan *tepsi*, *tepci* gibi biçimlerin ise Moğolcadan geldiği açıktır. Balkarca ve Nogayca gibi diyalektlerde geçen *teşek* biçimi yapı bakımından düşündürücüdür.

Farsça *tabşı* biçimi Moğolcadan, Arapça *tabşı*, *tabşı* biçimi ise Türkçeden alınmıştır. Bk. Littmann : Tschudi Arm 114/71.

Balkan dillerinde Türkçe bir alıntı olarak geçer : Arn *tepsi*; R *τῶψι*; Blg *tepsija*; Srp *těpsija*, *těvsija*; Mac *tepsi*, *tepsia*, *tepszia*; Rum *tipsie*.

Miklosich: TE 72; Şăineanu: InfIOr 2: 361; Pelliot : T'oung Pao 31 : 176 ; İnan : HBH 1931, sayı : 18 ; Ramstedt: SKE 29, 263; Jo-ki: Lw SS 322-323; Kniezsa: SzJsz 521; Poppe: Németh Arm 339; Andriotis: EL 360 ; Ligeti: AOH 19: 263 ; Doerfer : TMEN 123 ; CAJ 12 : 302 ; Räsänen: V 468 b; Abaev : ÊS 3 : 287; Tietze : RO 38 : 277 ; Clauson : ED 445-446 ; Kakuk : ÊIOsm 393 ; TESz 3 : 892-893 ; Monchi-zadeh : CC 114 ; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 68.

ter 1. 'derinin gözeneklerinden sızan, kendine özgü bir kokusu olan, yapışkan, renksiz, tuzlu sıvı'; 2. 'ücret'. Eski kaynaklarda *der* biçimi de geçer.

~ Tkm *der*. - Nog *ter*. - TatK *tir*. - Bşk *tir*. - Kzk *ter*. - KKlp *ter*. - Krg *ter*. - Özb *ter*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Kzl, Küer *ter*. - Tuv *der*. - Çuv *tar*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Uygurcada *ter* olarak geçer. Orta Türkçede *tēr* biçimi göze çarpar. Eski Kıpçakçada *ter* olarak kullanılır.

Eski ve yeni diyalektlerde 'ücret' olarak da kullanılır. 'Ter' ve 'ücret' anlamları arasındaki ilişki açık ve doğaldır. Buna benzer birçok örnek vardır. Örn. Moğolca *kölesün* 'ter' olarak kullanılır. Ancak Türkçe *ter* gibi, Moğolca *kölesün* de 'ücret' olarak geçer. Yakutça *kölöhün* 'ter' olarak Moğolcadan alınmıştır (Kafužynski: ME 82; Räsänen : V 289 a).

Egorov: ÊS 231; Räsänen: V 474-475; Clauson: ED 528 b; Ligeti: TörK 120; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 203-204.

teras 1. 'taraça'; 2. 'seki'

< Fr *terasse*. - Türkçede *taraça* biçimi de geçer. Bk. *taraça*.

terazi 'bir kolun iki ucuna asılı iki kefedenden oluşan tartı'

~ Tkm *terezi*. - Krg *taraza*. - Kzk *tarazi*. - Tel *terezi*

< Far *tarāzū* 'a balance, scale, weight'.

Räsänen: V 463 b.

terbiye 'dizgin'. Anadolu ağızlarında da *terbiye* olarak kullanılır.

~ TatK *tirbiye* 'koşum, at takımı'. Tatarcada *tilbige* (~ *tilbi*) biçimleri de kullanılır. Bunlardan başka, Tatarcada *dilbege* 'dizgin' olarak da geçer. - Nog *telbige* 'dizgin'.

Moğolcadan alındığı anlaşıyor : Moğ *delbege* 'Leine, Zügel'. Türkçe *terbiye* biçiminin **terbiğe* (< **telbiğe*)'ye dayandığı anlaşıyor.

Yerel ağızlarda 'yulara takılan ip veya zincir' olarak kullanılan *çılbur* da Moğolcadan kalma bir alıntıdır. Bk. *çılbur*.

Räsänen: V 471 b; Róna-Tas: Néprajz és Nyelvtudomány 15-16: 86.

tercüme '(dilden dile) çevirme'

< Ar *tarcama*. Arapça *tarcama* Akkadca *targumannu*'dan alınmıştır (Nyberg: Tschudi Arm 133).

Jyrkänkallio'nun Türkçe *tılmaç* (> *dılmaç*) biçiminin Akkadca *targumannu*'dan geldiği yolundaki savı yanlıştır (StO 17, 8). Bk. Németh: NyK 60:127-132; AOH 8: 1-8.

tere 'yaprakları salata olarak kullanılan, özel kokulu, bir yıllık ve otsu bir bitki (Lepidium sativum)'

< Far *tara* 'garden herbs in general, especially beets, spinach, cresses, leek, or parsley'. - Yerel ağızlarda tereye *kerdeme* (> *gerdeme*) adı da verilir. Bk. *kerdeme*.

Laufer: Sino-Iranica 304. s. 4. not.

tere (yağı) < **kere (yağı)** 'sütten çıkarılan taze yağ'

< Far *kara* 'fresh butter'. - Türkçede *kere*'nin başındaki *k-* sesi *t-*'ye çevrilmiştir.

Eren: Korkmaz Arm 155.

terek yer. 'raf, sergen'. Ağızlarda *derek* olarak da geçer. Dar bir alanda *telek* biçimi de kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz.

Tietze: ZBalk 18 : 193/251; Eren : TD 1992/2 : 193 ; TD 1993/2: 18.

tereke 'ürün, mahsul'. Yerel ağızlarda *tereke* (> *terke*) 'tahıl' olarak geçer. Kıbrıs ağızında da *tereke* 'tahıl' olarak kullanılır. Ağızlarda *gök tereke* (> *gök terke*) 'her çeşit yeşil sebze' olarak geçer. Yerel olarak sebze ekilen yere de *terekelik* adı verilir.

Dankoff'a göre (ALT 702), Ermeniceden alınmıştır.

teres kaba 'pezevenk'.

Kökenini bilmiyoruz. Kürtçede de *teres* olarak geçer. Arapçada da kullanılır. Bk. Littmann : Tschudi Arm 115/75.

terki 'eyer kayışı, eyer bağı'. Ağızlarda 'eyerin arka bölümü' olarak geçtiği göze çarpıyor. Yerel ağızlarda 'at vb. hayvanlara yüklenen eşya, yük' olarak da kullanılır.

~ Tel *tergi* 'eyer bağı'. - Koy *têrge*. - Hak *têrgi*. - Tuv *dergi*. - Yak *törgü*, *törgü*.

Orta Türkçede *tergü* 'eyer kayışı' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *tergü*, *dergü* biçimi kullanılır.

Joki : LwSS 322; Škaljić : Turc 612 (Türkçe *deri* < *teri*'den geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır) ; Doerfer : TMEN 893; Räsänen : V 475-476; Clauson: CAJ 10 : 163 ; ED 544 a; Sikirić: POF 8-9: 240 (Farsça *tırkaş*'ten geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır).

terme 'bir tür yaban turpu'. Ağızlarda da *terme* olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Eski ve yeni diyalektlerde 'turp' olarak kullanılan *turma* biçimiyle *terme* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Bk. *turp*.

tersane 'gemi yapılan yer'.

İtalyanca (ECeneviz *tersanā*) yoluyla Arapça *dār šinā'a* (*dār eš-šinā'a*)'dan alınmıştır. Arapların tersaneye verdikleri bu ad yalnız Akdeniz dillerinde ortak bir ad olmakla kalmamış, uluslararası alanda da 'tersane' olarak değer kazanmıştır. Batı Akdeniz dillerinde *arsanā*, *darsana*, *darasana* ve *tarsana* olarak kullanılır. Bu sonuncu biçim (başında *t* ile) Türkçeye de geçmiştir. 1303'te yapılan bir anlaşmada Haliç'te *vetus tersana*'dan söz edilir. Buna göre, *t*'li biçimin Türkçede oluşmadığı ve bu biçimin Batı Akdeniz dillerine Türkçeden geçmediği anlaşıyor. Bu biçim ilk olarak İspanyolca ve Eski Fransızcada (*tarsenal*) geçer. Bu biçimin (*atarazana*) İtalya'dan yayıldığına İtalyanca verilerin çokluğu tanıktır. Arapça *d*'nin Güney İtalya'da kolaylıkla *t*'ye çevrildiği göz önüne alınırsa, bu biçimin de bu çevreden çıktığı ve doğu ve batı dillerine Ceneviz (Genova) yoluyla geçtiği anlaşılır: Port *taracena*, *tercena*, İsp *atarazana*, Prov *tercenale*, Fr *tarsenal*, *tercenal*, *tersenal*, İtal (Ceneviz) *tersanā*; Ar *tarsanā*, R *ταρσανός*. Türkçe *tersane* biçiminin oluşmasında Türkçe (< Farsça) (*h*)ane 'ev' sözünün baskısından söz edilebilir. Arapça ve Rumca biçimlerin doğrudan doğruya Türkçeden alındığı açıktır. Bk. Littmann : Tschudi Arm 115/77.

Türkçede *tersane* yanında *tersahane* biçimi de kullanılır. Bu biçimin oluşmasında Farsça *tarsā* 'Hristiyan' biçiminin rol oynadığı anlaşıyor. (Tersanede Hristiyan tutsakların çalıştıklarını biliyoruz.)

Kahane-Tietze: LFL 645. Räsänen : V 464 b; Kakuk : ÉlOsm 393-394.

testere < **destere** 'küçük bıçkı'

< Far *dast-arra* 'a hand-saw' (*dast* 'hand', *arra* 'saw'). Farsça *dast-arra*'da *arra* Türkçede

ere'ye dönüşmüştür. Buna karşılık Türkçede 'bıçkı' olarak kullanılan *erre* biçiminde Farsça *gémination* kalmıştır.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

testi 'topraktan yapılmış su kabı'. Yerel ağzılarda *desti* olarak da geçer.

< Far *dasti* 'an earthen bottle, pot, cruise, drinking-cup with two handles' (< *dast* 'el'). Bulgarca *testija* ve Sırpça *tèstija* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Anadolu ağzlarında topraktan veya çam ağacından yapılan su kabına *boduç* adı verilir. Ağzılarda 'çam ağacından yapılan su kabı' olarak *küze* adı da kullanılır.

Ligeti : AOH 14 : 44/67. Barbera'nın verdiği bilgi yanlıştır (Elementi 239).

teşi, **teşik** yer. 'yün eğirmeye yarayan ağaç araç, iğ'

< Erm *t'eşi*, *t'eşik* 'spindle'. Kürtçede de *teşi* olarak geçer.

Dankoff : ALT 166; Bläsing : AT 45. Bk. Monchi-zadeh : Xurāsān 522.

teşt yer. 'çamaşır leğeni'

< Far *tašt* 'a bason; a salver; a ewer-stand', *tašt* 'a large basin, ewer, cup, bowl', Pehl *tašt*. Kürtçede *teşt* olarak kullanılır. Ermenice *tašt* 'mug, vat' Pehleviceden alınmıştır.

Suriye Arapçasında *təst* 'cuvette, écuelle de cuivre utilisée pour la toilette' olarak geçer.

Joki : UI 331/181 ; Tietze: Pers 156/120; Dankoff : ALT E 186.

tetir yer. 'cevizin yeşil kabuğu ve yaprağı'.

Kökenini bilmiyoruz.

tevek 1. 'asma, kavun, karpuz gibi bitkilerin dalı'; 2. 'asma, kavun, karpuz gibi bitkilerin yaprağı'; 3. 'asma kütüğü'. Ağzılarda *teğek*, *teyek* ve *devek* biçimleri de kullanılır. (Yalnız Sivas'tan gönderilen *tenek*'in yanlış bir veri olduğu açıktır.) Eski kaynaklarda *teğek* (> *değek*), *tevek* (> *devek*) olarak geçer.

< *teğ* 1. 'asma'; 2. 'bitki dalı' + -(e)*k* küçültme eki. Yalnız, *teğ* kökünün eski kaynaklarda geçmemesi düşündürücüdür.

Eren: Türkoloji Dergisi 1 : 12 ; TD 1990/1 : 16-17; Dankoff : ALT E 47 (*tenek* biçimini yanlışlıkla Ermenice *t'anak* 'vine' ile birleştirmiştir).

tez 'çabuk olan, hızlı, süratli'

~ Az *tez*

< Far *tēz* 'swift, prompt'.

Gombocz : NyK 35 : 251; Tietze: Pers 156/121; Doerfer: Şiraliyev Arm 51; TDAY 1975-1976, 32; Zajaczkowski: RO 31:104. s. 6. not.

tezek 1. 'yakıt olarak kullanılan kurutulmuş sığır tersi'; 2. 'bel veya sabanın topraktan kaldırdığı iri parça, kesek'

~ Tkm *tezek* 'tezek; gübre'. - KKlp *tezek* 'tezek; gübre'. - Nog *tezek* 'kurutulmuş sığır tersi'. - Krg *tezek* 'gübre, at gübresi'. - Kzk *tezek* 'tezek; gübre'. - TatK *tezek*. - Bşk *tizek*. - Alt, Tel, Şor *tezek* 'tezek; gübre'. - Hak *tizek*.

Eski çağlardan beri kullanıldığını görüyoruz. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *tezek* 'at gübresi' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *tezek*, *dezek* 'at gübresi' olarak kullanılır.

Bu verilere göre, eski ve ortak bir ad olduğu açıktır. Yalnız, Yakutça ve Çuvaşçada geçmediği göze çarpıyor.

Kökünü bilmiyoruz. - Moğollar tezeğe *argasun* veya *argal* adını verirler.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Far *ta-zak*. - Rus *kizjâk*, *tezëk*, *tezjâk*, *tizjak*, *tizek*. - Mac *tözeg*. - Blg *tezek*. - Rum *tezic*, *tizic*.

Kara Kalpaklar gübreye *kıy*, *kön* ve *tögin* adlarını da verirler.

Miklosich: TE 2:176; Şăineanu: InfOr 2: 363; Egorov: ÊS 254 (Çuvaşça *tislëk*, yer. *tirës*, *tirëslek* biçimlerini *tezek*'le karıştırmış-

tır); Ligeti : MNy 34: 207-210, 328; TörK 91, 245; Dmitriev : Stroj 537; Doerfer: TMEN 902; Vasmer : REW 3 : 88, 103; Räsänen: V 477 a; Clauson: ED 574 a; Şipova : STRJa 180; TESz 3 : 978.

tezgâh 1. 'bez ve halı dokumak için kullanılan düzen'; 2. 'üzerinde iş görülen masa'

~ Tkm *desga* 'kuruluş; yapı'

< Far *dastgâh* 'a weaver's shop; a workhouse of any kind; a laboratory; plant (of a manufactory); a public office; any manufacturing instrument, a loom ; utensils; a merchant's counter' (< *dast* 'el' + *gâh*). Farsça *dast-gâh*'ın -t-'si Türkçede düşmüştür.

Arapça (Mısır) *tazga* biçimi Türkçeden alınmıştır (Littmann: Tschudi Arm 115/78).

Tietze: WZKM 59-60: 178.

tığ yer. 1. 'harman dövüldükten sonra savrulmak için yapılan ekin yığını'; 2. 'saman yığını'. Doğu Anadolu'da kullanıldığı göze çarpıyor.

< Erm *t'eŋ* 'heap, pile; (dial.) heap of unwinnowed grain'. - Kürtçede de 'yığın' olarak kullanılır.

Tietze: ZBalk 18 : 194/252; Daher : AA ; Dankoff : ALT 165.

tığan bk. *dığan*.

tınaz 1. 'harman dövüldükten sonra savrulmak için yapılan yığın'; 2. 'ot yığını'. Anadolu'da yer adı olarak da geçer (*Tınaztepe*). Ağızlarda geçen *tınar* biçimi düşündürücüdür.

Kıpçakçada *tınaz* olarak geçer.

Rumcadan alındığı anlaşıyor : R θινός, θινovov 'dövülmüş ekin yığını; ekin yığını; tınaz'.

Räsänen: V 478 a; Eremeev: Êtnogenez 233; Symeonidis: Gr 178/61 (θημωνιά 'Schober, Garbenhaufen', ç. θημωνιές); Eren : TD 31 : 181; Theodoridis: RÉSEE 14: 117-119.

tıpa bk. *tapa*.

tırabzan 'merdiven parmaklığı'. Ağızlarda *te-revzin* biçimi de geçer.

< Far *darbazīn* 'a parapet'. Lazard'a göre (Doerfer 1170, Nachträge bölümü 4: 460. s.), Farsçası doğru olarak *dārābzīn*'dir. Moğol döneminden önce geçen bu sözün İran kökünden geldiği açık olarak anlaşıyor.

Türkçeden Arapçaya da geçmiştir (Gordlevskiy : ZKV 5:286).

Deny: Principes 87; Doerfer: TMEN 1170. Bajraktarević (POF 78) Rumca *τραπέζιον*' dan geldiğini yazmıştır.

tırapeze bk. *trapeze*.

tırkaz 'kapıyı arkasından kapamak için kullanılan tahta veya demir sürgü'. Ağızlarda *dırkaz* olarak da geçer. Anadolu'da 'ahırda yatmak için yapılan yer, ahır sekisi' ve 'ahıra bitişik ev, oda' olarak da kullanılır.

Dankoff'a göre (ALT 136), Ermeniceden alınmıştır: Erm *dġgoc* 'bar on door'. - Räsänen (V 479 a) *tırkaz*, *dırkaz* biçimlerini saymakla yetinmiştir.

tırnak 'insanda ve birçok omurgalı hayvanda parmak uçlarının dış bölümünü örten boynuzsu tabaka'. Yerel ağızlarda *dırnak* olarak da kullanılır. Eski kaynaklarda da *dırnak* biçimi geçer.

~ Az *dırnax*. - Tkm *dırnak*. - TatK *tırnak*. - Nog *tırnak*. - Krg *tırmak*. - Özb *tirnok*. - Kzk *tırnak*. - KKlp *tırnak*. - Sag, Koy, Kaça, Küer *tırgak*. - Kuğ, Şor, Sag *tırbak*. - Tel, Alt, Şor *tırmak*. - Tuv *dırbak*, *dırgak*. - Çuv *çerne*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *tırnak* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *dırgak* (*dırnak*?), *tırnak* biçimleri kullanılır.

< *turna*- 'jucken, kratzen' + -k eki.

Munkácsi : KSz 14 : 352; Németh : NyK 47 : 84; Csoma Arm 73; AOH 18 : 60; ALH 23 :

3; Brockelmann : OGM 6. §; Egorov: ÊS 325; Ligeti : VJa 3, 1971, 32; ResAltL 113; Räsänen : V 479 a; Clauson : ED 351 b ; Musaeu : LTJa 145; Sevortyan : ÊSTJa 1980, 346-349, Doerfer : OLZ 66, 9/10, 449; Khal-Mat 305.

tırpan < **dırpan** 'ekin biçmeye yarayan uzun saplı bir çeşit orak'

< R *δρεπάνι* 'tırpan'.

Meyer: TürkSt 59; Räsänen: V 137; Daher: AA 113.

tırpana 'yan kanatları vücuduna yapışık, uzun kuyruklu, iri bir balık (Raja batis)'.

Rumcadan alındığı anlaşıyor. Meyer (TürkSt 25) Rumca *δρεπάνι* (> Türkçe *tırpan*) biçimiyle birleştirmişse de, Rumca karşılığının balık adı olarak kullanıldığını tespit edemiştir. Georgacas (FT 128/31, 134/149) Rumca **δρεπάνια* (veya *τρύπάνια*?) biçiminden geldiğini bildirmiştir. Tzitzilis'e göre (GrLw 532), bir çeşit deniz balığına verilen *τούρπανια* adından alınmıştır.

tırtıl (< **tırtır**) 'kelebek yumurtasından çıkan ve yapraklara yapışan bir çeşit kurtçuk'. Ağızlarda *turtar*, *tıltar*, *turtur* olarak da geçer. Türkçe *tırtıl* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur.

< Erm *t'rt'ur* 'caterpillar'.

Räsänen (V 479 a) yalnız *tırtıl*, *tırtır* biçimlerini vermekle yetinmiştir.

Dankoff : ALT 186.

Rusça *tyrtyr* da Ermenice bir alıntıdır (Vasmer : REW).

tiftik ~ **diftik** 'tiftik keçisinin ince, yumuşak ve parlak yünü'

< Far *taftik* 'goats' hair, resembling silk, growing at the roots of the long hair, and often more valuable'.

Farsçada *tibit* 'soft goats' hair, from which the finest shawls are made' adı da geçer. Bu ad da çağdaş Türk diyalektlerinde *tibit* olarak

kullanılır: TatK *tebit* 'Kamelhaare, Kamelwolle, Flaum'. - Özb *tivit* 'tüy' (Räsänen: V 479 b, ? işaretiyle *tüpüt* 'Tibet' adıyla birleştirmiştir).

Abaev: ÊS 3:295-296; Tryjarski: Hungaro-Turcica 182.

Eremeev (Êtnogenez 235) Kürtçe *teftik*'ten alındığını dile getirmiştir.

tike 1. '(et, ekmek, peynir vb. için) parça, lokma, dilim'; 2. 'az, azıcık'

~ Az *tikə* 'parça, lokma, dilim'. - Krg *tike*: bir *tike* (veya *birtike*) 'az, azıcık'. Yudahin'e göre, Farsçadan alınmıştır.

Orta Türkçede *tikü* olarak geçer: *bir tikü et*. Türkçeden komşu dillere de geçmiştir: Far *tika* 'a mouthful, piece'; Krt *tike* 'ekmek dilimi'; Peštu *tika* 'parça' vb.

Doerfer : TMEN 918; Ligeti: Tamura Arm 31; Clauson: ED 478 b.

tilki 1. 'burnu sivri, kuyruğu uzun, çok tüylü, sansardan büyük bir hayvan (Vulpes)'; 2. 'kurnaz'. Eski Türkçe kaynaklarda *dilkü*, *dilki* biçimleri kullanılır.

~ Tkm *tilki*. - Nog *tülki*. - Blk *tülkü*. - Özb *tulki*. - KKlp *tülki*. - Kzk *tülki*. - Krg *tülkü*. - Bşk *tölkö*. - TatK *tölkö*. - Alt, Tel, Şor *tülkü*. - Hak *tülgü*. - Tuv *dilgi*. - Çuv *tilë*. Rams-tedt'e göre (Stellung 24), Çuvaşça *tilë* Türkçe *tü-lig* 'behaart' biçiminden gelir.

Uygurcadan başlayarak kullanıldığını görüyoruz (*tilkü*). Orta Türkçede de *tilkü* olarak geçer.

Bu verilere göre, *tilki* eski ve yeni diyalektlerde kullanılan ortak bir addır. Yalnız Yakutlar *tilkiye sasil* (> *sahıl*) adını verirler.

Kökenini açık olarak bilmiyoruz. Eski bir açıklamaya göre, eski Türkçe *tük* (~ *tüg*, *tüy*) 'tüy, kıl, yün' sözünden -*li*, -*lü* ekiyle yapılmıştır: *tükli* ~ *tüklü*. Eski bir Çağatay sözlüğünde bu adın *tüklü* توكلو olarak geçtiğini biliyoruz. Ancak, bu biçim bir *hap. leg.*

olarak sağlam bir dayanak sayılamaz. Bu verinin bir yazım yanlış sonunda ortaya çıktığı açıktır. Bk. Eren : MNy 39 : 207. Bu açıklamayı yapanların, Türkçe -*li*, -*lü* ekinin -*lig*, -*lüg*' den geldiğini göz ardı ettikleri göze çarpıyor. Türkçe **til-* 'yutmak' kökünden geldiği yolundaki sav yanlıştır. Mancuca *celken* adıyla birleştirilmesi olanaksızdır. Tunguzca *sulaki*, *soloki* 'Fuchs' biçimiyle birleştirilmesi de yanlıştır.

Gombocz : NyK 35: 277, KSz 13 : 29; Németh: NyK 41: 408-409; Ramstedt: NyK 42: 72, Stellung 24; Bang: OZ 8:30-31; Poppe: UJb 6: 101; Pelliot : BSOS 6 : 560; Eren : MNy 39 : 207; Räsänen: LTS 226; V 480 b; Brockelmann : OGM 18. § 5 ; Şçerbak : İRLTJa 135; Egorov: ÊS 251; Clauson: ED 498-499; Doerfer : KhalMat 304. Bk. İlliç-Svitiç : VJa 6, 1963, 51.

tipi > dipi 'kar fırtınası'

~ Soy *düvü* 'kar taneleri'. - Yak *tibi* 'kar fırtınası, tipi'.

Orta Türkçede *tüpi*'nin başlangıçta daha çok 'sert rüzgâr' olarak kullanıldığı anlaşıyor. Daha sonra 'kar savuran sert rüzgâr' anlamını almıştır. Eski Kıpçakçada da *tipi* (> *dipi*) 'kar getiren sert rüzgâr' olarak geçer.

Clauson'a göre (ED 436 a), Türkmencede 'kasırğa' olarak kullanılan *tüveley* bir küçültme biçimidir. Türkmenler kar fırtınasına *garlı tüveley* adını verirler. Bk. Levitskaya : Baskakov Arm 145-146. Bundan başka, *bo-rağan*, *boran*, *gay*, *sırgın* (ve *garlı sırgın*) adlarını da kullanırlar. Çağdaş diyalektlerin büyük bir bölümünde ise *tipi* yerine *boran* (*karlı boran*) adı geçer: Nog *boran* (*karlı boran*). - KKlp *boran* (*karlı boran*). - Blk *boran*. - Krg *borōn*.

Räsänen: V 481 a, 503 a; Clauson: ED 436 a; Rassadin: FLTJa 235; Sinor: StO 47: 219-231 (*tipi* üzerinde durmamıştır).

tire 'pamuk ipliği'

< *Tire ipliği*. Tire'de yapılan iplikler yurdu-
muzda büyük bir ün kazanmıştır. Buna göre,
pamuk ipliğine verilen *tire* adı *elliptique* bir
biçimdir. Türkçe *kalas* 'kalın biçilmiş uzun
tahta' adı gibi. *Tire* adının kökeni için bk.
Demetrius J. Georgacas: The Names for the
Asia Minor Peninsula and a Register of Sur-
viving Anatolian Pre-Turkish Placenames.
Heidelberg 1971. 120. s.

Škaljić: Turc 617; Tzitzilis'in *tire*'nin Rum-
cadan alındığı yolundaki açıklaması yanlıştır
(GrLw 543); Eren : TD 29 : 704 ; 54 : 335/
543.

tirfil 'yabanî yonca, üçgül'. Yerel ağızlarda
dirfil olarak da geçer. Bundan başka, *turfil* bi-
çimi de kullanılır.

< R τριφύλλι 'Klee'.

Meyer: TürkSt 35; Tietze: Gr (1) 241/262;
Crânjala : RumVI 402-403 ; Eren : TDAY
1960, 315; Tzitzilis: GrLw 540.

tirhandil 'yelken ve kürekle yürütülen bir tür
gemi'

< R τρεχαντήρι 'small, light boat'.

Kahane-Tietze: LFL 863; Georgacas : FT
142/239.

tirhos > tirhus 'taze sardalye balığı'

< R τριχός 'sardalye'.

Meyer: TürkSt 26; Dankoff: EÇ-Glossary 91;
Georgacas : FT 133/144.

tiriça yer. 'sardalye balığı'

< R θρίτσα < θρίσσα. - Bulgarca *trica* da
Rumcadan alınmıştır.

Tzitzilis: Zaemki 9, 54 ; Tietze (Gr [1] 241/
264) Rumca τριχιάς 'eine Art Sardine' biçi-
miyle birleştirmiştir; Georgacas : FT 133/144
(τριχός ve θρίσσα biçimlerini vermiştir).

tirik yer. 'sincap'. Ağızlarda *dirik* (~ *dırık*)
olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Türkçede sincaba veri-
len *değin* adıyla birleştirilmesi olanaksızdır.
Bk. *değin*.

tiriz 1. 'ensiz tahta'; **2.** 'giysilerin peşine ve
eteğine eklenen ensiz parça'

< R τρέσα 'Holzleiste'.

Tietze: Gr (1) 241/261; Kahane-Tietze: LFL
668. Ramstedt'in *tiriz*'i birtakım Korece ve
Tunguzca biçimlerle birleştirmesi yanlıştır
(SKE 35).

tirki yer. 1. 'küçük bakır leğen veya büyük ye-
mek kabı'; **2.** 'derin bakır tepsi'; **3.** 'ağaçtan
yapılmış hamur teknesi'; **4.** 'ağaç çanak';
5. 'ağaç kaşık'; **6.** 'ağaç havan'. Anadolu'da
yazılmış eski eserlerde *dirki* 'sofra' (veya
'çanak') olarak geçer.

~ Tel *tergi* 'ak ağaç kabuğundan yapılmış
kap'. - Çuv *tirək* 'ağaçtan yapılmış kap'.

Orta Türkçede *tirki* 'sofra' olarak kullanılır.
Eski Kıpçakçada *dirki* 'tepsi' olarak geçer.
Kumancada *tirki* biçimi kullanılır.

Egorov: ÊS 253; Räsänen : V 475 b; Clau-
son: ED 544 a.

tirpidin 'küçük bahçe çapası'. Yerel ağızlarda
tirpit olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

tirsi 'sardalyeye benzer bir balık (Alosa)'

< R θρίσσι 'Alosa pontica'.

Tietze: Gr (2) 376/316; Georgacas : FT 124,
128/37.

toğrul 'yurtucu bir kuş, çakırdoğan'. Ornitolo-
jik adının bilinmediği anlaşıyor.

Orta Türkçede *toğrul* olarak kullanılır. Kâş-
garlı Mahmud'a göre, *toğrul* yurtucu bir kuştur:
'bin kaz öldürür, bir tanesini yer'. Eski Kıp-
çakçada da *toğrul* bir kuş olarak geçer. "Tur-
nalara bırakıldığı zaman hepsini tepeler."

Bu verileri değerlendiren Németh (Studia
Turcica 353) *toğrul* sözünün *toğra-* (> *doğra-*)

kökünden geldiğini bildirmiştir. Bu sözün ki-
şi adı olarak kullanıldığını vurgulayan Né-
meth, Deny'nin eski Türkçe *Er Toñrul* adını
verdiği gibi (Principes 90. §), Kitâb-ı Dede
Korkut'ta geçen *Domrul* biçimini saydığını
(83. §) da belirtmiştir.

Macarcaya *turul* olarak geçmiştir.

Gombocz: ÁTSz 14-16; Schenk: Aquila 42-
46: 271-208; Németh : AOH 3 : 15 ; Doerfer:
TMEN 1445 ; Clauson : ED 472a ; Ligeti:
MnY 74; 260-261; TörK 70-71, 296-297.

toht yer. 'çoban köpeklerinin boynuna takılan
dikenli demir halka'.

Kökenini bilmiyoruz.

tohum 'bitki tanesi'

~ Tkm *toxum*. - KKlp *tukım*. - Krg *tukum*. -
Kzk *tukum* 'tohum; soy'. - Tar *tuhum*. - Çuv
tāxām

< Far *tuxm* 'seed; sperm; an egg'.

Räsänen: V 497 a.

tokat yer. 1. 'ağıl'; 2. 'avlu'; 3. 'sürü'; 4. 'tarla,
bahçe veya mandıra kapısı'.

Kökenini bilmiyoruz.

Bulgarca *dukat*, *djukat* biçimi Türkçeden
alınmıştır (BER 1:444).

Németh: NyK 56:125.

toklu 'altı aylıktan bir yaşma kadar olan erkek
kuzu'

~ Az *toğlu*. - Tkm *toklu* 'bir yaşında kuzu'. -
Blk *toklu*. - Nog *toklı* 'bir yaşında kuzu'. -
KKlp *toklı*. - Kzk *toktı* 'büyük kuzu'. - Krg
toktu. - Özb *tokli*. - Tuv *toğdu*

~ OT *toklı* 'altı aylık kuzu'. Eski Kıpçakçada
da *toklı* biçimi geçer.

Türkçe *toğ-* 'doğmak' kökünden geldiği yo-
lundaki sav yanlışır. Orta Türkçede kullanı-
lan *tok* 'saçsız; boynuzsuz' sözüyle *toklu* bi-
çimi arasında bir bağlantı var mıdır, bilmiyo-
ruz. Kâşgarlı Mahmut, bu sözün *-luk* ekiyle
yapılmış *tokluk* 'saçsızlık ; boynuzsuzluk'

türevini de veriyor. Buna göre, *toklu*'nun
'boynuzu çıkmayan (koyun)' anlamına geldi-
ği düşünülebilir. Ancak bu sözün Orta Türk-
çede **tokluğ* olarak geçmesi beklenirdi. Rus
ağızlarında *toxtuj* biçiminin 'boynuzları çık-
maya başlayan burulmuş koç' olarak kulla-
nılması düşündürücüdür.

Macarca *toklyó* biçimi eski bir Türk diyalek-
tinden (Kumancadan) alınmıştır (Ligeti:
TörK 122-123). Farsça, Tacikçe gibi komşu
dillere de geçmiştir.

Ramstedt: KWb 409 a; Brockelmann: OGM
12 ve 79. § (**toğuglı > toğlı* !); Doerfer:
TMEN 909; Benveniste: JA 236, 1948, 179;
Şçerbak: İRLTJa 115; Ligeti: AOH 17:28;
Abaev : ÊS 3 : 305; Pritsak: UAJb 29: 209-
210; Räsänen: V 485 b; Clauson: ED 469 a;
Monchi-zadeh : Xurāsān 539.

tol yer. 1. 'taş kemer'; 2. 'yayla veya bahçe
kulübesi'; 3. 'döl ağılı, kuzuluk'.

Yerel ağızlarda *tolos*, *toloz* olarak da geçer.
Kültür dilimizde *tonoz* biçimi kullanılır. Bk.
tonoz.

< R θόλος 'Gewölbe, Kuppel'.

Meyer: TürkSt 45; Tietze: Gr (1) 220/85.

tolga 'savaşçıların başlarına giydikleri demir
başlık'. Eski kaynaklarda *toğulga* olarak ge-
çer.

~ Krg *tūlga*. - Kzk *dūlga*. - Yak *dulağı*

< Moğ *doğulğa* 'casque'.

Çağdaş diyalektlerde *tolgaya* *temir bürk*, *te-
mir kalpak* ve *demir papak* gibi adlar verilir.
O bakımdan *tolga* dar bir alanda kalmıştır.

Türkçede demir başlığa verilen *aşık* (~ *ya-
şuk*) adının yerini Moğolca *tolga* almıştır.
Ramstedt: KWb 104 a; Bang : KSz 17 : 122.
s. 1. not ; Ligeti: NyK 49:268; AOH 19: 269;
Kałużyński : ME 38; Doerfer : TMEN 888;
N 95. = 2040; Pritsak : Studia Turco-
Hungarica 5: 43, 47 ; Poppe : Németh Arm
339 ; Tryjarski : Altaistic Studies 180-181;
Clauson: StO 28, 2 : 19 ; ED 977 b.

tomar 'sarılarak silindir biçimi verilmiş kâğıt'
< R (Bizans) τομάρι 'roll'.

Bittner: WZKM 16:306; Kahane-Tietze: LFL 860; Räsänen: V 487 b; Doerfer: UAJb 40: 252; Baskakov : Russkie familii 219.

tombaz, dombaz 1. 'üzerinde köprü kurulan altı düz kayık biçiminde duba'; 2. 'ırmaklarda işleyen, altı düz kayık'

~ Az *tombaz* 'ponton'.

Slav dillerinden geldiği yolundaki sav özel olarak tartışmaya açıktır. Türkçede yük taşımak veya köprü kurmak için kullanılan altı düz bir çeşit deniz aracına verilen *duba* adıyla *tombaz* (~ *dombaz*) arasında bir bağlantı kurulabilir mi, bilmiyoruz. Bk. *duba*.

Balkan dillerinde de geçer: Srp *tûmbas* 'ponton'; Rum *dombaz* (ve *tumbaz*) 'kayık, ponton'. Macarsa *tombác* 'ponton' biçiminin Sırpçadan alındığı anlaşıyor. Bk. Schütz : AOH 29 : 175.

Miklosich: TE 2:76; Şăineanu: InflOr 3: 48; Kniezsa: SzlJsz 773; Kahane-Tietze: LFL 8. s. (Slavcadan geldiğini bildirmekle yetinmişlerdir); Zajaczkowski : Studia 97-98; Škaljić: Turc 623; Bajraktarević: POF 78 (Far *dum* 'kuyruk' + -*bāz* !); Kakuk: ÉIOsm 398; Räsänen: V 487; TESz 3: 436; Dankoff: EÇ-Glossary 92; Eren: TD 1993/1: 386-387.

tombil, tombilik 'küçük ton balığı'.

Kökenini bilmiyoruz.

tombul 'şişmanca'

Türkçe *top* kökünden -*l* ekiyle kurulduğu anlaşıyor: *top-ul* > **tonpul* > *tombul*. **Tonpul* biçimindeki -*n-* sonradan türemiştir. Türkçe *tombalak* (< **tonpalak* < : *top*) türevinin **tonpalak* biçimindeki -*n-* gibi. Bk. *tombalak*.

Abaev : ÊS 3 : 331 ; Eren : TDAY 1978-1979, 14.

tomruk 'kesilmiş ağaç gövdesi'. Ağızlarda *domruk* olarak da geçer.

< *tomur* - + -(u)*k* eki.

Orta Türkçede *tomurmak* 'to cut in a rounded shape' olarak geçer. Anadolu ağızlarında *tomurmak* 'ağaç kesmek' olarak kullanılır. Çağdaş diyalektlerde de *tomurmak* (~ *tumurmak*) olarak geçer.

Bulgarca *tomruk*, Sırpça *tomruk* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Skok: EtRj 3:480).

Räsänen: V 487 b; Clauson: ED 509 a. Bk. Zajaczkowski : Studia 60.

tonilato 'gemilerin alabileceği yükü belirtmek için kullanılan, bir tona eşit birim'

< İtal *tonellato* 'ton'.

Kahane-Tietze: LFL 657.

tonoz < *tonos* 'taş veya tuğladan örülmüş tavan'. Eskiden *toloz* (< *tolos*) olarak da kullanılmıştır. Anadolu ağızlarında *tol* 'taş kemer; yayla veya bahçe kulübesi' biçimi de geçer. Bk. *tol*.

< R θόλος 'Gewölbe, Kuppel'.

Meyer: TürkSt 45; Tietze: Gr (1) 220/85; Räsänen: V 487 a.

tonton 'sevimli, hoş kimse'.

Dankoff (ALT E55) yerel ağızlarda kullanılan *tontoş*, *tontoroş* 'tombul, sevimli (çocuk)' biçimlerini Ermenice *t'ont'oş*, *t'ont'rik*, *t'ont'iuş* 'loving, affectionate, dear' gibi verilerle birleştirdikten sonra *tonton* ve *tontik* (yer.) 'sevimli, tombul' biçimlerini de saymıştır.

topal 1. 'bacağındaki sakatlık sebebiyle seker gibi veya iki adımda bir, bir yana eğilerek yürüyen (insan veya hayvan)'; 2. 'ayaklarından biri kısa olan (nesne)'.

Palló'ya göre (NyK 46; 158), *top* kökünden gelir : *top* + -(a)*l* eki.

topan yer. 'Akdeniz'de yaşayan, kefala benzer bir balık'.

Kökenini bilmiyoruz.

topik 'tahin, nohut, patates ve soğanla yapılan bir tür meze'.

Kökenini bilmiyoruz.

toprak 'yer kabuğunun, toz durumuna gelmiş türlü kütle kırıntılarıyla çürümüş organik cisimlerden oluşan ve canlılara yaşama ortamı sağlayan yüzey bölümü'; 2. 'kara'; 3. 'ülke'; 4. 'arazi, tarla'

~ Az *torpag.* - Tkm *toprak.* Türkmenler *topur* biçimini de kullanırlar : *bir gısım topur* 'bir avuç toprak'. - TatK *tuprak.* - Bşk *tuprak.* - Kzk *topırak.* - KKlp *topırak.* - Krg *topurak.* Ağzılarda *topur* olarak da geçer. - Özb *tuprok.* - Tuv *dovurak* 1. 'toprak'; 2. 'toz'; 3. 'çamur'. - Yak *toburax.* - Çuv *tăpra.*

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Uygurcada *toprak* biçimi geçer. Orta Türkçede *toprak* olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *toprak* biçimi geçer.

Moğolca *tobraq*, *tobroq* biçimi Türkçeden alınmıştır (Bazin-Hamilton: Uray Arm 16).

< *topur* + -(a)k küçültme eki. *Topur* kökü çağdaş diyalektlerde 'toprak' olarak saklanmıştır.

Clauson'a göre (ED 443a, 444 a), *topra-* 'kurumak' kökünden -k ekiyle yapılmıştır. Ligeti (MNY 34:75-76) *toprak*'ı "Ana Altayca" yoluyla *toz* biçimine bağlamıştır. Ona göre, Ana Türkçeye *toprak* ve *toz* olarak geçmişlerdir. Bk. *toz*. Daha sonra Ligeti (I. OK 266; VJa 3, 1971, 24, ResAltL 104) Türkçe *toprak* biçimini Moğolca *tobrağ*, *toburağ*, *toğurağ* biçimleriyle karşılaştırmıştır. Doerfer'e göre (TMEN 948), Türkçe *top* kökünden -rak ekiyle kurulmuş bir türevidir. Ramstedt (NyK 42 : 71) Türkçe *toprak* sözünü Moğolca **towusun* 'toz' biçimiyle birleştirmiş, daha

sonra (KWb 404 b) Moğolca *tobrağ*'ın Türkçe *toprak*'tan geldiğini yazmış, Moğolca *toğurağ* biçimini de Türkçe *toprak* sözüyle karşılaştırmıştır (KWb 405 a). Poppe (Lautlehre 47) Moğolca *toğosun* (< **towārsun* < **topārsun* 'toz' biçimlerini saymıştır. Bk. Németh: NyK 41 : 406; Poppe : FUF 31 : 30; UAJb 46:133; Sinor : BSOAS 26:141; Egorov : ÊS 237-238; Eren : TDAY 1953, 166; Räsänen : V 489 b; Clauson: ED 443 a; Doerfer: Khal-Mat 306, 307; Illič-Svitic: VJa 6, 1963, 48.

topuk 1. 'ayağın toparlakça olan alt bölümü'; 2. 'ökçe'

~ Az *topux.* - Tkm *topuk* 'ayak bileği, aşık'. - TatK *tubık* 'aşık'. - Blk *tobuk* 'diz'. - Kzk *tobık* 'diz kapağı kemiği'. - KKlp *tobık.* - Krg *tomuk*, *topuk* 'diz kapağı kemiği; aşık kemiği'. - Sag, Kaça *tobık* 'die Kniescheibe, das Knie'. - Tuv *dovuk* 'diz kapağı'. - Tel *tomuk* 'diz kapağı kemiği'. - Alt, Tel *tomuk.* - Yak *tobuk* 'diz'.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*tobık*). Orta Türkçede *tobık* 'top, çevgenle vurulan top' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *tobuk* biçimi kullanılır.

< *top* + -(u)k küçültme eki.

Türkçeden Arapçaya *dabbuq* 'top, çevgen oyununda sopa ile vurulan top' olarak geçmiştir.

Ramstedt : Thomsen Arm 185 ; Palló: KCsA 1:235; Brockelmann: OGM 64. § d; Doerfer: TMEN 1:93. s.; 765, 925, 948; Joki: LwSS 329-330; Poppe : CAJ 16 : 44 ; Ateş: Arat Arm 30; Räsänen : LTS 171-172; V 489 a; Clauson: ED 437-438; Abaev: ÊS 3:333; Eren : TDAY 1978-1979, 14.

topuz 1. 'ucu top biçiminde eski bir silâh';

2. 'top biçiminde toplanmış saç'

~ Az *toppuz*

< *top* + -(u)z eki.

Arapça *dabbūs* biçimi Türkçe bir alıntıdır (Ateş : Arat Arm 30). Mısır Arapçasına da *dabbūs* olarak geçmiştir (Littmann: Tschudi Arm 117/102).

Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de kullanılır: Blg *topúz*; Srp *tòpuz* (Škaljić: Turc 620); R *τοπούζι* (Andriotis : EL 367).

Foy: MSOS 7: 226. s. 1. not; Németh: NyK 47:65; Deny : Grammaire 582; Doerfer : TMEN 948.

tor¹ 'sık gözlü ağ'

~ Tkm *tor* 'ağ; tuzak'. - KKlp *tor* 'ağ; tuzak'.
- Krg *tor* 'kuş tutmak için kullanılan ağ'. -
Özb *tor* 'iplik, tel'. Özbekçede *ürgimçak tori*
'örümcek ağı' olarak kullanılır. - Kzk *tor* 'balık ağı; tuzak'. - Tar *tor*.

Orta Türkçede *tör* 'tuzak, ağ' olarak geçer.

Moğolcada Türkçeden kalma bir alıntı olarak *toğur*, *tör* biçimi kullanılır (*toğur* bir yazım biçimidir) (Doerfer: TMEN 954). - Macarca *tör* biçiminin Türkçeden alındığı anlaşıyor. Ancak Türkçe *tör* > Macarca *tör* gelişmesi düşündürücüdür. Ligeti (TörK 297-298) Macarca *tör* biçimini ses yönünden açıklamaya çalışmıştır. Farsça *tör* 'ağ' biçimi de Türkçeden kalma bir alıntıdır (Doerfer :TMEN 954). Ramstedt (KWb 401 b) Moğolca *toor*'u Türkçe *tor* ile birleştirmiştir. Räsänen (V 502 b) Türk diyalektlerinde kullanılan *tor*'un *toor*'dan geldiğini yazmış, Moğolca *toor*'u da Türkçe *tuz* (: > *tuzak*) biçimiyle karşılaştırmıştır. Clauson (ED 528 b) belli başlı eski biçimleri gözden geçirmiştir. Bk. Ligeti : AOH 17 : 27. Kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Ligeti : TörK 176.

tor² 1. 'toy, işe alışkın olmayan, yabanî';
2. 'olgunlaşmamış, ham'; 3. 'görgüsüz, çekingен, utangaç'.

Kökenini bilmiyoruz. Bk. Menges : Oriens 9 : 94.

torak¹ 'içi kömürleştirilecek ağaçlar veya pişirilecek tuğlalarla dolu olan ve dışı çamur ile sıvanan kümbet'.

Kökenini bilmiyoruz.

torak² yer. 'yağı alınmış süt veya yoğurdun kaynatılmasıyla elde edilen katık, çökelek'. Ağızlarda *dorak* biçimi de kullanılır. Eski kaynaklarda da *dorak* (ve *torak*) olarak geçer. ~ KKlp *torak*. - Çuv *turāx*.

Eski Kıpçakçada *torak* olarak geçer.

Farsçadan alındığı anlaşıyor : Far *dūrāg* 'sour milk, upon which new milk is poured'. - Kürtçede *toraq* olarak kullanılır.

Türkçede süt ürünlerine verilen birçok adın Farsçadan geçtiğini biliyoruz. O açıdan *torak* da büyük bir olasılıkla Farsçadan kalma bir alıntıdır.

Macarca *túró* 'yoğurttan yapılmış bir tür peynir' biçimi eski bir Türk diyalektinden alınmıştır (TESz 3 : 1005). Ligeti (TörK 278) Macarca *túró*'nun Türkçe karşılıklarını vermemiştir.

Rusça *tvorog* biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır (Vasmer : REW 3 : 85).

Ramstedt (KWb 380 b) Moğolca *tarag* 'dicke, gesäuerte Milch, Käsamilch' biçimiyle birleştirmiştir. Bu birleştirmeye Räsänen (V 490 a) de katılmıştır. Bk. Räsänen : V 463 b. Orta Türkçe *tār* 'kind of milk product' biçimiyle *torak* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Bk. Egorov: ÊS 259 - 260; Vasmer : REW 3 : 123 ; Doerfer : TMEN 1195; Khal-Mat 307; Abaev : ÊS 3 : 319; Aalto : Studia Turcica 30; Monchi-zadeh : Xurāsān 143; Şçerbak : JaS 166/181; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 83.

toraman 'tombul, iri yapılı (çocuk)'

< *tor* 'toy' + *-man* eki. Bu ek Türkçede yaygın olarak kullanılır. Türkçe *toraman* biçimindeki *-a-* sonradan türemiştir. Türkçe *tor-*

lak yanında ağızlarda kullanılan *toralak*'taki -a- gibi. Bk. *torlak*.

Menges : Oriens 9 : 94.

torba 'iplik, kıl gibi şeylerden dokunmuş, türlü boy ve biçimde, ağız büzülüp bağlanabilen küçük çuval'. Türkçede *tobra* olarak da geçer.

~ Tkm *tōrba*. - TatK *dorba*. - Nog *torba*. - KKlp *dorba*. - Kzk *dorba*. - Krg *dorbo*, *torbo*. - Hal *dorbo*.

Kıpçakçada *tobra* olarak geçtiği anlaşıyor. Zajaczkowski'nin verdiği *toyra* 'Futterbeutel (dem Pferd vor das Maul gehängt)' (CAJ 10 : 338) basit bir yazım yanlışdır (طبرا).

< Far *tōbra* 'a huntsman's bag; the nosebag of a horse' < Hintçe *tōbra* 'bag'.

Türkçeden Kafkas ve Balkan dillerine de geçmiştir.

Ramstedt: StO 17, 5: 13; Munkácsi: MSFOu 67: 284-285; Şăineanu: InflOr 2: 365; Zajaczkowski: Studia 59; Räsänen: LTS 227; V 490 a; Eren: TDAY 1953, 167; Brockelmann: OGM 11.ş γ; Habschmid: SchlF 3; Doerfer: TMEN 947; OLZ 9/10, 1971, 447; CAJ 12: 302; UAJb 40:245; KhalMat 274, 276; Abaev: ÊS 3:298 ; Kakuk: ÊLOsm 401; TESz 3:1002. Bk. Vasmer : REW 3 : 123.

torik 1. 'palamut balığının irisi (Sarda sarda)'; **2.** *argo* 'baş, kafa; akıl, zekâ' **3.** *argo* 'erkeklik organı'.

Kökeni karışıktır. Meyer (TürkSt 26) Rumcadan geldiğini yazmışsa da, Rumca karşılığını vermemiştir. Tzitzilis (GrLw 511) ağızlarda 'kurutulmuş balık, çiroz' olarak kullanılan *darık* biçimini *ταρίχια* 'Salzheringe' sözüyle birleştirmiştir. Ona göre, küçük sazan balığına verilen *daraklık* adı da Rumcadan kalma bir alıntıdır (*daraklık*). Tzitzilis bu bağlamda yazı dilimizde kullanılan *torik* biçimini de saymıştır. Theodoridis'in, *torik* biçiminin Er-

menice yoluyla Rumcadan alındığı yolundaki savı (Erm *tarēx* ~ *tarex*, Yeni BErm *darēx*) düşündürücüdür (Islamkundliche Abhandlungen 17:175). Ancak Theodoridis, balık adlarımızın büyük bir bölümünün Rumcadan alındığını göz ardı etmiştir. Dankoff (ALT 697) da *torik*'in Ermeniceden kalma bir biçim olduğunu yazmış, Theodoridis'in yazısına göndermede bulunmuştur. Ancak Dankoff'un, Tzitzilis'in eserini göz önüne almadığı göze çarpıyor. Georgacas'a göre (FT 133/138), Rumcadan alınmıştır (Rumca *ταρίχι*). Bizans Rumcasında *ταρίχιν* olarak geçer. Bk. Georgacas : IT 156-157.

Rumca *τορίκι* biçimi Türkçeden alınmıştır (Andriotis: EL 367-368). 2 ve 3. anlamlar Türkçede gelişmiştir.

torlak 1. 'genç, toy'; **2.** 'güzel, yakışıklı'; **3.** 'evcilleşmemiş, alışmamış (hergele)'; **4.** 'çıplak, donsuz'; **5.** 'derviş'. Yerel ağızlarda *dorlak* olarak da kullanılır. Dar bir çevrede *toralak* biçimi de geçer.

< *tor* 'toy, yabani' + *-lak* küçültme eki. Yapı bakımından *dazlak* (< *daz-lak*) biçimine benzer. Yerel ağızlarda kullanılan *toralak* biçimindeki -a- sonradan türemiştir.

Rossi: TDAY 1955, 9-10; Räsänen: V 490 b.

tornavida 'vidaları döndürüp yürütmek için başlarındaki kertiğe uygulanan, ucu yassı ve düz alet'

< İtal (Venedik) **tornavida* 'screwdriver'.

Bonelli: Elementi 193 ; Tagliavini : Annali N.S. 1:196; Barbera: Elementi 240; Kahane-Tietze: LFL 658.

torno, turno 'tek dilli, bir tekerlekli makara'

< İtal *ritorno* : *bozzello di ritorno* 'leading block'. - Türkçede *ritorno* biçiminin *ri-* bölümü düşmüştür.

Kahane-Tietze: LFL 543.

tortu 1. 'bir çökeltme sonunda bir sıvının dibine çöken katı madde, çökelti, rüsup'; 2. 'bir şeyin bayağı, işe yaramaz duruma gelmiş olanı'. Ağızlarda *dort*, *dortu* olarak da geçer.

~ Az *torta*. - Nog *torta* 'tere yağının eritilmesinden sonra kalan tortu'. - TatK *turta*. - KKlp *torta*. - Kzk *torta*. - Alt, Tel, Kuğ *tordo* < Far *durd* 'dregs, lees, sediment, tartar of wine, mother of oil', *durda* 'sediment, lees, dregs', *durdi* 'dregs'. Kürtçede de *tortu* olarak geçer.

Rásonyi: UAJb 33: 247, 248, 249; Räsänen: V 490 b (*torak* ile karşılaştırmıştır).

torum bk. *dorum*.

torun 'bir kimseye göre çocuğunun çocuğu' < Erm *t'otn* 'grandchild'. - Kürtçe *torin* 'cousin, fils du frère' de Ermeniceden alınmıştır. Pedersen: KZ 39: 462-463; Munkácsi: KSz 5:357; Räsänen V 491 a (yalnız *torun* ve *torun* biçimlerini vermekle yetinmiştir); Levitskaya: ST 3, 1973, 77 (*torun*'u 'deve yavrusu' olarak kullanılan *torun*'la birleştirmiştir); Dankoff: ALT 174; Eren TD 1995/2: 866-867.

tosun 1. 'burulmuş erkek dana'; 2. 'sağlıklı, tıknaz delikanlı'

~ Tkm *tosun* 1. 'işe alıştırılmamış'; 2. 'alın-gan; sokulgan olmayan'. - Kzk *tosun* 1. 'wild, noch nicht abgerichtet (von Haustieren), noch ungebraucht, noch nicht in Gebrauch genommen, noch nicht zur Arbeit verwendet'; 2. 'unbekannt, scheu'.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır: *tosun* 'wild, undisciplined, untrained (of persons or domestic animals)'. Orta Türkçede *tosun* 'a colt which is not yet broken in' (Clauson) olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Türkçeden Farsçaya geçmiştir: *tausan* (?), *tōsun* (?) 'wild, unmanageable; a young unbroken horse'.

Doerfer: TMEM 964; Räsänen: V 491 b; Clauson: ED 555-556; Monchi-zadeh: Xurāsān 555-556.

tovga yer. 1. 'yoğurtlu pirinç, buğday veya bulgur çorbası'; 2. 'hamur yemeği'. Ağızlarda *doyga*, *toyga* olarak da kullanılır.

< Far *doğ-wā* 'meat dressed with sour milk'; *doğ-bā* 'butter-milk dried'; *doğ-ābā* 'food prepared with milk'. Bu türevlerin *doğ* 'churned sour milk, whey, butter-milk' kökünden geldiği açıktır. Sonundaki *bā*, *wā* < *abā* Türkçe (< Farsça) *çorba*'nın sonundaki *ba*'dan başka bir şey olamaz. Bk. *çorba*. Farsça *sikwā* 'a dish of vinegar, meat, and flour' biçiminin sonundaki *-wā* da *bā*'dan ayrılamaz. Farsçada *mastāba*, *mastāwa*, *mastbā* 'butter - milk strained, thickened, and dried; a dish dressed with dried sour milk' biçimi de yaygın olarak geçer.

Farsça *sirka-bā* 'hashed meat, bruised grain and vinegar' da *-bā* ile kurulmuş bir örnektir. Farsça *gōra-bā* 'meat dressed with the juice of unripe dates', *gōr-bā*, *gōrwā* da bunlara benzer bir türevidir. Son olarak, Farsça *gan-dum-bā* 'a dish, also called *ḫalīm* made of wheat' da *bā* ile kurulmuştur.

Türkçe *tovga* biçimi göçüşme (*mēṭathēse*) yoluyla oluşmuştur: *toğva* > *tovga*.

Farsçada *-bā*, *abā* (*āba* biçimi *āb* 'su' ile karışmıştır) ile yapılan türevlere ilişkin bilgi edinmek için bk. Monchi-zadeh: Xurāsān 358.

Doerfer: TMEN 970; Eren: İkinci Milletlerarası Yemek Kongresi, Türkiye 3-10 Eylül 1988, 481; TD 1993/1: 387; 1993/2: 10-11; Dankoff: EÇ-Glossary 92. Tietze (Pers) *tovga* biçimi üzerinde durmamıştır.

toyaka 'sopa, kalın değnek'. Ağızlarda *toyka* olarak da geçer.

< Blg *tojăga*, Srp *tòjaga* 'sopa'. Eski Rusçada da *tojaga* olarak kullanılır. Slav dillerine Türkçeden geçmiştir (Eski Türkçe *tayak*). Bk. Vasmer : REW 3 : 130. Tietze: Slav 31/217; Doerfer: TMEN 864; Dankoff: EÇ-Glossary 92.

toygat 'küçük bir kuş, çayır kuşu, tarla kuşu'. Eski kaynaklarda *toygat* (ve *torgay*) olarak geçer.

~ Tkm *torgay* 'toygat, çayır kuşu'. - Kzk *torgay*: *boz torgay* 'çayır kuşu'; *kara torgay* 'sığırık'. - KKlp *torgay* 'çayır kuşu'. Kara Kalpaklar *boz torgay* adını da kullanırlar. Sığırığa da *kara torgay* adını verirler. - Krg *torgoy* 'çayır kuşu'. - TatK *turgay*: *saban turgayı* 'çayır kuşu'; *kara turgay* 'sığırık'. - Bşk *turgay* 'serçe'; *basıu turgayı* 'çayır kuşu'. - Çuv *täri* 'çayır kuşu'.

Orta Türkçede *toriga* 'tarla kuşu' olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Türkçe *tur-* (> *dur-*) kökünden geldiği yolundaki görüş yanlıştır. Çağdaş diyalektlerde kullanılan *torgay* biçiminin Moğolcadan alındığı söylenemez. Türkçe *toygat* göçüşmeli (*métathétique*) bir biçimdir : *torgay* > *toygat*.

Şorlar çayır kuşuna *tülber* adını verirler.

Ramstedt: KWb 401 b; Eren: NyK 51:361; DTCFD 8 : 248 ; TDAY 1953, 180 ; Brockelmann: OGM 18. § 0, 51. §; Bazin : T'oung Pao 39 : 295; Egorov: ÊS 239 ; Doerfer : TMEN 887; Deny : Principes 117 ; Räsänen : V 490 a; Clauson : TDAY 1966, 7; ED 541 a.

toz 'çok küçük parçacıklara bölünmüş toprak'

~ Tkm *töz*. Türkmenler *tozan* biçimini de kullanırlar. - TatK *tuzan*. - Bşk *tuzan*. - Nog *tozan*. - Kzk *tozan*. - KKlp *tozan*. - Krg *toz*, *tozon*, *tozon*. - Özb *tuzon*. - Alt, Tel, Şor, Sag *tozin*, *tozun*. - Çuv *tusan*. Komşu diyalektlerden alınmıştır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *töz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *toz* ve *doz* biçimleri göze çarpar.

Diyalektlerde *toz* yanında geçen *tozan* (~ *tozun*) biçiminin sonundaki *-n* bir ek olarak değerlendirilebilir. Bk. Brockelmann : OGM 92. §.

Ramstedt (Thomsen Arm 186) Moğolca *toğusun* 'toz' biçimiyle birleştirmiştir. Ancak daha sonra (KWb 405 a) bu birleştirmeden vaz geçtiği anlaşıyor. Gombocz (KSz 13 : 12) Moğolca *toğusun*'u Türkçe *toprak* biçimiyle birleştirmiştir. Ligeti (MNY 34 : 74; NyK 49 : 242; JA 1938, 190, 198) de Türkçe *töz*'u Moğolca *toğusun* biçimiyle karşılaştırmıştır. Ona göre (MNY 34 : 75-76), Türkçe *töz* ve *toprak* biçimleri "Ana Altayca" yoluyla birbirine bağlıdır. Ancak Ana Türkçeye artık ayrı sözler olarak geçmişlerdir. Ligeti (I. OK 28 : 398 ; ResAltL 104) Türkçe *toprak* ~ Moğolca *tobrağ*, *toburağ*, *toğurağ* grubuna "doğal olarak" Türkçe *töz*, Moğolca *toğosun*, *to'osun* biçimlerinin girdiğini de dile getirmiştir. Bk. Ligeti : MongSt 288; Sinor : BSOAS 26 : 141. Poppe : FUF 31 ; Menges (CAJ 15 : 32)

Räsänen (V 492 a) Moğolca *toğosun*'dan söz etmediği gibi, Clauson (ED 570-571) da Moğolca karşılığını vermemiştir. Bk. Egorov : ÊS 262. Kononov (GrJaTRP 92. §) *-z* ekiyle kurulmuş bir türev olarak değerlendirmiş, Moğolca karşılığı üzerinde durmamıştır.

Tuvaların kullandığı *dözun* biçimi Moğolcadan alınmıştır. Tuvalar *dovurak* biçimini de kullanırlar.

Diyalektlerin bir bölümünde toza *çañ* (~ *şan*) adı verilir. Bk. Ramstedt : KWb 421 b; Räsänen: V 99 a; Doerfer: TMEN 1127; TLT 359.

töhmekan yer. 'semiz otu'. Ağızlarda *töhmeken*, *tökmekan*, *tökmeken*, *töymekan*, *töyme-*
ken olarak da geçer.

< Far *tuxmugān* 'purslain'.

Tietze (Pers) *töhmekan*'ı vermemiştir.

trança 'Akdeniz'de yaşayan, pullu, esmer' renkli, beyaz etli, kemikli bir balık (*Pagrus ehrenbergii*)'.

Kökenini bilmiyoruz.

trapeze > **tırapeze** esk. 'masa, yemek masası' < R τράπεζα 'Tisch'. - Kumanlar masaya *trapes* adını verirlerdi. Türkçede 17. yüzyıldan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. I. Dünya Savaşından sonra kalkmıştır.

Dilimizde masaya eskiden *astal* adı da verilir-di. Bk. *astal*.

Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de kullanılır (Skok : EtRj 3 : 492).

Meyer: TürkSt 47; Zajaczkowski : Związki 18; Kahane-Tietze: LFL 862; Räsänen: V 478 b; Tietze: RO 38: 278-279; Symeonidis: Gr 192/219.

trata 'denizin dibini taramaya yarar balık ağı'. Türkçede 'balıkçı gemisi' olarak da kullanılır.

< İtal (Venedik) *trata* 'net'. - Rumcada τράτα 'ağ; balıkçı gemisi' olarak geçer. Türkçe *trata*'nın 'balıkçı gemisi' anlamı Rumcadan alınmıştır.

Kahane-Tietze: LFL 661; Georgacas : FT 142/238.

trinketa 'yelkenli gemilerde pruva direğinin en alt sereni'

< İtal (Doğu Venedik) *trinchetta* 'foresail; forestaysail'. İtalyancada *trinchetto* 'foresail; foremast' olarak kullanılır.

Bütün Akdeniz dillerinde yaygın olarak geçer. Yalnız, bu dillerin bir bölümünde *-n*'li, bir bölümünde de *-n*'siz olarak kullanılır: İsp *triquete* ve *trinquete*, Fr *triquet* ve *trinquet*,

trinquette gibi. Arap dillerinde de türlü biçimlerde yaygındır. Rumcada τριγκέτο, τριγκέτα olarak geçer.

Kahane-Tietze : LFL 673.

tuban bk. *tuman*.

tuğla 'duvar örmekte kullanılmak için kalıplara dökülüp kurutulduktan sonra özel ocaklarda pişirilen balçık'

< R τούβλα [ç.] < τούβλον < Lat *tub(u)lun*.

Meyer: TürkSt 45; Skok: Byzantion 6:376; Slavia 15:501/821; EtRj 3: 467-468; Räsänen: V 496 b; Hadrovics : UEISk 499-504; Tzitzilis : Tietze Arm 203, 205, 207.

tula yer. 1. 'köpek yavrusu'; 2. 'küçük köpek'; 3. 'çocuk'

~ Az *tula* 'köpek'

< Far *tōla* 'a hound that hunts by the scent; a whelp'. Kürtçede *tole*, *tûle* 'köpek yavrusu' olarak geçer.

Tietze:Pers 157/122; Dankoff: EÇ-Bitlis 411.

tulumba 'sıvıları alçak yerlerden çekmeye yarayan araç'

< İtal *tromba* 'pump'. Fransızcada *trompe* olarak kullanılır.

Türkçede başlangıçta **turumba* olarak kullanıldığı anlaşıyor. Sonradan bu biçim *tulumba*'ya çevrilmiştir. Bu biçimin oluşmasında Türkçe *tulum* sözünün analogik baskısından söz edilebilir mi, bilmiyoruz. Doerfer, *tromba* ile *tulum* arasında *contamination* olasılığı üzerinde durmuştur.

Farsça (*tūlumba*), Arapça (*ṭūlunba*), Rumca (τουλούμπα) gibi dillere Türkçeden geçmiştir.

Bonelli : Elementi 193 ; Barbera : Elementi 244 ; Deny: Principes 39 ; Kahane-Tietze: LFL 676 ; Doerfer: TMEN 929.

tulup yer. 'atılmış, eğrilmeye hazırlanmış, top biçiminde yün veya pamuk'. Yerel ağızlarda *dulup* biçimi de kullanılır. Eski kaynaklarda

da *tulup* (> *dulup*) 'yumak, kelep, çile' olarak geçer.

< R τουλοῦπα 'Knäuel; Wollballen auf dem Spinnrocken'.

Rumcadan (veya Türkçeden) Bulgarcaya da *tulûp* olarak geçmiştir.

Türkçede eğrilmek için temizlenmiş, taranmış yumak biçimindeki yüne *sümek* (~ *sömek*) adı da verilir. Bk. *sümek*.

Tietze : Gr (1) 240-258; Tzitzilis : Zaemki 105/139; LB 32 : 188.

tuman, duman < **tuban** 'don, şalvar', Ağızlarda *duban* biçimi de kullanılır.

~ Az *tuman* 'don'

< Far *tunbān* 'short breeches; drawers; wrestler's leathern breeches'. Farsçada *tubbān* 'short sailor's breeches' olarak da geçer. Kürtçede *tûman* 'don' olarak kullanılır.

Arapça *tubbān* Farsçadan alınmıştır (Dozy: Noms 93-94).

Tietze'ye göre (ZBalk 18:194/257), kökeni meçhuldür.

Ligeti (MNY 31: 284) Türkçe *duman* 'don' biçimini *-man* ekiyle yapılmış bir türev olarak vermiş, ? işaretiyle Türkçe *duvaç* 'ein weites Oberkleid; die Decke' biçimiyle birleştirmiştir.

tump yer. 1. 'toprak yığını'; 2. 'iki tarlayı veya evlekleri birbirinden ayırmaya yarayan toprak set'

< Erm *t'umb* 'bank, mole'.

Adjarian : MSL 20, 1916, 12; Dankoff: ALT 180; Bläsing : AT 69.

tun yer. 1. 'fırın kapağı'; 2. 'fırın üstü'

< Far *tūn* 'the stove of a bath', Pehl *tūn*.

Tietze : Pers 157/123.

tura¹ 1. 'on taneden oluşan tabaklanmış deri bağlamı'; 2. 'oyunlarda kullanılan düğümlenmiş mendil'; 3. 'ipten veya deriden örülen kamçı'; 4. 'halat gibi örülmüş iplik çilesi'.

Yerel ağızlarda 'yünü veya kılı alınmış ham deri' olarak kullanılan *tula* (~ *tola*)'nın *tura*'dan başka bir şey olmadığı anlaşıyor. Dar bir çevrede geçen *tula* da 'ip' olarak düşünüldür.

Türkmencede 'kamçı, kırbaç' olarak kullanılan *dürre* de göz önünde tutulmaya değer bir biçimdir.

Kökenini bilmiyoruz.

Tietze : ZBalk 18 : 194 / 256.

tura² yer. 'kadınların başlarına taktıkları küçük altın dizisi'

< Ar *furra* 'Stirnlocke'.

Tietze : Ar 289 / 126.

turaç bk. *duraç*.

turfanda 1. 'mevsimin başında ilk yetişen (meyve, sebze)'; 2. 'yeni, ilk kez ortaya çıkan'

< Far *tarvanda* 'early fruits; first-fruits'.

Räsänen'in Rumca πρωτοφάνης'ten geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (V 500 b).

Meyer : TürkSt 35.

turna 'sulak yerlerde ve bataklıklarda yaşayan, göçücü, iri bir kuş (Grus grus)'. Ağızlarda *durna* olarak da geçer.

~ Az *durna*. - Tkm *durna*. - TatK *torna*. - Bşk *torna*. - Nog *turna*. - KKlp *turna*. - Kzk *turna*. - Krg *turna*. - Özb *turna*. - Alt, Tel, Tub, Kuğ, Şor, Sag, Koy *turna*. - Tuv *duryā*. - Yak *turuya*. Eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *turna* biçimiyle Yakutça *turuya* arasındaki bağ ses bakımından açıklanmaya muhtaçtır. - Yakutça *turuya* biçimiyle Tuvaca *duryā* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. - Çuv *tārna*. Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *turna* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *turna* biçimi kullanılır.

Turna adının, kuşun çıkardığı sestten geldiği anlaşıyor. O açıdan yabancı dillerde de *turna*'ya benzer birtakım adların kullanıldığına tanık oluyoruz (bk. MSZFgrE 1 : 132-133).

Räsänen (LTS 202) ? işaretiyle Moğolca *to-ğoriğün* biçimiyle birleştirmiş, daha sonra (V 501 b) Ramstedt'e uyararak (KWb 411 a) Moğolca *turağ* biçimiyle karşılaştırmıştır. Bk. Doerfer : Oriens 18-19 : 432. Ligeti (AOH 14 : 69) *turna*'nın Moğolca karşılığını değerlendirmiştir. Polivanov (Stat'i 164 ; İAN 1927, 1203) Türkçe *turna*, Yakutça *turuya* biçimlerini Korece *turum* ve Japonca **turū* biçimiyle birleştirmiştir.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Doerfer : TMEN 1181).

Tallquist : StO 13, 10 : 10; Egorov : ÊS 239; Rédei : NyK 77 : 98; Clauson : ED 551 b; Sevortyan : ÊSTJa 1980, 301-302; Şçerbak : JaS 159/400.

turno bk. *torno*.

turp 1. 'yaprakları tüylü, çiçekleri ak, sarı, mor renkli bir bitki' ; 2. 'bu bitkinin etli, yenilen kökü'

~ Tkm *turp* 'turp'. - Nog *turıp* 'turp'. - KKlp *türpi*. - Özb *turp*

< Far *turb*, *turub*, *turf* 'a radish'. Farsçada *turma* biçimi de 'a radish' olarak geçer.

Türk diyalektlerinde *turp* yanında *turma* biçimi de kullanılır: Bk *turma* 'turp'. - TatK, Bşk *torma*.

Orta Türkçede de *turma* 'turp' olarak geçer.

Macarca *torma* biçimi eski bir Türk diyalektinden alınmıştır.

Laufer: T'oung Pao 17 : 84. s. 1. not; Sino-Iranica 574. s. 6. not; Zajaczkowski: Sufiksy 93; Räsänen: V 501 a; Doerfer: TMEN 897; Menges: Introduction 168; Clauson: ED 549; Ligeti: TörK 309.

tutkal 'tahta, kâğıt vb. yapıştırmaya yarayan madde'

~ Az *tutgal*.

Türkçe *tut*- 'tutkal ile yapıştırmak' kökünden geldiği açıktır. Türkçe *tut*- kökünün Kazakçada 'leimen' (= tutkal ile yapıştırmak) anlamı-

na geldiğini görüyoruz. Brockelmann'a göre (OGM 53. § 2. not), *tutgal*'daki *-gal* eki *-gan*'ın bir yan biçimidir. Deny (Principes 85) *tut*- kökünden geldiğini açıklamakla yetinmiştir.

Eski ve yeni diyalektlerde tutkala *yelim* adı verilir. O açıdan *tutkal*'ın yeni bir türev olduğu anlaşıyor. Buna karşılık tutkala verilen *yelim* adı eski bir öğedir. Bu ad dilimizde yaygın olarak kullanılmışsa da, bu gün dar bir alanda *ilim* (ve *yelim*) olarak kalmıştır (Eren: TD 27:308; 1993/2 : 65). Ancak eski kaynaklarda *yelim* biçimi yaygın olarak geçer. Çağdaş diyalektlerde de *yelim* (> *celim*) ~ *yilim* (Yakutça *silim*, Çuvaşça *şilēm*) olarak kullanılır. Orta Türkçede ve Kıpçakçada da *yelim* biçiminin geçtiğini biliyoruz (Ligeti: AOH 17:24; Räsänen: V 196 a; Clauson: ED 929 a; Eren: TD 1993/2: 64-65).

Türkçe *yelim* Farsçaya ve Tacikçeye de geçmiştir (Doerfer: TMEN 1889; TLT 113).

Räsänen: V 502 a s. v. *tut*-.

tutmaç 'dört köşe kesilmiş küçük hamur parçalarından yapılan yoğurtlu çorba'. Ağızlarda *dutmaç* olarak da kullanılır.

Orta Türkçede *tutmaç* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *tutmaç* biçimi kullanılır.

< *tut*- + *-maç* eki. Bu ekin fiil köklerinden yemek adları yapımında sıklıkla geçtiğine tanık oluyoruz.

Türkçeden Farsça, Rusça gibi komşu dillere de geçmiştir.

Eren: İkinci Milletlerarası Yemek Kongresi. Türkiye 3-10 Eylül 1988, 478-483; Räsänen: V 502 a (*tut*- kökünden geldiğini bildirmekle yetinmiştir); Clauson: Studies 152 (*-maç* ekiyle yapıldığını belirtmiştir); ED xliii, *-maç*; 457 a; Brockelmann : OGM 83. § ; Doerfer: TMEN 876; 1010 (*dilmaç*'taki *-maç* ekini *tutmaç*'taki *-maç* ekiyle birleştirmiştir). Türkçe *-maç* ekine ilişkin bilgi almak için bk. Tryjarski-Hamilton : JA 263:181. Bk. Kałużyński : RO 31 : 113.

tuturuk 'ateş tutuşturmak için kullanılan çalı çırpı, çıra, yonga gibi kuru yakacak'. Yerel ağzılarda *tutturuk* biçimi de geçer.

< *tut-* + *-turuk* eki. Bu ekin daha çok isim köklerine getirildiğini biliyoruz. Ancak ara sıra fiil köklerine getirildiği de bir gerçektir.

Brockelmann: OGM 46. §.

tuygun bk. *duygun*.

tuz 'kokusuz, suda eriyen, yiyecekleri tatlandırmada ve korumada kullanılan billûrsu madde'

~ Az *duz*. - Tkm *düz*. - Blk *tuz*. - KKlp *duz*. - Kzk *tuz*. - Krg *tuz*. - Alt, Tel, Şor, Sag *tus*. - Hal *tüz*. - Tuv *dus*. - Yak *tüs*. - Çuv *tavar*. Sondaki *-z*'nin Çuvaşçada *-r*'ye çevrilmesi eski bir kuraldır.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *tüz* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *tuz* (ve *duz*) olarak kullanılır.

Moğolca *dabusun* 'tuz' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Bk. Ramstedt : JSFOu 55, 2 : 38. s. 1. not. Menges (StO 28, 8 : 22-23) Moğolca *dabusun*'un Akkadea gibi bir Mezopotamya Samî dilinden kalma eski bir alıntı olduğunu ortaya atmıştır.

Gombocz : KSz 13 : 12; Ramstedt: Stellung 18; JSFOu 55, 2 : 38. s. 1. not ; Pelliot : JA 1935, 231; Notes 229. s. 2. not; Ligeti : NyK 49 : 254 ; MNy 34 : 75; JA 1938, 192, 199; Benzing : PhTF 1 : 706 ; Pritsak : UAJb 1954, 245 ; Joki : LwSS 340-341; StO 28: 20; Menges : StO 28, 8 : 20-23; Poppe: FUF 31: 30; Räsänen: V 129 a ; 138 b; 502 b; Clauson: BSOAS 27, 154-156 ; ED 571 a ; Doerfer : TMEN 903 ; KhalMat 307; Sinor: BSOS 26 : 140 ; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 288-289; Bazin: SChron 66. Bk. Şçerbak: JaS 33, 168.

tuzak 'kuş veya yabanî hayvan yakalamaya yarayan araç veya düzen'. Anadolu'da *duzak* olarak da geçer.

~ Tkm *duzak*. - KKlp *duzak*. - Nog *tuzak*. - Kzk *tuzak*. - Blk *tuzak*. - Özb *tuzok*. - Krg *tuzak*. Kırgızlar kıldan yapılmış tuzağa *kıltak*

adını verirler. - Alt, Tel, Sag, Şor *tuzak*. - Tuv *duzak* 'ilmik; ilmikli kapan'. - Yak *tuhax*, *tusax* 'ip; ilmek; zincir, bukağı'

~ OT *tuzak*.

Kökenini bilmiyoruz. - Türkçe *tuzak* ile *tor* 'ağ' biçimi arasında bağlantı kurulamaz. Bk. *tor*. Räsänen : V 502 b ; Doerfer : TMEN 962 ; Clauson : ED 573 b; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 289-290.

tuzla 'kıyılarda, tavalara deniz veya göl suyu akıtıldıktan sonra kurutularak tuz çıkarılan yer'

< *tuz* + *-la* eki.

Brockelmann: OGM 73. § ; Räsänen : MTS 104; Deny : Principes 131 ; Tezcan : TDAY 1977, 430. Bk. Clauson: ED xI.

tülbent < **dülbent** 1. 'pamuktan, ince ve seyrekle dokunmuş hafif ve yumuşak bez'; 2. 'bu bezden yapılmış baş örtüsü'

< Far *dulband* 'a turban, tiara, hat'.

Räsänen : V 142 a; Doerfer: UAJb 40: 252.

tün 'gece'. Dilimizde *dün* olarak kullanılır. Bk. *dün*. Ancak eski *tün* biçimi, *tünemek* '(kuşlar, evcil kanatlılar) uyumak için bir dal veya sırığa konmak', *tüneke* (> *düneke*) 'geceleyecek, yatacak yer', 'yatak', 'ev' ve 'kümes' gibi türevlerde kalmıştır. Ağzılarda *dünemek* 'barınmak' biçimi de kullanılır.

Räsänen: V 505 a; Bazin: SChron 41.

türbe 'ünlü bir kimse için yaptırılan ve içinde o kimsenin mezarı bulunan yapı'

< Ar *turba*.

Poppe'nin *türbe*'yi Türk diyalektlerinde kullanılan *türme* 'Gefängnis' biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (Marr Arm 334). Räsänen (V 506 b) Farsça *turba*'dan geldiğini açıklamıştır. Eski ve yeni diyalektlerde 'Gefängnis' olarak geçen *türme*'ye ilişkin bilgi almak için bk. Räsänen : NM 1946, 114 ; V 506-507).

U

uçarı 1. 'ele avuca sığmaz'; **2.** 'kendini türlü eğlencelere vermiş (kimse)'.

Yalnız Türkçede kullanıldığı göze çarpıyor. Nadjib'in Türk diyalektlerinde kullanılan *uçar* 'pazar' sözünden geldiği yolundaki görüşü yanlıştır (İİTJa 261). Bk. Nadjib : ST 2, 1982, 87.

uçkur 'eski biçim şalvar ve iç donunu bele bağlamak için kullanılan bağ'

~ Tkm *uçgur*. - Nog *ışkır*. - Krg *ıçkır*. - Tel *ıçkır*. Teleütler *ıçkır* biçimini de kullanırlar. Bu biçim göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur.

~ OT *iç kur*.

Eski Türklerin kuşağa *kur* adını verdiklerini biliyoruz. Buna göre, *uçkur* (< *iç kur*) 'iç kuşak' anlamına gelir. Türkçe *kuşak* da *kur* kökünden yapılmış bir türevidir. Bk. *kuşak*.

Eren : DTCFD 8 : 248 ; TDAY 1953, 168; Clauson : ED 642.

uğra 'yufka açılırken hamurun tahtaya yapışmaması için kullanılan kalın un'. Ağızlarda *urga*, *urva*, *uvra* biçimleri de geçer. Kıbrıs ağzında da *uğra* olarak kullanılır (Eren : Türkoloji Dergisi 1 : 13).

~ Az yer. *urva* 'tahtaya yapışmaması için hamura serpilen kalın un'. - Tkm *urba* 'yufka açılırken tahtaya serpilen un'. - KKlp *urpa* 'yufka açılırken kullanılan un'. - Krg *urpak* 'kepek'.

Kökünü bilmiyoruz. Anadolu ağızlarında kullanılan *uğra* (ve *uvra*)'nın göçüşmeli (*métathétique*) bir biçim olduğu anlaşılıyor. Türkçe *urva* biçiminin ise *urba*'dan geldiği açıktır. 'Kalın un' anlamına gelen *uğra* (< *uv-*

ra < *urva*) sözünün Kırğızcada 'kepek' olarak kullanılan *urpak* biçimiyle birleştirilmesi doğaldır. Bu biçimini sonundaki -k tartışmaya açıktır.

Sevortyan (ÊSTJa 1974, 324) eski ve yeni diyalektlerde 'erişte' olarak kullanılan *ügre* sözüyle birleştirmek istemiştir ki yanlıştır. Orta Türkçeden başlayarak kullanılan *ügre* (< *ög-re*) sözüne ilişkin bilgi almak için bk. Ligeti : AOH 4 : 109.

uğru esk. 'hırsız'. Yerel ağızlarda da *uğru* olarak geçer.

~ Az *oğru*. - Tkm *oğrı*. - TatK *uru*. - Nog *urı*. - Kzk *urı*. - KKlp *urı*. - Krg *ūru*. - Özb *uğrı*. - Tar *oğrı*, *oğur*. - Şor *oğrı*. - Küer, Sag, Koy, Kaça *oğur*. - Tel *ūrı*. - Hak *oğır*. - Soy *ōr*. - Çuv *vārā*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*oğrı*). Orta Türkçede *oğrı* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *oğrı* (ve *owru*) biçimi kullanılır. Kökünü bilmiyoruz. Ramstedt'in bu yoldaki savına ilişkin bilgi almak için bk. SKE 175-176.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Macarca *orv* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır. Bu biçimin göçüşme (*métathèse*) yoluyla ortaya çıktığı açıktır (Ligeti : TörK 70, 258, 259). Rusça *vor* biçiminin de Türk diyalektlerinden alındığı sıklıkla dile getirilmiştir. Ancak Vasmer (REW 1 : 226) bu görüşe karşı çıkmıştır. Doerfer (TMEN 497) Vasmer'in görüşüne katılmamıştır. Sevortyan Türkçe *oğrı*, *oğru* biçimiyle Rusça *vor* arasındaki olası bağlantı konusunda Vasmer'e göndermede bulunmakla yetinmiştir.

Komşu dillerde kullanılan belli başlı alıntıları Doerfer toplamıştır (TMEN 497).

Brockelmann : OGM 11. § 8 ; 18. § ; Egorov : ÊS 49; Räsänen : V 357-358; Clauson : ED 90 a; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 412-414; Şçerbak : JaS 164/456.

uğur 1. 'bazı olaylarda görülen ve insana iyilik getirdiğine inanılan belirti veya bazı nesnelerde var olduğuna inanılan iyilik kaynağı'; **2.** 'bu nitelikte olduğuna inanılan şey'; **3.** 'hedef, amaç, yön, yol'

~ Az *uğur*. - Tkm *uğur* 'yön'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Eski Türkçe kaynaklarda çokluk 'vakit' olarak geçer. Clauson (ED 89) *uğur*'un anlamlarını özenle saymıştır. Orta Türkçede de *uğur* 'vakit' olarak geçer. Clauson, Kâşgarlı Mahmud'un verdiği örneklerle dayanarak *uğur*'un Orta Türkçedeki anlamlarını da vermiştir. Oğuzcada *uğur*'un 'good fortune, blessedness' olarak geçtiği anlaşıyor.

Eski çağlarda yaygın olarak kullanılan *uğur*'un Türkçe, Azerice ve Türkmence gibi birkaç diyalekte kaldığı göze çarpmıyor.

Kökünü bilmiyoruz. Németh (HonfKial 68-69) *oğur* biçiminden yola çıkarak *oñ* 'rechts, recht, passend, angenehm ; heilsam, heilbringend', *oñ-* 'gelingen, geraten; passend, vorteilhaft sein' gibi köklerden geldiğini yazmıştır. Ona göre, *uğur*'un Latince *augurium* biçimiyle birleştirilmesi düşünülemez. Ancak bilimsel yayınlarda Latince *augurium* ara sıra ortaya atılmıştır. Örn. Kretschmer, *oğur*'u Latince *agurium* (< *augurium*) ile birleştirmiştir (BZ 7 : 399). Andriotis'in *uğur*'u Rumca *yoṓpı* biçimiyle birleştirmesi de yanlıştır (EL 71).

Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir. (Halasi-Kun: AO 5:26).

Aslanov'un Güney Azerbaycan ağızlarında kullanılan biçimlere ilişkin savları çürüktür

(VDTJa 4 : 130-131). Bk. Seyidov : Azərb SSR EA Xəbərləri 4, 1952, 147-169.

Räsänen : V 358 a; Clauson : ED 89; Deny : Principes 128 - 129; Barbera : Elementi 74; Doerfer : TMEN 604; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 564-565 (*oñ*, *oñar-* gibi biçimlerle *uğur* arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır). Bk. Pais : Studia Turcica 361-366.

uğut yer. 'çimlenmiş buğdayın kaynatılmasıyla yapılan bir çeşit yemek'

~ Krg *uğut* 'malt, maya'. - Şor *uğut* 'maya'

~ OT *ugut* 'içki mayası'.

Räsänen (V 510 b) Türkçe *oğ-* (> *uv-*) kökünün türevleri arasında saymıştır. Clauson : ED 80 b.

ulus 'millet'. Eski kaynaklarda *ulus* 'aşiret, halk, millet, kavim' olarak geçer.

~ Tel, Alt *ulus* 'halk'. - Tuv *ulus* 'halk'. - Yak *ulūs*. Kafużyński (ME) Yakutça *ulūs*'u vermemiştir.

< Moğ *ulus* < ET *uluş*. Eski Türkçe *uluş*'un sonundaki -ş Moğolcada -s'ye çevrilmiştir. Türkçe *yemiş* > Moğola *cimis* örneğinde olduğu gibi.

Kırgızca *ulut* biçiminin de Moğolcadan alındığı anlaşıyor.

Türkçe *uluş*'un Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *uluş* 'köy' ve 'şehir' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Çiğiller 'köy' olarak, Argular ise 'şehir' olarak kullanırlar. Kutadgu Bilig gibi eserlerde de *uluş* biçimi geçer.

Moğol akınlarından başlayarak Türk diyalektlerinde *ulus* biçimi yaygınlık kazanmıştır.

Dil inkılâbı yıllarından başlayarak Türkçede de *ulus* biçimi (Arapça *millet* karşılığı olarak) benimsenmiştir.

Moğolcadan Farsçaya da *ulūs* (~ *ulūs*) olarak geçmiştir.

Thiury : NyK 34 : 369 ; Ramstedt: KWb 449 (Ramstedt'in verdiği Uygurca *ulus* biçimi yanlıştır); İnan : TD 4 : 492-494; Doerfer: TMEN 54; CAJ 37 : 44; Turcica 13 : 164 ; Räsänen: V 513 a; Clauson: ED 152-153; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 592-593 ; Menges : Introduction 174 ; Tatarintsev : Vlijanie 23.

un 'öğütülerek toz durumuna getirilmiş tahlil'

~ Tkm *uvın*. - Blk *un*. - Nog *un*. - KKlp *un*. - Krg *un*. - TatK *on*. - Bşk *on*. - Hal *hün*. - Alt, Tel, Şor, Sag *un*. - Çuv *śānāx* < **yunuk* < : **yun* < *un*. Başındaki *ś-* ikincil bir sestir (Ramstedt: KSz 16:71). Çuvaşça *śāvar* (~ Türkçe *ağız*) örneğindeki *ś-* gibi. Çuvaşça *śānāx*'ın sonundaki *-x* bir küçültme ekidir. Çuvaşça *uyāx* (< Türkçe *ay*), *xēlēx* (< *kıl*), *kāmṛāk* (< *kömr*) örneklerindeki *-x* (ve *-k*) gibi.

Orta Türkçeden başlayarak kullanılır (*ūn*). Eski Kıpçakçada da *ūn* olarak geçer.

Ligeti (JA 1938, 192) ve Räsänen (LTS 189) Korece (Ligeti: "sino-coréen") *pun* 'un' sözüyle birleştirmişlerdir. Ramstedt'e göre (AAScF B 27:246), Korece *pun* Çince'den alınmıştır (Çince *fən* 'un'). Joki (LwSS 366) Korece *pun*'un Çince'den geldiğini kabul etmişse de, Türkçe *un*'un Çince *fən* biçimiyle birleştirilmesine katılmamıştır. Ona göre, *un* (*ūn*) sözü Türkçe *uv-*, *ov-* kökünden de gelebilir. Esasen Bang (KSz 18: 14-15) da *un* sözünü *uv-* köküyle birleştirmeye çalışmıştı. Pelliot'ya göre (T'oung Pao 31:177), Türkçe *un* büyük bir olasılıkla Çince'den alınmıştır (Çince *fən* > Korece *pun* > **hun* > Türkçe *un*). Ancak Çince ve Korece verilerin Türkçe *un*'la ilişkili olmadığı anlaşılıyor:

Bilimsel yayınlarda *un*'un Türkçe bir türev olduğu ve *oğ-*, *ov-*, *uğ-*, *uv-* kökünden geldiği sık sık dile getirilmiştir. Örn. Räsänen

(V 514 a) *un*'un *uğ-* kökünden geldiğini yazmıştır. Son olarak Vásáry (MNY 69:91; Hungaro-Turcica 246-247) de *un*'u *oğ-*, *ov-*, *uğ-*, *uv-* kökünden *-n* ekiyle yapılmış bir türev olarak açıklamıştır. Türkmençe *uvın* biçimi bu açıklamayı doğrulayan sağlam bir tanıktır.

'Teleütçe *kulur* 'un' Moğolcadan alınmıştır (Ligeti: KSİNA 83 : 13; Eren: TM 19:304). Sarı Uygurca *mén* biçimi Çince'den alınmıştır (Clauson : ED 766 b).

Ramstedt : KSz 16 : 71; Brockelmann: OGM 18. § ; Clauson : ED 166 b; Eren: TDAY 1972, 254; TM 19 : 304; Räsänen : LTS 87; MTS 100; Menges : Jarring Arm 110, 111, 113, 114; Doerfer : UAJb N.F. 1 : 96 ; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 597.

urba 'giysi'

< İtal (Venedik) *rua*, İtal *roba*. - Türkçede başta *r-* geçmez. O nedenle başına bir *ünlü* (*u-*) getirilmiştir.

Foy: KSz 1:192.

urda yer. 'ekşimik'. Balkan ağızlarında yaygın olarak kullanılır.

Balkan dillerinden alındığı anlaşılıyor : Blg *urda*, Srp *urda*; Rum *úrdă*.

Macarca *orda* 'ungesauerter Käse' biçimi Rumenceden alınmıştır (Kniezsa : SzJsz 699 - 770).

Balkan dillerinde yaygın olarak kullanılan *urda* sözünün kökenini bilmiyoruz. Dmitriev (DAN 1929, 92) *urda* biçimini Türkçe *yoğurt* sözüyle birleştirmekle aldanmıştır. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Crânjâlă : RumVI 405-407.

Tietze : Slav 32/227; Vasmer : REW ; Eren : TDAY 1960, 344 / 227; Matei : RÊSEE 4 : 230.

urgan 'keten, kenevir, jüt gibi türlü dokuma maddelerinden yapılan ince halat'

~ Tkm *urgan* 'kamuştan yapılan urgan, kamuştan yapılan halat'.

Eski Kıpçakçada *urgan* 'koyunu sağarken bağlamaya yarayan uzun ip' olarak geçer.

Orta Türkçede kullanılan *uruk* 'ip, urgan' (> *urk*) sözünden -(a)n küçültme ekiyle yapıldığı anlaşıyor. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *uruk* biçimi *ur-* 'vurmak, dövmek, koymak, yapmak, takmak' kökünden -(u)k ekiyle yapılmış bir türevdir. Orta Türkçede *urul-* '(ip) örülmek' olarak geçer. Buna göre, *urgan* adı, yapım bakımından *örken* (~ *örge*) 'keçi kılından yapılan ip' türevine benzer. Bk. *örk*.

Dmitriev (DAN B, 1926, 67) *urgan*'ı -*gan* ekiyle kurulmuş bir türev olarak vermiştir ki yanlıştır.

Güney Sibiry diyaletlerinde kullanılan *uruk* (<*üruk*) 'atları tutmak için kullanılan ucu ilmikli sırık veya uzun ip', Kâşgarlı Mahmud'un sakladığı *uruk* biçimiyle birleştirilemez. Çağdaş diyaletlerde geçen *uruk* (< *üruk*) adı *ukruk* (~ *ukuruk*) biçiminden gelir. Bu adın Kazakçada *kurık* 'alıştırılmamış atları tutmak için kullanılan araç' biçimi de geçer. Kazakça *kurık*'ın, *ukuruk* biçiminin başındaki ünlünün düşmesi üzerine olduğu açıktır. Bu biçimi Kâşgarlı Mahmut da *ukruk* 'kement' olarak saklamıştır. Eski Kıpçakçada da *ukruk* olarak geçer. Bk. Ramstedt : SKE 176; Doerfer : TMEN 507.

Bu verilere göre, *urgan*'ın Grekçe ὄργανον 'tackle' sözünden geldiği yolundaki öneri kolaylıkla kabul edilemez. Bunun gibi, *urgan*'ın diyaletlerde kullanılan *arkan* 'urgan' biçimiyle birleştirilmesi de düşünülemez. *Arkan* daha çok Kıpçak alanında geçer: Nog *arkan* 'bağ, kement'. - KKlp *arkan* 'ip, bağ'. - Krg *arkan* 'kement'. - TatK *arkan* 'urgan'. Güney Sibiry diyaletlerinde kullanılan *argamçı* 'at kılından yapılmış ip' biçiminin Moğol diyaletlerinden geçtiğini biliyoruz. *Urgan* ile

keçi kılından yapılmış ipe verilen *örge* (~ *örken*) adı arasında da etimolojik bağlantı kurulamaz. Bk. *örk*.

Pelliot : JA 1925, 1: 277-278; Ramstedt: KWb 451 a; SKE 176; Räsänen: LTS 60; V 516 b ; Eren : TDAY 1953, 173 ; TD 53 : 256 ; Joki: LwSS 367-368; Crânjala : RumVI 200; Egorov: ÊS 52; Poppe: HJAS 16: 447, 59. not; Kahane-Tietze: LFL 824; Pritsak: PhTF 80; Doerfer: TMEN 507; Clauson: ED 90 b, 215, 225 b; Ligeti: TörK 80-81; 248; Muhamedova : İTJa 140 ; Severtyan: ÊSTJa 1974, 602-603 ; Dankoff : EÇ-Glossary 13 s. v. *arqan*.

us 'akıl'.

~ Az *us*. - Kar *us*.

Orta Türkçede *us* 'hayır ve şerri ayırt ediş' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, yalnız Oğuzların kullandığı bir sözdür. Kumanca da *us* olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *us* olarak geçer.

Eski ve yeni diyaletlerde *us* yerine *es* sözünün geçtiği göze çarpıyor. Bu sözün Batı Türklerinin dilinde yaşayan *us* biçimiyle birleştirilmesi olanaksızdır : Tkm *es*. - Nog *es*. - Blk *es*. - KKlp *es*. - Kzk *es*. - Krg *es*. - TatK *is*. - Kar *es*. - Tel, Alt, Kuğ, Küer *es*. - Çuv *as* (Egorov : ÊS 33).

Macarcada 'akıl' olarak kullanılan *ész* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (TESz 1 : 798; Räsänen : V 49; Severtyan : ÊSTJa 1974, 306; Ligeti : TörK 265-266).

Çağdaş diyaletlerde Arapça *akıl* da yaygın olarak kullanılır.

Egorov : ÊS 33; 42-43 (*es* ve *us* biçimlerini karıştırmıştır); Räsänen : V 516 b; Clauson : ED 240 ; Severtyan : ÊSTJa 1974, 606-607; Levitskaya : ChuvSt 102-103.

uskumru 'lüferden küçük bir deniz balığı'

< R σκουμπί 'Scomber scomber'.

Meyer : TürkSt : 22; Skok : EtRj 3 : 264 ; Ge-orgacas : IT 194; FT 132/123 (σκουμπος).

uskur 'gemi pervanesi'

< İng screw 'uskur, gemi pervanesi'.

ustun bk. *sütün*.

ustura 'tırış için kullanılan, açılır kapanır çok keskin bıçak'

< Far *ustura* 'a razor'. Farsçada *sutura*, *sutura*, *sutūra* biçimleri de geçer.

Oğuzların usturaya *kerey* adını verdiklerini biliyoruz (Clauson: ED 748). Türklerin *kerey* yerine *yüligü* adını kullandıkları anlaşılıyor. Bu adın *yüli*- 'tırış etmek' kökünden geldiği açıktır (Clauson: ED 928 b). Bk. *yüleş*.

Räsänen: V 517 a.

usturmaça 'gemi ve sandalların yanlarına sar-kıtılan halat veya ağaçtan yapılmış yastık'.

Rumca στρομάτσα yoluyla İtalyancadan alınmıştır (İtal *stramazzo* 'rope fender'). - Rumca biçimin başındaki σρ- ses düğümü Türkçede *u* ünlüleriyle çözülmüştür.

Kahane - Tietze : LFL 632.

usturpa 'ince bir halatın ucuna bir kurşun par-çası bağlanarak yapılan bir çeşit kırbaç'

< İtal (Venedik) *stropa* 'withe; strop'.

Kahane - Tietze : LFL 635.

usturup (: > **usturuplu**) 'derli toplu, ustalık'

< *üstûp* (: > *üstûplu*).

Tietze: Anhegger Arm 362.

uyan 'atın dizgin, gem, yular, başlık gibi ta-kımları'. Eski kaynaklarda *uyan* olarak kulla-nılır.

~ Tkm *uyan* 'at başlığı, dizgin'. Türkmen-ce-de *uyan* yanında *üyen* biçimi de kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz.

Türkçede ara sıra *yüğen* biçimi de geçer.

~ Az *yüyen*. - TatK *yögen*. - Nog *yüven*. - Blk *cügen*. - KKlp *jüwen*. - Kzk *jügen*. - Krg *cügön*. - Özb *yugon*. - Şor, Sag *çügen*. - Alt *üygen*. - Tuv *çügen*. - Yak *ün*. - Çuv *yëven* 'at başlığı'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *yügün* olarak geçer. Eski Kıpçak-çada *üyen* yanında *üygen* biçimi de göze çar-par.

Yakutçada kullanılan *ün* biçimi düşündürü-cüdür. Yakutçanın tanıklığına göre, eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *yügen* biçimle-rinin *y*-'leri ikincil bir sestir. Çuvaşça *yëven*'in başındaki *y*- de yeni bir sestir. Çu-vaşça *yărana* 'üzengi' biçiminin başındaki *y*- gibi. Doerfer'e göre (UAJb N.F. 1:120), *y*-siz biçimlerde *üzengi* biçimiyle *contaminati-on*'dan söz edilebilir.

Türkçe *uyan* biçimiyle eski ve yeni diyalekt-lerde geçen *yügen* (> *yüven*, *yüyen*) biçimle-ri arasındaki ses ve anlam benzerliği çekici ve çarpıcıdır. Ancak *uyan* ve *yügen* biçimleri arasında bir köprü kurmak için *uyan*'i ses ba-kımından *üyen*'e çevirmekle yetinilemez, ay-rica *üyen*'i de *yüyen* ve *yügen*'e dönüştür-mek gerekir. Özetle Türkçede (ve Türkmen-cede) kullanılan *uyan* biçimi ses bakımından açıklanmaya muhtaçtır.

Eski ve yeni verileri değerlendiren Severtyan (ESTJa 1974, 577), **(y)ün-* ~ **(y)un-* kö-künden yola çıkmak gerektiğini dile getir-miştir. Onun, Houtsma'nın kullandığı yazma-da geçen اىكان yazımını *üngen* diye okudu-ğu göze çarpıyor.

Ramstedt : KSz 16 : 71; Räsänen: LTS 121; V 212 b; Joki: LwSS 361; Egorov : ÊS 77; Clauson: CAJ 10 : 164; ED 913 a; Severt-yan: ÊSTJa 1974. 577; 1989, 258; Dankoff: EÇ-Glossary 24; Ligeti: TörK 243; Şirvaşid-ze : ST 1, 1989, 82.

uyluk 'bacağın kalçadan dize kadar olan bölümü'

~ Tkm *uyluk*, *uyluk*. - Şor *ustuk* 'diz'. - Yak *uluk*.

Eski Türkçede *udluk* olarak geçer. Orta Türkçede *udluk* 'kol kemiğinin kalın yeri' biçimi kullanılır.

Eski Türkçe *ud* (> *uy*) 'sığır' kökünden geldiği yolundaki görüş tartışmaya açıktır. Türkçe **ub* ~ **uv* ~ **uz* (**us*) 'utanç, utanma' kökünden çıktığı yönündeki sav büsbütün yanlıştır.

Doerfer : TMEN 578; Räsänen: V 510 a; Clauson: ED 55 a; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 578-579.

uyuz 'kaşındırıcı, bulaşıcı bir deri hastalığı'

~ OT *uδuz*.

Eski Türkçe *-d-* (*-δ-*)'nin Türkçede *-y-*'ye çevrilmesi eski bir kuraldır.

Yalnız Türkçede kaldığı anlaşılıyor. Çağdaş diyalektlerde *uyuz*'un yerini *kotur* biçimi almıştır.

Räsänen : V 510 a; Clauson : ED 74 a, 276 b. Sevortyan (ÊSTJa 1974) *uyuz*'u vermemiştir.

üçgül 'yabanî yonca'

~ Blk *üçkül* 'üç köşe': *üçkül çaprak* 'kızıl yonca'

< *üç* + *-gül*. - Yabanî yoncaya verilen bu adın 'üç köşe' anlamına geldiği anlaşıyor. Sonundaki *-gül* ekinin Türkçede eskiden beri kullanıldığını biliyoruz. Örn. Orta Türkçede *törtkül* (< *tört-kül*) 'dört köşe' olarak geçer. Anadolu'da dar bir çevrede *dörtgül* 'dört köşe' olarak kalmıştır. Bk. *dörtgül*.

Anadolu ağızlarında yabanî yoncaya *tirfil* adı da verilir. Bk. *tirfil*.

Bang: Tûrân 1918, 531. s. 40. not; Brockelmann : OGM 54. s., 56. §; Räsänen : MTS 103; V 518 s.v. *üç*.

ülke 'yurt, memleket'

~ Tkm *ülke* 'yurt'. - KKlp *ülke* 'yurt'. - TatK *ölke* 'bölge'. - Bşk *ölke* 'yurt'. - Krg *ölkö* 'yurt; yer'. - Özb *olka*.

Eski Türkçede geçmediği göze çarıyor.

Ligeti'ye göre (AOH 4:144), Farsçadan alınmıştır: Far *ülkâ*, *ülka*, *ulkâ* 'a country, kingdom, region', *ulka* 'a province, dominion, possession'. Doerfer (TMEN 28) Farsça (ve Türkçe) biçimlerin Moğolcadan geldiğini yazmıştır. Bk. Doerfer: UAJb N.F. 2:144. Räsänen (V 371 b) de Moğolcadan alındığını dile getirmiştir. Moğolca görüşünü Sevortyan (ÊSTJa 1974, 629-630), Clark (JSFOu 75 : 160-161) gibi yazarlar da benimsemişlerdir. Garipov'un Başkurtça *ölke*'yi *-ke* ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmesi yanlışır (Slovoobrazovanie 87).

Pelliot: T'oung Pao 27:21. s. 5. not; Eren : TD 1994/2 : 182.

ülker¹ 1. 'kadife, şeftali vb. nin üzerinde bulunan ince tüy, hav'; 2. yer. 'kumaşın yüzü' < Far *rûy-i kâr* 'the front; the outer and better side of a stuff'.

Başında bir *ü-* türedikten sonra Türkçede **ürker* biçiminin olduğu anlaşıyor. Bu biçim benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda *ülker*'e dönüşmüştür.

Clauson : ED 143 a.

ün 1. 'ses'; 2. 'iyi bir nitelikte bilinip tanınmış olma durumu, şöhret'

~ Tkm *üyn* 'ses'. - Nog *ün*. - Krg *ün*. - Kzk *ün*. - KKlp *ün*. - Alt, Tel, Şor, Kuğ, Sag, Koy, Kaça, Küer *ün*. - Tar *ün*. - Tuv *ün*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *ün* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *ün* biçimi göze çarpar.

Eski uzun ünlülerin Türkmencede saklandığını biliyoruz. O bakımdan Türkmence *üyn* biçimi düşündürücüdür. Ancak eski ve yeni diyalektlerde yalnız *ün* olarak kullanıldığı göze çarıyor.

Türkçede 2. anlamın 19. yüzyıldan başlayarak kullanıldığı anlaşıyor.

Gadjieva-Koklyanova: İRLTJa 441-443; Räsänen: V 521; Clauson: ED 167; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 625-626.

üsküf 'tepesi devrik ve ucu püsküllü başlık'.

Eski kaynaklarda 'başlık' olarak geçer. Eski den gemicilerin kullandıkları külâhlara da *uskuf* adı verilirdi. Yerel ağızlarda da *üsküf* 'külâh, başlık' olarak kullanılır.

< İtal *scuffia* 'headdress'. Türkçede *scuffia*'nın başındaki *sc* ünsüz düğümü *ü-* ünlüsüyle çözülmüştür. Arapça ve Rumcaya da geçmiştir : Ar *usqûfiya*, (Suriye) *skûfa*; R σκούφια.

Meyer : TürkSt 54; Tietze : Gr (1) 239/246 (başlığa verilen *üsküf* adının yerel ağızlarda 'yüksük' olarak kullanılan *üsküf* biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır); Kahane - Tietze : LFL 590; Räsänen : V 523 a; Skok : EtRj 3 : 267.

üskül 'taranmış keten veya kendir'

< R σκουλί 'kendir'. - Türkçede Rumca σκουλί'nin başındaki ünsüz düğümü *ü-* ün-lüsüyle çözülmüştür.

Meyer : TürkSt 55; Tietze : Gr (1) 239 / 244; Räsänen : V 523 a; Tryjarski : Hungaro - Turcica 182. Bk. Bodrogligeti : CC 105.

üsküre 'topraktan yapılmış, ağzı yayvan kap, küçük çanak'. Yerel ağızlarda *üskere* ve *üs-küre* olarak geçer. Eski kaynaklarda da *üske-re* ve *üsküre* olarak kullanılır.

< Far *uskara* 'toprak çanak'. Farsçada *sukra*, *sukara*, *sukūra* olarak da geçer. Kürtçede *üs-küre* biçimi kullanılır.

Eren : Korkmaz Arm 152 - 153.

üstübeç 'boyacılıkta kullanılan zehirli, bazik kurşun karbonat'

< Far *isfidāc* 'white water, ceruse, a paint used by women'. Farsçada *isfidāb* (< *isfid āb*), *sapīda* 'ceruse, white - lead', *sapīdāb* 'white-lead', *sapīdāc* 'ceruse, white - lead', *safīdāb*, *safīdāc* 'a white wash used by ladies; white lead' gibi birtakım biçimler de kullanılır.

Türkçe *üstübeç*'in göçüşmeli (*métathétique*) bir biçim olduğu açıktır: **isbiteç* > **üsbüteç* > *üstübeç*.

Bulgarca *istjubeč*, Sırpça *istibeč* biçimleri Türkçeden geçmiştir (BER 2:92; Skok: EtRj 1:733).

Eski ve yeni diyalektlerde *üstübeç* yerine *opa* (~ *oba*), *kirşen* gibi birtakım sözlerin kullanıldığını biliyoruz. Bk. Doerfer : TMEN 4 : 374. s. 60 ; Clauson : ED 6 a, 747 b.

Bouvat: KSz 4:328, 331; Deny: Principes 105. Bk. Meyer: TürkSt 36.

üstüpü, üstübü 'gemi kalafatında kullanılan kendir'

< R (Bizans) στουππί 'oakum'. - Türkçe-de στ ünsüz düğümünü çözmek üzere στουππί'nin başına bir ünlü getirilmiştir.

Meyer : TürkSt 49 ; Kahane - Tietze : LFL 852; Tietze : Gr (1) 240 / 254.

üşek bk. *vaşak*.

ütelgi 'yırtıcı bir kuş'

~ Tkm *ütelgi* 'balaban, yırtıcı bir kuş'. - Kzk *itelgi*. - Krg *itelgi* 'balaban (bir tür doğan)'

< Moğ *itelgü* 'nom d'un oiseau de proie qui prend les lèvres'.

Türkçe sözlüklerde geçen *ötleği, ötleği* biçimlerinin yanlış olduğu anlaşılıyor. TTS'de de *ötleği* olarak geçer.

Ramstedt: KWb 211 b; Schenk: Aquila 46-47 : 31-43; Pelliot: BSOS 6:576; Doerfer: TMEN 62; Räsänen: V 175 a, 376 b; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 640-641.

ütü 'giysilerin buruşuklarını gidermek için kullanılan kızgın demir araç'

~ Tkm *ütük*. - KKlp *ütik*. - Kzk *ütik*. - Nog *iytöv*. - Krg *ütük*

~ OT *ütüg*.

Türkçe *üt-* '(kıl) yakmak, ütmek' kökünden geldiği anlaşılıyor: *üt-* + *-(ü)g*. (Doerfer : TMEN 420). Türkçe *-g* ekine ilişkin bilgi edinmek için bk. Brockelmann: OGM 48. §. Ancak Brockelmann'ın *ütüg* örneğini vermediği göze çarpıyor.

Boodberg'e göre (HJAS 1939, 263. s. 155. not), Çince'den alınmıştır. Doerfer'in, Boodberg'in açıklamasından habersiz kaldığı anlaşılıyor (TMEN 420).

Türkçeden Farsça, Kürtçe, Tacikçe gibi komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 420; TLT 338). Rusça *utjug* biçimi de eski Türk dillerinden kalma bir alıntıdır (Vasmer: REW 3:195; Şipova : STRJa).

Balkan dillerinde de kullanılır: Blg *jutija*. - Srp *ütija*.

Menges: The Igor' Tale 26; Introduction 166 (Boodberg'in etimolojisini vermiştir) ; Ramstedt: Lautlehre 45; SKE 265; Doerfer: UAJb 40: 246; TMEN 420 (Boodberg'in etimolojisini vermemiştir); TLT 338; Škaljić: Turc 634; Räsänen: V 524 a; Clauson: ED 51 a (Boodberg'in etimolojisini vermemiştir); Baskakov: Jarring Arm 1987, 2, 5; Erdal: Word Form 525.

üvendire 'çift öküzlerini dürtmek için kullanılan, ucuna sivri demir çivi çakılmış uzun değnek'. Türkçede *üğendire* olarak da geçer.

< R βουκέντρα 'Ochenstachel'. - Anadolu ağzlarında üvendireye *meses* adı da verilir. O bakımdan *üvendire* biçimi bütün Anadolu'da kullanılan ortak bir ad sayılamaz. Bk. *meses*.

Üvendirenin ucuna çakılmış sivri demire verilen *nodul* (< *modul*) adı da Rumcadır. Bk. *nodul*.

Tietze : Gr (1) 215 / 44; Räsänen : V 369 b; Symeonidis : Gr 175/33 ; Tzitzilis : GrLw 57.

üvey 'öz olmayan'

~ Tkm *övey* 'öz olmayan'. - Bşk *ügey*. - TatT *ügey*. - Kzk *ögey*. - KKlp *ögey*. - Krg *ögöy*. - Özb *ogay*, *ugay*. - Tel, Alt, Sag, Koy, Kaça, Şor *öy*. - Sag, Koy, Kaça *üy*.

Eski Türkçeden başlayarak geçer (*ögey*). Orta Türkçede *ögey* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *ögey* olarak geçer.

Yaygın bir inanca göre, Eski Türkçe *ög* 'ana' kökünden türetilmiştir. Ancak -ey eki açıklanmamıştır. Bk. Ramstedt : KSz 16 : 81. Deny (Boisacq Arm 295-312) -ey (-ay) ekiyle yapılmış olan Türkçe türevleri gözden geçirmişse de, *üvey* üzerinde durmamıştır. Bk. Pokrovskaya: İRLTJa 54-57; Kononov: Şiraliyev Arm 100. Räsänen (LTS 120; V 369 a) Moğolca *ügei* 'nein' biçimiyle karşılaştırmıştır: "Also der keinen richtigen Vater usw. hat." Bu açıklamaya Joki (LwSS 250) de

katılmıştır. Ancak Doerfer (TMEN 615) Räsänen'in karşılaştırmasını çürütmüştür. Ramstedt (KWb 446 b) *ugā* (*uyā*), *ugē* (Moğ *ügei*) maddesinde *üvey*'den söz etmemiştir. Bk. Ligeti : AOH 17 : 30.

Türkçeden Farsça, Tacikçe gibi komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 615; TLT 499). Kamasçada da Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır (Joki: LwSS 250).

Clauson: ED 119 b; Kononov : Şiraliyev Arm 100 ; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 495-496.

üvez¹ 1. 'sivri sineğe benzer bir böcek (Sorbus)'. Yerel ağzlarda *ivez*, *iviz*, *övez* gibi birtakım biçimler kullanılır.

Orta Türkçede *uyaz* 'bir çeşit sivri sinek' (Oğuzca) olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *uyaz* biçimi yaygın olarak kullanılır.

Eren'e göre (Hazai Arm 46-52; TD 1997/2: 99 - 105), *onomatopéique* bir türevidir. Türkçede *vız*, *viz* 'böcek uçarken çıkan ses' olarak yaygındır. Ağzlarda 'sivri sinek' olarak geçen *vizik*'in de *viz*'den geldiği açıktır. Yerel olarak kullanılan biçimlerin çokluğu da *üvez*'in *onomatopéique* bir türev olduğuna tanıktır.

Sözlüğünün "Suffixes" bölümünde Clauson -z ekinin birtakım böcek adlarının sonunda geçtiğini dile getirerek *uyaz* örneğini vermiştir.

Türkçe *sinek* sözünün de *onomatopéique* bir türev olduğunu biliyoruz. Bk. *sinek*.

Eren: Hazai Arm 46-52; TD 1997/2: 99-105 ; Clauson: ED 276 b.

üvez² 'muşmulaya benzer bir yemiş veren bir ağaç (Sorbus domestica)'

~ Az *üvəz*.

Tzitzilis (GrLw 365) *üvez*'in Rumcadan alındığını ortaya atmışsa da, Eren (TD 54, 331/365) bu sava katılmamıştır. Tzitzilis'in bildirdiği gibi, Menges (UAJb N.F. 3: 146-149) Türkçe *üvez*'i Güney Slav dillerinde 'kara ağaç' olarak kullanılan *vez* biçimiyle birleş-

tirmiştir. Eren (Hazai Arm 46-52; TD 1997/2 : 99-105) Menges'in birleştirmesini düzeltmiştir. Ona göre, Türkçede *üvez*'e *kara ağaç* adı da verilir. Eski kaynaklarda bu ağaçta oluşan kabarcıklar içinde *üvezlerin* ve *sivri sineklerin* durduğu açıklanmıştır. Bu açıklamaya göre, *kara ağaca* verilen *üvez ağacı* adının 'sivri sinek ağacı' anlamına geldiği açıklık kazanıyor.

Türkçede *sivri sineğe* benzer bir böceğe verilen *üvez* adının Latince karşılığı *Sorbus*'tur. Muşmulaya benzer bir yemiş veren ağacın adı da *Pirus sorbus*'tur.

Bu duruma göre, 'sinek' veya 'sivri sinek' (*Sorbus*) olarak kullanılan *üvez* ile bir yemiş ağacına verilen *üvez* (*Pirus sorbus*) adı arasındaki bağa Latince *Sorbus* ve *Pirus sorbus* adları da tanıktır. *Üvez ağacı* adı daha sonra *üvez*'e çevrilmiştir. *Sivri sineğe* benzer bir böceğe verilen *üvez* adına ilişkin bilgi edinmek için bk. *üvez*¹.

Eren: Hazai Arm 46-52; TD 1993/2 : 16 ; 1997/2 : 99 - 105; Räsänen: V 524 a. Bk. Dankoff : ALT 621.

üz yer. 'yağ'

~ Az yer. *üz.* - Alt, Tel, Soy, Sag *üs* 'geschmolzenes Fett, Talg, Butter'

~ OT *üz* 'yağ'. Bk. *üzlük*.

Räsänen : V 523 a; Clauson: ED 278 - 279; Eren : TD 1990/ 1 : 25-26; Korkmaz Arm 155-156.

üzengi 'eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binilirken üzerine basılan altı düz demir halka'

~ Tkm *üzengi* 1. 'üzengi'; 2. 'dokuma tezgâhının basarığı'. Türkmen ağızlarında 'merdiven' olarak da kullanılır. - Blk *özengi*. - Nog *zöngi*. Başındaki *ü-* düşmüştür. - KKlp *üzengi*. Kara Kalpaklar 'üzengi' ve 'merdiven' olarak *zenği* biçimini de kullanırlar. - Krg *üzöngü*. - Tel, Şor *üzenge*. Teleütler *üzen*i biçimini de kullanırlar. - Alt *üzönö*. -

Kzk *üzöngi*. - Soy *ezehe*. - Yak *inehe, isäñä*. Yakutça *inehe* göçüşmeli bir biçimdir. - Çuv *yârana*. Başındaki *y-* sonradan türemiştir. Çuvaşçada *-z-*'nin *-r-*'ye çevrilmesi normaldir. Çuvaş ağızlarında kullanılan *ësenkë* biçimi Tatarcadan alınmıştır.

Eski kaynaklarda *üzengi* 'merdiven' olarak da geçer (bk. Borovkov : Leksika 337).

Eski bir Türkçe türev olduğu açıktır. Moğolcada *üzengiye* verilen *dörüge* adıyla birleştirilmesi güçtür. Türkçe *üzengi* ~ Moğolca *dörüge* birleştirilmesini doğrulamak için Türk diyalektlerinde **yüzengi* (< **yüzengü*) biçiminin geçtiğini ortaya koymak gerekir. Poppe'nin verdiği **yüzäñgi* biçimi, Doerfer'e göre, "teleolojik bir küçük yıldız" biçimidir. Türkçede yalnız *üzengi* (< *üzengü*) biçiminin geçtiği göze çarpıyor. Çuvaşça *yârana* biçiminin başındaki *y-* ikincil bir sestir. (Ligeti: TörK 41). Moğolca *dörüge* biçimi *vocalisme* yönünden de *üzengi*'yi karşılayamaz.

Trakya ağızlarında *üzgü* 'merdiven' olarak kullanılır. Türkçede *üzgeç* 'ip merdiven' biçimi de geçer. Bu biçimlerin *üz-* kökünden geldiği açıktır. Bu kökün 'ayırarak, koparmak' anlamına geldiğini biliyoruz. Türkmencede *ayağını yerden üz-* 'kaldırmak' anlamında kullanılır. Merdivene verilen *üzgü* ve *üzgeç* (~ *üzgüç*) adlarının bu kökten geldiği açıktır. Bu örneklerle göre, *üzengi*'nin de *üz-* kökünden geldiği düşünülebilir. Hayvana binilirken ayakla üzerine basılan aracın 'kaldırmak' anlamına gelen bir kökten gelmesi ve 'basamak', 'baskıç' veya 'merdiven' olarak kullanılması doğaldır.

Pelliot (T'oung Pao 24 : 262. s. 1. not) *üzengi*'nin hiç kuşkusuz *üze* 'sur', 'sommet' biçimiyle ilgili olduğunu dile getirmiş, Moğolcada *üzengiye* verilen *dörö*'e adının etimolojisini bilmediğini açıklamıştır. Pelliot, *üzengin*in Farsça adını bilmediğini eklemiş, Farsçada Arapça *رکب* 'monter' kökünden gelen *رکاب* *rikâb* adının kullanıldığını bildirmiştir.

Üzenginin eski bir göçebe buluşu olduğunu biliyoruz. Bu buluş yerleşik uluslar karşısında atlı göçebelere uzun süre büyük bir üstünlük sağlamıştır. Laufer'e göre, Çinliler üzen-giyi büyük bir olasılıkla Türklerden öğrenmişlerdir. Avrupa'da üzenginin yaygınlık kazanmasında Avarların rol oynadığı anlaşıyor.

Türkçe *üzengi* bütün komşu dillere geçmiştir. Örn. Bulgarca *zengija* Türkçeden alınmıştır (BER 1 : 635). Arap diyalektlerinde kullanılan *zengawa* 'étrier' da Türkçeden kalma bir alıntıdır (Deny : GLECS 22.1.1936, 42-43). Bu alıntılar üzenginin yayılmasında Türklerin büyük bir rol aldığına açık bir tanıktır.

Paasonen : CsSz 28 ; Gombocz : KSz 13 : 5; Bang : KOsm 3 : 48; Ramstedt : KSz 16 : 74, 79. s. * not ; KWb 99 b (Ramstedt'in verdiği *yüzöngü* biçimini bulamadım); Lautlehe 67, Räsänen : LTS 63, 96, 190; V 524 b; Eren : NyK 51 : 372 ; Poppe : UAJb 30 : 95; Lautlehe 23, 82 ; StO 14, 8 : 13 ; Joki : LwSS 128 ; Clauson : CAJ 10 : 163 ; ED 289 b; Menges : CAJ 15 : 35; WZKM 70 : 48 (Ana Türkçe **dürengi*) ; Ligeti : AOH 14 : 27; KSİNA 83 : 10; TörK 239, 243; Brockelmann : OGM 60. §; Doerfer : TMEN 598; UAJb 4 : 279; Egorov : ÊS 76 ; Eren : TDAY 1972, 244; Aalto : StO 46 : 3 ; Muhamedova : İİTJa 133; MSFOu 158 : 191; Róna-Tas : NyK 73 : 468 ; AOH 32 : 228 ; Miller : Res-AltL 158; Nauta : CAJ 16 : 9 ; Sevortyan : ST 2, 1973, 10 ; ÊSTJa 1974, 623 - 625 (Sevortyan'ın verdiği *üzegü* biçimi yanlıştır. Houtsma yazmasının *اوزاكو* (56) yazımı *üze-ñü*'den başka bir şey olamaz).

üzülük yer. 'içine yağ konulan küçük toprak çömlek'

< *üz* 'yağ' + *-lük* eki. - Bk. *üz*.

Eren : TD 1990/I : 25 - 26; Korkmaz Arm 155-156.

üzüm 'asmanın, taze veya kuru olarak yenilen ve salkım durumunda bulunan yemişi'

~ Az *üzüm*. - Tkm *üzüm*. - Nog *üzim*. - KKİp *jüzim*. - Kzk *jüzim*. - Eski *yüzüm* biçiminden geldiği anlaşıyor: *yüzüm* (y- > j- değişmesi sonunda) > *jüzim*. - Tar *üzüm*. - Krg *cüzüm* (<**yüzüm* < *üzüm*). Başındaki y- (> c) sonradan türemiştir. Kazakça (ve Kara Kalpakça) biçimlerdeki y- (> j-) gibi. - Hal *hizim*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*üzüm*). Orta Türkçede *üzüm* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *üzüm* ve *yüzüm* biçimleri göze çarpar.

Yaygın bir inanca göre, *üz-* (Hal *hiz-*, *hüz-*) 'kesmek, koparmak' kökünden çıkmıştır: *üz-* + *-(ü)m* eki (Clauson: ED 288; Doerfer: Khal Mat 288-289; UAJb N.F. 1:119). Doerfer'e göre, çağdaş diyalektlerde geçen y-'li biçimler, büyük bir olasılıkla *kuru üzüm* gibi biçimlerle açıklanabilir: *kuru üzüm* > *kuru yüzüm* (y- "Hiatusstilger"!). Ancak Özbekçe *kuruk usum*'da buna benzer bir ses türemediği göze çarpıyor. Buna karşılık Sevortyan (ÊSTJa 1974, 625) baştaki y-'nin etimolojik bir değer taşıdığını bir olasılık olarak dile getirmiştir. Kırgızcada *cüzüm* (< **yüzüm*) 'üzüm' biçimi yanında geçen *üzüm* (< : *üz-*) türevinin yeni bir biçim olduğu anlaşıyor (*bir üzüm ct*).

Doerfer'in Halaça *hizim* biçimine dayanarak birtakım p-'li biçimlerden yola çıkması düşündürücüdür (KhalMat 288-289, 308).

Ramstedt (KSz 15 : 149) *üzüm*'ün Farsçadan alındığını yazmıştır ki yanlıştır.

Moğolca (Kalmıkça) *üzün* biçimi Türkçe bir alıntıdır (Ramstedt: KWb 460 b; Räsänen: V 524 b).

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Doerfer : TMEN 473). Rusça *izjum* de Türk diyalektlerinden alınmıştır.

Laufer: Sino-Iranica 233; Räsänen: V 214 b, 524 b; Clauson: ED 288; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 625.

V

vala 'ipekten dokunmuş ince baş örtüsü'

< Far *vālā* 'kind of silken stuff'.

Dankoff : ALT 680. Tietze (Pers) *vala* üzerinde durmamıştır. Bk. Symeonidis : Gr 185/146, 307. not.

vale 1. 'iskambil kâğıtlarında oğlan, bacak';

2. 'otellerde görevli acemi ve genç eleman'

< Fr *valet*.

Bazin: Turcica 13:173.

vardakosta 1. 'kıyı koruma gemisi'; 2. *argo* 'boyulu boslu ve gösterişli (kadın)'

< İtal (Venedik) *vardacosta* 'vessel for coast defense'. - Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır : Port *guardacostas*, İsp *guardacostas*, Katal *guardacostes*, Fr *garde - côte*.

Kahane - Tietze : LFL 690.

vardiya 1. 'gemilerde beklenen nöbet'; 2. 'gemide nöbet yeri'; 3. 'çalışma süresi, posta'

< İtal (Venedik) *vardia* 'watch'. İtalyancada *guardia* olarak geçer. Portekizce (*guarda*), İspanyolca (*guardia*), Fransızca (*garde*) gibi dillerde de kullanılır. Doğu Akdeniz dillerine Venedik yoluyla geçmiştir.

Kahane - Tietze : LFL 697.

vardula 'taban astarı'

< R βάρδουλο, yer. βάρδαλο (< İtal *guardolo*) 'Brandsohle'.

Tzitzilis: GrLw 49.

varil 'küçük fıçı'. Türkçede *baril* biçimi de kullanılır.

< R (Bizans) βαρύλιον 'fıçı'. Rumca βαρύλιον Venedik İtalyancasından alınmıştır (*baril*). Türkçe *baril* biçiminin de Venedik İtalyancasından geldiği anlaşılıyor.

Kahane - Tietze : LFL 79, 741 ; Räsänen : V 526 b. Németh'e göre (HonfKial 294. s. 3. not), Türkçe *varil* Fransızcadan alınmıştır (Fr. *baril*). Bk. Symeonidis : Gr 174/27.

varoş 'şehirde sur dışında kalan mahalle'.

Balkan (Slav) dilleri yoluyla Macarcadan alınmıştır : Mac *város* 'şehir' (< : *vár* 'kale') > Srp *vároš*, Blg *varoš*. Rumencede *oraş* 'şehir' olarak geçer.

Fekete : MNy 26 ; Sandfeld : LinguBalk 98; Jokl : UJb 7 : 54 - 56, Szinnyei Arm 22, 23, 39, 41 ; Tamás : UngElRum 579; Hadrovics : UJb 21 : 143, 145, Melich Arm 105 ; UEISK 529-531; Décsy: ULwBulg 28, 36-37; Skok : EtRj 3 : 566 - 567; TESz 3 : 1093 - 1094; Räsänen : V 526 b.

varsagi 'Güney Anadolu'da yaşayan Varsakların söyledikleri bir türkü türü'

< *Varsak* + *i*. Yapı bakımından *türkü*'ye benzer. Bk. *türkü*. - Ermenicede 'songstress' olarak kullanılan *varjak*'tan geldiği yolundaki sav yanlıştır.

Räsänen : V 526 b; Dankoff : ALT D 50; Eren : TD 1995 / 2 : 891 - 892.

varsam bk. *barsam*.

varsama bk. *barsama*.

varsan bk. *barsam*.

varyoz 'taş kırmak için kullanılan ağır çekik'.

Türkçede *varyoz* yanında *balyoz* (< *valyoz*) biçimi de kullanılır.

< R βαρειός 'schwerer Hammer der Steinklopfer'.

Yerel ağızlarda kullanılan *varya* (> *vayra*) 'ağır çekik' biçimi de Rumcadan alınmıştır

(R βαρειά 'schwerer Hammer'). Ağızlarda *bayra* biçimi de geçer.

Türkçe *varyoz*'un başındaki *v-*, *balyoz* biçiminde *b-*'ye çevrilmiştir. *Varya* (> *vayra*) biçiminin *v-*'si de *bayra*'da *b-*'ye dönüşmüştür. *Vayra* (~ *bayra*) biçimi göçüşme (*métathèse*) yoluyla oluşmuştur. Buna benzer göçüşme örnekleri için bk. *pyraz*. *Varyoz* yanında geçen *valyoz* (> *balyoz*) biçimine gelince : Dilimizde alıntılarda *-r-* > *-l-* değişmesi sık sık geçer. Örn. Rumcadan alınan *pereme* 'kayık' adının ağızlarda daha çok *peleme* olarak geçtiğini biliyoruz.

Meyer: TürkSt 49; Kahane-Tietze: LFL 740; Tietze: Gr (1) 214/40; Räsänen : V 526 b.

vaşak 'kulakları sivri, dişleri ve turnakları keskin, kürkünden yararlanılan çok yırtıcı hayvan (*Lynx lynx*)'. Türkçede *üşek* biçimi 'küçük vaşak, bir tür kara kulak' olarak geçer.

~ Az *vaşag*.

Menges'e göre (Jarring Arm 114-115), *üşek* sözünün kalın sıraya geçmiş bir biçimine benzer. Räsänen (V 523 b) *vaşak* biçimiyle birlikte Şorca, Sagayca, Hakasça, Soyotça *ūs* ve Yakutça *ūs* biçimlerini saymış, ancak *vaşak* biçiminin etimolojisini açıklamamıştır. Doerfer (TMEN 1765) de etimolojik bilgi vermemiştir. Ancak, Doerfer'in *üşek* biçimine ilişkin açıklaması Menges'in gözünden kaçmıştır. Doerfer (TMEN 685), Türkçe *üşek* biçimini *üş* kökünden kalma bir küçültme olarak değerlendirmiş, *vaşak* biçimine de göndermede bulunmuştur. Onun, *vaşak* biçiminin başındaki *v-*'den söz etmediği göze çarpıyor. Menges, Farsça *vişāq* 'a lynx' biçiminin Türkçeden alındığını dile getirmiş, başındaki *v-*'yi de Farsça *vušāq* (< Türkçe *uşak*) örneğinin tanıklığını kullanarak açıklamaya çalışmıştır.

Menges'in Türkçe *vaşak*'ı *üşek* sözünün kalın sıraya geçmiş bir biçimi sayması düşündü-

rücüdür. Türkçe sözlüklerde *üşek* biçiminin geçtiğine tanık olduğumuz gibi, eski kaynaklarda da bu biçimin geçtiğini görüyoruz. Yerel ağızlarda da *üşek* biçiminin 'vaşak' olarak geçtiği bir gerçektir. Ne var ki *üşek* biçiminin kalın sıraya geçerek *vaşak* biçimini alması kolay değildir. Menges, *üşek* > *vaşak* geçişinin güçlüğüne göz ardı etmiştir.

Şçerbak (IRLTJa 141), *vaşak* sözünün kültür sözleri (*Kulturwörter*) kategorisine girdiğini vurgulamış, bu tür sözlerin kökenlerinin ve yayılış sınırlarının normal olarak açıklık kazanmadığını bildirmiştir.

Moğollar *silegüsün*, *silügüsün* 'le lynx, le loup cervier' adını kullanırlar. Bu ad Başkurtça, Kırgızca, Teleütçe ve Çuvaşça gibi Türk diyalektlerinde de kullanılır (Ligeti: NyK 49: 263 - 264). Bk. Pelliot: BSOS 6: 566/35.

vatoz < **vatos** 'sırtında dikenleri olan, kuma gömülü olarak yaşayan bir balık (*Raja clavata*)' < R βᾶτος.

Meyer: TürkSt 26; Georgacas : FT 127/10.

vazo 'kesme çiçek koymak için kullanılan kap' < İtal *vaso*.

Bonelli : Elementi 193; Barbera : Elementi 247-248.

vedre esk. 'kova, külek'. Yerel ağızlarda *bedre* (> *bedire*) > *medre* olarak saklanmıştır.

< Blg *vědrò* 'seau', Srp *vědro*, *vijědro* 'Was-sereimer', Rusça *vedró* 'Eimer'. Macarca *vödör* de Slav dillerinden alınmıştır.

Miklosich : SIEl 22; Tietze : Slav 32/230; Kniezsa : SzJsz 562; BER 1 : 127; Skok : EtRj 3 : 590.

velena < **velana** 'istralyalar üzerine açılan üç köşe yelken'

< R βελάλια. İtalyanca *velaccio* 'topgallant sail' Rumcada βελάτσο'ya dönüşmüş, -άλι

küçültme ekiyle βελάλια [ç.] biçimini almıştır. Türkçede (ve Rumcada) *velena* (< *velana*) 'istralya yelkeni' anlamını kazanmıştır. Türkçe *velana* biçiminin benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluştuğu anlaşıyor. Kahane - Tietze : LFL 702.

velense 'yüzü uzun tüylü, kalın ve ağır battaniye'.

Balkan dillerinde yaygın olarak geçer: Blg *velence* 'basma çocuk etekliği; kolsuz yün yelek; kebe'. - Srp *velenca* 'ein bunter Teppich'. - R βελέντζα. - Rum *velinǵă* 'Decke, kleiner Teppich'. Macarcada da *velence* olarak geçer.

İtalyancadan alındığı anlaşıyor: İtal *valenciana* 'Wolldecke aus Valencia'.

Kniezsa: SzJsz 778; BER 1: 130-131; Bernard: Étude 15; Drimba: Rosetti Arm 203; Andriotis: EL 52 (βελέντζα Türkçeden alınmıştır); Hadrovics: UEISK 532-533.

vere 'bir kalenin veya tahkim edilmiş bir yerin teslimi'.

Slav dillerinden alındığı anlaşıyor. Bk. Miklosich : SlavElem 23 ; Tietze : Slav 2. s.; WZKM 65/66 : 222; Dankoff : EÇ-Glossary 96.

verev 'eğik, dolambaçlı, çapraz'. Ağızlarda *verep* 1. 'bayır, yokuş, yamaç'; 2. 'eğri'; 3. 'çapraz' olarak kullanılır. Yerel ağızlarda *görep* (*yürep*) 1. 'yokuş'; 2. 'patika' olarak geçer.

Dankoff'a göre (ALT 686), Ermeniceden alınmıştır: Erm *ver* 'above, over, up': *verew* (yer. *vërev*) 'upward'. Farsçada *varēb* 'schief, gekrümmt' olarak kullanılır. Doerfer'e göre (TMEN 1764) Farsçaya büyük bir olasılıkla Türkçeden geçmiştir. Deny'ye göre (BSL 51, 217-219), Türkçe bir türevidir. Daha çok bilgi almak için bk. Doerfer : TMEN 1764. (Dankoff'un Doerfer'i göz önüne almadığı anlaşıyor.)

vida 'döndürerek bir yere sokulan burmalı çivi' < İtal (Venedik) **vida* ~ İtal *vite* 'screw'.

Türkçe *tornavida* da Venedik İtalyancasından alınmıştır. Bk. *tornavida*.

Meyer : TürkSt 49; Bonelli: Elementi 193; Barbera: Elementi 250; Kahane-Tietze: LFL 658; Räsänen: V 527 b.

vidala 'çanta ve ayakkabı yapılan tabaklanmış dana derisi'

< İtal (Venedik) *videla*, İtal *vitello*.

Bulgarca *videlo* da İtalyancadan alınmıştır (BER 1:143).

vigla > **vigle** 'dalyanlarda dikine gömülmüş gönderler üzerine gözcülerin nöbet tutmaları için yapılmış yer'

< R (Bizans) βίγλα 'watch', modern R (yer.) 'lookout post on top of a pole in a fishing place'.

Kahane - Tietze : LFL 745; Georgacas : FT 138/187.

villa 'yazlıkta veya şehir dışında, bahçeli ve güzel, müstakil ev'

< İtal *villa*. - Latince *villa* 'taşra evi', Orta Latince *villa urbana* 'şehir yakınında yapılmış ev' olarak geçer. Fransızca *villa*, Almancada *Villa* 'yazlık, villa' olarak kullanılır.

vinç 'ağır yük kaldırmaya yarayan araç'

< İng *winch*.

Tietze : Oriens 5 : 267.

vinter 'ağaç çemberler üzerine örülmüş torba biçimindeki balık ağı'. Yerel ağızlarda *min-ter* biçimi de geçer.

Slav dillerinden alındığı anlaşıyor: Blg *vinter*, *vënter* 'balık ağı, balık torbası'. Kökeni için bk. Vasmer : REW 1 : 183.

Tietze : Slav 32/231; Kahane - Tietze : LFL 8. s.; Eren : TDAY 1960, 345 / 231; TD 52 : 768.

vişne 1. ‘dalları kırmızımtırak, çiçekleri beyaz renkte, kiraza benzer bir ağaç’. 2. ‘bu ağacın daha çok reçel yapılan, kırmızı renkte ekşimtirak yemişi’.

Slav dillerinden alınmıştır : Blg *višna* ‘Prunus cerasus’. Bulgar ağızlarında *višnja* olarak da geçer. - Srp *višnja*. - Rus *višnja*. - Çek *višně*. - Slov *višňa*. - Pol *wiśnia*...

Türkçeye Bulgarcadan geçtiği anlaşıyor (BER 1 : 157 ; Georgiev : BEO 25). Tietze (Slav 2. s.) Slavcadan alındığını yazmakla yetinmiştir. Räsänen (V 528 a) de Slavca olduğunu açıklamıştır. Bombaci’nin Rumcadan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (RO 17 : 111).

Çağdaş diyalektlerde vişneye *çiğe* adı verilir. Bk. Räsänen : V 110 b.

vlahos bk. *lahos*.

voli (ağı) ‘balıkçı kayıklarında balıkları çevirmek için kullanılan ve her iki kolunun halatlarından elle karaya çekilen ağ’

< R βολή ‘casting of the net’. - Voli ağlarının üst yakasına mantar, alt yakasına ise kurşun (veya taş) bağlanır. O bakımdan bu ağlar *voli* adını almıştır.

Kahane - Tietze : LFL 746; Georgacas : FT 138/188.

volizma ‘bir tür balık ağı’.

< R βόλισμα ‘the casting of the net’.

Kahane - Tietze : LFL 748 ; Georgacas : FT 138/189.

vonoz ‘kolyos, uskumru, sardalye gibi balıkların ufağı’

< R γόνος (βόνος, γονός).

Meyer : TürkSt 26; Georgacas : FT 127/21.

Y

yaba 'tınazı savurmak için kullanılan çatal biçiminde tahta kürek'

~ Az *yaba* . - Tkm *yāba*, *yābak* 'saman veya ot aktarmaya yarayan ağaç çatal'. Türkmenler asma hereğine de *yaba* adını verirler. Bu ad 'ağaç gövdesinin kollara ayrılan yerinden yapılmış askı' olarak da kullanılır. - KKlp *jaba*. - Çuv *yupă*.

Eski Kıpçakçada *yaba* olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Anadolu ağızlarında *yaba* yanında *anadut* adı da kullanılır. Bk. *anadut*.

Diyalektlerde *yabaya* *senek* adı verilir.

Poppe : UJb 7 : 161; Egorov : ÊS 350 ; Räsänen: StO 25, I: 7; V 187 b; Daher : AA 100-101; Tietze: ZBalk 18: 195/264; ÊSTJa 1989, 45.

yaban 1. 'insan yaşamayan ıssız yer'; **2. yer.** 'yabancı, el, yerli halktan olmayan kimse'

~ Tkm *yaban* 'kır; boş yer'

< Far *biyābān* (< OFar *viyāpan*) 'uncultivated, desert; a desert'.

Türkçede *biyābān*'m başındaki *bi-* düşmüştür. Bk. *yaya*.

Farsça *yābān* 'a desert' biçimi Türkçeden alınmıştır (Doerfer : TMEN 403).

Korsch [Korş] : Thomsen Arm 199; Brockelmann : OGM 12. § 2. not; Doerfer : TMEN 403, 1771; CAJ 12 : 307; Räsänen : FUF 31 : 17, 18; V 188 a.

yafta 'etiket'

< Far *yāfta* 'a receipt'.

Räsänen : V 177 b.

yağ 1. 'sütten çıkarılan madde ; tere yağı'; **2.** 'etin içinde bulunan madde'; **3.** 'bitki ve çiçeklerden çıkarılan sıvı madde'; **4.** 'vazelin, mazot gibi, fizik nitelikleriyle yağları andıran ve sanayide kullanılan mineral madde' ~ Tkm *yāğ*. - Blk *cau* 'yağ', *iç cau* 'iç yağı'. - Tar *yağ*. - Alt, Tel *yū*, *sarı yū* 'tere yağı'. - Sag *çağ*. - Tuv *çağ*. Tuvalar yağa *ūs* adını da verirler. - Yak *sia* 'yağ'. Türkçe *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi eski bir kuraldır. - Çuv *śu*, *śāv* 'yağ'.

Uygurcadan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, Orta Türkçede 'yağ' ve 'iç yağı' (Oğuzca) olarak geçer. Orta Türkçede *sağ yağ* ve *kara yağ* 'neft yağı' adları da kullanılır. Orta Türkçede *bala arı yağı* adı verilir. Ancak, Suvar, Kıpçak ve Oğuzlar *arı yağı* yerine *bal* adını kullanırlar. Eski Kıpçakçada da *yağ* olarak geçer.

Doerfer (RO 39, 2 : 28). '(tulumda yağ) dövme' anlamına gelen *ya-* kökünden geldiğini yazmıştır. Ancak bu kök Türkçede *yay-* '(yayıktta) dövmek' olarak kullanılır. Türkçe *yayık* adı da bu kökten çıkmıştır. Bk. *yayık*. Buna göre, *yağ*'ın kökü olarak kabul edilen fiilin *ya-* değil, *yay-* olduğu açık olarak anlaşıyor. O bakımdan *yağ*'nın *yay-* köküne bağlanması olanaksızdır.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *yağ* yanında *may* adı da kullanılır: Alt, Tel, Şor *may* 'yağ'. - Kzk *may* 'yağ, iç yağı', *sarı may* 'tere yağı', *ton may* 'don yağı'. - TatK *may* 'yağ', *sarı may* 'tere yağı', *ton may* 'don yağı'. - Bşk *may* 'tere yağı'. - Nog *may* 'yağ'. - KKlp *may* 'yağ'.

May adının eski kaynaklarda geçmediği göze çarpıyor. Buna karşılık Fin-Ugor dillerinde buna benzer bir söz kullanılır: Mac *vaj* 'tere yağı'. - Fin *voi* 'tere yağı'. - Vog 'iç yağı'. - Çer *üy* 'yağ, don yağı'. - Mord *oy*, *voy* 'iç yağı, tere yağı, sıvı yağ'.

Bu sözlerle Türk diyalektlerinde kullanılan *may* (< **bay*) biçimi arasındaki bağlantıya gelince: Eski bir inanca göre, bu adlar Türk ve Fin-Ugor dillerinde saklanmış ortak kalınlardır. Buna karşılık *may* adının yalnız bir takım Fin-Ugor dilleriyle bağlantı kuran Türk diyalektlerinde geçtiğini göz önüne alan bir sava göre, *may* Fin-Ugor kökenli bir alıntıdır. Eski kaynaklarda yalnız *yağ* adının geçmesi bu sava ağırlık verebilir. Kâşgarlı Mahmut *yağ* adı yanında *üz* adını saklamışsa da, *may* adını vermemiştir. Türkçe *üz* adı Eski Kıpçakçada da geçer. Bu ad bu gün yalnız Anadolu ağızlarında (*üz* olarak) ve Tuva diyalektinde (*üs* olarak) kalmıştır. Bk. *üz*. Anadolu ağızlarında bu adın bir türevi de *üzlük* (< *üz-lük*) 'yağ kabı' olarak saklanmıştır. Bk. *üz-lük*. Buna göre, eski Türkçede *yağ* ve *üz* adları yanında *may* (< **bay*) adının da kullanıldığını düşünmek kolay değildir. O bakımdan *may*'ın bir alıntı olduğu yolundaki sav düşündürücüdür. Türk diyalektlerinde kullanılan *may*'ın Korece karşılığı da tartışılmaya muhtaçtır.

'Yağ' anlamına gelen *tül* sözünün yalnız Kazan Tatarcasında geçtiği anlaşıyor

Németh: NyK 47: 81, Berzeviczy Arm 161, Csoma Arm 81; Ramstedt: SKE 143; Ligeti: I. OK 4: 345; MNy 54: 437; Egorov: ÊS 215; Räsänen: StO 7 : 9 ; V 177 b, 322 a; TESz 3: 1069; MSzFgrE 3 : 666-667; Clauson: ED 895 a; Doerfer: RO 39, 2: 28; KhalMat 308; ÊSTJa 1989, 58-59; Dankoff: ALT A7; Eren: Korkmaz Arm 153-155.

yağdan, yağdanlık 'makine parçalarına yağ akıtmak için kullanılan, ince uzun bir borusu olan kap'

< *yağ* + Far -*dān* eki. Türkçe *yağdanlık* biçiminde Farsça -*dān* ekine Türkçe -*lık* eki de getirilmiştir. Bk. *iğnedan, iğnedanlık* (> *iğnedenlik*).

Battersby: Arat Arm 116; Tietze: WZKM 59-60: 175; Eren: TDAY 1978-1979, 11.

yağı esk. 'düşman'

~Tkm *yağı*. - TatK *yau*. - Nog *yav*. - Özb *yov*. - Krg *cō*. - Kzk *jau*. - Alt *yū* 1. 'düşman'; 2. 'savaş'. - Kûr *you* 'savaş'. - Kuğ, Kumd *yığ* 'savaş, ordu, düşman'. - Şor, Sag *çā* 'düşman, savaş'. - Şor *şag* 'savaş'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*yağı*). Orta Türkçede *yağı* 'düşman' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yağı* biçimi kullanılır.

Kökeni karışıktır. Ramstedt (ZIRGO 34:551; JSFOu 32, 2; KWb 83 a) Türkçe *yağı* (ve Moğolca *dayin*) biçimlerinin Çince'den geldiğini sık sık dile getirmiştir. Onun bu savını Brockelmann (OGM 18. § ε) ? işaretiyle vermişse de, Doerfer (TMEN 1801) ve Joki (LwSS 323-324) gibi yazarlar eleştirmişlerdir. Gombocz (NyK 35: 267-268; KSz 13 : 22) Türkçe *yağı* ve Moğolca *dayin* biçimlerini birleştirmiştir. Poppe (UJb 6:104) Ramstedt'e uyararak Moğolca biçimlerin **dağın*'den çıktığını seslendirmiştir. Sanjeev (JaP 695) de bu birleştirmeyi vermiştir. Bk. Doerfer: KhalMat 274. Räsänen (V 178 a) Ramstedt'e dayanarak Türkçe ve Moğolca biçimleri birleştirmiştir. Buna karşılık Clauson'a göre (ED 898), Moğolca *dayi(n)* Türkçeden kalma eski bir alıntıdır.

Tuvaların 'düşman' olarak kullandıkları *day-zın* biçimi Moğolcadan alınmıştır (Räsänen : V 130 a). Tatarintsev (Vlijanie 64. §) Moğolca -*sun*, -*sün* ekinin Tuvacada -*zin*, -*zin*'e çevrildiğini bildirmiştir.

Türkçe *yağı* komşu dillere de geçmiştir. Bk. Doerfer : TMEN 1801.

Yeni diyalektlerin bir bölümünde *yağı*'nın yerine Farsça *düşman* geçmiştir. Bk. *düşman*. ÊSTJa 1989, 55-57.

yağız 1. 'esmer'; **2.** 'doru'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *yağız* 'yağız, kızıl ile kara arası renk' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yağız* biçimi kullanılır. *Yağız yer, yağız at, kara yağız* gibi örneklerde geçtiğine tanık oluyoruz.

Etimolojisini açık olarak bilmiyoruz. Clauson'a göre (ED 909), büyük bir olasılıkla *yağ-* kökünden gelir. Başlangıçta 'yağmur almış, suya doymuş' olarak kullanılmış, daha sonra 'esmer' anlamını almış, at donu olarak da 'doru' değerini kazanmıştır. Ramstedt (ZIRGO 34 : 552), Poppe (Lautlehre 61, 137) ve Vladimirtsov (DAN B 1929, 295-296) Moğolcada 'geyik' olarak kullanılan *dayır* biçimiyle birleştirmişlerdir. Bk. Pelliot: T'oung Pao 37 : 58. s. 1. not; Róna-Tas : NyK 73 : 469. Räsänen (V 178 b) bu birleştirmeye olduğu gibi katılmıştır. Clauson'a göre, Moğolca *dayır* Türkçeden kalma eski bir alıntıdır. Bk. Şçerbak : JaS 121/159, 175, 176. Laude - Cirtautas (Farbbez 102-103) *yağız*'a ilişkin bilgileri sıralamakla yetinmiştir. Son olarak Aalto'nun etimolojik karşılaştırmaları için bk. Studia Turcica 37. Németh'in, *yağız*'ın Türkçe *yağ*'dan geldiği yolundaki görüşü düşündürücüdür (OLZ 60, 1-2, 1965, 63-64). ÊSTJa (1989, 64-65) *yağız*'ı birtakım Çuvaşça biçimlerle karşılaştırmıştır.

yağmur 'atmosferdeki su buğusunun yoğunlaşmasıyla oluşan ve sıvı durumunda yer yüzüne düşen yağış'

~ Tkm *yağmır*. - Tel *yamgır*. - Sag, Kaça *nañmır*. - Hak *nañmır*. - Alt *yañmır*. - Şor *nāğur*, *namır*, *namur*. - Tar *yamgur*. - Bşk

yamgır. - Nog *yamgır*. - Krg *camgır*. - Kzk *janbır*. - Yak *samır*, *sabır*. - Çuv *şumăr*

~ OT *yağmur*. Eski Kıpçakçada *yamgur* olarak geçer. Bu biçimin göçüşme sonunda olduğu açıktır. Çağdaş diyalektlerde de göçüşmeli biçimlerin çokluğu çarpıcıdır.

< *yağ* + -*mur* eki.

Gabaiñ: AG 73 / 123; Räsänen: LTS 226; V 177 b; Eren: TDAY 1953, 165; Clauson: Studies 155; ED xlv, 903-904; ÊSTJa 1989, 57-58. Ligeti : TörK 127.

yağmurcun 'bataklık ve su kenarlarında yaşayan bir kuş': *altın yağmurcun* (*Pluvialis apricaria*) ; *gümüş yağmurcun* (*Pluvialis squatarola*).

< *yağmur* + -*cun* eki. Dilimizde -*cun* (~ *cün*), -*cın* (~ -*cin*) eki kuş adlarında yaygın olarak kullanılır. Bk. *bıldırçın*, *güvercin*.

yağırık 'üzerinde et veya ağaç kesilen odun, kütük'. Eski kaynaklarda da *yağırık* olarak geçer.

Eren: TD 1990/1: 47-48.

yağrın 'kürek kemiği'

~ Tkm *yağırın* 'sırt'. - TatK *yaurın*. - Kzk *jaurın*. - Krg *cörin* 'kürek kemiği'. - Özb *yağrın*. - Alt, Kuğ, Tel, Kumd *yarın* 'kürek kemiği, omuz'. - Şor *carın* 'kürek kemiği'. - Tuv *çarın*. - Yak *sarın* 'omuz'. Yakutçada baştaki *y-* lerin *s-*'ye çevrildiğini biliyoruz. - Çuv *şurām* 'sırt'. Çuvaşçada *yağrın* biçiminin sonundaki -*n*'nin -*m*'ye çevrildiği göze çarpıyor. Çuvaşçada buna benzer birtakım örneklerin geçtiğini biliyoruz.

Orta Türkçede geçen *yarın* 'kürek kemiği' düşündürücü bir biçimdir. Ancak, *yağrın*'ın orijinal biçim olduğu anlaşılıyor. Daha sonraki kaynaklarda *yağrın* olarak geçtiğini görüyoruz.

< *yağır* 'sırt, arka, iki kürek arası' + -(*ı*)*n* küçültme eki.

Macarca *szárny* 'kanat' sözünün Türkçe *yağ-* rın'dan geldiği yolundaki sav tartışmaya açıktır (TESz 3: 683-684).

Bang: KSz 17:142; Rásonyi: MNy 30:160; Eren: DTCFD 8 : 157-158 ; Brockelmann: OGM 92.ş; Egorov: ÊS 220; Doerfer: TMEN 652 ; Räsänen: V 178 ; Clauson: ED 970 a ; ÊSTJa 1989, 65-67 ; Kara: AOH 25 : 436.

yahni 'kavrulmuş soğan ve salça ile pişirilen, sade veya sebzeli et yemeği'

< Far *yahni* 'cooked, dressed; stored; a rich stew of meat; a store of food'.

Arapça (Suriye) *yahne* 'légumes cuits' de Farsçadan alınmıştır. - Bulgarca *jáxnija* ve Sırpça *jàhnija*, *jánija* biçimleri Türkçeden geçmiştir.

Räsänen : V 178-179; Miklosich : TE 314; Škaljić : Turc 359; Doerfer : TMEN 1830.

yak 'Tibet'te yabanî veya evcil olarak yaşayan, kılları uzun öküz türü (Bos grunniens)'

< İng *yak* 'Bos grunniens' < Tib *g-yag*.

Eski çağlardan başlayarak Türk yurtlarında yaşadığını biliyoruz. Orta Türkçede *kotuz* diye adlandırılmıştır. Evcilleşmiş yaka Özbekler *kotaz*, Kazaklar *kodas* adını verirler. Kırgızlar *topoz*, *topos* biçimini kullanırlar. Türkçede *hotoz* biçimini almıştır. Azerî alanında *yotaz* 'pompons des pantoufles ou des bonnets' olarak kullanılır. Türkçe *kaytaz* biçimi düşündürücüdür. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde 'yak' olarak *sarlık* adı geçer (Räsänen : V 404 b). Türk diyalektlerinde yaka verilen adları Bazin (Altheim Arm 213-221) değerlendirmiştir.

Laufer: T'oung Pao 17: 539.

yaka 1. 'giysilerin boyna gelen, boynu çeviren bölümü'; **2.** 'giysilerin boyna gelen bölümüne eklenen ve türlü biçimlerde olan parçası'; **3.** 'kıyı, kenar, yan'

~ Az *yaxa*. - Tkm *yaka*. - TatK *yaka*. - Bşk *yağa*. - Nog *yağa*. - Bar *yağa*. - KKlp *jağa*. - Kzk *jağa*. - Krg *caka*. - Tar *yaka*. - Alt *yakka*. - Kuğ, Küer *yağa*. - Şor, Sag, Koy *çağa* 'yaka; sınır'. - Yak *sağa*. Türkçe *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi kuraldır. Örn. Türkçe *yular* da Yakutçada *sular*'a çevrilmiştir. Yakutçada *sağa* yanında kullanılan *çağa* biçimi Moğolcadan geçmiştir. - Çuv *şuxa*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*yaka*).

Orta Türkçede *yakā* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yaka* biçimi kullanılır.

Clauson'un açıkladığı gibi (ED 898 a), *yak-* kökünden geldiği anlaşılıyor. ÊSTJa (1989, 82-83) Clauson'un açıklamasını gerçekçi bir yaklaşım olarak değerlendirmiştir.

Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir (Moğ *ca-qa* 'le bord, l'extrémité, le rivage, les bornes, la frontière, limite; le collet d'un habit'. Bk. Ramstedt : KSz 15: 143; KWb 463-464; Clauson : ED 898 a; Ligeti : MNy 56 : 302. s. 1. not; MNy 59 : 391; AOH 14 : 38 - 39; KSİNA 83 : 11 ; TörK 156-157); Şçerbak : JaS 122/168, 176.

Macarca *nyak* 'boyun' sözünün Türkçe *yaka*'dan geldiği yolundaki eski sav bilimsel yayınlarda sık sık dile getirilmiştir. Son olarak Ligeti (MNy 59 : 391; TörK 156-157) Macarca *nyak*'ın Türkçe *yaka* biçimiyle birleştirilemeyeceğini açık olarak ortaya koymuştur. O bakımdan Räsänen'in Macarca *nyak* biçimini *yaka*'dan kalma bir alıntı olarak vermesi yanlıştır (V 180 a). Räsänen'in birtakım Tunguzca, Korece ve Fince biçimleri sayması da gereksizdir.

Türkçeden komşu dillere geçen biçimleri Doerfer (TMEN 1802) özenle toplamıştır. Egorov : ÊS 222; Doerfer : KhalMat 308.

yakamoz 'gece denizde balıkların veya küreklerin kımıldanışıyla oluşan parlıltı'
< R δῖακκμός 'phosphorescence of the sea'.
Meyer: TürkSt 23, 89; Kahane-Tietze: LFL 763.

yal 'köpeklere (ve ineklere) yedirilmek için un ve kepeklerle hazırlanan sulu yiyecek'.
Bk. Tietze: ZBalk 18: 195/263; ÊSTJa 1989, 85.

yalı 'deniz, göl veya ırmak kıyısı, düz ve açık su kıyısı'. 'Su kıyısında yapılmış yazlık büyük ev' olarak da kullanılır.
< R ἡ ὄλι 'seashore, beach'.
Türkçeden komşu dillere de geçmiştir.
Meyer: TürkSt 78; Kahane-Tietze: LFL 756;
Doerfer: TMEN 1810 ; Räsänen: V 183 a;
Symeonidis : Gr 176/38 ; ÊSTJa 1989, 103;
Georgacas : FT 138/96.

yapağı 'ilk baharda kırılan koyun tüyü'. Dili-mizde *yapak* biçimi de kullanılır.
~ Tat *yabağa*. - Bşk *yabağı*. - Nog *yabağı*. - Kzk *jabağı* 'güzün kırılan koyun veya deve tüyü'. - Krg *cabağı* 'güzün kırılan koyun tüyü'. - Çuv *yupax*.
Orta Türkçede *yapaku* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz bu verinin sonundaki *-ku* eki (*-gu* yerine) kural dışı bir biçime benzer.
'Örtmek' anlamında kullanılan **yapa-* (~ *yap-*) kökünden geldiği açıktır: **yapa-* + *-ğu* eki. Diyalекtlerde kullanılan *yapak* gibi "kısa" biçimlerin de **yapa-*'dan geldiği anlaşıyor. Çuvaşça *yupax* biçimi Tatarcadan geçmiştir. Buna karşılık eski ve yeni diyalекtlerde geçen *yapık* (~ *yapuk*) biçimlerini *yap-* kökünün türevleri olarak değerlendirmek gerekir (OT *yapık* 'örtülü, kapalı'). Dili-mizde 'belleme' olarak kullanılan *yapık* da *yap-* kökünün türevidir. Çağdaş diyalекtlerde "kısa" *yapık* biçimi yaygın olarak geçer: Krg

cabık 'örtülü'; *cabū* 'örtü, at örtüsü'. - Kzk *jabık* 'örtülü, kapalı; çadır örtüsü'. - Şor, Sag *çabık* 'örtü, kapak'. - Özb *yopik* 'çul, haşa'.
Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *yap* 'yapağı' bir *hap. leg.* olarak düşündürücüdür (Clau-son: ED 870 b; ÊSTJa 1989, 125-126).
Macarca *gyapjú* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz: BTLw 77; Li-gei : CAJ 24: 232-237; TörK 69).
Clau-son (ED 874-875) diyalекtlerde at yavrusuna verilen *yabağı* ~ *yabağa* (> *jabağı*, *ja-bağa*, *çabağa*) gibi adların da *yapağı*'dan geldiğini dile getirmiştir. Şçerbak (İRLTJa 92) da taya verilen adlarla *yapağı* arasındaki ba-ğı vurgulamıştır. Diyalекtlerde taya verilen adların Moğolcada *dağagan* olarak geçtiği göze çarpıyor (Ramstedt: KWb 81 a; Egorov: ÊS 349-350 ; Räsänen: V 187-188; Poppe: Lautlehre 47; Ligeti: TörK 69).
Çağdaş diyalекtlerden Rusçaya *džabaga*, *džebaga* ve *jabaga* olarak geçmiştir (Vasmer: REW 1:348; 3: 476; Ligeti: TörK 69; Şipova: STRJa 432; ÊSTJa 1989, 12 b).
Ramstedt : Thomsen Arm 183 ; Gombocz : KSz 13 : 25.

yapalak 'bir tür baykuş'. Yerel ağızlarda *kör yapalak* olarak da geçer.
~ TatK *yabalak* 'baykuş'. Tatarcada *cabalak* biçimi de kullanılır. - Kzk *japalak*. - Tar *yapalak*. - Şor *çaba kulak*, *çabañ kulak*
~ OT *yabakulak*. Eski Kıpçakçada *yabalak* (> *yablak*) olarak geçer.
< *yapak* 'yün' + *kulak*.
Türkçeden Moğolcaya geçtiği gibi (Ramstedt : KSz 16: 68), Farsçaya da geçmiştir (Doerfer : TMEN 1774).
Brockelmann : OGM 77. § (*yapalak* 'rund' ?) ; Räsänen: V 187 b; Clau-son: ED 875 a, 878 a; ÊSTJa 1989, 129.

yapık 'atın sırtına vurulan keçe, meşin veya kalın kumaştan yapılmış örtü'

~ Tkm *yapı* 'örtü; kapak'. - TatK, Alt, Tel *yabū* 'örtü, at örtüsü, belleme'; (Alt) 'kapak'; (Tel) 'tavan'. - Krg *cabū* 'at örtüsü, çul'. Kır-gızcanın güney ağızlarında *cabı* biçimi de kullanılır. - Kzk *jabu* 'keçeden yapılmış at ve deve örtüsü'.

Orta Türkçede *yabı* 'eyerin üstüne ve altına konan keçe, eyer örtüsü' olarak geçer. Kâş-garlı Mahmud'a göre, bu veri Çiğilcedir. Türkçe *yap-* 'örtmek' kökünden geldiği anlaşıyor. Bk. *yapağı*.

Räsänen: V 187; Clauson: ED 873 a.

yar² *yer*. 'tükürük'. Eski kaynaklarda da *yar* olarak geçer.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*yar*). Orta Türkçede *yar* 'salya' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da 'salya' olarak kullanılır.

Räsänen (V 188 b) *yar* yanında Soyotça *çarā* ve Yakutça *sırān* biçimlerini de saymıştır.

Kökünü bilmiyoruz.

Türkçede *yar*'ın yerine *tüpurük* > *tüfürük* > *tükürük* biçimi geçmiştir. Bk. *tükürük*. Çağ-daş diyalektlerin bir bölümünde 'tükürük' olarak kullanılan *silekey*, *şilekey* biçimlerinin Moğolcadan geldiği açıktır (bk. Ramstedt: KWb 370 b).

Clauson: ED 953 b; ÊSTJa 1989, 134.

yarın *esk.* 'dostlar'

< Far *yārān* 'friends' (*yār*'ın çokluk biçimi). Bk. *yaren*.

Tietze: Pers 157/126.

yardak, yardakçı '(daha çok kötü işlerde) yardımıcı'

< Far *yārī-dih* 'who renders help, who aids, assists, abets'.

Dankoff: EÇ-Bitlis 412; EÇ-Glossary 99. Deny (Grammaire 559) yanlışlıkla Türkçe *yardım* ile karşılaştırmıştır. Bk. Doerfer : TMEN 1842.

yaren 'arkadaş, dost'

< Far *yārān* 'a friend; a polite, well-spoken-man; a jovial, agreeable companion' (< : *yār*). Bk. *yarān*.

Tietze: Pers 157/126.

yarka 'büyük piliç'

< Blg *jārka* 'büyük piliç'. - Türkçe *kuluçka* da Bulgarcadan alınmıştır. Ancak *piliç*'in Bulgarcadan geldiği yolundaki sav yanlıştır. Bk. *piliç*.

Eren : KCsA 3 : 140 ; TDAY 1958, 15; Tietze: Slav 13/66.

yas 'ölüm veya bir felâketten doğan acı, ma-tem'

~ Az *yas*. - Tkm *yās* 'matem; ölü gömüldük-ten sonra verilen yemek'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *yās* 'alış verişte) zarar; ziyan' ola-rak geçer. Oğuzcada 'ölüm, yıkım' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *yas* biçimi ge-çer.

Bilimsel yayınlarda Arapçadan geldiği sıklık-la dile getirilmişse de, Németh'in vurguladığı gibi (Nyr 45 : 214 - 215), Arapçadan alınmış olamaz.

Macarca *gyász* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz : BTLw 80; TESz 1 : 1123; Ligeti : TörK 21, 117). Türk-çeden Lakça ve Lezgice gibi Kafkas dillerine de geçmiştir.

Räsänen : V 191 a; Clauson : ED 973 b; ÊSTJa 1989, 150.

yastığaç *yer*. 'üstünde hamur açılan tahta'.

Orta Türkçede *yasgaç* 'yastığaç, hamur tahta-sı' olarak geçer. *Yasgaç*'ın *yas-* 'yaymak' kökünden *-gaç* ekiyle türetildiği anlaşılıyor. Kâşgarlı Mahmud'a göre *yası yığaç*'tan ge-lir : *yası yığaç* > *yassı yığaç* > *yastı yığaç* > *yastığaç*. Ancak Clauson'a göre, bu etimolo-ji yanlıştır.

Bulgarca *jastagâč*, *estâč* biçimi yerel ağızlar-
dan kalma bir alıntıdır.

Brockelmann: OGM 50. § Räsänen: V 191 a
s. v. *jas* ; Clauson: ED 975 a.

yastık 'başın altına koymak veya sırtı dayamak
için kullanılan, içi pamuk, yün veya kuş tüyü
gibi şeylerle doldurulmuş küçük minder'

~ Tkm *yassık*. - Nog *yastık*. - KKlp *dasık*.

Kara Kalpaklar *köpşik* adını da kullanırlar. -

Krg *cazdık*, *castık*. - TatK *yastık*. Tatarlar

castık biçimini de kullanırlar. - Alt *yastık*. -

Şor *çastık*. - Tar *yastuk*. - Soy *sıttık*. Räsä-
nen'e göre (LTS 187), Yakutçadan alınmıştır. -

Yak *sıttık* 'yastık'. Yakutçada baştaki *y-*'nin
s-'ye dönüşmesi eski bir kuraldır.

Orta Türkçede *yastuk* olarak geçer. Eski Kıp-
çakçada da *yastuk* biçimi kullanılır.

Türkçe *yasta-* '(yastık) dayamak' fiilinden -*k*
ekiyle yapıldığı anlaşıyor. Yalnız, **yastak*
biçiminin ikinci hecesindeki *a*'nın *i*'ya çev-
rilmesi açıklanmaya muhtaçtır. Räsänen,
Doerfer gibi yazarların *yat-* kökünden -*sık*
ekiyle yapıldığı yolundaki savları yanlıştır.
Bu sava göre, **yatsık* biçimi göçüşme (*mê-
tathêse*) sonunda *yastık* biçimini almıştır. An-
cak, eski ve yeni diyalektlerde **yatsık* biçi-
mine rastlanmaz.

Soyotlar (Tubalar) *yastığa sırtık* adını verir-
ler. Türkçe *yastık* gibi, bu ad da *sırta-* 'başın
altına koymak' fiilinden yapılmıştır. Bu türe-
vin ikinci hecesindeki *a* da *i*'ya çevrilmiştir.

Çuvaşlar *yastığa şıtar*, *şatar* adını verirler.
Grønbech (Forstudier 95) Çuvaşça *şıtar*,
şatar biçimini Yakutça *sıttık* ile birleştirmiştir.
Bu birleştirmeyi Paasonen ve Németh de be-
nimsemiştir. Bu adın Türkçe *yat-* (~ Çuvaşça
**şıt-*) fiilinden geldiği düşünülebilir. Ancak
Çuvaşça *şıtar*'ın Yakutça *sıttık* biçimiyle bir-
leştirilmesi yanlıştır. Yakutça *sıttık* biçimi-
nin Yakutça *sıttâ-* (~ Türkçe *yasta-*) fiilin-
den geldiği açıktır.

Kazaklar başın altına konulan ağaca *jastağâş*
(< *jastı ağaş* 'yassı ağaç') adını verirler.

Bulgarca *jast*'k, Sırpça *jastuk* biçimleri Türk-
çeden alınmıştır.

Grønbech: Forstudier 95; Paasonen: CsSz
135; Bang: Tûrán 1918, 291; Németh: NyK ;
Eren : DTCFD 8 : 155; Ligeti: NyK 49: 251-
252; Brockelmann: OGM 118. § I; Räsänen:
LTS 187, 225; V 191 b; Joki: LwSS 119;
Dmitriev: Stroj 555; Egorov: ÊS 226; Doer-
fer : Şiraliev Arm 46; TLT 132; KhalMat
308; OLZ 1971, 9/10, 453-454; Clauson: ED
974.

yaşmak 1. esk. 'kadınların ferace ile birlikte
kullandıkları, gözleri açıkta bırakan, ince yüz
örtüsü'; 2. yer. 'başla birlikte yüzü, ağzı ka-
patan örtü'

< *yaş-* + -*mak* eki. Eski ve yeni diyalektlerde
yaş- 'gizlenmek, saklanmak, örtünmek' anla-
mında kullanılır. Türkçede -*mak* (~ -*mek*)
eki fiil köklerinden isim yapımında yaygın
olarak geçer.

Türkçeden Arapçaya *yaşmaq* olarak geçmiş-
tir. Belli başlı komşu dillerde de Türkçeden
kalma bir alıntı olarak kullanılır (Doerfer :
TMEN 1864).

Brockelmann: OGM 84. §. Türkçe *yaş-* kö-
küne ilişkin bilgi almak için bk. Clauson: ED
976 b.

yat esk. 'kalkan gibi korunma aracı'.

Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen: V 192 b.

yava yer. 'yitik'. Ağızlarda *yavı*, *yavu* olarak
da geçer.

'Sürüden ayrılan (hayvan)' olarak kullanılan
yava biçimi dar bir alanda kalmıştır. Bunun
gibi, *yav* 'bulunmuş, sahihsiz (hayvan)' biçi-
mi de dar bir alanda kullanılır.

'Dışardan gelip bir yere yerleşen' anlamına
gelen *yava* da düşündürücü bir veridir. Eski

Kıpçakçada *yavı* biçiminin 'aslı itibarıyla Türk olmayıp sonradan Türkler arasına katılan' anlamında kullanıldığını biliyoruz.

Yava'nın yanında *yova* da 'bir yere sonradan yerleşen (kimse)' ve 'yabancı' olarak göze çarpar. *Yova* biçimi 'sahipsiz (hayvan)' olarak da kullanılır.

< Far *yāva* 'lost, ruined; vain, foolish, futile, absurd, stupid; men or things whose origin is not known'. Bk. *yave*.

Tietze : Pers 158 / 127; Räsänen : V 193 a.

yavaşa 'huysuz atları yola getirmek için dudaklarına takılan kısıkaç'

< Far *labāša*, *lavāša* 'an instrument for holding a horse's lip or nose while shoeing, a farrier's twitch' (<: *lab* 'the lip'). - Farsça *labāša* (> *lavāša*)'nın başındaki *l-* Türkçede *y-* ye çevrilmiştir. Dilimizde buna benzer *l-* > *y-* örnekleri geçtiğini biliyoruz. Bk. *yoma* > *yuma*.

Dilimizde *yavaşa*ya *burunduruk* adı da verilir. Bk. *burunduruk*.

Sırpça *javāša* Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 364).

Deny : Principes 111. §.

yave 'saçma, saçma sapan söz'

< Far *yāva* 'lost, ruined; vain, foolish, futile, absurd, stupid; men or things whose origin is not known; fictions, foolish expressions'.

Tietze: Pers 158/127; ÊSTJa 1989, 50.

yavşak 'bit yavrusu, sirke'

~ Tkm *yapışak* 'bit'

< *yapış-* + - (a)k eki. Türkçe *yavşak* biçiminin **yapşak* (< *yapışak*) ara biçiminden geldiği açıktır. **Yapşak* biçimindeki -p- sonradan -v-'ye çevrilmiştir.

Türkçede bit yavrusuna daha çok *sirke* adı verilir. Bu ad diyalektlerde de yaygın olarak kullanılır. O bakımdan *yavşak* yalnız Oğuz diyalektlerinde kalmıştır.

Räsänen (V 193 a) *yavşak* biçimini bir tür keneye verilen *yavısı* adıyla birleştirmiştir.

Eren: TDAY 1978-1979, 8-9.

yavşan (otu) 'bir, iki veya çok yıllık, otsu veya çalimsı bir bitki (Artemisia)'. Ağızlarda 'özel kokulu, acı, kaynatılıp suyu sıvı olarak içilen bir ot', 'yakacak olarak kullanılan bir ot' ve 'süpürge yapmaya yarayan bir ot' olarak geçer.

~ Az *yovşan* 'pelin'. - Tkm *yovşan* 'ak pelin'. - Bşk *yuşan*. - Nog *yuvsan* 'pelin'. - Kzk *jusan*. - Krg *cüşan* 'bir tür pelin'. - Özb *yovşan* 'deniz pelini'. - Tuv *çaşpan* 'pelin'. Göçüşme (*métathèse*) yoluyla oluşmuştur: **çapşan* > *çaşpan*. - Hal *awşān*.

Orta Türkçeden başlayarak kullanılır: *yabçan*, *yavçan*. Eski Kıpçakçada da *yavşan* olarak geçer.

Räsänen (V 175 b) **yabı-ş-ğan* biçiminden geldiğini yazmıştır. ÊSTJa (1989, 53-55) biçim ve anlam yönlerinden **yabış-* ~ *yapış-* kökünden yola çıkılmasının düşünülebileceğini dile getirmiştir. Türkçede *yapış-* kökünden türetilmiş birçok bitki adı vardır.

Pritsak (TNSP 40) *yavşan*'ın *yap-ış-çan*'dan geldiğini ortaya atmıştır. İlk bakışta bu görüşün Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgileri doğruladığı düşünülebilir. Ancak Kâşgarlı Mahmud'un *yapçan* biçimini daha çok -an ~ -ğan modeline bir örnek olarak verdiği göz ardı edilemez. Clauson (ED 872) *yabçan*, *yavçan* biçiminin yabancı dillerden kalma bir alıntı olduğu olasılığı üzerinde durmuşsa da, bu yolda bir kaynak göstermemiştir. Egorov (ÊS 346) Çuvaşçada peline verilen *erēm* adının çağdaş diyalektlerde kullanılan *ärem* (Tat, Bşk), *irmen* (Tüm), *ermen* (Krg), *erman* (Özb), *erbän* (Kaça, Koy), *ermene* (Kzk) gibi karşılıkları yanında *yovşan* (Tkm, Az) biçimini de saymıştır. Egorov'un bu birleştirmesi ÊSTJa'da göz ardı edilmiştir. Macarcada

'Artemisia' olarak kullanılan *üröm* sözü eski Türk dillerinden kalma bir alıntıdır. Bk. Lige- ti: TörK 47-48. Egorov Macarca *üröm*'den söz etmemiştir. Onun Çuvaşça *erēm* vb. ya- nında *yovšan* biçimini sayması yanlıştır. Ramstedt (KWb 480 a) Türkçe *yavšan*'ı Mo- ğolca **cuulan* (< **cawlan*) biçimiyle birleştir- miş, ancak Doerfer (TMEN 1924) bu birleş- tirmeyi eleştirmiştir.

Farsça *āvišen* 'Thymus' ve *yušan* 'yavšan' biçimleriyle Türkçe *yavšan* arasındaki ben- zerlik düşündürücüdür. Ancak Rubinçik'e borçlu olduğumuz Farsça veriler uzmanların gözünden kaçmıştır.

Türk diyalektlerinden Rusçaya *evšan* olarak geçmiştir (Vasmer : REW).

Eski kaynaklarda *yavšana güyeğü otu* adı ve- rilir.

Zajaczkowski: Związki 24-25; Doerfer : CAJ 12 : 308/121; Räsänen: V 175 b; Clauson: ED 872; Eren : TM 19:300.

yaya 1. 'yürüyerek giden kimse'; **2.** 'yürüye- rek, yayan'. Türkçede *yayan 1.* 'yürüyerek'; **2.** 'yaya yürüten' biçimi de geçer.

~ Nog *yayav*. - KKlp *jayau*. - Kzk *jayau*. - Özb *yayov*. - Hak *çazağ*. - Tuv *çadağ*. - Yak *satı*. - Çuv *şuran*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*yadağ*, *yadağın*). Orta Türkçede *yadağ*, *yadağ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *yayağ* biçimi kul- lanılır.

Çağdaş diyalektlerde eski -*d*-nin -*y*-, -*z*-, -*t*- ve -*r*-'ye çevrilmesi eski bir kuraldır.

Yaygın bir inanca göre, Orta Farsça *piyādag* (Yeni Farsça *piyāda*)'dan alınmıştır (Korsch [Korş] : Thomsen Arm 199). Başındaki *pi*- Türkçede düşmüştür. Farsça *biyābān* 'çöl' > Türkçe *yaban* örneğinde olduğu gibi. Korsch' un bu görüşünü Brockelmann da benimse- miştir (OGM 12. § 2. not). Orta Farsça *piyādag* etimolojisine Doerfer de katılmıştır

(TMEN 403). Ona göre, Türk ordusunun da- ha çok süvari (atlı) sınıfından oluştuğu göz önünde tutulursa, Eski Türkçe *yadağ*'ın Fars- çadan alınması kültür tarihi bakımından da kolaylıkla anlaşılabilir.

Buna karşılık Eski Türkçe *yadağ* ara sıra Mo- ğolca *yada*- 'nicht können' köküyle de karşı- laştırılmıştır (Ramstedt : KSz 16 : 67 ; KWb 213 ; Poppe : UJb 6 : 106; Lautlehe 32). Räsänen (LTS 122) de Türkçe *yadağ*'ı Mo- ğolca *yadağu* 'schwach, arm' biçimiyle bir- leştirmiştir. Göçebe Türklerin yaşamında atın büyük bir yeri vardı. Yaya kalmak yoksulluk demekti. O açıdan Räsänen'in *yadağ*'ı Mo- ğolca *yadağu* biçimiyle birleştirmesi düşün- dürücüdür.

Räsänen : LTS 122; V 177 a; Deny : Prin- cipes 131; Kałużyński : ME 27; Aalto : StO 46 : 6; UAJb 41 : 327; Egorov : ÊS 219; Gol- den : Studia Turco-Hungarica 5 : 74-75; Clauson : ED 887 ; Tenişev : ST 2, 1971, 14 (Ortak Altayca **yadağın* > Eski Türkçe *yada*, Çuvaşça *şuran*) ; Tezcan : TDAY 1974, 424 ; ÊSTJa 1989, 68-69.

yayık 'tere yağı çıkarmak için sütün içinde dö- vüldüğü veya çalkalandığı kap'

~ Tkm *yayık*. Türkmencede daha çok *yanlık* olarak geçer.

Türkçe *yay*- '(yayıkta) dövmek' kökünden geldiği açıktır: *yay* + -(ı)k. - Türkçe *yay*- 'dövmek' kökü Türkmencede *yāy*- olarak kalmıştır. Ancak, bu kök diyalektlerde *yaz*- olarak da geçer: TatU *yāz*- '(yayıkta) döv- mek'. - TatK *yaz*- '(yayıkta) dövmek'. - Bşk *yāδ*-, *yāz*- '(yayıkta) dövmek'.

Yerel ağızlarda yayığa *gübü* adı da verilir. Bk. *gübü*. Sartlar *kū* adını kulanırlar.

Eren: Aksoy Arm 87-88; Korkmaz Arm 153; Ligeti: MNy 56: 299. s. 1. not.

yayın 'başı büyük, ağzı geniş, vücudu uzun, iri bir tatlı su balığı'

~ Tkın *yayın*. - Nog *yayın*. - TatK *cayın*. Tatarcada *yayık*, *cayık* olarak da geçer. - KKlp *jayın*. - Krg *cayın*. - Kzk *jayın*. - Çuv *şuyān*.

Ramstedt : KSz 15 : 145 ; Egorov: ÊS 216; Räsänen: StO 25,1 : 8 ; V 179 b (Tatarca *yayık*'ı ? işaretiyle *yayın*'la birleştirmiştir); ÊSTJa 1989, 80-81.

yayla 1. 'yazın göçülen yüksek ve serin yer';

2. 'otlak, yaz otlığı' < *yaylak*. Daha sonra 'plato' anlamını almıştır.

~ Tkın *yayla* 'otlak, çayır'. - TatK *ceyleü*. - Nog *yaylav* 'otlak, çayır'. Nogaylar otlığa *öris* adını da verirler. - KKlp *jaylau* 'otlak'. Kara Kalpaklar *jaylau* yanında *öris* adını da kullanırlar. - Kzk *jaylau* 'yaz otlığı'. - Krg *caylō* '(dağlık bölgelerde) yaz otlığı'. - Alt, Tel, Kumd *yaylū*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*yaylağ*). Eski Türkçede *yaylağ* yanında *yaylık* biçimi de göze çarpar. Orta Türkçede *yaylağ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada ise *yaylak* biçimi kullanılır.

< *yayla*- 'yazı geçirmek' + -ğ-, -k eki. Bk. *kışla*.

Farsça *yaylā*, *yaylāq* 'summer-quarters' Türkçeden geçmiştir (Doerfer: TMEN 1941). Farsçada *aylāq* 'a summer residence' biçimi de kullanılır.

Diyalektlerde 'otlak' olarak kullanılan *yaylık* (> *caylık*) biçimi -lık ekiyle yapılmış bir türevdir.

Deny : Grammaire ; Gabain: AG 52. §; Brockelmann: OGM 77. §; Deny: Principes 131; Räsänen : LTS 122; V 179 a; Dmitriev: Stroj 553; Kononov: GrJaTRP 81, 89; Ligeti: MNY 54:435; Tamura Arm 33; TörK 230; Clauson: ED 981 b; ÊSTJa 1989, 78-79. Doerfer (TMEN 1941) 'yaz' olarak kullanılan *yay*'ın bir türevi olduğunu yazmakla yetinmiştir.

yaz 'yılın, haziranın 21'inde başlayıp eylülün 23'üne değin süren, ilk baharla son bahar arasındaki sıcak mevsimi'

~ Az *yaz* 'ilk bahar'. Azerî alanında 'yaz' olarak *yay* biçimi kullanılır. - Tkın *yaz* 'ilk bahar'. - TatK *yaz* 'ilk bahar'. - Nog *yaz* 'yaz'. Nogaylar ilk bahara *yazlık* adını verirler. - KKlp *jaz* 'yaz'. Kara Kalpaklar 'ilk bahar' olarak *bāhār* ve *köklem* adlarını kullanırlar. - Kzk *jaz* 'yaz'. - Krg *caz* 'ilk bahar'. Kırgızlar 'yaz' olarak *cay* biçimini kullanırlar. - Özb *yōz* 'yaz'. - YUyg *yaz* 'yaz; ilk bahar'. - Alt *yas* 'ilk bahar'. Altay Türkleri yaza *yay* adını verirler. Bu ad Teleütçe, Küerikçe gibi diyalektlerde de geçer. - Tar *yaz* 'yaz'. - Tuv *ças* 'ilk bahar'. Tuvalar 'yaz' olarak *çay* biçimini kullanırlar. - Yak *sās* 'ilk bahar'. Yakutlar yaza *sayın* adını verirler. Bu adın *yay*'dan geldiği ve Türkçe *yazın*, *kışın*, *güzün* gibi biçimlere benzediği açıktır. - Çuv *şur* 'ilk bahar'. Türkçe *yaz*'ın sonundaki -z Çuvaşçada -r'ye çevrilmiştir. Türkçe *kız* > Çuvaşça *xēr*, Türkçe *dokuz* (< *tokuz*) > Çuvaşça *tāxxār*, Türkçe *sekiz* > Çuvaşça *sakkār* gibi. Çuvaşçada *şur*'ün yanında *šu* (< *yer. šāv*) biçimi de 'yaz' olarak geçer (Egorov : ÊS 215).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Eski Türkçe *yaz* biçiminin 'ilk bahar', *yay* biçiminin ise 'yaz' anlamına geldiği anlaşıyor. Clauson (ED 982 b), *yaz*'ın başlangıçta 'summer' olarak, daha sonra 'spring' olarak kullanıldığını dile getirmiştir. Yazar, bu görüşünü *yay* maddesinde de seslendirmiştir (ED 980).

Yaz başlangıçta 'summer' anlamına geldiğine göre, *yay*'ın da başlangıçta 'spring' anlamına gelmesi gerekir. Buna göre, Kâşgarlı Mahmud'un *küz* 'autumn' biçimini bir yerde *yay*'ın antitezi olarak kullanması da bu açıklamayı doğrulayan bir tanıktır. Buna karşılık

yayla- türevinin her zaman 'yazı (bir yerde) geçirmek' anlamında kullanıldığını görüyoruz. Kâşgarlı Mahmut, birçok yerde *yāy*'ı 'winter' anlamına gelen *kış*'ın antitezi olarak 'summer' anlamında kullanmıştır.

Ligeti (TörK 155) *yaz*'ı 'spring', *yay*'ı da 'summer' olarak vermiş, ancak Clauson'un *yaz*'ı 'summer', *yay*'ı da 'spring' olarak değerlendirdiğini de bildirmiştir.

Bazin (SChron 52) Eski Türkçede **yāy* sözünün 'été', **yāz* sözünün de 'printemps' olarak kullanıldığını açık olarak dile getirmiştir. Bazin'in, Clauson'un görüşüne katılmadığı göze çarpıyor. Türk diyalektlerinin bir bölümünde *yaz* ve *yay* sözleri arasında ortaya çıkan karışıklık, ün yapmış birçok dil uzmanının bu sözleri etimolojik açıdan birleştirmesine yol açmıştır (örn. Deny : Boisacq Arm 308-309; Dmitriev : Stroj 553; Kononov : GrJaTRP 108. §). Eski verilerin ve diyalektler arasındaki karşılaştırmaların tanıklığına göre, *yaz* ve *yay* biçimlerinin etimolojik bakımdan birleştirilmesi düşünülemez (bk. Bazin : SChron 52).

Eski Kıpçakçada *yaz* 'ilk bahar' olarak geçer. Clauson'un yazdığı gibi (ED 980), çağdaş diyalektlerde durum bir kat daha karışıktır. Yaşayan diyalektlerde *yāz* olduğu gibi saklanmışsa da, diyalektlerin bir bölümünde unutulmuş, bir bölümünde ise iki sözün anlamları tersine çevrilmiştir. Daha açık bir deyişle, 'summer' olarak kullanılan *yaz*, 'spring' anlamını almış, 'spring' olarak kullanılan *yay* da 'summer' değerini kazanmıştır.

Ramstedt (KWb 272 a) Türkçe *yaz* 'Frühling' biçimini ? işaretiyle Moğolca *naran* 'Sonne' biçimiyle birleştirmiştir. Daha sonra (SKE 15) *yaz*'ı Moğolca *naran* yanında Korece *nal* 'the sun, the day, the weather' biçimiyle birleştirmeyi denemiştir. Räsänen (V 193 a) Ramstedt'in *nal* biçimi yerine Korece

herim 'yaz' biçimini vermiştir. Ligeti (TörK 156) Ramstedt'in ve Räsänen'in etimolojilerini vermekle yetinmiştir. Poppe (Lautlehre 38) Türkçe *yaz*'ı Moğolca *nirai* 'yeni doğmuş, taze, yeni' biçimine bağlamıştır. Bu birleştirme de tartışmaya açıktır. Bk. Doerfer : TMEN 855. Brockelmann (OGM 18. § β) *yaz*'ı 'Sommer', *yay*'ı da 'Frühling' olarak vermiştir.

Bilimsel yayınlarda Türkçe *yaz* biçimi sıklıkla eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *yay* biçimiyle birleştirilmiştir. Türkçede -z ve -z-lerin -y ve -y-ye çevrildiğini biliyoruz. O açıdan yayınlarda *yayla* türevinin de ara sıra *yaz* kökünden getirildiğine tanık oluyoruz.

Türkçe *yayla* (< : *yay*) türevinin tanıklığına göre, *yay*'ın ülkemizde de kullanıldığı anlaşıyor.

Türkçeden Farsçaya *yāz* 'the spring' olarak geçmiştir.

Macarcada 'yaz' olarak kullanılan *nyár* biçiminin de eski bir Türk dilinden kalma bir alıntı olduğu sık sık sözlendirilmiştir. Gombocz (BTLw) Macarca *nyár*'ı Türkçe bir alıntı olarak değerlendirmemişti. Ancak Ramstedt, Räsänen, Poppe gibi Mongolist ve Türkologlar *nyár*'ı Türkçe *yaz* biçimiyle birleştirmişlerdir. Clauson (ED 982 b) da Macarca *nyár* biçimini çok eski bir alıntı olarak vermiştir. Son yıllarda Ligeti (TörK 155-156) *nyár* biçimiyle Türkçe *yāz* arasındaki etimolojik bağlantıya ağırlık vermiş, ancak *nyár*'ın başındaki *ny*'nin Macarcada kullanılan eski Türkçe alıntılar açısından "kurala aykırı" bir ses olduğunu saklamamıştır. Ona göre, Macarca *ny* Ön Türkçe (pretörök) *h* sesinin karşılığı olabilir. Ligeti bu sesin Ugor çağından kalma *nyereg* sözünde de geçtiğini bildirmiştir. Son olarak Ligeti, Türkçe -z sesinin karşılığı olarak Macarca *nyár* biçiminde gördüğümüz -r-yi de bir Ön Türk diyalektinden

kalma erken bir rotasizm örneği saymıştır. Bazin (SChron 53) Türkçe *yāz* ile Macarca *nyár*'ın antik **hār* prototipinden gelebileceğinden söz etmiştir.

Ramstedt : KWb 272 a; SKE 159, 162; Egorov : ÊS 219 ; Räsänen : V 193 a ; 179 a; Clauson : ED 982 b; 960; Ligeti : JA 1938, 187; MNY 56 : 301; 59 : 390-391; TörK 22, 155-156; Doerfer : Bombaci Arm 112 ; Kononov : GrJaTRP 108. § ; ÊSTJa 1989, 71, 74 ; Bazin : SChron 49-55 ; Şçerbak : JaS 122/168.

yazı 'düz yer, ova'. Anadolu'da yer adı olarak sık sık kullanılır.

~ Tkm *yazı* 'step'. - Nog *yazı* 'step'. - Krg *cazı* 1. 'yazı, düzlük'; 2. 'düz'. Kırgızlar *cazı* yanında *cazık* 'düzlük' biçimini de kullanırlar. - Kzk *jazık* 'düzlük'. - Alt, Tel *yazı* 'düz; düzlük, yazı.' - Sag, Şor *çazı* 'step'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *yazı* 'ova, yazı, boş ve açık yer, boşluk, açıklık, alan' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yazı* biçimi saklanmıştır. Türkçe *yaz-* 'yaymak, açmak' kökünden geldiği açıktır. Bu türevde kullanılan *-ı* (~ *-i*) eki birçok örnekte geçer.

Gabain: AG 70; Räsänen: MTS 114; V 194 a; Clauson: ED 984 b; ÊSTJa 1989, 73; Kononov: GrJaTRP 94.

yedi 'altıdan sonra gelen sayının adı'

~ Az *yeddi*. - Tkm *yedi*. - Nog *yeti*. - Kklp *jeti*. - Kzk *jeti*. - Krg *ceti*. - Özb *yetti*. - Bar *yidi*. - Hak *çiti*. - Sag *çetti*. - Alt, Kuğ, Tel, Tub *yetti*. - Tuv *çedi*. - Yak *sättä*. Türkçe *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi kuralıdır. - Çuv *şıçčë*, *şıç*, *şıçë*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *yeti* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *yeti*, *yetti*, *yedi*, *yeddi* olarak kullanılır.

Clauson'a göre, ortasındaki ünsüzün aslen ikiz olduğu anlaşıyor (*yetti*, *yeddi*). Türkçe *iki* (*ikkî*) gibi.

Ramstedt'e göre (JSFOu 24,1 : 16-17; Formenlehre 66), Türkçe *ye-* kökünden gelir. Ona göre, *yedi* (ve *altı*) aslen sayı adı olmayıp parmaklara verilen bir addır ("Essfinger"). Hartmann (KSz 1: 155) *yedi*'yi **yet-di* 'es ist fertig, es hat gereicht' olarak açıklamıştır. Munkácsi (KCSA 1: 314) de *yedi*'yi *yet-* kökünden getirmiştir. Hartmann'ın açıklamasını Räsänen (MTS 77-78) de benimsemiştir. Schmidt (MSFOu 67 : 367) Altay dillerinde *altı* - *on* arasındaki sayı adlarının farklı olduğunu dile getirmiştir.

Németh : Csoma Arm 82 ; Egorov : ÊS 215 ; Räsänen : MTS 76, 77; V 199 a; Clauson : ED 886 a; Doerfer : TMEN 1828; KhalMat 309; Sinor : Raun Arm 328-330; ÊSTJa 1989, 167-168.

Türkçe sayı adlarının kökenine ilişkin açıklamaları Samoyloviç (JaPÇ) toplu olarak gözden geçirmiştir. Bk. *yetmiş*.

yek 'kayıtta dümeni kullanmak için dümenin baş tarafına takılan ağaç veya demir kol'.

Rumcadan alındığı anlaşıyor : R (Bizans) οἰάκιον 'tiller'. - İtalyanca (*giaccio*, *aggiaccio*, *agghiaccio*) ve Fransızca (*argeau*) gibi dillere de geçmiştir.

Kahane-Tietze: LFL 822.

yel 'havanın yer değiştirmesinden oluşan esinti, rüzgâr'

~ Tkm *yel*. - Nog *yel*. - Bar *yil*. - TatK *cil*. - Bşk *yil*, *cil*. - Kzk *jel*. - Krg *cel*. - Alt, Tel *yel*. - Tar *yel*. - Şor *çel*. - Hal *yāl*. - Çuv *şil*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *yel* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yel* biçimi kullanılır.

Macarca *szél* biçimi Çuvaş özellikleri taşıyan bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır.

Gombocz : BTLw 182; Ramstedt: Stellung 38:10 (Macarca *szél*'in Türkçeden geldiği yolundaki açıklamaya katılmamıştır. Ona göre, *szél* İran dillerinden alınmıştır); Egorov: ÊS 213; Räsänen: LTS 185; V 195 b; Clauson: ED 916-917; Doerfer : KhalMat 309 (Macarca *szél*'in Türkçeden geldiğini kabul etmemiştir. Ona göre, *szél* öz Macarca bir sözdür); Ligeti: TörK 23-24 (Ramstedt'in görüşünü eleştirdiği gibi, Doerfer'in savını da benimsememiştir); ÊSTJa 1989, 174-176; Kononov: GrJaTRP 92. §.

elim esk. 'tutkal'. Ağızlarda *ilim* 'erik ve kayısı ağaçlarının çıkardığı zambak' olarak geçer. Başındaki y- ağızlarda düşmüştür.

~ Tkm *yelim*. - Nog *yelim*. - TatK *yilēm*. Tatarlar *cilēm* biçimini de kullanırlar. - KKlp *jelim*. - Kzk *jelim*. - Krg *celim*. - Tar *yelim*. - Alt, Tel *yelim*. - Şor *çelim*. - Yak *silim*. Türkçe y-'nin Yakutçada s-'ye çevrilmesi kuralıdır. - Çuv *şilēm*.

Orta Türkçede *yelim* 'tutkal' olarak saklanmıştır. Kumanca ve Kıpçakçada da *yelim* olarak kullanılır.

Türkçede *yelim*'in yerini *tutkal* almıştır. Bk. *tutkal*.

Farsça *yalim*, *yilim* 'glue' biçimi Türkçeden geçmiştir (Dorfer : TMEN 1889).

Ligeti: AOH 17:24; Egorov : ÊS 213; Räsänen: V 196 a; Clauson : ED 929 a; Eren : TD 1993/2 : 64-65

elin 'inek, koyun gibi hayvanlarda memenin süt toplanan bölümü, süt torbası'. Türkçede *yelim* biçimi de kullanılır. Ağızlarda dar bir alanda kalmıştır. Eski kaynaklarda *yelin* olarak geçer.

~ Tkm *yelin*. - Nog *yelin*. - Özb *yelin*. - KKlp *jelin*. - Kzk *jelin*. - Krg *celin*. - TatK *cilim*. -

Tar *yelin*. - Bar *yilin*. - Yak *silin* > *sirin*. Baştaki y-'nin Yakutçada s-'ye çevrilmesi kuralıdır. - Çuv *silē*.

Kökünü bilmiyoruz. Ancak *alın*, *bıkın*, *boyun*, *burun*, *karın*, *taban* gibi -n ekiyle türetilmiş organ adlarına benzediği açıktır. Bk. Doerfer : TMEN 2 : 194.

Gombocz (NyK 35 : 270/61; KSz 13 : 25/62) Türkçe *yelin*'i Moğolca *deleng* biçimiyle birleştirmiştir. Bu birleştirmeye Poppe (KCSA 2 : 67 ; UJb 6 : 105; Lautlehre 22, 76) de katılmıştır.

Teleütçede geçen *telin* biçimi Moğolcadan alınmıştır (Gombocz: Nyr 23: 549; Ramstedt: KWb 86 b; Rassadin: Zaimstvovaniya 6).

Bulgar ağızlarında kullanılan *elim* biçimi Türkçeden geçmiştir (Eren : Mirçev Arm 161).

Gombocz: NyK 35: 270; KSz 13 : 25 ; Ramstedt : NyK 42 : 238; KWb 86 b; Poppe: UJb 6 : 105 ; Egorov: ÊS 213; Musaev: LTJa 134-136; Räsänen: V 196 a; Clauson: ED 930 a; ÊSTJa 1989, 180-181; Şçerbak : JaS 123/179.

yelken 'rüzgâr gücünden yararlanmak için geniş bir yüzey oluşturacak biçimde yan yana dikilen ve teknenin direğine takılarak onu yüreten kumaş'

~ Tkm *yelken*. - TatK *cilgen*. - Nog *yelken*. - KKlp *jelkom*. Sonundaki -kom eki düşündürücüdür. - Kzk *jelken*. Kazak ağızlarında *jelkem* olarak da geçer.

Türkçede 'rüzgâr' olarak kullanılan *yel*'den geldiği açıktır. Ancak yapı bakımından açıklanmaya muhtaçtır. Dmitriev'e göre (DAN B, 68), *yel*'den -ken ekiyle yapılmış bir türevdir. Kahane - Tietze (LFL 8. s.) Türkçe bir türev olduğunu dile getirmekle yetinmişlerdir. Räsänen (V 195 b) de *yel*'in türevleri arasında saymakla kalmıştır. Clauson (ED 928 a, s.v. *yelgin*) *yel* kökünden gelen bir

türev olabileceğini dile getirmiştir. Gadjeva (TAK 177) *yel- 'esmek' kökünden çıktığını yazmıştır. Sevortyan (AG 313-314) da yel- 'esmek' kökünden yola çıkarak -ken ekiyle kurulmuş bir türev olduğunu seslendirmiştir. Ancak, daha sonra (ÊSTJa 1980, 181-182) yelken'in *yel- kökünden geldiğinin açık olmadığını itiraf etmiş, Gulyamov'un yel-ik- fiilinden -en ekiyle türetildiği yolundaki görüşünü benimsemiştir (Gulyamov : Prob 29).

yelloz '(kadın için) ahlâksız, hafifmeşrep, şıllık'.

Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen : V 196 b.

yelpaze 'sallandığında küçük bir hava akımı yapan ve özellikle yüzü serinletmeye yarayan, küçük, katlanabilir, taşınabilir araç'. Yerel ağızlarda yelpeze, yelpize olarak geçer. Eski kaynaklarda da yelpeze ve yelpize biçimleri kullanılır.

Tietze'ye göre (WZKM 59-60 : 200), Farsça bād-bezan 'a sort of fan' sözünden gelir. Farsça bād-bezan biçimindeki bād Türkçede yel'e çevrilmiş, bu yolla Farsça bād-bezan Türkçede yelpaze biçimini almıştır. Buna göre, Farsça bād-bezan biçiminin sonundaki -n'nin Türkçede düştüğü anlaşılıyor. Ancak Tietze'nin -n üzerinde durmadığı göze çarpıyor. Bu sesin Türkçede düşmesi, açıklanması gereken bir sorundur. Farsçada bād-bezan yanında bād-wēz, bad-wēzan biçimleri de geçer. Ancak bu biçimlerin de Türkçe yelpaze'yi ses yönünden karşılayamadığı açıktır.

Türkçede yelpazeye badzen, badzene (< Far bād-zan, bād-zana 'a fan') adları da verilirdi. Bk. Räsänen : V 55 a. Bu adlar Tietze'nin gözünden kaçmıştır. Türkçe badzen biçiminde Farsça bād-zan'ın sonundaki -n olduğu gibi kalmıştır.

Räsänen (V 195 b) de Türkçe yelpaze'yi yel + Far bādzan olarak açıklamakla yetinmiş, -n üzerinde özel olarak durmamıştır. ÊSTJa'ya göre (1989, 183), Türkçe yelpaze, büyük bir olasılıkla Farsça بادبزن biçimi ile Türkçe yelpi- kökünün karışması (contamination) sonunda ortaya çıkmış bir biçimdir. (Steingass بادبزن bād-bezan 'a sort of fan' biçimini vermiştir.) ÊSTJa'nın bu yolda Räsänen'in etimolojisini benimsediğine tanık oluyoruz. Clauson (ED 920 a) Türkçe ("Osmanlıca") yelpaze'yi yelpi- kökünün türevleri arasında 'çok bozuk' bir biçim olarak vermiştir. ÊSTJa, Clauson'un görüşü üzerinde durmamıştır.

Eski ve yeni diyalektlerde yelpi- (~ yelbi-, yelbe-, yilbe-, çelbe-) 'Wind machen, fächeln' olarak geçer (Räsänen : V 196 b; ÊSTJa 1989, 182-183). Bu kökün -güç, -giç ekiyle yapılmış birtakım türevleri diyalektlerde 'yelpaze' olarak kullanılır : Özb yelpigüç ; YUyg yelpügüç vb. Baraba Tatarları yelpaze-ye yilbezek adını verirler. Türkmenler 'yelpaze' olarak yelpevâç adını kullandıkları gibi, balık yüzgecine de yelpezek adını verirler. Brockelmann'a göre (OGM 107. §), eski kaynaklarda geçen yelpise 'Wedel' biçimi -se ekiyle türetilmiştir.

Bu örnekler karşısında Türkçe yelpaze'nin Farsçadan geldiği yolundaki görüşün düşündürücü bir sav olarak kaldığı açıklık kazanıyor.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir : Blg elpeze; Srp lèpeza (BER 1 : 493; Skok : EtRj 2 : 289).

yelve 1. 'bildircına benzeyen bir su kuşu'; **2.** 'flurya'. Ağızlarda yelve 'çulluğa benzeyen bir kuş' olarak geçer.

~ Az yelvə.

Eski Kıpçakçada da yelve biçimi kullanılır.

Farsça *yalva* 'a woodcock; a rail' Türkçeden alınmıştır.

Doerfer: TMEN 1893 ; Räsänen : V 196 b (kökenini vermemiştir); Eren: TD 52 : 771; 1990/1:39.

yemiş 'bitkilerde, çiçeğin döllenmesiyle oluşan ve tohumu taşıyan organ'. Ülkemizin bir bölümünde 'incir' olarak da kullanılır.

~Tkm *iyemiş* 'meyve; yemiş'. - Ses bakımından çarpıcı ve düşündürücüdür. Bu biçim Türkçe *çıyan*'ın Türkmencede *içyan*'a çevrilmesine benzer. - Nog *yemiş*. - KKlp *jemis* 'meyve, yemiş'. - Kzk *jemis*. - Krg *cemis*. - Özb *yemiş* 'yemek, yiyecek'. - TatK *cimış* 'yemiş, meyve'. - Hak *imes* 'tohum; yemiş'. - Tuv *çimis*. - Şor *çimış*. - Alt *yemiş* 'yemek, yem'. - Çuv *şimēš* 'yemek, yem; yemiş'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *yemiş* 'meyve' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yemiş* biçimi göze çarpar.

Türkçe *ye-* kökünden geldiği açıktır. Ancak *-miş* ekinin *yemiş* türevindeki rolü açık değildir.

Belli başlı bilimsel yayınlarda *yemiş*'in *-miş* ekiyle türetildiği sıklıkla dile getirilmiştir. Örn. Clauson (ED 938 b), *yemiş*'in *ye-* kökünden geldiğini açıklamışsa da, *-miş*'in az rastlanır (unusual) bir ek olduğunu saklamıştır. Sözlüğün "Suffixes" bölümünde Clauson, *-miş/-miş* ekinin yalnız *altmış*, *yetmiş* örneklerinde geçtiğini bildirmekle yetinmiş, *yemiş* örneğini vermemiştir. Räsänen (V 197 a) *yemiş*'in *ye-* kökünden çıktığını yazmış, ancak *-miş* ekinen söz etmemiştir. Ligeti (TörK 231) *yemiş*'in *-ş* ekiyle kurulmuş bir türev olduğunu açıklamıştır (*yem-i-ş*). Clauson'un verdiği *altmış* ve *yetmiş* örneklerinin Çuvaşçada *utmäl* ve *šitmäl* olarak geçtiğini biliyoruz. Bk. *altmış*, *yetmiş*. Türkçe *-ş* sesinin Çuvaşçada *-l'*ye dönüşmesi eski bir kuraldır. Örn. Türkçe *gümüş* (< *kümüš*) Çuvaşçada *kēmēl*'e çevrilmiştir. Bunun gibi, Türk-

çe *diş* (< *tiš* < *tış*) de Çuvaşçada *šäl'*a dönüşmüştür. Eski Türkçe *kuyaş* 'güneş' da Çuvaşçada *xēvel* olarak geçer. Bu örneklerle göre, *yemiş*'in de Çuvaşçada *šimēl* olarak geçmesi gerekirdi. O açıdan *yemiş*'in Çuvaşçada kullanılan *šimēš* karşılığı düşündürücüdür. Başındaki *š-* eski Türkçe *y-*'nin karşılığı olarak normaldir. Buna karşılık *-miş* ekinin Çuvaşçada *-mēš* olarak geçmesi çarpıcıdır.

Çuvaşça *šimēš* ara sıra Tatarcadan kalma bir alıntı olarak da değerlendirilmiştir.

Eski Çuvaşça yoluyla Macarcaya geçen alıntılarda Türkçe *-ş*'lerin Çuvaşça karşılığı olarak *-l* sesinin geçtiğine tanık oluyoruz: Türkçe *şişek* (< *tišek* < **tişak* < *tış* 'diş') >> Çuvaşça *šāla* (*šāla pulā*) > Macarca *süllö*; eski Türkçe *tüş* 'kuşluk vakti' > Macarca *dél* 'öğle'. Bu örnekler karşısında Türkçe *yemiş*'in Çuvaşçada *šimēš* olarak kalması düşündürücüdür. Ancak, Ligeti'nin açıkladığı gibi (TörK 16), Çuvaşçada Türkçe *-ş*'lerin *-š* olarak kaldığı örnekler de vardır. Ne var ki bu durumdan habersiz kaldığı anlaşılan birçok uzmanın, Türkçe *-ş*'lerin Çuvaşçada *-l'*ye çevrildiği yönündeki gözlemden yola çıkarak, Macarcada yemişe verilen *gyümölcs* adının Çuvaşça **yimül* biçiminden geldiğini dile getirdiğini görüyoruz. Bu uzmanların başında Ramstedt gibi bir bilginin yer alması düşündürücüdür. Ramstedt (Stellung 33), Macarca *gyümölcs*'ü Çuvaşça **yimül* biçimiyle birleştirmekle kalmayarak **yimül'*e bir küçültme eki de getirmiş, Macarca *gyümölcs*'ün **yimül* + *-ç* biçiminden geldiğini ileri sürmüştür. Onun otoritesine güvenen Türkolog ve Mongolistler, bu açıklamayı sık sık değerlendirmişlerdir. Örn. Poppe, eserlerinde Ramstedt'in bu açıklamasını sıklıkla kullanmıştır.

Róna-Tas (Hungaro-Turcica 169-170) da Macarca *gyümölcs*'teki *-l'*'nin Eski Bulgarca **cemilč*'ten geldiğini vurgulamıştır.

Ancak Ligeti (TörK 84) Ramstedt'in savının yanlış olduğunu açık olarak ortaya koymuştur.

Macarca *gyümölcs* biçimindeki *-l-* ikincil bir sestir (Gombocz: KCsA 1:83). Macarcada buna benzer ikincil *-l-*'lere sık sık rastlanır. Örn. eski Türkçeden kalma bir alıntı olan *ács* (< Türkçe *ağaççı*) sözünün *ács* biçimindeki *-l-* sesi Macarcada türemiştir. Bunun gibi, Türkçe *beşik*'ten gelen Macarca *bölcső* biçimindeki *-l-* de ikincil bir sestir. O açıdan Macarca *gyümölcs*'ün **yimül* + *-ç* biçiminden geldiği düşünülemez. Daha açık bir deyişle, Macarca *gyümölcs*'teki *-l-*'nin Türkçe *-ş*'nin Çuvaşça karşılığı olduğu yolundaki görüş bütünü yanlıştır. Gombocz'a göre (KSz 13 : 21), Ana Türkçe **-ş*'nin Türk-Macar ilişkileri döneminde Çuvaşçada *-ş* olarak saklandığı anlaşıyor.

Macarca *gyümölcs*'ü açıklamak için *gyümölcs* biçiminden yola çıkmak gerektiği açıklık kazanıyor.

Türkçe *yemiş* Moğolcaya *cimis* olarak geçmiştir (Vladimirtsov : TurĖl 19; Ligeti : I. OK 261). Moğolcada başlangıçta *cimiş* olarak geçmesi Türkçeden kalma bir alıntı olduğuna açık bir tanıktır. Damdinov (Sanjeev Arm 52) *yemiş*'i Türk ve Moğol dillerinde ortak olarak kullanılan bitki ve yemiş adları arasında saymıştır. Bk. Tatarintsev : Vlijanie 24.

Türkçeden Arapçaya da geçmiştir: Ar (Suriye) *yamış* 'fruit'. Bulgarca *emiš* biçimi de Türkçeden alınmıştır (BER 1: 496).

Karaçay ve Balkarlar yemişe *köget* adını verirler. Bk. Musaev: LTJa 251.

Gombocz: BTLw 90; MNy 13: 100-101; KCsA 1:83; Ramstedt: Stellung 33; Munkácsi: MSFOu 68: 288. s. 1. not; Räsänen: TLT 48; LTS 180; MTS 107, 137; V 197 a; Németh: KCsA 1. Ergänzungsband 524 ;

Benzing : PhTF 1:711; Şçerbak : Očerki (İmja) 169; Vvedenie 141. Bárczi : Studia Turcica 45; Pritsak: Fürstenliste 60; Ligeti: MNy 54 : 450; 56: 302. s. 1. not; 74: 265-274; 81:10; CAJ 24 : 239-247; AOH 38 : 18-19; TörK 17, 84, 231; Doerfer: TMEN 1898; TDAY 1975-1976, 35 ; Egorov: ÊS 214; Eren: TDAY 1972, 256 ; Róna-Tas: AOH 37 : 429-430; ResAlTL 208; Musaev: LTJa 246-251; Clauson: ED 938 b; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 334-335 ; Miller : Róna-Tas Arm 141; Bk. *yemişen*.

yemişen yer. 'alıç (*Crataegus monogyna*)'. Ağızlarda *yemişgen*, *yemişken* biçimi de kullanılır.

~ Az *yemişan* 'ak diken'. - Tkm yer. *yemšan* 'kırmızı yemişleri olan, *alıç* türüne bağlı bir bitki'. Türkmencede *alıç* '*Crataegus*, *C. oxyantha* et *monogyna*' olarak kullanılır.

Çağataycada *yemişen* biçimi geçer. Clauson (ED 939 a), Senglâh'a dayanarak *yemişen*'i 'a redcoloured fruit like a wild cherry (*ālū bālū*)' called in Pe. *gūmaç* (?) and in Ar. *zaʿrur* ('medlar') diye açıklamıştır. Ligeti, Clauson'un verdiği Farsça *gūmaç* (?) biçimini *kūhic* 'the *Oxyacanth*-fruit; a bramble' diye düzeltmiştir.

Orta Türkçede *yemşen* biçimi kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *yemşen* "Kıpçak ülkesinde yetişen yabanî bir yemişe verilen bir ad"dır.

Clauson'a göre, *yemşen* Türkçe *yemiş*'ten yapılmış "kural dışı" ("unusual") bir türevdir. Yazarın Anadolu Türkçesinde (ve Türkmencede) yaşayan *yemişen* biçiminden habersiz kaldığı göze çarpıyor.

Németh (KCsA 3 : 109) *yemişen*'in *-n* ekiyle kurulduğunu açıklamıştır. Brockelmann (OGM 92. § d) da Kıpçakça *yimşen*'in *yemiş*'ten geldiğini yazmıştır. Ligeti (MNy 75:273) de *yemişen*'in *-n* ekiyle kurulduğunu

açıklamıştır (*yemiş* + *-(e)n*). Bk. Ligeti : TörK 231. Türkçede buna benzer *-n* ekleri vardır. Ligeti, Brockelmann'ın gramerinde (125. §) verilen örnekleri de değerlendirmiş, ancak Clauson'un, *yemşen*'in "kural dışı" bir türev olduğu yolundaki yargısını göz ardı etmiştir. Räsänen (MTS 107) de *yemişen*'i *-n* ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmiştir.

Ligeti'ye göre, Macarca *gyümölcsény* 'Crataegus' eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır. Bu alıntının Türkçe karşılığı olarak da Ligeti *yemişen* 'Crataegus: C. oxyacantha ve C. monogyna' biçimini göstermiştir (MNY 75: 273; CAJ 24 : 242 - 243).

ÊSTJa'nın Türkçe *yemişen*'i *yavşan* biçimiyle karıştırdığı göze çarpıyor (ÊSTJa 1989, 53-55). Bk. *yavşan*.

Türkçe *yemişen* Bulgarca *emişen* olarak geçmiştir (Eren: Mirçev Arm 161-162).

Radloff, Türkçede *dunul* *طركل* sözünün 'Crataegus' olarak kullanıldığını yazmıştır. T. Baytop'un Türkçe Bitki Adları Sözlüğü'nde buna benzer bir sözün geçmemesi düşündürücüdür.

yen 'giysi kolu'

~ Tkm *yeñ*. - TatK *jiñ*. - Bşk *yiñ*. - Nog *yeñ*. - Krg *ceñ*. - Alt, Tar *yeñ*. - Özb *yeñ*. - Tuv *çeñ*. - Yak *siex*. - Çuv *šană*. Türkçe *y-* nin Çuvaşçada *ś*'ye çevrilmesi kuraldır.

Orta Türkçeden başlayarak kullanılır (*yeñ*). Eski Kıpçakçada da *yeñ* olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

Türkçeden Farsçaya da geçmiştir (Doerfer: TMEN 1904).

Räsänen: LTS 200; V 197 b; Egorov: ÊS 202; Clauson: ED 940 b; Doerfer: TMEN 1904 ; ÊSTJa 1989, 186-187.

yeniceri bk. çeri.

yer 1. 'bir şeyin, bir kimsenin kapladığı boşluk, mahal, mekân'; 2. 'ayakla basılan taban'; 3. 'yaşanılan, oturlan şehir, kasaba,

mahalle'; 4. 'ülke, bölge'; 5. 'görev, makam'; 6. 'herhangi bir şeye, bir işe ayrılmış bölüm veya alan'; 7. 'üzerine yapı kurulmaya veya ekime elverişli toprak parçası'; 8. 'toprak'

~ Tkm *yer*. - TatK *yir*, *cir*. - Nog *yer*. - KKlp *jer*. - Kzk *jer*. - Krg *cer*. - Alt, Tel *yer*. - Şor *çer*. - Hal *yer*. - Tuv *çer*. - Yak *sir*. Türkçe *y-* nin Yakutçada *s*'ye dönüşmesi kuraldır. - Çuv *şër*. Türkçe *y-* nin Çuvaşçada *ś*'ye çevrildiğini biliyoruz.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Eski Türkçede *yer* biçimi yaygın olarak geçer. Orta Türkçede de *yer* olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *yer* biçimi göze çarpar.

Kökünü bilmiyoruz.

Kürtçede *yer* olarak kullanılır. Sinor'a göre (Poppe Arm [2] 329-335), *Pusztaszer* (Macaristan) adının ikinci bölümünde geçen *szer* biçimi Türkçe *yer*'den kalma bir alıntıdır. Clauson'un bu birleştirmeyi olduğu gibi benimsediği göze çarpıyor.

Doerfer: TMEN N 181 = 2126 ; Räsänen: V 198 a; Clauson: ED 954; Kho : MSFOu 158:140; ÊSTJa 1989, 191-192.

yetmiş 'altmış dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Az *yetmiş*. - Tkm *yetmiş*. - TatK *citmiş*. - Kzk *jetpis*. Kazakçada *altmış*'taki *-m-* de *-p-*'ye çevrilmiştir: *alpis*. - Krg *cetmiş*. Kırgızcada *cetmiş* biçimi de kullanılır. - KKlp *jetpis*. - Blk *cetmiş*. Balkarcada *üç cıyırma bla on* ('üç yirmi ile on') adı da kullanılır. - Nog *yetpis*. - Çuv *šitmël*. Türkçe *-ş*'nin Çuvaşçada *-l*'ye çevrilmesi eski bir kuraldır.

Eski yazıtlardan başlayarak *yetmiş* olarak geçer. Sibiry diyalektlerinde (ve Sarı Uyurcada) *yetmiş* yerine *yeti on* adı kullanılır: Alt *yetten*. - Kaça *yetton*. - Hak *çeton*. - Tuv *çeden*. - SUyg *yeton*, *ceton*. - Yak *sättä uon*.

< *yeti* '7' + *miş*.

İkinci bölümünde geçen *miş*'in '10' değerini bildirdiği açıktır. Türkçe *altmış* sayı adındaki *miş* gibi. Bk. *altmış*.

Türkçeden Tacikçeye de geçmiştir (Doerfer : TLT 138).

Necip Asım : TM 2 : 392 (-*miş*'i "çokluk eki" olarak değerlendirmiştir) ; Ramstedt : JSFOu 24,1: 16; Hartmann : KSz 1 : 155 (*yetmiş*'i *yet-* kökünden getirmiştir : *yet-miş* 'es ist fertig') ; Németh: NyK 47: 82; Csoma Arm 82; Räsänen: MTS 76, 80, 137; Eren: TDAY 1972, 257 ; Clauson : Studies 150 (... -*miş/-miş*... a very old suffix for "ten"); ED 891 b; "Suffixes" bölümüne göre, yalnız *altmış*, *yétmış*'te "a common Conjugational Suff." olarak geçer. Ligeti: MNy 74: 266-267; Menges: Introduction 98; Bazin: SChron 74 ; ÊSTJa 1989, 194-195. -*miş* , -*miş* eki için bk. Bang: Túrán 1918, 525. s. 22. not; Samoyloviç : Jazykovednye problemy po čislitel'nym. Leningrad 1927. 146, 150, 151-153.

yılkı 'at sürüsü'. Ağızlarda *ılkı* biçimi de geçer.

~ Tkm *yılkı* 'at sürüsü'. - Az *ılkı* 'at sürüsü'.

- Nog *yılkı*. - Blk *cılkı*. - TatK *cılkı*. - KKlp *jılkı* 'at'. - Kzk *jılkı* 'at' - Krg *cılkı* 'at'. - Özb *yilki*. - Alt, Tel *yılkı* 'at sürüsü'. - Kzl *yılgı* 'at'. - Şor, Sag *çılğı* 'at sürüsü'. - Tuv *çılğı* 'at sürüsü'. - Yak *sılgı* 'at'. Türkçe *y-* nin Yakutçada *s-* 'ye çevrilmesi eski bir ses kurallıdır.

Eski Türkçede *yılkı* 'davar; at' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *yılkı* 'hayvan, hayvan sürüsü, yılkı' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *yılkı* 'hayvan' anlamına gelir. Ancak 'at' olarak da geçer.

Türkçe bir türev olduğu anlaşılıyor. Bazin'e göre (SChron 68), *yılkı* (*yıl-kı*) 'de l'année'

olarak başlangıçta 'bétail né dans l'année' anlamında kullanılmış, daha sonra genel olarak 'gros bétail' ve özel olarak 'manade de chevaux' değerini kazanmıştır. Türkçe *yıl-kı*'nın, *yıl* sözünün -*kı* ekiyle yapılmış bir türevi olduğunu Räsänen (V 200-201) de dile getirmiştir. Clauson'un da bu görüşe katıldığı anlaşılıyor (ED 925-926). ÊSTJa (1989, 281-282) bu görüşü anlam bakımından *yılsığ* 'zengin, varlıklı' gibi türevlerle dolaylı olarak desteklemek istemiş, Räsänen'in, 'sürü' anlamına gelen *tabun* sözünün Moğolca *ta-bun* 'beş' biçiminden geldiği yolundaki açıklamasını da göz ardı etmemiştir (V 453 a). Şçerbak (İRLTJa 84-85), *yılkı*'nın başlangıçta 'sürü' anlamına geldiğini düşünmüş, daha sonra 'at' değerini kazandığını söylemiştir. Buna dayanarak Vámbéry' nin, *yılkı*'nın *yıl-* 'toplamak, birleştirmek' kökünden geldiği yolundaki savını ilginç bulduğunu saklamamıştır. Habiçev (Slovoobrazovanie 6) de bu görüşe katılmıştır. Doerfer (TMEN 658) de buna benzer bir görüş dile getirmiştir. Bk. Doerfer: TMEN 164; KhalMat 310. ÊSTJa (1989, 281-282) belli başlı açıklamaları özetlemekle yetinmiştir.

Türkçeden Farsça, Kürtçe gibi dillere geçmiştir (Doerfer: TMEN 658). Kafkas dillerinde de yaygın olarak kullanılır.

Räsänen: LTS 234.

yıltar bk. *ıltar*.

yirmi < yığirmi 'on dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Az *iyirmi*. - Tkm *yigrimi*. - Özb *yigirma*. - Krg *cıyırma*, *cığırma*. - Kzk *jıyırma*. - KKlp *jigirma*. - Nog *yırma*. - Blk *cıyırma*. - Alt *yırme*. - Şor *çegirbe*. - Kuş *yegerbe*. - Küer *yigirbe*. - Hak *çibirgi*. Hakaşça *çibirgi* biçiminin göçüşmeli (*métathétique*) bir biçim olduğu anlaşılıyor: **çigirbi* > *çibirgi*. - Yak

sūrbā. Türkçe *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi kuralıdır. - Çuv *şirēm*.

Eski Türkçeden beri kullanıldığını biliyoruz (*yigirmi*). Orta Türkçede *yigirme*, *yigirmi* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yegirmi* biçimi kullanılır.

Bu verilere göre, *yirmi* (< *yigirmi*, *yigirme*) adının birleşik bir ad olduğu anlaşılıyor. Birinci bölümünde *iki* (~*ikki*) sayısının saklandığı düşünülebilir. Bk. Ramstedt : KSz 16 : 71. İkinci bölümünde ise '10' anlamına gelen bir sayı adının kullanıldığı tahmin edilebilir. Türkçe *altı on* '60', *yeti on* '70', *sekiz on* (> *seksen*) '80', *tokuz on* (> *doksan*) '90' adlarında olduğu gibi. Türkçe *altmış* '60' ve *yetmiş* '70' adlarının ikinci bölümünde de '10' değerinde bir adın saklandığını biliyoruz. Bk. *altmış*, *yetmiş*. Bu örnekleri göz önüne alan Ramstedt (JSFOu 24 : 21) *yigirmi* adının Türkçe *iki* '2' ve Moğolca *arban* '10' adlarının birleşmesi sonunda oluştuğunu ileri sürmüştür. Ancak, *iki* (~*ikki*) adı eski ve yeni dilyalektlerde *iki* (~*ikki*) olarak geçer. Bu adın *yiki* (veya *yikki*) biçimine rastlanmaz. Buna karşılık çağdaş dilyalektlerde ve özellikle Yakutça ve Çuvaşçada kullanılan biçimler, *yirmi*'nin başındaki *y-* sesinin eskiliğine açık bir tanıktır. O bakımdan Ramstedt'in açıklaması ses yönünden tartışmaya açıktır. Ancak Ramstedt'in açıklaması bilim çevrelerinde bir süre benimsenmiştir. Örn. Németh (HonfKial 263) bu açıklamayı doğrulamaya çalışmıştır. Bk. Németh: Nyr 42:241-242. Daha sonra Ramstedt (Formenlehre 65) Türkçe *yigirmi*'yi ~ Moğolca *ġirin* 'zwei', 'beide', 'ein Paar' biçimine bağlamış, *ġirmesün* 'schwanger' biçiminin de *ġürim*'den türediğini açıklamıştır. Buna göre, *ġigirme*'nin *ġigür-* ~ *ġigir-* 'verdoppeln' fiilinden kalma bir nominal biçim olarak değerlendirilmesi gerekir. Bk. Ramstedt : Togan Arm 227-230.

Türk dilyalektlerinde *on*'la yapılmış sayı adları büyük bir yer tutar. Türkçe *seksen* (< *sekiz on*) ve *doksan* (< *dokuz on*) gibi. Bk. *on*. Türkçe *altmış* ve *yetmiş* gibi sayı adlarının da *mış* ~ *miş* ile oluşturulduğu açıktır. Bu adlarda gördüğümüz *mış* ~ *miş*'in 'on' değerinde olduğu anlaşılıyor. Bk. *altmış*, *yetmiş*.

Sarı Uygurlar yirmiye *işkon* adını verirler. Bu adın *işki on*'dan geldiği daha ilk bakışta anlaşılıyor. Sarı Uygarcada *iki* yerine *işki* biçimi kullanılır. Sarı Uygurca *işki* biçimindeki -ş- sonradan türemiştir. Türkçe *it* ~ Sarı Uygurca *işt* örneğinde olduğu gibi Bk. Malov: Marr Arm 271-277. Ancak dilyalektlerde yapı bakımından farklı birtakım sayı adları da vardır. Türkçe *otuz*, *kırk*, *elli* gibi.

Özbekçeden Tacikçeye *yigirma* olarak geçmiştir (Doerfer:TLT 140).

Bang : Túrán 1918, 527 ; Räsänen : MTS 76, 79; Bazin : SChron 73, 74; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 79.

yobaz 'kaba, kaba saba (kimse)'. Yazı dilinde daha çok 'kaba sofı' olarak kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz.

yoğurt 'maya katılarak koyulaştırılmış süt'

~ Tkm *yoğurt*. Türkmenler *katık* adını da kullanırlar. - Nog *yuvırt*. - Krg *cūrat*. - Sag *çōrt*. - Yak *suorat*. Baştaki *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi eski bir kuralıdır.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *yuğrut* olarak geçer. Kumancada *yuğurt* biçiminin kullanıldığı anlaşılıyor. Buna karşılık Kıpçakçada *yağurt* (ve *yuğurt*) biçimi göze çarpar. Doerfer'e göre (TMEN 952), Kıpçakça *yağurt* biçiminin oluşmasında *yağ*'ın baskısı göz ardı edilemez.

Türkçe *yuğur-* kökünden geldiği anlaşılıyor: *yuğur* - + -t eki.

Türkçe *yoğurt* türevinde gördüğümüz -t ekinin süt ürünlerinde sıklıkla geçtiğine tanık oluyoruz: Orta Türkçe *suğut* 'kesilmiş süten yapılan peynir' (< : *suğ-*) (Brockelmann: OGM 117. §; Räsänen: V 425 a; Clauson: ED 806 b); Türkçe *kurut* 'kurutulmuş süt ürünü'; Kazakça *ırkıt* 'die Buttermilch'; Kazakça *şubat* 'deve süünden yapılmış kımız'; Eski Kıpçakça *çığıt* 'peynir', Çuvaşça *çıkıt* (> Macarca *sajt*). Ancak Kıpçak alanında kullanılan *çığıt*'ın Osetçeden geldiği sık sık dile getirilmiştir (Osetçe *cyxt* 'peynir'). Bk. Abaev : ÊS 3 : 197 ; Ligeti : TörK 129.

Türkçe bir alıntı olarak Avrupa dillerinde de yaygın olarak kullanılır. İng *yogurt*; Fr *yogourt*; İsp *yogurt*; Alm *Joghurt*; Mac *joghurt*; Srp *jògurt*; Blg *jogurt*, Rus *jugurt*.

Türkçe *yoğurt*'un Rumence *urda* 'yağı alınmış süten yapılan peynir' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır.

Dmitriev : DAN 1929, 92; Brockelmann: OGM 117. §; Doerfer : TMEN 1866 ; Räsänen: V 205 a; Clauson: ED 905 b (Yakutça *suorat* biçimini saymamıştır); Musaev : LTJa 347 ; Dobrodomov: Tİ 112-125 (özellikle 117-118) ; Eren : AOH 30 : 142-143 ; Dördüncü Milletlerarası Yemek Kongresi (bildiri).

yok² yer. 'kalıntı, bulaşık'

~ Tkm *yok* 'yemek artığı'. - Krg *cuk* 'yapışmış herhangi bir şey (örn. yemek artığı)'.

Orta Türkçede *yok* 'çanak bulaşığı' olarak geçer.

< *yo-* ~ *yu-* 'yapışmak' + -k eki.

Clauson : ED 895 a; Kononov: GrJaTRP 80. §; ÊSTJa 1989, 211; Doerfer : Bombaci Arm 112.

yokuş 'yükselerek devam eden yol'. Ağızlarda *yokuş* olarak da geçer. Bu biçimde -ş eki -ç'ye çevrilmiştir. Türkçe *salaş* (< Macarca *szállás*) > *salaş* örneğinde olduğu gibi.

Eski Kıpçakçada *yokuş* 'yüksek yer' olarak geçer.

Kökü Orta Türkçede saklanmıştır : *yok* yer 'yokuş yer' (Clauson: ED 896 a). Türkçe *yokuş* biçiminin sorundaki -ş seyrek olarak kullanılan bir ektir.

Lezgiceye *yuxuş* (< Azerî) olarak geçmiştir. Németh: Túrán 1918, 250-251; Bang: Turcica 290-291; Dmitriev: Stroj 129; Brockelmann: OGM 115. § ; Räsänen: MTS 112; V 205 b s.v. **jok*, **yoy* ; Kononov : Vladimirtsov Arm 176. s. 10. not; ÊSTJa 1989, 215.

yolak yer. 'keçi yolu, küçük geçit'

< *yol* + -(a)k küçültme eki. Yapı bakımından *gölek* 'küçük su birikintisi, gölcük' türevine benzer. Bk. *gölek*.

Brockelmann: OGM 64. § d; ÊSTJa 1989, 219.

yoma > **yuma** 'kalın halat'

< R *λύωμα 'rope'. Baştaki λ-Türkçede *y-* ye dönüşmüştür.

Kahane-Tietze: LFL 804.

yona 'keçeden yapılmış küçük teğelti, belleme'

~ Tkm *yōna* 'keçeden yapılmış belleme'. - KKlp *jona* 'teğelti'. - Kzk *jona* 'eyer altına gelmek üzere atın sırtına vurulan dört köşe küçük keçe örtü'. - Alt, Tel *yonok* 'at takımı, koşum'. - Tuv *çonok* 'belleme'.

Orta Türkçede *yonak* 'semerin altına konan keçe, belleme' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada ise *yona* olarak geçer.

Türkçe *yon* 'bel, sırt' kökünden geldiği anlaşıyor. Bu kök bu gün Kırgızca, Kara Kalpakça gibi diyalektlerde *con* (< *yon*) 'bel, arka, sırt' olarak saklanmıştır. Bk. *belleme*.

Türkçe *yona* biçiminin sonundaki *a* bir ektir. Türkçe *buğur* 'erkek deve' yanında kullanılan *buğra* biçimindeki *a* gibi. Bk. *buğur*. Buna karşılık *yonak* (> *yonok*) biçiminin sonundaki -k bir küçültme ekidir.

Türk diyalektlerinin büyük bir bölümünde *yona* yerine *tokum* adı kullanılır: Alt, Tel, Şor, Kzk, Krg, Tar, Türkî *tokum*. - Alt, Tel, Şor *tokım*. - KKlp *tokım*. - Özb *tokim*. - Bşk *tukım*. Bu adın Moğolcadan alındığı anlaşıyor (Doerfer: TMEN 142).

Räsänen : V 211 a (Türkçe *yunt*, *yont* 'at' sözüne gönderme yapmakla yetinmiştir). Muhammedova'nın, *yona*'nın Farsçadan alındığı yolundaki savı yanlıştır (MSFOu 158: 191). ÊSTJa (1989, 222-223) eski açıklamaları özetlemekle kalmıştır.

Farsça *yün* 'a felt or wollen saddle-cloth' biçimi Türk diyalektlerinden alınmıştır (ÊSTJa 1989, 223). Bk. Doerfer : TMEN 1931 ; Monchi-zadeh : Xurāsān 526.

yonca 'çayırda yetişen üç yapraklı bir yem bitkisi'

~ Az *yonca*. - Tkm *yorunca*. - KKlp *jonıška*. - Kzk *jonırışka*, *jonıška*. - Krg *conğuška*. - Özb *yonğışka*.

Eski Türkçede *yorunçğa* olarak kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *yorınçğa* biçimi geçer. Oğuzlar ise *yorunca* biçimini kullanırlar.

Kökünü açık olarak bilmiyoruz. Bitki (ve hayvan) adlarında kullanılan *-nçğa* ekiyle yapıldığı anlaşıyor. Türkçe *yonca* biçiminin *yorınca*'dan geldiği açıktır. Bu biçimde *-r-* düşmüştür.

Nogaylar yabanî yoncaya *kulnot* (< *kulın* 'tay' + *ot*) adını verirler. Bunun gibi, Farsçada da *asbist* (*aspist*) ve *ispist* (*~sipist*) adı 'yonca' olarak kullanılır. Bu adın *asb* (*~asp*) 'at' sözünden geldiği anlaşıyor. Buna göre, *yonca* adının ilk bakışta Türkçe *yont* (*~yunt*) 'at, at sürüsü' sözüyle birleştirilmesi kolaydır. Ancak, eski *yorınçğa* biçimi göz önüne alınırsa, bu birleştirmenin sağlam bir dayanakta yoksun olduğu anlaşılır. Fala bakmak için kullanılan bir bitki olduğuna göre, *yor-*

kökünden geldiği de bilimsel yayınlarda ara sıra dile getirilmiştir. Ancak, bu düşünce de tartışmaya açıktır.

Anadolu ağızlarında yabanî yoncaya *korunga*, *tirfil*, *üçgül* gibi birtakım adlar verilir. Bk. *korunga*, *tirfil*, *üçgül*.

'Türkçeden komşu dillere de geçmiştir : (Doerfer: TMEN 1932). Tacikçe *yonuşqa*, *yonıuşqa*, *yonıuşqa*, *yonuşqa* (Doerfer : TLT 159) Özbekçeden alınmıştır. Rus diyalektlerinde geçtiğini de biliyoruz.

Bang: Túrán 1918, 528. s. 30. not; Laufer: Sino-Iranica 209. s. 5. not, 214-215; T'oung Pao 17: 500-501; Eren: NyK 51:370; Menges: The Igor' Tale 74. s. 194. not; Brockelmann: OGM 25, 49 ve 94. § c; Ligeti: AOH 4:111. s. 32. not; Doerfer: TMEN 1932 ; TLT 159; Räsänen: V 207; Clauson: TDAY 1966, 7; ED 971 a; Borovkov : LL 111 ; ÊSTJa 1989, 227-229.

yont bk. *yunt*.

yortu 'Hristiyan bayramı'

< R γιορτή 'yortu, resmî tatil günü, şenlik, donanma'.

Meyer: TürkSt 67.

yosma 'şen, güzel, fattan (genç kadın)'.

Kökünü bilmiyoruz.

yörep bk. *verev*

yulaf 'en çok hayvan yemi olarak yetiştirilen bir bitki (*Avena sativa*)'. Ağızlarda *ılaf* olarak da geçer.

Tzitzilis'e göre (GrLw 3), Rumcadan alınmıştır : R yer. 'γῆλωπ', γῆλωπ (αἰγῆλωπιον < αἰγῆλωψ 'eine Hafenart' küçültmesi). ÊSTJa (1989, 245) birinci bölümünü Farsçada arpaya verilen *cau* adıyla birleştirmiş, ikinci bölümünü ise Arapçadan kalma Farsça *alaf* 'ot, yem' biçiminden getirmiştir. Räsänen (V/210) *yulaf* biçimini saymakla

yetinmiş, Dmitrieva (ST 2, 1975, 23) ise Ermeniceden alındığını yazmıştır. Ancak Dankoff (ALT) *yulaf*'ı vermemiştir.

Türk diyalektlerinde yulafa *sulu*, *sula* adı verilir (Çuv *sêlē*). Bu ad Sölkupçaya da geçmiştir (Márk: Néprajz és Nyelvtudomány 19-20 : 252). Bk. Abaev : ÊS 3 : 194-195.

yular 'hayvanın başlığına veya tasmaına bağlanan ip'

~ Tuv *çular*. Tuvalar *dın* adını da kullanırlar.

- Yak *sular*. Baştaki *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi eski bir ses kuralıdır.

~ OT *yular*. Orta Türkçede *yular* yanında *örk*, *tin* gibi birtakım adlar da kullanılır. Eski Kıpçakçada da *yular* olarak geçer.

Diyalektlerde *yular*'ın yerini *nokta* sözü almıştır. Az *noxta* 'yular, dizgin'. - Tkm *nogta* 'yular'. - Nog *nokta*. - Kzk *nokta*. - Krg *nokto*. - TatK *nukta*. - Şor, Sag *nokta*. - Çuv *nāxta*. Bu söz Moğolcadan alınmıştır (Moğ *noğtu*). Moğolca *noğtu*'nun Çince'den geldiği anlaşıyor (Ramstedt : FUF 12 : 157). Bk. Doerfer: TMEN 384; Poppe : Németh Arm 336; Egorov: ÊS 138; Eren : TDAY 1953, 173 ; Räsänen : V 354 b; Ligeti: TörK 243; Róna-Tas: Néprajz és Nyelvtudomány 17-18 : 129; ResAltL 204.

Bulgarca *jułár*, Sırpça *jùlar*, *ùlar* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Miklosich: TE 1: 83; Škaljić : Turc 374). Osetçeye de geçmiştir (Abaev ÊS 1: 404).

Kökünü bilmiyoruz. Ramstedt (KWb 114 b) Moğolca *jiluğa* 'Zügel' biçimiyle birleştirmiştir. Ramstedt'in birleştirmesine Poppe (Lautlehre 23) de katılmıştır. Doerfer (TMEN 164) Ramstedt'in birleştirmesini vermekle yetinmiştir. Räsänen (V 210 a) de Ramstedt'in birleştirmesini benimsemiş, *yular* yanında (? işaretiyle) Türkçe *yultar* biçimini de saymıştır. Ancak, *yultar*'ın Rumca bir alıntı

olduğu Räsänen'in gözünden kaçmıştır. Bk. *yultar*. Škaljić (Turc 374) yanlışlıkla *yular*'ın Rumcadan geldiğini yazmıştır (R *eulēra*). Bk. Bang: KOsm 3: 39. s. 2. not; Doerfer: TMEN 164; Clauson: ED 932 a; CAJ 10: 163; Eren : TD 31 : 182; 56 : 290-291 ; ÊSTJa 1989, 244-245.

yultar < iltar yer. 'köpeklerin boynuna takılan çivili tasma'. Yerel ağızlarda *yıltar*, *hıltar* olarak da geçer.

< R λητόρι 'Strick'. Türkçede *iltar* yanında kullanılan *yultar* (< *yıltar*)'ın başındaki *y-*, *yular*'ın analogik baskısı sonunda oluşmuştur. Bunun gibi, *hıltar*'ın başındaki *h-* de ikincil bir sestir.

Tietze: Gr (2) 378/328. Räsänen (V 210 a) *yultar*'ı yanlışlıkla *yular* ile birleştirmiştir. ÊSTJa (1989, 244-245) *yular* yanında *yıltar* ve *yultar* biçimlerini de saymıştır. Ayrıca, diyalektlerde kullanılan *cılav*'ın kökünden söz ederken (41-42) *yıltar* ve *yultar*'ı da vermiştir. Ancak Levitskaya, *iltar* ve *yıltar*'ın Rumcadan geldiğini eklemiştir.

yuma bk. *yoma*.

yumruk 1. 'parmakların kapanmasıyla elin aldığı biçim'; **2.** 'elin bu biçimiyle yapılan vuruş'

~ Az *yumruğ*, yer. *dumrux*. - Tkm *yumruk*, *yumurdık*. - Nog *yumırık*. Nogaycada *yudırık* biçimi de geçer. - Çuv *šāmār*.

Horasan Türkçesinde *yumurdux* olarak kullanılır (Doerfer: TDAY 1977, 177, 181).

Brockelmann (OGM 105§) *-ruk* ekiyle yapılmış bir türev olarak açıklamış, *yumru* 'rund' biçimiyle karşılaştırmıştır.

Ramstedt (SKE 43) *yumruk* ve *yumru* 'round' biçimlerini *yumur-* 'to close together' fiilinden getirmiştir.

Ligeti (MNY 33: 226) *yum-* kökünün türevleri arasında saymıştır. Räsänen (V 210 b) **yumdur-uk* biçiminden yola çıkmış, *yudruk* biçimine de gönderme yapmıştır.

Eski ve yeni diyalektlerde *yumruk* yerine *yudruk* biçiminin geçtiği göze çarpıyor.

Bşk *yodorok*. - Krg *cuduruk*. - Kzk *judurık*. - KKlp *juduruk*. - Alt *yudruk*. - Sag, Şor *nuzruk*. Sagaycada *muzruk* olarak da geçer. - Hak *munzuruk*. - Tub *çuduruk*. - Yak *suturuk*.

~ ET *yudruk*.

~ OT *yudruğ*.

Şçerbak'ın *yudruk* biçimleri arasında *yumruk* biçimini de saydığı göze çarpıyor (JaS 125/194).

Munkácsi (KSz 15: 348 -349) Karaçayca *cumduruk* ve Balkarca *zunduruk* biçimlerini göz önünde tutarak Türkçe *yumruk*'u *yudruk* biçimiyle birleştirmiştir. Ona göre, bu sözler *yum-* kökünden gelir.

Gombocz (NyK 35: 279-282; KSz 13: 34-36) Türkçe *yudruk*'u Moğolca *nidurğa* biçimiyle birleştirmiştir. Onun otoritesine güvenen uzmanlar bu birleştirmeyi sık sık tekrarlamışlardır. Örn. Ligeti (I. OK 17, 40-41; MNY 59, 389) bu binleştirmeyi vermiştir. Räsänen (V 209 b) de Türkçe *yudruk* ~ Moğolca *nidurğa* birleştirmesini tekrarlamıştır. Poppe (CAJ 16 : 44-45) Moğolca *nidurya*'nın *nidura-* 'to strike' fiilinden geldiğini bildirmiş, Eski Türkçe *yudruk*, Yakutça *suturuk* biçimleriyle birleştirmiştir. Sanjeev (ST 6, 1973, 77-78) Kırgızca *cuduruk* biçimini Türkçe *yum-* kökünden gelen *yumruk* türeviyle değil, Moğolca *nidurya* biçimiyle birleştirmek gerektiğinin altını çizmiştir. Daha sonra Räsänen (V 210 b) Türkçe *yumruk*'un **yumduruk*'tan geldiğini seslendirmiştir. Bk. Räsänen: LTS 232. Doerfer'in bu birleştirmeye katıldığı anlaşılıyor (TMEN 62. s., 362. s.). Ancak Doerfer (TDAY 1980-1981, 14-15) Türkçe *yudruk* ~

Moğolca *nidurya* birleştirmesini benimsemiştir. Bk. Aubin: MongSt 81. Ligeti (AOH 10: 241. s. 11. not) belli başlı verileri saymıştır.

Clauson (ED 892 b) Moğolca *nidurğa*'yı Türkçeden kalma eski bir alıntı olarak değerlendirmiştir.

Ramstedt (KWb 280 b) Moğolca *nidurğa* ya-nında Yakutça *suturuk*, Kazakça *juduruk*, Altayca *yudruk* biçimlerini saymıştır. Daha sonra Ramstedt (SKE 43) *yumak* (< *yum-gak*), *yumruk*, *yumru* biçimlerini birtakım Korece sözlerle karşılaştırmıştır.

Bang: Túrán 1918, 305-307; Vladimirtsov: SrGr 187, 337, 369; İlliç-Svituç: VJa 6, 1963, 56; Ramstedt : Lautlehre 67, 77; Formenlehre 176-177; Menges : CAJ 4 : 114 ; Sanjeev: ST 6, 1973, 78; Şçerbak: VJa 4, 1996, 53; Poppe : HJAS 14 : 455 ; ÊSTJa 1989, 248-249; Róna-Tas: NyK 73; 202. s. 14. not.

yumuş yer. 'iş buyruğu'. Eski kaynaklarda da *yumuş* 'iş, hizmet, ödev' olarak geçer.

~ Tkm *yumuş* 'iş, ödev. - TatK *yomış* 'iş'. - Bşk *yomoş*. - Kzk *jumis*. - KKlp *jumis*. - Krg *cumuş*. - Özb *yumuş*. - Tuv *çımış*. - Çuv *şāmāl*. Sonundaki -ş'nin Çuvaşçada -l'ye çevrilmesi eski bir ses kuralıdır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *yumuş* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yumuş* biçimi kullanılır.

Clauson'un açıkladığı gibi, **yum-* kökünden geldiği anlaşılıyor.

Ramstedt : Stellung 26 ; Paasonen : CsSz 134 ; Egorov : ÊS 207; Räsänen : V 211 a; Clauson : ED 938 b; ÊSTJa 1989, 251-252.

yunt 1. 'at'; 2. 'at sürüsü'; 3. 'hergele ile gizen koşuma alıştırılmamış kısarak'. Eski kaynaklarda *yunt* 'kısarak' olarak geçer. Redhouse *yunat* (!) olarak vermiştir. Yer adı olarak *Alayunt* (Kütahya) adında saklanmıştır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*yunt*). Orta Türkçede *yunt* (*yund*) 'atlar, at sürüsü' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yunt* 'at sürüsü' biçimi kullanılır.

Kökeni tartışmalı ve karışıktır. Ramstedt (JSFOu 55, 2 : 66 ; 57, 3 : 9), Türkçe *yont*'u Yakutça *sonoğos* 'genç at', Moğolca *yondu* 'yük atı' ve Korece *yunduri* 'koşum hayvanı' biçimleriyle birleştirmiştir. Joki (LwSS 138), Samoyedce *juna*, *junna*, *junta* 'at' biçimlerinin **junta* ~ ? **junto* 'dan geldiğini ortaya koymuştur. Ona göre, Samoyedce biçimleri eski Türkçede kullanılan *yunt* biçimiyle doğrulamak kolaydır. Paasonen (KSz 14: 56; 16 : 66; 17 : 5) ve Donner (JSFOu 40, 1:6), Samoyedcede 'at' olarak kullanılan *juna*, *junna*, *junta* adını Türk dilinden kalma en eski alıntılardan biri olarak değerlendirmişlerdi. Räsänen (V 211) belli başlı biçimleri saymakla yetinmiştir. Doerfer (TMEN 1901) Ramstedt'in Türkçe *yunt* (Ramstedt'te *yont*) biçimini Moğolca *yondu* biçimiyle birleştirmesine karşı çıktığı gibi, Yakutça *sonoğos* biçimiyle karşılaştırmasına da katılmamıştır.

Ancak Kałużyński (ME 97) Yakutça *sonoğos*'u Eski Türkçe *yunt* biçimiyle karşılaştırmıştır. Şçerbak (İRLTJa 85) Ramstedt'in karşılaştırmalarını özetlediği gibi, ÊSTJa (1989, 253-254) da *yunt* biçimine ilişkin belli başlı görüşleri özet olarak vermiştir. Samoyed dillerinde geçen verilere dayanılarak eski Türkçede **yuntu*, **yunto* biçimlerinden yola çıkmak gerektiği anlaşıyor (Joki: LwSS 138; Janhunen: MSFOu 158:125).

Korece *yonduri* 'koşum hayvanı' biçimiyle *yunt* arasında da bağ kurulamaz. Özünde Ramstedt (SKE) de bu birleştirmeden vaz geçmiştir. Doerfer, *yunt*'un yabancı bir dilten kalma bir alıntı olduğunu dile getirmiştir. Sinor (CAJ 10: 309-312) da *yunt* biçiminin Türkçe ve 'Altayca' bir söz olamayacağını vurgulamıştır. Onun bu görüşüne ÊSTJa (1989, 383-384) da katılmıştır.

Şçerbak (İRLTJa 85) belli başlı verileri saymakla yetinmiştir. Bk. Eren : NyK 51 : 370. Räsänen : V 211; Clauson : ED 946; Bazin : SChron.

yurdu 'iğnenin deliği'. Ağızlarda *yurda* olarak da geçer. Dar bir alanda kullanılan *yıldır* biçimi *hap. leg.* olarak kontrole muhtaçtır.

~ Çuv *şarta* 'delik; göz' : *yëp şarti* 'iğnenin deliği'

~ OT *urt* 'iğnenin deliği'. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *urt* biçimi ses bakımından düşündürücüdür. Bk. Brockelmann : OGM 18. § 7. Çuvaşça *şarta*'nın tanıklığına göre, Türkçe *yurdu*'nun başındaki *y-* eski bir sestir. Buna göre, Orta Türkçe *urt*'un başındaki *y-*'nin düştüğü anlaşıyor.

Clauson (ED 201 a) Anadolu Türkçesinde iğnenin deliğine verilen *iğne yurdu* adındaki *yurt* sözünün, *urt*'un bozulmuş bir biçimi olduğunu bildirmiş, ancak bu sözün, *yurt*'un değişikliğe uğramış bir biçimi olamayacağını dile getirmiştir. Clauson, Şeyh Süleyman'ın, *ört* sözünün tanımında kullandığı 'zehir, ağı' sözlerinin, normal olarak 'zehir' anlamına gelen Arapça *samm*'ın yanlış anlaşılmasından ortaya çıktığını da bir olasılık olarak vermiştir. Ne var ki daha sonra (ED 958) *urt*'ta yaptığı açıklamayı göz ardı ederek, *iğne yurdusu*'ndaki *yurdu*'nun, 'yerleşme yeri' anlamına gelen *yurt*'un bozulmuş bir biçimi gibi göründüğünü yazmıştır.

Çağdaş diyalektlerde yurduya daha çok *köz* ~ *göz* (*iğne gözü*) ve *üt* adı verilir (örn. Alt, Tel, Şor *üt* 'iğne gözü'). Diyalektlerde *üt* 'delik' olarak yaygındır.

Moğolcada *sübe* 'le trou (d'une aiguille)' olarak geçer. Eski ve yeni Türk diyalektlerinde kullanılan biçimlerle Moğolca *sübe* arasında bir ilişki kurulamaz.

Räsänen: V 211 b, 516 a (*avurt* ile karşılaştırması yanlıştır).

yurt 1. 'bir halkın üzerinde yaşadığı toprak parçası'; 2. 'insanın doğup büyüdüğü, yaşadığı yer, memleket'; 3. 'göçebelerin yazın veya kışın oturdukları yer'

~ Tkm *yürt* 1. 'konut, ev'; 2. 'ülke, memleket'. - TatK *yort*. - Bşk *yort*. - KKlp *jurt*. - Kzk *jurt*. - Krg *cut*. - Alt, Tel *yurt*. - Şor, Sag *çurt*. - Hak *çurt* 'ev, 'konut'. - Tuv *cut* 'ülke'. - Yak *sürt* 'oba'. Ana Türkçe *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi kuralıdır. - Çuv *şurt* 'ev'. Türkçe *y-*'lerin Çuvaşçada *ş-*'ye çevrilmesi eski bir ses kuralıdır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*yurt*). Orta Türkçede *yurt* 'kamp yıkıntıları, ev, oturma yeri, eski yapı kalıntıları' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yurt* 'konak, han' olarak kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. Kononov (RT 79. s. 4. §; GrJaTRP 70. s. 25. not) 'göç alanı' olarak *yurt*'un Türkçe *yur-* 'yürümek', 'göçmek' kökünden geldiğini yazmışsa da, Doerfer (TMEN 1914) bu açıklamaya karşı çıkmıştır. Ona göre, Kononov'un verdiği *yur-* kökü Türkçede *yoru-* olarak geçer. ÊSTJa (1989, 254-255) Doerfer'in görüşüne katılmış, Türkçede *-t* ekiyle yapılmış birtakım türevlerin geçtiğini de dile getirmiştir. Brockelmann (OGM 117. §) belli başlı *-t*'li türevleri gözden geçirmiş, ancak *yurt*'u saymamıştır. Bk. OGM 18. § γ. Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Dorfer: TMEN 1914). Rusçada *jurt*, *jurta* 'göçebe çadırı, çadır' olarak kullanılır (Vasmer : REW ; Şipova: STRJa 430-431).

Egorov : ÊS 221 ; Räsänen : V 211 b; Clauson: ED 958; ÊSTJa 1989, 254-255; Doerfer : JSFOu 73 : 91-92.

yuva 'kuşların yumurtlamak, kuluçkaya yatmak ve yavrularını büyütmek için yaptıkları barınak'

~ Alt, Tel, Şor, Sag, Kzk *uya* 'kuş yuvası, (vahşi hayvanlar için) in'. - KKlp *uya* 'yuva;

in'. - Nog *uya*. - Özb *uya*. - Krg *uya*. - Kar *huya*. - Tar *uva*. - Tuv *uya*. - Yak *uya*. - Çuv *yäva*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*uya*). Orta Türkçede de *uya* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *uya* yanında *yuva* biçimi de göze çarpar.

Türkçe *yuva*'nın başındaki *y-* ikincil bir sestir. Çuvaşça *yäva*'nın başındaki *y-* de sonradan türemiştir.

Ramstedt (KSz 16 : 72; JSFOu 32, 2:6) Moğolca *uyuğa* 'Lagerplatz der Diebe, Räuber-netzt' biçimiyle birleştirmiştir. Räsänen (UJb 33 : 147; V 511 a) bu birleştirmeye katılarak **(h)uya* biçiminden yola çıkmıştır. Onun bu görüşüne Joki (LwSS 251) de katılmıştır. Egorov (ÊS 73) diyalektlerde kullanılan *üy-* 'toplamak' kökünden geldiğini bir olasılık olarak dile getirmiştir.

Clauson (ED 267) belli başlı eski biçimleri saymakla yetinmiştir. Sevortyan (ÊSTJa 1974, 239) da eski etimolojik açıklamaları özetledikten sonra Vladimirtsov ve Joki'nin birleştirmelerini göz önüne alarak Kırgızca *uyu-* 'birikmek, toplanmak' kökü üzerinde durulabileceğini seslendirmiştir.

Bang : KSz 18 : 27. s. 1. not ; Pelliot : JA 1925, 1 : 215; T'oung Pao 37 : 115. Bk. Menges : CAJ 15 : 44.

yüksük 'dikiş dikerken iğnenin batmasını önlemek için parmak ucuna takılan koruncak'

~ Az *üşkük* (< **üşkük*). Azerî alanında buna benzer göçüşme (*métathèse*) örnekleri sık sık göze çarpar. Azerîler yüksüğe *oymak* adını da verirler. - Tkm *yüvse*. Türkmenler *oymak* adını da kullanırlar. - Tuv *çüşkük* (< *çüksük*). Tuvalar *çüştük* biçimini de kullanırlar. - Oyrotçada *yüstük* biçimi geçer. Ligeti'ye göre (MNY 54: 448-449), *yüstük* (~ *çüstük*) Tuvacada kullanılan *çüşkük* (< *çüksük*) biçimiyle birleştirilemez. - Yak *sütük* (< **yüg-sük*). Türkçe *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi kuralıdır.

Orta Türkçede *yüksük* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *yüksük* biçimi geçer. Ancak *yüksük* yanında *oymak* adı da kullanılır.

< *yik* + *-sik* eki. Türk diyalektlerinde *yik* 'dikiş' olarak kullanılır: Alt, Tel *yik*. - Sag, Şor *çik*. - Kzk *jik* 'yarık, yiv, dikiş'. - Krg *cik* 'dikiş; yarık, çatlak'. - Nog *yüy* 'dikiş'. - Yak *sik* 'dikiş'. - Çuv *ševë* 'dikiş (yeri)'. - Diyalektlerde kullanılan *yik* (~ **yük*) biçiminin **yi-*, **yü-* 'dikmek' kökünden geldiği anlaşıyor.

Räsänen (MTS 110) *yüksük* biçimini (? işaretiyle) *-sük* (*-suk*) ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmiştir. Onun *yüksük* biçimini *yüzük* sözüyle birleştirmesi yanlıştır. Bk. Räsänen: V 212-213. Brockelmann (OGM 114. §) *yüksük*'ü *-sük* ekiyle kurulmuş bir türev olarak vermiştir. Clauson (ED 916 a) *yükse-* kökünden gelen bir türev olarak açıklamaya çalışmıştır. Ligeti (MNY 54: 448-449; 55: 453-456) *yüksük* biçiminin *yik* (< *yüg*) kökünden geldiğini açıklamıştır. Bk. Ligeti : TörK 231.

Ligeti, Oyratça *yüstük* ve Tuvaca *çüştük* biçimlerinin *yüz* kökünden *-lük* ekiyle kurulduğunu da dile getirmiş, Joki'nin bu konudaki savına katılmamıştır (LwSS 363). ÊSTJa (1989, 257- 258) belli başlı yayınları özetlemekle yetinmiştir.

Macarca *gyűszli* 'yüksük' eski bir Türk dilinden alınmıştır (Ligeti : TörK 21). - Sırpça *jűk-suk* biçimi de Türkçeden kalma bir alıntıdır.

Eski ve yeni diyalektlerde *yüksük* yanında *oymak* adı da kullanılır: Az *oymak*. - Tkm *oymak*. - Nog *oymak*. - KKlp *oymak*. - Özb *oymak*. - Alt, Tel *oymok*. Altaycada *öymek* biçimi de geçer.

Türkçe *oymak* Tacikçeye de geçmiştir (Doerfer: TLT 329).

Diyalektlerde *yüksük* ve *oymak* yanında *kurupçu* (> *kurçı*) adının geçtiği göze çarpıyor: Şor, Kumd *kurçı*. - Koy, Kaça *kurupçu*. Bu adın Moğolcadan alındığı açıktır (Ligeti: KSİNA 83 : 15).

yüleği yer. 'ustura'.

Orta Türkçede *yüligü* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar *yüligü* adını bilmezler ve usturaya *kerey* adını verirler. Bu ada ilişkin bilgi almak için bk. Clauson : ED 748.

< *yüle-*, *yüli-* + *-gli* eki. Ağızlarda *yüle-*, *yülü-* 'tırış etmek' olarak geçer.

Räsänen : StO 18, 3 : 11; V 213 a; Brockelmann : OGM 60. § b; Clauson : ED 928 b. Bk. Drimba : WZKM 76 : 83-84.

yürek 'kalp'

~ Tkm *yürek*. - KKlp *jürek*. - Kzk *jürik*, *cürök*. - Krg *cürök*. - Tel, Kuğ, Küer *yürek*. - Alt *yürök*. - Şor, Sag *çürek*. - Yak *süräx*. Baştaki *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi kuralıdır. - Çuv *çëre*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*yürek*). Orta Türkçede *yürek* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *yürek* olarak kullanılır.

Türkçe *yür-* 'hareket etmek' kökünden geldiği açıktır: *yür-* + *-(e)k* eki.

Ramstedt (KWb 483-484) Moğolca *cirüken* biçimini Türkçe *yürek* ile birleştirmiştir. Bk. Ramstedt: SKE 38. Clauson'a göre (Studies 228; ED 965) Türkçe *yürek* Moğolcaya *cirüken* olarak geçmiştir.

Németh: NyK 47: 84; Csoma Arm 73; ALH 23:3; Ligeti: VJa 3, 1971, 32; ResAltL 113. Egorov : ÊS 324; Räsänen: V 213 b; Clauson: ED 965; ÊSTJa 1989, 270-271.

yüzük 'parmağa takılan altın veya gümüş halka'

~ Az *üzük*. - Tkm *yüzük*. - Nog *yüzük*. - TatK *yözek*. - Bşk *yözök*. - Kzk *jüzük*, *düzük*. - Çuv *šërë* 'halka': *kušlā šërë* 'yüzük'.

~ OT *yüzük*. Eski Kıpçakçada da *yüzük* olarak geçer.

< *yüz* + *-(ü)k* küçültme eki. Türkçe *yüz* kökü, Tuva, Hakas ve Karagas diyalektlerinde *çüs* 'eklem, mafsıl' olarak kullanılır (Räsänen: V 214 a).

Altay, Teleüt diyalektlerinde 'yüzük' olarak kullanılan *yüstük* biçiminin *yüzlük*'ten geldiği açıktır. Tuvacada *yüstük* biçimi *çüstük* (> *çüskük*)'e çevrilmiştir. Räsänen'in *yüzük*'ü *yüksük* biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (Räsänen: MTS 110). Bk. *yüksük*.

Teleüt diyalektinde *yüstük* yanında *süyeş* adı da kullanılır.

Macarca *gyürlü*, Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalma bir biçimdir. (Ligeti : TörK 21). Ligeti'nin belirttiği gibi, Clauson'un Macarca *gyürlü* biçimine dayanarak

başta *δ*'li bir biçimden söz etmesi yanlıştır.

Komşu dillerde kullanılan alıntılara ilişkin bilgi almak için bk. Doerfer : TMEN 596; TLT 327.

Yakutça *dörö* 'halka' biçiminin *yüzük* ile birleştirilmesi yanlıştır (bk. Egorov: ÊS 212). Yakutça *dörö* (~ *törö*) Moğolcadan alınmıştır (Kafuzyński : ME 96).

Ramstedt : KSz 16 : 72 ; Joki : LwSS 363; Egorov: ÊS 212; Räsänen: V 214 b; Clauson: ED 986 b; Ligeti: MNy 54: 447-449; Németh Arm 319-330; ÊSTJa 1989, 261-262.

Z

zağ esk. 'karga'. Ağızlarda dar bir alanda kullanılmıştır.

~ Sart *zağ*. - Özb *zāğ*

< Far *zāğ* 'a crow, raven, rook'.

Räsänen : V 528 a.

zağanos esk. 'bir cins doğan'

< R ζάγανος 'doğan'.

Arapça (Suriye) *zannūs* 'faucon employé pour la chasse aux oiseaux' biçimi Türkçeden geçmiştir.

Meyer : TürkSt 21, 89; Moravcsik : ByzTurc 2 : 119; Clauson : AM 18 : 216; ED 472 a s.v. *toğrı*.

zağar 'bir tür av köpeği'.

Kökeni karışıktır. Yalnız Türkçede kullanıldığına göre, yabancı bir dilden alındığı anlaşıyor. Kúnos (NyK 26: 445) Macarcadan geçtiğini öne sürmüştür. Ona göre, *zağar* Macarca 'Windhund' olarak kullanılan *agár*'dan alınmıştır. Kúnos, *az agár* biçiminden yola çıkarak *zağar*'ın başındaki *z-*'nin Macarca *az article*'inden kaldığını bildirmiştir.

Türkçede bir tür av köpeğine verilen *kopoy* adı da Macarca bir alıntıdır (Mac *kopó*). Bk. *kopoy*. Ancak Türkçede Macarca *az article*'ini almış başka bir örnek geçtiğini bilmiyoruz. Buna karşılık Edelspacher (NyK 10:341) Macarca *agár*'ın Güney Slav dillerinden alındığını ortaya atmıştır. Güney Slav dillerinde *zagar* olarak geçer: Blg *zagàr*, Srp *zàgar* 'Art Jagdhund'. Edelspacher'e göre, *zağar* biçimi yanlış bir ayırma sonunda (*a zagár* > *az agár*) Macarcada *agár* biçimini almıştır. Başka bir deyişle, Edelspacher de Kúnos'a benzer bir açıklama yapmıştır.

Yalnız, Kúnos Macarca *agár* biçiminden yola çıkmıştı. Edelspacher ise Güney Slav dillerinde geçen *zagar*'ı kök olarak kabul etmiştir. Knieszsa (SzlJsz 584-585) Edelspacher'in savına katılmamıştır. Palló (Régi török eredetű igéink. Szeged 1982, 23) *az agár* > *a zagár* açıklamasını yeniden vermiştir.

Munkácsi (Ethn 5 : 73 ; ÁKE 119-122) Macarca *agár* biçiminin Kafkas dillerinden alındığını yazmıştır. Hubschmid (Vox Romanica 14 : 200) *zağar*'ın Slav dillerinden geçtiğini dile getirmiştir. Şçerbak (İRLTJa 127) eski ve yeni diyalektlerde 'köpek' olarak kullanılan sözleri gözden geçirirken *zağar*'ı saymakla yetinmiştir.

İlliç-Svitç (Étimologija. 1964, 334-337) *zağar*'ın Kafkas dillerinden alındığını ortaya atmıştır. Räsänen (V 528 a) Rumca ζαγάρι' den geçtiğini (?) açıklamıştır. Andriotis (EL) ζαγάρι'yi sözlüğüne almamıştır.

Türkçe *zağar*'ın Arapçada da geçtiği anlaşıyor. Et-Tuhfet'te *parla* sözü 'al-zağari' diye açıklanmıştır. Dozy'ye göre (1: 594), *zagar* chien de chasse à oreilles pendantes, *chien couchant*' anlamına gelir.

Macarca *agár*'ın kökenini açık olarak bilmiyoruz. Yaygın bir inanca göre, Türk dillerinden kalma bir alıntıdır. Bu yolda bilgi almak için bk. Golden: Róna-Tas Arm 49. Ancak Ligeti (TörK) bu alıntı üzerinde durmamıştır.

zağara 'yakanın üzerine dikilen kürk, yaka kürkü'

< Far *zağara* 'the best pieces of leather for sewing round the edges of garments for showing to buyers as musters or samples'.

Kürtçede *zagara* 'la bordure d'une pelisse' olarak geçer.

Kakuk'un, *Eski Zağra* (Bulgaristan) adının *zağara*'dan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (ÉlOsm 146).

zahma yer. 'üzengi kayışı'. Ağızlarda *zağma* olarak da geçer.

< Ar *zaḥma* 'Steigbügelriemen'.

Tietze : Ar 280 / 79.

zahter 'çok yıllık, mor veya pembe çiçekli ve kuvvetli kokulu bir bitki, kara kekik (*Thymbra spicata*)'

< Ar *sa'tar* 'bir çeşit kekik'. Başındaki *s-* Türkçede *z-*'ye çevrilmiştir. Bu yolda bilgi almak için bk. Németh: I. OK 2: 313-332; ALH 3:159-199. Türkçe *zahter* biçiminde gördüğümüz *-h-* de sonradan türemiştir.

Meyer : TürkSt 35 ; Dankoff: ALT B4.

zakkum 'dere yataklarında yetişen, kışın yaprak dökmeyen, ağırlı bir bitki (*Nerium oleander*)'. Yerel ağızlarda *ağı ağacı*, *ağı çalısı*, *ağı çiçeği*, *ağı dalı* gibi adlar geçer. Ağızlarda *zıkkım* biçimi 'ağı' olarak kullanılır.

< Ar *zaqqūm* 'der Höllenbaum mit bitteren Früchten', (Suriye) 'bouchée de pain sur laquelle un šēḥ écrit le nom de Dieu après l'avoir fortement salée, assure-t-on, et qu'on fait manger aux gens soupçonnés de vol; celui qui ne peut l'avalier est considéré comme le vrai coupable'.

Tietze : Ar 280 / 81.

zamaruh < **samaruh** 'bir çeşit mantar' Ağızlarda *samarık* 'bozuk, çürük', *samaruk* 'içi boşalmış, kof, çürük ağaç' olarak da geçer.

~ Özb *zamburğ* 'mantar'. - KKlp *zamarık* 'mantar'

< Far *samāruḥ*, *samārūḡ* 'a white mushroom resembling an egg'. - Türk diyalektlerinde Farsça *samārūḥ*'un başındaki *s-* sesi *z-*'ye çevrilmiştir.

Räsänen (V 529 a) Türkçe verileri saymakla kalmıştır. Baskakov (TVJa 244) Farsça *sāmāruḥ* ile Türkçe *semer* arasında anlam yönünden bir bağ olabileceğini dile getirmiştir. Tryjarski (MSFOu 158 : 249-250) kökenini bilmediğini açıklamış, bu konuda Baskakov'un da bilgi vermediğini bildirmiştir.

Borovkov: TLL 109 ; Ligeti : AOH 17 : 6.

Tietze (Pers) ağızlarda kullanılan *samarık*, *samaruk* biçimleri üzerinde durmamıştır.

Bk. Monchi-zadeh : Xurāsān 450.

zamk 'ağaçların kabuklarından sızıp donan bir madde'

< Ar *šamḡ*. Farsça *šamḡ* da Arapçadan alınmıştır.

Németh: I. OK 2: 329; ALH 3: 191.

zampara 'çapkın erkek'

< Far *zanpāra* 'an adulterer, fornicator'.

Räsänen: V 529; Hegaard: AO 3:261.

zangoç 'kilise hizmetini gören ve çan çalan kimse'

< Erm *žamgoc*, *žamkoč* 'deacon'.

Bläsing : AL 162. s. 41. not; Dankoff : ALT 188.

zanka 'iki atlı kızak'.

Slav dillerinden alındığı anlaşılıyor: Blg *sánka* 'kleiner Schlitten'. Rusçada *sánki* olarak geçer.

Németh: I. OK 2: 331; ALH 3: 195 ; Tietze:

Slav 27/182; Eren : TDAY 1960, 338/182.

zaparta bk. *saparta*.

zar bk. *car*.

zargana 'yılan balığına benzer bir balık (Belone belone)'

< R *ζαργάνα*.

Meyer : TürkSt 26; Németh : ALH 3 : 191;

Tietze : Gr (1) 239/238. (ζαργάνα). Bk.

Andriotis : EL 115, 316; Georgacas : FT 128/33.

zarta 'yellenme'

< Ar *ḡarṭa* 'Furz'.

Tietze : Ar 288/121.

zarta bk. *carta*.

zavar yer. 1. 'hayvanlara yedirilmek için hazırlanan tahıl kırmacı'. 2. 'iri öğütölmüş un' < Erm *jawar* 'wheat - meal'. Kürtçeye *sawar*, *zavâr* olarak geçmiştir.

Dankoff : ALT 440.

zabellâ, zebellâyî 'çok iri yarı ve korkunç kimse'

< Ar (Suriye) *zballâ'î* 'individu qui aime à proférer des jurons obscènes'.

Tietze : Ar 280 / 78.

zeğrek > zeyrek 'keten tohumu' Yerel ağızlarda *seğrek, seyrek* olarak da geçer.

< Far *zağîr* 'Linseed'+ -(a)k küçültme eki.

Ağızlarda s-'nin z-'ye çevrildiğine sık sık tanık oluyoruz. Ancak *zeğrek > zeyrek* yanında kullanılan *seğrek > seyrek* biçiminde z-'nin s-'ye dönüştüğü göze çarpıyor. Türkçe *zili* (< Farsça *zilû*) > *sili* örneğinde olduğu gibi. Bk. *zili*.

Eren: TD 1990/1:37, 1992/2: 170.

zelber < selber 'büyük yük üzerine konulan küçük yük, ek yük'. Ağızlarda da 'yük, denk' olarak kullanılır.

< Far *sarbâr* 'a bundle on the top of a load; a load carried on the head' (<:sar 'head', *bâr* 'load').

Németh : I. OK 2 : 331; ALH 3 : 193; Tietze : Pers 153/106; Räsänen : V 530 b.

zelve < zevle 'çift öküzlerinin boyunduruktan çıkmaması için boyunlarının iki yanından boyunduruğa geçirilen çubuk'. Ağızlarda *zilve* olarak da geçer. Dilimizde yaygın olarak kullanılan *zelve* biçimi göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur.

< R ζεῦλα (ζεῦλα) 'Joch'.

Bulgarca *zevle* Türkçe yoluyla Rumcadan alınmıştır (BER 1 : 630). Kürtçe *zevle* 'cercle qu'on met au cou des boeufs pour tenir le joug' Türkçeden geçmiştir.

Meyer : TürkSt 59; Tietze : Gr (I) 219/78; Daher : AA 91.

zemberek 'yay'

< Far *zambûrak* 'a cross-bow; a small cannon; a camel - swivel; a kind of very sharp weapon' (< : *zambûr* 'bee; camel-swivel' + -ak küçültme eki).

Tietze : Pers 158 / 131.

zembil 'hasırdan örölmüş saplı torba'

Arapça (Suriye) veya Farsçadan alındığı anlaşıyor : Far *zambîl, zimbîl* 'a basket made of palm-leaves'; Ar *zanbîl*.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir (Skok: EtRj 3: 649; Andriotis : EL 116, 117). Tietze: Ar 259. s.; Räsänen: V 530 b; Salonen : Daher Arm 290-291.

zemheri < zemherir 'kışın en soğuk zamanı, kara kış'

< Ar *zamḥarîr* 'streng Winterkälte'. - Türkçede *zemherir* biçiminin sonundaki *r* düşmüştür.

Sırpça *zemhèrije* (*zemèrija, zemerîje*) biçimi Türkçeden geçmiştir.

Kowalski : ArOr 2 : 16-17; Tietze : Ar 280 / 82.

zengin 'parası, malı çok olan (kimse)'

< Far *sangîn* 'heavy, weighty'. Farsça *s-* Türkçede z-'ye çevrilmiştir. Németh (I. OK 2; 329-332; ALH 3: 196-199) yabancı dillerden kalma sözlerde s- > z- değişmesine ilişkin örnekler vermiştir. Ağızlarda Türkçe sözlerde de s- > z- örnekleri geçtiğine tanık oluyoruz. Türkçe *sığın > zığın* gibi.

Türkçede *zengin* eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *bay* sözünün yerine geçmiştir.

Arapça (Suriye) *zengîl* 'riche' biçimi Türkçeden geçmiştir. Bulgarca *zengin* ve Sırpça *zèndjil*, *zèndjin*, *zèngin* de Türkçe bir alıntıdır (BER 1: 635; Škaljić: Turc 651; Skok EtRj 3: 650).

Korsch [Korş]: JSFOu 20,3: 4; Dmitriev: ArOr 4: 362; Deny: Principes 98; Gabeskiriya: Leksika 63.

zep yer. 'çanak, çömlek, küp gibi toprak kapların kırık ve çatlaklarını yapıştırmak için kullanılan macun'. Ağızlarda *sep* biçimi de geçer. Dar bir alanda *zep* 'ilâç' olarak da kullanılır.

< Erm *cep* 'plaster; (dial.) paste used to repair broken vessels'.

Dankoff : ALT 296.

zepsi yer. 'dalyanda kaptanın üstüne çıktığı direğin karşısındaki direk'

< R Հէսի 'yoking, bridging'.

Kahane - Tietze : LFL 771; Georgacas : FT 138/201.

zerdali 'sarı renkte, etli, tatlı yemiş veren bir ağaç'

< Far *zard ālū* 'zerdali' (*zard* 'sarı', *ālū* 'erik').

Çağdaş diyalektlerde zerdaliye *örük* adı verilir. Orta Türkçede *erük*, *şeftali*, *kayısı*, *erik* gibi yemışlere verilen ortak bir addı. *Kayısı* ve zerdaliye *sarığ erük* adı verilirdi.

Türkçe *şeftali* de Farsça *ālū* 'erik' adının bir türevidir. Bk. *şeftali*. Türkçe *alıç* da *ālū*'nun bir türevi (*ālūça*) olarak Farsça bir alıntıdır. Bk. *alıç*.

Bulgarca *zardelija* ve Sırpça *zerdēlija* biçimleri Türkçeden alınmıştır. Bulgarcada *zarzala*, *zarzalija* biçimleri de kullanılır.

Laufer : Sino-Iranica 539; Skok : EtRj 3 : 651.

zerde 'safranla renk ve koku verilen bir çeşit pirinç lâпасı'

< Far *zarda* 'rice dressed with honey and saffron' (*zard* 'yellow' + -a).

Sırpça *zèrde* Türkçeden alınmıştır (Skok : EtRj 3 : 651).

zerdeçal < **zerdeçav** 'yaprakları sivri uçlu, çiçekleri sarı renkte bir bitki'. Türkçede *zerdeçöp* olarak da geçer.

< Far *zarda-çāv*, *zarda-çob* 'wood with which they dye yellow' (*zard* 'yellow', *çüb*, *çob* 'a log; wood; a tree'). Türkçeye *zerdeçav* olarak geçtiği anlaşıyor. Sonundaki -v Türkçede -f'ye çevrilmiştir. Türkçe *şarampov* > *şarampol*, Türkçe *pastav* > *pastal* örneklerinde olduğu gibi.

zerrin yer. 'güzün ekilen kılçıksız buğday'.

Ağızlarda *zeron*, *zerun*, *ziron* olarak da geçer.

< Erm *c'orean* 'wheat'; yer. *c'irin*.

Dankoff : ALT 732.

zeytin 1. 'Akdeniz ülkelerinde yetişen, dalları dikensiz, yaprakları karşılıklı, küçük ve gümüş renginde, uzun ömürlü bir ağaç'; 2. 'bu ağacın taze iken yeşil, sonradan kararan yağlı meyvesi'

~ Tkm *zeytün*. - Kar *zeytun*

< Ar *zaytūn*. Farsçada da *zaytūn* olarak kullanılır.

Türkçeden belli başlı Balkan dillerine de geçmiştir : Blg *zejtin* (> *zextin*) ; Srp *zéjtin* (BER 1 : 631, 637; Skok : EtRj 3 : 648).

Ruşçaya da *zetin*, *zitin* olarak geçmiştir (Vasmer : REW 1 : 455).

Moğolcada *çitun* (*cimis*) olarak kullanılır. Kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Vladimirtsov : ZKV 5 : 77.

Laufer : Sino-Iranica 415; Räsänen : V 530 b; Musaev : LTJa 200-201.

zıbın < **zıbun** 'kundak çocuklarına iç çamaşırı olarak giydirilen, ince pamukludan kısa ve kollu giysi'

< İtal *giubbone*, (Venedik) *zipón*.

Türkçeden Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Rumence gibi Balkan dillerine de geçmiştir. Macarcada *zubbonny* olarak kullanılır.

Németh: NyK 50: 327-328; Tagliavini: Annali N.S. 1 : 199 ; Barbera : Elementi 158 ; Knieszsa : SzJsz 786 ; Kakuk : ÉIOsm 432; Şăineanu: InfIOr 2: 379 ; BER 1: 571; TESz 1199-1200; Stein : AOH 41 : 253.

zıh 1. 'giysilerin kol, yaka, etek vb. kenarlarına dikilen, şerit veya kaytan'; **2.** 'marangoz işlerinde ince kenar pervazı'; **3.** 'sayfa çevresine çekilen çizgi'

< Ar (Suriye) *zēh* 'bordure, liséré'.

Tietze : Ar 281 / 86.

zıkkım bk. *zakkum*.

zılgıt 'korkutma, çıkışma, tehdit'. Güney Anadolu'da 'kadınların düğünlerde sesle alkışlamaları' anlamında da kullanılır.

< Ar (Suriye) *zalgūta* 'cri suraigu et prolongé que poussent les femmes dans une fête de famille, dans une noce (ce cri est produit en plaçant la langue contre les dents de manière à faire entendre la syllabe *li* un grand nombre de fois avec des intervalles à peine sensibles)'.
Tietze : Ar 290 / 132.

zımpara 'sert bir taş, korindon'

< Fars *sumbāra* 'a whetstone', *sumpāra*, *sumpār*. Farsçada *sumbāda* 'a stone for sharpening and polishing swords' biçimi de kullanılır. Farsça biçimlerin başındaki *s-* Türkçede *z-*'ye çevrilmiştir.

Meyer : TürkSt 36; Németh: ALH 3:192; Räsänen : V 432 b.

zıpka 'dar paçalı potur'. Yerel ağızlarda *zıvga*, *zıvka*, *zıvga*, *zıpka*, *zıvka* biçimleri de geçer. Kökenini bilmiyoruz.

zıpkın 'büyük balıkları vurup çekmeye yarayan ucu çengelli kargı, kakaç'. Ağızlarda *sıpkın* olarak kullanılır. Eski sözlüklerde *sıpkın* ve *sıpkun* olarak geçer. Türkçede *sapkın* biçimi de kullanılır.

Eski Kıpçakçada *sıpkun* olarak geçer.

Türkçe *sap-* 'einsetzen' kökünden *-kın* ekiyle yapıldığı anlaşıyor : *sap-* + *-kın* eki. Baştaki *s-* sonradan *z-*'ye çevrilmiş, *sap-* kökündeki *-a-* da *-ı-*'ya dönüşmüştür.

Altay diyalektinde zıpkına *sayga* adı verilir. Bu ad da Altayca, Şorca, Sagayca gibi diyalektlerde kullanılan *say-* 'einsetzen' kökünden *-ga* ekiyle yapılmıştır: *say-* + *-ga*.

Macarca *szigony* 'zıpkın' biçiminin Türkçe *sıpkın* (< *sapkın*) sözüyle birleştirilmesi yanlıştır. Bk. Gombocz: BTLw 222/69.

Brockelmann : OGM 69. § ; Deny : Principes 111. § ; Räsänen: V 402 a.

zırva 'saçma, saçma sapan, boş, anlamsız (söz)'.

Kökenini bilmiyoruz.

zıvana 'iki ucu açık küçük boru'

< Far *zuvāna*, *zabāna* 'the tongue of a balance'. Farsça *zabāna* biçimi *zabān* 'dil' kökünden *-a* ekiyle yapılmış bir türevidir. O bakımdan Farsçada dile benzeyen her şeye *zabāna* adı verilir.

Räsänen: V 532 b.

zıypak < **sıypak** yer. 'kaygan'

< *zıyp-* < *sıyp-* (< *sayp-*) 'kaymak' + *-(a)k* eki. Bk. *kaypak*.

Eren : TDAY 1960, 349 / 85.

zibil yer. 'çöp, süprüntü'

Azeri alanında da *zibil* biçimi kullanılır.

< Ar *zibl* 'Mist, Kot (der Tiere)'. Suriye Arapçasında *zbāle* 'fumier' olarak geçer. Kürtçede *zibil* 'at gübresi' olarak kullanılır. Tietze : Ar 279/77.

zifir 'kokulu kir, yağlı kir; tütün dumanının bıraktığı kir'. Yerel ağızlarda 'yağlı yemek' ve 'kavurma' olarak da kullanılır.

< Ar *dafir* 'stark riechend', (Suriye) *zəfər*, *zəfər* 'gras, graissé, graisseux ; poissé de graisse; grailonneux; qui sent le rance'. Tietze : Ar 278/71.

zifos 'yerden sıçrayan çamur'

< R *ζύφος* 'waterspout'.

Kahane - Tietze : LFL 772.

zikke bk. *sikke*.

zili 'kilim, yünden dokunmuş yaygı; yere serilen ince uzun kilim, halı veya keçe, yolluk'. Ağızlarda *sili* olarak da geçer.

< Far *zili* 'a kind of woollen blanket worn by the poor'.

Ağızlarda *s-*'nin *z-*'ye dönüştüğünü biliyoruz. Buna karşılık *sili* biçiminde *z-*'nin *s-*'ye çevrildiği göze çarptıyor.

Tietze (Pers) *zili*'nin kökeni üzerinde durmamıştır.

zillik bk. *çilik*.

zincifre, zencifre esk. 'sülüğen'. Eski kaynaklarda *zencerf* olarak da geçer.

< Far *zincifr*, *zincifra* 'red lead', *zincarf* 'red-lead, vermillion'.

Farsça *zincarf* biçimi göçüşme (*métathèse*) yoluyla oluşmuştur: *zincifr* > *zincarf* (Pelliot: T'oung Pao 27: 314-315. s. 1. not). Farsçada *sincarf* 'cinnabar', *singarf* 'cinnabar', *şancarf* 'cinnabar, vermillion', *şangarf* 'cinnabar, vermillion' gibi birtakım biçimler de geçer. Pelliot (T'oung Pao 24: 254) Türkçe *zincifre* veya *zencifre*'nin Farsçadan alındığını belirtmiş, ancak daha sonra (T'oung Pao 27: 314-

315. s. 1. not) Türkçe *zincifre* ve *zencifre*'yi Farsça sözün Arapça biçimiyle açıklamaya çalışmıştır. Németh'e göre (ALH 3:192), Türkçe *zencerf* biçimi Farsça *sincarf* sözünden alınmıştır : Farsça *sincarf* Türkçede *s-* > *z-* değişmesiyle *zencerf*'e çevrilmiştir. Ne var ki Farsçada *sincarf* yanında *zincarf* (ve *zincifr*, *zincifra*) biçimlerinin kullanıldığı Németh'in gözünden kaçmıştır. Bu durum karşısında, Türkçe *zencerf* (ve *zincifre*, *zencifre*) sözünün doğrudan doğruya Farsçadan alındığı açıklık kazanmıştır.

zincir 'birbirine geçmiş halkalardan oluşan bağ'

~ Tkm *zincir*. - Blk *sincir*. - Nog *şınjir*. - KKlp *şınjir*. - Kzk *şınjir*. - Krg *çınjir*, *çınjir* < Far *zincir*, *zancir* 'a chain'.

Türkçeden Bulgarcaya *zindžir*, *sindžir* olarak geçmiştir (BER 1: 643). Sırpça *sindžir* de Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 566; Skok : EtRj 3 : 238).

Räsänen: V 532 a; Meyer: CAJ 15:37.

zira yer. 'kimyon'. Yerel ağızlarda *zira* biçimi de geçer.

< Far *zira* 'cumin-seed'.

Tietze (Pers) *zira* üzerinde durmamıştır.

zivan yer. 'buğday tarlalarında yetişen bir yıllık ve otsu bir bitki, delice (*Lolium temulentum*)'

< Ar *ziwān* 'Taumelloch'. Kürtçede *zivan* 'ivraie' olarak geçer. Farsçada da *zīvān* 'a kind of tare or darnel growing amongst wheat, having a black grain, which causes inebriety and madness' olarak kullanılır.

Tietze : Ar 281/84. Tzitzilis (GrLw 474) yanlışlıkla yerel ağızlarda 'susam' olarak kullanılan *şifan* ~ *şifan* biçimiyle birleştirmiştir. Bk. *şifan*.

zoğal yer. 'kızılıçık'. Ağızlarda *zoval*, *zuğal* ve *zuval* olarak da geçer.

Dankoff'a göre (ALT 146), Ermeniceden alınmıştır: Erm *zofal* 'cornelian cherry'.

Jaba'ya göre, Kürtçe *zugal* 'cornouille' da Ermeniceden geçmiştir. Farsça *zuğāl* 'cornel-tree or fruit' Dankoff'un gözünden kaçmıştır.

zoka 'büyük balıkları tutmakta kullanılan, küçük balık biçiminde olta'

< İtal (Venedik) *soga* 'rope'. - Rumcada da ζόκα 'saumon; espèce de hameçon; navette' olarak geçer.

Köken bakımından Akdeniz dillerinde kullanılan *sōka* 'ip' sözüyle birleştirilebilir: Port, İsp *soga*, EFr *soue*, Kİtal *soga*.

Kahane - Tietze : LFL 605.

zonta argo 'görgüsüz, kaba saba kimse'.

Rumcadan alındığı anlaşılıyor : R ζωντό-βολο 'das Vieh, der dumme Mensch'.

Symeonidis'in Türkçe *andavallı*, *andaval* 'dumm, grober Mensch' biçimlerini Rumca ζωντόβολο biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (Gr 178/59). Bk. Tzitzilis: GrLw 20.

zoval bk. *zoğal*.

zozan yer. 'yayla'

< Krt *zozan* 'pâturage, lieu où campent les Kurdes en été'.

Ermenicede de *zozan* 'a high breezy place in the mountains where they go to spend the summer = *yaylağ*' olarak kullanılır.

Dankoff : ALT E39

zuğal bk. *zoğal*.

zula argo 'kaçak ve yasak şeylerin saklandığı gizli yer'. Argoda *zula etmek* 'hırsızlık etmek, çalmak' anlamında kullanılır.

< R ζούλα 'kleiner Betrug, Trick'.

Drimba : Iordan Arm 270; Symeonidis: Gr 177/57.

zurba yer. 'sürü'. Ağızlarda *zurva*, *zorba*, *zırba* gibi birtakım biçimler de geçer. Dar bir

alandan 'keklik sürüsü' olarak kullanılan *zırpa* göçüşmeli bir biçimdir. Bunun gibi, *zuba* 'küme' biçimi de göçüşme sonunda oluşmuştur.

< Ar *surba* 'Herde, Schwarm (Vögel)'. - Arapça s- yerel ağızlarda z-'ye çevrilmiştir. Tietze : Ar 281/90.

zurna 'keskin bir ses çıkaran bir çalgı'. Türkçede *surna* olarak da geçer.

~ Tkm *surday* 'zurna'. - Nog *zurna*, *zurnay*. - Krg *surday*. - Özb *surday*

< Far *sūr-nā*, *sūr-nāy* 'a trumpet, a clarion blown on feast-days' (*sūr* 'nuptials; a banquet, feast, entertainment', *nā*, *nāy* 'a reed'). Farsçada *zurnā* 'a trumpet, a hautbois' olarak da geçer.

Németh'e göre (ALH 3:192), Türkçeye *surna* olarak geçmiş, daha sonra *zurna*'ya çevrilmiştir. Räsänen: V 433 b; 533a; Ramstedt (SKE 44) Korece *čjura* 'a kind of wooden trumpet or horn' biçimini Moğolca *čura*, *čurana* 'trumpet' ve Altayca *čurana* gibi sözlerle karşılaştırmıştır. Bu biçimlerin Farsçaya geçtiğini de (? işaretiyle) eklemiştir.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir. Blg *zurnā*; Srp *zurna*; R ζουρνάξ; Rum *sūrlā*. Arn *zurnē* (BER 1: 660; Škaljić: Turc 657; Skok: EtRj 3: 665; Şăineanu: InflOr 2: 331; Andriotis : EL 117; Kakuk: EIOsm 433).

zuval bk. *zoğal*.

züğürt 'parasız, yoksul, meteliksiz olan (kimse).

Śluszkiewicz'e göre (RO 14 : 152 - 154), Ermeniceden alınmıştır. Räsänen (V 533 a) kökenini vermemiştir. Dankoff (ALT) *züğürt* üzerinde durmamıştır.

Bulgarca *zjurt* 'yoksul' Türkçeden alınmıştır (BER 1: 671). Türkçeden Arapçaya da *zugurt* olarak geçmiştir (Gordlevskiy : İzbr. soč. 2 : 150).

KISALTMALAR

1. DERGİLER, DİZİLER

AAS	Asian and African Studies	BalkanSt	Balkan Studies
AAScF	Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Series B	BOH	Bibliotheca Orientalis Hungarica
AAW	Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften	BALM	Bolletino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo
ABAW	Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften	BEz	B"lgarski Ezik
AAnt	Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae	BIFR	Buletinul Institutului de filologie română "Alexandru Philipide"
AECO	Archivum Europae Centro-Orientalis	BSL	Bulletin de la Société de Linguistique de Paris
AEMAe	Archivum Eurasiae Medii Aevi	BSOAS	Bulletin of the School of Oriental and African Studies
AFF	Anali Filološkog fakultete	BSOS	Bulletin of the School of Oriental Studies
ALH	Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae	BZ	Byzantinische Zeitschrift
AltorientFor	Altorientalische Forschungen	CAJ	Central Asiatic Journal
AM	Asia Major	DAN	Doklady Akademii Nauk SSSR
AO	Archivum Ottomanicum	DLZ	Deutsche Literaturzeitung
AOHavn	Acta Orientalia Havniae	DTCFD	A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
AOH	Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae	EFTDED	İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
APAW	Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften	ÉSR	Études Slaves et Roumaines
ArOr	Archiv Orientální	FO	Folia Orientalia
Annali N.S.	Annali del R. Istituto Superiore Orientale di Napoli	FUF	Finnisch-ugrische Forschungen
AYB	Azerbaycan Yurt Bilgisi		
BalkEz	Balkansko Ezikoznanie		

GLECS	Comptes rendus du Groupe linguistique d'Etudes chamito-sémitique, Ecole Pratique des Hautes Etudes (Sorbonne).	KSz	Keleti Szemle
GMS	Gibb Memorial Series	KSĪNA	Kratkie soobščeniĭa Īnstituta Narodov Azii
HBH	Halk Bilgisi Haberleri	KZ	Kuhn's Zeitschrift (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen)
HJAS	Harvard Journal of Asiatic Studies	LB	Linguistique Balkanique
HUS	Harvard Ukrainian Studies	MNy	Magyar Nyelv
ĪAN	Īzvestija Akademii Nank SSSR, Otdelenie Literatury i Jazyka	MIO	Mitteilungen des Instituts für Orientforschung
IF	Indogermanische Forschungen, Zeitschrift für Indogermanistik und allgemeine Sprachwissenschaft	MNyK	A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve
ĪBEz	Īzvestija na Īnstituta za b''lgarski ezik	MNyTK	A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai
ISGrTJa	Issledovanija po sravnitel'noj grammatike tjurkskix jazykov. I Fonetika. Moskva 1955; II Morfologija. Moskva 1956; III Sintaksis. Moskva 1961	MO	Le Monde Oriental
JA	Journal Asiatique	MOG	Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte
JaM	Jazyk i Myšlenie	MSFOu	Mémoires de la Société Finno-Ougrienne
JAOS	Journal of the American Oriental Society	MSL	Mémoires de la Société de Linguistique de Paris
JRAS	Journal of the Royal Asiatic Society	MSOS	Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin. Zweite Abteilung: Westasiatische Studien
JaSb	Jafetičeskij sbornik	NAA	Narody Azii i Afriki
JSFOu	Journal de la Société Finno-Ougrienne	NM	Neuphilologische Mitteilungen
JRAS	The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland	NytudĒrt	Nyelvtudományi Értekezések
JTS	Journal of Turkish Studies	Nytud	Nyelvtudomány
KCsA	Körösi Csoma-Archivum	NyK	Nyelvtudományi Közlemények
		Nyr	Nyelvőr
		(MTA) I. OK	A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei

OLZ	Orientalistische Literaturzeitung	TDEAD	Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
OZ	Ostasiatische Zeitschrift	THİTM	Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası
PKJIF	Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor	TKA	Türk Kültürü Araştırmaları
PO	Przegląd Orientalistyczny	TL	Turkic Languages
POF	Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom	TM	Türkiyat Mecmuası
RÉS	Revue des Études slaves	TSb	Tjurkologičeskij sbornik
RHAs	Revue hittite et asianique	UAB	Ural-Altaische Bibliothek
RESEE	Revue des Études Sud-Est Européennes	UAJb	Ural-Altaische Jahrbücher
RIÉB	Revue International des Études Balkaniques	UJb	Ungarische Jahrbücher
RRL	Revue Roumaine de Linguistique	UZİV	Učenyje Zapiski İnstituta Vostokovedenija
RO	Rocznik Orientalistyczny	VDTJa	Voprosy dialektologii tjurkskix jazykov
RS	Rocznik Slavistyczny	VJa	Voprosy Jazykoznanija
SÊ	Sovetskaja Ètnografija	WI	Die Welt des Islams
SPAW	Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften	WS	Wörter und Sachen. Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung
ST	Sovetskaja Tjurkologija	WZKM	Wiener Zeitschrift für die Kunde de Morgenlandes
SAO	Studia et Acta Orientalia	ZAS	Zentralasiatische Studien
StO	Studia Orientalia	ZBalk	Zeitschrift für Balkanologie
StudSl	Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae	ZDMG	Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft
TD	Türk Dili	ZKV	Zapiski Kollegii Vostokovedov pri Aziatskom muzec Rossijskoj Akademii Nank (Akademii Nauk SSSR)
TDA	Türk Dilleri Araştırmaları	ZSİPh	Zeitschrift für Slavische Philologie
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten		

2. DİLLER, DİYALEKTLER

AkNog	Ak Nogayca	Gür	Gürcüce
Ar	Arapça	Hak	Hakasça
Arn	Arnavutça	Hal	Halaçça
Az	Azerî	Haz	Hazarca
Bar	Baraba diyalekti	Hlh	Halhaca
Blg	Bulgarca	Hrv	Hırvatça
Blk	Balkarca	İng	İngilizce
Blt	Beltirce	İnguş	İnguşça
Bşk	Başkurtça	İsp	İspanyolca
Bur	Buryatça	İtal	İtalyanca
Çağ	Çağatayca	Jap	Japonca
Çalk	Çalkanduca	Kab	Kabartayca
Çeç	Çeçence	Kar	Karayca
Çek	Çekçe	Katal	Katalanca
Çer	Çermişçe	Krç	Karaçayca
Çing	Çingenece	Karag	Karagasça
Çul	Çulumca	KKlp	Kara Kalpakça
Çuv	Çuvaşça	KNog	Kara Nogayca
Dah	Dahurca	Kalm	Kalmıkça
EFar	Eski Farsça	Kıp	Kıpçakça
EFr	Eski Fransızca	Kor	Korece
Erm	Ermenice	Koy	Koybalca
ET	Eski Türkçe	Kmk	Kumukça
Ev	Evence veya Lamutça	Krg	Kırgızca
Evk	Evenkice veya Tunguzca	Kİtal	Kuzey İtalyanca
Fel	Felemenkçe	Krt	Kürtçe
Fin	Fince	Kuğ	Kuğuca
Gag	Gagavuzca	Kum	Kumanca
GSlav	Güney Slavca	Kumd	Kumandica

Kûr	Kûrdakça
Küer	Küerikçe
Kzk	Kazakça
Kzl	Kızılca
Lat	Latince
Lez	Lezgice
Mac	Macarca
Mad	Madırca
Mak	Makedonca
Mar	Marice
Ming	Mingrelce
Miş	Mişerce
Mong	Monguorca
Mord	Mordvince
Nog	Nogayca
Oğ	Oğuzca
OFar	Orta Farsça
Ord	Ordosça
Os	Osetçe
Osm	Osmanlıca
Ost	Ostyakça
OT	Orta Türkçe
Oyr	Oyratça
Öl	Ölötçe
Özb	Özbekçe
ÖzbA	Afganistan Özbekçesi
Peç	Peçenekçe

Pehl	Pehlevî
Peş	Peştuca
Pol	Polca
Port	Portekizce
R.	Rumca
Rus	Ruşça
Sag	Sagayca
Sal	Salarca
Sart	Sartça
Sgd	Sogdca
Skr	Sanskrit
Slav	Slavca
Slov	Slovakça
Soy	Soyotça
Srp	Sırpça
SUyg	Sarı Uygurca
Söl	Sölkupça
Şor	Şorca
Tac	Tacikçe
Tar	Tarañçi
Tara	Taraca
Tat	Tatarca
TatK	Kazan Tatarcası
TatS	Sibirya Tatarcası
TatU	Ufa Tatarcası
Tep	Tepterce
Tib	Tibetçe
Tkm	Türkmençe

Toh A	Toharca A
Toh B	Toharca B
Torg	Torgutça
Töl	Tölösçe
Tung	Tunguzca
Tûr	Tûralı
Tuv	Tuvaca
Tüm	Tümence
Ur	Urumca
Ury	Uryanhayca

Uyg	Uygurca
Vog	Vogulca
Vot	Votyakça
Yağn	Yağnobî
Yak	Yakutça
Yazg	Yazgulamî
YFar	Yeni Farsça
YUyg	Yeni Uygurca
Yuk	Yukagirce
Zür	Züryence

BIBLIYOGRAFYA

- Aalto, Pentti, Iranian Contacts of the Turks in Pre-Islamic Times: *Studia Turcica* 1971, 29-37
- Aalto, Pentti, Finnish *olut* and *humala*, once again : *MSFOu* 228, 1-11
- Abaev: ЁС – Abaev, V. Ī., Īstoriko-ĕtimologičeskij slovar' osetinskogo jazyka. I-IV. Moskva, Leningrad 1958-1995
- Adomović, Milan, Neke osmanske etimologije: *Anali Filološkog fakulteta* 10, 1970, 61-79
- Aksoy Arm – Ömer Asım Aksoy Armağanı. Ankara 1978
- Almássy György, Kara-kirgiz nyelvészeti jegyzetek: *KSz* 2, 1901, 108-122
- Altheim Arm – Beiträge zur Alten Geschichte und deren Nachleben. Festschrift für Franz Altheim zum 6.10.1968
- Andriotis: EL – 'Ανδριώτης, Ν. Π., 'Ετυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς. Thessaloniki 1990
- Anhegger Arm – Türkische Miszellen. Robert Anhegger Armağanı. Herausgeber Jean-Louis Bacqué-Grammont, Barbara Flemming, Macit Gökberk, İlber Ortaylı. İstanbul 1987
- Arat Arm – Reşid Rahmeti Arat için. Ankara 1966. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 19
- Aşmarin, N. I., Thesaurus linguae Tschuvaschorum. Slovar' čuvaškogo jazyka I-XVII. Čeboksary 1928-1950
- Bakoš Arm – *Studia semitica philologica necnon philosophica Ioanni Bakoš dicata*. Bratislava 1965
- Bálint: Párhuzam – Bálint Gábor: Párhuzam a magyar és a mongol nyelv terén. Budapest 1877
- Bálint Gábor, Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. I-III. Budapest 1875-1877
- Balhassanoglu, Dialecte turc d'Erzerum : *KSz* 5, 1904, 126-130
- Balkanoglu, Dialecte de Behesni : *KSz* 4, 1903, 125-127
- Bang, W., Osttürkische Dialektstudien. Berlin 1914
- Bang, W., Über die türkischen Namen einiger Großkatzen : *KSz* 17, 1917, 112-146
- Bang, W., Studien zur vergleichenden Grammatik der Türk Sprachen I-II, *SPAW* 1916, 910-926; 1917, 522-535
- Bang, W., Beiträge zur türkischen Wortforschung : *Túrán* 1918, 289-310, 516-540
- Bang, KOsm 1– Bang, W., Vom Köktürkischen zum Osmanischen. Vorarbeiten zu einer vergleichenden Grammatik des Türkischen. 1. Mitteilung *APAW* 1916, Nr. 6
- Bang, KOsm 2, 3 – Bang, W., Vom Köktürkischen zum Osmanischen... 2. Mitteilung... 3. Mitteilung... *APAW* 1919, Nr. 5
- Bang, KOsm 4 – Bang, W., Vom Köktürkischen zum Osmanischen... 4. Mitteilung... *APAW* 1921, Nr. 2
- Bang, W., Aus türkischen Dialekten : *KSz* 18, 1919, 7-28
- Bang, W., Türkisches Lehnwort im Mandschurischen : *UJb* 4, 1924, 15-19
- Bang, Willy, Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut : *UJb* 5, 1925, 231-251, 392-410

- Bang, W., Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut : UJb 7, 1927, 36-45
- Bang, W., Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut : UJb 10, 1930, 16-26
- Bang, W., Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut: UJb 12, 1932, 90-104
- Bang, W., Gewagte türkische Worterklärungen : MSFOu 67, 1934, 35-41
- Barbera: Elementi – Barbera, D. Giuseppe, Elementi italo - siculo - veneziano-genovesi nei linguaggi arabo e turco. Beyrouth 1940
- Bárczi Arm – Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Bárczi Géza születésének 70. évfordulója alkalmából írták tisztelői, barátai, tanítványai. Ligeti Lajos és Pais Dezső közreműködésével szerkesztette Benkő Loránd. Budapest 1963. Nyelvtudományi Értekezések 40. sz.
- Bárczi Géza, Magyar szófejtő szótár. Budapest 1941
- Bárczi Géza, Török jövevényszavaink legregibb rétegének kérdéséhez : I. OK 2 (1952), 347-359
- Bárczi: Szók – Bárczi Géza: A magyar szókincs eredete². Budapest 1958
- Bárczi Géza, A propos des vieux mots d'emprunt turcs en hongrois: AOH 18, 1965, 47-54
- Bárczi Géza, Le traitement de š et de č turcs dans les mots d'emprunt turcs du proto-hongrois. Studia Turcica 1971, 39-46
- Bárczi Géza, Quelques conclusions tirées de l'étude des plus anciens mots d'emprunt turcs du hongrois: AOH 25, 1972, 383-390
- Barthélemy, A., Dictionnaire arabe-français Dialectes de Syrie: Alep, Damas, Liban Jérusalem. Paris 1935
- Baskakov, N. A., Nogajskij jazyk i ego dialekty. Moskva-Leningrad 1940
- Baskakov, N. A., Altajskij jazyk. Moskva 1958
- Baskakov, N. A., Nogajsko-russkij slovar'. Moskva 1963
- Baskakov, N. A., Severnye dialekty altajskogo (ojrotskogo) jazyka. Dialekt černevyx tatar (Tuba-kiži). Moskva 1966
- Baskakov, N. A., Dialekt černevyx tatar (Kumandy-kiži). Moskva 1972
- Baskakov, N. A., Dialekt kumandincev (Kumandy-kiži). Moskva 1972
- Baskakov, N. A., Dialekt lebedinskix tatar-čalkancev (Kuu-kiži) Moskva 1975.
- Baskakov: Russkie familii – Baskakov, N. A., Russkie familii tjurkskogo proisxoždenija. Moskva 1979
- Baskakov, N. A., Tjurkskaja leksika v Slove o polku Igoreve. Moskva 1985
- Baskakov, N. A., K probleme kitajskix zaimstvovaniy v tjurkskix jazykax. Turcica et Orientalia. Studies in honour of Gunnar Jarring on his eightieth birthday 12 October 1987. İstanbul 1988. Transactions, Vol. 1. 1-7
- Baskakov, N. A., K probleme kitajskix zaimstvovaniy v tjurkskix jazykax: ST 5, 1987, 69-75.
- Baskakov Arm – 90 let N. A. Baskakovu. N. A. Baskakovu ot kolleg i učenikov. Moskva 1996. Rossijskaja akademija nauk. Institut jazykoznanija.
- Battisti-Alessio: DizEtIt – Battisti, Carlo – Alessio, Giovanni: Dizionario etimologico italiano. 1-5. Firenze 1950-1957

- Baumgarten, Jörg-Holger, Der Einfluß des Italienischen auf die türkische Sprache: *Materialia Turcica* 3, 1977 [1978], 58-64.
- Baytop, Turhan: *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara 1994
- Bazin, Louis, Notes sur les mots "Oğuz" et "Türk" : *Oriens* 6, 1953, 315-322
- Bazin, L., Noms de la "chèvre" en Turc et en Mongol. *Studia Altaica*. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag. Wiesbaden 1957, 28-32
- Bazin, Louis, Über die Sternkunde in attürkischer Zeit, Akademie der Wissenschaft und der Literatur in Mainz, Abh. der Geistes- und Sozialwissenschaft Kl., Jg. 1963. No : 5, 14 s.
- Bazin, L., L'antiquité méconnue du titre *čavuş* : Actes du premier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes VI (Sofia 1968), 243-252
- Bazin, L., Les noms du 'yak' chez les peuples Turcs et Mongols. Beiträge zur Alten Geschichte und deren Nachleben. Festschrift für Franz Altheim zum 6.10.1968
- Bazin, L., Les noms turcs et mongols de la constellation des "Pléiades": *AOH* 10, 1959, 295-297
- Bazin, L., Note sur **angyirt*, nom turco-mongol d'une variété de "canard": *Studia Turcica*. Budapest 1971, 55-59
- Bazin, L., Les noms turcs de l'or : *Langues et Techniques*. Approche linguistique. Paris 1973, 327-336.
- Bazin, L., Les noms turcs et mongols de l'ours. Quand le crible était dans la paille. Paris 1978, 83-93
- Bazin, Louis, À propos du vocabulaire turc du jeu de cartes : *Turcica* 12, 1981, 170-173
- Bazin: SChron-Bazin, Louis, Les systèmes chronologiques dans le monde turc ancien. Budapest-Paris 1991. *Bibliotheca Orientalis Hungarica* 34
- Bazin Arm – Mélanges offerts à Louis Bazin par ses disciples, collègues et amis. Paris 1992. *Varia Turcica* 19
- Bazin, L., Les Turcs, les mots, des hommes. Budapest 1994. *Bibliotheca Orientalis Hungarica* 41
- Belguedj, Mohammed Salah, Les mots turcs dans le parler algérien : *Turcica* 3, 1971, 133-142
- Ben Cheneb, Muhammed: *Mots turcs et persans conservés dans le parler algérien*. Alger 1922
- Bennigsen Arm – Passé turco-tatar Présent soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen. Paris 1986
- Benveniste, E., Mots voyageurs en Asie Centrale: *JA* 236, 1948, 177-188
- Benveniste Arm – Mélanges linguistiques offerts à Émile Benveniste. Paris 1975
- Benzing, Johannes, Die angeblichen bolgartürkischen Lehnwörter im Ungarischen: *ZDMG* 98, 1944, 24-27
- Benzing: Einführung – Benzing, J., Einführung in das Studium der altaischen Philologie und der Turkologie. Wiesbaden 1953
- Benzing, J., Das Hunnische, Donaubolgarische und Wolgabulgarische: *Philologiae Turcicae Fundamenta* 1, Wiesbaden 1959, 685-695
- Bereczki Gábor, A török nyelvek hatása a magyarra: *MSFOu* 185, 1983, 59-72
- Bernard: Étude – Bernard, R., Étude étymologique et comparative de quelques mots bulgares concernant le vêtement et la parure. Paris 1946

- Bernštam: Stroj – Bernštam, A. N., Social'no-
 ěkonomičeskij stroj orxono-enisejskix
 tjurok VI-VIII vekov. Moskva-Lenin-
 grad 1946
- Berta, Árpád, Die russischen Lehnwörter in der
 Mundart der getauften Tataren. Tata-
 rische etymologische Studien I. Szeged
 1983. *Studia Uralo-Altaica* 21
- Berta, Árpád, Lautgeschichte der tatarischen
 Dialekte. Szeged 1989. *Studia Uralo-
 Altaica* 31
- Bertagaev, T. A., K ětimologii nekotoryx slov
 v mongol'skix jazykax. Īssledovanija po
 vostočnoj filologii. Moskva 1974, 28-39
- Bertagaev, T. A., Ob ětimologii *xān* ~ *xagan*,
xatun i ob ix otnošenii k *xāt*. Tjurkolo-
 gičeskie issledovanija. Moskva 1976.
 45-50
- Berzecziczy Arm – Emlékkönyv Berzecziczy Al-
 bert úrnak, a M.T. Akadémia elnökének,
 tiszteleti taggá választása harmincadik
 évfordulója alkalmából. Budapest 1934
- Beševliev Arm – *Studia in honorem Veselini*
 Beševliev. Academia Litterarum Bulga-
 rica. Sofia 1978
- Bläsing: AL – Bläsing, Uwe, Armenisches
 Lehngut im Türkeitürkischen am Bei-
 spiel von Hemšin. Amsterdam 1992
- Bläsing, Uwe: Anmerkungen zum armeni-
 schen Lehnwortschatz im Türkeitürki-
 schen: FO 29, 1992-1993, 19-52
- Bläsing : AT – Bläsing, Uwe, Armenisch -
 Türkisch Etymologische Betrachtungen
 aus dem Hemšingebiet nebst einigen An-
 merkungen zum Armenischen, insbeson-
 dere dem Hemšindialekt. Amsterdam
 1995. *Duts Studies in Armenian Lan-
 guage and Literatur* 4
- Blau: Sprachdenkmäler – Blau, Otto, Bos-
 nisch-türkische Sprachdenkmäler. Leip-
 zig 1868
- Bloch-Wartburg: DictĚtFr – Bloch, Oscar-
 Wartburg, W., Dictionnaire ětymolo-
 gique de la langue française. 2. ěd. Paris
 1950
- Bodrogligeti, A., Early Turkish Terms
 connected with Books and Writing:
 AOH 18, 1965, 93-117
- Bodrogligeti, A., On the Turkish Vocabulary
 of the Isfahan Anonymous: AOH 21,
 1968, 15-41
- Bodrogligeti: CC – Bodrogligeti, A., The Per-
 sian Vocabulary of the Codex Cuman-
 cus. Budapest 1971. *Bibliotheca Orien-
 talis Hungarica* 16
- Boisacq Arm – *Mélanges Ěmile Boisacq*. An-
 nuire de l'Institut de Philologie et
 d'Histoire Orientales et Slaves V.
 Bruxelles 1937; VI. Bruxelles 1938
- Bombaci, Alessio, Tri antichi imprestiti ro-
 manzi in turco-osmanli: RO 17, 1953,
 105-113
- Bombaci Arm – *Studia Turcologica memoriae*
 Alexii Bombaci dicata. Napoli 1982
- Bonelli: Elementi – Bonelli, L., Elementi ita-
 liani nel turco ed elementi turchi
 nell'italiano : L'Oriente 1894, 178-196
- Boratav Arm – Quand le crible ětait dans la
 paille. Hommage à Pertev Naili Boratav.
 Paris 1978
- Boretzky: Turz - Boretzky, Norbert, Der tür-
 kische Einfluss auf das Albanische. Teil
 1 : Phonologie und Morphologie der al-
 banischen Turzismen. Wiesbaden 1975.
 Teil 2 : Wörterbuch der albanischen
 Turzismen. Wiesbaden 1975. *Albani-
 sche Forschungen* 12

- Borovkov: Leksika– Borovkov, A. K., Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv. Moskva 1963
- Borovkov: Lûgat – Borovkov, A. K., "Badā'if 'al-lugat. Slovar' Tāli Īmānī Geratskogo k sočinenijam Ališera Navoi. Moskva 1961
- Bouvat, Lucien, Les emprunts arabes et persans en turc osmanli : KSz 4, 1903, 316-334
- Boyer Arm – Mélanges publiées en l'honneur de P. Boyer. Paris 1925. Travaux de l'Institut d'étude slaves, 2
- Böhtlingk, Otto, Über die Sprache der Jakuten. St. Petersburg 1851
- Brands, Horst Wilfrid, Studien zum Wortbestand der Türksprachen. Lexikalische Differenzierung, Semasiologie, Sprachgeschichte. Leiden 1973
- Brockelmann, Carl, Naturlaute im Mitteltürkischen: UJb 8, 1928, 257-265
- Brockelmann, C., Mitteltürkischer Wortschatz nach Maḥmūd al-Kāšyarī Divān luyāt at-turk. Budapest-Leipzig 1928. Bibliotheca Orientalis Hungarica 1
- Brockelmann, OGM – Brockelmann, C., Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasien. Leiden 1954
- Budagov, Lazar', Sravnitel'nyj slovar' turecko-tatarskix narečij. I-II. Sanktpeterburg 1869-1871
- Budagova, Z. Ī., K istorii azerbajdžansko-armjanskix jazykovyx kontaktov: ST 3, 1984, 11-15.
- Budenz József, Jelentés Vámbéry Ármin magyar-török szóegyzéseiről: NyK 10, 1971, 67-135
- Caferoğlu, A., Der Ursprung der Wörter *tongal*, *küräkän* und *nāmār* im aserbeidschanischen Dialekt. Festschrift Friedrich Giese aus Anlaß des siebenzigsten Geburtstags. Leipzig 1941. 53-60
- Caferoğlu, Ahmet, Türkiye balık adları : EFT-DED 10, 1960, 111-132
- Candidze, Venera, Anadolu Türk Ağzlarında Gürcüce Sözcükler: JTS 6, 1982, 45-52.
- Chelimskij, E.A., Etymologica 1-48 (Materialy po êtimologii motorsko-tajgijsko-karagasskogo jazyka): NyK 88, 1986, 119-143
- ChuvSt – Chuvash Studies. Ed. by András Róna-Tas. Budapest 1982. Bibliotheca Orientalis Hungarica 28
- Clark, Larry V., Mongol Elements in Old Turkic? JSFOu 75, 1977, 110-168
- Clark, Larry V., On a Chuvash development *-D-: AOH 32, 1978, 371-376
- Clark, Larry V., Turkic loanwords in Mongol, I : The treatment of non-initial S, Z, Š, Č : CAJ 24, 1980, 36-59
- Clauson, Sir G., A note on Qapqan : JRAS April 1956, 73-77
- Clauson, G., The case against the Altaic theory: CAJ 2, 1956, 73-77
- Clauson, G., Turkish ghost words: JRAS October 1955, 124-138
- Clauson, G., The Turkish Y and related sounds: Studia Altaica. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag. Wiesbaden 1957, 33-45
- Clauson, G., Türkçe sözcükler üzerinde araştırmalar: Jean Deny Armağanı. Ankara 1957. 67-70
- Clauson, G., The Turkish numerals : JRAS April 1959

- Clauson, G., The earliest Turkish loan words in Mongolian : CAJ 4, 1959, 174-187
- Clauson: Sanglax – Sir Gerard Clauson, Sanglax, a Persian guide to the Turkish language, by Muḥammad Maḥdī Xān. Facsimile text, with an introduction and indices by Sir Gerard Clauson. E.J.W. Gibb Memorial, New Series 20, 1960
- Clauson, G., The initial labial sounds in the Turkish languages: BSOAS 24, 1961, 298-306
- Clauson, G., Notes on the “Irk Bitig”: UAJB 33, 3-4, 1961, 218-225
- Clauson: Studies – Sir Gerard Clauson, Turkish and Mongolian Studies. London 1962
- Clauson, G., The concept of “strenght” in Turkish: Németh Armağanı. Ankara 1962, 93-101
- Clauson : ED – Clauson, Sir Gerard, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford 1972
- Clauson, G., The Foreign Elements in Early Turkish: Researches in Altaic Languages. Edited by Louis Ligeti. Budapest 1975, 43-49
- Clauson, G., An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Index Vol. I-II. Szeged 1981. Studia Uralo-Altaica 14-15
- Collinder, Björn, Reichstürkische Lautstudien. Uppsala-Leipzig 1939
- Collinder: FUV – Collinder, Björn, Fenno-Ugric vocabulary. An etymological dictionary of the Uralic languages. Stockholm 1955
- Crâșnjălă: RumVI – Crâșnjălă, Dimitru, Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštním zřetelem k Moravskému Valášsku. Praha 1938
- Csoma Arm – Analecta orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata. Edendo operi praeftit L. Ligeti. I. Budapestini 1942-1947. Bibliotheca Orientalis Hungarica 5
- Csongor Barnabás, Egy párhuzamos átvétel: tea és csája. Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Budapest 1956, 276-279
- Czeglédy Károly, Šarkel : MNy 48, 1952, 79-86
- Czeglédy Károly, A kazár *kil* ~ *kel* eredete: MNy 49, 1953, 175-178
- Csúcs, Sándor, Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen, Budapest 1990. Bibliotheca Uralica, 10
- Daher: AA – Daher, Ymär, Agricultura Anatolica I. Die volkstümlichen landwirtschaftlichen Geräte. Eine wort- und kulturhistorische Untersuchung mit besonderer Berücksichtigung der Türkvölker (mit 29 Tafeln und 2 Karten). Helsinki 1970. Studia Orientalia 42
- Daher Arm – Tatarica. Studia in honorem Ymär Daher. Vammala 1987
- Damdinov, D. G., O zemledel'českix terminax v mongol'skix jazykax. Issledovanija po vostočnoj filologii. Moskva 1974, 51-63
- Dankoff: ALT – Dankoff, Robert, Armenian Loanwords in Turkish. Wiesbaden 1995
- Dankoff: EÇ-Bitlis – Dankoff, Robert, Evliya Çelebi in Bitlis. Leiden 1990
- Dankoff: EÇ-Glossary – Dankoff, Robert, An Evliya Çelebi Glossary. Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 1991
- Décsy : ULwBulg – Décsy Gyula, Die ungarischen Lehnwörter der bulgarischen Sprache. Wiesbaden 1959

- Denizeau, Claude, Dictionnaire des parlers arabes de Syrie, Liban et Palestine (Supplément au Dictionnaire arabe-français de A. Barthélemy). Paris 1960
- Deny: Grammaire – Deny, Jean, Grammaire de la langue turque (dialecte osmanli). Paris 1921. Bibliothèque de l'École des Langues Orientales Vivantes
- Deny, Jean, Un mot slave emprunté au turc à date ancienne. Mélanges publiées en l'honneur de P. Boyer. Paris 1925. 98-106
- Deny, Jean, Osmanli ancien *tovija* (*dovija*) : JA 221 1932, 160-161
- Deny, Jean, Öyük, nom turc des amas de décombe archéologique en Anatolie: RHAs 6, 24. fas. (7. 1936), 254-265
- Deny, Jean, A propos d'un chant de manœuvre antique (*eyya mala*). Mélanges Maspéro III, Le Caire, 1936. Mémoires de L'Institut Français 68, 417-430
- Deny, Jean, Arabe dialectal *zengawa* "étrier": GLECS (22.1.1936), 42-43
- Deny, J., Turc *kol-ay* (cf. grec εὐ-χέρης) et la famille des mots en -ey (-ay). Mélanges Émile Boisacq. Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves V. Bruxelles 1937; VI. Bruxelles 1938. 295-312
- Deny, Jean, Turcica: I. Baş "blessure": JA 234, 1943-1945, 185-210
- Deny, Jean, Deux termes historiques passés du persan en turc: JA 234, 1943-1945, 444-445
- Deny, Jean, Le toast et le verre à boire: à propos du russe *stakán*: RÉs 1951, 43-49
- Deny, Jean, Le nom de mardi en osmanli: ZDMG N.F. 19, 1954, 383-385
- Deny: Principes – Deny, Jean, Principes de grammaire turc ("Turk" de Turquie). Paris 1955
- Deny, Jean, Trois mots turcs empruntés par le persan: *yala*v, *yamaç* et *yalma*: BSL 51, 1955, 188-235
- Deny, Jean: 70-72 chez les Turcs. Mélanges Louis Massignon. Damas 1, 1956, 395-415
- Deny Arm – Jean Deny Armağanı. Ankara 1958
- Dobrodomov, I. G., Oтраženie tjurkskogo načal'nogo j- v bulgarizmax slavjanskix jarykax: ST 3, 1975, 23-35
- Dobrodomov, I. G., K voprosu o vengerskom sz-, sootvetstvjuščem tjurkskomu j-, v staryx bulgarizmov. Tjurkologičeskie issledovanija. Moskva 1976. 112-125
- Dobrodomov, I. G., Êmildeš – imil'deš. Turcologica. Leningrad 1986, 115-119
- Doerfer: KhalMat – Doerfer, Gerhard, Khalaj Materials. The Hague (1971). Indiana University. Publications UAS Volume 115
- Doerfer, Gerhard, Die Türken : Mittler kultureller und sprachlichen Strömungen in Eurasien. Bustan 7 : 2/3 : 24-32
- Doerfer : TLT – Doerfer, Gerhard, Türkische Lehnwörter im Tadschikischen. Wiesbaden 1967
- Doerfer : TMEN – Doerfer, Gerhard, Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. I-IV. Wiesbaden 1963-1975
- Doerfer, Gerhard, Zur Verwandtschaft der altaischen Sprachen: IF 71, 1966, 81-123
- Doerfer, G., Bemerkungen zur Methodik der türkischen Lautlehre: OLZ 66 7/8, Juli/August 1971, 325-344
- Doerfer, G., Türkisch -n > tschuwaschisch -m? UAJb 39, 1967, 53-70

- Doerfer, G., Die özbekischen Lehnwörter in der Sprache der Araber von Buchara : CAJ 12, 1968, 296-308
- Doerfer, Gerhard. Gedanken zur Gestaltung eines idealen Türkischen Etymologischen Wörterbuchs: OLZ 66 9/10 September/Oktober 1971, 437-454
- Doerfer, G., Tschuwaschisch **m* < urtürkisch **m* (> gemeintürkisch -*n*): UAJb 45, 1973, 174-212
- Doerfer, G., Zur Sprache der Hunnen: CAJ 17, 1973, 1-50
- Doerfer, Gerhard, Die "vier Wörter" mit *b* > *v*, Null. Hungaro-Turcica Budapest 1976, 135-147
- Doerfer, G., Das Chorasantürkische : TDAY 1977, 127-204
- Doerfer, G., Zur Stellung des Chaladsch im Kreise der Türk Sprachen: RO 39/2, 1978, 15-31
- Doerfer, Gerhard – Tezcan, Semih, Wörterbuch des Chaladsch. Budapest 1980. Bibliotheca Orientalis Hungarica 26
- Doerfer, Gerhard, Materialien zu türk. *h*-(I): UAJb N.F. 1, 1981, 93-141
- Doerfer, Gerhard, Materialien zu türk. *h*-(II) : UAJb N.F. 2, 1982, 138-168
- Doerfer, G., Nomenverba im Türkischen: Studia Turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata. Napoli 1982. 101-114
- Doerfer, G., The Problem of Rhotacism/Zetacism: CAJ 28, 1984, 36-42
- Doerfer, Gerhard, Kabulaşcharisch und Chaladsch : CAJ 29, 1985, 166-175
- Doerfer, G., Maḥmūd al-Kāşyarī, Aṛyu, Chaladsch: UAJb N.F. 1987, 104-114
- Doerfer, G., Die Stellung des Osmanischen im Kreise des Oghusischen und seine Vorgeschichte: Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft, Teil 1 Budapest 1990, 13-34. Bibliotheca Orientalis Hungarica 31
- Doerfer, Gerhard, Türkische Farbbezeichnungen und Pferdezucht: CAJ 39, 1996, 208-227
- Doerfer Arm – *Beläk Bitig*. Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag. Herausgegeben von Marcel Erdal und Semih Tezcan. Wiesbaden 1995. Turcologica 23
- Donner, Kai, Zu den ältesten Berührungen zwischen Samojeden und Türken: JSFOu 40, 1924, 1-42
- Drimba, Vladimir, Quelques leçons et étymologies comanes: RRL 11, 1966, 481-489
- Drüll, Dagmar, Der Codex Cumanicus. Entstehung und Bedeutung. Geschichte und Gesellschaft. Stuttgart 1980
- Duda, H.W., Zu Björn Collinder's osmanisch-türkischen Lautstudien : ZDMG 94, 1940, 86-105
- Duda, H.W., Başa - Beşe. Festschrift für Wilhelm Eilers, hrg. von G. Wiesner. Wiesbaden 1966
- Džangidze, Venera T., Gruzinskaja leksika v dialektax tureckogo jazyka: İAN Gruzinskogo SSR 1980, 95-104
- Eberhard, W., Remarks on Şıralıya : Oriens 1, 1948, 220-221
- Eckmann, János, Kelime ortasında anorganik *b*, *p* ve *m*'nin türemesi: TM 10, 1953, 313-320
- Eckmann, János, Türkçede *d*, *t* ve *n* seslerinin türemesi: TDAY 1955, 11-22
- Eckmann, J., Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation. Budapest 1976. Bibliotheca Orientalis Hungarica 21

- Egorov: ÊS – Egorov, V. G., Êtimologičeskij slovar' čuvaškogo jazyka. Çeboksarı 1964
- Eilers, W., Kaviar. Eine Wortstudie. Jñanā-muktāvalī. Commemoration Volume in Honour of Johannes Nobel. New Dehli 1959, 48-58
- Eilers Arm - Die Sprache. Wiesbaden - Wien 1966
- Erdal: Word Form – Erdal, Marcel, Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon. Vol. I-II. Wiesbaden 1991
- Eremeev: Êtnogenez – Eremeev, D. E., Êtnogenez turok (proisxoždenie i osnovnye êtapy êtničeskoj istorii). Moskva 1971
- Eren, Hasan, P"rvob"lgarska duma li e "xarani-ja"? Rodna reč' 15, 1941, 81-82
- Eren, Hasan, B"lg. kalavar": Rodna Reč' 14, 1941, 148-149
- Eren, Hasan, Beiträge zur türkischen Wortforschung: KCsA 3, 1941, 129-143
- Eren, Hasan, A török magánhangzóváltakozások: NyK 51, 1942, 356-373
- Eren, Hasan, Katáng, sárkány, csödör: MNy 39, 1943, 20-28
- Eren, Hasan, A székel név magyarázatához: MNy 39, 1943, 205-208
- Eren, Hasan, Török jövevényszók a magyarban [Üvecs. Gyomor.]: MNy 44, 1948, 35-37
- Eren, Hasan, İkiz kelimelerin tarihi hakkında: A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi 7, 1949, 283-286
- Eren, Hasan, Sibiryä Türk dillerinde Moğolca unsurlar : Türk Dili. Belleten 14-15, 1950, 35-43
- Eren, Hasan: Etimoloji Araştırmaları: TM 9, 1946-1951, 95-96
- Eren, Hasan, Çağatay lûgatleri hakkında notlar: A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 8, 1950, 145-163
- Eren, Hasan, Etymologische Untersuchungen 1-2: UAJb 24, 1952, 132-133
- Eren, Hasan, Zurufe an Tiere bei den Türken: UAJb 24, 1952, 134-137
- Eren, Hasan, Türk dillerinde *métathèse*: TDAY 1953, 161-180
- Eren, Hasan, Türkçe *istabur* kelimesi üzerine : TDAY 1956, 145-152
- Eren, Hasan, Etimoloji araştırmaları: TDAY 1954, 31-32
- Eren, Hasan, Türkçede -mm- > -mb- dissimilation'u: TDAY 1959, 95-103
- Eren, Hasan, Üveyik : TDAY 1959, 105
- Eren, H., Anadolu Ağızlarında Rumca, İslâvca ve Arapça Kelimeler: TDAY 1960, 295-371
- Eren, Hasan, Anadolu'da Kafkasya Türkleri: TDAY 1961, 319-357
- Eren, Hasan, Kıbrıs'ta Türkler ve Türk Dili: Türkoloji Dergisi 1, 1964, 1-14
- Eren, Hasan, Türk Dilinin *Étymologique* Sözlüğünden Örnekler: XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler. Ankara 1968, 9-12
- Eren, Hasan, *Suvla*: Türkoloji Dergisi 4, 1972, 93-96
- Eren, Hasan, Çuvaş Dilinin *Étymologique* Sözlüğü: TDAY 1972, 241-265
- Eren, Hasan, Le terme "altaïque" *saurya* "cadeau": AOH 25, 1972, 237-243
- Eren, Hasan, Evliya Çelebi ve Anadolu Ağızları: I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler 1972 [1975], 113-119
- Eren, Hasan, Türk Dilinin *Étymologique* Sözlüğünden Yapraklar: XVI. Milletlerarası Altaistik Kongresi (21-26.X. 1973 Ankara) bildirileri. Ankara 1979, 95-101

- Eren, Hasan, Anadolu'da Toplu Yardımlaşma Gelenekleri: *İmece*: TD 29, 1974, 545-549
- Eren, Hasan, Örnekten Örneğe: TD 29, 1974, 701-797
- Eren, Hasan, *Dibek*: TD 30, 1974, 761-764
- Eren, Hasan, Turskite zaemki v b''lgarskija ezik i mestnite turski govori: BEz 24, 1974, 409-414
- Eren, Hasan, Za proizhoda na dumata vadanl''k: BEz 25, 1975, 554-555
- Eren, Hasan, Anadolu Türkçesinde "cılız" kavramı: Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh. Budapest 1976, 225-229
- Eren, Hasan, Az üvecs szó magyarázatához: MNy 73, 1977, 154-159
- Eren, Hasan, Türk Dilinin *Étymologique* Sözlüğüne Katkılar. Ömer Asım Aksoy Armağanı. Ankara 1978. 87-89
- Eren, Hasan, Türklerde Ekinciliğin Gelişmesine Katkılar: Türkoloji Dergisi 8, 1979, 1-28
- Eren, Hasan, Turski prinosi k''m B''lgarski etimologičen rečnik. İzsledvanija v''rxu istorijata i dialektite na b''lgarskija czik (Sbornik v pamet' na čl. kor. Kiril Mirčev). Sofiya 1979, 160-163
- Eren, Hasan, Traditions of collective mutual aid in Anatolia: *İmece*: AO 6, 1980, 107-114
- Eren, Hasan, Türk Dilinin *Étymologique* Sözlüğüne Katkılar: TDAY 1978-1979 [1981], 1-15
- Eren, Hasan, *Düden*. TDAY 1978-1979, 17-21
- Eren, Hasan, *Balkan* Adının Kökeni: TD 54, 1987, 113-124
- Eren, Hasan, *Keşifleme*: TD 52, 1987, 256-258
- Eren, Hasan, *Mırın kırın etmek*: TD 56, 1988, 25-28
- Eren, Hasan, Sırça Köşkte... (Başlangıç): TD 56, 1988, 188-207
- Eren, Hasan, Wilhelm Radloff ve Türk Dialektleri Sözlüğü : TD 56, 1988, 336-354.
- Eren, Hasan, Türk Yemek Adlarında Kullanılan Bir Ek: İkinci Milletlerarası Yemek Kongresi. Türkiye 3-10 Eylül 1988, 478-483
- Eren, Hasan, *Küheylân*: TD 58, 1989, 169-172
- Eren, Hasan, *Çevlik*: TD 58, 1989, 277-280
- Eren, Hasan, *Apazlama*: TD 58, 1989, 251-254
- Eren, Hasan, Sırça Köşkte ... I: TD 1990/1 : 1-78
- Eren, Hasan, Eski Türk İçkileri: Üçüncü Milletlerarası Yemek Kongresi. Türkiye 7-12 Eylül, 1990, 27-33
- Eren, Hasan, Sırça Köşkte... II: TD 1992/2: 161-213
- Eren, Hasan, *Kumpir*: TD 1992/2: 81-84
- Eren, Hasan, Sırça Köşkte ... III: TD 1993/2: 1-82
- Eren, Hasan, Eski Türk İçkileri: Dördüncü Milletlerarası Yemek Kongresi. Türkiye 3-6 Eylül 1992. Ankara 1993, 105-108
- Eren, Hasan, *Balıklava*: TD 1993/2: 111-117
- Eren, Hasan, *Ağabey* ve *Abla*: TD 1993/1: 405-410
- Eren, Hasan, *Mezraa*: TD 1994/1: 100-103.
- Eren, Hasan, Türk Dilinin *Étymologique* Sözlüğü: TD 1994/2: 179-198
- Eren, Hasan, *Tüm mü, yoksa bütün mü?* TD 1994/1: 403-408
- Eren, Hasan, Sırça Köşkte... IV: TD 1995/1: 26-62
- Eren, Hasan, Türkçede *Doublet* Örnekleri: TD 1995/2: 731-736

- Eren, Hasan, Türkçedeki Ermenice Alıntılar Üzerine: TD 1995/2: 859-904
- Eren, Hasan, "Macarcanın Etimolojik Sözlüğü" Üzerine: TD 1996/2: 116-133
- Eren, Hasan, Türk Dilinin *Étymologique* Sözlüğüne Katkılar: Türk Kültürü Araştırmaları 32, 1994, 151-156
- ÊSTJa 1989 – Êtimologiĉeskij slovar' tjurkskix jazkov. Obŝĉetjurkskie i meŝturkskie osnovy na bukvy "DŹ", "Ž", "J". Moskva 1989
- ÊSTJa 1997 – Êtimologiĉeskij slovar' tjurkskix jazkov. Obŝĉetjurkskie i meŝturkskie leksiĉeskie osnovy na bukvy "K", "Ķ". Moskva 1997
- Fagnan, E., Additions aux dictionnaires arabes. Beyrout
- Fedotov, M. R., Materialy k istoriko-êtimologiĉeskomu slovarju ĉuvaŝskogo jazyka. Ćeboksarı 1992
- Fekete, L., Osmanisch *parkan* : KCsA 1, 1925, 384-388
- Fekete Lajos, Az oszmánli-török nyelv hódolt-ságkori magyar jövevényszavai : MNy 26, 1930, 257-265
- Fekete Lajos, *Doquz* – a törökben és a perzsában. Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Budapest 1956, 647-652
- Foy, Karl, Das Aidinisch-Türkische: KSz 1, 1900, 177-194, 286-307
- Gabain: AG – Gabain, A. von, Alttürkische Grammatik. Leipzig 1941
- Gabain Arm (1) – Scholia. Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde. Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag am 4. Juli 1981 dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern. Wiesbaden 1981. Veröffentlichungen der Societas Uralo - Altaica
- Gabain Arm (2) – Memoriae munusculum. Gedenkband für Annemarie v. Gabain herausgegeben von Klaus Röhrborn und Wolfgang Veenker. Wiesbaden 1994. Veröffentlichungen von der Societas Uralo-Altaica. Band 39
- Gabeskiriya: Leksika – Gabeskirijà, Š.V., Leksika proizvedenij Junusa Êmre. Tbilisi 1983
- Gadjieva: TAK – Gadjieva, N. Z., Tjurko-jazyĉnye arealy Kavkaza.
- Gadjieva: PTAL – Gadjieva, N. Z., Problemy tjurkskoj areal'noj lingvistiki. Sredneaziatskij areal. Moskva 1975
- Gadjieva, N. Z., Koklyanova, A. A., Glagoly reĉi v tjurkskix jazykax. Ĭstorikoe razvitie leksiki tjurkskix jazykax. Moskva 1961, 322-460
- Gáldi, Ladislav, Les mots d'origine néogrecque en roumain à l'époque des Phanariotes. Budapest 1939
- Galton, Herbert : Das altaische Element in Slavischen : RO 39, 1994, 63-88
- Garipov: Slovoobrazovanie — Garipov, T. M., Baŝkirskoe imennoe slovoobrazovanie. Ufa 1959
- Georgacas: IT – Georgacas, Demetrius J., Ichthyological Terms for the Sturgeon and Etymology of the international Terms *botargo*, *caviar* and Congeners (a linguistic, philological, and culture-historical study). Athen 1978
- Georgacas : FT – Georgacas, Demetrius J., Turkish common names of aquatic animals (and congeners) and fishing terms of Greek origin : Bolletino dell' Atlante Linguistico Mediterraneo 20, 1978, 119-145
- Georgiev: BEO — Georgiev, V. Ĭ., B"lgarska etimologija i onomastika. Sofiya 1960

- Georgiev: VBE — Georgiev, Vladimir, V"prosi na b"lgarskata etimologija. Sofiya 1958
- Giese Arm – Festschrift Friedrich Giese aus Anlaß des siebenzigsten Geburtstags. Leipzig 1941. Die Welt des Islams, Sonderband
- Golden: KhazSt – Golden, Peter B., Khazar Studies. Budapest 1979. Bibliotheca Orientalis Hungarica 1/1
- Golden, P. B., Cumanica I : the Qipčaq in Georgia: AEMAe 4, 1984, 45-87
- Golden, P. B., Cumanica II: The Ölberli (Ölperli). The Fortunes and Misfortunes of an Inner Asian Nomadic Clan: AEMAe 5, 1985, 5-29
- Golden, P. B., Vyxod: Aspects of Medieval Eastern Slavic-Altaic culturo-linguistic Relations: AEMAe 7, 1987-1991, 83-101
- Golden, P. B., Turkic Calques in Medieval Eastern Slavic: JTS 8, 1984, 103-111
- Golden: Introduction – Golden, Peter B., An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East. Wiesbaden 1992. Turcologica Band 9
- Gombocz Zoltán, Thúry József "Magyar-török összehasonlító szótára": Akadémiai Értesítő 18, 1907, 508-515
- Gombocz, Zoltán, Slavo-Turcica. Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski. 2 [1927], 71-76
- Gombocz Zoltán, Honfoglalás előtti bolgár-török jövevényszavaink. Budapest 1960. Nyelvtudományi Értekezések 24. Közreadta Ligeti Lajos
- Gombocz: ÁTSzn — Gombocz Zoltán, Árpád-kori török személynéveink. Budapest 1915. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 16. sz.
- Gombocz Zoltán, Az altaji nyelvek hangtörténetéhez: NyK 35, 1905, 241-284
- Gombocz, Zoltán, Zur Lautgeschichte der altaischen Sprachen: KSz 13, 1912-1913, 1-37
- Gombocz Zoltán, Bársony: MNY 24, 1928, 344
- Gombocz, Zoltán, Über den Volksnamen *Besenyő*: Túrán 1918, 209-215
- Gombocz, Jelenőstan — Gombocz Zoltán, A magyar történeti nyelvtan vázlat. IV. Jelenőstan. Pécs 1926
- Gombocz, Z., Observations sur le consonantisme des mots d'emprunt turks en hongrois: Revue des Études Hongroises 6, 1928, 80-86
- Gombocz: BTLw — Gombocz, Zoltán, Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. Helsinki 1912. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 30
- Gordlevskiy Arm — Akademiku Vladimiru Aleksandroviču Gordlevskomu k ego semidesjatiipjatiletiju. Moskva 1953
- Gordlevskiy, V.A., Čislitel'noe 50 v tureckom jazyke. Izbrannye sočinenija II. Moskva 1961, 123-137
- Gordlevskiy, V. A., K voprosu o vlijanii tureckogo jazyka na arabskij. Izbrannye sočinenija II. Moskva 1961, 138-159
- Grannes, Alf, Turco-Bulgarica. Articles in English and French concerning Turkish influence on Bulgarian. Wiesbaden 1996

- Grønbech, Forstudier – Grønbech, Vilh., Forstudier til tyrkisk lydhistorie. København 1902 (Almanca özeti: KSz 4, 1903, 114-125, 229-240)
- Grønbech, Sprachbau – Grønbech, K., Der türkische Sprachbau I. Kopenhagen 1936
- Grønbech, K., Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus. København 1942. Monumenta Linguarum Asiae Maioris. Subsidia I
- Gudiasvili, E.V., O nekotoryx kartvel'skix lek-sičeskix ėlementax v tureckix dialektax: Trudy Tbilisskogo Gosudarstvennogo Universiteta 121, 1967, 113-127
- Gulyamov: Probleny – Gulyamov, A. G.: Problemy istoričeskogo slovoobrazovanija uzbekskogo jazyka. Taškent 1955
- Györffy, György, Besenyök és magyarok: KCsA I. Ergänzungsband 1939, 397-500
- Györffy, G., Monuments du lexique petchénègue: AOH 18, 1965, 73-81
- Györffy, Gy., Système de résidences d'hiver et d'été chez les nomades et les chefs hongrois au Xe siècle: AEMAe 1, 1975, 45-153
- Györffy, Gy., A magyarság keleti elemei. Budapest 1990
- Habičev: Slovoobrazovanie – Xabičev, M.A. : Karačaevo-balkarskoe imennoe slovoobrazovanie. Čerkessk 1971
- Hadrovics: UEISk – Hadrovics, László, Ungarische Elemente im Serbokroatischen. Budapest 1985
- Haenisch Arm – Studia Sino-Altaica. Festschrift für Erich Haenisch zum 80. Geburtstag. Herausgegeben von Herbert Franke. Wiesbaden 1961
- Halasi Kun Arm – Turks, Hungarians and Kipchaks. A Festschrift in Honor of Tibor Halasi-Kun. Journal of Turkic Studies 8, 1984
- Halasi Kun, T., Monuments de la langue tatare de Kazan: Analecta orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata. BOH 5, 1942-1947, 138-155
- Halasi Kun, Tibor, Die mameluk-kiptschakischen Sprachstudien und die Handschriften in Istanbul: KCsA 3, 1940, 76-83
- Halasi Kun, T., Philologica I: DTCFD 5, 1947, 1-37
- Halasi Kun, T., Philologica II: DTCFD 7, 1949, 415-465
- Halasi Kun, T., Orta-Kıpçakça *q-, k - > φ* Meselesi: Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar I. Ankara 1950, 45-61
- Halasi-Kun, T., The Ottoman Elements in the Syrian Dialects: AO 1, 1969, 14-91
- Halasi-Kun, T., The Ottoman Elements in the Syrian Dialects II: AO 5, 1973, 17-95
- Halasi-Kun, T., Kipchak Philology and the Turkic Loan Words in Hungarian : AEMAe 1, 1975, 155-210
- Halasi-Kun, T., Some Thoughts on Hungaro-Turkic Affinity: AEMAe 6, 1986, 31-39
- Harmatta, J., Irano-Turcica : AOH 35, 1972, 263-273
- Hartmann, Martin, Zur türkischen Dialektkunde: KSz 1, 1900, 154-156
- Hattori Arm – Studies in General and Oriental Linguistics. Presented to Shirô Hattori on the Occasion of His sixtieth Birthday. Edited by Roman Jakobson and Shigeo Kawamoto. Tokyo 1970
- Hazai, Gy. (ed.), Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft. Teil I. Wiesbaden, Budapest 1990. Bibliotheca Orientalis Hungarica 31

- Hazai Arm — *Studia Ottomanica*. Festgabe für György Hazai zum 65. Geburtstag. Herausgegeben von Barbara Kellner-Heinkele und Peter Zieme. Wiesbaden 1997. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Band 47
- Heissig Arm — *Documenta Barbarorum*. Festschrift für Walther Heissig zum 70. Geburtstag herausgegeben von Klaus Sagaster und Michael Weiers. Wiesbaden 1983
- Henning Arm — W. B. Henning Memorial Volume. London 1970
- Herbert, R. J., English loanwords in Modern Turkish: *UAJb* 39, 1967, 71-84
- Hirth Arm — Festschrift für Friedrich Hirth zu seinem 75. Geburtstag 16 April 1920. Berlin 1920. *Ostasiatische Zeitschrift* Jahrg 8
- Holub, Josef — Kopečný, František, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1952
- Houtsma, M.Th., *Ein türkisch-arabisches Glossar*. Leiden 1894
- Hubschmid, Johannes, *Haustiernamen und Lockrufe als Zeugen vorhistorischer Sprach- und Kulturbewegungen: Vox Romanica* 14, 1954, 184-203
- Hubschmid: SchlF — Hubschmid, Johannes, *Schläuche und Fässer. Wort- und sachs-geschichtliche Untersuchungen mit besonderer Berücksichtigung des romanischen Sprachgutes in und außerhalb der Romania sowie der türkisch-europäischen und türkisch-kaukasisch-per-sischen Lehnbeziehungen*. Bern 1955
- Hungaro-Turcica — *Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh*. Edited by Gy. Káldy-Nagy. Budapest 1976
- Ibrahim, Jamshid, *Kulturgeschichtliche Wortforschung. Persisches Lehngut in europäischen Sprachen*. Wiesbaden 1991
- İlliç-Svitiç, V.M., *Altajskie dental'nye: t, d, ð: VJa* 6, 1963, 37-56
- Iordan Arm — *Omăgiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*. București 1958
- İshakov, F. G., *Nabljudenija po leksike v oblasti prilagatel'nyx v tjurkskix jazykax: İstoričeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykov*. Moskva 1961, 173-231
- İRLTJa — *İstoričeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykov*. Moskva 1961
- Jaba, A., *Dictionnaire kurde - français*. St. Petersburg 1879
- Janhunen, Juha, *Samoyed - Altaic contacts - present state of research: MSFOu* 158, 1977, 123-129
- Janhunen, J., *On the Interaction of Mator with Turkic, Mongolic, and Tungusic: JSFOu* 82
- Jarring, Studien — Jarring, Gunnar, *Studien zu einer osttürkischen Lautlehre*. Lund - Leipzig 1933
- Jarring, G., *Zurufe an Tiere bei den Osttürken: Festschrift Friedrich Giese*. Leipzig 1941, 46-52
- Jarring Arm — *Turcica et Orientalia. Studies in honour of Gunnar Jarring on his eightieth birthday 12 October 1987*. Istanbul 1988
- Johansen, Ulla, *el und bodun. Memoriae munusculum. Gedenkband für Annemarie v. Gabain*. Wiesbaden 1994, 73-84
- Joki, A. J., *Der wandernde Apfel: StO* 28, 11. Helsinki 1964
- Joki, A. J., *Wörterverzeichnis der Kyzyl-Sprache*. Helsinki 1953

- Joki, A. J., Die Tungusen und ihre Kontakte mit anderen Völkern: StO 47, 1977, 109-117
- Joki: LwSS – Joki, Aulis J., Die Lehnwörter des Sajansamojedischen. Helsinki 1952. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 103
- Joki: UI – Joki, A. J., Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen. Helsinki 1973. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 153
- Junker, H., Np. *āsān* "leicht" usw. UJb 5, 1925, 411-416
- Jyrkänkallio, P., Zur Etymologie von russ. *tolmač* "Dolmetscher" und seiner türkischen Quelle: StO 17, 8, 1952, 3-11
- Jacob Arm – Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag (26. Mai 1932) gewidmet von Freunden und Schülern. Leipzig 1932
- Kahane-Tietze : LFL – Kahane, Henry and Renée – Tietze, Andreas, The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin. Urbana 1958
- N. Kakuk Zsuzsa, Konok: Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Budapest 1956, 315-318
- Kakuk, S., Un vocabulaire salar : AOH 14, 1962
- Kakuk, Zsuzsa, Zur Frage des tschuwaschischen *-n* und *-m*: Tractata Altaica. Wiesbaden 1976, 325-335
- Kakuk: ÉLOsm – Kakuk, Suzanne, Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise. Budapest 1973. Bibliotheca Orientalis Hungarica 19
- Kałużyński, ME – Kałużyński, Stanisław, Mongolische Elemente in der jakutischen Sprache. Warszawa 1961
- Kałużyński, Stanisław, Einige jakutische Etymologien: StO 47, 1977, 121-130
- Kałużyński, St., Jakutische Wortforschungen. Einsilbige Stämme : CAJ 7, 1962, 179-191
- Kałużyński, St., Einige tungusische Lehnwörter im Jakutischen: AOH 35, 1982, 261-269
- Kannisto, Artturi, Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen: FUF 17, 1925, 1-264
- Kaydarov: Struktura – Kajdarov, A.T., Struktura odnosložnyx kornej i osnov v kazax-skem jazyke. Alma-Ata 1986
- Kiss, Türkörszók – Kiss Lajos, Szláv türkörszók és tükörjelentések a magyarban. Budapest 1976. Nyelvtudományi Értekezések 92. sz.
- Klebsberg Arm – Emlékkönyv dr. Klebsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján. Budapest 1925
- Klimov, G. A., *Ėtimologičeskij slovar' kartvel'skix jazykov*. Moskva 1964
- Kluge : EtWb²³ – Kluge, Friedrich, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.²¹ Berlin - New York 1995
- Kniezsa : SzlIsz – Kniezsa, István, A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I/1-2. Budapest 1955
- Kononov Arm (1) – Turcologica. K semidesjatiletiju akademika A. N. Kononova. Leningrad 1976
- Kononov Arm (2) - Turcologica 1986. K vos'midesjatiletiju akademika A.N. Kononova. Leningrad 1986

- Kononov, A. N., K étimologii slova oğul 'syn'.
Filologija i istorija mongol'skix narodov. Moskva 1956. 175-176
- Kononov, A. N., Sposoby i terminy opredelenija stran sveta v tjurkskix narodov. Tjurkologičeskij Sbornik 1974
- Kononov, A. N., Semantika cvetooboznačenij v tjurkskix jazykax. Tjurkologičeskij Sbornik 1975, 159-179
- Kononov: GrJaTRP – Kononov, A. N., Grammatika jazyka tjurkskix runičeskix pamjatnikov VII-IX vv. Leningrad 1980
- Kononov: RT – Kononov, A. N., Rodoslovnaja turkmen. Sočinenie Abu-l- Gazi xana xivinskogo. Moskva - Leningrad 1958
- Korenych: IrLw – Korenych, Ėva, Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen. Budapest 1972
- Korkmaz Arm – Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan. Ankara 1996. Türk Kültürü Araştırmaları 32, 1994.
- Korsch, Th., Türkische Etymologien. Festschrift Vilhelm Thomsen zur Vollendung des siebenzigsten Lebensjahres am 25. Januar 1912 dargebracht von Freunden und Schülern. Leipzig 1912, 198-201
- Koşay, Hamit Zübeyir, Türkiye Halk Dilindeki Yemek Adları: Németh Armağanı. Ankara 1962, 289-317
- Kowalski: KT – Kowalski, Tadeusz, Karaimische Texte im Dialekt von Troki. Kraków 1929
- U. Köhalmi, Käthe, Drei alte innerasiatische Benennungen des Waffengürtels. Studia Turcica. Budapest 1971, 267-279
- Köprülü Arm (1) – Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar. 1. Ankara 1950
- Köprülü Arm (2) – 60. doğum yılı münasebetiyle Fuad Köprülü armağanı. İstanbul 1953
- Köprülü, M. Fuad, Yeni farisîde türk unsurları: TM 7-8, 1940-1942, 1-16
- Köprülü, M. F., Bizans müesseselerinin osmanlı müesseselerine te'siri hakkında bazı mülâhazalar: THİTM 1, 1931, 165-313
- Kotwicz, W., Contributions aux études altaïques. A. Les termes concernant le service des relais postaux: RO 16, 1953, 327-355
- Kotwicz, W., Contributions aux études altaïques. B. Les titres princiers: turc *bâg*, mo. *begi* et ma. *beile*: RO 16, 1953, 355-358
- Knežević, Anton, Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben. Slavisch-Baltisches Seminar der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster (Westf.). Veröffentlichung Nr. 3. Meisenheim am Glan 1962
- Kraelitz-Greifenhorst : Corollarien – Kraelitz-Greifenhorst, Friedrich von, Corollarien zu F. Miklosich: Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen: Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse. 166. Band 4. Abteilung. Wien 1911
- Kraelitz-Greifenhorst, F. v., Armenische Lehnwörter im Türkischen: Handes Amsorya 25, 1911, 257-267
- Kraelitz-Greifenhorst, Friedrich v., Türkische Etymologien: WZKM 27, 1913, 130-133
- Kurdoev, K. K., Kurdsko-russkij slovar'. Moskva 1960

- Kúnos, Ignác, A török nyelv idegen elemei: NyK 26, 1896, 438-454 ; 27, 1897, 52-63; 211-216; 386-463 ; 28, 1898, 34-54
- Kurišjanov, A. K., Īssledovanie po leksike starokypčakskogo pamjatnika XIII. v. - "Tjurksko-arabskogo slovarja". Alma-Ata 1970
- Lalou Arm — Études tibétaines dédiées à la mémoire de Marcelle Lalou. Paris 1971
- Laude-Cirautas, Farbbez — Laude-Cirautas, Ilse, Der Gebrauch der Farbzeichnungen in den Türkdialekten. Wiesbaden 1961
- Laufer, Berthold: Loan-Words in Tibetan: T'oung Pao 17, 1916, 403-552
- Laufer: Sino-Iranica — Laufer, Berthold, Sino-Iranica. Chinese contributions to the history of civilization in ancient Iran. Chicago 1919
- Lazard Arm — Études irano-aryennes offertes à Gilbert Lazard. Paris 1989
- Le Coq, Albert von, Bemerkungen über türkische Falkneri: Baessler-Archiv 4, 1913, 1-13
- Le Coq, A.v., Eine Liste osttürkischer Pflanzennamen: Baessler-Archiv 6, 1922, 118-129
- Le Coq, A.v., Bemerkungen zur türkischen Falkneri (Nachtrag): Baessler-Archiv 6, 1923, 114-117
- Levitskaya, L.S., Čuvašskie étimologii : ST 2, 1974, 80-84
- Levitskaya, L. S., Kumykskie étimologii: Tjurkologičeskie issledovanija. Moskva 1976, 132-137
- Levitskaya, L., Kumykskie étimologii : Hungaro-Turcica. Budapest 1976, 155-158
- Levitskaya, L. S., Īmejtsja li v čuvašskom jazyke oguzskie élementy? Chuvash Studies. Edited by András Róna-Tas. Budapest 1982, 97-103. Bibliotheca Orientalis Hungarica 28
- Ligeti, L., Die Herkunft des Volksnamens Kirgis: KCsA 1, 1925, 369-383
- Ligeti Lajos, A török hosszú magánhangzók: MNy 34, 1938, 65-76
- Ligeti, L., Les voyelles longues en turc: JA 1938, 177-204
- Ligeti Lajos, Boszorkány: MNy 43, 1947, 10-17
- Ligeti, L., L'étymologie mongole du slave *chorogy* 'drapeau': ÉSR 2, 1949, 46-56
- Ligeti, L., Mots de civilisation de Haute Asie en transcription chinoise: AOH 1, 1950, 141-185
- Ligeti Lajos, Az uráli és altaji nyelvek viszonyának kérdése: I. OK 4, 1953, 333-364
- Ligeti, L., Histoire du lexique des langues turques: RO 17, 1953, 80-91
- Ligeti, L., Le lexique moghol de R. Leech: AOH 4, 1954, 119-158
- Ligeti Lajos, Török jövevényszavaink és a vitás etimológiák kérdése: Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Budapest 1956, 336-346
- Ligeti Lajos, Az 'ajándék' két török-perzsa neve: MNy 53, 1957, 157-159
- Ligeti Lajos, A török szófejtés és török jövevényszavaink (Előljáró megjegyzések. Magyar *iz* 'artus, articulus', török *yüz* 'ua.'; *gyűrű*, *gyűlszű*) : MNy 54, 1958, 435-450
- Ligeti Lajos, A török szófejtés és török jövevényszavaink (Szérlű. A *gyűrű* és rokonsága. Ocsú): MNy 55, 1959, 451-457

- Ligeti Lajos, Néhány megjegyzés úgynevezett altaji jövevényszavainkról: MNy 56, 1960, 289-303
- Ligeti, L., Les anciens éléments mongols dans le mandchou: AOH 10, 1960, 231-248
- Ligeti, L., A propos des éléments "altaïques" de la langue hongroise: ALH 11, 1961, 15-42
- Ligeti, L., Sur un passage du Rājāvādaka-sūtra ouïgour. Németh Armağanı. Ankara 1962, 319-330
- Ligeti Lajos, Dengizikh és Bécs állítólagos kun megfelelői: MNy 58, 1962, 146-152
- Ligeti, L., Sur deux mots comans: AAnt 10, 1962, 167-174
- Ligeti Lajos, Uráli török jövevényszavaink kérdéséhez: MNy 59, 1963, 381-393
- Ligeti Lajos, *Gyarmat és Jenő*: Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Budapest 1963. Nyelvtudományi Értekezések 40, 230-239
- Ligeti Lajos, Bilincsek, bilincs: MNy 61, 1965, 281-289
- Ligeti, L., Le lexique mongol de Kirakos de Gandzak: AOH 18, 1965, 141-197
- Ligeti Lajos, Az *idő* és társai: MNy 62, 1966, 385-398
- Ligeti, L., Noms turcs pour "fers; bracelet; bague" dans les langues slaves et dans le hongrois: StudSl 12, 1966, 249-258
- Ligeti Lajos, Turkológiai megjegyzések szláv jövevényszavainkhoz: MNy 63, 1967, 427-441
- Ligeti Lajos, A harang mint csörgő, csengettjű és kolomp: MNy 64, 1968, 75-78
- Ligeti, L., A propos du "Manuscrit de Zirmi". Asiatic Studies in Honour of Dr. Jitsuzo Tamura on the Occasion of his Sixty - Fourth Birthday. May 25, MXMLXVIII. Kyoto 1968, 17-44
- Ligeti Lajos, A jó szagú gyopártól a havasi gyopárig: MNy 65, 1969, 136-144
- Ligeti Lajos, Orsó szavunk török háttere: MNy 66, 1970, 412-421
- Ligeti, L., Le tabgatch, un dialecte de la langue sien-pi. Mongolian Studies. Budapest 1970, 265-308
- Ligeti, L., Autour du *Säkiz yükmäk yaruq*. Studia Turcica. Budapest 1971, 291-319
- Ligeti Lajos, Az altaji nyelvrokonság és a szóképzés-statisztika: I. OK 28, 1973, 259-275
- Ligeti, L., La théorie altaïque et la lexicostatistique. Researches in Altaic Languages. Budapest 1975, 99-115
- Ligeti, L., Quelques problèmes étymologiques des anciens mots d'emprunt turcs de la langue hongroise: AOH 29, 1975, 279-288
- Ligeti Lajos, A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük von: MNy 72, 1976, 11-27; 129-136
- Ligeti Lajos, Régi török jövevényszavaink etimológiai problémái: Az etimológia elmélete és módszere. Budapest 1976, 193-199. Nyelvtudományi Értekezések 89. sz.
- Ligeti Lajos, *Börtü* és világosan török eredetű szavaink: MNy 73, 1977, 146-154
- Ligeti Lajos, Régi török eredetű neveink I: MNy 74, 1978, 257-274
- Ligeti Lajos, Régi török eredetű neveink II: MNy 75, 1979, 26-42
- Ligeti Lajos, Régi török eredetű neveink III: MNy 75, 1979, 129-141
- Ligeti Lajos, Régi török eredetű neveink IV: MNy

- Ligeti Lajos, Tátorján : MNy LXXVI, 1980, 129-143
- Ligeti, L., A propos du rhotacisme et du lambdacisme : CAJ 24, 1980, 222-250
- Ligeti, L., Prolegomena to the Codex Cumanicus: AOH 35, 1981, 1-54
- Ligeti Lajos, A pannoniai avarok ethnikuma és nyelve: MNy 82, 1986, 129-151
- Ligeti:TörK — Ligeti Lajos, A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest 1986
- Littmann, Enno, Türkisches Sprachgut im Ägyptisch-Arabischen. Westöstliche Abhandlungen. Wiesbaden 1954, 107-127
- Lokotsch: EtWb — Lokotsch, Karl, Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs. Heidelberg 1927
- Lugal Arm — Necati Lugal Armağanı. Ankara 1968
- Malov, S. E., K izučeniju tureckix čislitel'nyx. Akademija nauk SSSR-akademiku N. Ja. Marru. XLV. Moskva-Leningrad 1935, 271-277
- Marr Arm — Akademija nauk SSSR – akademiku N. Ja. Marru. XLV. Moskva-Leningrad 1935
- Malov, S. E., Lobnorskij jazyk. Frunze 1956
- Malov, S. E., Ujgurskij jazyk. Xamijskoe narečie. Moskva-Leningrad 1954
- Mándoky István, Néhány kún eredetű nagykunsági tájszó: NyK 73, 1971, 365-385
- Mándoky Kongur István, Cötkény: MNy 69, 1973, 457-465
- Mándoky-Kongur, I., Die Etymologie eines ungarischen Pflanzennamen kumanischen Ursprungs. Hungaro-Turcica. Budapest 1976, 249-254
- Mándoky Kongur, I., A Hungarian Dialectal Word of Kuman Origin: *monār*: AOH 41, 1987, 211-215
- Marchand, Hans, Die Bildung der lautsymbolischen Wörter im Türkischen: Oriens 6, 1953, 50-62
- Marchand, Hans, Alliteration, Ablaut und Reim in den türkischen Zwillingsformen: Oriens 5, 1952, 60-69
- Márk, Tamás, Über die türkischen Lehnwörter im Sölkupischen: Néprajz és Nyelvtudomány 19-20, 1975-1976, 243-252
- Maspéro Arm — Mélanges Maspéro, III, Le Caire, 1936. Mémoires de l'Institut Français 68
- Massé Arm — Mélanges d'orientalisme offerts à Henri Massé à l'occasion de son 75e anniversaire. Téhéran 1963. Publications de l'Université de Téhéran, 843
- Matei, Ion, Mots d'origine roumaine en turc: RÉSEE 4, 1966, 223-232
- Massignon Arm — Mélanges Louis Massignon. Damas 1956
- Matuz Arm — Festgabe an Josef Matuz. Osmanistik – Turkologie – Diplomatiek herausgegeben von Christa Fragner und Klaus Schwartz mit einem Vorwort von Bert G. Fragner. Berlin 1992
- Melich, J., Über das ungarische Wort *tábor*: UJb 15, 1935, 529-540.
- Melich Arm — Emlékkönyv Melich János hetvenedik születése napjára. Budapest 1942
- Menges, Karl H., Die Wörter für "Kamel" und einige seiner Kreuzungsformen im Türkischen: UJb 15, 1935, 517-528
- Menges, K. H., Etymological Notes on Some Păcănăg Names: Byzantion 17, 1945, 256-280
- Menges, K. H., Altaic elements in the Proto-Bulgarian inscriptions: Byzantion 21, 1951, 85-118

- Menges, K. H., Zwei altesopotamische Lehnwörter im Altajischen: UAJb 25, 1953, 299-304
- Menges, K. H., Problemata Etymologica. Studia Sino-Altaica. Festschrift für Erich Haenisch zum 80. Geburtstag. Wiesbaden 1961, 130-140
- Menges: Introduction — Menges, K. H., The Turkic Languages and Peoples. An Introduction to Turkic Studies. Wiesbaden 1968. Ural-Altaische Bibliothek 15
- Menges, K. H., Etymologica (*tākā, ariq*): Henning Memorial Volume. London 1970, 307-325
- Menges, K. H., Etymologika : CAJ 26, 1982, 105-118
- Menges, K., Etymologika zu den altaischen Bezeichnungen von Metallen, Haustieren und Gewächsen: UAJb N.F. 3, 1983, 102-165
- Menges, Karl H., Etymologica zu den türkischen und anderen altaischen Ausdrücken für "werden, sitzen, wohnen, sein; Staub, Erde; zerkleinern, zerreiben, Mehl; in kleinen Teilchen". Turcica et Orientalia. Studies in honor of Gunnar Jarring on his eightieth birthday 12 October 1987. İstanbul 1988, 101-120
- Menges, K. H., Das eurasische *kuč, *kut- etc. 'Hund, Junges vom Hund' : CAJ 30, 1986, 266-274
- Menges : The Igor' Tale – Karl Heinrich Menges, The Igor' Tale. The Oriental Elements in the Vocabulary of the Oldest Russian Epos, The Igor' Tale. Supplement to World 7, December 1951. Monograph No. 1
- Menges, K. H.: Zum neuen Bälgerski etimologičen rečnik und den türkischen Elementen im Bulgarischen: ZBalk 7:55-83
- Menges Arm – Eurasia Nostratica. Festschrift für Karl Heinrich Menges. Band I - II. Herausgegeben von Gyula Décsy und Christo D. Dimov-Bogoev. Wiesbaden 1977
- Meyer, TürkSt – Meyer, Gustav, Türkische Studien. I. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen. Wien 1893
- Meyer, Iben Raphael, Türkisch *tanı-* 'kennen' und *tanık* 'Zeuge': UAJb 40, 1968, 79-81
- Meyer-Lübke: REW — Meyer-Lübke, W., Romanisches etymologisches Wörterbuch. 3. vollständig neubearbeitete Auflage. Heidelberg 1935
- Mikhailov, M., Matériaux sur l'argot et les locutions populaires Turc-Ottomans. Leipzig 1930. Morgenländische Texte und Forschungen 2, 3
- Mikkola, J. J., Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren : JSFOu 30, 33, 1913, 1-25
- Mikkola, J. J., Avarica: Archiv für Slavische Philologie 41, 1927, 158-160
- Mikkola Arm – Mélanges de philologie offerts à M. J. J. Mikkola. Annales Academiae Scientiarum Fennicae, B, 27, 1932
- Miklosich: SIEI – Miklosich, Franz, Die slavischen Elemente im Magyarischen. Wien 1871
- Miklosich SlavElem – Miklosich, Franz, Die slavischen, magyarischen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschatze. Sitzungsberichte Phil.-Hist. Classe... Akademie der Wissenschaften 118, 5. 1889
- Miklosich: TE – Miklosich, Franz, Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. I-II. Wien 1884

- Miklosich: TE Nachtr [yayınların sıralanmasında TE geçiyorsa, o zaman yalnız Nachtr] – Miklosich, Franz, Die türki-schen Elemente in den südost- und ost-europäischen Sprachen. Nachtrag. I-II. Wien 1888-1890
- Minorsky, V., The Turkish Dialect of the Khalaj: BSOAS 10, 1940-1942, 417-437
- Minorsky, V., Äjnallu/Inallu: RO 17, 1953, 1-11
- MKU – Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler. Ankara 1990
- Mirčev Arm – İzsledvanija v'rxu istorijata i dialektite na b''lgarskija ezik (Sbornik v pamet' na čl. - kor. Kiril Mirčev). Sofiya 1979
- Monchi-zadeh: CC – Monchi-zadeh, Davoud, Das Persische im Codex Cumanicus. Uppsala 1969. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Indoeuropaea Upsaliensia 1
- Monchi-zadeh: Xurāsān — Monchi-zadeh, Davoud, Wörter aus Xurāsān und ihre Herkunft. Leiden 1990
- MongSt – Mongolian Studies. Edited by Louis Ligeti. Budapest 1970. Bibliotheca Orientalis Hungarica 14
- Morgenstierne: EVP–Morgenstierne, Georg, An Etymological Vocabulary of Pashto. Oslo 1927
- Morgenstierne: EtymVoc — Morgenstierne, Georg, Etymological Vocabulary of the Shugni Group. Wiesbaden 1974
- Moravcsik: ByzTurc – Moravcsik Gyula, Byzantinoturcica. I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Budapest 1942; II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Budapest 1943; 2. bas. Berlin 1958.
- Moskov, Mosko, K''m v''prosa za pečenežko-kumanskija superstrat v b''lgarskija ezik: İzvestija na Institutata za b''lgarski ezik 7, 1962, 151-161
- Moskov, Mosko, Obšti po proizxod turski zaemki v balkanskite ezici : BEz 14, 2-3, 1964, 186-190
- Moskov, Mosko, Turski i tjurkski zaemki ot zvukopodražatelen i nezvukopodražatelen xarakter v balkanskite ezici: Godišnik na Sofijskija universitet 62, 1969, 433-532
- MSzFgrE 1, 2 veya 3 – A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár. I. A–Gy., II. H–M., III. N–Zs. Budapest 1967, 1971, 1978
- Muhamedova: İİTJa — Muxamedova, Z. B., İzsledovanija po istorii turkmenskogo jazyka XI-XIV vv. Aşhabad 1973
- Muhamedova, Z. B., O nekotoryx arxaičeskix čertax v fonetike turkmenskogo jazyka. Tjurkologičeskie issledovanija. Moskva 1976, 152-157
- Munkácsi: ÁKE — Munkácsi Bernát; Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. Budapest 1901
- Munkácsi, B., Zur Bildung der ZehnerZahlwörter im Türkischen : KCsA 1, 1921, 313-315
- Munkácsi, B., Néhány szó a bú szóról: KSz 18, 1918-1919, 1-7
- Munkácsi, Bernhard, Über die "uralten armenischen Lehnwörter" im Türkischen: KSz 5, 1904, 352-357
- Murzaev, Ê. M., Slovar' narodnyx geografičeskix terminov. Moskva 1984
- Musaev: LTJa – Musaev, K. M., Leksika tjurkskix jazykov v sravnitel'nom osveščanii (Zapadnokypčakskaja grupa). Moskva 1975

- Musaev, K. M., Tjurksko - iranske jazykovye svjazi : ST 6, 1989, 26-35
- Nadjib: İTJa — Nadžib, Ê. N., İssledovanija po istorii tjurkskix jazykov XI-XIV vv. Moskva 1987
- Németh, J., Über den Ursprung des Wortes *šaman* und einige Bemerkungen zur türkisch-mongolischen Lautgeschichte: KSz 14, 1913-1914, 240-249
- Németh Gyula, Török jövevényszavaink kösépső rétege: MNy 17, 1921, 22-26
- Németh Gyula, Régi török jövevényszavaink és a turfáni emlékek: KCsA 1, 1921, 71-76
- Németh, J., A Turkish word in Curtius Rufus? AM 1923, 274-279
- Németh Gyula, Az uráli és a török nyelvek ősi kapcsolata: NyK 47, 1928, 62-84
- Németh: HonfKial – Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest 1930. 2. bas. Budapest 1991
- Németh: InscrNSzM – Németh, J., Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós. Budapest 1932. Bibliotheca Orientalis Hungarica 2
- Németh, J., Zur Kenntnis des geschlossenen e im Türkischen: KCsA I. Ergänzungsband 1939, 515-531
- Németh Gyula, A magyar keresztyénység kezdete: Budapesti Szemle 256, 1940, 14-30
- Németh Gyula, A kunok neve és eredete : Századok 76, 1942, 166-178
- Németh Gyula, A zárt e bolgár-török jövevényszavainkban : MNy 38, 1942, 1-11
- Németh Gyula, *Sólyom* és *karvaly* : MNy 39, 1943, 99-104
- Németh, J., Neuere Untersuchungen über das Wort *tábor* 'Lager': ALH 3, 1953, 431-446
- Németh, J., Wanderungen des mongolischen Wortes *nökür* 'Genosse': AOH 3, 1953, 1-23
- Németh Gyula, Újabb kutatások a *tábor* szó történetéhez : NyK 56, 1955, 117-128
- Németh, Julius, Zu den türkischen Aufzeichnungen des Georgevits. Charisteria Orientalia (Volumen Ioanni Rypka sacrum). Praha 1956, 202-209
- Németh Gyula, Nem török eredetű-e *úr* szavunk? Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Budapest 1956, 358-364
- Németh, J., Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens. Sofia 1957
- Németh Gyula, A *tolmács* szó történetéhez: NyK 60, 1958, 127-132
- Németh, J., Zur Geschichte des Wortes *tolmács* 'Dolmetscher': AOH 8, 1958, 1-8
- Németh Arm – Németh Armağanı. Ankara 1962
- Németh, J., Zu den *E*-Lauten im Türkischen: StO 28, 14, 1964, 1-19
- Németh Gyula, A törökség őskora. Emlékkönyv Berzeviczy Albert úrmak, a M.T. Akadémia elnökének, tüzeteleti taggá választása harmincadik évforduloja alkalmából. Budapest 1934, 158-174
- Németh, J., Probleme der türkischen Urzeit. Acta Orientalia memoriae Alexandri Csoma da Kőrös dicata. Budapestini 1942-1947, 57-102
- Németh Gyula, A hunok nyelve. Attila és hunjai. Budapest 1940. 217-226, 315-316
- Németh Gyula, Török jövevényszók : Emlékkönyv Melich János hetvenedik születése napjára. Budapest 1942, 286-300

- Németh, J., Über alttürkische Sternnamen: ALH 18, 1968, 1-6
- Németh, J., Noms ethniques turcs d'origine totémistique. *Studia Turcica*. Budapest 1971, 349-359
- Nobel Arm – Īñānāmuktāvalī. Commemoration Volume in Honour of Johannes Nobel. New Dehli 1959
- Nugteren, Hans – Roos, Marti, Common Vocabulary of the Western and Eastern Yugur Languages - The Turkic and Mongolic Loanwords: AOH 49, 1996, 25-91
- Odintsov, G. F., Еще раз к этимологии слова лошад'. *Этимология* 1972. Москва 1974, 114-128
- Odintsov, G. F., Из истории гипотетической лексики в русском языке. Москва 1980
- O'Sullivan, Patrick A. – Severino, Mario - Volozov, Valeriy, Azerbaijani - English Dictionary. Kensington, Maryland, U.S.A. 1994
- Özdem, Ragıp Hulûsi, Dilimizde yerleşmiş yabancı unsurlar : EFTDED 1, 138-148
- Paasonen, H., Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen: JSFOu 15, 2, 1897
- Paasonen, H., Über die türkischen Lehnwörter im Ostjakischen: FUF 2, 1902, 81-137
- Paasonen, H., Votják-török szóegyeztetések: NyK 32, 1902, 257-270
- Paasonen, H., A magyar nyelv régi török jövevényszavai: NyK 42, 1913, 36-68
- Pais Arm – Emlékkönyv Pais Dező hetvenedik születésnapjára. Budapest 1956
- Pais, D., A propos de l'étymologie de l'ethnique *oyur*. *Studia Turcica*. Budapest 1971, 361-373
- Paasonen: CsSz — Paasonen, H., Vocabularium Linguae Čuvašicae. Csuvasszó-
jegyzék. Budapest 1908. Yeni baskı: Tschuwaschisches Wörterverzeichnis. Szeged 1974. *Studia Uralo-Altaica* IV
- K. Palló, M., Zur Frage der tschuwaschischen v-Prothese: AOH 12, 1960, 33-44
- K. Palló, M., Die Vertretung ung. sz-(s-) < türk. j- in den alten türkischen Lehnwörter der ungarischen Sprache : UAJb 33, 1961, 128-135
- K. Palló, Margit, Ung. *gyúl* 'sich entzünden' und *gyújt* 'anzünden' und ihr türkischer Hintergrund. *Studia Turcica*. Budapest 1971, 375-383
- K. Palló, M., Régi török eredetű igéink. Szeged 1982. *Studia Uralo-Altaica*, Supplementum 1
- Pedersen, Holger, Türkische Lautgesetze: ZDMG 57, 1903, 535-561
- Pedersen, Holger, Armenisch und die Nachbarsprachen: KZ 39, 1906, 334-484
- Pedersen Arm — Mélanges linguistiques offerts à M. Holger Pedersen. København 1937
- Pelissier, Robert, Mischär-tatarische Sprachproben: APAW 1918
- Pelliot, Paul, Sur quelques mots d'Asie Centrale attestés dans les textes chinois: JA 11, 1, 1913, 451-469
- Pelliot, P., Le nom turc du vin dans Odoric de Pordenone : T'oung Pao 15, 1914, 448-453.
- Pelliot, P., Les mots à h initiale aujourd'hui amuie, dans le mongol des XIIIe et XIVe siècles: JA 1925 I, 193-263
- Pelliot, P., Le mot *bigni* (ou *begni*?), "vin", en turc: T'oung Pao 24, 1926, 61-64
- Pelliot, P., Le prétendu mot "iascot" chez Guillaume de Rubruck: T'oung Pao 27, 1930, 190-192

- Pelliot, P.: Sur *yam* ou *ĵam*, "relais postal": T'oung Pao 27, 1930, 192-195
- Pelliot, Paul, Les formes turques et mongoles dans la nomenclature zoologique du Nuzhatu'-l-kulüb : BSOS 6, 1931, 555-580
- Pelliot, P., Sao-hua, sauya, sauyat, saguate: T'oung Pao 32, 1936, 230-237
- Pelliot, P., Les mots avec et sans *q-* (*k-*) initial en turc et en mongol: T'oung Pao 37, 1944, 73-101
- Pelliot, Paul, *Širolya* ~ *širalya*: T'oung Pao 37, 1944, 102-113
- Pelliot, Paul, *Qubčiri* ~ *qubčir* et *qubči'ur* ~ *qubčur* : T'oung Pao 37, 1944, 153-164
- Pelliot: Notes – Pelliot, Paul, Notes sur l'histoire de la Horde d'Or. Paris 1949
- Pisowicz, Andrzej, Die armenischen Entlehnungen in den türkischen Dialekten: FO 16, 1989, 123-129
- Podolsky: Glossary – Podolsky, Baruch, A Greek Tatar-English glossary. Wiesbaden 1985. Mediterranean language and culture monograph series : I
- Pokrovskaya, A. A., Terminy rodstva v tjurkskix jazykax. Īstoričeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykov. Moskva 1961, 11-81
- PÊTJa – Problemy ětimologii tjurkskix jazykov. Alma-Ata 1990
- POAJa – Problema obščnosti altajskix jazykov. Leningrad 1971
- PhTF – Philologiae Turcicae Fundamenta. Ediderunt Jean Deny, Kaare Grønbech, Helmut Scheel, Zeki Velidi Togan. I. Wiesbaden 1959
- Polivanov: Stat'i – Polivanov, E. D., Stat'i. Moskva 1968
- Polivanov: Sbornik – Polivanov, E. D., Sbornik naučnyx trudov. Taškent 1934
- Polivanov, E. D., K voprosu o rodstvennyx otnošenijax korejskogo i "altajskix" jazykov: ĪAN 1927, 1193-1204
- Polivanov, E. D., K voprosu o dolgyx glasnyx v obščeturekom prajazyke: DAN 1927, 151-153
- Pomorska, Marzanna, New-Persian Loanwords in Anatolian-Turkish Dialects (1) : Studia Turcologica Cracoviensia 1, 1995, 91-123
- Poppe: ČJa — Poppe, N. N.: Čuvaškij jazyk i ego otnošenje k mongol'skomu i tjurkskim jazykam: ĪRAN 1924, 18, No. 12-18; 1925, 19, No. 1-51 No. 9-11
- Poppe, N., Die Nominalstammbildungssuffixe im Mongolischen : KSz 20, 1923-1927, 89-126
- Poppe, N., Altaisch und Urtürkisch: UJb 6, 1926, 94-121
- Poppe, N., Türkisch - tschuwassische vergleichende Studien: Islamica 1, 1925, 409-427
- Poppe, N. N., Mongol'skie čislitel'nye. Jazykovednye problemy po čislite'nym. Leningrad 1927, 97-119
- Poppe, N., Die türkischen Lehnwörter im Tschuwassischen: UJb 7, 1927, 151-167
- Poppe, N., Über die Sprache der Daguren: AM 10, 1934, 1-32, 183-220
- Poppe, N., Ein altes Kulturwort in den altaischen Sprachen : StO 19, 5, 1953, 23-25
- Poppe, N., The Turkic Loan Words in Middle Mongolian: CAJ 1, 1955, 36-42
- Poppe, N., Introduction to Altaic Linguistics. Wiesbaden 1965. Ural-Altaische Bibliothek 14
- Poppe Arm (1) — Studia Altaica. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag. Wiesbaden 1957

- Poppe, Nicholas, On some words for 'guest' in the Altaic languages: Jean Deny Armağan. Ankara 1958, 197-201
- Poppe, N., Einige Lautgesetze und ihre Bedeutung zur Frage der türkisch-mongolische Sprachbeziehungen: UAJb 30, 1958, 93-97
- Poppe, N., Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen. Teil 1. Vergleichende Lautlehre. Wiesbaden 1960. Porta Linguarum Orientalium, Neue Serie 4
- Poppe, N., On some Altaic Loan Words in Hungarian: American Studies in Uralic Linguistics. Uralic and Altaic Series, 1, 1960, 139-147
- Poppe, N., Die mongolische Lehnwörter im Komanischen. Németh Armağan. Ankara 1962, 331-340
- Poppe, N., On Some Altaic Names of Dwellings: StO 28, 3, 1964
- Poppe, N., On Some Mongolian Names of Wild Beasts : CAJ 9, 1964, 161-174
- Poppe, N., On some Mongolian loan words in Evenki : CAJ 16, 1972, 95-103
- Poppe, N., Zur Frage nach den sprachlichen Berührungen der Jurak-Samojeden und der Tungusen: MSFOu 150, 1973, 269-271
- Poppe, N., Zur Stellung des Tschuwaschischen: CAJ 18, 1974, 135-147
- Poppe: Overview – Poppe, N., Altaic Linguistics – an Overview. Gengo no Kagaku No. 6, Tokyo 1975, 130-186
- Poppe Arm (2) — Gedanke und Wirkung. Festschrift zum 90. Geburtstag von Nikolaus Poppe. Herausgegeben von Walther Heissig und Klaus Sagaster. Wiesbaden 1989
- Posch, Udo, On the Affinity of the Altaic Languages, I: CAJ 3, 1957, 267-288
- Pritsak: Fürstenliste – Pritsak, O., Die bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren. Wiesbaden 1955. Ural-Altaische Bibliothek I
- Pritsak, O., Qara. Studie zur türkischen Rechtsymbolik: Z. V. Togan'a Armağan. İstanbul 1955, 239-263
- Pritsak : Studies – Pritsak, O., Studies in Medieval Eurasian History. London 1981
- Pritsak, O., Bolgarische Etymologien I-III: UAJb 29, 1957, 200-214
- Pritsak, O., Kāşgarîs Angaben über die Sprache der Bolgaren: ZDMG 109, 1959, 92-116
- Pritsak, O., Bulgaro-Tschuwaschica: UAJb 31, 1959, 274-314
- Pritsak, O., Der "Rotazismus" und "Lambda-zismus": UAJb 35, 1964
- Pritsak, O., Two Names of Steppe Plants: International Journal of Slavic Linguistics and Poetics 8, 1964, 37-45
- Pritsak, Omeljan, The Hiung-nu Word for "stone" Tractata Altaica. Wiesbaden 1976, 479-485
- Pritsak, O., From the Säbirs to the Hungarian: Hungaro-Turcica. Budapest 1976. 17-30
- Pritsak, O., The Hunnic Language of the Attila Clan: HUS 6, 1982, 428-476
- Radloff: Phon – Radloff, W., Phonetik der nördlichen Türksprachen. Leipzig 1882 [1883]
- Ramstedt: Mogholica — Ramstedt, G. J., Mogholica. Beiträge zur Kenntnis der Moghol-Sprache in Afghanistan : JSFOu 23.4. 1906
- Ramstedt, G. J., Über die Zahlwörter der altaischen Sprachen: JSFOu 24, 1907, 1-24

- Ramstedt, G. J., Zur Geschichte des labialen Spiranten im Mongolischen: Festschrift Wilhelm Thomsen zur Vollendung des siebenzigsten Lebensjahres am 25. Januar 1912 dargebracht von Freunden und Schülern. Leipzig 1912, 182-187
- Ramstedt, G. J., Egy állítólagos török-mongol hangtörvény: NyK 42, 1913, 69-74
- Ramstedt, Az η hang a mongolban és a törökben: NyK 42, 1913, 229-238
- Ramstedt, G. J., Zur mongolisch-türkischen Lautgeschichte: KSz 15, 1914-1915, 134-150; 16, 1915-1916, 66-84
- Ramstedt, G. J., Ein anlautender stimmloser Labial in der mongolisch-türkischen Ursprache: JSFOu 32, 1916-1920, 1-10
- Ramstedt: Stellung — Ramstedt, G. J., Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassischen: JSFOu 38, 1922-1923.
- Ramstedt : KWb — Ramstedt, G. J., Kalmückisches Wörterbuch. Helsinki 1935. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 3
- Ramstedt, G. J., The Relation of the Altaic Languages to Other Language Groups: JSFOu 53, 1947, 15-26
- Ramstedt, G. J., Über onomatopoetische Wörter in den altaischen Sprachen: JSFOu 55, 2:106-112
- Ramstedt: SKE — Ramstedt, G. J., Studies in Korean Etymology. Helsinki 1949. MSFOu 95
- Ramstedt: Pashto — Ramstedt, G. J., Marginal notes on Pashto etymology. Ed. Pentti Aalto. StO 17, 1952
- Ramstedt, G. J., Die Zahlwörter jigirmi und jüz. Zeki Velidi Togan'a Armağan. İstanbul 1955, 227-230
- Ramstedt: Lautlehre — Ramstedt, G. J., Einführung in die altaische Sprachwissenschaft. I. Lautlehre. Helsinki 1957. MSFOu 104, 1
- Ramstedt: Formenlehre — Ramstedt, G. J., Einführung in die altaische Sprachwissenschaft. II. Lautlehre. Helsinki 1952. MSFOu 104, 2
- Ramstedt: Lautlehre — Ramstedt, G. J., Einführung in die altaische Sprachwissenschaft. III. Register. Helsinki 1966. MSFOu 104, 3
- Rásonyi: Valacho-turcica — Rásonyi-Nagy, Ladislaus, Valacho-turcica. Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des Ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin. Berlin-Leipzig 1927
- Rásonyi László, Török adatok a Magyar Ety-mologiai Szótárhoz I.: NyK 51, 1941, 93-115
- Rásonyi - László, Jövevényszavaink és az anatóliai tájszavak. Emlékkönyv Melich János hetvenedik születése napjára. Budapest 1942, 314-317
- Rassadin: FLTJa — Rassadin, V. Ī., Fonetika i leksika tofalarskogo jazyka. Ulan-Udė 1971. Akademija nauk. Sibirskoe otdelenie. Burjatskij filial. Burjatskij institut obščestvennyx nauk
- Rassadin: Zaimstvovanija — Rassadin, V. Ī., Mongolo-burjatskie zaimstvovanija v sibirskix tjurkskix jazykax. Moskva 1980. Akademija Nauk SSSR. Sibirskoe otdelenie, Burjatskij filial. Burjatskij institut obščestvennyx nauk
- Raun Arm — Studies in Fenno-Ugric linguistics. In Honor of Alo Raun. Bloomington 1977. Edited by Denis Sinor. Indiana University Uralic and Altaic Series 131
- Räsänen: TLT — Räsänen, Martti, Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremisschen. Helsinki 1920. MSFOu 48

- Räsänen: TatLT – Räsänen, Martti, Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen. Helsinki 1923. MSFOu 50
- Räsänen, M., Türkische Nomina instrumenti auf *-man (-män)* und Entsprechungen in den slavischen Sprachen: AAScF Serie B, 27, 1932, 273-276
- Räsänen, M., Türkische Lehnwörter in den permisschen Sprachen und im Tscheremissischen: FUF 23, 1935, 103-107
- Räsänen, M., Neue tscheremissische und tschuwaschische Wörterbücher nebst Etymologien auf Grund derselben: FUF Anzeiger 24, 1937, 45-54
- Räsänen, M., Über die langen Vokale der türkischen Lehnwörter in Ungarischen: FUF 24, 1937, 246-255
- Räsänen, M., Nochmals über ung. *könyv* "Buch" und mord. *koňov* "Papier": FUF 26, 1939, 76-79
- Räsänen, M., Wortgeschichtliches zu den Sprachen der Wolga-Völker: FUF 26, 1939, 125-143
- Räsänen, M., Russ. *tjurmá, tjur'má*, "Gefängnis": NM 47, 1946, 113-114
- Räsänen, M., Der Wolga-bolgarische Einfluss im Westen im Lichte der Wortgeschichte: FUF 29, 1946, 190-201
- Räsänen, Martti, Sprachliche Miscellen: UJb 19, 1939, 99-103
- Räsänen: LTS – Räsänen, Martti, Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen. Helsinki 1949. StO 15
- Räsänen, M., Beiträge zu den altaisch-slavischen Berührungen: MSFOu 98, 1950, 125-131
- Räsänen, M., Regenbogen-Himmelsbrücke: StO 14, 1, 1950
- Räsänen, M., Dtsch. *Bier* usw. NM 53, 1952, 240-242
- Räsänen, M., Das Wort *Mammut*: ZSIPh 21, 1952, 293-295
- Räsänen, M., Das russ. Wort *syčúg* "Labmagen, abomasus": ZSIPh 22, 1953, 128
- Räsänen, M., Uralaltaische Forschungen. I. Die uralaltaische Urheimat im Lichte der Wortforschung und der Archäologie: UAJb 25, 1952, 19-27
- Räsänen, Martti, Uralaltaische Wortforschungen: StO 18.3. Helsinki 1955
- Räsänen: MTS – Räsänen, Martti, Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen. Helsinki 1957. StO 21
- Räsänen, M., Tscheremissische u.a. Etymologien: MSFOu 67:360-364
- Räsänen: V – Räsänen, Martti, Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen. Helsinki 1969, 1971. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 17:1, 2
- Räsänen, M.: Beiträge zu den altaisch-slavischen Berührungen: MSFOu 98: 125-131
- Räsänen, M.: Neuere Forschungen über altaisch-slavische Berührungen: ZSIPh 20, 1951, 446-450
- Räsänen, M., Über einige Benennungen des russ. Wortes *rublj* "Rubel": CAJ 1, 1955, 292-294
- Räsänen, M., O dvadcatiričnoj sisteme ščislenija: Voprosy tjurkologii. Baku 1971
- Raun, Alo, The Chuvash Borrowings in Zyrian: JAOS 77, 1957, 40-45
- Rédei, K. – Róna-Tas, A., Early Bulgarian Loanwords in the Permian Languages: AOH 37, 1983, 3-41
- RelLSym – Religious and Lay Symbolism in the Altaic World and other Papers. Wiesbaden 1989
- ResAltL – Researches in Altaic Languages. Ed. by Louis Ligeti. Budapest 1975. Bibliotheca Orientalis Hungarica 20

- Rintchen Arm – *Collectanea Mongolica. Festschrift für Professor Dr. Rintchen zum 60. Geburtstag.* Wiesbaden 1966. *Asiatische Forschungen* Band 17
- Robert: *Noms indigènes* — Robert, Louis, *Noms indigènes dans l'Asie-Mineure gréco-romaine. Première partie.* Paris 1963
- Róna-Tas, A., *Tibetan Loan-words in the Shera-Yöğur Languages: AOH* 15, 1962, 249-271
- Róna-Tas, András, *Középmongol eredetű jövevényszavak a csuvasban. I: Néprajz és Nyelvtudomány* 15-16, 1971-72, 77-88; II: *Néprajz és Nyelvtudomány* 17-18, 1973-74, 125-141
- Róna-Tas, A., *On the Chuvash Guttural Stops in the Final Position. Studia Turcica.* Budapest 1971, 389-399
- Róna-Tas, A., *Some Volga Bulgarian Words in the Volga Kipchak Languages. Hungaro-Turcica.* Budapest 1976, 169-175
- Róna-Tas, A., *De hypothesi Uralo-Altaica: MSFOu* 185, 1983, 235-251
- Róna-Tas Arm — *Varia Eurasiatica. Festschrift für Professor András Róna-Tas.* Szeged 1991
- Rosetti Arm — *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani.* Bucureşti 1965
- Rozwadowski Arm — *Symbolae grammaticae in honorem Joannes Rozwadowski. II.* Cracoviae 1927
- Röhrborn: *UWb* — Röhrborn, Klaus, *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. I - IV.* Wiesbaden 1977 - 1988
- Rypka Arm — *Charisteria Orientalia. Volumen Ioanni Rypka sacrum.* Praha 1956
- Samoylovič, A. N., *Zapretnye slova v jazyke kazak-kirgizskoj замуžnej ženščiny: Živaja Starina* 24, 1915, vyp. 1-2, 161-168
- Samoylovič, A. N., *Turun- tudun (Ešče primer turko-bulgarskogo rotacizma): Sbornik Muzeja antropologii i etnografii* 5, 1918, vyp. 1, 398-400
- Samoylovič, A. N., *Nazvanija dneĭ nedeli u tureckix narodov: Jafetičeskij sbornik* 2, 1923, 98-119
- Samoylovič, A. N., *Nazvanija dneĭ u azerbajdžanskix turok: Jafetičeskij sbornik* 3, 1925, 65-70.
- Samoylovič, A. N., *O slove "gil"- "dom", "sem'ja" v narečijax peredneaziatskix turkov: Jafetičeskij sbornik* 3, 1925, 99-102
- Samoylovič, A. *Tureckie čislitel'nye kačestvennye i obzor popytok ix tolkovanija. Jazykovednye problemy po čislitel'nym. I. Sbornik statej. Leningrad* 1927, 135-156
- Samoylovič, A. N., *Sledy vlijanija islamskoj kul'tury na tureckie plemena Altajsko-Sajanskogo rajona: Kul'tura i pis'mennost' Vostoka* 2, 1928, 142-145
- Samoylovič, A. N., *Ženskie slova u altajskix turkov: Jazyk i literatura* 3, 1929, 221-231
- Sandfeld: *LinguBalk* — Sandfeld, Kr., *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats.* Paris 1930
- Sanjeev: *JaP* — Sanžeev, G. D., *Manč'žuro-mongol'skie jazykovye paralleli: ĪAN* 1930, No:8
- Sanjeev, G. D., *O tjurksko-mongol'skix lingvističeskix paralleljax : ST* 6, 1973, 73-78
- Sanjeev Arm — *İssledovanija po vostočnoj filologii. K semidesjatiletiju professora G. D. Sanžeeva.* Moskva 1974

- Saussey, Edmond, Les mots turcs dans le dialecte arabe de Damas. Mélanges de l'Institut français de Damas (Section des Arabisants), 1, 1929, 77-129
- Sauvageot: Rech — Sauvageot, Aurélien, Recherches sur le vocabulaire des langues ouralo-altaïques. Budapest 1929
- Schmaus, A., Zur Lautgestalt der türkischen Lehnwörter in den südslavischen Sprachen. Münchener Studien zur Sprachwissenschaft. München 1955
- Schmidt, Gustav, Über die kaukasischen Lehnwörter des Karatschajischen : MSFOu 67, 1933, 465-471
- Schmidt, P., Altaische Zahlwörter : MSFOu 67, 1933, 365-368
- Schraeder, Hans Heinrich, Türkische Namen der Iranier. Festschrift Friedrich Giese. Berlin 1941, 1-34
- Schenk: Jakab, Magyar solymázmadárnevek: Aquila 42-46, 1935-38, 267-348; 46-47, 1939-42, 1-145
- Scherner, Lw — Scherner, Bernd, Arabische und neupersische Lehnwörter im Tschuwaschischen. Versuch einer Chronologie ihrer Lautveränderungen. Wiesbaden 1977
- Schubert, Gabriella, Turkish *oda* and Hungarian *szoba* in the languages and residential cultures of the Balkan Peninsula : CAJ 29, 1985, 242-265
- Schütz, Edmond, Onomatopoeic and/or Tone-characterising Bird-Names: A Turkic-Slavic Parallel: Eurasia Nostratica 2 : 213-215
- Sevortyan, Ê. V., Tjurkskie BEBE, BEŠIK i BELE-. Hungaro-Turcica. Budapest 1976, 149-154.
- Sevortyan : AG = Sevortyan. Ê.V., Affiksy glagoloobrazovanija v azerbajdžanskom jazyke. Opyt sravnitel'nogo issledovanija. Moskva 1962
- Sevortyan : AI = Sevortyan, Ê.V., Affiksy imennogo slovoobrazovanija v azerbajdžanskom jazyke. Opyt sravnitel'nogo issledovanija. Moskva 1966
- Sevortyan: ÊSTJa 1974 – Sevortyan, Ê.V., Êtimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov (Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na glasnye). Moskva 1974
- Sevortyan : ÊSTJa 1978 - Sevortyan, Ê. V., Êtimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvu "B". Moskva 1978
- Sevortyan : ÊSTJa 1980 – Sevortyan, Ê. V., Etimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvu "V", "G" i "D". Moskva 1980
- Sevortyan, Ê. V., Tjurkskie êtimologii. Tjurkologičeskie issledovanija. Frunze 1970, 27-36
- Sinor, D., Indo - européen - ouralo - altaïque : T'oung Pao 27, 1944, 226-244
- Sinor, Denis, On Water-Transport in Central Eurasia : UAJb 23, 1961, 156-179
- Sinor, Denis, Observations on a new comparative Altaic phonology: BSOAS 26/1, 1963, 103-114
- Sinor, Denis, An Altaic word for 'snowstorm' : StO 47, 1977, 219-231
- Sinor Arm –Tractata Altaica. Denis Sinor sexagenario optime de reblus altaicis merito dedicata redigerunt Walther Heissig, John R. Krueger, Felix J. Oinas, Edmond Schütz. Wiesbaden 1976

- Sinor, D., Samoyed and Ugric Elements in Old Turkic: HUS 3-4, 768-773
- Skok: EtRj – Skok, Petar, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I-IV, Zagreb 1971-1974
- Sköld: Lehnwörterstudien – Sköld, Johannes, Lehnwörterstudien. Lund-Leipzig 1927
- Sköld: Lehnwörterstudien — Sköld. Lehnwörterstudien. Lund-Leipzig 1923 Lunds Universitets Årsskrift. N.F. Avd. 1. Bd 1. Nr 7
- Sköld, Hans, Linguistic Gleanings. Lund-Leipzig 1923. Lunds Universitets Årsskrift N.F. Avd. 1. Bd 19. Nr 5
- Soucek, Svat, Certain Types of Ships in Ottoman-Turkish Terminology: Turcica 7, 1975, 233-249
- Śluszkiewicz, E., Remarques sur la langue des Arméniens et sur les emprunts turcs de l'arménien: RO 14, 1938 [1939], 136-154; 15, 1949, 268-320
- Spies: Puppentheater – Spies, Otto, Türkisches Puppentheater. 1959
- Stachowski, Stanisław, Türkische Lehnwörter im serbischen Dialekt von Pirot. Kraków 1992
- Stachowski, Marek, Beiträge zur Kenntnis der arabischen und persischen Lehnwörter in der südsibirischen Türksprachen; FO 29, 1992-1993, 247
- Steingass, F., A Comprehensive Persian-English Dictionary. Fourth impression. London 1957
- Steinitz Arm – Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung (Steinitz-Festschrift). Akademie-Verlag. Berlin 1965
- Street, J., Proto-altaic *-l(V)b ~ turkic š : CAJ 24, 1980, 285-303
- Studia Turcica – Studia Turcica. Edidit L. Ligeti. Budapest 1971. Bibliotheca Orientalis Hungarica 17
- Szabó : Szóképzés – Szabó Teréz Mária, A kalmük szóképzés. Die Wortbildung im Kalmückischen. Budapestini 1943. Dissertationes Sodalium Instituti Asiatic Interioris 3
- Szalontay - Dmitrieva, Judith, The Etymology of the Chuvash Word *yumša* 'Sorcerer': Chuvash Studies. Edited by András Róna-Tas. Budapest 1982, 171-177
- Szily Arm — Emlék Szily Kálmánnak a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének nyolcvanadik születésnapja alkalmából. Budapest 1918
- Szinnyei Arm – Festgabe Josef Sinnyei zum 70. Geburtstag. Hrsg. vom Ungarischen Institut an der Universität Berlin. Berlin-Leipzig 1927
- Symeonidis: Gr – Symeonidis, Ch., Griechische Lehnwörter im Türkischen : Balkan Studies 14, 1973, 167-200
- Symeonidis: Vokalismus – Symeonidis, Charalambos, Der Vokalismus der griechischen Lehnwörter im Türkischen. Thessaloniki 1976
- Şăineanu: InflOr – Şăineanu, Lazăr, Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române. I-III. Bucureşti 1900
- Şçerbak, A. M., Ob altajskoj gipoteze v jazykoznanii: VJa 6, 1959, 51-63
- Şçerbak, A. M., Nazvanija domašnix i dikix životnyx v tjurkskix jazykax. Istočeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykov. Moskva 1961, 82-172
- Şçerbak: Fonetika – Şçerbak, A. M., Sravnitel'naja fonetika tjurkskix jazykov. Leningrad 1970

- Şçerbak: GrOJaTT – Şçerbak, A. M., Grammatičeskij očerk jazyka tjurkskix tekstov X-XII vv. iz Vostočnogo Turkestanā. 1961
- Şçerbak: Očerki (İmja) – Şçerbak, A. M., Očerki po sravnitel'noj morfologii tjurkskix jazykov (İmja). Leningrad 1977
- Şçerbak: Vvedenie – Şçerbak, A. M., Vvedenie v sravnitel'noe izučenie tjurkskix jazykov. Sankt-Peterburg 1994. Rossijskaja Akademija Nauk. Institut lingvističeskix issledovanij
- Şçerbak: JaS – Şçerbak, A. M., Rannie tjurksko-mongol'skie jazykovye svjazi (VIII-XIV vv.). Sankt-Peterburg 1997. Rossijskaja akademija nauk. Institut lingvističeskix issledovanij
- Şipova: STRJa – Şipova, E. N., Slovar' tjurkizmov v ruskom jazyke. Alma-Ata 1976
- Şiraliyev Arm – Voprosy tjurkologii. K šestidesjatiletiju akademika AN Azerb. SSR M. Ş. Şiraliyeva. Baku 1971
- Škaljić, Turc – Škaljić, Abdulah, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku. Sarajevo 1966
- Tagliavini, Carlo, Osservazioni sugli elementi italiani in turco : Annali del R. Istituto Universitario Orientale di Napoli I, 1940.
- Tamás, UngElRum – Tamás Lajos, Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (Unter Berücksichtigung der Mundartwörter). Budapest 1966
- Tamura Arm – Asiatic Studies in Honour of Dr. Jitsuzo Tamura on the Occasion of his Sixty-Fourth Birthday. May 25, MXMLXVIII. Kyoto 1968
- Tatarintsev: Vlijanie – Tatarincev, B. İ., Mongol'skoe jazykoe vlijanie na tuvinskuju leksiku. Kyzyl 1976
- TatEtSt – Tatarische etymologische Studien II. Szeged 1988. Studia Uralo-Altaica 30
- Tekin, Talât, “Amca” ve “teyze” kelimeleri hakkında: TDAY 1960, 283-294
- Tekin, Talat, Turkic *tiş*, Chuvash *şal* and Mongolian *şidün* : WZKM 76, 1986, 293-297
- Tenişev, Ê. R., Glagoly dviženija v tjurkskix jazykax. İstoričeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykov. Moskva 1961, 232-293
- Tenişev, Ê. R., Salarskij jazyk. Moskva 1963
- Tenişev, Ê. R., Tjurkskie “odin”, “dva”, “tri”. Tjurkologičeskij Sbornik 1974, 109-113
- Tenişev, Ê., Salarskie čislitel'nye. Hungaro-Turcica. Budapest 1976, 159-162
- TESz – A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I-IV. Budapest 1967-1984
- Theodoridis, Dim., Türkeitürkisch *nadas*: ZBalk 4, 1966, 146-148
- Theodoridis, Dimitri, Einiges über die osmanische Gaunersprache : Beiträge zur Südosteuropa-Forschung. Anlässlich des I. Internationalen Balkanologenkongresses in Sofia 26. VIII. –1. IX. 1966. München 1966, 125-134
- Theodoridis, Dimitri, Καρτουρύας: Eine türkische Entlehnung im Mittellgriechischen: ZBalk 7, 1969/70, 166-169
- Theodoridis, D., Parč : Ein armenisches Lehnwort im Osmanischen und seine Sippe: Vostočnaja Filologija 3, 1973, 201-204
- Theodoridis, D., Türkeitürkisch *torik*: Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und den Nahen Orients 17, 1974, 172-177
- Theodoridès, Dimitri, Türkeitürkisch *tarator*: FO 15, 1974, 69-76
- Theodoridis, Dimitri, Türkeitürkisch *piliç* : Münchener Studien zur Sprachwissenschaft. Heft 33. München 1975, 85-88
- Theodoridis, D., Türkeitürkisch *kayarto* : Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 36, 1977, 145-150

- Theodoridis, Dimitri, Türkeitürkisch *zahman*: Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 37, 1978, 165-171
- Theodoridis, D., Türkeitürkisch *piştov* : ZBalk 15, 1979, 202-207
- Thomsen Arm – Festschrift Vilhelm Thomsen zur Vollendung des siebzigsten Lebensjahres am 25. Januar 1912 dargebracht von Freunden und Schülern. Leipzig 1912
- Tietze:Ar – Tietze, Andreas, Direkte arabische Entlehnungen im anatolischen Türkisch. Jean Deny Armağanı. Ankara 1958, 255-333
- Tietze, Andreas, Die Formalen Veränderungen an neueren europäischen Lehnwörtern im Türkischen : Oriens 5, 1952, 230-268
- Tietze: Gr (1) – Tietze, Andreas: Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch: Oriens 8, 1955, 104-157
- Tietze: Slav – Tietze, Andreas: Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprache : Oriens 10, 1957, 1-47
- Tietze: Gr (2) – Tietze, Andreas, Einige weitere griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch. Németh Armağanı. Ankara 1962, 204-257
- Tietze, Andreas, Ableitungssuffixe im Azerosmanischen : WZKM 59-60, 1963-1964, 154-200
- Tietze, Andreas, Reduplikasyon ve (r) ile kurulmuş çift sözler. Reşid Rahmeti Arat için. Ankara 1966, 423-428
- Tietze: Pers – Tietze, Andreas, Persian Loanwords in Anatolian Turkish: Oriens 20, 1967, 125-168
- Tietze, A., Thoughts around the Table : RO 38, 1976, 277-281
- Tietze, Andreas, Su kelimesine dair düşünceler. Voprosy tjurkologii. Bakû 1971, 27-32
- Tietze, Andreas, Ein slavisches Lehnwort in den früh-osmanischen Chroniken: WZKM 65. / 66. Band, 1973-74, 219-222
- Tietze, Andreas, Die Zusammensetzung des gewerblichen Wortschatzes in der Provinz Kars : ZBalk XVIII, 1982, 159-215
- Tietze, Andreas, Türkisch *burun* 'Nase' : WZKM 75, 1983, 98-156
- Tietze, Andreas, Die fremden Elemente im Osmanisch-Türkischen : Handbuch der Türkischen Sprachwissenschaft. Teil I, herausgegeben von György Hazai. Budapest 1990, 104-118
- Tietze, Andreas, Altosm. *ol-* 'habitaré'. Mélanges offerts à Louis Bazin. Paris 1992, 53-55
- Tietze Arm – Armağan, Festschrift für Andreas Tietze. Praha 1994
- Tietze, A., Der türkeitürkische Wortschatz: AO 13, 1995-96, 5-37
- TVJa Tjurkizmy v vostočnoslavjanskix jazykax. Moskva 1974
- Tİ 1963 – Tjurkologičeskie issledovanija. Moskva - Leningrad 1964
- Tİ 1976 – Tjurkologičeskie issledovanija. Moskva 1976. Akademija Nauk SSSR. İnstitut jazykoznanija
- TLL – Tjurkskaja leksikologija i leksikografija. Moskva 1971
- Togan Arm – Zeki Velidi Togan'a Armağan. İstanbul 1955
- Toivonen, Y. H., Türkische Lehnwörter im Ostjakischen: JSFOu 52, 1943-1944
- Tryjarski, Edward, Les termes relatifs aux jeu de cartes dans le monde turc : Türk Kültürü Araştırmaları 15, 1976, 311-326
- Tryjarski, Edward, Einige armeno-kiptschakische Ausdrücke der Webekunst: Namen für Stoffe. Hungaro-Turcica. Budapest 1976, 177-184

- Tryjarski, E., A Few Remarks on the History of Turkish Fruitgrowing: *Materialia Turcica* 3, 1977
- Tryjarski, E., The dog in the Turkic area : An ethnolinguistic study : *CAJ* 23, 1979, 297-319
- Tryjarski, Edward, Turkic Names for Mushrooms. Native Terms and Loan Words: *MSFOu* 158, 1977, 241-254
- Tryjarski, Edward, Towards a Better Knowledge of the Turkic Military Terminology. *Atlaistic studies*. Stockholm 1985, 173-184
- Tryjarski, E., Pigeons on the Turkish Roof. Some Historical and Linguistic remarks. *Altaica Osloensia*. Proceedings from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistik Conference Oslo June 12-16, 1989. Edited by Bernt Brendemoen. Oslo 1990, 361-370
- Tschiževskij Arm – Festschrift für Dmitrij Tschiževskij zum 70. Geburtstag. München 1966
- Tschudi Arm – Westöstliche Abhandlungen. Rudolf Tschudi zum siebzigsten Geburtstag überreicht von Freunden und Schülern. Wiesbaden 1954
- Tsintsius, V. Ī., Očerki sravnitel'noj leksikologii altajskix jazykov. Leningrad 1972
- Tsintsius, V. Ī., Issledovanija v oblasti etimologii altajskix jazykov. Leningrad 1979
- Tulum, Mertol, *-la/-le* ekine dair: *EFTDED* 26, 1993, 157-164
- Tumaševa, D. G., Slovar' dialektov sibirskix tatar. Kazan 1992
- Tzitzilis: GrLw – Tzitzilis, Christos, Griechische Lehnwörter im Türkischen (mit besonderer Berücksichtigung der anatolischen Dialekte). Wien 1987. Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung 33
- Tzitzilis, Chr., Zu den griechisch-türkischen Sprachbeziehungen: *LB* 32, 1989, 185-197
- Tzitzilis, Christos, Zur Problematik des Lehnworts im pontischen Türkisch. *Studies in Greek Linguistics, Supplement, Thessaloniki* 1990, 179-214
- Tzitzilis : Zaemki – Dzizizilis, Xristos, Fonetični problemi pri etimologizuvane na gr'ckite zaemki v b''lgarskija ezik. Sofija 1990. B''lgarska Akademija na Naukite. Institut za b''lgarski ezik
- Tzitzilis, Christos, Das Griechische als unmittelbare Quelle und als Vermittler von Wortgut im Türkischen. *Armağan. Festschrift für Andreas Tietze*. Praha 1994, 199-209
- Tzitzilis, Chr., Zur Problematik der griechischen Lehnwörter im Rumänischen: *Graeco-Romanica* 1997, 83-102
- Uray Arm – Tibetan History and Language. Studies dedicated to Uray Géza on his seventieth birthday. Herausgegeben von Ernst Steinkeller. Wien 1991
- Vásáry, István, Two Old-Turkic Loan Words in Hungarian. *Hungaro-Turcica*. Budapest 1976, 239-247
- Vásáry, I., The Hungarians or Možars and the Meščers/Mišers of the Middle Volga Region: *AEMaE* 1, 1975, 237-275
- [Vasmer] Fasmer, M., Osmanskija etimologii: *Živaja Starina* 18, 1909, 88-93
- [Vasmer] Fasmer, M., Južnoslav. *brava* 'zamoč': *Živaja Starina* 16, 1907, 86
- Vasmer Arm – Festschrift für Max Vasmer, am 28. Februar 1956. Zusammgestellt von Margarete Woltner u. Herbert Bräuer. Wiesbaden [1956]
- Vasmer, GrLw – Vasmer, Max, Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen. Berlin 1944

- Vasmer: REW–Vasmer, Max, Russisches Etymologisches Wörterbuch. I–III. Heidelberg 1950–1958
- Vernadsky, V., Notes on the origin of the word *tamgha*: JAOS 76, 1956
- Vladimirtsov Arm – Filologija i istorija mongol'skix narodov. Pamjati akad. B. Ja. Vladimircova. Moskva 1958
- Vladimirtsov: TurĖl – Vladimircov, B. Ja., Turreckie ėlementy v mongol'skom jazyke: ZVORAO 1911
- Vladimirtsov, B. Ya., Mongolica. I: ZKV 1, 1925, 305–341
- Vladimirtsov: SrGr – Vladimircov, B. Ja., Sravnitel'naja grammatika mongol'skogo pis'mennogo jazyka i xalxaskogo nareċija. Vvedenie i fonetika. Leningrad 1929
- Vladimirtsov, B. Ya., Arabskie slova v mongol'skom: ZKV 5, 1930, 73–82
- Voprosy tjurkologii. Pod obščej redakciej prof. V.V. Rešetova. Taškent 1965
- Walde-Hoffmann: LEW – Walde, Alois, Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 3. neubearbeitete Auflage von J. B. Hoffmann. I. Band A–L. Heidelberg 1938
- Wendt, Heine F., Die türkischen Elemente im Rumänischen. Berlin 1960
- Wichmann, Yrjö, Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen: MSFOu 21, 1903
- Wichmann, Y., Die türkischen Lehnwörter im Tscheremissischen: FUF 16, 1923–1924, 32–53
- Windekens: Dictionnaire étymologique – Windekens, A. J. van, Dictionnaire étymologique complémentaire de la langue grecque. Leuven 1986
- Wittek: Mentische – Wittek, Paul, Das Fürstentum Mentische
- Yarshater Arm – Iranica Varia: Papers in Honor of Professor Ehsan Yarshater. Leiden 1990
- Yudahin Arm (1) – Voprosy tjurkologii. Sbornik k 75-letiju K. K. Judaxina. Taškent 1965
- Yudahin, K. K., Kirgizskoe ūċ - 'pjat': Trudy Ėnstituta vostokovedenija 2, 1940, 191–193
- Yudahin, K. K., Kirgizsko-russkij slovar'. Moskva 1965
- Yudahin Arm (2) – Tjurkologiċeskie issledovanija. Sbornik statej, posvjaščennyj 80-letiju akademika Konstantina Kuz'miċa Judaxina. Frunze 1970
- Yuldaşev, A. A., Glogoly ċuvstvennogo vosprijatija (verba sentiendi) v tjurkskix jazykax. Iskoriċeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykax. Moskva 1961, 294–321
- Zajaczkowski: Sufiksy – Zajaczkowski, Ananiasz, Sufiksy imienne i czasownikowe w języku zachodniokaraimskim. Kraków 1932. Prace Komisji Orientalistycznej Nr. 15
- Zajaczkowski: Związki – Zajaczkowski, Ananiasz, Związki językowe połowiecko-słowiańskie. Wrocław 1949, Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Seria A. Nr 34
- Zajaczkowski: Studia – Zajaczkowski, Ananiasz, Studia orientalistyczne z dziejów stownictwa polskiego. Wrocław 1953
- Zərinəzadə: Azərbajcan Sözləri – Zərinəzadə, H. H., Fars dilinde Azərbajcan sözləri. Bakı 1962
- Zimonyi, I., The Origins of the Volga Bulgars. Szeged 1990. Studia Uralo-Altaica 32